ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XVI

1979

P-124
Vol. 1582

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil),
D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, L. BOICU
C. CIHODARU, D. ȘANDRU, AL. ZUB.

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

Academia de Științe Sociale
Institutul de Istorie
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
ISTORIE

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE SOCIALE
ȘI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XVI, 1979

BIBLIOTECA
1388

SUMAR

35 DE ANI DE LA VICTORIA INSURECȚIEI NAȚIONALE ANTIFASCISTE

GH. BUZATU, GH. I. FLORESCU, I. SAIZU, D. ȘANDRU, Din istoria unei zile. (Contribuții la cronologia insurecției române din august 1944) 1

VALENTIN CIORBEA și MARIANA PĂVĂLOIU, Contribuția marinei române la desfășurarea operațiunilor insurecționale din sudul Munteniei și de pe Dunăre 125

475 DE ANI DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE

L. ȘIMANSCHI, Dimensiunile epocii ștefaniene 139

ȘTEFAN S. GOROVEI, 1473 — un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare 145

ALEXANDRU ANDRONIC, Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare 151

120 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR

PAOLO GIANFELICI (Roma), L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana 155

*

C. CIHODARU, Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV (I) . . . 169

ȘTEFAN S. GOROVEI, Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea 189

DUMITRU VITCU, Exportul moldovenesc de sare în Balcani în deceniile premergătoare Unirii Principatelor 223

CONSTANTIN C. ANGELESCU, Comisia Centrală de la Focșani (1859—1862) 241

*

VICTOR SPINEI, Începuturile vieții urbane la Bîrlad și problema berladnicilor 271

VASILE NEAMȚU, EUGENIA NEAMȚU și STELA CHEPTEA, Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea 295

D. CIUREA, Fărămițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului . 305

Sch. 4382
INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

VIRGIL APOSTOLESCU, Mărturii documentare privind distrugerile și înstrăinările de materiale arhivistice în Moldova până în sec. XVIII 325
G. D. ISCRU, Cu privire la revoluția burgheză din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu 345
V. RUSSU și M. TIMOFTE, Împrejurările și semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascar Catargiu (martie 1871) . . . 359
I. CIUPERCĂ, Formarea Partidului Național Țărănesc (II) 385
I. SAIZU, Preocupări pentru raționalizarea producției și a muncii în România în perioada interbelică 405
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Unele probleme internaționale ale României în concepția lui Lucrețiu Pătrășcanu 431

*

MARINA ILEANA SABADOS, O ferecătură de carte necunoscută din Moldova, din secolul al XVI-lea 437
S. MARIEȘ, Precizări relative la data înființării Departamentului Pricinilor Străine în Moldova 445
ADRIAN MACOVEI, Principatele Române și sistemul vamal otoman la jumătatea secolului al XIX-lea 449
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Ecoul internațional al insurecției din 23 August 1944 459

*

ȘTEFAN LEMNY, Cîteva noi mențiuni privitoare la români din secolul al XVI-lea 465
V. CRISTIAN, Începuturile învățămîntului istoric în Principate . . . 475
AL. ZUB, Constantin C. Giurescu : perspectivă istoriografică . . . 489

DOCUMENTE

NISTOR CIOCAN, Două documente moldovenești din arhivele poloneze . 501
PAUL MIHAIL, Alte acte românești de la Constantinopol (V) . . . 507
PAUL CERNOVODEANU, Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget, între 1693 și 1695 . . . 513

STUDII DOCUMENTARE

MIRON CIHO, Observații pe baza unei recente culegeri de texte egiptene 521

ADDENDA et CORRIGENDA

533

RECENZII

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER. Redaktion GERDA BARTL München, R. Oldenbourg Verlag, Bd. I, 1974, XVI+557 p.; Bd. II, 1976, III+542 p. *(Al. Zub)* . . . 549

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (coordonator științific) și colectiv, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 471 p. *(M. Cojocariu)* 550

„Synthesis. Histoire littéraire comparée", V, 1978, 326 p. *(Michaela Spinei)* . 553

Ilfov — File de istorie, București, 1978, 610 p. *(Tudor Rățoi)* . . . 556

DEIR EL-BAHARI I., M. MARCINIAK, *Les inscriptions hiératiques du Temple de Thoutmosis III*, Varsovie, PWN-Edition Scientifique de Pologne, 1974, 226 p.+92 pl. cu fotografii *(Miron Cihó)* . 559

ION MICLEA, *Dobrogea* (Album), București, Editura Sport-Turism, 1978 *(Valentin Ciorbea)* 561

HALAINA GAJEWSCA, *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Bibliotheca Antiqua, XI, Wroclaw, 1974, 168 p.+7 hărți *(Octavian Bounegru)* 564

DAN GH. TEODOR, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, Ed. „Junimea", 1978, 160 p.+64 figuri în afară de text *(Alexandru Andronic)* 566

Е. П. НАУМОВ, *К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних»*, в *Летописи и хроники*. Сборник статей 1973 г посвящен памяти А. Н. Насонова, Москва, 1974, стр. 150—163 (*Contribuții la istoria „Listei orașelor rușești îndepărtate și apropiate*, în *Letopisețe și cronici*. Culegere de articole din 1973, consacrate amintirii lui A. N. Nasonov, Moscova 1974, p. 150—163) *(Alexandru Andronic)* 573

Советская историография Киевской Руси, отв. ред. В. В. МАВРОДИН, изд. Наука, Ленинград, 1978, 280 стр. *(Istoriografia sovietică a Rusiei Kieviene*, red. resp. V. V. MAVRODIN, Ed. „Știința", Leningrad, 1978, 280 p. *(Alexandru Andronic)* 576

NICOARĂ BELDICEANU, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, London, 1976, 340 p. *(Sergiu Iosipescu)* 579

KRISTA ZACH, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis. 18. Jahrhundert*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1977, 244 p. *(Andrei Corbea)* 584

ANDREI CORNEA, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străini și realități românești în secolele XVII—XIX*, București, Ed. Sport-Turism, 1977, 131 p. *(Florin Platon)* 587

ELENA GRIGORIU, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1978, 231 p. *(Elena Lungu)* 589

KEITH HITCHINS, *Ortodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846—1873*. Cambridge-Mass., Harvard University Press, 1977, IX — 332 p. (Harvard Historical Studies, 94). *(Al. Zub)* 590

COSTACHE NEGRI, *Scrieri social-politice*, Studiu introductiv, antologie, note și comentarii de Emil Boldan, Editura politică, București, 1978, 278 p. *(Paul Păltănea)* 592

LEONID BOICU, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856—1859)*, Iași, Ed. „Junimea", 1978, 252 p.+indice *(Gh. Platon)* . . 596

Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900). Studii, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1978, 327 p. *(Gh. Platon)* 599

Z. ORNEA, *Junimea și junimismul*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Ed. „Eminescu", 1978, 743 p. *(M. Cojocariu)* . . . 602

VASILE NETEA, C. G. MARINESCU, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, Ed. „Junimea", 1978, 374 p. *(Gheorghe Clivetî)* 609

MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Lieden, Ed. E. J. Brill, 1972, 249 p. *(Al. Zub)* . 612

NOTE BIBLIOGRAFICE

Drobeta, III, Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin, 1978, 204 p. *(Tudor M. Rățoi)* 617

Suceava, Anuarul Muzeului Județean, V, Suceava, 1978, 606 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 619

Ștefan Meteș la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, 579[—580] p. (Din publicațiile arhivelor Statului Cluj-Napoca, 2/8, serie îngrijită de AL. MATEI. Studii și documente arhivistice). *(Al. Zub)* 621

12. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften, München, 1974. Kongressbericht (2 vol.), Stuttgart, 1978, *(Ștefan S. Gorovei)* 621

Petru Rareș, redactor coordonator LEON ȘIMANSCHI, București, Ed. Academiei, 1978, 336 p. *(Gh. Pungă)* 622

IOAN CHINDRIȘ, *Chipuri din hronicul neamului*, București, Ed. Albatros, 1977, 155[—156] p. *(Al. Zub)* 625

P. ALEXANDRESCU, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique VIIe—IVe s.*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1978, 143 p.+71 planșe *(Octavian Bounegru)* 625

Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191—1975, gesammelt und bearbeitet von ERNST WAGNER, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1976, XIV + 429 p. (Schriften zur Landeskunde Siebensbürgens, Band 1). *(Al. Zub)* 626

REGINE PERNOUD, *Pour en finir avec le Moyen Âge*, Paris, Ed. du Seuil, 1977, 160 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 627

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV", București, 27—28 martie 1975*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 171 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 628

RENATE MÖHLENKAMP, *Zur Bezeichnung der moldauischen Städte in den Quellen des Mittelalters*, în *Östliches Europa, Spiegel der Geschichte*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1977, 22 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 629

GHEORGHE BULUȚĂ și CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Manuscrise miniate franceze în colecții din România*, București, Ed. Meridiane, 1978, 108 p. cu 40 il. *(Ștefan Lemny)* 630

LUCIAN CORNEA, Cartea străină veche în Biblioteca „Astra", sec. XVI—XVII, Catalog, vol. 1, Sibiu, 1977, 129[—131] p. *Al. Zub)* . . 630

I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1977, 313[—318] p. *(Al. Zub)* 631

Prot. ION B. MUREȘIANU, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1976, 171[—174] p. *(Al. Zub)* 631

CHARLES and BARBARA JELAVICH, *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920*, Seattle-London, University of Washington Press, 1977, XV+358 p. *(Al. Zub)* 632

EMANUEL TURCZYSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI+323 p. + 4 hărți. *(Al. Zub)* . 633

GÁLL ERNŐ, *Dimensiunile convietuirii. Studii despre națiune și naționalitate*. Traducere de Francisc Pap. Prefață de Petru Pânzaru, București, Editura Kriterion, 1978, 480 p. *(Ștefan Lemny)* . . 635

ALEXANDRU DUȚU, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Ed. Minerva, 1978, 266[—269] p. *(Al. Zub)* . . . 637

ION LUNGU, *Şcoala ardeleană, mişcare ideologică naţională iluministă*, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, 506 p. *(Ştefan Lemny)* . . 638

PIERRE GUIRAL, GUY THUILLIER, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIXe siécle*, Paris, Hachette, 1978, 288 p. *(Florin Platon)* 640

NICOLAE ANDREI, PAUL BARBU, *Revoluţia de la 1848 în judeţul Dolj*, Craiova, 1978, 182 p. (151 text+anexe). *(Gh. Platon)* . . 641

George Bariţ şi contemporanii săi, vol. IV, ediţie de ŞTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIŞ, D. SUCIU şi IOAN BUZAŞI. Bucureşti, Ed. Minerva, 1978, XIV+479[—481] p. („Documente literare"). *(Al. Zub)* 642

RENATE GREBING, *Mite Kremnitz (1852—1916), eine Vermittlerin der rumänischen Kultur in Deutschland*. Bern und Frankfurt/M., Lang, 1976, V+208 p. (Europäische Hochschulschriften, XXXIV/1). *(Al. Zub)* 643

GHEORGHE PLATON, *1859. The Union of the Romanian Principalities*, Bucharest, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, 85[—86], p. *(Al. Zub)* 643

VASILE NETEA, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice şi culturale între anii 1859—1918*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, 605[—606] p. *(Al. Zub)* 644

Almanahul Capelei Ortodoxe Române din Baden-Baden. 110 de la sfinţirea Capelei, 1866—1976, editat de Pr. VASILE ŞTEFAN, Baden-Baden, (1976), 207[—208] p. *(Al. Zub)* 645

Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena, Viena, XVI (1977); XVII (1978). *(Al. Zub)* 645

ELENA DUNĂREANU, MIRCEA AVRAM, *Războiul de independenţă oglindit în presa sibiană (1877—1878)*. Sibiu, 1977, 74[—77] p. *(Al. Zub)* 646

Centenarul independenţei de stat a României. Culegere de studii Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului (1977), 76[—77] p. *(Al. Zub)* . . 647

NESTOR VORNICESCU, *Contribuţii aduse de slujitori bisericeşti pentru independenţa de stat a României în anii 1877—1878*. Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1978, 196 p.+ilustr. *(Al. Zub)* . . . 647

Scrisori către Ioan Bianu, ediţie de MARIETA CROICU şi PETRU CROICU, vol. IV, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978, 403 p. („Documente literare"). *Al. Zub)* 647

GEOFFREY BARRACLOUGH, *An Introduction to Contemporary History*, ed. a 10-a, Penguin Books, London, 1978, 268 p.+index. *(Florin Platon)* 648

70 de ani de la răscoala din 1907. Culegere de studii. (Timişoara), Ed. Mitropoliei Banatului, (1977), 47 p. *(Al. Zub)* 649

60 de ani de la înfăptuirea statului naţional unitar român. Culegere de articole. (Timişoara), Ed. Mitropoliei Banatului (1978), 128[—129] p. *(Al. Zub)* 649

HILDA BUNČAKOVA, *Komunistická strana Rumunska a agrárna otázka v Rumunsku v rokoch 1918—1928*, în „Slovanské študie", Bratislava XIX, 1978, p. 153—177 *(D. Şandru)* 650

Publicişti ardeleni către Horia Petra-Petrescu, vol. II, ediţie îngrijită de ELENA DUNĂREANU, Sibiu, 1977, 68[—71] p. *(Al. Zub)* . . 6 0

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Nicola Iorga*, Napoli, Guida Editori, 1977, 312 p. *(Al. Zub)* 6 1

N. IORGA. *Ultimele*, Craiova, Scrisul românesc, 1978, LXXXIV + 227 p. *(Al. Zub)* 653

EMILIA SONEA, GAVRILĂ SONEA, *Viața economică și politică a României. 1933—1938*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 332 p. *(Gh. I. Florescu)* 655

GH. BUZATU, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, Editura „Junimea", 1978, 263 p. *(I. Saizu)* 656

* * * *Bibliotecile de învățământ superior în anii construirii socialismului.* Lucrările simpozionului de biblioteconomie din 27—29 octombrie 1977, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", 1978, 537 p. multipl. *(Ștefan Lemny)* 657

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Teze de doctorat 659

Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași în anul 1979 *(S. Mărieș)* 660

NICOLAE CORIVAN *(Iosif E. Naghiu)* 665

EMILIA ZAHARIA *(Vasile Chirica)* 671

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUARIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XVI, 1979

SOMMAIRE

TRENTE-CINQ ANS
DEPUIS LA VICTOIRE DE L'INSURECTION NATIONALE ANTIFASCISTE

G. BUZATU, G. I. FLORESCU, I. SAIZU et D. ŞANDRU, L'histoire d'une journée (contribution à l'histoire de l'insurrection roumaine d'août 1944) 1

VALENTIN CIORBEA et MARIANA PĂVĂLOIU, La contribution de la marine militare roumaine aux opérations insurrectionnelles dans le sud de la Valachie et sur le Danube 125

QUATRE CENTS SOIXANTE-QUINZE ANS
DEPUIS LA MORT D'ETIENNE LE GRAND

L. ŞIMANSCHI, Les dimensions de l'époque l'Etienne le Grand 139

ŞTEFAN S. GOROVEI, 1473 — une année-clef du règne d'Etienne le Grand . 145

ALEXANDRU ANDRONIC, Aspects occidentales de la civilisation moldave à l'époque d'Etienne le Grand 151

CENT VINGT ANS
DEPUIS L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

PAOLO GIANFELICI (Rome), L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana 155

*

C. CIHODARU, Observations relatives à la fondation et à la consolidation de l'Etat féodal moldave aux XIe —XIVe siècles (I) 169

ŞTEFAN S. GOROVEI, La position internationale de la Moldavie pendant la seconde moitié du XIVe siècle 189

DUMITRU VITCU, L'exportation du sel de la Moldavie au cours des décennies qui ont précédé l'Union des Principautés Roumaines . 223

CONSTANTIN C. ANGELESCU, La Commission Centrale de Foşcani (1859—1862) 241

*

VICTOR SPINEI, Les débuts de la vie urbaine à Birlad et le problème des Berladnici 271

VASILE NEAMȚU, EUGENIA NEAMȚU et STELA CHEPTEA, Contributions au problème de l'urbanisation de la localité Baia au XIVe siècle 295

D. CIUREA, L'émiettement féodal et la lutte pour la centralisation de l'Etat 305

VIRGIL APOSTOLESCU, Témoignages concernant la destruction et l'aliénation des matériaux d'archives en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle 325

G. D. ISCRU, A propos de la révolution bourgeoise de 1821 dirigée par Tudor Vladimirescu 345

V. RUSSU et M. TIMOFTE, Les circonstances et la signification de l'instauration du ministère conservateur Lascar Catargi (mars 1871) . 359

I. CIUPERCĂ, La création du Parti National-Paysan (II) 385

I. SAIZU, Préoccupations de rationaliser la production et le travail en Roumanie entre les deux guerres mondiales 405

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Quelques problèmes internationaux et l'opinion de Lucreţiu Pătrăşcanu 431

*

MARINA ILEANA SABADOS, Une sertissage inconnue d'un livre en Moldavie au XVI-e siècle 437

S. MARIEŞ, Précisions relatives à la création du Département des Affaires étrangères en Moldavie 445

ADRIAN MACOVEI, Les Principautés Roumaines et le système douanier de l'Empire Ottoman à la moitié du XIXe siècle 449

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, L'écho international de l'inssurection du 23 août 1944 459

*

ŞTEFAN LEMNY, Quelques nouvelles informations concernant les Roumains au XVIe siècle 465

V. CRISTIAN, Les débuts de l'enseignement de l'histoire dans les Principautés Roumaines 475

AL. ZUB, Constantin C. Giurescu : perspective historiographique . . . 489

DOCUMENTS

NISTOR CIOCAN, Trois documents moldaves conservés dans les archives polonaises 501

PAUL MIHAIL, Documents roumains à Constantinople (V) 507

PAUL CERNOVODEANU, Les relations du prince de Moldavie Constantin Duca avec lord William Paget (1693—1695) 513

ETUDES DOCUMENTAIRES

MIRON CIHO, Remarques relatives à un récent recueil de textes égyptiens 521

ADDENDA ET CORRIGENDA 533

COMPTES—RENDUS

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion GERDA BARTL, München, R. Oldenburg Verlag, Bd. I, 1974, XVI+557 p.; Bd. II, 1976, III+542 p. *(Al. Zub)* . . . 549

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU (coordonateur scientifique) et un colleotif d'auteurs, *Encyclopédie de l'historiographie roumaine*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 471 p. *(M. Cojocaru)* . 550
„Synthesis, Histoire littéraire comparée", V, 1978, 325 p. *(Michaela Spinei)* 553
Ilfov. Pages d'histoire, Bucarest, 1978, 610 p. *(Tudor Rățoi)* 556
DEIR EL-BAHARI I. et M. MARCINIAK, *Les inscriptions hiératiques du Temple de Thoutmosis*, 1974, 266 p.+92 pl. *(Miron Ciho)* . que de Pologne, 1974, 266 p.+92 pl. *(Miron Ciho)* . . . 559
ION MICLEA, *La Dobroudja (Album)*, Bucarest, Editions Sport-Tourisme, 1978. *(Valentin Ciorbea)* 61
HALAINA GAJEWSCA, *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Bibliotheca Antiqua, XI, Wroclaw, 1974, 168 p.+7 cartes *(Octavian Bounegru)* 564
DAN GH. TEODOR, *Le territoire à l'Est des Carpathes aux Ve—XIe siècles de notre ère. Contributions archéologiques et historiques au problème de la formation du peuple roumain*, Iassy, Editions „Junimea", 1978, 160 p.+64 pl. hors texte *(Alexandru Andronic)* 566
Е. П. НАУМОВ, *К истории летописного „Списка русских городов дальних и ближних*, dans *Летописи и хроники*. Сборник статеи 1973 г. посвящен памят А. Н. Насонова, Москва, 1974, p. 150—163 *(Alexandru Andronic)* 573
Советская историография Киевской Руси, отв. ред. В. В. МАВРОДИН, Ed „Наука", Leningrad, 1978, 280 p., *(Alexandru Andronic)* . 576
NICOARĂ BELDICEANU, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, London, 1976, 340 p. *(Sergiu Iosipescu)* 579
KRISTA ZACH, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1977, 224 p. *(Andrei Corbea)* 584
ANDREI CORNEA, *Du portulan au tableau pour les touristes. Dessinateurs étrangers et réalités roumaines aux XVIIe—XIXe siècles*, Bucarest, Editions Sport-Tourisme, 1977, 131 p. *(Florin Platon)* . 587
ELENA GRIGORIU, *L'Académie princière de Saint Sava. Contributions documentaires*, Bucarest, Editions Didactiques et Pédagogiques, 1978, 231 p. *(Elena Lungu)* 589
KEITH HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846—1873*, Cambridge-Mass, Harvard University Press, 1977, IX+332 p. *(Al. Zub)* . . . 590
COSTACHE NEGRI, *Ecrits sociaux-politiques*, Introduction, notes et commentaires par Emil Boldan, Bucarest, Editions Politiques, 1978, 278 p. *(Paul Păltănea)* 592
LECNID BOICU, *La diplomatie européenne et le triomphe de la cause roumaine (1856—1859)*, Iassy, Editions „Junimea", 1978, 252 p.+indice *(G. Platon)* 596
Les Roumains de Transylvanie contre le dualisme austro-hongrois (1865—1900), Etudes publiées sous la direction du professeur ŞTEFAN PASCU, membre de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1978, 327 p. *(G. Platon)* . . 599
Z. ORNEA, *La société „Junimea" et les „Junimistes"*, 2e édition revue et augmentée, Bucarest, Editions „Eminescu", 1978, 743 p. *(M. Cojocaru)* 602
VASILE NETEA et C. G. MARINESCU, *La „Ligue pour le développement de la culture roumaine" et l'union de la Transylvanie à la Roumanie*, Iassy, Editions „Junimea", 1978, 374 p. *(G. Cliveti)* . 609
MATHIAS BERNATH, *Habsburgs und die Anfänge der rumänischen Nationbildung*, Leiden, Ed. E. J. Brill, 1972, 249 p. *(Al. Zub)* . . 612

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Drobeta, III, Musée de la région des Portes de Fer, Drobeta-Turnu Severin, 1978, 204 p. *(Tudor M. Rățoi)* 617

Suceava, Annuaire du Musée du département de Suceava, V, 1978, 606 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 619

Ștefan Meteș à l'age de 85 ans, Cluj-Napoca, 1977, 579[—580] p. [Des publications des Archives de l'Etat de Cluj Napoca, 2/8, sous les soins de Al. MATEI, Études et documents] *(Al. Zub)*. 621

12. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften, München 1974, Kongressbericht, (2 volumes), Stuttgart, 1978 *(Ștefan S. Gorovei)* 621

Petru Rareș, (coordonateur LEON ȘIMANSCHI), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1978, 336 p. *(G. Pungă)* 622

IOAN CHINDRIȘ, *Images dans la chronique de la nation*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 155 p. [—156 p.]. *(Al. Zub)* 625

P. ALEXANDRESCU, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique VIIe—IVe siècles*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1978, 143 p.+71 pl. *(Octavian Bounegru)* 625

Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191—1975, gesammelt und bearbeitet von ERNEST WAGNER, Köln/Wien, Böhlau Verlag 1976, XIV + 429 p. (Schriften zur Landeskunde Siebensbürgens, Band I), *(Al. Zub)* 626

REGINE PERNOUD, *Pour en finir avec le Moyen Âge*, Paris, Ed. du Seuil, 1977, 160 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 627

ACADEMIE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Colloque roumano-italien. Les Génois et la mer Noir aux XIII-e—XIV-e siècles*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 171 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . 628

RENATE MÖHLENKAMP, *Zur Bezeichnung der moldauischen Städte in den Quellen des Mittelalters*, tirage à part de *Östliches Europa, Spiegel der Geschichte*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1977. 22 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 629

GHEORGHE BĂLUȚĂ et CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Manuscrits français avec des miniatures dans des collections en Roumanie*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1978, 108 p. + 40 ilustrations *(Ștefan Lemny)* 630

LUCIAN CORNEA, *Livres anciens étrangers à la Bibliothèque „Astra" de Sibiu, XVI-e—XVII-e siècles, Catalogue*, Tome I, Sibiu, 1977, 129 p. [—131 p.]. *(Al. Zub)* 630

I. D. SUCIU, *Monographie de l'Église Métropolitaine du Banat*, Timișoara, Editions de l'Eglise Métropolitaine du Banat, 1977, 313 p. [—318 p.] *(Al. Zub)* 31

ION B. MURESIANU, *Monastères du Banat*, Timișoara, Editions de l'Eglise Métropolitaine du Banat, 1976, 171 p. [174 p.] *(Al. Zub)* . 631

CHARLES et BARBARA JELAVICH, *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920*, Seattle-London, University of Washington Press, 1977, XV + 358 p. *(Al. Zub)* 632

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbieschen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf. Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI+323 p.+4 cartes *(Al. Zub)* 633

GÁLL ERNŐ *Les dimensions de la vie en commun. Etudes sur la nation et la nationalité*, Traduit par Francisc Pap, Préface de Petre Pânzaru, Bucarest, Editions „Kriterion", 1978, 480 p. *(Ștefan Lemny)* 635

ALEXANDRU DUȚU, *La culture roumaine et la civilisation européenne moderne*, Bucarest, Editions „Minerva", 1978, 266 p. [—269] p. *(Al. Zub)* 637

ION LUNGU, *L'école transylvaine. Le mouvement idéologique national illuministe*, Bucarest, Editions „Minerva", 1978, 506 p. *(Ștefan Lemny)* 638

PIERRE GUIRAL et GUY THUILLIER, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIX-e siècle*, Paris, Hachette, 1978, 288 p. *(Florin Platon)* 640

NICOLAE ANDREI et PAUL BARBU, *La révolution de 1848 dans le département de Dolj*, Craiova, 1978, 182 p. *(G. Platon)* . . 641

ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, D. SUCIU et IOAN BUZAȘI, *George Barit et ses contemporains*, Tome IV, Bucarest, Editions „Minerva", 1978, XIV+479 p. [481 p.] *(Al. Zub)* . . 642

RENATE GREBING, *Mite Kremnitz (1852—1916), eine Vermittlerin der rumänischen Kultur in Deutschland*, Bern u. Frankfurt/M., Lang, 1976 V+208 p. (Europäische Hochschulschriften, XXXIV/1), *(Al. Zub)* 643

GHEORGHE PLATON, *1859. The Union of the Romanian Principalities* Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 85 p. [—86 p.], *(Al. Zub)* 643

VASILE NETEA, *Vers l'unité de l'Etat du peuple roumain. Relations politiques et relatives à la culture de 1859 à 1918*, Bucarest, Editions Scientifiques et Enciclopédiques, 1978, 605 p. [—606 p.]*(Al. Zub)* 644

Almanach de la Chapelle Orthodoxe Roumaine de Baden-Baden. Cent dix ans depuis que fut consacrée la Chapelle, 1866—1978, Ouvrage publié par le prêtre VASILE ȘTEFAN, Baden-Baden (1976), 207 p. [—208 p.] *(Al. Zub)* 645

Almanach de la paroisse orthodoxe roumaine de Vienne, Vienne, XVI (1977) et XVII (1978), *(Al. Zub)* 645

ELENA DUNĂREANU et MIRCEA AVRAM, *La guerre pour l'indépendance de la Roumanie reflétée dans les journaux de Sibiu (1877—1878)*, Sibiu, 1977, 74 p. [—77 p.]. *(A. Zub)* 646

Le centenaire de l'indépendance de l'Etat roumain, Recueil d'études, Timișoara, Editions de l'Eglise Métropolitaine du Banat, 1977, 76 p. [—77 p.], *(Al. Zub)* 647

NESTOR VORNICESCU, *Contributions des desservants de l'Eglise à l'indépendance de l'Etat roumain en 1877—1878*, Craiova, Editions de l'Eglise Métropolitaine d'Olténie, 1978, 196 p. *(Al. Zub)* . . 647

Lettres envoyées à Ioan Bianu, publiées par MARIETA CROICU et PETRU CROICU, Tome IV, Bucarest, Editions „Minerva", 1978, 403 p. *(Al. Zub)* 647

GEOFFREY BARRACLOUGH, *An Introduction to Contemporary History*, 10-e édition, London, Penguin Books, 1978, 268 p.+indice, *(Florin Platon)* 648

Soixante-dix ans depuis l'émeute de 1907, Recueil d'études, Timișoara, Editions de l'Eglise Métropolitaine du Banat, 1977, 57 p. *(Al. Zub)* 649

Soixante ans depuis la fondation de l'Etat national unitaire roumain, Recueil d'articles, Timișoara, Editions de l'Eglise Métropolitaine du Banat, 978, 128 p. [—129 p.], *(Al. Zub)* 649

HILDA BUNČAKOVA, *Komunistická strana Rumunska a agrárna otázka v rokoch 1918—1928*, dans „Slovanské študie", Bratislava. XIX, 1978, p. 153—177 *(D. Șandru)* 650

Publicistes transylvains et Horia Petre-Petrescu, 2-e volume publié par ELENA DUNĂREANU, Sibiu, 1977, 63 p. [—71 p.]. *(Al. Zub)* . 650

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Nicola Iorga*, Napoli, Guida Editori, 1977, 312 p. *(Al. Zub)* 651

N. IORGA, *Derniers écrits*, Craiova, Editions „Scrisul românesc", 1978, LXXXIV+227 p. *(Al. Zub)* 653

EMILIA SONEA et GAVRILĂ SONEA, *La vie économique et politique en Roumanie de 1933 à 1938*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1978, 332 p. *(G. I. Florescu)* 655

G. BUZATU, *Dossiers relatifs à la guerre mondiale (1939—1945)*, Iassy, Editions „Junimea", 1978, 263 p. *(I. Saizu)* 656

Les bibliothèques de l'enseignement supérieur dans la période de construction du socialisme, Travaux du symposium de bibliothéconomie du 27—29 octobre 1977, Iassy, Bibliothèque Centrale de l'Université „M. Eminescu", 1978, 537 p. *(Ştefan Lemny)* 657

LA VIE SCIENTIFIQUE

Thèses de doctorat 659

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy en 1979 *(S. Măriej)* 660

NICOLAE CORIVAN *(Iosif E. Naghiu)* 665

EMILIA ZAHARIA *(Vasile Chirica)* 671

DIN ISTORIA UNEI ZILE

Contribuții la cronologia insurecției române din August 1944

DE

GH. BUZATU, GH. I. FLORESCU, I. SAIZU, D. ȘANDRU

Preliminarii

ISTORIA popoarelor consemnează nu o dată producerea unor evenimente cruciale ce se grefează adînc în conștiința lor. În viața românilor un astfel de eveniment l-a constituit insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din August 1944, care, conducînd la răsturnarea regimului antonescian, la ieșirea țării din războiul împotriva Națiunilor Unite și întoarcerea armelor contra armatelor fasciste și deschizînd concomitent calea unor profunde transformări revoluționare ale societății noastre, a marcat o *cotitură decisivă* în desfășurarea ultimei faze a conflagrației mondiale dintre 1939 și 1945 și a constituit un *început de eră nouă* în analele istoriei patriei.

Eroicele fapte din August 1944, desfășurarea și semnificația lor, atît pentru istoria națională cît și pentru cea universală, și-au aflat o tratare științifică multilaterală și veridică în istoriografia noastră nouă. Totodată, date fiind consecințele externe adînci ale evenimentelor din România, actul insurecțional a reținut îndeaproape atenția unor prestigioși istorici, marxiști sau burghezi, de peste hotare, precum : Henri Michel, B. H. Liddell Hart, Nicolette Franck, Maxime Mourin, Andreas Hillgruber, Elisabeth Barker, St. Fischer — Galați, N. I. Lebedev, M. Sazina ș.a.

Pentru studierea științifică a insurecției din August 1944 o importanță deosebită prezintă documentele de partid, lucrările tovarășului Nicolae Ceaușescu. Din aprecierile cuprinse în *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism* se desprinde că regimul antonescian nu s-a caracterizat nici un moment al existenței sale prin stabilitate socială, politică și militară ; guvernul instalat la 6 septembrie 1940 a orientat țara spre Germania, ceea ce a făcut posibil ca România,

împotriva voinţei poporului, să fie antrenată în al doilea război mondial de partea *Axei* (Germania, Italia şi Japonia) şi împotriva Naţiunilor Unite. Pe linia celor mai înaintate tradiţii revoluţionare şi democratice, poporul român s-a ridicat cu hotărîre la luptă împotriva situaţiei impuse ţării, acţiunile sale convergînd, ca şi în celelalte state europene cotropite de nazişti, într-o puternică mişcare de rezistenţă antifascistă. Principala forţă socială a Rezistenţei antifasciste din România între anii 1940 şi 1944 a reprezentat-o proletariatul, al cărui detaşament politic de avangardă, Partidul Comunist Român, s-a impus din primul moment drept factorul principal conducător al luptei maselor largi populare împotriva dictaturii şi a războiului. Deşi aflat în ilegalitate, P.C.R., de îndată după instaurarea regimului antonescian, a avansat cel mai just şi înaintat program al tacticii şi strategiei Rezistenţei româneşti.

Iniţiind şi îndrumînd acţiunile maselor pentru doborîrea dictaturii antonesciene şi pentru modificarea orientării ţării în al doilea război mondial, comuniştii au întrevăzut posibilă această *cotitură* numai printr-o largă coalizare a tuturor forţelor politice opoziţioniste regimului, aceasta constituind *premisa esenţială* a realizării unui front de luptă al întregului popor. Trebuie reţinut că în toate documentele fundamentale întocmite de P.C.R. între 1940 şi 1944 *(Punctul nostru de vedere* din 10 septembrie 1940, *Circulara* din 8 iulie 1941, *Platforma-program* din 6 septembrie 1941 etc.) îndemnul la constituirea unui *front unic naţional antifascist* a reprezentat o permanenţă. „Războiul, marile distrugeri care au avut loc în această perioadă, jefuirea bogăţiilor ţării de către hitlerişti au creat în rîndul maselor largi ale poporului — se arată în articolul intitulat *30 de ani pe calea dezvoltării libere, socialiste a României*, apărut sub semnătura tovarăşului Nicolae Ceauşescu — o profundă stare de nemulţumire, au intensificat tot mai mult împotrivirea faţă de politica cercurilor guvernante. Încă de la începutul războiului, partidul comunist a chemat masele largi populare, forţele democratice, progresiste, la luptă hotărîtă împotriva guvernului antonescian, a Germaniei fasciste, pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, ieşirea *ţării din război* şi alăturarea ei la coaliţia antihitleristă. Partidul a organizat şi condus nemijlocit acţiunile de sabotare a maşinii de război hitleriste, a constituit grupe de partizani şi gărzi patriotice — ca forţe înarmate ale maselor populare împotriva armatelor Germaniei fasciste. Totodată, a fost intensificată activitatea partidului pentru unirea într-un puternic front de luptă a forţelor antifasciste ale ţării. Ca rezultat al acestei activităţi s-a constituit Frontul Patriotic Antifascist, iar la 1 Mai 1944 a fost realizat Frontul Unic Muncitoresc între Partidul Comunist Român şi Partidul Social-Democrat şi apoi Blocul Partidelor Democratice. S-a dezvoltat colaborarea cu toate forţele interesate în înlăturarea dominaţiei fasciste, cu armata, cu cadrele de conducere ale acesteia, stabilindu-se legături inclusiv cu Palatul regal".

Reunirea tuturor forţelor patriotice şi nefasciste interne, sub conducerea P.C.R., a constituit un succes remarcabil al Rezistenţei antifasciste. Acest fapt, desăvîrşit în vara anului 1944, a îngăduit intensificarea acţiunilor în vederea doborîrii dictaturii şi salvării ţării şi în

cursul cărora P.C.R. și-a păstrat rolul proeminent, reușind că impună *planul său* de reorientare a României. În cursul mai multor reuniuni conspirative din vara anului 1944, reprezentanții comuniști au determinat pe delegații celorlalte grupări ale Rezistenței să adere la punctul de vedere cel mai realist și mai avansat, acela al C.C. al P.C.R., ce viza răsturnarea dictaturii și trecerea țării de partea Națiunilor Unite *pe calea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste.* Din momentul în care s-a adoptat planul insurecțional propus de comuniști, la consfătuirea secretă din 13/14 iunie 1944, preparativele — atît pe plan politic, cît și militar — în vederea declanșării largii mișcări preconizate au intrat în stadiul decisiv. În tot acest răstimp s-a relevat importanța excepțională a reunirii forțelor patriotice și democratice realizată anterior, unii factori, precum armata și Palatul, care au acționat permanent la indicațiile P.C.R., dovedindu-se folositori pentru reușita *modalităților practice* privind arestarea membrilor guvernului, paralizarea autorităților antonesciene și atragerea forțelor militare românești — absolut necesară într-un moment cînd țara se afla în război, iar trupele germane erau dispuse pe largi suprafețe ale teritoriului național — de partea insurecției. Tot datorită străduințelor P.C.R. s-a ajuns, la consfătuirea din 27/28 iulie 1944, la fixarea definitivă a *momentului* declanșării insurecției pentru data cea mai îndepărtată de *26 august 1944.* Așa după cum se știe, precipitarea ulterioară a evenimentelor a determinat însă forțele patriotice, în frunte cu P.C.R., *să devanseze cu trei zile* începutul întregii acțiuni, astfel că insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă a izbucint la 23 august 1944.

Din analiza situației României în 1944, rezultă cu claritate că, decizîndu-se în privința declanșării insurecției, forțele Rezistenței, comuniștii în rîndul întîi, au trebuit să țină seama de un complex întreg de împrejurări. Rolul hotărîtor l-au avut, bineînțeles, *condițiile interne,* în care domeniu — observa tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expozeul prezentat la sesiunea jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de a XXX-a aniversări a eliberării patriei de sub dominația fascistă — „politica antinațională promovată de dictatura militaro-fascistă, jefuirea țării de către Germania au creat o stare deosebit de gravă în economia românească, generînd totodată un puternic val de nemulțumire generală împotriva guvernului lui Antonescu și a hitlerismului. Se cristaliza tot mai puternic în conștiința maselor populare necesitatea imperioasă a ridicării la luptă pentru oprirea cursului nefast al evenimentelor istorice în care fusese antrenată România, împotriva adevăratului vrăjmaș al intereselor noastre naționale — Germania fascistă". Forțele patriotice nu au pierdut din vedere nici „condițiile internaționale favorabile în care a fost organizată insurecția. Un rol esențial — se relevă mai departe în expozeu — au avut marile succese obținute pe front de armatele sovietice, care au dus greul celui de-al doilea război mondial în 1944, ele dădeau lovituri nimicitoare mașinii de război germane, înaintînd victorios și intrînd pe teritoriul României. Succese importante obțineau, de asemenea, armatele țărilor aliate, contribuind la grăbirea prăbușirii Germaniei. O pagină glorioasă au înscris, în lupta

împotriva fascismului, celelalte popoare din Europa, cotropite de Germania, mişcările de partizani şi forţele de rezistenţă din diferite ţări, masele populare care au săvîrşit acte de eroism fără precedent în istorie". „Aceste condiţii interne şi externe favorabile — sintetizează tovarăşul Nicolae Ceauşescu — au permis organizarea de către Partidul Comunist Român a luptei pentru răsturnarea dictaturii fasciste şi eliberarea ţării noastre de sub dominaţia Germaniei hitleriste. Marele merit al Partidului Comunist Român consta în faptul că a ştiut să folosească împrejurările interne şi externe favorabile şi să organizeze cu succes asaltul decisiv".

În istoria Rezistenţei antifasciste din ţara noastră, insurecţia naţională a reprezentat *punctul său culminant*. Totodată, dat fiind că încă din primele ore după răsturnarea dictaturii a intervenit starea de beligeranţă, mai întîi *de facto*, apoi *de jure*, între România şi Germania, insurecţia a însemnat şi începutul luptei armate organizate, a războiului întregii ţări împotriva fascismului. Declanşată în cursul după-amiezii de 23 august 1944, o dată cu arestarea principalelor căpetenii ale regimului antonescian, insurecţia s-a prelungit opt zile, pînă la 31 august, răstimp în care au fost atinse integral toate obiectivele urmărite de către forţele patriotice, sub conducerea P.C.R., adică : răsturnarea guvernului dictaturii antonesciene, formarea unui nou cabinet în care era reprezentat şi P.C.R., capturarea trupelor hitleriste aflate pe teritoriul naţional, trecerea României în tabăra Naţiunilor Unite şi pornirea războiului contra Reichului nazist şi a ultimilor săi aliaţi.

Din examinarea contextului istoric în care s-a desfăşurat insurecţia din August 1944, reiese că ea a avut o influenţă decisivă asupra determinării cursului celui de-al doilea război în etapa sa finală, iar pe planul istoriei naţionale se înscrie între evenimentele cruciale. Relativ la rolul evenimentelor din August în condiţionarea evoluţiei ostilităţilor în ultima fază a conflictului mondial dintre 1939 şi 1945, trebuie să subliniem că, datorită cotiturii României, s-a accelerat brusc prăbuşirea frontului german din sud-estul Europei. „În vara anului 1944 — consemnează tovarăşul Nicolae Ceauşescu — în dorinţa de a opri ofensiva victorioasă a armatelor sovietice, Germania hitleristă urmărea organizarea unei puternice rezistenţe pe teritoriul României. Guvernul antonescian îşi asumase sarcina de a realiza mobilizarea generală a forţelor ţării, pentru a veni în sprijinul Germaniei fasciste. În aceste momente de răscruce pentru destinele României a trecut Partidul Comunist Român, în colaborare cu celelalte forţe, la înfăptuirea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste, zădărnicind planurile militare ale Germaniei şi ale dictaturii militaro-fasciste".

Înrolarea României în rîndul Naţiunilor Unite, ca un corolar al înlăturării regimului antonescian şi ruperii legăturilor cu Axa, a avut ca urmare directă deschiderea drumului spre însăşi inima Reichului hitlerist — spre Europa centrală — al trupelor sovietice, alături de care au luptat după 23 August 1944 şi armatele româneşti. Ca urmare, capacitatea de luptă a Germaniei şi aliaţilor ei s-a epuizat mai repede

decît se prevedea, evenimentele din România contribuind cu siguranță la scurtarea timpului ostilităților cu aproximativ șase luni.

Prin amploarea, surpriza obținută și consecințele sale, actul insurecțional se înscrie, în ordinea cronologică, al III-lea în rîndul marilor evenimente survenite în anul 1944 în Europa în desfășurarea războiului mondial, după debarcarea aliată în Normandia și prăbușirea frontului german de „Centru" în Răsărit.

Cotitură determinantă a celui de-al doilea război mondial, insurecția din August 1944 a constituit o *piatră de hotar* a istoriei românilor. Din perspectiva ce ne-o îngăduie scurgerea a 35 de ani de la evenimentele din August, se desprinde că, în urma atingerii integrale a țelurilor stabilite, insurecția a determinat în primul rînd salvarea țării aflată atunci în pragul unei catastrofe naționale. Totodată, evidențiază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „înfăptuirea actului istoric de la 23 August a deschis o eră nouă în istoria poporului român — era unor profunde transformări democratice, revoluționare, a realizării deplinei independențe și suveranității naționale, a făuririi unei vieți noi".

•

Studiul nostru nu-și propune să reconstituie în întregime desfășurarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste. Ne-am propus să prezentăm evenimentele cele mai importante și mai semnificative ce au precedat ori au succedat nemijlocit, în ziua de 23 August 1944, „orei H" — momentul răsturnării dictaturii antonesciene. În esență, contribuția noastră îmbrățișează faptele petrecute pe o durată de 24 de ore ce nu se suprapun, însă, integral zilei calendaristice de 23 august 1944. *Ziua* pe care o avem în vedere începe la 23 august 1944 (ora 5,00 dimineața) și se încheie la 24 august 1944 (aceeași oră). Asigurăm pe cititor că, optînd pentru această extindere orară, nu am pierdut din vedere că în zilele fierbinți ale lui August 1944 fiecare acțiune și fiecare moment au reprezentat o importanță deosebită pentru destinul României. Dacă, totuși, ne-am propus să insistăm asupra intervalului semnalat din istoria lui August 1944, am făcut-o pornind de la convingerea că el a reprezentat *o etapă distinctă* în derularea evenimentelor survenite și între care a existat o evidentă unitate și organicitate, fapt ce explică includerea lor în *Istoria unei zile*.

Întocmirea lucrării de față a necesitat ample și temeinice investigații. Documentarea în literatura consacrată problemei abordate este cvasiexhaustivă, iar în privința fondurilor arhivistice interne a cuprins pe unele din cele mai importante. Pentru redactarea studiului ne-a fost de mare folos literatura memorialistică — de o valoare inegală însă — închinată insurecției. Toate materialele consultate au fost riguros confruntate, urmărind permanent să surprindem *esențialul* și să stabilim o *cronologie mai justă* a faptelor în decursul celor 24 de ore.

23 AUGUST 1944

I

1. România, miercuri, 23 august 1944, ora 5... Ziua începuse și se scurgea ca oricare alta, în măsura în care putea fi vorba de ceva obișnuit într-o vreme cînd țara era angajată într-un „război total". Nimic nu prevestea că *această zi* avea să fie dăltuită cu litere de foc în analele istoriei românilor. Ar fi însă nereal să se spună că nimeni nu se aștepta la *ceva*, dar cine bănuia, la o asemenea oră, că acel *ceva*, dorit, nedefinit, temător și dătător de speranțe, deopotrivă, avea să se producă chiar la 23 august 1944? Liderii forțelor patriotice, se știe, prevăzuseră totul, *pentru 26 august 1944*[1]... Pînă atunci, cînd se stabilise intervenția decisivă a forțelor patriotice în frunte cu P.C.R. pentru salvarea țării, războiul continua la fel de necruțător. Privirile tuturor erau ațintite către frontul din Moldova unde, după ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainene din 20 august 1944, trupele axiste încercau să stăvilească înaintarea forțelor sovietice.

2. Așadar, evenimentele militare din Moldova se aflau în centrul atenției. Guvernanții de la București urmăreau îndeaproape și cu spaimă evoluția lor. Pentru ei, știrile primite de pe front nu puteau să fie în condițiile semnalate — liniștitoare. Astfel, de la ora 5, „Centrul de ascultare" din București a recepționat, în chiar momentul transmiterii, *comunicatului operativ* al „Biroului Sovietic de Informații" asupra situației militare „din seara zilei de 22 august 1944", difuzat de postul de Radio Moscova. Referitor la desfășurarea evenimentelor în porțiunea sudică a frontului sovieto-german, comunicatul preciza următoarele:

„[...] Trupele Frontului 2 ucrainean, trecînd la ofensivă, susținute de masive lovituri ale artileriei și aviației, au spart puternic și adînc eșalonata apărare inamică, la sud-vest de Iași; în timp de trei zile de lupte ofensive au pătruns în adîncime pînă la 60 km, lărgind brеșa pînă la 100 km pe linia frontului [...]

După date incomplete, în decursul celor trei zile de luptă, de la *20—22 august, trupele Frontului 2 ucrainean* au cauzat inamicului următoarele pierderi: 89 tancuri și tunuri motorizate distruse, 225 de tunuri de diferite calibre, 275 branduri, 660 mitraliere, 880 automobile, 20 motoare și 7 locomotive. De asemenea, inamicul a pierdut numai morți peste 13 000 soldați și ofițeri.

În același timp, trupele Frontului 2 ucrainean au capturat următoarele trofee: 17 tancuri și tunuri motorizate, 195 tunuri de diferite calibre, 503 branduri, 801 mitraliere, 11 387 arme automate și diverse arme, două eșaloane cu muniții, 147 vagoane și 26 depozite cu muniție, armament, echipament și provizii.

Au fost luați prizonieri 7 000 soldați și ofițeri germani și români.

Trupele Frontului 3 ucrainean, trecînd la ofensivă, susținută de un masiv foc de artilerie și aviație, [...] în cursul a trei zile de ofensivă

[1] Vezi Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, Macmillan, 1976, p. 239.

au pătruns pînă la 70 km adîncime, lărgind spărtura frontului pînă la 130 km [...] [2].

3. La ora cînd postul de radio Moscova transmitea *comunicatul operativ*, pe frontul din Moldova — acolo unde operațiunile încetaseră în cursul nopții de 22/23 august 1944 — în zorii zilei au reînceput lupte înverșunate... Divizia 104 munte, subordonată Corpului de armată român, era dispusă în zona Tg. Neamț. În dreapta sectorului diviziei, sovieticii declanșaseră un puternic bombardament în faptul zilei. De la postul său de comandă, instalat pe culmea dealului Humulești, generalul de brigadă Ilie Crețulescu, comandantul Diviziei 104 munte, investiga în acele clipe cu îngrijorare zona în care reîncepuseră luptele. Ideea ce-l frămînta era de a-și sustrage unitățile în cazul că „uraganul de foc" s-ar fi abătut și asupra lor [3]. Peste cîteva momente, parcă venind în întîmpinarea gîndurilor generalului, maiorul Selmereanu, șeful statului major ai diviziei, îl informează că a primit de la Corpul 7, din componența Armatei 4 române, ordinul de a pune în mișcare o parte din trupe spre sud. Îndată după ce a dat ordinele de retragere, generalul Ilie Crețulescu porni să inspecteze locurile unde erau amplasate unități ale diviziei : pe dealul Pleșului, la Cetatea Neamțului, la mănăstirile Neamț, Agapia, Sihăstria și Văratec, pe Valea Ozanei și pe pîrîul Nemțișoru. Totul se desfășura în ordine, dar pe general nu-l părăsea încordarea ; doar în urmă cu trei zile, la plecarea să din București, se întîlnise cu generalul Sănătescu, care la despărțire îi pusese în vedere [4]:

„Evenimentele se precipită... Pleci imediat pe front și aștepți ordinele pe care le vom trimite".

Or, în această dimineață generalul Crețulescu se întreba dacă nu cumva dispoziția de retragere parțială a trupelor sale spre sud nu era chiar *ordinul* la care se referea Sănătescu în 20 august 1944 ? Cine putea să știe, întrucît „Bucureștiul tăcea" [5]. Oare cît timp încă ?

4. Ce se petrecea în acest timp la București ? Unele fapte erau în nemijlocită legătură cu frămîntările generalului Crețelescu...

Pe bulevardul Schitu Măgureanu, în imobilul de la nr. 19, aflat în imediata vecinătate a grădinii Cișmigiu, s-au reunit mai mulți reprezentanți ai forțelor democratice care-și propuseră să schimbe orientarea României. Reuniunea se anunța deosebit de importantă : după repetatele consfătuiri la care s-a decis înlăturarea clicii lui Antonescu pe 26 august, se hotărîse ca lista viitorului guvern să fie alcătuită pînă în dimineața de 23 august 1944. Între timp, în zadar încercase conducerea P.C.R. să convingă pe liderii grupărilor „istorice", Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, să cadă de acord asupra unei formule guvernamentale. Ambii lideri burghezi se opuseră să consimtă la constituirea guvernului care

[2] Arhiva istorică centrală (Arhivele Statului), București, fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 178—179 (În continuare se va cita A.I.C.B.).

[3] Ilie Crețulescu, *Peste crestele Carpaților*, București, Editura militară, 1968, p. 34—35.

[4] Idem, *Ziua cea mai luminoasă*, în „Luceafărul" (București) din 20.8.1966, p. 4.

[5] Idem, *Peste crestele Carpaților*, p. 35.

să procedeze la scoaterea ţării din război şi semnarea armistiţiului. Din motive de prevedere politică, ei opinau ca Ion Antonescu, sub al cărui guvern România a intrat în războiul contra Naţiunilor Unite, să încheie el însuşi armistiţiul ori, dacă acest lucru nu era posibil, să se încredinţeze misiunea unui guvern militar de tranziţie. Pe acest temei, Maniu şi Brătianu au tergiversat toate negocierile din 21 şi 22 august în vederea alcătuirii unui cabinet politic, pentru care insista P.C.R. Faţă de termenul stabilit pentru alcătuirea listei noului guvern — 23 august 1944, reprezentanţii forţelor democratice au căzut de acord asupra unei noi întrevederi, decisive, în primele ore ale zilei respective.

În vederea reuniunii din Schitu Măgureanu 19, reprezentanţii P.C.R., Lucreţiu Pătrăşcanu şi Constantin Agiu, au sosit la locul întîlnirii încă în cursul nopţii de 22/23 august. Era o măsură de prevedere necesară pentru a scăpa de supravegherea agenţilor Siguranţei. Pînă la începerea consfătuirii, cei doi reprezentanţi ai *P.C.R.* au fost găzduiţi în apartamentul lui Sabin Manuilă de la etajul II al imobilului de pe Schitu Măgureanu. Puţin după ora 5, soseşte şi Iuliu Maniu, însoţit de Corneliu Coposu, nepotul său. Aceştia poposesc însă într-un apartament de la etajul IV, aparţinînd naţional-ţărănistului Aurel Leucuţia, al aceluiaşi bloc. După venirea liderului *P.N.Ţ.*, reprezentanţii P.C.R. au urcat în apartamentul lui Leucuţia. La consfătuirea ce va începe vor participa Lucreţiu Pătrăşcanu, Constantin Agiu, Iuliu Maniu şi C. Titel Petrescu, liderul *P.S.D.*; Dinu Brătianu, deşi convocat, a găsit nimerit să nu se prezinte. Totuşi, întrunirea nu s-a contramandat, discuţiile, deosebit de complicate, prelungindu-se pînă către ora 9 [6].

5. Dorinţa unanimă a poporului român de schimbare a orientării ţării în războiul mondial şi de înlăturare a regimului militaro-fascist şi-a aflat expresia, între anii 1940 şi 1944, în linia politică promovată de P.C.R., exponent fidel al idealurilor şi nădejdilor maselor populare. Un document redactat de comunişti şi răspîndit în *Capitală* în noaptea de 13/14 aprilie 1944 îndemna toate grupările politice, pe toţi patrioţii să adere la *Frontul Antihitlerist* care îşi propunea :

„... Izgonirea lipitorilor nemţeşti din ţara noastră, un regim democratic în locul dictaturii clicii lui Antonescu, pedepsirea trădătorilor şi, mai ales, PACE IMEDIATĂ CU ALIAŢII..." [7].

6. Momentul obişnuit de apariţie a marilor cotidiene bucureştene era în primele ceasuri ale zilei. Războiul, cu influenţe teribile asupra atîtor sectoare ale vieţii sociale, culturale, economice sau militare, nu a modificat decît prea puţin acest program. Este adevărat că datorită priorităţii transporturilor militare, bombardamentelor aliate etc., se întîmpla adesea ca ziarele să nu ajungă cu promptitudine în diverse colţuri ale ţării. Pentru evitarea acestui neajuns, s-a recurs la postdatarea cu o zi a principalelor cotidiene din Capitală, astfel că acestea ajungeau de regulă la destinaţie cu o întîrziere mai mică raportată la data de apariţie înscrisă pe frontispiciu. Aşa se face că ziarele apărute la Bucureşti în 23 august 1944 erau datate ...24 august 1944, iar cele

[6] Vezi „Jurnalul de dimineaţă" (Bucureşti), an. VI, nr. 38/25.12.1944, p. 3. Vezi relatările lui C. Agiu (Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 104).

[7] Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R., fond 48, mapa 82, f. 1.

ajunse în restul țării pe 24 august erau ... din 24 august 1944! În presa apărută la 23 august 1944, cititorul putea găsi știri de toate felurile, de la importante evenimente militare și pînă la banalul fapt divers. Din numeroase materiale reieșea indubitabil că războiul era evenimentul nr. 1 al zilei. Pentru cititorul român, cel mai mare interes îl prezentau, desigur, „comunicatul oficial german" asupra *luptelor din Moldova* de la 22 august 1944 sau corespondența din Berlin referitoare la ecoul ofensivei sovietice din zona Iași — Chișinău. Comunicatul „Comandantului de căpetenie al armatei" asupra situației militare din 22 august 1944 preciza:

„[...]Trupele române și germane se află în lupte grele cu puternice forțe de infanterie și care de luptă sovietice.

După lupte foarte grele, cu un inamic mult superior, orașul *Iași* a fost pierdut.

În dimineața zilei, mai multe avioane sovietice de bombardament au încercat să bombardeze orașul *Constanța*. Două din acestea au fost doborîte de apărarea noastră antiaeriană".

7. Ora 5,27 — răsăritul soarelui ... Ziua începuse și se scurgea firesc, ca orice alta... Nimic nu prevestea că ea avea să fie înscrisă cu litere de foc în analele istoriei naționale și, mai ales, că acest răsărit de soare avea să simbolizeze un început de *ev nou* pe plaiurile românești și în viața românilor!

II

1. În dimineața zilei de 23 august 1944, Regimentul 2 călărași — cercetare se afla cantonat în apropierea Capitalei, la Dudești—Cioplea și Colentina. Unitatea, comandată de colonelul Dan Ionescu, fusese adusă aici din dispoziția unor ofițeri superiori din Marele Stat Major și ai *C.M.S.*, care nu erau străini de evenimentele în perspectivă...[8].

2. În anii dictaturii antonesciene și ai războiului hitlerist, comuniștii români au desfășurat o intensă propagandă în rîndurile armatei pentru atragerea acesteia de partea forțelor patriotice ce pregăteau răsturnarea și ieșirea României din *Axă*. Manifestul *Români!* — difuzat în decembrie 1943 — indica militarilor:

„[...] Cea mai patriotică faptă a noastră este să ne străduim din toate puterile și să oprim soldații români de a mai pleca pe front [...] Trebuie ca împreună, popor și soldați, să întoarcem arma contra nemților și să-i alungăm din țară"[9].

3. Din luna martie 1942, mareșalul Antonescu locuia într-o casă, denumită *vila Albă*, de la Băneasa. În mod obișnuit, cînd nu era plecat din Capitală, programul său de lucru începea la ora 7[10]. Cel mai adesea, însă, el se trezea mai devreme. La fel, în această dimineață, cu toate că era extrem de obosit; în ultimele 48 de ore inspectate în două rînduri *frontul din Moldova*. Programul stabilit pentru cursul zilei era, ca

[8] General-maior în rezervă Dan Ionescu, *Trei zile din istoria Bucureștiului eroic. August 1944*, București, Editura militară, 1969, p. 19.

[9] Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 136/1943.

[10] Vezi A.I.C.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 314/1940, *passim*.

de obicei, încărcat. Reţinem din agenda mareşalului : participarea la un Consiliu de Miniştri restrîns la Snagov, primirea ministrului german Clodius la ora 17, iar, după aceea, plecarea pe front.

În vederea şedinţei Consiliului de Miniştri din acea zi, mareşalul luase hotărîrea de a nu-şi călcă „cuvîntul de onoare", mergînd cu Hitler *pînă la capăt*. Întrucît armata dădea semne evidente că nu mai dorea să continue lupta, „conducătorul" intenţiona s-o „blameze" public printr-un ordin de zi pe naţiune [11]. Respingînd soluţia încetării ostilităţilor dintre România şi Naţiunile Unite, mareşalul înţelegea să transforme ţara într-un imens teatru de luptă.

4. În dimineaţa de 23 august 1944, colonelul Vasile Andreescu se afla la punctul de comandă al Regimentului de pontonieri. Unitatea sa îşi avea sediul la Brăila, dar încă din zilele precedente fusese evacuată în bună măsură în zona Călăraşi—Ialomiţa ; la Brăila mai rămăseseră doar compania 12 poduri şi coloana 1 autotransport pontonieri ; alte subunităţi se găseau în apropiere de Călăraşi, la Hîrşova ori în zona de operaţii din Moldova [12]. Despre starea de spirit a oamenilor din subordine, la 23 august 1944, colonelul în rezervă Vasile Andreescu îşi aminteşte : „...Toţi nutreau speranţa unei schimbări. Cei mai optimişti — şi erau mulţi dintre aceştia — o vedeau de dată mai apropiată. Alţii nu o întrezăreau încă. Aproape nimeni însă nu ştia, nu-şi dădea seama cum se va ajunge la schimbarea pe care o doream şi o aşteptam" [13].

III

1. În emisiunea de la ora 7, postul de radio Budapesta prezintă astfel retragerea silită a forţelor axiste de pe frontul din România :

„În cadrul mişcării de repliere, avînd drept scop scurtarea frontului de sud, oraşul Iaşi a fost cedat" [14].

2. Ora 7,30 : Posturile Radio România şi Radio Bucureşti — pe lungimile de undă de 1 875 m şi, respectiv, 364,5 m — îşi încep emisiunea. În primele 60 de minute programul anunţat includea între *altele* : *„deschiderea emisiunii"*, *„ora oficială" şi „radiojurnalul"*.

3. Înainte de ora 8 : Ziua venise şi se scurgea firesc. Încă nimic nu prevestea că *această* zi avea să rămînă în analele istoriei românilor... Poporul român ştia însă că momentul eliberării nu mai putea întîrzia mult timp, aceasta pentru că — prin lupta sa dîrză în cadrul mişcării de rezistenţă antifascistă — el a grăbit apropierea evenimentului mult dorit. Acţionînd permanent după 1940, sub îndrumarea comuniştilor, masele populare din România, proletariatul în rîndul întîi, au reţinut cu-

---

[11] *Procesul marii trădări naţionale*, Bucureşti, 1946, p. 249 (depoziţia acuzatului D. Popescu).

[12] Colonel în rezervă Vasile Andreescu, *Drum peste ape*, Bucureşti, Editura militară, 1970, *passim*.

[13] *Ibidem*, p. 15—16.

[14] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 188.

vîntul de ordine al acestora, pregătindu-se să-l traducă întocmai în practică :

„[...]Prima și principala sarcină a proletariatului din România este lupta pentru înlăturarea dictaturii fasciste [...]. Fiți gata să rupeți lanțurile [...]. Așteptați semnalul de dezrobire" [15].

IV

1. *Situația pe alte fronturi* (I) : Începînd de la ora 8, postul de radio Londra a difuzat obișnuitul comunicat asupra ultimelor evenimente de pe teatrele de operațiuni ale celui de-al doilea război mondial. Din cuprins, reținem știrile referitoare la evoluția ostilităților în vestul Europei :

„În nordul Franței are loc o mare mișcare de forțe pentru izolarea germanilor și împiedicarea lor de-a ajunge la malurile Senei [...]. Se cunosc puține știri de pe frontul din sudul Franței [...]. După miezul nopții, germanii au lansat bombe zburătoare *(V—1* — n.ns.) deasupra Angliei de Sud și a Londrei [...] [16].

2. Sediul comandamentului Corpului 1 teritorial era la Craiova, pe strada Al. I. Cuza. Comandantul Corpului, generalul Marin Manafu, sosea la birou cu o precizie astronomică — exact la ora 8. La fel și în 23 august 1944. Ca de obicei, după cîteva minute s-a prezentat șeful de stat major al Corpului, colonelul Nicolae Niculescu (azi general-maior în rezervă) ; întrebat fiind dacă poate să i se aducă corespondența la semnat, generalul Manafu a ordonat colonelului să se grăbească, întrucît urma să plece la Turnu Severin pentru a inspecta instrucția recruților. Înainte de a reveni colonelul Niculescu, ofițerul de serviciu îl anunță pe general că un căpitan de aviație sosit de la București dorea să-i vorbească numaidecît. Ofițerul de aviație fu introdus și spuse că era trimis personal de generalul Sănătescu pentru a-l transporta pe Manafu, cu avionul, la București la ora 17. Căpitanul nu adusese nici un ordin scris, ceea ce l-a neliniștit la început pe general. Totuși, Manafu admise să răspundă chemării lui Sănătescu și stabili plecare spre București în jurul orei 16,00. După aceasta, căpitanul de aviație s-a retras, insistînd ca generalul să păstreze cel mai strict secret asupra misiunii primite și nici să nu dea vreun telefon în Capitală pentru a se interesa de rostul chemării sale inopinate.

...După plecarea pilotului, în biroul generalului Manafu reintră colonelul Niculescu, care aducea mapa cu corespondență la semnat. Șeful de Stat Major al Corpului 1 teritorial rămase extrem de surprins cînd comandantul său îi comunică cum că nu va mai pleca la Turnu Severin. Din pricina cunoscută, generalul nu a putut să dea vreo explicație adjunctului său. Drept pentru care, începu să analizeze dislocarea tuturor trupelor Corpului, fiind convins că la București va fi neîndoielnic chestionat despre așa ceva...[17].

---

[15] Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 98/1940, f. 1.

[16] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 188—189.

[17] General-colonel în rezervă Marin Manafu, *Pe „pămîntul Băniei". (August-septembrie1944)*, București, Editura militară, 1969, pp. 7—9.

3. Între orele 8,30 şi 9,30 : Continuă programul posturilor de radio româneşti cu un „jurnal recapitulativ" şi o emisiune muzicală.

4. In acest timp, în apartamentul lui Leucuţia se apropiau de sfîrşit dezbaterile purtate de Lucreţiu Pătrăşcanu, Constantin Agiu, Iuliu Maniu şi Constantin Titel Petrescu pe tema stabilirii listei guvernului ce urma a fi prezentată regelui în cursul dimineţii. Negocierile începuseră, cum se ştie, curînd după ora 5 şi, deşi trecuse atîta vreme, nu înregistrase nici un progres. În ciuda eforturilor depuse de Lucreţiu Pătrăşcanu, Maniu nu a putut fi convins încă să participe la proiectatul guvern de „eliberare naţională" şi, mai ales, să preia conducerea acestui cabinet ; liderul naţional-ţărăniştilor a continuat să insiste ca semnarea armistiţiului să fie încredinţată unui guvern alcătuit din militari. Evitînd să-şi asume angajamente precise, Maniu a declarat, în finalul reuniunii, că doreşte să se mai consulte o dată cu generalul Sănătescu şi Dinu Brătianu, înainte de a da — în jurul orei 15 — un răspuns definitiv la chestiunea aflată în discuţie [18].

5. Ion şi Mihai Antonescu au sosit la Snagov cu puţin timp înainte de începerea reuniunii Consiliului de Miniştri, fixată pentru ora 9. Pînă la intrarea în şedinţă, cei doi Antoneşti preconizaseră întreprinderea unui demers la Ankara, prin ministrul de acolo, Alexandru Cretzianu, pe lîngă anglo-americani. Ei decid împuternicirea diplomatului român ca să informeze pe Aliaţii din vest că guvernul de la Bucureşti era gata să încheie armistiţiul de îndată ce trupe aeropurtate anglo-americane vor fi debarcate în România [19]. Corelată cu propunerea făcută în minutele următoare şedinţei Consiliului de Miniştri de continuare a rezistenţei, decizia Antoneştilor reflecta intenţia lor de a-şi asigura eventuala „retragere", mizînd pe un dezacord între Aliaţi ; din documentele publicate după terminrea războiului mondial se desprinde că, cel puţin în august 1944, guvernul „mareşalului" nu se putea aştepta la aşa ceva [20].

V

1. *Situaţia pe alte fronturi* (II) :La ora 9, postul de radio Londra transmite un nou comunicat despre evoluţia evenimentelor militare. Relativ la situaţia din Vest se menţionează că :

---

[18] Vasile Liveanu, *Rolul P.C.R. în pregătirea insurecţiei naţionale antifasciste armate (în lumina izvoarelor publicate în anii 1944—1947)*, în „Studii", nr. 8/1974, p. 1 161 ; Vasile Liveanu şi colaboratori. *Din cronica unor zile istorice*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 84 (În continuare se va cita : *Din cronica...*)

[19] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, fond 71 (Al doilea război mondial), dosar 20, f. 10. Despre demersurile anterioare, vezi, pe larg, A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din August 1944*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1979, *passim ;* Eliza Campus, *Preludii ale actului istoric de la 23 August 1944*, în „Revista de istorie", nr. 8/1979, p. 1433 şi urm. ; Paul D. Quinlan, *Clash over Romania*, Los Angeles, 1977, pp. 79—100 ; Elisabeth Barker, *op. cit., passim.*

[20] Cf. *Corespondenţa preşedintelui Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. cu preşedinţii S.U.A. şi cu primii miniştri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945*, I, Bucureşti, 1958, pp. 292—295.

„Forțele din *maquis* au eliberat pînă acum 14 departamente din Franța“ [21].

2. Orele 9,30—10,00 : În programul posturilor Radio România și Radio București — tot o emisiune muzicală ...

3. Ora 9 : La Snagov începe ultima ședință — restrînsă — a cabinetului antonescian. Reuniunea, la care participă și mareșalul, se va prelungi aproape trei ore. Deschizînd ședința, Ion Antonescu ar fi declarat :

„Astă-noapte m-am gîndit să blamez armata printr-un ordin de zi pe națiune, fiindcă armata refuză să mai lupte așa cum trebuie împotriva rușilor ...“ [22].

4. *Situația pe alte fronturi* (III) : La ora 9,15, agenția „Reuter“ transmite comunicatul Marelui Cartier General Aliat din Noua Guinee asupra ostilităților din Pacific :

„Bombardierele aliate au atacat cu 135 tone bombe baza Halmahera, din arhipelagul Molucelor. Pierderile japoneze din Brak se ridică acum la 5 041 oameni. Pozițiile japoneze au fost atacate într-o zonă vastă“ [23].

5. Cînd a plecat din bulevardul Schitu Măgureanu, Iuliu Maniu declarase reprezentanților P.C.R. că, înainte de a da în jurul orei 15 un răspuns ferm în problema formării unui „cabinet național“, dorea să mai discute cu Dinu Brătianu și Sănătescu. Ceea ce a „omis“ să precizeze liderul P.T.Ț. era faptul că el pleca la o nouă consfătuire, organizată la locuința lui Dinu Brătianu din Calea Dorobanți, nr. 16. Această consfătuire a abordat mai puțin problema alcătuirii noului guvern și îndeosebi pe cea a semnării armistițiului. A triumfat punctul de vedere mai vechi al lui Iuliu Maniu ce consta — după cum va recunoaște el însuși la procesul din 1946 al lui Ion Antonescu și al acoliților acestuia — în aceea că „armistițiul să fie făcut într-un fel de înțelegere națională, fiind de părere că un armistițiu încheiat și prin colaborarea guvernului și în special a d-lui Antonescu, care avea și puterea în mînă și avea și autoritatea morală trebuitoare, se putea face mai iute și mai ușor“ [24]. Așa se face că, în seara zilei precedente, Ion Mihalache se prezentase la Antonescu insistînd — de asemenea în numele P.N.Ț. — ca mareșalul să încheie armistițiul cu Națiunile Unite [25]. La consfătuirea din dimineața zilei de 23 august 1944, după ce opinia lui Maniu a avut cîștig de cauză, s-a căzut de acord ca Gh. Brătianu să fie delegat — va pleca imediat după aceea — să meargă la mareșal pentru a-l convinge, relata însuși fostul lider al P.N.Ț., „să facă armistițiul, fiindcă *noi toți, fără excepție, îi stăm în ajutor*.

---

[21] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radio informative), dosar 245/1944, f. 189.

[22] Vezi *Procesul marii trădări naționale*, p. 249 (depoziția acuzatului D. Popescu).

[23] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 195.

[24] Vezi *Procesul marii trădări naționale*, p. 211 (depoziția martorului Iuliu Maniu).

[25] *Ibidem* ; A. Simion, *Preliminarii...*, p. 477.

Toată puterea noastră politică i-o punem la dispoziție" (subl. ns.)[26]. În urma investigațiilor efectuate putem susține că mandatul încredințat prin Gh. Brătianu lui Ion Antonescu, în forma necondiționată indicată, s-a dat numai „în numele și pentru" partidele național-țărănesc și național-liberal[27]. C. Titel Petrescu, prezent la consfătuire, a adoptat o atitudine nuanțată ; în zilele următoare, el va recunoaște că a consimțit să „roage" pe Gh. Brătianu ca „să facă o ultimă încercare în numele partidelor politice pe lîngă fostul mareșal"[28]. Precizîndu-și poziția, fostul lider al P.S.D. omitea să indice că între „partidele politice" ce l-au delegat pe Gh. Brătianu să se prezinte la Antonescu nu s-a aflat și P.C.R. Era o lacună voluntară, deoarece chiar întrunirea din casa liderului P.N.L., ca și împuternicirea lui Gh. Brătianu s-au făcut fără cunoștința și prin încălcarea acordului existent între grupările politice reprezentate la consfătuire și P.C.R. ; dealtfel, în ianuarie 1945, Lucrețiu Pătrășcanu va pune lucrurile la punct în această problemă[29].

Tentativa de a-l determina pe mareșalul Antonescu să încheie armistițiul dovedea fără putință de tăgadă că, pînă în ceasul al 12-lea, liderii P.N.Ț. și P.N.L. nu au pierdut speranța că vor reuși să evite colaborarea la guvern cu comuniștii și să-și asigure „controlul" evenimentelor legate de ieșirea iminentă a României din război ; era o încercare sortită eșecului, dat fiind că, în momentul respectiv, influența celor două grupări politice era mult mai slabă decît presupuneau liderii lor, iar faptele generale — nemaipomenit de grele și de dificile pentru a putea fi „dirijate" potrivit planului urzit de Iuliu Maniu.

6. În jurul orei 9,30 în Capitală s-a dat o alarmă aeriană. Între bucureștenii care se grăbeau să părăsească orașul, se afla generalul C. Anton, șeful statului major al Inspectoratului General al Jandarmeriei *(I.G.J.)*. Generalul era destul de obosit, căci nu dormise mai toată noaptea ; participase la consfătuirea ultrasecretă de la Palat, încheiată către ora 3 dimineața. A plecat de acolo — după cum va consemna peste ani și ani — „liniștit, convins că în acea zi (23 august 1944 — n. ns.) nu se va întîmpla nimic excepțional"[30]. O impresie contrazisă foarte curînd de fapte ; astfel, cînd în după-amiaza zilei respective generalul Anton se va reîntoarce în București, la *I.G.J.*, va fi prins în vîltoarea unor evenimente de cea mai mare însemnătate[31].

7. De trei zile, Armata 4 română, care, împreună cu Armata 8 germană, alcătuia aripa stîngă (gruparea Wöhler a frontului de apărare al Grupului de armate „Ucraina de sud", ducea lupte grele pentru a opri înaintarea Frontului 2 ucrainean. De la Bacău, unde era instalat comandamentul Armatei 4, colonelul N.Dragomir, ajutorul șefului de

---

[26] *Procesul...*, p. 211.

[27] *Ibidem*, p. 212.

[28] Vezi relatarea lui C. Titel Petrescu, *Prima pagină din istoria României Libere. Cum au fost arestați de către suveran cei doi Antonești*, în „Seara populară" (București), nr. 2/5.9.1944, p. 1.

[29] Cf. „Jurnalul de dimineață" din 12.1.1945.

[30] C. Anton (apud „Viața militară", nr. 8/1973, p. 13).

[31] *Ibidem*, p. 13—14.

stat major, cheamă telefonic, la ora 9,45, pe generalul Sănătescu pentru a-i expune situația de pe front. Dintru început, colonelul raportează că frontul fusese rupt și că o rezistență serioasă era exclusă. El luase măsuri să asigure retragerea în bune condiții a cît mai multe trupe române spre sud, în spatele fortificației Focșani — Nămoloasa — Brăila, dar nemții se străduiau să împiedice orice deplasare spre sud [32].

După ce a ascultat raportul alarmant de pe front, generalul Sănătescu transmite colonelului Dragomir, la ora 9,50, că încă nu bănuia despre evoluția „atît de gravă" a situației militare [33]; față de cele aflate — a continuat generalul — se impunea să se acționeze imediat și, ca atare, va căuta să-l convingă pe rege ca, în cel mult un ceas, să-l cheme pe mareșalul Antonescu la el pentru a-i impune semnarea armistițiului ori demisia [34].

VI

1. Orele 10—10,30 : În programul posturilor Radio România și Radio București — un „concert de promenadă".

2. *Situația pe alte fronturi* (IV) : La ora 10, un nou comunicat al postului de radio Londra ; de această dată se dau informații despre operațiunile din sudul Franței :

„Înaintarea rapidă a Aliaților a dus la completa încercuire a Toulonului [. . .]" [35].

3. *Situația în sectorul sudic al frontului sovieto-german* (I).

a) *După informațiile provenite din sursele sovietice.* În prima parte a zilei de 23 august 1944, ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainene se desfășoară cu deosebit succes ; armatele axiste se retrag continuu. Dintre operațiunile înfăptuite cu rezultate notabile de către unitățile Armatei Roșii în acest timp, se remarcă :

— din zorii zilei, Corpul 18 de tancuri, constituit într-un fel de avangardă a Armatei 52 din flancul stîng al Frontului 2 ucrainean, avansează necontenit — prin lupte înverșunate — în sectorul Huși ;

— în flancul drept al Frontului 2 ucrainean, Armata 7 de gardă înaintează spre Roman ;

— în centru, Armata 27 sovietică progresează continuu pe direcția Podu Iloaiei — Țibana — Țibănești — Pungești, către Popești (unde va ajunge în seara zilei respective) ;

— în cursul zilei de 23 august 1944, cel mai spectaculos marș spre sud a fost înfăptuit de Armata 6 de tancuri, care — introducîndu-se între Armatele 52 și 27 sovietice — se îndreaptă ferm spre Bîrlad ;

— concomitent, toate armatele Frontului 3 ucrainean sînt în plină ofensivă spre vest, pentru a încercui Armata 6 germană (în zona Chișinău) și Armata 3 română (în zona sud-vest Akerman) [36].

---

[32] Cf. Ilie Crețulescu, *Ziua cea mai luminoasă*, p. 4 ; R. I. Malinovski, (ed.), *Iassko-Kișinevskie Kanni*, Moskva, 1964, p. 148—149.

[33] *Ibidem*, p. 149.

[34] *Ibidem.*

[35] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 189.

[36] După situația expusă îndeosebi în : *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voini Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, t. 4, Moskva, 1962, pp. 270—271 ; R. I. Malinovski,

b) *După informaţiile provenite din surse germane.* Istoricul Hans Kissel admite că operaţiunile s-au desfăşurat conform detaliilor furnizate de sovietici [37], insistînd asupra odiseii Diviziei 10 Panzer (din Corpul 4 de Armată german), care, pornită la ora 2 de la Poeni spre Vaslui, nu a mai ajuns acolo ; la Soleşti, întîmpinînd rezistenţa Armatei 52 sovietice, va coti spre est (Huşi) [38]. Înaintarea impetuoasă a Armatei Roşii între Prut şi Siret este consemnată în *Jurnalul de operaţii* (inedit) al Armatei 8 germane, care apăra tocmai acest sector : „Inamicul îşi lărgeşte spaţiul de pătrundere spre sud şi sud-est în direcţia Bîrlad [...]" [39].

4. În jurul orei 10 soseşte la sediul Serviciului Special de Informaţii Eugen Cristescu... Nu are prea mult timp la dispoziţie, căci mareşalul i-a cerut în ajun să se prezinte la Snagov pe la ora 11. Din noiembrie 1940, de cînd se afla în fruntea *S.S.I.*-ului, Eugen Cristescu beneficia de acest privilegiu de a se putea prezenta lui Ion Antonescu ori de cîte ori dorea... Serviciul său, subordonat nemijlocit Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, împînzise ţara cu o armată întreagă de spioni ale cărei principale meniri erau de a stabili *pulsul* opiniei publice, de a descoperi şi urmări pe toţi opozanţii regimului şi, în genere, de a obţine informaţii referitoare la tot ceea ce se petrecea pe frontul subteran. Toate datele culese erau centralizate în aşa-zisele *sinteze* pe care Eugen Cristescu se îngrijea să le prezinte personal mareşalului. În aceste condiţii, se înţelege cum dictatorul român ajunsese să admită şi chiar să dorească prezenţa şefului *S.S.I.*-ului în anturajul său în afara oricărui program riguros stabilit.

...În această dimineaţă, Cristescu — aşa cum făcea adesea în ultimul timp — schiţă un bilanţ al faptelor ce-i ajunseseră cunoscute din activitatea opoziţiei. Fără a fi mulţumit pe deplin, era totuşi convins că agenturii sale nu-i scăpase nimic din tot ceea ce prezenta un interes real. În acest context, nu admitea că evenimentele ar putea lua cumva prin surprindere pe stăpînul său, mareşalul, şi, cu atît mai puţin, pe el însuşi şi *S.S.I.*-ul ! Din informaţiile de care dispunea şi dintre care unele i le prezentase şi lui Ion Antonescu, reieşea că activitatea opoziţiei putea fi considerată intensă, dar nu ameninţătoare. Să rememorăm :

a) De la comunişti — incontestabil, inamicii cei mai înverşunaţi ai regimului antonescian —, Eugen Cristescu aflase ştiri pe care le înglobase în *sinteza* asupra perioadei 8—16 august 1944, ce preciza :

„[...] Conducerea centrală a partidului comunist a continuat activitatea de organizare a cadrelor partidului. În acest sens s-au dat următoarele dispoziţiuni :

---

op. cit., pp. 150—152 ; *Osvobojdeniie iugo-vostočnoi i ţentralnoi Evropî voiskami 2-go i 3-go ukrainskih Frontov. 1944—1945 gg.*, Moskva, 1970, passim ; *Istoriia SSSR*, t. 10, *1941—1945 gg.*, Moskva, 1973, pp. 513—517.

[37] Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien*, Darmstadt, 1964, pp. 96—98 şi harta 6.

[38] *Ibidem*, pp. 97—98.

[39] *Kriegstagebuch des Oberkommando der deutschen 8. Armee*, Nr. 6, *1. Juli 1944—30. Septembre 1944* (în continuare se va cita *KTB 8. Armee)* (apud A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 134, c. 7 591 692).

a) *Să se continue activitatea de organizarea rezistenței maselor populare împotriva ordinelor emise de actualul guvern și în special a celor cu caracter militar.*

b) *Să se recruteze cît mai multe elemente de la întreprinderile din Capitală pentru «formațiunile patriotice».*

c) *S-a reînnoit dispoziținea către șefii de organizații în sensul ca acestea să-și pregătească cadrele în vederea unei demonstrații de stradă.*

d) *Să se recruteze personal de la C.F.R., care la momentul hotărît vor* (sic !) *trece la actele de sabotaj.*

e) *Să se organizeze echipe în principalele orașe din țară (București, Ploiești, Brașov etc.), care să atace ostașii germani izolați din garnizoanele respective [...]*" [40].

b) Despre activitatea celorlalte grupări politice democratice din țară, Cristescu deținea, de asemenea, informații importante. Astfel, cunoștea că dr. Petru Groza făcuse „să parvină lui Maniu un mesagiu, prin care îl asigură de colaborarea sa și îi solicită să redacteze un manifest către țară, în care să arate că forțele democratice s-au unit". Simultan, Groza preconiza „o acțiune hotărîtă și imediată" [41]. În ceea ce-i privește pe liberalii lui Gh. Tătărescu, în rîndul lor exista „oarecare agitație", de mai multe zile. Șeful lor declarase colaboratorilor intimi — din cîte aflase Cristescu — că „are convingerea fermă că în cel mult două săptămîni situația politică internă se va limpezi". „România ... — considera Tătărescu — nu poate duce o politică a sinuciderii și merge spre un armistițiu" [42].

Din cercurile apropiate lui Iuliu Maniu, *S.S.I.*-ul era la curent cu faptul că liderul P.N.Ț. primise, în zilele precedente, o comunicare „importantă" de la Barbu Știrbey și care „ar cere o activare a planurilor politice democratice din țară, pentru a se obține o concordanță de rezultate" [43]. Relativ la negocierile purtate de Știrbey la Cairo cu Aliații, acestea se desfășurau conform indicațiilor lui Maniu, al cărui punct de vedere ar fi fost împărtășit „de către toți conducătorii Blocului democratic, de la liberali pînă la comuniști" ; negocierile — considerau inspiratorii lor — se duceau „numai în privința încheierii armistițiului, și nu a condițiunilor de pace [...]. În ce privește condițiunile de pace, teza lui Maniu este categorică : vor fi examinate și decise la conferința generală a păcii [...]" [44].

c) Eugen Cristescu cunoștea, de asemenea, că, în afara acordului *B.N.D.*, Maniu și Dinu Brătianu optau pentru alternativa ca mareșalul să semneze el armistițiul. În acest fel, liderii celor două partide „istorice" urmăreau să împiedice desfășurarea evenimentelor într-un sens nedorit lor, mai precis căutau să se asigure în privința menținerii in-

[40] Vezi *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, București, Editura politică, 1965, p. 32.

[41] *Sinteza* S.S.I. din 21.8.1944 : *Din activitatea cercurilor democratice* (A.I.C.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 39/1944, f. 12).

[42] *Ibidem.*

[43] Sinteza S.S.I., din 21.8.1944 : De la național-țărăniști (A.I.C.B., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 39/1944, f. 13)

[44] *Ibidem*, f. 13—14.

tacte a bazei regimului capitalist în România, lucru cu care Cristescu era întru totul de acord. Cristescu cunoştea toate acestea nu atît datorită operativităţii agenţilor săi, ci mai ales ca urmare a faptului că Maniu şi Brătianu apelaseră la el — în jurul lui 10—15 august 1944 — ca să-l convingă pe Antonescu să încheie armistiţiul. La procesul echipei antonesciene din mai 1946, în care a compărut ca acuzat, fostul şef al *S.S.I.*-ului va relata că Iuliu Maniu i-ar fi declarat — atunci cînd i-a solicitat mijlocirea — textual :

„Ne-am sfătuit şi cu d. Dinu Brătianu şi am hotărît ca d. mareşal să fie acela care să facă armistiţiul. Sîntem cu toţii înţeleşi. Noi sîntem în jurul lui ; noi îi dăm concursul. El este militar. El are încrederea armatei. El are toate forţele în mînă şi este singurul care poate să-l facă.

Dragule, acest act trebuie făcut de un militar. Numai el poate să-l facă. Spune şi d-ta, d-le Cristescu, care ai trecere la dl. mareşal ; stăruie ca dl. mareşal să fie acela care să facă armistiţiul. Noi toţi îl secondăm şi îl ajutăm [...]“ [45].

Eugen Cristescu nu a întîrziat, bineînţeles, să informeze pe mareşal asupra stăruinţelor lui Maniu [46].

d) Din cîte se vede, Eugen Cristescu ajunsese să fie ceea ce-i ceruse Ion Antonescu : ochii şi urechile lui. Informaţiile pe care le culesese în preajma lui 23 august 1944 erau de cel mai mare interes ; toate au fost incluse într-un fel de *sinteză generală*, prezentată în 17 august 1944 atît „conducătorului“, cît şi ministrului german von Killinger [47].

... În această dimineaţă, şeful *S.S.I.*-ului este convins mai mult ca oricînd că respectiva *sinteză* reprezenta un fel de „chef d'oeuvre“ a oficinei sale ; acolo consemnase toate pertractările politice ale forţelor democratice, ţelurile lor sau metodele de acţiune ! *Un singur lucru a fost omis*, nu în mod intenţionat, ci pur şi simplu pentru că *S.S.I.*-ul *nu aflase nimic de el pînă la acea dată* : stadiul pregătirilor militare în vederea înlăturării lui Ion Antonescu şi a dictaturii ! Generalul Sănătescu, participant activ la evenimentele relatate, va considera că „ignoranţa“ totală a *S.S.I.*-ului, a lui I. Antonescu şi a lui von Killinger în domeniul amintit a constituit un factor de însemnătate excepţională în pregătirea şi înfăptuirea cu succes a planului insurecţional [48]. Neglijarea faptului semnalat nu a *fost de loc întîmplătoare*, ci pune şi mai mult în evidenţă meritul deosebit al forţelor patriotice care, sub directa îndrumare a P.C.R., au vegheat înainte de 23 august 1944 la păstrarea celui mai desăvîrşit secret în ceea ce priveşte preparativele întreprinse pe plan militar — concomitent cu cele politice şi diplomatice — pentru declanşarea cu succes a insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste.

---

[45] *Procesul marii trădări naţionale, p. 165* (depoziţia acuzatului Eugen Cristescu).

[46] *Ibidem.*

[47] Vezi „Jurnalul de dimineaţă“ din 31.12.1944, p. 1 (Scrisoarea generalului C. Sănătescu).

[48] *Ibidem.* („Acest fapt a fost spre norocul nostru şi numai aşa se explică de ce nu s-au luat măsuri imediat contra conspiratorilor“ — va arăta Sănătescu).

... Aşadar, atunci cînd după ora 10 Eugen Cristescu părăsea sediul *S.S.I.*-ului pentru a se duce la Snagov, „spionul nr. 1" al mareşalului Antonescu nu ştia, nici nu bănuia măcar, că agenţii săi aflaseră *totul, afară de cel mai important aspect* din activitatea forţelor patriotice româneşti !

5. *Situaţia pe alte fronturi* (V) : La ora 10,15, agenţia nazistă „Transocean" transmite :

„De cîteva săptămîni, 250 000 de oameni lucrează la fortificaţiile împotriva agresiunii sovietice din Prusia Orientală, sub direcţia lui Erich Kordt, comisarul apărării Reichului şi gauleiter al Prusiei Orientale [...]" [49].

6. În acest timp, la Snagov, reuniunea Consiliului de Miniştri antonescian era în plină desfăşurare. După debutul marcat de intervenţia mareşalului cu scopul de a impune „blamarea" armatei române printr-un ordin de zi pe naţiune, s-a trecut la dezbaterea problemelor curente [50]. Abia s-a epuizat acest capitol, cînd Mihai Antonescu a fost anunţat că era aşteptat de Gh. Brătianu, fostul său şef politic, venit „special" la Snagov pentru a-l întîlni. Vicepremierul şi ministrul de externe al României a ieşit imediat din şedinţă pentru a merge în întîmpinarea fruntaşului liberal. După ce s-au retras în cabinetul de lucru al lui „Ică" de la Snagov, Gh. Brătianu a expus interlocutorului său motivul vizitei sale, şi anume că fusese delegat de Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, unchiul său, să solicite mareşalului Antonescu să semneze el armistiţiul ; ambii sperau că, prin „Ică", Gh. Brătianu va putea să vorbească cu „conducătorul". Mihai Antonescu, care a întrevăzut că se aflase, în fine, o soluţie salvatoare, admise să-l scoată pe mareşal din şedinţă [51].

Pentru „conducător", propunerea pe care i-o aducea Gh. Brătianu nu reprezenta ceva nou. În zilele precedente, îndeosebi prin Eugen Cristescu şi I. Mihalache, liderii partidelor „istorice" încercaseră în mai multe rînduri să-l convingă „să facă armistiţiul" [52]. Mareşalul respinsese însă toate ofertele ; ca „soldat" ce era, el a pretextat că nu putea întoarce armele „împotriva celor lîngă care a luptat". De aceea, el răspunse :

„Luaţi Dv., faceţi ce vreţi, nu vă fac nici o opoziţie, vă dau tot concursul, devin soldat şi voi executa orice ordin dat. Am spus luaţi conducerea" [53].

Atît Maniu, cît şi Brătianu au declinat contraoferta mareşalului ; acesta a înţeles că liderii grupărilor „istorice" evitau — conform unei tactici ultracunoscute — să-şi asume vreo răspundere în împrejurări dificile, ei rezervîndu-se să acţioneze pentru „mai tîrziu", ceea ce se putea traduce prin a scoate castanele din foc cu mîinile altuia.

---

[49] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 195.

[50] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 81 (depoziţia acuzatului M. Antonescu).

[51] *Ibidem.*

[52] *Ibidem*, p. 57 (depoziţia acuzatului Ion Antonescu).

[53] *Ibidem.*

De aceea, atunci cînd Gh. Brătianu i-a mărturisit scopul venirii sale la Snagov, mareşalul nu a îmbrăţişat de îndată şi necondiţionat propunerea ce i se făcea să semneze el armistiţiul, dar nici nu a respins-o; a repus pe tapet o soluţie pe care o mai prezentase lui Maniu şi Dinu Brătianu, şi anume : consimte să încheie „el" armistiţiul, însă cu condiţia ca cei doi lideri politici să-i dea o „scrisoare de garanţie" care să consemneze că a acţionat cu acordul lor deplin. La procesul său din 1946, ex-mareşalul menţiona că ar fi declarat lui Gh. Brătianu :

„Iată, d-le Brătianu, fac armistiţiu, dar îmi trebuie această scrisoare de garanţie, fiindcă era vorba de o răspundere istorică, şi atunci luaţi-vă şi Dv. această răspundere, printr-un act scris, nu discuţiuni care se pierd şi care pot fi negate mîine".

Încredinţat fiind că va reuşi să lămurească pe Maniu şi pe unchiul său, Gh. Brătianu a răspuns :

„Mă duc să aduc scrisoarea" [54].

La procesul lui Ion Antonescu, unde a compărut ca martor, Gh. Brătianu a precizat că ex-mareşalul a promis, pentru cazul cînd i-ar fi adus „scrisoarea de garanţie" pînă la ora 15, că va semna armistiţiul „indiferent de părerea germanilor" [55]. După care, pentru a dovedi temeinicia asigurării sale, Ion Antonescu avu iniţiativa — de faţă fiind încă Gh. Brătianu — unei audienţe la Palat în aceeaşi zi [56] ; de stabilirea audienţei, pentru ora 16 fix, s-a ocupat Radu Davidescu, şeful cabinetului militar al dictatorului, care a telefonat adjutantului regal, colonelul Emilian Ionescu [57].

După cîteva minute, în jurul orei 10,30, Mihai Antonescu a chemat şi el la telefon pe Emilian Ionescu, solicitînd să i se fixeze o întrevedere cu regele pentru ora 15,30 [58].

7. Ora 10,30 : Încheierea emisiunii de dimineaţă a posturilor Radio România şi Radio Bucureşti.

8. La aceeaşi oră, referindu-se la evenimentele din România, postul radio-telegrafic „A.B.C." a difuzat următoarea informaţie provenind din Londra :

„În legătură cu succesele ofensivei dezlănţuită împotriva României, corespondentul din Londra al ziarului (suedez — n. ns.) «Morgen Tidnigen» anunţă că cercurile din capitala Marii Britanii sînt de părere că România va fi în curînd dispusă să trateze încheierea unei păci, cu atît mai mult cu cît sînt toate şansele ca această ţară să primească înapoi Transilvania [...]" [59].

9. *Situaţia pe alte fronturi* (VI) : La ora 10,40, postul radio-telegrafic „Y.X.Y." difuzează o ştire de ultimă oră din Londra :

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem*, p. 81 (depoziţia martorului Gh. Brătianu).

[56] *Ibidem.* Cf. şi Vasile Liveanu, *Rolul P.C.R. ...*, p. 1 162.

[57] Emilian Ionescu, *Antoneştii în seiful Castelului Alb*, în „Magazin istoric", nr. 5/1967, p. 8. Vezi, de asemenea, general-locotenent (rez.) Emilian Ionescu, *În uniformă pentru totdeauna (Amintiri)*, Bucureşti, Editura militară, 1979, p. 93.

[58] *Ibidem.*

[59] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f 207.

„În anumite departamente ale guvernului britanic se studiază modul în care Marea Britanie va celebra ziua armistițiului (general — n. ns.)“ [60].

10. Din decembrie 1939, maiorul Anton Dumitrescu făcea parte din batalionul de gardă regală la palatul din Calea Victoriei. În august 1944 era deja ajutor al comandantului batalionului ; în această calitate, el însoțea pretutindeni pe rege pentru paza lui personală și, în plus, servea ca „om de legătură“ al lui Mihai I cu diverse personalități politice [61].

... În dimineața zilei respective, Anton Dumitrescu se afla la el acasă. De la Palat, singura persoană care știa unde putea fi găsit oricînd era căpitanul Gh. Teodorescu, comandantul companiei I de gardă. Așa se face că, după ora 10,30, colonelul Emilian Ionescu a reușit să-l înștiințeze telefonic pe maiorul Dumitrescu că, pentru orice eventualitate, era de dorit ca el să fie prezent la Palat. Maiorul Dumitrescu a înțeles că era vorba de un ordin și i s-a conformat imediat [62].

11. *Situația pe alte fronturi* (VII) : La ora 10,53, postul de radio Budapesta își reia emisiunea, întreruptă la 8,40 din cauza alarmei aeriene declanșată la apropierea aviației aliate. Relativ la intensificarea raidurilor aeriene inamice, crainicul dă citire unui comentariu optimist :

„În cursul zilei de ieri și în zorii zilei de astăzi, avioanele inamice au efectuat cîteva zboruri de intimidare deasupra țării noastre. Aviația noastră de vînătoare și artileria antiaeriană au intrat cu succes în acțiune, doborînd 16 aparate inamice“ [63].

Intervenția forțelor aeriene horthyste, la care se referea crainicul maghiar, nu a fost atît de concludentă încît să intimideze aviația aliată ; drept dovadă, un alt val de avioane va porni spre Ungaria și, la ora 11,35, postul de radio Budapesta își va întrerupe iarăși emisiunea din cauza unei „alarme aeriene ... [64].

VII

1. *Situația pe alte fronturi* (VIII) : Față de presiunea crescîndă a trupelor aliate în zona capitalei Franței, Secția Operații a Înaltului Comandament al *Werhrmacht*-ului *(O.K.W./W.F.St)* transmite — la ora 11 — ordinul nr. 772989/23.8.1944 către marile comandamente naziste din vest, în care se preciza printre altele :

„Apărarea capului de pod Paris este de o importanță capitală pe plan militar și politic [...] În istorie, pierderea Parisului a dus întotdeauna, pînă acum, la pierderea întregii Franțe. Führerul repetă, deci,

---

[60] *Ibidem.*

[61] Cf. relatarea lui Anton Dumitrescu (apud „Anale de istorie“, nr. 4/1967, p. 91). Vezi și Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 40.

[62] *Ibidem*, p. 92.

[63] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 189—192.

[64] *Ibidem.*

ordinul : [...] Parisul nu trebuie să cadă în mîinile inamicului, sau inamicul nu trebuie să găsească decît un morman de ruine" [65].

Acest ordin ultrasecret, care nu a devenit cunoscut decît după terminarea războiului, demonstrează în ce consta tactica criminală a lui Adolf Hitler, conducătorul Reichului nazist, în etapa finală a conflagrației mondiale dintre anii 1939 și 1945 : führerul nu cedează nimic din ceea ce a cotropit, iar anexiunile ce nu pot fi păstrate trebuie rase de pe suprafața pămîntului ! Oare ce soartă rezerva führerul, *României*, în cazul cînd ea s-ar desprinde de Axă ? Din considerentele expuse în cuprinsul ordinului nr. 772 989 al *O.K.W./W.F.St.* nu exista vreun temei să se presupună că o alta decît cea hărăzită Parisului ...

2. În manifestul semnificativ intitulat *Sentința istoriei*, din primăvara anului 1943, comuniștii români se adresau tuturor patrioților: „[...] Mai aveți un moment de gîndire [...]. Opriți uciderea fiilor voștri [...]. Cereți pace cu forțele aliate. Alungați din țară cele mai josnice bestii pe care le-a creat vreodată omenirea [...].

Problema stabilirii *momentului cel mai oportun* în care forțele patriotice interne să treacă la acțiunea de doborîre a dictaturii militaro-fasciste și de ieșire a țării din războiul hitlerist s-a aflat, permanent, în atenția specială a conducerii P.C.R. În baza unui profund examen al condițiilor interne și al evoluției operațiunilor pe teatrele celui de-al doilea război mondial, comuniștii au insistat și au reușit în 1944 să imprime — după cum s-a arătat — un ritm impetuos tuturor preparativelor forțelor patriotice din România pentru o intervenție cît mai grabnică în vederea salvării țării de la o catastrofă națională, spre care o mîna cu siguranță regimul antonescian prin continuarea ostilităților alături de Germania hitleristă și de aliații ei. Datorită poziției ferme adoptată de reprezentanții comuniști în această problemă, se știe că delegații partidelor grupate în *B.N.D.*, ai armatei și Palatului au căzut de acord cu stabilirea datei de 26 august 1944 pentru declanșarea insurecției naționale. Data respectivă — indicată inițial ca termen limită și, apoi, ca termen precis — fusese fixată în condițiile generale sau speciale caracteristice perioadei iulie — primele două decade ale lunii august 1944. Dar, din chiar prima zi a ultimei decade a lui august 1944 a survenit — fapt asupra căruia conducerea P.C.R. a avertizat din vreme — o accelerare peste măsură a ritmului evenimentelor interne și externe. Așa cum se știe, adeseori în istorie intervin perioade — mai lungi sau mai scurte — ce se caracterizează printr-o desfășurare extrem de rapidă a evenimentelor și în care mutațiile cele mai profunde și neașteptate se succed nu doar în răstimp de luni sau săptămîni, ci și în decursul cîtorva zile, ore și chiar minute. O astfel de perioadă a traversat România în cursul celei de-a treia decade a lunii august 1944, perioadă determinată de manifestarea conjugată a *doi factori* de cea mai mare însemnătate. Primul factor, care a avut și *rolul major* în determinarea faptelor, l-a repre-

[65] Vezi Dominique Lapierre, Larry Collins, *Arde Parisul ?*, București, Editura politică, 1970, pp. 15—16.

zentat evoluția situației interne[66]; în acele zile, agonia regimului antonescian atinse punctul său culminant, iar dorința poporului român de a se interveni cît mai repede pentru salvarea țării deveni mai mare ca oricînd. Cunoscînd această stare de lucruri, reprezentanții forțelor patriotice, în frunte cu comuniștii, și-au intensificat eforturile în vederea acțiunii decisive și negocierile susținute purtate în zilele imediat precedente și în prima parte a lui 23 august 1944, constituie o dovadă în acest sens. Cel de-al doilea factor, ca importanță, care a condus, în ultima decadă din august 1944, la precipitarea evenimentelor în România l-a marcat eșecul armatelor axiste pe toate teatrele de operațiuni și, îndeosebi, pe frontul de Est, sub loviturile Armate Roșii. Declanșarea ofensivei sovietice în zona Iași—Chișinău, la 20 august 1944, a pus trupele Grupului de armate „Ucraina de Sud" într-o situație dintre cele mai grele, ceea ce a înrăutățit și mai mult poziția guvernului antonescian. Guvernul și comandamentul sovietic nu erau informate asupra preparativelor forțelor patriotice din România pentru declanșarea insurecției[67], dar ofensiva victorioasă a Armatei Roșii a creat condiții propice pentru ca acestea din urmă să treacă la acțiune și cu șanse sporite de reușită.

Referindu-se tocmai la aceste evenimente din vara fierbinte a anului 1944, la faptul că, exact la momentul oportun, P.C.R. a sesizat apariția, gradul de manifestare și ponderea tuturor factorilor majori de care depindea destinul fericit al insurecției din România și că a dat la timp semnalul începerii luptei întregului popor pentru doborîrea dictaturii și eliberarea țării de sub jugul hitlerist, tovarășul Nicolae Ceaușescu a precizat că „...fără existența acestor condiții interne și internaționale ar fi fost greu, dacă nu imposibil, ca în acele împrejurări să ducem cu succes această mare bătălie care s-a încheiat cu o victorie remarcabilă"[68].

De intervenția simultană a factorilor semnalați, cu semnificații și consecințe din cele mai complexe, forțele patriotice și democratice din România, în frunte cu P.C.R., au reușit să beneficieze în gradul cel mai înalt, în care scop au decis, într-un moment cînd toate preparativele în vederea „orei H" fuseseră încheiate, *devansarea* datei anterior stabilită pentru declanșarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste de la 26 la 23 august 1944. Această importantă decizie a fost luată *către mijlocul zilei* de 23 august 1944. Ea a rezultat dintr-o analiză temeinică a împrejurărilor survenite în momentele respective și s-a obținut prin consultarea factorilor politici răspunzători și marcanți ai rezistenței antifasciste, rolul hotărîtor revenind delegaților conducerii P.C.R. Căzînd de acord asupra devansării momentului declanșării insurecției, forțele patriotice și democratice stabilesc ca ma-

---

[66] Vezi Florin Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției*, în „Revista de istorie" nr. 7/1979, p. 1 305 și urm.

[67] *Istoriia Velikoi Otečestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, t. 4, p. 198.

[68] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la plenara comună a C.C. al P.C.R. și Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României. 29 iulie 1974*, București, 1974, p. 10.

rele eveniment să se producă cu începere chiar din după-amiaza zilei de 23 august 1944 ; s-a apreciat în mod just că nu trebuia pierdut prilejul oferit de apropiatele prezentări ale Antoneştilor în audienţă la rege pentru a se proceda la arestarea lor şi, în măsura în care va fi posibil, a altor membri ai guvernului [69]. Din momentul în care partidul comunist, în colaborare cu celelalte grupări ale mişcării de rezistenţă, decisese că arestarea căpeteniilor dictaturii nu putea să mai întîrzie decît cîteva ore [70], cuvîntul de ordine al tuturor patrioţilor români, al maselor largi populare a devenit : INSURECŢIA VA ÎNCEPE ASTĂZI !

4. Maiorul Anton Dumitrescu s-a prezentat la Palat curînd după ora 11. Era aşteptat cu nerăbdare de către colonelul Emilian Ionescu şi, împreună, procedară de îndată la supravegherea tuturor preparativelor prevăzute pentru cazul arestării lui Ion Antonescu şi a celorlalţi colaboratori ai săi, dacă ar fi venit [71]. Astfel, s-a ales locul în care urmau să fie încarceraţi cei doi Antoneşti — camera — seif de la etajul *Casei Noi ;* pentru ceilalţi membri ai cabinetului „conducătorului" s-a destinat o încăpere separată din aripa Batalionului de gardă regală [72]. Totodată, în baza ordinului colonelului Emilian Ionescu, maiorul Dumitrescu a comunicat căpitanului Gh. Teodorescu să pună cele două plutoane ale companiei I — singurele formaţiuni ale Batalionului de gardă ce se aflau la palatul din Calea Victoriei în ziua de 23 august 1944 — în alarmă de exerciţiu [73].

În cadrul preparativelor militare se hotărîse recurgerea la o formaţiune de luptă patriotică pentru arestarea lui Antonescu în incinta Palatului. Pentru orice eventualitate, reprezentanţii P.C.R. au propus să se aibă în vedere şi o echipă de rezervă, alcătuită la palat din militari din batalionul de gardă. A fost o măsură chibzuită, deoarece — faţă de cursul evenimentelor din prima parte a zilei de 23 august 1944 — formaţiunea patriotică nu putea fi adusă la Palat pînă la sosirea Antoneştilor [74], fără a exista pericolul ca să atragă atenţia agenţilor lui Cristescu ori a spionilor hitlerişti care supravegheau necontenit reşedinţa regală din Calea Victoriei. În această situaţie, colonelul Emilian

[69] Potrivit celor relatate de Mocsonyi-Styrcea, forţele patriotice aflaseră încă în zorii zilei de 23 august 1944 că I. Antonescu, după proiectata şedinţă a cabinetului său la Snagov, avea de gînd să plece pe front. Acest fapt, care ar fi complicat, cu siguranţă, acţiunea de arestare a mareşalului, a constituit de asemenea un argument în favoarea urgentării „orei H" (Arhiva I.S.I.S.P., fond 2, dosar 192).

[70] Arhiva I.S.I.S.P., fond 2, dosar 192 ; Nicolette Franck, *La Roumanie dans l'engrenage*, Paris — Bruxelles, Elsevier Sequoia, 1977, p. 28 şi urm. ; Haralamb Zincă, *Şi a fost ora „H"*, Bucureşti, Editura militară, 1971, p. 57 şi urm.

[71] Pînă în acel moment, numai mareşalul şi M. Antonescu solicitaseră să fie primiţi de către rege. Înainte de sosirea Antoneştilor, s-a plănuit să fie chemaţi (şi arestaţi) şi alţi membri ai cabinetului militaro-fascist, sub pretextul participării la un aşa-zis „Consiliu de Coroană".

[72] Cf. relatarea lui Anton Dumitrescu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, pp. 92—93).

[73] Colonel Gheorghe Teodorescu, *La semnalul „Înainte"*, în „Apărarea patriei" din 17.8.1966, p. 2.

[74] Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 6.

Ionescu a ordonat maiorului Dumitrescu să-şi pregătească oamenii pentru a putea intra în acţiune la momentul indicat. Ceea ce s-a şi întîmplat. Sub comanda maiorului, plutonierii Dumitru Bilă şi Dumitru Rusu, sergentul major Dinu Cojocaru s-au instalat „în locuinţa indicată (*Casa Nouă* — n. ns.), în casa scării de serviciu, şi aici — îşi aminteşte fostul maior Dumitrescu — în aşteptarea evenimentului, am analizat ceea ce aveam de executat“ [75].

5. Situaţia trupelor române pe frontul din Moldova continuă să fie gravă. Ofensiva sovietică nu poate fi stăvilită. Noul comandant al Armatei 4, generalul Ilie Şteflea, fost şef al Marelui Stat Major pînă atunci, nu poate decît să se încline în faţa situaţiei. Preocupat fiind să salveze cît mai multe unităţi de la dezastru, generalul Şteflea aprobă, către ora 12, retragerea trupelor române spre sud, totodată, el recomandă ca, în caz de împotrivire a hitleriştilor, românii să-şi croiască drum prin forţa armelor [76].

6. În acest timp, la Snagov, reuniunea Consiliului de Miniştri antonescian, care avea să fie ultima, se apropie de sfîrşit. După pauza neaşteptată, produsă de întrevederea celor doi Antonești cu Gh. Brătianu, Consiliul reia dezbaterea problemei ce tocmai fusese abordată înainte de întrerupere : continuarea luptei alături de Reichul hitlerist. Ignorînd promisiunea făcută lui Brătianu, mareşalul expune motivele prelungirii războiului contra Naţiunilor Unite [77].

7. În vreme ce la Snagov se desfăşura ultima reuniune a Consiliului de Miniştri, oamenii companiei I de gardă regală, după declanşarea alarmei de exerciţiu, se grăbesc să ocupe dispozitivele după un plan ce le era de-acum familiar. Căpitanul Gh. Teodorescu, comandantul companiei, relatează :

„Cu mai bine de două luni înainte, educaţia ofiţerilor, subofiţerilor şi soldaţilor a fost canalizată pentru a răspunde chemării la luptă contra hitleriştilor. Instrucţia companiei a fost axată pe lupta în localităţi şi în clădiri mari, cu folosirea grenadei şi baionetei. Pentru ridicarea capacităţii de luptă a companiei, ni s-au dat ca întăriturii un pluton de tancuri uşoare şi o grupă de aruncătoare de flăcări ; s-a constituit şi o rezervă mobilă la cazarma din cartierul Ghencea, care să fie folosită după împrejurări. De asemenea, am primit rezerve de muniţii, de armament uşor şi greu, pe care le-am depozitat în aripa stîngă a palatului din Calea Victoriei“ [78].

Măsura de a întări îndeosebi aripa stîngă a palatului a fost determinată de faptul că, în vecinătatea acesteia, chiar în hotelurile *Athenée Palace* şi *Splendid*, mai ales în acesta din urmă, erau încartiruiţi numeroşi hitlerişti, inclusiv 200 de S.S.-işti. Tot ca o măsură de prevedere pentru respingerea unui eventual atac, în garajele din curtea palatului au fost aduse, în secret, cinci tanchete „Renault“ [79].

---

[75] Relatarea lui Anton Dumitrescu (apud „Anale de istorie“, nr. 4/1967, p. 93). Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 40.

[76] Cf. Ilie Creţulescu, *Ziua cea mai luminoasă*, p. 4.

[77] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 33.

[78] Gheorghe Teodorescu (în „Apărarea patriei“ din 17.8.1916).

[79] *Ibidem* ; Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 7.

În urma alarmării companiei de gardă, toţi ofiţerii şi subofiţerii au fost reţinuţi în incinta palatului ; s-a trecut la distribuirea muniţiei, iar curînd după aceea posturile de gardă au fost dublate. Către ora 12, nimeni nu mai putea ieşi din palat, afară de persoanele trimise în misiuni speciale şi posedînd documentele de rigoare [80].

8. Nebănuind absolut nimic despre pregătirile în vederea arestării sale, mareşalul — după terminarea şedinţei Consiliului de Miniştri — se întreţine cu Mihai Antonescu. Ministrul de externe primeşte dispoziţia să întreprindă un nou demers la Stockholm pentru a se trata cu U.R.S.S. încheierea armistiţiului. Mihai Antonescu dispune plecarea imediată a unui curier diplomatic în capitala Suediei. Curierul (care va ajunge la destinaţie abia în după-amiaza lui 24 august 1944) era purtătorul unor împuterniciri speciale către F. C. Nano, ministrul român în Suedia, care trebuia să se întîlnească de urgenţă cu ambasadoarea sovietică Kollontay, pentru a se interesa dacă Moscova menţine condiţiile de armistiţiu convenite în lunile mai — iunie 1944 ; în caz afirmativ, Nano putea stabili *data* şi *locul* negocierilor, la care România avea să fie reprezentată de însuşi Mihai Antonescu, ministrul de externe [81].

Există serioase motive să ne îndoim de sinceritatea acestei ultime tentative a Antoneştilor de angajare a negocierilor preliminare semnării unui armistiţiu ; este adevărat că mareşalul făcuse o promisiune, prin Gh. Brătianu, lui Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu. Presupunem însă că, la fel ca şi în cazul mesajului trimis puţin mai devreme la Ankara lui Cretzianu, prin demersul solicitat lui Nano nu se urmărea decît acelaşi ţel : să se cîştige timp. În mod concret era vorba să se obţină de la U.R.S.S. o stagnare a ofensivei Fronturilor 2 şi 3 ucrainene, în care timp mareşalul Antonescu şi-ar fi putut retrage trupele pe un nou aliniament de apărare în vederea continuării războiului de partea Axei [82], aşa cum tocmai s-a decis la Consiliul de Miniştri de la Snagov. Aceste calcule erau evident sortite eşecului ; în clipa chiar cînd mareşalul se amăgea cu noi şi iluzorii speranţe, îndrumarea destinului României scăpa încet dar sigur voinţei sale. Necunoaşterea şi neînţelegerea acestui fapt, deopotrivă, vor pecetlui, în orele imediat următoare, sfîrşitul „conducătorului" ca militar şi ca om politic.

[80] Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 7.

[81] *Din cronica...*, p. 94 ; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944*, 2. Auflage, Wiesbaden 1965, p. 216. Vezi, despre negocierile anterioare din Suedia, A. Simion, *Preliminarii...*, pp. 391—394, 404, 409—411. Pe baza celor convenite în vara anului 1944 la Stockholm, I. Antonescu putea încheia armistiţiul (*Ibidem*, p. 419).

[82] Într-o informare (semnată Burian) din 24.8.1944 a M.A.E. al Reichului adresată unor comandamente naziste se consemna că, în seara zilei de 22.8.1944, mareşalul ar fi declarat ministrului Clodius, în prezenţa lui Mihai Antonescu şi C. Pantazi, că „va arunca în luptă ultimele rezerve pentru a-i opri pe sovietici" ; părerea lui Clodius a fost că, „numai în cazul prăbuşirii frontului", I. Antonescu dorea „să aibă mînă liberă pentru a face o încercare disperată de a ieşi din război" (apud „Revista Arhivelor", nr. 2/1969, doc. nr. 17, p. 26). Or, la Consiliul de Miniştri de la Snagov nu s-a considerat — în ciuda tuturor evidenţelor — că frontul se „prăbuşise", hotărîndu-se ca atare fixarea lui pe linia Caşin—Focşani—Nămoloasa—Brăila.

9. ... Ziua începuse şi se scurgea încă firesc. Numai aparent însă, căci producerea MARELUI EVENIMENT nu mai avea să întîrzie ! O hotărîre de cea mai mare însemnătate fusese, după cum se ştie, luată; acţionînd de comun acord, forţele patriotice — în frunte cu P.C.R. — hotărîseră ca răsturnarea guvernului antonescian să se înfăptuiască cu trei zile mai devreme, adică în ceasurile imediat următoare. Aşadar, insurecţia naţională va începe la 23 August 1944, dată ce va fi scrisă în rîndul evenimentelor memorabile ale istoriei patriei.

VIII

1. Ora prînzului... Căldura a devenit insuportabilă, mai peste tot în ţară şi îndeosebi la Bucureşti ; de la răsăritul soarelui, termometrul înregistrează o temperatură în continuă creştere, neobişnuit de mare în acest sezon al anului. Colonelul Dan Ionescu, aflat cu regimentul său la marginea Capitalei, consemnează o „zăpuşeală istovitoare", în care împrejurare toţi căutau umbra „ca pe ceva scump" [83]. Oare această căldură toridă, şi liniştea, şi întreaga atmosferă înăbuşitoare nu erau prevestitoare ale „furtunii" ce se profila la orizontul politic al României ? La acea oră nimeni n-a spus-o, deşi apoi cei mai mulţi dintre participanţii la evenimentele din August 1944 au căpătat certitudinea existenţei unei legături între starea vremii şi cele ce-au urmat !...

2. Reîntors de la Snagov, Gh. Brătianu a informat detaliat pe Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu asupra celor convenite cu Antoneştii. Ştirea că mareşalul s-a arătat „într-o dispoziţie mai bună pentru încheierea armistiţiului", asemenea unui tonifiant, a „înviorat" pe liderii celor două grupări „istorice" [84] ; aceasta numai pentru început, deoarece apoi, cînd s-a examinat pe toate feţele pretenţia „conducătorului" de a i se înmîna pentru orice eventualitate „scrisoarea de garanţie", optimismul lor va scădea brusc. Nici Iuliu Maniu, nici Dinu Brătianu nu s-au considerat ofensaţi pentru faptul că, procedînd în felul cunoscut, mareşalul le dovedise că nu punea prea mare preţ pe „cuvîntul" lor ; îi neliniştea profund însă gîndul că trebuiau să subscrie un document care oricînd s-ar fi putut întoarce contra lor, dacă Antonescu nu ar fi obţinut condiţii favorabile de armistiţiu. După matură chibzuinţă, Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu conchiseră că documentul solicitat trebuie predat lui Ion Antonescu, nu chiar în momentul stabilit, ci puţin mai tîrziu, mai precis după ce vor fi cunoscut rezultatul audienţei „conducătorului" la rege [85].

3. *Situaţia pe alte fronturi* (IX) : la ora 12,15, postul de radio Londra (în limba germană) îşi întrerupe emisiunea pentru a transmite „o ştire importantă" şi de mare răsunet în zilele războiului : „Parisul a fost eliberat !" [86].

---

[83] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 19.

[84] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 212 (depoziţia martorului Iuliu Maniu).

[85] Despre care cei doi lideri burghezi au fost informaţi de către Gh. Brătianu.

[86] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 190. Menţionăm că am reţinut comunicatul difuzat în

4. Generalul Ilie Şteflea, fostul şef al Marelui Stat Major, şi, de cîteva ceasuri, comandant al Armatei 4 române, face să parvină mareşalului Antonescu un raport curajos ce exprima mai mult decît opinia singulară a subscriitorului său. Raportul îndemna pe „conducătorul" României ca, fără să mai întîrzie „o clipă", „să dea ordinul sau cel puţin dezlegarea de a ordona retragerea generală", aceasta „pentru salvarea armatei şi ajutorarea ţării" [87].

Evenimentele survenite în orele următoare nu vor permite mareşalului să răspundă în vreun fel la acest raport prezentat de către generalul Şteflea...

5. *Situaţia pe alte fronturi* (X) : La ora 12,30, postul de radio Londra (în limba franceză) îşi întrerupe emisiunea. După difuzarea *Marsiliezei,* crainicul dă citire comunicatului generalului Koenig din care reţinem :

„Forţele franceze libere au eliberat astăzi Parisul..." [88].

6. Înainte de ora 13, generalul Sănătescu şi Mocsonyi—Styrcea au plecat în căutatea lui Iuliu Maniu şi, respectiv, a lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi Titel Petrescu. Sfetnicii regali urmau să discute cu liderii politici menţionaţi problemele ce se puneau în legătură cu apropiata sosire a ;Antoneştilor în audienţe.

7. Retrăgîndu-se de la Dinu Brătianu, Iuliu Maniu s-a îndreptat către locuinţa lui Coposu, situată într-un bloc din Piaţa Senatului ; aici l-a găsit generalul Sănătescu. Şeful Casei Regale, sosit să-l informeze pe liderul P.N.Ţ., avu surprinderea să constate că acesta era cel care-l înştiinţa ! Aşa, bunăoară, Maniu ştia că mareşalul şi „Ică" se vor prezenta la Palat şi, mai mult, a indicat lui Sănătescu şi rostul audienţelor — de a se comunica lui Mihai I că guvernul antonescian luase decizia de a semna armistiţiul cu Naţiunile Unite [89]. Neîncrezător în promisiunea „conducătorului", generalul Sănătescu a abordat problema constituirii listei unei noi echipe guvernamentale, al cărei termen de predare expirase deja. Iuliu Maniu şi-a reafirmat refuzul de a accepta conducerea cabinetului chemat să încheie armistiţiul, sugerînd drept cea mai convenabilă, în cazul desărcinării echipei antonesciene, soluţia formării unui guvern alcătuit din generali ; la formula propusă a admis două excepţii, şi anume ca la Externe şi Justiţie să fie desemnaţi reprezentanţi ai partidelor politice participante la *B.N.D.* [90].

Cînd generalul Sănătescu l-a părăsit pe Iuliu Maniu, trecuse deja de ora 13...

---

limba germană de către postul de radio Londra şi recepţionat de „Centrul de ascultare" din Bucureşti. În fapt, comunicatul s-a transmis în premieră de către postul Londra (în limba engleză) cu 15 minute mai devreme. Despre împrejurările în care s-a ajuns ca eliberarea Parisului să fie anunţată, fără consimţămîntul Cartierului Suprem Aliat, *înainte* de înfăptuirea sa, vezi Dominique Lapierre, Larry Collins, *op. cit.*, p. 307 şi urm.

[87] Vezi C. Antip, C. Nicolae, *Domnule Mareşal, ne găsim în divergenţă,* în „Magazin istoric", nr. 3/1967, p. 30.

[88] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale, (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 190.

[89] *Procesul marii trădări naţionale, p. 212* (depoziţia martorului Iuliu Maniu).

[90] *Din cronica ...,* pp. 96—97.

IX

1. *Situația pe alte fronturi* (XI) : La ora 13, postul de radio Londra transmite ultimele știri parvenite din Italia și Franța :

„În regiunea muntoasă de la San Giorgio di Pessara, trupele noastre au înaintat trei mile în mai multe locuri [...]. Trupele americane ale Armatei 7, în înaintarea lor rapidă spre nord [...], au intrat în orașul Grenoble [...]. Punga de la Falaise a fost eliminată“ [91].

2. Posturile Radio România și Radio București își încep emisiunea de după-amiază. Din program :

Ora 13 — deschiderea emisiunii.

Orele 13,03—13,50 — ora ostașului.

3. Plecat să întîlnească grabnic pe Lucrețiu Pătrășcanu și C. Titel Petrescu, Mocsonyi-Styrcea se întreține, la casa conspirativă a P.C.R. din strada Armenească 15, cu un reprezentant al partidului în legătură cu proiectatele audiențe ale Antoneștilor la Palat și, în acest cadru, se interesează dacă partidul terminase pregătirile pentru cazul înlăturării dictaturii antonesciene ? Interlocutorul lui Styrcea, nefiind împuternicit să dea un răspuns, se hotărăște ca sfetnicul regelui să revină mai tîrziu, cînd i se va comunica și adresa unde-l putea afla pe Lucrețiu Pătrășcanu.

De îndată după plecarea lui Styrcea, reprezentantul P.C.R. a stabilit legătura cu conducerea superioară. Parola care i s-a comunicat a fost *„Înainte !“*, ceea ce însemna că P.C.R. terminase toate preparativele și declanșa toate acțiunile în vederea începerii insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste [92].

4. *Situația pe alte fronturi* (XII) : la ora 13,30, agenția „Transocean“ difuzează o știre sosită de la Berlin :

„Atacurile aliate din nordul Franței continuă să se îndrepte împotriva regiunii dintre Loire și cursul mijlociu al Senei [...]“ [93].

5. Orele 13,50—14 : În programul posturilor Radio România și Radio București figurează ca de obicei, „știrile“ așa-zisului „serviciu german“.

X

1. Orele 14—14,20 : În programul posturilor Radio România și Radio București : după „radiojurnal“, publicitate.

2. În baza cuvîntului de ordine dat *„Înainte !“* — ce semnifica declanșarea operațiunilor prevăzute pentru cazul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste —, conducerea P.C.R. ia *primele măsuri ;* între acestea, transmite dispoziția „strict secretă“ ca o F.L.P. să se întrunească la casa conspirativă din strada dr. Felix 89. Formațiunea, alcătuită din comuniștii Nicolai Prosan, Ilie Dinuț, Ioan Constantinescu, Nicolae Dumitrescu, Ion Marghian și Ion Miroiu, va aștepta la adresa indicată (locuința ultimului) aproximativ între orele 18,30 și

---

[91] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 190—191.

[92] Vezi relatarea lui C. Agiu (apud „Anale de istorie“, nr. 4/1967, p. 88).

[93] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 196.

21,00, după care va primi dispoziţia să se deplaseze la palatul regal din Calea Victoriei [94], unde avea să preia paza membrilor guvernului antonescian.

3. Între orele 14,20 şi 15,15, posturile de radio româneşti difuzează o emisiune muzicală.

4. Către ora 14,20 : Se încheie toate pregătirile militarilor din compania I de gardă pentru a face faţă oricărei situaţii rezultînd din arestarea căpeteniilor guvernului antonescian [95].

5. *Situaţia pe alte fronturi* (XIII) : La aceeaşi oră, postul de radio Londra (în limba italiană) anunţă :

„Trupele aliate au tăiat calea ferată Paris—Marsilia" [96].

6. ...Peste patru ore a aşteptat Eugen Cristescu la Snagov ca să fie primit de mareşal. Sosise cînd reuniunea Consiliului de Miniştri era în plină desfăşurare ; s-a plasat chiar în anticamera sălii de şedinţă, împreună cu amicul său, generalul Piky Vasiliu, şeful *I.G.J.*-ului. Gh. Brătianu l-a găsit şi l-a lăsat acolo ; Eugen Cristescu a aflat de îndată despre rostul vizitei fruntaşului liberal şi a îmbrăţişat propunerea făcută „conducătorului" de a încheia armistiţiul [97]. De aceea, a rămas contrariat cînd, la terminarea şedinţei Consiliului de Miniştri, a luat cunoştinţă de faptul că se hotărîse totuşi continuarea războiului ; se îndoia în modul cel mai serios că mareşalul optase pentru soluţia cea mai nimerită, mai ales că el, ca şef al *S.S.I.*-ului, cunoştea situaţia internă şi cea de pe front, iar generalul Socrat Mardare i-a mărturisit chiar la ieşirea din Consiliu că transpunerea în viaţă a deciziei adoptate „era o imposibilitate" [98].

După încheierea Consiliului de Miniştri, atît Cristescu, cît şi Piky Vasiliu au rămas la Snagov mai mult decît prevăzuseră ; „conducătorul" a uitat de prezenţa lor ; s-a dus la masă şi într-un tîrziu şi-a reamintit că-i chemase la el ; abia atunci a pornit spre încăperea în care continuau să aştepte cei doi şefi ai organelor de represiune şi spionaj ale regimului şi le-a mărturisit : „A fost dl Gh. Brătianu aici şi, după lungi dezbateri, am ajuns la înţelegerea, aşa cum au propus dumnealor (liderii partidelor „istorice" — n. ns.), să fac eu armistiţiul" [99].

Acestea fiind zise, mareşalul a considerat întrevederea încheiată. Era ora 14,45 ...

8. Înainte de ora 15, întocmai cum a făgăduit mareşalului, Gh. Brătianu s-a întors la Snagov. După cum este cunoscut, nu obţinuse de la liderii partidelor „istorice" aşa-zisa „scrisoare de garanţie" solicitată de „conducător" drept acoperire pentru iniţierea imediată a negocierilor de armistiţiu ; însă nu era pierdută orice speranţă. Primit

[94] Ilie Dinuţ, *Misiune specială*, în „Scînteia" din 22 8.1969, p. 2.

[95] Emilian Ionescu, *Antoneştii*..., p. 8.

[96] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 193.

[97] Vezi Gelu Ureche, *23 August 1944, Marele eveniment s-a produs*, în „Magazin istoric", nr. 8/1973, p. 8.

[98] *Ibidem*.

[99] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 166 (depoziţia acuzatului Eugen Cristescu).

de către Mihai Antonescu, Gh. Brătianu a explicat acestuia că numai *momentan* nu putuse procura documentul în cauză, care avea să parvină neîndoielnic celui interesat în proximele ore. În această situație — a sugerat fruntașul liberal lui „Ică" — este bine ca, în cursul audiențelor lor la rege, cei doi Antonești să amintească de acordul realizat cu partidele din opoziție în problema semnării armistițiului de către cabinetul condus de mareșal [100].

XI

1. *Situația pe alte fronturi* (XIV) :

— La ora 15, postul de radio Moscova anunță :

„Pierderile totale ale armatei canadiene de la începutul intrării în război [101] se cifrează la 46 394 de oameni" [102].

— În același timp, postul de radio Londra vestește că :

„Rafinăriile de petrol din Austria și Ungaria au fost bombardate intens în ultimele zile. Dat fiind că petrolul românesc va fi în curînd în mîinile rușilor, în aviația germană se va simți lipsa de benzină pentru aprovizionarea avioanelor de pe front" [103].

2. Tot la ora 13, agenția „Transocean" difuzează o știre — primită de la corespondentul Karl Blücher din Berlin — despre luptele din Răsărit :

„Centrul de gravitate al luptelor de pe frontul din Est continuă să fie sectorul sudic, și anume regiunile la sud-vest de Tighina și de la Iași. Luptele au trecut peste acest din urmă oraș [...]. Luptele sînt schimbătoare, așa încît nu putem da nume de localități" [104].

Corespondența lui Blücher reprezintă o mostră a propagandei naziste. Într-adevăr, cum puteau fi ignorate mai bine faptele decît anunțînd *pierderea Iașilor* ori *retragerea necontenită a armatelor axiste* cu expresii ambigui de felul : războiului a „trecut peste acest din urmă oraș" sau că luptele erau „schimbătoare" ?

3. Exact la ora cînd se difuza corespondența lui Karl Blücher, generalul Wöhler, comandantul grupării cu același nume din cadrul Grupului de armate „Ucraina de sud", primea misiunea de a încerca să stabilizeze forntul pe o linie aproximativă Huși — Vaslui — Roman, cu scopul de a se asigura retragerea Armatei 6 germane de peste Prut [105]. Prevăzînd probabil că Wöhler nu va putea opri ofensiva sovietică pe traseul indicat, generalul Guderian, șeful Statului Major al *O.K.H.*, a

---

[100] *Din cronica ...*, p. 96.

[101] Ca dominion britanic, Canada a declarat război Germaniei hitleriste la scurt timp după Anglia : 9.9.1939 (cf. Roger Céré, Charles Rousseau, *Chronologie du conflit mondial, 1935—1945*, Paris, S.E.F.I., 1945, p. 122).

[102] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 193.

[103] *Ibidem.*

[104] *Ibidem*, f. 197.

[105] M. M. Minasian, *Osvobojdenie narodov iugo-vostočnoi Evropi*, Moskva, 1967, p. 138.

transmis lui Friessner — tot la ora 15, de la Cartierul General al führerului din Rastenburg — recomandarea ca „să se încerce" crearea unui front pe aliniamentul imediat următor, Adjudul Nou — Bîrlad [106].

4. Ora 15,10 : Postul de radio Budapesta comentează în chip cum nu se poate mai straniu semnificaţia evenimentelor militare din zona Iaşi — Chişinău :

„Luptele din sectorul sudic al forntului de Răsărit trebuie să fie urmărite nu prin mărimea teritoriilor cedate, ci a rezistenţei crescinde a trupelor de apărare, care cauzează zilnic pierderea a sute de tancuri trupelor bolşevice" [107].

5. Orele 15,15—15,35 : În programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti — „poşta militară radio".

6. Ora 15,25 : Limuzina în care se află Mihai Antonescu, vicepremier, ministru de externe al României, se strecoară în curtea din faţă a palatului regal, oprind în dreptul uşii principale de la *aripa Creţulescu*. Colonelul Emilian Ionescu, adjutantul regal de serviciu, întîmpină pe „Ică" la intrare, apoi îl conduce la *Casa Nouă*, situată în spatele palatului. Sfetnicul regelui observă, fără dificultate, că adjunctul mareşalului este „cadaveric, abătut, speriat". La un moment dat recunoaşte : „Situaţia este foarte gravă" [108]. Ajunşi în *Casa Nouă*, colonelul Ionescu indică lui Mihai Antonescu încăperea de desfăşurare a audienţelor — aşa-numitul „salon galben" de la parterul clădirii. Aici, vicepremierul şi ministrul afacerilor externe întîlneşte pe generalul Sănătescu şi pe Styrcea, cu care se va întreţine vreme de cîteva minute, pînă la sosirea regelui.

7. Orele 15,35—15,45 : În programul posturilor de Radio România şi Radio Bucureşti — din nou o emisiune muzicală.

8. Audienţa lui Mihai Antonescu la rege [109] s-a prelungit exact un sfert de oră, desfăşurîndu-se într-o atmosferă nu tocmai destinsă. Vicepremierul şi ministrul de externe, secundant credincios al mareşalului, continuă să fie înfricoşat şi caută să-şi asigure concursul tînărului suveran la înfăptuirea unui proiect urzit mai demult şi pe care nu-l face cunoscut decît acum, cînd simte aproape instinctiv că jocul se apropie de sfîrşit. Astfel, opinează că încheierea armistiţiului nu mai poate fi tergiversată ; în vederea începerii negocierilor, el se oferă să plece fără zăbavă la Cairo, dar cu depline împuterniciri din partea regelui. Mihai doreşte să ştie dacă mareşalul este de aceeaşi părere, dar „Ică" neagă ; mai mult, precizează că, întrucît partidele „istorice" nu-şi dăduseră asentimentul scris pentru ca Ion Antonescu să semneze armistiţiul, acesta a renunţat la audienţa fixată pentru ora 16 la suveran. Trebuind să

---

[106] *Ibidem.*

[107] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 194.

[108] Cf. Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 8 ; Vezi şi Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 577.

[109] Despre această audienţă, vezi îndeosebi : relatarea fostului rege Mihai I (apud R. Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, Ruffolo Editore, 1949, Anexa p. 182 ; *Din cronica...*, p. 97. Vezi şi relatarea lui Gh. Ionescu-Bălăceanu, şef al cancelariei mareşalului Curţii regale (Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 40).

plece neîntîrziat pe front, „conducătorul" l-a delegat pe el, „Ică" Antonescu, să discute cu regele diversele aspecte legate de eventuala retragere a României din războiul Axei.

Aflînd despre toate acestea, nici regele şi nici sfetnicii săi de faţă nu mai reuşesc să-şi ascundă surprinderea, indignarea. „Ică" presupune că reacţia interlocutorilor săi era normală, provocată de comportarea mareşalului care solicitase o audienţă şi se răsgîndise între timp ; în realitate, atît regele, cît şi colaboratorii săi sînt alarmaţi pentru că, după întorsătura total neprevăzută a faptelor, se ivea pericolul, acum cînd toate preparativele în vederea arestării căpeteniilor dictaturii antonesciene fuseseră încheiate, ca tocmai mareşalul să scape. În acest moment, intervine C. Sănătescu, care — în cursul unei scurte convorbiri telefonice cu Ion Antonescu — reuşeşte să-l convingă pe acesta să vină, totuşi, în audienţă.

După aceasta, întrevederea lui Mihai Antonescu cu regele practic se încheie ; în final, suveranul îl invită să participe şi la audienţa acordată mareşalului. Nebănuind de fel ce-l aşteaptă, omul nr. 2 al regimului, acceptă propunerea lui Mihai, rămînînd, pînă la sosirea şefului său, în compania generalului C. Sănătescu...

9. *Situaţia pe alte fronturi* (XV) : La ora 15,45, agenţia „Reuter" difuzează următorul *comunicat* provenit de la Cartierul General al mareşalului Tito :

„Forţe iugoslave, luptînd în Serbia, au capturat puternic fortificatul bastion german Lebani [situat la] 25 mile sud de joncţiunea de cale ferată Niş, de pe linia de cale ferată Belgrad—Sofia. Inamicul a suferit pierderi grele [...]" [110].

10. Tot la aceeaşi oră, postul de radio Londra transmite o comunicare din care rezultă indubitabil că aliaţii erau cum nu se poate mai bine informaţi asupra componenţei şi dispunerii Grupului de armate axist „Ucraina de sud" :

„În România se află Armatele 8 şi 6 germane. Armata 8 se află între Siret şi Prut ; în flancul ei [drept] se află Armata 4 română, care cuprinde 12 divizii. Împreună cu Armata 6 se află Armata 3 română, compusă din şase divizii" [111].

11. Orele 15,45—16 : În programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti — un „jurnal" difuzat în rusește, înainte de închiderea emisiunii de după-amiază.

XII

1. *Situaţia pe alte fronturi* (XVI) : La ora 16,00, postul de radio Berlin începe să difuzeze comunicatul curent, întocmit la Cartierul General al führerului Adolf Hitler, asupra situaţiei militare pe fronturile unde se află angajate trupe germane. Reţinem din respectivul comunicat pasajele referitoare la operaţiunile din Vest :

---

[110] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 197.

[111] *Ibidem*, f. 194.

„[...] La Evreux şi la vest de această localitate, precum şi între rîurile Eure şi Sena, diviziile noastre opun o dîrză rezistenţă inamicului, care atacă cu forţe puternice în direcţia nord. Numai suferind pierderi grele, inamicul a putut realiza slabe cîşiguri teritoriale [...].

În Franţa de sud, garnizoana Toulon rezistă într-o luptă îndîrjită contra inamicului care atacă [...].

Tirul de represalii al armei *V—1* continuă deasupra Londrei [...]" [112].

2. *Situaţia în sectorul sudic al frontului sovieto-german* (II)

a) *După informaţiile provenite din surse sovietice.* Între orele 10 şi 16, avansul Fronturilor 2 şi 3 ucrainiene continuă neîntrerupt. Intervalul este marcat de cîteva elemente noi survenite în sectoarele-cheie ale frontului, şi anume :

— Corpul de armată 7 mecanizat (comandant general-maior de tancuri F. G. Katkov), din componenţa Frontului 3 ucrainean, înaintează spre Vest, spre Prut. Dinspre nord-vest, unităţi ale Frontului 2 ucrainean se îndreaptă, de asemenea, spre Prut.

— În porţiunea frontului cuprinsă între Siret şi Prut, unităţile Frontului 2 ucrainean coboară vertiginos spre sud, îndeosebi pe direcţiile Roman—Bacău, Bîrlad şi Vaslui [113].

b) *După informaţiile provenite din surse germane.* În comunicatul menţionat mai sus, difuzat la ora 16 de postul de radio Berlin, se arată „că inamicul a continuat să atace cu puternice forţe blindate şi motorizate". Precizîndu-se, totodată, că armatele româno-germane „au oprit vîrfurile de atac inamice, după ce acestea au efectuat intrînduri adînci în mai multe locuri" [114], se ignorează faptul că frontul este în permanentă mişcare, nefiind stabilizat nicăieri. Acest lucru se desprinde însă cu claritate din *Jurnalul de operaţii* (inedit) al Armatei 8 germane [115]; documentul respectiv consemnează numeroase măsuri luate de comandament tocmai în legătură cu imposibilitatea evidentă de a mai stopa avansul unităţilor lui Malinovski.

3. De dimineaţă, de cînd primise vizita inopinată a căpitanului de aviaţie sosit special ca să-l ia la Bucureşti, generalul Marin Manafu, comandantul Corpului 1 teritorial, nu-şi mai putea afla liniştea... Nici acum cînd, alături de misteriosul ofiţer de aviaţie, se afla la bordul unui biplan ce tocmai decolase cu destinaţia Bucureşti. Pe general îl frămînta în primul rînd motivul chemării sale de către Sănătescu, întrebîndu-se dacă nu era în directă legătură cu o schimbare a situaţiei, la care se aştepta. Era sincer convins că n-ar fi exclus „să se întoarcă roata" [116]; altfel, cum puteau fi interpretate diverse dispoziţii stranii primite — doar în urmă cu două zile — direct de la Marele Stat Major ? Atunci i se comunicase că, „pînă la noi ordine", se amîna trimite-

[112] *Ibidem*, f. 192.

[113] Cf. R. I. Malinovski, *op. cit.*, pp. 150, 152, 158—159 ; *Istoriia Velikoi Otecestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, t. 4, pp. 270—271 ; M. M. Minasian, *op. cit.*, p. 158 şi urm. ; *Istoriia SSSR*, t. 10, pp. 513—517.

[114] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 192.

[115] *KTB 8. Armee* (apud A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 134, c. 7 591 693).

[116] Marin Manafu, *op. cit.*, pp. 11—13.

rea altor unități de recruți pe frontul din Moldova ; iar, mai devreme, pe 18 sau 19 august, primise ordinul să dispună o parte din trupele Diviziei 2 infanterie pe Dunăre, ca și cum s-ar fi pregătit pentru respingerea unui atac din sudul fluviului ! La ce toate acestea și, acum, deplasarea sa la București ?...

4. Avertizat de Styrcea că trebuie să sosească mareșalul, aghiotantul regal Emilian Ionescu așteptă de vreo 10—15 minute să-l întîmpine pe „conducător"... În sfîrșit, la ora 16,05 zărește mașina blindată a lui Ion Antonescu care, însoțit de trei limuzine rezervate persoanelor ce asigurau garda și securitatea „conducătorului", își face intrarea în curtea palatului. Întregul cortegiu oprește în dreptul ușii principale a *aripei Crețulescu.* Conform ceremonialului, colonelul Ionescu iese înaintea dictatorului ; acesta are privirea crispată. Adjutantul regal înțelege că mareșalul nu-i în cea mai bună dispoziție. E nervos. Se împiedică de covorul de la intrare, fiind „gata să cadă". Pe un ton răstit, se interesează :

— „Ce face regele ? Ce este în palat ?...".

Colonelul Emilian Ionescu rapoartează :

— „M.S. regele vă așteaptă la *Casa Nouă* și în palat este liniște și totul normal".

Apoi, mareșalul este condus de aghiotantul regal în „salonul galben"... [117].

5. Ora 16,10 : Începe ultima audiență a mareșalului și „conducătorului" Ion Antonescu la regele României... Mai sînt de față, de-o parte, Mihai Antonescu, iar, de cealaltă parte, generalul C. Sănătescu. De fapt, aproape tot timpul întrevederii nu a lipsit nici o a treia persoană, lucru pe care Antoneștii nu au de unde să-l știe : este colonelul Emilian Ionescu, care, după ce l-a lăsat pe dictator în sala de audiență, trece în sufrageria *Casei Noi ;* această încăpere are două uși, dintre care una dă spre hol, iar cealaltă comunică cu „salonul galben". În vederea audienței, ușa dintre sufragerie și „salonul galben", complet mascată de o draperie, fusese lăsată deschisă. Emilian Ionescu se postează în cadrul acestei uși, în dosul draperiei ; primise însărcinarea ca, de aici, să urmărească desfășurarea întrevederii, pentru ca, la momentul oportun, să anunțe pe maiorul Anton Dumitrescu să intervină cu echipa sa [118].

În ce-i privește pe Anton Dumitrescu și pe oamenii săi, aceștia se plasaseră înainte de ora 15 sub scara de la capătul holului de la parterul *Casei Noi ;* acolo, ei așteptau semnalul lui Emilian Ionescu pentru a se deplasa în „salonul galben" ca să aresteze pe cei doi Antonești...

În momentul începerii audienței mareșalului, în clădirea *Casei Noi* se mai aflau, în cabinetul de lucru al regelui, situat tot la parter, vizavi de „salonul galben", următorii colaboratori apropiați ai lui Mihai : generalul Aurel Aldea, Gr. Niculescu-Buzești, Styrcea și Mircea Ioanițiu. Toți erau nerăbdători și chiar tematori de cum vor evolua lucrurile. În așteptarea producerii evenimentului — arestarea Antoneștilor —, Styrcea

[117] Emilian Ionescu, *Antoneștii...*, p. 9. Idem, *În uniformă...*, p. 94.
[118] *Ibidem.*

şi Mircea Ioaniţiu s-au deplasat, pe rînd, în sufragerie, unde alături de colonelul Emilian Ionescu, au surprins crîmpeie din discuţiile purtate în „salonul galben“ [119].

6. ...În „salonul galben“, audienţa [120] începe ca multe altele anterioare. După ce, la invitaţia lui Mihai I, toţi cei prezenţi iau loc, regele, vădit emoţionat, se adresează mareşalului şi, de la bun început, atacă fondul problemei :

— „Frontul este prăbuşit. Ne îndreptăm spre dezastru. Ce dispoziţii aţi luat ? Opinia mea este că ar trebui să cereţi armistiţiul...“.

De loc surprins, mareşalul observă în replică :

— „Situaţia este critică, dar nu trebuie să exagerăm cu nimic. Au fost luate măsuri...“.

Referitor la chestiunea încheierii armistiţiului, spune că în prealabil trebuie înfăptuite anumite condiţii [121], precum :

— să se consulte cu membrii cabinetului său ;

— să avizeze pe Adolf Hitler ;

— să se obţină anumite garanţii teritoriale de la aliaţii anglo-americani ;

— să se producă intrarea Turciei în război, fapt care ar uşura debarcarea unor trupe britanice la Constanţa.

Regele nu întîrzie să declare că găseşte „absurdă“ ideea lui Antonescu de a încerca „să ne tîrguim acum“ cu Aliaţii. Nu îmbrăţişează nici soluţia mareşalului ca România să continue lupta, alături de Reichul hitlerist, în „fortăreaţa“ Transilvania, căci, în asemenea caz, ţara va fi, neîndoielnic, „pustiită“ [122].

7. *Situaţia pe alte fornturi* (XVIII) : La ora 16,35, agenţia „Reuter“ difuzează o ştire primită din capitala Statelor Unite :

„În raportul său trimestrial asupra legii de împrumut şi închiriere *(lend-lease act* — n.ns.), preşedintele Roosevelt a declarat azi în faţa Congresului : «Noi vom continua să aplicăm programul legii de împrumut

---

[119] *Ibidem*, p. 94—95. Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 577 ; idem, fond 9, dosar 40.

[120] *Despre ultima audienţă a Antoneştilor la rege, vezi : Din cronica...*, pp. 97—98 ; Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, pp. 9—10 ; L. M., *Cum a fost arestat Antonescu*, în „Adevărul“ din 23.8.1946 ; relatarea făcută de regele Mihai I, în noiembrie 1944, ministrului italian la Bucureşti (apud R. Bova Scoppa, *op. cit.*, Anexa, pp. 182—183) ; Maxime Mourin, *La chute du Conducator*, în „La Revue de Paris“, 77-e année, mars 1970, pp. 41—42 ; A. Gould Lee, *Crown against Sickle. The Story of King Michael of Roumania*, London, Hutchinson and Co., 1950, p. 68 şi urm. Emilian Ionescu, *În uniformă...*, pp. 95—96 ; idem, relatările inedite (Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 577) ; relatarea lui D. Dămăceanu (idem, fond 9, dosar 194) ; relatarea lui Gh. Ionescu-Bălăceanu (idem, fond 9, dosar 40) ; relatările lui Anton Dumitrescu (idem, fond 9, dosar 40 şi „Tribuna“, Cluj-Napoca, nr. 34/23 august 1979, p. 11) ; D. G. R. Şerbanesco, *Ciel rouge sur la Roumanie*, Paris, 1952, pp 34—36 ; A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 216, 345—346 ; Nicolette Franck, *op. cit.*, pp. 30—36 ; Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 240—241 (cu referiri la discul pe care s-a imprimat convorbirea Mihai I — I. Antonescu, în detaliu, în *Ciel rouge...)* ; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, pp. 100—102.

[121] Relatarea fostului rege Mihai I (apud R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 183 ; Maxime Mourin, *op. cit.*, p. 42).

[122] Maxime Mourin, *op. cit.*, p. 42 ; vezi şi *Ciel rouge...*, pp. 34—36.

şi închiriere pe orice scară pînă la capitularea necondiţionată a Japoniei şi Germaniei...»“ [123].

8. Ora 16,40 : Netăgăduit, numai întîmplarea a făcut ca agenţia „Reuter“ să difuzeze, cu începere din acest moment, comentariul unui corespondent militar londonez (de la ziarul „York Shire Post“) pe marginea evoluţiei situaţiei din România :

„Atacul dat de generalul Malinovski pe frontul [de la Iaşi] va slăbi apărarea Sileziei şi va imobiliza în Balcani un întreg grup de armate germane. Dar fiind că Bucureştiul va deveni acum un obiectiv, românii se află în faţa ultimului lor punct de rezistenţă. Această nouă ofensivă le mai dă românilor o posibilitate de a ieşi din război[...]“ [124].

Aflăm în acest comentariu o sugestie de mare interes privind opţiunea României ; au mai fost şi altele ; ceea ce reţine însă atenţia este surprinzătoarea coincidenţă în timp între momentul transmiterii sale şi faptele petrecute la Bucureşti, unde era pe cale de a fi tranşată problema la ordinea zilei într-un sens dorit de comentatorul britanic !

9.... În acest timp, în „salonul galben“ continuă dialogul Antonescu — rege. Dat fiind că cel dintîi se arată ireconciliabil în problema ieşirii grabnice a României din război, ultimul îi cere să-şi prezinte demisia, lăsînd locul „altuia“. Mareşalul devine furios cînd aude aceasta, ceea ce nu-l incomodează pe rege, care se ridică şi pretextează că se retrage pentru a bea un pahar cu apă...

10. *Situaţia pe alte fronturi* (XIX) : La ora 16,45, agenţia „Reuter“ transmite o ştire primită de la corespondentul David Brown din Italia :

„Trupele poloneze şi italiene de pe frontul Adriaticii, menţinîndu-şi presiunea asupra germanilor, au înaintat 3 km printr-o regiune deluroasă, ajungînd la rîul Metauro [...]“ [125].

11. În biroul său de lucru, unde se refugiase spre a-şi potoli într-adevăr setea, dar şi pentru a se sfătui cu colaboratorii săi intimi aflaţi acolo, Mihai a rămas doar cîteva minute... Abia revenit în „salonul galben“, el rosteşte un text pe care-l învăţase dinainte [126] :

— „Domnule mareşal, am ascultat expunerea dv. asupra situaţiei ; nu sînt de acord cu propunerile, consider situaţia foarte gravă, deoarece pune în pericol chiar existenţa neamului românesc şi, din această cauză, vă demit din funcţia de conducător al statului“.

În momentul cînd Mihai I a terminat de vorbit, colonelul Emilian Ionescu trimite echipa lui Dumitrescu în „salonul galben“, iar el îşi reocupă locul în cadrul uşii dintre sala de audienţe şi sufragerie [127].

[123] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radio-informative), dosar 245/1944, f. 198.

[124] *Ibidem.*

[125] *Ibidem.*

[126] Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 9. Vezi şi idem, *În uniformă...*, p. 95 ; Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 577. În birou, colonelul D. Dămăceanu, şeful *C.M.C.*-ului, i-a declarat regelui că pregătirile militare erau gata (Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 194).

[127] *Ibidem.* În cea mai recentă relatare a sa, A. Dumitrescu indică pe Mircea Ioaniţiu (cf. „Tribuna“ din 23 august 1979, p. 11). Cînd i-a cerut să execute arestarea celor doi Antoneşti ar fi fost ora 16,58 (*ibidem* ; Arhiva I.S.I.S.P., fond 9 dosar 40).

12. ROMÂNIA, înainte de ora 17,00 : ULTIMELE MINUTE SUB DICTATURĂ ! Ion Antonescu, mareşal al României şi „conducător" al statului, a fost demis ; Mihai Antonescu, care însoţea pe dictator, şi-a pierdut şi el, automat, toate funcţiile. Totuşi, dictatura nu e răsturnată, iar insurecţia nu a început ; mai rămînea să se înfăptuiască ultimul act — ARESTAREA celor doi Antoneşti care nu era, sau, mai bine zis, putea să nu fie o simplă formalitate.

13. ... Cînd echipa lui Anton Dumitrescu pătrunde în „salonul galben", toţi cei de faţă sînt în picioare. Mareşalul e stupefiat de cele petrecute, iar „Ică" devine livid... Maiorul Dumitrescu şi cei trei subofiţeri se prezintă regelui, rostind protocolarul „Să trăiţi, Majestate !" Mihai I trece, apoi, în sufragerie [128], iar Anton Dumitrescu se îndreaptă spre Antoneşti :

— „Din înalt ordin, sînteţi arestaţi !"

Fără a face uz de arme, echipa încearcă să preia paza celor doi Antoneşti ; plutonierul Dumitru Rusu şi sergentul-major Dinu Cojocaru se postează în spatele ex-mareşalului, iar Mihai Antonescu cade în grija lui Anton Dumitrescu şi a plutonierului Dumitru Bilă. Unul din aceştia din urmă, nu se mai ştie cine, glăsuieşte :

— „Vă rugăm să ne urmaţi !"

Nimeni nu face însă nici o mişcare. Ion Antonescu, înfuriat peste măsură, strigă, uitînd că *nu mai este* „conducător" ... şi se adresează şefului Casei Regale :

— „Ce-i asta, Sănătescule, vin ca un om cinstit şi mă trataţi ca pe un bandit ?"

Colonelul Emilian Ionescu, martor invizibil pînă acum al celor petrecute, descrie ce-a urmat : „Pentru un moment, o tăcere apăsătoare. La un gest al lui I. Antonescu, care bagă mîna să-şi scoată batista, plutonierul Rusu, crezînd că acesta intenţionează să scoată un pistol, îi pune mîna pe braţ, imobilizîndu-l. Mareşalul se zbate vociferînd, iar generalul Sănătescu, în mod mecanic, se adresează lui Rusu : «Ia mîna de pe domnul mareşal !» Plutonierul execută imediat ordinul. S-a produs un moment de nedumerire. În această clipă am ieşit de după draperie *şi am rostit cu voce puternică şi răspicat : «Maiorul Dumitrescu, executarea !»* Echipa şi-a continuat acţiunea..." [129].

ESTE ORA 17,00 — ORA „H" !

ÎN ROMÂNIA, A ÎNCEPUT INSURECŢIA NAŢIONALĂ ARMATĂ ANTIFASCISTĂ ŞI ANTIIMPERIALISTĂ !

14. Reîntors în Capitală de la Snagov, Eugen Cristescu s-a abătut mai întîi pe la *I.G.J.*, unde s-a întreţinut un timp cu generalul C. Tobescu, prietenul său şi adjunctul lui Piky Vasiliu. Apoi a plecat direct la *S.S.I.* Aici a convocat o reuniune [130] cu toţi şefii de servicii şi funcţi-

[128] După Anton Dumitrescu, regele ar fi ieşit din „salonul galben" puţin mai tîrziu (cf. „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 93), iar potrivit lui Emilian Ionescu de îndată după ce a declarat mareşalului că-l demite (cf. *Antoneştii...*, p. 9).

[129] Emilian Ionescu, *23 August, în Palatul regal din Calea Victoriei*, în „Apărarea patriei" din 21.8.1968, p. 2. Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 577.

[130] Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 9.

onarii superiori, cărora le-a declarat că, indiferent de evoluţia evenimentelor, el înţelege să-şi asume „toată răspunderea". În continuare, a rămas la serviciu în aşteptarea vreunui semnal de la armata de spioni pe care o dirija.

În această după-amiază, însă, nici un agent de-al *S.S.I.*, de obicei bine informaţi, nu a comunicat ceva lui Cristescu despre pregătirile de la Palat ori despre soarta Antoneştilor. Abia în jurul orei 17, Traian Borcescu, şeful *„Secţiei G."* (Germania) din cadrul *S.S.I.*, primeşte o ştire de la comandamentul militar al telefoanelor din Capitală, cum că la Palat s-ar ţine, sub preşedinţia regelui, un *Consiliu de coroană* cu participarea mareşalului, a lui „Ică", precum şi a liderilor Maniu şi Brătianu ; în legătură cu zvonurile ce circulau despre o eventuală reorientare a politicii României, lui Borcescu i s-a atras atenţia să ia toate măsurile pentru ca să nu li se întîmple „ceva" celor doi Antoneşti [131].

Din cîte se vede, comunicarea primită de şeful *„Secţiei G."* nu era decît parţial exactă, întemeindu-se pe multe presupuneri. Este lesne de înţeles ce a ajuns la urechea lui Cristescu, cînd i-a retransmis-o Borcescu, deşi nu întocmai, ci numai fragmentar şi tendenţios. „I-am comunicat lui Cristescu — declară fostul şef al *„Secţiei G."* — că sînt informat că M.S. regele a chemat la Palat pe mareşalul Antonescu şi pe Mihai Antonescu, probabil în vederea găsirii unei soluţii salvatoare. Nu i-am spus nimic despre Maniu şi Brătianu şi de eventualele măsuri ce ar trebui luate, tocmai pentru a nu-i sugera nimic care ar fi dus la denunţarea [informarea] nemţilor sau la prevenirea mareşalului" [132].

15. *Casa Nouă :* După ce intervenţia promptă a colonelului Emilian Ionescu a pus capăt momentului de derută provocat de ezitarea generalului Sănătescu, echipa lui Anton Dumitrescu „impulsionează" deplasarea Antoneştilor din „salonul galben" în hol. În continuare, relatează maiorul Dumitrescu : „În momentul trecerii prin coridor Ion Antonescu s-a adresat celor ieşiţi din birou (colonelul Ionescu Emilian, general Aldea, Niculescu-Buzeşti, Mocsonyi-Styrcea şi Mircea Ioaniţiu), care îi priveau cum îi duceau, cu cuvintele : *«Nenorociţilor, mîine veţi fi spînzuraţi în piaţă, căci vin germanii cu forţe noi !»* Ajunşi în faţa camerei (în care aveau să fie încarceraţi iniţial — n.ns.), cei doi Antoneşti erau foarte agitaţi. Ion Antonescu a vociferat : *«Aici băgaţi voi pe mareşalul României ?»* Cu mare greutate au fost introduşi şi închişi. Am lăsat pentru paza lor pe plutonierul Rusu Dumitru şi pe sergentul major Dinu Cojocaru, după care am numit şi pe căpitanul Mişca Augustin ..." [133].

... Cînd maiorul Dumitrescu şi plutonierul Bilă se deciseră să coboare la parterul *Casei Noi*, trecuse foarte puţin de ora 17.

---

[131] *Ibidem.*

[132] *Ibidem.*

[133] Cf. „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 93. Vezi şi Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 40.

XIII

1. România, ora 17: ÎNCEPUTUL INSURECŢIEI NAŢIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ŞI ANTIIMPERIALISTE! La Bucureşti şi în restul ţării deja sînt în curs de desfăşurare evenimente importante; pentru a nu grăbi reacţia hitleriştilor — care, oricum, era de neînlăturat — la început totul se consumă în secret, în cel mai desăvîrşit secret. Ordine peste ordine, parole convenţionale, alarme neaşteptate, vizite inopinante, blocări sau deblocări de linii telefonice, misiuni contramandate, deplasări urgente de trupe regulate sau mobilizările formaţiunilor patriotice şi, din nou, ordine peste ordine — toate acestea ce semnificau oare? Peisajul obişnuit al unei ţări aflată în plin război? Pentru cei mai mulţi, poate, dar pentru cei prea puţin numeroşi iniţiaţi, atunci, ca şi pentru noi toţi, astăzi, nu, hotărît nu! Erau dovada peremptorie a faptului că ceea ce se întîmplase în „salonul galben" nu a reprezentat o simplă *„lovitură de palat"*, ci începutul, semnalul unei acţiuni ce, în final, s-a soldat cu ridicarea unei ţări întregi la luptă, la luptă dreaptă, împotriva întunericului, pentru libertate şi progres.

2. La ora 17, agenţia „Reuter" răspîndeşte o nouă veste despre situaţia disperată a grupului de armate „Ucraina de sud":

„Frontul [...] începe să se descompună sub presiunea continuă a trupelor sovietice [...]" [134].

3. Ora 17,05: maiorul Anton Dumitrescu, însoţit de plutonierul Dumitru Bîlă, revine la parterul *Casei Noi*. Este întîmpinat de colonelul Emilian Ionescu, care va consemna peste ani acest moment: „Misiunea de arestare a dictatorului (Ion Antonescu — n.ns.) era îndeplinită..." [135]. Apoi, cei doi ofiţeri superiori se îndreaptă spre aripa dreaptă a palatului, pentru a ordona şi supraveghea arestarea escortelor celor doi Antoneşti [136].

4. Reşedinţa din Bucureşti a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri... Ministrul Clodius, de fapt gauleiterul economic al lui Hitler în România după 1940, a sosit înainte de ora 17. În ajun se întîlnise cu mareşalul Ion Antonescu, care-i vorbise, la întoarcerea sa de pe front, de situaţia gravă a Grupului de armate „Ucraina de sud" şi ceruse „mînă liberă" [137]. Clodius a promis că va sonda terenul, ca să afle părerea Berlinului [138]. Hotărîseră să se revadă pe data de 23 august 1944, la ora 17... Însă timpul trece şi mareşalul nu mai soseşte! Clodius nu exclude ca lui Ion Antonescu să i se fi întîmplat „ceva grav" [139]. Această bănuială se va confirma mai tîrziu. Pentru moment, ministrul german nu ştia nimic sigur, nici măcar că era *prea tîrziu* pentru a da alarma!

---

[134] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 208.

[135] Emilian Ionescu, *Antoneştii*..., p. 10.

[136] Relatarea lui Anton Dumitrescu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 93). Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 40.

[137] Vezi raportul lui Burian din 24.8.1944 (apud „Revista Arhivelor", nr. 2/1969, doc. nr. 17, p. 26).

[138] Într-adevăr, Clodius a informat Berlinul (cf. *Ibidem*).

[139] Cf. „Timpul" din 24.8.1945, p. 3 (interviul lui C. Titel Petrescu).

5. În 1944, Teodor Balş era elev al şcolii militare de cavalerie. După primul raid aerian aliat asupra Capitalei, el şi colegii săi au fost evacuaţi în comuna Progresul, la sud de Bucureşti, unde au rămas pînă în august 1944. În carnetul său, Teodor Balş a consemnat în dreptul zilei de 23 august 1944 : „[...] După amiază. A sunat alarma. Sărim din fînul podului din curte. «Cu tot echipamentul de război ! Încolonarea în şosea !» O forfotă de nedescris. Plecăm". La ora 18, va sosi ordinul ca escadronul să se deplaseze spre Bucureşti, unde din primele ceasuri ale zilei de 24 august 1944 se va distinge în luptele purtate pentru stăvilirea tentativei hitleriste de a pătrunde, în Capitală dispre nord [140].

6. După ora 17... Starea timpului în Capitală : Aflat în faţa palatului regal, în drum după cumpărături, Al. Mecalin, actualmente tehnician constructor, însemnează : „[...] Era cald, extrem de cald. Asfaltul era moale sub paşi. Aproape că nu trecea nici o maşină. Nu se auzea nici un zgomot" [141].

7. Aproximativ în aceeaşi vreme, la Radna — Arad... Comandantul şcolii de subofiţeri de rezervă infanterie, colonelul Alexandru Petrescu, se găsea în biroul său ; parcurgea corespondenţa recentă, cînd primeşte un ordin telefonic de la Arad : „Fiţi cu ochii în patru !" „Mi-am dat seama — notează general-maior în rezervă Alexandru Petrescu — că evenimentele se precipitau, că în aer plutea un «ce ?» necunoscut. De aceea am lăsat corespondenţa baltă şi am comunicat subunităţilor : «Întregul personal rămîne pe loc, în stare de alarmă ! Ofiţerii şi subofiţerii vor sta la subunităţi pînă la noi ordine». Ordinul meu s-a răspîndit ca fulgerul [...]" [142].

8. Numaidecît după ferecarea Antoneştilor în camera-safé a Coroanei, Emilian Ionescu şi Anton Dumitrescu porniră — s-a mai arătat — spre *aripa Creţulescu* pentru a organiza capturarea militarilor şi agenţilor care escortaseră pe cei doi foşti înalţi demnitari la venire. Pe scara *Casei Noi* aştepta căpitanul Gh. Teodorescu, comandantul companiei I-a din Batalionul de gardă regală, care primeşte ordinul de-a aresta escortele şi agenţii [143]. Despre modul în care a dus la îndeplinire această misiune, Gh. Teodorescu îşi aminteşte : „Maşinile lor (ale Antoneştilor, escortei şi agenţilor lor — n.ns.) se aflau parcate vizavi (de palat — n.ns.), în faţa clădirii Bibliotecii Centrale Universitare de azi. Am cocomunicat ofiţerului şef al escortei lui Ion Antonescu să intre în curtea palatului [...] pentru că «audienţa» s-a terminat. Ca de fiecare dată, maşinile s-au aliniat în faţa clădirii principale în ordinea plecării. Apoi, în mod fulgerător au fost închise şi încuiate porţile. Tot atît de fulgerător a apărut grupa pe care o lăsasem în aşteptare pe un coridor. Somaţi şi luaţi prin surprindere, însoţitorii celor doi Antoneşti n-au

[140] Teodor Balş. *La poarta nordică a Bucureştiului*, în „Viaţa militară", nr. 8/1969, pp. 16—17.

[141] Cf. Adrian Dohotaru, *Marea aducere aminte*, în „Amfiteatru", nr. 8/1973, p. 18.

[142] General-maior în rezervă Alexandru Petrescu, *Detaşamentul Păuliş*, Bucureşti, Editura militară, 1965, p. 23.

[143] Gheorghe Teodorescu, *op. cit.*, p. 2.

avut timp să se împotrivească. Au fost dezarmaţi, conduşi în clădirea gărzii şi puşi sub pază, iar maşinile duse de o echipă de şoferi în garaj (aflat în curtea din spatele palatului — n.ns.). La ora 17,30 în curtea palatului se restabilise ordine deplină. Toată acţiunea s-a desfăşurat fără zgomot şi fără ca cineva să prindă de veste" [144].

Şi, totuşi, s-a prins de veste. Al. Mecalin, care lucra atunci la construcţia fostului minister de interne (azi sediul C.C. al P.C.R.), obţinuse o învoire să meargă în oraş după nişte cumpărături. Tocmai trecea prin faţa palatului regal, cînd a observat că „pe aleea din curte [...] erau petrecuţi sub escortă cîţiva militari şi civili, spre aripa din stînga, a batalionului de gardă. Ridicînd privirea, am înregistrat cuiburile de mitralieră instalate ca şi cum întregul dispozitiv de apărare ar fi fost în stare de alarmă [...]" [145]. Dar Al. Mecalin a mai observat ceva interesant : în faţa palatului regal, o limuzină parcase în umbră ; a bănuit imediat că era „o maşină a Siguranţei din care cîţiva agenţi filau, concentraţi, mişcările dinăuntrul (curţii — n.ns.) palatului" [146].

Această informaţie concordă întrutotul cu altele de care dispunem şi potrivit cărora un agent al *S.S.I.*-ului a raportat telefonic lui Eugen Cristescu, după ce a observat reţinerea escortelor celor doi Antoneşti şi deplasarea maşinilor lor în curtea din spatele palatului, despre posibila arestare a mareşalului şi a lui „Ică" [147].

9. Ora 17,20... Bucureşti, Splaiul Independenţei 57... Plecat de acasă mai devreme decît prevăzuse şi reţinut un timp la Palat, colonelul Dămăceanu ajunge, cu o întîrziere de 50 minute, la locuinţa maiorului D. Viţeleanu. Încă în cursul dimineţii, şeful statului major al *C.M.C.* şi adjuncţii săi (locotenent-colonel N. Cristea, maior I. Rasoviceanu şi maior D. Viţeleanu) stabiliseră să se întîlnească la această adresă. Scopul reuniunii era cît se poate de important : cum arestarea mareşalului fusese stabilită pentru ziua de 26 august 1944, trebuia numaidecît să se dea o formă definitivă ordinului de operaţii al *C.M.C.* pentru după ora „H".

... De cum a sosit, colonelul Dămăceanu informează pe cei prezenţi că Antoneştii fuseseră arestaţi, adăugînd că „trebuie să se treacă imediat la acţiune" [148]. Situaţia nu era deloc uşoară. Ordinul de operaţii, aflat în stare de proiect, nu fusese multiplicat ; apoi, fiind miercuri după-amiază, ofiţerii *C.M.C.*-ului nu se aflau la serviciu. Totuşi, cei patru ofiţeri superiori hotărîră să facă imposibilul pentru asigurarea controlului situaţiei în Bucureşti, *centrul* insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. În acest scop, ei porniră de urgenţă spre sediul *C.M.C.* din aleea Eliza Filipescu. Înainte de plecare — relevă D. Dămăceanu — „chiar din locul în care ne aflam (locuinţa maiorului Viţeleanu — n.ns.) s-a dat ordin ofiţerului de serviciu de la *C.M.C.* să

[144] *Ibidem.*
[145] Cf. Adrian Dohotaru, *op. cit.*, p. 18.
[146] *Ibidem.*
[147] Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 10.
[148] Ion Rasoviceanu, D. Viţeleanu, ***Unităţile armatei române în acţiune***, în „Scînteia", din 14.8.1964, p. 2

anunțe urgent pe toți ofițerii acestui comandament ca și restul personalului să se prezinte la comandament. De asemenea și generalul Iosif Teodorescu (comandantul *C.M.C.* — n.ns.) a fost rugat să vină imediat. Nu s-a precizat nimănui motivul acestor chemări atît de urgente" [149].

10. Palatul regal din Calea Victoriei, în jurul orei 17,30... Se consumă un nou act pe linia decapitării prin surprindere a autorităților fostei dictaturi antonesciene : sînt aduși în Palat și încarcerați deținătorii unor posturi-cheie din cabinetul abia demis (în ordine : general C. Pantazi — ministrul de război, general C. Piky Vasiliu — inspectorul general al Jandarmeriei și colonel Mircea Elefterescu — prefectul poliției Capitalei [150].

... În același timp, se iau ultimele măsuri pentru asigurarea Palatului față de un eventual atac hitlerist : cele cinci tanchete „Renault" sînt scoase din garaj și amplasate în direcția hotelului „Splendid" [151].

11. *Situația pe alte fronturi* (XX) : La ora 17,30, agenția „Reuter" informează despre luptele din împrejurimile Parisului :

„Sir Hubert Gough anunță de la C.G. aliat că forțele aliate operează în momentul de față în pădurea de la Fontainbleau [...]" [152].

12. Avionul care l-a adus pe generalul Manafu la București aterizase înainte de ora 17. Șeful Corpului 1 teritorial plecase de îndată la locuința generalului Sănătescu (strada Arcului 1), unde soția sfetnicului regal îl aștepta și-i transmise mesajul lăsat de acesta : să se deplaseze, imediat după sosire, la palatul regal din Calea Victoriei...

Înainte de ora 18, generalul Manafu ajunge, deci, la Palat. Este întîmpinat de colonelul Emilian Ionescu, care-l conduce la generalul Mihail. Acesta, după ce îl informează — în „cîteva cuvinte" — despre arestarea Antoneștilor, îi transmite că se hotărîse ca zona Corpului 1 teritorial să cuprindă atît Oltenia, cît și unele județe din vestul Munteniei (Olt, Argeș și Muscel).

În sfîrșit, generalul Manafu este primit de generalul Sănătescu, în cabinetul său. Acesta „m-a informat — își amintește fostul comandant al Corpului 1 teritorial — că, în cursul nopții (23/24 august 1944 — n.ns.), regele și suita lui vor părăsi Bucureștiul și se vor stabili la Dobrița (la nord-vest de Tîrgu Jiu) și că-mi revine sarcina de a lua toate măsurile de pază și siguranță necesare. Mi s-a atras atenția asupra pazei tezaurului național ce se află la mănăstirea Tismana" [153].

---

[149] Relatarea lui D. Dămăceanu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967). Vezi și Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 194.

[150] Vezi Emilian Ionescu, *Antoneștii...*, p. 10 ; relatarea lui Anton Dumitrescu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, pp. 93—94) ; Gheorghe Teodorescu, *op. cit.*, p. 2 ; colonel Gheorghe Romanescu, colonel Leonida Loghin, general-locotenent în rezervă Gheorghe Zaharia (sub conducerea), *Cronica participării Armatei române la războiul antihitlerist*, București, Editura militară, 1971, p. 33.

[151] Emilian Ionescu, *Antoneștii...*, p. 10.

[152] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 208.

[153] Din amintirile generalului Marin Manafu, venit la palat înainte de ora 18, se desprinde că șeful Corpului 1 teritorial a fost primit, între alții, și de generalul Mihail (cf. „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, p. 62, 64).

13. Înainte de ora 18... Mocsonyi-Styrcea este condus, de un reprezentant al P.C.R., la adresa unde se afla Lucreţiu Pătrăşcanu : apartamentul lui Sabin Manuilă, din Schitu Măgureanu 19... Styrcea întîlneşte pe Pătrăşcanu în compania lui Constantin Agiu şi Constantin Titel Petrescu. Toţi aceştia sînt încunoştiinţaţi despre modul în care decursese arestarea Antoneştilor şi a celorlalţi membri ai guvernului dictaturii. Exprimînd punctul de vedere al conducerii P.C.R., Lucreţiu Pătrăşcanu declară lui Mocsonyi-Styrcea, redevenit mareşal al curţii regale, că în cursul evenimentelor în perspectivă „trebuie mers, cu toate forţele, pînă la capăt, înfruntîndu-se orice risc“ [154].

14. Cu puţin timp înainte de ora 18, Traian Borcescu se decide să-l înştiinţeze pe Cristescu că, la Palat, *Consiliul de Coroană* fie se prelungea, fie că Antoneştii şi miniştrii lor fuseseră arestaţi. A amintit, între altele, că s-ar fi constituit un nou guvern condus de generalul Sănătescu [155].

Profund neliniştit de comunicarea lui Borceanu, şeful *S.S.I.*-ului încearcă să stabilească legătura telefonică cu generalul Piky Vasiliu, comandantul Jandarmeriei ; nu ştia că, la acea oră, acesta fusese deja încarcerat la Palat. În locul lui Piky Vasiliu, Cristescu găseşte pe generalul C. Tobescu, adjunctul comandantului *I.G.J.* Acesta aduce la cunoştinţa lui Cristescu că, în ultimul ceas, fusese invitat în două rînduri (ultima dată chiar de către Piky Vasiliu !) la Palat, dar că nu se dusese, deoarece s-a temut să nu fie prins şi împuşcat. Atît Tobescu, cît şi Cristescu apreciază că demiterea guvernului nu avea vreo şansă de reuşită, pentru că nemţii nu vor întîrzia să intervină ; deciseră, în consecinţă, să caute a menţine *S.S.I.-ul* şi Inspectoratul General al Jandarmeriei pe „vechea linie“ şi, de asemenea, să nu întîrzie informarea Legaţiei germane asupra celor petrecute [156].

XIV

1. *Situaţia pe alte fronturi* (XXI) : Din emisiunea postului de radio Londra de la ora 18,00, desprindem :

— „*Dl.* Churchill, care se află încă la Roma, a primit în audienţă la ambasada britanică pe premierul italian Bonomi, cu care s-a întreţinut îndelung. După aceea a conferit cu mareşalul Badoglio [...]

— Postul de radio elveţian a anunţat astăzi că guvernul Elveţiei a decis rechemarea ambasadorului elveţian care era acrediat pe lîngă guvernul francez de la Vichy [...]“ [157].

2. La aceeaşi oră... O mărturie ce atestă că serviciile de spionaj naziste, la fel ca şi *S.S.I.*-ul lui Cristescu, au fost complet surprinse de evenimentele petrecute în România : într-un raport din 11 ianuarie 1945, inginerul Kurz, fost agent informator al Legaţiei germane din Bucu-

[154] Cf. „Timpul“ din 24.8.1945, p. 1, 3.
[155] Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 10.
[156] *Ibidem*, pp. 10—11.
[157] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 200.

reşti, consemna : „Miercuri, 23 august 1944, ora 18,00, am auzit în oraş că mareşalul ar fi fost arestat la palatul regal [...]. Am anunţat o staţie de radio germană, care a promis că va transmite ştirea *O.K.W.*-ului“ [158].

Este foarte probabil ca informaţia respectivă să fi parvenit Comandamentului Grupului de armate „Ucraina de sud“. În *Jurnalul de operaţii* al grupului lui Friessner este menţionat la 23 august 1944 :

„Tîrziu după-amiază, situaţia cunoaşte o agravare deosebită prin căderea mareşalului Antonescu şi ieşirea din război a României“ [159].

3. *Situaţia pe alte fronturi* (XXII) : Tot la ora 18,00, agenţia „A.F.I.“ anunţă că la Londra s-a semnat o declaraţie comună franco-cehoslovacă. Se precizează că :

„[...] Prin această declaraţie comună, Franţa repudiază tratatul de la München şi cu toate consecinţele sale“ [160].

4. România, ora 18 : S-au scurs peste 60 de minute de la doborîrea Antoneştilor, fapt ce a marcat declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. În toată ţara şi îndeosebi în Bucureşti sînt în curs de desfăşurare evenimente cu consecinţe importante. Pretutindeni, forţele insurecţionale urmăresc să exploateze din plin surpriza realizată pentru a para cu succes ori chiar anihila riposta hitleriştilor. Exact din acel moment, *C.M.C.* şi, apoi, Comandamentul *F.L.P.* angajează, într-o acţiune fermă şi coordonată, respectiv trupele garnizoanei Bucureşti şi gărzile patriotice, a căror intervenţie promptă va cîntări greu în balanţa victoriei insurecţiei în restul României...

5. La *C.M.C.*, la ora 18,00, Biroul 3 (Operaţii) începe să transmită — prin nota telefonică nr. 30 864/23 august 1944 — parola „Pajura“, recepţionată succesiv de : Regimentul 2 călăraşi purtat (la ora 18,30), Regimentul 4 roşiori (la ora 18,35) şi Regimentul de gardă călare (la ora 18,50). În notă se mai specifica : „Imediat după comunicarea ordinului unităţilor în subordine, domnul comandant al Regimentului se va prezenta la *C.M.C.*“ [161]. Celor necunoscători, parola „Pajura“ nu le spunea nimic ; nu la fel destinatarilor ei, comandanţii unităţilor din garnizoana Bucureşti. Pentru toţi aceştia, „Pajura“ era un *ordin* de alarmare neîntîrziată a trupelor în vederea intrării lor în dispozitivul de luptă.

... La recepţionarea ordinului „Pajura“, au fost alertate toate trupele regulate din garnizoana Capitalei (aproximativ 7 000 de oameni) aparţinînd următoarelor unităţi şi subunităţi :

— Regimentul de gardă călare ; Regimentul 4 roşiori ; Regimentul 2 călăraşi-cercetare ; Regimentul 6 dorobanţi de gardă „Mihai Viteazul“

---

[158] Cf. Dumitru Tuţu, *Momente ale insurecţiei naţionale antifasciste oglindite în documente germane ale vremii*, în „Materiale de istorie şi muzeografie“ (Bucureşti), t. 9/1972, p. 384. (În continuare se va cita *Momente...*).

[159] Kriegstagebüch des Oberkomando der Heeresgruppe Südukraine, 20. 8—5.9.1944. În continuare se va cita *KTB Südukraine* (apud Gheorghe Zaharia, Dumitru Tuţu, *August 1944*, în „Magazin istoric“, nr. 8/1972, p. 16).

[160] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 208—209.

[161] Vezi *Documente privind istoria militară a poporului român. 23—31 august 1944*, I, Bucureşti, Editura militară, 1977, p. 11. (În continuare, se va cita : *D.I.M.*).

(1 batalion de instrucţie); Regimentul 21 infanterie (1 batalion de instrucţie şi 1 companie); Regimentul 9 roşiori (1 escadron); Divizia 8 cavalerie moto (escadronul de pionieri); Regimentul pionieri de gardă (1 companie pionieri); Regimentul 2 care de luptă (2 companii şi 2 plutoane de tancuri); 3 companii de garnizoană (regimentele 2 vînători de gardă „Regina Elisabeta", 6 dorobanţi de gardă „Mihai Viteazul" şi 21. infanterie); 1 divizion de aruncătoare de 120 mm (cu 12 piese); 1 companie de transmisiuni (Regimentul 1 transmisiuni) [162].

6. *Situaţia pe alte fronturi* (XXIII): La ora 18,30, agenţia „Reuter" comunică o ştire primită de la corespondentul special din Franţa:

„Pétain este acum, în mod oficial, ceea ce el a fost timp de mai mulţi ani, şi anume: prizonierul germanilor. El a fost arestat duminică dimineaţa (20 august 1944 — n.ns.) şi a fost imediat transportat (de către germani — n.ns.) spre o destinaţie necunoscută [...]. Arestarea lui Pétain pune, astfel, capăt regimului de la Vichy" [163].

7. Aproximativ la aceeaşi oră: generalul Gh. Mihail este numit — prin „ordinul de serviciu nr. 1" — şeful *M.St.M.* şi, de asemenea, comandant al tuturor forţelor armate române [164].

8. Tot la ora 18,30: De la *C.M.C.* porneşte — prin nota telefonică nr. 30 866/23.8.1944 — un nou ordin: *„«Stejar» — extremă urgenţă"* [165]. Parola semnifica intrarea trupelor din garnizoana Bucureşti în dispozitiv de luptă.

9. Aproximativ în acelaşi moment, Comandamentul *F.L.P.* alertează toate cele 50 echipe de şoc, dinainte înarmate şi instruite, din Bucureşti [166].

10. Ora 18,30: La comanda Regimentului 2 călăraşi cercetare este recepţionat, de către sublocotenent Trincă, ordinul „Pajura". Colonelul Dan Ionescu, comandantul regimentului, crede că era vorba de o alarmă obişnuită; în amintirile sale [167], va evidenţia că anterior, mai toată vara anului 1944, unitatea pe care o comanda efectuase un intens program „de pregătire de luptă", iar la indicativul *«Pajura»* executa un anumit exerciţiu de alarmă. Aceste exerciţii de alarmă, care s-au repetat, aveau drept scop oficial paza şi asigurarea unor anumite obiective importante...".

Ca de obicei, fără să stea pe gînduri, colonelul Dan Ionescu dispune executarea ordinului; în numai cîteva minute, toate subunităţile sale fură alarmate...

---

[162] Cf. Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, dosar 242/2 (Comandamentul Militar al Capitalei, Statul Major, Biroul 3, *Dare de seamă asupra operaţiunilor de curăţirea Capitalei de trupele germane (23 la 28 august 1944)*, f. 413—414 (în continuare se va cita: Arh. M.A.N.).

[163] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 209.

[164] Cf. *România în războiul antihitlerist. 23 August 1944 — 9 Mai 1945*, Bucureşti, Editura militară, 1966, p. 65.

[165] *Ibidem*, p. 62. *D.I.M.*, I, p. 12—13.

[166] Cf. *Contribuţia României la victoria asupra fascismului*, Buc., 1965, p. 170.

[167] Dan Ionescu, *op. cit.*, pp. 21—22.

XV

1. Bucureşti, ora 19,00 : Peste 120 de minute de la începutul insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste... La sediul *C.M.C.* se prezintă [168] cei mai mulţi dintre comandanţii unităţilor din garnizoana Bucureşti : colonel Marcel Olteanu — Regimentul de gardă călare, colonel Virgil Ariton — Regimentul de jandarmi din Capitală, maiorul I. Lobei, reprezentantul locotenent-colonelului Mircea Tomescu — Regimentul 4 roşiori blindat, general de brigadă Gh. Pîrvulescu — Brigada 3 antiaeriană şi alţii. Printr-o „expunere generală" a lui Iosif Teodorescu sînt informaţi cu toţii asupra noii situaţii ; urmează „expunerea de detaliu" a colonelului Dămăceanu, care indică sarcinile fiecărei unităţi. Comandanţii de regimente sînt încunoştiinţaţi, cu acest prilej, că potrivit „ordinului de operaţii" — ce le va fi înmînat la ora 21 — în Bucureşti se constituiau două *Comandamente (Sud* — sub comanda colonelului Dan Ionescu şi *Nord* — sub comanda locotenent-colonelului Tomescu). Ambele *Comandamente* depindeau nemijlocit de *C.M.C.*, trebuind să concure la îndeplinirea următoarelor misiuni :

„1. Să ocupe şi să apere autorităţile şi instituţiile publice din Capitală, garantînd normala lor funcţionare.

2. Să asigure ordinea contra oricui ar încerca să o tulbure (români sau germani) atît din interiorul (Capitalei — n.ns.), cît şi din afara ei" [169].

Îndeplinirea punctului 2 reclama blocarea şi, apoi, „reducerea" rezistenţelor hitleriste din Bucureşti, ca şi respingerea oricărei încercări naziste de a pătrunde în Capitală. Trebuie remarcată aici importanţa deosebită a tuturor preparativelor efectuate *înainte* de 23 august 1944 de către *C.M.C.* şi Comandamentul *F.L.P.* şi datorită cărora trupele regulate şi gărzile patriotice dobîndiseră o preţioasă experienţă, de mare folos în perioada insurecţională. Aşa se face că, în după-amiaza de 23 august 1944, forţele insurecţionale, aflate în condiţii *reale* de luptă, au acţionat cu mare pricepere şi deosebită eficacitate.

2. Plecat din Capitală în urma alarmei aeriene din jurul orei 9,30, generalul Constantin Anton s-a înapoiat pe la 17,30. Încă de dimineaţă ordonase la *I.G.J.* un exerciţiu de alarmă conceput ca o *ultimă repetiţie* a ceea ce bănuia că avea să se întîmple în cursul insurecţiei, şi revenise la birou cu gîndul de a face o inspecţie. După cîteva minute, primise un ordin telefonic de la generalul Aldea, ca să se prezinte „imediat" la Palat. Ceea ce a şi făcut. La Palat a fost pus în cunoştinţă de cauză cu cele întîmplate, cerîndu-i-se, totodată, să supravegheze intrarea *I.G.J.*-ului în dispozitivul de luptă. S-a întors la Inspectorat, unde-şi cîştigase un aliat în persoana căpitanului D. Contici, şeful Biroului I (organizare) [170].

---

[168] Relatarea lui D. Dămăceanu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 90).

[169] Vezi Arh. M.A.N., C.M.C., Statul Major, Biroul 3, *Dare de seamă...*, f. 413 ; cf., de asemenea, *Pentru eliberarea Patriei*, Bucureşti, Editura militară, 1972, p. 235 ; *D.I.M.*, I, pp. 16—30.

[170] C. Anton, *op. cit.*, pp. 13—14 ; Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 11.

... Acum, convins că generalul Tobescu fusese şi el chemat şi, desigur, arestat la Palat, se îndreaptă spre biroul acestuia. Comandantul adjunct al *I.G.J.*-ului se afla însă la post ; se cunoaşte că el refuzase orice „invitaţie" de-a se duce la Palat. Văzîndu-l pe generalul Anton, Tobescu se interesează asupra situaţiei de la Palat, precum şi de rostul noului exerciţiu de alarmă. Şeful statului major al *I.G.J.* se eschivează să dea explicaţii sincere şi detaliate, ceea ce nu-i scapă lui Tobescu, care atunci pune în vedere generalului Anton că : 1) în lipsa lui Piky Vasiliu, el preia — în calitate de cel mai vechi general în grad — comanda *I.G.J.*-ului ; 2) pînă la noi dispoziţii, generalul Anton nu va putea părăsi sediul *I.G.J.*-ului.

Autoproclamat comandant al *I.G.J.*-ului, Tobescu avea de gînd — în mod cert — să angajeze trupele de jandarmi de partea celor hitleriste în lupta contra forţelor insurecţionale. De îndată după cele relatate, Tobescu, obţinînd şi concursul generalului Matei Iliescu, desemnează o echipă operativă, alcătuită din patru persoane, care va ocupa centrala telefonică a *I.G.J.*-ului, cu misiunea de a împiedica orice comunicare de la sau către generalul Anton [171]. În urma acestui fapt, trupele de jandarmi din Bucureşti şi de pe teritoriu nu au putut fi anunţate la timp pentru a se alătura din prima clipă forţelor insurecţionale. Această situaţie nu se va prelungi, datorită curajului şi fermităţii dovedite de generalul Anton în momentele următoare, decît vreo două ore...

3. Mocsonyi-Styrcea şi Mircea Ioaniţiu revin la Palat... Cel dintîi se putea considera norocos, căci găsise atît pe Pătrăşcanu, cît şi pe Titel Petrescu, şi încă în acelaşi loc. În ce-l priveşte pe Ioaniţiu, acesta nu putea raporta regelui decît că pierduse urmele lui Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu...

4. Ora 19,09 : Apune soarele...

5. Într-o vilă de la Săftica, ministrul Germaniei la Bucureşti, baronul Manfred von Killinger [172], cinează împreună cu secretara şi amanta sa, Hella Petersen... Nu are nici o temere în legătură cu o posibilă reorientare a politicii României ori cu o eventuală îndepărtare a lui Ion Antonescu ; nu mai departe decît la 1 august 1944, declarase ferm convins lui Friessner : „[În România] nu este de aşteptat vreo criză de guvern" [173]. Apoi, la 14 august, supervizase concluzia inserată de general dr. Spalcke, ataşatul militar german la Bucureşti, în raportul către *O.K.H.* :[174] „După întoarcerea mareşalului de la Cartierul General al Führerului, e de observat în cercurile militare şi civile o îmbunătăţire a stării de spirit *(ein Stimmungsauftreib zu beobachten)*".

... Se înţelege, prin urmare, surpriza lui Killinger cînd, nevoit să-şi întrerupă cina, este chemat la telefon de către Legaţie pentru a i se

---

[171] *Ibidem*, pp. 11—12.

[172] Ministrul al Reichului la Bucureşti (numit la 13 decembrie 1940 şi-a luat postul în primire la 24 ianuarie 1941 şi a rămas în funcţie pînă la 23 august 1944).

[173] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 53.

[174] A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 59, c. 5631430.

cere să meargă la București întrucît cu mareșalul Antonescu „s-a întîmplat ceva".

6. *Situația pe alte fronturi* (XXIV) : La ora 19,15, agenția „Transocean" difuzează o informație primită din Berlin :

„În momentul de față, trupele germane luptă în nord-vestul Franței împotriva unui inamic superior numericește [...]" [175].

7. Cu oarecare întîrziere — presupunem — s-a prezentat la *C.M.C.* colonelul Victor Popescu, comandantul Regimentului de gardă al „conducătorului"... A fost convocat la recomandarea generalului Iosif Teodorescu, care pretinsese că-i știa „adevăratele sentimente". Și, în adevăr, nu s-a înșelat : colonelul admise, fără să i se dea prea multe explicații, ca unitatea sa (redevenită Regimentul 115 infanterie) să se alăture forțelor insurecționale [176].

8. Era aproape 19,30 cînd „Horsch"-ul care-l transporta pe colonelul Dan Ionescu, comandantul Regimentului 2 călărași-cercetare, a oprit la scara *C.M.C.*-ului. Dintru început — se spune în cartea generalului-maior Dan Ionescu — „am rămas cam surprins. La intrare se aflau foarte multe turisme [...]. În curtea Comandamentului roiau agenții de legătură. Holul central mi s-a părut și el mai întunecat ca de obicei. Ușile laterale, care pe timp de vară ședeau larg deschise, de astă dată se aflau închise. Fără a mă lăsa preocupat de cele văzute, m-am îndreptat grăbit spre șeful cabinetului de stat major al *C.M.C.* În convingerea mea că era vorba și acum, ca de atîtea ori, tot de unul din acele plictisitoare exerciții de alarmă, m-am adresat primului ofițer ce mi-a ieșit în cale pe scările *C.M.C.*-ului cu aceste cuvinte :

— Pică omul de căldură și nouă ne arde de alarme ! Tocmai în această după-amiază cînd programul e suspendat ?

— E cu totul altceva, d-le colonel, mi-a răspuns căpitanul Dragoș Georman, șeful biroului de operații al *C.M.C.* Poftiți sus, vă așteaptă șeful de stat major !

Am intrat în cabinetul șefului de stat major. Colonelul Dumitru Dămăceanu era singur. Mai tîrziu am aflat că ceilalți comandanți de unități care fuseseră convocați primiseră deja ordine și plecaseră cu cîteva minute înainte de venirea mea. La sosire nu l-am mai găsit aici nici pe generalul Iosif Teodorescu, comandantul *C.M.C.* care fusese de față la darea misiunilor celorlalți comandanți de regimente [...]" [177].

După ce l-a informat pe comandantul Regimentului 2 călărași-cercetare despre arestarea Antoneștilor și a celorlalți miniștri, precum și despre faptul că noul guvern înregimentase țara în coaliția antihitleristă, colonelul Dămăceanu îi expuse situația militară nou creată ; în legătură cu aceasta îi aduse la cunoștință că pentru coordonarea ope-

[175] *Idem*, fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 210.
[176] Relatarea lui D. Dămăceanu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 90).
[177] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 23—24.

raţiilor din Bucureşti, oraşul fusese împărţit în două comandamente — *Nord* şi *Sud,* conducerea ultimului revenindu-i [178].

... De la *C.M.C.*, colonelul Dan Ionescu s-a îndreptat direct spre postul de comandă al *Comandamentului Sud,* situat în clădirea Tribunalului Ilfov.

9. Ministrul von Killinger, însoţit de Hella Petersen, revine la sediul Legaţiei germane din Bucureşti (Calea Victoriei 174)...

10. Ora 19,45 : Agenţia „Transocean" transmite comentariul locotenentului-colonel Alfred von Olberg pe marginea ultimelor evenimente militare din Est. Reţinem :

„În prezent, cea mai puternică presiune a ofensivei sovietice este exercitată în sectorul sudic al frontului german şi, mai ales, în regiunea dintre cursurile inferioare ale Nistrului, Prutului şi Siretului.

Folosind forţe foarte puternice de tancuri, ruşii încearcă să înainteze de la Tighina spre sud-vest şi de la Iaşi spre sud, cu scopul de a străpunge frontul defensiv româno-german. În urma unei bătălii crîncene, ruşii au spart poziţiile înaintate. Pătrunderea a fost oprită în faţa celei de-a doua linii defensive şi poziţia germană a fost restabilită prin folosirea sistematică a rezervelor locale [...]" [179].

Parcurgînd aceste rînduri, nu putem imputa comentatorului militar german cum că nu ar fi „pătruns" intenţiile Comandamentului sovietic ; ceea ce reţine atenţia este tonul cu care vorbeşte — la aproape trei ore după înlăturarea dictaturii lui Antonescu — despre temeinicia „frontului defensiv româno-german" !

11. În momentul declanşării insurecţiei, hitleriştii deţineau în zona Bucureştilor o superioritate apreciabilă de forţe. Astfel, în interiorul Capitalei se aflau circa 8 000 de militari naziști (500 ofiţeri, 1 500 subofiţeri şi 6 000 soldaţi) aparţinînd diverselor misiuni, comandamente, unităţi S.S. sau de artilerie antiaeriană etc. De asemenea, în imediata apropiere a oraşului erau încartiruiţi — în zona Otopeni-Străuleşti-Ştefăneşti — alţi aproximativ 6 000 de hitleriști. Dacă ţinem seama de dotarea unităţilor germane (armament individual obişnuit şi armament greu, pînă la tunuri antiaeriene de 25 şi 37 mm) [180], rezultă că pentru trupele române (aproximativ 7 000 militari în oraş şi alte unităţi în împrejurimi) misiunea de a menţine liberă Capitala nu era din cele mai uşoare. Aceasta mai cu seamă în primele ore ale insurecţiei înainte ca M.St.M. român să poată aduce din alte regiuni ale ţării, trupe în zona Bucureşti. Situaţia semnalată a impus comandanţilor militari români o *dozare judicioasă* a unităţilor aflate la dispoziţie, probă pe care au trecut-o cu deosebit succes.

12. De la *C.M.C.*, colonelul Marcel Olteanu, comandantul Regimentului de gardă călare, s-a îndreptat spre Parcul Jianu (azi Herăstrău). Regimentul său nu fusese inclus între unităţile subordonate *Comanda-*

---

[178] *Ibidem*, pp. 25—26.

[179] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 211.

[180] Vezi *Pentru eliberarea Patriei*, p. 243 ; *România în războiul antihitlerist...*, p. 68.

mentului Nord, ci constituia „rezerva" *C.M.C.*-ului ; în acest cadru, misiunile imediate ce-i reveneau erau : 1) de a bloca, încă în cursul nopții de 23/24 august 1944, în cooperare cu gărzile patriotice și subunități ale Regimentului 4 roșiori (aparținînd de *Comandamentul Nord),* trupele hitleriste situate în parcurile Bonaparte și Filipescu, precum și personalul *Gestapo*-ului din Aleea Alexandru ; 2) să apere Capitala contra oricărei tentative inamice de pătrundere dinspre nord [181]. Ultima misiune era și cea mai importantă ; înainte de a pleca de la *C.M.C.*, colonelul Olteanu primise instrucțiuni de la generalul Teodorescu s-o îndeplinească „cu orice preț" [182].

... Ajuns la regiment, colonelul Marcel Olteanu reunește pe comandanții trupelor din subordine. După ce le expune situația și sarcinile primite, încheie :

— „Și-acum, la treabă ! Am toată încrederea în priceperea și bărbăția voastră".

Răspunsul a venit prompt :

— „Nici o grijă, d-le colonel. Ne vom face datoria așa cum cere patria" [183].

Apoi, comandantul Regimentului de gardă călare plecă în recunoaștere. Se hotărîse, în prealabil, să organizeze apărarea Capitalei la sud de centura lacurilor Băneasa și Herăstrău. Întrevăzuse că, de oriunde ar veni dinspre nord, inamicul nu putea depăși acest obstacol decît prin punctele obligatorii de trecere — podurile peste lacuri. Acestea erau în număr de trei : la vest — podul de lemn de pe șoseaua Mogoșoaia—București, în centru — podul Băneasa și, în dreapta, podul Herăstrău. Spre aceste obiective se îndreaptă acum colonelul Olteanu ...

13. De îndată ce — între orele 18 și 18,30 — la Legația Reichului din București au sosit primele vești despre cele petrecute la Palat, începu o consfătuire a militarilor prezenți atunci aici : generalii Hansen [184], Gerstenberg [185], Spalcke și amiralul Tillessen, șeful misiunii militare navale în România [186]. După ora 19,00 a fost chemat la Legație

---

[181] Relatarea generalului Marcel Olteanu (apud *Armata română în războiul antihitlerist,* p. 50).

[182] Relatarea lui Marcel Olteanu (apud „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, p. 59).

[183] Relatarea lui Marcel Olteanu (apud „Apărarea patriei" din 22.8.1967, p. 2).

[184] Șeful Misiunii militare germane pentru trupele de uscat din România (1940—1941, 1943—1944).

[185] Șeful misiunii militare aeriene a Germaniei în România (1942—1944). În preajma lui 23 august 1944 s-a arătat foarte optimist în privința menținerii României în zona de influență a Germaniei pînă la sfîrșit. Nu a întrevăzut posibila răsturnare a regimului antonescian.

[186] După Hans Kissel, consfătuirea a început la ora 17, adică imediat după ce Eugen Cristescu ar fi venit la Legație și l-ar fi informat pe dr. Steltzer, secretarul de legație (cf. Hans Kissel, *op. cit.*, p. 108). În ce ne privește, credem că relatarea lui Kissel cuprinde unele inexactități : 1) Dacă Steltzer a fost, în adevăr, informat de către Cristescu, aceasta nu se putea întîmpla la ora 17. După cum am văzut, Cristescu însuși nu dispunea de știri precise nici în jurul orei 18 ; 2) Dacă Eugen Cristescu l-a înștiințat pe Steltzer, el nu a venit la Legație pentru aceasta, ci — probabil — i-a telefonat. Șeful *S.S.I.* va veni la Legație în jurul orei 20,30 ; 3) Dacă reuniunea la care se referă Kissel a început la ora 17, atunci este de neînțeles de ce ministrul von Killinger a fost rechemat

ministrul von Killinger. Consfătuirea a durat pînă după sosirea acestuia. Dar nici la această oră, informaţiile privitoare la soarta Antoneştilor nu sînt întocmai precise [187]. În consecinţă, cei prezenţi decid : 1) Să se solicite primirea neîntîrziată a lui von Killinger în audienţă de către regele Mihai I ; 2) Să fie apoi înştiinţat Berlinul ; 3) Să nu se întîrzie pregătirea intervenţiei contra României.

14. După Bucureşti, Valea Prahovei a reprezentat *al doilea centru* de mare însemnătate pentru triumful insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. Atît în planurile forţelor insurecţionale, cît şi în cele ale hitleriştilor deţinerea acestei zone — de incontestabilă importanţă strategică şi, mai ales, economică — constituia unul din principalele obiective. De partea română, încă înainte de 23 august 1944, cu pregătirea şi dirijarea acţiunilor armate pe Valea Prahovei a fost împuternicit Comandantul Corpului 5 teritorial (cu sediul permanent la Ploieşti, dislocat provizoriu la Breaza). Comandantul Corpului 5 teritorial era generalul de aviaţie C. Vasiliu-Răşcanu, iar şeful său de stat major — colonel Toma Zotter. Ambii ofiţeri, dar mai ales generalul Vasiliu-Răşcanu, menţineau strînse legături şi contacte cu Palatul şi cercurile militare din Bucureşti. Comandantul Corpului 5 teritorial a fost informat personal de către generalul Sănătescu, la 20 august 1944, că ora „H" fusese stabilită pentru 26 august ; i s-a cerut, concomitent, să depună toate eforturile pentru ca, după declanşarea insurecţiei, să preia controlul întregii zone petrolifere, ceea ce ar fi lipsit dintr-o dată Germania de unul din combustibilii vitali trebuincioşi pentru continuarea războiului. În acest scop, încă de la începutul lunii iulie 1944, generalul Vasiliu-Răşcanu întocmise un plan de acţiune [188] ce prevedea intervenţia conjugată a unităţilor regulate din subordine şi a gărzilor de muncitori înarmaţi pentru apărarea rafinăriilor şi schelelor, blocarea principalelor noduri de comunicaţie, lichidarea pe faze a punctelor hitleriste etc. Fostul şef de stat major al Corpului 5 teritorial, generalmaior în rezervă Toma Zotter, îşi reaminteşte de momentul cînd, din cauza precipitării evenimentelor, s-a recepţionat semnalul de luptă pe Valea Prahovei în seara de 23 august 1944, cu trei zile mai devreme decît se aştepta :

„... Un ţîrîit prelung. Telefonistul de serviciu m-a pus în legătură cu Bucureştiul, care chema comandantul (pe generalul C. Vasiliu-Răşcanu — n.ns.) la telefon. La capătul firului era generalul de corp de armată Sănătescu [...]. Era în jur de ora 20. I-am raportat că generalul

---

de la Săftica abia după ora 19, adică *peste două ore*. Rezultă, deci, că este mai mult decît probabil ca, de îndată ce a aflat pe la ora 18 primele veşti cît de cît precise în legătură cu arestarea Antoneştilor, Eugen Cristescu să-l fi informat *telefonic* pe dr. Steltzer ; abia după ora 18,30 se întrunesc militarii hitlerişti, menţionaţi, la Legaţie, şi, după vreo 30 de minute, decid să-l cheme pe von Killinger de la Săftica, pentru a continua examinarea situaţiei create.

[187] Vezi Hans Kissel, *op. cit.*, p. 109.

[188] Cf. General de armată în rezervă C. Vasiliu-Răşcanu, *Luptele din regiunea petroliferă în desfăşurarea insurecţiei armate*, în „Scînteia" din 22.8. 1956, p. 2. Vezi şi Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 194.

comandant era plecat în inspecție, rugîndu-l să-mi comunice mie toate ordinele.

— Adunați ofițerii ! a început generalul Sănătescu. Ascultați cu toții o importantă comunicare ce se va difuza prin radio la ora 22. Treceți imediat la acțiune, căci la București a și început.

Într-o explozie de bucurie l-am întrebat :

— Este chestia *aia ?*

— Da, *aia,* mi-a răspuns scurt.

Cînd l-am întrebat, eu nu cunoșteam planul insurecțional, dar mi-a venit așa, din senin, întrebarea [...]. I-am spus, la rîndul meu, că și la noi totul este în regulă, că vom duce la bun sfîrșit misiunile ce ni se vor încredința și că voi raporta generalului comandant cele ce mi s-au ordonat" [189].

XVI

1. România, ora 20 : La peste trei ore de la arestarea Antoneștilor, *difuziunea insurecției* este în plin proces. După ce în Capitală s-au luat toate măsurile pentru respingerea intervenției hitleriste, au fost alarmate unitățile militare din Valea Prahovei. De la această oră, la M.St.M. român, începe o febrilă activitate cu triplul scop : 1) alarmarea trupelor regulate de pe întreg cuprinsul României ; 2) orientarea unor mari unități operative spre zona marilor confruntări în perspectivă cu naziștii (București și Ploiești) ; 3) atenționarea Armatelor 3 și 4 în vederea „desprinderii" lor din dispozitivul de apărare fost româno-german și a retragerii în zonele indicate, în afara conflictului sovieto-german care continuă.

2. La Palat, imediat după ora 20, regele Mihai I semnează *Decretul nr. 1 619* prin care generalul Constantin Sănătescu este numit președinte al Consiliului de Miniștri. Cu același prilej, propunerile noului premier român fiind acceptate de către rege, generalul Sănătescu subscrie *Decretul nr. 1 620* ce stabilește componența guvernului său. Cabinetul român constituit atunci era alcătuit în majoritate din militari și tehnicieni, cu excepția miniștrilor fără portofoliu (cîte un reprezentant al grupărilor politice reunite în *B.N.D.),* a titularului la Externe și a șefului ad-interim la Justiție [190] :

— Președintele Consiliului de Miniștri : general de corp de armată adjutant CONSTANTIN SĂNĂTESCU ;

— miniștri secretari de stat :

IULIU MANIU
CONSTANTIN (DINU) BRĂTIANU
LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU
CONSTANTIN TITEL PETRESCU

---

[189] General-maior în rezervă Toma Zotter, *Fragment de epopee,* București, Editura militară, 1967, p. 41 ; cf., de asemenea, Petru Vintilă, *Cele 8 zile de foc și minie antifascistă de pe Valea Prahovei,* în „Viața militară", nr. 8/1969, p. 20.

[190] Cf. Gheorghe Zaharia și colaboratori, *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947,* Buc., 1971, Anexa. pp. 399—400.

— ministru secretar de stat la Departamentul Apărării Naţionale : general de corp de armată MIHAIL RACOVIŢĂ ;
— ministrul secretar de stat la Departamentul Afacerilor Străine : GR. NICULESCU-BUZEŞTI
— ministru seceretar de stat la Departamentul Afacerilor Interne : general de divizie AUREL ALDEA
— ministru secretar de stat la Departamentul Economiei Naţionale şi Finanţelor: general de divizie GH. POTOPEANU
— ministru secretar de stat la Departamentul Muncii şi Sănătăţii Publice : general dr. N. MARINESCU
— ministru secretar de stat la Departamentul Agriculturii şi Domeniilor : D. D. NEGEL
— ministru secretar de stat la Departamentul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor : general C. EFTIMIU
— ministru secretar de stat la Departamentul Educaţiei Naţionale : general I. BOIŢEANU
— ministru ad-interim la Departamentul Justiţiei : LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU
— miniştri subsecretari de stat :
— general EMIL GHEORGHIU (aviaţie)
— viceamiral I. GEORGESCU (marină)
— general GH. LITEANU (înzestrare)
— viceamiral AL. GHEORGHIU (înzestrare)
— colonel D. DĂMĂCEANU (interne)

După cum se ştie, anterior P.C.R. a militat pentru formarea unui guvern politic. Cum însă acest lucru nu a fost posibil, datorită îndeosebi tărăgănelilor lui Iuliu Maniu, în seara de 23 august 1944 P.C.R., în scopul de a se evita „noi prilejuri de tergiversare şi pentru a grăbi înfăptuirea eliberării ţării“ [191], a acceptat să participe la formaţiunea guvernamentală menţionată. În *Declaraţia* elaborată la cîteva ore după constituirea cabinetului Sănătescu şi tipărită la 24 august 1944 în ziarul „România liberă“, P.C.R. va preciza că „temeiul participării“ sale la „actuala formaţiune guvernamentală“ consta în împlinirea obiectivelor *B.N.D.* [192].

Includerea unui reprezentat comunist în guvern consemna un fapt de maximă însemnătate, mai precis consfinţea scoaterea — după exact 20 de ani de luptă — a P.C.R. din afara legii, trecerea lui în legalitate şi recunoaşterea meritelor sale esenţiale în mişcarea de rezistenţă contra dictaturii antonesciene şi a războiului, pentru triumful actului ce tocmai fusese întreprins — doborîrea guvernului antonescian.

3. Legaţia Reichului la Bucureşti face o intervenţie telefonică la Palat pentru ca ministrul von Killinger să fie primit neîntîrziat în audienţă de către Mihai I. Mocsonyi-Styrcea, proaspătul mareşal al Curţii regale, comunică, după ce l-a consultat pe rege, că ministrul german este aşteptat...

---

[191] *Ibidem*, p. 241.
[192] „România liberă“, an. II, nr. 11/24.8.1944, p. 1 ; *D.I.M.*, I, p. 3—4.

4. Aproximativ în aceeaşi vreme, la M.St.M. începu — sub directa conducere a generalului Gh. Mihail — întocmirea „directivei operative" ce urma să fie expediată marilor unităţi de pe front şi din interior o dată cu încetarea războiului României alături de Axă...

5. Tot atunci, la sediul *C.M.C.*-ului soseşte Emil Bodnaraş, reprezentantul P.C.R. şi comandantul *F.L.P.* Este primit de generalul Iosif Teodorescu, şeful *C.M.C.*-ului, care-i mulţumeşte pentru „atitudinea sa adînc patriotică" [193]. În scopul coordonării acţiunilor gărzilor patriotice cu cele ale trupelor regulate în cursul insurecţiei, doi membri ai *F.L.P.* se instalează într-o cameră de la *C.M.C.* Pentru cîteva ore, această cameră a reprezentat de fapt sediul *F.L.P.*, care în zorii zilei de 24 august 1944 s-a strămutat în clădirea din Aleea Alexandru 23, abia eliberată de gestapovişti. La aceeaşi adresă s-a instalat atunci şi C.C. al P.C.R. [194], ce activa deja în deplină legalitate.

6. Din cauza bombardamentelor aliate, trimisul regelui Italiei la Bucureşti, ministrul R. Bova Scoppa, se retrăsese de mai multe săptămîni în satul Singureni, nu departe de Bucureşti. Acolo aflase, începînd după 12 august 1944, de la diverşi informatori că îndepărtarea lui Antonescu era „iminentă" [195]. Totuşi, nimic nu s-a întîmplat pînă în seara de 23 august 1944, cînd doi colaboratori de la Legaţia Italiei, dr. Boniver şi Carlo Romani, sosesc — la ora 20,00 — la Singureni cu vestea că criza era „apropiată" şi că chiar în cursul nopţii de 23/24 august se vor introduce restricţii de circulaţie [196].

7. La aceeaşi oră, într-o casă particulară din Bucureşti se întrunesc patru fruntaşi ai P.S.D. Ion Pas, care a fost unul dintre ei, arată că aflaseră de răsturnarea lui Antonescu şi de constituirea noului guvern ; deciseră apariţia — începînd chiar de a doua zi — a organului legal al P.S.D., intitulat în mod simbolic „Libertatea" [197].

8. De îndată ce a ajuns la postul operativ de comandă al *Comandamentului Sud*, din clădirea Tribunalului Ilfov, colonelul Dan Ionescu a convocat pe toţi comandanţii de subunităţi, ca şi pe ofiţerii ce urmau să primească misiuni speciale. Aceştia s-au adunat în grabă. Comandantul Regimentului 2 călăraşi-cercetare le-a explicat motivul chemării:

— „Din acest moment sîntem contra «boşilor». Noul guvern a rupt orice legături cu Germania. Sîntem alături de coaliţia antihitleristă, alături de Uniunea Sovietică, pentru eliberarea ţării. Regimentul nostru a primit ordinul de a lichida forţele germane din partea de sud a Capitalei, parte ce vă este bine cunoscută. Această misiune, de importanţă istorică, se cere a fi realizată în minimum de timp ...".

Răspunsul ofiţerilor nu a întîrziat :

— „D-le colonel, ne vom face datoria faţă de ţară, atît noi, cît şi subunităţile pe care le comandăm !".

---

[193] Relatarea lui D. Dămăceanu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 90).
[194] Cf. I. Lupescu şi colaboratori, *Pe urmele istoriei contemporane*, Bucureşti, 1973, p. 42.
[195] R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 158.
[196] *Ibidem*, p. 160.
[197] Ion Pas, *În ziua aceea...*, în „Libertatea" din 24.8.1947, pp. 1, 3.

Întrucît pînă la acea oră nu sosise „ordinul de operaţii" al *C.M.C.*, colonelul Dan Ionescu comunică verbal fiecărui ofiţer ordinul de luptă. Colonelul reţinuse, din expunerea lui Dămăceanu la *C.M.C.*, că misiunea *Comandamentului Sud* rezida în :

1) Blocarea prin foc — într-o anume succesiune de urgenţă — a obiectivelor hitleriste aflate în sectoarele II Negru şi III Albastru din Bucureşti (zona de operaţii rezervată *Comandamentului Sud)* ; aceste obiective erau : Misiunea militară germană a aerului (instalată în fosta prefectură a judeţului Ilfov), Misiunea militară germană pentru armata de uscat (de la Şcoala Superioară de Război, azi Academia militară), Serviciul A.P. (de la „Hotel Grand" — azi hotelul „Victoria"), comandamentul din hotelul „Princiar" (fost vizavi de „Gambrinus"), „Serviciul tehnic" (de pe Şerban Vodă) şi blocul „Schenker" (strada Marconi) — toate de urgenţa I, iar restul (Spitalul Aviaţiei, depozitele din strada Izvor 112, un atelier de reparaţii auto, cuiburile hitleriste de la liceul „Mihai Viteazul" şi de pe bulevardul Dacia 34, ca şi „Asociaţia germană" din bulevardul Elisabeta 65) — de urgenţa II. Obiectivele de urgenţa I trebuiau să fie blocate de îndată şi simultan, rămînînd apoi să se treacă la lichidarea lor ; obiectivele de urgenţa II aveau să fie atacate după lichidarea celor de urgenţa I ;

2) Ocuparea şi ţinerea sub control a principalelor instituţii din zona *Comandamentului Sud,* adică : sediile Siguranţei generale (bulevardele Carol şi Pache), clădirile *S.S.I.* (din străzile Saita, Ionescu Gion şi Lirei), staţia T.F.F. din Calea Văcăreşti, Prefectura poliţiei Capitalei (din Calea Victoriei), Poşta Centrală şi Banca Naţională a României ;

3) Asigurarea ordinei în sectoarele II şi III ale Capitalei ;

4) Respingerea încercărilor hitleriştilor de a intra în Bucureşti dinspre sud.

... În funcţie de misiunile încredinţate de *C.M.C., colonelul* Dan Ionescu stabileşte — după ora 20 — dispunerea forţelor *Comandamentului Sud.* Din subunităţile avute la dispoziţie (iniţial doar cele ale Regimentului 2 călăraşi-cercetare), s-au constituit :

a) *Un detaşament mobil de şoc (2 escadroane),* pus sub comanda maiorului Eugen Ioan ;

b) Un detaşament reunind subunităţile din sectorul III (comandant maior Oprea Petrescu) ;

c) Detaşamentul subunităţilor din sectorul II (de sub comanda maiorului Lică Filip) ;

d) Rezerva *Comandamentului Sud* (1 pluton puşcaşi şi 1 grupă de mitraliere).

Planul de bătaie fixat de *Comandamentul Sud* înainte de ora 20,30, prevedea ca grupele din sectoarele II şi III să acţioneze, fiecare în zona lor, pentru blocarea prin foc a obiectivelor germane, ocuparea instituţiilor române şi, de asemenea, închiderea intrărilor în Capitală de la sud, sud-est şi sud-vest (respectiv Pantelimon, Căţelu, Popeşti-Leordeni, Progresul, Bragadiru şi Domneşti) ; în faza imediat următoare avea să intre în acţiune detaşamentul mobil de şoc al maiorului Eugen Ioan,

urmînd să lichideze succesiv : Misiunea germană a aerului, rezistenţele din apropiere („Hotel Grand", blocul Schenker etc.) şi, apoi, cu forţe reunite, Misiunea pentru armata de uscat, cel mai puternic obiectiv hitlerist din interiorul Capitalei [198].

9. Aproximativ în acelaşi timp (orele 20—20,30) cînd colonelul Dan Ionescu stabilea sarcinile trupelor din subordinea sa, la Breaza, şeful statului major al Corpului 5 teritorial, colonel Toma Zotter, obţine succesiv legătura telefonică cu comandanţii unităţilor şi marilor unităţi din Valea Prahovei (Detaşamentul 18 pază, Brigada 4 antiaeriană, garnizoanele din Ploieşti şi Tîrgovişte, regimentele de cavalerie), cărora le-a ordonat, pe rînd, în numele generalului C. Vasiliu-Răşcanu :

„— Începînd din acest moment, intraţi sub ordinele Corpului 5 teritorial, care a devenit o unitate operativă pe baza misiunii de luptă primite de la eşaloanele superioare. Ascultaţi cu toţii la radio comunicatul ce se va difuza la orele 22, după care veţi primi ordin de urmare" [199].

10. Potrivit planului expus de colonelul Dămăceanu la sediul C.M.C., după ora 19, *Comandamentul Nord* acoperea sectoarele I Galben şi IV Verde ale Capitalei. Comanda fusese încredinţată locotenent-colonelului Mircea Tomescu, căruia i-au fost subordonate : Regimentul 4 roşiori (al cărui comandant era, dealtfel), batalionul de recruţi din Regimentul 6 „Mihai Viteazul", un escadron din Regimentul 9 roşiori, 1 pluton de aruncătoare (Divizia 8 cavalerie), 1 pluton transmisiuni din Regimentul 1 transmisiuni şi, ulterior, batalioanele 3 şi 4 (503, respectiv 504 jandarmi) [200].

În jurul orei 20,30, *Comandamentul Nord* şi-a dispus forţele astfel ca să răspundă misiunilor încredinţate, în special : 1) Ocuparea şi apărarea obiectivelor din sectoarele I şi IV ; 2) Asigurarea ordinei ; 3) Interzicerea circulaţiei pe direcţiile de pătrundere în Capitală.

În scopul indicat, în sectorul I Galben au fost concentrate divizionul 1 din Regimentul 4 roşiori, 1 companie de recruţi din Regimentul 6 „Mihai Viteazul", 2 aruncătoare din escadronul armament greu al Regimentului 4 roşiori, la care s-a adăugat apoi batalionul 4 jandarmi, în vreme ce în sectorul IV Verde s-au instalat : divizionul 2 din Regimentul 4 roşiori, 1 companie de recruţi din Regimentul 6 „Mihai Viteazul", 1 pluton anticar din escadronul anticar al Regimentului 4 roşiori, 2 aruncătoare din escadronul armament greu al aceluiaşi regiment şi, ulterior, batalionul 3 jandarmi.

La ora 20,30, trupele *Comandamentului Nord*, susţinute de gărzile patriotice, erau gata să treacă la acţiune. Ele urmau să ocupe sediile Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, Ministerului Afacerilor Externe, Subsecretariatului de Stat al Aerului, cum şi centralele telefonice din bulevardele Banu Manta şi Dacia ori să blocheze prin foc obiectivele hitleriste din zonă, printre care : [201] Comandamentul marinei germane (Aleea

[198] Cf. Dan Ionescu, *op. cit.*, pp. 26—27, 32, 34, 164—165.
[199] Toma Zotter, *op. cit.*, p. 43.
[200] Cf. Dan Ionescu, *op. cit.*, Schema 2.
[201] Cf. *Pentru eliberarea Patriei*, p 246.

Eliza Filipescu), Legaţia germană din Calea Victoriei 174, Biroul legaţiei din Aleea Alexandru 6, Misiunea germană din Aleea Alexandru 23, localul *Gestapo-ului* din Aleea Alexandru 33, comandamentele şi formaţiunile cantonate în imobilele din parcurile Filipescu şi Bonaparte, hotelurile „Ambasador", „Splendid" şi „Athénée Palace". În plus, în jurul orei 21, subunităţi ale diviziunului 1 (din Regimentul 4 roşiori) trebuiau să întărească garda palatului regal din Calea Victoriei [202].

11. Slănicul Moldovei, ora 20,30 : La comandamentul grupului de armate „Ucraina de Sud" se primeşte o comunicare din Bucureşti, de la generalul Hansen ; ştirea va fi inserată îndată în cuprinsul *Jurnalului de operaţii* al Grupului comandat de Friessner :

„[...] Ceva nu este în regulă *(etwas nicht in Ordnung)* cu mareşalul Antonescu şi cu vicepreşedintele Consiliului de Miniştri" [203].

Aceasta a fost — va consemna, peste ani, generalul Friessner în memoriile sale — „prima ştire, destul de neclară, că ceva n-ar fi în regulă cu mareşalul Antonescu şi cu vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Mihai Antonescu. De la statul meu major s-a telefonat imediat autorităţilor germane din Bucureşti pentru a se cere lămuriri. Curînd cele aflate au confirmat schimbarea situaţiei...". „Evenimentele — mărturiseşte acelaşi, în cea mai deplină sinceritate — au constituit pentru mine o surpriză de neînchipuit. Nici azi (în 1956 — n.ns.) nu-mi vine să cred că la 22 august, cînd m-a vizitat (ultima oară — n.ns.), mareşalul Antonescu nu era informat asupra stadiului atît de avansat al conspiraţiei" [204].

12. Bucureşti, ora 20,30 : După trei ore şi treizeci şi cinci de minute de la declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste, trupele aflate în subordinea *C.M.C.* şi cele 50 formaţiuni de luptă patriotică trec la îndeplinirea ordinelor primite. *Pînă la ora 24* [205], ele reuşesc să preia paza sediilor principalelor autorităţi şi instituţii publice româneşti : Preşedinţia Consiliului de Miniştri ; Ministerele de Interne şi Război ; Subsecretariatul de Stat al Aerului ; Poşta Centrală ; Banca Naţională a României ; Palatul telefoanelor ; Centralele telefonice (din bulevardele Banu Manta şi Dacia) ; Posturile de radio sau T.F.F. de la Băneasa, Herestrău şi Văcăreşti.

---

[202] *Din cronica...*, p. 102.

[203] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 384 ; Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, Holsten-Verlag, 1956, p. 83 ; Hans Kissel, *op. cit.*, pp. 104—105. Vezi, de asemenea, Eugen Bantea, *Insurecţia română în Jurnalul de război al Grupului de armate german „Ucraina de Sud"*, Bucureşti, Editura militară, 1974, p. 20—21.

[204] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 83. Termenul de „conspiraţie" folosit de Friessner pentru evenimentele survenite în România cu începere de la 23 August 1944 este complet neadecvat, mişcarea declanşată atunci, în fruntea căreia s-a situat P.C.R., cuprinzînd ţara întreagă şi toată armata română.

[205] Vezi Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, pp. 34—35 ; *România în războiul antihitlerist...*, p. 63 ; Dan Ionescu *Luptele eroice*, în „Apărarea patriei" din 22.8.1964, p. 2 ; *Din cronica...*, p. 102.

Concomitent, forţele insurecţionale încep blocarea prin foc a celor mai importante obiective hitleriste din cele 43 depistate anterior de *C.M.C.* [206]. Izolarea acestor obiective s-a făcut în funcţie de însemnătatea lor, în ordinea urgenţelor (I sau II); cele de urgenţa I au fost blocate toate şi simultan, urmînd să se treacă la lichidarea lor în zorii zilei de 24 august 1944; atacarea obiectivelor de urgenţa II rămase să se efectueze *după* zdrobirea rezistenţelor hitleriste de primă urgenţă.

În aceeaşi vreme, forţele insurecţionale se află într-o febrilă acţiune de regrupare şi concentrare în zonele tuturor căilor de acces — de la nord şi dinspre sud — spre Capitală.

În cursul acţiunilor menţionate, în care atît trupele regulate române, cît şi gărzile patriotice au dat dovadă de un înalt spirit de abnegaţie şi eroism, se înregistrează *primele schimburi de focuri* din războiul contra Germaniei naziste în care România era de-acum angajată!

13. La aceeaşi oră, ministrul italian Bova Scoppa primeşte invitaţia ministrului Elveţiei la Bucureşti, de a se deplasa la locul de refugiu al acestuia, din Ciocăneşti, pentru a scăpa de o posibilă răzbunare a hitleriştilor [207]. Bova Scoppa va da curs chemării şi va părăsi Singurenii la ora 23,00 ajungînd la destinaţie pe data de 24 august 1944, în jurul orei 1,00 ...

14. Palatul regal din Calea Victoriei... În jurul orei 20,30 soseşte ministrul german von Killinger, însoţit de consilierul de legaţie dr. Steltzer. Ambii sînt primiţi fără întîrziere în audienţă de către regele Mihai I, de faţă fiind, dintre membrii noului guvern, premierul Sănătescu şi ministerul de externe Niculescu-Buzeşti [208].

15. Paralel cu începerea ocupării principalelor instituţii din Capitală, blocarea obiectivelor hitleriste şi bararea căilor de acces în oraş, se trece la distrugerea transmisiunilor de orice fel ale nemţilor [209].

---

[206] Dintre acestea (în număr de 43) amintim: Comandamentul marinei germane (Aleea Eliza Filipescu), Legaţia germană, Misiunea germană de uscat (Şcoala Superioară de Război), Misiunea aviaţiei (Strada Ilfov), Spitalul aviaţiei (Bulevardul Mărăşeşti), misiunile germane (aviaţie) din Parcul Jianu, Aleea Alexandru 23, strada Roma 19, locuinţe private (Aleea Alexandru 6 şi 44, Odessa 26—28), hotelurile „Grand" (Serviciul de Apărare Pasivă), „Splendid" (Ostkommandatur), „Princiar" (comandament), birourile de la Palatul C.F.R., birourile Gestapoului (Spiru Haret 11 şi Berzei 9) etc. (cf. Arh. M.A.N., C.M.C., Statul Major, Biroul 3, *Dare de seamă...*, f. 416—417).

[207] R. Bova Scoppa, *op. cit.*, pp. 160—161.

[208] În legătură cu *momentul* desfăşurării ultimei audienţe a lui von Killinger la rege există multe neconcordanţe. Astfel s-au avansat următoarele date: *21,45* (cf. Emilian Ionescu, *Antoneştii...* p. 10), *21* (cf. *Din cronica...*, pp. 102—103), *21,30—22* (cf Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 385). În ce ne priveşte, credem că von Killinger s-a aflat la Palat aproximativ *între orele 20,30—20,50*, lucru confirmat de următoarele fapte precise: 1) În amintirile sale, Lucreţiu Pătrăşcanu arăta că în seara de 23.8.1944, a sosit la palat la ora 21, atunci cînd „plecase abia Killinger" (cf. Lucreţiu Pătrăşcanu, *Cum s-a pregătit actul de la 23 August 1944*, în „România liberă", din 23.8.1945, p. 9); 2) La ora 20,50, generalul Gerstenberg, fiind chestionat de Friessner despre situaţia din Bucureşti, răspundea că încă nu ştia nimic sigur despre soarta Antoneştilor, adăugînd însă că va da „veşti mai amănunţite" după o jumătate de oră (cf. Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 384), adică atunci cînd era aşteptat să revină de la palat von Killinger.

16. Într-un colţ al Capitalei, în apropierea orei 20,30... „Conduceam — îşi aminteşte pensionarul Ion Rapcea — un autoturism al partidului (P.C.R. — n.ns.), camuflat ca taxi particular, cu nr. 11 381. Se pregătea insurecţia armată. Firește, nu cunoşteam detalii. Totul se executa în cel mai mare secret. În ziua de 23 august am primit ordin să aştept în faţa bisericii de la Lido, gata de drum. La ora 20,30 se urcă în maşină un tovarăş de partid şi-mi spune să ajung în cel mai scurt timp la palatul regal. Nu mică mi-a fost mirarea cînd am văzut că soldaţii ne deschid porţile...[210]. Din maşină a coborît „inginerul Ceauşu" — Emil Bodnaraş, care era aşteptat la Palat...

17. Pe la ora 20, şeful *S.S.I.*-ului, Eugen Cristescu, era de-acum în posesia unor informaţii consistente privind evenimentele petrecute la Palat. Cum nu s-a putut hotărî ce să întreprindă mai întîi, a plecat să se sfătuiască cu generalul Tobescu, la *I.G.J.* Aici căzură de acord să meargă la Legaţia germană. Cel dintîi, a plecat Cristescu, la ora 20,30, trebuind ca Tobescu să-l urmeze, dat fiind că momentan continua să fie ocupat ca să-şi asigure conducerea *I.G.J.*-ului.

Chiar la ieşirea de la *I.G.J.*, şeful *S.S.I.*-ului a dat peste Traian Borcescu, venit în căutarea lui. Aflînd că Eugen Cristescu se ducea la Legaţia Reichului, Borcescu i-a cerut să nu facă aceasta, „tocmai acum, cînd toată lumea a rupt orice legătură cu nemţii"[211]. Dar Cristescu nu l-a ascultat : a răspuns că se duce „din obligaţie" şi numai pentru vreo 10 minute[212].

Realitatea este că şeful *S.S.I.*-ului va rămîne la Legaţie mai mult de o oră şi va furniza nemţilor detalii de mare interes pentru ei în împrejurările intervenite.

18. La ora 20,45, postul de radio Moscova transmite, sub forma unui *comunicat special*, un ordin de zi al lui I V. Stalin prilejuit de intrarea trupelor Frontului 2 ucrainean în oraşul Vaslui[213].

19. Regele primeşte în audienţă pe ministrul von Killinger şi dr. Steltzer în biroul său de lucru de la *Casa Nouă*. Hotărîse să asiste, dintre noii miniştri, premierul Sănătescu şi titularul Externelor, Gr. Niculescu-Buzeşti. În nota conduitei sale obişnuite — ireverenţios, arogant, voind să impresioneze pe cei prezenţi — von Killinger întreabă pe rege dacă este adevărat că mareşalul şi Mihai Antonescu fuseseră arestaţi. Regele răspunse că numise un nou cabinet care reorientase politica României[214]. După cum se consemnează într-un document oficial al Reichului[215], von Killinger, în replică, ar fi făcut, în limba

---

[209] Cf. locotenent-colonel în rezervă Ion Gh. Pană, *Ilse II nu mai transmite*, în „Magazin istoric", nr. 5/1967, pp 12—13.

[210] Cf. locotenent-colonel C. Botoncea, *Soldaţi fără uniformă*, în „Apărarea patriei", din 22.4.1970, p. 6.

[211] Cf. Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 12.

[212] *Ibidem.*

[213] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 200—201.

[214] Vezi relatarea fostului rege Mihai I (apud R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 183).

[215] Telegrama Legaţiei Reichului către M.A.E. din Berlin, Bucureşti, 30.8.1944 (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 385).

germană, reproşuri regelui. Regele pretinse însă ca trupele germane să fie retrase din ţară fără împotrivire, altminteri ajungîndu-se la un conflict între armatele hitleristă şi română [216]. Trimisul führerului în România s-a înfuriat la auzul acestui avertisment ; întreabă din nou unde sînt Antoneştii. Cînd i se răspunde că Palatul nu ştie de soarta lor, von Killinger ameninţă. Regele Mihai va povesti ulterior [217] că baronul a promis o cruntă „răzbunare nemţească asupra capetelor noastre". Colonelul Emilian Ionescu, care se afla într-o cameră învecinată, confirmă aceasta, amintindu-şi că l-a auzit pe von Killinger ţipînd, ameninţînd să transforme România „într-o baltă de sînge" ; mai mult, ministrul Reichului a izbit cu pumnul în biroul lui Mihai I. Atunci, aghiotantul regal intră în încăpere şi Mihai i se adresă : „Audienţa acestor domni s-a terminat" [218]. Pentru Emilian Ionescu era semnalul că trebuia să-i însoţească pe von Killinger şi dr. Steltzer la ieşirea din palat ; ultima audienţă a ministrului nazist la regele României se terminase cu adevărat...

20. Orele 20,50—21 : În programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti — din nou ştiri ale aşa-numitului „serviciu german".

21. Ora 20,50 : Întrucît cu 20 de minute mai devreme generalul Hansen nu furnizase detalii în legătură cu evenimentele de la Bucureşti, generalul Friessner decide să recheme Legaţia ; la telefon se află, de astă dată, generalul Gerstenberg, şeful Misiunii militare aeriene în România. Din răspunsul dat de Gerstenberg, consemnat, de asemenea în *Jurnalul* Grupului de armate „Ucraina de sud", se poate deduce că nici în acest moment Legaţia Reichului din Bucureşti nu este în posesia unor ştiri precise despre soarta Antoneştilor :

„Amîndoi (Antoneştii — n.ns.) au mers astăzi după-amiază la rege, fără să se fi întors pînă acum. El (Gerstenberg — n.ns.) spera ca după o jumătate de oră va fi în măsură să dea veşti mai amănuţite" [219].

Netăgăduit, amînînd momentul furnizării unor date elocvente, Gerstenberg avea în vedere că ministrul von Killinger urma să se întoarcă

---

[216] Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 217. Despre cele discutate în cursul acestei audienţe vezi şi comunicarea telefonică din seara aceleeaşi zile (23.8.1944, ora 22,30) a ataşatului hitlerist general dr. Spalcke către secţia „Ataşaţi" de la *O.K.W.* : „... Ministrul nostru plenipotenţiar a obţinut audienţă la rege. Întrebat de către ministrul plenipotenţiar, regele a declarat că mareşalul a prezentat demisia şi are intenţia fermă să se retragă, chiar dacă regele ar respinge demisia. Chestionat de către ministrul plenipotenţiar, regele s-a exprimat că armistiţiul cu Rusia ar fi probabil. La întrebarea ministrului plenipotenţiar dacă stipulaţiile armistiţiului ar obliga România să lupte împotriva Germaniei, s-a răspuns cu un nu categoric *(mit glatten Nein)*, cu asigurarea că România nu va lupta niciodată contra Germaniei..." (A.I.C.B., Microfilme S.U.A., rola 59, c. 5 631 408), Cf. şi comunicarea lui von Killinger către Friessner, 23.8.1944, ora 22,25 (apud Dumitru Tutu, *Momente...*, p. 385).

[217] Cf. R. Bova Scoppa, *op. cit.*, p. 183.

[218] Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 10.

[219] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 384 ; Gh. Zaharia, şi D. Tuţu, *op. cit.*, pp. 16—17 ; Dumitru Tuţu, Ion Fetcu, *Participarea armatei române la înfăptuirea insurecţiei naţionale antifasciste*, în „Studii", nr. 7/1974, p. 1028).

în orice moment, din audienţa la Palat, aducînd ştiri complete, în măsură să satisfacă „curiozitatea" lui Friessner.

22. În Bucureşti continuă operaţiunile de blocare a obiectivelor hitleriste şi de întrerupere a legăturilor lor telefonice cu exteriorul. În jurul orei 21,00 a fost împresurat sediul Legaţiei Reichului de pe Calea Victoriei.

23. Cu puţin timp înainte de ora 21,00, baronul von Killinger revine la Legaţie, după audienţa la Palat. Are loc o foarte scurtă consfătuire, în cursul căreia se hotărăşte să fie informat Berlinul... Generalul Gerstenberg încearcă, şi reuşeşte, să stabilească legătura telefonică cu generalul Werner Kreipe, şeful statului major general al *Luftwaffe*-i. În convorbirea telefonică ce a urmat, prelungită pînă după ora 21,00, Gerstenberg şi von Killinger informează pe rînd pe Kreipe asupra celor întîmplate la Bucureşti. Acestea au fost *primele ştiri* parvenite Berlinului în legătură cu evenimentele din România [220]. În seara respectivă, generalul Kreipe va consemna în „jurnalul" său : „23.8.[1944]. Primele rapoarte asupra loviturii de la Bucureşti. Convorbire telefonică cu Killinger şi Gerstenberg. Amîndoi închişi la Legaţie. Killinger, complet zdrobit, transmite salutări führer-ului. Gerstenberg propune intervenţia Stukas-urilor şi a diviziei de la Ploieşti. Vrea să ocupe oraşul (Bucureşti — n.ns.). Convorbire telefonică cu Hitler [221], care aprobă propunerile lui Gerstenberg şi răsturnarea regelui. Restabilit încă odată legătura cu [Legaţia din] Bucureşti, apoi întreruptă" [222].

XVII

1. Bucureşti, ora 21,00 : La patru ore şi cinci minute după arestarea guvernului Antonescu sînt în toi acţiunile forţelor insurecţionale (armata şi gărzile patriotice) de ocupare a ministerelor, blocarea prin foc a obiectivelor hitleriste şi bararea căilor de acces în Capitală...

2. Exact la aceeaşi oră, postul radiotelegrafic „A.B.C." difuzează o *ştire primită din Budapesta* :

„Agenţia M.T.I. anunţă că regentul Horthy l-a demis pe fostul ministru al Ungariei la Bucureşti, Andor Hertelendy, însărcinîndu-l pe ministrul Zoltan Mariasy cu conducerea Legaţiei din Bucureşti" [223].

---

[220] Dar nu şi la Cartierul General al lui Hitler de la Rastenburg. Potrivit unor investigaţii dintre cele mai serioase, Hitler a aflat pentru prima dată despre cele petrecute la Bucureşti *după ora 22*, în timpul transmiterii de către posturile Radio România şi Radio Bucureşti a proclamaţiei către ţară a regelui Mihai I ; abia apoi (cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 218) generalul Kreipe a vorbit la telefon cu Hitler, care a fost de acord cu propunerile lui Gerstenberg de a se ocupa capitala României, folosindu-se forţele aeriene din subordine şi divizia a.a. nazistă concentrată lîngă Ploieşti (cf. însemnarea de la 23.8.1944 din *Jurnalul* lui W. Kreipe, şeful statului major al *Luftwaffe*-i).

[221] Vezi nota precedentă.

[222] Cf. *Ora „H" în fapte şi documente*, în „Tribuna" (Cluj) din 23.8.1973, p. 5.

[223] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 211.

3. Orele 21,00—22,00 : În programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti — deschiderea emisiunii de noapte şi ora oficială, urmată de teatru radiofonic. Începînd din acest moment, însă, programul de dinainte anunţat nu se mai respectă, în locul piesei „Jocul apelor", a lui Alfred Moşoiu, transmiţîndu-se muzică patriotică...

4. La ora 21,00 soseşte la Palat Lucreţiu Pătrăşcanu, reprezentantul P.C.R. De astădată — îşi va aminti el — am fost primit „prin intrarea principală, fără măsuri suplimentare de precauţie". „Am adus cu mine la Palat — continuă acelaşi — proclamaţia guvernului şi decretele-legi privind amnistia..." [224]. Documentele respective sînt predate regelui, de faţă fiind şi alţi membri ai noului guvern (C. Sănătescu, Aldea, Niculescu-Buzeşti, C. Titel Petrescu ş.a.) ; fiind aprobate, ele sînt subscrise neîntîrziat (decretul de amnistie a fost promulgat prin Decretul-lege nr. 442/23.8.1944, iar decretul privind desfiinţarea lagărelor de concentrare prin Decretul-lege nr. 443/23.8.1944, ambele semnate de C. Sănătescu şi L. Pătrăşcanu) [225]. Cei prezenţi examinează apelul pe care regele urmează să-l adreseze naţiunii. Pentru imprimarea pe disc a proclamaţiei regelui, L. Pătrăşcanu propune să fie adus un „tehnician" al P.C.R. [226], în căutarea căruia a fost trimis Gh. Ionescu-Bălăceanu, şeful cancelariei mareşalului Curţii regale. În continuare premierul Sănătescu a semnat trei *decrete* [227], prin care generalii Gh. Mihail, Const. Anton şi Victor Dombrowski au fost desemnaţi, respectiv, în fruntea Marelui Stat Major, *I.G.J.* şi Primăriei generale şi Prefecturii Poliţiei Capitalei.

5. În seara zilei de 23 August, după Marele Stat Major şi *C.M.C.*, alte *comandamente centrale* intră în acţiune : Ministerul de Război (în fruntea căruia se află un nou ministru — generalul Mihai Racoviţă), Comandamentul de aeronautică şi, la ora 22,45, cel de marină.

I. *Aeronautica*

a) *Aviaţia :* În momentul întoarcerii armelor, conducerea aviaţiei a fost asigurată de generalul aviator E. Gheorghiu (şeful Subsecretariatului de Stat al Aerului) şi generalul de escadră aviator Gh. Bîrleanu (şeful Statului Major al Aerului). Efectivele Aviaţiei se ridicau la 37 196 militari (1967 ofiţeri, 4 674 subofiţeri şi maiştri, 30 555 militari în termen), din care se recrutau cele 511 echipaje de luptă şi numeroase echipaje de şcoală ; totalul aparatelor de zbor disponibile (de luptă, antrenament sau şcoală) era de 1 639 [228]. Din punct de vedere al organizării, Aviaţia română cuprindea [229] 2 corpuri aeriene operative (Corpurile 1

[224] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.
[225] *Ibidem.*
[226] *Ibidem.*
[227] Decretele nr. 1 621, 1 622 şi 1 623 datate 23.8.1944.
[228] Cf. general-maior C. Şendrea, locotenent-colonel Mihai Firu, *Aripi româneşti. Contribuţii la istoricul aeronauticii*, Bucureşti, Editura militară, 1966, pp. 122—123.
[229] *Ibidem*, p. 121 ; cf. şi *România în războiul antihitlerist...*, Anexa 2, pp. 613—617.

şi 3), iar în interior 3 regiuni aeriene, precum şi şcoli de pilotaj, de instrucţie, depozite, ateliere etc. Din noaptea de 23/24 august 1944, sarcinile celor două mari unităţi operative ale Aviaţiei constau :

— Corpul 1 aerian (249 avioane, 30 escadrile şi 241 echipaje) — cu baza în Muntenia — să participe cu toate forţele la curăţirea teritoriului ţării de trupele hitleriste ;

— Corpul 3 aerian (187 avioane, 4 planoare, 22 escadrile şi 196 echipaje) — cu baza în Muntenia de Sud-Est şi Dobrogea — să coopereze cu trupele de uscat la paza litoralului, să sprijine trupele de uscat din Dobrogea şi să împiedice transporturile hitleriste pe Dunăre [230].

b) *Artileria antiaeriană :* În momentul întoarcerii armelor, conducerea artileriei antiaeriene a fost asigurată de general de brigadă Ramiro Enescu (şeful Comandamentului antiaerian). Efectivele Artileriei antiaeriene se ridicau la 36 471 militari (din care 1 920 ofiţeri inferiori şi superiori, 2 364 subofiţeri). Din punct de vedere al organizării, Artileria antiaeriană română cuprindea : 4 brigăzi antiaeriene (Brigăzile 1, 2, 3 şi 4 de antiaeriană), 10 regimente antiaeriene (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 15) şi Centrul de instrucţie al artileriei antiaeriene sau 40 divizioane antiaeriene [231].

Puterea de foc a Artileriei antiaeriene :

— 102 baterii de calibru mare (75,88 sau 105 mm), total : 422 guri de foc ;

— 99 baterii de calibru mic şi mijlociu (13,20, respectiv 37 şi 40 mm), total : 912 guri de foc ;

— 14 baterii de proiectoare (cu 168 oglinzi) [232].

Din noaptea de 23/24 august 1944 a intrat în acţiune Brigada 3 antiaeriană comandată de general de brigadă Gh. Pîrvulescu. Brigada era dispusă în principal (regimentele 1 şi 3, divizionul 33 antiaeriană) în zona Bucureşti, precum şi între localităţile Constanţa—Cernavodă—Feteşti (Regimentul 8 antiaerian). După ora 19,00, la recomandarea *C.M.C.*-ului, comandantul Brigăzii 3 antiaerian decide : triplarea patrulelor şi sentinelelor, ocuparea dispozitivului de apărare apropiată, pregătirea pentru tragere terestră şi ocuparea principalelor căi de acces în Capitală [233].

II. *Marina militară*

În momentul întoarcerii armelor, conducerea Marinei militare a fost asigurată de către viceamiral Ion Georgescu (şeful Subsecretariatului de Stat al Marinei şi al Statului Major al Marinei). Efectivele Marinei : 9 468 militari. Din punct de vedere al organizării, Marina cuprin-

[230] C. Şendrea, Mihai Firu, *op. cit.*, p. 121.

[231] Vezi *România în războiul antihilerist...*, Anexa 2, pp. 617—619 ; locotenent-colonel Petru Teleagă, *Aspecte ale contribuţiei ostaşilor din artileria a.a. la lichidarea trupelor hitleriste din Capitală şi împrejurimi, 23—28 august 1944*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 2—3/1969—1970, p. 230.

[232] *Ibidem, p. 231.*

[233] *Ibidem*, p. 233.

dea 3 mari unităţi (Comandamentul Forţelor Navale Maritime, Comandamentul Forţelor Fluviale şi Comandamentul Litoralului Maritim şi Fluvial), precum şi şcoli sau alte formaţiuni de marină (unităţi de infanterie marină, depozite etc. [234].

Unităţile Marinei militare româneşti au fost alertate din seara de 23 august 1944 ; sarcina fundamentală încredinţată era de a coopera cu unităţile armatei de uscat şi gărzile patriotice din Dobrogea la lupta hotărîtă împotriva hitleriştilor [235].

6. *C.M.C.*, ora 21,00 : Terminîndu-se multiplicarea, „ordinul de operaţii" este trimis — sub numărul 30 871/23.8.1944 — comandanţilor de unităţi din Bucureşti [236]. Proiectul respectivului document fusese întocmit, după prealabile consultări între colonelul Dămăceanu şi reprezentantul P.C.R. din Comitetul Militar, înainte de 23 august 1944 ; în urma precipitării evenimentelor din această zi, el a fost „definitivat" în cea mai mare urgenţă de către autorii lui, colonel Dămăceanu, maior Rasoviceanu şi maior Viţeleanu, înainte de a fi expediat [237]. Un fapt deosebit de important care trebuie reţinut este acela că, în momentul cînd ordinul 30 871 pleca spre destinatari, forţele insurecţionale din Capitală terminaseră ori erau pe cale de ocupare a dispozitivelor de luptă indicate de documentul în discuţie. Acest lucru devenise posibil datorită instruirii prealabile — după ora 19,00 — a comandanţilor de unităţi din Bucureşti la *C.M.C.*

7. Tot la ora 21,00, *C.M.C.* transmite un nou ordin telefonic (nr. 30 873/23.8.1944) prin care se dispunea ca unităţile române din garnizoana Bucureşti să ocupe barierele de la Băneasa, Pipera, Străuleşti, Rahova, Pantelimon şi Colentina [238]. În împrejurările cunoscute, şi acest ordin era în curs de înfăptuire în momentul emiterii sale.

8. Casa consperativă a P.C.R. din strada Dr. Felix 89... De peste două ore aici se strînseseră membrii *F.L.P.*, condusă de „Bălăşoiu" (Ilie Dinuţ) : Nicolae Prosan, Ion Constantinescu, Ion Miroiu, Vasile Iliescu, Gheorghe Petrescu, Nicolae Dumitrescu şi Ion Marghian, mai puţin Nicolae Stelea. „Majoritatea — ne împărtăşeşte general-maior în rezervă Ilie Dinuţ — lucram ca ospătari în marele restaurante din Capitală, frecventate de protipendadă şi de hitlerişti. Prezenţa în prejma «somităţilor» ne-a îngăduit să asistăm «întîmplător» la discuţiile lor politice. Culegeam informaţii pentru partid. Iar cînd eram în tură liberă, participam la distrugerea cablurilor telefonice" [239]. Deşi aşteptau de atîta vreme la adresa arătată, pe oamenii lui „Bălăşoiu" încă nu-i informase nimeni asupra rostului reunirii lor ; Ion Dobocan, secretarul comitetului P.C.R. din sectorul I Galben, tocmai trecuse pe aici, dar nu le spu-

[234] Cf. *România în războiul antihilerist...*, Anexa 2, pp. 619—620 ; *Din tradiţiile de luptă ale Marinei*, în „Apărarea patriei" din 31.7.1964, p. 2.

[235] *Ibidem.*

[236] Relatarea lui D. Dămăceanu (apud „Anale de istorie", nr. 4/1967, p. 90).

[237] Vezi textul documentului în *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 214—220. Din nefericire nu se publică şi cele 3 anexe ale ordinului nr. 30 871.

[238] Cf. Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 35.

[239] Locotenent-colonel C. Botoncea, *Armata şi F.D.P. umăr la umăr*, în „Apărarea patriei" din 18.8.1970, p. 2.

sese nimic ; venise doar să constate dacă „Bălăşoiu" reuşise să-şi adune „echipa".

În sfîrşit, la scurt timp după ora 21,00 soseşte „Tudor" (Ştefan Mladin) — legătura superioară a lui „Bălăşoiu" cu *Comandamentul F.L.P.* Acesta venea de la o şedinţă conspirativă, la care participase şi Dobocan, şi unde i s-a încredinţat misiunea să comande echipa ce urma să se deplaseze la Palat pentru a-i prelua în pază pe Antoneşti şi pe ceilalţi membri arestaţi ai guvernului destituit [240]. În acest scop a venit „Tudor" în strada Felix 89. Aici informează pe cei prezenţi că trebuie să plece la palatul regal din Calea Victoriei, pentru a îndeplini o „însărcinare specială" ; parola la intrare : „inginer Ceauşu". „Bălăşoiu" şi tovarăşii săi vor primi restul instrucţiunilor la Palat, unde-i va aştepta „Tudor" [241]. Îndată după plecarea lui Mladin, Ilie Dinuţ şi echipa sa au părăsit, la rîndu-le, casa conspirativă cu direcţia Palat. „Am pornit — relatează Ilie Dinuţ — pe jos, cîte doi, dar fără să ne rupem de grup, pe traseul : strada dr. Felix, Piaţa Buzeşti, Calea Griviţei, Calea Victoriei pînă la Piaţa Palatului. Aici am ajuns pe la orele 22,30..." [242].

9. Slănic Moldova... De îndată ce Gerstenberg l-a informat (la ora 20,50) că nu mai ştie nimic de soarta Antoneştilor, generalul Friessner dispuse să i se facă legătura telefonică cu comandanţii trupelor române din zona operativă, adică cu generalii Petre Dumitrescu şi Ilie Şteflea (comandanţii Armatelor 3 şi 4). După ora 21, Friessner obţine mai întîi legătura cu Petre Dumitrescu, un „general serios" va nota el în memoriile sale. Întrebat fiind dacă trupele din subordinea sa vor continua să lupte mai departe alături de cele hitleriste, comandantul Armatei 3 a răspuns că-l va urma pe rege [243]. Peste cîteva minute, Friessner a primit un răspuns aproape identic şi din partea generalului Şteflea [244]. Îngrijorat peste măsură, comandantul Grupului de armate „Ucraina de sud" socoti că era momentul să se gîndească la modul în care va putea zăgăzui ofensiva armatelor sovietice pe un front bazat *exclusiv* pe trupele germane !

10. *Situaţia pe alte fronturi* (XXV) : De la ora 21,15, agenţia „Reuter" difuzează o ştire din Washington :

„În raportul trimestrial făcut [în faţa] Congresului în legătură cu legea de împrumut şi încheiere, preşedintele Roosevelt a declarat azi următoarele : «... *Nu vom permite nici o slăbire a acestui sistem de furnizare de materiale de război care ar putea întîrzia victoria finală chiar cu o singură zi*»"... Din raportul preşedintelui american, agenţia selectează cîteva cifre ce evidenţiază amploarea furniturilor S.U.A. către Aliaţi după 11 martie 1941 (cînd a intrat în vigoare legea *lend-leas*-ului) :

— peste 1 400 vase de toate tipurile ;

---

[240] *Ibidem* (relatarea lui I. Dobocan).

[241] *Ibidem* (relatarea lui Ilie Dinuţ) ; Ilie Dinuţ *Misiune specială*, în „Scînteia" din 22.8.1969, p. 2.

[242] *Ibidem.*

[243] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 84.

[244] *Ibidem*, pp. 85—86 ; *cf.* şi Hans Kissel, *op. cit.*, p. 105.

— 30 900 avioane (cu titlul de împrumut) şi alte 7 000 cumpărate ;
— 26 900 tancuri (cu titlu de împrumut) ;
— 637 600 vehicule militare (inclusiv camioane) [245].

11. Trupele de jandarmi se alătură forţelor insurecţionale. Generalul Anton s-a preocupat personal ca unităţile de jandarmi din Bucureşti să ocupe dispozitivul hotărît de *C.M.C.*, iar apoi a ordonat intrarea în acţiune a tuturor formaţiunilor de pe teritoriu [246].

12. Palatul regal... Revine, în jurul orei 21,30, Gh. Ionescu-Bălăceanu, însoţit fiind de „tehnicianul" P.C.R., un student, care trebuia să asigure imprimarea proclamaţiei regelui către ţară.

13. Aproximativ în acelaşi timp, la sediul „Societăţii Române de Radio" se primeşte indicaţia telefonică din partea directorului Vasile Ionescu, care vorbea de la Palat, ca să se anunţe la posturile Radio România şi Radio Bucureşti că, în curînd, avea să se transmită un „comunicat important pentru ţară"...

14. Zona *Comandamentului Sud*, ora 21,30 : În acest moment subunităţile de sub comanda colonelului Dan Ionescu au terminat ocuparea principalelor instituţii şi sedii ale autorităţilor din sectoarele II şi III : B.N.R., Prefectura poliţiei Capitalei, Siguranţa generală a statului, postul T.F.F. de la Văcăreşti etc. Toate obiectivele româneşti au fost puse sub pază sigură [247].

15. Tot la ora 21,30 [248], colonelul Marcel Olteanu, comandantul Regimentului de gardă-călare, constituit ca „rezervă" a *C.M.C.* conform ordinului 30 871, a terminat inspecţia celor trei căi de acces în Bucureşti dinspre nord, a căror apărare cădea în sarcina sa. În funcţie de importanţa acestora, decise următoarea „dozare" a forţelor din subordine (care ocupaseră sau se îndreptau deja către locurile viitoarelor bătălii) :

— În centrul poziţiei de apărare, la podul Băneasa, aflat pe şoseaua Ploieşti—Bucureşti, unde era de aşteptat atacul decisiv al inamicului, a fost amplast cel mai puternic detaşament (un escadron de armament greu, un escadron anticar şi mai multe plutoane), încredinţat căpitanului Romulus Rîureanu ;

— În dreapta, pentru apărarea podului Herăstrău, a fost trimis un detaşament de forţa unui pluton, comandat de sublocotenent Nicloae Elian ;

— În sfîrşit, în stînga poziţiei de apărare, pe podul de lemn de pe şoseaua Mogoşoaia — Bucureşti, a fost concentrat un detaşament de forţă medie (două plutoane) [249].

De asemenea, pentru blocarea şi, apoi, capturarea formaţiunilor germane din parcurile Bonaparte şi Filipescu — acţiune la care unităţi ale Regimentului de gardă-călare trebuiau să participe alături de unităţi

---

[245] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 211—212.
[246] C. Anton, *Unica soluţie...*, în „Magazin istoric", nr. 8/1972, p. 14.
[247] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 37.
[248] Cf. Marcel Olteanu, *Pe liziera de nord*, p. 2.
[249] *Ibidem.*

ale Regimentului 4 roşiori şi de gărzile patriotice — colonelul Marcel Olteanu a trimis două escadroane de puşcaşi [250].

16. Ora 21,30 : După ce timp de aproape 30 minute au transmis muzică patriotică, posturile Radio România şi Radio Bucureşti îşi întrerup brusc emisiunea. Crainicul invită pe ascultători să rămînă pe recepţie, întrucît urma să se transmită un „comunicat important pentru ţară" [251]. Pînă după ora 22,00, acest avertisment a fost repetat deseori, în pauza dintre cîntecele patriotice ce luaseră locul emisiunii de teatru radiofonic prevăzută în programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti pentru seara zilei de 23 august 1944...

17. În vreme ce posturile Radio România şi Radio Bucureşti anunţau iminenta difuzare a unui „comunicat important", într-o încăpere a palatului (biroul bibliotecarului) se efectua operaţia înregistrării pe disc a proclamaţiei regelui către ţară.

18. *Situaţia pe alte fronturi* (XXVI) : La ora 21,40, postul de radio Londra (în limba franceză) retransmite :

„În acest moment se anunţă că Marsilia a fost eliberată de către forţele franceze" [252].

19. Din momentul cînd s-a terminat înregistrarea proclamaţiei regelui, la Palat se fac preparitive pentru transportul plăcii şi a documentelor ce aveau să fie difuzate în continuare (declaraţia guvernului, decretul-lege de amnistie şi decretul pentru desfiinţarea lagărelor de concentrare etc.) la studioul din strada Berthelot 60. Directorului Radiodifuziunii, Vasile Ionescu, i s-a cerut să se îngrijească personal de transmiterea importantelor documente pe calea undelor. Pentru mai multă siguranţă i s-au dat doi militari din Batalionul de gardă regală.

20. Ora 21,50 : Postul de radio Moscova difuzează un ordin de zi al lui I. V. Stalin prin care erau salutate victoriile obţinute în ziua de 23 august 1944 de trupele Frontului 3 ucrainean, comandat de generalul Tolbuhin [253].

21. După plecarea lui Cristescu, la sediul *S.S.I.*-ului mai rămăseră foarte puţini colaboratori. Între aceştia, amintim pe Traian Borcescu, Gh. Mihai, Florin Becescu şi N. Stănescu, ultimul avînd să fie desemnat chiar a doua zi noul şef al *S.S.I.* [254].

Înainte de ora 22,00 [255], Traian Borcescu a fost chemat la telefon ; la capătul firului era tot un colaborator al *S.S.I.*-ului, locotenent-colonel Proca. Vorbea de la Legaţia germană, unde se mai aflau şi Cristescu cu Tobescu, solicitînd informaţii noi asupra „situaţiei". Borcescu a refuzat să-i răspundă, cerînd să vorbească cu Cristescu, căruia — va pretinde el — i-ar fi spus la telefon : [256] „Nu m-aţi ascultat niciodată ; vă rog

[250] *Ibidem.*

[251] Cf. Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 34.

[252] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 201.

[253] *Ibidem.*

[254] Cf. Gelu Ureche, *op. cit.*, p. 12.

[255] În relatarea sa, Borcescu nu stabileşte cu precizie momentul : „între orele 21—22" *(ibidem).*

[256] *Ibidem.*

acum, nu vă luaţi după Proca şi Tobescu, plecaţi imediat din Legaţia germană şi veniţi la serviciu, unde vă voi expune situaţia".

Eugen Cristescu nu a urmat sfatul colaboratorului său. Hotărî să dispară, temîndu-se să nu fie chemat la răspundere. Ceea ce s-a şi întîmplat : va fi găsit, arestat şi implicat, ca unul dintre principalii acuzaţi, în procesul clicii antonesciene desfăşurat în mai 1946.

XVIII

1. Orele 22,00—22,15 : În programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti, ca de obicei, „ora oficială", „radiojurnalul" şi publicitate.

Din motive obiective, independente de voinţa Radiodifuziunii Române, programul anunţat continuă să nu fie respectat... Se transmite mai departe muzică patriotică, iar intervenţiile crainicului cum că se va difuza curînd un „comunicat important" pentru ţară sînt tot mai frecvente...

2. La ora 22 se înregistrează una dintre *primele ciocniri* între forţele insurecţionale şi hitlerişti : o subunitate germană încearcă să pătrundă în Bucureşti pe strada 13 septembrie ; nu a reuşit, fiind alungată de focul bateriei 32 antiaeriană (din Regimentul 1 antiaerian), instalată la circa 250 m sud-vest de cimitirul Ghencea... [257].

3. La peste cinci ore de la doborîrea dictaturii, forţele insurecţionale din Capitală continuă cu succes ocuparea sediilor principalelor autorităţi şi instituţii, blocarea obiectivelor germane şi bararea căilor de acces în oraş. În aceste acţiuni se disting, alături de unităţi ale armatei şi jandarmeriei române, gărzile patriotice organizate şi îndrumate de P.C.R. [258].

4. În jurul orei 22,00 : Se fac ultimele preparitive pentru a se asigura difuzarea de către posturile Radio România şi Radio Bucureşti a proclamaţiei regale şi a celorlalte documente ale noului guvern român.

5. România, ora 22,12 : [259] La peste cinci ore de la doborîrea dictaturii, intervine un nou moment esenţial în desfăşurarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste — după terminarea pregătirilor pentru apărarea centrelor vitale (Capitala şi Valea Prahovei) de nazişti, după ce secretul asupra faptelor petrecute nu a mai putut fi ţinut faţă de nemţi, ceea ce nu a îmbunătăţit cu nimic situaţia acestora după lovitura surprinderii iniţiale, şeful statului şi noul guvern român se adresează poporului, înştiinţîndu-l asupra faptelor petrecute şi a transformărilor în curs de realizare. De reţinut că documentele difuzate pe calea undelor au avut, pe lîngă o menire evident informativă, o alta mult mai însemnată şi plină de urmări : chemarea poporului la luptă, pentru eliberarea patriei şi asigurarea propăşirii ei pe drumul democraţiei şi progresului. Acest mesaj a găsit imediat ecou în inimile românilor. Ca la un semnal, s-a ridicat la luptă, în totali-

[257] Petru Teleagă, *op. cit.*, pp. 235—236.
[258] Cf. Adrian Dohotaru, *op. cit.*, p. 6.
[259] Vezi Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

tatea ei, însăşi ŢARA. Precum în numeroase alte ocazii din vremurile trecute, românii au făcut iarăşi dovada adîncii înţelegeri a *momentului* prin care treceau şi au admis orice sacrificiu, orice lipsuri şi greutăţi, numai ca să supravieţuiască ŢARA, întreagă şi liberă, dimpreună cu poporu-i stăpîn pe aceste meleaguri de peste două mii de ani...

6. Mărturii... Unele mai recente, altele mai vechi, după cum unele mai puţin exacte, iar altele uluitor de precise... Pentru istorie toate prezintă interes... În labirintul faptelor de acum 35 de ani, ele constituie un îndrumător preţios ; prin ele aflăm unde era, ce a văzut, ce a auzit, ce a spus sau ce a simţit fiecare...

...Pentru cei mai mulţi, totul a început după ora 21,30. De atunci, se ştie, crainicul posturilor centrale de radio nu înceta să solicite ca, în vederea transmiterii „comunicatului important pentru ţară", ascultătorii să lase receptoarele deschise. Au urmat minute de încordată aşteptare, pline de emoţii, de gînduri şi speranţe... Deodată, la 22,12, acelaşi crainic vesti că Regele va adresa un apel poporului român. În chiar acelaşi minut, începu difuzarea *proclamaţiei*[260] :

ROMÂNI,

ÎN CEASUL CEL MAI GREU AL ISTORIEI NOASTRE, AM SOCOTIT, ÎN DEPLINĂ ÎNŢELEGERE CU POPORUL MEU, CĂ NU ESTE DECÎT O SINGURĂ CALE PENTRU SALVAREA ŢĂRII DE LA O CATASTROFĂ TOTALĂ : IEŞIREA NOASTRĂ DIN ALIANŢA CU PUTERILE AXEI ŞI IMEDIATA ÎNCETARE A RĂZBOIULUI CU NAŢIUNILE UNITE.

ROMÂNI,

UN NOU GUVERN DE UNIUNE NAŢIONALĂ A FOST ÎNSĂRCINAT SĂ DUCĂ LA ÎNDEPLINIRE VOINŢA HOTĂRÎTĂ A ŢĂRII DE A ÎNCHEIA PACEA CU NAŢIUNILE UNITE...

Moment înălţător... VESTEA CEA MARE era adusă la cunoştinţa tuturor : coaliţia forţelor democratice, în frunte cu P.C.R., răsturnase dictatura şi scosese ţara din războiul contra Naţiunilor Unite ! Era greu de prevăzut ce avea să urmeze, dar toţi presupuseră că — neîndoielnic — va fi mai bine, că vor înceta suferinţele... Poate, de aici, acel imens val de bucurie ce cuprinse, la ora tîrzie de noapte, toate ungherele ţării. Scriitorul Gala Galaction, venit întîmplător la Bucureşti în seara de 23 August 1944, exclamă şi imploră :[261] „Ora mult aşteptată a sosit [...]. Fă-te epocă, fă-te veac, oră mult aşteptată !".

În acest timp, difuzarea proclamaţiei continua :

„[...] ROMÂNIA A ACCEPTAT ARMISTIŢIUL OFERIT DE UNIUNEA SOVIETICĂ, MAREA BRITANIE ŞI STATELE UNITE ALE

[260] Vezi *Pentru eliberarea Patriei*, p. 29—30 ; *D.I.M.*, I, p. 4—6.
[261] Gala Galaction, *Ora mult aşteptată*, în „Libertatea", din 24.8.1945, p. 3.

AMERICII. DIN ACEST MOMENT ÎNCETEAZĂ LUPTA ŞI ORICE ACT DE OSTILITATE ÎMPOTRIVA ARMATEI SOVIETICE, PRECUM ŞI STAREA DE RĂZBOI CU MAREA BRITANIE ŞI STATELE UNITE. PRIMIŢI PE SOLDAŢII ACESTOR ARMATE CU ÎNCREDERE. NAŢIUNILE UNITE NE-AU GARANTAT INDEPENDENŢA ŢĂRII ŞI NEAMESTECUL ÎN TREBURILE NOASTRE INTERNE. ELE AU RECUNOSCUT NEDREPTATEA DICTATULUI DE LA VIENA PRIN CARE TRANSILVANIA NE-A FOST RĂPITĂ...".

Ar fi putut, oare, zăgăzui cineva însufleţirea ce a provocat aceste cuvinte ? Nu, hotărît nu ! Suferinţele erau prea vechi şi mari, nemulţumirea colcăise îndeajuns şi, deodată, nenumărate speranţe renăscură... În inimile tuturor, de pe tot cuprinsul României :

— La Bucureşti, după cum a consemnat „România liberă" din 24 august 1944, „ştirea marilor evenimente petrecute aseară s-a răspîndit în cîteva clipe în toată Capitala. Încă înainte de difuzarea la radio a proclamaţiilor adresate ţării, populaţia Bucureştiului ştia, simţea că «ceva se petrece». Cînd aceasta s-a anunţat oficial, străzile au căpătat dintr-o dată un aspect pe care nopţile de întuneric ale oraşului nu l-au cunoscut niciodată. O însufleţire extraordinară domnea pretutindeni...".

— În satele din Dolj, vestea încetării stării de război cu Naţiunile Unite „a fost primită cu multă satisfacţie, sătenii avînd credinţa că greutăţile inerente stării de război vor înceta" [262].

— Pe Valea Prahovei, toată zona „era în sărbătoare după auzul marii veşti de la radio" [263].

— Dintr-un raport al Prefecturii judeţului Mehedinţi : „Populaţia oraşului şi a judeţului a primit cu multă însufleţire [...] intrarea în război pentru dezrobirea Ardealului" [264].

— La Căprioru—Tătărani (Tîrgovişte) : Satul adormise, dar, după ora 22,00, „oamenii s-au trezit. S-a aflat vestea mare..." [265].

— La Braşov, remarca generalul colonel în rezervă I. Dumitrache, comunicarea a produs „un entuziasm deosebit" [266].

— În partea de nord a Transilvaniei, în teritoriul vremelnic aflat sub ocupaţie horthystă, vestea cea mare a avut de asemenea „un puternic ecou" [267], concretizat în zilele următoare prin intensificarea luptei românilor pentru eliberarea de sub jugul străin [268].

---

[262] Vezi Ileana Petrescu, *Luptele purtate cu hitleriştii în Oltenia pe linia Dunării în august 1944*, Craiova, 1967, p. 11.

[263] A. Dumbrăveanu, *23 August pe Valea Prahovei*, în „Jurnalul de dimineaţă" din 22.8.1945, p. 1.

[264] Vezi Ileana Petrescu, *op. cit.*, p. 11.

[265] Colonel Mircea Şuhan, *Locotenentul Viorel Mărceanu*, Bucureşti, Editura militară, 1970, p. 65.

[266] Cf. *File din cartea marilor tradiţii*, Bucureşti, Editura militară, 1966, p. 84.

[267] Cf. L. Bányai, *Din lupta unită a oamenilor muncii români şi de alte naţionalităţi sub conducerea P.C.R. (1933—1944)*, în „Studii", nr. 3/1966, p. 492.

[268] Cf. Gh. I. Bodea şi colaboratori, *Cluj. Pagini de istorie revoluţionară 1848—1971 (Oameni, fapte, locuri)*, Cluj, 1971, pp.322—323.

— În marele port la Dunăre, Galaţi, proclamaţia stîrni „multă bucurie şi entuziasm“ [269].

— Din nou peste munţi ; desprindem dintr-un raport al procuraturii Cluj : „Întreaga populaţiune românească, atît a oraşului Sibiu, cît şi cea din judeţ, a primit cu un entuziasm nemărginit noua stare de lucruri intervenită în ziua de 23 august a.c., menită să asigure ţării noastre liniştea de care are atîta nevoie după zbuciumul în care a fost tîrîtă în aceşti ani din urmă şi [să asigure], totodată, eliberarea fraţilor noştri din Ardealul cotropit“ [270].

— Departe de ţară, românii stabiliţi în S.U.A. primesc şi ei — „cu mare bucurie“ — „ştirea îmbucurătoare“ despre trecerea României, „patria noastră de naştere“, în tabăra Naţiunilor Unite [271].

— Iarăşi în ţară... În Romanaţi, se consemnează într-un raport al fostei prefecturi a judeţului, „populaţia a primit cu o vădită bucurie evenimentele din noaptea de 23 august, avînd ferma convingere că prin noua orientare România va obţine o pace mai repede şi durabilă...“ [272].

— În Crişana, la Damiş, comună ruptă-n două prin dictatul de la Viena, la pichetul de grăniceri români se prezintă 22 de voluntari pentru a ajuta la respingerea inamicului şi, apoi, la eliberarea fraţilor lor de sub ocupaţie străină [273].

— Din nou în Ardealul ocupat vremelnic... Istoricul Vasile Netea, transilvănean de origină, relevă : „[...] În această noapte, după patru ani de crîncenă suferinţă [...] zorile României unite cu Transilvania, prăbuşită în anul 1940, au început să lumineze iarăşi [...] Transilvania va fi iarăşi liberă ! Curînd ! Repede ! Unită pentru totdeauna cu România !... La 23 August, România şi, o dată cu ea, Transilvania şi-au regăsit echilibrul şi drumul firesc, şi nimeni nu va mai despărţi de acum înainte pe fraţii care se reunesc după o tragică despărţire de patru ani...“ [274].

— La Iaşi, în străvechea capitală a Moldovei, vestea căderii „guvernului tiranilor“ a produs mare bucurie în rîndul populaţiei [275].

— Pe malul mării, la Constanţa, reorientarea României a fost întîmpinată cu „mare satisfacţie“, fiind considerată ca o „întorsătură bruscă“, „înţeleaptă“ şi „de mult aşteptată“ [276].

---

[269] Cf. Petre Panţîru, *Momente din lupta muncitorimii gălăţene, sub conducerea comuniştilor, împotriva dictaturii militaro-fasciste, pentru înfăptuirea insurecţiei naţionale antifasciste din august 1944*, în „Studii şi articole de istorie“, t. 7/1966, p. 235.

[270] Al. Matei, *Date privitoare la situaţia social-economică şi unele acţiuni ale maselor populare din judeţele Alba, Hunedoara şi Sibiu şi Turda-Cluj în perioada pregătirii insurecţiei armate din august 1944*, în „Revista Arhivelor“, nr. 1/1964, p. 203.

[271] Vezi „The Roumanian American“ — „Românul American“, Detroit, vol. XXXI, nr. 35/26.8.1944, p. 1 ; nr. 36/2.9.1944, p. 1—2.

[272] Vezi Ileana Petrescu, *op. cit*, p. 11.

[273] *Din cronica...*, p. 106.

[274] Vasile Netea, *Tresaltă Ardealul !*, în „Viitorul“ din 30.8.1944, p. 1.

[275] Cf. G. Mihnea, *23 August 1944 la Iaşi. Cum au primit ieşenii vestea cea mare*, în „Moldova liberă“ (Iaşi) din 24.8.1945, p. 2.

[276] General de divizie Costin Ionaşcu, *23 August 1944 în Dobrogea*, în „România liberă“ din 23.8.1945.

...Proclamația nu s-a terminat. Ea este în continuare urmărită cu maximă atenție, stîrnind pe toate meleagurile românești o imensă bucurie și satisfacție :

ROMÂNI,

POPORUL NOSTRU ÎNȚELEGE SĂ FIE SINGUR STĂPÎN PE SOARTA SA. ORICINE S-AR ÎMPOTRIVI HOTĂRÎRII NOASTRE LIBER LUATE ȘI CARE NU ATINGE DREPTURILE NIMĂNUI ESTE UN DUȘMAN AL NEAMULUI NOSTRU. ORDON ARMATEI ȘI CHEM POPORUL SĂ LUPTE PRIN ORICE MIJLOACE ȘI CU ORICE SACRIFICII ÎMPOTRIVA LUI. TOȚI CETĂȚENII SĂ SE STRÎNGĂ ÎN JURUL TRONULUI ȘI AL GUVERNULUI PENTRU SALVAREA PATRIEI. CEL CARE NU VA DA ASCULTARE GUVERNULUI SE OPUNE VOINȚEI POPORULUI ȘI ESTE UN TRĂDĂTOR DE ȚARĂ.

ROMÂNI,

DICTATURA A LUAT SFÎRȘIT ȘI CU EA ÎNCETEAZĂ TOATE ASUPRIRILE. NOUL GUVERN ÎNSEAMNĂ ÎNCEPUTUL UNEI ERE NOI ÎN CARE DREPTURILE ȘI LIBERTĂȚILE TUTUROR CETĂȚENILOR ȚĂRII SÎNT GARANTATE ȘI VOR FI RESPECTATE.

ALĂTURI DE ARMATELE ALIATE ȘI CU AJUTORUL LOR, MOBILIZÎND TOATE FORȚELE NAȚIUNII, VOM TRECE HOTARELE IMPUSE PRIN ACTUL NEDREPT DE LA VIENA PENTRU A ELIBERA PĂMÎNTUL TRANSILVANIEI NOASTRE DE SUB OCUPAȚIE STRĂINĂ...

Aceste pasaje din proclamație erau destinate îndeosebi armatei, chemată să înceteze războiul împotriva Națiunilor Unite, să contribuie la eliberarea teritoriului țării de hitlerişti şi la dezrobirea fraților din partea nordică a Transilvaniei. Încă în urmă cu trei ani, în rîndurile armatei române s-a ivit o stare de spirit, care apoi s-a amplificat, favorabilă atingerii unor astfel de obiective şi contrară continuării războiului alături de *Wehrmacht*-ul nazist departe de țară, în teritoriile din interiorul U.R.S.S. Astfel, documentul difuzat era şi un *ordin*, şi a fost interpretat ca atare, ca o dispoziție pe linia aspirațiilor celor mai profunde ale armatei române — izgonirea trupelor hitleriste de pe pămîntul strămoşesc şi reîntregirea țării. Nu a fost, deci, întîmplător că, din prima clipă, reorientarea României a aflat *deplina adeziune* a armatei ; în plus, oştirea română a acționat ca un *organism al poporului*, pentru care evenimentele produse la 23 august 1944 au fost nu numai dorite, ci şi aşteptate. Dispunem de numeroase mărturii ce atestă bucuria, însufleţirea, satisfacția ce a cuprins armata română — din zona operativă sau din țară şi de la simplul ostaş pînă la general — la aflarea izbucnirii insurecției. Ar mai fi de remarcat că aflarea noutății celei mari a fost însoțită de primele măsuri, dictate de către comandanții la toate eşaloanele în baza celor desprinse în textul proclamației ce a căpătat o interpretare identică peste diferențele de timp, spațiu sau grade : în-

cetarea războiului împotriva Aliaţilor, întoarcerea armelor contra hitleriştilor pentru eliberarea ţării şi începerea luptei pentru anularea dictatului vienez din 1940 !

Să rememorăm din bogata cronică a nopţii de 23 august 1944 :

— Elevul şcolii militare Teodor Balş şi camarazii săi fuseseră trimişi în cursul serii, la indicaţia *C.M.C.*, să întărească efectivele detaşamentului ce barase principala cale de acces a hitleriştilor în Bucureşti. — podul de la Băneasa. În jurul orei 22,00, cu toţii au auzit proclamaţia. În carnetul său, Teodor Balş a consemnat : „Am ascultat comunicatul ! Ţipăm cît ne ţin baierile pieptului de bucurie [...]“ [277].

— Generalul Ilie Creţulescou, după ce inspectase toată ziua sectoarele Diviziei 104 munte, revenise spre seară la comandament. Ca şi în zori, continua să fie frămîntat de gînduri. Aştepta să se producă ceva, precis nu ştia cînd. Pentru a nu fi luat prin surprindere, ordonase să nu se întrerupă transmisiunile, să fie ascultat aparatul de radio. Noutatea i-a comunicat-o maiorul Selmereanu, care i-a înmînat chiar textul proclamaţiei ce fusese transcris de către transmisionistul de serviciu al diviziei. Ilie Creţulescu îţi amintea : [...] Vestea s-a răspîndit cu iuţeala fulgerului (la comandamentul diviziei — n.ns.). Pretutindeni, un entuziasm de nedescris. Mă simţeam înaripat“. Fără întîrziere s-a procedat la informarea tuturor unităţilor diviziei. În acea noapte, la Divizia 104 munte nu a mai dormit nimeni, în aşteptarea ordinului de a intra „numaidecît în acţiune“ contra nemţilor [278].

— În jurul orei 22,00, majoritatea ofiţerilor comandamentului Regimentului de pontonieri, inclusiv şeful unităţii — colonel Vasile Andreescu — se afla la popota din Modelu. Ascultau, ca de obicei, radioul. Comunicatul — notează Vasile Andreescu — „ne-a găsit încremeniţi în tăcere. Emoţia numai ea trăia. Şi noi trăiam prin ea...“ [279].

— La Radna, colonelul Alex. Petrescu, comandantul Şcolii de subofiţeri de rezervă infanterie din localitate, luase încă în cursul după-amiezii unele măsuri de prevedere. A urmărit personal executarea ordinelor. Reveni în biroul său şi deschise aparatul de radio, la ora 21,30, tocmai în clipa cînd crainicul cerea ascultătorilor să rămînă în faţa *receptoarelor. Colonelul deveni nerăbdător, agitat... Curînd, începu difuzarea comunicatului...* „Cu fiecare cuvînt rostit — scrie general-maior în rezervă Alex. Petrescu — simţeam că inima îmi bate tot mai puternic. Aşadar, mi-am spus ca pentru mine : «Am terminat-o cu războiul alături de Germania. Nemţii, care ne-au fost duşmani în primul război mondial, ne vor fi şi de acum înainte. Ne vom bate cu ei aşa cum s-au bătut înaintaşii noştri la Mărăşeşti»...“ [280].

— Secţia I-a a bateriei 117 antiaeriană era amplasată pe aeroportul Băneasa... Toţi ostaşii secţiei au primit, „cu urale puternice“, comunicatul ; l-au comentat multe ore după aceea, decişi fiind să reziste oricum asaltului hitleriştilor, care înconjurau aeroportul ; hotărîrea ce

---

[277] Teodor Balş, *op. cit.*, p. 16.
[278] Ilie Creţulescu, *Peste crestele Carpaţilor*, p. 35.
[279] Vasile Andreescu, *op. cit.*, p. 22.
[280] Alexandru Petrescu, *op. cit.*, p. 25.

avea să fie tradusă în fapte : a doua zi vor cădea cu toţii, în frunte aflîndu-se însuşi comandantul secţiei — sublocotenent Virgil Sălăgean, sub focurile inamicului... [281].

— Generalul Dumitru Popescu comanda Divizia 9 cavalerie, amplasată în Banat. Pe 23 august 1944 rămăsese „mai mult ca de obicei" la comandamentul diviziei, instalat în Lugoj. A plecat spre casă în jurul orei 22,00... „Cum nu locuiam prea departe, iar seara era plăcută, m-am hotărît — istoriseşte general-locotenent în rezervă Dumitru Popescu — să fac drumul pe jos. Mergeam încet pe stradă, respirînd aerul curat al nopţii, cînd ceva îmi atrase atenţia. În faţa unei case cu ferestrele larg deschise se adunase un grup de 10—12 persoane care păreau foarte atente la ceea ce se petrecea înăuntru. Cînd m-am apropiat, mi-am dat seama că ascultau o comunicare importantă ce se transmitea la radio. Pe feţele lor se citeau sentimente diferite. Cei mai mulţi erau însufleţiţi ca şi cînd ar fi încercat o mare bucurie ; cîteva chipuri erau parcă îngrijorate. Cu acest prilej am luat şi eu cunoştinţă de marea veste a răsturnării guvernului antonescian şi de alăturarea României la coaliţia antihitleristă. M-am hotărît să mă întorc imediat la postul de comandă al diviziei..." [282].

. . . . . .

ROMÂNI,

DE CURAJUL CU CARE NE VOM APĂRA CU ARMELE ÎN MÎNĂ INDEPENDENŢA ÎMPOTRIVA ORICĂRUI ATENTAT LA DREPTUL NOSTRU DE A NE HOTĂRÎ SINGURI SOARTA DEPINDE VIITORUL ŢĂRII NOASTRE. CU DEPLINA ÎNCREDERE ÎN VIITORUL NEAMULUI ROMÂNESC SĂ PĂŞIM HOTĂRÎT PE DRUMUL ÎNFĂPTUIRII ROMÂNIEI DE MÎINE, A UNEI ROMÂNII LIBERE, PUTERNICE ŞI FERICITE.

S-a terminat difuzarea proclamaţiei, dar pe întreg cuprinsul României entuziasmul şi bucuria nu cunosc încă limite... Nu a lipsit nici îngrijorarea, căci în inimile tuturor stăruiau, peste însufleţirea manifestată, numeroase întrebări : Cum vor reacţiona nemţii ? Ce şanse are România ? Care va fi viitorul ţării ? De aici — nelinişte, teamă ? *Nu a fost aşa atunci !* Printr-o intuiţie excepţională, dovedită în toate momentele de cotitură ale istoriei lor, românii întrevăzură că prin luptă hotărîtă fiinţa naţiei şi ţara puteau fi salvate împotriva oricui şi oricînd... De aceea, cuvîntul de ordine deveni, din acele secunde, *ridicarea la luptă*, pe toate fronturile şi cu toate forţele :

— În seara de 23 august 1944, comandantul Diviziei 5 cavalerie-instrucţie, generalul Ilie Antonescu, venise la Craiova. În momentul transmiterii comunicatului se afla în cabinetul doctorului Munteanu, un

[281] Locotenent-colonel D. Oculescu, *Suprema jertfă*, în „Apărarea patriei" din 16.8.1959, p. 2.

[282] General-locotenent în rezervă Dumitru Popescu, *La porţile Timişoarei. Septembrie 1944*, Bucureşti, Editura militară, 1968, p. 9.

prieten de-al său din copilărie. După terminarea proclamaţiei, întrebat fiind de acesta ce avea să se întîmple, generalul răspunse : [283]

— „Ce să zic ! Vom merge în Transilvania... Vom duce război împotriva nemţilor, alături de Naţiunile Unite...". Apoi, plecă imediat cu o maşină la Filiaşi, unde era comandamentul diviziei, pentru a-şi pregăti trupele să intervină la ordinul eşalonului superior, Corpul 1 teritorial...

— După terminarea comunicatului, în popota din Modelu a Regimentului de pontonieri, comandantul Vasile Andreescu. se adresează ofiţerilor prezenţi în sensul că a sosit momentul ca unitatea să treacă „la fapte" ; toţi ostaşii să fie strînşi „sub arme" şi pregătirile încheiate pînă la ora 23,30 [284].

— În august 1944, recruţii Regimentului I grăniceri se aflau cantonaţi la Oltenita. Comandantul lor, maiorul Mihai Vîntu, îşi aminteşte că „abia sosisem în garnizoană, după o absenţă de peste o lună, şi nu apucasem încă să-mi scot vestonul. Cînd dinspre cazarma grănicerilor am auzit o explozie de glasuri tinereşti, pline de veselie. Am plecat imediat într-acolo. Cînd am intrat în cazarmă am aflat că manifestarea aceea de bucurie era urmarea proclamaţiei ce ajunsese la urechile soldaţilor despre răsturnarea dictaturii militaro-fasciste şi ieşirea României din războiul hitlerist" [285]. Nu peste mult timp, maiorul Vîntu primi ordinul de a constitui un batalion operativ ce trebuia să se prezinte la dispoziţia *C.M.C.* Comanda batalionului îi revenea ...

— Evenimentele au găsit Divizia 10 infanterie (Corpul 2 Armată — comandant general N. Dăscălescu) amplasată în zona Slobozia — Hîrşova — Tulcea — Isaccea — Brăila. Locotenent-colonel în rezervă C. Caloianu, fost şef al Biroului 3 operaţii al diviziei, cu comandamentul la Brăila, îşi aduce aminte : „[...] Am ascultat comunicatul aproape fără să respir [...] După difuzarea comunicatului [...] toţi ofiţerii diviziei s-au prezentat imediat la posturi, fără să mai aştepte alte ordine. Comunicatul a constituit şi pentru noi semnalul de alarmă, chemarea la luptă pentru eliberarea patriei. Fiecare înţelesesem că a sosit ceasul să începem adevărata luptă. În noaptea comunicatului nu cred că a mai dormit cineva [...]. Simţeam că întreaga divizie e în picioare, gata de a intra în acţiune..." [286].

— Faptele relatate de C. Caloianu sînt confirmate de colegii săi de odinioară. Colonel în rezervă Gabriel Vlad, fostul comandant al Regimentului 38 infanterie din cadrul Diviziei 10 infanterie, arată că „la auzul comunicatului oficial la radio am rămas uimiţi [...]. Ne-am dat seama că se produce o cotitură deosebită pentru poporul nostru, pentru unitatea noastră şi toată noaptea eu nu am făcut altceva decît să

[283] General-locotenent în rezervă Ilie Antonescu, *Şarjele de foc ale cavaleriei*, Bucureşti, Editura militară, 1968, p. 7.

[284] Vasile Andreescu, *op. cit.*, p. 22.

[285] Vezi D. Enache, C. Tatu, *În primul eşalon*, Bucureşti, Editura militară, 1970, p. 7.

[286] Vezi colonel Mihai Cucu şi colaboratori, *Din Cîmpia Dunării dincolo de munţii Cehoslovaciei (Drumul de luptă al Diviziei 10 infanterie în războiul antihitlerist)*, Bucureşti, Editura militară, 1972, pp. 24—25.

gîndesc la măsurile şi acţiunile ce urma să le întreprindă regimentul meu...“ [287]. Regimentul 20 artilerie intra, de asemenea, în componenţa Diviziei 10 infanterie. Colonelul în rezervă Gh. Stăncescu, fostul comandant al regimentului, spune că în seara zilei de 23 august 1944 se afla la punctul de comandă al regimentului din Călăraşi, împreună cu toţi ofiţerii. „... Cînd a început difuzarea comunicatului — declară Gh. Stăncescu — s-a lăsat o tăcere adîncă. Fiecare din noi asculta fără să scoată vreun cuvînt. Prima reacţie atît a mea, cît şi a celorlalţi, după terminarea comunicatului, a fost aceea că ne priveam emoţionaţi. Apoi a urmat o veselie generală şi fiecare avea ceva de spus. Aproape nu ne mai auzeam unul pe celălalt. După cîteva minute fiecare din noi şi-a dat seama că abia de acum începe «treaba» serioasă...“ [288].

— Maiorul Ion Mogîldea se afla în comuna Iveşti ; după ce s-a terminat transmiterea comunicatului la radio, el s-a deplasat, din proprie iniţiativă, la aerodromul de la marginea comunei, unde a preluat comanda personalului navigant şi a arestat pe militarii hitlerişti prezenţi acolo... [289].

— Generalul maior în rezervă Marin Anton comanda Centrul de instrucţie al Aeronauticii (C.I.Aer), în grija căruia se aflau peste 15 şcoli militare de aviaţie. La 23 august 1944, efectivele C.I.Aer erau amplasate fie în jurul Capitalei (pe aerodromurile Popeşti—Leordeni, Giuleşti, Brăneşti şi Pipera — unde se găsea şi comandamentul), fie în Oltenia sau Dobrogea, în practică. După ce-a aflat la radio „vestea atît de mult dorită“, comandantul a luat măsuri urgente, astfel că numai după 15 minute toate dispozitivele de apărare ale aerodromurilor au fost înfăptuite, trecîndu-se imediat la dezarmarea militarilor hitlerişti din misiunea de pe lîngă şcolile aparţinînd C.I.Aer... [290].

— La Radna, colonelul Petrescu convoacă pe toţi ofiţerii aflaţi la comandament şi le comunică „importanta veste“. Apoi, împarte ordine impuse „de situaţia nou creată“ : alarmarea şcolii, schimbarea şi întărirea gărzilor de la gară, de la podurile de peste Mureş etc., intensificarea patrulărilor în oraş şi arestarea hitleriştilor din misiunea militară afectată şcolii [291].

— Colonelul Nistor Teodorescu, comandantul Regimentului 3 grăniceri, era de la începutul lunii august şi comandant al Detaşamentului de grăniceri Aurel Constantinescu (Regimentele 3 şi 6 grăniceri şi compania „Fărcaşa“), amplasat în partea dreaptă a rîului Moldova, în zona satelor Bogata, Mălini, Valea Seacă, Capu-Cîmpului şi, de asemenea, nord-est de Vama. Trupele sale, ca şi cele hitleriste ce le „încadrau“ (din Divizia 3 munte), depindeau de Corpul de Armată XVII german (comandat de general-locotenent Kreysing). Înainte de 23 august 1944,

[287] *Ibidem*, p. 28.
[288] *Ibidem*, p. 29.
[289] Vezi maior N. Niculae, maior G. Niculescu, *Un neînfricat luptător aerian*, în „Apărarea patriei“ din 9.10.1968, p. 5.
[290] General-maior în rezervă Marin Anton, *Luptam cu toţii pentru sfînta libertate*, în „Viaţa militară“, nr. 8/1973, p. 14.
[291] Alexandru Petrescu, *op. cit.*, p. 25.

în rîndurile grănicerilor români domnea o puternică stare de spirit antigermană, fiind cu toţii nemulţumiţi de continuarea războiului alături de Hitler şi aşteptînd cu nerăbdare întoarcerea armelor contra fasciştilor.

... În momentul transmiterii proclamaţiei, după ora 22,00, colonelul Teodorescu şi mai mulţi ofiţeri se aflau la popota unităţii situată în comuna Drăceni. Comandantul din acele zile al Detaşamentului de grăniceri îşi aminteşte că ştirea despre înlăturarea lui Antonescu şi reorientarea ţării în războiul mondial a provocat „o explozie de bucurie în rîndurile celor prezenţi". Fără a întîrzia nici un moment, colonelul Teodorescu a convocat la şcoala din Drăceni (unde era punctul de comandă al Regimentului 3 grăniceri) pe toţi ofiţerii de la popotă, cărora le-a comunicat *hotărîrea luată* : „Lupta contra germanilor şi ungurilor, în cooperarea cu armata sovietică, deci degajarea trupelor detaşamentului de sub comanda germană" [292]. Apoi s-a adresat celor prezenţi : „Camarazi, trăim momente istorice în viaţa poporului şi a ţării. Sîntem chemaţi să contribuim şi noi prin toate forţele la împlinirea năzuinţelor naţionale, la îngroparea dictatului de la Viena. Lupta va fi grea, pe viaţă şi pe moarte. Duşmanul, în disperarea lui, va fi necruţător. Situaţia noastră este grea, dar nu disperată..." [293].

— Generalul Costin Ionaşcu era comandantul Diviziei 9 infanterie amplasată în Dobrogea. Comunicatul l-a ascultat chiar la comandamentul diviziei, în Constanţa. După ce s-a terminat difuzarea lui — îşi aminteşte — „un noian de întrebări mi-a invadat conştiinţa. Cum să acţionez ? Ce să fac mai întîi ? Cum vor reacţiona trupele germane ? [...] Am socotit comunicatul [...] ordin de luptă şi am dat primele dispoziţii : alarmarea unităţilor subordonate, tăierea legăturilor telefonice cu comandamentele hitleriste «ferecarea porţilor» spre Constanţa, întărirea pazei obiectivelor importante din zonă. Concomitent, am luat legătura cu comandamentul Litoralului Maritim şi Fluvial şi cu alte formaţiuni militare de pe teritoriul Dobrogei" [294].

— S-a arătat că generalul Dumitru Popescu, comandantul Diviziei 9 cavalerie, după ce-a ascultat proclamaţia în drum spre casă, decise să revină la comandament. Aici găsi mai mulţi ofiţeri, care, de asemenea, aflaseră de răsturnarea dictaturii şi încetarea războiului alături de Axă ; toţi erau bucuroşi că a sosit, „în sfîrşit, ziua încheierii unui război fără rost" [295]. De îndată s-au transmis primele ordine către unităţile şi formaţiunile diviziei aflate în zona T. Severin, şi anume : apli-

[292] Colonel în rezervă Nistor Teodorescu, *La Mălini în august 1944*, Bucureşti, Editura militară, 1966, pp. 34—35 ; idem, *Pe văile Mălini şi Suha*, în „Anale de istorie", nr. 4/1964, p. 166 ; idem, *Dare de seamă asupra desfăşurării evenimentelor cu începere din ziua de 23.8.1944* (apud Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 650/58, f. 2).

[293] Idem, *La Mălini...*, pp. 34—35.

[294] „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, p. 61. Vezi, de asemenea, general-colonel în rezervă Costin Ionaşcu, *Mărturia documentelor*, Bucureşti, Editura militară, 1968, pp. 10—11.

[295] Dumitru Popescu, *La porţile Timişoarei...*, p. 9.

carea planului de ordine internă, pregătirea pentru a putea interveni „în orice acțiune" indicată de eșaloanele superioare [296].

— Știrea despre evenimentele din București a parvenit armatelor române din zona operativă pe cele mai diverse căi... Astfel, colonelul Al. Dobriceanu, comandantul Regimentului 1 artilerie grea moto aflat la Mărășești, a ascultat comunicarea la radio, iar după terminarea difuzării ei, a convocat adunarea întregului regiment pentru a transmite tuturor „marea veste" ce semnifica „salvarea noastră ca stat și ca popor" [297]. În schimb, comandantul Diviziei 11 infanterie, generalul Edgar Rădulescu, a aflat despre proclamație de la niște săteni. Ce se întîmplase ? După 20 august 1944, în fața ofensivei sovietice neîntrerupte, divizia se retrăsese în continuu, de pe pozițiile inițiale de la nord de Iași (între Stînca Rosnovanu și Prut) spre sud ; în seara de 23 august comandamentului era instalat la Cosmești (Huși) ; în același sat fusese amplasat și comandamentul Corpului 4 Armată german (comandat de generalul Meith), de care Divizia 11 infanterie depindea din punct de vedere operativ. După ora 22,15 generalul Rădulescu admise să dea curs cererii a doi primari din comunele învecinate de a se întîlni într-un loc „secret" ; de la aceștia a aflat despre transmiterea comunicării la radio. Revenit în grabă la comandament, generalul a înștiințat pe ofițerii din subordine, care — cu toții — „au fost cuprinși de un nestăvilit entuziasm" [298]. Deși situația diviziei era delicată, trupele fiind „încadrate" de hitleriști, s-a hotărît să se facă tot posibilul pentru „desprinderea" unităților române de Corpul 4 german și începerea deplasării la granizoanele de rezistență — Slatina, R. Vîlcea și Caracal. Pentru a nu provoca reacția nemților, ofițerii comandamentului diviziei, în frunte cu generalul Rădulescu, rămaseră la Cosmești pînă pe 25 august 1944... [299].

— Proclamația de la ora 22,12 a aflat „la post" și pe colonelul Ion Dumitrescu, comandantul Regimetntului 34 infanterie și al Grupării tactice Constanța ; primele măsuri luate au constat în blocarea formațiunilor hitleriste din portul Constanța și de la Agigea (bateria „Tirpitz"), cum și din Mangalia, Mamaia, Năvodari, Cernavodă, Medgidia, Cobadin, Valul lui Traian, Babadag etc. De un mare folos în atingerea obiectivului fixat a fost sprijinul acordat armatei de locuitorii de pe litoral și, îndeosebi, de către muncitorii comuniști din portul Constanța [300].

. . . . . .

Proclamația s-a interceptat și la Cartierul General al lui Hitler de la Rastenburg ; a fost *prima informație* pe care a primit-o führerul

[296] *Ibidem*, p. 10.

[297] General-maior în rezervă Alexandru Dobriceanu, *Dansul de foc al traiectoriilor*, București, Editura militară, pp. 6, 11—12.

[298] General-locotenent în retragere Edgar Rădulescu, *Din jurnalul meu de front*, București, Editura militară, 1972, p. 9 ; idem, *Noaptea dramatică*, în „Luceafărul" din 20.8.1966, p. 4.

[299] *Ibidem.*

[300] Vezi general-maior în rezervă Ion Dumitrescu, colonel în rezervă Ion Gh. Pană, *Una din miile de pagini de eroism scrise de muncitorii și ostașii români*, în „Scînteia" din 22.8.1971, p. 3.

celui de-al III-lea Reich despre evenimentele petrecute în România [301]. Puţin mai tîrziu a sosit o nouă confirmare — dacă mai era nevoie ! —, comunicarea generalului Kreipe, de la statul major al *Luftwaffe*-i din Berlin [302].

În ceea ce-l priveşte pe Friessner, comandantul Grupului de armate „Ucraina de sud", proclamaţia difuzată de posturile Radio România şi Radio Bucureşti după ora 22,12 reprezenta pentru el a patra sau a cincea înştiinţare despre căderea lui Antonescu ! Aproape concomitent, la ora 22,15, şeful statului major al Flotei 4 aeriene germane transmite telefonic şefului statului major al lui Friessner că „mareşalul Antonescu a fost astăzi la rege şi şi-a dat demisia. După aceea a fost primit de către rege ministrul plenipotenţiar german (von Killinger — n.ns.)" [303]. Comunicarea s-a făcut la timp, căci în minutele următoare liniile telefonice germane de pe cuprinsul României vor fi blocate de forţele insurecţionale...

7. Orele 22,15—23,00 : În programul posturilor de Radio România şi Radio Bucureşti fusese anunţată *„ora Germaniei"*... Din motivele cunoscute, această emisiune n-a mai avut loc ; posturile respective continuă, după transmiterea proclamaţiei regelui, difuzarea primelor documente ale noului cabinet român. În *declaraţia guvernului* se precizează : [304]

„[...] ŢARA ÎNTREAGĂ DOREŞTE PACE. DAR VOINŢA DE PACE A ROMÂNIEI NU ÎNSEMNEAZĂ NICI DEZARMARE, NICI TEAMĂ, ORICE PIEDICĂ PUSĂ ÎN DRUMUL ÎNFĂPTUIRII NĂZUINŢELOR SPRE PACE ŞI LIBERTATE ALE POPORULUI ROMÂN VA DEZLĂNŢUI O LUPTĂ FĂRĂ MILĂ ŞI FĂRĂ CRUŢARE DIN PARTEA TUTUROR FORŢELOR ARMATE ŞI POPULARE ÎMPOTRIVA TUTUROR CELOR CE AR ÎNCERCA SĂ MENŢINĂ ŢARA NOASTRĂ ÎN RĂZBOI CU NAŢIUNILE UNITE, PRELUNGINDU-SE ASTFEL ZADARNIC SUFERINŢELE...".

După terminarea declaraţiei guvernului, acelaşi crainic al posturilor centrale româneşti dă citire următoarele documente importante :

— Înaltul Decret regal nr. 1 619/23.8.1944 prin care general C. Sănătescu era numit şeful noului cabinet ;

— Decretul nr. 1 620/23.8.1944 cuprinzînd lista completă a noului guvern ;

— Decretele nr. 1 621, 1 622 şi 1 623 privind însărcinările primite de generalii Gh. Mihail, C. Anton şi Victor Dombrowski ;

— Decretele — legi nr. 442 şi 443 referitoare la amnistia politică generală şi desfiinţarea lagărelor de concentrare. Aceste documente au fost subscrise, în afară de premierul Sănătescu, şi de către reprezentantul P.C.R. în guvern, Lucreţiu Pătrăşcanu, în calitate de ministru adinterim la justiţie.

---

[301] Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 218.
[302] *Ibidem.*
[303] *KTB Südukraine* (apud Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 17).
[304] Vezi *Pentru eliberarea Patriei...*, p. 31 ; *D.I.M.*, I, p. 5—6.

8. *Situația în sectorul sudic al frontului sovieto-german* (III) :

a)*După informațiile provenite din surse sovietice.* În ultimele șase ore (16,00—22,00), ofensiva Fronturilor 2 și 3 ucrainiene s-a soldat cu ocuparea unor importante puncte deținute de trupele axiste. Astfel, în acest răstimp armatele sovietice aflate sub conducerea generală a lui R. Malinovski au reușit să se infiltreze pe toate direcțiile [305], respectiv :

— În flancul drept, Armata 40, trecută în ofensivă în cursul după-amiezii, tinde îndeosebi spre orașul Piatra Neamț ;

— În stînga, Armata 7 de gardă, după aproape trei zile de ofensivă spre sud, atinge prima localitate importantă — orașul Roman, după care pornește spre Bacău ;

— În centrul Frontului 2 ucrainean, Armata 27 a înaintat în tot cursul zilei pe traseul Podu Iloaiei — Țibana — Țibănești — Pungești, apropiindu-se spre seară de localitatea Popești ;

— Conform tuturor așteptărilor și planurilor Comandamentului sovietic, cel mai mult a înaintat spre sud în timpul zilei Armata 6 de tancuri, care seara ajunge la nord de Bîrlad ;

— În flancul stîng al Frontului 2 ucrainean, Armata 4 de gardă iese seara la Costuleni, în timp ce unități din Armata 32 și, îndeosebi, din Corpul 18 de tancuri, în ofensiva spre sud-est, intră în Vaslui. În „ordinul de zi" al lui I. V. Stalin către R. Malinovski — difuzat de postul de radio Moscova la ora 20,45 [306] — se aprecia în mod deosebit eliberarea orașului Vaslui, importantul eveniment fiind marcat, la Moscova, cu 12 salve a 124 de tunuri.

În ceea ce privește forțele Frontului 3 ucrainean, acestea s-au consolidat în zona atinsă pe Prut, iar în sud-vest au reușit — prin Armata 46 să prindă în clește o divizie germană de infanterie și grosul Armatei 3 române, în zona Bairaci — Tatarbunar [307].

b) *După informațiile provenite din surse germane.* Izvoarele germane — *Jurnalul de operații* (inedit) al Armatei a 8-a, în speță — evidențiază că, în seara zilei de 23 august 1944, trupele sovietice pătrunseseră adînc în dispozitivul Grupului de armate „Ucraina de sud" : astfel se consemnează că blindatele sovietice pătrunseseră chiar în Bîrlad, dar au fost scoase apoi de o unitate de tancuri germană [308], ceea ce nu s-a întîmplat la Roman, care s-a „pierdut" de către Corpul LVII Panzer comandat de Kirchner [309]. Retragerea generală a trupelor axiste din acest sector va fi redată cu exactitate, după război, de către istoricul german Hans Kissel [310]. Reorientarea României în războiul mondial, survenită în cursul după-amiezii, a înrăutățit și mai mult situația Grupu-

[305] Vezi *Istoriia Velikoi Otečestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, t. 4, pp. 270—271 ; R. I. Malinovski, *op. cit.*, passim.

[306] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 200—201.

[307] S. S. Biriuzov, *Sovetskii soldat na Balkanah*, Moskva, 1963, pp. 125—126.

[308] *KTB 8. Armee* (apud A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 134, c. 7 591 692).

[309] *Ibidem.*

[310] Hans Kissel, *op. cit.*, pp. 96—98.

lui de armate „Ucraina de sud". Înainte de ora 22,00, cînd a vorbit telefonic cu generalii Şteflea şi Dumitrescu, generalul Friessner era deacum convins că Armatele 3 şi 4 române se raliaseră noului guvern şi că, în consecinţă, frontul nu mai putea fi ţinut *decît* cu trupe germane [311]. Faţă de situaţia catastrofală în care se aflau unităţile sale, Friessner se decide să ceară lui Hitler permisiunea de a-şi muta comandamentul grupului de armate în Transilvania [312].

9. Cel dintîi comunist, membru într-un guvern românesc, Lucreţiu Pătrăşcanu, a ascultat proclamaţia şi celelalte documente difuzate după ora 22,12 la Palat. După ce vocea crainicului a amuţit, Lucreţiu Pătrăşcanu pleacă în strada Armenească 14, pentru a pregăti apariţia primului număr legal al ziarului „România liberă" [313].

...În aceeaşi vreme, membrii colectivului redacţional al „României libere" ilegale (numărul următor, al 11-lea, era pregătit să apară la 25 august 1944, în tipografia clandestină din Şcoala Florească 14) intră în legătură pentru a stabili conţinutul ziarului după faptele insurecţionale. Neputînd, după cum se va vedea, stabili contactul cu conducerea P.C.R., ei vor recurge la cea mai bună soluţie : renunţă la imprimarea materialelor culese pentru proximul număr ilegal şi decid scoaterea unei „ediţii speciale"...

10. În Bucureşti, ca şi-n numeroase alte oraşe din ţară, se desfăşoară — după declanşarea insurecţiei şi transmiterea istoricelor documente ale noului guvern român la radio — primele manifestaţii publice spontane de adeziune a celor mai largi forţe sociale la evenimentele petrecute. Ştefan Şoverth, căpitan de parașutiști, a ascultat proclamaţia în piaţa Sf. Gheorghe ; la terminarea ei, toţi cei aflaţi atunci acolo au început „să strige «ura», să cînte, să se îmbrăţişeze" [314]. Pe locotenent dr. Marius Şufană, care-şi avea unitatea la Pipera, evenimentele l-au surprins de asemenea în centrul Capitalei ; astfel a putut fi martorul clipelor de „entuziasm popular" ce a succedat difuzării comunicatului, cînd bucureştenii au ieşit în stradă cu „miile" pentru a-şi exprima bucuria [315].

11. *Ora 22,25 : Din clădirea Legaţiei, ministrul von Killinger, după* ce a ascultat comunicatele guvernului român recent instaurat, reuşeşte să obţină legătura telefonică cu generalul Grolman, şeful statului major al lui Friessner. Conţinutul informaţiei lui von Killinger a fost inserat în *Jurnalul de operaţii* al grupului de armate „Ucraina de sud" : „În cursul după-amiezii [Killinger] a primit ştirea că mareşalul Antonescu a fost arestat. Ca urmare, s-a dus la rege. Acesta i-a declarat

[311] În componenţa grupului „Ucraina de Sud" mai intra (ca rezervă) şi Divizia 1 slovacă (cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 258).

[312] O va face la ora 23,25 (vezi mai jos).

[313] Cf. Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

[314] Maior în rezervă Ştefan Şoverth, *Parașutiști în luptă*, Bucureşti, Editura militară, 1973, p. 9.

[315] Locotenent-colonel medic Marius Şufană, *Patru zile...*, în „Apărarea patriei" din 15.8.1964, p. 2.

că mareşalul şi-a dat demisia şi că el a constituit un nou guvern“ [316]; nu s-a pus problema „luptei contra germanilor“ [317]; la sfîrşit se preciza că „serviciile germane din Bucureşti sînt înconjurate de trupe româneşti“ [318].

12. Exact în momentul cînd von Killinger vorbea cu Slănicul Moldovei, Statul major al lui Friessner transmite tot prin fir generalului Hansen decizia comandantului Grupului de armate „Ucraina de sud“ de a prelua „comanda asupra tuturor elementelor forţelor armate şi serviciilor germane din România“ [319]. Ce însemna aceasta? După primirea comunicărilor cunoscute referitoare la înlăturarea lui I. Antonescu, dar mai ales după cele ascultate la posturile de radio româneşti, generalul Friessner, care în calitate de şef al Grupului de armate „Ucraina de sud“ comanda doar trupele (germane şi române) din zona operativă, a conchis că prin defecţiunea României inamicul se găsea nu doar în faţă, ci în *toate părţile;* mai precis, România întreagă devenise o zonă de operaţii, iar în centrul ei fusese prins Grupul de armate „Ucraina de sud“. Faţă de această situaţie, generalul Friesnner socoti nimerit să-şi subordoneze pe generalul Hansen care, ca şef al misiunii militare terestre a Reichului la Bucureşti, comanda toate unităţile germane aflate în România, în afara zonei operative.

Decizia luată de generalul Friessner în împrejurările relatate şi adusă la cunoştinţa generalului Hansen la ora 22,25 a constituit de fapt — lucru prea puţin semnalat pînă acum — *prima iniţiativă hitleristă contra României,* după declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste, luată la un eşalon superior. Adusă nu peste mult timp la cunoştinţa lui Hitler personal, de către Friessner, führerul o va aproba întru totul....

13. Sediul Comandamentului Forţelor Navale Maritime se afla la Constanţa, în hotelul „Carlton“. De îndată după difuzarea comunicatelor, şeful *C.F.N.M.,* contra-amiralul Horia Macellariu, stabileşte legătura telefonică cu viceamiralul I. Georgescu, subsecretar de stat al Marinei în noul cabinet, pentru a cere „ordine şi instrucţiuni“. Viceamiralul Georgescu răspunde că va informa „la timp“, după ce va primi instrucţiuni de la Ministerul de Război [320].

14. Ora 22,30 : În Capitală se încheie blocarea obiectivelor germane de urgenţa I [321].

---

[316] *KTB Südukraine* (apud Hans Kissel, *op. cit.,* p. 105; Dumitru Tuţu, *Momente...,* p. 385; Eugen Bantea, *Insurecţia naţională antifascistă din România în «Jurnalul de război» al Grupului de armate german „Ucraina de Sud“,* I, în „Studii“, nr. 6/1974, p. 915; Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.* p. 18).

[317] *Ibidem.*

[318] *Ibidem.* Apoi, Grolman a vorbit cu generalul Hansen, pe care l-a informat că Friessner îşi asumase comanda tuturor forţelor militare germane aflate în România (cf. D. Tuţu, I. Fetcu, *op. cit.,* p. 1 028) .

[319] *Ibidem.*

[320] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei,* p. 383).

[321] Vezi Dan Ionescu, *op. cit.,* p. 37.

15. Tot atunci, de la Legaţia Reichului, ataşatul militar german la Bucureşti, generalul dr. Spalcke, transmite telefonic secţiei „Ataşaţi" *(Attaché Abteilung)* din O.K.W. un lung raport despre evenimentele din România [322]. Acest raport, care a fost *cel dintîi* ce parvenea Berlinului cu informaţii detaliate asupra celor întîmplate la 23 august 1944 în România, relata despre :

— chemarea şi „reţinerea" Antoneştilor de către regele Mihai ;

— audienţa ministrului von Killinger la rege, în cursul căreia s-ar fi precizat : 1) că Antonescu a fost acela care şi-a prezentat demisia ; 2) că România va încheia „probabil" armistiţiul cu U.R.S.S. ; 3) că armistiţiul nu va obliga România să lupte împotriva Reichului ; 4) că regele a dat „asigurarea" că România nu va declara război Germaniei [323].

În încheierea comunicării sale telefonice, Spalcke descrie situaţia existentă la Bucureşti la ora 22,30 : „[...] Stare de alarmă ; oraşul este împresurat de trupe româneşti *(die Stadt ist von rumänischen Truppen umzingelt)*. Toate intrările sînt ocupate. Evoluţia situaţiei nu poate fi prevăzută *(Entwicklung der Lage unübersichtlich)*. O înrăutăţire (a situaţiei — n.ns.) este probabilă. Toţi membrii Legaţiei au fost adunaţi în clădirea Legaţiei germane" [324].

16. În diverse localităţi din ţară continuă manifestările prilejuite de declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. La Tulcea : „Pe străzile oraşului [...], pe unde treceam, eram asaltat pur şi simplu de toţi pe care-i întîlneam şi care voiau să afle şi de la mine ce s-a întîmplat, ce e cu comunicatul, dacă s-a încheiat războiul hitlerist şi ce va face armata română, ce vom face cu nemţii. Răspundeam în dreapta şi în stînga, în fugă, grăbindu-mă să ajung la cazarmă. În oraş casele erau luminate ca în zile de sărbătoare. Străzile erau pline de lume. Peste tot se comenta evenimentul", relatează [325] colonel în rezervă Nicolae Mateescu, fost comandant al Regimentului 33 infanterie amplasat la 23 august 1944 în zona Tulcea.

17. În noaptea de 23 august 1944, colonelul Octavian Răuţă, şeful statului major al Comandamentului transmisiunilor armatei, se afla în Bucureşti, la postul de comandă special amenajat la subsolul spitalului „Panduri". *În lipsa comandantului, generalul C. Eftimiu, plecat în Ardeal*, colonelul Răuţă, a fost chemat telefonic — chiar în momentul difuzării proclamaţiei regale — de către premierul Sănătescu să se prezinte imediat la Palat. Ajuns la Palat la ora 22,30, colonelul fu primit de generalul Sănătescu, care i-a ordonat să facă „tot posibilul" pentru a asigura legăturile guvernului cu forţele militare din Capitală, de pe Valea Prahovei, de pe front şi din oraşele mai importante ale ţării [326]. Şeful statului major al transmisiunilor armatei a trecut neîntîr-

[322] Vezi şi nota 220.

[323] A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 59, c. 5 631 408.

[324] *Ibidem.*

[325] Mihai Cucu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 27.

[326] Vezi colonel în rezervă Octavian S. Răuţă, ***Zile de neuitat. Un episod din luptele pentru eliberarea Capitalei***, în „Lumea" din 20.8.1970, p. 8 ; interviul col. în rezervă Octavian S. Răuţă, în „Presa noastră", nr. 7—8/1970, p. 9.

ziat la fapte. Folosindu-se de instalaţiile existente la Palat, el a stabilit contactul cu centrele indicate de Sănătescu şi, astfel, a obţinut pentru noul guvern informaţii asupra situaţiei din ţară ori a transmis instrucţiunile adecvate forţelor insurecţionale [327].

18. Tot la ora 22,30 s-a prezentat la Palat colonelul Ştefan Niculescu. Premierul Sănătescu, care l-a primit imediat, i-a solicitat să plece, pe calea aerului, la Istambul, într-o „misiune urgentă şi de mare însemnătate" [328]. După ce a acceptat, i s-a comunicat că urma să ducă un plic sigilat — conţinînd documente de mare importanţă — pe care trebuia să-l predea ministrului român la Ankara, Cretzianu. Pînă la Istambul, Şt. Niculescu avea să fie însoţit de locotenent-colonel Maurice Chastelaine, un agent al I. S. britanic, paraşutat în România în 1943 şi capturat imediat. Înainte de a părăsi, după ora 23,00, Palatul, însoţit de Chastelaine, colonelului Şt. Niculescu i s-a pus în vedere că avionul care-l va transporta la Istanbul urma să decoleze în zorii zilei de 24 august 1944, de pe aerodromul Boteni [329].

19. Membru al P.S.D., Victor Brătfăleanu era linotipist la tipografia „Dacia Traiană"; lucra în echipa de noapte. Aşa se face că, în noaptea de 23/24 august 1944 se afla la tipografie. După terminarea transmiterii proclamaţiei, la tipografie au sosit pe rînd mai mulţi fruntaşi ai P.S.D. Cu toţii au colaborat la definitivarea manuscrisului primului număr legal al ziarului „Libertatea", organul P.S.D. ce urma să apară în dimineaţa de 24 august 1944. Cînd totul a fost gata, inclusiv manifestul P.S.D., redactat în biblioteca tipografiei „Dacia Traiană", s-a trecut la imprimarea ziarului, într-o atmosferă de mare avînt [330].

20. În jurul orei 22,30, ajunge la Palat echipa lui Ilie Dinuţ. În baza parolei convenite („inginer Ceauşu"), Dinuţ şi oamenii săi au fost lăsaţi să intre în aripa Creţulescu. În sala de arme a palatului regal, unde fură conduşi, erau aşteptaţi de Emil Bodnaraş şi Ştefan Mladin. Cei dintîi, despre care oamenii lui Dinuţ abia atunci au aflat că era una şi aceeaşi persoană cu „inginerul Ceauşu", a precizat în ce consta misiunea echipei : preluarea pazei şi transportul Antoneştilor şi a celorlalţi membri ai fostului guvern într-o casă conspirativă a P.C.R. În acest scop, toţi membrii gărzii patriotice au primit arme noi, pe care au învăţat să le mînuiască sub îndrumarea unui subofiţer din Batalionul de gardă regală [331].

21. Tot în jurul orei 22,30, la scurt timp după difuzarea documentelor noului guvern, au fost alarmate toate unităţile şi subunităţile militare din zona Sibiu [332].

---

[327] *Ibidem.*

[328] Cf. relatarea colonelului în rezervă Ştefan Niculescu (apud Petre Ilie, *Misiune la Istanbul*, în „Magazin istoric", nr. 7—8/1969). Vezi Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 852.

[329] *Ibidem.*

[330] Victor Brătfăleanu, *Noaptea de 23 August*, în „Libertatea" din 24.8.1946, p. 3.

[331] Vezi Ilie Dinuţ, *Misiune specială*, p. 2 ; C. Botoncea, *op. cit.*, p. 2.

[332] Vezi locotenent-colonel Paul Abrudan, *Sibiul în zilele insurecţiei naţionale antifasciste din august 1944*, în „Buletinul Academiei militare", nr. 3/1969, p. 142 şi urm.

22. Aproximativ la aceeaşi oră, din ordinul telefonic al generalului Manafu, aflat în Bucureşti, colonelul Nicolae Niculescu, şeful statului major al Corpului 1 teritorial, pune în aplicare planul „de asigurare a ordinii interne" pentru trupele din Oltenia şi Muntenia de vest [333]. Conform planului, s-au instalat de urgenţă gărzi militare la instituţiile publice şi principalele întreprinderi din localităţile urbane mai importante aflate în zona Corpului 1 teritorial, în gări etc.

23. Îndată după prezentarea lor la radio, documentele noului guvern român încep a fi traduse în viaţă : deţinuţii politici din închisoarea Lugoj se „autoeliberează", printre cei dintîi din ţară... [334].

24. În jurul orei 22,30, „Centrala radiotelegrafică de rezervă", instalată în pădurea Tîncăbeşti din împrejurimile Bucureştiului, se pune în stare de apărare, la iniţiativa lui Ion Ionescu, diriginte special. „Centrala" va avea un rol deosebit după ce, în urma bombardamentelor naziste asupra Capitalei începute în dimineaţa de 24 august 1944, „Postul radiotelegrafic central" din Bucureşti a fost practic scos din uz : ea va asigura legăturile permanente ale Marelui Stat Major cu unităţile sale şi ale guvernului cu străinătatea ori cu autorităţile judeţene [335].

25. Din *Jurnalul de operaţii* al C.F.N.M. : La ora 22,35, contraamiralul Horia Macellariu primeşte pe cei mai apropiaţi colaboratori din cadrul Comandamentului ; se decide ca, în aşteptarea instrucţiunilor de la Ministerul de Război, să se ia toate măsurile în vederea preîntîmpinării „oricărei surprize" la nave şi la formaţiunile de uscat ale C.F.N.M. [336].

26. În jurul orei 22,40, de pe mai multe camioane încărcate cu nemţi, trecînd prin faţa Tribunalului Ilfov, s-a deschis focul asupra sediului *Comandamentului Sud*. Hitleriştii s-au îndepărtat în mare grabă, după intervenţia unei grupe de siguranţă comandată de sergentul Andrei Florea [337].

27. La oficiul telefonic din comuna Mislea, operatoarea de serviciu Steliana Ionescu, în vîrstă de 17 ani, după ce-a aflat de izbucnirea insurecţiei, a întrerupt toate legăturile nemţilor din localitate cu eşaloanele lor superioare. Atacat de către hitlerişti din acest motiv, oficiul va fi rapid deblocat de către o unitate română de antiaeriană chemată în ajutor de către Steliana Ionescu [338].

28. Cînd a sosit în strada Armenească 15, Lucreţiu Pătrăşcanu a aflat pe toţi comuniştii echipei desemnată de conducerea partidului să pregătească pentru tipar primul număr legal al „României libere". „Pe feţele tuturor — a observat proaspătul ministru — strălucea o indescriptibilă bucurie, cu abia stăpînite izbucniri de entuziasm". Fără în-

---

[333] Marin Manafu, *op. cit.*, p. 19.

[334] Relatarea lui Ştefan Buciuceanu (apud *Armata română în războiul antihitlerist*, pp. 48—49).

[335] Vezi „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, pp. 37—38.

[336] Vezi *Pentru eliberarea Patriei*, p. 383.

[337] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 38.

[338] Vezi A. Lăpuşteanu şi colaboratori, *Inimi de viteji. Evocări din zilele lui August 1944*, Bucureşti, Editura militară, 1969, pp. 120—122.

tîrziere, s-a trecut la elaborarea materialelor pentru numărul de a doua zi. Apoi, Lucreţiu Pătrăşcanu a plecat iarăşi la Palat, urmînd să revină peste vreo trei ore, înainte ca gazeta să fie trimisă la tipar [339].

29. Ora 22,45 : Înaintea primirii vreunei instrucţiuni de la Ministerul de Război, *C.F.N.M.* transmite ordinul telefonic nr. 2 011 adresat tuturor navelor şi unităţilor din subordine : „Luaţi măsuri ca : tot personalul să fie la bord ; nimeni nu are voie să se apropie de nave ; atenţiune la infiltraţiuni ; jumătate din echipaj [să fie] gata să intervină contra oricărui agresor ; navele nu se vor lăsa surprinse ; incidentele se vor raporta imediat la *C.F.N.M.* [...]“ [340]. Acest ordin, completat după aceea cu altele, a marcat intrarea Marinei române în acţiune după dezlănţuirea insurecţiei.

30. Aproximativ în aceeaşi vreme, în zona petroliferă, formaţiuni de luptă patriotice compuse din muncitori, în frunte cu comuniştii, ocupă schelele din Moreni şi Boldeşti pentru a preîntîmpina distrugerea lor de către hitlerişti [341].

31. Aproape concomitent, la Bucureşti, o formaţiune de luptă patriotică alcătuită din muncitori brutari dezarmează pe hitleriştii ce păzeau Fabrica de pîine „Gagel“ [342].

32. *Situaţia pe alte fronturi* (XXVII) : La ora 22,50, postul de radio Moscova difuzează un ordin de-al lui I. V. Stalin prilejuit de izbînzile din ultimele zile ale Frontului 1 ucrainean, comandat de mareşalul Konev [343].

33. Noi manifestări în ţară ocazionate de declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. La Lipova — Arad — îşi aminteşte generalul colonel în rezervă Radu Niculescu-Cociu — bucuria ce cuprinsese populaţia „era de nedescris. Lumea a cutreierat străzile pînă mult după miezul nopţii. Localurile au stat deschise pînă dimineaţa, fiind pline de oameni pînă la refuz. Se cîntau în cor cîntece patriotice, se ciocneau pahare de vin, uralele nu mai conteneau...“ [344].

34. Pînă la ora 23,00, la Constanţa două batalione ale Regimentului 34 infanterie şi gărzile patriotice au ocupat poziţii de luptă lîngă pieţele şi întreprinderile importante din oraş, instalaţiile portuare, intersecţiile principalelor străzi, ca şi în apropierea bateriei „Tirpitz“ de la Agigea. De asemenea, au fost tăiate legăturile telefonice ale trupelor hitleriste. Ca urmare, regruparea forţelor naziste din Constanţa nu va mai fi posibilă [345].

---

[339] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

[340] *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, p. 383).

[341] Relatările lui C. Stan şi D. Şovăială (apud *Armata română în războiul antihitlerist*, pp. 80—81, 82).

[342] Relatarea pensionarului Vasile Căprăroiu (apud „Scînteia“ din 14.8.1964, p. 2).

[343] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 202.

[344] General-colonel în rezervă Radu Niculescu-Cociu, *La comanda Corpului 7 armată. Evocări*, Bucureşti, Editura militară, 1971, p. 15.

[345] Vezi general-maior în rezervă Ion Botea, locotenent-colonel în rezervă Ion Pană, *Din august pînă în mai*, Bucureşti, Editura militară, 1965, p. 21 ; Costin Ionaşcu, *Mărturia documentelor*, pp. 10—11.

35. Cu puţin înainte de ora 23,00, generalii hitlerişti Hansen şi Gerstenberg, însoţiţi de dr. Steltzer, se prezintă la palatul regal din Calea Victoriei... [346].

XIX

1. La şase ore de la doborîrea dictaturii antonesciene, insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă este în plină desfăşurare... Acum, poporul întreg este gata de luptă, alături de armata sa şi de gărzile patriotice, pentru atingerea obiectivelor stabilite — cu concursul major al P.C.R. — în documentele noului guvern : încetarea războiului de partea Axei, pace cu Naţiunile Unite, eliberarea Transilvaniei de nord de sub ocupaţie horthystă şi a teritoriului naţional de trupele hitleriste şi instaurarea unui regim democratic cu drepturi şi libertăţi pentru toţi fiii patriei.

2. Între orele 23,00 şi 24,00, posturile Radio România şi Radio Bucureşti trebuiau să difuzeze o emisiune muzicală. Din motivele cunoscute, programul anunţat s-a suspindat, transmiţîndu-se — la scurte intervaluri — de mai multe ori textele documentelor noului guvern al României...

3. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (I) : În tot cursul zilei de 23 august 1944, posturile de radio şi agenţiile străine de presă au transmis numeroase ştiri, comentarii, declaraţii — dintre care unele le-am reţinut şi noi — referitoare la desfăşurarea conflagraţiei mondiale. Făcînd un bilanţ, se poate lesne constata că *două* au fost evenimentele care, din momentul producerii lor, au reţinut (aproape au acaparat) atenţia generală, în ordine : *eliberarea Parisului şi insurecţia din România,* ambele fiind considerate *momente de cotitură* în evoluţia ostilităţilor. Noutăţi despre faptele din România încep a fi transmise către miezul nopţii, adică după difuzarea la radio a proclamaţiei regelui Mihai I şi a documentelor noului guvern. Astfel, la ora 23 fix, postul de radio Londra (în limba română) vesteşte :

„România a acceptat condiţiile de pace ale Aliaţilor.

Regele Mihai a adresat o proclamaţie către ţară, anunţînd încetarea ostilităţilor împotriva Puterilor Aliate şi începerea luptei alături de Naţiunile Unite împotriva inamicului comun.

Din noul guvern [român — n.ns.] fac parte domenii Iuliu Maniu şi [Dinu] Brătianu".

S-a transmis, apoi, Imnul român [347].

Potrivit informaţiilor de care dispunem, comunicatul înfăţişat a fost *primul* dintre cele difuzate de vreun post străin de radio referitoare la evenimentele din România de la 23 august 1944.

---

[346] Emilian Ionescu, *Antoneştii...*, p. 10.

[347] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 202.

4. La Marele Stat Major român a fost semnată de generalul Gh. Mihail *directiva operativă nr. 1* [348]. De la ora 23 [349], documentul s-a comunicat telefonic tuturor comandanţilor marilor unităţi ale armatei române care primeau misiuni operative.

Directiva operativă, datată 23 august 1944, stabilea dintru început că „armata română încetează lupta alături de trupele germane, în scopul de a obţine pacea de la Naţiunile Unite şi de a reîncepe lupta alături de forţele armate ale acestora pentru eliberarea Ardealului de nord" [350]. În consecinţă, în ziua de 23 august 1944 toate forţele armate române, unde era cazul, ieşeau „de sub autoritatea germană", ascultînd exclusiv de ordinele regelui Mihai I, care le transmitea prin Marele Stat Major. Relativ la „ideea generală operativă", aceasta consta în: 1) încetarea imediată a focului contra armatelor aliate (în speţă, cele sovietice); 2) „recuperarea" forţelor armate române aflate în acel moment în zona frontului, în scopul folosirii lor ulterioare în „operaţiunile vizînd recucerirea Ardealului de nord"; 3) eliberarea teritoriului naţional de trupele hitleriste; 4) acţiune ofensivă pentru recucerirea Ardealului de nord.

Documentul preciza că începeau imediat acţiunile prevăzute la punctele 1, 2 şi 3, iar pentru ofensiva contra trupelor germano-horthyste din Ardealul de nord „se vor da ordine ulterioare" [351].

Directiva stabilea dispozitivele şi misiunile marilor unităţi după cum urmează:

A) *Forţele din zona operativă* (Armatele 3 şi 4) se concentrau într-o primă fază în regiunea Focşani—Galaţi, cu scopul de a bara invadarea Munteniei de către trupele germane retrase de pe front; ulterior, cele două armate urmau să se adune în regiunea Ploieşti—Bucureşti pentru a contribui la eliberarea Munteniei de hitlerişti şi trece mai departe la acţiuni ofensive în Transilvania [352].

B) *Forţele din interior* căpătau misiunea să împiedice invadarea zonelor ce le revenau de către noi trupe inamice de peste graniţă şi să contribuie în modul cel mai activ la alungarea trupelor hitleriste prezente. Pentru atingerea acestor obiective, forţele din interior erau dispuse astfel: [353] 1) Armata 1 (comandată de general de corp de armată Nicolae Macici) — Banat şi Ardealul de sud; 2) Corpul 1 armată [354] (comandat de generalul de divizie Marin Manafu) — Oltenia şi Muntenia

[348] Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 45Z/106, f. 29—34; vezi şi *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 207—210; *D.I.M.*, I, pp. 14—16.

[349] Interviul lui Octavian S. Răuţă (apud „Presa noastră", nr. 7—8/1970, p. 9). După D. Tuţu, I. Fetcu *(op. cit.*, p. 1 027). Evenimentul s-a produs la ora 23,45. Apoi, la 24 august 1944 ora 2,30, documentul s-a transmis şi în scris *(ibidem)*.

[350] *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 207—210; *D.I.M.*, I, pp. 14—16.

[351] *Ibidem.*

[352] *Ibidem.*

[353] *Ibidem.*

[354] Corpul 1 teritorial, ca şi celelalte mari unităţi din interior, devenea din acel moment *unitate operativă*. Corpului se i subordonau Corpul 4 teritorial integral şi unităţile din judeţele Gorj şi Mehedinţi, anterior dependente de Corpul 7 teritorial (cf. Marin Manafu, *op. cit.*, p. 17).

de vest ; 3) a) Corpul 5 armată (comandat de generalul de divizie C. Vasiliu-Răşcanu) — subzona nord a Munteniei ; b) Corpul 2 armată [355] (comandat de generalul de divizie Nicolae Pălăngeanu) — subzona sud a Munteniei ; 4) *C.M.C.* (comandat de generalul de corp de armată Iosif Teodorescu) — Bucureşti ; 5) Corpul 2 armată (comandat de generalul de corp de armată N. Dăscălescu) — Dobrogea.

Misiuni adecvate se stabileau pentru Marină şi Aeronautică.

Pentru întreaga armată română era valabil următorul „consemn general" : „— Menţinerea ordinii, împiedicarea oricărei acţiuni de sabotaj vizînd căile ferate, transmisiunile permanente, rafinăriile de petrol, fabricile şi uzinele etc. ; — tăierea transmisiunilor germane de orice fel în scopul de a paraliza exercitarea comandamentului ; — acţiunea militară trebuie să fie fulgerătoare, în scopul de a exploata surpriza iniţială" [356].

Privitor la atitudinea faţă de trupele aliate (în speţă, sovietice), penultimul paragraf al *directivei operative* (§ VII) preciza : „prietenoasă, fără a cădea în servilism" [357].

În cazul marilor unităţi de pe front (Armatele 3 şi 4), dispoziţiile *directivei operative* au fost completate cu *diferite ordine* ale Marelui Stat Major ; erau ordine de detaliu ce prevedeau între altele : 1) Încetarea — de la primirea ordinului — a oricărei subordonări a comandamentelor şi unităţilor române faţă de comandamentele germane ; 2) Încetarea — de la primirea ordinului — de către forţele terestre, aeriene şi navale române a luptei împotriva armatelor sovietice ; 3) Retragerea unor mari unităţi şi unităţi ale Armatelor 3 şi 4 pe linia Caşin — Focşani — Nămoloasa — Brăila şi, respectiv, în Dobrogea ; 4) Limita de despărţire între Armatele 3 şi 4 : prima la est de Buzău, a doua — la nord-vest de acelaşi rîu ; 5) Trupele se retrăgeau cu tot armamentul disponibil, opunîndu-se „oricăror încercări de dezarmare" [358].

5. Tot la ora 23, premierul Sănătescu şi Gr. Niculescu-Buzeşti primesc într-o scurtă audienţă [359] pe generalii Hansen şi Gerstenberg însoţiţi de dr. Steltzer. Demnitarii români invită partea germană să dispună de urgenţă retragerea trupelor *Wehrmacht*-ului din ţară ; generalii hitlerişti sînt de acord cu aceasta [360]. Dar, întrucît în acel moment ei nu mai puteau hotărî asupra soartei unităţilor naziste din România, a căror conducere integrală o preluase cu puţin timp înainte generalul Friessner, propun să se ceară aprobarea comandamentului Grupului de armate „Ucraina de sud". Ceea ce s-a şi făcut : şeful statului major al Comandamentului transmisiunilor armatei, colonelul Răuţă, aflat în continuare la Palat, este rugat să stabilească contactul telefonic — între-

[355] Fost Corpul 2 teritorial.
[356] *Pentru eliberarea Patriei*, p. 210 ; *D.I.M.*, I, p. 16.
[357] *Ibidem.*
[358] *Ibidem*, pp. 36, 47, 48 ; *Pentru eliberarea Patriei*, p. 211.
[359] Cf. Octavian S. Răuţă, *Zile de neuitat*, p. 8.
[360] Cf. Emilian Ionescu, *Antoneştii ...*, p. 10.

rupt de forţele insurecţionale — cu statul major al lui Friessner. După obţinerea legăturii cu Slănicul Moldovei, generalii Sănătescu şi Hansen [361], în ordine, au informat partea română, respectiv cea germană de la comandamentul lui Friessner despre acordul realizat la Bucureşti, referitor la retragerea trupelor Reichului din România, cu abţinerea „de la orice acte de ostilitate sau distrugere" [362].

Îndată după terminarea convorbirii cu comandamentul Grupului de armate „Ucraina de sud", generalii Hansen, Gerstenberg şi diplomatul Steltzer au părăsit Palatul, îndreptîndu-se spre Legaţia germană.

6. În momentul cînd se realiza „acordul" Hansen—Sănătescu, în nordul Moldovei şi Bucovina unităţile de sub comanda colonelului Nistor Teodorescu se pregăteau de luptă împotriva nemţilor. După cum s-a arătat, îndată ce s-a încheiat transmiterea proclamaţiei regelui, colonelul Teodorescu, din proprie iniţiativă, a luat hotărîrea de a întoarce armele contra ocupanţilor fascişti, pentru eliberarea ţării, alături de trupele sovietice. Această decizie a fost comunicată telefonic comandanţilor unităţilor de grăniceri aflate în dispozitiv [363]. Acţiunea plănuită era din cele mai dificile, mai cu seamă că trupele române de grăniceri erau intercalate cu unităţi hitleriste [364].

7. De la ora 23,00, la Braşov intră în acţiune unităţile Corpului de munte. Pentru început, s-a procedat [365] la ocuparea de către forţele insurecţionale a instituţiilor de stat şi a clădirii telefoanelor, la întărirea gărzilor la întreprinderile industriale, fabricile de armament şi muniţie, la postul de emisie de la Bod etc. Apoi, conform „ordinului de operaţii nr. 1" al Corpului de munte, s-au constituit trei *grupări tactice* (de est, de centru şi de vest), cărora le reveneau importante misiuni : să păstreze trecătorile de la Predeal pentru a se împiedica retragerea trupelor hitleriste din Valea Prahovei şi concentrarea lor în zona Braşov, de a respinge orice atac al forţelor germano-horthyste, în fine de a împiedica formaţiunile nemţeşti să distrugă obiectivele româneşti şi de a le dezarma [366].

8. Între orele 23,00 şi 24,00, la Bucureşti este în curs de definitivare operaţia anterior declanşată de blocare a obiectivelor naziste, interceptarea militarilor izolaţi, bararea căilor de acces în oraş şi ocuparea punctelor situate la intersecţia principalelor bulevarde şi străzi.

9. Exact în acelaşi timp, unităţile Armatei 1 române — conform *directivei operative nr. 1* a Marelui Stat Major — a început acoperirea frontierei de vest a ţării [367], o măsură de mare prevedere pentru pre-

---

[361] Care continua încă să deţină o funcţie superioară lui Gerstenberg (Situaţia s-a modificat însă la 24.8.1944, ora 01,55).

[362] *Din cronica...*, pp. 104—105 ; interviul lui Octavian S. Răuţă, în „Presa noastră", nr. 7—8/1970, p. 10.

[363] Nistor Teodorescu, *La Mălini...*, p. 35.

[364] *Ibidem*, p. 30.

[365] Relatarea colonelului în rezervă A. Chiriţă, fost şef al Corpului de munte (apud *Armata română în războiul antihitlerist...*, p. 87).

[366] *Ibidem.*

[367] Cf. *Contribuţia României la victoria asupra fascismului*, p. 173.

întîmpinarea avansului plănuit de trupele hitleristo-horthyste din Ungaria şi Ardealul de nord ocupat contra noastră.

10. Îndată după ora 23,00 a revenit la Palat Lucreţiu Pătrăşcanu. Pe itinerariul străbătut, din strada Armenească şi pînă în Calea Victoriei, a fost martorul unor impresionante manifestaţii populare, ca urmare a reorientării României. După un an de zile de la evenimentele la care ne referim, el va consemna : „Străzile vibrau de mulţime. În Piaţa Palatului începuseră să se adune mii de oameni, care-şi manifestau entuziasmul şi bucuria de cele întîmplate".

11. Comandamentul Grupului de armate „Ucraina de sud" indică, la orele 23,05, eşaloanelor în subordine din România că „deocamdată nu trebuie să se întreprindă nici un fel de măsuri active" faţă de evenimentele survenite la Bucureşti [368]. Dispoziţia respectivă nu trebuie să surprindă, dat fiind că — în momentul cînd s-a dat — nu era cunoscută poziţia Cartierului General al lui Hitler în problema reorientării României în războiul mondial.

12. Ora 23,10 : La *C.F.N.M.* din Constanţa a sosit o informaţie de la C.P.Z.C. (Comandamentul portului şi zonei Constanţa) în sensul că trupele germane (o companie de pionieri şi două plutoane de infanterie) intraseră în port [369].

13. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (II) : La ora 23,15, postul de radio Londra (în limba maghiară) reia şi amplifică noutăţile difuzate cu 15 minute mai devreme în limba română :

„O ştire foarte importantă ne soseşte din Răsărit : regele Mihai al României a acceptat armistiţiul propus de Rusia Sovietică, alăturîndu-se Aliaţilor.

În proclamaţia dată de către Maiestatea Sa regele Mihai I nu se recunoaşte dictatul de la Viena prin care s-a răpit României o mare parte din Ardeal ; guvernul este format din liderii democraţi, în frunte cu domnii Maniu şi [Dinu] Brătianu.

Ultima ştire sosită din Bucureşti anunţă că noul preşedinte al guvernului român este generalul Constantin Sănătescu" [370].

14. Exact la aceeaşi oră, locotenent-colonelul Ifrim Dobrescu, comandantul batalionul 3 din Regimentul 3 grăniceri al colonelului Nistor Teodorescu, dă „ordinul de luptă nr. 1", în conformitate cu care compania 9 grăniceri din zona Capu-Cîmpului (comandant — căpitanul Alex. Apostolescu) trebuia să ia măsuri imediate pentru dezarmarea bateriei de artilerie de munte germană (4 piese de 75 mm), aflată în interiorul poziţiei româneşti ; operaţiunea va fi încununată de succes [371].

---

[368] Cf. Eugen Bantea, *Jurnalul de război...*, II, în „Studii", nr. 7/1974, p. 1 072.

[369] *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 383—384).

[370] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 202.

[371] Cf. Nistor Teodorescu, *La Mălini...*, pp. 38—40.

15. Ora 23,20 : Şeful statului major al lui Friessner informează Comandamentul german de sud-est (Balcani) despre evenimentele din România [372].

16. Tot la ora 23,20 : Sesizat cu 10 minute mai devreme că trupele naziste au intrat în portul Constanţa, *C.F.N.M.* transmite tuturor navelor şi unităţilor din subordine instrucţiuni telefonice care completează ordinul 2 011/1944. Se indică : „Toate navele în alarmă, supraveghează navele germane. Vor reacţiona imediat la orice atac german. Se vor opune oricărei tendinţe de dezarmare din partea germanilor". Concomitent sînt informaţi comandantul Diviziei 9 infanterie (generalul C. Ionaşcu) şi comandantul Litoralului Maritim şi Fluvial asupra acţiunii hitleriste. În consecinţă, se pregăteşte introducerea unităţilor române de infanterie în port, se alarmează grănicerii şi se decide tăierea legăturilor telefonice germane, mai ales, a celor dintre Comandamentul german Marea Neagră de la Carmen Sylva (azi Eforie Sud) şi Constanţa. La hotelul „Carlton", unde funcţiona atît *C.F.N.M.*, cît şi un comandament german, s-a adus o grupă de intervenţie şi, paralel, s-au postat sentinele înarmate de către ambele părţi [373].

17. Edificat într-o mare măsură în privinţa sensului şi amploarei evenimentelor survenite în România, generalul Friessner s-a decis să vorbească cu Hitler la telefon. În cursul convorbirii, începută la ora 23,25, comandantul Grupului de armate „Ucraina de sud" l-a informat pe führer asupra situaţiei, precum şi despre faptul că îşi subordonase, din proprie iniţiativă, toate trupele germane din România. Hitler a aprobat măsura luată [374]. Insistînd apoi asupra „consecinţelor de neprevăzut" ce puteau decurge din reorientarea României, Friessner a solicitat să se transfere de urgenţă „pe teritoriul ungar" (de fapt în Ardealul de nord, răpit României prin dictatul de la Viena din 1940) „tot ce mai putea fi salvat" dintre trupele aflate în Moldova, cu scopul de a se constitui acolo „un nou front de apărare" [375]. Führerul nu şi-a dat imediat consimţămîntul, promiţînd că va trimite instrucţiuni corespunzătoare neîntîrziat. Revenind la evenimentele de la Bucureşti, Hitler ordonă lui Friessner : [376]

„Înlăturaţi de îndată această clică de trădători şi instauraţi un nou guvern !"

Generalul a replicat că nu putea executa un asemenea ordin. Iritat, Hitler i-a cerut să găsească un general român filo-german care

---

[372] *KTB Südukraine* (apud Gh. Zaharia, D. Ţuţu, *op. cit.*, p. 18).

[373] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea patriei*, p. 384).

[374] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 85.

[375] *Ibidem.* În mai puţin de un ceas, *O.K.W.* a înştiinţat pe Friessner că cererea sa se aprobă ; dar atunci era deja prea tîrziu. Generalul Guderian, şeful statului major al *O.K.H.* în acel moment, arăta că românii „au depăşit pe nemţi în viteză" la blocarea trecătorilor peste Carpaţii Răsăriteni, astfel că Friessner va lăsa 16 divizii în seama Fronturilor 2 şi 3 ucrainene (Heinz Guderian, *A la tête des panzers. Souvenirs d'un soldat*, Paris, Plon, 1965, p. 357).

[376] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 85. Ordinul lui Hitler în original : „Beseitigen Sie sofort diese Verräterclique und setzen Sie eine neue Regierung ein !" *(ibidem).*

să fie instalat în fruntea unui „guvern sigur". Friessner n-a ezitat să arate dictatorului nazist că nici această indicaţie nu putea fi tradusă în viaţă ; generalii români cu care vorbise (Dumitrescu şi Şteflea) îi declaraseră că vor urma noul guvern de la Bucureşti. Convorbirea telefonică s-a încheiat cu promisiunea lui Hitler că în cel mult „o oră" Friessner va primi „noi ordine" [377].

Referindu-se după 12 ani la această convorbire, generalul Friessner va nota în *memoriile* sale că, din faptul cum a reacţionat führerul la cele ce-i spunea, a dedus că Hitler „încă nu era pe deplin convins de gravitatea situaţiei" din România [378].

18. Plecat din Craiova îndată după difuzarea proclamaţiei de către posturile centrale de radio, generalul Ilie Antonescu a ajuns la comandamentul Diviziei 3 cavalerie-instrucţie din Filiaşi în jurul orei 23,30. În acel moment, maiorul C. Ţincoca, şeful statului major al diviziei, introdusese deja unităţile (4 regimente şi o baterie) în stare de alarmă [379]. După sosirea generalului, s-au adunat toţi ofiţerii comandamentului ; Ilie Antonescu, după ce a arătat că actul României constituia un „moment crucial pentru ţară", că Transilvania va fi eliberată, a cerut tuturor celor prezenţi să îndeplinească cu conştiinciozitate misiunile ce le vor fi încredinţate [380].

19. După ascultarea proclamaţiei la radio, care un timp a rămas „singurul ordin" pentru unitatea sa, colonelul Vasile Andreescu dispusese adunarea Regimentului de pontonieri pentru ora 23,30. În faţa trupelor, reunite în termenul fixat, el a ţinut o scurtă cuvîntare prin care şi-a încunoştiinţat subordonaţii că România încetase războiul purtat „contrar intereselor ţării şi voinţei poporului", urmînd ca armata „să măture" teritoriul naţional de trupele hitleriste. În încheiere, colonelul Andreescu a lansat îndemnul : „Să ne unim, să facem totul pentru ca toţi ai noştri să trăiască fericiţi, într-o Românie liberă şi independentă. Trăiască România !". Aceste cuvinte au fost urmate de puternice urale [381]. În afara curţii cazărmii, săteni din Modelu — cei care aflaseră de izbucnirea insurecţiei — priveau curioşi la cele ce se petreceau înăuntru. În aşteptarea ordinelor corespunzătoare, Regimentul de pontonieri va rămîne toată noaptea în stare de alarmă... [382].

20. Ora 23,30 : Secţia de operaţii a *O.K.W. (Wehrmachtführungstab — W.F.St.)* informează Comandamentul de Sud-Est despre acţiunea României [383]. După cum se ştie, acest comandament mai primise o ştire identică cu zece minute mai devreme, de la şeful statului major al lui Friessner. Ultima informaţie a fost însoţită de un ordin al *O.K.W.* de a se constitui o grupare de forţe în zona Niş—Belgrad (compoziţie:

---

[377] *Ibidem*, pp. 85—86 ; vezi, de asemenea, Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 385 ; Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 18 ; Hans Kissel, *op. cit.*, p. 105.

[378] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 86.

[379] Ilie Antonescu, *op. cit.*, p. 9.

[380] *Ibidem.*

[381] Vasile Andreescu, *op. cit.*, p. 22—23.

[382] *Ibidem.*

[383] P. E. Schramm, *Die südöstliche Krieg von 1.4—31.12.1944* (apud A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 51, c. 6 507 759).

Regimentul 8 Brandenburg, compania 468 recunoaştere de tancuri, brigada 201 tunuri de asalt), gata să intervină oricînd pentru înăbuşirea „puciului" de la Bucureşti [384].

21. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (III) : Tot la ora 23,30, postul Londra (în limba italiană) a insistat din nou asupra iniţiativei României :

„România va face cauză comună cu Naţiunile Unite împotriva inamicului comun" [385].

22. Negreşit, postul de radio Londra nu era prea bine informat ; în comunicatul difuzat se vorbea despre o acţiune *viitoare* a României de partea Naţiunilor Unite ; dar exact în acelaşi moment, pe malul drept al rîului Moldova, compania a 9-a din Regimentul 3 grăniceri era în plină acţiune contra hitleriştilor şi, tot atunci, colonelul Nistor Teodorescu, comandantul Detaşamentului de grăniceri ce acţiona în zona Bogata — Valea Seacă — Mălini — Capu-Cîmpului transmite unităţilor în subordine *ordinul scris* de luptă împotriva trupelor germane din zonă. În ordinul respectiv se precizează :

„Ostilităţile cu Armata Sovietică au încetat şi România a trecut alături de armatele Naţiunilor Unite.

Luaţi măsuri pentru a dezarma elementele germane aflate în sectorul dv. În cazul că nu se vor supune se va face uz de arme [...].

Treceţi imediat la executare" [386].

23. Căpitanul Ştefan Şoverth se afla în piaţa Sf. Gheorghe din Bucureşti atunci cînd s-au transmis la radio documentele noului guvern român. Din ele a reţinut esenţialul, şi anume că războiul României continua, dar, de astă dată, *contra nemţilor*, „pînă la victoria finală" [387]. Înţelese că trebuia să se prezinte la unitate. Mai întîi s-a dus acasă, şi-a luat uniforma de companie şi revolverul şi, apoi, cu motocicleta, a plecat spre Fortul Pantelimon, unde era amplasat batalionul de paraşutişti (comandat de comandor Teodor Dobre). Cînd a ajuns la fort, în jurul orei 23,45, aici domnea o mare agitaţie : militarii învoiţi reveneau la cazarmă, iar paraşutiştii prezenţi se pregăteau de îmbarcare pe maşini ce stăteau să pornească în cele mai diverse direcţii. Plecarea s-a efectuat între orele 23,45 şi 24,00, astfel că chiar în primele ceasuri ale zilei de 24 august 1944 subunităţi de paraşutişti vor putea participa la paza unor obiective româneşti (aeroportul Băneasa, aerodromul Boteni, Subsecretariatul de stat al Aerului, Comandamentul antiaerian) ori la dezarmarea hitleriştilor din unele hoteluri bucureştene („Bavaria", „Princiar", „Wilson", „Excelsior" şi „Ambasador") [388].

---

[384] *Ibidem.*

[385] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 203.

[386] Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 650/58, f. 12. Cf. locotenent-colonel A. Petri, *Regimentul 3 grăniceri în luptă cu trupele hitleriste*, în „Apărarea patriei" din 11.8.1964, p. 2 ; *D.I.M.*, I, p. 38—39.

[387] Ştefan Şoverth, *op. cit.*, p. 10.

[388] *Ibidem*, pp. 12—13.

24. La orele 23,50, de la Slănic Moldova şeful statului major al lui Friessner, generalul Grolman, a telefonat la Comăneşti, generalului Otto Wöhler, comandantul grupării armate cu acelaşi nume din cadrul Grupului de armate „Ucraina de sud", înştiinţîndu-l de înlăturarea lui Antonescu [389]; totodată Wöhler a fost rugat să sondeze dacă nu putea afla militari români dispuşi să continue lupta de partea Reichului. Wöhler — se menţionează în *Jurnalul de operaţii* al Grupului „Ucraina de sud" — a răspuns că nu-şi făcea „mari speranţe" în privinţa ofiţerilor români, că era „exclus" ca trupele române să continue colaborarea cu *Wehrmacht*-ul, singura soluţie realistă ce se impunea fiind retragerea trupelor germane peste Carpaţi şi închiderea trecătorilor [390].

25. Cu puţin timp înainte de ora 24, colonelul Marcel Olteanu a primit întăriri nesperate... Era o companie (2 ofiţeri, 3 subofiţeri şi 90 de soldaţi) care pînă atunci, ca parte integrantă a Regimentului de gardă al lui I. Antonescu, făcuse de pază la vila mareşalului de la Băneasa. Comandantul companiei, căpitanul Anca, a declarat colonelului Olteanu că-şi adusese oamenii să lupte contra hitleriştilor. Din acel moment, subunitatea a fost încadrată în Regimentul de gardă călare şi a luat loc în dispozitivul de apărare de la podul Băneasa, remarcîndu-se în cursul tuturor luptelor din zilele următoare [391].

26. La ora 23,55 : *W.F.St.* informează pe şeful misiunii militare germane din Bulgaria despre ieşirea României din Axă [392]. Peste numai două minute, acelaşi organism al *O.K.W.* a făcut o comunicare similară generalului împuternicit cu comanda trupelor germane din Ungaria [393]. Informaţia a fost însoţită de ordinul de a se pregăti pentru marş împotriva României [394].

27. Terminînd, în jurul ore 23,30, operaţia de tăiere a firelor telefonice germane din Bucureşti, locotenentul Alex. Ştefănescu din *C.M.C.* nu şi-a încheiat activitatea pe seara respectivă. Înainte de 23 august 1944, el reuşise să identifice principalele posturi de radio germane (îndeosebi „Ilse II", instalat în pădurea Tunari) ce serveau atît pentru ghidarea aviaţiei hitleriste, cît şi pentru menţinerea legăturilor unităţilor naziste din România cu eşaloanele superioare, în orice moment şi, mai ales, în caz de întrerupere a comunicaţiilor prin fir. Aşa s-a petrecut în noaptea de 23 august 1944 : după întreruperea de către forţele insurecţionale a legăturilor lor telefonice, nemţii au intensificat brusc comunicaţiile prin radio. Acest fapt nu a scăpat atenţiei echipei lui Alex.

---

[389] Totuşi, în *Jurnalul de război* al Armatei a 8-a germane se menţionează că prima informaţie despre „capitularea României" a sosit la Comandament în 24.8.1944, ora 0,30 (cf. A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 134, c, 7 591 693).

[390] Vezi Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 18 ; Eugen Bantea, *Jurnalul de război...*, II, în „Studii", nr. 7/1974, pp. 1 072—1 073.

[391] General în rezervă Marcel Olteanu, *Din amintirile unui luptător*, în „Cronica" (Iaşi) din 23.8.1973, p. 9 ; vezi şi „Orizont" (Timişoara) din 2.8.1973, p. 10.

[392] P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759.

[393] *Ibidem.*

[394] *Ibidem.*

Ştefănescu, care, după ce încheiase pregătirile din timp, a trecut — de la ora 24,00 — la bruierea posturilor de radio germane [395]. Întrucît aparatele utilizate în acest scop nu erau prea perfecţionate (cu o rază de acţiune de numai 150 km) s-a făcut, curînd după aceea, simţită nevoia unor noi intervenţii ale forţelor insurecţionale, trecîndu-se la distrugerea posturilor naziste. Pentru început va fi distrus, natural, cel mai important post de radio inamic („Ilse II"), în noaptea de 24/25 august 1944 de către Alex. Ştefănescu [396].

28. Potrivit celor arătate de Schramm, istoricul oficial al *Wehrmacht*-ului, evenimentele din România au luat Cartierul General al lui Hitler „complet prin surprindere" [397]. Nedispunînd de informaţii suficiente [398], Hitler şi generalii săi au opinat — în primul moment — că se găseau în faţa unei „lovituri de stat", lesne de înăbuşit; abia apoi s-a aflat că situaţia nu stătea deloc astfel, reieşind că faptele petrecute la Bucureşti corespondeau — consemnează acelaşi istoric — „unei stări de spirit a poporului şi a armatei", fiind „acceptate" de români [399]. Hitler trebuia să acţioneze neîntîrziat; doar la 23,25, el promisese lui Friessner că în cel mult 60 de minute va transmite ordinul său. Acest ordin s-a dat chiar mai devreme, după o scurtă consfătuire convocată de führer. Din *Jurnalul de operaţii* al *O.K.W.* aflăm considerentele în baza cărora s-a elaborat directiva la care ne vom referi mai jos; astfel, înainte de orice, războiul trebuia continuat şi, în acest scop, forţele Grupului de armate „Ucraina de sud" urmau să se replieze pe o nouă linie de apărare cu includerea *obligatorie* a zonei petrolifere Ploieşti şi a căilor de transporturi sau a conductelor ce porneau din ea. De aici se desprindea sarcina esenţială ce revenea lui Friessner: menţinerea trupelor în România, cu corolarul necesar — reîntronarea „siguranţei şi ordinei", inclusiv doborîrea a ceea ce Hitler continua să califice „puciul de la Bucureşti" [400].

Ordinul promis de Hitler lui Friessner s-a recepţionat la Slănic Moldova la ora 24 fix [401]; el a fost transmis telefonic — ceea ce a necesitat să fie confirmat ulterior prin telegramă — de către generalul Jodl, şeful *W.F.St.*, şi impunea trupelor germane din România „de a zdrobi puciul (de la Bucureşti — n.ns.), de a aresta pe rege şi camarila trădătoare şi de a forma un nou guvern, sub conducerea unui general germanofil, în cazul cînd mareşalul Antonescu nu e disponibil"; întrucît grosul trupelor destinate să execute „marşul asupra Bucureştiului" avea să se recruteze dintre cele dispuse în Valea Prahovei, aflate sub

---

[395] Vezi Ion Gh. Pană, *Ilse II...*, pp. 13—14.

[396] Cf. relatarea lui Alexandru Ştefănescu (apud *ibidem*, pp. 15—17).

[397] P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 758.

[398] Situaţia nu s-a schimbat nici pe data de 25.8.1944. O notă din acea zi a *O.K.W.* preciza că la secţia operativă a *Wehrmacht*-ului *(WFSt.)* „nu exista azi dimineaţă o imagine definitivă *(abschliessende Bild)* asupra situaţiei din România, fiindcă cele mai multe comandamente generale n-au trimis informaţii" (A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.*, rola 59, c. 5 631 403).

[399] P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 758—5 507 759.

[400] *Ibidem.*

[401] Cf. Hans Friessner, *op. cit.*, p. 87.

autoritatea comandantului aviaţiei germane din România, generalul Gerstenberg, acestuia i s-a încredinţat conducerea operaţiei vizînd lichidarea „loviturii de stat“ [402]. Concomitent, generalul Friessner a primit comanda supremă a trupelor germane din România [403].

29. *Situaţia pe alte fronturi* (XXVIII) : Tot la ora 24 fix, agenţia „Reuter“ a difuzat o ştire de ultim moment :

„De la Marele Cartier General al forţelor de invazie se anunţă că Aliaţii au eliberat oraşul Evreux şi au înaintat şapte mile dincolo de el, neîntîmpinînd decît o uşoară rezistenţă“ [404].

30. România, ora 24,00 : De la declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste s-au scurs şapte ore (sau, mai precis, 25 200 secunde)... În acest răstimp au fost atinse *toate obiectivele* prevăzute în planul insurecţional, adică :

— Trecerea în întregime a Capitalei — centrul insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste — sub controlul forţelor regulate şi al gărzilor patriotice ; la această oră, s-a încheiat cu succes operaţia de blocare a tuturor obiectivelor naziste din Bucureşti, ocuparea sediilor ministerelor şi instituţiilor publice de primă însemnătate, întreruperea legăturilor telefonice şi, într-o măsură, a celor radiofonice ale unităţilor hitleriste, bararea intersecţiilor principalelor străzi, cum şi a căilor de acces în oraş. În consecinţă, trupele hitleriste, fracţionate sau izolate de comandamentele lor [405], nu vor mai fi capabile de o ripostă hotărîtă, fiind forţate să capituleze în orele următoare. Rezultă că în chiar clipa cînd se transmitea directiva lui Hitler despre zdrobirea „puciului“ de la Bucureşti, Capitala României era *definitiv pierdută* pentru Reichul nazist !

— Pe Valea Prahovei, armata şi muncitorii înarmaţi îşi instaurau controlul asupra zonei petrolifere ce reprezenta un interes vital pentru ambele părţi.

— Pînă la ora 24,00, Marele Stat Major român a alertat toate marile unităţi din interior, care au primit sarcini concrete privind trecerea la curăţirea teritoriului de hitlerişti şi împiedicarea aducerii unor întăriturі de peste hotare (Bulgaria, Iugoslavia sau Ungaria).

— Concomitent s-a realizat contactul cu marile unităţi române din zona operativă ; în *Jurnalul de operaţii* al Grupului de armate „Ucraina de sud“ stă scris în dreptul orei 24 : „[...] Au ieşit din subordonare Armatele 3 şi 4 române, cu unităţile române aferente. Nici un general român nu este dispus să continue lupta de partea germanilor“ [406].

---

[402] *Ibidem* ; Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 385 ; Eugen Bantea, *Jurnalul de război...*, II, p. 1 065 ; Hans Kissel, *op. cit.*, p. 106 ; P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759 ; „Magazin istoric“, nr. 8/1971, p. 6.

[403] *Ordinul O.K.W./W.F.St.* nr. 0010259/24.8.1944, ce consfinţea această numire, s-a primit la statul major al grupului „Ucraina de Sud“ în 24.8.1944, după ora 6,30 (cf. Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 457/609, f. 14).

[404] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 212.

[405] *România în războiul antihitlerist...*, p. 70.

[406] Vezi „Magazin istoric“, nr. 8/1971, p. 6.

— Înainte de ora 24, starea de alarmă s-a extins în zona Marea Neagră.

— Noul guvern român n-a întîrziat, după ce prin radio a făcut cunoscută natura faptelor petrecute și a expus sensul măsurilor în perspectivă, să capete dovada fermă că *întreg poporul român și toată armata sa* sprijineau transformările intervenite.

31. România, ora 24 : În acest moment, ca urmare a aplicării măsurilor ce decurgeau din planul insurecțional, țara se găsea *de fapt* în război cu Germania hitleristă și aliații săi și înrolată în tabăra Națiunilor Unite [407].

24 AUGUST 1944

XX

1. România, joi, 24 august 1944... Lupta împotriva ocupanților fasciști, începută în ceasurile precedente, este acum în curs de generalizare. Luate prin surprindere, unitățile hitleriste nu pot face față acțiunilor forțelor insurecționale românești care — cu fiecare ceas, cu fiecare minut sau secundă ce trece — cîștigă tot mai mult în energie și amploare pe raza întregii țări...

2. Programul muzical anunțat pentru orele 00,00—01,00 al posturilor Radio România și Radio București continuă, din motivele cunoscute, să nu se respecte, transmițîndu-se mai departe, cu unele intermitențe, documentele istorice ale noii conduceri a țării...

3. La Slănic Moldova, după recepționarea directivei lui Hitler, generalul Friessner ia primele măsuri pentru „înăbușirea puciului de la București". În acest cadru, alertează unitățile hitleriste de artilerie antiaeriană din Ploiești și împrejurimi, care se pregătesc a porni spre București cu indicația precisă „de a restabili situația" [408].

Din *memoriile* lui Friessner desprindem că fostul comandant al Grupului de armate „Ucraina de Sud" a considerat ***nerealist*** ordinul lui Hitler pe care el trebuia să-l ducă la îndeplinire. Relatarea corespunde realității, fiind confirmată de un raport informativ întocmit de Fricssner în acele zile pentru *O.K.W.* și descoperit după terminarea războiului în arhivele maghiare. După înfățișarea situației, extrem de corectă, a lui Friessner, aflăm că *„la București n-a venit la putere doar o mică clică trădătoare, ci s-a produs o cotitură a politicii militare, sprijinită nu numai de întregul popor, ci și de către generali"* [409].

4. În acest timp, în zona Bogata — Mălini — Valea Seacă — Capu-Cîmpului, grănicerii colonelului Nistor Teodorescu s-au înrolat deja în războiul contra Germaniei hitleriste, în sprijinul lor venind populația din satele și comunele respective. Lupte înverșunate se desfășoară, la această oră, la Mălini, unde compania 11 (comandată de căpitan Vasile Teodorescu) din Regimentul 6 grăniceri este în plină acțiune de desprin-

[407] *România în războiul antihitlerist...*, p.
[408] Hans Friessner, *op. cit.* p. 88.
[409] Vezi *9 Mai 1945—1970*, București, Editura militară, 1970, p. 195.

dere şi de întoarcere a armelor împotriva hitleriştilor. După ce ostaşii români capturează relativ uşor plutonul de mitraliere german din interiorul poziţiilor, se dezlănţuie atacul furibund al batalionului 2 din Regimentul 144 vînători de munte al Reichului. Deşi inferiori numericeşte, grănicerii români rezistă eroic şi, în cele din urmă, reuşesc să iasă din încercuire. Pe cîmpul de luptă au rămas însă mulţi ostaşi, inclusiv căpitanul Vasile Teodoreanu [410], care — după cunoştinţa noastră — a fost primul ofiţer român căzut în cursul războiului pe care România îl începea contra Germaniei hitleriste.

5. În Bucureşti, la scurt timp după miezul nopţii, un grup de comunişti reuniţi la redacţia ziarului „Ecoul" din strada Sărindar stabileşte să scoată o ediţie legală a ziarului „România liberă". Această hotărîre, luată de către grupul redacţional al organului ilegal al P.C.R., a survenit după ce colectivul alcătuit din George Macovescu, Petre Iosif ş.a. nu reuşise să stabilească contactul cu legătura superioară a P.C.R. Întrucît era posibil (cum s-a şi întîmplat, dealtfel) ca un alt colectiv să imprime, de asemenea, o gazetă în urma evenimentelor survenite, s-a căzut de acord ca „România liberă" editată în Sărindar să nu fie numerotată, ci să poarte menţiunea : „Ediţie specială" [411].

6. Orele 00,20—00,30 : Comandamentele Armatelor 3 şi 4 române încep să transmită marilor unităţi din subordine ordinul Marelui Stat Major privind : încetarea ostilităţilor cu Naţiunile Unite, contenirea oricărei subordonări faţă de Grupul „Ucraina de Sud", deplasarea şi regruparea în zone anume indicate din interiorul ţării ; retragerea trupelor se făcea „cu tot armamentul, muniţiile de care dispun [unităţile], opunîndu-se oricăror încercări de dezarmare" [412].

7. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (IV) : Între orele 00,20 şi 00,35 postul de radio nord-american din Europa consacră o emisiune specială „gestului" României. Reţinem din comentariul judicios al postului respectiv (în limba engleză) :

„Ziua de astăzi (de ieri — n.ns.) este marcată prin două mari evenimente, dintre care unul s-a desfăşurat la vest şi altul la est. În primul rînd este vorba de eliberarea Parisului şi, în al doilea rînd, este ieşirea României din războiul dus împotriva Naţiunilor Unite. De-acum înainte, România este un nou aliat în tabăra Naţiunilor Unite, ea manifestîndu-şi voinţa de a se alătura la lupta ce se duce împotriva inamicului comun" [413].

În continuare s-a dat citire proclamaţiei regelui şi s-a indicat numele unor membri ai noului cabinet român. La sfîrşit, crainicul a aver-

[410] Nistor Teodorescu, *La Mălini...*, pp. 47—48.

[411] Vezi Petre Iosif, *Acum un an !* în „România liberă" din 23.8.1945.

[412] Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 36. Vezi ordinul 305 200/24.8.1944 al Armatei a 4-a către Corpul 7 de armată (apud *Pentru eliberarea Patriei*, p. 212) ; ordinul telefonic 35 336/24.8.1944 al Armatei a 3-a către Divizia 21 infanterie (colonel în rezervă Costchi Mîndru, *Zi şi noapte...*, Bucureşti, Editura militară, 1967, p. 9).

[413] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 203.

tizat că emisiunea respectivă va fi retransmisă, cu începere de la ora 3,30, în limbile germană, franceză şi italiană [414].

8. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (V) : Cu începere de la ora 00,30, agenţia „Reuter" îşi informează ascultătorii asupra aspectelor privind participarea României la cel de-al doilea război mondial [415].

9. Tot la ora 00,30, *C.F.N.M.* a primit ordinul telefonic, transmis personal de viceamiralul I. Georgescu, subsecretarul de stat al Marinei în noul cabinet român, în conformitate cu care trupele române încetau concomitent orice subordonare faţă de nemţi şi orice atac împotriva armatelor sovietice. După recepţionarea acestui ordin, statul major al *C.F.N.M.* s-a mutat, de la hotelul „Carlton", la Cociu [416].

10. *Posturile de radio şi agenţiile străine despre evenimentele intervenite în România* (VI) : La ora 00,40, postul de radio aliat „Atlantic" transmite (în limba germană) relativ la situaţia de pe frontul din estul Europei :

„[....] România a ieşit din război. Regele Mihai a declarat într-o proclamaţie că România se alătură Aliaţilor.

Această ieşire din război a venit cu totul prin surprindere pentru Comandamentul german, cu atît mai mult cu cît Antonescu, cu ocazia ultimei vizite făcute la Cartierul lui Hitler, a declarat că România va lupta pînă la urmă şi pînă la ultimul om. La rîndul lui, Hitler a promis că frontul din răsărit va fi stabilizat [...]" [417].

XXI

1. Orele 1—2 — Programul posturilor Radio România şi Radio Bucureşti anunţat dinainte este mai departe suspendat, din motivele ştiute. Emisiunea posturilor centrale continuă, însă, transmiţîndu-se alternativ muzică patriotică şi primele documente ale noului cabinet instalat la Bucureşti în după-amiaza zilei precedente.

2. Era ora 1, cînd generalul Ilie Creţulescu a primit de la generalul Schwab, comandantul Corpului 7 de armată, ordinul Marelui Stat Major de a-şi regrupa forţele în spatele frontului. Comandantul Diviziei 104 munte a trecut imediat la executarea misiunii, punîndu-şi trupele în marş pe direcţia Roznov — Tazlău — Oneşti — Valea Trotuşului [418].

3. Exact în acelaşi moment, de la statul major al Grupului de armate „Ucraina de Sud" pornea o telegramă, cuprinzînd un ordin semnat de generalul Friessner, prin care încunoştiinţa comandamentele superioare hitleriste din România (Armata 6-a, gruparea „Wöhler", Comandamentele de legătură 2 şi 3 germane, Comandamentul „Ucraina de Sud", generalul german acreditat pe lîngă Comandamentul de că-

[414] *Ibidem.*

[415] *Ibidem*, f. 212.

[416] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, p. 385).

[417] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 204.

[418] Vezi Ilie Creţulescu, *Peste crestele Carpaţilor*, pp. 35—36.

petenie al armatei române, amiralitatea Mării Negre, Flota 4 aero, generalul Gerstenberg) şi generalul german de pe lîngă comandamentul armatei horthyste că prelua imediat — „în conformitate cu ordinul führerului" — comanda „tuturor comandamentelor, autorităţilor şi trupelor germane", precum şi a unităţilor S.S. sau de poliţie aflate pe teritoriul românesc [419]. În privinţa atitudinii faţă de români, ordinul recomanda trupelor naziste să se abţină de la „orice măsuri de violenţă" atîta timp cît armata română „va sta loial alături de noi"; în cazul că trupele române „sabotau" măsurile luate de nemţi sau ridicau armele contra acestora, urmau să fie nimicite „fără nici o cruţare" [420].

Parcurgerea ordinului transmis de Friessner la ora 1 dovedeşte fără putinţă de tăgadă că acordul Sănătescu — Hansen, despre care comandantul Grupului de armate „Ucraina de Sud" avea cu siguranţă cunoştinţă [421], devenise — în mai puţin de două ore — caduc. Lăsînd deoparte faptul că nici românii nu respectaseră şi nici nu intenţionau să se conformeze acordului, observăm, în ce priveşte partea germană, că aceasta nici gînd nu avea să dispună retragerea paşnică a trupelor proprii din România; mai mult chiar, se reorganiza, adaptîndu-se noii situaţii, şi pretindea numaidecît ca armata română să stea „loială" şi „alături" de *Wehrmacht*, singurul caz în care erau excluse „măsurile de violenţă", permise altminteri unităţilor naziste.

4. Respectînd dispoziţia statului major român al aerului, la ora 1 Grupul 7 vînătoare a intrat în dispozitivul de apărare terestră şi aeriană a aerodromului Boteni. Nu peste mult timp a sosit aici în sprijin un pluton de paraşutişti, trimis de căpitanul Şoverth de la Fortul Pantelimon [422].

5. La ora 1,03, de la Legaţia germană din Bucureşti s-a comunicat [423] generalului Friessner, la Slănic Moldova, că von Killinger şi generalii Hansen şi Gerstenberg nu puteau acţiona în nici un fel, fiind blocaţi în clădirea din Calea Victoriei 174. Pentru comandamentul Grupului de armate „Ucraina de Sud" s-a ivit o problemă spinoasă:

---

[419] Arh. M.A.N., dosar 457/609, f. 16. *D.I.M.*, I, p. 45—46.

[420] *Ibidem.*

[421] La 23.8.1944, după orele 23, atît Sănătescu, cît şi Hansen au informat Slănicul asupra acordului intervenit (cf. Hans Friessner, *op. cit.*, p. 88). Că partea germană nu avea de gînd să aplice acordul Hansen—Sănătescu, rezultă şi din faptul că, la ora 1,15, generalul Grolman a discutat prin telegraful special cu şeful secţiei operaţii a *O.K.W.*, generalul Jodl, despre „dezarmarea trupelor române". Şeful statului major al Grupului de armate „Ucraina de sud", a arătat atunci că, momentan, nu putea trece la dezarmarea trupelor insurecţionale deoarece „nu (...) dispune de forţele necesare" (cf. Eugen Bantea, *Jurnalul de război...*, II, p. 1 074). Totuşi, Grolman va lua măsuri, transmiţînd la ora 2,50 generalului hitlerist însărcinat cu misiuni speciale în România să se preocupe de crearea unei „linii de baraj între Galaţi şi Focşani şi să determine acolo pe români (trupele ce se retrăgeau din zona operativă din Moldova — n.ns.) să-şi cedeze armamentul" *(ibidem)*. Dispoziţia nu s-a putut aplica, fiind zădărnicită de trupele române.

[422] C. Şendrea, Mihai Firu, *op. cit.*, pp. 129—130; Ştefan Şoverth, *op. cit.*, p. 13.

[423] *KTB Südukraine* (apud D. Tuţu, *Momente...*, p. 386).

Hitler îi ordonase să pună pe Gerstenberg la conducerea trupelor trimise asupra Bucureştilor, iar acesta nu se putea deplasa !

6. După ora 1, Divizia 11 infanterie, aflată în zona Braniştea — Şendreni (25—30 km vest de Galaţi) a recepţionat ordinul telefonic 35 336, transmis de Armata 3 română, cu privire la încetarea ostilităţilor împotriva Armatei Roşii şi retragerea la sud de Siret (Chiţcani şi Tichileşti). Colonelul în rezervă Costachi Mîndru, fostul şef al statului major al diviziei, îşi aminteşte că ostaşii din subordine au primit cu bucurie şi încredere vestea despre declanşarea insurecţiei, fiind convinşi cu toţii că adevărata luptă „abia începea“ [424].

7. Către ora 1,30 un convoi alcătuit din trei maşini a părăsit palatul regal din Calea Victoriei. Regele Mihai I, însoţit de mai multe persoane [425], pleca spre Dobriţa (judeţul Gorj), unde va ajunge la 25 august [426]. Deplasarea regelui, efectuată în cel mai mare secret, s-a făcut în scopul de a se pune la adăpost de reacţia germană [427]. Reprezentanţii P.C.R., prezenţi la Palat în noaptea de 23/24 august 1944, au insistat pentru plecarea regelui din Bucureşti, deoarece, astfel, se preîntîmpina posibilitatea amestecului său în desfăşurarea evenimentelor [428].

8. Echipa patriotică desemnată de P.C.R. transportă pe mareşalul Ion Antonescu şi pe ceilalţi membri ai guvernului arestaţi la Palat la o casă conspirativă din cartierul Vatra Luminoasă. Aici, foştii guvernanţi vor fi păziţi de formaţiunea condusă de Ilie Dinuţ pînă la 3 septembrie 1944 [429].

9. În această vreme, nu departe de sediul misiunii germane pentru armata aerului, a avut loc un intens schimb de focuri între o subunitate românească şi trupe naziste îmbarcate pe camioane [430].

10. Conformîndu-se ordinului *W.F.St.* din 23 august 1944, ora 23,57, comandantul militar german din Ungaria a raportat, la 1,45, că la Budapesta era „linişte“ ; în ceea ce priveşte concentrarea de forţe în Est, a obţinut asigurarea ministrului de război horthyst că va trimite toate forţele ce-i stăteau la dispoziţie să apere „intrîndul secuilor“ (zona nord Braşov — Cluj) ; acelaşi considerase ca fiind o „sarcină germană“ apărarea părţii din Transilvania răpită României ; din ordinul lui Himmler, Divizia 22 SS urma să se concentreze lîngă Budapesta [431].

---

[424] Costachi Mîndru, *op. cit.*, p. 10.

[425] Colonel Emilian Ionescu, maior Anton Dumitrescu, comandor Gheorghe Arpad, Mircea Ioaniţiu, plutonier D. Bilă şi alţi doi subofiţeri din batalionul de gardă regală.

[426] Vezi A.I.C.B., fond Casa Regală Mihai, dosar 11/1940, f. 12.

[427] Deşi în drum spre Dobriţa, la Mihăileşti, puţin a lipsit ca regele să nu fie făcut prizonier de o coloană hitleristă (relatarea lui Anton Dumitrescu, în „Anale de istorie“, nr. 4/1967, p. 94).

[428] Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 36 ; *Din cronica...*, pp. 108—109 ; Marin Manafu, *op. cit.*, p. 35.

[429] Vezi Ilie Dinuţ, *Misiune specială*, p. 2 ; relatările lui Gh. Călin şi Gh. Bunea (apud Haralmb Zincă, *op. cit.*, pp. 287—289).

[430] *România în războiul antihitlerist...*, p. 71 ; Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 242/56, f. 74.

[431] P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759.

11. Față de evoluția evenimentelor din România, *W.F.St.* a dispus, la ora 1,50, ca armatele germane din Bulgaria să intre în faza I de alarmă [432].

12. Ora 1,55 : De la statul major al Grupului de armate „Ucraina de Sud" este expediată o telegramă, semnată de Friessner, cu destinațiile : generalul Gerstenberg, generalul german pe lîngă Comandamentul de căpetenie al armatei române, Comandamentul etapelor „Ucraina de Sud", Flota 4 aero, amiralul Brinkman și ministrul von Killinger. Din „ordinul führerului", generalul Friessner poruncea :

„Camarila trădătoare va fi arestată imediat, iar o eventuală revoltă va fi reprimată. Se va forma un nou guvern prezidat de un general germanofil" [433].

Executarea ordinului cădea în sarcina generalului Gerstenberg. Toți destinatarii telegramei erau chemați să sprijine, „cu toate forțele" lor, pe generalul Gerstenberg în operațiunea pusă la cale [434].

Desemnîndu-l pe șeful misiunii militare aeriene a Reichului în România drept comandant al forțelor hitleriste trimise să înăbușe insurecția, Friessner nu făcea altceva decît să se supună ordinelor lui Hitler. În ceea ce-l privea, el avea serioase îndoieli că Gerstenberg va reuși să ajungă la trupele sale ; nu mai departe decît la 1,03, primise din București informația cunoscută, potrivit căreia von Killinger, Hansen și Gerstenberg erau blocați la Legație. De aceea, Friessner s-a preocupat să afle un înlocuitor pentru Gerstenberg, găsindu-l în persoana lui Hoffmeyer, Brigadenführer SS, comandantul resturilor Diviziei 54 SS de artilerie antiaeriană dispuse atunci lîngă Ghirdoveni (la vest de Ploiești). Așa se explică cum la ora 1,55, adică exact în același moment cînd pornea de la Slănic Moldova telegrama menționată referitoare la înlăturarea noului guvern român printr-o acțiune armată dirijată de comandantul misiunii militare naziste a aerului la București, comandantul Grupului de armate „Ucraina de Sud" a comunicat comandamentului aviației germane din Ploiești următoarele : „În cazul cînd generalul de aviație Gerstenberg nu-și mai redobîndește libertatea de acțiune, operațiunea (de înăbușire a insurecției — n.ns.) va fi dirijată, în locul său, de către generalul SS Hoffmeyer [435]. De ce Hoffmeyer ? Netăgăduit pentru că, în România, ca și în restul Europei cotropite, unitățile SS și cadrele lor ofițerești erau cele mai credincioase führerului, gata de orice pentru a impune respectarea ordinelor acestuia. Forțele puse la dispoziția lui Hoffmeyer (în lipsa lui Gerstenberg) se recrutau din resturile Diviziei 54 SS și, îndeosebi, din grosul Diviziei 5 artilerie antiaeriană (comandată de generalul Kuderna) [436], masată atunci în prin-

[432] *Ibidem*, c. 5 507 760.

[433] Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 457/609, f. 18. *D.I.M.*, I, p. 49.

[434] *Ibidem.*

[435] Vezi D. Tuțu, *op . cit.*, p. 386. La ora 3, Hoffmeyer va raporta telefonic că peste 90 de minute era gata să declanșeze atacul asupra Bucureștilor (D. Tuțu, I. Sfetcu, *op. cit.*, p. 1 029).

[436] Cf. P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759.

cipal la Scăeni (la nord de Ploiești). În cursul operației de ocupare a Bucureștilor, acestor forțe urmau să li se adauge trupele naziste aflate la nord de Capitală și, în măsura posibilului, cele blocate în oraș [437].

13. În acest timp, la Palat, unde continua să fie instalat noul guvern, generalul Sănătescu primise multiple comunicări ce atestau că hitleriștii de pe Valea Prahovei și de la nord de Capitală erau deosebit de „activi" ori că deschiseseră focul contra trupelor române, atît în București, cît și în restul țării. Hotărî să nu mai întîrzie darea ordinului de trecere la atac, dar, înainte de aceasta, a considerat că nu era neoportun să reînnoiască propunerea făcută nemților, cu aproape trei ore mai devreme, de abținere reciprocă de la ostilități [438]. În acest scop, Hansen și Gerstenberg au fost rechemați la Palat, unde au ajuns către ora 2 [439].

XXII

1. Ora 2 fix : În acest moment, conform programului anunțat de dinainte, posturile Radio România și Radio București trebuiau să procedeze la „închiderea emisiunii". În urma evenimentelor petrecute, însă, emisiunea s-a prelungit cu încă aproape 30 de minute peste ora obișnuită, timp în care posturile centrale de radio românești au continuat să transmită alternativ muzică patriotică și documentele istorice ale noii cîrmuiri...

2. La ora 2 a început ultima audiență a generalilor Hansen și Gerstenberg la premierul Sănătescu. După unele mărturii [440], ea nu a fost deloc calmă, dimpotrivă discuțiile s-au „aprins" atunci cînd generalul Sănătescu ar fi reproșat interlocutorilor săi, pe un ton „destul de vehement", comportarea armatelor naziste contrară spiritului acordului realizat cu trei ore în urmă. Generalii hitleriști nu au negat și dădură iarăși asigurări că nemții „nu vor începe ostilitățile împotriva armatei române" [441]. Mai mult, generalul Gerstenberg solicită primului ministru să i se îngăduie ca — însoțit de un ofițer român — să se deplaseze la punctul de comandă nazist de la Otopeni pentru a încerca de acolo (întrucît de la Legație, blocată de forțele insurecționale, nu putea întreprinde nimic) să prevină producerea ireparabilului. După ce și-a dat „cuvîntul de onoare" că va reține trupele germane să execute un „marș" asupra Bucureștilor, Gerstenberg obținu permisiunea generalului Sănătescu să plece la Otopeni, întovărășit fiind de colonelul Valeriu Șelescu, aflat atunci la Palat [442]. În ceea ce-l privește pe Hansen, acesta probabil că atunci a solicitat și a obținut o audiență la noul ministru de război, generalul Mihail Racoviță.

---

[437] *Ibidem.*

[438] Cf. Hans Friessner, *op. cit.*, p. 88.

[439] Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 9.

[440] Vezi relatarea generalului-maior în rezervă Valeriu Șelescu (apud „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, p. 29).

[441] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 9.

[442] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 88 ; Octavian S. Răuță, *Zile de neuitat...*, p. 8 ; *Din cronica...*, p. 107.

Cum se face că a îngăduit Sănătescu lui Gerstenberg să plece din Bucureşti ? Nu credem cu putinţă să fi pus temei pe „cuvîntul de onoare“ al generalului hitlerist ; s-a arătat că nu avea vreo îndoială că atacul german va întîrzia. Ceea ce căuta să obţină, în acele momente ca şi în cele precedente, era *timpul suficient* pentru pregătirea ripostei forţelor insurecţionale româneşti. Că aşa au stat lucrurile o confirmă mărturiile unora dintre persoanele care s-au aflat la Palat în preajma sa în noaptea de 23/24 august 1944. Astfel, Lucreţiu Pătrăşcanu, care a luat imediat cunoştinţă de propunerile lui Hansen şi Gerstenberg, comenta : „Mi-am dat imediat seama că este vorba de o nouă minciună nazistă, *dar era tot atît de clar că am cîştigat ceasuri. Şi aceasta, împrejurările de atunci, însemna foarte mult* (subl. ns.)“ [443]. La fel, colonelul Răuţă pretinde că ar fi atras atenţia lui Sănătescu, înainte de plecarea lui Gerstenberg, că i s-a părut suspectă atitudinea generalului german ; premierul însă l-a lăsat să plece pe Gerstenberg, fiind convins că numai astfel va „cîştiga timp“ [444].

Problema care se ridică este dacă planul premierului Sănătescu a avut cîştig de cauză ? Răspunsul este afirmativ. Faptul este probat de mărturia lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi de alte izvoare contemporane. Astfel, după cum se va vedea, odată ajuns la Otopeni, Gerstenberg nu se va pune — cum îndeobşte se afirmă — imediat în fruntea trupelor sale şi va porni împotriva Bucureştilor. El va stabili legătura telefonică cu Grupul de armate „Ucraina de Sud“, căruia i-a transmis, consemnează Friessner, „cererea noului guvern de a se înceta orice acţiune militară (hitleristă — n.ns.) împotriva Bucureştiului“ [445]. Pe de altă parte, informat aproape simultan, de către Hansen, că forţele germane din Ploieşti şi Bucureşti „nu erau suficiente“ pentru executarea ordinului de la 1,55, generalul Friessner *va contramanda* pentru moment atacul, solicitînd noi dispoziţii *O.K.W.*-ului. Acestea nu vor veni decît la ora 5 (se menţinea ordinul iniţial al lui Hitler), şi abia apoi Gerstenberg îşi va pune trupele în mişcare. Adică în momentul cînd răgazul trebuincios forţelor insurecţionale româneşti *fusese de fapt obţinut !*

3. *Situaţia pe alte fronturi* (XXIX) : La ora 2, agenţia „Reuter“ transmite ultima ştire de la Marele Cartier General aliat din vestul Europei privind operaţiunile militare din regiunea Parisului [446].

4. La aceeaşi oră, la Tulcea, Comandamentul Forţelor Fluviale Române a recepţionat ordinul 31 729/1944 al Statului Major al Marinei, semnat de către viceamiralul Ioan Georgescu, prin care se aducea la cunoştinţă că armatele române de toate genurile încetau războiul împotriva Naţiunilor Unite ; în consecinţă, forţele maritime şi fluviale (navale sau de coastă) urmau să se retragă imediat „la sud de linia Brăila — Dunărea maritimă şi braţul Chilia“ [447].

[443] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.
[444] Octavian S. Răuţă, *op. cit.*, p. 8.
[445] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.
[446] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 213.
[447] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 404—405).

5. Îndată după plecarea generalilor Hansen şi Gerstenberg, premierul Sănătescu a ordonat declanşarea atacului împotriva trupelor hitleriste din România. Din cele expuse mai sus, rezultă că dispoziţia nu avea nici o legătură cu acţiunile generalului Gerstenberg, ea făcînd parte — după cum a observat cu justeţe istoricul Dumitru Tuţu — din măsurile organice luate de guvernul român după începerea insurecţiei [448]. Conform ordinului, trupele române trebuiau să deschidă focul „în zorii zilei". În consecinţă, forţele insurecţionale vor trece la atac la ora 4,30, în Capitală [449] şi, apoi, în restul ţării [450].

6. În jurul orei 2, după plecarea generalilor nazişti Hansen şi Gerstenberg şi după ce s-a dat ordinul de luptă forţelor insurecţionale, reprezentantul P.C.R. în guvern, Lucreţiu Pătrăşcanu, a părăsit Palatul. El a plecat direct în strada Armenească 15, pentru a supraveghea apariţia numărului 11 al ziarului „România liberă", primul număr legal al organului P.C.R. [451].

7. Ora 2,10 : amiralul Bürckner, din serviciul de informaţii şi contrainformaţii al *O.K.W. (Abwehr)*, a fost pus la curent asupra tuturor contramăsurilor luate de către *W.F.St.* în legătură cu faptele petrecute în România [452].

8. Cînd a ajuns Lucreţiu Pătrăşcanu în strada Armenească 15, materialele destinate a fi incluse în numărul 11 al „României libere" erau gata, putîndu-se trece la culegerea lor [453]. Prin telefon, a fost chemat „Vasia Sabin" (numele de împrumut al lui Ştefan Popescu), comunist cu un stagiu de şase ani în ilegalitate, salariat la tipografia „Institutului central de statistică" (strada Latină 8). Însoţit de un lucrător, „Vasia" a străbătut în scurt timp distanţa mică ce despărţea tipografia de casa conspirativă a P.C.R. A fost întîmpinat de Lucreţiu Pătrăşcanu, Grigore Preoteasa ş.a. „Lucreţiu Pătrăşcanu — mărturiseşte Ştefan Popescu — îmi înmînează file manuscrise şi dactilografiate. Aproape răstit, de îngrijorări şi istovire, îmi spune : «Le tipăreşti în „România liberă". Primul număr legal. Uite, ai : *Declaraţia C.C. al P.C.R., Legea de amnistie, Decretul*, vreau să spun, *Proclamaţia către ţară, Declaraţia* mea, ca ministru al justiţiei, pentru gazeta noastră. Şi restul... te descurci. Umpli cu ştiri prinse la radio... Mîine în zori. Mîine ? Azi. „România liberă" trebuie difuzată în cît mai multe exemplare»" [454].

Reîntors la tipografia din Latină 8, Ştefan Popescu se va preocupa de imprimarea „României libere" în termenul cel mai scurt cu putinţă...

---

[448] D. Tuţu, *Momente...*, p. 386.

[449] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.M.C.* (apud Arh. M.A.N./M.St.M., dosar 242/2, f. 461).

[450] *România în războiul antihitlerist...*, pp. 66—67.

[451] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

[452] P. E. Schramm, *op. cit.* c. 5 507 760.

[453] Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

[454] Ştefan Popescu, *Primul număr legal al „României libere"*, în „Viaţa militară", nr. 8/1969, p. 16.

9. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (VII) : La ora 2,40 postul „Atlantic“ (în limba germană) face cunoscut că :

„Prin trecerea României alături de tabăra inamică (Naţiunile Unite — n.ns), cele 21 divizii de infanterie germane, împreună cu 2 divizii blindate, au fost încercuite, tăindu-li-se orice cale de retragere. 30 divizii româneşti, alături de trupele sovietice, luptă acum împotriva trupelor încercuite“ [455].

10. Ora 2,45 : Generalul Gerstenberg trece pe la podul Băneasa, în drum spre Otopeni. Este însoţit de ofiţeri români : colonelul Valeriu Şelescu şi maiorul Bogdan Florescu, de la *C.M.C.*, care adusese permisul de liberă trecere. Căpitanul Gh. Rîureanu a observat, după cum va declara peste 15 minute colonelului Marcel Olteanu, că generalul nazist avea „o mutră amărîtă şi mînioasă“ [456].

11. *Posturile de radio şi agenţiile de presă străine despre evenimentele intervenite în România* (VIII) : La ora 2,50, postul de radio Moscova difuzează un comunicat relativ la faptele petrecute în România :

„După cum transmite agenţia „Reuter“, postul de radio Bucureşti a anunţat astă-seară că în România a fost format un nou guvern în frunte cu generalul Constantin Sănătescu“ [457].

În orele ce au urmat, Comisarul poporului pentru afacerrile externe al U.R.S.S. va da publicităţii o declaraţie ce preciza poziţia guvernului sovietic faţă de evenimentele din România [458].

12. Ora 2,50 : Printr-o radiogramă destinată *O.K.H.*, Statului Major al *Luftwaffe*-i şi Grupului de armate „Ucraina de Sud“, generalul Hansen face cunoscut, de la Legaţia Reichului din Bucureşti, că a încercat să execute ordinele anterioare primite ; situaţia trupelor germane nu era prea bună : forţe insuficiente, transmiterea ordinelor „aproape imposibilă“, iar serviciile şi unităţile din Bucureşti — blocate de români. *În plus* — remarca generalul hitlerist, „de comun acord“ cu von Killinger — evenimentele din România nu trebuie confundate cu un „puci al camarilei de la Curte *(Putsch Hofkamarilla)*“, fiind vorba „de o lovitură de stat bine pregătită, înfăptuită de popor şi armată *(von Wolk und Truppe)*, informate prin radio. Măsura se bucură de cea mai largă încuviinţare. Împotriva regelui şi a noului guvern nu poate fi găsit nici un general pentru un contraguvern...“ [459]. În finalul radiogramei, Hansen preciza că declanşarea acţiunii indicată de führer în condiţiile existente

---

[455] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 204.

[456] Relatarea lui Marcel Olteanu („Magazin istoric“, nr. 7—8/1969, p. 59) ; reltarea lui Valeriu Şelescu *(ibidem*, p. 30).

[457] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 204.

[458] Cf. *Istoriia Velikoi Otečestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, t. 4, p. 278.

[459] Vezi Hans Kissel, *op. cit.*, Anexa p. 212.

atunci nu se putea solda, pentru forţele hitleriste, decît cu un „eşec sigur“ [460].

XXIII

1. *Situaţia pe alte fronturi* (XXX) : La ora 3 agenţia „Reuter“ vesteşte :

„Divizia 2 blindată franceză a intrat în Paris...“ [461].

2. În jurul orei 3, colonelul Dan Ionescu, şeful *Comandamentului Sud*, primeşte întăriturі de la *I.G.J.* Era batalionul de jandarmi 505 (comandat de maiorul Anghel Dedulescu), care a fost pus la dispoziţia detaşamentului din sectorul II Negru [462]. Peste puţin timp, a sosit batalionul 502 jandarmi (comandat de maiorul Constantinescu), trimis în sectorul II Albastru [463].

3. Ora 3,05 precis : Potrivit unei comunicări transmise Grupului de armate „Ucraina de Sud“ de către şeful Statului Major al misiunii militare terestre a Reichului în România, în acest moment generalul Hansen se află în audienţă la generalul Mihail Racoviţă, noul ministru de război [464]. Din informaţiile de care dispunem, generalul Racoviţă, respectînd consemnul dat de premierul Sănătescu, ar fi prezentat lui Hansen un avertisment foarte serios : „Dacă măsurile luate de germani nu vor fi imediat contramandate, vom deschide focul împotriva tuturor germanilor“ [465]. Nu se poate spune că somaţia nu l-a speriat pe Hansen ; plecat la Legaţie, el va insista cel mai mult pe lîngă autorităţile superioare ale *Wehrmacht*-ului să nu se aventureze într-o operaţiune împotriva forţelor insurecţionale.

4. După ora 3 generalul Gerstenberg a ajuns la punctul de comandă hitlerist de la Otopeni. Era însoţit de ofiţerii români Valeriu Şelescu şi Bogdan Florescu, care curînd după aceea vor fi puşi sub stare de arest [466]. Presupunem că abia acum a aflat Gerstenberg că fusese desemnat comandant al trupelor naziste trimise să înăbuşe insurecţia ; la ora 1,55, cînd s-a transmis la Legaţie ordinul lui Friessner, el era, împreună cu Hansen, în drum spre Palat şi, de acolo, a plecat direct la Otopeni [467]. Ajuns la Otopeni, Gerstenberg a respectat parţial promisiunea făcută premierului Sănătescu de a încerca să reţină atacul forţelor naziste împotriva României ; în memoriile sale Friessner a reţinut faptul că, de îndată ce s-a aflat în mijlocul trupelor sale de la nord de Capitală, şeful misiunii militare aeriene a Reichului a stabilit legătura telefonică cu comandamentul Grupului de armate „Ucraina de Sud“, transmiţînd „cererea noului guvern (român — n.ns.) de a se înceta orice

[460] *Ibidem.*
[461] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 213.
[462] Dan Ionescu, *op. cit.*, pp. 48—49.
[463] *Ibidem*, p. 49.
[464] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 386).
[465] Vezi Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.
[466] Relatarea lui Valeriu Şelescu (apud „Magazin istoric“, nr. 7—8/1969, p. 30).
[467] *Ibidem.*

acţiune militară împotriva Bucureştiului“ [468]. În acelaşi timp, Gerstenberg nu a neglijat însă pregătirea trupelor sale pentru asaltul asupra Bucureştiului [469]; ordinul transmis de Friessner, în numele führerului, nu fusese anulat, şi Gerstenberg n-a făcut decît să i se supună. Ceea ce trebuie remarcat este că, deocamdată, generalul nazist n-a întreprins nimic *din proprie iniţiativă;* după cum se va arăta, Friessner, corelînd comunicările primite de la Hansen şi Gerstenberg, va solicita *O.K.W.*-ului contramandarea operaţiei plănuite împotriva forţelor insurecţionale. *O.K.W.*-ul nu va accepta şi de-abia *din acel moment* Gerstenberg va porni atacul trupelor hitleriste asupra Bucureştilor. Rezultă că, după ce a avut de ales între respectarea „cuvîntului de onoare“ dat premierului Sănătescu şi ordinul primit de la superiorii săi, generalul hitlerist a preferat ultima cale, care va fi şi aceea a unui insucces militar şi a prizonieratului.

5. *Situaţia pe alte fronturi* (XXXI) : Potrivit informaţiilor primite la Londra, agenţia „Reuter“ anunţă la ora 3,30 :

„Bateriile germane de pe coastele Norvegiei sînt demontate pentru a fi trimise în Franţa [...]“ [470].

6. În această vreme, în zona *Comandamentului de Sud* s-au încheiat toate preparativele preliminare dezlănţuirii atacului contra obiectivelor hitleriste şi, în special, asupra sediului Misiunii aerului din strada Ilfov. Despre acest fapt, la ora 3,30, colonelul Dan Ionescu l-a informat pe ofiţerul de legătură trimis special de *C.M.C.* să se intereseze dacă forţele insurecţionale vor respecta „orarul fixat“ [471].

7. Ora 3,45 : Comandamentul Diviziei 10 infanterie recepţionează ordinul 675 568/1944 al Marelui Stat Major român prin care se precizau misiunile de luptă ale marii unităţi în condiţiile încetării războiului împotriva Naţiunilor Unite şi întoarcerii armelor contra Germaniei hitleriste [472].

8. Maiorul Eugen Ioan, comandantul detaşamentului mobil destinat de *Comandamentul de Sud* să atace în zorii zilei obiectivul nr. 1 din zonă, s-a prezentat personal la sediul Misiunii aerului şi a cerut nemţilor să capituleze fără întîrziere. I s-a răspuns de către naziști că ei considerau propunerea drept o „ofensă“... [473].

9. Avizat de către Gerstenberg şi Hansen asupra ofertei noului guvern român şi a amploarei transformărilor din România — susţinute „de popor şi armată“, cum precizase ultimul — şi în aşteptarea rezultatului întrevederii şefului misiunii militare terestre cu generalul Racoviţă [474], Friessner s-a decis să propună *O.K.W.*-ului contramandarea

[468] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.

[469] Cf. P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759.

[470] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naţionale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 213.

[471] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 50.

[472] Relatarea locotenent-colonelului în rezervă C. Caloianu (apud Mihai Cucu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 26).

[473] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 51.

[474] Despre care a fost informat la 3,05.

ordinului führerului de înăbuşire a „puciului" de la Bucureşti. Înainte însă de a interveni la Rastenburg, trebuia să reţină ofensiva trupelor aflate sub propria-i comandă. De aceea, la ora 3,55, el transmite Flotei 4 aeriene ordinul 3 220/1944 de a nu întreprinde momentan „nici un act de violenţă" împotriva trupelor române, în afară de cazul cînd ar fi silite să riposteze la iniţiativele acestora din urmă [475]. Acest ordin va fi suspendat după ce *O.K.W.*-ul va respinge, la ora 5, iniţiativa Grupului de armate „Ucraina de Sud".

XXIV

1. România, ora 4 : Au trecut 11 ceasuri de la declanşarea insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste. În toată ţara sînt în toi preparativele pentru punerea în aplicare a ordinului dat de noul guvern român imediat după ora 2 — asaltarea poziţiilor hitleriştilor. Pînă în acest moment, în diverse locuri din ţară s-au înregistrat numeroase ciocniri între forţele insurecţionale şi trupele naziste, iar grănicerii colonelului Nistor Teodorescu poartă de mai multe ore un veritabil război contra unor unităţi ale celui de-al III-lea Reich. Pînă la 4,30, cînd se va produce simultan atacul forţelor insurecţionale împotriva principalelor obiective naziste din Capitală, n-au mai rămas decît 30 de minute.

2. În acest timp, la tipografia „Dacia Traiană" din strada Sărindar nr. 5—7—9 echipa lui Victor Brătfăleanu a terminat de imprimat primele numere ale ziarului „Libertatea", organ legal al P.S.D. Conform obiceiului vremii, primul număr legal al P.S.D. a fost postdatat : 25 august 1944. Din subtitlul lui, aflăm că era un ziar „de informaţie şi luptă socialistă", „fondat" de C. Titel Petrescu şi avînd ca „prim director" pe Ion Pas. În numai două pagini, „Libertatea" a inclus proclamaţia regelui la radio, decretele noului guvern român, mai multe articole şi manifestul purtînd titlul *Cuvîntul P.S.D.*

3. Ora 4,05 : Comandamentul litoralului maritim şi fluvial recepţionează ordinul comandantului Marinei de a nu face „nici un act de opunere faţă de flota rusă dacă vrea să intre în port" [476].

4. Tot la ora 4,05 generalul Hansen, revenit la Legaţie după ultima audienţă la premierul Sănătescu şi întrevederea cu generalul Racoviţă, a obţinut — nu se ştie cum — legătura telefonică cu comandamentul Grupului de armate „Ucraina de Sud". Generalul Friessner, cu care Hansen a insistat să vorbească, a fost înştiinţat de către acesta în termeni foarte categorici :

„[...] *Noul guvern* (român — n.ns.) *trebuie să fie luat în serios. Nu trebuie să se creeze iluzia că este vorba doar de o mică clică de trădători. El are în spate întregul popor român şi, în special, întregul corp de generali [...]*" [477].

---

[475] Vezi Hans Kissel, *op. cit.*, Anexa, p. 212.

[476] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, p. 385).

[477] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 386 ; Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 19). Cf., de asemenea, Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.

În continuarea convorbirii, şeful misiunii militare terestre a sugerat comandantului Grupului de armate „Ucraina de Sud" să întrebe *O.K.W.*-ul dacă ordinul lui Hitler „mai rămîne în vigoare" [478]. În memoriile sale, Friessner a consemnat că Hansen l-a avertizat, în numele său, al lui von Killinger, Gerstenberg şi Clodius, cu care s-a întîlnit înainte de 4,05, că forţele germane destinate în dimineaţa de 24 august 1944 să ocupe Bucureştii şi să înlăture noul guvern român „nu ne erau suficiente", că, în caz de declanşare a operaţiunii, „acţiunea se va termina în mod sigur cu un eşec" [479]. Acest avertisment a fost inserat şi în *Jurnalul de operaţii* al Grupului de armate „Ucraina de Sud" [480]. După comunicările primite, la ora 4,05 ca şi mai înainte, lui Friessner nu i-a rămas altceva de făcut decît să promită lui Hansen că „va mai vorbi odată cu Berlinul (de fapt cu *O.K.W.*-ul)" [481].

5. Ora 4,15 : La Cartierul General al führerului soseşte vestea că, la Otopeni, generalul Gerstenberg a terminat pregătirile pentru executarea ordinului lui Hitler, „în măsura în care acest lucru ar mai fi posibil" [482].

6. La 4,20, potrivit ordinului transmis de *C.F.N.M.* unităţilor sale, se interzice deschiderea focului împotriva navelor sau avioanelor sovietice, acţiune îngăduită oricînd „pentru a reacţiona în contra agresivităţii germane" [483].

7. Ora 4,30 : Detaşamentul de şoc (comandat de maiorul Eugen Ioan, ajutat de căpitan Ion Niculescu) constituit de *Comandamentul de Sud* asaltează obiectivul hitlerist nr. 1 — sediul comandamentului misiunii aviatice din clădirea fostei Prefecturi Ilfov. În momentul atacului, dispozitivul de luptă al detaşamentului era următorul :

— Grosul escadronului 3 (comandant — locotenent Gheorghe Dumitrescu) din Regimentul 2 călăraşi cercetare ocupase poziţii pe malul stîng al Dîmboviţei pentru un atac „frontal" al obiectivului inamic ;

— Pe malul drept al Dîmboviţei, în faţa obiectivului, era concentrată baza de foc [484] (comandant — căpitan Ion Firulescu) ce trebuia să susţină permanent ofensiva oamenilor lui Gh. Dumitrescu ; tot aici se mai afla un pluton (din escadronul 3) ce, într-un stadiu mai avansat al operaţiunii, trebuia să treacă podul Mihai Vodă pentru a declanşa un atac în spatele misiunii aviatice ;

— Un pluton (comandant — sublocotenent Rădulescu) avea menirea să ţină blocate cu orice preţ alte două obiective naziste din apropierea comandamentului misiunii (hotelul „Grand" şi blocul „Schenker") ;

— Escadronul 1 (comandant — căpitanul Ion Niculescu), menţinut la nord de Calea Victoriei şi care, la momentul oportun (după lichidarea

[478] Hans Friessner, *op. cit.*, p. 89.
[479] *Ibidem*, p. 90.
[480] *KTB Südukraine* (apud Gh. Zaharia, D. Tuţu, *op. cit.*, p. 19).
[481] *Ibidem.*
[482] P. E. Schramm, *op. cit.*, c. 5 507 759.
[483] Vezi *Jurnalul de operaţii al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, pp. 385—386).
[484] Un pluton de mitraliere, un pluton de branduri şi un pluton de tunuri anticar (cf. Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 41).

rezistenței naziste la hotelul „Grand"), va coborî pe străzile Lipscani și Mihai Vodă, ieșind în spatele misiunii aviatice [485].

8. Exact în același moment, în portul Constanța și în zona litoralului maritim intră în acțiune unități grănicerești și ale armatei de uscat (din Divizia 9 infanterie) [486].

9. *Posturile de radio și agențiile străine despre evenimentele intervenite în România (IX):* La ora 4,30, agenția „Reuter" transmite unul dintre primele comentarii mondiale (al corespondentului său din Londra) în legătură cu *consecințele* ieșirii României din războiul împotriva Națiunilor Unite :

„Capitularea militară a României (în fond, întoarcerea armelor — n.ns.) trebuie să aibe urmări importante asupra războiului din Europa de est [...] Două mari grupuri de armate sovietice (Fronturile 2 și 3 ucrainene — n.ns.) sînt acum libere pentru alte mișcări. Acest fapt înseamnă că 30—40 divizii sovietice sînt disponibile pentru un alt teatru de război [...]. Drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est și Ungaria este deschis. De asemenea, Dunărea este nu mai puțin deschisă Armatei Roșii, iar Cîmpia ungară și Budapesta sînt acum direct amenințate [...]" [487].

10. Tot atunci, de pe aerodromul Boteni, a decolat avionul „YR—LEA Loockhed-10" care avea la bord pe colonelul Ștefan Niculescu și pe Maurice Chastelaine. Îndată după înălțare, colonelul Niculescu a comunicat echipajului aparatului (Ștefan Mateescu — pilot, Petre Constantinescu — mecanic de bord și Leonida Vulpe — telegrafist) itinerarul ce trebuia respectat : București — Marea Neagră — Istanbul [488]. Avionul va ajunge la Istanbul în jurul orei 8, iar în după-amiaza aceleiași zile colonelul Niculescu va putea transmite documentele importante ce le adusese ministrului român Cretzianu [489]. Acesta va informa de îndată pe emisarii de la Cairo (Știrbey și Vișoianu) despre formarea noului guvern român, dispus să încheie armistițiul cu Națiunile Unite [490].

La 25—26 august 1944, miniștrii sovietici la Cairo și Ankara vor declara că U.R.S.S. este gata să semneze armistițiul cu România [491].

11. Ora 4,35 : Întocmai cum a promis lui Hansen, cu 30 de minute mai devreme, Friessner intervine la *O.K.W.* pentru a obține anularea ordinului führerului din 23 august 1944 (ora 24) [492]. Concomitent, transmite telefonic Statului Major al Flotei 4 aeriene germane să informeze

---

[485] *Ibidem, passim.*

[486] Vezi *Jurnalul de operații al C.F.N.M.* (apud *Pentru eliberarea Patriei*, p. 386).

[487] A.I.C.B., fond Ministerul Propagandei Naționale (Buletine radioinformative), dosar 245/1944, f. 213—214.

[488] Vezi relatările lui Ștefan Niculescu. (Arhiva I.S.I.S.P., fond 9, dosar 852).

[489] *Ibidem.*

[490] Alexandre Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, J. Cape, 1957, p. 151.

[491] *Ibidem*, pp. 151—152. Vezi de asemenea, Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 52—53 ; Ștefan Lache, Gheorghe Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1978, p. 101—102.

[492] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuțu, *Momente...*, p. 387).

pe generalul SS Hoffmeyer că operaţiunea contra Bucureştilor era, pentru moment, „suspendată“ [493].

12. În Capitală continuă asaltul forţelor insurecţionale asupra obiectivelor hitleriste. Pretutindeni, la comandamentul misiunii aviatice sau la sediile gestapoviştilor, la marile hoteluri „Ambasador“, „Grand“, „Princiar“ etc. sau blocul „Schenker“, se desfăşoară lupte aprige. Printre cele dintîi va fi lichidată, după ora 5, rezistenţa inamică de la hotelul „Grand“ [494], fapt ce a permis ulterior escadronului 1 al căpitanului Ion Niculescu să ocupe poziţii în spatele misiunii aviatice [495]. În acelaşi timp, avansul escadronului 3, pe malul stîng al Dîmboviţei, se desfăşura lent ; hitleriştii, bine baricadaţi în clădirea fostei Prefecturi Ilfov, ţin sub foc continuu întreaga porţiune din faţa misiunii aviatice. Comandantul escadronului 3, locotenent Gh. Dumitrescu, mînuia personal o mitralieră instalată pe cheiul Dîmboviţei. A căzut împuşcat, întîi el, apoi — soldatul Nicolae Pascu, care a căutat să-i vină în ajutor [496].

13. Ora 4,55 : Statul Major al Flotei 4 aeriene germane informează pe Friessner că generalul Gerstenberg „se găseşte“ în fruntea trupelor sale din zona Băneasa—Otopeni ; fusese eliberat de români — se preciza — „spre a opri măsurile îndreptate împotriva Bucureştiului“ [497]. Comunicarea ce parvenea lui Friessner era tîrzie. Comandantul Grupului de armate „Ucraina de Sud“ ştia deja în acel moment *unde* se află şi *de ce* fusese eliberat Gerstenberg !

14. Către ora 5 la tipografia din strada Latină 8, unde se imprima numărul 11 — şi primul legal — al ziarului „România liberă“, s-a terminat efectuarea corecturilor în şpalt ; organul P.C.R. va apărea în proximele ceasuri [498].

„România liberă“ — cîtă semnificaţie profundă avea acest titlu în zilele ilegalităţii şi ce adevăr exprima în dimineaţa zilei de 24 august 1944 ! Apărut în momente deosebite, primul număr legal al ziarului cuprindea documentele istorice : *Declaraţia C.C. al P.C.R.*, proclamaţia regelui şi cea a noului guvern, cele dintîi decrete-legi şi lista cabinetului. *Declaraţia* P.C.R. preciza condiţiile în care comuniştii acceptaseră să participe la guvernul Sănătescu, şi anume aplicarea unui program incluzînd „încheierea imediată a armistiţiului, scoaterea României din Axă şi curăţirea teritoriului românesc de ocupaţie hitleristă, instaurarea unui regim de drepturi şi libertăţi publice“ [499].

15. *Alte acţiuni ale forţelor insurecţionale în cursul nopţii de 23/24 august 1944 :*

---

[493] *Ibidem.*

[494] Arh. M.A.N., dosar 242/56, f. 83—84.

[495] Dan Ionescu, *op. cit.*, p. 55.

[496] *Ibidem*, pp. 54—55 ; colonel T. Lugojan, *În primele ceasuri*, în „Apărarea patriei“ din 5.2.1969, p. 4.

[497] *KTB Südukraine* (apud Dumitru Tuţu, *Momente...*, p. 387).

[498] Cf. Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 9.

[499] „România liberă“, an. II, nr. 11/24.8.1944, p. 1.

În afara faptelor relatate în paginile precedente, în noaptea de 23/24 august 1944 forţele insurecţionale, răspunzînd chemării noului guvern român, a P.C.R., au început în numeroase puncte din ţară operaţiunile vizînd apărarea teritoriului naţional şi alungarea cotropitorilor fascişti. Dintre acestea, menţionăm :

a) *În interiorul ţării :*

— Dezarmarea gărzilor hitleriste la principalele rafinării („Româno-Americană", „Astra", „Steaua Română", „Vega" etc.) din Ploieşti şi apărarea lor de către formaţiunile de luptă patriotice şi trupele române (provenite îndeosebi din Regimentul 32 dorobanţi) [500].

— Încercuirea bateriei antiaeriene germane de la Podei (pe Valea Prahovei), de către două plutoane din Regimentul 22 infanterie [501].

— Blocarea şi izolarea comunicaţiilor unităţilor hitleriste din zona Moreni (Pleaşa, Ţuicani, Sîngeriş, Ghirdoveni), prin acţiunea conjugată a muncitorilor petrolişti şi a ostaşilor români din Detaşamentul 18 pentru paza zonei petrolifere, Regimentul 2 de gardă şi Regimentul 5 pionieri [502].

— Apărarea sondelor şi rafinăriilor din Moreni împotriva nemţilor de către Regimentul 4 roşiori şi muncitorii înarmaţi [503].

— Pregătirea — sub îndrumarea Corpului 5 Teritorial (comandant — generalul C. Vasiliu-Răşcanu) — a operaţiunii de lichidare a principalelor puncte deţinute de nazişti pe Valea Prahovei (Păuleşti, Misleanca, Buda, Pădurea Filipeasca, Crîngul lui Bot, Tîrguşor, Cîmpina, Moreni), declanşată pe 25 august 1944 [504].

— În întreaga Oltenie şi în Muntenia de vest, unităţile române aparţinînd Corpului 1 Teritorial (comandant — generalul Marin Manafu) şi gărzile patriotice au trecut la blocarea hitleriştilor şi ocuparea instituţiilor din oraşe, închiderea trecătorilor din munţi între Rucăr şi T. Severin şi împiedicarea trecerii trupelor germane din Bulgaria sau Iugoslavia pe teritoriul naţional [505].

— Dezarmarea trupelor şi a instructorilor hitlerişti de la Centrul de instrucţie moto-mecanizate (comandant — general George Nicolescu) din Tîrgovişte ; concomitent, pregătirea pentru deplasarea unui puternic detaşament blindat în zona nord şi nord-vest Bucureşti (în dimineaţa zilei de 24 august 1944), pentru un atac conjugat cu forţele insurecţio-

---

[500] Cf. Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, pp. 35—36 ; relatarea lui Vasile Dumitrescu (apud „România liberă" din 21.8.1964).

[501] Relatarea lui D. Şovăială (apud *Armata română în războiul antihitlerist*, p. 82).

[502] Relatarea generalului-locotenent în rezervă Grigore Moşteoru, fost comandant al Detaşamentului 18 (apud *File...*, p. 32) ; relatarea lui Ştefan Mihai (apud „Scînteia tineretului" din 19.8. 1964).

[503] *România în războiul antihitlerist...*, p. 93.

[504] C. Vasiliu-Răşcanu, *Pagini din istoria unui mare eveniment : 23 August*, în „Ştiinţă şi tehnică", nr. 8/1959, p. 13.

[505] Marin Manafu, *Pagini de glorie şi vitejie*, în „Munca" din 5.5 1965 ; Mărin Manafu, D. Tuţu, *Un episod din insurecţia armată*, în „Lumea" din 19.8.1965, p. 5 ; colonel Dumitru Enache, locotenent-colonel C. Tatu, *În primul eşalon*, p. 37.

nale din interiorul Capitalei împotriva trupelor naziste de la Băneasa—Otopeni [506].

— Constituirea detaşamentului „Dunărea" (comandant — maior Emil Marinescu), din unităţi ale Regimentului 2 grăniceri (comandant — colonel Petre Grigorescu), pentru acţiuni contra trupelor germane din Cernavodă şi împrejurimi, pentru apărarea podului, ca şi pentru bararea retragerii navelor hitleriste în sudul Dunării [507].

— Mobilizarea populaţiei din Galaţi, de către comunişti, pentru apărarea oraşului — evacuat de autorităţi — de distrugerea naziştilor [508].

— Capturarea unui tren militar german (aproximativ 60 de vagoane) cu materiale de război şi a 320 nazişti în gara Radna, de către elevii Şcolii de subofiţeri de rezervă de infanterie (comandant — colonelul Al. Petrescu) [509].

— Pregătirea unităţilor române de la nord de Capitală pentru respingerea atacului şi zdrobirea forţelor naziste concentrate în zona Otopeni—Băneasa [510].

— Pregătirea eliberării deţinuţilor politici din închisorile Sighişoarei, de către organizaţia locală a P.C.R. [511].

— Ocuparea portului Hîrşova de către batalionul 2 poduri fluvii din Regimentul de pontonieri [512].

b) *În zona operativă :*

— Ca urmare a evenimentelor, Armata 1 română devine o mare unitate operativă. Conformîndu-se *directivei operative nr. 1* a Marelui Stat Major român, armata comandată de generalul de corp de armată Nicolae Macici îndeplineşte misiunea de acoperire a frontierei de vest, operaţie terminată în decurs de 48 de ore ; s-a acordat atenţie deosebită preîntîmpinării pătrunderii trupelor germano-horthyste pe direcţiile Deva—Haţeg, Banat şi defileurile Carpaţilor meridionali [513] ; în lunile următoare, Armata 1 română se va distinge pe cîmpurile de bătaie din Ungaria şi Cehoslovacia, astfel că, la 23 mai 1945, generalul sovietic Managarov va aprecia în mod deosebit contribuaţia ei „importantă la obţinerea victoriei finale" asupra fascismului [514] ;

---

[506] General-maior în retragere George Niculescu, *Cu Detaşamentul blindat în luptele de a Mogoşoaia—Otopeni*, în „Apărarea patriei" din 4.8.1964, p. 2.

[507] Relatarea locotenent-colonelului în rezervă Emil Marinescu (apud „Magazin istoric", nr. 7—8/1969, pp. 41—42) ; relatarea locot.-colonelului în rezervă Florin S. Navasart (apud *Armata română în războiul antihitlerist*, pp. 96—100).

[508] Petre Panţîru, *op. cit.*, p. 235.

[509] Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 36 ; relatarea generalului-maior în rezervă Alexandru Petrescu (apud *Armata română în războiul antihitlerist*, p. 206).

[510] Relatarea comandorului în rezervă Teodor Dobre (apud *ibidem*, pp. 61—62).

[511] Gheorghe Romanescu şi colaboratori, *Cronica participării...*, p. 36.

[512] Vasile Andreescu, *op. cit.*, pp. 26—27.

[513] Vezi *Armata I-a Română în campania din West (23 August 1944—9 Mai 1945)*, Arad, Tip. „Concordia", Gh. Munteanu, 1945, pp. 18—19 ; *9 Mai...*, p. 67.

[514] *Ibidem*, p. 114.

— În același timp, colonelul Mihail Corbuleanu se îndrepta cu unitatea sa (Divizia 18 infanterie operativă) de la Mărășești spre Rîmnicu Sărat, unde-i indicase Marele Stat Major român [515];

— Concomitent, toate trupele române care se retrăgeau de pe front spre zonele indicate de Marele Stat Major, s-au preocupat de dezarmarea unităților hitleriste întîlnite în cale și blocarea scurgerii lor pe axul Buzău—Ploiești—București [516].

16. La ora 5 se produce intervenția decisivă a lui Adolf Hitler în soluționarea dilemei din noaptea de 23/24 august 1944 : *retragerea* trupelor germane, fără incidente și provocări ori *războiul* cu România? Conform așteptărilor, dictatorul nazist a optat și în acest caz, ca în multe altele din cursul celui de-al doilea război mondial, pentru soluția cea mai puțin fondată, contrară tuturor avertismentelor primite de la comandamentele militare aflate în zonele de operații : menținerea ordinului din 23 august 1944, ora 24, privind înlăturarea guvernului Sănătescu și ocuparea Bucureștilor de trupele germane. *Aceasta însemna război cu România;* de fapt, el a început din chiar momentul declanșării insurecției. Menținerea în vigoare a ordinului lui Hitler ce conducea la acest deznodămînt a fost comunicată, la această oră, de către Jodl, șeful *W.F.St.* lui Friessner, într-o convorbire telefonică [517]. Cartierul General al *O.K.W.* de la Rastenburg s-a îngrijit, tot în dimineața de 24 august 1944, să aducă și la cunoștința principalelor comandamente naziste de pe teatrele de război din Europa decizia fermă a führerului de a aresta „guvernul pucist" de la București și de a forma „un contraguvern național român" [518].

După evenimentele petrecute în țara noastră în decursul ultimelor 12 ore o astfel de evoluție a raporturilor dintre România și al III-lea Reich hitlerist *era de așteptat. Ar fi fost nefiresc să se întîmple altfel.* Din 1940, poporul român nu a crezut un moment în trăinicia „alianței" cu Germania hitleristă și a repudiat-o consecvent ca fiind neconformă cu idealurile sale scumpe de libertate națională, progres social și democrație.

17. România, ora 5 : La 12 ore de la declanșarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, România este deja înrolată în tabăra Națiunilor Unite. Alegerea României nu a depins de fel de ordinul lui Hitler de la această oră (care a jucat un rol doar în ce privește *angajarea trupelor germane),* ea decurgînd *firesc și obligatoriu* din evenimentele survenite. Cititorul a reținut, din rîndurile de mai sus, că hotărîrea guvernului român de asaltare a pozițiilor naziste a fost *anterioară* celor două ordine ale führerului (din 23 august 1944, ora 24 și din 24 august 1944, ora 5). După cum s-a precizat, asal-

[515] General-locotenent în rezervă Mihail Corbuleanu, *De pe Mureș pe Morava,* București, Editura militară, 1967, pp. 9—11.

[516] Vezi Gheorghe Romanescu și colaboratori, *Cronica participării...,* anexa 6, passim.

[517] *KTB Südukraine* (apud Hans Kissel, *op. cit.,* p. 112 ; Gh. Zaharia, D. Tuțu, *op. cit.,* p. 19).

[518] Vezi A.I.C.B., *Microfilme S.U.A.,* rola 56, c. 5 660 602.

tul forţelor insurecţionale române a început, în conformitate cu ordinul dat, la ora 4,30, prin lovirea obiectivelor naziste din Capitală, dar el a fost precedat de numeroase ciocniri româno-germane, în diverse locuri din ţară, de atacurile grănicerilor de sub comanda colonelului Nistor Teodorescu, care au făcut, toate, ca începerea ostilităţilor cu Reichul să fie *fapt împlinit* în zorii zilei de 24 august 1944. Din acest moment, ostilităţile româno-germane s-au generalizat treptat, pe măsură ce forţele insurecţionale au venit în contact cu trupele hitleriste. Remarcăm că în lupta dreaptă ce a început nu s-au angajat doar gărzile patriotice şi armata română, ci *poporul român întreg*. Faptul a fost *esenţial* din punctul de vedere al garantării *justeţei cauzei* şi *certitudinii victoriei României*.

18. România, joi, 24 august 1944, ora 5 : În acest moment atingem punctul final al derulării momentelor hotărîtoare din August 1944... Lăsăm la latitudinea cititorului să aprecieze în ce grad filele *Istoriei* noastre nu au fost zadarnic parcurse şi dacă ele au reuşit cumva — aşa cum ne-am propus — să redea ceva din zbuciumul unor împrejurări eroice, să ducă un plus de informaţii şi să ordoneze şi să coreleze mai bine fapte de acum 35 de ani. În aceea ce ne priveşte, dorim să precizăm din nou că nu am stăruit întîmplător asupra celor 24 de ore fiind convinşi că, în noianul întîmplărilor din August 1944, *toate* cu efecte hotărîtoare pentru ţară şi neam, evenimentele petrecute în răstimpul ales au jucat *un rol decisiv pentru* triumful insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste.

Beneficiar astăzi al unei largi perspective asupra trecutului nostru, al unei bogate şi documentate literaturi de specialitate, cititorul poate aprecia temeinicia expunerii noastre şi, de asemenea, în ce măsură nu am ocolit adevărul istoric.

DE L'HISTOIRE D'UNE JOURNÉE

CONTRIBUTIONS À LA CHRONOLOGIE DE L'INSURRECTION ROUMAINE D'AOÛT 1944

RÉSUMÉ

Le présent étude se basant sur la bibliographie exhaustive du problème et utilisant d'amples investigations dans les archives, présente les événements historiques du mois d'août 1944 qui ont eu pour conséquences : le renversement de la dictature de Ion Antonescu, la retraite de la Roumanie de la guerre à côté de l'Allemagne hitlérienne, son engagement dans la lutte juste des Nation Unies contre le fascisme tout en inaugurant une époque de profondes transformations révolutionnaires dans la vie du peuple roumain.

Le travail qui comporte plusieurs parties s'ouvre sur un avant-propos. La II-ème partie constituie la pièce de résistance de l'étude. Il s'agit, en fait, *d'une chronique* où l'on expose dans l'ordre chronologique le plus strict, par heures et minutes, tous les événements importants ou significatifs qui ont eu lieu en Roumanie dans l'intervalle : 23 août 1944 (après 5 heures) — 24 août 1944 (jusqu'à 5 heures). La présentation des faits qui se sont déroulés dans cet intervalle de temps en Roumanie est plus d'une fois interrompue pour faire place à des communiqués, des informations transmises par les postes de radio et des

agences étrangères concernant le déroulement simultané des hostilités sur les autres fronts de la deuxième guerre mondiale. Etant rassurés de l'intérêt que le lecteur étranger manifeste pour l'histoire roumaine, nous considérons utile de remémorer à son intention les principaux événements qui ont eu lieu dans l'intervalle de 24 heures qui constitue le sujet de notre *chronique*.

Le 23 août 1944

— 5 heures : „Le Centre d'écoute" de Bucarest receptionne le communiqué du „Bureau Soviétique d'Informations" concernant la situation militaire le soire du 22 août 1944 il en résulte que l'Armée Rouge a percé la défense du groaupe d'armées roumaine et allemande „l'Ukraine de Sud" dans ses directions principales.

— Entre 5 et 9 heures environ : A Bucarest (19, Boulevard Schitu Măgureanu) a lieu une importante réunion des représentants des partis d'opposition : L. Pătrășcanu et C. Agiu (P.C.R.), C. Titel Petrescu (P.S.D.) et Iuliu Maniu (P.N.Ț.) qui doit présenter au roi Mihai, dans quelques heures, la liste du gouvernement qui devait succéder à I. Antonescu dont l'arrestation avait été prévue pour le 26 août au Palais Royal de la Capitale.

— Vers les six heures : A Snagov, Ioan de Mocsonyi-Styrcea, conseiller du roi, à une entrevue imprévue avec le colonel Radu Davidescu, le chef du cabinet militaire de I. Antonescu. Celui-ci l'informe que la maréchal avait convoqué, pour 9 heures, une réunion du Conseil des Ministres à Snagov, après laquelle il devait partir sur le front, ce qui menaçait sérieusement le plan de l'opposition de passer à l'action le 26 août 1944.

— Après 7 heures : Revenu au palais royal de Bucarest, Styrcea renseigne Mihai I-e sur les intentions de I. Antonescu : la convocation de la réunion du Conseil des Ministres à Snagov (où l'on devait décider de continuer la guerre à côté de l'Axe) et le déplacement ultérieur sur le front. Devant cette intention du maréchal, le roi, sur le conseil de Styrcea, prend une première décision devançant l'action, fixée au préalable pour le 26 août 1944, pour le jour même.

— Vers les neuf heures — La réunion du Boulevard Schitu Măgureanu prend fin sans aucun résultat : Iuliu Maniu préfère ne pas s'angager (de quelque manière que ce soit) en acceptant la direction du gouvernement d'union nationale qui devait succéder à I. Antonescu.

— Entre 9 h. et midi : La dernière réunion — restreinte — du Conseil des Ministres présidé par I. Antonescu à Snagov, au cours de laquelle le maréchal avoue son intention de „blâmer" le comportement inacceptable de l'armée roumaine sur le front et expose le plan de continuer jusqu'au bout la guerre à côté du Reich hitlérien.

— 9,45 h : Le colonel N. Dragomir, chef de l'état major de la IV-ème Armée roumaine communique par téléphone au général C. Sănătescu, maréchal du Palais, que la situation des troupes roumaines et allemandes sur le front est désespérée.

— 9,50 h : Le général Sănătescu assure le colonel Dragomir qu'il va intervenir auprès du roi pour le convaincre de convoquer I. Antonescu au palais et de lui imposer de signer immédiatement l'armistice avec les Nations Unies ou, en cas de refus, de présenter sa démission.

— Vers les 10 h : Au Palais Royal de Bucarest (53, Calea Victoriei), Mihai I-er et ses conseillers examinent et décident, s'appuyant sur le renseignement de Styrcea et la communication des colonel Dragomir, d'opérer le jour même l'arrestation de I. Antonescu qui avait été prévue pour le 26 août 1944. Aussi décide-t-on que le maréchal soit convoqué sans retard par le roi.

— Après 10 h : A Snagov, la réunion du cabinet Antonescu s'interrompt quelque temps pour donner la possibilité à Ion et Mihai Antonescu d'accorder une entrevue à Gh. Brătianu, l'un des chefs du P.N.L., qui propose, au nom des dirigeants de certains partis d'opposition (P.N.L., P.N.Ț. et P.S.D.) au gouvernement du maréchal de signer l'armistice. I. Antonescu est d'accord avec l'armistice mais il sollicite „une lettre de garantie" qui lui servira „d'abri" devant l'histoire. Gh. Brătianu s'engage d'apporter le document sollicité jusqu'à 15 h.

— Vers 10,30 h : A la suite de l'entente de Snagov avec Gh. Brătianu, I. Antonescu a lui-même l'initiative — juste au moment où les cercles du Palais se préparaient à lui tendre une course — de demander au roi une audience pour 16 h. Peu après, le maréchal, M. Antonescu sollicite lui-aussi d'être reçu par le roi à 15,30 h.

— Entre 10,30 h et 14,30 h : Au Palais, une fois annoncée l'audience d'Antonescu, on prend toutes les mesures de renforcer la garde ; en même temps, l'équipe d'arrêt — dirigée par le commandant Anton Dumitrescu — est prête d'intervenir à tout moment.

— Après 13 h : Averti de l'arrivée des Antonescu au Palais, Le Comité Central du P.C.R. transmet le mot de passe „Avant" — ce qui signifie que tout était prêt pour déclencher l'insurection.

— 15 h environ : Gh. Brătianu revient à Snagov sans apporter la „lettre de garantie" qu'avait sollicitée le maréchal Antonescu. Les dirigeants des partis „historiques", Iuliu Maniu et Dinu Brătianu, avaient refusé de souscrire à un tel document. Mihai Antonescu fait connaître à I. Antonescu le résultat de la visite de Gh. Brătianu. Apprenant qu'on n'a pas apporté „la lettre de garantie", le maréchal décide sur place de renoncer de se présenter en audience au roi se contentant d'y envoyer seulement M. Antonescu pour discuter la situation.

— De 15,30 h à 15,45 h environ : La roi reçoit M. Antonescu, vice-président du gouvernement et ministre des Affaires étrangères de la Roumaine. A l'entrevue participent aussi le général Sănătescu et Styrcea ; apprenant que le maréchal avait renoncé à l'audience fixée, ils le provoquent par téléphone ; celui-ci se décide sur place de se présenter au Palais.

— 16,05 h : Le maréchal Ion Antonescu, premier ministre et chef de l'État arrive au Palais Royal situé sur Calea Victoriei.

— 16,10 h : Commence la dernière audience acordée par le roi à I. Antonescu. Y participent aussi M. Antonescu et le général Sănătescu. Devant le refus catégorique du maréchal de conclure immédiatement l'armistice avec les Nations Unies, à la fin de l'audience le roi fait connaître sa décision de destituer I. Antonescu et son cabinet.

— 17 h : L'arrestation de I. et Mihai Antonescu opérée par une équipe de militaires dirigé par le commandant Anton Dumitrescu.

— Toujours 17 h : L'heure „H" — qui marque le début de l'insurrection nationale antifasciste armée en Roumanie.

— Vers 17,30 : Sont attirés et arrêtés, toujours dans l'enceinte du Palais Royal, plusieurs dignitaires antonesciens : les généraux C. Pantazi et C. Pîky Vasiliu aussi bien que le colonel Mircea Elefterescu.

— Vers les 18 h : Mocsonyi-Styrcea rencontre D. Pătrăşcanu qu'il met au courant des faits qui ont eu lieu. Le représentant du P.C.R. donne pleinement son accord et demande qu'on aille „jusqu'au bout".

— 18 h : Le Commandement Militaire de la Capitale transmet le mot de passe „Pajura" : ainsi toutes les troupes de la garnison Bucarest sont alarmées pour entrer en dispositif de combat.

— Toujours 18 h : Sont alarmées les formations patriotiques de Bucarest.

— 18,30 h : Le Commandament Militaire de la Capitale transmet la parole „Stejar — extrêmement urgente", après laquelle les troupes de la garnison de Bucarest devaient entrer en dispositif de combat.

— Entre 18 et 19 h : Une preuve que les forces de l'insurrection ont surpris les autorités antonesciennes et hitlériennes : ce n'est qu'à cette heure que les services d'espionnage roumain et allemand, la Légation du Reich à Bucarest reçoivent les premiers renseignements confus qui laissent entendre que „quelque chose lui est arrivé" au maréchal Antonescu !

— Après 19 h : Le Ministre du Reich en Roumanie, Manfred von Killinger, est appelé d'urgence au siège de la Légation à Bucarest.

— Entre 19,30 h et 20 h environ : Une réunion a lieu à la Légation allemande de Bucarest, en présence de von Killinger.

— Avant 20 h : Sont alarmées les troupes roumaines de Valea Prahovei, deuxième centre vital — après Bucarest — pour le triomphe de l'insurrection.

— Après 20 h : Au Palais, le roi signe le Haut Décret nro 1619 par lequel le général C. Sănătescu est nommé chef du nouveau gouvernement roumain. Par le décret nro 1620, le Premier Sănătescu établit la componence de son cabinet dans lequel — pour la première fois dans l'histoire de la Roumanie — a été coopté aussi un ministre communiste, Lucreţiu Pătrăşcanu.

— 20,30 h : Le général Hans Friessner, le commandant du Groupe d'armées l'Ukraïne de Sud, reçoit — à Slănic Moldova, le Quartier Général de son état major — la première information vague concernant le renversement de I. Antonescu.

— De 20,30 h à 24 h : Succès des troupes régulières et des formations patriotiques communistes de Bucarest dans l'action d'occuper les sièges des principales autorités et institutions roumaines et de bloquer par feu des objectifs allemands ainsi que de barrer les voies d'accès des troupes hitlériennes vers la Capitale.

— Avant 21 h : La dernière audience du ministre von Killinger chez le roi Mihai I. Le diplomate nazi exige la libération de I. Antonescu au cas contraire il menace de transformer la Roumaine „dans une mare de sang".

— 20,50 h : Le général Friessner reçoit de nouveau, de Bucarest, des renseignements concernant l'arrestation des Antonescu.

— Vers les 21 h : Le ministre von Killinger et le général Gerstenberg, le chef de la mission aérienne allemande en Roumanie, communiquent au général W. Kreipe, chef de l'état major de *Luftwaffe*, la nouvelle de l'arrestation de I. Antonescu. C'est la première information concernant les événements de Bucarest reçue à Berlin.

— 21 h : Lucreţiu Pătrăşcanu arrive au Palais Royal.

—À la même heure : Le Commandement Militaire de la Capitale transmet „l'ordre d'opérations" nro 30 871.

— Après 21 h : De Slănic Moldova, le général Friessner prend successivement contact par téléphone avec les commandants des troupes roumaines de la zone opérative, les généraux Petre Dumitrescu et Ilie Şteflea. Questionnées au sujet de l'attitude qu'ils adopteront, les deux généraux roumains répondent qu'ls suivront le nouveau gouvernement.

— 21,30 h : À partir de ce moment les postes roumains de radio annoncent — à courts intervalles — qu'en peu de temps on va transmettre un „communiqué important".

— Vers les 21,30 h : En même temps, au Palais, on imprime sur disque la proclamation adressée au pays par laquelle le roi Mihai fait connaître les changements survenus.

— A partir de 22,12 h : Les postes Radio Roumanie et Radio Bucarest commencent à diffuser la proclamation du roi au pays, la déclaration du nouveau gouvernement roumain et les premiers documents édictés par le cabinet Sănătescu.

— Après 22,12 h : Le pays tout entier et l'armmée roumaine accueillent avec pleine satisfaction les nouvelles relatant les événements qui ont eu lieu à Bucarest à la suite desquels la dictature antonescienne a été renversée, la Roumanie se retirait de la guerre hitlérienne et commençait la lutte juste pour libérer la Transylvanie du Nord de l'occupation horthyste et nazie.

— Après 22,12 h : La proclamtion du roi Mihai I est receptionnée aussi au Quartier Général de Hitler à Rastenburg : ce fut la première information concernant l'insurection en Roumanie, reçue par Hitler. Peu après, le général Kreipe a transmis — de Berlin — une autre communication.

— 22,25 h : Manfred von Killinger informe le général Friessner sur le résultat de son audience chez le roi Mihai I.

— La même heure, 22,25 : Le Commandant du Groupe „l'Ukraine de Sud" fait connaître au général Hansen (le chef de la mission militaire terrestre du Reich à Bucarest) la décision de Friessner de prendre la commande de toutes les unités hitlériennes se trouvant en Roumanie.

— Après 22,30 h : Lucreţiu Pătrăşcanu prépare l'apparition — pour le lendemain matin — du premier numéro légal de l'organe du P.C.R. — „România liberă" (La Roumanie libre). En même temps, une équipe de communistes préparent une édition spéciale du même journal.

— 22,30 h : À Bucarest prend fin le blocage des objectifs allemands de première urgence.

— La même heure, 22,30 : Le général dr. Spalcke (attaché militaire du Reich à Bucarest) transmet à Berlin un rapport détaillé concernant les événements qui ont eu lieu en Roumanie.

— Vers les 23 h : Une équipe de patriotes prépare l'apparition — pour le lendemain matin — de l'organe légal du P.S.D. — „Libertatea" (La Liberté).

— Toujours vers les 23 h : Le Grand État Major (dont le chef était depuis qeulques heures le général G. Mihail) transmet *le directive opérative nro 1* destinée à toutes les grandes unités de l'armée roumaine, qui recevaient des missions opératives.

— À partir de 23 h : Le Premier Sănătescu et Gr. Niculescu-Buzeşti, nouveau ministre des Affaires etrangères, accordent une audience aux généraux Hansen et Gerstenberg, accompagnés par le dr. Steltzer, conseiller de légation. On arrive à conclure un „accord" qui stipule que les troupes hitlériennes doivent quitter le territoire de la Roumanie evitant „tout acte d'hostilité ou de destruction".

— Après 23 h : Des manifestations occasionnées par l'insurrection ont lieu en Capitale.

— 23,25 h : Le général Friessner s'entretient, par téléphonne, avec Hitler qui ordonne d'évincer „la clique de traîtres" de Bucarest et d'y instaurer un nouveau gouvernement pro-allemand ; le Führer promet d'y revenir avec les indications suplémentaires dans «une heure» du plus tard.

—23,30 h : Au nord de la Moldavie les troupes affectées à la garde des frontières du colonel Nistor Teodorescu — prenant la proclamation du roi pour un *ordre* de tourner les armes contre l'Allemagne — initient plusieurs actions soutenues contre les unités allemands de la région.

— 24 h : Comme il l'avait promis à Friessner, Hitler transmet — par l'intermédiaire du général Jodl — de nouvelles dispositions relatives à la situation en Roumanie ; parmi d'autres il renforce l'ordre «d'anéantir le putsch» et d'organiser une «marche» sur Bucarest.

— Josqu'à la fin de la journée du 23 août, le nouveau gouvernement roumain reçoit — de tous les coins du pays — de nombreux témoignages faisant preuve du soutien que le peuple et l'armée accordent à l'insurrection.

Le 24 août 1944

— Après 00,00 h : À Slănic Moldova, dès qu'il a reçu l'ordre d'étouffer l'insurrection, Friessner *considère non fondée la proposition de Hitler étant donné le* fait que — selon son opinion — ce qui s'est passé à Bucarest n'était pas un simple „coup de palais" mais un vrai „tournant... soutenu non seulement par le peuple tout entier (roumain — n.n.) mais aussi par les généraux".

— 1,03 h : La Légation allemande de Bucarest informe Friessner qu'elle est bloquée et que von Killinger, Hansen et Gerstenberg ne peuvent agir d'aucune manière.

— Vers les 1,30 h : Craignant la répression hitlérienne, le roi Mihai et son entourage quittent le Palais de Bucarest, se dirigeant vers Dobriţa (Gorj).

— Vers les 1,30 h : Une formation patriotique, dirigée par Ilie Dinuţ, transporte I. Antonescu et les autres arrêtés du Palais Royal dans une maison conspirative du P.C.R. à Bucarest.

— 1,55 h : Le général Friessner — respectant l'ordre de Hitler — communique à toutes les autorités allemandes de Roumanie la disposition d'étouffer l'insurrection ; la commande de cette action est confiée au général Gerstenberg.

— Après 2 h : Le Premier Sănătescu accorde la dernière audience aux généraux Hansen et Gerstenberg. S'engageant sur „parole d'honneur" d'essayer à arrêter «la marche» des unités hitlériennes sur Bucarest, Gerstenberg obtient la permission de se rendre à Otopeni, important point de commande nazi.

— Peu après 2 h : Après le départ des généraux Hansen et Gerstenberg, le Premier Sănătescu — convaincu que la réaction allemande ne tarderait pas — ordone d'attaquer les torupes hitlériennes „des l'aube" ; cette disposition faisait partie du plan des changements survenus à Bucarest le jour précédent.

— 2,58 h : Le général Hansen informe les autorités militaires supérieures que l'ordre de Hitler ne peut etre exécuté, les événements qui ont eu lieu en Roumanie jouissant „du plus large consentement" du peuple et l'armée.

— Après 3 h : Le général M. Racoviță, nouveau ministre roumain de la guerre, reçoit en audience le général Hansen.

— Toujours après 3 h : Le général Gerstenberg arrive à Otopeni où il essaye de retenir pour le moment «la marche» des troupes hitlériennes sur Bucarest.

— 3,35 h : Le Général Friessner, informé par Gerstenberg, demande à la 4ème Flote aérienne de ne rien entreprendre pour l'instant.

— Après 4 h : Vient de paraître le premier numéro de „Libertatea" (La Liberté), organe du P.S.D.

— 4,05 h : Revenu à la Légation, le général Hansen communique à Friessner que le nouveau gouvernement roumain «doit être pris au sérieux» ayant de sa part «tout le peuple et notamment le corps tout entier des généraux».

— 4,30 h : Respectant strictement l'ordre du Premier Sănătescu les forces d'insurrection de Bucarest déclenchent l'attaque contre les objectifs hitlériens (bloqués jusqu'alors). *La Guerre de la Roumanie contre le Reich hitlérien commence.*

— Toujours à 4,30 h : De l'aérodrome Boteni, près de Bucarest, décolle un avion ayant la destination Istanbul ; le colonel Ștefan Nicolescu porte les documents par lesquels le nouveau gouvernement roumain sollicite aux Nations Unies la conclusion de l'armistice.

— 4,35 h : Le général Friessner intervient auprès de *O.K.W.* pour qu'on revienne sur l'ordre de Hitler d'étouffer l'insurrection.

— Après 4,30 h : Dans la Capitale et le reste du pays les attaques des forces de l'insurection contre les hitlériens se généralisent.

— Vers les 5 h : Le premier numéro légal de „România liberă" (La Roumanie libre) est prêt à être imprimé.

— 5 h : En réponse à l'intervention de Friessner de 4,35 heures, *O.K.W.* reconfirme l'ordre de Hitler concernant l'anéantissement de l'insurrection. Cette décision qui a sanctionné l'état de guerre existant deja entre la Roumanie et le Reich nazi, a jeté les troupes hitlériennes dans une nouvelle aventure qui s'est soldée par un échec notoire : La Roumanie ne pourra être amenée de nouveau à l'état de «soumission» par le *Wehrmacht*, comme l'a demandé et le désirait Adolf Hitler.

CONTRIBUȚIA MARINEI ROMÂNE LA DESFĂȘURAREA OPERAȚIUNILOR INSURECȚIONALE DIN SUDUL MUNTENIEI ȘI DE PE DUNĂRE

DE

VALENTIN CIORBEA, MARIANA PĂVĂLOIU

Marina militară a intrat în componența armatei române moderne în deceniul al patrulea al secolului trecut [1], ca o armă de bază „pentru promovarea cu succes a unei politici militare active de apărare" [2].

Reorganizată pe baze moderne în timpul clarvăzătoarei domnii a lui Alexandru Ioan Cuza [3], dezvoltată și după 1866 pe noul fundament creat de domnitorul Unirii, marina militară a avut posibilitatea să dovedească foarte curînd, alături de întreaga armată română, că eforturile financiare și materiale făcute în acest domeniu n-au fost zadarnice.

Astfel, în timpul războiului pentru independența națională din 1877—1878, marinarii români au înfăptuit, prin constituirea și conducerea bateriilor de coastă de la Calafat, acțiuni pline de îndrăzneală și vitejie îndreptate împotriva monitoarelor turcești ; ei au contribuit la construirea și apărarea podurilor de vase de la Siliștioara — Măgura și Turnu-Măgurele — Nicopole, la instalarea barajului de mine de la Nedeea, la operațiunile de acoperire a Dunării, precum și la alte măsuri de sprjinire a armatei româno-ruse ce lupta pe fronturile din Bulgaria [4].

---

[1] Vezi pe larg, C. Ciuchi, *Istoria marinei române în curs de 18 secole*, Constanța, 1906, p. 69 ; I. Toderașcu, *Marina Țării Moldovei pînă la Unirea Principatelor Române*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, an. XIV (1977), p. 37.

[2] Colonel Constantin Căzănișteanu, *Cu privire la dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1830—1859*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 4, Ed. Militară, București, 1977, p. 66.

[3] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 99 și urm.

[4] Detalii referitoare la participarea marinei militare la războiul de independență, la Căpitan de rangul I Nicolae Petrescu, *Marinari prin ploi de foc 1877—1878*, Ed. Militară, 1978, p. 9 și urm. C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 166 ; M. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre și pe coastele mării de la Varna la Odesa*, București, 1943, p. 181 ; General-colonel Ion Coman ș.a., *România în războiul de independență 1877—1878*, Ed. Militară, București, 1977, p. 137 ; General-maior Constantin Olteanu, *Măsurile luate de comandamentul român pentru acoperirea Dunării în perioada aprilie-august 1877*, în „Revista" de istorie", Tom. 29 (1976), nr. 4, p. 564.

La fel de prețioasă se înscrie participarea marinei militare, alături de trupele de uscat, și în timpul primului război mondial. Notabile au rămas în cronica evenimentelor istorice acțiunile de pe Dunăre ale monitoarelor românești ce au avut ca efect sprijinirea pe o perioadă de timp a aripei drepte a frontului din sudul Dobrogei [5] precum și pregătirea și desfășurarea operațiunii de la Flămînda. Ulterior, prin repetatele acțiuni de artilerie inițiate împotriva forțelor inamice de vasele marinei militare aflate în Delta Dunării, s-a acoperit flancul și spatele armatei noastre de pe Siret, aducîndu-se astfel, o contribuție de seamă la strălucitele victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz [6].

Pe aceeași linie de angajare totală la evenimentele de mare însemnătate pentru destinul poporului nostru se înscrie, de asemenea, și contribuția marinei militare la victoria insurecției naționale românești. Folosind documentele editate, precum și cele provenite de la diferitele unități și eșaloane ale marinei, mai puțin sau deloc utilizate de istoriografia noastră, autorii prezentului studiu își propun să releve participarea marinei militare la operațiunile insurecționale de pe Dunăre și din sudul Munteniei, unde îndeplinirea cu succes a misiunilor de luptă a fost de mare importanță nu numai pentru evenimentele din zonă, dar și pentru desfășurarea de ansamblu a insurecției.

*

Dispunerea forțelor germane de-a lungul părții românești a Dunării în momentul declanșării insurecției, precum și manevrele executate de acestea în zilele următoare, au pus trupele terestre și, în special, forțele fluviale românești în fața rezolvării unor situații militare ce vor deveni tot mai complexe pe măsura desfășurării evenimentelor.

Astfel, pe toată lungimea Dunării, de la Marea Neagră pînă la Baziaș, Germania dispunea de numeroase vase comerciale de toate categoriile, destinate aprovizionării, de instalații fixe sau mobile necesare întreținerii, reparării și demagnetizării navelor. Acestora li se adăugau navele de dragaj magnetic și acustic din regiunea Giurgiu — Baziaș precum și cele de război, din care o parte au fost retrase din Marea Neagră în Dunărea maritimă [7]. Menționăm că în majoritatea porturilor dunărene, inamicul avea amplasate depozite de tot felul; în sectorul Dunărea de Sus, la Șimian, staționa o puternică garnizoană germană, iar în amonte de Turnu-Severin, posturi de pîndă și apărare antiaeriană.

Unitățile navale și terestre din dispozitivul forțelor proprii dislocate în diferite sectoare ale Dunării se subordonau, în afara Regimentului

[5] Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, Ed. a II-a, vol. I, Ed. Casei școalelor, București, f.a., p. 439—440.

[6] *Dobrogea jună* (Constanța), XXII, nr. 178 din 15 august 1926.

[7] Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare: Arh. M.A.N.), Fond 1401 dosar 156, fila 2. Acestora li se putea alătura și celelalte aproximativ 200 de nave militare și comerciale din mare care, așa după cum s-a subliniat „puteau să navigheze și pe Dunăre, distanța permisă pentru fiecare fiind în funcție de tonaj", ceea ce putea să complice și mai mult situația. (Colonel Constantin Nicolae, *Luptele insurecționale pe Dunăre*, în *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, Ed. Militară, f.a., p. 262).

Infanterie Marină şi Regimentului Geniu Marină ce erau subordonate Comandamentului Litoralului Maritim şi Fluvial (în continuare : C.L.M.Fl.), direct Comandamentului Forţelor Fluviale [8] (în continuare : C.F.Fl.) comandat de contraamiralul Alexandru Stoianovici şi Statului Major al Marinei (în continuare : St.M.M.), fiind angrenate în ajunul insurecţiei în diferite misiuni.

Principala unitate de luptă de pe Dunăre a marinei româneşti era, prin puterea de lovire a inamicului şi raza de acţiune, flotila de monitoare. Aceasta era organizată după cum urmează : „Grupul 1 Fluvial" — comandant locotenent-comandor Stanciu Dumitru şi compus din monitoarele „Catargiu" şi „Lahovary". Primul a primit, în cursul zilei de 23 August 1944 misiunea de a conduce pînă la km. 68 monitorul „Lahovary", avariat, apoi de a se înapoia la Vîlcov „pentru a susţine şi a face protecţia A.A. o aperaţiunilor de trecere peste Dunăre a trupelor române" [9]. Vedeta fluvială nr. 2 şi o şalupă de legătură intrau, de asemenea, în compunerea acestui prim grup. „Grupul 2 Fluvial", comandat de locotenent-comandor Gealep Virgil, avea în compunere monitoarele „Brătianu", „Kogălniceanu" şi o şalupă şi avea ca misiune protejarea capetelor de pod de la km. 97 şi 43 din zona Tulcei, fiind în măsură, în caz de nevoie, de „a acţiona pe toate cele trei braţe ale Dunării" [10]. Conform organigramei, aceste două grupări se găseau la dispoziţia C.F.Fl.

„Grupul 3 Fluvial" — comandant locotenentul-comandor Nicolae Eustaţiu, compus din monitoarele „Basarabia", „Ardeal" „Bucovina" şi vedeta fluvială nr. 4, dislocat iniţial în zona Arapu-Brăila, era pus la dispoziţia St.M.M. şi funcţiona drept centru de instrucţie al C.F.Fl. [11]. Cu toate că cele trei monitoare aveau de efectuat diferite reparaţii, erau totuşi în măsură, după cum precizează documentele de arhivă, „a se deplasa în 24 de ore la ordinul St.M.M. sau al C.F.Fl. . . . în Deltă sau amonte" [12].

În componenţa forţelor fluviale româneşti intrau, de asemenea, Flotila de dragaj şi Flotila de siguranţă. Prima, comandată de căpitanul Uceanu Constantin, efectua cu o parte din cele 19 remorchere şi şalupe (unele se găseau în reparaţie la Şantierul naval mobil nr. 2), misiuni de drenaj în zonele Tulcea, Brăila şi Giurgiu [13].

---

[8] Comandamentul forţelor fluviale era structurat pe două eşaloane : „Eşalonul nr. 1", la Tulcea, cuprindea sediul comandantului, statul major şi celelalte birouri şi „Eşalonul nr. 2", la Galaţi, în subordinea căruia intrau alte birouri şi servicii ; *Arh. M.A.N.*, fond 379, dosar 10, f. 6 ; Viceamiral(r) Fl. Diaconu, *În Dobrogea, în Insurecţia din august şi semnificaţia ei istorică*, p. 226.

[9] Arh M.A.N., Fond 379, dosar 10, f. 8—9.

[10] *Ibidem*, f. 9 ; dosar 15, f. 12.

[11] Conform raportului nr. 38 din 27 octombrie 1944 al locotenentului-comandor Nicolae Eustaţiu, comandantul „Grupului 3 Fluvial" (şi în acelaşi timp şi al monitorului „Basarabia") către C.F.Fl., reiese că, potrivit ordinului primit, misiunea de instrucţie a rămas numai în sarcina monitorului „Ardeal", celelalte nave primind misiunea de a se deplasa spre Tulcea". *(Ibidem*, dosar 15, f. 17).

[12] *Ibidem*, dosar 10, f. 9 ; dosar 15, f. 18.

[13] *Ibidem*, dosar 10, f. 10.

„Flotila de siguranţă" comandată de căpitanul Fotescu Gheorghe, executa misiuni de siguranţă pe canalul Sulina, în zona Tulcea şi în zona Şantierul naval mobil nr. 2 ce se găsea pe canalul Arapu — Brăila [14].

Pe Dunărea mijlocie se găsea, de asemenea, un grup de siguranţă format din 3 remorchere şi 4 şalupe luate în subordinea St.M.M. [15].

Comandamentul fluvial mai dispunea, pe braţul Chilia, de două secţii plutitoare de 47 mm instalate pe bacuri fără motor, două plutitoare A.S.A. (apărare sub apă — n.ns.), unul la Vîlcov, iar celălalt la Brăila, precum şi trei nave" : „Măcin" (nava comandant a C.F.Fl.), „Maican" (la dispoziţia Serviciului hidrografic al C.F.Fl.), „Păun" (la dispoziţia şefului St.M.M.), ce erau antrenate la Galaţi în operaţiunile de evacuare a „Eşalonului nr. 2" [16].

Acestora li se adăugau grupările de nave auxiliare formate din : „Convoiul de aprovizionare", „Serviciul de materiale", „Centrul de instrucţie motorişti" şi gruparea de şalupe, barcaze sanitare, pletine cu muniţii, precum şi alte numeroase vase puse la dispoziţia unităţilor terestre din subordine sau a altor unităţi [17].

Menţionăm că în evenimentele insurecţionale de pe Dunăre au mai fost antrenate şi alte două importante nave ale marinei militare, submarinul „Delfinul", aflat în reparaţie la Corabia, şi torpilorul „Zborul".

Efectivele terestre din subordinea C.F.Fl. formate din batalioane de infanterie marină, baterii de coastă, grăniceri, jandarmi şi altele din zona Dunării maritime erau grupate, în principal, pe trei sectoare (Chilia Veche, Vîlcov, Sulina) şi ajutau la trecerea trupelor române în Dobrogea [18].

În celelalte porţiuni ale Dunării, marina militară mai dispunea de alte unităţi, cum erau „Detaşamentul Dunărea de Sus" (format dintr-o baterie de 47 mm, amplasată în zona Vîrciorova, un pluton puşcaşi de marină, un pluton arme sub apă, o vedetă blindată şi patru şalupe de patrulare) cu un efectiv de 206 oameni, care efectuau siguranţa transporturilor fluviale între Cetate-Baziaş şi apărarea zonei Porţile de Fier [19].

Alte unităţi terestre ale marinei dintre care mai importante erau Regimentul de infanterie marină, Regimentul de geniu marină şi efective ale şcolilor marinei erau dislocate în diferite regiuni din sudul Munteniei [20]. Acestora li se adăugau plutoanele care asigurau paza depozitelor fluviale de echipaje şi materiale din zona Ţăndărei. Declanşarea insurecţiei a antrenat, după cum vom vedea în continuare, şi aceste unităţi care au acţionat în cooperare cu trupele terestre din raioanele respective în acţiuni împotriva forţelor germane. (Pentru situaţia răs-

[14] *Ibidem.*
[15] *Loc. cit.*, fond 1401, dosar 156, f. 3.
[16] *Ibidem*, fond 379, dosar 10, f. 11.
[17] *Ibidem*, f. 12—16.
[18] *Ibidem*, f. 6—8.
[19] *Ibidem*, fond 1401, dosar 156, f. 4.
[20] *Ibidem*, f. 5 ; fond 378, dosar 25, f. 58—60.

pîndirii forţelor marinei militare şi germane la Dunăre, vezi harta anexată).

*

Luînd cunoştinţă de începutul insurecţiei odată cu transmiterea la radio a Proclamaţiei către ţară, majoritatea navelor militare, dînd dovadă de disciplină şi iniţiativă, fără a mai aştepta ordine în acest sens, au luat măsuri de supraveghere a forţelor inamice în vederea preîntîmpinării unui eventual atac din partea acestora. Concomitent, s-a cerut eşaloanelor superioare precizări şi instrucţiuni cu privire la misiunile ce le reveneau în noua situaţie creată.

Pentru început, aşa cum reiese din Directiva operativă a Marelui Stat Major referitoare la misiunile de luptă ale armatei române împotriva trupelor germane, transmisă comandamentelor în noaptea de 23 August 1944, unităţilor marinei militare de pe fluviu le revenea sarcina de a „face siguranţa Dunării între Brăila şi Silistra în special în trecerile de la Brăila, Hîrşova şi Cernavodă“ [21].

Intrat într-o activitate febrilă, St.M.M. s-a preocupat în baza ordinelor superioare, să clarifice eşaloanelor din subordine, noua situaţie şi misiunile ce le aveau de îndeplinit. Astfel, la orele 00,30 (24 august 1944), viceamiralul Ioan Georgescu [22], care se deplasase din Bucureşti la Brătuleşti, a transmis telefonic dispoziţii cu privire la încetarea oricărei subordonări faţă de comandamentele germane, încetarea luptelor contra ostaşilor sovietici, precum şi noua linie pe care urmau să acţioneze trupele române [23].

Avînd în vedere importanţa deosebită ce s-a acordat, încă de la începutul desfăşurării insurecţiei, menţinerii iniţiativei şi controlului situaţiei de pe Dunăre, St.M.M. s-a preocupat pentru a scoate forţele proprii ce se găseau în regiunea maritimă a fluviului din vechile dispozitive, creîndu-le astfel o posibilitate mult mai mare de mişcare, de îndeplinire cu succes a misiunilor. Aceasta explică ordinul transmis prin „Eşalonul 1 Tulcea“, la orele 02,00, C.F.Fl., ordin prin care dispunea retragerea unităţilor navale la sud de linia Brăila — Dunărea maritimă şi braţul Chilia, urmînd să păstreze în zonă, după cum s-a precizat ulterior, mijloacele necesare continuării operaţiunii de evacuare în Delta Dunării a trupelor române [24]. Desigur, noile poziţii stabilite unităţilor marinei erau în consens cu aliniamentul pe care urmau să se replieze Armata a 3-a şi a 4-a română [25].

---

[21] *Documente privind istoria militară a poporului român (23 august — 31 august 1944)* (în continuare, se abreviază prin sigla D.I.M.P.R.), vol. I, Ed. Militară, 1977, p. 16.

[22] Viceamiralul Ioan Georgescu a fost numit, prin Decretul nr. 1620 din 23 august 1944, ministru subsecretar de stat al marinei. *(Ibidem,* p. 125).

[23] Arh. M.A.N., fond 379, dosar 10, f. 17 ; fond 378, dosar 25, f. 1.

[24] *Ibidem,* fond 379, dosar 10, f. 18.

[25] Noul aliniament, linia Focşani — Nămoloasa — Brăila ; sud Brăila — Chilia — Dunărea Maritimă — pe care urma să se replieze Armata a 3-a şi a 4-a — e transmis telefonic de viceamiralul Ioan Georgescu în ordinul de la ora 00,30 din 24 august 1944. *(Ibidem,* fond 378, dosar 25, f. 1).

Înştiinţat că la Galaţi „Eşalonul 2" n-a primit acest ordin întrucît trupele germane ocupaseră oficiul P.T.T. [26], pentru a nu se mai repeta astfel de situaţii, St.M.M. a precizat prin ordinul transmis în dimineaţa zilei de 24 august 1944 (ora 9,45) misiunea de a asigura prin gărzi puternice paza tuturor oficiilor telefonice şi telegrafice, nu numai în vederea garantării funcţionării lor, ci şi pentru reprimarea cu energie a eventualelor încercări de ocupare a acestora [27].

Misiunile stabilite pentru unităţile marinei din fîşia dobrogeană a Dunării maritime de eşaloanele superioare, dar în special de Directiva Marelui Stat Major din 23 August, erau nemijlocit legate de operaţiunile pe care trebuiau să le desfăşoare trupele române din Dobrogea şi care vizau eliberarea acestei părţi a teritoriului românesc, împiedicarea sosirii de noi trupe inamice de peste graniţă, dar, mai ales, *înlăturarea oricăror posibilităţi de retragere a forţelor germane la vest de Dunăre.*

Importanţa izolării trupelor germane din Dobrogea şi menţinerea controlului asupra Dunării, nu numai pentru curăţirea teritoriului dintre Dunăre şi Mare de forţele inamice, dar şi anihilarea completă a oricăror posibilităţi de cooperare cu trupele din Muntenia avea ca scop să asigure desfăşurarea cu succes şi a operaţiunilor militare din Muntenia.

Date fiind aceste cerinţe, Marele Stat Major va preciza, la 25 august 1944, orele 12, St.M.M. [28], că unităţile din subordine trebuie să acţioneze în aşa fel încît „nici un german din Dobrogea nu trebuie să treacă în Muntenia" [29]. Pentru reuşita acestei misiuni, mijloacele de trecere a fluviului atît române, cît şi germane trebuiau trecute pe malul vestic şi puse sub pază, trupele hitleriste urmînd să fie ori dezarmate şi internate în lagăre special amenajate ori alungate peste graniţă.

După cum preciza, în continuare, ordinul forţelor terestre ale marinei şi în special flota de monitoare, căruia i se acorda un rol de maximă importanţă în îndeplinirea misiunii, trebuia să acţioneze în cooperare cu trupele de uscat [30].

Încă din primele momente ale înfăptuirii ei, insurecţia din august 1944 a constituit o puternică lovitură pentru guvernul de la Berlin şi reprezentanţii săi din România [31]. Stupoarea şi panica n-au ocolit nici unităţile fluviale şi terestre de pe Dunăre care, aşa după cum subliniază

---

[26] *D.I.M.P.R.*, vol. 1, p. 56.

[27] Arh. M.A.N., fond 379, dosar 10, f. 18.

[28] La orele 17,06 St.M.M. a reluat acest ordin, transmiţîndu-l comandamentelor din subordine, iar la orele 17,20, prin Comandamentul forţelor maritime, îl va detalia în cinci puncte. *(Ibidem*, f. 29).

[29] *D.I.M.P.R.*, vol. 1, p. 183.

[30] *Ibidem.*

[31] *Lupta P.C.R. în frunte cu forţele patriotice împotriva dominaţiei Germaniei naziste şi a dictaturii antonesciene. Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944*, în „Anale de istorie", an. XXIV (1978), nr. 4, p. 132; General-maior Constantin Antip, *Declanşarea insurecţiei*, în *Insurecţia din august şi semnificaţia ei istorică*, pp. 184—185; General-maior Eugen Bantea, *Insurecţia română în jurnalul de război al grupului de armate german „Ucraina de Sud"*, Ed. Militară, 1974, p. 21 şi următoarele.

un document al Secţiei operaţii a St.M.M. au fost „complet surprinse de schimbarea politică a României prin actul de la 23 August 1944"[32].

Alertate, majoritatea vaselor germane din Deltă, protejate de nave militare[33] „se retrag în mare grabă în susul Dunării"[34], după distrugerea unor obiective proprii în cursul zilei de 24 august, al nopţii de 24 spre 25 august 1944 şi al dimineţii următoare. Concomitent, vasele germane de mare de la Sulina ies în Mare, îndreptîndu-se spre sud[35]. La ora 15,00 (25 august 1944) ultimul vas german din Deltă se retrăgea spre Galaţi. Deci, la numai 41 de ore de la declanşarea insurecţiei, cea mai mare parte a Deltei Dunării era eliberată creînd forţelor sovietice posibilitatea înaintării nestingherite şi a cooperării şi în această parte a teritoriului românesc cu unităţile armatei române.

În această direcţie, în activitatea C.F.Fl., a comandamentului trupelor române din nordul Dobrogei, ca, dealtfel, şi a eşaloanelor lor superioare, se remarcă, în vederea stabilirii unor contacte cu trupele sovietice, o preocupare deosebită. Acestea reuşiseră în dimineaţa zilei de 24 august 1944 să pătrundă în Deltă (zona Periprava), continuîndu-şi misiunile de luptă, întrucît, aşa cum reiese din precizările făcute generalului Leoveanu şi contraamiralului Al. Stoianovici de către contraamiralul Gorşkov, comandantul Flotilei sovietice de Dunăre, cu ocazia întîlnirii de la Ismail din 26 august 1944, „el nu ştie nimic de armistiţiu (...), că el personal nu are nici un ordin cu privire la armistiţiu"[36].

În sectorul „Dunărea de Sus" vasele germane încep retragerea la 25 august 1944, atacînd şi producînd distrugeri porturilor din amonte de Turnu-Severin. Situaţia a devenit mai dificilă în această regiune şi ca urmare a faptului că forţele terestre inamice venite din Iugoslavia au reuşit să ocupe porturile de la Baziaş pînă la Orşova (exclusiv)[37].

Convoaiele formate în Dunărea maritimă, împreună cu celelalte aflate pe cursul mijlociu al fluviului au continuat retragerea în speranţa atingerii frontierelor ungare, fiind însă sistematic lovite de unităţile de uscat, aviaţie şi marină, care le produc serioase pierderi[38].

---

[32] Arh. M.A.N., fond 1401, dosar 156, f. 2.

[33] Cortegiul de nave germane, căruia i se adaugă pe parcurs alte vase, ajungînd la circa 200, a fost pus sub comanda contraamiralului P. W. Zieb. Detalii, la General-maior Eugen Bantea, *Acţiunile militare române pe coasta Mării Negre în timpul insurecţiei naţionale antifasciste din august 1944*. în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 2, Ed. Militară, Bucureşti, 1974, p. 122.

[34] Arh. M.A.N., fond 379, dosar 10, f. 29.

[35] *Ibidem*, f. 17.

[36] *Ibidem*, f. 37 ; *D.I.M.P.R.*, vol. I, p. 177. Dintr-un alt document de arhivă, reiese că alte trupe sovietice din zonă au înţeles sensul evenimentelor. Astfel, trei ofiţeri din Corpul 4 blindat s-au prezentat la Tulcea „pentru a cere informaţii mai complete asupra încetării ostilităţilor între români şi ruşi, de care trupele nu au încă cunoştinţă". În continuare aceştia au precizat că au luat măsuri ca trupele sovietice să deschidă foc numai împotriva germanilor. *(Ibidem*, p. 219). Desigur, complexitatea situaţiei era dată de faptul că la 24 august 1944, Naţiunile Unite nu recunoscuseră încă statutul juridic internaţional ce şi-l crease România prin insurecţie, motiv pentru care „se considerau încă în război cu noi" (General-maior Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 122).

[37] Arh. M.A.N., fond 1401, dosar 156, f. 3.

[38] General-maior Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 122.

Paralel cu retragerea navelor, importante forţe terestre din estul Munteniei se îndreptau spre Dunăre, pe direcţiile Călăraşi-Olteniţa, cu intenţia de a se salva în Bulgaria, ameninţînd cu distrugerea porturile româneşti [39]. Planurile acestor coloane germane, ca, dealtfel, şi a celorlalte efective militare inamice din regiune, au fost dejucate de promptitudinea cu care au acţionat trupele de uscat şi forţele terestre ale marinei.

Astfel, conform ordinului primit în noaptea de 24 august 1944 (orele 22,00) din partea garnizoanei Călăraşi s-au pus la dispoziţie marinei subunităţi pentru a captura un tren de carburanţi din gara Dîlga şi a cuceri un mare depozit german de lubrefianţi din gara Lehliu. Misiunea a fost îndeplinită cu succes, paza germană fiind dezarmată şi trimisă la Călăraşi [40].

La 25 august 1944, Regimentul Geniu Marină împreună cu Regimentul Infanterie Marină desfăşoară acţiuni în zona Călăraşi — Ciulniţa în scopul de a opri şi dezarma coloanele germane [41]. În luptele desfăşurate pe şoseaua ce lega cele două localităţi, germanii au pierdut 100 de oameni, iar restul, un general, cinci ofiţeri superiori, 22 ofiţeri inferiori, 191 subofiţeri şi 1562 soldaţi au fost făcuţi prizonieri. S-a capturat, de asemenea, o mare cantitate de arme, muniţiuni şi autovehicule care au fost predate garnizoanei Călăraşi [42].

Detaşamentul format din efectivele celor două regimente ale marinei a rămas în continuare la dispoziţia comandantului garnizoanei Călăraşi ; în următoarele patru zile, el a dezarmat şi celelate coloane germane care încercau să pătrundă în această parte a ţării, reuşind să facă prizonieri încă aproximativ 5000 de germani [43].

Primele acţiuni cu caracter armat la care au participat pe Dunăre unităţile marinei au fost cele din zona Porţilor de Fier, unde era dislocat, după cum am menţionat, Detaşamentul Dunărea de Sus. Pe baza ordinelor primite, Detaşamentul se angajează, începînd cu data de 25 august 1944, în operaţiuni contra forţelor germane acţionînd „independent şi în cooperare cu unităţile armatei de uscat române din zonă" [44]. *În aceeaşi zi este armat remorcherul „Ardealul", care deschide foc asupra* „primului convoi de nave hitleriste ajuns în zonă" [45]. Începînd cu 26 august, Detaşamentul Dunărea de Sus ia parte la luptele din apropierea localităţii Simian, în cooperare cu trupele de uscat, şi unde după trei ore „sunt dezarmaţi şi internaţi 1000 de ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi ger-

[39] Arh. M.A.N., Fond 1401, dosar 156, f. 2.
[40] *Ibidem*, Fond 378, dosar 25, f. 58.
[41] *Ibidem*, Fond 1401, dosar 156, f. 6—7.
[42] *Ibidem*, f. 7 ; dosar 156, f. 58.
[43] *Ibidem*, f. 7. Cu restul Regimentului de infanterie marină s-a asigurat apărarea localităţii Roşeţi, unde unitatea avea depozite şi magazii, s-a menţinut ordinea şi asigurat paza unor obiective din oraşul Călăraşi (*Ibidem*, Fond 378, dosar 25, f. 59).
[44] *Ibidem*, Fond 1401, dosar 156, f. 4.
[45] Colonel V. Anescu, ş.a., *România în războiul antihitlerist 23 august 1944 — 9 mai 1945*, Ed. Militară, 1966, p. 501.

mani şi sunt capturate 60 de camioane, turisme şi motociclete“ [46]. Paralel cu aceste acţiuni, bateria de 47 mm de la Vîrciorova a bombardat pînă la copleşirea ei de către forţele inamice de uscat, navele germane aflate în curs de retragere.

Dată fiind situaţia destul de complicată din această zonă a Dunării, unde după cum am menţionat, unităţi inamice reuşiseră să ocupe cîteva puncte de pe fluviu din amonte de Orşova, pentru a elimina posibilitatea înaintării acestora în aval, dar mai ales pentru a bara scurgerea convoaielor germane spre Turnu-Severin, Detaşamentul Dunărea de Sus a îndeplinit cu succes dificila misiune de minare a Dunării. În nopţile de 28/29 august şi 31 august/1 septembrie au fost instalate baraje de mine [47] în zona Ostrovul Corbului, care au avut ca efect „oprirea convoaielor şi au silit pe germani să sabordeze aproximativ 60 de nave în zona Prahovo“ [48], restul de 100 fiind capturate de români, contribuind, astfel, în mod hotărîtor la zădărnicirea planurilor inamice şi menţinerea iniţiativei de partea forţelor române.

În acelaşi timp, detaşamentul a îndeplinit misiuni de observare şi identificare a forţelor germane de pe malul sîrbesc, a luat legătura cu ofiţeri iugoslavi sosiţi „pentru a întocmi un plan de colaborare“ [49].

Alături de contribuţia adusă la desfăşurarea operaţiunilor insurecţionale de unităţile terestre ale marinei, consemnăm aportul şcolilor de marină şi al subunităţilor de la depozitele fluviale. Constituiţi în două plutoane, elevii Şcolii navale şi ai Şcolii de submaiştri de marină, întărite cu un pluton de pionieri de marină şi un pluton de grăniceri, au acţionat în oraşul Zimnicea împotriva unui detaşament german care deservea un tren de reperaj (44 vagoane) al aviaţiei. După cinci ore de luptă, fără pierderi mari din partea românilor, detaşamentul german este lichidat (cinci morţi, doi răniţi şi 18 prizonieri) [50].

În zona Ţăndărei, efectivele depozitelor fluviale (cinci plutoane a 30 de oameni fiecare) comandate de colonelul Silviu Topor, în cooperare cu unităţile terestre şi de aviaţie aflate în garnizoană, au ocupat încă în cursul nopţii din 25/26 august un dispozitiv care bara toate intrările şi ieşirile zonei Ţăndărei-Strachina.

Efortul principal a fost concentrat asupra şcolii primare din Ţăndărei-Gară, unde un grup masiv de germani se organizase pentru apărare.

---

[46] Arh. M.A.N., Fond 1401, dosar 156, f. 6.

[47] Primul baraj a fost executat între km. 910—911, minarea executîndu-se cu 28 de mine Rudmann, aşezate în linie dreaptă. Al doilea baraj a fost executat pe două linii sub formă de unghi, plasîndu-se 19 mine de acelaşi tip, plantate din 30 în 30 m, în capul Ostrovului Corbului, între km. 913, 5—914,5. (*Loc. cit.*, Fond 1401, dosar 41, f. 243 ; fond 948, dosar 1181, f. 499).

[48] *Loc. cit.*, Fond 1401, dosar 156, f. 17 ; V. Anescu, *op. cit.*, p. 501. După consultarea documentelor de arhivă, ce stau la baza prezentului studiu, înclinăm şi noi spre aprecierea istoricului militar Constantin Nicolae, care consideră că numărul navelor pierdute de germani în zonă a fost cu mult mai mare (Colonel Constantin Nicolae, *op. cit.*, p. 264).

[49] *D.I.M.P.R.* vol. 3, p. 44.

[50] Arh. M.A.N., Fond 1401, dosar 156, f. 7.

După o luptă susţinută ce a durat aproape cinci ore, rezistenţa trupelor germane din şcoală şi împrejurimi a fost anihilată. Comparativ cu pierderile proprii (doi morţi şi patru răniţi) cele consemnate la inamic au fost mult mai mari (cinci morţi, nouă răniţi, 191 de prizonieri evacuaţi cu primul tren la Călăraşi, la care se adaugă diferite materiale şi armament) [51].

Desigur că pentru desfăşurarea cu succes a operaţiunilor insurecţionale, o importanţă deosebită o avea dezarmarea şi anihilarea convoaielor germane de pe Dunăre. Urmărind realizarea acestui lucru, St.M.M. hotărăşte, la 26 august 1944, prin trei ordine transmise la orele 14,30, 23,00 şi 24,00, conform dispoziţiilor Ministerului de război, ca monitoarele din „Grupul 3 Fluvial" să se deplaseze „imediat spre Giurgiu, cu misiunea de a ataca navele de război şi convoaiele de debarcare germane" [52].

După mai multe încercări nereuşite, făcute în cursul nopţii din 26/27 august de a lua legătura prin radio cu „Grupul 3 Fluvial", s-a apelat la Staţia T.F.F. (telegrafie fără fir) Constanţa.

În dimineaţa zilei de 27 august 1944 (ora 06,00), monitoarele recepţionează ordinul de plecare urgentă în misiune.

Sosit pe canalul Vîlciu, unde se găseau monitoarele la data primirii misiunii, comandantul C.F.Fl., contraamiralul Al. Stoianovici, reuneşte la bordul monitorului „Bucovina" pe toţi comandanţii de monitoare „şi expune planul de urmărire şi capturare a navelor germane în retragere pe Dunăre, fixînd planul de acţiune pentru îndeplinirea acestei misiuni" [53].

Planul stabilea că monitoarele urmau să fie grupate cîte două, după starea de funcţionare a staţiei T.F.F., primind ordinul să se deplaseze în amonte în dimineaţa zilei de 28 august 1944. Conform precizărilor făcute, grupul „Basarabia — Bucovina" urma să acţioneze pe Dunăre începînd cu ora 3, iar grupul „Ardeal — Lahovary" avea să intre în misiune pe braţul Borcea imediat după plecarea primelor două monitoare [54]. După curăţirea celor două braţe ale Dunării de forţe inamice navele trebuiau să se reunească şi să continue drumul spre Giurgiu.

În aceeaşi seară, monitorul „Bucovina" avînd la bord pe contraamiralul Stoianovici, pleacă spre Hîrşova, urmînd ca în dimineaţa zilei de 28 august 1944 să se ralieze cu „Basarabia" şi să pornească în misiune.

Fără a mai aştepta proviziile de alimente, monitorul „Basarabia" se deplasează spre Hîrşova şi împreună cu cealaltă navă pornesc în amonte, conform planului stabilit. Pînă la Cernavoda au reuşit să captureze 14 remorchere, două şalupe cu motor şi 60 de şlepuri încărcate cu diferite materiale şi muniţie [55].

---

[51] *Ibidem*, Fond 379, dosar 10, f. 42
[52] *Ibidem*, f. 39 ; dosar 15, f. 21.
[53] *Loc. cit.*, Fond 379, dosar 15, f. 23 şi 48.
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem.*

După ce au fost dezarmate, o parte din navele inamice a fost îndrumată spre Piua Pietrii, iar cele lipsite de mijloace de deplasare, au fost lăsate pe loc.

În aceeaşi zonă au fost găsite „puse pe uscat" trei remorchere germane, cărora li s-a schimbat pavilionul cu cel românesc, după care au fost lansate pe poziţie. La km. 229 au fost capturate mai multe convoaie (între care unul sanitar), cărora după ce le-a fost ridicat armamentul, li s-a ordonat să rămînă în acelaşi punct [56].

Ajunse la Cernavoda, cele două monitoare vor opri, întrucît locotenentul-comandor Nicolae Eustaţiu avea misiunea de a comunica colonelului Grigorescu, comandantul garnizoanei, dispoziţiile C.F.Fl. în legătură cu capturarea şi dezarmarea navelor germane din zonă [57]. Astfel, trupele din Cernavoda, care în zilele anterioare purtaseră aprige lupte pentru apărarea podului şi a oraşului, la care a participat şi plutonul apărări sub apă, aparţinînd Regimentului geniu marină [58], trebuiau să asigure paza navelor capturate, ambarcarea pe o singură navă a tuturor germanilor aflaţi la bordul acestora şi trimiterea la Piua Pietrii, unde urma să fie condus şi convoiul cu răniţi aflat la km. 229. Instrucţiunile transmise colonelului Grigorescu, precizau, de asemenea, că trupele de uscat din zonă trebuie să facă totul pentru a nu „permite ca nici o navă germană să treacă în amonte de Cernavoda" [59].

Îndată cu acestea au fost comunicate, cele două monitoare s-au îndreptat spre Gura Borcei, unde urmau să se reunească conform planului iniţial cu celelalte două nave ce acţionau deja pe braţul Borcea. În drum spre locul de întîlnire (unde s-a ajuns la ora 19,00) au mai fost luate două remorchere germane părăsite în zona Rasovei [60].

Celălalt grup de monitoare „Ardeal — Lahovary", îşi începe misiunea pe braţul Borcea la 28 august 1944, ora 05,00. Pe parcursul acestei acţiuni, sînt dezarmate şi dirijate către Piua-Pietrii (întrebuinţîndu-se remorcherele „Izvoreanu" şi „Silistra"), următoarele nave germane : două şalupe, trei bacuri cu motor armate, încărcate cu armament şi alimente, un convoi sanitar (format din două remorchere şi opt şlepuri şi 11 remorchere [61]. Ajunse la Călăraşi, către ora 09,30 (29 august), cele două monitoare se opresc, „Lahovary" pentru a i se efectua unele reparaţii necesare, iar „Ardealul" în vederea aprovizionării cu combustibil. Împreună cu monitorul „Bucovina", sosit la Călăraşi pentru a culege informaţii despre cel de-al doilea grup, care întîrziase la întîlnire, cele trei monitoare sosesc la Gura Borcei către ora 17,30, unde le aştepta celălalt monitor şi, împreună, îşi continuă misiunea spre Giurgiu.

---

[56] *Ibidem*, f. 24 ; Fond 379, dosar 10, f. 51.

[57] În urma acestor lupte cu navele germane, ce încercau să treacă în amonte, şi pentru dezarmarea unei importante coloane germane venite dinspre nord şi asigurarea traficului normal pe pod în vederea transportării în Muntenia a Diviziei 9 Infanterie, au fost făcuţi peste 4590 prizonieri, între care şi un general. (General maior Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 125 ; *D.I.M.P.R.*, vol. 3, p. 194).

[58] Arh. M.A.N., Fond 1401, dosar 156, f. 7.

[59] *Loc. cit.*, Fond 379, dosar 15, f. 24.

[60] *Ibidem.*

[61] *Ibidem*, Fond 379, dosar 10, f. 51.

Prin aceste acţiuni, care s-au desfăşurat în strînsă legătură cu cele ale forţelor terestre, Dunărea şi flancul ei drept, Dobrogea, au fost eliberate „exclusiv prin eforturile trupelor române“ [62]. O parte dintre acestea, unităţi ale Diviziei 9 infanterie şi ale Corpului 3 Armată, executa în cursul zilelor de 28 şi 29 august trecerea din Dobrogea în Muntenia prin punctul Vadu-Oii — Giurgeni „cu ajutorul mijloacelor adunate în zonă şi sub directa conducere a C.F.Fl.“ [63].

Pentru a grăbi deplasarea monitoarelor, torpilorul „Zborul“ a primit ordin să ambarce la bordul său pe noul şef de stat major al C.F.Fl., căpitanul-comandor Victor Voinescu, care trebuia să coordoneze îndeplinirea misiunii. Menţionăm că în acţiunea de urmărire a convoaielor germane, torpilorul a capturat remorcherul „Grafenstein“ şi nava-spital „Ferdinand“, pe care le-a predat la Hîrşova şi respectiv la Piua-Pietrii [64].

Cealaltă importantă navă militară maritimă aflată pe Dunăre, submarinul „Delfinul“, deşi se găsea în reparaţie în portul Corabia, a deschis focul în ziua de 28 august 1944 împotriva unor nave germane care bombardau oraşul şi portul.

Întrunind pe comandanţii monitoarelor şi ascultînd raportul lor, faţă de situaţia în care se găseau navele „avînd avarii la maşini şi mergînd cu viteze diferite“ [65], căpitanul-comandor Voinescu a hotărît ca grupul „Basarabia-Bucovina“, sub comanda sa, să continue urmărirea navelor germane spre Turnu-Severin, iar celălalt grup „Ardeal — Lahovary“, pus sub comanda căpitanului Gomoescu Grigore, să continue marşul pînă la Giurgiu, urmînd să rămînă la dispoziţia St.M.M. [66].

În dimineaţa zilei de 30 august 1944, monitorul „Basarabia“, care avea o viteză de deplasare mai mare, soseşte la Giurgiu, unde, prin intermediul căpităniei portului, efectuează aprovizionarea cu alimente. După sosirea celuilalt monitor din grup, „Bucovina“, acestea, întărite cu o şalupă pentru ecleraj şi legătură, pornesc în urmărirea unui convoi german, semnalat în amonte la 30 km.

Deoarece în dreptul km 514, s-a găsit „pusă pe uscat“ nava germană „Kimburn“, monitorul „Bucovina“ a rămas să o remorcheze spre Giurgiu, de unde urma să ia şi combustibilul necesar [67]. Continuîndu-şi marşul, „Basarabia“ ajunge navele germane, care se văd obligate să se refugieze în portul Şiştov [68], unde vor fi dezarmate de autorităţile bulgare.

Ulterior, după debarcarea la Zimnicea a căpitanului comandor Voinescu Victor, nava porneşte, conform ordinului dat de acesta, în urmărirea unui important convoi inamic semnalat că se deplasează spre Turnu-Măgurele. Format dintr-un şlep lung de aproape 120 m şi armat cu tunuri A.A., pe care era instalat Şantierul naval mobil „Maureb“, şlepul U.T.L., anexă a şantierului, plin cu circa 30 de vagoane

[62] General-maior Eugen Bantea, *op. cit.*, p. 125.
[63] *Arh. M.A.N.*, Fond 379, dosar 10, f. 50.
[64] *Ibidem*, Fond 1401, dosar 156, f. 7.
[65] *Ibidem*, Fond 379, dosar 15, f. 44.
[66] *Ibidem*, dosar 10, f. 57; dosar 15, f. 25—26 şi 44.
[67] *Ibidem*, dosar 15, f. 39.
[68] *Ibidem*, f. 27.

materiale pentru construcţii de nave, remorcherul „Kreuzenstein" armat cu tunuri A.A., care efectua tracţiunea convoiului, remorcherul „Komburg", două şalupe mai mici aflate în reparaţii, convoiul avea la bord 109 cadre militare şi 160 de prizonieri sovietici [69].

Convoiul este capturat şi predat garnizoanei Turnu-Măgurele, după care, conform ordinului primit în dimineaţa zilei de 31 august 1944, „Basarabia" se întoarce deoarece împreună cu celelalte monitoare trebuia să se deplaseze la Reni, la Comandamentul Flotilei sovietice de Dunăre, în vederea unor acţiuni comune.

Îndeplinindu-şi misiunea, „Bucovina" reuşeşte în drum spre Zimnicea, unde trebuia să aştepte sosirea navei „Basarabia", să dezarmeze un remorcher german şi să-l predea căpităniei portului.

Celelalte monitoare, „Ardealul" şi „Lahovary", primesc din partea St.M.M. ordinul de a ridica ancora şi a se îndrepta spre Călăraşi. În drum, se întîlnesc cu „Vedeta fluvială nr. 4", la bordul căreia se afla comandorul Constantin Ulic, ce fusese numit comandant al Flotilei de monitoare. Acesta ordonă navelor să participe, între km 380 şi 406 la anihilarea încercărilor de trecere a Dunării ale unor grupuri de soldaţi germani. Trecînd la executarea ordinului, navele „se eşalonează în zona specificată şi prin foc automat opresc trecerile de trupe izolate germane de pe malul românesc spre cel bulgăresc" [70], mărind cifra prizonierilor luaţi de marină cu încă 71, după care îşi vor continua marşul spre Cernavoda, unde sînt debarcaţi elevii Şcolii de specialităţi, pornind apoi spre Reni.

Pentru a da posibilitate de mişcare nestingherită navelor şi trupelor sovietice, în zilele de 30 şi 31 august 1944, remorcherul dragor „Amurgul" a executat între km 493 şi 473 dragaj mecanic, iar „Ghepardul" între Galaţi şi Brăila, la cererea amiralului Gorşkov. Ulterior, „Ghepardul" este pus la dispoziţia Comandamentului sovietic şi folosit la remorcaje în Deltă [71].

Făcînd bilanţul contribuţiei forţelor marinei militare române la desfăşurarea cu succes a insurecţiei naţionale, precizăm că acestea au curăţat Dunărea de forţele fluviale germane ce scăpaseră între Brăila şi Zimnicea de bombardamentele efectuate de aviaţie sau de trupele de uscat. Prin acţiuni directe, sau indirecte, marinarii români au concurat la capturarea de către autorităţile porturilor a unui număr de 438 de vase ce s-au predat în porturile româneşti şi bulgare [72].

Subunităţile marinei militare au avut un rol hotărîtor, prin acţiunea de la Ostrovul Corbului, la eliminarea oricăror posibilităţi de retragere în amonte şi în aval a navelor germane şi la sabordarea ori capturarea lor de către trupele române. Împreună cu marile unităţi din zonă şi efectivele marinei militare, ele au contribuit la eşecul planului german

[69] *Ibidem*, f. 27 şi 38.
[70] *Ibidem*, dosar 10, f. 66.
[71] *Ibidem*, f. 67.
[72] *Ibidem*, Fond 1401, dosar 156, f. 78.

„de a realiza în această porţiune a sud-vestului României conectarea a două teatre de război de amploare continentală“ [73].

Prin acţiunile din sudul Munteniei, care au produs germanilor pierderi ce se ridicau la 107 morţi şi răniţi, 6020 prizonieri şi materiale, marina militară şi-a adus, alături de celelalte unităţi cu care a cooperat, sprijinul nemijlocit la salvarea localităţilor şi porturilor de eventuale distrugeri, la păstrarea iniţiativei şi controlului evenimentelor de către trupele române.

LA CONTRIBUTION DE LA MARINE MILITAIRE ROUMAINE AUX OPÉRATIONS INSURRECTIONNELLES DANS LE SUD DE LA VALACHIE ET SUR LE DANUBE

RÉSUMÉ

Le 23 août 1944, le peuple roumain, par une insurrection armée, a mis fin chez nous au régime fasciste et a décidé de participer à la guerre contre les Etats fascistes et impérialistes.

Ce fut un événement historique de la plus grande importance qui a fait déjà l'objet de plusieurs études.

Dans le présent article, les auteurs relatent les opérations entreprises par la marine militaire roumaine sur le Danube et sur sa rive gauche. Leur exposé est fondé sur les documents conservés aux archives du Ministère de la Défense nationale et du Grand Etat Major, ainsi que sur les travaux d'historiens militaires roumains et les documents publiés par le „Centre d'études et de recherches d'histoire et de théorie militaire“.

Dans la première partie de cet article, sont brièvement exposées les glorieuses traditions de la marine militaire roumaine. Ensuite est décrit cronologiquement le développement de l'insurrection dans la zone citée plus haut, notamment les opérations de la marine qui a agi conjointement avec l'armée roumaine et les détachements de patriotes dirigés par le Parti Communiste Roumain pour que l'insurrection triomphe sur le territoire de notre patrie.

Pour préciser la situation de la marine roumaine et celle de la marine allemande, le 23 août 1944, sur le Danube et la mer Noire, les auteurs ont utilisé une carte inédite, conservée aux archives du Ministère de la Défense nationale, dans l'„Album de la participation de l'armée roumaine à l'insurrection et à la guerre contre Hitler“.

Le bilan de la contribution de la marine militaire roumaine à la victoire de l'insurrection nationale est présenté dans la partie finale de cet article.

[73] Eugen Bantea, *Insurecţia antifascistă din România în desfăşurarea generală a războiului purtat contra Reich-ului nazist*, în „Studii. Revista de istorie“, Tom. 26 (1973), nr. 1, p. 125.

DIMENSIUNILE EPOCII ŞTEFANIENE *

DE

LEON ŞIMANSCHI

Propunîndu-ne să zăbovim, în memoria celui ce s-a stins acum 475 de ani, asupra epocii pe care o definim astăzi prin numele său, nu intenţionăm, firește, o exegeză tematică exhaustivă, proprie studiilor de specialitate. Vom insista doar asupra cîtorva aspecte semnificative, în măsură să suporte estimarea calitativă anunţată. Chiar şi în aceste limite însă, determinarea noţiunii de „epocă ştefaniană" se impune, credem, cu necesitate, nu numai pentru a evita confuzia şi echivocul, ci, mai ales, pentru a restitui creaţiei istorice şi, deopotrivă, istoriografice, conturul exact al adevărului.

Cu un secol în urmă, procedînd, în mod deliberat, la o profundă restructurare a tot ceea ce însemnase pînă atunci istoriografie românească, A. D. Xenopol supunea implicit domnia lui Ştefan cel Mare unei noi modalităţi de reflectare istorică, în cadrul căreia expresia evenimenţială a dezvoltării rezulta nemijlocit dintr-un ansamblu de fapte ştiinţific determinate, de natură să explice tocmai extensiunea necontenită a personalităţii şi operei voievodului moldovean. Nu întîmplător, deci, surprinzînd unul din acele „liniamente fundamentale" pe care le presupunea concepţia sa istorică, savantul român definea răstimpul dintre 1457 şi 1546 ca *Epoca lui Ştefan cel Mare*, pregătind-o printr-un cuprinzător capitol despre *Organizarea primitivă a ţărilor române* şi inserîndu-i o prezentare detaliată privind *Organizarea militară* a acestora în aceeaşi perioadă. Identificînd, pe de altă parte, epoca ştefaniană cu „timpul luptelor celor mari ale Moldovei pentru păstrarea neatîrnării" şi observînd continuitatea fluxului istoric pînă în vremea lui Petru Rareş, deoarece „puterea dezvoltată... de marele domn era încă în picioare", iar „reputaţia pe care acesta o lăsase ţărei sale se răsfrîngea încă asupra urmaşilor", A. D. Xenopol determina, pentru prima dată, şi cîteva din elementele specifice ale perioadei astfel delimitate. În centrul lor se afla, firește, personalitatea domnului moldovean, întrucît, conform concepţiei autorului, producerea faptelor istorice, în general, se

* Comunicare prezentată la sesiunea comemorativă din 2 iulie 1979 la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi.

explica printr-o egală contribuţie a „individualităţilor" şi a „împrejurărilor în care se mişcă dezvoltarea".

Conştient de imperativele metodologice ale discutării caracterului excepţional, viitorul teoretician al istoriei nu se mărginea însă numai la cadrul naţional, care şi-l însuşise deja, ci disocia totodată „valoarea relativă" de cea absolută" şi, ca atare, universală, a personalităţii lui Ştefan cel Mare. Comparaţia cu un Temistocle, cu un Cezar sau cu un Carol cel Mare nu i se părea, de aceea, forţată, aşa cum nici predecesorului său, Mihail Kogălniceanu, nu i se păruse atunci cînd asemuise cultul lui Ştefan cel Mare cu cel al lui Mahomed sau al lui Napoleon la arabi. Ba, mai mult încă, era de părere că : „E mai uşor de a ajunge la glorie şi la mărire în sînul unui popor mare, decît a răsări ca atare din mijlocul unui popor mic".

Firește, pentru rigoarea spiritului analitic al istoriografiei româneşti ulterioare, aprecierile xenopoliene au putut să pară ca izvorînd doar din entuziasmul romantic provocat de redescoperirea valorilor excepţionale ale personalităţii lui Ştefan cel Mare. După epuizarea cercetării tuturor domeniilor majore de afirmare a potenţialului moldovenesc din cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea, scrisul istoric contemporan se află însă din nou în faţa aceleiaşi tulburătoare chemări : Sînt oare compatibile dimensiunile epocii şi personalităţii lui Ştefan cel Mare cu etalonul universalităţii ? Există oare un temei obiectiv şi demonstrabil al tratării lor ca valori permanente ale creaţiei umane ? Şi, în sfîrşit, ce aparţine din acest ansamblu arhitectonic geniului demiurgic şi ce revine geniului celor ce şi-au plămădit sudoarea cu piatra construcţiei ?

Pentru formularea unor răspunsuri cît mai apropiate de adevăr, observaţiile lui A. D. Xenopol, fără îndoială sugevestive, nu mai oferă însă exigenţelor actuale suficiente posibilităţi interpretative. Se cere, în primul rînd, o precizare de conţinut a fenomenului ştefanian, o revaluare a principalelor sale premise şi elemente constitutive. Sporul demografic absolut, reflectat îndeosebi în creşterea efectivelor totale ale armatei moldovene, de la 30 000 de oameni, cît număra aceasta spre sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun, la 40 000 în 1475, la 60 000 în primii ani ai secolului al XVI-lea şi la aproape 80 000 în 1538, reprezintă astfel una din condiţiile primare ale reconstituirii. Şi aceasta, deoarece înmulţirea rapidă a populaţiei, indiferent de rezervele care grevează asupra fiecăreia din cifrele prezentate, antrenează, în mod necesar, modificări profunde în toate domeniile de activitate umană, explicînd mai ales instabilitatea şi contradicţiile perioadelor de debut şi perigeu, ca şi echilibrul şi potenţialitatea răstimpului mijlociu.

Aflat într-o organică interdependenţă cu fenomenul demografic, procesul economic al aceleiaşi perioade denotă, la rîndul său, o intensă dezvoltare, fie că se are în vedere producţia agricolă, puternic stimulată de introducerea unor utilaje şi procedee superioare, fie că obiectul de referinţă devine activitatea meşteşugărească. Informaţia mai bogată cu privire la aceasta din urmă atestă astfel o adîncire a specializării în cadrul meşteşugului de bază, introducerea unor tehnici noi pentru

sporirea productivității muncii, ca și importul de materii prime de peste hotare. În 1466 și 1489, Matei Corvin oprea, de exemplu, exportul de piei nelucrate spre Moldova și Țara Românească, iar în 1489, desfacerea hainelor aduse de negustorii moldoveni la Bistrița, pentru a feri de concurență meșteșugurile orașelor transilvănene. Concludent, mai ales, pentru avîntul activității meșteșugărești din Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea, cînd domnia reușea să concentreze pentru ridicarea cetății Chilia, într-o singură vară, 800 de zidari, este nevoia de organizare pe care o resimțeau meșterii și calfele din principalele tîrguri, așa cum probează documentația referitoare la Suceava, pentru anul 1472, și chiar la Baia, pentru anul 1510.

Nu mai puțin adecvat marilor înfăptuiri se dovedea a fi și angrenajul social al vremii, în măsura în care raporturile de inegalitate și exploatare îngăduiau, firește, progresul general. Complet feudalizată, încă de la începutul secolului al XV-lea, societatea moldovenească păși astfel, treptat, într-o acută criză politică, provocată tocmai de incompatibilitatea marelui domeniu feudal și a aristocratismului — instituții spre care tindea, în mod necesar, boieria — cu realitatea socio-economică internă, bazată pe autonomia procesului productiv al satului devălmaș și, implicit, pe mica stăpînire feudală. Echilibrul rezultat din această confruntare va permite domniei — care se transforma, la rîndul ei, dintr-o centrală a clasei domninante într-o reprezentantă a intereselor obștești — să promoveze o nouă politică față de proprietate, încurajînd afirmarea micii boierimi. Relativa atenuare a contradicțiilor de clasă și posibilitatea realizării unei conlucrări sporite a tuturor factorilor sociali, va oferi astfel, pînă la apariția unui nou dezechilibru, în cel de al doilea pătrar al secolului al XVI-lea, încă una din acele condiții absolut necesare epocilor de prosperitate și plenitudine creatoare.

În sfîrșit, nu poate fi omis din această inventariere a împrejurărilor favorabile contextul internațional, întrucît, oferind domniei moldovene posibilități de restructurare oportună a sistemului de alianțe, el i-a impus totodată acesteia, printr-o solicitare extremă, activizarea și concentrarea tuturor energiilor țării. Între 1457 și 1538, Moldova a fost supusă astfel de șase ori unor agresiuni necruțătoare, care au putut fi depășite numai prin eforturi maxime și printr-o politică externă din ce în ce mai amplă, de natură să promoveze scaunul Sucevei printre centrele marcante ale diplomației est-europene. Alături de cerințele interne, apărarea independenței de stat a constituit, de aceea, un imperativ de eficiență hotărîtoare, în afara căruia nu poate fi considerat nici produsul epocii ștefaniene.

Incontestabil însă că exigența premiselor nu condiționează în mod obligatoriu și calitatea fenomenului istoric, cu atît mai mult cu cît caracterul excepțional al acesteia reclamă factori de o valoare deosebită. Încercînd să distingem, din multitudinea manifestărilor moldovenești din cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului următor, pe cele compatibile unei astfel de estimări, vom reține, de aceea, pentru început, domeniul activității interne de stat — domeniul care a dat posibilitatea realizării uneia dintre performanțele epo-

cii : armata ţării Moldovei. Dovedind însuşiri cu totul remarcabile şi bucurîndu-se de un renume bine cunoscut, ilustrat de aprecierile istoriografilor contemporani din ţările vecine, de la Dlugosz la Giovio, oastea moldoveană reprezintă indiscutabil un fenomen, relevant nu atît pe plan militar, cît mai ales pe cel politico-social. Spre deosebire de oştile tipic feudale sau de cele alcătuite din mercenari, armata pe care Ştefan cel Mare a reuşit să o creeze treptat, constituia astfel o expresie a capacităţii de luptă a poporului însuşi, singurul în măsură să asigure o permanentă refacere a forţelor şi dobîndirea marilor victorii. Firește, ea nu a rezultat din simpla mobilizare a populaţiei rurale şi orăşeneşti. Pe baza recrutării obligatorii a celor apţi să lupte din sînul clasei dominante, precum şi a ţăranilor sau tîrgoveţilor, în proporţie de 1 la 10, Ştefan cel Mare nu dispunea la începutul domniei decît de 12 000 de oşteni. Reintroducînd însă instituţia „vitejiei", care dădea, desigur, posibilitate celor ce dobîndeau noua calitate să scape de dependenţa feudală, domnul a conferit implicit datoriei militare o funcţie socială. În plus, aplicarea fermă a dreptului său superior de proprietate i-a permis domnului să înglobeze în sistemul ocoalelor, prin confiscări şi cumpărări, circa 200 de sate, ceea ce însemna aproape o zecime din totalul populaţiei ţării. Alături de sporul demografic absolut, această politică explică astfel creşterea gradată a efectivelor de bază ale armatei moldoveneşti pînă la dublarea cifrei iniţiale, în vremea lui Petru Rareş, şi mai ales sporirea funcţiei sale social-politice, întrucît din rîndurile ei se recrutau slujitorii domniei şi statului feudal.

Un al doilea element de excepţie al manifestărilor moldoveneşti din acest răstimp constă, credem, în programul politico-ideologic urmărit de domnie — program reflectat în cronici şi documente şi probat concludent prin fapte. O guvernare autoritară, de coloratură absolutistă, o concentrare în jurul tronului a tuturor resurselor interne, alături de promovarea intereselor identice ale celor trei ţări româneşti şi de apărarea hotărîtă, pe această bază, a independenţei lor politice — idei ce depăşesc nu numai graniţele româneşti ale vremii, ci şi cadrul specific feudal al acesteia — nu pot, desigur, să nu impună. Iată doar cîteva ***exemple în sprijinul acestei afirmaţii.*** *În 1475, Ştefan cel Mare adresa* principilor europeni o circulară prin care, anunţînd victoria repurtată împotriva turcilor, invita totodată la o colaborare generală în lupta antiotomană. O conştiinţă, aşadar, cu adevărat europeană şi o practică diplomatică ce va fi reluată abia în epoca modernă. Peste cîţiva ani, în 1479 şi 1480, din porunca domnului erau refăcute lespezile funerare ale predecesorilor săi înhumaţi la Rădăuţi, pentru ca în primii ani ai secolului al XVI-lea bisericuţa de lemn de la Volovăţ să fie mutată la Putna, şi, tot atunci, să se definitiveze letopiseţul „de cînd s-a început Ţara Moldovei". Istoria şi istoriografia era integrate astfel activ în viaţa spirituală a societăţii moldoveneşti, iar valenţele lor ideologice cultivate ca atare. În sfîrşit, dispunînd de un control hotărîtor asupra Transilvaniei, ca şi de colaborarea domnului muntean, Petru Rareş formula în 1542 un proiect de confederare a celor trei ţări româneşti, prin care de-

pășea, fără îndoială, barierele întregii mentalități feudale a vremii sale referitoare la viitorul statut al acestora.

Dar, elementul spiritual care a exprimat cu maximum de profunzime și acurateță creativitatea epocii ștefaniene a fost, desigur, producția artistică. Stilul arhitectonic moldovenesc își desăvîrșește acum conținutul, sistemul de boltire perfecționîndu-se și diversificîndu-se, iar plastica fațadelor reușind să introducă în ansamblul clădirilor motive decorative de cea mai autentică factură populară. Pictura murală moldovenească, de mai veche tradiție, dar abia acum extinsă fără rezerve la exterioare și perfecționată tehnologic, conferă, la rîndul ei, cititorilor epocii atributul unicității. Obținînd prin Teodor Mărișescu un caligraf de talent, în măsură să continuie opera lui Gavril Uric, școala miniaturistică, împreună cu cea a broderiei completează, de asemenea, în mod sugestiv, peisajul artistic al vremii, din care n-a lipsit nici chiar un compozitor de talent : protopsaltul Eustație de la Putna. Urmînd exemplul creației istoriografice, arta denotă același angajament ferm în ambianța imperativelor contemporane, majoritatea ctitoriilor religioase fiind ridicate în orașe și curți domnești, adică tocmai acolo unde se cîștiga practic atașamentul maselor populare, sau în locuri istorice de o semnificație deosebită pentru trecutul dinastiei și al țării, cum au fost cele de la Reuseni, Războieni și Rîmnicu-Sărat. În același timp, impresionantele desfășurări de motive picturale sugestionau privitorii, amintindu-le ordinea predestinată a lumii și datoria lor de apărători ai credinței străbune.

Nici una însă din realizările majore asupra cărora am insistat n-ar fi atins, desigur, valoarea intrinsecă a permanenței fără ca împrejurările optime să fi fost supuse discernămîntului și elaborării geniale a conducătorului. Într-adevăr, oricare ar fi domeniul de activitate luat în dezbatere pentru Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea, pecetea ștefaniană se resimte. Personalității domnului îi aparține impulsul și tot ei, maniera desăvîrșirii. Faptele comportă, tot de aceea, o pluralitate de sensuri, după cum semnificațiile disparate converg, în cele din urmă, spre o țintă comună. Nici victoriile militare, nici organizarea de stat și nici susținuta campanie constructivă nu s-ar fi concretizat astfel, dacă disponibilitățile celui de care depindeau ar fi fost mai reduse. Geniul lui Ștefan cel Mare acuză, fără îndoială, tipul olimpian, complet ca dinamism, diversitate și profunzime. Vizionar fiind, el a pătruns, de aceea, în eternitatea conștiinței istorice românești, care i-a recunoscut calitatea neobișnuită, sanctificîndu-l.

Fie-ne îngăduit, în încheierea acestei sumare retrospective a ne întoarce la problematica inițială. Este evident, în primul rînd, că pentru a putea considera integral procesele sau fenomenele definitorii ale epocii ștefaniene este necesar să se extindă aria de referință și la deceniile care au succedat încetării din viață a marelui voievod. Fenomenul picturii exterioare moldovenești, maturizat în vremea lui Petru Rareș, nu constituie, din această perspectivă, un impediment, întrucît arta reprezintă cea din urmă implicație a unei epoci de progres. În aceeași situație se află și contradicțiile sociale manifeste, din domniile lui Ștefă-

niţă şi Rareş, deoarece depăşirea relativului echilibru atins spre sfîrşitul secolului al XV-lea nu anula totuşi structura de bază care-l determinase. Iată de ce considerăm că anii 1457 şi 1538, a căror semnificaţie particulară este bine cunoscută, sînt cei mai potriviţi pentru a delimita formal epoca ştefaniană.

Privită orizontal, aceasta îşi reclamă, pe de altă parte, un atribut general românesc, graniţele ţării Moldovei fiind categoric depăşite mai ales atunci cînd se reţine în atenţie fenomenul politic. Ţara Românească, pentru politica lui Ştefan cel Mare, şi Transilvania, pentru cea a lui Petru Rareş, formează elemente organice şi esenţiale. Tocmai de aceea, prezenţa moldovenească în cele două ţări a avut consecinţe fundamentale, explicînd transformarea identică şi concomitentă a statutului lor internaţional. Mai mult încă, realizări remarcabile de altă natură din cele două ţări denotă uneori o componentă moldovenească, letopiseţul slavon al Ţării Româneşti fiind alcătuit, de exemplu, după model ştefanian, iar *Învăţăturile lui Neagoe Basarab* presupunînd experienţa de guvernămînt a domnilor de la Suceava, din rîndul cărora tradiţia istorică l-a reţinut pe Ştefan cel Mare în scaunul de la Tîrgovişte timp de 16 ani.

Aşadar, o perioadă de efervescenţă creatoare pe multiple planuri, o dezvoltare impetuoasă care debordează peste graniţele ambianţei generatoare şi o personalitate genială, de proporţii europene, aceasta a fost epoca ştefaniană.

1473 — UN AN—CHEIE AL DOMNIEI LUI ŞTEFAN CEL MARE*

DE

ŞTEFAN S. GOROVEI

Cu mai puţin de doi ani înaintea morţii sale, Ştefan cel Mare se confesa medicului veneţian Matteo Muriano, venit din cetatea lagunelor să-i îngrijească vechea rană de la picior : „eu sînt înconjurat de duşmani din toate părţile şi, de cînd sînt domnul acestei ţări, am purtat 36 de lupte, din care am fost învingător în 34 şi am pierdut două". Încărcat de ani şi de glorie, bătrînul principe moldav arăta, prin această concentrată autobiografie, acea conştiinţă de sine care a constituit, întotdeauna, o pecete de distincţie a personalităţilor covîrşite de geniu. Această conştiinţă a propriei valori, a valenţelor evidente sau doar potenţiale, a rosturilor sale în fruntea Moldovei, *dar şi a rosturilor Moldovei cu sine în fruntea ei,* se conturează limpede din mărturiile vremii. Sînt de mult celebre cuvintele din aşa-zisa scrisoare circulară, din ianuarie 1475, prin care Ştefan avertiza pe principii creştini ai Europei că ţara sa e „poarta creştinătăţii şi [...] Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar această poartă, care e ţara noastră, va fi pierdută, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie". Doi ani mai tîrziu, în mai 1477, se adresa Senatului Veneţiei, prin gura solului său Ioan Ţamblac, cu cuvinte ca acestea : „Nu vreau să mai spun cît de folositoare este, pentru treburile creştine, această ţară a mea ; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi straja acestor două regate. Afară de aceasta, fiindcă Turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini *au rămas în linişte de patru ani*" (subl. n.).

Astfel, principele moldovean — pe care Matteo Muriano îl socotea „un om foarte înţelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supuşii săi, pentru că este îndurător şi drept, veşnic treaz şi darnic" — ne trimite, pentru începutul acţiunilor de care era aşa de mîndru, cu patru ani în urmă, la 1473. Este anul cînd a încetat plata tributului către Sublima Poartă. De altminteri, către acelaşi an ne îndreaptă şi acea scrisoare, datată din Pera 23 mai 1476, prin care se vestea pornirea sultanului în expediţie, menţionîndu-se şi cererile pe care, ultimativ, le

---

* Acest text, prezentat la sesiunea comemorativă din 2 iulie 1979, incorporează idei şi fragmente expuse şi cu alte prilejuri.

prezentase domnului Moldovei : „cetatea Chiliei, prizonierii turci, un fiu ca ostatec şi *haraciul pe ultimii trei ani*... Care lucruri, domnul Valahiei, adică Ştefan voievod, pentru nimic nu a vrut să le accepte". Şi aici, haraciul restant, pe trei ani, arată că plata lui încetase la 1473.

Să ne reamintim, în cîteva linii, că Moldova acceptase plata haraciului anual de 2000 de galbeni (florini) din primăvara anului 1456, sub presiunea exercitată de otomani la hotarele ei sudice. Nu se poate vedea, în acest act, o ruşinoasă renunţare, ci o măsură, totuşi, de înţelepciune şi realism. Un an mai tîrziu, Ştefan prelua tronul de la Suceava ; nici o schimbare imediată în raporturile statornicite de predecesorul său cu cuceritorul Constantinopolului nu se întrevede în sursele azi cunoscute. Se poate bănui, din contra, o acceptare de sporire a haraciului cu 1000 de galbeni, după cucerirea Chiliei. *Acest haraci* de 3000 de galbeni *l-a plătit* Ştefan pînă în anul 1472, *acest haraci* de 3000 de galbeni *nu l-a mai plătit* Ştefan în anii 1473—1480, căci de la cuantumul lui se va porni la normalizarea relaţiilor Moldovei cu Imperiul, în 1481.

Semnele rupturii care s-a produs în 1473 se puteau, totuşi, întrevedea, măcar din 1470, de cînd încep hărţuielile cu Radu cel Frumos, domnul muntean prea obedient slujitor al împăratului necredincioşilor. Dar, ciudat : Ştefan începe să ridice acest steag al unui nou front antiotoman tocmai în vremea cînd steaua lui Mahomed al II-lea strălucea tot mai luminoasă. Părea că nimic nu-i mai putea sta împotrivă. Succesele otomane în arhipelagul grecesc loviseră puternic Veneţia, în 1469 şi 1470 ; nici speranţa pe care veşnica naivitate europeană şi-o pusese în hanul turcoman al Persiei nu s-a dovedit mai puţin înşelătoare : Uzun Hassan s-a prăbuşit şi el, în 1473. Şi tocmai în acest an, Ştefan găseşte că este momentul cel mai potrivit să rupă relaţiile, bine statornicite, cu Poarta, să suspende plata haraciului şi — mai mult încă — să facă un act de ostilitate deschisă faţă de sultan, intrînd cu armata în Muntenia pentru a înlocui, acolo, pe Radu cel Frumos prin Basarab Ţepeluş, în care credea că poate să aibă un aliat fidel (dar — în paranteză fie spus — ar fi avut nevoie în Muntenia, de un *alter-ego*, pentru a face faţă situaţiei de acolo). Aşa, în noiembrie 1473, Ştefan a bătut Cetatea Dîmboviţei şi a luat-o, dimpreună cu steagurile, avuţiile, soţia şi fiica domnului căruia nu i-a mai rămas decît să-şi caute iar adăpostul acolo unde se aflase, dintotdeauna, izvorul şi legitimarea autorităţii şi puterii sale de principe al Ţării Româneşti.

Acestea le-a făcut Ştefan cel Mare tocmai în anul cînd Europa putea să aibă cele mai puţine speranţe pentru o nouă cruciată. De ce ? Întrebarea se pune şi, din păcate, ea rămîne, din lipsa unor deslusiri care să justifice faptele marelui domn. Şi totuşi, la tabloul, general schiţat, al conjuncturii anilor 1470—1475 — respectiv, între primul conflict cu Radu cel Frumos şi prima confruntare cu oştile Semilunii, pe cîmpul de luptă de la Vaslui — se pot adăuga cîteva elemente de alt ordin decît acela de strictă politică internaţională şi care sînt de natură să completeze şi să nuanţeze datele problemei, aşa cum istoria însăşi le-a

pus în ecuaţie, indicînd poate, o cale (o cale, nu şi singura) pe care să se poată căuta o explicaţie.

Căci, iată, 1473 nu e numai anul cînd Ştefan a ordonat să se suspende plata haraciului. Este, deopotrivă, şi anul celei dintîi afirmări, pe o cale cu totul indirectă, a altei valenţe a conştiinţei destinului său extraordinar. Anume, în însemnarea cu care a însoţit celebrul tetraevangheliar dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, el a poruncit să fie numit *ţar*, adică *cezar, basileu, împărat*. Nu par a fi fără legătură aceste două acţiuni, una — încetarea plăţii tributului — menită cunoaşterii publice, cu urmări însemnate pe plan politic şi militar, cealaltă semnificînd o transformare calitativă pe *planul strict individual*, o asumare de înalte responsabilităţi creştine, mergînd spre eliberarea cetăţii împărăteşti (şi ochii lui Mihai Viteazul se vor aţinti, o clipă, în aceeaşi direcţie de miraj), dar menită cunoaşterii doar unui cerc restrîns de înalţi dregători feudali, laici şi eclesiastici, din Moldova.

Titlul imperial — asumat tocmai în momentul ridicării steagului luptei antiotomane şi ilustrînd ceea ce D. Năstase a definit drept *Ideea imperială în ţările române*, analizînd-o mai pe larg, cu corespondenţe în planul manifestărilor artistice — nu e o apariţie singulară în notiţa respectivă. El reapare în cuprinsul cronicii „anonime" a Moldovei cu referire tot la Ştefan cel Mare. Astfel, menţionînd cutremurul din august 1471, cronicarul anonim i-a făcut această fixare temporală : „în vremea cînd şedea *ţarul* la masă" ; în descrierea serbărilor care au urmat victoriei de la Vaslui, se arată că domnul a fost întîmpinat la Suceava de un mare sobor, în frunte cu mitropolitul ţării, «binecuvîntînd pe *ţar* : „Să trăiască *ţarul* !". În această cronică, întregul capitol care priveşte perioada de după 1400 stă sub titlul ŢĂRII MOLDOVEI. Dar cronica respectivă a fost inaugurată, din porunca lui Ştefan cel Mare, *tocmai în anul 1473*. Iar în legătură cu adunarea materialului pentru alăcutirea cronicii, stă şi acoperirea, în *mai* 1473, a mormîntului lui Dragoş vodă, în vechea biserică de la Volovăţ, cu o lespede din nefericire dispărută în veacul trecut, dar văzută mai înainte de *trei* persoane, care au lăsat însemnări despre ea.

O *transformare* ca aceasta, prin care *principele* Moldovei trecea asupra sa rosturile împărăteşti de conducere a lumii ortodoxe — urmată, curînd, de preluarea unui anume protectorat asupra Muntelui Athos — trebuia să aibă un corespondent în planul heraldicii, în stema personală a domnului. Ştiinţă prin excelenţă a simbolurilor, heraldica îşi are rînduielile ei, pe cît de stricte, pe atît de hermetice ; nimic nu se pune la întîmplare, nimic întîmplător nu se petrece în microuniversul care e scutul heraldic. Cu hermetismul ei, cu reguli imuabile şi de o mare precizie, heraldica medievală reflectă relaţii statornicite între persoane sau state — căsătorii, moşteniri, pretendenţe, raportul vasalitate/suzeranitate — precum şi stări de fapte sau de spirit mai puţin aparente : transformări calitative ale persoanei, admiterea sau promovarea într-un ordin cavaleresc secret şi atîtea altele care nouă, azi, ne pot părea ciudate, dar care făceau parte integrantă din mentalitatea feudalului. Ori, urmărind evoluţia stemei personale a lui Ştefan cel Mare în aceşti ani,

constatăm, în adevăr, *o spectaculoasă transformare* survenită în intervalul 1470—1477 şi pe care aş îndrăzni să o fixez în 1473, adevărat „an-cheie pentru domnia lui Ştefan cel Mare" (D. Năstase).

În 1470, stema principelui moldovean se înfăţişa sub forma unui scut despicat, avînd în dreapta o cruce şi dedesubtul ei o roză, iar în stînga — opt fascii, verde şi aur; în 1477, stema princiară se înfăţişa cu totul altfel: în scutul în întregime albastru, partea dreaptă e ocupată de o cruce dublă de aur, iar partea stîngă e ocupată de o dublă floare de crin, tot de aur, alcătuită din două asemenea simboluri, opuse şi reunite prin picioruşele lor. Ceea ce uimeşte în acestă compoziţie heraldică e simbolismul ei aproape nevoalat. Căci, dacă ni-l imaginăm pe Ştefan cel Mare purtîndu-şi stema pe piept, după legile heraldicii, atunci îl vedem pe principele moldovean putînd ţine în mîna sa dreaptă dubla cruce apostolică de aur, avînd evidenta menire de a ilustra rolul asumat de purtătorul ei în cruciata începută în 1473, iar în stînga — dubla floare aurită de crin, înfăţişată aici ca un simbol al fulgerului jupiterian, obiect cu puteri magice, dătător de viaţă (cu vîrful superior) şi de moarte (cu cel inferior).

Nu mai putem şti azi — şi, poate, nu ne e dat să mai ştim vreodată — ce s-a aflat în spatele acestor neaşteptate evoluţii, ce secrete speranţe va fi avut Ştefan atunci cînd, asumîndu-şi aceste calităţi, a ridicat steagul unei lupte pe care o va purta cu atîta cavalerism şi înţelepciune; ce avînturi îl însufleţiseră în acel Ev de mijloc, pe care noi îl credem pe atît de barbar, pe cît nu a fost şi nu a putut fi (şi, oricum, nu mai mult decît cele care l-au succedat); ce i-a insuflat acest curaj omului de lucidă, matură şi realistă gîndire politică şi militară — *lui*, care nu avea îndărăt, ca Iancu de Hunedoara, oştile unui întreg regat, *lui*, căruia îi lipsea şi cruda înflăcărare exaltată a lui Vlad Ţepeş, ceilalţi doi cavaleri români din faţa cărora a trebuit să se retragă, tot fără biruinţă, Cuceritorul Constantinopolului ...

Năzuinţe de neîmpăcat, dictate de forţele Istoriei, i-au pus faţă în faţă pe aceşti doi mari ostaşi: Mahomed al II-lea şi Ştefan cel Mare. Măreţia nici unuia nu scade prin înfrîngerea pe care i-a provocat celălalt. Cu ochii de azi, putem vedea şi înţelege, după o jumătate de mileniu, că nu a fost ruşinoasă ori dezonorantă înfrîngerea de la Războieni — unde, cum a spus Ştefan însuşi, „eu şi Curtea mea am făcut [tot] ce am putut..." (înfrîngere pe care, de altminteri, pînă să se ajungă la bilanţul final, a ştiut să o transforme într-o biruinţă). Căci Mahomed era un suveran care, prin calităţile sale, se situa înaintea multor principi europeni. O voinţă de fier, un mare curaj dublat de un mare orgoliu — iată calităţi care îl apropie simţitor de principele Moldovei. Sultanul acesta, iubitor de discuţii savante pe teme ştiinţifice, musulman nefanatic, poliglot, se măgulise să se lase imortalizat de un pictor al Renaşterii italiene, Gentile Bellini. El însuşi poet, cu versuri citite şi pînă azi, Mahomed a făcut emoţionantul gest de a extrăda pe unul din cei care atentaseră (conjuraţia Pazzi) la viaţa lui Lorenzo Magnificul. Acesta era omul pe care l-a înfruntat Ştefan cel Mare şi care, în ultimile sale luni de viaţă, va acorda Moldovei capitulaţia din 1481.

În fine, pentru a rezuma, după această digresiune : în pragul anului 1473 se produce o mutaţie, *ceva* care a dat principelui Moldovei speranţe noi, într-un moment cînd acest lucru nu mai părea posibil. În 1473, el rupe relaţiile cu Poarta, încearcă închegarea unui front românesc antiotoman pe linia Dunării şi îşi asumă — fie şi numai pentru ştiinţa unui grup restrîns de iniţiaţi — titlul împărătesc. Legătura nu lipseşte între primele două din aceste trei fapte ; nu se poate să lipsească nici între cele două şi cea de-a treia. Ce a provocat, ce a declanşat această asumare, „ca şi cum — după expresia lui Iorga — acolo, la Suceava, după dispariţia împăratului creştin al lumii răsăritene, s-ar fi reluat solemn sacrele lui tradiţii" ? Şi, mai mult, ce a determinat ca aceasta să se întîmple în 1473 — an pe care, alături de D. Năstase, trebuie să-l socotim adevărat „an-cheie", *unul din* „anii-cheie" din domnia lui Ştefan cel Mare ? Să fie simpla căsătorie, în anul precedent, cu acea domniţă de Mangop, urmaşă de Asani, Paleologi şi Comneni ? Coincidenţa se poate să nu fie absolută întîmplătoare, dar argumentul nu mi se pare suficient. În solia lui Ţamblac la Veneţia, în 1477, se face o aluzie la anumite „legăminte şi învoieli", ale căror fire pare că le ţinuse în mînă, un moment, domnul Moldovei, care se va plînge de nerespectarea lor de către „principii creştini şi vecini" ; „l-au înşelat" — zice Ţamblac ; „m-au lăsat singur" — zice Ştefan. O lecţie amară : Mahomed Cuceritorul era *mai cavaler* decît acei „principi creştini şi vecini". Aceasta a fost, desigur, concluzia la care va fi ajuns Ştefan însuşi, după toate evenimentele anului-cheie 1473.

ASPECTE OCCIDENTALE ALE CIVILIZAȚIEI MOLDOVENEȘTI ÎN EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

DE

ALEXANDRU ANDRONIC

Istoriografia medievală contemporană, căutînd a explica și defini structurile social-economice și politico-culturale temporale, care au determinat particularitățile feudalismului de pe teritoriul Europei civilizate din Evul Mediu, a permis elucidarea în ultima vreme a unor fenomene istorice, reliefînd sursele curentelor de gîndire și de manifestare a marilor fapte de civilizație materială și spirituală, care au marcat, într-o parte sau alta a Europei, adevărate epoci istorice.

În acest context, domnia gloriosului voievod Ștefan cel Mare se înscrie nu numai în limitele cronologice ale înscăunării sale efective pe tronul Moldovei, ci le și depășește și marchează, după cum este bine cunoscut, una din cele mai prodigioase epoci ale istoriei medievale românești.

Plecînd de la geniala intuiție a marelui nostru istoric Nicolae Iorga, care afirma că Evul Mediu românesc începe cu „epoca cavalerilor", punctată în zona carpato-dunăreano-pontică de feudalitatea clasică franco-burgundă, italiană, germană și boemo-ungară, vom sublinia, pe baza datelor documentare arheologice, că „epoca cavalerilor" se încheie cu domnia lui Ștefan cel Mare, pe drept cuvînt considerat cavaler cruciat, nedesmințind epitetul de *„atleta Christi"*.

În istoriografia noastră și-a făcut loc, în ultima vreme, teoria „culoarelor culturale", consecință firească a contactului politic și cultural în anumite zone ale sud-estului Europei, unde Țările Române au constituit un vast și fertil teritoriu de contacte, interferențe și influențe medievale.

Este pe deplin explicabil de ce istoricii noștri, analizînd din toate punctele de vedere aceste contacte, au văzut în bogatele costume de la Argeș, în elementele heraldice și reproducerile de costume de epocă, de pe pietrele funerare, de pe efigiile monetare și de pe tablourile votive originale, în elementele decorative de interior ale palatelor și curților domnești, unde sobele bogat decorate îndeplineau o dublă funcție utilitaro-estetică, dovezile din ce în ce mai certe ale unui important moment de sinteză, în care un rol deosebit revine aspectelor de civilizație feudală occidentală. Aici, pe teritoriul românesc, și-au dat întîlnire atît

elementele feudalismului occidental, cît şi ale celui bizantin, într-o epocă de cruciadă tîrzie.

Elementele de artă decorativă din Ţara Românească din vremea lui Radu I, voievodul cavaler cu anumită înclinaţie şi predilecţie spre cavalerismul apusean, sau din epoca lui Mircea cel Bătrîn, intitulîndu-se şi „despot" după dreptul bizantin, sau din Moldova din vremea lui Ştefan II, de la care ne-a rămas reprezentarea Sf. Gheorghe în chip de cavaler medieval, cu armură şi penaj bogat, aidoma cavalerilor cruciaţi, ca şi reprezentările animaliere de pe cahlele de sobă din palatele domneşti, de tipul bestiariilor romanice şi gotice, ne dezvăluie aspecte de cultură materială şi spirituală prerenascentiste din această parte a Europei, permiţîndu-ne totodată să înţelegm şi aprofundăm fenomenul complex al Renaşterii din Moldova epocii lui Ştefan cel Mare.

Iată de ce ne propunem, în cele ce urmează, să aducem în discuţie unele aspecte ale civilizaţiei occidentale, care au rămas încă prea puţin cunoscute specialiştilor, pentru ca să pigmentăm, cu ajutorul lor, cel puţin în parte, ceea ce în linii generale obişnuim a numi atmosfera epocii, cu alte cuvinte „atmosfera curţii lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi", după cum se exprima, pe bună dreptate, regretata Corina Nicolescu.

Nu vom analiza în detalii fiecare din reprezentările animaliere de pe ornamentele decorative de interior şi exterior din vremea lui Ştefan cel Mare, fiind ştiut faptul că leul neîncoronat sau chiar încoronat, ghepardul, grifonul, zgripţorul, cerbul cu sau fără eşarfă, animalul fantastic androcefal încoronat, sirena sau Melusina, sînt elemente ornamentale bine cunoscute specialiştilor, ajungînd în Moldova în mod cert prin filieră occidentală, fie direct din Occident sau Europa Centrală, fie indirect prin Transilvania.

Considerăm, însă, absolut necesar să ne oprim atenţia, în cîteva cuvinte, asupra noilor descoperiri arheologice de la Curţile Domneşti din vremea lui Ştefan cel Mare, prin care se atestă elemente de certă factură occidentală, prezente în manifestările de viaţă cotidiană ale societăţii feudale din Moldova, tocmai în epoca domniei gloriosului voievod.

Astfel, la Curtea Domnească de la Vaslui s-a descoperit un fragment de cahlă din pastă roşie cu smalţ galben-auriu, avînd ca ornament imaginea Sf. Gheorghe, omorînd un balaur. Călăreţul este redat conducînd calul de la stînga la dreapta. El ţine frîul cu mîna stîngă, iar în mîna dreaptă are o suliţă lungă cu care străpunge capul şi gîtul balaurului, aflat la picioarele calului. Acest tip de cahlă, împreună cu cele care reproduc stema dezvoltată a Moldovei, subliniază apartenenţa acestor vestigii interioarelor unui palat domnesc, în speţă palatul lui Ştefan cel Mare, deoarece şi alte descoperiri, cum sînt cele de la Curtea Domnească de la Bacău, ne dovedesc cele afirmate mai sus.

Analogiile cu descoperirile similare de la Bacău, unde se întîlnesc şi cahle cu reprezentarea diverşilor cavaleri cu armuri, arcuri şi săgeţi, cu halebarde, constituie, din punctul nostru de verede, elemente suprastructurale de comparaţie, menite să arunce o lumină cît se poate de edificatoare asupra caracteristicilor feudalismului românesc, precum şi a existenţei, în acest cadru, a instituţiei feudale a cavaleriei, cu implica-

țiile de rigoare privind structurile medievale occidentale. Este știut faptul că Sf. Gheorghe a fost considerat patronul tuturor cavalerilor, iar recentele descoperiri de la Curtea Domnească a lui Ștefan cel Mare de la Vaslui ne dezvăluie faptul că acolo în cadrul decorului fastuos al palatului voievodal, unde sobele cu cahle smălțuite și motive ornamentale foarte bogat meșteșugite jucau un rol de seamă, a existat și imaginea patronului cavalerilor medievali.

În același timp, o altă categorie de cahle, de asemenea descoperite la Vaslui, ne reliefează același aspect de civilizație occidentală. Este vorba de suita de cahle, nesmălțuite și smălțuite, redînd alaiuri domnești sau scene de vînătoare, în care apar cavaleri purtători de flamuri și bandiere de tip occidental, domnițe încornorate, precum și ostași de strajă cu armuri și halebarde.

Prezența pe cahlele în discuție a unor cavaleri purtători de flamuri și bandiere, care în fond reprezintă steaguri de trupe luptătoare, ne subliniază și ne atestă și o ierarhie de tip feudal. Astfel, după cum se știe, sub o flamură de cavaler, de regulă în formă triunghiulară, se adunau cel puțin 20 de luptători. Bandiera, de formă pătrată, era încredințată cavalerului care aduna sub comanda sa cel puțin 50 de oameni.

În felul acesta, recentele descoperiri ne dovedesc că în conformitate cu regulele cavalerismului medieval occidental, au existat și în Moldova cete de cavaleri purtători de flamuri, despre care izvoarele scrise fac mențiunea cu prilejul depunerii jurămîntului de vasalitate față de regii Poloniei. În Moldova, astfel de cete de cavaleri purtători de flamuri erau prezente, fie în alaiurile domnești, fie la vînătorile organizate de regulă în braniștile domnești.

De asemenea, o altă grupă de cahle, avînd ca ornament două sau trei personaje în costume de epocă, conțin, prin realismul motivului ornamental, elemente certe de civilizație occidentală. Astfel, cahlele cu reprezentarea a două personaje, un bărbat și o femeie, ținîndu-se de mînă, avînd între ele în partea superioară un crin, ca emblemă heraldică, fac parte din grupa cahlelor cu reprezentarea perechii de îndrăgostiți — *Liebespaar* —, motiv ornamental inspirat de romanele de dragoste și care apare pe cahlele din Europa Occidentală încă din secolul al XIV-lea.

La fel, cahlele cu redarea unei scene de curte sau de dans, cu trei personaje, în speță doi bărbați și o femeie, reprezentînd o pereche ținîndu-se de mîini și un cimpoier care cîntă, sînt, la rîndul lor, dovezi certe de prezență în Moldova vremii lui Ștefan cel Mare a unor elemente de civilizație occidentală, deoarece motivele ornamentale respective reproduc vestimentația feminină și masculină de pură modă occidentală, cunoscută la vremea respectivă de clasa dominantă din Moldova, întocmai ca și moda coafurilor și a încălțămintei.

Aceste reprezentări nu sînt numai mărturii grăitoare privind viața cotidiană a clasei feudale și a Curții Domnești din Moldova, ci și primele încercări de portretistică, prin tehnica basoreliefului, aplicată la teracotele lucrate în tipare monovalve.

Vestimentația acestor personaje este tipic occidentală, bărbații având o tunică scurtă în falduri, centură cu butoni, ciorapi lungi și strîmți, iar femeile o rochie lungă în falduri, strînsă în talie cu o centură, mînecele strîmte și încrețite pînă la coate, conduri cu vîrf ascuțit și tocuri. Imaginea cu trei personaje ar putea fi interpretată și ca o scenă de dans, poate o gavotă, deoarece al treilea personaj este un muzicant, care cîntă dintr-un instrument de suflat, în speță din cimpoi, fiind redat extrem de sugestiv, adică cu muștucul cimpoiului în gură și fălcile umflate.

În fine, o ultimă, dar nu cea din urmă, categorie de cahle ce ne preocupă este aceea cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei. Nu vom intra în detalii în legătură cu acest tip de cahle, deoarece astfel de cahle au preocupat în ultima vreme pe specialiștii noștri, care nu numai că le-au descris foarte bine, dar le-au și datat cu aproximații de decade.

Ceea ce ne interesează ca aspect de civilizație occidentală este îmbinarea stemei țării cu blazonul lui Ștefan cel Mare, element de certă factură occidentală, acest blazon conținînd componente heraldice constituite în conformitate cu cele mai stricte reguli ale heraldicii medievale occidentale.

Recentele cahle descoperite la Vaslui, cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei, prezintă și un interes aparte, din punctul nostru de vedere, permițîndu-ne o nouă ipoteză de lucru.

Astfel, pe cahlele de la Vaslui, în locul soarelui și al craiului nou, plasate de regulă a dextra și senestra capului de bour, se află, după părerea noastră, două litere salvone JI = liude și M = mîslete, pe care le interpretăm ca : mîslete = 40, iar liude fiind citit JIETO = văleat, cu alte cuvinte am avea indicarea celui de al patruzecilea an al domniei lui Ștefan cel Mare. Luînd în considerație că pe unele pisanii ale bisericilor ctitorite de marele voievod se întîlnește formularea datei de zidire a lăcașului nu numai cu văleatul, adică anul de la facerea lumii, ci și cu indicarea expresă a anului curgător al domniei efective : „în anul... curgător *al domniei mele*", *atunci lectura propusă de noi ar* coincide cu vestitul an 1497.

Lăsînd la o parte toate celelate considerente de ordin cronologic și stilistic în ceea ce privește variantele acestui tip de cahlă cu blazon, ne oprim asupra semnificației ca atare a datei pe care o presupunem ca fiind menționată în chip expres pe cahlele de la Vaslui cu stema țării. Considerăm, din acest punct de vedere, că Ștefan cel Mare a ținut să marcheze cu elemente de decor interior un moment extrem de important din anii săi de domnie și anume anul 1497.

Arta epocii lui Ștefan cel Mare, în toată dimensiunea sa, a intrat în conștiințe, în însăși viața oamenilor de atunci și chiar de mai tîrziu, transformîndu-se în ceea ce azi numim simptom de civilizație. Iată de ce aspectele de civilizație occidentală în feudalitatea românească s-au integrat în viața societății medievale românești și au devenit simptom de civilizație europeană certă, cu toate implicațiile istorice de rigoare.

L'UNIONE DEI PRINCIPATI ROMENI E L'OPINIONE PUBBLICA ITALIANA.

DE

PAOLO GIANFELICI (Roma)

Dopo le vicende del '48—'49 furono molti i patrioti romeni costretti a trovare rifugio all'estero, soporattutto in Francia ed in Inghilterra, dove svolsero un'intensa attività politica e pubblicistica, durante tutto il decennio che precedette l'Unione del 1859. Notevole fu il ruolo di questi emigrati, specialmente negli anni immediatamente successivi alla rivoluzione del '48 [1]. Fine ultimo di questi esiliati era la costituzione di una Grande Romania, nelle cui frontiere fossero compresi tutti i romeni della regione carpatico-danubiana; ma, dopo lo scoppio della guerra di Crimea, un equilibrato realismo li portò a perseguire, come prim obiettivo, la sola unificazione dei Principati di Moldavia e Valacchia [2]. Rendendosi conto che l'eventualità di una rivoluzione europea appariva sempre più lontana „ei au trebuit să stăruie mai mult în direcţia propagandei şi a demersurilor întreprinse pe lîngă guverne şi în mai mică măsură în direcţia acţiunilor revoluţionare" [3].

Muovendosi in questa prospettiva l'emigrazione si sforzò constantemente di sensibilizzare l'opinione pubblica europea sulla questione nazionale romena, cercando di dimostrare che l'unificazione dei Principati avrebbe dovuto realizzarsi, oltre che in applicazione di un giusto principio di nazionalità, anche nell' interesse generale dell'equilibrio europeo ed in particolare nell'interesse inglese e francese [4]. Si sosteneva, infatti, che la creazione di uno stato unitario romeno avrebbe costituito un fattore di stabilità nei Balcani ed un argine agli espansionismi russo

---

[1] „Cei care cei dintîi au putut fi purtătorii de cuvînt... a ardentei dorinţe a naţiunii pentru făurirea statului naţional cei ce s-au putut exprima liber în această privinţă în timp ce asupra ţărilor române se coborîseră valurile contrarevoluţiei, au fost revoluţionarii desţărati", (D. Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, 1979, pp. 29—30.

[2] D. Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucureşti, 1967, p. 92 e ss.

[3] D. Berindei, *Epoca Unirii*, cit., p. 32.

[4] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958, pp. 249—250; id., *L'Eu-*

e austriaco. Se per la stampa democratica europea i problemi fondamentali restavano quello italiano e quello polacco, anche la questione romena non manca di interessare e di trovare degli illustri sostenitori soprattutto a Parigi ed a Londra [5].

Non pochi furono i patrioti romeni che vennero in esilio in Italia dove trovarono ospitalità presso i liberali italiani. La loro presenza nella Penisola sviluppò e rafforzò un sentimento di reciproca simpatia. Espressione di un crescente clima di solidarieta nei confronti della causa romena furono prima i numerosi articoli pubblicati dagli esuli sulla stampa piemontese, poi l'intensa attività pro-romena di personalità della cultura, scrittori e patrioti italiani.

L'utilità di quest'opera propagantistica è di tutta evidenza qualora si abbia riguardo alla maniera con cui taluni in Italia impostavano la questione nazionale romena. Si ricorderà a questo proposito quanto era stato sostenuto nel 1844 da Cesare Balbo, nelle *Speranze d'Italia*. L'uomo politico e storico piemontese aveva affermato che l'Austria, costretta ad abbandonare i territori italiani, avrebbe potuto trovare un compenso con accrescimenti nella penisola balcanica. Si proclamava, cos , il principio della nazionalità per l'Italia e nello stesso tempo si suggeriva la violazione di questo principio nei confronti di altri popoli, anche essi impegnati, come il popolo italiano nella lotta per la loro unità ed indipendenza. Questa impostazione del Balbo, il quale, tra l'altro, era incorso in un grosso errore considerando i romeni un popolo di stirpe slava, non teneva poi conto del fatto che la politica dell'Austria mirava contemporaneamente a rafforzarsi in Italia e ad espandersi nella regione balcanica, dove era decisa a sostituire con la propria presenza quella degli imperi ottomano e zarista [6]. Da queste considerazioni emergeva con chiarezza la necessità di favorire non ingiusti ed inutili patteggiamenti, bensi una politica di solidarietà tra i patrioti italiani e quelli romeni, al fine di combattere e vincere l'Austria sia in Italia che nei Balcani.

Questo era l'obiettivo che şi proponevano di raggiungere i patrioti romeni emigrati in Italia.

Tra le prime manifestazioni di quel movimento filo-romeno che *cominciava a farc adopti in Italia nei circoli liberali va ricordata la* pubblicazione, tra la fine di febbraio ed i primi di marzo del 1850, di due articoli sul giornale torinese „La Concordia" [7]. Essi furono preceduti da un corsivo redazionale nel quale si invitavano con queste pa-

---

ropa centro-orientale nei secoli XIX—XX (1800—1920), Milano, 1971, pp. 168—169; V. Manciu e T. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru Unire şi unirea Ituliei*, „Studii", 1961, p. 134.

[5] V. sull'argomento A. Tamborra, *L'Europa centro-orientale*, cit. p. 169 e L. Boicu, *Geneza „Chestiunii române" ca problemă internaţională"*, Iaşi, 1975, p. 105 e ss.

[6] R. Ciasca, *Fraternità italo-romena nella lotta per l'unità e l'indipendenza durante il Risorgimento*, „Revue roumaine d'histoire", 1964, p. 664.

[7] *I moldo-valacchi*, „La Concordia", 28 febbraio e 6 marzo 1850. I due articoli sono segnalati da Al. Marcu, *Romanticii italieni şi românii*, Bucureşti, 1924, pp. 132—134 e riprodatti assieme ed altri da C. Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana, in Romania e in Italia*, Roma, 1937, p. 231 e p. 239 e ss.

role gli italiani a prendere coscienza dei problemi del popolo romeno: „v'ha in un angolo d'Europa otto milioni d'uomini che ancora con orgoglio si chiamano Romani, che parlano una lingua gemella della nostra, e che, stretti d'ogni intorno da genti straniere e nemiche, volgono intorno gli occhi per trovare un'alleanza fraterna, o almeno il conforto d'una simpatia naturale e profonda. Per ora gli italiani non hanno che memorie e speranze. Ma associare le memorie e le speranze di due popoli è preparare un'unione più feconda per quel giorno, che può essere ritardato dalla fortuna, ma non può essere negato dalla Provvidenza".

A questa presentazione segue un lungo articolo informativo, contenente abbondanti dati storici e statistici sui Principati romeni. L'impostazione è nettamente contraria alla politica espansionista dell'impero zarista. Notevole ostilità è manifestata nei confronti dei boiardi romeni di origine fanariota i quali, scrive l'autore rimasto sconosciuto, si sono sempre mostrati contrari ai veri interessi del paese, diventando, così, un docile strumento della dominazione straniera.

Molto probabilmente l'autore degli articoli deve aver partecipato alla rivoluzione del 1848 nei Principati, dato però lo stile abbastanza impersonale, (e malgrado nella nota della radazione si parli di „un eminente uomo di stato") possiamo escludere che si tratti di una personalità del livello di Nicolae Bălcescu o Vasile Alecsandri. Si trattò in ogni caso di uno scritto che insieme ad altri ebbe la funzione di interessare l'opinione pubblica e di ottenere l'adesione dei patrioti italiani alla causa romena. Fra costoro si ricorderà, in primo luogo, Cesare Correnti [8]. Già nel periodo della sua giovinezza, a Milano, aveva seguito con gli amici Carlo Tenca, Gabriele Rosa, Tullo Massarani e G. I. Ascoli le vicende dei fratelli latini d'Oriente, sui quali Carlo Cattaneo, amico del Correnti, aveva scritto nel 1837 un saggio intitolato *Del nesso fra la lingua valacca e l'italiana* e pubblicato negli „Annali di statistica" [9].

[8] Cesare Correnti (1815—1888), patriota e uomo politico milanese, autore di diverse opere a carattere divulgativo di storia, geografia e statistica. Segretario del Governo Provvisorio uscito dall'insurrezione delle Cinque Giornate fu costretto all'esilio dal ritorno degli austriaci a Milano. Si stabilì in Piemonte dove venne eletto deputato del Collegio di Stradella. Gli scritti di Correnti furono ospitati da giornali democratici, come „La Concordia", poi dal „Progresso" e infine, dal „Diritto", che fu il principale organo di opposizione di Sinistra in Piemonte. Il distacco di Correnti dalla Sinistra, contraria all'alleanza del Regno di Sardegna con Napoleone III, avvenne quando alla Camera si discusse la partecipazione piemontese alla guerra di Crimea. L'uomo politico milanese dissentì e cessò anche la collaborazione al „Diritto". Dopo l'unità d'Italia fu deputato, ministro della pubblica istruzione, consigliere di stato, presidente della Società geografica italiana (M. Brignoli, *Cesare Correnti*, sta in *Personaggi della storia del Risorgimento*, Milano, 1976, pp. 173—200). La sua pluridecennale attività politica e pubblicistica in favore della causa romena gli valse nel dicembre del 1879 i ringraziamenti ufficiali del ministro degli esteri V. Boerescu il quale pregò l'agente diplomatico romeno a Roma di esprimere al Correnti la riconoscenza del governo di Bucarest, per evere egli tante volte levato la sua voce eloquente in favore della Romania. (v. R. V. Bossy, *Politica externă a României intre anii 1873,—1880, privită de la Agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, 1928, p. 210.

[9] *Opere edite ed inedite di C. Cattaneo*, raccolte e ordinate per cura di A. Bertani, Firenze, 1925, vol. I, pp. 209—237. Cfr. sull'argomento P. Ciureanu, *Rapprti*

Stabilitosi a Torino dopo l'armistizio di Salasco, Cesare Correnti continuò a difendere la causa dei romeni negli articoli che pubblicò su „La Concordia", sul „Cimento" sull'„Indicatore economico" e sul „Progresso". Nel frattempo era scoppiata la guerra di Crimea come diretta conseguenza dell'occupazione dei Principati romeni da parte delle truppe zariste. Inghilterra, Francia e più tardi il Piemonte scendevano in campo in aiuto della Turchia contro la Russia. Correnti commenta gli avvenimenti sul giornale torinese „Il Diritto" sottolineando, in diversi suoi articoli apparsi nel 1854, prima la minaccia russa che incombe su tutto l'Oriente balcanico, poi il pericolo di invasione austriaca dei Principati romeni [10]. Ma è l'anno dopo, nel 1855, che pubblica a Milano il suo primo importante scritto sulla Romania, dal titolo significativo : „Un'altra Italia" [11]. Il lungo articolo sulla questione romena era contenuto in un almanacco con il quale il Correnti si rivolgeva soprattutto ai ceti popolari, per rafforzarne il sentimento patriottico nel nome del progresso sociale ed economico. L'almanacco, che aveva il curioso titolo di „Il Nipote del Vesta Verde", in ricordo di una consimile pubblicazione „Il Vesta Verde", antico lunario milanese, conteneva svariate notizie in materia di geografia, commercio, agricoltura ecc. Nella Milano dominata dagli austriaci argomenti di significato politico dovevano essere trattati nella maniera più spoliticizzata possibile, per cui, l'articolo si limita a fornire una serie di dati statistici sulla popolazione romena, sulla sua distribuzione tra i vari stati europei, una serie di nozioni sulla sua lingua, la cui derivazione dal latino è messa in evidenza. Eppure il Correnti non manca anche di esprimere i propri ideali politici, malgrado in quel momento, come scriverà più tardi, si abbia „il bavaglio in bocca ed il boia per correttore di stampa". „L'Italia", scrive il patriota milanese, „questa inconsolabile vedova del passato, che sembra voler vivere di memorie, ha dimenticato una figlia dei suoi giorni gloriosi. Quanti tra noi sanno che in questa stessa Europa vi è una altra Italia ? Un'Italia che ha conservato più fedelmente di noi il nome romano, un popolo che porta in viso l'immagine dei nostri forti proavi, e che nondimeno ci rimase fin qui sconosciuto ? Invano voci autorevoli ricordarono di quando in quando i vincoli del sacro parentado, invano Del Chiaro, Muratori, Ciampi, Grissellini, Lampredi, Sestini e Cattaneo, cercarono invogliaci di visitare col pensiero questa vivente reliquia romana" [12]. Cesare Correnti concludeva affermando che il destino dell'Italia era legato al destino del popolo romeno, per cui la fratellanza tra le due nazioni era più che mai necessaria.

Non erano pochi coloro che avevano avvertito in quel momento lo stretto legame che univa il problema nazionale italiano a quello romeno.

culturali e giornalistici tra l'Italia e la Romania dal 1850 al 1880 : Cesare Correnti e Tullo Massarani filoromeni, „Rassegna storica del Risorgimento", 1954, pp. 312—324.

[10] P. Ciureanu, *Rapporti culturali e giornalistici tra l'Italia e la Romania*, cit., p. 314.

[11] *Il Nipote del Vesta Verde. Strenna popolare per l'anno 1855*, Milano, 1855, pp. 127—137. Ristampato in *Scritti scelti di Cesare Correnti in parte inediti o rari*, edizione postuma per cura di Tullo Massarani, Roma, 1894, IV, pp. 463—472.

[12] *Scritti scelti di Cesare Correnti*, cit., vol. IV, p. 464.

La caduta di Sebastopoli aveva indotto la Russia a trattare la pace ed anche al piccolo Piemonte era stato riconosciuto il diritto di partecipare al Congresso di Parigi. In questo consesso emersero le questioni nazionali dei due popoli latini d'Occidente e d'Oriente.

All'opinione pubblica liberale della Penisola appariva chiaramente, al tempo del Congresso di Parigi, l'esistenza di un'affinità e di uno stretto legame tra gli obiettivi nazionali italiani e romeni. L'intensa attività dei patrioti romeni nel quinquennio precedente aveva ormai radicato in molti uomini politici e pubblicisti l'idea che la soluzione del problema della libertà e dell'indipendenza dei Principati rappresentasse un importante precedente anche per il problema nazionale italiano. Idea questa che si ritrova chiaramente espressa nell'articolo *I popoli della Romania* pubblicato da Tullo Massarani [13] sul „Crepuscolo", verso la fine del 1855 [14]. Massarani collaborava già da tempo con la rivista milanese di tendenze liberali diretta da Carlo Tenca; da questi e da Carlo Cattaneo venne indirizzato ad occuparsi del problema romeno. Naturalmente, lo avrebbe dovuto trattare, per evidenti motivi di censura, in maniera sfumata, facendo velate allusioni alla situazione italiana. Del resto questa era la funzione del „Crepuscolo" (sul quale scrivevano anche Visconti Venosta e Zanardelli): occuparsi di letteratura e della vita di tutte le nazioni con particolare riguardo a quelle che si trovavano in condizioni analoghe all'Italia. Ricorderà venti anni dopo lo scriittore a proposito di quell'episodio della sua vita: „correvano i giorni del Congresso di Parigi, il quale doveva decidere le loro sorti; e ci piacque di pigliare in mano, noi divisi, noi conquistati, noi condannati al silenzio, la causa di quel povero popolo, oscuro, candidato all'indipendenza e alla libertà. I suoi titoli storici non erano difficili a ritrovare; anche della sua condizione di allora i documenti abbondavano; e ne abbiam cavato quel profitto che sapevamo migliore" [15]. E ricordando le idee che animavano il gruppo che si raccoglieva intorno alla rivista milanese, così scriveva: „noi foggiatori del „Crepuscolo" andavamo a rintracciare l'orme delle antiche nostre legioni della Dacia, e ridestar le memorie della Minervale, della Gemella e della Claudiana; e l'indipendenza e l'unità a noi contese rivendicavamo per quegli antichi nostri coloni: un popolo, dicevamo, che dimenticato dall'Europa all'estremo suo lembo,

[13] Tullo Massarani (1829—1905, patriota e letterato lombardo. Emigrato dopo l'armistizio Salasco in Francia, Svizzera ed Inghilterra ritornò qualche anno dopo a Milano dove si dedicò all'attività pubblicistica. Sull'opera di T. Massarani in favore della causa nazionale romena v.: Al. Marcu, *Romanticii italieni şi românii*, cit., p. 63 e pp. 75—78; C. Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana*, cit., p. 43, nota 1) e p. 133; P. Ciureanu, *Rapporti culturali e giornalistici*, cit., p. 319 e ss.

[14] Quel primo „abbozzo di studio", come lo definirà più tardi il Massarani, fu molti anni dopo sviluppato, grazie anche all'aiuto di C. Esarcu, rappresentante diplomatico romeno a Roma, e ripubblicato nel 1875. (T. Massarani, *Studi di politica e di storia*, Firenze, 1875, pp. 149—294).

[15] T. Massarani, *Studi di politica e di storia*, cit., pp. 149—150, nota 1).

da diciassette secoli si ostina a chiamarsi romano, e con fede antica invocando le comuni origini, stende le braccia all'immemore occidente" [16].

Gli stessi concetti del popolo latino d'Oriente che funge da diga al panslavismo ricorrono nei promemoria inviati da esponenti romeni ai rappresentanti al Congresso di Parigi delle potenze a loro più favorevoli [17]. Questa era la giustificazione politica che avrebbe dovuto convincere i governi di quei paesi ad appoggiare le fondamentali rivendicazione dei romeni : unità dei Principati sotto un unico sovrano, completa emancipazione dalla tutela russa, restituzione di alcuni territori romeni illegalmente ceduti dalla Turchia.

Il Cavour accettò nelle grandi linee queste rivendicazioni. Furono tre le ragioni fondamentali che spinsero lo statista piemontese a schierarsi risolutamente a favore della causa dell'unità dei Principati e ad abbandonare quei tentativi (del resto falliti) che lo avevano portato, in precedenza, a proporre l'assegnazione dei Principati ai duchi di Modena e di Parma in cambio dell'annessione al Regno di Sardegna del territorio dei ducati [18]. Cavour dovette ben presto rendersi conto che l'unità nazionale romena avrebbe rappresentato un ostacolo „al temuto processo unitario di tutti gli slavi e alla connessa spinta al sud" dell' impero zarista [19]. „Contrario come era a quello che definito come panslavismo e non era altro che la vecchia tendenza russa a scendere nei Balcani e al Meditérraneo, suffragata dai consueti spunti ideologici quali la razza, la religione ortodossa o dalle parentele linguistiche" [20], lo statista piemontese fu molto sensibile alle argomentazioni degli esponenti romeni. Anche l'argomento „nazionale" non dovette certamente apparire secondario al Cavour. Nella realizzazione dell'unione dei Principati egli vedeva un'importante affermazione di quel principio di nazionalità che rappresentava il punto di partenza per il compimento dell'unità italiana [21]. Il Cavour, infine, si rese conto che un aumento della potenza austriaca in Oriente si sarebbe tradotto in un aumento della minaccia austriaca ad Occidente nei confronti del Piemonte : l'appoggio alla creazione di uno stato romeno autonomo in funzione di ostacolo all'espansioniamo asburgico, non poteva, dunque, non mancare [22].

All'unificazione dei Principati si opponeva, quindi, l'Austria la quale tra l'altro temeva che la creazione di uno stato nazionale romeno avrebbe costituito un centro di attrazione per i romeni della Transilvania ; si opponeva anche la Turchia che vedeva, non a torto, nell'unione della

[16] T. Massarani, *Carlo Tenca e il pensiero civile del suo tempo*, Milano, 1886, p. 106.

[17] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, cit., p.. 251—252 ; id., *L'Europa centro-orientale*, cit., pp. 170—172.

[18] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, cit., pp. 23—29.

[19] A. Tamborra, *L'Europa centro-orientale*, cit., p. 172. V. anche R. Ciasca, *Fraternità italo-romena*, cit., p. 465.

[20] A. Tamborra, *L'Europa centro-orientale*, cit., ivi.

[21] M. Maciu e T. Bugnariu, *Lupta poporului român pentru unire şi unirea Italiei*, cit., p. 134.

[22] N. Corivan, *Les étapes de la politique du Royaume de Sardaigne concernant l'Union des Principautés (1856—1859)*, „Revue roumaine d'histoire", 1968, p. 527.

Moldo-Valacchia un primo passo verso l'indipendenza del nuovo stato. Anche l'Inghilterra fini per mostrarsi favorevole al mantenimento dello statu quo e pretese il più rigoroso rispetto del principio dell'integrità dell'impero ottomano. Restavano a sostenere l'idea dell'unione dei Principati Napoleone III, Cavour ed il rappresentante prussiano. Prevalse una soluzione dilatoria proposta dal delegato russo (non contrario all' unione) per l'impossibilità di arrivare ad un accordo tra le potenze firmatarie [23].

In tutti i paesi dove la stampa era libera si scatenò una appassionata polemica contro le decisioni del Congresso; ciò si verificò anche in Italia dove la causa nazionale romena godeva ormai di largo favore.

Subito dopo la firma del Trattato di Parigi il giornale torinese „Il Diritto" pubblicò un articolo della principessa romena Elena Ghica, nota come scrittrice sotto lo pseudomino di Dora d'Istria [24].

In esso şi criticavano le pretese dei diplomatici che credono di tagliare la carta del mondo giusta ai capricci della politica del giorno" senza „consultare lo stesso paese sulle istituzioni che gli convengono" [25]. „I popoli, scriveva Dora D'Istria, non si fanno sí agevolmente conservatori di un ordine di cose che furono dalla forza costretti a subire come greggia di schiavi! Si parla di dignità umana, ma la dignità delle nazioni è una vana parola? I rumeni sarebbero una torma di pecore di cui si può disporre con indifferenza? Noi crediamo per contro di avere qualche diritto al rispetto dell'Europa" [26].

Numerosi sono gli articoli pubblicati da Dora D'Istria sul „Diritto" tra la primavera e l'autunno del 1856 [27]. In essi la patriota romena commenta i principali temi politici del momento legati alla questione nazionale del suo paese. Suo scopo non è solo quello di polemizzare con coloro che frappongono degli ostacoli all'unità dei Principati, ma anche di informare quei settori dell'opinione pubblica italiana, favorevoli alla causa nazionale romena, i quali, però, ignorando fatti e situazioni, si sono schierati a favore di misure che danneggerebbero notevolmente l'unità e lo sviluppo della popolazione moldo-valacca. A costoro che si occupano „col più nobile interesse" dei destini del suo paese, Dora D'Istria spiega i gravi danni che deriverebbero ad esso se venisse accettata la soluzione

[23] A. Tamborra, *Cavour e i Belcani*, cit., pp. 256—257; id., *L'Europa centro-orientale*, cit., p. 173.

[24] Elena Ghica (Bucarest 1828 — Firenze 1888), appartenente alla storica famiglia di ospodari, sposò nel 1849 il principe russo Koltzoff Massalsky e andò a stabilirsi a Pietroburgo Separatasi dal marito, lasciò la Russia e venne a vivere in Italia. Collaborò a molte riviste italiane e straniere (specialmente alla „Revue des Deux Mondes") occupandosi di questioni politiche e di vita culturale dell'Oriente europeo. (v. C. Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana*, cit., pp. 232—235 e p. 247 e ss.).

[25] Dora D'Istria, *Osservazioni di una romena sull'organizzazione dei Principati Danubiani*, „Il Diritto", 2 aprilie 1856.

[26] Ivi.

[27] *I Principati Rumeni*, 13 e 22 aprilie 1856; *I Rumeni e il Papato* 15, 23 e 31 maggio 1856; *De la fraternité des peuples latins et de leur rôle dans le développement de l'humanité*, 13 maggio e 16 giugno 1856; *Un principe straniero nella Moldo-Valacchia*, 9, 17 settembre e 9 ottobre 1856; *Roma* 24 ottobre 1856; *La propaganda austro-romena nei Principati Danubiani*, 8 novembre 1856.

dell'Unione con a capo un sovrano appartenente ad una dinastia straniera [28]. Vengono, a questo proposito, ricordate le vicende di un altro paese balcanico, la Grecia, cui l'imposizione di un sovrano tedesco provocò una serie di gravissimi squilibri. „E'questo avvenire, scriveva Dora D'Istria, che si riserva alla nostra Rumenia offrendici a principe un uomo non nato nella nostra terra". Nè sarebbe possibile accettare un sovrano appartenente ad una famiglia regnante italiana o spagnola, e quindi di religione cattolica: „supponete che un principe educato dai gesuiti sia portato al trono della Rumenia; e il paese non cadrà d'un tratto in balia di quella propaganda artifiziosa ed infaticabile che minaccia oggi le più care libertà dei popoli occidentali?" [29]. La polemica nei confronti della Chiesa cattolica è ricorrente nella pubblicistica di Dora D'Istria. Essa è dettata in primo luogo da motivi squisitamente politici (l'Austria vorrebbe aggiungere alle sue truppe „la legione dei suoi monaci"), ma non manca anche un'appassionata difesa di quei principi di tolleranza illuminata cui si ispira la Chiesa orientale, principi questi che vengono repressi sia dalla Chiesa cattolica romana, sia dalla Chiesa orodossa-russa che Dora D'Istria tiene molto a distinguere dalla Chiesa greco-ortodossa [30]. Un tema, naturalmente, sempre presente nei suoi articoli è quello della polemica con l'Austria che vuole impedire la formazione di uno stato nazionale romeno poichè teme che nasca „sui suoi fianchi in Oriente un nuovo Piemonte" [31]. L interesse politico ed economico dell'Impero asburgico a dominare la Moldavia e la Valacchia è fortissimo per cui è necessario prevenire „i fratelli d'Occidente" par evitare che si cullino nell'illusione che dopo il Trattato di Parigi i Principati romeni saranno infine liberi dalla dominazione straniera. „L'Austria, scrive, che ci rapina già dei vasti territori agogna ardentemente a quel poco che ci è rimasto dell'Impero di Michele il Bravo". Per cui con esattezza prevedeva che niente ci si doveva aspettare dai lavori della commissione europea incaricata dal Congresso di Parigi di sondare le aspirazioni delle popolazioni moldo-valacche: „sarebbe follia credere che per i rumeni ne possa uscire un bene reale. I voti dell'Austria saranno anche in questa questione preponderanti come furono ***preponderanti nella quuestione italiana, e lo statu quo nei Principati... non*** verrà gran fatto modificato" [32].

Gli articoli di Dora D'Istria e di tutti coloro che si battevano per la libertà della loro patria suscitarono tutto l'interesse dei liberali italiani che lottavano per lo stesso ideale. Gli echi di quelle voci, che rivelarano all'opinione pubblica italiana l'esistenza di una coscienza nazionale, giunsero sino al Parlamento di Torino dove si incominciò a dibattere la questione romena.

La grande maggioranza dei deputati approvava la politica del Cavour in merito alla questione d'Oriente, in generale, ed al problema

[28] Dora D'Istria, *Un principe straniero nella Moldo-Valacchia*, cit., „Il Diritto", 9 settembre 1856.
[29] Ivi.
[30] Dora D'Istria, *I Rumeni e il Papato*, cit., ivi, 31 maggio 1856.
[31] Dora D'Istria, *La propaganda Austro-Romana*, cit., ivi, 8 novembre 1856.
[32] *I Principati rumeni*, cit. ivi, 22 aprilie 1856.

dei Principati Danubiani, in particolare. Non mancarono, però, le voci critiche, come quelle del deputato Brofferio, democratico di ispirazione repubblicana, il quale denunciò, dopo la firma del Trattato di Parigi, il mancato raggiungimento degli obiettivi prefissati ed „il tradimento delle aspettative" [33]. E cosi aggiungeva: „Io chiamo a rassegna i 34 articoli del trattato e vedo che la Turchia che şi voleva sostenere, è più debole di prima, e che la Russia che si voleva indebolire continua ad essere forte e potente; non trovo neppure un accento che venga in soccoroso delle oppresse nazionalità dei popoli; non ravviso provvedimento che difenda all'uopo i cristiani dell'Oriente contro la brutalità musulmana; la Moldavia e la Valacchia, che prima avevano due protettori, cioè due padroni, adesso ne avranno sei". A queste parole rispondeva il Mamiani, con indubbio realismo, ma anche con un pizzico di demagogia, quando sopravvalutava il ruolo che avrebbe potuto effettivamente svolgere il Piemonte nel risolvere il problema dei Principati: „Oggi il rappresentante d'un governo italiano siede a deliberare coi massimi potentati d'Europa, e vi siede con eguale dignità, con egual diritto di suffragio... ed apparecchia, insieme coi suoi colleghi, la costituzione terminativa delle provincie danubiane, le cui popolazioni, generoso rampollo del sangue latino, debbono ancora con dolce meraviglia riconoscere qualche benefizio della loro antica madre" [34]. Nella seduta del 17 maggio Valerio intervenne nella discussione sul bilancio degli esteri rilevando che il Presidente del Consiglio piemontese si era adoperato molto, al Congresso di Parigi, per appoggiare le istanze nazionali dei romeni [35]. „Io spero, proseguiva il deputato, che il voto del signor conte di Cavour trionferà definitamente a pro di quei popoli, ed a pro della giustizia e della nazionalità moldo-valacca;... io gli raccomando di tener fermo, concludeva, affinchè i popoli rumeni vengano finalmente tolti da quello stato di spezzamento che li rende deboli, come lo spezzamento ha reso fin qui debole la nostra povera Italia, onde possano finalmente, riuniti in un corpo solo di nazione, far valere i propri diritti". Le parole di Valerio quando accennò all'atteggiamento del governo sardo nei confronti dei romeni, vennero sottolineate da segni di consenso.

Al deputato cosi rispose il presidente del Consiglio Cavour: „In quanto ai Principati, l'onorevole Valerio può essere sicuro che la Sardegna farà quanto è possibile per assicurare a quei paesi il più forte ordinamento, che dia loro i mezzi di assicurare la propria indipendenza e di sviluppare in essi il principio di nazionalità. Però, aggiungeva realisticamente il Cavour, non posso dissimulare che la soluzione di questa questione presenta gravissime difficoltà che io potrò solo spiegare alla Camera, quando la medesima sarà giunta al termine" [36].

---

[33] Deputato Brofferio, Tornata del 6 maggio 1856, *in Atti del Parlamento Subalpino*, Sessione del 1855—56. Raccolti e corredati di note e di documenti inediti da G. Galletti e P. Trompeo, Roma, 1872, vol. IV, p. 1659.

[34] Deputato Mamiani, Tornata del 7 maggio, ivi, p. 1668.

[35] Deputato Valerio, Tornata del 17 maggio, ivi, p. 1760.

[36] Cavour, Tornata del 17 maggio, ivi p. 1761.

Le previsioni di Cavour erano esatte : la soluzione della questione romena appariva ancora difficile e lontana.

Oltre all'Austria e alla Turchia anche l'Inghilterra assunse, nel corso del 1857, un atteggiamento sempre più marcatamente antiunionista. Questa posizione del governo di Londra provocò una crisi della stessa amicizia anglo-francese, crisi superata dagli incontri di Osborne (agosto 1857) tra Napoleone III e la regina Vittoria. Da quel momento, però, anche la Francia, senza abbandonare il principio dell'unificazione dei Principati, non ne fece più una questione pregiudiziale [37].

Mentre le grandi potenze, come aveva scritto Dora D'Istria l'anno prima sul giornale „Il Diritto", continuavano a disporre arbitrariamente del destino delle nazioni ed a tagliare la carta del mondo a seconda delle esigenze del momento, le popolazioni moldo-valacche esprimevano nell'autunno del 1857, attraverso le deliberazioni delle due assemblee di Iasi e di Bucarest, la loro volontà di unirsi in un unico stato nazionale, retto da un governo costituzionale.

Che l'Austria e la Turchia osteggiassero la formazione di questo tipo di stato era comprensibile e giustificabile, meno lo era, secondo il Cavour, la posizione dell'Inghilterra la quale, scriveva lo statista piemontese, „diserta la causa liberale" e non può essere seguita in questo atteggiamento dal Regno di Sardegna, se non altro per un motivo di coerenza, non essendo coerente l'essere „liberali in occidente assolutisti in oriente" [38]. In un momento decisivo per le sorti della nazione romena non mancarono di farsi nuovamente sentire le voci di quei liberali italiani che già da alcuni anni ne difendevano, sulla stampa ed al Parlamento di Torino, il diritto all'unità e all'indipendenza. Nel 1858, alla vigilia della conferenza di Parigi che avrebbe dovuto decidere le sorti dei Principati, il Correnti pubblica nell'Annuario statistico italiano un ampio studio dedicato alla Romania [39]. Cosi scriveva in apertura del suo saggio : „chi cerchi sulla carta d'Europa il popolo che più di ogni altro si onora delle origini romane, onde pigliò il nome e la lingua, non ne troverà segno. Alla Rumania non si consente neppure la consolazione d'essere un'entità geografica". Seguiva una descrizione del paese, delle sue risorse economiche, della sua lingua. Particolare rilievo era poi dato alla parte dedicata alla storia del popolo romeno, storia di lotta contro l'egemonismo degli imperi confinanti. Correnti, ricollegandosi a questo passato, che era anche presente, al fine di impedire che in futuro le Grandi Potenze potessero scontrarsi sulla questione dei Principati proponeva una soluzione che sembrava salvaguardare sia l'equilibrio europeo, sia l'interesse della nazione romena all'unità e all'indipendenza. L'uomo politico italiano suggeriva la creazione di uno stato romeno autonomo, perpetuamente neutrale, come la Svizzera, garantito dalle grandi potenze ed anche da una propria forza militare.

---

[37] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, cit., p. 267.

[38] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, cit., p. 266.

[39] C. Correnti, *Annuario statistico italiano*, I, 1857—58, Torino, 1858, pp. 128—158.

In realtà, alla Conferenza di Parigi, svoltasi tra il maggio e l'agosto del 1858, prevalse la tendenza favorevole al sostanziale mantenimento dello statu quo. Gli impegni che Napoleone III aveva assunto l'anno prima ad Osborne erano sempre validi. Le norme della Convenzione si limitarono cosi a disporre la costituzione dei Principati Uniti di Moldavia e Valacchia, uniti però solo da un tenue vincolo federale e sotto la *suzeraineté* turca. Il Piemonte, anche in questa occasione, aveva saputo sostenere la sua parte con „fermezza, decoro, coerenza rispetto alle posizioni precedentemente assunte" [40]. Ben a ragione dunque G. Massari [41], a lavori conclusi, poteva cosi scrivere sulla Rivista Contemporanea : „A noi è di gran conforto avere la fiducia che il plenipotenziario piemontese è stato fedele nel 1858 alle opinioni espresse nel 1856 e nel dispaccio indirizzato dal conte di Cavour al conte Corti in data 4 settembre 1856" [42]. Dal momento che il concerto delle potenze europee rifiutava di soddisfare le aspirazioni del popolo romeno, si rendeva necessaria un'azione interna che mettesse l'Europa di fronte al fatto compiuto. Questo avvenne nel gennaio del 1859, quando, malgrado la forte presenza di forze politiche reazionarie, nettamente antiunioniste, le assemblee di Moldavia e di Valacchia, sotto la pressione delle masse popolari, elessero entrambbe Alexandru Ioan Cuza a capo dei due pasi. Veniva realizzata cosi di fatto quell'unione che era stata negata di diritto dalle grandi potenze.

[40] A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, cit., p. 282.

[41] G. Massari, (1821—1884), giornalista e uomo politico, sostenitore del Cavour da cui ricevette la direzione della „Gazzetta Piemontese". Autore per la „Rivista Contemporanea" di numerosi „sommari politici" (v. il *Dizionario del Risorgimento Nazionale* diretto da M. Rosi, Milano, 1933, vol. III, pp. 521—522).

[42] „Rivista Contemporanea", settembre 1858, p. 450.

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA PROCESUL DE FORMARE ȘI DE CONSOLIDARE A STATULUI FEUDAL MOLDOVA ÎN SEC. XI—XIV

DE

C. CIHODARU

I

Apariția și dezvoltarea feudalismului pe teritoriul țării noastre în general și pe al Moldovei, îndeosebi, constituie, din cauza lipsei materialului documentar, o problemă greu de rezolvat. Informația istorică insuficientă explică punerea în circulație a unui mare număr de teze contradictorii cu privire la structura societății și la organizarea ei politică în această parte a țării, precum și unele interpretări bizare date puținelor izvoare care s-au mai păstrat. Sarcina istoricului chemat să cerceteze astfel de date disparate a devenit cu atît mai dificilă, cu cît în cadrul izvoarelor istorice, privind feudalismul timpuriu în partea de răsărit a Europei, s-au introdus și unele materiale apocrife, menite să justifice, mai ales, diferite pretenții teritoriale, formulate pe baza lor.

Numeroase cercetări arheologice întreprinse în ultimul timp în țara noastră au adus totuși o informație bogată cu privire la existența în perioada cuprinsă între secolele V și XI a unei populații relativ numeroasă, așezată și purtătoare a unei culturi materiale moștenite de la vechii traci romanizați [1]. Spre deosebire de nomazii crescători de vite din stepe, ea se ocupa și cu agricultura. Aceste constatări sînt valabile și pentru partea de est a țării noastre, adică și pentru Moldova. În se-

[1] Ion Nestor, *Les données archéologique et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoiire", II (1964), 3, p. 353 și urm.; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 13. 29—33, 86—91, 118—122, 130 și urm.; Idem, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în sec. VI—X*, în „Carpica", II (1969); Dan Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „SCIV", XIX (1968), 2, p. 227 și urm. G. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei*, în „Arheologia Moldovei", VI (1969), p. 254 și urm.; I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, în „Carpica" V (1972), p. ; Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în Dacia XV (1971), p. 270 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, pp. 123—130.

colele VIII—XI, această populație băștinașă se prezintă ca purtătoare a unei culturi materiale care a fost denumită de arheologi cultură de tipul Dridu sau balcano-dunăreană. Deși invaziile pecenegilor și cumanilor au contribuit la scăderea populației băștinașe din Moldova, totuși numărul așezărilor de tipul Dridu, descoperite de arheologi pe teritoriul acestei părți din țara noastră, este destul de ridicat. Interesant este că în unele locuri, așezările acestea se suprapun peste altele mai vechi din secolele VI—VIII, aparținînd, de asemenea, populației băștinașe. Localități cu astfel de resturi ale culturii materiale se întîlnesc și în regiunea de silvo-stepă dintre Prut și Nistru [2]. Cea mai nordică dintre ele este cea de la Bila situată lîngă Cernăuți [3]. Pînă în 1969 se identificaseră 78 puncte de locuire în 68 de localități din etapa Protodridu și altele 26 în 24 localități din etapa Dridu propriu-zisă [4]. În prezent numărul lor este cu mult mai mare și va crește mereu.

Culturii de tipul Dridu i-a succedat alta cunoscută sub denumirea de cultura Răducăneni, începînd din a doua jumătate a secolului al XI-lea [5]. Ea este strîns legată de cultura anterioară și de cea care se cristalizează în secolele XII—XIII [6]. De pe la sfîrșitul secolului al IX-lea stepele din sudul țării au fost ocupate de pecenegi și apoi de cumani [7] răspîndiți cu turmele și herghelille lor în grupe mici. Ei nu au lăsat urme în așezări statornice, ci numai morminte. Prezența triburilor turaniene în Moldova este atestată de peste 40 de morminte descoperite în 25 de localități deosebite. Cele mai multe dintre ele se găsesc la extremitatea de sud a țării [8]. Trecerea triburilor acestor păstori nomazi la o viață sedentară a avut loc destul de tîrziu ; în cazul cumanilor ea s-a produs abia pe la începutul secolului al XIII-lea. Între populația băștinașă sedentară și acești cavaleri ai stepei existau relații de bună vecinătate. Cu condiția plății unui *iasak* (lege), adică a unui tribut, probabil în natură, nomazii nu se amestecau în modul de viață și de organizare al populației locale.

După grecizarea Imperiului de Răsărit, scriitorii bizantini nu au mai folosit pentru denumirea populației romanice din lăuntrul grani-

[2] *Istoria RSSM*, Chișinău, 1967, p. 74.

[3] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 123.

[4] *Ibidem*, pp. 118, 119, 123.

[5] *Ibidem*, p. 130 și urm. ; Dan Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în „Materiale", VIII (1962), p. 723 și urm. Ceramica de tipul Răducăneni a fost sesizată în 45 de puncte din 37 localități. Cercetările continuă și numărul lor ca și al celora cu cultură Dridu este mereu în creștere.

[6] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 137. Unele din cele 37 de puncte semnalate prezintă o continuitate de locuire cu așezări din secolele precedente (p. 138).

[7] Denumirea această vine de la termenul *cum* „stepă". La răsărit de Marea Caspică există cîteva regiuni deșertice numite *Kizil-Kum* „nisip-roș", *Kara-Kum* „nisip negru" și *Ak-Kum* „nisip alb". Ei erau deci oameni ai stepei. Numele a fost tradus în limba rusă prin *polovți*, derivat de la *polye* „stepă, cîmpie". Li se mai spunea și *falvi* sau *valvi*, *valani*, dînd prin aceasta ocazie unor istorici să-i confunde cu vlahii.

[8] Victor Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „SCIV", XXV (1974), 3 ; Idem, *Moldova în sec. XI—XIV* (rez. tezei de doctorat), București, 1977, p. 10.

ţelor lui şi din regiunile carpato-dunărene, termenul de romani (Ῥωμαῖοι) rezervat numai pentru greci, ci diferite numiri ca „ausoni", „fizoniţi", „ripiani" (de la *ripa* „ţărmul" Dunării), „refugoi", automoloi"[9], iar de pe la sfîrşitul secolului al VIII-lea pe acela de „vlahi" [10] luat de la slavi, iar de aceştia de la germani. Vlahii din nordul Dunării (*volohi* sau *blaci*) sînt menţionaţi de cronicile medievale maghiare sau ruseşti în legătură cu evenimentele de pe la sfîrşitul secolului al IX-lea. Este cazul să amintim aici că vlahii menţionaţi de scriitorii bizantini Niceta Choniates [11] şi Ioan Cinnamus [12] sub anii 1164 şi, respectiv 1166, nu pot fi, cum au crezut şi susţinut unii istorici, vlahi de pe teritoriul Moldovei, ci vlahi din partea de răsărit a Bulgariei şi din Dobrogea. Aceasta nu înseamnă că vlahii care locuiau în nordul Dunării erau complet necunoscuţi acestor scriitori bizantini. Primul dintre ei, Choniates, menţionează participarea vlahilor din nordul Dunării la expediţiile întreprinse de cumani în sudul acestui fluviu pentru sprijinirea vlahilor şi bulgarilor de acolo răzvrătiţi împotriva Imperiului Bizantin sub conducerea fraţilor Petru şi Asan [14]. Acestor vlahi nord-dunăreni aparţin aşezările cu cultura materială arătată.

În aşezările de pe teritoriul Moldovei, din secolele VII—IX, se mai întîlnesc, pe alocuri, alături de resturile de cultură materială ale populaţiei locale romanizate sau în aşezări aparte, rămăşiţe de cultură materială, cu un aspect deosebit, provenind de la slavii care mai rămăseseră în regiune şi se aflau deja în curs de românizare. Ele sînt cunoscute sub denumirea de cultura Hlincea I — Luka Raikovecţkaja [15]. Se întîlnesc mai numeroase în partea de nord-est a Moldovei şi sînt extrem de rare în regiunea de la apus de Siret [16]. Limita superioară a acestei culturi este sfîrşitul secolului al IX-lea şi prim jumătatea a secolului al

[9] C. Cihodaru, *Date istorice şi toponimice privind existenţa populaţiei romanice din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, Istorie, XV (1969), f. 1, pp. 1—19. *Fizoniţii* sub forma *feznuţi* sînt menţionaţi şi în însemnările „Geografului Bavarez ; Idem, *Note critice la unele studii asupra „Geografului Bavarez*, în „Studii", XXIII (1970), 6, p. 1 127.

[10] Pentru vlahi, cea mai veche menţiune, sub forma de vlaho-rinchini, adică vlahi din regiunea rîului Rinhios, este aceea din inscripţia de la mănăstirea Castamunitu care, după modul cum se referă la împăraţii iconoclaşti ar data de pe la sfîrşitul secolului al VIII-lea sau din vremea care a urmat morţii împăratului Teofil (843). Pentru vlahorinchini v. A. Sacerdoţeanu, *Vlahii din Chalcidica*, în vol. *În memoria lui V. Pîrvan.*

[11] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Bucureşti, 1975, pp. 250—251. Aici şi literatura problemei respective.

[12] *Ibidem*, pp. 238—241.

[13] Cu privire la diferitele poziţii luate de istorici în această problemă v. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, pp. 160—262. Vezi şi E. Stănescu, *Les „Blachoi" de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au Nord de Danube sous les Comnènes*, în „Revue des études sud-est européennes", IX (1971), 3, pp. 588—593 ; G. G. Litavrin, *Vlahi vizantijskih istocnikov X—XIII vv*, în *Jugovostocnaja Evropa v srednie veka*, Chişinău, 1972, pp. 162—163.

[14] *Fontes Hist. Daco-Rom.*, III, pp. 190—191.

[15] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul de la Hlincea*, în „SCIV", IV (1953), 1—2 şi V (1954), 1—2.

[16] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 110 şi urm.

X-lea [17]. Ea coincide, deci, cu apariţia pecenegilor în stepele pontice şi cu extinderea lor pînă în regiunea Dunării. În urma frămîntărilor produse acum, unele aşezări au dispărut, iar separatismul dintre populaţia locală şi slavi nu s-a mai putut menţine. În secolul al X-lea, slavii de pe teritoriul Moldovei în mare parte se românizaseră. Pînă în 1969 se descoperiseră 78 de puncte de locuire din această cultură în 68 de localităţi [18].

Unii arheologi şi istorici, consideră că existenţa ei s-ar datora deplasării spre sud a unui nou val de migratori slavi [19]. Existenţa acestui fenomen nu se poate nega, dar proporţiile şi extinderea lui au fost cu mult mai modeste, decît cele care i s-au atribuit. Ulicii şi Tiverţii care s-au deplasat spre sud, probabil în secolul al VIII-lea, s-au oprit în podişul Podoliei, unde s-au asimilat în masa de slavi aşezaţi acolo mai de timpuriu într-un mediu etnic tracic destul de dens. Teza care susţine aşezarea pe teritoriul Moldovei a unor noi triburi slave cum au fost acele ale *tiverţilor* şi *ulicilor* nu se poate susţine numai pe date scoase din vechea cronică rusă [20]. Această nouă coborîre spre sud a triburilor slave amintite nu a depăşit fluviul Nistru. Ele au coborît în această parte urmînd cursul fluviului Nipru, din inima Rusiei, unde trebuie să se caute originea lor [21]. S-a crezut şi am crezut şi eu, de asemenea, că în cazul tiverţilor, caracterizaţi prin epitetul de *tolcovina*, am avut de afacere cu o populaţie bilingvă, care era folosită de cnejii ruşi ca tălmaci în relaţiile lor cu Imperiul Bizantin [22]. Cred că în prezent trebuie să se renunţe la o astfel de interpretare. Se poate observa că numele unor triburi slave îşi trage originea din trăsătura caracteristică a vegetaţiei din regiunea locuită de ele (*drevleani*, „locuitori ai pădurilor", *poleani*, „locuitori ai cîmpiei înţelenite", etc.). Ar urma că termenul *tolcovina* ar desemna, de asemenea, locuitori ai cîmpiei înţelenite [23]. Ei ar corespunde deci *lenzenilor* menţionaţi de scriitorul bi-

[17] *Ibidem*, p. 112.

[18] *Ibidem*, p. 115.

[19] *Ibidem*, p. 114.

[20] *Povesti vremennyh let*, ed., V. P. Adrianova Peretts, Moscova, 1950, vol. I, pp. 14, 20—21, 23, 33, 210, 217, 220, 230. Cronica a fost redactată foarte tîrziu faţă de situaţii date în această parte. Ea s-a păstrat numai în copii de mai tîrziu în care s-au strecurat multe date apocrife, interpolări, note, comentarii şi interpretări marginale.

[21] Tiverţii sînt originari din regiunea Tverului, iar ulicii provin de pe valea rîului Ulla, afluent al Dvinei occidentale. Numele unui rîu Tiverţa, afluent al Vistulei poate duce la concluzia că o ramură a lor s-a deplasat şi spre apus. Pe Ulla, ulicii erau grupaţi în jurul centrului *Lucoml* şi de aici, denumirea de *lucoleani* dată lor în lista *„Geografului Bavarez"*, v. „Studii", XXIII (1970), 6, pp. 1 124, 1 130.

[22] v. C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (istorie), Iaşi, XIV (1963), f. 2, p. 218 şi urm.

[23] Ar deriva de la verbul slav ТЛКЧИ „a bate", din care provine şi termenul ТЛАКА „muncă gratuită", în rom. „clacă". Dar tot de aici vine şi termenul românesc de „toloacă", cu sensul de „pămînt înţelenit". Al. Boldur, în *The enigma of the Ulichy-Tivertsy people*, în „Balkan Studies", IX (1968), 1, p. 63 şi urm., crezînd că tiverţii şi ulicii sînt traci, deriva numele lor de la

zantin Constantin Porfirogenetul [24].

Prin aşezarea pecenegilor în stepa ponto-dunăreană aşezările sudice ale acestor triburi slave, situate între Nistru şi Nipru [25] au avut de suferit şi s-au împuţinat. O întindere a stăpînirii cnejilor ruşi din Chiev spre gurile Dunării de aici înainte nu mai era posibilă [26]. Relativ rărită, populaţia din Moldova şi-a continuat existenţa şi după marea invazie a triburilor pecenege, în dependenţă de conducătorii acestora.

În legătură cu desimea populaţiei sedentare de pe această parte a teritoriului ţării noastre nu trebuie însă să se exagereze, dar nici să se ajungă la concluzii contrare. Afirmaţia scriitorului bizantin, Ioan Cinnamus, că în anul 1066, împăratul Manuel Comnenul, pentru a da alte lovituri mai grele statului maghiar, după expediţia lui Leon Vatatzes în Transilvania, a trimis împotriva lui o nouă oştire sub conducerea lui Ioan Ducas, spre a-i devasta acele regiuni care se învecinau cu Tauroscitia (Galiţia), care oştire ar fi străbătut nişte întinderi mari şi greu de atacat şi a trecut printr-o regiune cu desăvîrşire pustie de oameni [27], trebuie să fie cercetată cu atenţie.

Dacă prima oştire [28], în drumul ei spre Transilvania de sud-est, a putut trece Dunărea pe la Silistra, cea de a doua, avînd drept ţintă colţul de nord-vest al acestei provincii trebuia să străbată o mare parte din Moldova. Ea a trecut la Nord de Dunăre prin vadul de lîngă Isaccea, cunoscută în vechime sub denumirea de Noviodunum [29]. A înaintat apoi spre nord, prin stepele Bugeagului şi Covurluiului, populate pe atunci de mici grupe de păstori cumani, nomazi, care s-au ferit, bine-

---

termenul trac *talka*, „priceput", intrat în compunerea numelui unor regi odrizi ca Sitalkes, Roimetalkes, etc. Fără a nega că slavii de la apus de Nipru asimilaseră o importantă masă etnică tracă, ipoteza privind tracismul tiverţilor şi ulicilor, ca şi explicarea epitetului ce li s-a dat rămîne extrem de şubredă. În acest art. vezi însă bibliografia cu privire la cele două triburi slave.

[24] *De administrando imperio*, ed. Bonn, 1840, pp. 75, 166.

[25] În vechea cronică rusă se arată că „ulicii şi tiveriţii şedeau pe Nistru" (ed. Peretts, I, p. 14), dar afirmaţia aceasta nu are aceeaşi formă în toate copiile transmise. În izvodul lui Ipatie şi în cel de la Perejaslavl—Suzdal se adaugă „şi pe Bug", iar în copia Academiei ruse şi în izvodul Radziwill cuvîntul „Nistru" a fost înlocuit cu expresia „pe Bug şi pe Nipru (Ibidem II, p. 226). Centrul ulicilor nu este localitatea Peresecina de lîngă Orhei, ci cea de pe Nipru.

[26] Nici mai înainte de invazia pecenegilor triburile arătate nu au făcut parte din Statul Chievean. În vechea cronică *Povesti vrmennyh let*, ed. Peretts, I, pp. 20—21 se arată că „Oleg stăpînea peste poliani şi drevleni şi severeani şi peste radimici, iar cu tiverţii şi ulicii era în război".

[27] *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, III, pp. 238—241.

[28] În cadrul acestei oştiri fuseseră înrolaţi numeroşi vlahi, din cei care locuiau lîngă Marea Neagră.

[29] Luînd în consideraţie textul unei epigrame, descoperită de Sp. Lampros în Codex 524 al Bibliotecii Marciene, unii istorici au crezut că această oştire bizantină ar fi trecut la nord de Dunăre, pe la Vidin. Vezi P. Ş. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le regime dé Manuel Comnène*, în „Byzantina", I, (1969), p. 190 ; Petre Diaconu, *Despre situaţia politică la Dunărea de Jos, în secolul al XII-lea*, în „SCIV", XXVII (1976), 3, p. 302, crede că numele Vidin s-ar fi transmis corupt şi că trebuie să fie emendat în Vicina pe care el o localizează la Pacuiul lui Soare. Corupţia a avut loc într-adevăr, dar din Noviodunon s-a ajuns la Vidinon.

înțeles, din calea ei. Așezări omenești statornice nu au găsit, probabil, nici la trecerea Carpaților, populați numai vara de păstori cu turmele lor de oi. Pentru rest nu dă nici o indicație. Arată numai că au străbătut, pînă să ajungă în Transilvania, un teritoriu întins.

În sînul acestei populații băștinașe romanizate și a resturilor slave pe cale de asimilare s-au topit, într-o mai mică măsură, ceea ce nu s-a putut scurge peste Dunăre, în sud, sau în Ungaria, dintre pecenegi și cumani, în fața unor noi invazii. Asimilarea lor aici se poate urmări pe baza unor toponimice și onomastice. Aici intră toate numirile de locuri, ape sau persoane terminate în *-uz*, ca de pildă, Oituz, Șomuz, Cocuz, Modruz, etc.; toate numirile terminate în sufixul *-ui*, ca în Bahlui, Covurlui, Derehlui, Suhului, Vaslui, etc. toate numirile terminate în *-oba, -aba, -uba, -opa, -epa*, etc., ca Udoba, Toxaba, Hardalupa, Vuiupa, Tociapa, Macioapa, Azapa, etc. și de asemenea unele nume terminate cu sufixul *-ul*, ca de pildă, Arzul, sau nume de persoane cu terminația *-ban, -pan* sau *-gan* (de ex. Ciolpan, Hazgan, Bargan). Unele din numele cu terminația *-ban* și *-van* sînt însă de origine armeană. La acestea trebuie să se mai adauge și toponimicile terminate în *-îr*, ca, de pildă, „Tangîru". Un număr, relativ restrîns, de termeni din limba noastră a fost împrumutat, de asemenea, de la pecenegi și cumani.

Pierderi însemnate s-au produs în sînul populației locale și în timpul invaziei tătarilor în anul 1241. Aceștia au supus Moldova și Țara Românească, au încasat tribut de la populație, dar nu s-au amestecat cu aceasta și nici nu au intervenit în administrarea ei. Întrucît tătarii nu au mai fost împinși spre apus de alte invazii din stepele asiatice, resturi de ale lor nu au fost proiectate între români. În afară de unele numiri ca Tătărași, Tătăruși, Tătărăni, Rediul lui Tătar, Tămărtăsinți, Scociuhani, numiri derivate de la nume de persoane provenind din porecle sau de la robii țigani cumpărați de la tătari și numiți din această cauză *tătărași*, alte resturi în toponimia noastră nu s-au păstrat. Ele există însă în stepa de la gurile Dunării unde stăpînirea lor s-a păstrat pînă în timpurile moderne. S-au mai împrumutat de la ei și unele onomastice cu terminația *-ai*, ca, de pildă, Gherai sau Birai din numele satului Gherăești de lîngă Bacău sau Nemai (Ana Nemăiasă). Acestea pot fi însă și de origine maghiară (cp. în Suhai, de pildă).

Din cele expuse pînă aici, rezultă neîndoios că prezența populației băștinașe stabile și romanizate pe teritoriul Moldovei, în perioada anterioară formării statului feudal, este neîndoielnică. Ea dispunea de o organizare proprie în obști sătești simple, asociate, la rîndul lor, în cadrul unor hotare naturale, în obști teritoriale [30]. Acestea purtau diferite numiri. Cele mai vechi dintre ele ca *țară*, *județ*, erau de origină latină, avînd reflexul slav de *cnezat* sau *voievodat*. Alți termeni ca *ocol*, *voloste* și altele apar numai în documentele slave, redactate în cancelariile țărilor noastre după constituirea statelor feudale.

[30] În legătură cu astfel de organizații v. C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești*, în „Studii și cercetări științifice" (istorie), Iași, VII (1956), 1.

Din cauza distrugerii periodice a forţelor de producţie în timpul marilor invazii, societatea aceasta progresa destul de lent, iar procesul transformării ei în societate feudală a urmat un drum foarte lung şi anevoios. Acţiunea de unificare a măruntelor organizaţii politice teritoriale a fost, de asemenea mult întîrziată.

Existenţa unei organizaţii proprii în sînul populaţiei băştinaşe şi, probabil, şi a unor începuturi de stratificare socială se poate dovedi prin cercetarea sensului şi vechimii unor termeni de origine străveche din limba noastră, cum ar fi, de pildă, *ţară, domn, curte, jude, împărat*, toţi din moştenirea latină a limbii şi, *stăpîn, jupîn, cneaz, voievod, gospodar*, etc. [31], împrumutaţi de la slavi.

Toţi aceşti termeni constituie o dovadă că populaţia băştinaşă din ţara noastră a avut întotdeauna, chiar în dependenţa de popoarele migratoare, o organizaţie politico-administrativă aparte. Ea a uşurat constituirea unui stat feudal propriu. Pentru aceasta era necesară numai scindarea societăţii de aici în clase antagoniste. Şi acest proces, în condiţiile în care se putea produce atunci acumularea de bunuri, a fost tot atît de lung şi dificil. Documente prin care să se poată dovedi existenţa unei asemenea situaţii lipsesc.

S-a afirmat, însă fără o cercetare riguroasă, că la încheierea tratatelor dintre marii cneji ruşi de la Chiev şi Imperiul Bizantin ar fi participat şi unii reprezentanţi ai populaţiei din Moldova [32]. Autorul acestei propuneri s-a lăsat înşelat de faptul că numele acestora, menţionate

---

[31] Se presupune, de asemenea, că s-a folosit un timp şi termenul de *duce* pe care cronicile medievale maghiare îl dau voievozilor români de la sfîrşitul secolului al IX-lea din Transilvania. Acesta a fost însă înlocuit cu termenul slav *voievod*, aşa cum un alt termen slav, acela de *cneaz*, a încercat, fără a reuşi deplin, să înlocuiască termenul latin *jude*. Această funcţie îşi are originea în vechea organizare a teritoriului roman, în care administraţia rurală era lăsată pe seama unor *judices territoriales*. Termenii *stăpîn* şi *jupîn* (în compunerea ambelor intră termenul turanian, împrumutat de la perşi *-pan*, la care se adaugă gr. Ἄστον „sat, oraş" sau termenul turanian *oku, ogu* „trib") au fost împrumutaţi de slavi de la bulgarii turanieni şi de la ei au trecut la români, v. C. Cihodaru, *Originea unor termeni referitori la vîrfurile societăţi feudale din ţara noastră*, în „Memoria Antiquitatis", II (1970).

Termenul de origină latină, *domn*, are corespondent în limba slavă pe *gospodi*, de unde a rezultat şi *gospodin*. El nu s-a păstrat, în afară de femininul *gospodină*, decît în documentele şi textele slave. S-a păstrat însă forma *gospodar*, care se pare că ne-a venit pe alt canal, decît cel slav. Cuvîntul *gospodin* a fost împrumutat de la slavi şi acestora le-a parvenit prin popoarele turanice din stepă de la iranieni. La aceştia, termenul de *huspaiti*, care a dat la slavi *gospodi*, are sensul de „domn", „stăpînul casei" ca şi lat. *dominus*. v. Selišcev, *Staroslavjanskii jazyk*, vol. I, Moscova, 1951, p. 156. Sub forma de *gospodar* a fost împrumutat de români de la slavi, dar termenul a fost vehiculat din Iran la slavi tot de turanieni. Ca şi în termenul rus *gosudar*, în compunerea lui intră particula *-dar*, care avea sensul de „şef, căpetenie". Vocabula în cauză apare uneori în termenii din limba turcă împrumutaţi de la iranieni, ca *tefterdar, silihdar, mehmendar, ciohodar, serdar*, etc. Astfel de termeni au trecut şi la indieni. Pentru termenii de *gospodin* şi *gosudar* v. şi Max Vasmer, *Russisches Ethymologisches Wörterbuch*, I, pp. 209—210.

[32] *Ocerki Istorii SSSR, Period feodalizma, XI—XIV*, vv., I, Moskova, 1953, p. 713.

în vechea cronică rusă [33], sînt terminate în *-l*, ca unele nume românești articulate. Este greu însă de acceptat că nume ca *Lidul*, *Rual*, *Adul*, *Gomol*, înserate în listele date de *Povesti vremennyh let*, ar putea fi romanice și ar fi aparținut unor oameni ieșiți din rîndurile populației din Moldova. Dealtfel, aceasta, la vremea cînd se pretinde că s-au încheiat tratatele respective, se afla sub stăpînirea pecenegă și nu rusească. Cercetate mai atent s-ar fi putut constata că sîntem în prezența unei transmiteri defectuoase sau a unei înregistrări conformă cu fonetica autorului rus al cronicei. Complete numele în cauză ar fi trebuit să se citească : *Lidulf*, *Ruald*, *Adolf*, *Gomulf*. Este vorba deci de nume mai mult cu un aspect vareg, decît moldovenești.

Alte dovezi, privitoare la existența unei diferențieri în sînul societății moldovene, o constituie unele expresii din documentele care se referă la episcopia cumanilor, numită mai tîrziu episcopia Milcoviei. Se arată în aceste izvoare că bunurile suscitatei episcopii ar fi fost acaparate după invazia tătarilor de „puternicii acelor părți" *(a potentibus illarum partium)* [34].

Totuși în documentele privitoare la episcopia cumanilor există numeroase contradicții care ar trebui să fie lămurite. Una din ele privește chiar data înființării episcopiei în cauză. Unul din aceste documente are data de 1096 și ne arată că Laurențiu, episcopul catolic al Milcoviei, invita pe preoții din districtele Kezdi, Orbou și Sepsi să adune elemosina de la poporenii lor pentru reclădirea bisericii catedrale de la Milcovia [35]. Există pe de altă parte un document din anul 1217 prin care papa Honorius al III-lea îngăduie episcopului cumanilor să poată răscumpăra pe seama sa dijmele date de el sau de înaintașii săi ca feud mirenilor [36]. În anul următor, același papă intervenea pe lîngă episcopul de Calocea să rezolve o cerere a capitolului cuman, privind împărțirea veniturilor [37]. Din același an exista un alt document cu aceeași dată de zi, privitor la masa în comun a clericilor de pe lîngă episcopia cumanilor [38].

Existența unor atît de numeroase contradicții în cuprinsul documentelor privind episcopia cumanilor a dat naștere unor întinse discuții și unei întregi literaturi. Unele puncte de vedere exprimate de istoricii noștri și de unii străini în probleme care privesc Episcopia Cumanilor

---

[33] *Povesti vrmennyh let*, ed. cit., p. 25, 222, v. și C. Cihodaru, *Consid. în leg. cu populația Moldovei* (cit.), p. 222.

[34] DRH, D, vol. I, pp. 45—46, 63—64.

[35] Hurmuzaki, 1—2, pp. 375—376. Editorii fiind de acord că episcopia cumanilor a fost înființată în 1228, încearcă să salveze autenticitatea acestui document prin corectarea datei din 1096 în 1396. Cei mai mulți dintre cercetători îl consideră, cum e și just, drept fals.

[36] DIR, C, XI, XII, XIII, 1, p. 161 ; *Hurmuzaki*, I—1, p. 60.

[37] DIR, C, XI, XII, XIII, 1, p. 168 ; *Hurmuzaki*, I—1, pp. 66—67.

[38] *Ibidem*, p. 168. Și în cazul acestor documente din anii 1217 și 1218, referitoare la o episcopie a cumanilor care nu exista în acea vreme, istoricii au presupus că este vorba de un episcopat de la Como din Italia. Ar fi totuși cazul să se accepte că astfel de acte ca și multe altele, referitoare la Episcopatul Cumanilor, sînt simple falsuri.

sau al Milcoviei, aşa cum s-a numit mai tîrziu, merită şi se impun să fie luate în discuţie în cadrul acestui studiu [39].

Lăsăm la o parte verificarea, în cadrul acestor rînduri, a autenticităţii unor documente privitoare la dioceza cumană. Ele au fost deja declarate false de unii istorici [40].

De asemenea nu este cazul să mai repetăm aici diferitele date care s-au propus cu privire la înfiinţarea Episcopiei Cumanilor. Vechimea ei

---

[39] În legătură cu Episcopia Cumanilor sau a Milcoviei, v. mai ales, Benkö Iosif, *Milkovia sive antiqui Episcopatus Milkoviensis*, I—II, Viena, 1781; N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. XII şi urm.; *Idem*, Istoria Românilor, III, Bucureşti, 1937, p. 209 şi urm.; Radu Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist. s.a. 2-a, t XXVII (1905), p. 257 şi urm.; Augustin Bunea, *Încercare de istoria românilor pînă la 1382*, Bucureşti, 1912, p. 133 şi urm.; Carol Auner, *Episcopia Milcoviei*, în „Revista catolică", II (1912), nr. 4, p. 539 şi urm.; Romulus Cîndea, *Der Katholizismus in der Donaufürstentumern*, Lepzig, 1917, p. 5 şi urm.; I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, 1932; L. Makkai, *A Milkai (Kun) püspökség es népei*, Debreczen, 1936, pp. 3—9; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, Bucureşti, 1942, pp. X—XIX, 14 şi urm. Tot aici, ca şi la Benkö v. şi alte lucrări mai vechi. Istoricii citaţi de Benkö sînt aproape contemporani cu el. Pentru unele noi documente v. I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913.

[40] În legătură cu ele v. J. Karacsonyi, *A hunnis hibáskeletzési és Keletkezetten oklevelek legyzéke 1400-ig*, Budapesta, 1902, p. 9 şi urm. Se arată aici că Benkö Iosif a încercat cu ajutorul unor astfel de documente, fabricate de el însuşi, să dovedească, pe de o parte, că Episcopia Milcoviei este una şi aceeaşi cu Episcopia Cumanilor, iar, pe de alta să arate că ea ar fi luat fiinţă cu mult mai înainte de veacul al XIII-lea şi anume în vremea lui Atila. Alte falsuri se datoresc contelui Iosif Kémény, care a tipărit în limba germană o carte despre Episcopia catolică din Bacău, cu titlul: *Bisthum und das Franziskaner-Kloster zu Bacow in der Moldau*, în Kurz, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdikeiten Siebenbürgens*, II, Braşov, 1846, pp. 1—82. Ea cuprinde multe amănunte, dar Kémeny, ca şi Benkö, a falsificat un mare număr de documente spre a dovedi originea hunică a secuilor. Asupra acestor falsuri v. şi A. L. Schlözer, *Kritische Samlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I—III, Göttingen, 1795—1797 şi Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, precum şi Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. XV şi urm., p. 16, nota 4, p. 19, nota 3. Alte falsuri au apărut mai înainte, în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea, în timpul certei care s-a produs între clerici, dacă scaunele secuieşti şi decanatele săseşti din Braşov şi Sibiu, despre care se pretindea că în trecut ar fi ţinut de Episcopia Milcoviei, trebuiau să fie supuse din punct de vedere religios Episcopiei din Alba-Iulia sau arhiepiscopiei din Estergrom. Încercarea, făcută tot acum, de a a se strămuta sediul acestei dioceze la Bacău a rămas însă literă moartă, v. Augustin Bunea, *op. cit.*, pp. 133, 182. Documente tîrzii privind existenţa unor episcopi de Milcov în Ungaria şi altele relative la dependenţa religioasă a scaunelor secueşti şi a decanatelor din Sibiu şi din Braşov de acest for religios au fost publicate în Hurmuzaki, I—2, p. 600, 644, 722. Unele din ele există numai sub formă de copii, iar altele, evident false, sînt date după Benkö. v. *Ibidem*, II—1, p. 6, 25, 27; II—2, p. 16, 229, 279; II—3, 57, 70—71, 117—130, 131, 132, 213—214, 221, 223, 225, 238, 239, 294. Curioase sînt şi documentele din 27 februarie 1231, care repetă în parte textul doc. din 31 iulie 1227, v. DIR, C, XI, XII, XIII, 1, pp. 228, 244—245 precum şi cele din 1332, oct. 4 şi 1347 martie 29, unde textul în afară de nume şi cîteva expresii este acelaşi, v. DRH, D, I, pp. 45—46 şi 63—63. *Philippus, canonicus Cumaniénsis* din 1279 şi *Gasparus de Montitis, Cumanus, Canonicus* nu sînt clerici ai Ep. Milcoviei (cf. I. Ferenţ, *op. cit.*, p. 144), ci ai cumanilor din Ungaria.

nu poate trece de data de 1228, aşa cum au stabilit în timpul din urmă cei mai mulţi dintre istorici [41].

Interesează aici, în mod deosebit, determinarea teritoriului care a aparţinut sus-numitei dioceze şi în acelaşi timp stabilirea locului unde a fost sediul ei. În această privinţă cei mai mulţi dintre istorici au căzut de acord că este vorba de o regiune din sudul Moldovei din apropierea rîului Milcov. Printre cercetătorii mai vechi, Benkö Iosif susţinea că Diocesa Milcoviei cuprindea acea parte din Transilvania în care apele curg spre Olt şi se varsă în el, iar din Valahia, regiunea de la răsărit de Olt pînă spre Moldova, din care deţinea o parte. Scaunul ei se afla la Odobeşti, unde, pe atunci, fiinţa oraşul Milcovia [42]. După invazia tătarilor din 1241, acesta a fost mutat la Bretholm, lîngă Braşov şi apoi la prepozitura din Sibiu.

După N. Iorga, Episcopia Milcoviei se plasa lîngă „Vrancea liberă" [43]. El presupunea, ca şi Benkö, că ea cuprindea secuimea, sudul Transilvaniei şi „în teorie" toată Cumania „care se pierdea în şesurile răsăritene". [44]. Identifica „civitas de Multo" cu „cetatea Milcoviei" pe care o aşeza pe Milcov [45].

Tot atît de vagă şi neprecisă rămînea localizarea acestui episcopat catolic la Radu Rosetti. După el, ar fi cuprins regiunea de şes din Ţara Românească şi partea de jos a văii Siretului. La aceasta se mai adăugau scaunele secueşti. Reşedinţa ei se afla într-un oraş de pe Milcov care nu este altul decît Crăciuna [46].

După Carol Auner, sediul episcopiei a fost la Milcovia, un oraş de pe rîul Milcov, acelaşi cu vechea Crăciuna. El respingea propunerea lui Şulzer de a-l plasa la Bacău, căci obiecţiunea acestuia că nu se putea alege drept scaun episcopal un oraş de pe Milcov, care nu avea legătură cu Transilvania, nu o socoteşte întemeiată [47].

Dincoace de Carpaţi se plasează, după Augustin Bunea, teritoriul Episcopiei Cumane. Scaunele secueşti, de cealaltă parte, ţineau însă de Episcopia de la Alba Iulia [48]. Şi alţi cercetători o aşază tot aici, în sudul Moldovei în regiunea dintre Carpaţi şi Siret [49].

Din cele expuse mai sus se poate vedea că obiecţiunea ridicată de Sulzer privind localizarea sediului acestei episcopii într-un oraş de pe Milcov, fără legături directe cu Transilvania, nu a fost luată în consideraţie şi nici nu s-au adus pentru combaterea ei argumente serioase. Nu s-au făcut, pe de altă parte, nici cercetări serioase pentru descoperirea lui pe cursul Milcovului. La Odobeşti, pe înălţimea care domină

[41] N. Iorga, *Şt. şi doc.*, p. XIII ; Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 133 ; Carol Auner, *op. cit.*, p. 539 ; Romulus Cîndea, *op. cit.*, p. 15 ; I. Ferenţ, *op. cit.*, p. 133 ; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, pp. 14—15.

[42] Benkö Iosif, *op. cit.*, pp. 22—24, 27.

[43] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 210.

[44] Idem, *Şt. şi doc.*, I—II, p. XIII.

[45] *Ibidem*, p. XIX.

[46] Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 278—280.

[47] Carol Auner, *op. cit.*, pp. 278—280.

[48] Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 133.

[49] Romulus Cîndea, *op. cit.*, p. 6 ; I. Ferenţ, *op. cit.*, p. 141.

orașul [50], pe locul unde Miron Costin [51] și Dimitrie Cantemir [52] credeau că s-a ridicat în trecut cetatea Crăciuna, se află o cetate de pămînt și o așezare cu bogate resturi halstattiene [53]. În prezent rămășițele Cetății Crăciuna au fost descoperite. Ele se află însă departe de Odobești, pe actualul teritoriu al satului Independența de pe cursul inferior al Siretului [54]. Rezultă de aici că ele nu au nimic de a face cu cetatea Kreuzburg, dăruită de regele Andrei al II-lea cavalerilor teutoni. O transformare etimologică a acestui Kreuzburg în Crăciuna, propusă de Dimitrie Onciul și admisă de alții, este imposibilă [55]. Propunerea făcută, ca acest Kreuzburg teuton să fie căutat pe teritoriul satului Crucea din Vrancea s-ar putea admite, în cazul cînd pe teritoriul lui s-ar descopri cît de neînsemnate resturi arheologice datînd din epoca respectivă [56]. Pînă atunci ele rămîn acolo unde le-au plasat unii istorici și care s-au ocupat îndeaproape de această problemă [57], în colțul de sud-est al Transilvaniei, la Năeni, în apropiere de orașul Sf. Gheorghe.

În problema localizării sediului Episcopiei Cumanilor, nu s-a dat atenția cuvenită unor afirmații făcute de scriitorul din veacul al XVIII-lea, anume Ioan Fridvalski [58]. El consideră că această dioceză ar fi luat ființă în anul 1093 și ar fi fost reînnoită de regele Bela al III-lea. Ea cuprindea Muntenia de la răsărit de Olt, o parte din Moldova și colțul sud-estic al Transilvaniei. Scaunul ei s-ar fi aflat la poalele munților Făgărașului, pe malul stîng al Oltului. Părerile acestui autor, au fost acceptate numai de cercetătorul maghiar Gábor Lükö [59], care a plasat scaunul sus-zisei episcopii la Milcov pe malul stîng al Oltului. Propunerea a fost însă respinsă fără argumente convingătoare de cei care s-au mai ocupat de această problemă în continuare [60]. S-a considerat că un sat atît de neînsemnat, cum era acesta, nu putea să fie demn de o reședință episcopală [61]. Se făcea o astfel de afirmație ca și cum s-ar fi

---

[50] Dealul Căpătanul.

[51] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 266.

[52] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Guțu, București, 1973, p. 75.

[53] C. Cihodaru, *Note despre Cetatea Crăciuna*, în „Studii și cercetări științifice", (istorie), Iași, XIV (61 963), 1, pp. 100—101.

[54] Lucian Chițescu, *Cercetări arheologice de la Cetatea Nouă (j. Neamț) și Cetatea Crăciuna* (j. Galați) în „Materiale și cercetări arheologice", IX (1970), pp. 367—371.

[55] D. Onciul, *Opere Complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, v. și C. Auner, *op. cit.*, p. 544 ; I. Ferenț, *op. cit.*, p. 67 ; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 3.

[56] Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, București, 1973 p. 25.

[57] G. E. Müller, Die *Ursachen der Verbreitung des Deutschen Ordens aus dem Burzenlande und Kumanien in Jahre 1225*, în *„Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde"*, XLVII (1925), p. 48, 55—59 ; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 262; E. Popa Liseanu, *Brodnicii*, București, 1938, p. 7, nota 12 și p. 66.

[58] *Reges Mariani ex antiquissimis diplomatis*, Viena, 1775.

[59] *Havaselve ès Moldva nepéi, a X—XII században*, în „Etnographia Nepélet", 1936, p. 43.

[60] L. Makkai, *op. cit.*, p. 25 ; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, pp. 22—23.

[61] Satul Milcov compus din două părți (Milcovul din Deal și Milcovul din Vale) este situat la cîțiva km. la sud de orașul Slatina, la o veche trecătoare peste Olt. Are mare vechime.

ştiut cît de mare şi frumoasă era Milcovia de lîngă Vrancea. Problema merită să fie luată în dezbatere.

În primul rînd este necesar să se determine mai riguros teritoriul supus jurisdicţiei acestei episcopii. Trebuie să se pornească de la graniţa lui răsăriteană care atingea cursul inferior al Siretului. Dioceza aceasta nu putea cuprinde doar cîteva sate dintre Carpaţi şi rîul arătat, lîngă Vrancea, care rămînea liberă. Eparhia se întindea însă spre apus peste întreaga Ţară Românească pînă la rîul Olt. Acesta este sensul pe care îl are termenul Cumania în diploma Cavalerilor Ioaniţi din anul 1247. Teritoriul acesta este situat între rîul Olt, Carpaţi şi, se subînţelege, Dunărea. Hotarele ei răsăritene nu se precizează. Din el făcea parte „ţara voievodului valahilor, Seneslau. Ea era lăsată însă acestora s-o stăpînească aşa cum au stăpînit-o pînă acum [62]. Prin urmare dacă luăm în consideraţie faptul că Siretul forma graniţa răsăriteană [63] a eparhiei cumane, putem spune că ea ocupa întregul teritoriu al Ţării Româneşti pînă la rîul Olt. E ceea ce s-a mai numit cu alte cuvinte Cumania Neagră şi apoi Valahia Neagră spre a o deosebi de Valahia Albă, situată în sudul Dunării. Secuimea şi teritoriile dependente din punct de vedere religios de decanatele din Braşov şi Sibiu nu au făcut parte din episcopia cumană. Acestea depindeau direct de arhiepiscopia din Estergrom, iar secuimea de episcopia din Albia Iulia [64].

E cazul să ne întrebăm acum, aşa cum au făcut organizatorii acestei eparhii în 1228, în care parte a teritoriului ei era mai preferabil să i se aşeze scaunul? la graniţa lui răsăriteană, undeva pe Milcov, fără legătură cu Transilvania sau la graniţa lui apuseană, aproape de dregătorii maghiari care rezidau la Severin, centrul viitorului Banat din 1233? În ceea ce ne priveşte, credem că ultima alternativă se impune şi considerăm că aici, la Milcov pe Olt, trebuie să se caute urmele episcopiei amintite. Nimeni nu este oprit să cerceteze şi valea Milcovului răsăritean, dar un Kreuzburg teuton şi o cetate Crăciuna aici sînt din domeniul imaginaţiei.

Constatarea de mai sus duce la o altă concluzie şi anume că „puternicii acelor părţi", care au uzurpat bunurile şi drepturile episcopiei cumane trebuiesc căutaţi pe teritoriul Ţării Româneşti şi nu în Moldova. Aceasta nu înseamnă că prin 1332 oameni din aceştia nu existau şi pe teritoriul Moldovei şi că nu avusese loc aici un început de stratificare socială.

Apariţia centrelor întărite şi apoi a oraşelor constituie un alt indiciu că un astfel de fenomen ar fi avut loc pe teritoriul de care ne ocupăm. Rădăcinile lui sînt căutate de unii istorici şi arheologi prin

---

[62] *Ad haec contulimus preceptori antedicto et per ipsum domni Hospitalis a fluvio Olth et Alpibus Ultrasilvanis totam Cumanian sub eisdem condicionibus, quae de terra de Zeurino superius sunt expresse, excepta terra Szeneslai Woiauode Olatorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.* v. DRH, D, I, p. 23, 26; Hurmuzaki, I—1, p. 251.

[63] Roger, *Carmen Miserabile*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V—VI, Bucureşti, 1935, p. 33, 72.

[64] Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 181.

secolele IX—XI. Aşa de exemplu arheologul rus Feodorov susţine că aşezările întărite de tipul celei de la Echimăuţi, ar fi nişte centre feudale [65]. Materialul extras cu ocazia săpăturilor făcute în aceste cetăţi de pămînt, construite de populaţia locală în apropiere de graniţele stăpînirii pecenege, nu justifică concluziile autorului. Totuşi existenţa unor astfel de aşezări întărite pune problema unor progrese realizate în domeniul tehnicii şi a unei organizări politice mai complexe. Trebuie să ţinem seama, pe de altă parte, că aceste aşezări care prezintă numai un caracter rural apar numai dincolo de marginea nordică a stăpînirii pecenege. Aşezarea întărită de la Alcedar, de pe Nistru, mult apropiată de ţărmul Mării Negre a fost distrusă de pecenegi pe la sfîrşitul secolului al IX-lea sau începutul secolului al X-lea.

Dezvoltarea vieţii orăşeneşti în Moldova pune şi ea problema formării unor pieţe locale şi a intensificării schimbului între produsele meşteşugăreşti şi cele ale domeniului feudal, în urma căruia relaţiile fuedale de producţie s-au înăsprit. Începuturile dezvoltării urbane pe teritoriul Moldovei este pus de unii cercetători într-o perioadă neaşteptat de timpurie. Astfel, în una din lucrările sale [66], cercetătorul L. L. Polevoi susţine că ulicii consideraţi de el ca slavi şi locuind pe teritoriul Moldovei, după însemnările Geografului Bavarez, ar fi dispus de numeroase aşezări orăşeneşti. În lista acestui scriitor se află, în adevăr, înscrisă fraza : unlizi populus multus, civitatis CCCXVIII [67], adică „unlizii popor numeros, avînd 318 oraşe". Din nefericire *unlizii* aceştia (recte : Ullizi) erau, ca şi *sembirozii* sau *onurocii*, triburi din nordul Poloniei şi din Prusia Orientală. În lista geografului Bavarez, numele ulicilor slavi din Podolia este redat prin termenul „lucoleani" [68].

Pe teritoriul ţării noastre, autorul amintit plasează pe feznuţi (vechii fizoniţi ai izvoarelor bizantine). El atribuie acestora un număr de 70 de „civitates" [69]. Informaţia aceasta cu totul imaginară nu a fost nicidecum verificată prin cercetările de pe teren. Prin astfel de date, cu totul aproximative, autorul nu urmărea să evidenţieze existenţa unei vieţi orăşeneşti în Europa răsăriteană, ci mai mult să sublinieze, dacă datele respective nu sînt cu totul fanteziste, puterea şi importanţa acestor triburi.

În documentele privitoare la Episcopia Cumanilor se arată că acest popor era „rătăcitor şi nestatornic şi nu a avut aşezări statornice", iar acum (prin 1228) doreşte să clădească oraşe şi sate în care să locuiască şi să construiască biserici [70]. Nu ştim dacă în cei 13 ani care au urmat, de aici înainte, pînă la invazia tătarilor au construit cumanii creştini în Moldova sau Ţara Românească vreun oraş şi nici arheologii nu descoperă nici o urmă.

[65] *Genesis i razvitie feodalizma u drevnerusskogo naselenija Dnestrovsko-Prutskogo mezdurecija v IX—XII vv. (po arheologhiskim dannym)*, în vol. *Jugovastočnaja Europe v epohu feodalizma*, Chişinău, 1973, p. 42—52.

[66] *Razvitie gorodov Moldavii v IX—XV vv. (k tipologhii feodalizma)*, Ibidem p. 71—78.

[67] C. Cihodaru, *Note critice...*, p. 1131.

[68] *Ibidem*, pp. 1128, 1130.

[69] *Ibidem*, pp. 1127, 1131.

[70] DIR, C, XI, XII, XIII, 1, pp. 231, 232.

M-am ocupat, pe larg, în altă parte [71], de *brodnici* şi *berladnici* şi de Berladul din secolul al XII-lea şi am adus în discuţie principalele ipoteze formulate de istoricii din trecut cu privire la numele şi apartenenţa lor etnică. După unii din aceştia, brodnicii erau oameni de la *vaduri* (conf. slav. *brod* „vad"), ca şi cum oamenii care îşi aveau aşezările în preajma vadurilor unui fluviu mare şi-ar fi putut crea şi impune şi altora o organizare politică. Alţii au ajuns la concluzia că numele brodnicilor ar deriva de la verbul slav *broditi* „a rătăci", „a vagabonda". În special istoricii ruşi referindu-se la brodnicii lor din bazinul Donului, acceptau o astfel de ipoteză şi considerau pe purtătorii acestui nume ca pe nişte *fugari* de pe domeniile cnezilor ruşi. Într-o a treia ipoteză brodnicii se confundă cu *berendicii*, trib de acelaşi neam cu pecenegii.

Dacă considerarea brodnicilor drept oameni de la vaduri nu este convenabilă, cu atît mai mult nu se poate accepta aceea care scoate din brodnici nişte pribegi sau nişte vagabonzi. Lovindu-mă de asemenea inconveniente, propuneam să se renunţe la toate aceste ipoteze şi să se vadă în *brodnici* nişte oameni organizaţi politiceşte în jurul unei localităţi cu numele de *Brodi* care în limba slavă are înţelesul de *vaduri*. Aşezări cu numele de *Brod, Brodi, Vad* sau *Vaduri* se întîlnesc şi pe teritoriul ţării noastre, iar primele apar mai ales la vecinii de la răsărit.

Prezumţia mea formulată în urmă cu 16 ani pare să se justifice în prezent în urma săpăturilor arheologice făcute în acest interval de timp lîngă Bîrlad. Chiar în marginea oraşului, la locul numit Prodana, arheologii au descoperit bogate şi interesante resturi arheologice, aparţinînd secolelor XII—XIII adică tocmai perioadei în care izvoarele menţionează pe brodnici şi berladnici. Se poate vedea pe de altă parte că numele de Prodana (Brodana) se leagă strîns de cel al localităţii *Brodi*. Din această constatare ar mai putea rezulta că lîngă vechea localitate Brodi s-a înfiinţat alta în secolele XII—XIII, mai sigur în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cu numele de Bîrlad. Partea această nouă a avut condiţii mai prielnice de dezvoltare în timp ce vechiul Brodi (Prodi) a devenit o simplă mahala, *mahalaua Prodana*.

Înainte de a ne ocupa mai pe larg de numele Bîrladului şi de a explica modul cum se leagă numele bîrladnicilor de cel al brodnicilor este cazul să arătăm că un oraş cu acelaşi nume se mai afla în Volinia în apropiere de vechea graniţă cu Polonia. Împreună cu oraşul Zvenigorod a constituit fieful unuia din cnejii ruşi mărunţi numit Ivanco Rostislavici, poreclit din motive pe care urmează să le arătăm, „Berladnic".

În anul 1144, Ivanco, stabilit atunci la Zvenigorod, a fost chemat de locuitorii din oraşul Halici, răzvrătiţi împotriva cneazului Vladimirko, aflat la o vînătoare. Răscoala a fost înfrîntă şi Ivanco silit să fugă în

[71] C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)* în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (istorie), Iaşi, XIV (1963), f. 2, p. 233 şi urm.

[72] *Polnoe sobranie russkih letopisei*, vol. II, Petersburg, 1908, pp. 311, 320, 497. 505.

orașele de la Dunăre. A stat aici — în ce loc anume nu se poate preciza — pînă în 1159, cînd, împreună cu o ceată de cumani și cu 6 000 de „berladnici" a întreprins o expediție împotriva Halicului. A cucerit dincolo de Nistru, orașul Kucelmin, dar în continuare expediția a dat greș la asediul orașului Ușița. Părăsit de cumani, Ivanco a trebuit să fugă și în cele din urmă a ajuns, în anul 1161, în Imperiul Bizantin, la Seluni (probabil Sulina), unde se zice că ar fi fost otrăvit [72]. Cronica Ipatievscaja mai notează în legătură cu el doar faptul că ar fi prădat două corăbii ale unor pescari galițieni. Numele acesta trebuie să fie rectificat însă în pescari „gălățeni".

Nu există în cronica amintită alte date în legătură cu activitatea lui Ivanco în orașele dunărene. El a sălășluit aici ca un simplu prinț deposedat și refugiat și n-a reușit să întemeieze o stăpînire proprie. De altfel nici nu avea cu cine și prin ce o realiza. El fugise din Halici pe furiș, singur sau însoțit de un număr foarte redus de partizani. Probabil că nici nu a locuit în Bîrlad, care pe atunci nu purta încă acest nume. Pare cu mult mai sigur că el purta epitetul de „Brodnic", de la posesiunea sa voliniană, epitet care nu se poate deriva de la verbul slav *broditi* „a pribegi", „a vagabonda", deși el a colindat prin multe părți ale Rusiei.

Toate datele acestea, despre Ivanco Rostislavici, despre Bîrlad și despre birladnici, culese din cronica amintită reflectă evenimente reale, dar forma sub care s-au transmis nu mai este cea din manuscrisul ei original. Ele ne-au parvenit cu modificări operate de niște scribi care au copiat textul ei mai tîrziu și au înlocuit pretutindeni numele de „brodnic" și de „brodnici" cu acela de bîrladnici și de Bîrlad.

Numele acesta este de origină transilvăneană. El derivă de la cuvîntul slav *berlo* „nuia" prin sufixul *-d*, obișnuit în toponimia impusă de maghiari în regiunile stăpînite de ei (Cf. Hernad, Varad, Cenad, Tușnad, Tășnad, etc.). Amintim că în aceste teritorii există vreo trei localități cu numele de Bîrlad. Mai mult încă, satul românesc *Bîrla* de lîngă Năsăud, apare în actele maghiare din trecut sub forma de Birlad [73]. Deci în formarea numelui orașului Bîrlad, numit în perioada mai veche *Brodi* a intervenit și o colonie de români veniți din Transilvania. Emigrarea acestora la răsărit de Carpați nu s-a putut întîmpla mai devreme de jumătatea secolului al XII-lea, adică de vremea stabilirii sașilor în Transilvania. Dacă lucrurile s-ar fi petrecut astfel, ar fi greu de presupus cum niște coloniști ar fi putut să imprime numele localității lor unei așezări mai vechi cum era Brodi. Transformarea aceasta de nume a putut fi însă posibilă într-un Brodi decăzut și ruinat ca urmare a invaziei tătărești din anul 1241.

Deci are mai multă consistență ipoteza că Bîrladul a luat ființă pe la începutul secolului al XIV-lea, iar înregistrarea lui în cronica rusă amintită, în legătură cu evenimente din secolul al XII-lea este rezultatul unor interpolări și modificări operate de copiști. Prin urmare apostrofa rostită de cneazul Andrei Bogoliubski unor cneji turbulenți din

[73] v. C. Cihodaru, *op. cit.*, pp. 231—236.

Rusia chieveană „Tu, Davide du-te la Smolensk, în ocina ta, iar tu, Riurice, du-te la Bîrlad, căci în țara rusă nu voiesc ca să stai" se poate interpreta în mod just numai dacă numele de Bîrlad se înlocuiește cu cel de Brodi. Evident în original a fost trecut acest oraș din Volinia, pe care copiștii de mai tîrziu în urma unei false interpretări a faptelor l-au înlocuit cu cel de Bîrlad.

Nimeni nu neagă veridicitatea datelor privind pe Ivanco Rostislavici, căruia trebuia să i se spună Brodnic și nu Berladnic și nici a celor care se referă la activitatea sa din anii 1144—1162 desfășurată printre brodnicii și cumanii din sudul Moldovei, dar Diploma Bîrlădeană din anul 1134, rămîne în continuare un fals, așa cum au declarat-o unii din cei mai de seamă istorici care s-au ocupat de ea [74]. În aceeași categorie se înscrie și „Cîntec despre oastea lui Igor" care nu este decît o operă literară alcătuită în veacul al XVIII-lea, pe baza vechilor letopisețe ruse.

Rămîne bine stabilit că purtătorii culturii Dridu din Moldova sînt acești brodnici menționați în documentele papale și maghiare [75]. Numele lor a fost înlocuit, tîrziu, în cronica Ipatevskaja cu acele de berladnici, într-o vreme cînd Bîrladul, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea, exista [76].

Brodnicii din Moldova, din documentele papale și maghiare, nu au nimic de a face cu brodnicii izvoarelor rusești. Cu privire la aceștia este necesar, de asemenea, să se facă unele cercetări. Astfel toți cei numiți *broniți*, nu sînt brodnici, ci numai niște „ostași care purtau platoșă" (bronija). Cnejii ruși obișnuiau să pună, unii la dispoziția altora, astfel de cete din *broniți* [77]. Exista totuși dincolo de Nipru, spre Don, în marginea cnezatelor ruse, o populație slavă, rămasă în afara stăpînirii cnejilor ruși, cunoscută, probabil, de la denumirea centrului ei politic, tot sub numele de *brodnici*. Ei se amestecau uneori în luptele dintre cnejii ruși [78]. Voievodul acestora, Ploskin, a participat, alături de tătari, în lupta de la Kalka, (1223) [79].

La această luptă au participat, alături de cnejiii ruși și locuitori din Galiția, cunoscuți sub numele de *vîgonți*. Denumirea aceasta avînd sen-

[74] I. Bogdan, *Diploma Bîrlădeană din 1134 și Principatul Bîrladului*, în „An. Ac. Rom". M.S.I. s.a. II-a, t. XI, p. 104 și urm.; P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hașdeu*, în „Revista istorică română" II (1932). Adversarii tezelor susținute de istoricii de mai sus invocă mereu argumentele neconcludente ale lui N. P. Daşkevici, *Gramota cniazja Ivna Rostislavicia Berladnica 1134 g.*, în *Sbornik statei po istorii prava posvjascennyh M. F. Vladimirscomu-Budanovu*, Chiev, 1904, pp. 366—381.

[75] DIR, C. XI, XII, XIII, 1, p. 183, 188, 228 și 245.

[76] Vezi însă Al. Boldur, *Țara Bîrlad, numele și unele momente din istoria ei*, în „Revista Arhivelor", LI (1974), nr. 3, p. 429 și urm. Aici apare, într-adevăr, ideea originală că numele orașului Bîrlad ar deriva de la termenul gotic *Baurlad* „regiune, teritoriu nou căpătat". Pînă la invazia tătarilor ar fi avut forma *Burlad*. Concluziile acestui articol rămîn însă foarte puțin convingătoare, atît pentru istorici, cît și pentru filologi.

[77] C. Cihodaru, *Considerații...*, p. 225.

[78] *Ibidem*, p. 226.

[79] *Ibidem*, p. 226.

sul de „bejenari", cred că se poate aplica românilor imigrați din statul feudal maghiar, pe teritoriul acestei țări.

În documentele papale, teritoriul locuit de brodnici, în Moldova, este caracterizat drept *terra* „țară" [80]. Participarea lor la luptele purtate de vecinii lor presupune existența unei organizări politice și militare. Ea a fost o realitate și s-a dezvoltat în dependență de stăpînirea cumană și pecenegă din stepele ponto-dunărene.

Această organizare politică și militară era cu mult mai veche decît jumătatea secolului al XII-lea. Recent s-a încercat să se descopere o „țară a valahilor" în expresia *Blökumenaland*, înregistrată în cronica islandezului Snorri Sturleson (1179—1241), ca și în *blakumen* dintr-o inscripție funerară descoperită în insula Gothland [81]. Pasajul din cronică a fost cunoscut și altor istorici români mai vechi. Unii dintre aceștia i-au considerat pe *blakumen* drept români, iar alții cumani [82]. Țara cunoscută de scriitorii nordici din evul mediu se afla la Dunăre. Așa se explică faptul că împăratul bizantin, Alexie Comnenul, putea să participe aici la lupte împotriva dușmanilor imperiului [83].

Menționea din Eymundersaga sau Eymunderpétter a lui Snorri Sturleson (1179—1241) alcătuită, probabil, prin secolul al XII-lea sau al XIII-lea, ca și inscripția din insula Gotland, ne interesează în mod deosebit, dar termenii *blakumen* și *Blökumanaland* nu au sensul de „valah" sau de „țară a valahilor". Ei se traduc prin „cuman negru" sau „țara Cumania Neagră", în limbile germanice nordice cuvîntul *blak*, avînd înțelesul de „negru". Aceasta nu înseamnă că sub astfel de numiri nu se ascund valahii supuși cumanilor, țara lor dependentă de aceștia, fiind o „Cumanie Neagră".

Acceptînd că în cumanii negri care au ajutat pe cneazul rus Iaroslav să ocupe Chievul, trebuie să se vadă români, sîntem puși în situația de a face o rectificare și anume că în *saga* amintită nu este vorba, cum s-a crezut, de cneazul Iaroslav Mudrîi din 1018—1019, ci de Iarlosav Osmomîsl, cneazul Haliciului, care a ocupat, în adevăr Chievul în 1159 și l-a predat cneazului din Smolensk, Rostislav Mstislavici [84]. La această

[80] DIR, C, XI, XII, XIII, 1, p. 228.

[81] V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, în SCIV, XXIV (1973), nr. 1, Idem, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1977, p. 3.

[82] Cu privire la denumirile *blakumen* și *Blökumanaland* v. R. Erblom, *Die Waränger in der Weichelgebieten*, în „Archiv für slavische Philologie", XXXIX (1925), p. 211; N. Drăganu, *Românii și veacurile IX—XIV pe baza toponomasticei*, București, 1933, p. 18, 78, 223; vezi și V. Bogrea, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, III, (1924—1925), p. 526; Margareta Ștefănescu, în „Arhiva" XXIV (1927), pp. 59—60; Ilie Gherghel, *Zur Geschichte Siebenburgens*, Viena, 1891, p. 28 și urm.; L. Tamaș, *Romains Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, I (1935), p. 46; Șt. Kniesza, ibidem, II (1936), p. 178; Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1958, p. 153. Idem, *Blökumanaland și Blakumen*, în „Arheologia Moldovei", VI, p. 179 și urm.

[83] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, pp. 28—29. Se propune aici identificarea acestei Blökumanaland cu o „Valahie" balcanică.

[84] *Ocerki istorii SSSR. Period feodalizma*, IX—XIII, vv., p. I, Moscova, 1953, p. 369. Pentru expresia de *Cumania Neagră* în cronicile maghiare v. *Cronica lui*

dată, brodnicii din Moldova, care se numeau, probabil, de unii şi „cumani negri" au putut participa ca aliaţi ai cneazului Iaroslav la cucerirea Chievului.

Există o altă informaţie care atestă, de asemenea, prezenţa valahilor în Moldova în secolul al XI-lea. Luată din cronici mai vechi, ea s-a păstrat în cronica lui Dlugosz de la care a cunoscut-o şi Dimitrie Cantemir. Se referă la luptele care au urmat între fiii lui Iaroslav Mudrii în anii 1069—1070 şi menţionează că voievodul polovţilor, Veteslaus, biruind pe Zeslav, voievodul Chievului şi „mai mult întărindu-se, vrut-au, asemenea, să facă lui Boreslav, craiul leşesc". Acesta a cerut ajutor de la ruşi, pecenegi şi „de la volohi, adică de la moldoveni" [85]. În textul cronicii amintite, aşa cum s-a transmis la Cantemir, trebuie făcute următoarele rectificări şi anume: „Viteslaus, voievodul polovţilor" este „Vseslav, voievodul de Poloţk" iar „Zeslav, voievodul Chievului, învinsul de atunci, este Iziaslav, fiul lui Iaroslav Mudrii. Boleslav, rege al Poloniei, care intervine în aceste lupte este Boleslav al II-lea Smelii [86]. La 1070, pecengi se mai puteau afla prin preajma Moldovei. Avem aici o ştire în care valahii, fără a mai fi ascunşi sub denumiri ca acelea de brodnici sau altele, apar ca locuitori pe teritoriul Moldovei în secolul al XI-lea. Participarea lor, sub numele de valahi sau de brodnici la diferite acţiuni militare în secolele XI—XII, presupun la ei un început de organizare politică-administrativă şi forme de început ale vieţii de stat. Acestea s-au menţinut şi sub stăpînirea tătărască, întrucît noul imperiu al Hoardei de Aur nu dispunea de un aparat administrativ complicat. *Cîntecul de Jale* al călugărului Roger, ne arată că în ţinuturile cucerite tătarii au pus „hani" (chanesii) cîte unul la 1 000 de sate [87], deci peste teritorii mari ca Ţara Românească sau Moldova, care în condiţiile de atunci nu cuprindeau cu mult peste 1 000 de sate. Ca şi înaintaşii lor, cumani sau pecenegi, tătarii au ocupat numai stepa, asimilînd în rîndurile lor nomazii rămaşi aici. Reşedinţa acestui han care supraveghea Moldova, trebuie căutată în oraşele de la Dunăre sau Marea Neagră, ocupate de tătari de de la bizantini. Sub stăpînirea tătărască au

Simon de Keza şi *Cronica pictată de la Viena*, în *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 148, 257; pentru identificarea greşită a lui Iaroslav din saga islandeză cu Iaroslav cel Înţelept v. şi *Antiquites russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*, II, ed. C. C. Rafu, Copenhaga, 1852.

[85] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, pp. 384—385. Ştirea este cuprinsă în *Istoria lui Dlugosz*, t. I, p. 245. În legătură cu acest eveniment v. I. Minea, *Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1926, p. 125; T. Holban, în „Arhiva" XXXVII (1930), pp. 133—134.

[86] În legătură cu evenimentele din anii 1069—1070, v. *Ocerki istorii SSSR. IX—XIII* vv., Moscova, 1953, pp. 183—185.

[87] *Carmen Miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. ist. rom.*, V (1935), p. 49. În aceşti *canesii*, unii au văzut, impropriu, cneji, mai ales din cauza expresiei *id est balivos*, care, desigur, se datoreşte unei interpolări ulterioare. Într-un alt loc un astfel de *chanesius* (han şi nu cneaz) apare ca un comandant peste un mare număr de oameni şi este arătat ca unul mai marii oştirii, v. p. 35, 74.

stat, de pildă, orașele Vicina[88] și Cetatea Alba[89]. E foarte posibil ca astfel de hani să fi avut și alte reședințe. Astfel un șef tatar Ymor, fiul lui Molday este menționat printre cei care conduceau orașul Saray[90] și ne amintește de numele german al orașului Baia (Mulda)[91].

Cu toată existența posibilă a unor astfel de dregători tătari, populația locală a continuat să trăiască sub oblăduirea propriilor săi conducători. Izvoarele istorice nu înregistrează numele lor. S-a discutat cu mult interes un pasaj din scrierea călătorului Ioan de Plano dei Carpini unde se arată că în timpul întoarcerii sale de la curtea hanului Hoardei de Aur, la ieșirea din Cumania de dincolo de Nipru, a întîlnit pe ducele Roman care mergea spre capitala suzeranului său, însoțit de suita sa și pe ducele Aloha care, cu suita sa, venea de acolo. Adăuga apoi că ambii erau duci ruteni. S-a propus ca în această afirmație să se facă o rectificare și anume că ducele Aloha, al cărui nume trebuie să fie corectat în Olaha, era român. Se făcea astfel legătură cu strămoșii eponimi ai moldovenilor, Roman și Vlahata, menționat în versiunea din *Voskresenskaja Letopisi* a vechii cronici moldovenești[92]. Propunerea aceasta nu a fost acceptată însă. S-a arătat că e vorba, pe lîngă Roman, de un alt duce rutean, Oleg.[93].

Totuși, ca și rutenii, românii din Moldova își păstraseră voievozii lor. Ei erau obligați să ducă tributul la curtea hanului. Cu aprobarea hanului ei puteau participa chiar la războaie cu vecinii. Astfel, cronicarul Tomas Tuscus, numai la 30 de ani după invazia tătarilor, ne spune că regele ceh, Ottokar al II-lea, încurcat într-un război cu împăratul Rudolf de Habsburg, „a chemat în ajutor pe Bruteni și pe necredincioși". Spre marea lui dezamăgire, sprijinul acesta i-a lipsit, deoarece Brutenii s-au încaerat într-o luptă cu *valahii*. Ottokar a trebuit, în această situație, să renunțe la atitudinea sa dușmănoasă față de Imperiul Habsburgic[94]. Sub numele de Bruteni sau Pruteni în izvoarele medievale se menționează de cele mai multe ori prusienii, dar în cazul

[88] Este greu de precizat data la care Vicina a căzut sub stăpînirea tătărască. Într-o scrisoare din 10 aprilie 1287, a franciscanului Ladislaus, „custos Gazariae", orașul acesta este în posesiunea lor, v. C. Andreescu, *Așezări franciscanela Dunărea și Marea Neagră în sec. XIII—XIV*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 152 și urm. În ultimul timp unii cercetători încearcă să localizeze Vicina la Păcuiul lui Soare. Într-o lucrare mai veche am stabilit că locul pe care s-a ridicat acest înfloritor port dunărean trebuie căutat într-o insulă lîngă Isaccea. Nu s-au adus alte argumente care să mă facă să-mi schimb părerea. v. C. Cihodaru, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în Cartografia medievală (secolele XII—XIII)*, în „Studii" XXI (1968), 2, pp. 228—230.

[89] C. Andreescu, *op. cit.*, p. 154.

[90] *Ibidem*, p. 153.

[91] *Cronicele slavo-române din secolele XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1969, p. 29.

[92] G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 156 și urm.

[93] A. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice", XIX, (1946), p.

[94] Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et potificum*, în *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. XXII, p. 525.

citat mai sus avem de a face cu numele puțin denaturat al rutenilor. Numai ei puteau să poarte război cu valahii în anul 1277 [95].

Aceste acțiuni militare într-o vreme cînd urma să se instaureze în regiunile de la răsărit de Carpați puterea lui Nogai, nu putea avea loc decît cu învoirea hanului care dintr-un motiv sau altul nu era dispus să ajute pe regele ceh.

Alte știri, din primele decenii ale secolului al XIV-lea, despre valahii din Moldova, nu mai avem. Abia la 1325, ei participă la o acțiune mai importantă. Dlugosz menționează în cronica sa scrisă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, pe baza unor izvoare mai vechi, că în anul arătat, polonii, în luptele purtate de ei împotriva comitelui de Brandenburg ar fi primit ajutoare de la popoarele vecine, printre care sînt menționați și valahii [96]. E vorba, desigur, de moldoveni. Participarea lor acum la lupte cu feudali care își aveau stăpînirea departe de hotarele lor ne arată că ei dispuneau de un minimum de organizare politică și militară.

Gradul lor de dependență față de tătari era acum altul, decît cel din 1277.

OBSERVATIONS CONCERNANT LA FONDATION ET LA CONSOLIDATION DE L'ETAT FÉODAL MOLDAVE

(RÉSUMÉ)

La fondation de l'Etat féodal moldave constitue un problème encore insuffisamment étudié. Les matériaux documentaires d'une pauvreté déconcertante nécessitent un attentif examen critique et doivent être mis d'accord avec les résultats des recherches archéologiques entreprises ces dernières anées. Cette opération aura pour résultat la modification de certaines conclusions des historiens dans ce domaine.

L'Etat féodal moldave fut l'oeuvre du peuple moldave, c'est-àdire de la partie orientale du peuple roumain. Descendant de la population dace autochtone romanisée, il n'a jamais cessé d'exister dans les régions où il demeure à présent. Les données, archéologiques viennent confirmer cette continuité d'habitation ininterrompue. Elle n'a jamais cessé au cours des siècles, malgré les grandes invasions de peuples nomades au début du moyen âge.

Les écrivains byzantins ont réservé le nom de *romei*, c'est-àdire de Romains, aux *habitants de l'empire, et ont utilisé pour la population romanisée dela Pén*insule Balkanique et des régions carpatho-danubiennes, des noms tels que „danubiens, ripiani, fisionits", et puis le nom de „Valaques". Celui-ci a été adopté et largement répandu par les Slaves. Les Slaves ont utilisé aussi le terme de Brodniques pour désigner la population de la Moldavie durant le haut moyen âge.

Les sources médievalles mentionnent la Coumanie Noire, les Coumans Noirs, la Blakumanaland et les Blakumens. Certains historiens ont considéré que ces dénominations s'appliquaient aux Roumains. Le territoire de la Coumanie Noire, durant les siècles suivants, est celui des principautés de Valachie et de Moldavie. Les Coumans Noirs ont été probablement des Roumanis soumis aux Coumans habitant les steppes ponto-danubiennes. Certaines dates relatives aux Blakumens ont été rectifiées dans cette étude.

L'auteur met ensuite en évidence les efforts faits par les rois arpadiens pour étendre leur domination à l'est des Carpathes et pour fonder l'évêché de Coumanie.

[95] G. I. Brătianu, *Tradiția istorică...*, p. 166 și urm. Vezi însă și Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Cluj, 1944.

[96] I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, pp. 11—12.

POZIȚIA INTERNAȚIONALĂ A MOLDOVEI ÎN A/DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XIV-LEA *

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Istoria relațiilor pe care Moldova le-a avut, în veacul al XIV-lea, pe plan internațional (= european) și poziția sa față de alte țări constituie o problemă de politică externă a tînărului stat feudal moldovenesc, abia întemeiat ca o „a doua libertate românească" [1]. Dar, politică externă în veacul acela și pentru formațiuni statale de întinderea și puterea Moldovei din primii ani de după dobîndirea neatîrnării față de Coroana Sfîntului Ștefan, însemna relații cu vecinii nemijlociți și, cel mai adesea, o opțiune : acceptarea suzeranității aceluia dintre vecini care ar fi stînjenit cel mai puțin dezvoltarea țării. Generată de acordul intervenit între două părți libere, o asemenea suzeranitate avea, desigur, alt aspect și alte consecințe decît aceea derivată din dreptul cuceritorului și care semăna, mai mult, cu o posesiune efectivă.

În momentul nașterii sale ca stat prin descălecatul lui Dragoș, Moldova avea doar doi vecini — regatul ungar și hanatul tătar. Raporturile sale cu aceste două puteri erau clare și bine definite : supunerea față de Ungaria implica lupta antitătară. Astfel, sub domnia Drăgoștilor — anii 1347—1363 [2] — de o politică externă a Moldovei nu se poate vorbi ; reprezentantul regelui angevin în această țară de margine îndeplinea ordinele stăpînului său. Suzeranitatea — de fapt, posesiune efectivă — nu era disputată : prin însuși actul descălecatului lui Dragoș,

---

* Textul acestui studiu a fost redactat în noiembrie 1974 și prezentat ca referat în cadrul activității de doctorand, la 16 decembrie 1974 (un exemplar se află depus la Rectoratul Universității „Al. I. Cuza" din Iași). Pregătindu-l pentru publicare, am păstrat aproape neschimbată forma inițială, cu adausurile și precizările de nuanțe impuse de două studii apărute între timp, rel al lui Ján Sýkora (1976) și cel al lui Șerban Papacostea (1978), citate la locurile cuvenite.

[1] Formula aparține lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, cap. IV din cartea III.

[2] Urmăm sistemul cronologic expus în studiul nostru *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, X, 1973, p. 103—120 ; v. și observațiile noastre *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în „Revista de istorie", 2/32, 1979, pp. 337—345, precum și studiul din „Revue Roumaine d'Histoire", 3/XVIII, 1979, pp. 473—506.

Moldova devenise o ţară supusă regatului Sfîntului Ştefan, iar diploma din 2 februarie 1365 [3] îşi datorează vehemenţa furibundă tocmai *recentei* pierderi a acestei ţări, prin trecerea lui Bogdan acolo şi alungarea urmaşilor lui Dragoş. În felul acesta, în înfruntarea dintre cei doi vecini ai Moldovei, populaţia românească din acest ţinut şi-a croit treptat drumul spre viaţa de sine stătătoare, pe care a şi dobîndit-o în 1363.

Măcar patru ani, cît a durat domnia lui Bogdan I (1363—1367) [4], Moldova a rămas fără vreun suzeran străin ; faptul ni se pare indubitabil şi nici un autor nu a afirmat, pînă acum, o teză contrarie, care ar fi, desigur, a priori imposibilă ! Abia peste 20 de ani, prin omagiul pe care Petru I l-a prestat la Liov, la 26 septembrie 1387, Moldova a intrat sub suzeranitatea Coroanei polone. Ce s-a întîmplat în intervalul acestor două decenii ? Care a fost poziţia Moldovei faţă de vecinii ei ? În ce zonă de influenţă a căzut, în acei ani, tînărul stat românesc de la răsăritul Carpaţilor ? Iată întrebări care necesită răspunsuri ! Căutîndu-le la autorii care au scris — direct sau tangenţial — despre această perioadă, vom găsi păreri divergente.

Astfel, C. Racoviţă socotea că „cel mai tîrziu în 1372, Moldova, rebelă sub Bogdan, a reintrat în sfera de influenţă a Ungariei, prin încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei : Moldova nu avea încotro să se îndrepte. Dar după moartea lui Ludovic (...) Polonia îi ia locul..." [5]. După părerea lui P. P. Panaitescu, Moldova a rămas credincioasă Ungariei şi după moartea lui Ludovic cel Mare, aducînd ca probă o ştire potrivit căreia, în 1383, Sigismund de Luxemburg — regele *in spe* al Ungariei — a intrat în Cracovia cu o oaste din care făceau parte şi *valahi* [6] ; mai mult chiar, acelaşi istoric aprecia că omagiul depus la Liov în 1387 nu trebuie considerat „ca o defecţiune faţă de Ungaria" [7], admiţînd, deci, un fel de dublă suzeranitate, idee la care, după cît se pare, a renunţat în cele din urmă.

O ipoteză asemănătoare cu cea a lui C. Racoviţă găsim la prof. C. Cihodaru : „Moldova, după moartea lui Bogdan, a reluat vechile legături cu Ungaria şi (...) domnii ei s-au considerat, cel puţin pînă la moartea lui Ludovic de Anjou, vasali ai regelui maghiar" [8].

Analizînd o ştire din 1372 — asupra căreia ne vom opri şi noi în cursul acestui studiu — regretatul Ján Sykora constata că „sînt temeiuri suficiente pentru a admite că în 1370 (probabil şi 1371—2), întocmai ca şi după actul de independenţă din 1365, Moldova se afla încă

---

[3] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 56—58 ; ediţia nouă, în *D.R.H.*, D, I, p. 80—83.

[4] Cf. *supra*, nota 2.

[5] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista Istorică Română", X, 1940, *extras*, p. 87.

[6] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 229.

[7] P. P. Panaitescu, recenzie de J. Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskla*, 1930, în „Revista Istorică Română", IX, 1939, p. 340.

[8] C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, V, 1968, *extras*, p. 5.

în afara sferei suzeranității maghiare" [9]; acest autor admite, însă, că, după ce, în tot cursul domniei lui Lațcu, a existat „o permanentă presiune ungară", Ludovic cel Mare „va fi reușit să restaureze pentru un timp influența ungară în Moldova", și anume, după așezarea lui Vladislav de Opolia în fruntea Rusiei Roșii (1372) [10].

În fine, într-un studiu foarte recent, Șerban Papacostea afirmă că, după moartea lui Lațcu — eveniment pe care îl plasează în 1377 — și după „scurtul interludiu" Koriatovici, „le pouvoir échut à Pierre Mușat, dont le règne commença sous les auspices de l'hégémonie hongroise restaurée" [11].

După cum se vede, unele din aceste ipoteze sugerează ideea că în întreaga perioadă cuprinsă între moartea lui Bogdan I și omagiul de la Liov, Moldova ar fi stat sub suzeranitatea maghiară, chiar și sub dublă suzeranitate (idee care, chiar neafirmată, se află implicit în ultimele două ipoteze, căci la 1372, ca și la 1377, regatul ungar era unit cu cel polon); în acest caz, suzeranitatea polonă de la 1387 ar deriva din cea dublă. Ori, tocmai P. P. Panaitescu, la care găsim nucleul acestei idei de dublă suzeranitate, a demonstrat că originea instituirii suzeranității polone asupra Moldovei e cu totul alta [12].

Nu se poate, însă, trece peste argumentele pe care se bazează ipotezele de mai sus. În ordinea lor cronologică, ele sînt următoarele:

1) menționea lui Ioan de Tîrnave [13] că voievozii aleși de românii din Moldova se considerau vasali regelui Ungariei, obligîndu-se la prestarea omagiului și la plata unui tribut [14];

2) menționea lui Dlugosz [15] despre sprijinul pe care „provincialii unguri" l-ar fi acordat lui Petru I în timpul conflictului soldat cu lupta de la Plonini, din 1367 [16]; acești „provinciali" ar fi fost „dregători regali din Transilvania" [17];

3) tratatul din 1372, dintre Ludovic de Anjou și împăratul Carol de Luxemburg, în care „Moldova este menționată ca o țară vasală Ungariei" [18];

---

[9] Ján Sýkora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: luptă pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 8/29, 1976, p. 1145.

[10] *Ibidem.*

[11] Șerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3/XVII, 1978, p. 395; v. și p. 396 („La Moldavie... rompit ses liens avec la Hongrie en 1387...").

[12] P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista Istorică Română, III, 1933, p. 172—193; idem, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 107—129.

[13] Ioan de Tîrnave, în „Scriptores Rerum Hungaricarum", ed. Schwandtner, I, 1765, cap. 49, p. 317.

[14] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 5.

[15] Dlugosz, *Historiae polonicae libri XIII*, cartea a noua (în ediția din 1711, la p. 1122—1124).

[16] Cf. studiul citat *supra*, nota 2, p. 117—118.

[17] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 6.

[18] *Ibidem*, p. 5, n. 13. V. și Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1135.

4) existenţa „stemei angevine“ pe monedele bătute de Petru I (pe la 1377, după opinia numismaţilor), interpretată în sensul că dreptul de a bate monedă fusese conferit domnitorului Moldovei de către suzeranul său — în cazul de faţă, Ludovic de Anjou [19] ;

5) episodul din 1383, cînd Sigismund de Luxemburg a atacat Cracovia cu o oaste în care erau şi români [20] ;

6) menţiunile unor cronici poloneze tîrzii, conform cărora Petru I ar fi depus omagiul de la Liov, în 1387, după ce a renunţat, în prealabil, la suzeranitatea ungară [21].

În afara acestor argumente, se mai poate discuta unul : legăturile Moldovei cu Haliciul între 1382—1386, adică exact în ultima perioadă a stăpînirii ungureşti acolo.

Pentru a cîntări greutatea acestor argumente şi a le verifica valoarea probatorie, socotim că este necesară, înainte de orice, o investigare a perioadei 1367—1387 pentru a vedea raportul de forţe în zona în care era situată Moldova şi a stabili, astfel, poziţia acestui stat faţă de cele vecine. Dar, o simplă privire aruncată asupra istoriei perioadei menţionate ne arată că, în acest răstimp, nu avem de-a face cu o politică unitară şi consecventă, cu o situaţie stabilă din punctul de vedere al politicii internaţionale. În adevăr, pînă la 1370 Ungaria şi Polonia au fost două state diferite — monarhii lor urmînd, în general, aceeaşi linie politică — iar după această dată au format un bloc, pînă la 1382. Credem, de aceea, că poziţia Moldovei trebuie urmărită separat, în aceste trei perioade distincte : a) 1367—1370 ; b) 1370—1382 ; c) 1382—1387.

*
* *

I. Perioada 1367—1370

În 1363 — dacă reconstituirea cronologică pe care am schiţat-o [22] se va verifica şi menţine — Bogdan a sfărîmat suzeranitatea maghiară asupra Moldovei, luînd ţara sub oblăduirea sa. Din punctul său de vedere, momentul trecerii în Moldova fusese ales cu deosebită abilitate : era tocmai momentul cînd, antrenat în conflictul cu Carol de Luxemburg, suveranul Sfîntului Imperiu, Ludovic cel Mare n-ar fi putut acţiona prompt şi eficace în contra ieşirii Moldovei din sistemul de apărare a graniţelor regatului său. Luptele despre care Ioan de Tîrnave aminteşte [23]

[19] G. Brătianu, *În jurul originei stemelor principatelor române*, în „Revista Istorică Română“, I, 1931, p. 235 ; I. N. Mănescu, *Stema Moldovei*, în „Magazin istoric“, nr. 5/1972, p. 38 ; Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 110.

[20] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 229.

[21] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 395 ; v. şi p. 396.

[22] Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice...*, cit., p. 115 şi 118—119 ; idem, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 119 şi 125 ; idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, cit.

[23] Ioan de Tîrnave, *loc. cit.*, cap. 39.

că ar fi avut loc după ieșirea lui Bogdan, trebuie să se fi produs mai cu deosebire în cursul anului 1364, după pacea de la Brno (10 februarie 1364) și pînă spre sfîrșitul acelui an, căci la 5 ianuarie 1365 Ludovic își îndreptase deja privirile în altă direcție, chemîndu-și trupele să se adune pentru a porni împotriva noului rebel, Vlaicu Vodă al Țării Românești [24], iar la 2 februarie 1365 recunoștea — prin diploma acordată lui Balc — independența Moldovei. Trei luni mai tîrziu, în mai 1365, a început cunoscuta „aventură balcanică" [25], în care Ludovic și-a consumat zadarnic forțele pînă la 1370 [26].

În lumina acestor constatări, e greu de admis că, la moartea lui Bogdan I, în 1367, Lațcu vodă să fi revenit sub suzeranitatea lui Ludovic cel Mare, pe atunci numai rege al Ungariei, dar avînd și perspectiva de a deveni și rege al Poloniei, stat care, încă din anul precedent, ajunsese la hotarul nordic al Moldovei. Logica ne arată că o revenire de bunăvoie este exclusă, iar o restaurare prin forța armelor — cum fusese cea din 1359, prin brațul lui Dragoș de Giulești — nu pare posibilă, din cauza antrenării forțelor regale, *tocmai în acești ani*, în Balcani.

Cît privește mențiunea din cronica lui Ioan de Tîrnave — a cărui obiectivitate, ca fost secretar regal, *nu e* în afara oricărei îndoieli, după cum nu e nici cronologia operei sale [27] — încă din 1919 Ilie Minea a relevat că ea „exprimă numai dorința regelui" [28], nu și o reală stare de fapt, observînd, în același timp, că ar putea fi vorba și de o interpolare tardivă, fiind „în contrazicere cu rezistența Moldovei față de atacul regelui, povestită imediat înainte, în același capitol" [29].

Și mai este un argument pentru a respinge suzeranitatea maghiară asupra Moldovei, cel puțin în prima parte a domniei lui Lațcu vodă (1367—1375) : cînd acest voievod a hotărît să treacă la catolicism, legătura cu Sfîntul Scaun nu s-a făcut prin episcopii maghiari, ci prin arhiepiscopul de Praga și episcopii de Wroclaw și Cracovia, cărora papa Urban al V-lea li se adresa la 24 iulie 1370 în această problemă [30]. Faptul e, fără nici o îndoială, semnificativ : „Dacă ar fi existat o suzeranitate ungară efectivă în Moldova, e greu de presupus ca Lațcu să fi putut ocoli, în acțiunea sa pe lîngă scaunul papal, filiera ungară" [31].

Se poate conchide, astfel, că în întreaga perioadă 1363—1370 influența regelui Ungariei în Moldova trebuie socotită minimă, *dacă nu chiar nulă*.

---

[24] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 92—93.

[25] Formula deosebit de sugestivă la C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 12.

[26] Cf. lucrarea, de mare migală și erudiție, a Mariei Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria (rolul lui Benedict Himffy în legătură cu problema Vidinului)*, în *S.M.I.M.* I, 1956, p. 7—59.

[27] Cf. analiza din primul referat la doctorantură ; v. și Maria Holban, *op. cit.*, p. 56, nota.

[28] Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 25.

[29] *Ibidem*, nota 1 ; Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1145.

de Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1144.

[30] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 160—161 ; și precizările aduse

[31] Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1145.

Dar, în acest interval de şapte ani, la graniţele Moldovei s-au petrecut însemnate schimbări, de natură să atragă după ele modificări şi în statutul internaţional al tinărului stat. Anume, cam în vremea cînd Bogdan îşi pregătea acţiunea contra Drăgoeştilor din Moldova, la sute de kilometri depărtare se petreceau evenimente care aveau să aibă urmări dintre cele mai însemnate pentru istoria Moldovei în acel veac : Olgierd, marele duce (1345—1377) al Lituaniei, a început lupta împotriva Hoardei de Aur. Moartea hanului Berdibeg, pe la 1361, adusese grave neînţelegeri şi tulburări între conducătorii Hoardei [32], ceea ce i-a slăbit forţa. Profitînd de aceste împrejurări favorabile, Olgierd a zdrobit o mare oaste tătară în bătălia zisă de la Apele Albastre (Sinie Vodî = Siniuha, afluent al Bugului) [33], începînd astfel expansiunea spre Marea Neagră [34]. Data luptei nu e precis fixată : unii autori o consideră la 1362 [35], alţii la 1363 [36]. Stanislas Sarnicki, analist polon din secolul al XVI-lea, relatează că ducele Olgierd a înfrînt atunci trei şefi tătari : Kadlubeg, Dimitrie şi Kaczibei, dintre care al doilea e atestat ca „princeps tartarorum" la 1368 [37]. „Ca urmare a acestei victorii, o regiune întinsă, Podolia (...) a revenit lituanienilor. Ocuparea Podoliei a contribuit într-o foarte mare măsură la sporirea puterii Lituaniei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea" [38]. Noul teritoriu a fost dat în administrarea fraţilor Koriatovici, fiii lui Mihail-Koriat (Karijotas), un frate al lui Olgierd, cneaz de Novgorodek, mort pe la 1358 ; cronica ruso-lituaniană arată că ei au intrat în Podolia din dispoziţia ducelui Olgierd pentru a consolida stăpînirea lituaniană. Cea tătărească a încetat [39]. Astfel, pe o bună parte a hotarelor moldoveneşti, în zona nord-estică, a apărut un vecin nou : *Lituania*.

Trei ani mai tîrziu, în 1366, la graniţa nordică Moldova a mai căpătat un nou vecin : *Polonia*. În acel an, după un sfert de secol de lupte, Cazimir cel Mare, regele Poloniei, a definitivat cucerirea Galiţiei (Haliciul), vechiul măr al discordiei dintre Ungaria, Polonia şi Lituania. În felul acesta, Cazimir a fructificat una din clauzele acordului polono-ungar din 1350, conform căreia Ludovic îi recunoscuse stăpînirea viageră asupra Galiţiei şi Volhiniei, urmînd ca, după moartea sa, aceste te-

[32] Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în *S.M.I.M.*, VI, 1973, p. 54.

[33] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 266 ; Romas Batura, *Lituania în lupta popoarelor împotriva Hoardei de Aur. De la invazia hoardelor lui Batu pînă la lupta de la Sinie Vody*, (în limba lituaniană), Vilnius, 1975 (recenzată de Ján Sýkora în „Revista de istorie", 9/29, 1976, pp. 1438—1440).

[34] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 83.

[35] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit., p. 266 ; St. M. Kuczyński. Sinie Wody*, în „Studia z dziejów Europy wschodniej X—XVIII w.", Varşovia, 1965 (după recenzia lui Ján Sýkora, citată în nota precedentă).

[36] *Ocerki istorii SSSR*, II, Moscova, 1953, p. 521 ; *Romas Batura, op. cit.*

[37] Cf. observaţiile lui Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 55 ; C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 83.

[38] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 266 ; cf. şi Romas Batura, *op. cit.*

[39] *Ocerki...*, cit., p. 521—522.

ritorii, să revină Ungariei, împreună cu coroana poloneză, dacă regele Cazimir nu ar fi avut copii [40]. Doi ani după acel acord, Cazimir a încercat să elimine din competiție Lituania : tratatul polono-lituan încheiat la 1352 recunoștea drepturile Lituaniei asupra Volhiniei [41]. În final, în 1366, ajutat de cavalerii teutoni și livonieni, Cazimir a atacat Lituania și Volhinia [42]. În această expediție, frații Koriatovici din Polonia au stat de partea regelui Cazimir, împotriva propriilor rude, Olgierd, Kiejstut și Ljubard [43], primind, ca recompensă, feude în noua cucerire : „Anno autem MCCCLXVI, Kasimirus rex, congregata exercitus sui multitudine, Russiam potenter intravit (...). Rex autem terram wladimirensem, quam Lubardus tenebat, cum omnibus castris terre eiusdem potenter acquirens duci Alexandro, filiastro Olgierdi et Keystutonis fidelissimo principi totam dedit, praeter castrum Chelm, quod dedit duci Georgio" [44]. Ducii Alexandru și „Georgius" sînt — după părerea unor istorici poloni — frații Alexandru și Iurie Koriatovici [45], nepoții de frate ai lui Olgierd și Kiejstut, stăpînitori deja ai Podoliei din 1363. Ei figurează ca vasali ai regelui chiar în tratatul încheiat în 1366 de regele Cazimir cu principii lituanieni [46]. Prin acest act, „regalitatea polonă devenea vecina (...) ținuturilor moldovenești" [47].

În această conjunctură s-a produs și episodul cunoscut sub numele de *lupta de la Plonini*. Nu vom reveni aici asupra acestei probleme, analizată anterior [48] ; vom repeta doar argumentele pe baza cărora am datat episodul la 1367 :

a) menționarea lui Cazimir cel Mare [49] îl plasează *înainte de 1370 ;*

b) menționarea oștenilor din „oastea Rusiei" și a „steagului Liovului" [50] îl plasează *după 1366 ;*

c) menționarea lui Andrei Tencinski plasează lupta *înaintea anului 1368*, cînd acest personaj a murit ;

---

[40] *Ibidem*, p. 520.

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem*, p. 521.

[43] H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Varșovia, 1925, p. 232.

[44] Cronica lui Ianko de Czarnkow, în : A. Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, II, 1872, p. 631.

[45] A. Prochaska, *Podole lennem Korony 1352—1430*, Cracovia, 1895, p. 2.

[46] H. Paszkiewicz, *op. cit.*, p. 228.

[47] N. Iorga, *op. cit.*, p. 225. v. și Șerban Papacostea, *La fondation...*, p. 394.

[48] *Îndreptări cronologice...*, p. 115—118 ; *Dragoș și Bogdan*, p. 128—135. S-a arătat (Wladyslaw Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în „Renaissance und Humanismus in Mittel — und Osteuropa", vol. II, Berlin, 1962, pp. 187—190) că povestirea lui Dlugosz imită una din opera lui Titus Livius ; aceasta nu scade cu nimic verosimilitatea faptelor : Dlugosz *a turnat* informațiile într-un *model clasic*. De altminteri, unele detalii se regăsesc în opera lui Callimachus, iar tăierea copacilor era, după cum se știe, o metodă obișnuită — și străveche — de luptă a românilor.

[49] Pentru discuțiile purtate în jurul personajului, cf. I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații poloneze*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, V, 1968, p. 218 ; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 16.

[50] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii", 4/IX, 1956, extras, p. 3—4.

d) menţionarea morţii unui voievod moldovean plasează evenimentul *fie la 1367* (cînd moare Bogdan), *fie la 1375* (cînd moare Laţcu) [51].

Conform punctului *a*, anul 1375 este scos din cauză, iar pe baza punctelor *b*, *c*, şi *d evenimentul poate fi datat în 1367*.

În acel an, prin urmare, moldovenii au respins o încercare de amestec polon în treburile lor interne, încercare venită din partea marilor feudali, cum a explicat P. P. Panaitescu [52], dar care, în final, ar fi atras suzeranitatea Coroanei polone.

În acest conflict dintre cei doi fraţi, Petru şi Ştefan, cel dintîi s-a bucurat, zice Dlugosz, de sprijinul „provincialilor unguri". S-a spus, întîi, că sub acest nume s-ar ascunde „orăşenii din tîrgurile Moldovei", întrucît „în latina medievală folosită în Ungaria 'provincialis' înseamnă 'propulus catri', cei aşezaţi în jurul unei cetăţi regale şi dependenţi de ea" [53]. Apoi, s-a considerat că ar putea fi vorba de nişte „dregători regali din Transilvania" [54]. E, în adevăr, greu de crezut că Dlugosz ar fi folosit termenul cu exact sensul pe care-l avusese în Ungaria cu o sută de ani mai înainte ; în schimb, putem admite că „provincialii unguri" au putut constitui detaşamente transilvănene, din ţinuturile de margine, chemate de Petru I în sprijinul său, *nu, însă, venite din ordinul unor dregători regali* : Ludovic de Anjou şi Cazimir cel Mare erau, atunci, în cele mai bune relaţii şi, aşa cum „regele Cazimir (...) nu şi-a putut permite să jignească pe ruda şi pe aliatul său din Ungaria" [55] sprijinind un pretendent care-i oferise *lui* supunerea Moldovei, ci lăsase organizarea expediţiei în seama marilor feudali, dornici să-şi extindă stăpînirile, tot aşa nici Ludovic n-ar fi încuviinţat trimiterea unor detaşamente organizate de dregătorii regali pentru a lupta, în Moldova, împotriva oştilor polone. De altfel, la vremea aceea Ludovic cel Mare era prins în campania din Bulgaria şi e greu de crezut că ar fi acordat atenţie unui eveniment atît de periferic, ca acela al luptei de la Plonini [56]. Aceasta ar fi o interpretare, pornind de la premisa că Dlugosz a folosit termenul corect şi pentru a reda o asemenea situaţie. S-ar putea, însă, ca Dlugosz să fi folosit expresia în cauză *ca urmare a unei interpretări proprii*, ştiind că, într-o anumită perioadă din secolul al XIV-lea, Moldova fusese vasala Ungariei şi pentru a da, astfel, o explicaţie implicită înfrîngerii polonilor. Se poate lua în considerare şi ipoteza lui G. Brătianu, anume că „provincialii unguri" ar putea fi maramureşenii [57] lui Bogdan. În ceea ce ne priveşte, socotim că expre-

[51] Cf. *supra*, nota 2.

[52] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 2, 12, 20.

[53] *Ibidem*, p. 21.

[54] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 6.

[55] *Ibidem*.

[56] Cf. şi C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", istorie, Iaşi, 1/XI, 1960, *extras*, p. 18 : „În anii următori (lui 1364 — *n.n.*), Ludovic, atras de posibilitatea de a cotropi noi teritorii în Balcani, a trebuit să renunţe definitiv la planurile sale de supunere a Moldovei".

[57] G. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 139, dar păstrînd datarea 1359.

sia în cauză ar putea desemna și populația moldovenească venită din Transilvania, români, sași și unguri, așezați în orașe (tîrguri)[58] și sate, sau dăruiți cu pămînturi întinse, care vor sta la obîrșia unor domenii constatate documentar în veacul următor[59].

În nici un caz, nu ni se pare că expresia „provincialii unguri" ar putea dovedi — prin ea însăși sau în corelație cu alte argumente — o suzeranitate maghiară asupra Moldovei la vremea aceea.

Constatăm, așadar, că *în perioada 1367—1370 Moldova păstrează o egală poziție de independență atît față de Ungaria, cît și față de Polonia.* În această perioadă, pe eșichierul politicii internaționale din zona Moldovei își face apariția și Lituania, prin avansarea ducelui Olgierd pe pămînturile de pe malul stîng al Nistrului, spre mare, și prin statornicirea fraților Koriatovici în Podolia. Prin atribuirea feudelor galițiene, puterea și prestigiul acestora au crescut considerabil.

II. Perioada 1370—1382

La 5 noiembrie 1370 regele Poloniei Cazimir cel Mare a închis ochii. Conform vechii înțelegeri de la 1350, Ludovic de Anjou i-a urmat pe tron, devenind și rege al Poloniei : un rege destul de străin de țara pe care urma să o conducă și pe care, de altfel, nici n-a condus-o personal, ci prin regența mamei sale, Elisabeta, sora defunctului rege. Profitînd de vîrsta înaintată a regentei, panii din Polonia Mică au acaparat puterea, exercitînd-o în folosul lor[60] ; în 1381, cu un an înaintea morții, Ludovic a înființat un Consiliu de Regență, pus sub patronajul episcopului de Cracovia, Zawisza Kurozwenki[61]. De fapt, în tot cursul domniei sale în Polonia, pe Ludovic cel Mare l-a interesat mai mult întărirea influenței maghiare în Halici, care i-a revenit pe baza aceluiași tratat din 1350 și a cărui conducere a și încredințat-o, în 1372, fostului său palatin, Vladislav de Opolia[62], care l-a guvernat, cu titlul de *duce al Rusiei*, pînă la 1378, cînd a fost trecut sub directa administrație ungurească[63], în urma evenimentelor din 1377, ceea ce a provocat nemulțumiri în rîndul nobilimii polone.

Moartea lui Cazimir a produs oarecari mutații și în ceea ce privește puterea lituanienilor. Chiar în 1370, pe cînd Alexandru Koriatowicz se afla la Cracovia pentru a participa la înmormîntarea lui Cazimir, unchiul său Ljubard Gedyminovici a profitat de absența sa și a ocupat

[58] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 82—88.

[59] Cf. Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, București, 1905 (Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria II, tom. XXVII), p. 2—8. Este un subiect pentru o cercetare viitoare : boierii vechi, cu nume de formă ungurească — Ghelebi Miclăuș, Șoldan Petru, Urdiugaș, Heghediș, Hermeziu (din Urmezeu), Laslău Buhaicici ș.a., la care se adaugă cei numiți Ungureanul — și proprietățile lor în sec. XIV.

[60] *Histoire de Pologne*, Varșovia, 1972, p. 145.

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem.*

[63] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 21.

„terra wladimirensis". Alexandru Koriatovici a rămas numai cu Podolia ; retras la Cameniţa, *în imediata vecinătate a graniţelor noastre*, el s-a intitulat, de atunci înainte, *prinţ al Podoliei* [64], domnind împreună cu fratele său Iurie.

După cum se vede, în această perioadă conjunctura e total deosebită de cea din perioada anterioară ; Moldova se găsea strînsă, acum, de stăpînirile lui Ludovic cel Mare, constituite într-un adevărat imperiu care se întindea de la Adriatica pînă aproape de Baltica.

Cît a durat domnia lui Laţcu vodă, pînă în 1375, nu se poate constata vreo urmă de amestec angevin în Moldova. Aşezarea episcopatului catolic la Siret, în 1371, avînd ca titular pe fostul confesor al mamei lui Ludovic cel Mare [65], ca şi legăturile directe ale lui Laţcu vodă cu Sfîntul Scaun [66] — papa i se adresa cu deosebită căldură la 1372, cu grijă, chiar, pentru liniştea familiei sale ! — dar mai ales convertirea (sau pseudoconvertirea) lui Laţcu la catolicism constituiau o adevărată şi puternică barieră pentru agresivitatea nobilimii din conglomeratul angevin : dispăruse, pentru moment, pretextul „valahilor schismatici", pretext în numele căruia se întreprinseseră de atîtea ori expediţii militare.

În acest context, cum trebuie interpretată menţionarea Moldovei printre ţările lui Ludovic cel Mare, alături de Ungaria şi Polonia, în tratatul încheiat în 1372 cu împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg ? Arată ea o „atîrnare de Ungaria", cum credea, încă în 1884, D. Onciul [67] ?

Pînă mai deunăzi, actul lui Carol de Luxemburg era cunoscut în istoriografia noastră numai sub forma unui foarte scurt rezumat latinesc — *Imperator promittit Ludovico securitatis de regnis eius Hungaria, Polonia et Woewodatu Moldavia non invadentis ac vindicantis* — împreună cu micul comentariu al lui Eudoxiu de Hurmuzaki, care aducea şi numele Dalmaţiei [68]. Numai pe această bază, s-a afirmat că Moldova era, la 1372, vasală regelui Ungariei. Dar chiar din aceste menţiuni se vede că actul nu enumeră, cum s-a spus, *ţările vasale* lui Ludovic, căci Dalmaţia era alipită Coroanei maghiare de multă vreme, iar Polonia era, din 1370, regatul lui Ludovic însuşi ! Apoi, din rîndul presupuselor ţări vasale lipseşte Ţara Românească ; ori, *se ştie — şi se ştie bine şi precis*, în această privinţă ! — că tocmai „anul 1372 a însemnat, pentru relaţiile dintre domnul Ţării Româneşti şi Ludovic, *momentul cordialităţii maxime...*" [69]. Mai mult chiar : în diploma dată lui Ladislau de Dăbîca la 16 iulie 1372[70], Vlaicu vodă însuşi se intitulează domn „gratia Dei *et regis Hungariae*", repetînd, şi în text, „gratia... *domini nostri Lodowici, regis Hungariae*". Formulele acestea reflectă o efectivă stare de

[64] A. Prochaska, *op. cit.*, p. 3.

[65] Cf. şi consideraţiile lui C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I Bucureşti, 1935, p. 384—388 ; Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 137—139.

[66] Cf. şi Ilie Minea, *op. cit.*, p. 27 ; Ján Sýkora, *op. cit.*, pp. 1142—1144.

[67] D. Onciul, *Dragoş şi Bogdan, fundatorii, principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, I, Bucureşti, 1968, p. 129.

[68] E. Hurmuzaki, *Fragmente*, I (ed. rom.), Bucureşti, 1879, p. 318 (şi nota).

[69] M. Holban, *op. cit.*, p. 51.

[70] *D.R.H.*, B, I, p. 14—17.

lucruri : din vara anului 1369, Vlaicu se împăcase cu regele Ludovic, recunoscîndu-i suzeranitatea. Ar fi, desigur, un non-sens ca un voievod care se socotea vasal să nu fie admis ca atare, în schimb altul, care tocmai își afirmase independența, să fie trecut în rîndul vasalilor !

Formula din actul lui Carol de Luxemburg cuprinde, deci, nu țările vasale, ci stăpînirile lui Ludovic cel Mare, fără să poată fi vorba, la 1372, de o stăpînire efectivă a sa asupra Moldovei. E probabil că marele rege angevin nu încetase a socoti Moldova — țară eliberată de tătari din inițiativa lui și a cărei primă organizare tot lui i se datora — ca o țară *a sa*, ca o proprietate dinastică, așa cum va fi socotit, la moartea sa, și Haliciul. S-ar putea ca în această interpretare să-și aibă explicația și lupta îndîrjită a lui Sigismund de Luxemburg — a cărui căsătorie cu prințesa Maria, fiica lui Ludovic, se plănuise tocmai acum — de a recuceri Moldova, așa cum încercase, întîi, să dobîndească Polonia : îndeplinirea contractului de zestre !

Nu se poate admite nici părerea că menționarea Moldovei ar decurge din relațiile moldo-polone [71] : amestecul polon fusese respins la 1367, cînd domnea Cazimir ; cum era să fie acceptat sub Ludovic ? !

Publicarea, în anii din urmă, a actului în întregime, împreună cu un comentariu amplu și erudit asupra evenimentelor în contextul cărora a fostg emis [72], a lămurit definitiv — credem — această problemă ; prin actele pe care și le-au dat reciproc, Carol al IV-lea și Ludovic cel Mare făgăduiau să nu ridice pretenții unul asupra stăpînirilor celuilalt, pentru anumite teritorii cerîndu-se „asigurări deosebite și anume în cazul lui Carol [pentru] stăpîniri din Silezia, Moravia, Luzacia, iar în cazul lui Ludovic [pentru] voievodatul Moldovei. Cu alte cuvinte, teritorii a căror stăpînire putea fi controversată sau pur și simplu era nesigură“ [73]. „În timp ce punctul nevralgic al raporturilor lui Carol cu Ludovic, ca rege al Poloniei, era Silezia, regele angevin în raporturile sale cu Carol avea ca punct sensibil — așa cum rezultă din text — voievodatul Moldovei, singurul nume de țară subliniat *(et nominatim)* în actul de renunțare solicitat lui Carol“ [74]. Să mai adăugăm că, pentru autorul studiului din care am extras aceste rînduri, „clauza referitoare la voievodatul Moldovei constituie (...) o replică a suveranului angevin la acțiunile ce-i amenințau interesele în Moldova (gest de independență al lui Latcu [75] sau posibilă alianță antiangevină între acesta și Carol) și mai ales o măsură de precauție a aceluiași rege angevin în fața posibilei antrenări a Moldovei, care se opunea hegemoniei angevine, în sfera de influență a unei Polonii luxemburgheze“ [76].

Însușindu-ne în întregime aceste considerații ale regretatului Ján Sykora, trebuie să conchidem că mențiunea din actul de la 1372 nu

[71] A. Sacerdoțeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, în volumul omagial *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu*, București, 1936, p. 777.

[72] Ján Sýkora, *op. cit.*

[73] *Ibidem*, p. 1139.

[74] *Ibidem*, p. 1140.

[75] Se referă la constituirea Episcopiei de Siret prin ocolirea filierei eclesiastice maghiare.

[76] Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1149.

constituie decît o simplă afirmare a unei pretenţii la un drept de stăpînire, după un obicei foarte uzitat în Evul Mediu, şi uneori pînă în timpurile moderne. Să amintim doar că fratele lui Filip cel Frumos, regele Franţei, anume Carol de Valois — întemeietorul stirpei valoisiene din casa Capeţiană — purta titlul de *împărat al Constantinopolului*, adus ca moştenire de soţia sa, o principesă de Courtenay, iar Franz Joseph a purtat, pînă la moarte — ca şi predecesorii săi — frumosul titlu de *rege al... Ierusalimului ! !*

Lui Laţcu i-a urmat nepotul său de frate, Petru I (1375—1391), *poate* sub regenţa mamei sale, Margareta-Muşata, în primii ani de domnie. *Şi în această vreme, constatăm în Moldova o dispoziţie contrară politicii dublului regat angevin.* Evenimentele din 1377 o probează.

În acel an, marele duce Olgierd al Lituaniei a murit ; urmaşii se luptau pentru moştenire ; Haliciul era din nou ameninţat. Regele Ludovic a hotărît să intervină. Oştile polone s-au adunat la Sandomir [77] ; regele a venit cu trupele sale ungureşti şi, în iulie, a intrat în Volhinia, împotriva lui Iurie Narimuntovici (Narimunt-Gleb fusese şi el un fiu al lui Gedymin şi frate cu Olgierd, Kiejstut, Koriat etc.). Luptele s-au prelungit pînă în septembrie, regele avînd de partea sa o facţiune lituaniană, condusă de Jiejstut şi fiul său Witold şi de Jagello, fiul ducelui defunct [78] ; cel dintîi a mediat şi pacea [79], în urma căreia Jagello a devenit mare duce al Lituaniei.

Curînd după aceste evenimente, la 10 noiembrie 1377, un anume „Jurj, voievod valah" primea de la Vladislav de Opolia, ducele Rusiei, două sate în Galiţia, ca răsplată pentru „grija binevoitoare" arătată faţă de duce şi ca despăgubire pentru pierderile din ţara sa, de unde fusese silit să plece „din cauza defecţiunii (trădării) neaşteptate a poporului său" [80]. Personajul mai e pomenit la 1390 „ca unul din marii baroni feudali ai ţării Rusiei" [81] şi chiar după această dată [82], murind după 1400 [83]. Comentînd ştirile din 1377 şi 1390, P. P. Panaitescu a conchis că trebuie să fie vorba de „un membru al familiei domnitoare" din Moldova, amestecat în lupte pentru putere [84]. Refugierea sa în Galiţia dovedeşte, fără putinţă de tăgadă, că — indiferent de situaţia pe care am presupune-o în Moldova — Giurgiu fusese un adept al politicii angevine : nu te refugiezi sub oblăduirea unui inamic şi, mai mult, acesta nu te răsplăteşte pentru *grija binevoitoare* faţă de el !

[77] I. Corfus, *op. cit.*, p. 218.
[78] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18.
[79] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 776.
[80] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19.
[81] *Ibidem.*
[82] Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez pînă în secolul XVI*, în „Arhiva", 1—2/XL, 1933, p. 44.
[83] L. Wyrostek, *Ród Dragów-Sasów na Wegrzech i Rusi Halickiej*, extras din „Rocznik Polskiego towaryzstwa heraldycznego", XI, Cracovia, 1932 ; v. şi recenzia lui I. Corfus la : Stan Kuraś, *Zbiór dokumentów małopolskich*, vol. I—IV, 1962—1969, în „Revista Arhivelor", 2/1971, p. 335—336 şi 336, nota 2.
[84] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19 ; C. Cihodaru, *Tradiţia...*, cit., p. 15. Identificarea lui Giurgiu cu Iurie Koriatovici (D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 686—687, nota 14) e atrăgătoare, dar nu poate fi prin nimic sprijinită.

Prin urmare, și la 1377 Moldova avea o poziție independentă față de regatul polono-maghiar.

Cade, astfel, și cel de-al patrulea argument pe care s-ar fi putut sprijini ideea de suzeranitate angevină — maghiaro-polonă — asupra Moldovei în această vreme : monedele „de la 1377" ale lui Petru I cu „stema angevină". Acest argument a apărut, după cît se pare, în 1931, din pana istoricului Andrei Veress, pentru a explica unele elemente din stemele primelor monede românești, elemente de neîndoielnică origine angevină. El a observat cu justețe că „*a bate monete* era *drept* suveran" [85]. „Acest drept se ceda, firește, și vasalului, dar întotdeauna ca un privilegiu însemnat (...). Dreptul de a bate monete deriva din însăși supușenia feudală" [86]. Urmează concluzia : „Seria monetelor românești ne dă, putem zice, o istorie ilustrată a supușeniei țărilor românești față de Ungaria puternică a Angevinilor, cu armele cărora ele încep" [87]. Răspunzînd lui A. Veress, Gheorghe Brătianu — de la al cărui studiu [88] pornise, de fapt, discuția — socotea că stema de pe monede nu se poate lămuri „numai prin relații stricte de drept feudal" [89], admițînd, totuși, că „în Moldova, în timpul unora din urmașii lui Bogdan (I — *n.n.*), armele Ungariei în stema țării au însemnat suzeranitatea marelui rege Ludovic" [90], rămînînd apoi, vreme de un secol, doar o simplă „amintire întîrziată" [91].

În realitate, așa cum C. Moisil sugerase încă din 1938 [92] și afirmase răspicat în 1949 [93], iar regretatul prof. M. Berza repetase, în altă formă, în 1955 [94] și cum însine am arătat într-o cercetare specială [95], stema de pe monedele moldovenești din secolul al XIV-lea — și care, evoluată, o regăsim pînă în secolul al XVI-lea, în unele pisanii, pe unele obiecte de argintărie și pe un manuscris — nu e o simplă imitație a armelor Ungariei angevine : ea reprezintă stema lui Bogdan I, de pe vremea cînd, ca voievod al Maramureșului, fusese vasalul lui Carol Robert de Anjou, păstrată și de urmașii săi, indiferent de relațiile cu Ungaria și

---

[85] Andrei Veress, *Originea stemelor țărilor române*, în „Revista Istorică Română", I, 1931, p. 225 ; subl. autorului.

[86] *Ibidem*, p. 226.

[87] *Ibidem*, p. 227.

[88] G. Brătianu, *Originile stemelor Moldovii și Țării Românești*, în aceeași revistă, p. 50—61 ; admite o simplă imitație.

[89] Idem, *În jurul originei stemelor principatelor române*, în aceeași revistă, p. 235.

[90] *Ibidem*, p. 237.

[91] *Ibidem*.

[92] C. Moisil, *Stemele primelor monete românești*, în „Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", seria III, tom. XXI, mem. 4, 1939.

[93] Idem, *O pagină de heraldică românească veche*, (comunicare la Academie, în ședința din 12 iulie 1949), extras din „Buletinul științific al Academiei R.P.R.", II, 1950, p. 5.

[94] M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1—2/II, 1955, p. 87.

[95] Ștefan Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes règnants*, în „Recueil du 11-e Congrès International des scriences généalogique et héraldique, Liège, 1972", pp. 266—267 ; idem, *Dragoș și Bogdan*, p. 113 ; idem, *Stema Moldovei și a voievozilor ei* (ms.).

chiar după ce stema acestei ţări s-a schimbat. Aşa se explică de ce ea figurează nu numai pe monedele lui Petru I, dar şi pe acelea emise de Ştefan I, învingătorul ungurilor la Hindău, în 1395 [96].

Mai mult decît atît : nu vedem rostul însuşi al emiterii unei monede proprii la vremea aceea, adică la 1377, cum presupun numismaţii [96] ; *prima emisiune monetară moldovenească trebuie pusă în legătură tot cu deschiderea drumului comercial moldovenesc, între 1380—1382* [98] şi, *dacă vrem să vedem în aceasta exercitarea unui drept conferit de suzeran — ceea ce ni se pare foarte plauzibil — atunci momentul trebuie căutat după 26 septembrie 1387.*

*

Dacă din punctul de vedere al relaţiilor Moldovei cu cele două regate unite sub coroana angevină lucrurile sînt relativ simple şi clare pînă la 1377, ele se complică, însă, dacă trecem în sfera relaţiilor moldo-lituane — şi se complică mai ales în acest punct. În adevăr, pentru acest an 1377, o cronică teutonă furnizează următoarea informaţie : „Item, ante festum Nativitatis Christi, *Lituani processerunt contra illos de Valachia* et ibi fuerunt victi, ita quod paucos equos abduxerunt" [99]. Această ştire a fost interpretată în chipuri diferite de cei care s-au oprit asupra ei. Astfel, G. Popovici, care a folosit-o cel dintîi, în 1905, consideră că dincolo de ea se poate întrevede moartea silnică a lui Iurie Koriatovici [100]. Ilie Minea, în 1919, a legat şi el acest episod de domnia presupusă a lui Iurie Koriatovici, întrebîndu-se, însă, dacă „nu s-ar admite (...) că, cu această ocazie, Jurg a voit să ocupe tronul Moldovei, a cărei rezistenţă n-a putut-o înfrînge" [101]. Pentru regretatul prof. A. Sacerdoţeanu, expediţia lituaniană — căreia i-a consacrat un studiu special — însemna un ajutor pe care lituanienii l-au dat „lui Ludovic, de care erau mai apropiaţi" [102]. P. P. Panaitescu punea semnul egalităţii între această expediţie şi cea poloneză, soldată cu „lupta de la Plonini" [103],

---

[96] V., în acelaşi sens, şi Octavian Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldovenești*, în „*Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*", Iaşi, III, 1966, p. 211 : „formularea legendelor de pe monedele emise de către Petru Muşat *exclude un împrumut din partea cancelariei regatului Ungariei*" (subl. n.).

[97] Argumentul pentru datarea în acest an a fost afirmarea independenţei Moldovei în „lupta de la Plonini" la 1377, aşa cum o stabilise P. P. Panaitescu (Octavian Iliescu, *Din trecutul monedei românești*, în „Magazin istoric", 7—8/1968 ; idem, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 25) ; în urma redatării evenimentului, fie în 1369 (C. Cihodaru), fie în 1367 (ipoteza noastră), şi datarea primei emisiuni moldoveneşti trebuie revizuită, fără să poată fi vorba, însă, nici de 1369, nici de 1367.

[98] Cf. articolul nostru *Petru I Muşatinul*, în „Magazin istoric", 11/1974, p. 48, şi comunicarea prezentată Societăţii Numismatice Române la 29 februarie 1976, al cărei text s-a tipărit în „Suceava", V, 1978.

[99] *Scriptores Rerum Prussicarum*, III, Leipzig, 1866, p. 106—107 ; subl. n.

[100] G. Popovici, *Anul de la martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Convorbiri literare", XXXIX, 1915, pp. 15—16 şi nota.

[101] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 36.

[102] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 777.

[103] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18—20.

în timp ce prof. C. Cihodaru o consideră o expediție de răzbunare a lituanienilor pentru faptul că moldovenii ar fi participat la luptele antilituane din vara anului 1377 [104]. Pentru prof. Al. Boldur, care a reînviat, nu de mult, teoria domniei lui Iurie Koriatovici în Moldova, este vorba de „o simplă ciocnire de frontieră", de o „importanță relativ redusă" [105].

Înainte de a încerca o explicație nouă [106], sînt necesare, credem, cîteva premise privind însești relațiile moldo-lituane în general.

*

Într-o măsură mai mare sau mai mică, toți specialiștii perioadei au recunoscut însemnătatea pe care marele și puternicul ducat lituanian a trebuit s-o aibă pentru Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. „Problema legăturilor dintre Moldova și Litvania, alături și paralel cu cele dintre acest principat și Polonia, nu e deplin lămurită de critica istorică", scria P. P. Panaitescu în 1934 [107]. C. Racoviță, în 1940, arăta că, spre sfîrșitul veacului, din cauza Cetății Albe *(clavis Litvaniae)* se naște o rivalitate polono-lituană ; pentru amîndouă țările, ținutul Cetății Albe era egal de important : interesul comercial al Poloniei și interesul strategic al Lituaniei (în legătură cu luptele antitătare prin care s-a extins marele ducat — *n.n.)* se întîlneau aici. *Pînă la 1386, Lituania a dominat ;* după uniunile din 1386—1387, rivalitatea s-a stins o vreme, căci amîndouă statele formau acum unul singur" [108]. Deși recunoștea — după cum se vede — preponderența lituaniană în zona Moldovei pînă la 1386—1387, acest autor nu a dus analiza relațiilor moldo-lituane dincolo de acea simplă constatare, socotind, chiar, în mod paradoxal, că, între 1372—1382, „Lituania, preocupată în răsărit, nu intra în socoteală" [109] ! Nu e, de altfel, singura contradicție pe care o întîlnim în lucrarea — altminteri excelentă și fundamentală pentru subiect — a acestui autor.

De un anume rol al feudalilor lituanieni în constituirea statului moldovenesc a vorbit, apoi, prof. C. Cihodaru, presupunînd, chiar, că Bogdan I va fi avut „strînse legături cu feudalii *galițieni* și *litvani*" [110].

---

[104] C. Cihodaru, *Tradiția...*, cit., p. 8.

[105] Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Korjat in der Moldau (1374—1379)*, în „Südost-Forschungen", XXXII, München, 1973,

[106] În urma unei călătorii de documentare în Polonia, Ján Sýkora anunța, în 1975, găsirea de materiale foarte importante pentru „înțelegerea istoriei Moldovei în perioada dominației angevine în Polonia (de exemplu, intrarea familiei Korjatovič din Podolia în vasalitatea lui Ludovic de Anjou în 1377, fapt care permite reinterpretarea istoriei Moldovei în această vreme" — în „Revista de istorie", 2/28, 1975, p. 270). Regretînd încă o dată că nu a mai avut răgazul să dea la lumină cele găsite în Polonia, trebuie observat că, în adevăr, evenimentele din 1377 constituie o *cheie* pentru istoria Moldovei în acea perioadă.

[107] P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, în „Revista Istorică Română", IV, 1934, extras, p. 12.

[108] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 82 ; subl. n.

[109] *Ibidem*, p. 78.

[110] C. Cihodaru, *Constituirea...*, p. 17 ; v. și p. 19 : „cu sprijinul acordat de feudalii litvani...".

În aceeaşi vreme, studiind un aspect al colaborării militare moldo-polone, P. P. Panaitescu făcea (1960) următoarea remarcă : „Relaţiile dintre Moldova şi Polonia la sfîrşitul veacului al XIV-lea au fost considerate de istorici în chip prea simplu, ca fiind condiţionate numai de raportul de forţe între mica Moldovă, pe de o parte, Polonia şi Ungaria, ca state unitare şi moderne, pe de altă parte. În realitate, pentru Moldova nu erau numai doi factori politici externi de care trebuia să se ţie seamă. În primul rînd, mai era şi Litvania, care avea o politică proprie, adesea deosebită de a Poloniei" [111]. Remarca era judicioasă şi o cercetare mai atentă a relaţiilor moldo-polono-lituane relevă nu numai faptul că „la începutul domniei sale, Alexandru (cel Bun — *n.n.)* se afla mai aproape de Litvania decît de Polonia" [112], ci că, în general, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi în cel următor, voievozii moldoveni se simţeau *mai aproape de Lituania,* iar atunci cînd aceasta avea „o politică proprie, (...) deosebită de a Poloniei", Moldova urma, cel mai adesea, linia politicii lituane [113].

Deşi însemnătatea relaţiilor moldo-lituane era, astfel, clar recunoscută de istorici, o cercetare specială nu s-a întreprins — aşa cum s-a făcut pentru lămurirea diverselor aspecte ale relaţiilor moldo-polone : instituirea suzeranităţii, cauzele ei [114], formele juridice şi practice de manifestare, efectele ei etc. [115]. E drept, în ceea ce priveşte relaţiile moldo-lituane în veacul al XIV-lea materialul informativ e mult mai sărac, uneori de mîna a doua sau a treia şi, pe deasupra, nu de puţine ori a şi fost interpretat unilateral, cu anumită îngustime sau în lumina unor idei preconcepute. În plus, fluctuaţia permanentă pe care istoriografia noastră a înregistrat-o în privinţa cronologiei domnitorilor moldoveni din secolul al XIV-lea a îngreunat şi ea stabilirea unor paralelisme istorice. De aceea, o reluare a problemei — fie şi numai ca o „punere în ecuaţie" — ni se pare utilă, ea urmînd a fi adîncită în viitor, în măsura apariţiei unor documente, interpretări sau sugestii noi.

În izvoarele noastre interne, informaţii directe privind relaţiile pe care Moldova le va fi avut cu Lituania în veacul al XIV-lea par a nu se afla. Şi totuşi...

Şi totuşi, amintirea vechilor legături dintre aceste două ţări a stăruit multă vreme în ceea ce am putea numi conştiinţa publică a Moldovei acelei vremi, alimentată fie de cine ştie ce însemnări din arhiva Curţii princiare, fie de memoria bătrînilor demnitari şi boieri moldoveni, dintre care unii vor fi fost, la vîrste patriarhale, adevărate arhive vii ! Astfel, pe la 1496, cînd a vrut să restabilească legăturile cu Lituania — care atunci avea un mare duce deosebit de regele din Cracovia, în persoana lui Alexandru, unul din fiii lui Cazimir al IV-lea

[111] P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni,* în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 225.

[112] *Ibidem,* p. 231.

[113] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan,* p. 145—146.

[114] P. P. Panaitescu, *La route commerciale...,* cit., şi versiunea română din *Interpretări româneşti.*

[115] C. Racoviţă, *op. cit.*

Jagello — Ştefan cel Mare a trimis la Curtea lituaniană o solie cu următoarele cuvinte : „domnul nostru voievodul aduce aminte Milostivirii Voastre de *întîi domni voievozi moldoveni şi cneji litvani*, precum au fost *strămoşii* bunicului nostru Alexandru, voievodul Moldovei (1400—1432 — *n.n.) şi strămoşii* lui Vitovt, marele cneaz litvan *(1401—1403 — n.n.)*. care au avut între sine frăţie şi prietenie şi pace“ [116]. Comentînd acest pasaj, marele slavist şi istoric Ion Bogdan găsea potrivit să noteze : „Ştefan face aluzie la tractatul dintre Petru Muşatin şi Vladislav Jagello, de la 1387, căci o dovadă mai veche de relaţiuni politice *între domnii Moldovei şi regii Poloniei* nu există“ [117]. Astfel, prin două îngrădiri succesive, Ion Bogdan a şters cu totul însemnătatea informaţiilor din acest pasaj ! Prima îngrădire : referirea la „regii Poloniei“, cînd, în text, se citeşte, en toutes lettres, **кназей литовъскихъ** ! A doua : limitarea la Petru I şi la anul 1387, cînd solul vorbeşte de **перъвыхъ ґосподарехъ**

După Ion Bogdan, succesorul său întru preocupări ştiinţifice şi catedră universitară, prof. P. P. Panaitescu, discutînd şi el — tangenţial — acelaşi pasaj, conchidea : „În realitate, Moldova *n-a putut avea* alianţe cu înaintaşii lui Witold, care era fiul lui Kiestut, principe păgîn, învins şi întemniţat de Jagello în 1382. E probabil că expunerea neîndemînatecă a solului trebuie înţeleasă, de fapt, ca o aluzie la un tratat de alianţă, azi pierdut, între Alexandru cel Bun şi Witold, pe care Ştefan cel Mare voia să-l înoiască“ [118]. Fără să negăm existenţa tratatului dintre Alexandru şi Witold, plasat, după toate probabilităţile, în 1401 [119], raţionamentul lui P. P. Panaitescu ni se pare de-a dreptul surprinzător. *În primul rînd*, dacă Ştefan încerca în 1496 o reînnoire a vechilor tratate cu marele ducat al Lituaniei, putem fi siguri că înţeleptul principe moldav nu încredinţa această misiune unui diplomat incapabil să facă decît o... „expunere neîndemînatecă“ ! *În al doilea rînd*, dacă Ştefan ar fi vrut, să se refere la tratatul dintre Alexandru şi Witold, putea s-o facă *direct*, fără ocolişuri stilistice ; ori, repetarea cuvîntului **предъки** , raportat atît la Alexandru cel Bun, cît şi la Witold, arată clar *intenţia precisă de referire la tratate şi legături anterioare anului 1400. În al treilea rînd*, dacă afirmaţia solului ar fi fost necorespunzătoare adevărului, decurgînd dintr-o „expunere neîndemînatecă“, ea putea fi contestată pe loc şi corectată de către marele duce însuşi, ori de către sfetnicii săi, ceea ce nu s-a întîmplat. În al patrulea rînd, cuvîntul **предъки** are aici sensul evident de înaintaşi în domnie — de altfel, P. P. Panaitescu, reproducînd pasajul, a corectat el însuşi traducerea lui Ion Bogdan, înlocuind pe *strămoşi* cu *înaintaşi ;* predecesorii lui Witold în scaunul Lituaniei au fost Olgierd (1345—1377) şi Jagello. Prin urmare, nu la Kiejstut se putea referi solul lui Ştefan cel Mare, ci la Olgierd şi Jagello. Ori, *avem* dovezi că înaintaşii lui Alexandru au avut legături cu marele duce al Lituaniei contemporan lor —

---

[116] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 392 ; subl. n.

[117] *Ibidem*, nota ; subl. n.

[118] P. P. Panaitescu, *Lupta comună..*, cit., p. 231—232 ; subl. n.

[119] *Ibidem*, p. 231 ; idem, *Hrisovul...*, cit., p. 12.

Jagello. Astfel. Petru I, Roman I şi Ştefan I i-au depus omagiul şi i-au jurat credinţa *şi în calitatea sa de mare duce lituanian!* Chiar şi Iuga, în scurtul răstimp al domniei sale, a avut prilejul să schimbe o solie cu conducătorul de atunci al Lituaniei, Witold (care o guverna în numele lui Jagello), cum vom vedea mai încolo.

Aşadar, nu poate fi vorba de nici un fel de „expunere neîndemînatecă" a solului lui Ştefan cel Mare; avem convingerea că toate cuvintele sale trebuie interpretate la modul cel mai propriu: la 1496, Ştefan cel Mare ştia că *„cei dintîi* domni voievozi ai Moldovei" întreţinuseră relaţii cu cnejii lituanieni, predecesorii lui Witold. Şi să nu ne înşelăm cu gîndul că Ştefan s-ar fi jucat cu cuvintele: el, care cu cîţiva ani înainte restaurase mormintele princiare din necropola dinastică de la Rădăuţi, ştia, fără îndoială, care au fost *„cei dintîi* domni voievozi ai Moldovei".

Am mai avut prilejul de a sublinia ataşamentul voievozilor moldoveni faţă de politica lituaniană şi sensul legăturilor de rudenie dintre ei şi dinastia lituaniană devenită, la 1386, dinastie a Poloniei [120], amănunte asupra cărora vom mai reveni. Aici, depăşind limitele cronologice propuse, ne vom mărgini a reaminti, doar, că Roman I a dat ajutor lituanianului Teodor Koriatovici la 1393, deşi în acelaşi an depusese jurămîntul de vasal faţă de regele Vladislav Jagello, după cum şi Ştefan I şi-a trimis oştenii, alături de ai lui Witold, pentru a combate pe tătari la Worskla (1399); în acelaşi an, Witold a trimis o „strălucită solie" la domnul Moldovei, comunicînd, apoi, în *ianuarie 1400,* marelui maestru teuton despre „răspunsul lui prietenesc şi supusa lui rugăminte". C. Racoviţă, deşi a observat cu justeţe că această ştire „se referă la domnul Moldovei din octombrie-decembrie 1399", a conchis, totuşi, în mod surprinzător, că ar fi vorba de... Alexandru cel Bun [121]. Pentru noi, azi, e clar că documentul se referă la Iuga vodă (1399 — aprilie 1400).

La 18 februarie 1401, Jagello a cedat conducerea efectivă a Lituaniei vărului său Witold [122]; curînd, la 30 iulie, actul pentru înfiinţarea episcopiei armene în Moldova îl arată pe Witold ca „domn" (= suzeran) al lui Alexandru cel Bun [123], jurămîntul către Jagello urmînd abia la 12 martie 1402. Cînd i-a murit soţia, Ana-Neacşa, Alexandru s-a recăsătorit cu sora lui Witold, Ringailla. Înrăutăţirea relaţiilor moldo-lituane după 1421 e firească, ţinînd seama de repudierea Ringaillei, pe de o parte, iar pe de altă parte, de politica expansionistă a lui Witold, care, visînd o coroană regală, găsea înţelegere la Sigismund de Luxemburg în planurile comune de împărţire a Moldovei.

Succesorul lui Witold, Swidrigaillo — campion al independenţei *totale* a Lituaniei [124] — pare să fi fost, în mod special, un protector al fii-

[120] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan,* p. 145—146.
[121] C. Racoviţă, *op. cit.,* pp. 16—17 şi 42—43.
[122] *Ibidem,* p. 83—85; *Histoire de Pologne,* p. 148.
[123] P. P. Panaitescu, *Hrisovul...,* cit., p. 5; v. şi ediţia nouă a actului, în *D.R.H.,* A, I, nr. 14, p. 21.
[124] *Histoire de Pologne,* p. 153.

lor lui Roman I : el prinsese, în 1399, pe Roman Petrilovici [125], asigurînd succesiunea în favoarea lui Iuga ; după ce Swidrigaillo a ajuns mare duce, Alexandru cel Bun s-a legat de el, urmîndu-l în războiul contra lui Jagello ! Se pusese la cale chiar și căsătoria lui Swidrigaillo cu o fiică a lui Alexandru, iar cînd s-a încheiat pacea, ducele a militat pentru participarea lui Alexandru ca partener egal la tratative !

Încheiem aici lunga paranteză, necesară totuși pentru a înțelege un aspect al politicii externe moldovenești din veacul al XIV-lea, mai puțin vizibil, dar cu prelungiri pînă la sfîrșitul secolului următor : *în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, voievozii moldoveni erau mai aproape de Lituania, țară cu care avuseseră legături și „cei dintîi domni voievozi ai Moldovei"*.

În lumina acestei constatări, să încercăm o reinterpretare a poziției Moldovei față de evenimentele din 1377 și a expediției lituane din acel an în Moldova.

Am arătat, mai în urmă, că „emigrarea" voievodului Giurgiu sub oblăduirea lui Vladislav de Opolia în Galiția — unde a fost înscris în herbul Drag-Sas, lăsînd urmași pînă tîrziu [126] — confirmă neta adversitate, în acel moment, între Moldova și sistemul angevin. O expediție lituaniană împotriva Moldovei, urmînd refugierii lui Giurgiu în Galiția, nu poate să însemne decît o *adversitate moldo-lituană*. În adevăr, în înfruntarea din 1377, dintre cnejii lituanieni, cîștigase acea partidă care se bucurase de sprijinul regelui Ludovic ; deci, la rîndul ei, expediția lituaniană în Moldova arată și ea, o dată mai mult, *poziția independentă a principatului față de sistemul angevin*.

Se naște, însă, întrebarea : ce anume a provocat această expediție, care, indiscutabil, are aspectul unei expediții de pedepsire ?

---

[125] Trebuie să se pună capăt vechii confuzii, care s-a păstrat pînă în zilele noastre (C. Racoviță, *op. cit.*, p. 27—28 și 64 ; A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 231—233) dintre acest Roman, din 1399 și domnitorul din 1391—1394. Matei Stryikowski (sec. XVI) are această informație, că Swidrigaillo l-a prins pe Roman Petrilovici în folosul lui Iuga și l-a ținut în închisoare, de unde l-a eliberat regele Jagello. Documentele confirmă această afirmație : spre sfîrșitul lui 1400, celălalt fiu al lui Petru I, Ivașco, împreună cu boierul *Vîlcea* (poate o rudă a familiei), l-au răscumpărat pe Roman pe chezășia lor, cu condiția să nu se plîngă despre captivitatea sa și să nu ridice pretenții asupra cneazului Swidrigaillo (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 618 ; v. și C. Cihodaru, *Tradiția...*, p. 37, nota 105). Rezumînd scrisoarea aceasta de răscumpărare, Dogiel explica : „Ivasco, Petru palatini Moldaviae filius et Wilczo fideiubent regi *pro Romano, fratre suo*" (adică a lui Ivașco). Cf. și notele din cronica lui Bielski, în „Cercetări istorice", 1/I, 1925, p. 116 și Radu Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Latcu și Alexandru cel Bun*, Iași, 1923 (extras din „Viața Românească"), p. 20, admițînd (p. 28) chiar și domnia acestui Roman „al II-lea", deși actul de răscumpărare nu-i dă nici un titlu. Nu este exclus ca el să fie identic cu acel „oarecare duce Roman", căruia regele Jagello i-a dăruit o armură în iunie 1394 (G. Popovici, *op. cit.*, p. 24, nota).

[126] Cf. *supra*, nota 83. Herbul Drag-Sas a fost întemeiat în Galiția de Ștefan, unul din fiii lui Sas vodă ; stema e aceeași cu a familiei Dragffy, descendentă din Drag, alt fiu al lui Sas.

Credem şi noi, alături de G. Popovici şi I. Minea, că de acest moment se leagă menţiunea cronicii lituaniene privind „domnia", în Moldova, a cneazului Iurie Koriatovici [127]: „fratele marelui cneaz Olgierd, cneazul lituan Koriat (...) a avut patru fii [128]: cneazul Iurie, cneazul Alexandru, cneazul Constantin, cneazul Teodor. Pe cneazul Iurie, valahii l-au luat să le fie voievod şi l-au otrăvit acolo". S-a arătat, încă mai de mult, valoarea celor trei probe pe care se baza „domnia" lui Iurie Koriatovici în Moldova: textul citat al cronicii — singurul de acceptat după părerea noastră —, uricul din 3 iunie 1374 şi „mărturia" călătorului şi cronicarului polon Matei Stryikowski [129]. Nu e locul, aici, de a combate noile încercări de a acorda lui Iurie Koriatovici o domnie efectivă, şi încă una de patru ani (1374—1379) [130]; asemenea încercări sînt destinate, de la început, eşecului.

Într-o lucrare anterioară, am arătat că, fără să fie vorba de o domnie efectivă a lui Iurie Koriatovici în Moldova, s-ar putea admite că, un moment, Moldova a putut accepta suzeranitatea sa, în legătură şi cu o eventuală alianţă dinastică [131]. Menţinînd această părere, aducem în discuţie o altă informaţie documentară, din a cărei analiză şi corelare cu cele expuse pînă acum s-ar putea trage concluzii noi şi, poate, mai sigure.

Este vorba de acea scrisoare pe care Ludovic cel Mare a trimis-o din Buda, la 29 septembrie 1377, lui Francesco de Carrara, seniorul Padovei, asupra căreia Gh. Brătianu a atras de cîteva ori atenţia [132], relevînd nepotrivirea dintre conţinutul ei şi subiectul pentru care ea este menţionată în *Cronaca Carrarese*. Anume, în cronică se anunţă că în anul 1377 a fost „nele parte d'Ongaria una grandenisima bataglia tra la santa maghiestà del re Lodovigo e Radano, prinzipo di Bulgaria,

[127] Recent, şi Şerban Papacostea, *La fondation...*, p. 395, a admis-o, tot pentru această vreme şi într-o viziune apropiată de cea care urmează în textul nostru: „le bref interlude du règne de Juri Koriatowicz, prince lituanien de Podolie, instrument de la politique angevine, que le pays n'accepta pas...".

[128] De fapt, se pare că au fost mai mulţi: se adaugă *Vasile* (documentat şi în diplomele maramureşene), *Lev* şi *Dimitrie*, ultimii doi morţi la Worskla (cf. *Akti otonoseasciesea k istorii zapadnoi Rosii*, I, Petersburg, 1846, note explicative, p. 2); Wl. Dworzaczek, *Genealogia*, Varşovia, 1959, planşa 15 — aici, nu se cunosc nici datele despre familia lui Teodor Koriatovici: soţia *Valha* şi fiicele *Anuşca* şi *Maria* (I. Mihalyi, *Diplome maramureşene*, pp. 205—206). V. şi Al. Boldur, *op. cit.*, p. , nota 3, crede că înrudirea lui Vasile Koriatovici cu ceilalţi este necunoscută; menţionăm — ca probă contrarie — documentul din 2 februarie 1398, prin care „ilustris princeps Dominus Vasselius, Dux Podolie" e arătat ca frate cu „illustris princeps dominus Thodor" (I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 119; v. şi „Revista Istorică Română", XVI, 1946, p. 67).

[129] P. P. Panaitescu, *Jourii (Jourg), Koriatovič, prince lithuanien, et la Moldavie*, în volumul omagial M. S. Hruşevski, Kiev, 1928, p. 462—465; v. şi în lucrarea noastră *Dragoş şi Bogdan*, p. 140—149.

[130] Al. Boldur, *op. cit.*; idem, *Ţara Bîrlad, numele şi unele momente din istoria ei*, în „Revista Arhivelor", 3/1974, p. 433—434.

[131] *Dragoş şi Bogdan*, p. 147.

[132] *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Bassarab en 1377*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", II, 1925, *extras*, p. 7; *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIV-e siècle*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", XXVIII. 1, 1947, p. 94—96.

infedelle“ [133], despre care se adaugă că își procurase de la Veneția 10.000 de armuri : este lupta, din 7 iunie 1377, dintre oștile lui Ludovic și cele ale lui Radu I al Țării Românești [134]. Numai că scrisoarea — care lipsește din diferitele redacții ale cronicii carrarese și e reprodusă, în ediția pe care o folosim, după un *Additamentum secundum ad Chronicon Cortusianorum* [135] — nu privește cîtuși de puțin lupta cu „Radano, prinzipo di Bulgaria“, ci expediția regelui Ludovic din același an, împotriva lituanienilor : „Il s'est produit évidemment une confusion entre les documents tirés des archives de Carrare ....“ [136].

În această scrisoare, Ludovic cel Mare anunță că „inimicos nostros, Crucis et Christi infideles, signantur <signanter> Gregorium de Belssa ducem conculcavimus et ipsum de toto suo ducato exclusimus“ preluînd cetățile „Belin“, „Chelin“, „Barza“ [137]. Urmează, apoi, despre cnejii lituanieni, un grup de știri pe care le reproducem în întregime, subliniind pe acelea care ne vor reține atenția în continuare :

„Item, Codor magni Olgordi summi principis Lituanorum primogienitus [138], qui more et consuetudine principum deberet sucedere dominio dicti Olgordi, qui noviter obiit, se una cum duobus filiis nostre subiecit maiestati ; quorum unum ex filiis suis iuniorem nobis pro obside dedit et iam in nostra curia manet, qui plurima habet fortissima castra cui pro sui rexidencia in Polonia certas contulimus civitates et villas, ad quas suos contorales et pueros duceret moraturos.

Item, domini Alesander e Borris, duces Podolie, obtulerunt et asirguerent <=assignarunt> *in manibus nostris ducatum Podolie cum xj castris, aplicuerunt coronam regni Ungarie et receperunt in feudum a corona dicti regni et tenebuntur in perpetum recipere, et eidem cum eodem servire contra universos, nullis exceptis.*

Item, Lunardus, dux Lituanorum, factus est vasalus et homagialis noster cuy contulimus ducatum nostrum Lodomerie in feudum, et tenebitur nobis servire personaliter contra omnem hominem duntaxat sanguine suo [139].

---

[133] Galeazzo e Bartolomeo Gatari, *Cronaca Carrarese*, confrontata con la redazione di Andrea Gatari, în „Rerum Italicarum Scriptores“, t. XVII, 1, Città di Castello, 1909, p. 145.

[134] G. I. Brătianu, *L'expédition...*, cit. ; Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, I, în „Romanoslavica“, XI, 1965, p. 273.

[135] În „Rerum Italicarum Scriptores“, ed. Muratori, XII, 1728, col. 984.

[136] G. I. Brătianu, *Les rois...*, p. 95.

[137] În ediția din 1909 nu s-a pus prea multă grijă în identificarea numelor, de locuri și de persoane ; astfel, la p. 146, nota 3, „Barza“ se explică prin „Forse Varsavia“ !

[138] Fiul care a urmat lui Olgierd a fost Jagello, dar nu el pare a fi desemnat cu numele *Codor* și apoi, la vremea aceea, după cîte se știu, Jagello nu era nici căsătorit, nici nu avea copii. Olgierd a avut, însă, și un fiu *Teodor* (Wł. Dworzaczek, *op. cit.*). Amănuntul acesta, ca și cele care privesc spița Koriatovicilor, arată cît de puțin e cunoscută, încă, genealogia vechilor cneji lituanieni, ceea ce explică imposibilitatea de a preciza cine au fost soțiile lui Petru I, Roman I și Ștefan I.

[139] „Lunardus“ este, desigur, Ljubard Gedyminovici, ale cărui pretenții haliciene proveneau din căsătoria sa cu o fiică a cneazului Andrei de Halici. La 1340 fusese chiar ales cneaz al acelei țări.

Item, filium Chestudi [140], ducis Lituanorum, captivavimus et captivum habemus et teneri faciemus" [141].

Bogăţia de informaţii — pe care sîntem îndreptăţiţi să le socotim de prima mînă — din această scrisoare este cu totul remarcabilă. Pentru subiectul nostru, ea aduce un detaliu neaşteptat.

De la 1363 pînă la 1393, cînd Podolia a fost ocupată de Witold şi Teodor Koriatovici alungat în Ungaria, nici un *Boris* nu figurează între ducii (cnejii) Podoliei. Editorii cronicii carrarese au explicat astfel acest nume : „Boris, succeduto a suo padre Costantino nei principati di Suzdal e di Nijni Novogorod, poi spode stato da Vassili Dimitrovichz nel 1392, mori nel 1393" [142]. Nu vedem, însă, raţiunea pentru care *Borris, dux Podoliae* la 1377, trebuia să fie un prinţ din dinastia ruricidă, tocmai din Nijnii Novgorod, aflat la vărsarea rîului Oka în Volga şi care, situat dincolo de Moscova, nu a fost niciodată sub stăpînirea lituaniană. Identificarea lui *Borris, dux Podoliae* cu Boris de la Nijnii Novgorod şi Suzdal e absolut arbitrară.

După părerea noastră, forma *Borris* e o greşeală de transcriere (mai sînt şi alte forme stîlcite, în text, şi nu numai de nume) în loc de *Yorris*, adică Iurie [143]. Această constatare e de natură să deschidă o mică perspectivă nouă pentru analiza informaţiei din cronica lituaniană. Să o reluăm, în cele două părţi ale frazei care ne interesează.

„Pe cneazul Iurie l-au luat valahii să le fie voievod..." : e posibil ca, la moartea lui Laţcu (1375) [144], din motive care deocamdată ne scapă, să se fi oferit ducelui podolian Iurie Koriatovici o regenţă, o coregenţă, o anume suzeranitate, să i se fi cerut o anume protecţie (poate în legătură şi cu minoratul lui Petru I), în virtutea vecinătăţii şi dată fiind vestita vitejie a Koriatovicilor. Atunci trebuie să se fi produs şi încuscrirea dintre cele două dinastii : căsătoria lui Petru I — din care au rezultat Roman (pretendent la 1394 şi la 1399 [145]) şi Ivaşco (pretendent la 1400 [146]) — şi cea a lui Roman I — Alexandru cel Bun, născut pe la 1380 (ca al patrulea fiu), era rudă în gradul al treilea cu Ringailla [147] — cad exact în această vreme.

În adevăr, în condiţiile în care lituanienii erau în relaţii de independenţă faţă de Ludovic de Anjou — „căruia, pe faţă sau în ascuns,

---

[140] „Fiul lui Kiejstut" este ori Witold — cum presupun şi editorii cronicii — ori unul din ceilalţi doi fii, Tautvilas şi Sigismund.

[141] *Cronaca Carrarese*, loc. cit., p. 146.

[142] *Ibidem*, nota 5.

[143] Nu credem că s-ar putea încerca o identificare cu celălalt frate, *Teodor* : numele acestuia nu era de confundat cu un altul şi are mai multe litere.

[144] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 34, presupune că o apropiere a putut avea loc chiar din timpul domniei lui Laţcu.

[145] Cf. *supra*, nota 125.

[146] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 619.

[147] G. Popovici, *op. cit.*, p. 19, nota ; presupune că Ana, prima soţie a lui Alexandru cel Bun, era fiica lui Iurie Koriatovici şi a Anastasiei, fiica lui Iurie Koriatovici şi a Anastasiei, fiica lui Laţcu (p. 20, nota ; aceeaşi ipoteză la Al. Boldur, *op. cit.)* ; scrisoarea papei Martin V, în această problemă, la I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913, p. 35—36 („... eodem duce qui prefate ducisse tercio affinitatis gradus conjunctus erat...").

îi erau dușmani (e vorba de frații Koriatovici — *n.n.),* ca unuia care în 1372 își instalase guvernatorii săi ungurești în orașele din Galiția și Lodomeria" [148] — o asemenea suzeranitate sau protecție a lui Iurie Koriatovici era o soluție diplomatică abilă pentru a supraviețui la hotarele „imperiului angevin". Cînd, însă, în urma expediției din 1377, Alexandru și „Borris" — recte, Iurie — Koriatovici, „duces Podoliae", au depus și ei omagiul de vasalitate regelui angevin și în întreaga Lituanie influența acestuia s-a făcut simțită, primejdia restaurării suzeranității maghiare — sau, în noua formulă, maghiaro-polonă, ori, cu un cuvînt : angevină — redevenise o realitate. Ni se pare foarte sugestivă, în această privință, condiția pusă de rege, ca frații Koriatovici să-l slujească „împotriva tuturora, fără excepții". E foarte posibil, astfel, ca moldovenii să fi încercat a preveni o asemenea situație, găsind ca unică soluție înlăturarea lui Iurie Koriatovici, după cum ne informează cronica lituaniană — „... și l-au otrăvit acolo" (în Moldova) — fără specificarea motivului. O scrisoare papală din 30 ianuarie 1378 îl arată pe nobilis vir Alexander de Litwania, dominus de Camnicz Ruscie" ca stăpînitor al Podoliei [149] ; de Iurie nu se mai vorbește în actele anilor următori [150]. Pentru pedepsirea acestei fapte, a putut fi organizată expediția din decembrie 1377, energic respinsă de mlodoveni. Formula aceasta, în care elementele se înlănțuie destul de logic, ar putea constitui mai ales o ipoteză de lucru, pentru cercetări și interpretări viitoare.

În lumina celor constatate pînă aici, odată ce se acceptă înlăturarea lui Iurie Koriatovici ca fiind un „instrument al politicii angevine pe care țara nu l-a acceptat" [151], ni se pare greu de admis ca primii ani ai domniei lui Petru I să fi stat, totuși, „sub auspiciile hegemoniei ungurești restaurate" [152]. În ceea ce ne privește, conchidem că *în perioada 1370—1382 Moldova a păstrat o poziție independentă față de sistemul angevin, acceptînd, însă, o anumită influență lituaniană, mergînd chiar — după toate probabilitățile — pînă la o suzeranitate de scurtă durată a lui Iurie Koriatovici.*

*

Rămîne un punct de lămurit : la ce s-ar putea referi aluzia lui Ștefan cel Mare despre legăturile dintre *primii* domnitori moldoveni și cnejii lituanieni contemporani lor ? După cum am arătat mai înainte, s-a presupus deja că Bogdan I a întreținut, încă dinainte de a lua dom-

[148] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 36 ; subl. n.

[149] A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, p. 748—749.

[150] Din bogata bibliografie a problemei, rămîn fundamenttale cele două studii ale lui P. P. Panaitescu : *Jourii (Jourg) Koriatovič*, cit., și *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovici*, în „Revista Istorică Română", II, 1932, p. 46—57. Nu cunoaștem concluziile la care ajunsese C. C. Giurescu în studiul pe care îl anunțase încă din 1967 *(Tîrguri sau orașe și cetăți...*, p. 68, nota).

[151] Șerban Papacostea, *La fondation...*, p. 395.

[152] *Ibidem.* Respinsă în Moldova, hegemonia angevină nu pare să fi avut, totuși, în același an, șansa de a fi restaurată nici în Țara Românească — cf. G. I. Brătianu, *Les rois..*, p. 96—98.

nia Moldovei, legături cu feudalii lituanieni şi galiţieni [153]. La rîndul nostru, fixînd trecerea lui Bogdan I în Moldova la 1363, am acceptat [154] posibilitatea existenţei unei legături între acest eveniment şi lupta de la Sinie Vodî. Cu cît aprofundăm mai mult istoria acestei perioade, cu atît această posibilitate ne apare mai probabilă.

Trecerea lui Bogdan I în Moldova — breşă în sistemul apărării şi stăpînirilor angevine — ar fi putut fi folosită de tătari pentru restabilirea controlului lor asupra acestei ţări. Am putea, deci, presupune că Bogdan a ales momentul cînd o intervenţie tătară era şi ea imposibilă. Înfrîngerea tătarilor la Sinie Vodî putea fi un asemenea moment. O acţiune întreprinsă de comun acord cu lituanienii nu ar fi, nici ea, în afara sferei posibilului. Cît priveşte pe Laţcu vodă, s-ar putea admite, de asemenea, o colaborare cu Olgierd sau chiar cu fraţii Koriatovici din Podolia pentru alungarea ultimelor rămăşiţe tătăreşti din sudul Moldovei, sau pentru consolidarea graniţei sudice a ţării, în legătură cu stăpînirea acelui „Demetrius, princeps Tartarorum" — unul din învinşii de la Sinie Vodî — menţionat la 1368 pentru ultima oară.

Toate acestea sînt, firește, ipoteze ; la urma urmei, cum scria acum şase decenii Ilie Minea, „nimic nu e mai ispititor, în istorie, ca ipoteza" [155]. În adevăr, acolo unde nu dispune de date certe, de probe absolute — şi cît de greu apar ele, cu cît urcăm mai în vechime ! — istoricul e dator să caute îmbinarea cea mai potrivită a puţinelor date cunoscute, pentru ca, prin interpretarea lor logică, să formuleze ipoteza cea mai plauzibilă pentru momentul său. Prin corectări succesive, potrivit cu noile descoperiri, interpretări sau sugestii, ipoteza de lucru capătă, tot mai mult, aspectul unei teze. Lanţul hegelian teză-antiteză-sinteză îşi începe astfel evoluţia.

III. Perioada 1382—1387

Uniunea polono-maghiară a încetat în septembrie 1382, odată cu moartea lui Ludovic cel Mare ; monarhul angevin dispăruse de pe scena politică centrală şi est-europeană fără să-şi fi reglementat definitiv succesiunea, lăsînd doar două fiice, ambele nevîrstnice : Maria, de 11 ani şi Hedviga, de 8 ani. Logodnicul Mariei, Sigismund de Luxemburg, pretindea moştenirea întreagă a marelui dispărut, ceea ce nu convenea nobililor poloni. Ca să-i „convingă", Sigismund a întreprins expediţii în Polonia, între care una asupra Cracoviei, în 1383, avînd în oastea sa şi un număr de ostaşi valahi [156]. Opoziţia panilor poloni a fost, însă, atît de puternică, încît Sigismund a trebuit să renunţe la Polonia, mulţumindu-se numai cu Ungaria, unde, însă, nu-l primea regina-mamă Elisabeta ! În acelaşi timp, nobilii poloni au chemat-o pe mica Hedviga şi au proclamat-o, la zece ani, „rex Poloniae" (1384). Doi ani mai tîrziu, au căsătorit-o cu marele duce al Lituaniei, Jagello (4 martie 1386). Ast-

[153] C. Cihodaru, *Constituirea...*, p. 17 şi 19.
[154] În primul referat la doctorantură (octombrie 1973) ; cf. şi *supra*, nota 2.
[155] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 35.
[156] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 229.

fel, prin uniunea de la Krewo (1385), întărită de această căsătorie, Lituania și Polonia s-au unit sub o singură cîrmuire [157].

Ungaria trecea, în acest răstimp, printr-o mare anarhie ; regina Maria și regina-mamă au fost arestate, în cursul acestor tulburări, de către adepții partidului napolitan, care doreau întronarea unui Angevin de la Napoli, Carol cel Mic. Galiția rămăsese Ungariei, conform tratatului din 1350 și era condusă acum, în numele Mariei, de către același Piast silezian care o mai guvernase cîndva, Vladislav de Opolia, înconjurat de dregători maghiari [158]. Socotind conjunctura mai mult decît favorabilă [159], marea nobilime polonă a determinat-o pe Hedviga să pornească expediția pentru recucerirea Galiției și încorporarea ei la regatul polon. Campania a durat puțin, căci Vladislav de Opolia nu avea trupe în preajma sa. Singura rezistență a fost întîmpinată la cucerirea cetății Halici, acolo fiind nevoie de intervenția unui detașament lituanian, trimis de regele Jagello. La 11 august 1387, cetatea s-a predat și campania s-a sfîrșit [160]. În luna următoare, Jagello a venit și el în noua provincie a regatului. Atunci, la 26 septembrie 1387, împreună cu cîțiva „supremi consiliarii", Petru I al Moldovei a depus jurămîntul de credință față de Coroana polonă, de regele Jagello și regina Hedviga.

În aceste condițiuni, e lesne de înțeles că, profitînd de anarhia din Ungaria, *Moldova a păstrat o poziție independentă față de acest regat.* Știrea despre participarea unor „valahi" în oastea lui Sigismund de Luxemburg la 1383 nu poate însemna cîtuși de puțin o revenire a Moldovei sub suzeranitatea ungară. Acei valahi au putut fi, mai degrabă, ardeleni, cum s-a presupus deja [161], sau valahi din Galiția, din acele multe familii care alcătuiau herbul Drag-Sas, întemeiat chiar în acel veac de către unul din fiii lui Sas vodă, anume Ștefan de Ryboticze [162]. Iar dacă, totuși, vor fi fost moldoveni, acest ajutor ar arăta cu totul altceva decît o suzeranitate maghiară, într-o vreme cînd Sigismund era încă un pretendent, un „Ioan-fără-de-țară", care-și va dobîndi regatul abia în vara anului 1387, pe cînd Hadviga termina cucerirea Galiției : ar arăta ostilitatea Moldovei atît față de conducerea de atunci a Ungariei, cît și față de Coroana polonă, pe atunci încă fără purtător.

În legătură cu același amănunt, trebuie să observăm că P. P. Panaitescu, primul său comentator, socotea alianța lui Petru I cu Sigismund de Luxemburg drept urmarea unor stări de lucruri mai vechi, a căror expresie fusese și căsătoria tatălui lui Petru I cu Margareta-Mușata ; raționamentul său e următorul : Mușata „era, probabil, o prințesă maghiară, care a întărit printr-o căsătorie legăturile dinastiei moldovenești cu coroana ungurească în vremea lui Ludovic cel Mare" [163]. În realitate,

[157] *Histoire de Pologne*, p. 147.
[158] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 22.
[159] *Ibidem*, toate rațiunile expediției.
[160] *Ibidem*, p. 23.
[161] Cf. recenzia lui Ștefan Pascu la P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj", X, Sibiu, 1945, p. 434.
[162] L. Wyrostek, *op. cit.* ; v. și Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 102—103.
[163] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228.

însă, Muşata nu era o prinţesă maghiară : o ştire aproape contemporană (1404) arată că ea fusese *convertită* la catolicism de către misionarii dominicani [164], pe care, se ştie, această Doamnă îi protejase şi le zidise o biserică în Siret. Ortodoxă, Muşata nu putea fi o prinţesă maghiară [165] : era, desigur, o cneaghină maramureşană [166].

Cît priveşte poziţia Moldovei faţă de Polonia şi Lituania în răstimpul 1382—1387, concluzia e aceeaşi : *independenţă*, de vreme ce abia la 26 septembrie 1387 se instituie suzeranitatea regatului polono-lituan.

Ajungem, astfel, la ultimul punct al cercetării pe care ne-am propus-o în paginile de faţă : *problema originii vasalităţii Moldovei faţă de Polonia*, vasalitate care — e bine să repetăm — trebuie înţeleasă în sensul medieval apusean al ei, nu ca o ştirbire de libertate sau îngrădire a autorităţii domneşti în interior şi exterior, neavînd, din acest punct de vedere, nimic comun cu vasalitatea faţă de Ungaria, care o precedase şi nici cu cea faţă de Poartă, care o va suprapune şi succeda.

P. P. Panaitescu în 1933 [167] şi C. Racoviţă în 1940 [168] au enumerat cîteva din vechile ipoteze privind originea acestei legături vasalice [169]. Menţionînd doar ca o curiozitate faptul că pentru analistul medieval Stanislas Sarnicki suzeranitatea polonă asupra Moldovei deriva din supunerea.. geţilor de către sarmaţi [170] (! ! !), vom enunţa aceste ipoteze, a căror discutare devine de prisos, de vreme ce, cu decenii în urmă, s-a arătat imposibilitatea susţinerii lor.

Astfel, după istoricul Niemczewski (1872), Polonia moştenise calitatea de suzerană a Moldovei de la vechiul cnezat de Halici ; pentru I. Ursu (1900) şi I. D. Condurachi (1823), cauza stătea în teama Moldovei de ... turci ! Ca o succesiune legitimă a drepturilor lui Ludovic cel Mare, trecute asupra ginerelui postum, Vladislav Jagello, a văzut-o O. Górka (1933), în timp ce pentru alt istoric polon, Oscar Halecki, Moldova acceptase suzeranitatea polonă dintr-un întreit motiv de apărare : împotriva turcilor, a Ungariei şi a tătarilor [171].

Şi în această problemă, N. Iorga a avut păreri diverse, toate, însă, legate de stăpînirea Pocuţiei de către domnii moldoveni ; în această stăpînire, el vedea originea suzeranităţii polone, adăugînd, chiar, în 1936,

---

[164] Şerban Papacostea, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 1/18, 1965, p. 173.

[165] Cum a susţinut P. P. Panaitescu şi mai tîrziu *(Din istoria luptei...*, p. 14 : „Margareta-Muşata era o prinţesă străină").

[166] Cf. şi consideraţiile din studiul nostru *Contribuţii la istoria Moldovei în veacul XIV. Îndreptări genealogice* (ms.).

[167] P. P. Panaitescu, *La route commerciale...*, cit.

[168] C. Racoviţă, *op. cit.*

[169] Unele au fost prezentate recent şi de Veniamin Ciobanu, *Istoriografia românească despre relaţiile româno-polone în Evul Mediu*, în „Revista de istorie", 5/27, 1974, p. 727—729.

[170] Stanislai Sarnicii, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum*, în ediţia de la Frankfurt a lui Dlugosz, II, col. 911 ; pentru autorii următori, nu mai indicăm sursa primară, ei fiind citaţi după P. P. Panaitescu şi C. Racoviţă.

[171] Oscar Halecki, *Les relations polono-roumaines*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", XIII, 1936, p. 233—248.

că acești domni, ieșiți dintr-o societate de caracter rural, n-ar fi înțeles niciodată adevăratul sens și implicațiile omagiului vasalic [172] !

În 1933, într-o comunicare citită la Congresul științelor istorice de la Varșovia și tipărită apoi în „Revista Istorică Română" [173], P. P. Panaitescu a explicat suzeranitatea polonă asupra Moldovei pe temeiul economic : în 1387, Polonia a redobîndit, în chip definitiv, Galiția, ceea ce îi deschidea drumul spre Marea Neagră ; din dorința de a proteja acest drum, ea a adus Moldova sub suzeranitatea sa. Analiza începută de P. P. Panaitescu a fost continuată și adîncită de către C. Racoviță, într-un studiu care rămîne fundamental pentru această problemă [174] și care a întărit concluzia privind cauza economică a instituirii suzeranității polone.

Teoria aceasta nu a fost, însă, imediat receptată de istoriografia românească ; astfel, C. C. Giurescu, în primul volum al sintezei sale, scria : „Recunoașterea suzeranității polone a fost o măsură de precauție din partea lui Petru. Ea împiedica un atac dinspre miază-noapte și-i asigura, în același timp, un ajutor în caz de conflict cu ungurii" [175]. De asemenea, N. Iorga, în ultima sa sinteză, considera că actul din 1387 izvorîse din „acel drept asupra Ungariei, pe care pînă tîrziu și l-a arogat" Vladislav Jagello (Hedvigăi îi fusese destinată, inițial, Ungaria), admițînd, însă, că „putea fi vorba, ca interes, de garantarea posesiunilor din nordul Moldovei, acea țară a Șipințului..." [176], care, însă, a intrat în stăpînirea Moldovei abia după 1387 !

După 1944, problema — cu excepția episodului luptei de la Plonini, care ține, însă, de „preistoria" suzeranității polone — nu a mai fost reluată, făcîndu-se doar în treacăt unele referiri. P. P. Panaitescu și-a menținut punctul de vedere [177], în vreme ce Ștefan Ștefănescu a văzut în actul de la Liov opțiunea pentru o „formulă de alianță compatibilă cu autonomia politică și religioasă" [178]. În tratatul academic de istorie românească, instituirea suzeranității polone asupra Moldovei e explicată prin extinderea stăpînirii acestui stat asupra țării Șepeniților și prin dorința lui Petru I de a „înlătura primejdia unui eventual atac din partea regatului polon" [179]. Această explicație îmbină, așadar, teza Iorga (Șepeniții) cu teza Giurescu (atacul de la miazănoapte).

Într-un studiu apărut în 1970, Șerban Papacostea a reluat ideea avansată de Ștefan Ștefănescu, subliniind că Moldova a acceptat suze-

---

[172] N. Iorga, *Observations finales*, la articolul lui O. Halecki, în aceeași revistă, pp. 249—253.

[173] P. P. Panaitescu, *La route commerciale...*, cit.

[174] C. Racoviță, *op. cit.*

[175] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, cit., p. 427.

[176] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 260.

[177] P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III, 1958, pp. 95—115.

[178] Ștefan Ștefănescu, *L'histoire de la Pologne et des relations roumano-polonaises dans l'historiographie roumaine d'après le 23 Août 1944*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 4/XII, 1973, p. 649 ; idem, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald*, în „Studii", 1/14, 1961.

[179] *Istoria României*, II, București, 1962, p. 355.

ranitatea Coroanei polone dintr-o „preferinţă", bazată pe „un îndoit temei : în primul rînd, suzeranitatea polonă nu era legată de un efort sistematic de expansiune teritorială în sud-estul Europei (...) ; fără a fi nominală, suzeranitatea polonă nu tindea, în chip obişnuit, să devină şi o dominaţie efectivă ; în al doilea rînd, ea oferea o acoperire eficientă împotriva pretenţiilor ungare de suzeranitate, acestea din urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării şi de dominaţie efectivă" [180].

„Le lien établi en 1387 — se întreabă prof. Ştefan Ştefănescu, într-un studiu tipărit în 1973 — (...) est-il dû à la tendance de la Pologne à se frayer la voie vers le bassin de la Mer Noire (...), ou bien est-il l'expression de l'effort de la Moldavie de trouver un appui à l'extérieur, sous la forme de la suzeraineté, contre les tendances de domination effective de la royauté hongroise ? (...) Les recherches qui seront entreprises à l'avenir — conchide, totuşi, acelaşi autor — révèleront, peut-être, que le lien établi en 1387 entre la Pologne et la Moldavie aurait été *le résultat de la convergence de ces deux intérêts fondamentaux*, ce qui explique, d'ailleurs, sa remarquable durabilité" [181]. În cele din urmă, d-sa a optat pentru această convergenţă : „Actul domnului Moldovei era determinat nu numai de interese politice, ci şi economice. Drumul comercial, de importanţă europeană, ce cobora din Polonia, prin Moldova, spre Marea Neagră, aducea statului moldovenesc mari venituri" [182].

În ceea ce ne priveşte, socotim că instituirea suzeranităţii polone asupra Moldovei are la bază, *în primul rînd*, motivele de ordin economic, expuse de P. P. Panaitescu în 1933 şi sintetizate de acelaşi istoric zece ani mai tîrziu astfel : „Legată de deschiderea drumului comercial spre Marea Neagră, vasalitatea Moldovei sub coroana polonă însemna accesul liber al acesteia spre Marea Neagră" [183]. *Drumul comercial care lega Liovul de cetăţile de la mare* şi datorită căruia Moldova avea o situaţie economică prosperă — chiar dacă nu s-ar putea susţine, cu deplină convingere, alături de Gheorghe Brătianu, „qu'ici vraiment la route a créé l'Etat" [184] — *a fost, aşadar, temeiul instituirii suzeranităţii polone*. Să recapitulăm cîteva amănunte care întăresc această idee.

La 11 noiembrie 1380, oraşul Liov căpătase dreptul de depozit : „Prin acest drept, Liovul obţinea *monopolul comerţului cu Moldova*" [185]. În adevăr, în 1382, la începutul lunii octombrie, un negustor moldovean, sas din Siret, Johann Zimmermann, e pomenit, cu afaceri, în actele Lio-

[180] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 525.

[181] Ştefan Ştefănescu, *L'histoire de la Pologne...*, cit., p. 649 ; subl. n.

[182] Idem, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Cluj, 1974, p. 93.

[183] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 29.

[184] G. I. Brătianu, *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, în „Revista Istorică Română", III, 1973, p. 155 ; idem, *O enigmă şi un miracol istoric : poporul român*, Bucureşti, 1940, p. 111 : „aici, drumul a putut să creeze statul".

[185] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 73 ; subl. n.

vului [186]. În anii următori, asemenea mențiuni se înmulțesc. Un proces purtat la Liov în 1385—1386, de un grup de negustori germani, prădați în Moldova de niște armeni, dovedește că *în acest comerț era interesată, încă de pe atunci — mai înainte, deci, decît Coroana polonă — și domnia Moldovei*: negustorii păgubiți au adus o scrisoare din partea fratelui voievodului — „domini Romani, fratris domini Petri, Voywody de Walachya" [187]. Era, desigur, interesul ei să se mențină în bune relații cu stăpînii Galiției. De aceea spusesem la început că legăturile economice ale Moldovei cu Liovul în anii 1382—1387 ar putea fi considerate un argument pentru o alianță cu Ungaria în acești ani. Și ar fi un argument valabil, dacă perioada respectivă n-ar fi marcată, cum se știe, de o adîncă criză a puterii centrale în Ungaria. Din acest punct de vedere, relațiile comerciale ale Moldovei cu Liovul în acei ani constituie mai degrabă un act de independență, căci nu poate fi o simplă întîmplare că primul negustor moldovean apare în actele liovene *la o lună după moartea lui Ludovic cel Mare.*

Așa stînd lucrurile, nu putem împărtăși afirmația lui C. Racoviță, anume că „inițiativa, în ceea ce privește supunerea, în 1387, a lui Petru Mușat, a venit nu din partea acestuia, ci din partea Poloniei. (...). Graba cu care el a prestat omagiul (...) ne arată că Petru a răspuns la o chemare a regelui Poloniei, sau la cererea acestuia de a-și lămuri atitudinea. (....) Așadar, Polonia s-a îndreptat spre Petru Mușat și nu invers, și tocmai din pricina factorului economic" [188]. Ideea e dezvoltată mai departe, autorul socotind că „motivele pentru care Petru a răspuns cu atîta grabă" [189] au fost trei : 1) neputința de a opune rezistență militară, în cazul cînd regatul polono-lituan ar fi întreprins „o acțiune reală pentru dominare" ; 2) „teama față de Ungaria", care manifestase „intenția de a transforma suzeranitatea în ocupație de fapt" ; 3) „avantajele economice pe care le aducea o unire politică cu Polonia" [190].

E, în raționamentul autorului, o anume contradicție, care pornește din ideea că lui Petru I *i s-ar fi cerut* depunerea jurămîntului : deși se admite cauza economică a instituirii suzeranității polone, pentru a se explica „graba" cu care a „răspuns" Petru acest motiv e adus abia în rîndul al treilea, după alte două, de ordin politico-militar !

Pentru noi, e clar că legarea Moldovei de Polonia prin actul de la Liov se explică prin motivele arătate, de ordin economic, dar adaosul privind „graba" cu care Petru I a „răspuns" ni se pare nefiresc, dînd interpretării o anume unilateralitate. În adevăr, dacă Moldova n-ar fi fost legată de Polonia, comerțul putea să urmeze un drum croit de-a lungul celuilalt mal al Nistrului, prin ținuturile stăpînite de lituanieni.

[186] *Pomniki dziejowe Lwówa (z archiwum miasta)*, ed. Al. Czolowski, I, Liov„ 1892, p. 8.

[187] *Ibidem*, p. 56 ; însemnarea datează din 9 februarie 1386, deci afacerea e cel puțin de la sfîrșitul anului 1385.

[188] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 70.

[189] *Ibidem*, pp. 92—93.

[190] *Ibidem*, pp. 93—94.

Ori, am văzut că, în momentul cuceririi Galiţiei, Moldova era deja antrenată serios în comerţul de pe marele drum transcontinental. De aceea, după cum am arătat şi în alt loc [191], a spune că ocuparea Galiţiei a trezit brusc interesul polon faţă de Moldova ni se pare exagerat; tot atît de mare — *dacă nu chiar mai mare* — trebuie să fi fost şi interesul Moldovei de a avea drumul comercial *pe teritoriul ei*, şi nu în afara graniţelor ei! Acest lucru l-a sugerat, într-o anume formă, chiar C. Racoviţă: „Cum Moldova era orientată economiceşte de la Nord spre Sud, tocmai spre Polonia deci, avea tot interesul să sprijine comerţul polon care, prin veniturile de la vămi, îmbogăţea visteria domnului" [192].

Iniţiativa trebuie să fi venit, de aceea, din partea lui Petru I şi atunci nu se mai poate vorbi de nici o „grabă" a acestuia. Dealtfel, acest lucru se vede şi din actul de omagiu din 1387, unde se spune că hotărîrea a fost luată „cu buna ştiinţa şi voinţa proprie a boierilor noştri credincioşi, *fiind întrunit un sfat în mod special*" — după cum a corectat, tot C. Racoviţă, traducerea publicată de M. Costăchescu [193]. A fost, deci, o adunare, în care s-a discutat şi s-a hotărît poziţia pe care Moldova trebuia s-o adopte faţă de noii stăpînitori ai Galiţiei. Şi s-a adoptat soluţia cea mai potrivită, cîntărindu-se interesele ţării. A fost, *în primul rînd*, interesul vital, din punct de vedere economic, de asigurare a drumului comercial, a fost urmarea firească a legăturilor comerciale practicate cu Liovul începînd din 1382, după deschiderea „drumului moldovenesc".

Dacă se poate vorbi de o „grabă", atunci e „graba" cu care regele Jagello a acceptat supunerea lui Petru I. Se poate, deci, spune că Moldova şi Polonia s-au întîlnit pe un teren al intereselor comune.

Au fost, desigur, şi o serie de factori care *au facilitat* apropierea Moldovei de regatul polono-lituan şi în primul rînd trebuie considerată, credem, în lumina celor prezentate aici, tradiţia legăturilor şi colaborării cu lituanienii, ca şi alianţele dinastice, statornicite deja cu Jagello (de altfel, şi omagiul de la Liov a fost pecetluit cu o căsătorie dinastică, între Ştefan, fiul lui Roman — moştenitorul prezumtiv — şi o *consanguinea* a regelui [194]); şi în doilea rînd, ca o măsură de precauţie în perspectivă, trebuie să fi stat dorinţa de a pune ţara la adăpost de eventualele viitoare pretenţii ale noului rege al Ungariei. Socotind, însă, că *factorul economic* este întotdeauna determinant, cel *politic* fiind doar o *expresie concentrată* a sa [195], trebuie să admitem că *actul de la Liov, din septembrie 1387, a fost determinat de cauze economice, legate de marele drum comercial.*

---

[191] În articolul *Petru I Muşatinul*, loc. cit., p. 46.

[192] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 94.

[193] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 599, corectat de C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 46, nota 1.

[194] C. Racoviţă, *op. cit.*, pp. 96—97; P. P. Panaitescu, *Lupta comună...*, cit., pp. 226—227; evenimentul e de pus în legătură cu omagiul din 1387, căci la acea dată atît Petru I cît şi Roman I erau deja căsătoriţi, deci pentru „pecetluirea" dinastică s-a recurs la un alt membru al familiei domnitoare.

[195] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 42, Bucureşti, 1966, p. 290.

În fine, o ultimă chestiune : instituirea suzeranității polone a presupus ruperea unor legături similare cu Ungaria ? Fără îndoială că da, însă aceste legături erau rupte de mult, încă odată cu venirea lui Bogdan I în Moldova, căci toate încercările ulterioare ale regalității angevine de a redobîndi controlul asupra Moldovei — avem în vedere luptele din vremea lui Bogdan, menționate de Ioan de Tîrnave, momentul 1372 și momentul 1377 — fuseseră sortite eșecului. Mențiunile celor două cronici polone tîrzii, invocate în sprijinul ipotezei că Petru I ar fi acceptat suzeranitatea polonă renunțînd la aceea maghiară[196], trebuie înțelese, credem, ca și aceea a lui Ioan de Tîrnave despre domnitorii care, aleși de moldoveni, se „socoteau" vasali ai regelui maghiar : *de iure*, domnii Moldovei puteau fi priviți în continuare ca vasali ai Ungariei, iar regele acesteia ca „dominus naturalis" al lor ; era, fără îndoială, optica regelui de la Buda, dar ea nu avea un corespondent *de facto*. Depunerea jurămîntului de la Liov poate fi privită, desigur, ca denunțarea definitivă — acum în forme juridice legale, conforme cu ceea ce s-ar putea numi dreptul internațional al vremii — a unei legături care, *de facto*, încetase de mult, a unui pact care era socotit atît de perimat, încît nu s-a simțit nevoia ca în noul act să se facă mențiune despre existența vreunui legămînt față de alt monarh și la care s-ar fi renunțat în favoarea vasalității față de Coroana polonă. Pe de altă parte, ar putea fi foarte bine vorba — ca și în cazul „provincialilor" din cronica lui Dlugosz — de o interpretare proprie a aceluia (sau acelora) care, necontemporani cu evenimentele, știuseră de vasalitatea anterioară a Moldovei față de Ungaria, prezentînd faptele în succesiunea care li se părea a fi cea mai firească.

Instituirea suzeranității polone, în 1387, ne apare, astfel, ca un pact încheiat între două părți libere, în folosul amîndurora. Ce însemnătate ajunsese Moldova să aibă, în zona care controla ieșirea la mare, chiar în ajunul acceptării suzeranității polone, o dovedește solia genoveză trimisă lui Petru I în mai 1386, în legătură cu războiul dintre colonia genoveză Caffa și tătarii din Crimeea[197] : „Inițiativa genoveză a avut, probabil, caracterul unei invocări de concurs militar. În orice caz, pentru a face obiectul unei solii genoveze legate de problema tătară, *Moldova trebuia să aibă un cuvînt de spus în această chestiune ; faptul e revelator pentru poziția internațională a țării în această vreme*"[198]. Cei doi soli, dintre care unul, Illario de Doria, pare să fi fost un iscusit diplomat al vremii[199] — au intrat în Moldova prin Maurocastro, Cetatea Albă, care, deci, nu mai era în stăpînirea tătarilor ; înseamnă, oare, că cetatea era deja — cu autonomia ei întreagă — sub controlul lui Petru I ? Avem convingerea că sînt suficiente motive pentru un

[196] Șerban Papacostea, *La fondation...*, p. 395, nota 18 ; v. și p. 396 : „La Moldavie elle aussi rompit ses liens avec la Hongrie en 1387...".

[197] Idem, *La începuturile...*, p. 45.

[198] *Ibidem*, p. 57 ; subl. n.

[199] *Ibidem*, p. 45, nota 6.

răspuns pozitiv [200], care constituie, el însuşi, explicaţia cea mai bună pentru a înţelege *interesul regelui polon şi al principelui moldovean de a garanta securitatea drumului comercial de la Cetatea Albă la Liov.*

---

[200] V., în acest sens, Ilie Minea, *op. cit.*, p. 40 ; C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 83, cu menţiunea că O. Górka a presupus o anterioară posesiune lituaniană asupra Cetăţii Albe („clavis Litvaniae"), ceea ce nu ni se pare dincolo de marginile posibilului. Totuşi, data — fie şi aproximativă — cînd domnia Moldovei şi-a extins controlul asupra marelui oraş portuar — rămîne obscură, faptul se petrece „în împrejurări care nu ne sînt bine cunoscute" (C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe...*, p. 203). După documentul „emis" de Iurie Koriatovici în 1374 şi al cărui „beneficiar" era tocmai locţiitorul său de la Cetatea Albă, orice menţiune directă lipseşte, pînă la titlul lui Roman I, în care Moldova e arătată ca întinzîndu-se „pînă la ţărmul mării". Dar — obiecta N. Iorga în 1899 — „Moldova putea atinge Marea şi altfel decît prin stăpînirea asupra Cetăţii Albe" (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 78). Nu e vorba, însă — după părerea noastră — de simpla stăpînire a ţărmului mării, ci de extinderea controlului asupra oraşului-port, cu fortăreaţa care închidea accesul în Moldova dinspre mare, ceea ce adaugă interesului economic pe acela strategic. „E posibil ca încorporarea Cetăţii Albe să se fi petrecut sub Petru al Muşatei...", scria C. C. Giurescu *(Tîrguri sau oraşe...*, p. 203) şi această presupunere ni se pare că are cei mai mulţi sorţi de a se dovedi întemeiată. În adevăr, sînt prea multe fapte care converg spre anii imediat premergători lui 1387 şi care nu pot fi simple coincidenţe. În lista rusă a oraşelor „îndepărtate şi apropiate", din jurul anului 1390, Cetatea Albă e menţionată între Cavarna şi Iaşi, în rîndul oraşelor „bulgăreşti şi româneşti" (Alexandru Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 216), dar cum dominaţia bulgară acolo încetase de mult (G. I. Brătianu, *Tradiţia istorică...*, cit., pp. 45—48 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 202), nu rămîne decît că ea figurează în listă ca un oraş românesc. În acelaşi sens pledează şi menţionarea Cetăţii Albe în scrisorile legate de conflictul domniei Moldovei cu Patriarhia Ecumenică din Constantinopol pentru recunoaşterea lui Iosif ca Mitropolit al Moldovei (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 32 ; asupra acestui subiect vom reveni într-un articol special). Se adaugă şi menţionarea Cetăţii Albe alături de oraşele valahe în enciclicele catolicoşilor armeni din 1384 şi 1388 (H. Dj. Siruni, *Armenii în România*, extras din „Arhiva Românească", V, 1940, p. 9). Dar argumentul care ni se pare că pledează cel mai convingător pentru extinderea controlului moldovenesc asupra Cetăţii Albe *cel mai tîrziu* în prima parte a anului 1387 (mai sigur, însă, cu cel puţin doi ani înainte) este însăşi depunerea jurămîntului de la Liov, în care vedem expresia dorinţei Moldovei de a-şi asigura drumul comercial cu veniturile pe care i le aducea. În legătură cu aceasta şi în aceeaşi ordine de idei, se află emiterea primei monede moldoveneşti — eveniment care, cum am arătat, trebuie corelat cu deschiderea drumului comercial moldovenesc — a cărei bază metrologică a constituit-o acea unitate ponderală folosită de coloniile pontice genoveze, numită *sommo* (Octavian Iliescu, *Moneda în România*, p. 25 ; idem, *La monnaie génoise dans les pays roumains aux XIII-e—XV-e siècles*, în *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV"*, Bucureşti, 1977, p. 167). Faptul că în 1410 Cetatea Albă putea fi socotită, încă, între coloniile genoveze (N. Iorga, *op. cit.*, p. 57) nu contravine controlului exercitat de domnul de la Suceava, căci Cetatea Albă a păstrat pînă tîrziu o „situaţie de autonomie, aproape de suveranitate" (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 205 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 116) ; conflictul cu fraţii Senarega o probează cu îndestulare (N. Iorga, *op. cit.*, pp. 116—118), ca şi emiterea, cam în aceeaşi vreme, a monedelor cu capul de bour şi crucea genoveză înconjurată de legenda „ASPRAKASTRU" (Paul Nicorescu, *Monete moldoveneşti bătute la Cetatea Albă*, Iaşi, 1937, pp. 2—10).

Oprim aici încercarea de analiză a poziției Moldovei față de vecinii săi ; ce a urmat după 1387 e cunoscut și nu mai comportă controverse. Dacă ar fi să sintetizăm acum, la capătul drumului, rezultatele acestei încercări, am spune că, în perioada 1367—1387, Moldova a avut următoarea poziție internațională : independentă față de Ungaria, independentă față de Polonia, în relații de colaborare cu Lituania, a cărei suzeranitate a putut s-o accepte, un moment, renunțînd, însă, la ea, atunci cînd ar fi devenit dăunătoare ; la 1387, s-a pus sub protecția regatului polono-lituan, pentru a-și asigura veniturile pe care i le aducea comerțul marelui drum transcontinental. În ambele cazuri, stabilirea acestor relații vasalice o vedem ca o opțiune, inițiativa aparținînd Moldovei, care căuta să-și asigure, astfel, securitatea și integritatea. *Și, în ultimă instanță, opțiunea însăși este dovada grăitoare a unei stări de independență.*

LA POSITION INTERNATIONALE DE LA MOLDAVIE PENDANT LA SECONDE MOITIÉ DU XIV-e SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Pour la seconde moitié du XIV-e siècle, la position internationale de la Moldavie signifie ses relations avec les royaumes de Hongrie et de Pologne, avec la Horde d'Or des Tatars et le Grand Duché de Lithuanie. La domination tatare cessa à la suite des expéditions organisées, à partir de 1345, par le roi de Hongrie, Louis le Grand et des combats conduits par le premier voïvode de Moldavie, Dragoș. Pendant les règnes de Dragoș (1347—1354) et de son fils Sas (1354—1363), la Moldavie garda la suzeraineté de Louis le Grand. Après l'avénement du prince Bogdan I-er (1363), la jeune principauté roumaine changea de position, ce lien féodal étant rompu. Un autre changement dut survenir en 1387, lorsque le prince Pierre I-er accepta la suzeraineté de Ladislas Jagello, roi de Pologne et grand duc de Lithuanie. Dans l'étude publiée ci-dessus, l'auteur a essayé de préciser les relations de la Moldavie avec ses voisins durant ce quart de siècle (1363—1387). Pour faciliter l'exploration et l'interprétation des sources concernant cet intervalle, on l'a divisé à l'aide de deux autres jalons chronologiques, c.-à-d. la réunion des royaumes de Hongrie et de Pologne sous la couronne de Louis le Grand (1370) et la mort de ce roi (1382), suivie de la séparation des dits royaumes, événements qui, sans doute, ont eu une grande portée pour la politique des princes moldaves.

L'annalyse des sources concernants chacune de ces étapes prouve l'absence de la suzeraineté hongroise ou polonaise entre 1363 et 1387, *l'acceptation* même de la dernière, en 1387, étant le résultat d'une véritable *option*. Quant aux relations avec le Grand Duché de Lithuanie, l'auteur suppose que les princes lithuaniens — et spécialement les frères Koriatowicz de Podolie — ont pu exercé une certaine influence — difficile à préciser — auprès du trône moldave (condominium ? régence ? tutelle ? suzeraineté ?), entre 1375 et 1377, c.-à-d. jusque les frères Koriatowicz ont accepté, eux-mêmes, la suzeraineté de Louis le Grand.

Enfin, la suzeraineté de Ladislas Jagello fut accepté par le prince Pierre I-er en 1387 pour des raisons économiques et politiques : d'une part, elle permettait de garder, sur le territoire de la Moldavie, la route commerciale Lvow-la Mer Noire et, d'autre part, préservait la Moldavie face aux prétentions renouvelées de la royauté hongroise, dont la suzeraineté avait toujours tenté de ceder la place à une possession effective.

EXPORTUL MOLDOVENESC DE SARE ÎN BALCANI ÎN DECENIILE PREMERGĂTOARE UNIRII PRINCIPATELOR

DE

DUMITRU VITCU

Goana după capital și, îndeosebi, după sursele facile de dobîndire a acestuia, specifică epocii moderne de dezvoltare a societății românești, goană stimulată prin litera și spiritul legiuirii „organice" din anii 1831—1832, a transformat cea mai veche și mai însemnată exploatare minieră a Moldovei pînă în a doua jumătate a secolului trecut — salinele de la Tg. Ocna — într-o veritabilă arenă, în care-și disputau șansa însușirii cotelor anuale de profit, pe de o parte, statul, în calitate de stăpîn de drept al ocnelor și, pe de alta, cei cîțiva antreprenori ce s-au rînduit în arendarea venitului („otcupul") ocnelor în deceniile ce au premers constituirii statului național român modern.

Și dacă pentru proprietarul de drept, beneficiile teoretice — reprezentînd prețul arenzii convenit cu arendașul la preluarea contractului [1] — au sporit succesiv, de la 605.000 lei în 1830, la 2.634.100 lei în 1857, pentru antreprenorii ocnelor cuantumul profitului a fost mereu cu mult superior celui cuvenit statului, în pofida fluctuațiilor cauzate de o sumă de factori obiectivi și subiectivi. Experiența istorică a relevat faptul că, spre deosebire de alte categorii de producție-marfă, în cazul sării, rata profitului era condiționată nu atît de problemele cu care era confruntat procesul de producție, cît mai ales de cele ale procesului de desfacere a mărfii, pe piața internă și externă.

Dacă desfacerea internă a sării moldovenești a fost privită, cu foarte rare excepții, ca o cale secundară de valorificare a acestei bogății minerale, exportul ei a constituit — potrivit credinței unanim împărtășite pînă la jumătatea veacului trecut — reazimul de bază al venitului ocnelor, șansa propășirii sale, factorul hotărîtor al bilanțului fiecărei antreprize. „Folosul consumației dinlăuntru — afirma, în 1851, N. Suțu — în toată vremea abia a fost deajuns a acoperi cheltuielile curente ale antreprizei" [2]. Pentru beneficiarul de durată al exploatărilor saline din

[1] Pentru detalii, vezi D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1862)*, în „An. Inst. de ist." „A. D. Xenopol" — Iași, IX, 1972, pp. 29—80.

[2] Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 502.

Moldova, care a fost Alecu Vilara, consumul intern de sare îi procura „un venit neînsemnător împotriva banilor cumpărăturii şi a cheltuielilor ocnii". Tot avantajul otcupului ocnelor, mărturisea împuternicitul acestui întreprinzător, este „de a putea transportui sare pe la scheli ca să se exporteze peste graniţă şi să se aducă bani străini în Principat" [3].

Şi pentru unul şi pentru celălalt — ca să nu ne referim decît la aceste două personaje reprezentative în epocă — întregul profit al întreprinderii atîrna de posibilităţile de export, mai precis de exportul sării moldoveneşti prin Galaţi în sudul Dunării. Fără a tăgădui decît parţial adevărul cuprins în afirmaţiile economistului sau antreprenorului citaţi, trebuie să subliniem din capul locului că această concepţie s-a încetăţenit la noi în perioada regulamentară, în condiţiile limitării direcţiilor de export ale sării (spre Rusia şi Imperiul otoman), a incapacităţii pieţei interne de a absorbi într-o măsură proporţională cota-parte ce-i revenea din producţia în continuă creştere şi, în sfîrşit, a insuficienţei mijloacelor de transport, conjugată cu starea proastă a căilor de comunicaţie de la ocnă la Galaţi şi la schelele Prutului, de care exportul, în general, cel de sare, în special, era nemijlocit legat.

Minimalizarea rolului pe care l-au jucat consumul intern, pe de o parte, vînzările pe la schelele Prutului, pe de alta, în procesul general de valorificare a sării nu-şi găsesc însă justificare decît doar pentru antreprenori şi numai dintr-un anumit unghi de vedere, anume sub raportul modalităţii de procurare şi al destinaţiei profitului. Pentru că, se ştie, în condiţiile deplinei libertăţi a comerţului intern de sare, a vînzărilor pe credit (practicate pe scară largă pînă la 1843) şi a ridicării preţurilor de vînzare în anii 1832 şi 1850, distribuţia sării pe piaţa internă a fost stimulată şi, odată cu aceasta, au sporit — cel puţin teoretic — şi posibilităţile de cîştig ale întreprinzătorilor [4]. Numai că însuşirea profitului din acest canal era o operaţie mult mai anevoioasă pentru Cămară, cunoscute fiind greutăţile întîmpinate în recuperarea banilor „veresiilor" de la datornici şi nu întîmplător beneficiile rezultate din aceste vînzări, asociate uneori cu cele obţinute din exportul sării în Rusia, erau orientate în direcţia amortizării cheltuielilor de producţie şi a datoriilor către stat.

Cît priveşte vînzarea sării pe la schelele Prutului, subconcesionată în cea mai mare parte a perioadei în discuţie, a fost întotdeauna limitată cantitativ, prin urmare şi cota de profit a principalului întreprinzător, restrînsă. În funcţie de împrejurări, această cotă participa fie la amortizarea cheltuielelor globale, fie la întregirea profitului net al întreprinderii.

Revenea, aşadar, exportului în Imperiul otoman, prin portul Galaţi, rolul de principal susţinător al beneficiilor antreprizei — nu al antreprizei în ansamblu, cum s-a afirmat în epocă — beneficii mult mai lesne

[3] Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dosar 662, f. 542.

[4] Vezi D. Vitcu, *Comerţul cu sare în Moldova între anii 1832 şi 1862*, în „Analele Universităţii" „Al. I. Cuza", Iaşi, Istorie, t. XIX, s. III-a, fasc. 1, 1973, pp. 85—102.

de procurat pe temeiul unor comenzi ferme, ori al înțelegerilor (directe sau indirecte) cu negustorii sud-dunăreni, decît prin modalitățile uzitate și în condițiile de desfacere a sării în țară. Aceasta este rațiunea pentru care exportului de sare, în general, și celui prin Galați, în speță, le-a fost atribuit calificativul de „suflet al antreprizei".

Dispunînd în exclusivitate de dreptul de a trece sare peste hotar „cu orice prețuri va putea", de a o transporta pe Dunăre „în sus și în jos fără vre-o oprire sau plată și a o vinde pe la toate schelele și limanurile unde va fi primită a se descărca" — drepturi întemeiate pe art. V al tratatului de la Adrianopol și înscrise la loc de frunte în textul fiecărui contract de arendare — antreprenorii sau împuterniciții acestora au fost confruntați, în decursul întregii perioade la care ne referim, cu cîteva mari neajunsuri izvorîte din însăși starea de lucruri existentă, de care au depins, în ultima instanță, volumul și valoarea exportului moldovenesc de sare.

Este vorba, întîi de toate, de limitarea la numai două a direcțiilor de export a sării, respectiv spre Rusia și spre Turcia, celelalte granițe fiind închise pentru acest produs. Și dacă spre Polonia — de pildă — trecerea sării fusese oprită încă din secolul anterior, spre Imperiul habsburgic sistarea exportului era de dată mai recentă. Doar baronului Ștefan Meitani, supus austriac, i s-a îngăduit — după cîte știm, și numai pînă în anul 1832, inclusiv — să vîndă sare transilvănenilor care treceau hotarul Moldovei în acest scop [5], din cele 8 magazii existente de-a lungul granței, pe moșiile : Comănești (4), Dofteana (2), Dărmănești (1) și Slănic (1). Aceste magazii, cu excepția ultimei, care era în posesia antreprenorului, aparțineau proprietarilor moșiilor respective, însă vînzările se făceau cu știrea și acordul prealabil al lui Ștefan Meitani [6]. Din anul 1833, cu toate că ocnele au fost arendate, pentru început, aceluiași Meitani, trecerea sării moldovenești în Transilvania a fost interzisă cu desăvîrșire, nu însă de către autoritățile moldovene, ci „de către însăși ocîrmuirea Austriei" [7]. În consecință, în ianuarie 1833, locuitorii satelor de la hotarul dinspre Transilvania erau îndatorați de autoritățile locale să supravegheze și „să astupe toate potecile cu păduri ca să nu poată trece nimene", promițîndu-li-se a treia parte din folosul ce ar fi rezultat din prinderea faptașilor și din confiscarea oricărei mărfi găsită asupră-le [8].

În Țara Românească, sarea de proveniență moldovenească era prohibită și înainte de 1832, însă tranzitul acesteia spre Serbia era liber. Or, după acest an, pe baza hotărîrilor adoptate în decembrie 1832 de către comisia mixtă de la Focșani [9] și înscrise ulterior în convenția vamală dintre Principate, la 1835, nici tranzitul acestui produs (ca și al zaharelelor, vitelor, seului și băuturilor spirtoase) n-a mai fost îngăduit,

[5] Arh. St. Iași, Litere, S/744, f. 11.
[6] *Loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1966, f. 38.
[7] *Loc. cit.*, dosar 587, f. 63, 65.
[8] *Loc. cit.*, Litere, S/744, f. 19.
[9] Vezi Adrian Macovei, *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească* (I), în „An. Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol", VIII, 1971, pp. 212, 218.

desigur spre a se evita concurența [10]. Din aceleași rațiuni și libertatea transportului și a vînzării sării pe Dunăre — consfințită deopotrivă Moldovei și Țării Românești prin Regulamentele Organice — avea să fie supusă unor repetate cereri de restrîngere, mai întîi zonală, apoi și cantitativă, încît, practic, exportul moldovenesc de sare prin Galați avea să fie subordonat, în cea mai mare parte a perioadei, intereselor comerciale muntenești în Balcani. Rămîneau deci deschise exportului — în condițiile prohibirii absolute a importului de sare — granițele dinspre Rusia cu punctele vamale Leova, Sculeni și Lipcani, cum și hotarul Dunării cu portul Galați.

Acesta din urmă a servit în permanență ca punct de desfacere a sării moldovenești spre țările din peninsula balcanică, cuprinse în documentele epocii sub termenul generic de Turcia, sau Imperiul otoman. Rareori, și numai în împrejurări speciale, sarea depozitată la Galați a fost încărcată pe vase, avînd ca destinație Chilia sau Ismail, pentru că, în general, Rusia importa sarea de la Tg. Ocna direct prin schelele Prutului. Iar despre aprovizionarea ritmică a localităților din sudul Basarabiei cu sare ridicată din Galați iarăși nu poate fi vorba, cunoscut fiind faptul că acea zonă geografică dispunea de rezerve salinifere de suprafață, asigurînd necesarul de consum pentru locuitori cu slatinele sau sarea marină existentă din abundență în împrejurimile Ackermanului.

Exportul moldovenesc de sare în Balcani — în pofida unei libertăți aparente, derivînd din „sloboda plutire a Dunării" pentru Principate, clauză înscrisă în tratatul de la Adrianopol — a fost condiționat de doi factori : unul, comun comerțului de export în general, constînd în cererea și, totodată, în capacitatea de absorbție a pieței căreia îi era destinată marfa și, celălalt, particular, izvorînd din necesitatea (stringentă mai ales pentru Țara Românească) corelării disponibilităților de sare pentru piața balcanică, în vederea evitării concurenței cu acest articol între cele două țări surori. Paradoxal, dar nu primul, ci al doilea factor a fost definitoriu pentru evoluția exportului moldovenesc de sare în perioada regulamentară, fenomen explicabil dacă se are în vedere faptul că exportul de sare al Țării Românești a fost și a rămas orientat *în întregime spre sudul Dunării* [11]. Din acest punct de vedere, Moldova, cu un singur centru de exploatare sistematică a sării, a fost avantajată, avînd — pînă spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea — trei debușee pentru sarea de la Tg. Ocna, iar în secolul al XIX-lea, două : Rusia și Turcia.

Pînă în anul 1832 (inclusiv), concurența pe care sarea moldovenească, mai ieftină, ar fi putut-o face celei muntenești a fost evitată prin prohibirea comercializării produsului dintr-un Principat în celălalt și,

[10] Legăturile comerciale dintre Moldova și Serbia n-au fost însă întrerupte, ci acestea aveau să se intensifice, mai ales, în anii antreprizei lui Gheorghe Opreanu, dar sarea trebuia să fie transportată numai pe Dunăre (Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 123).

[11] Vezi, Dinu Giurescu, *Ob eksporte soli iz Rumînskih Gosudarstv na balkanskii poluostrov pri feodalisme*, în „Revue des Études sud-est Européennes", tom I, nr. 3—4, 1963, pp. 421—462.

mai ales, prin punerea în acord a dispoziţiunilor normative adoptate, atît într-o parte, cît şi în alta, privitoare la desfacerea sării pe piaţa externă. „Pare că legiuitorii ambelor ţări — afirma un jurist, referindu-se la perioadă [12] — ori de cîte ori se ocupau de mijloacele de a spori venitul ocnelor, aruncau ochii spre ţara vecină [...], luau mai întîi măsuri ce credeau că ar fi de natură a împiedica eventuala concurenţă din acea parte şi numai în urmă se ocupau de alcătuirea dispoziţiunilor care puteau, în mod normal, să ajute la dezvoltarea acestui însemnat izvor de bogăţie". Mai mult decît atît, în anii elaborării şi intrării în vigoare a Regulamentelor Organice, evitarea concurenţei pe piaţa balcanică fusese asigurată de existenţa unui singur diriguitor pentru exportul românesc de sare în acea direcţie, antreprenorul comun al ocnelor din Moldova şi Muntenia — baronul Ştefan Meitani. Era şi firesc deci ca, la expirarea contractului său, chestiunea înlăturării elementelor de concurenţă între Principate să revină la ordinea zilei.

În luna iunie 1832, Vistieria Ţării Româneşti, vădit îngrijorată de soarta venitului ocnelor, în general, şi a exportului de sare, în special, după încheierea antreprizei comune, a propus Cîrmuirii Moldovei alcătuirea unei convenţii bilaterale în scopul reglementării exportului de sare din Principate. Propunerea viza, nu atît limitarea *cotelor* de export în sudul Dunării pentru fiecare Principat în parte — aşa cum se va încerca mai tîrziu —, ci a zonelor de export, respectiv limitarea reciprocă a dreptului de transportare a sării pe Dunăre, „adică fieşcare Principat să-şi exportuiască sarea minelor sale numai către părţile din protiva hotarelor ce au, fără de a coborî Valahia sare pe Dunăre de la Brăila în gios, precum nici Moldavia de a sui iarăşi pe Dunăre de la schela Brăilei în sus" [13].

Era evident că soluţia preconizată de autorităţile munteneşti friza nu numai interesele economice — angajate implicit — ale Moldovei, dar şi normele de drept comercial consfinţite prin tratatul de la Adrianopol. Dealtfel, Sfatul Administrativ al Moldovei, în răspunsul formulat la 26 iulie acelaşi an, arăta că o astfel de convenţie — păgubitoare pentru această ţară, dacă ar fi acceptat să renunţe la piaţa balcanică, şi foarte avantajoasă pentru partea iniţiatoare, ale cărei condiţii şi posibilităţi de transport nu-i îngăduiseră nici pînă atunci a valorifica sarea pe Dunăre mai sus de Brăila — n-ar fi putut avea viabilitatea, întrucît negustorii străini, angajaţi în comerţul cu sare, oricînd puteau reclama, pe temeiul tratatului amintit, desfiinţarea ei şi „slobozirea negoţului". Manifestînd totuşi înţelegere, în limitele în care propriile interese comerciale îi permiteau, şi avînd „osebită plecare către buna armonie ce s-au păzit totdeauna între aceste Principaturi" [14], Cîrmuirea Moldovei şi-a exprimat adeziunea pentru aflarea unui antreprenor comun la venitul ocnelor din amîndouă ţări, înainte de expirarea contractelor baro-

[12] C. Broşteanu, *Salinele noastre*, Bucureşti, 1901, p. 529.

[13] *Analele Parlamentare ale României*, tom. III$_1$, p. 255 şi urm.; vezi şi I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, Bucureşti, 1904, pp. 323—324.

[14] *Analele Parlamentare ale României*, tom. III$_1$, pp. 256—257.

nului Meitani. Contrapropunerea a fost reținută, iar soluția adoptată se cunoaște ; în lipsa altor amatori, cele două otcupuri au fost acordate pe încă doi ani, pe bază de contracte separate, vechiului antreprenor, la prețurile de mai înainte. Așadar, concurența la exportul de sare în Balcani era, pentru durata înscrisă în contract, exclusă.

În cei dintîi ani regulamentari, volumul exportului moldovenesc de sare prin Galați a înregistrat un salt spectaculos : de la numai 300.000 ocale — consemnat în „izvoadele" vameșilor la 1831 [15] — acesta a crescut la 1.018.000 ocale în 1832 și 3.971.000 ocale în anul 1833 [16], ajungînd pînă la 9.011.923 ocale în 1834 [17].

Firește, nu se poate spune că cifrele indicate au corespuns întrutotul posibilităților reale de export ale Moldovei, prin Galați, în anii respectivi, ci trebuiesc privite prin prisma intereselor locale și de moment ale antreprizei. Altminteri — abstracție făcînd, bunăoară, de faptul că anul 1834 a fost anul de scadență pentru baronul Meitani, sau de legăturile întreținute de acesta cu negustorii din sudul Dunării — ar fi greu de explicat saltul cantitativ înregistrat în exportul sării, prin acest port, de la anul 1833 la 1834.

Epilogul neașteptat al antreprizei Meitani și maniera proprie fiecărui Principat în care a fost soluționată exploatarea veniturilor ocnelor a redeschis chestiunea posibilei concurențe între Principate la exportul de stare în Balcani. În vreme ce pentru otcupul ocnelor Moldovei fusese găsit totuși un „ahotnic" (pretendent) în persoana căminarului Gheorghe Opreanu, ocnele din Țara Românească au rămas a se exploata în regie de către stat, căderea prețului acestora nemaiispitind pe vre-un întreprinzător [18]. Domnitorul Alexandru Ghica a încercat să folosească prilejul pentru a introduce restricții la exportul românesc de sare în sudul Dunării, în scopul menținerii prețului de vînzare și al contracarării efectelor păgubitoare pe care supraîncărcarea pieței balcanice cu acest articol, de către administrația nechibzuită a baronului Meitani, le provocaseră [19]. Dar intenția sa era stînjenită de faptul că sarea moldovenească era desfăcută cu regularitate, de către noul antreprenor al ocnelor Moldovei. în Serbia. în virtutea prevederilor unei recente convenții de export a sării, survenită între Mihai Sturza și principele Miloș Obrenovici [20]. Pentru a-i diminua efectele, Alexandru Ghica nu s-a mul-

[15] Arh. St. Iași, Litere, S/746, f. 14.

[16] *Loc. cit.*, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 57, f. 5.

[17] Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 4723/1834, f. 25, 38 ; D. Giurescu, *op. cit.*, p. 448.

[18] *Analele Parlamentare ale României*, VII$_1$, p. 248.

[19] Potrivit unei aprecieri de mai tîrziu a Sfatului Administrativ Extraordinar al Țării Românești, numai într-un singur an — probabil anul 1834 — baronul Meitani exportase în sudul Dunării aproape 60 milioane ocale de sare din Țara Românească și Moldova, cantitate care, raportată la cerințele de atunci ale pieței balcanice, era suficientă pentru acoperirea necesarului de consum pe încă doi ani după expirarea valabilității contractului său (Bibl. Acad., Documente, DCCCLXXXI/41).

[20] Cf. I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, p. 204.

ţumit doar cu înscrierea în textul convenţiei vamale, încheiate cu Moldova în vara anului 1835, a unui articol (art. 11) consacrat prohibirii tranzitului de mărfuri (între care şi sarea), pe uscat, spre Serbia [21]; dînd o interpretare personală instrucţiunilor sultanului adresate paşalelor din Vidin şi Silistra, ca şi tuturor cadiilor de la Dunăre — prin care se menţinea obiceiul aprovizionării localităţilor situate pe malul dunărean, între Silistra şi Cladova, cu sare provenind numai din Valahia [22] — Ghica a dictat oprirea vaselor ce transportau sarea moldovenească pe Dunăre, spre Serbia [23]. A fost necesară intervenţia ambasadorului rus, ca şi a altor agenţi străini la Constantinopol, în favoarea libertăţii de navigaţie pe Dunăre şi o întrevedere între trimisul Serbiei (Ghermani) şi al Ţării Româneşti (A. Arsachi) la Poartă [24] pentru ca domnul muntean să revoce, abia în septembrie 1835 [25], ordinul dat împotriva vaselor ce transportau sarea moldovenească spre Serbia.

Neputinţa instituirii embargoului asupra sării va fi determinat, probabil, Cîrmuirea Ţării Româneşti să concedeze negustorilor sîrbi — prin contractul încheiat în urma înţelegerii dintre cei doi principi, în satul Poiana, la 14 ianuarie 1836 — monopolul exportării sării în sudul Dunării pe vreme de doi ani : 1836 şi 1837 [26]. Din raţiunile amintite, volumul total al exportului muntenesc era limitat, iniţial, la 30 milioane ocale, dar ulterior această sumă a fost suplimentată cu încă 10 milioane ocale [27]. La numai un an, între părţi avea să intervină o nouă înţelegere privitoare la preluarea de către Miloş Obrenovici, în condiţii extrem de avantajoase [28], a obligaţiilor ce reveneau epitropiei casei Meitani faţă de Vistieriile Ţării Româneşti şi a Moldovei.

Eliberată temporar de grija concurenţei moldoveneşti la exportul de sare în Balcani, Cîrmuirea Ţării Româneşti, preocupată de perspective, n-a contenit de fapt să privegheze şi să suspecteze posibilităţile de valorificare a sării de la Tg. Ocna pe piaţa sud-dunăreană. Temerile acesteia, mărturisite ulterior, se întemeiau, în primul rînd, pe sporirea producţiei de sare a Moldovei destinată cu precădere exportului, în anii antreprizei Gh. Opreanu ; în al doilea rînd, erau generate de preţurile de vînzare a sării, mai convenabile pentru negustorii sîrbi decît cele impuse de Ţara Românească şi, în al treilea rînd, de calitatea superioară a sării de la Tg. Ocna faţă de cea muntenească, care era uneori refuzată la export [29]. Astfel poate fi mai lesne înţeles mobilul poruncii pe care Vistieria Ţării Româneşti a dat-o, în august 1837, „secretarului judeţului

[21] *Ibidem* ; vezi şi D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la Istoria Renaşterii României*, vol. VI_2, pp. 310, 318.

[22] D. Giurescu, *op. cit.*, p. 456 ; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 204.

[23] Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 2.

[24] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, pp. 34—35.

[25] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 123.

[26] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 6385/1837, f. 1 ; *Analele Parlamentare ale României*, VI_1, p. 334 ; D. Giurescu, *op. cit.*, pp. 456—457.

[27] I. Cojocaru, *Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri. Moldova*, II, pp. 617—620.

[28] E. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I—6, p. 41.

[29] I. Cojocaru, *op. cit.*, II, p. 630.

Brăila", de a afla „în taină" şi a raporta amănunţit „cîte vase au intrat în portul Galaţi în tot cursul anului pentru a încărca sare cu destinaţia Turcia sau Serbia [30]. Nu ştim în ce măsură răspunsul, formulat pe baza datelor înscrise în condica carantinei şi ale celor furnizate de căpitănia portului Galaţi, va fi satisfăcut pe solicitant. Pentru noi însă cifrele raportate de informator — în lipsa altor mărturii documentare — dobîndesc o semnificaţie aparte, îngăduind conturarea unei imagini aproximative asupra posibilităţilor de export a sării de care dispunea atunci Moldova.

De la 1 martie (data deschiderii navigaţiei pe Dunăre) şi pînă la 26 august 1837 (data întocmirii raportului), au fost încărcate la Galaţi 4.101.398 ocale sare în 99 caiace, din care cantitate doar 500.000 ocale au fost destinate Turciei, restul luînd drumul Serbiei. Pînă la căderea îngheţului şi închiderea navigaţiei se nădăjduia a se mai exporta încă 7 milioane ocale, totalizîndu-se deci, în contul anului 1837, peste 11 milioane ocale de sare [31]. Raportul menţiona că în anul precedent se exportaseră numai 1.800.000 ocale, cifră neconfirmată însă de starea înfloritoare (comparativ cu alţi ani) în care se afla atunci antrepriza şi de legăturile permanente întreţinute de Gh. Opreanu cu oficialităţile şi cu negustorii din Serbia [32]. Cu siguranţă că şi în anii anteriori vor fi fost trimise spre Serbia însemnate cantităţi de sare, mai ales că şi pentru durata întreruperii abuzive a navigaţiei pe Dunăre, la 1835, antreprenorului i s-a acordat, printr-o hotărîre a Sfatului Administrativ, un răgaz apreciabil peste limita de timp stabilită iniţial, spre a-şi exporta toată sarea ridicată pînă atunci de la ocnă şi transportată sau nu la Galaţi [33].

Abundenţa de sare-marfă în Balcani, realizată fie de către întreprinzătorii sîrbi ai exportului muntenesc de sare, fie de către antreprenorul ocnelor Moldovei, a avut ca principală consecinţă — întrevăzută dealtfel — diminuarea substanţială la licitaţie a preţurilor otcupului ocnelor din Ţara Românească [34]. Şi dacă în privinţa stocurilor de sare aparţinînd celor dintîi exista speranţa lichidării lor într-un timp relativ scurt, sarea exportată de Moldova (în ritmul de pînă atunci) prevestea autorităţilor *muntenești „primejdii de o simțitoare dărăpănare în ra*mura cea mai de nădejde a veniturilor Vistieriei (ocnele — n.ns.)" [35]. Previziunea se întemeia pe preţul mai scăzut şi deci mai convenabil, pentru cumpărători, al sării moldoveneşti şi pe posibilitatea creării, în

[30] I. Cojocaru, *op. cit.*, II, p. 682.

[31] *Ibidem*, pp. 683—684.

[32] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dosar 268, f. 1 şi urm.

[33] *Loc. cit.*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 2.

[34] Spre deosebire de Moldova, în Ţara Românească otcupul ocnelor era divizat: venitul consumaţiei interne de sare fusese arendat, din 1836, pe termen de patru ani lui Ion Otetelişanu, care, împreună cu fraţii Ghermani, avea să rămînă încă mulţi ani antreprenor *(Analele Parlamentare ale României*, VI$_1$, p. 351), în timp ce exportul sării a fost concesionat, separat, lui Miloş Obrenovici, sau exploatat în regie de către stat *(Ibidem*, VIII$_1$, p. 126; I. C. Filitti, *op. cit.*, pp. 206—207).

[35] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 6385/1837, f. 1.

cursul următorilor ani, a unor noi stocuri de sare în partea dreaptă a Dunării, „îmbelşugînd şi locurile Turciei", ceea ce ar fi compromis, potrivit aprecierilor oficiale, venitul ocnelor Ţării Româneşti pe 3—4 ani. Redresarea nu era posibilă fără slăbirea concurenţei din partea Moldovei la exportul de sare, iar soluţia preconizată pentru atingerea ţelului consta în preluarea otcupului ocnelor din Moldova pe seama Vistieriei Ţării Româneşti pe vreme de 3 sau chiar 5 ani [36]. Aceasta este şi explicaţia ofertelor ispititoare făcute, la vremea licitării, de către împuterniciţi speciali ai guvernului muntean şi cheia înţelegerii depline a semnificaţiei antreprizelor succesive şi de durată dobîndite de către Alexandru Vilara în Moldova, între anii 1838 şi 1852.

Trebuie subliniat că şi în cursul acelor ani, mai precis în preajma expirării valabilităţii contractelor de arendare încheiate de Vilara cu Vistieria Moldovei, guvernul Ţării Româneşti a încercat să impună un antreprenor comun pentru ocnele din Principate, evident în scopul coordonării disponibilităţilor de sare la export. Revelatoare, în acest sens, este îngrijorarea mărturisită, într-un astfel de prilej, de Sfatul Administrativ Extraordinar al Ţării Româneşti către domn, cu privire la intenţia lui Mihai Sturza de a lăsa exportul sării moldoveneşti „slobod şi nemărginit în folosul cumpărătorului ocnelor". Înalţii demnitari apreciau atunci că libertatea deplină a exportului de sare din cele două Principate ar fi determinat cu siguranţă „despreţuirea mărfii, scăderea preţului sării peste graniţă şi întoarcerea la cea de mai înainte tristă stare a vînzărilor pe veresie în folosul străinilor", ceea ce ar fi condus, implicit, la „scăderea preţului ocnelor atît în Moldova cît şi în Ţara Românească" [37].

Deşi concesionarea otcupului ocnelor ambelor Principate unui singur întreprinzător n-a fost posibilă nici la 1840 [38] şi nici în 1846 [39], din pricina unor pretenţii considerate exagerate de către autorităţile moldovene, totuşi condiţiile de vînzare a acestor venituri n-au ignorat interesele comerciale ale fiecărui Principat. Astfel, pornindu-se de la premiza că piaţa balcanică nu putea „înghiţi" anual, în condiţii avantajoase pentru furnizorii români, mai mult de 23 milioane ocale de sare, s-a ajuns în 1840 la o înţelegere între cele două Cîrmuiri, potrivit căreia din Moldova urmau a se exporta, în medie, cîte 7 milioane de ocale pe an, iar din Ţara Românească, restul de 16 milioane. Pentru cită sare peste limita amintită, s-ar fi exportat din Moldova în sudul Dunării, antreprenorul ar fi plătit despăgubiri (50 lei/100 ocale) Vistieriei [40]. Aceasta îşi numise, dealtfel, un împuternicit la Galaţi pentru a supraveghea respectarea de către întreprinzător a „hotărîrii generalnicei obşteşti adunări" cu privire la exportul sării [41].

[36] Arh. St. Bucureşti, Visteria Ţării Româneşti, dosar 6385/1837, f. 1, 2.
[37] Bibl. Acad., Documente, DCCCLXXXI/41.
[38] *Analele Parlamentare ale României*, IX_2, p. 652—658.
[39] Bibl. Acad., *Documente*, DCCCLXXXIV/7.
[40] *Analele Parlamentare ale României*, IX_2, p. 662.
[41] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2126, f. 4; Tr. 1621, op. 1854, dosar 541, f. 8.

Se pare că limita impusă, în 1840, de 7 milioane ocale exportabile anual prin Galaţi, în sudul Dunării, era corespunzătoare nu atît posibilităţilor de producţie, cît mai ales celor de transport ale ţării şi identică cu media anuală a exportului de sare de pînă atunci prin aceeaşi schelă [42].

Este însă îndeajuns de greu a stabili cu precizie, pentru fiecare an în parte, cotele valorice sau cantitative ale exportului moldovenesc de sare în Balcani. Spunem acest lucru întrucît, din punct de vedere cantitativ, cu toate că era subordonat limitelor impuse, exportul de sare varia de la an la an în cadrul aceleiaşi antreprize. Antreprenorul — ne referim nu numai la Al. Vilara — avea dreptul de a-şi reporta, de la un an la altul, disponibilităţile curente de export, după cum putea, sau nu, să-şi transporte integral marfa de la ocnă la schele şi după cum reuşea, sau nu, să-şi găsească cumpărători. Numai astfel se pot explica fluctuaţiile, uneori foarte mari, la cantităţile de sare exportate în intervale apropiate de timp şi, mai ales, volumul mare al exportului, cu mult peste media anuală obişnuită, în anii de scadenţă ai antreprizelor.

Din punct de vedere valoric, este şi mai greu de emis judecăţi sigure asupra aceluiaşi export pentru întreaga perioadă care ne preocupă. Preţurile de vînzare a sării pe piaţa externă, în general, erau stabilite de către antreprenor în funcţie de starea pieţii şi de proporţia existentă în raportul dintre cerere şi ofertă.

Şi pentru un aspect şi pentru celălalt, informaţiile documentare ce ni s-au păstrat nu sînt întotdeauna edificatoare, ba uneori, chiar îndoielnice. Un exemplu sugestiv în acest sens ni-l oferă „situaţia exportului de sare pe timp de 15 ani (1840—1854)“ întocmită de către pîrcălăbia Galaţi în iulie 1855, pe baza informaţiilor furnizate de Direcţia carantinei, spre uzul Vistieriei Moldovei, situaţie „pe care însă onoratul Departament nu se asigura a pune tot temeiul“ [43]. De vreme ce chiar autorităţile timpului se îndoiau de veridicitatea cifrelor înscrise în acel act şi cunoscînd practica evaziunilor, la modă în epocă, nu ne rămîne decît să le reproducem cu aceleaşi rezerve :

Ocă sare	Anul în care s-a expediat	
14.559.985	exportată în	1840
6.824.687	„	1841
10.193.815	„	1842
7.031.585	„	1843
8.743.055	„	1844
6.834.780	„	1845
6.575.390	„	1846

[42] N. Suţu, *op. cit.*, p. 123 ; D. Giurescu, *op. cit.*, p. 458, nota 189.
[43] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2126, f. 4—5.

Ocă sare	Anul în care s-a expediat	
—	nu s-a exportat în	1847
—	i d e m	1848
3.461.915	exportată în	1849
4.733.025	„	1850
6.853.610	„	1851
7.463.495	„	1852
2.687.835	„	1853
25.000	„	1854

Pentru mulţi dintre anii înscrişi în acest tablou informaţiile documentare provenind din alte surse aduc corecţii cifrelor globale [44]. Mai apropiate de realitate le socotim însă pe cele furnizate nu de către Cămara ocnelor, ci de Direcţia carantinei portului Galaţi, care avea totuşi mai puţine motive să dezinformeze Vistieria.

Nici registrele de vamă nu s-au mai păstrat decît într-o infimă măsură. Documentele centralizate ale carvasaralei Galaţi au fost luate sau distruse de către antreprenorii vămilor la expirarea termenelor de arendare [45]. Şi chiar de s-ar fi păstrat, nu ne-ar fi slujit decît pentru aflarea cifrelor de export a sării prin Galaţi pînă la 1848. Se ştie că înainte de această dată sarea a fost supusă unei taxe vamale la export de 3% (ad-valorem), taxă ce s-a menţinut neschimbată [46], în pofida unor încercări ale „căutătorilor vămii" de a-i modifica cursul [47], pînă la realizarea uniunii vamale între Moldova şi Ţara Românească. Odată cu intrarea în vigoare a noului tarif vamal şi cu preluarea contractului vămilor de către Constantin Ciocan, „s-au ridicat dreptul de a lua vamă pe sarea ce iesă din Principat", restricţie înscrisă în art. 4 al contractului amintit [48]. Prin urmare, de la 1 ianuarie 1848 vameşii şi-au declinat răspunderea pentru sarea exportată, evidenţa acesteia fiind păstrată doar de părţile contractante sub formala supraveghere a unui trimis special din partea Vistieriei Moldovei.

Care au fost modalităţile uzitate de antreprenorii ocnelor Moldovei în vederea valorificării cu maximum de profit a disponibilităţilor de sare în sudul Dunării ?

[44] Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dosar 306, 782, 235, 318, 848, 882, 891 ; Tr. 1768, op. 2017, dosar 1561, f. 3—15.

[45] Într-un raport întocmit la 1855 de către Direcţia vămilor din Galaţi, destinat Vistieriei Moldovei, se preciza că lipseau statisticile „lămuritoare" cu privire la exportul de sare pentru că, odată cu „contenirea plăţii vămii pe asemenea sare <la 1848> şi cu încetarea contractului de arendare, antreprenorii au luat din carvasara şi toate hîrtiile atingătoare de lucrările vămii" (*loc. cit.*, dosar 2126, f. 21).

[46] *Loc. cit.*, dosar 1979, f. 3, 44.

[47] *Loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 746, f. 20, 34 ; Tr. 1316, op. 1488, dosar 378, f. 26—46.

[48] *Loc. cit.*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1979, f. 3e 38—40 ; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 464, 475.

În formularea răspunsului trebuie avut în vedere faptul că, aproape fără excepție, antreprenorii proveneau din rîndul marilor afaceriști ai epocii și că fuseseră, erau sau aveau să fie implicați și în alte întreprinderi, fie în Moldova, fie în Țara Românească. În același timp, nu trebuie făcută abstracție de chipul valorificării sării din principatul vecin în Balcani, ca și de raporturile statornicite între cercurile de afaceri din dreapta și din stînga Dunării, ai căror exponenți de frunte au fost înșiși antreprenorii ocnelor Moldovei.

Forma curentă de distribuire a sării la export a constat în vînzările directe, la preț de învoială, operate de „cămărășia sării portului Galați" în numele antreprenorului, tuturor negustorilor (turci și sîrbi, mai ales), ce se prezentau aici, în acest scop, cu propriile mijloace de transport. Asemenea vînzări se efectuau, de obicei, în tot cursul anului, cu excepția sezonului rece cînd navigația pe Dunăre era întreruptă din pricina înghețului. Prețul de vînzare a sării, impus de antreprenori și statornicit cu timpul în Galați, a fost de un galben/100 ocale [49].

Uneori furnizorii se obligau față de cumpărători să asigure mijloacele necesare transportului de la Galați la punctele de desfacere a sării situate pe malul drept al Dunării, apelînd pentru aceasta la serviciile „reizilor" otomani [50]. Angajarea acestora din urmă s-a dovedit însă nu o dată riscantă pentru antrepriză, căci negăsind sare în port, ca urmare a neefectuării sau întîrzierii transporturilor de la Tg. Ocna la Galați, „reizii", au făcut cale întoarsă fără încărcătură sau au pretins „preț de staționare" (variabil, în funcție de capacitatea vasului, între 50 și 70 lei/mia de ocale) [51]. Se pare că obligația transportului la destinație și-o asuma amintita cămărășie numai în cazul unor „tocmeli" mai consistente cu negustorii sud-dunăreni și care acte nu presupuneau achitarea anticipată a contravalorii mărfii ca în cazul vînzărilor directe efectuate la schelă.

Spre deosebire de ceilalți antreprenori care au uzat, direct, de dreptul de monopol al exportului sării, prin vînzările efectuate la schelă de către slujbași ai Cămării sau prin tocmeli cu diferiți negustori, Alecu Vilara a folosit din plin procedeul subconcesionării acestei surse de venit. Inspirat, probabil, de practica concesionării ocnelor în Țara Românească, unde venitul exportului de sare era arendat separat de cel al consumului intern și întemeiat pe drepturile ce-i acordau contractul semnat cu Vistieria Moldovei, ca și pe necesitățile legate de evitarea concurenței la export, Vilara a ales soluția dovedită a fi mai comodă pentru antrepriză. Ori de cîte ori a avut prilejul, a subarendat — prin contracte separate pentru schelele Prutului și Galați — exportul de sare în Rusia și, respectiv, în sudul Dunării. Dar, dacă pentru cea dintîi direcție practica este curentă pe de-a-ntregul perioadei antreprizelor sale, pentru exportul în Balcani ea prezintă intermitențe impuse, probabil, de ne-

[49] Al. Obreja, *op. cit.*, p. 171.
[50] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 647, f. 189.
[51] *Ibidem.*

găsirea întreprinzătorilor în condiţii suficient de avantajoase pentru primul concesionar.

După ce, în cursul celui dintîi contract încheiat de Vilara cu Vistieria Moldovei (1838—1840), întreprinzătorul a vîndut „toată exportaţia schelei Galaţilor către contraccii Serbiei“ [52], în condiţii rămase necunoscute pînă acum, la 31 decembrie 1846 acelaşi, împreună cu maiorul sîrb Mişa Anastasievici s-au constituit în „tovărăşia exportaţiei sării din Valahia şi Moldova“ [53]. Tovărăşia, ale cărei condiţii au fost revizuite prin contractul din 30 aprilie 1851 — rămînînd maiorul Mişa „singurul întreprinzător al huzmetului exportaţiei sării din Valahia — era expresia grijei comune de a se evita concurenţa între parteneri, pe baza respectării limitelor prestabilite la preţ şi zone de desfacere, nu şi la cantitatea de sare trimisă peste Dunăre.

Acest act avea să deschidă calea multor neînţelegeri între antreprenor şi guvernul Moldovei, avînd la bază chestiunea transporturilor. Pentru că, dacă în condiţiile anterioare, rămăşiţele de sare netransportate la Galaţi în contul celor 7 milioane ocale stabilite pentru un an puteau fi aduse la schelă şi exportate în cursul anului următor, fără a ocaziona pretenţii de despăgubire antreprenorului, în noile condiţii de libertate absolută a exportului, orice cantitate de sare netransportată de la ocnă la Galaţi putea fi şi era socotită de către acesta ca un prejudiciu irecuperabil [54]. Dar, în pofida pretinselor piedici, Vilara a reuşit în anul 1850 să vîndă în Serbia peste 8 milioane ocale de sare la preţul de 45 lei/oca [55].

La 23 noiembrie 1851, după ce fuseseră exportate în Turcia alte 8.353.610 ocale sare moldovenească, în valoare totală de 2.200.902 lei [56], între cei doi afacerişti a intervenit o nouă înţelegere, prin care antreprenorul ocnelor Moldovei ceda, în favoarea maiorului sîrb, dreptul de export al sării prin Galaţi, cu aplicare retroactivă începînd de la 1 ianuarie 1849 şi pînă la 31 decembrie 1855, cînd expira şi valabilitatea contractului de arendare a ocnelor deţinut de Al. Vilara. Condiţiile de subconcesionare, înscrise în contractul încheiat la Tg. Ocna şi întărit de Tribunalul comercial din Bucureşti la 28 noiembrie 1855, sînt deosebit de interesante şi utile pentru înţelegerea posibilităţilor de export ale Moldovei la acest articol, cum şi pentru justificarea practicii subarendării [57].

În esenţă, contractul prevedea obligaţia antreprenorului ocnelor de a preda maiorului Mişa Anastasievici, la schela Galaţi, în contul anilor 1849—1855, cantitatea de 56 milioane ocale de sare, plus zeciuiala cuvenită pentru risipă, revenind, deci, pentru fiecare an cîte 8 milioane ocale. Prin urmare, cota-parte ce revenea Moldovei la exportul de sare

---

[52] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 315/8 ; Tr. 1621, op. 1834, dosar 539, f. 251.
[53] *Loc. cit.*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 26 168, f. 1 şi urm.
[54] *Loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 108.
[55] Gr. G. Tocilescu, *Industria sării în România. Schiţă economico-statistică*, în „Columna lui Traian“, V, nr. 7 : (1874), pp. 185—188.
[56] *Ibidem ;* vezi şi C. Broşteanu, *op. cit.*, p. 589.
[57] Arh. St., Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 21.

în sudul Dunării era oficial sporită cu 1 milion de ocale față de situația consacrată anterior. Cum însă și mai înainte maiorul Mișa primise sare moldovenească, pentru export prin Galați, în virtutea prevederilor celorlalte contracte, cantitățile respective urmau a fi scăzute, la 31 decembrie 1851, din totalul celor 56 milioane de ocale, iar restul să fie repartizat, în mod egal, pe cei patru ani care rămîneau în fața subconcesionarului.

Primitorul se îndatora „a da vornicului (Al. Vilara — n.ns) arenda exportației pentru 3 ani trecuți, adică de la 1 ianuarie 1849 pînă la 31 decembrie 1851, 4.050.000 lei și, pe lîngă aceștia, îi mai dă un cîștig pentru toți acești 7 ani, adică pentru cei 3 ani trecuți cît și pentru 4 viitori, alți 1.575.000 lei pînă la 1 ianuarie 1852, peste tot fiind 5.625.000 lei". Din această sumă trebuia să se scadă banii deja primiți de vornic prin „cancelaria exportației sării din București", ca și împrumuturile contractate anterior de la Mișa, iar rămășița, cu o dobîndă de 12%, trebuia achitată de datornic la 1 ianuarie 1852. Pentru anii 1852—1855 arenda urma a fi achitată eșalonat, pe trimestre, cîte 360.000 lei pe fiecare.

În schimbul acestor obligații, Mișa Anastasievici prelua de la Alecu Vilara monopolul exportului de sare prin Galați cu toate drepturile și restricțiile implicate, după formalități stabilite de comun acord. Formalitățile priveau: numirea împuterniciților speciali ai fiecăreia dintre părți, ținerea evidențelor, condițiile de predare și primire a sării, modalități de rezolvare a unor cazuri excepționale etc. [58]. Contractul mai prevedea acordarea unui împrumut vornicului, de 1.575.000 lei, cu dobînda de 12% prin poliță, pe termen de un an (1852), iar clauza finală angaja responsabilitățile moștenitorilor direcți ai semnatarilor — în cazul decesului uneia dintre părți — la respectarea întocmai a acestui act, care anula, de drept și de fapt, valabilitatea celorlalte două, precedente. Trebuie precizat că acest contract nu modifica cu nimic raporturile statornicite între antreprenorul ocnelor și Cîrmuire și nu creea vre-o punte de legătură directă între aceasta din urmă și subconcesionarul exportului de sare, alcătuirea fiind socotită „particulară și străină *de a sa (a guvernului — n.ns.) competență*" [59].

Actul încheiat în toamna anului 1851 între cei doi afaceriști, avînd ca obiect exportul sării moldovenești în sudul Dunării, a avut practic o scurtă existență. Cauza a constat în decesul neașteptat al lui Vilara și în refuzul moștenitorilor de a i se substitui în toate convențiile încheiate de acesta în anii din urmă [60]. Dar condiția de bază înscrisă atunci în contract, sporirea exportului anual de sare la media de 8 milioane ocale, avea să rămînă în vigoare, mai ales că fostul subconcesionar a preluat însuși, în împrejurări cunoscute deja [61], antrepriza ocnelor Moldovei pentru anii care mai rămîneau pînă la scadența contractului lui

[58] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 21—22.
[59] *Loc. cit.*, Tr. 1772, op. 2020, dosar 26168, f. 1 și urm.
[60] *Loc. cit.*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 920, f. 5.
[61] D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova...*, p. 68.

Vilara. Că sporul amintit la export era pe deplin realizabil în acei ani, atît din punct de vedere al posibilităţilor de producţie, cît şi al celor de desfacere (asigurarea debuşeelor), este dovedit de existenţa unei „alte anume tocmeli" pentru portul Galaţi, pe lîngă actul din noiembrie 1851, pe care fostul antreprenor o avea cu „exportatorii sării Valahiei" şi care era în vigoare la 1852 [62]. O astfel de tocmeală — secretă, după toate probabilităţile — nu şi-ar fi avut rostul dacă Vilara, cu îndelungata-i experienţă, n-ar fi crezut în posibilitatea înfăptuirii ei.

Nivelul exportului moldovenesc de sare prin Galaţi pare să se fi menţinut în jurul limitei de 9 milioane de ocale şi în cursul perioadei ulterioare, cu excepţia anilor 1854—1855, cînd împrejurările politice internaţionale, cu consecinţele cunoscute pe plan intern, au împiedicat pe antreprenor să-şi valorifice, în aceeaşi proporţie, marfa pe piaţa externă. Prohibirea exportului de sare în Turcia, din porunca Rusiei, în toamna anului 1853 [63], n-a afectat şi anul declanşării ostilităţilor — cum s-ar putea deduce din statistica la care ne-am referit mai sus — întrucît, pînă la dictarea măsurii, antreprenorul reuşise, graţie aplicării legii transporturilor obligatorii, adoptată la începutul aceluiaşi an, să transporte şi să vîndă prin Galaţi aproape 9 milioane ocale de sare [64]. Abia în următorii doi ani nivelul exportului de sare a scăzut brusc, ca urmare a închiderii temporare a graniţelor şi, îndeosebi, a neputinţei locuitorilor ţării de a-şi îndeplini, în condiţiile de ocupaţie străină, obligaţiile de transport faţă de Cămara ocnelor. Mărturie în acest sens stă plîngerea către guvernul Moldovei a maiorului Mişa Anastasievici, în primăvara anului 1855, generată de imposibilitatea efectuării transporturilor la Galaţi a nu mai puţin de 14.000.000 ocale de sare, în care intrau, firește, şi rămăşiţele anilor precedenţi [65].

Normalizarea, pe alte baze decît cele stabilite în 1853, a transporturilor de sare la Galaţi şi deschiderea graniţelor Moldovei a făcut posibil ca, din 1856, exportul sării să fie reluat la limitele anterioare măsurilor prohibitive la care ne-am referit. Spre această concluzie ne conduc nu datele statistice — foarte puţine şi nesemnificative [66] —, ci faptul că noul ofertant la antrepriza ocnelor pentru anii 1857—1861 a urcat, la licitaţie, preţul arenzii la o cotă nemaiîntîlnită pînă atunci, de la 1.515.000 lei (preţul plătit de Mişa Anastasievici) la 2.634.100 lei. Or, sporirea cu peste un milion de lei a preţului de arendare tocmai atunci cînd exista certitudinea împărtăşită de mulţi [67] că, în cel dintîi an al contractului, venitul realizat din consumul intern de sare ar fi rămas integral la dispoziţia vechiului antreprenor, dovedeşte că versatul afa-

[62] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1219, f. 137.

[63] *Loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 414. „Buletin, foae oficială", nr. 82, din 15 octombrie 1853.

[64] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1872, f. 144.

[65] *Loc. cit.*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1626, f. 487, 500.

[66] N. Corivan şi C. Turcu, *Comerţul Moldovei între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864. Contribuţii*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1963, p. 382.

[67] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 51—52.

cerist, Constantin Ciocan, deţinea suficiente garanţii privind posibilitatea amortizării investiţiilor şi a dobîndirii profitului din valorificarea superioară a sării pe piaţa externă. Însuşi faptul că, pe parcursul celor cinci ani, eforturile sale au fost orientate cu precădere în direcţia asigurării şi înlesnirii transporturilor de la Tg. Ocna la Galaţi şi că străduinţele sale s-au soldat cu paşi înainte pe acest tărîm, constituie încă o dovadă elocventă că exportul sării în sudul Dunăriii a continuat să rămînă pentru antreprenor ceea ce Vilara numise „sufletul antreprizei".

Pornind de la aceste considerente, socotim că cifra valorică a exportului moldovenesc de sare pentru anul 1857 a fost superioară celei oficial cunoscută de către Vistierie, 1.944.254 lei [68]. Dealtfel, unii autori au şi apreciat — fără a indica însă sursa — că valoarea sării exportată în acel an a fost de 2.316.826 lei [69].

În anii Unirii, atunci cînd postelnicul Constantin Ciocan dobîndise, prin contract separat, şi dreptul de export al sării din Ţara Românească [70], întreprinderea sa a fost cuprinsă de o puternică criză, manifestată, dealtfel, la scara întregii economii. Neputinţa sa de a-şi achita în termen obligaţiile faţă de stat a condus, mai întîi, la execuţia-i judiciară prin vînzarea amanetului depus iniţial şi, apoi, în noiembrie 1860, la „oprirea cu totul a exportaţiei sării peste hotar" [71]. Dispoziţia din urmă n-a fost însă respectată pentru că, la cererea lui Temistocle Bastachi (împuternicitul antreprenorului), guvernul moldovean i-a îngăduit, numai acestuia, să exporte sare peste Dunăre. Neîndoielnic, cererea trebuia să fi fost însoţită de suficiente garanţii depuse de semnatarul ei la Ministerul de Finanţe. În condiţiile respective, solicitantul a reuşit să trimită peste Dunăre numai 4.637.063 ocale de sare, în valoare de 1.464.141 lei [72].

Este foarte posibil ca, în cel de pe urmă an al antreprizei, cînd lui Ciocan i s-a reziliat contractul încheiat cu guvernul Ţării Româneşti, contract preluat pînă la 1 ianuarie 1862 de către maiorul Mişa Anastasievici [73], nivelul exportului moldovenesc de sare să fi revenit la limitele înregistrate anterior, cunoscută fiind maniera de valorificare a sării (prin supraîncărcarea pieţei) la care recurgeau, de regulă, întreprinzătorii în anii de scadenţă ai contractelor. Prezenţa unei cantităţi nemaiîntîlnite de sare pe piaţa internă în acest ultim an şi vînzarea ei la preţuri foarte coborîte [74], poate fi considerată — prin analogie — un indiciu şi pentru export. Supoziţia ne este întărită şi de o informaţie documentară, preluată indirect, potrivit căreia, în 1861, Moldova ar fi exportat 10 milioane ocale de sare în valoare de 3.150.000 lei [75].

[68] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Moldovei, dosar 341/1857, f. 211—212.
[69] Cf. N. Corivan şi C. Turcu, *op. cit.*, p. 348.
[70] Arh. M.A.E., pachet 211, dosar 23/1861, f. 1.
[71] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne — Moldova, dosar 839/1860.
[72] Cf. Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 187.
[73] Arh. M.A.E., pachet 211, dosar 23/1861, f. 1 şi urm.
[74] Bibl. Acad., Mss., rom. 1033, p. 273.
[75] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 187.

Judecate prin prisma posibilităţilor de producţie ale salinelor şi a condiţiilor de moment create procesului de valorificare — prin rivalitatea reactivizată între întreprinzătorii exportului românesc de sare în Balcani : Constantin Ciocan pentru Moldova şi Mişa Anastasievici pentru Ţara Românească — cifrele de mai sus par a corespunde realităţii. Totodată, aceste informaţii, asociate tuturor celor la care ne-am referit mai sus, confirmă un adevăr indubitabil, anume că piaţa sud-dunăreană a constituit, în tot cursul perioadei Regulamentului Organic, principalul debuşeu (extern) al sării moldoveneşti, izvorul de profit al fiecărei antreprize în parte.

În funcţie de condiţiile generale ale procesului de producţie şi în raport cu împrejurările speciale semnalate în cadrul procesului de desfacere, volumul exportului moldovenesc de sare în Balcani a variat, în timp, în jurul cifrelor de 7—8 milioane ocale pe an, netăgăduit cu unii ani de excepţie. Pe lîngă aceste cantităţi anual trecute prin Galaţi, altele — mai mici dar nu şi neînsemnate — au fost valorificate, în aceeaşi vreme, de către antreprenor, în condiţii deosebite însă, pe piaţa rusească.

L'EXPORTATION DU SEL DE LA MOLDAVIE DANS LES BALKANS AU COURS DES DÉCENNIES QUI ONT PRÉCÉDÉ L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

En Moldavie, l'exploitation du sel à Târgu-Ocna a constitué, au cours des siècles, la principale „industrie" de cet Etat et, en même temps, une inépuisables source de revenus pour les exploitants.

A l'époque moderne, lorsque s'est intensifiée la ruée vers le capital et surtout vers les entreprises où il pouvait être acquis, l'intérêt pour le sel de Târgu-Ocna a considérablement augmenté. Il a été aussi stimulé par les nouvelles lois, mises en application à partir de 1831—1832, qui prévoyaient l'affermage par l'Etat (qui était le propriétaire des salines) de l'exploitation des mines de sel.

A la différence d'autres marchandises, les bénéfices ne dépandaient pas tant des frais de production que du prix obtenu lors de la vente du sel sur le marché intérieur et surtout à l'étranger. Les exploitants considéraient d'ailleurs comme secondaire la vente du sel sur le marché intérieur et comptaient surtout sur l'exportation de cette marchandise pour réaliser d'importants bénéfices.

Disposant en exclusivité du droit d'exporter le sel moldave et de le vendre là où ils trouvainet des débouchés, les entrepreneurs et leurs fondés de pouvoirs ont dû faire face parfois, au cours des décennies précédant la moitié du XIX-e siècle, à de grandes difficultés. En effet, pratiquement ils n'ont pu exporter le sel moldave qu'en Russie et dans l'Empire ottoman, cette marchandise n'étant pas admise dans d'autres Etats. Pour la Russie, la vente du sel moldave faisait habituellement l'objet d'une sous-concession et était limitée à environ 3.500.000 kilogrammes. Ainsi les bénéfices du principal entrepreneur étaient restreints. Ensuite, quoique le traité d'Adrianople (1829) ait prévu la liberté du commerce des Principautés Roumaines, l'exportation du sel moldave au sud du Danube dépendait de l'accueil qui lui était fait sur les marchés de ces régions et surtout des intérêts commerciaux de la Valachie. À cet égard, il était necessaire que les représentants des deux Principautés Roumaines se mettent d'accord pour éviter la concurrence. Cet accord a eu une grande importance pour l'évolution de l'exportation du sel moldave durant les décennies qui ont préoédé l'union de la

Valachie et de la Moldavie en 1859. Evidemment, il ne faut pas omettre, parmi les difficultés rencontrées, l'insuffisance des moyens de transport et le mauvais état des routes qui reliaient le centre de production (Târgu-Ocna) au port de Galatz d'où le sel moldave était expédié au sud du Danube.

Les gouvernements des deux Principautés Roumaines se sont efforcés de trouver des modalités convenables pour enrayer la concurrence entre le sel moldave et le sel de la Valachie. Parmi ces modalités, l'auteur mentionne l'accord de 1840 qui a limité à 12.000.000 kilogrammes l'exportation du sel de la Moldavie dans les Balkans. Ensuite, les entrepreneurs qui avaient affermé les mines de sel en Valachie, ont affermé aussi les mines de sel en Moldavie. Enfin, des associations furent constituées pour exporter le sel des deux Principautés. Evidemment, pour aboutir à chacune de ces solutions de longues négociations furent nécessaires.

Dans cet article, l'auteur, se fondant sur des matériaux en grande partie inédits, conservés aux Archives Nationales de Iassy et de Bucarest, reconstitue un important chapitre de la réalisation du marché national unique et des implications politiques qui ont abouti à la constitution de l'Etat national roumain.

COMISIA CENTRALĂ DE LA FOCȘANI
(1859—1862)

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

Înființată prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, ca un organ comun al Moldovei și al Țării Românești, Comisia Centrală de la Focșani a fost alcătuită din reprezentanții celor două principate și i s-au încredințat atribuțiile pe care constituția Franței din acea epocă le dădea în căderea Consiliului de Stat și a Senatului. Ea a fost astfel menită să aibă un caracter mixt de Consiliu de Stat și de Senat.

În dezvoltarea constituțională a României, Comisia Centrală de la Focșani a avut o însemnătate deosebită. Cel mai de seamă rezultat al activității ei a fost întocmirea unui proiect de constituție, care, cu unele modificări, a fost adoptat de Adunarea Electivă, întrunită la București în aprilie—iulie 1866. Constituția din 1866, care a fost legea fundamentală a țării noastre pînă la 1923, a fost deci, în cele mai multe din dispozițiile ei, opera Comisiei Centrale de la Focșani ; de aceea, lucrările acestei Comisii prezintă un incontestabil interes pentru istoria dreptului român.

În studiul de față, vom descrie împrejurările în care, la 1858—1859, a fost înființată Comisia Centrală de la Focșani, precum și alcătuirea și atribuțiile ei. În studii care vor urma, va fi înfățișată activitatea ei.

I. *Înființarea Comisiei Centrale de la Focșani.*

În 1856, la conferința de la Constantinopol, la care participaseră reprezentanții Angliei, Austriei, Franței și Turciei, se ajunsese la concluzia că, atît în Moldova cît și în Țara Românească, trebuia creat un Senat, „compus din notabilitățile cele mai de seamă“ [1]. În protocolul de la 30 ianuarie/11 februarie 1856 al acelei conferințe, se recunoștea că organizarea constituțională a celor două principate trebuia să fie „uniformă“ și se decidea că ea avea să fie pregătită de o comisie din care să facă parte un număr egal de membri moldoveni și „valahi“,

[1] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, vol. II, București, 1889, p. 920.

şedinţele comisiei urmînd a se ţine la Constantinopol şi lucrările ei urmînd să fie supuse aprobării sultanului [2].

Împotriva acestor încheieri, consemnate în protocolul de la 30 ianuarie/11 februarie 1856, numeroşi moldoveni, fruntaşi ai vieţii politice, protestaseră, printr-o petiţie remisă domnitorului Grigore Ghika [3]. Întemeiindu-se pe această petiţie, domnitorul Moldovei întocmise un documentat memoriu, pe care-l înaintase congresului întrunit la Paris, în primăvara anului 1856, pentru redactarea tratatului menit să pună capăt războiului Crimeii şi să restabilească pe noi baze pacea în orientul Europei. În acel memoriu, Grigore Ghika, înfăţişînd punctul de vedere al moldovenilor, declara că crearea unui Senat nu corespundea dorinţelor poporului şi că un asemenea corp legiuitor, ai cărui membri ar fi fost numiţi de domn, nu prezenta garanţii suficiente în ceea ce priveşte „eficacitatea" controlului pe care l-ar fi exercitat asupra conducerii trebilor publice. Voinţa ţării — sublinia Grigore Ghika — era să se reînfiinţeze Adunarea obştească, „cu modificările impuse de nevoile timpului" [4], formulă care nu putea fi interpretată decît în sensul că puterea legiuitoare şi controlarea actelor puterii executive să fie încredinţate unei Adunări unice, alcătuită din reprezentanţii naţiunii. Cît despre plănuita comisie, care, la Constantinopol, cu participarea delegaţilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti, avea să redacteze proiectul viitoarei constituţii a celor două principate, Grigore Ghika susţinea că o asemenea procedare era contrară tradiţiei şi nesocotea autonomia principatelor, autonomie pe care ele o păstraseră de cînd intraseră în relaţii cu Turcia. Legile fundamentale fuseseră întotdeauna întocmite în ţară şi de către ţară. Chiar Regulamentele Organice fuseseră elaborate în modul acesta. A recurge la un alt sistem de legiferare şi a făuri la Constantinopol constituţia Moldovei şi a Ţării Româneşti ar fi avut foarte grave consecinţe, căci o asemenea constituţie n-ar fi fost acceptată cu încredere de către poporul căruia îi era destinată [5].

Memoriul domnitorului Grigore Ghika a fost avut în vedere de plenipotenţiarii marilor puteri europene, întruniţi la congresul de pace. *Tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856* n-a mai impus principatelor române nici Senatul, nici vreo altă instituţie similară. El a dispus că Moldova şi Ţara Românească vor rămînea sub suzeranitatea Turciei, însă că drepturile lor vor fi puse sub garanţia marilor puteri semnatare ale tratatului. Totodată el a prevăzut că, sub denumirea de divan ad-hoc, va fi convocată, în fiecare principat, o adunare cuprinzînd pe reprezentanţii tuturor claselor sociale, cele două divanuri ad-hoc avînd misiunea de a exprima dorinţele poporului referitoare la „organizarea definitivă a principatelor". Pe baza acestor dorinţe, plenipotenţiarii statelor semnatare ale tratatului de la Paris aveau să elaboreze o convenţie,

[2] Ibidem, pp. 920 şi 921.
[3] Ibidem, pp. 994—996.
[4] Ibidem, p. 999.
[5] Ibidem, p. 993.

care „va constitui definitiva organizare a Moldovei și a Țării Românești“ [6].

Întrunite în toamna anului 1857, divanurile ad-hoc s-au rostit și cu privire la alcătuirea puterii legiuitoare. Ele s-au pronunțat în favoarea sistemului unicameral, refuzînd deci să accepte înființarea unei a doua camere, fie sub denumirea de Senat, fie sub altă denumire. Astfel, divanul ad-hoc al Moldovei, în ședința de la 7/19 octombrie 1857, a cerut ca „puterea legiuitoare să fie încredințată unei Obștești Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele nației“ [7]. La aceeași încheiere a ajuns și divanul ad-hoc al Țării Românești, la 9/21 octombrie 1857, cînd a adoptat celebrele patru puncte, dintre care ultimul a avut următorul cuprins : „guvern constituțional reprezentativ și, după datinele cele vechi ale țării, o singură Adunare Obștească“. Această Adunare trebuia să fie constituită „pe bază electorală largă, încît să reprezinte interesele generale ale populației române“ [8]. Așadar, în favoarea regimului unicameral și deci împotriva creării Senatului, a fost invocat atunci și un argument istoric, întemeiat pe vechile datine ale țării.

Franța, care, călăuzită de propriile ei interese, a sprijinit atunci, cu multă stăruință, realizarea principalelor revendicări ale poporului român, a susținut însă o soluție cu totul diferită de dorința pe care divanurile ad-hoc o exprimaseră cu privire la organizarea puterii legiuitoare. Urmărind să creeze între Carpați și Dunăre un stat care să-i fie un aliat credincios, Napoleon al III-lea era convins că acest rezultat putea fi realizat cu atît mai lesne, cu cît noul stat va fi înzestrat cu instituțiile care, după credința sa, contribuiseră la întărirea regimului napoleonean în Franța. În consecință, întrucît Senatul era considerat ca una din bazele imperiului făurit de Napoleon I și restaurat de Napoleon al III-lea, împăratul Franței s-a străduit, la 1858, să înzestreze principatele române cu un Senat.

În adevăr, la 2/14 aprilie 1858, ambasadorul Austriei la Paris, contele de Hübner, menționează, în volumul cuprinzînd amintirile sale, informația ce i-o comunicase lordul Cowley, ambasadorul Angliei pe lîngă curtea de la Tuileries, că Napoleon al III-lea va propune înființarea unui Senat comun pentru Moldova și Țara Românească [9]. Întrucît lordul Cowley se bucura atunci de multă favoare din partea curții pe lîngă care era acreditat, contele de Hübner nu s-a îndoit de veracitatea acelei informații, fiind convins că, printre altele, Napoleon al III-lea țintea, prin mijlocirea unui Senat, să realizeze unirea principatelor române.

---

[6] Art. XXII—XXV din tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856.

[7] Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, IV, *Lucrările divanurilor ad-hoc din Iași și București*, Extras din „Analele Academiei Române“, Mem. secț. istorice, seria II, t. XXXIII, București, 1911, p. 23.

[8] Ibidem, p. 130.

[9] Comte de Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le second empire, 1851—1859*, t. II, Paris, Plon, 1904, p. 141.

Aceasta a şi fost intenţia lui Napoleon al III-lea. Obligat de exigenţele politicii externe franceze din acea epocă să consimtă unele concesii Angliei şi deci, implicit, Turciei şi Austriei, în ceea ce priveşte principatele dunărene, el nu renunţase la planul său de a sprijini constituirea unui stat român, prin unirea Moldovei şi a „Valahiei", şi încerca, introducînd instituţiile napoleoniene în aceste două ţări, să înlesnească înfăptuirea unirii.

Planurile sale au fost vădite de îndată ce reprezentanţii marilor puteri europene s-au adunat la Paris, la 10/22 mai 1858, în conferinţa care avea de obiect redactarea convenţiei pentru organizarea principatelor române.

În şedinţa de la 10/22 mai 1858 a acelei conferinţe, ministrul de externe al Franţei, contele Walewski, constata că plenipotenţiarii întruniţi în jurul mesei verzi împărtăşeau opinii diferite cu privire la problemele supuse dezlegării lor şi nădăjduia că, prin concesii reciproce, se va ajunge la un acord, aşa încît soluţiile ce se vor adopta „să satisfacă, pe cît posibil, toate interesele" [10]. Răspunzînd acestui apel „la sentimentul general de conciliere", conferinţa a decis, la capătul primei ei şedinţe, că ea se va sili să găsească „o combinaţie destinată să concilieze, pe cît se va putea, toate opiniile" [11].

Pentru a înlesni realizarea doritului acord, contele Walewski a prezentat conferinţei, la 24 mai/5 iunie 1858, un proiect spre o servi de bază discuţiilor, subliniind că acel proiect nu corespundea pe deplin punctului de vedere al Franţei. Ea renunţase la unele din soluţiile pe care le preconizase şi, într-un spirit de conciliere, ea înfăţişa acum conferinţei un plan, „situat la o egală distanţă între opiniile opuse" [12].

Planul francez prevedea că Moldova şi Ţara Românească rămîneau, sub suzeranitatea sultanului şi garanţia marilor puteri, state separate, avînd fiecare dintre ele un domnitor ales pe viaţă şi o adunare legiuitoare proprie. La Focşani îşi va avea sediul un „Comitet Central", alcătuit din 18 membri, dintre care 9 vor fi aleşi de Camera de la Iaşi şi ceilalţi 9 de Camera din Bucureşti. „Comitetul Central" va elabora legile comune ambelor principate. Înainte de a da forma definitivă unei asemenea legi, textul ei va fi adus la cunoştinţa Adunărilor din Bucureşti şi Iaşi, pentru ca acestea să-i comunice „observaţiile" lor, de care va trebui, „pe cît posibil", să ţină seamă „Comitetul Central" [13]. Legile de interes local aveau să fie votate numai de Camera principatului respectiv. Înainte de a fi puse în executare, ele aveau să fie înaintate „Comitetului Central", care „aprecia dacă ele erau compatibile cu legislaţia generală" [14].

Propunerile Franţei au fost sprijinite de reprezentanţii Rusiei, Prusiei şi Sardiniei. Ele au fost însă aprig combătute de delegatul Austriei,

[10] „Archives diplomatiques", 1866, 2, p. 117.
[11] Ibidem, p. 117.
[12] Ibidem, p. 118.
[13] Ibidem, p. 121.
[14] Ibidem, p. 122.

contele de Hübner. Plenipotențiarii Turciei și Angliei, deși inițial au susținut același punct de vedere ca și delegatul Austriei, au manifestat însă mai puțină intransigență. Cu abilitate, diplomația lui Napoleon al III-lea a izbutit treptat să obțină și aderiunea acestora, așa încît reprezentantul guvernului habsburgic a rămas izolat.

În ședința conferinței de la 2/14 iunie 1858, plenipotențiarul Austriei, urmărind cu tenacitate să împiedice adoptarea oricărei măsuri care putea favoriza unirea țărilor române, a declarat că accepta constituirea a două Adunări legiuitoare în principatele dunărene, adică a unei Camere la București și a altei Camere la Iași, dar că nu putea admite crearea unui „Comitet Central" comun. Rezervele sale n-au fost însă împărtășite de ceilalți membri ai conferinței. Delegații Rusiei, Prusiei și Sardiniei n-au făcut nici o obiecție înființării „Comitetului Central". Reprezentanții Angliei și Turciei au aderat și ei la crearea acelui „corp comun al celor două principate", urmînd ca organizarea și atribuțiile sale să fie ulterior stabilite [15].

Anglia și Turcia adoptînd această atitudine conciliantă, Austria singură a persistat în intransigența ei. Izolarea ei s-a accentuat pe măsură ce au înaintat lucrările conferinței.

În asemenea împrejurări, la 7/19 iunie 1858, plenipotențiarii tuturor statelor participante la conferința de la Paris — cu excepția Austriei — au căzut de acord asupra alcătuirii „corpului comun" de la Focșani, fixînd numărul membrilor lui la 16 [16]. În ședința de la 21 iunie/3 iulie 1858, au fost stabilite atribuțiile sale, extinzîndu-se, în anumite condiții, competența sa și în materie de administrație [17]. La 5/17 iulie 1858, s-a decis ca acel „corp comun" să poarte denumirea de „Comisie Centrală" [18]. La toate aceste dezbateri a participat și delegatul Austriei, menținîndu-se în aceeași atitudine potrivnică. Văzîndu-se abandonat de aliații lui de pînă atunci, el a recurs la formula obișnuită în asemenea cazuri, declarînd că va cere guvernului său instrucții [19]. Răspunsul primit de la Ministerul de Externe din Viena a fost comunicat de contele de Hübner în ședința de la 28 iulie/9 august 1858, cînd a făcut cunoscut că guvernul habsburgic adera și el la cele ce fuseseră pînă atunci hotărîte în conferința de la Paris [20].

Împotrivirea Austriei încetînd, lucrările conferinței au putut fi încheiate în curînd, așa încît la 7/19 august 1858 reprezentanții marilor puteri europene au semnat „convenția pentru organizarea definitivă a principatelor române".

Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, deși favorabile unirii Moldovei și a Țării Românești, nu izbutiseră să obțină o izbîndă completă. Față de atitudinea Austriei, a Turciei și a Angliei, care se opuneau unirii, unele concesii trebuiseră să fie făcute de grupul primelor patru puteri, spre

[15] Ibidem, p. 127.
[16] Ibidem, p. 127.
[17] Ibidem, pp. 128—129.
[18] Ibidem, p. 135.
[19] Ibidem, p. 130.
[20] Ibidem, p. 138.

a se putea ajunge la un acord. S-a adoptat astfel o soluție de compromis, care a fost consacrată prin convenția din 7/19 august 1858.

În adevăr, această convenție n-a admis unirea integrală a Moldovei și a Țării Românești. Fiecare din aceste principate și-a păstrat organele proprii, adică fiecare principat a avut propriul său domn, propriul său guvern, propria sa Adunare legiuitoare, propriile sale instanțe judecătorești. Convenția de la Paris a creat însă unele instituții comune celor două principate. Astfel, ea a înființat o singură înaltă Curte judecătorească și de casație pentru Moldova și Țara Românească [21]. De asemenea, ea a dispus ca oștirea ambelor principate să fie organizată în același mod, așa încît, „la trebuință, să se unească și să formeze o singură armie" [22]. În sfîrșit, deasupra Adunărilor legiuitoare din București și Iași, ea a înființat Comisia Centrală de la Focșani.

Din cauza acestor organe comune, convenția de la Paris a dat Moldovei și Valahiei denumirea oficială de „Principate-Unite".

Așadar, deși unirea n-a fost înfăptuită la 7/19 august 1858, totuși atunci un pas important a fost făcut pe calea care trebuia să ducă la contopirea celor două țări române. Acest rezultat a fost pus în evidență de însuși contele Walewski, la 8/20 august 1858, într-o circulară, adresată reprezentanților Franței în străinătate, relativă la lucrările conferinței de la Paris. Comentînd principalele dispoziții ale convenției semnate în ajun, el a arătat, în acea circulară, că Franța, de îndată ce începuseră discuțiile între marile puteri europene pentru soluționarea chestiunii Orientului, propusese unirea Moldovei și a Țării Românești. Ea însă a fost obligată să țină seamă de punctul de vedere diferit al altor state și, în primul rînd, al Turciei. Ea a trebuit astfel să găsească soluția „pentru a concilia, pe cît posibil, aceste divergențe cu interesele principatelor". Dacă unirea completă, dorită de Franța, n-a fost consacrată prin convenția de la 7/19 august 1858, au fost obținute însă unele rezultate importante, ca denumirea de „Principatele-Unite", adoptarea aceleiași constituții pentru Moldova și Țara Românească, o legislație identică pentru materiile care n-au un caracter pur local, aceeași organizație militară, o înaltă Curte de justiție și de casație comună ambelor principate și, „mai presus de toate", Comisia Centrală de la Focșani, a cărei misiune esențială este de a unifica legislația Moldovei și a Țării Românești. Prin aceste dispoziții, Walewski declara că unirea a fost în fapt realizată [23].

Din declarațiile autorizate ale ministrului de externe francez reiese deci că, în sistemul constituțional făurit la 7/19 august 1858, Comisia Centrală de la Focșani a fost considerată de ctitorii ei ca o instituție fundamentală, de care au fost legate mari speranțe. Ei îi revenea îndeosebi misiunea de a realiza ceea ce, din cauza exigențelor diplomației, trebuiesc să fie amînat : unirea țărilor române.

---

[21] Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, art. 38—41.

[22] Ibidem, art. 42.

[23] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitri C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, vol. VII, pp. 336—337.

II. *Alcătuirea și atribuțiile Comisiei Centrale de la Focșani.*

În conformitate cu dispozițiile, deja menționate, ale convenției de la Paris din 7/19 august 1858, Moldova și Țara Românească constituiau două state, avînd fiecare un domn care guverna cu concursul miniștrilor responsabili și sub controlul unei Adunări legiuitoare, denumită „Adunare Electivă".

La Focșani, așadar la granița dintre cele două principate, funcționa Comisia Centrală, alcătuită din 16 membri, dintre care opt reprezentau Moldova și ceilalți opt reprezentau Țara Românească. Fiecare din cei doi domni numea cîte patru membri ai Comisiei Centrale, dintre persoanele care „exercitaseră funcții înalte în țară"; Camera de la Iași și cea de la București trimiteau fiecare dintre ele din sînul lor cîte patru deputați la instituția de la Focșani [24].

Comisia Centrală era permanentă [25], spre deosebire de Adunările Elective. Odată constituită, ea nu putea fi dizolvată. Ea singură decidea suspendarea sau amînarea lucrărilor ei pentru un termen de maximum patru luni [26].

Durata funcțiunii membrilor Comisiei Centrale, fie că erau numiți de domn, fie că erau desemnați de Adunarea Electivă, în condițiile indicate, era limitată la durata legislaturii principatului respectiv. Or, potrivit art. 16 al convenției de la Paris, Camera era aleasă pentru șapte ani. Ea însă putea să fie dizolvată de domn înainte de împlinirea celor șapte ani. Dizolvarea Adunării într-un principat, fie prin expirarea termenului mandatului ei, fie înainte de această expirare, avea deci de consecință reînnoirea membrilor Comisiei Centrale reprezentînd acel principat [27]. Printr-o dispoziție expresă a convenției de la Paris, ei își exercitau funcțiunea pînă la instalarea înlocuitorilor lor [28].

Dacă Adunarea Electivă din Iași și cea din București erau dizolvate în același timp, avea loc firește reînnoirea integrală a Comisiei Centrale. Este ceea ce s-a petrecut cu prilejul dizolvării celor două Camere, la 6 decembrie 1859 [29].

Membrii Comisiei Centrale erau inamovibili. Odată aleși sau numiți, ei nu puteau fi înlocuiți pînă la încetarea mandatului Adunării Elective a principatului respectiv. Deși această inamovibilitate n-a fost expres prevăzută prin convenția de la Paris, ea a fost însă unanim acceptată, ca decurgînd din însăși natura funcțiunii, ea fiind menită să asigure independența celor chemați să se rostească asupra celor mai gingașe probleme politice și juridice. Într-un singur caz s-a admis o derogare la principiul inamovibilității, derogare impusă de o absolută necesitate, anume s-a admis că, atunci cînd o boală gravă punea pe un

[24] Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, art. 27.

[25] Ibidem, art. 29, alin. 1.

[26] Ibidem.

[27] Cazul s-a ivit în 1861, cînd a fost dizolvată numai Adunarea Electivă a Țării Românești.

[28] Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, art. 29, alin. 3.

[29] Datele citate în lucrarea de față sînt după stilul vechi, exceptînd pe cele pentru care au fost indicate atît stilul vechi, cît și stilul nou.

membru al Comisiei Centrale în imposibilitate de a-şi împlini misiunea, el putea fi demis. Un asemenea caz s-a ivit în iunie 1860, cînd poetul Grigore Alexandrescu, numit de Cuza Vodă, membru al Comisiei Centrale din partea Ţării Româneşti, a săvîrşit unele acte care dovedeau neîndoioasa turburare a facultăţilor lui mintale. La cererea motivată a Comisiei Centrale [30], Cuza Vodă a înlocuit atunci pe Grigore Alexandrescu prin juristul Grigore Arghiropol [31]. Măsura a fost deci luată pe baza cererii chiar a Comisiei Centrale, întemeiată pe un motiv dintre cele mai grave. Procedura urmată, cu acel prilej, a constituit o puternică garanţie împotriva oricărui abuz.

Membrii Comisiei Centrale, numiţi de domn sau aleşi de Adunare, se bucurau aparent de cea mai desăvîrşită libertate în exerciţiul funcţiunii lor. Ei nu primeau un mandat imperativ şi nici măcar instrucţii de la organul care-i numise sau îi alesese [32]. Dacă aceste organe nu fuseseră autorizate, prin lege, să dea îndrumări, ele în fapt n-au lipsit să fixeze linia de conduită a membrilor corpului legiuitor din Focşani, aşa încît adesea le-au impus adoptarea unei anumite atitudini.

Din aparenta independenţă asigurată Comisiei Centrale a decurs şi consecinţa că membrii ei nu puteau fi traşi la răspundere pentru părerile rostite sau voturile emise în exerciţiul funcţiunii lor. Un asemenea „privilegiu al neresponsabilităţii" a fost consacrat prin art. 4 al regulamentului Comisiei Centrale [33].

Spre deosebire de Adunările Elective din Iaşi şi Bucureşti, care erau prezidate de Mitropolitul ţării [34], Comisia Centrală de la Focşani avea dreptul de a-şi alege ea însăşi preşedintele. Convenţia de la Paris atribuia acestuia un rol deosebit de important, acordînd precumpănire votului său, în cazul cînd, procedîndu-se la un scrutin, s-ar fi ivit paritate în voturile exprimate [35]. Pe lîngă preşedinte, mai erau aleşi un vice-preşedinte şi doi secretari. Durata funcţiunii lor era de un an [36].

Comisia Centrală întocmea regulamentul ei interior, în care erau prevăzute amănuntele procedurii lucrărilor ei. Acest drept îi fusese acordat printr-o dispoziţie expresă a convenţiei de la Paris [37]. Pe temeiul acelei dispoziţii care lăsa la suverana ei apreciere modul reglementării activităţii ei, Comisia Centrală a susţinut că-i aparţinea şi dreptul de a stabili ea însăşi bugetul ei [38]. În consecinţă, ea a fixat cifra anuală a cheltuielilor de personal şi material necesar funcţionării ei, cu excepţia creditelor relative la retribuirea membrilor ei [39]. Cheltuielile ast-

[30] Protocoalele Comisiei Centrale, Sesiunea II, Protocolul XVII (9 iunie 1860), p. 1.

[31] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 16 iunie 1860, p. 580.

[32] Protocoalele Com. Centrale, Ses. II, Prot. XXXVIII (23 iulie 1860), pp. 1—2.

[33] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. IX (29 mai 1859), p. 16.

[34] Convenţia de la Paris, art. 18, alin. 2.

[35] Ibidem, art. 31, alin. 3.

[36] Art. 18—20 din regulamentul Comisiei Centrale (Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Protocolul IX (29 mai 1859), p. 16).

[37] Convenţia de la Paris, art. 31, alin. 4.

[38] Protocoalele Com. Centrale, Ses. I, Prot. XXXIX (18 august 1859), p. 7.

[39] Ibidem, Ses. I, Prot. XIV (8 iunie 1859), p. 48.

fel votate de Comisia Centrală, împreună cu creditele pentru retribuirea membrilor ei, au fost inserate, în proporție de 50%, în bugetul general al fiecărui principat, cu aprobarea Adunării Elective respective [40].

Astfel organizată, Comisia Centrală de la Focșani a fost înzestrată cu importante atribuții în materie de legislație și de administrație.

În ceea ce privește legislația, convenția din 7/19 august 1588 i-a acordat dreptul de inițiativă cu privire la legile de interes comun ambelor principate. Ea singură avea să elaboreze asemenea proiecte de legi. Nici domnitorii, nici Adunările Elective n-aveau o astfel de prerogativă. Convenția de la Paris era foarte clară și prevedea că „hospodarii" doar vor putea trimite Comisiei Centrale „propunerile ce li se vor părea de folos a preface în proiecte de legi comune amîndurora principatelor" [41]. Conform acestui text, domnitorii nu puteau deci sesiza Comisia Centrală decît cu simple „propuneri". Punîndu-se în aplicare noile instituții, a prevalat însă o interpretare extensivă și s-a admis că domnitorii puteau supune instituției din Focșani propuneri redactate sub forma unor anteproiecte de legi [42]. De asemenea s-a admis că Adunarea Electivă dintr-un principat avea posibilitatea de a atrage atenția guvernului din acel principat asupra necesității de a se vota o lege avînd un anumit obiect și că guvernul era atunci dator să dea urmare invitației Camerei, sesizînd, printr-un mesaj domnesc, Comisia Centrală.

Ca legi „de un interes general ambelor principate", convenția de la Paris cita o serie de exemple încheiînd această enumerare printr-o formulă foarte vastă. Ea considera ca legi de interes general pe cele referitoare la unitatea legislației, la înființarea, menținerea sau îmbunătățirea unirii vămilor, a poștelor și telegrafului, la fixarea prețului monetar, precum și cele relative la „deosebitele materii de folos public comun ambelor principate" [43]. Formula finală era așa de largă, încît îngloba mai toate materiile cu privire la care s-ar fi putut legifera.

Deși menționate deja, în art. 34, ca fiind legi de interes comun ambelor principate acelea care se refereau la „unitatea legislației", convenția de la Paris a repetat, în articolul următor, că „legile în ființă" în Moldova și în Țara Românească trebuiau să fie codificate de Comisia Centrală și puse „în armonie cu actul constitutiv al noii organizații". Așadar, printre misiunile încredințate instituției de la Focșani era și aceea de a înfăptui unificarea legislației celor două principate. Unificarea nu trebuia să se limiteze la domeniul dreptului public, ci să cuprindă și dreptul privat, așa cum preciza art. 35, alin. 2, al convenției de la Paris. Acest text dădea Comisiei Centrale sarcina de a „revizui Regulamentele Organice, precum și condicele civile, criminale, de comerț și de procedură, astfel încît, afară de legile curat de interes local, să nu mai fie în viitor decît unul și același trup de legislație, care să se

[40] Vezi, de ex., bugetul Țării Românești pe 1860 în „Mon. of. al Țării Românești", 13 oct. 1860, p. 1093.

[41] Convenția de la Paris, art. 33, alin. 1.

[42] *Guvernul și Comisiunea Centrală*, „Românul", 8 martie 1860, p. 218.

[43] Convenția de la Paris, art. 34.

execute în ambele principate [...]". În asemenea condiții, domeniul legislației locale era foarte redus.

Cu doi domnitori și cu două Camere, cărora Comisia Centrală le servea de intermediară, lungă și anevoiasă era procedura. Proiectele de interes comun, după ce erau elaborate la Focșani, erau supuse dezbaterii Adunărilor Elective din București și Iași. Fiecare din aceste Adunări avea posibilitatea fie să respingă, fie să adopte fără modificare, fie să amendeze textul ce i se prezentase. În această ultimă ipoteză, proiectul amendat era înapoiat Comisiei Centrale. Modificări identice adoptate de Camera din București și de cea din Iași trebuiau să fie acceptate și de Comisia Centrală, dacă ea le considera compatibile cu noua organizare constituțională consacrată prin convenția de la Paris [44]. În cazul în care amendamentele Camerei Țării Românești ar fi fost diferite de cele ale Camerei moldovene, Comisia Centrală stabilea textul definitiv al proiectului. Apoi Adunările din București și Iași erau chemate să se rostească asupra acestui proiect. Ele nu aveau dreptul de a-l mai modifica. Ele nu-l puteau decît primi sau respinge în totalitatea lui. După adoptarea proiectului de lege de către ambele Camere, el era înaintat domnitorului Țării Românești și domnitorului Moldovei spre a fi sancționat. Fiecare dintre ei avea facultatea de a refuza să sancționeze textul ce i se înfățișa, fără a fi obligat să indice motivele deciziei sale [45]. După ce ambii domnitori acordau sancțiunea lor, avea loc promulgarea și publicarea noii legi. Numai atunci ea era pusă în aplicare.

Așadar, numeroase obstacole se puteau ivi pînă la încheierea fazei finale. Împotrivirea uneia din Adunări sau refuzul unuia dintre domnitori de a întări un proiect de lege duceau la un impas, din care nu se putea ieși, cu toată hotărîrea contrară a celeilalte Adunări sau a celuilalt domn.

Pentru legile de interes local, procedura elaborării lor era mai simplă. Domnul avea inițiativa lor [46]. Proiectul de lege de interes local, după ce era votat de Adunarea Electivă a principatului respectiv, era supus Comisiei Centrale, care nu avea decît o competență limitată la verificarea constituționalității. Ea era chemată numai să aprecieze dacă textele ce-i erau înfățișate erau „potrivite cu dispozițiile constitutive ale noii organizații" [47]. Dacă răspunsul ei era negativ, proiectul de lege nu putea fi sancționat de domn.

După cum se vede, în conformitate cu convenția de la Paris din 7/19 august 1858, Comisia Centrală avea misiunea de a veghea la respectarea noii organizații constituționale. Hotărîrea pe care ea o rostea în această privință era inapelabilă. Domnitorul care a fi nesocotit o asemenea hotărîre ar fi săvîrșit o lovitură de stat.

Un sistem asemănător de control preventiv al constituționalității legilor funcționa, în acea epocă, în Franța. Constituția franceză de la

[44] Convenția de la Paris, art. 32, alin. 1, și art. 36, alin. 2.
[45] Ibidem, art. 14.
[46] Ibidem, art. 14, alin. 2.
[47] Ibidem, art. 37.

14 ianuarie 1852 (stilul nou) încredințase Senatului sarcina deosebit de importantă de a asigura supremația constituției asupra legilor ordinare, împiedicînd punerea în aplicare a dispozițiilor contrare constituției din proiectele de legi votate de Adunarea deputaților. Așadar, în această privință, Comisiei Centrale de la Focșani i-a fost încredințat un rol similar aceluia pe care l-a avut Senatul sub domnia lui Napoleon al III-lea, pînă în mai 1870 [48].

Pe lîngă atribuțiile ei legislative, Comisia Centrală de la Focșani a fost înzestrată și cu atribuții administrative. Astfel, potrivit convenției de la Paris, ea avea dreptul de a „arăta hospodarilor abuzurile ce i se vor părea de trebuință a [se] stîrpi și a însemna îmbunătățirile ce ar fi de trebuință a se introduce în osebitele ramuri ale administrației" [49].

Termenii foarte largi folosiți de convenția de la Paris îngăduiau Comisiei Centrale să primească reclamații de la particularii care ar fi pretins că erau victime ale unor acte arbitrare, săvîrșite de funcționari publici, și de a judeca acele reclamații. În modul acesta, ea constata dacă actul era în adevăr ilegal și aprecia dacă era cazul să fie sesizat șeful statului. De asemenea, ea avea dreptul de a întocmi proiecte de reforme pentru ramul administrativ și de a le înainta domnitorilor, aceștia urmînd să aprecieze utilitatea și oportunitatea reformelor.

Acordînd aceste drepturi Comisiei Centrale, convenția de la Paris se inspirase de la atribuțiile pe care le exercita Consiliul de Stat francez. În adevăr, conform decretului organic de la 25 ianuarie 1852 (stil nou), Consiliul de Stat francez se rostea asupra reclamațiilor introduse de particularii lezați prin acte ilegale ale autorității administrative. El nu pronunța propriu-zis o decizie judecătorească, ci, pentru soluționarea acelei reclamații, dădea șefului statului un aviz pe care acesta mai întotdeauna și-l însușea. Consiliul de Stat francez era consultat și cu privire la reformele plănuite pentru o mai bună organizare a serviciilor publice. El avea și importanta misiune de a întocmi proiectele de legi, care erau înaintate dezbaterii Adunării deputaților ; după ce Camera le adopta, Senatul francez era chemat să aprecieze constituționalitatea lor [50].

Așadar, în ceea ce privește dreptul de a semnala domnitorului abuzurile comise de funcționarii publici și de a supune aprecierii lui reformele de introdus în administrație, precum și în ceea ce privește sarcina de a elabora proiectele de legi comune ambelor principate, Comisia Centrală a fost dotată cu atribuții asemănătoare acelora ale Consiliului de Stat francez din epoca lui Napoleon al III-lea. Cît despre controlul preventiv al constituționalității legilor, dreptul conferit Comisiei Cen-

[48] Joseph-Barthélemy, *Histoire parlementaire et législative de la France depuis 1789*, Curs profesat la Școala de științe politice din Paris în 1928—1929, Paris, Les cours de droit, 1929, p. 170.

[49] Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, art. 32, alin. 2.

[50] Léon Aucoc, *Le Conseil d'Etat avant et depuis 1789. Ses transformations, ses travaux et son personnel*, Paris, 1876, pp. 129—139 ; Joseph-Barthélemy, *op. cit.*, pp. 172—173.

trale de la Focşani era vădit inspirat din prerogativele acordate Senatului francez sub al doilea imperiu.

Cu asemenea atribuţii, avînd totodată de îndeplinit şi misiunea Consiliului de Stat şi aceea a Senatului, Comisia Centrală de la Focşani a fost considerată de contemporani ca principalul organ al sistemului constituţional făurit prin convenţia de la Paris din 7/19 august 1858 [51] sau ca „cea mai înaltă dregătorie în stat" [52]. De aceea ea a şi fost denumită în scrierile juridice ale acelei vremi, ca şi în articolele din ziare, „înaltul corp de la Focşani".

Această preeminenţă s-a manifestat prin faptul că, în noua organizare constituţională a Principatelor-Unite, Comisia Centrală a fost situată pe un rang mai înalt decît Adunările Elective şi decît guvernele celor două principate ale căror acte ea a avut dreptul să le controleze. În consecinţă, ea a fost în corespondenţă cu însuşi şeful statului. De la acesta ea a primit „propunerile" pentru redactarea proiectelor de legi de interes comun, precum şi proiectele de legi de interes local votate de Adunarea Electivă şi i-a adus la cunoştinţă abuzurile ce trebuiau înlăturate, îmbunătăţirile ce s-ar fi cuvenit să fie introduse în administraţie, precum şi proiectele de legi pe care le întocmise ea însăşi, la cererea lui sau din propria ei iniţiativă.

Neadmiţînd vreo ştirbire a poziţiei ei în stat, Comisia Centrală a refuzat, la 28 august 1859, să ia în consideraţie un proiect de lege care-i fusese înaintat, fără mesaj domnesc, de către preşedintele Consiliului de Miniştri al Moldovei [53]. Ea a stabilit apoi, printr-o rezoluţie, adoptată la 12 noiembrie 1859, procedura corespondenţei ei cu şeful statului. Potrivit acelei rezoluţii, proiectele de legi pe care Comisia Centrală le elabora aveau să fie trimise domnitorului, cu o adresă, prin mijlocirea preşedintelui Consiliului de Miniştri al principatului în care se afla Alexandru Ioan Cuza, iar o copie a acelei lucrări urma să fie comunicată şefului guvernului din celălalt principat. În ceea ce priveşte „propunerile" domnitorului, ele aveau să fie înaintate Comisiei Centrale printr-un mesaj domnesc, transmis prin intermediul preşedintelui Consiliului de Miniştri al principatului unde se luase iniţiativa lor [54]. În fapt, rînduiala astfel stabilită n-a fost riguros respectată chiar de către Comisia Centrală. Dacă ea a înaintat unele din lucrările ei domnitorului [55], altele ea le-a adresat numai şefului guvernului [56].

---

[51] George Costaforu, *Magazinul judecătoresc*, I (1855—1858), Bucureşti, pp. 514—515. În acest sens s-a rostit şi Mihail Kogălniceanu în şedinţa Comisiei Centrale de la 12 noiembrie 1859 (Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXXIII, p. 1).

[52] *Comissia Centrală*, articol publicat în ziarul „Curierul Principatelor-Unite", 24 mai 1859, p. 17.

[53] Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. XLV (28 august 1859), p. 4.

[54] Ibidem, Ses. I,Prot. LXXIII (12 noiembrie 1859), p. 3.

[55] De ex., Comisia Centrală a trimis lui Alexandru Ioan Cuza, cu o adresă, proiectul de constituţie pe care l-a redactat (Prot. Com. Centrale, Ses. I, Prot. LXXIII, 12 noiembrie 1859, p. 3).

[56] De ex., Arh. Stat. Buc., Com. Centrală Focşani, dosarul 5303/1860, f. 5; dosarul 5323/1860; f. 1; etc.

Mari au fost nădejdile puse în această instituție, îndată după crearea ei. De la ea mulți au așteptat nu numai realizarea Unirii, dar și înfăptuirea unor adînci reforme, care să transforme din temelie Moldova și Țara Românească [57]. Au fost însă și unii bărbați politici care n-au împărtășit acest entuziasm. Ei au fost de părere că modul cum fuseseră orînduite noile instituții ale statului era prea complicat pentru a putea da roade bune. Îndeosebi Nicolae Suțu, care dobîndise o bogată experiență conducînd, pe rînd, mai toate ministerele în Moldova, sub regimul lui Mihai Sturza și apoi al lui Grigore Ghika, și-a manifestat foarte curînd scepticismul. El a semnalat că cu doi domnitori, cu două Adunări Elective, la care se adăuga și Comisia Centrală de la Focșani, pentru orice proiect de lege de interes comun trebuind să se pună de acord cinci organe independente unul de celălalt, era necesar un timp extrem de îndelungat pentru a se putea ajunge la un rezultat pozitiv. Cu asemenea complicații, mersul trebilor publice era foarte anevoios și reorganizarea statului foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă [58].

Evenimentele care au urmat aveau să confirme în oarecare măsură scepticele prevederi ale lui Nicolae Suțu.

III. *Perioda intermediară de la punerea în aplicare a convenției de la Paris din 7/19 august 1858, pînă la întrunirea Comisiei Centrale (10 mai 1859).*

Semnată la 7/19 august 1858, convenția de la Paris a fost pusă în aplicare după ce a avut loc schimbul de ratificări și au fost investiți noii caimacami ai Moldovei și ai Țării Românești.

La 19 octombrie 1858, Afif Bei, comisarul Înaltei Porți, a procedat, la Iași, la instalarea comisiei provizorii, alcătuită din Ștefan Catargiu, Vasile Sturza și Anastasie Panu, care, înlocuind pe Nicolae Conachi-Vogoridi, avea să exercite prerogativele șefului statului pînă la alegerea viitorului domn [59]. În aceeași zi, în sala Obșteștii Adunări din București, un alt comisar al sultanului, Chiamil Bei, citea hatișeriful împărătesc, care punea capăt căimăcămiei lui Alexandru Ghica și încredința cîrmuirea provizorie a Țării Românești, președintelui divanului domnesc (Ioan Manu), ministrului dreptății (Ioan Al. Filipescu) și ministrului trebilor din lăuntru (Emanoil Băleanu), aflați în dregătorie la data încetării domniei lui Barbu Știrbei [60]. După aceste ceremonioase instalări, hatișeriful sultanului și convenția de la Paris au fost publicate în foile oficiale ale celor două principate [61]. Astfel a intrat în vigoare

[57] În acest sens, îndeosebi G. Costaforu, *Magazinul judecătoresc*, I (1855—1858), pp. 503—527 și pp. 545—549. Vezi și „Curierul Principatelor-Unite", 24 mai 1859, p. 17.

[58] N. Soutzo, *Mémoires*, Vienne, Gerold et C-ie, 1899, pp. 366—367.

[59] „Gazeta de Moldavia", 20 oct. 1858, p. 329.

[60] „Românul", 20 octombrie 1858, p. 330.

[61] „Buletinul oficial al Țării Românești", 21 oct. 1858, p. 333; „Monitorul oficial al Moldovei", 28 oct. 1858, p. 1; „Buletinul oficial al Moldovei", 2 noiembrie 1858, pp. 363—364.

noua orînduire constituțională hărăzită Moldovei și Țării Românești prin actul semnat de reprezentanții marilor puteri europene la 7/19 august 1858.

Întrucît, potrivit convenției de la Paris, Comisia Centrală de la Focșani urma să fie constituită din membrii desemnați de Adunările Elective ale celor două principate și din membrii numiți de domnitorii acestor principate, ea nu putea lua ființă decît după alegerea Adunărilor și după intrarea în funcțiune a noilor domni.

Se știe că, după ce au avut loc alegerile generale, s-a întrunit Camera Moldovei și, la 5 ianuarie 1859, ea a ales domn pe Alexandru Ioan Cuza, iar la 24 ianuarie 1859, prin votul unanim al Camerei din București, Alexandru Ioan Cuza a devenit domn și al Țării Românești. Îndoita alegere de la 5 și 24 ianuarie 1859 a fost urmată de frămîntări interne și de dificultăți externe.

În timp ce, îndeosebi în Moldova, unii bărbați politici se străduiau să grăbească înfăptuirea deplinei uniri, spre a pune marile puteri europene în fața unui fapt împlinit, Turcia refuza să recunoască pe Alexandru Ioan Cuza ca domn al celor două principate. Împotrivirea ei la orice act care putea întări unirea Moldovei și a Țării Românești era sprijinită de Austria.

Aceste împrejurări au determinat amînarea constituirii Comisiei Centrale. Însăși Franța, care, pe atunci, era, față de Cuza Vodă, cea mai binevoitoare dintre puterile garante, a dat sfaturi de amînare. Contele Walewski, ministrul de externe al lui Napoleon al III-lea, a făcut cunoscut, în martie 1859, că numirea membrilor Comisiei Centrale i se părea atunci inoportună [62]. Intervenția sa a fost desigur dictată de considerația că asemenea numiri ar fi sporit dificultățile ce se opuneau recunoașterii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al celor două principate. Avînd în vedere că stagnarea impusă astfel românilor nu putea dăinui fără grave consecințe și că reorganizarea celor două țări surori nu putea fi realizată, potrivit convenției de la Paris, decît cu concursul Comisiei Centrale, Cuza Vodă a luat hotărîrea de a nu ține seamă de sfatul ce primise. Silit de starea de necesitate în care se aflau Moldova și Țara Românească, el a pășit, chiar în cursul lunii martie *1859*, la îndeplinirea formelor legale pentru constituirea Comisiei Centrale.

Între timp, dispozițiile convenției de la Paris referitoare la Comisia Centrală făcuseră obiectul cercetării aprofundate a celor mai de seamă juriști români din acea epocă. George Costaforu, profesor la Colegiul Sfîntul Sava din București, le-a consacrat un lung studiu în „Magazinul judecătoresc" [63]. El considera Comisia Centrală ca „adevăratul suveran" al Principatelor-Unite, ca „adevăratul reprezentant al moldo-românilor" [64]. Declara că ei îi incumba sarcina de a întocmi „constituțiunea singură și unică pentru tot statul moldo-român" și că ea era nu

[62] Dimitrie A. Sturdza și J. J. Skupiewski, *Acte și documente relative la istoria renașterei României*, vol. IX, București, 1901, pp. 305—306.

[63] Magazinul judecătoresc, I (1855—1858), pp. 503—527 și pp. 545—549.

[64] Ibidem, p. 514 și p. 515.

numai „păzitorul fidel al constituției și al instituțiilor țărilor unite", dar și „observatorul faptelor domnilor" [65]. Așadar, după opinia lui G. Costaforu, actele și faptele domnitorilor erau supuse controlului Comisiei Centrale. Ea exercita controlul ei și asupra „lucrărilor" Adunărilor Elective [66].

Un alt jurist care s-a bucurat de un mare prestigiu în acea epocă, Basile Boerescu, a publicat în ziarul „Naționalul" din București, în 1858, o serie de articole despre convenția de la Paris, în care s-a ocupat pe larg și de Comisia Centrală de la Focșani [67]. El a revenit asupra acestui subiect în „Naționalul" de la 9 aprilie 1859, schițînd planul de activitate al noii instituții și indicînd drept primul ei obiectiv elaborarea unui proiect de constituție. În această privință, Basile Boerescu era deci de acord cu George Costaforu.

În mecanismul așa de complicat al sistemului adoptat prin convenția din 7/19 august 1858, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al Moldovei și al Țării Românești, a introdus o sensibilă simplificare. Acest rezultat Basile Boerescu, cu strălucitul lui talent, l-a semnalat în discursul pe care l-a rostit în chiar ședința istorică a Camerei din București de la 24 ianuarie 1859, după ce rezultatul votului fusese proclamat [68]. Dacă domnitor al Țării Românești — zicea marele orator — ar fi fost altă persoană decît domnitorul Moldovei, s-ar fi putut vedea la Iași urmîndu-se altă linie politică decît la București. În cazul cînd ambii domni n-ar fi izbutit să se pună de acord, consecința ar fi fost „că și ministerele lor și Camerele lor și membrii lor din Comisiunea Centrală ar fi diferit de principii și sentimente". Adunările Elective din Iași și din București neurmărind același țel, iar membrii moldoveni ai Comisiei Centrale neîmpărtășind crezul politic al reprezentanților Țării Românești, rezultatul ar fi fost obstrucția activității puterii legiuitoare. Cele două state avînd însă același domn, Basile Boerescu arăta că directivele, după care Moldova și Țara Românească vor fi cîrmuite, vor fi unitare. Așadar, aceste directive vor călăuzi Camerele, precum și Comisia Centrală.

Cu multă claritate, B. Boerescu indica deci primejdia sterilității legislative de care Principatele-Unite fuseseră amenințate, dacă pe tronul Țării Românești s-ar fi aflat alt domn decît pe tronul Moldovei, primejdie de care el credea că neamul nostru fusese ferit prin îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza.

Lui B. Boerescu îi revine și meritul de a fi stăruit asupra necesității de a nu se mai amîna constituirea Comisiei Centrale. Ziarul bucureștean „Naționalul", aflat sub direcția sa efectivă, arăta, la 22 februa-

[65] Ibidem, p. 515.

[66] Ibidem, p. 553.

[67] Basile Boerescu a retipărit aceste articole în limba franceză, într-o broșură intitulată: *Examen de la Convention du 19 août 1858 relative à l'organisation des Principautés Danubiennes*, Paris, E. Dentu, 1858, 61 p.

[68] „Naționalul", 19 februarie 1859, p. 83. Aceleași păreri au fost susținute de B. Boerescu într-un articol, intitulat: *Alesul românilor*, publicat în „Naționalul" de la 1 februarie 1859, p. 62.

rie 1859, că, după îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, Europa ne privea cu un deosebit interes. Spre a dovedi vrednicia noastră, eram datori să desfăşurăm o activitate „care să fie în raport cu înălţimea actului de la 24 ianuarie". Această activitate trebuia îndreptată în direcţia întăririi unirii. Era deci indispensabil să se procedeze cît mai curînd la unificarea legislaţiei Moldovei şi a Ţării Româneşti, precum şi la reorganizarea oştirii. Pentru înfăptuirea unităţii legislative, „Naţionalul" cerea să nu mai zăbovească întrunirea la Focşani a Comisiei Centrale.

Acest apel a avut ecoul dorit. Cu toate că mai subzistau dificultăţi externe, totuşi Cuza Vodă a avut curajul să le înfrunte, aşa încît, la 10 mai 1859, s-a deschis prima sesiune a Comisiei Centrale.

De la intrarea în vigoare a convenţiei de la Paris şi pînă la 10 mai 1859 s-au pus numeroase probleme, pentru dezlegarea cărora intervenţia puterii legiuitoare era necesară. Astfel, situaţia financiară a Moldovei şi a Ţării Româneşti era foarte grea. Sarcinile statului sporiseră simţitor. Veniturile lui erau însă insuficiente. Pentru a face faţă nevoilor bugetare crescînde era necesară crearea de noi resurse fiscale, adică înfiinţarea de noi impozite sau mărirea celor existente. Criza economică mondială avusese repercusiuni şi în ţările dunărene. Exportul produselor româneşti scăzuse considerabil. Hambarele erau pline de cereale, pentru care nu se mai iveau cumpărători, atît dincoace cît şi dincolo de Milcov. Credite nu se mai acordau decît cu multă parcimonie. Operaţiile comerciale se făceau aproape numai în numerar. Falimentele se înmulţeau. Piaţa trecea printr-o perioadă de lungă stagnare şi de mari îngrijorări. Cei loviţi de depresiunea economică solicitau insistent sprijinul statului, spre a fi salvaţi de la ruina totală. Totodată, desfiinţarea privilegiilor, prin art. 46 al convenţiei de la Paris, atrăgea consecinţa că privilegiaţii de odinioară trebuiau să fie şi ei supuşi la obligaţiile care pînă atunci incumbaseră numai celorlalte clase sociale. O asemenea reformă nu putea fi înfăptuit decît pe calea legislativă.

În acea perioadă anterioară constituirii Comisiei Centrale a venit în discuţie chestiunea dacă proiectele de legi, adoptate de Adunarea *Electivă, puteau fi puse* în aplicare fără încuviinţarea prealabilă a corpului legiuitor din Focşani. Soluţia negativă a prevalat la Iaşi. La Bucureşti, dezlegarea a fost însă diferită, admiţîndu-se soluţia afirmativă.

Această chestiune a dat loc la interesante dezbateri în capitala Moldovei, după ce Camera de la Iaşi a votat, la 3 februarie 1859, un proiect de lege, prin care proprietăţile imobiliare urbane şi rurale erau impuse la plata unui impozit de 5.000.000 lei. Impozitul era denumit „extraordinar şi provizoriu", deoarece el avea să fie perceput numai în anul 1859, în patru tranşe trimestriale. Deci el înceta de a mai fi în vigoare în 1860. Cotitatea lui nu trebuia să depăşească 5% din venitul net al proprietăţii nemişcătoare. Comisii speciale urmau să evalueze acel venit.

Ministrul de finanţe al Moldovei, Grigore Bals, supunînd domnitorului proiectul de lege spre sancţionare şi promulgare, a arătat, în raportul său, că, în conformitate cu art. 37 din convenţia de la Paris, s-ar

fi cuvenit ca, înainte de întărirea șefului statului, să se fi cerut și obținut asentimentul Comisiei Centrale. Deoarece Comisia Centrală nu era constituită și deoarece impozitul extraordinar de 5 milioane lei era limitat la anul 1859, ministrul de finanțe afirma că noua lege n-ar mai putea fi aplicată, dacă s-ar aștepta, pentru sancționarea și promulgarea ei, întrunirea Comisiei Centrale. Împărtășind acest punct de vedere, Cuza Vodă, la 16 februarie 1859, a semnat decretul de sancționare și de promulgare. Prin acel decret, el a decis însă că legea înființînd impozitul de 5 milioane lei „se va trimite" Comisiei Centrale, după ce va fi constituită, apreciind că astfel vor fi respectate prevederile art. 37 din convenția de la Paris [69].

Procedura urmată cu acest prilej a fost considerată de Adunarea Electivă a Moldovei ca violînd dispozițiile fundamentale ale noii organizări constituționale. În ședința de la 5 martie 1859, deputatul I. Cantacuzin a susținut că, publicîndu-se în „Monitorul oficial al Moldovei" de la 24 februarie 1859 „legea" privitoare la darea extraordinară de 5 milioane lei pentru a fi pusă îndată în vigoare, n-au fost respectate formele constituționale prevăzute pentru elaborarea legilor, de vreme ce sancționarea și promulgarea n-au fost precedate de încuviințarea Comisiei Centrale [70]. Ministrul de finanțe, Grigore Balș, a răspuns invocînd necesitatea de a se încasa cît mai curînd noul impozit, din cauza grelei situații financiare a Moldovei. El a declarat că, întrucît darea de 5 milioane lei avea să fie percepută trimestrial numai în cursul anului 1859 și întrucît primul trimestru din acest an era aproape expirat, nu s-ar fi putut încasa pînă la sfîrșitul lunii decembrie 1859 impozitul pe care noua lege îl crea, dacă s-ar fi așteptat încuviințarea Comisiei Centrale, instituție care încă nu intrase în funcțiune. După lungi discuții, la care au participat, printre alții, și ministrul justiției, Manolachi Costachi Epureanu, dezbaterile s-au încheiat prin votarea unei moțiuni, care dezaproba modul cum guvernul procedase. Acea moțiune constata că „înfățoșarea la Comisia Centrală a legei votate pentru o contribuție de 5 milioane, în urma punerei ei în lucrare, iar nu înainte, constituie o violare a art. 37 din convenție" [71].

După votul Adunării a urmat demisia guvernului. Rămas în minoritate la Cameră, cabinetul prezidat de Vasile Sturza s-a retras de la cîrma țării. La 6 martie 1859, Ion Ghica a fost numit președinte al Consiliului de miniștri din Moldova [72]. La 8 martie au fost numiți și ceilalți membri ai cabinetului [73]. Primul act al noului guvern a fost publicarea programului său, prin care a luat angajamentul de a respecta convenția de la 7/19 august 1858 și de a aplica „sincer și neîntîrziat" dispozițiile ei [74]. El s-a angajat așadar de a nu săvîrși acte contrare prevederilor convenției, referindu-se neîndoios la votul de blam dat cabinetului Va-

[69] „Monitorul oficial al Moldovei", 24 februarie 1859.
[70] Ibidem, 9 martie 1859.
[71] Ibidem, 11 martie 1859.
[72] Ibidem, 7 martie 1859.
[73] Ibidem, 9 martie 1859.
[74] Ibidem, 11 martie 1859.

sile Sturza de către Adunarea Electivă şi înţelegînd să asigure Camera deputaţilor că nu va urma metoda guvernului precedent, pe care ea o dezaprobase.

Cu totul diferită a fost atitudinea Adunării Elective de la Bucureşti, faţă de dificultăţile la care a dat loc întîrzierea constituirii Comisiei Centrale. În cursul lunii februarie 1859, ministerul Ţării Româneşti a prezentat Camerei două proiecte de legi de o însemnătate deosebită pentru acele vremuri. Primul din aceste proiecte reglementa învoielile dintre săteni şi proprietarii sau arendaşii de moşii. Cel de al doilea prevedea contractarea unui împrumut de 200.000 galbeni, al cărui produs era destinat ajutorării comercianţilor loviţi de urgia crizei economice. Ajutorul ce li se acorda consista din scontarea poliţelor lor pentru un termen de trei luni, care, în anumite condiţii, putea fi prelungit pînă la un an. După ce ambele proiecte au fost adoptate de Cameră, cu unele modificări, s-a pus chestiunea de a se şti dacă ele puteau fi sancţionate, promulgate şi aplicate, fără să fi fost în prealabil încuviinţate de Comisia Centrală, care, la acea dată, nu era constituită.

În şedinţa Camerei din Bucureşti de la 14 martie 1859, ministrul afacerilor străine, Dumitru Brătianu, a adus la cunoştinţa deputaţilor dificultatea de ordin constituţional care se ivise. El a cerut Adunării ca, printr-un vot al ei, să împuternicească guvernul de a supune domnitorului proiectul de lege al învoielilor agricole spre sancţionare, fără să se mai solicite asentimentul Comisiei Centrale [75].

Spre a înlătura greutăţile ivite şi, în acelaşi timp, spre a evita ca Adunarea să voteze propunerea guvernului — un asemenea vot ar fi putut constitui, în viitor, un primejdios precedent — unii deputaţi au afirmat că proiectul relativ la învoielile agricole nu cuprindea dispoziţii noi de natură legislativă, ci doar „măsuri provizorii" sau „instrucţii" care interpretau legea în vigoare [76]. Aşadar, după opinia lor, nu era cazul de a se sancţiona şi promulga acele dispoziţii, ci ele trebuiau aplicate pe calea administrativă, fie printr-un decret sau o ordonanţă domnească, fie chiar printr-o decizie ministerială.

Neîmpărtăşind acest punct de vedere, I. C. Brătianu a susţinut dimpotrivă că proiectul votat de Cameră avea evident caracter legislativ. El a declarat totodată că nu se viola convenţia de la Paris, dacă acel proiect de lege, precum şi cel pentru ajutorarea comercianţilor cu 200.000 galbeni ar fi fost sancţionate şi promulgate fără încuviinţarea Comisiei Centrale, invocînd în sprijinul acestei teze două argumente : 1) prevederile convenţiei de la Paris nu puteau fi integral aplicate, decît atunci cînd vor fi create „toate părţile constitutive ale maşinei guvernamentale" ; în consecinţă, Comisia Centrală nefiind constituită, dispoziţiile convenţiei de la Paris relative la obligaţia de a supune Comisiei Centrale proiectele de legi votate de Adunarea Electivă nu puteau fi aplicate ; 2) starea de necesitate impunea să se ia măsuri urgente şi

[75] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 13 aprilie 1859, p. 163.

[76] Această părere a fost exprimată de deputaţii G. Ştirbei, Văleanu şi Dimitrie Ghica (Ibidem, pp. 163—164).

nu îngăduia să se aștepte întrunirea Comisiei Centrale pentru punerea în lucrare a acelor măsuri [77].

Aceste argumente au determinat pe majoritatea deputaților să admită cererea guvernului. O moțiune a fost adoptată, prin care Adunarea Electivă a Țării Românești declara că cele două legi, votate în ședințele de la 6 și 14 martie 1859, legi relative la relațiile dintre țărani și moșieri și la combaterea crizei economice, erau „de o natură urgentă și cu totul de circonstanță". Pentru aceste considerații și deoarece Comisia Centrală încă nu funcționa, Adunarea socotea că domnitorul putea sancționa și promulga acele două legi [78].

Așadar, Camera din București și cea din la Iași s-au rostit asupra aceleiași chestiuni în sensuri opuse. La 14 martie 1859, cînd majoritatea Adunării Elective a Țării Românești și-a dat adeziunea la moțiunea de mai sus, ea a avut desigur cunoștință de votul Camerei ieșene de la 5 martie 1859, care pricinuise demisia cabinetului Vasile Sturza. Totuși deputații munteni n-au ezitat să respingă interpretarea rigidă a textului convenției de la Paris, adoptată de colegii lor moldoveni, și să consacre o interpretare mai suplă a acelui text. Ei au preferat o asemenea soluție, îndemnați fiind de interesele lor. În adevăr, prin noile dispoziții referitoare la învoielile agricole, ei și-au procurat forța de muncă necesară exploatării moșiilor lor în condițiile cele mai favorabile și într-o perioadă cînd orice amînare le-ar fi fost păgubitoare. Prin sprijinul acordat comercianților loviți de criza economică, printre care s-au aflat și mulți arendași, ei au ajutat o numeroasă categorie de alegători și totodată s-au asigurat că arenzile ce le erau datorate le vor fi achitate. În același timp, împiedicînd prăbușirea arendașilor, ei au luat precauțiunea de a frîna prăbușirea prețului arenzilor.

În urma votării moțiunii Adunării Elective din București, a fost sancționată, promulgată și publicată legea pentru contractarea împrumutului de 200.000 galbeni [79]. Cît despre noile rînduieli referitoare la învoielile dintre țărani și moșieri, ele n-au mai fost puse în lucrare sub forma unei legi, ci printr-un decret domnesc al cărui cuprins a fost adus la cunoștința obștească printr-o decizie ministerială, publicată în „Monitorul oficial al Țării Românești" [80]. A prevalat deci teza că aceste rînduieli nu inovau, ci doar puneau în executare dispozițiile legii în vigoare, adică ale legii din 1851 referitoare la reciprocele drepturi și îndatoriri ale proprietarilor și ale lucrătorilor pămîntului. La această teză se raliase și Basile Boerescu, cu marea lui autoritate [81].

Precedentul creat prin legea de la 23 martie 1859 relativă la contractarea împrumutului de 200.000 galbeni a fost urmat, în Țara Românească, și în alte cazuri. La 20 aprilie 1859, a apărut, în foaia publicațiilor oficiale, „legiuirea pentru lefile amploiaților Adunării Elective

[77] Ședința Camerei Țării Românești de la 14 martie 1859 („Mon. of. al Țării Românești" de la 13 aprilie 1859, p. 164).
[78] „Mon. of. al Țării Românești", 13 aprilie 1859, p. 164.
[79] Ibidem, 23 martie 1859, p. 117.
[80] Ibidem, 20 martie 1859, p. 115.
[81] „Naționalul", 8 martie 1859, p. 101.

din Bucureşti“ [82], adică bugetul cancelariei acelei Adunări, fără să se fi cerut încuviinţarea Comisiei Centrale. De asemenea, fără această încuviinţare, s-a publicat în acelaşi număr al „Monitorului“, sub titlul de „legiuire“ însuşi bugetul Comisiei Centrale, cuprinzînd numai contribuţia Ţării Româneşti [83]. Măcar în acest ultim caz, s-ar fi cuvenit să se fi cerut asentimentul Comisiei Centrale, ea fiind direct interesată în cauză. Ar fi fost de altminteri necesar ca acest buget să fi făcut obiectul unei legi comune ambelor principate, întrucît, Moldova avînd de plătit jumătate din cheltuielile noii instituţii, era firesc să se stabilească de comun acord cifra acelor cheltuieli, iar, în caz de divergenţă, să se recurgă la procedura prevăzută de convenţia de la Paris.

O asemenea divergenţă s-a şi produs. În bugetul Comisiei Centrale adoptat de Adunarea din Bucureşti fuseseră înscrise creditele pentru retribuirea celor opt membri munteni din acea instituţie, precum şi a funcţionarilor cancelariei şi a personalului de serviciu ; fuseseră înscrise şi creditele pentru jumătate din cheltuielile privind materialele cancelariei, încălzirea şi luminatul, chiria şi mobilierul, înzestrarea bibliotecii, tipăriturile etc. [84]. Camera de la Iaşi, discutînd, în şedinţa de la 24 martie 1859, bugetul Comisiei Centrale, a acceptat să voteze numai creditele relative la partea din cheltuielile incumbînd Moldovei pentru chirie, mobilier, încălzire şi luminat. Ea a decis să lase la aprecierea Comisiei Centrale fixarea creditelor pentru bibliotecă, salariile funcţionarilor cancelariei „i altele“. În ceea ce priveşte retribuirea membrilor Comisiei Centrale, ea a hotărît, precum vom arăta în paginile următoare, că va statua ulterior [85]. Aşadar, relativ la bugetul Comisiei Centrale, votul Adunării Elective a Ţării Româneşti n-a fost identic cu acela al Camerei Moldovei. Nu s-a mai ţinut însă seamă de dispoziţiile convenţiei de la Paris şi nu s-a recurs la procedura pe care ea o prevedea pentru dezlegarea divergenţelor ivite între cele două Adunări. În aceste împrejurări, Comisia Centrală, avînd în vedere creditele deja acordate de Camerele din Bucureşti şi Iaşi, şi-a votat bugetul pe primul an de activitate, la 8 iunie 1859, însă fără a prevedea vreo alocaţie pentru retribuirea membrilor ei [86]. După scurt timp, cu prilejul unei adrese primită de la preşedintele Consiliului de Miniştri al Moldovei, Comisia Centrală a votat o rezoluţie, susţinînd că ea însăşi avea dreptul să-şi întocmească bugetul şi că acest drept decurgea din art. 31 al convenţiei de la Paris, care dispunea că ea îşi va întocmi regulamentul interior şi deci că ea însăşi va lua toate măsurile necesare desfăşurării activităţii ei [87].

Discuţiile care au avut loc, cu privire la sancţionarea proiectelor de legi adoptate de Adunarea Electivă înainte de constituirea Comisiei

[82] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti“, 20 aprilie 1859, p. 169.
[83] Ibidem, p. 169.
[84] Ibidem, 20 aprilie 1859, p. 169.
[85] „Monitorul oficial al Moldovei“, 31 martie, 3 şi 4 aprilie 1859.
[86] Protocoalele Comisiei Centrale, Ses. I, Prot. XIV (8 iunie 1859), p. 48.
[87] Ibidem, Ses. I, Prot. XXXIX (18 august 1859), p. 7.

Centrale, au determinat pe Alexandru Ioan Cuza să nu mai urmeze sfaturile de aminare ale guvernului francez, ci dimpotrivă să ia măsuri pentru ca noua instituție să poată funcționa. Un mesaj domnesc, comunicat Adunării Elective de la Iași, în ședința din 14 martie 1859, amintea deputaților că, fără concursul Comisiei Centrale, nu puteau fi făurite reformele pe care convenția de la 7/19 august le prevăzuse și că, în lipsa Comisiei Centrale pe care mesajul o considera drept „a treia putere publică a statului", erau paralizate „toate ramurile administrației". În consecință, Camera era invitată să exercite cît mai curînd dreptul ei de a alege patru membri ai corpului legiuitor de la Focșani [88].

Adunarea Electivă a Moldovei s-a grăbit să răspundă acestei invitații. În aceeași ședință de la 14 martie 1859, ea a păsit la desemnarea celor patru membri ai Comisiei Centrale. La primul scrutin au fost aleși Lascar Catargiu, cu 38 voturi, și Mihail Kogălniceanu, cu 25 voturi. Pentru două locuri s-a declarat balotaj, întrucît niciunul dintre ceilalți candidați n-a întrunit majoritatea reglementară, adică majoritatea absolută. La al doilea scrutin au fost aleși Răducanu Rosetti, cu 24 voturi, și P. Rosetti Bălănescu, cu același număr de voturi. Înfrînți au fost Nicolae Suțu (23 voturi), Manolachi Costachi Epureanu (21 voturi) și A. Grigoriu (19 voturi) [89].

Lupta dată cu acel prilej n-a fost suficient pregătită. Alegerea membrilor Comisiei Centrale nici n-a fost înscrisă la ordinea de zi a ședinței de la 14 martie 1859 [90]. În asemenea împrejurări, au lipsit de la acea ședință chiar unii candidați, ca, de ex., M. Kogălniceanu [91] și N. Suțu [92]. După o întîrziere de o lună și jumătate, a fost deodată săvîrșit, în grabă, un act de mare însemnătate, în condiții care lasă să se presupună că mulți dintre deputați nu și-au dat seamă pe deplin de importanța acelui vot. Numai astfel se poate explica biruința superficialului Răducanu Rosetti și a mediocrului P. Rosetti Bălănescu, față de înfrîngerea lui N. Suțu, unul din cei mai învățați bărbați politici din Moldova acelei epoci, și a lui Manolachi Costachi Epureanu, înzestrat cu o frumoasă cultură juridică și cu o remarcabilă inteligență.

Rezultatul celor două scrutine a fost că Adunarea Electivă a Moldovei a trimis în Comisia Centrală de la Focșani trei conservatori și un singur reprezentant al ideilor progresiste.

La București s-a procedat atunci mai pe îndelete. Același mesaj pe care Cuza Vodă îl trimisese Camerei moldovene pentru alegerea membrilor Comisiei Centrale, el l-a adresat și Adunării Elective a Țării Românești. În ședința de la 17 martie 1859, s-a adus la cunoștința

[88] „Monitorul oficial al Moldovei, 20 martie 1859.
[89] Ibidem.
[90] N. Suțu, *op. cit.*, p. 377.
[91] Vezi declarațiile lui M. Kogălniceanu în ședința Adunării Elective a Moldovei de la 24 martie 1859 („Mon. of. al Moldovei", 31 martie 1859).
[92] N. Suțu, *op. cit.*, p. 377.

acesteia mesajul domnesc [93]. Trei zile mai tîrziu, la 21 martie 1859, a avut loc alegerea. După un singur scrutin au fost desemnaţi ca membri ai Comisiei Centralei Scarlat Fălcoianu (43 voturi), C. N. Brăiloiu (34 voturi), Apostol Arsachi (32 voturi) şi C. Filipescu (26 voturi) [94]. Cîteşipatru erau conservatori. Procesul-verbal al şedinţei nu menţionează numele candidaţilor înfrînţi.

Schimbările de guverne, care au fost aşa de dese în primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, au avut de consecinţă şi modificarea alcătuirii Comisiei Centrale de la Focşani. La 27 martie 1859, Scarlat Fălcoianu a fost numit ministru de externe în cabinetul Ţării Româneşti prezidat de Constantin Creţulescu [95]. În locul lui, Camera din Bucureşti a ales pe colonelul Ioan Em. Florescu, cu 30 voturi, ca membru al Comisiei Centrale [96]. La 27 aprilie 1859, Lascar Catargiu a devenit titularul departamentului de interne în guvernul constituit la Iaşi de Manolachi Costachi Epureanu [97]. El a fost înlocuit în Comisia Centrală prin beizadea Grigore M. Sturza, ales în şedinţa de la 4 mai 1859 a Adunării Elective moldovene [98]. Aşadar, datorită frămîntărilor vieţii politice şi a frecventelor crize ministeriale, au intervenit modificări în sînul corpului legiuitor de la Focşani, chiar înainte de prima lui întrunire.

Caracteristică a fost alegerea lui Grigore M. Sturza. Acesta era fiul fostului domn al Moldovei Mihai Sturza. Aderent al doctrinei conservatoare, el era totuşi mai puţin reacţionar decît părintele său. În şedinţa Camerei de la Iaşi din 4 mai 1859, au fost necesare două scrutine pentru desemnarea sa ca membru al Comisiei Centrale. La primul scrutin au obţinut : doctorul G. Cuciureanu (susţinut de liberalii din Adunare) 20 voturi, Grigore M. Sturza 17 voturi, C. Hurmuzaki 1 vot, N. Suţu 1 vot şi C. Rolla 1 vot. Întrucît niciunul dintre candidaţi n-a întrunit majoritatea absolută a voturilor exprimate, a avut loc al doilea scrutin, la care Grigore M. Sturza a obţinut 20 voturi şi a fost proclamat ales, iar doctorul G. Cuciureanu a rămas în minoritate cu 19 voturi [99]. Aşadar, grupul liberal din Adunarea Electivă a Moldovei a fost înfrînt, fiindcă i-a lipsit candidatului său un singur vot, la primul scrutin, şi *fiindcă, la al doilea scrutin, el a abandonat lupta, după* cum dovedeşte scăderea sufragiilor rostite în favoarea doctorului G. Cuciureanu. Cu mai multă stăruinţă, nu le-ar fi fost greu liberalilor moldoveni să iasă biruitori în această bătălie. Dacă votul exprimat, fără nici un folos, în favoarea lui C. Rolla, el însuşi partizan al reformelor şi al Unirii, ar fi fost acordat, la primul scrutin, doctorului G. Cuciureanu, acesta ar fi fost ales membru al Comisiei Centrale. În cazul cînd şi ceilalţi opt mem-

[93] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 21 aprilie 1859, p. 174.

[94] Ibidem, 25 aprilie 1859, p. 183.

[95] Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniştri*, „Revista arhivelor", II, 1959, p. 153.

[96] Şedinţa Camerei de la 28 martie 1859 („Mon. of. al Ţării Româneşti", 20 mai 1859, pp. 226—227).

[97] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 150.

[98] „Mon. of. al Moldovei", 11 mai 1859.

[99] „Mon. of. al Moldovei", 18 mai 1859.

bri ai Comisiei Centrale, numiți de Cuza Vodă, ar fi împărtășit și ei idei înaintate — pentru un asemenea scop ei ar fi avut concursul domnitorului — majoritatea în corpul legiuitor de la Focșani n-ar fi aparținut reacționarilor, ci elementelor progresiste. Prin nestăruință și lipsă de abilitate, ele n-au știut să-și asigure această majoritate.

După ce Adunările Elective din București și Iași au ales pe cei opt membri ai Comisiei Centrale, menționați mai sus, Cuza Vodă a numit, la 9 aprilie 1859, un număr egal de membri ai acestei instituții, uzînd de prerogative pe care i-o conferea convenția de la Paris [100]. Din partea Țării Românești, au fost trimiși la Focșani, prin ordonanță domnească, Ștefan Golescu, Evghenie Predescu și Grigore Arghiropol, aderenți sau simpatizanți ai partidului radical, precum și Christian Tell, care, după ce participase la mișcarea revoluționară din 1848, împărtășea acum opinii moderate. Din partea Moldovei, au fost numiți, prin aceeași ordonanță, Manolachi Costachi Epureanu, Alecu Grigoriu, Alexandru Teriachiu și Vasile Mălinescu. Pe cînd primii trei erau centriști, Vasile Mălinescu era considerat ca un liberal de extremă stîngă.

Cei 16 membri ai Comisiei Centrale fiind astfel desemnați, Cuza Vodă, la 10 aprilie 1859, i-a convocat la Focșani pentru data de 1 mai 1859 [101]. Survenind însă o criză de guvern în Moldova, a intervenit o amînare, întrucît în noul cabinet, constituit la Iași, la 27 aprilie 1859, au intrat trei membri ai Comisiei Centrale, anume : Manolachi Costachi Epureanu, Lascar Catargiu și Alexandru Teriachiu [102]. Funcțiunea de ministru fiind incompatibilă cu aceea de membru al Comisiei Centrale, a fost necesară numirea înlocuitorilor lor în corpul legiuitor de la Focșani.

După cum am arătat deja, Grigore M. Sturza a fost ales de către Adunarea Electivă a Moldovei în locul lui Lascar Catargiu. Domnitorul a desemnat pe Grigore Cuza și pe doctorul Ludovic Steege spre a înlocui pe Manolachi Costachi Epureanu și pe Al. Teriachiu [103]. Grigore Cuza, unchiul domnitorului, a refuzat însă primirea acestei sarcini. Om de o corectitudine desăvîrșită, el n-a voit ca legăturile lui de rudenie să dea loc la comentarii dăunătoare prestigiului șefului statului. În urma refuzului său, a fost numit, ca membru al Comisiei Centrale, Ioan Sturza, care pînă atunci fusese directorul Ministerului de interne al Moldovei [104].

Spre a completa vacanțele ivite din cauza incompatibilității survenite, întrunirea Comisiei Centrale a fost amînată pentru ziua de 10 mai 1859 [105]. Înainte de acea întrunire, Adunările Elective din Bucu-

[100] „Mon. of. al Țării Românești", 11 aprilie 1859 ; „Mon. of al Moldovei", 16 aprilie 1859.

[101] „Mon. of. al Țării Românești", 17 aprilie 1859 ; „Mon. of. al Moldovei", 16 aprilie 1859.

[102] „Mon. of. al Țării Românești", 1 mai 1859 ; „Mon. of. al Moldovei, 2 mai 1859.

[103] „Mon. of. al Țării Românești", 13 mai 1859.

[104] „Mon. of. al Moldovei", 18 mai 1859.

[105] „Mon. of. al Țării Românești", 1 mai 1859 ; „Mon. of. al Moldovei", 2 mai 1859.

reşti şi Iaşi au mai avut de rezolvat o serie de chestiuni în legătură cu noua instituţie.

Astfel, în şedinţa Camerei moldovene de la 16 martie 1859, Lascar Catargiu a adus în discuţie chestiunea dacă deputaţii aleşi membri ai Comisiei Centrale mai puteau lua parte la lucrările Adunării [106]. Manolachi Costachi Epureanu a susţinut că răspunsul la această chestiune nu putea fi decît afirmativ. Invocînd art 28. din convenţia de la Paris, care prevedea că deputaţii numiţi membri ai Comisiei Centrale aveau dreptul de a participa la alegerea domnitorului, el a conchis că acei deputaţi îşi păstrau mandatul în parlament şi că, pînă ce vor fi convocaţi la Focşani, ei nu trebuiau să absenteze de la şedinţele Camerei. În sensul opus s-a pronunţat însă I. Cantacuzin. Părerea lui era că dreptul deputaţilor numiţi membri ai Comisiei Centrale de a lua parte la alegerea domnitorului constituia o excepţie, stabilită în favoarea lor de convenţia din 7/19 august 1858. Or, excepţiile fiind de strictă interpretare, rezulta că acei deputaţi nu puteau participa la alte lucrări ale Camerei, în afară de alegerea şefului statului. Neîmpărtăşind această părere, Adunarea Electivă a Moldovei, după lungi dezbateri, a admis soluţia susţinută de Manolachi Costachi Epureanu [107].

La 4 mai 1859, aceeaşi problemă a revenit în dezbaterea Camerei de la Iaşi sub o altă formă. S-a pus atunci întrebarea dacă deputaţii numiţi de domn sau aleşi de Adunare, membri ai Comisiei Centrale, în cazul în care vor demisiona din corpul legiuitor de la Focşani, vor mai continua să-şi exercite mandatul de deputat sau vor fi consideraţi demisionaţi şi din deputăţie. Pentru definitiva curmare a controversei ivite, Mihail Kogălniceanu a prezentat o moţiune. Avînd în vedere că, potrivit art. 28 din convenţia de la Paris, membrii Comisiei Centrale care erau şi deputaţi păstrau, în caz de vacanţă a tronului, dreptul de a participa la alegerea şefului statului în Adunarea din care făceau parte, moţiunea conchidea că aceşti membri ai Comisiei Centrale rămîneau deputaţi şi că deci, demisionînd din corpul legiuitor de la Focşani, ei îşi reluau de plin drept locul în Cameră. Sprijinită de Lascar Catargiu, Ştefan Silion, D. Cozadini şi C. Ghica, moţiunea prezentată de Mihail Kogălniceanu a fost adoptată de Adunarea Electivă [108].

Regulamentul interior al Camerelor prevedea că şedinţele acestora nu puteau fi ţinute decît în prezenţa unui număr minim de deputaţi. Cuorumul era de două treimi din totalul deputaţilor, în Ţara Românească, precum şi în Moldova [109]. Deoarece absenţa celor care erau şi membri ai Comisiei Centrale putea uneori împiedica împlinirea cuorumului, Adunarea Electivă din Bucureşti a decis, la 16 iunie 1859, ca deputaţii din această categorie să nu fie socotiţi la calcularea numărului necesar pentru ţinerea şedinţei, exceptînd cazul cînd se va ivi vacanţa

[106] „Mon. of. al Moldovei", 21 martie 1859.
[107] Ibidem.
[108] „Mon. of. al Moldovei", 18 mai 1859 şi 28 mai 1859.
[109] Art. 54 din regulamentul Adunării Elective a Ţării Româneşti şi § 56 din regulamentul Adunării Elective a Moldovei.

tronului și se va proceda la alegerea domnitorului [110]. Aceeași soluție a fost admisă și de Adunarea Electivă a Moldovei, la 16 mai 1860 [111].

O altă problemă de care Camerele din București și Iași s-au ocupat a fost aceea a retribuirii membrilor Comisiei Centrale.

Adunarea Electivă a Țării Românești, la 21 martie 1859, votînd bugetul corpului legiuitor din Focșani, a hotărît că membrii munteni ai acestei instituții vor primi o remunerație lunară de 5 000 lei, din care 3 000 lei leafă și 2 000 lei diurnă [112]. Dacă, la București, soluția adoptată n-a dat loc la vreo împotrivire, în schimb, la Iași, s-au ivit complicații neașteptate [113].

În adevăr, în ședința de la 24 martie 1859, această chestiune venind în discuția Adunării Elective a Moldovei, au fost prezentate trei propuneri.

Prima propunere emana de la secțiile Adunării. Ele cereau ca retribuția lunară a membrilor Comisiei Centrale să fie de 5 000 lei.

A doua propunere a fost susținută de deputații Ștefan Catargiu și Nicolae Mavrocordat. Ei au fost de părere că nu trebuiau acordate lefuri așa de mari. Întemeindu-se pe considerația că sporirea cheltuielilor statului avea să atragă sporirea impozitelor și că deci contribuabilii vor fi împovorați cu „biruri", ei au recomandat Camerei să nu fie prea darnică. Pentru a trăi la Focșani în bune condiții, ei socoteau că 100 de galbeni pe lună erau suficienți [114].

A treia propunere al cărei autor a fost Mihail Kogălniceanu și pentru care el a obținut sprijinul unui mare număr de deputați, ca Vasile Mălinescu, D. Cozadini, P. Carp, I. Radu, A. Scorțescu etc., tindea la amînarea stabilirii remunerației membrilor Comisiei Centrale. În expunerea de motive, Kogălniceanu declara că „de la Comisia Centrală toată țara așteaptă mari și naționale lucruri". Ei îi incumbă misiunea de a urmări înfăptuirea revendicărilor unioniste, formulate prin voturile divanurilor ad-hoc de la 7 și 9 octombrie 1857 și prin voturile Adunărilor Elective de la 5 și 24 ianuarie 1859. Or, marile înfăptuiri naționale nu se răsplătesc prin salarii anuale sau lunare, ci „patria pururea recunoscătoare le răsplătește curînd sau tîrziu săvîrșitorilor lor sau urmașilor lor, într-un chip demn de dînsa și de ei". În consecință, Kogălniceanu cerea Adunării Elective a Moldovei să amîne acordarea unei remunerații pînă cînd va sosi „timpul favorabil". Atunci ea va putea aprecia serviciile pe care membrii Comisiei Centrale le vor fi adus națiunii și țării și va avea posibilitatea de a le răsplăti într-un chip demn. Cît despre celelalte cheltuieli înscrise în proiectul de buget al Comisiei Centrale, Kogălniceanu susținea că Adunarea trebuia să încuviințeze numai sumele

[110] Ședința Adunării Elective din București de la 16 iunie 1859 („Mon. of. al Țării Românești", 22 iulie 1859) și ședința de la 21 aprilie 1860 (Ibidem, 6 mai 1860).

[111] „Mon. of. al Moldovei", 1 iunie 1860.

[112] „Mon. of. al Țării Românești", 25 aprilie 1859, p. 182.

[113] „Mon. of. al Moldovei", 31 martie 1859, 3 aprilie 1859 și 4 aprilie 1859.

[114] Cursul oficial al galbenului era de 31 lei 20 parale („Buletinul oficial al Moldovei", 27 oct. 1857, p. 392). Așadar 100 de galbeni valorau 3 150 lei, după cursul oficial.

puse în sarcina Moldovei pentru chiria casei destinate Comisiei, încălzirea, luminarea și mobilarea ei ; în ceea ce privește restul cheltuielilor, de ex., cele privitoare la salariile personalului cancelariei, la dotarea bibliotecii etc., se cuvenea ca însăși Comisia Centrală să aprecieze și să decidă.

Examinînd propunerile prezentate, Adunarea Electivă de la Iași a discutat îndelung chestiunea remunerării membrilor Comisiei Centrale. Punctul de vedere sprijinit de Kogălniceanu și de prietenii lui a fost aprig combătut de Manolachi Costachi-Epureanu. Acesta a arătat că, potrivit art. 30 din convenția de la Paris, funcțiunea de membru al Comisiei Centrale trebuia să fie retribuită. El a invocat și argumentul că persoanele care vor fi obligate să se strămute la Focșani pentru o lungă durată vor avea să facă față unor cheltuieli însemnate și să suporte și pierderi, din cauza jertfirii intereselor lor particulare. El a declarat că, dacă acele persoane nu vor primi nici o retribuție, se va restabili un privilegiu în favoarea aristocrației bănești, căci cei săraci nu vor putea accepta asemenea funcțiuni.

Aceste obiecții n-au împiedicat guvernul Moldovei ca, prin glasul autorizat al președintelui Consiliului de Miniștri, Ion Ghica, să adere, fără nici o rezervă, la propunerea lui Kogălniceanu. Cu acel prilej, ministrul justiției, Constantin Hurmuzaki, a socotit însă necesar să declare că acea propunere — contrar celor afirmate de Manolachi Costachi Epureanu — nu viola convenția de la Paris. El a subliniat că Mihail Kogălniceanu nu ceruse să se refuze acordarea vreunei retribuții membrilor Comisiei Centrale — ceea ce ar fi contravenit articolului 30 din convenția de la Paris — ci ceruse ca, în loc de un salariu lunar, să li se dea o remunerație la sfîrșitul lucrărilor lor.

Pusă la vot, propunerea lui Kogălniceanu a fost integral admisă de Adunarea Electivă a Moldovei. Au votat în favoarea ei 26 de deputați, în timp ce 15 au votat contra, iar 2 s-au abținut [115].

Camera de la Iași a adoptat așadar o soluție cu totul diferită de aceea pe care o consacrase Adunarea Electivă din București, prin votul ei de la 21 martie 1859. S-a ajuns astfel la anomalia că instituția, care *a avut misiunea de a realiza unificarea legislației Principatelor-Unite*, a fost supusă ea însăși la două sisteme bugetare diferite, chiar la înființarea ei. Membrii ei moldoveni nu s-au bucurat de aceleași drepturi ca cei din Țara Românească. Pe cînd aceștia primeau o mare leafă și o mare diurnă, colegii lor de peste Milcov erau reduși la o stare de expectativă, fără precedent în analele corpurilor legiuitoare.

Votul Adunării Elective a Moldovei de la 24 martie 1859 a dat loc la îndreptățite critici. Ziarul „Românul" constata că acel vot împiedica pe cei lipsiți de avere să fie membri ai Comisiei Centrale. Deputații moldoveni care n-aveau decît un venit de 400 galbeni, echivalînd censului eligibilității, nu puteau primi acea funcțiune, deoarece venitul lor era insuficient față de sporul de cheltuieli pe care îl pricinuia [116].

[115] „Mon. of. al Moldovei", 4 aprilie 1859.
[116] Dr. Sebeni, *Comentar*, „Românul", 28 aprilie 1859, p. 194.

Foarte aspre au fost aprecierile lui Ion Ionescu de la Brad în ziarul „Tribuna română". Răsplata pe care Camera ieșană o făgăduise membrilor Comisiei Centrale era considerată de marele publicist ca un mijloc de corupție. Cu dreptate, el socotea că nu trebuiau folosite asemenea procedee pentru îmboldirea celor cărora li se încredința o așa de mare misiune. Oamenii demni n-au nevoie de astfel de stimulente. Ei își fac datoria din îndemnul conștiinței, iar nu din îndemnul unei „răsplătiri bănești". Hotărîrea adoptată de Adunarea Electivă a Moldovei avea de consecință că persoane capabile, dar fără avere, erau împiedicate să facă parte din Comisia Centrală. În asemenea condiții, Ion Ionescu de la Brad constata că monopolul acestei dregătorii fusese asigurat celor bogați și că, după ce convenția de la 7/19 august 1858 desființase privilegiile, Camera ieșană le restabilea. De aceea el cerea ca actul Adunării Elective moldovene, care favoriza plutocrația, să fie desființat. El susținea că însăși Comisiei Centrale îi revenea sarcina de a lua inițiativa acestei desființări. Ea avea datoria să declare „că votul Adunării Elective din Moldova e contrar literei și spiritului convenției". Șeful statului va afla atunci „calea constituțională prin care să se îndrepte dauna făcută legei fundamentale" [117].

Însuși un deputat în Camera ieșană, în ședința care a urmat deciziei de a amîna fixarea retribuției membrilor Comisiei Centrale pînă ce vor putea fi apreciate roadele activității lor, într-o interpelare adresată guvernului, a semnalat cît de contrară era principiilor elementare ale dreptului public o asemenea decizie. În acea interpelare, la 30 martie 1859, Răducanu Rosetti declara că Adunarea Electivă a Moldovei, admițînd propunerea lui Kogălniceanu, conferise un mandat imperativ membrilor moldoveni ai Comisiei Centrale. Orice mandat imperativ era însă inconciliabil cu neatîrnarea indispensabilă unui corp legiuitor. Răducanu Rosetti susținea că, în modul acesta, fusese micșorată autoritatea morală a Comisiei Centrale, căreia convenția de la Paris voise să-i asigure o situație precumpănitoare printre organele statului, de vreme ce îi încredința, prin art. 32, apărarea „dispozițiilor constitutive ale noii organizări a principatelor" [118].

Președintele Consiliului de Miniștri, Ion Ghica, a răspuns interpelării lui Răducanu Rosetti că asupra votului Adunării Elective a Moldovei nu se putea reveni. Adeziunea dată de guvern propunerii lui Kogălniceanu n-a avut alt sens decît de a recunoaște „că organul legal, după convenție, pentru realizarea Unirii, este Comisia Centrală". Ion Ghica a adăugat că, de îndată ce a fost constituit cabinetul de sub președința sa, el s-a preocupat de înființarea Comisiei Centrale, avînd în vedere misiunea ce-i revenea de a înfăptui Unirea și că, pentru împlinirea acestei misiuni, ea va avea întotdeauna „concursul cel mai sincer" al guvernului [119].

---

[117] Ion Ionescu, *Leafa naltilor fonctionari din Focșani*, „Tribuna română", 14 mai 1859, pp. 3—4.

[118] „Mon. of. al Moldovei", 2 mai 1859.

[119] Ibidem.

Obiecţiile formulate în contra atitudinii adoptate de Adunarea Electivă a Moldovei, cu privire la retribuirea membrilor Comisiei Centrale, au fost pe deplin întemeiate. Însăşi această Adunare, reînnoită în urma alegerilor generale din 1860, a recunoscut greşeala săvîrşită. După ce, în tot cursul primei sesiuni a Comisiei Centrale, reprezentanţii Moldovei n-au primit nici o indemnizaţie, Camera de la Iaşi, votînd, la 22 martie 1860, proiectul de lege elaborat de corpul legiuitor din Focşani, a desfiinţat măsura adoptată în anul precedent. S-a acordat atunci, în mod retroactiv, membrilor moldoveni ai Comisiei Centrale aceeaşi leafă şi aceeaşi diurnă ca şi colegilor lor munteni [120].

În sfîrşit, după aîta zăbavă, noua instituţie şi-a început activitatea, la Focşani, la 10 mai 1859. Cu întrunirea Comisiei Centrale, toate organele Principatelor-Unite, prevăzute în convenţia de la Paris, fiind constituite, nimic nu se mai opunea ca dispoziţiile ei să fie integral aplicate.

Cu zece zile înainte de această întrunire, Manolachi Costachi Epureanu, care era atunci preşedintele Consiliului de Miniştri din Moldova, constatase, în şedinţa Camerei de la Iaşi din 30 aprilie 1859, că de la intrarea în vigoare a convenţiei de la Paris şi pînă la acea dată Moldova şi Ţara Românească au fost într-o „stare de tranziţie, plină de greutăţi". Nefiind înfiinţate unele organe ale statului, rămăseseră în lucrare vechile aşezăminte regulamentare. Comisia Centrală fiind în sfîrşit alcătuită, devenea posibilă înfăptuirea reformelor, de care erau legate marile speranţe ale naţiunii. În aceste condiţii, Manolachi Costachi Epureanu făcea cunoscut că ministerul pe care-l prezida se va strădui să realizeze acele speranţe, făurind „toate aşezămintele ce izvorăsc din constituţie şi care sînt menite a dizvăli şi a întări marile prinţip al României, depus de către puterile Europei în constituarea Comitetului Central" [121].

În ce măsură a contribuit Comisia Centrală de la Focşani la împlinirea acestui program şi în ce mod şi-a dat ea concursul la făurirea mult aşteptatelor reforme va fi înfăţişat în capitolele următoare, care sînt consacrate activităţii ei.

LA COMMISSION CENTRALE DE FOCŞANI (1859—1862)

(Résumé)

Le traité de paix signé à Paris, le 30 mars 1856, qui a mis fin à la guerre de Crimée a décidé que les Principautés de Valachie et de Moldavie resteraient sous la suzeraineté de la Turquie et que les droits dont elles jouissaient seraient garanties par les Etats signataires de ce traité. En outre, il fut décidé que, dans chacune de ces Principautés, une assemblée, où devaient être représentées toutes les classes sociales, serait convoquée pour faire connaître les voeux des Moldaves

[120] Ibidem, 7 aprilie 1860.

[121] „Mon. of. al Moldovei", 5 mai 1859. Prin „Comitet Central", Manolachi Costachi Epureanu înţelegea Comisia Centrală.

et des Valaques relatifs à l'organisation de l'Etat. Tenant compte de ces voeux, les représentants des Etats signataires du traité de Paris du 30 mars 1856 élaboreraient une „Convention" qui énoncerait les principes fondamentaux de l'organisation de la Moldavie et de la Valachie.

Conformément à ces dispositions, furent convoquées, en 1857, à Iassy, capitale de la Moldavie, et à Bucarest, capitale de la Valachie, des assemblées où siégèrent les députés des différentes classes sociales. Ces assemblées ont demandé que les deux Principautés soient unies pour constituer un seul Etat, et que dans cet Etat unitaire il y eut un „gouvernement constitutionnel représentatif", le pouvoir législatif étant exercé par une seule Chambre, élue selon un système électoral „élargi".

Les représentants des Etats signataires du traité du 30 mars 1856 se réunirent à Paris, le 22 mai 1858. Après de longs débats et à la suite de concéssions réciproques, ils se mirent d'accord pour adopter la convention de Paris du 19 août 1858.

Cette convention n'a pas admis l'union intégrale de la Moldavie et de la Valachie. Chacune de ces Principautés eut, comme chef de l'Etat, un prince élu pour la durée de sa vie par une assemblée, dénommée „Assemblée Élective" Dans chacune de ces Principautés, les lois étaient votées par la Chambre des députés de la Principauté. La Moldavie et la Valachie avaient chacune ses tribunaux. Cependant, la convention de Paris du 19 août 1858 a doté les deux Principautés de quelques organes communs. Ainsi, une même Haute Cour de Justice siégeait pour la Valachie et la Moldavie ; les armées des deux Principautés devaient être organisées uniformément, pour pouvoir être réunies en cas de nécessité ; enfin, au-dessus des assemblées législatives de Bucarest et de Iassy fut créée une „Commission Centrale".

En dotant la Valachie et la Moldavie de ces organes communs, la convention de Paris du 19 août 1858 leur donna la dénomination officielle de „Principautés-Unies".

Dans la présente étude, l'auteur relate les circonstances dans lesquelles, en 1858—1859, fut constituée la Commission Centrale et quelles furent ses attributions. Dans les articles qui suivront, sera analysée l'oeuvre de la Commission Centrale.

•

La Commission Centrale siégeait à Focșani, ville située aux confins de la Moldavie et de la Valachie. Le nombre total de ses membres était de seize, dont huit Moldaves et huit Valaques. Le prince régnant de Moldavie et celui de Valachie nommaient chacun quatre membres de la Commission Centrale, choisis *parmi les dignitaires qui avaient exercé de hautes fonctions ; la Chambre des* députés de Iassy ainsi que celle de Bucarest désignaient chacune quatre membres de ladite Commission.

La durée des fonctions des membres moldaves et valaques de la Commission Centrale était limitée à la durée de la Chambre des députés de la Principauté respective. Selon l'art. 16 de la convention du 19 août 1858, la Chambre des députés de Valachie et celle de Moldavie étaient élues pour sept ans. Elles pouvaient être dissoutes avant l'expiration de ce terme par un décret du chef de l'Etat. La dissolution de la Chambre des députés de l'une des Principautés, soit par l'expiration de ses pouvoirs au bout de sept ans, soit par un décret avant l'arrivée de ce terme, avait pour conséquence que le mandat des membres de la Commission Centrale qui représentaient cette Principauté prenait fin le jour de la réunion de la nouvelle Chambre.

Les membres de la Commission Centrale étaient inamovibles. Après leur nomination ou élection, ils ne pouvaient être remplacés avant la première séance de la prochaine Chambre des députés. Ils n'étaient assujettis ni à un mandat impératif, ni même à des instructions de l'organe qui les avait nommés ou élus.

La Commission Centrale élisait elle-même son président ainsi qu'un vice-président et deux secrétaires. La durée de leurs fonctions était d'une année.

La Commission Centrale établissait elle-même son règlement intérieur et votait son budget ; 50% des dépenses inscrites dans ce budget étaient insérées dans le budget de chacune des deux Principautés.

D'importantes attributions furent conférées à la Commission Centrale en matière de législation et d'administration.

En ce qui concerne la législation, la convention de Paris du 19 août 1858 prévoyait que la Commission Centrale avait l'initiative pour les lois d'intérêt commun aux deux Principautés. Elle seule avait le droit de rédiger de tels projets de loi. Les princes régnants n'avaient que la possibilité d'envoyer à la Commission Centrale des „propositions" relatives à ces matières.

Comme lois d'intéret commun aux deux Principautés, la convention de Paris citait une série d'exemples, à la fin desquels elle avait recours à une très large formule. Elle considérait comme lois d'intéret commun celles concernant l'unification de la législation, la création, le maintien ou l'amélioration de l'union des douanes, des postes et télégraphes, ainsi que celles établissant le cours des monnaies étrangères et celles qui avaient pour objet „des matières d'utilité commune aux deux Principautés". La formule finale était tellement vaste qu'elle englobait toutes les matières qui pouvaient faire l'objet d'une loi.

Avec deux princes régnants ce deux Chambres des députés dont la Commission Centrale était l'intermédiaire, la procédure était fort longue et fort difficile. Les projets de loi d'intérêt commun, après avoir été rédigés à Focşani, étaient soumis aux débats des Chambres de Bucarest et de Iassy. Chacune de ces Chambres avait le droit soit de refuser son assentiment à un tel projet de loi, soit de l'adopter sans modification ou avec des amendements. Dans cette dernière hypothèse, le projet de loi était renvoyé à la Commission Centrale. Les amendements identiques votés par la Chambre des députés de Bucarest et par celle de Iassy devaient être adoptés aussi par la Commission Centrale si elle les considérait compatibles avec la nouvelle organisation constitutionnelle consacrée par la convention de Paris de 1858. Si les amendements de la Chambre moldave différaient de ceux votés par la Chambre valaque, la Commission Centrale rédigeait le texte final du projet de loi qui était renvoyé aux assemblées de Iassy et de Bucarest. Celles-ci n'avaient plus le droit de proposer des modifications. Elles ne pouvaient qu'accorder ou refuser leur approbation à un tel projet de loi. Si elles y consentaient, le projet de loi était soumis auxi princes de Moldavie et de Valachie pour être sanctionné. Chacun de ces princes avait le droit de ne pas le sanctionner, sans indiquer les motifs de sa résolution. Finalement, après avoir été sanctionnée par les deux princes, la nouvelle loi était promulguée et entrait en vigueur.

Ainsi de nombreux obstacles pouvaient surgir jusqu'à la phase finale. L'opposition d'une des Chambres ou le refus d'un des princes régnants de sanctionner un tel projet de loi menait à une impasse, malgré la décision de l'autre Chambre ou de l'autre prince régnant.

Pour les lois d'intérêt local, la procédure était plus simple. L'initiative appartenait au chef de l'Etat, c'est-à-dire au prince régnant. Le projet de loi d'intéret local, après avoir été voté par la Chambre de la Principauté respective, était présenté à la Commission Centrale qui était compétente pour vérifier seulement sa constitutionnalité. Elle constatait si les textes qui lui étaient soumis étaient ou non „compatibles avec les dispositions constitutionnelles de l'organisation de l'Etat". Si la décision de la Commission Centrale était négative, le projet de loi ne pouvait être sanctionné par le prince régnant.

Outre les pouvoirs législatifs qui lui furent conférés, la Commission Centrale fut dotée d'importantes attributions administratives. Conformément à la convention de Paris du 19 août 1858, elle avait le droit de signaler au prince régnant les abus des services administratifs et de lui indiquer les améliorations qui devaient être apportées dans les différents secteurs de l'administration.

Les termes très généraux insérés dans la convention de Paris conféraient à la Commission Centrale le droit de recevoir les réclamations de toute personne qui prétendait être victime d'un acte illégal commis par un fonctionnaire public. La Commission Centrale jugeait ces réclamations. Si elle était d'avis que l'acte administratif respectif était illégal, elle soumettait le cas au chef de l'Etat, pour

que celui-ci prenne les mesures qui s'imposaient. En outre, la Commission Centrale avait le droit d'élaborer des projets de réforme administrative et de les soumettre aux princes régnants. Ceux-ci décidaient des suites qu'il fallait donner à ces projets.

Les importants pouvoirs dont avait été dotée la Commission Centrale ont fait naître de grands espoirs. Nombreux furent les Moldaves et les Valaques qui espéraient que l'union des deux Principautés serait réalisée et que de grandes réformes seraient bientôt mises en application. Cependant, certains hommes politiques n'ont pas été du même avis. Ils ont considéré que l'organisation des nouvelles institutions était trop compliquée pour donner de bons résultats.

Le 10 mai 1859 a eu lieu à Focşani l'ouverture de la première session de la Commission Centrale, à la suite de l'élection et de la nomination de ses membres.

La contribution de la Commission Centrale aux réformes impatiemment attendues par les Moldaves et les Valaques sera analysée dans un prochain article qui sera consacré à ses travaux.

ÎNCEPUTURILE VIEȚII URBANE LA BÎRLAD ȘI PROBLEMA BERLADNICILOR

DE

VICTOR SPINEI

Apariția orașelor medievale în spațiul carpato-dunărean reprezintă, prin implicațiile ei largi de ordin economic și social, una dintre problemele cele mai importante ale istoriei românești.

În ultimul timp s-au conturat cu pregnanță tendințele de a se face o reconstituire mai largă și exactă a circumstanțelor istorice în care a avut loc geneza orașului medieval românesc. Părerilor mai vechi asupra apariției centrelor urbane din evul mediu, în care precumpănea exagerarea rolului elementelor colonizatoare alogene și al drumurilor comerciale, li s-au opus în istoriografia din ultimele două decenii încercările de a explica acest fenomen acordîndu-se importanța cuvenită stadiului de dezvoltare economică și socială a comunităților locale, cadrului general de evoluție al societății.

Ținînd seama de numărul redus al izvoarelor istorico-literare, de sărăcia și imprecizia unora din ele, lărgirea bazei de informare, prin accentul care se pune pe cercetarea arheologică, reprezintă o necesitate obiectivă. Unele dintre lacunele izvoarelor scrise, mai ales a celor privind realitățile economice și culturale, au putut fi parțial suplinite de cele arheologice. Rezultatele săpăturilor arheologice reclamă în anumite cazuri o nouă interpretare a documentelor istorice.

În ceea ce privește studierea perioadei de început a vieții citadine în spațiul est-carpatic, a condițiilor obiective care au generat apariția orașului medieval, aportul substanțial al arheologiei reprezintă o realitate incontestabilă [1]. Se impune însă o mai pronunțată lărgire a cadrului cercetărilor — astăzi încă destul de restrîns — în sensul ca un număr sporit de așezări urbane medievale moldovenești să beneficieze de săpături metodice de amploare și de o valorificare corespunzătoare a rezultatelor mai importante ale acestora.

Dintre orașele din Moldova Bîrladul s-a bucurat de un interes deosebit din partea cercetătorilor perioadei medievale. Atracția pentru trecutul acestei localități se datorează pe de o parte împrejurării că în legătură cu vechimea ei au fost puse în discuție cîteva izvoare conținînd date cu un caracter deosebit, cu implicații mai largi de ordin istoric, iar pe de altă parte faptului că opinia potri-

---

[1] M. D. Matei, *La ville médiévale et l'archéologie roumaine : état actuel des recherches*, în „Dacia", NS, VIII (1964), pp. 279—296 ; idem, *Probleme de cultură orășenească în Moldova medievală*, în „Studii și cercetări de istorie veche" (în continuare se va prescurta „SCIV") 16 (1965), 3, pp. 533—544 ; idem, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970 ; idem, *Ville et village au Moyen Âge. Stade actuel et perspectives de l'archéologie roumaine*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen", IX (1971), 1—2, pp. 104—129 ; C. Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, în „Studii și articole de istorie", XIV (1969), p. 59 și urm. ; Al. Andronic, *Date noi despre cultura materială medievală urbană din Moldova*, în „Revista muzeelor", VI (1969), 2, pp. 111—113.

vit cărei Bîrladul ar fi apărut cu mult timp înaintea celorlalte centre citadine moldovenești fusese împărtășită de numeroși istorici de prestigiu.

Orașul Bîrlad este așezat pe malul drept al rîului cu același nume, în apropierea unui important vad de trecere. Spre est se întind dealurile Fălciului, iar spre vest colinele Tutovei, ambele forme de relief fiind subunități ale podișului Bîrladului. Discrepanțele în regimul precipitațiilor și cele în privința debitului apei Bîrladului și a afluenților săi, precum și accentuarea caracterului continental al climei, exteriorizat prin diferențele mari între maxima și minima termică, care se constată astăzi — îndeosebi ca urmare a dereglărilor produse în echilibrul ecologic datorită defrișărilor neraționale din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului nostru [2] — nu se manifestau desigur atît de acut în trecutul mai îndepărtat. Varietatea reliefului, rețeaua hidrografică densă, fertilitatea solului, ca și particularitățile climatice din zona Bîrladului, au contribuit ca din vechime viața să se desfășoare aici cu intensitate.

Etimologia toponimului și hidronimului *Bîrlad* a fost explicată în mod diferit de specialiști, fără ca să se contureze o unitate de vederi în acest sens. S-a considerat că numele în discuție ar deriva de la termenul slav *berlo*, care înseamnă „nuia", „creangă" [3], de la un alt cuvînt slav *birlat*, avînd semnificația „cu multe cotloane (vizuine, bîrloage)" [4] sau de la cuvîntul cuman de origine arabă *bilad*, care s-ar traduce prin „tîrg", „oraș" [5]. Ipoteza că numele Bîrladului ar reprezenta o derivație de a acela al orașului roman Paloda — pe ruinele căruia s-a presupus că s-ar fi dezvoltat [6] — emisă în perioada romantică a istoriografiei moderne, iese neîndoielnic din rîndul celor cărora li se poate acorda creditul cel mai mic. Recent a fost emisă o nouă supoziție în legătură cu originea toponimului în discuție, căruia i s-a atribuit o proveniență gotică și anume de la termenii *Baúr* = „nou născut" și *lad*, derivat de la *Land* = „țară", „regiune"; forma inițială a numelui localității ar fi fost *Baúr-lad*, avînd accepțiunea de „regiune (teritoriu) nou căpătată" [7]. Evident, o asemenea „teorie" este cu totul inacceptabilă, cunoscut fiind că triburile goților nu au lăsat urme în toponimia carpato-dunăreană, iar aportul lor la îmbogățirea lexicului românesc este infim [8].

Proveniența toponimului *Bîrlad* a constituit, de asemenea, un subiect de controversă între specialiști. S-a emis părerea că această denumire ar fi fost

---

[2] P. Poghirc, *Satul din Colinele Tutovei. Studiu geografic*, București, 1972, p. 37 și urm.

[3] I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului*, în „Analele Academiei Române, Mem. sect. ist.", Seria II, tom. XI (1888—1889), pp. 105—107; A. Scriban, *Etimologii*, în „Arhiva", XXVIII (1921), 1, p. 69; G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „XXVI.—XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig" (1921), p. 88.

[4] A. Scriban, *Etimologii*, în „Arhiva", XXXIX (1932), 1—3, p. 93; M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Heidelberg, 1953, p. 79.

[5] Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, pp. 366—367. Ideea originii cumane a numelui Bîrladului a fost admisă și de alți istorici, Cf. N. Iorga, *Brodnicii și românii*, în „Academia Română, Mem. Secț. ist.", Seria III, tom. VIII (1927—1928), p. 150; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 85; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 62; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 253 și 260; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles*, București, 1978, pp. 28—30.

[6] D'Anville, *Description de la Dacie conquise par Trajan*, în „Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles lettres", Paris, XXVIII (1761), p. 460 (apud Al. Papadopul Calimah, *Notiță istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889, p. 3).

[7] Al. V. Boldur, *Țara Bîrlad, numele și unele momente din istoria ei*, în „Revista arhivelor", anul LI (1974), XXXVI, 3, pp. 430—431.

[8] S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, ed. I. Dan, București, 1976, pp. 269—270; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, ed. a 3-a, București, 1962, pp. 75—80.

împrumutată de la o localitate transilvăneană [9], că ar avea la origine un nume de persoană [10] sau că ar deriva de la numele berladnicilor [11] ori de la hidronimul identic [12]. Avînd în vedere regula generală constatată în Moldova, unde numeroase tîrguri și orașe medievale au preluat numele rîului pe care erau așezate — cum s-a întîmplat cu Siretul, Mulde (=Baia), Suceava, Vasluiul, Lăpușna, Bahlovia (= Hîrlău), Tg. Trotuș [13] — considerăm că în cazul Bîrladului s-a procedat la fel. Această opinie o găsim formulată în 1648 de către episcopul catolic Bandini, trimis în Moldova într-o misiune cu scopuri confesionale în anul 1646: *Barlat... quod a fluvio nomen habet* [14]. Nu știm dacă înaltul prelat își expunea propria sa părere sau dacă reproducea, așa cum procedase și în alte rînduri, o informație preluată din tradiția locală. De la hidronim denumirea a trecut apoi la cea mai importantă localitate de pe valea rîului, numele așezării transmițîndu-se mai tîrziu și în antroponimie.

Extrem de dezbătută a fost problema vechimii Bîrladului, care a reținut atenția unui număr foarte mare de istorici români și străini. În legătură cu începuturile localității în discuție, au fost puse în circulație teoriile originii sale dacice [15] sau romane [16], lipsite de vreun suport documentar peremptoriu.

Un rol cu totul nefast pentru studierea problemei genezei Bîrladului, precum și al realităților politice din Moldova meridională, l-a avut publicarea în anul 1860 de către Bogdan Petriceicu Hasdeu a faimosului fals cunoscut sub denumirea de „diploma bîrlădeană din 1134". Potrivit acestui act, redactat în slavonă, negustorii din Mesembria dobîndeau dreptul de a nu plăti vamă la import la Haliciul Mic (Galați), ci numai la Bîrlad și Tecuci. Emitentul actului din anul 1134 era Ivanko Rostislavici, „cneaz de Bîrlad" [17]. Pe baza datelor conținute de diplomă, coroborate cu unele informații extrase din vechile cronici rusești, s-a apreciat că în prima jumătate a secolului al XII-lea în jumătatea sudică a Moldovei se constituise o formațiune statală cu centrul la Bîrlad, aflată sub conducerea principelui halician Ivan Rostislavici [18]. Cu toate că analiza diplo-

---

[9] R. Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 344; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, XIV (1963), 2, pp. 235—236. Cf. și Al. Philippide, *op. cit.*, p. 367.

[10] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 533, nota 2; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 204.

[11] I. I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, în „Codrul Cosminului", Cernăuți, VIII (1933—1934), p. 52.

[12] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 72; Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, pp. 52—53 și 102.

[13] C. C. Giurescu, *op cit.*, p. 72.

[14] V. A. Urechia, *Codex Bandinus, Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646* (extras din „Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.", Seria II, tom. XVI), București, 1895, p. 27.

[15] N. M. Karamzin, Исторія государства Россійскаго, vol. II, S. Peterburg, 1891, p. 191 și nota 285 de la p. 112; G. Asaky, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, vol. I, Iași, 1859, p. 84; V. Caraivan, *Bîrladul*, în „Răzeșul", Bîrlad, I (1926), 2, p. 49.

[16] D'Anville, *op. cit.*, p. 460; G. Alexandrescu-Galex, *Istoricul orașului Bîrlad*, în „Păstorul Tutovei", Bîrlad, III (1940), 3—4, p. 146.

[17] B. P. Hăjdău, *Diplomatica. Documente istorice needitate*, în „Instrucțiunea publică", Iași, 1 (24 ianuarie 1860), p. 8. Ulterior, actul a fost republicat, fiind însoțit și de ample comentarii. Cf. B. P. Hajdeu, *Limba slavică la români pînă la anul 1400*, în „Traian", I (1869), 50, p. 199; 51, pp. 203—204; 52, pp. 207—208; 53, p. 211; 56, p. 224.

[18] R. Rosetti, *Statul berlădean*, în „Revista nouă", II, (1889), 11—12, pp. 464—472.

matică competentă a textului documentului datat în 1134 a dovedit în mod indubitabil lipsa sa de autenticitate [19], o parte din concluziile enunțate anterior au continuat să fie împărtășite în istoriografie. Pe de altă parte, ne surprinde faptul că, după peste o jumătate de secol de la etichetarea ca falsă a „diplomei bîrlădene", unii istorici cu pregătire temeinică de specialitate nu au luat încă cunoștință de acest verdict definitiv, ei continuînd să invoce conținutul actului ca argument în favoarea tezei dominației haliciene asupra Moldovei [20].

Tot lui Hasdeu i-a revenit nefericita inițiativă de a publica actul datat în anul 1374 și atribuit lui Iurg Koriatovici, al cărui loc de emitere a fost indicat tot Bîrladul [21]. Pînă cînd s-a făcut dovada neautenticității sale [22], acest document a provocat numeroase confuzii în rîndul celor ce investigau aspectele politice și economice ale perioadei de început a statului feudal Moldova și a orașelor sale.

Între izvoarele mereu evocate de cercetătorii preocupați de studierea originii centrului de pe apa Bîrladului se numără și cronica haliciano-wolhyniană, păstrată în mai multe copii, dintre care o importanță mai mare prezintă cele incluse în letopisețele *Ipatievskaia* și *Voskresenskaia*. În mai multe pasaje din cadrul acestor lucrări sînt relatate acțiunile întreprinse de un pretendent la tronul Rusiei haliciene, Ivan Rostislavici, poreclit *Berladnic*. Motivele pentru care a primit porecla amintită și semnificația ei nu ne sînt relevate explicit în textul letopisețelor. În anul 1144 Ivan Rostislavici a fost silit să părăsească cnezatul halician, fiind alungat de unchiul său Vorodimir, care acaparase puterea. Principele pribeag cu susținătorii săi și-a aflat pentru scurtă vreme refugiul „la Dunăre", adică în ținuturile meridionale ale Moldovei, și apoi la Kiev, la cnezul Vsevolod [23]. În anii următori cronicile rusești îi semnalează prezența la curțile altor principi ruși, în slujba cărora intră temporar, așteptînd momentul prielnic să dobîndească stăpînirea în Halici. Schimbîndu-se orientarea politicii cnezului de la Kiev, Ivan Rostislavici Berladnic a fost nevoit să plece din marele oraș de pe Nipru, căci asupra sa plana pericolul de a fi extrădat noului stăpînitor al Rusiei haliciene, Iaroslav Osmomîsli. În anul 1150, împreună cu însoțitorii săi, s-a refugiat la cumanii din stepele de la nordul Mării Negre, cu ajutorul cărora a ocupat „orașele de la Dunăre" și a prădat două corăbii aparținînd pescarilor halicieni [24]. Sprijinit de un mare număr de cumani și de 6000 de *berladnici* —

---

[19] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 65 și urm.; A. I. Sobolevskij, Грамота кн. Иванко Берладника 1134 г., în Труды восьмаго археологическаго съезда въ Москве 189a vol. II, Moscova, 1895, pp. 173—174; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, pp. 596—597; P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, în „Revista istorică română", II (1932), p. 47—51; idem, *Din nou despre Diploma bîrlădeană din 1134*, în „Romanoslavica", XIII (1966), pp. 85—91.

[20] V. T. Pașuto, Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, Moscova, 1950, p. 171; idem, Внешняя политика древней Руси, Moscova, 1968, p. 194; M. V. Levcenko, Очерки по истории русско-византийских отношений. Moscova, 1956, p. 438; H. Weczerka, *Die Bukowina. Eine landeskundliche Einführung*, în *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, hrsg. v. F. Lang, München, 1961, p. 8; E. Völkl, *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1975, p. 39; V. Gjuzelev, *Die mittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebăr) im 6.—15. Jh.*, în „Bulgarian Historical Review", VI (1978), 1, p. 54.

[21] B. P. Hăjdău, *Uricu de la Iuga Vv. din 1374*, în „Foița de istorie și literatură", I (1860), 2, p. 41.

[22] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIV, Vălenii de Munte, 1912, p. 10; I. Minea, *Argument nou în contra autenticității uricului atribuit lui Iurg Coriatovici*, în „Revista arhivelor", I (1924—1926), 1—3, pp. 397—399; P. P. Panaitescu, *Diploma...*, pp. 51—57.

[23] Ипатиевская летопись, în Полное собрание русских летописей (în continuare se va prescurta *PSRL*), II, Sankt-peterburg, 1843, p. 20.

[24] *Ibidem*, pp. 83—84; Летопись по Воскресенскому списку, în *PSRL*, VII, Sankt-peterburg, 1856, p. 68.

populație amintită cu acest prilej pentru prima dată în izvoarele medievale — Ivan Rostislavici zis Berladnic s-a îndreptat spre Kucelmin și Ușița, aflate la hotarele sudice ale statului halician. Încercarea de a-l detrona pe Iaroslav s-a soldat cu un eșec total și Ivan Rostislavici, părăsit de aliații săi, și-a găsit din nou adăpost la Kiev [25]. Mai tîrziu, plecînd în Imperiul bizantin, a fost otrăvit în anul 1162 la Thesalonic [26].

Berladnicii sînt menționați în izvoare pentru a doua și ultima oară cu prilejul atacului pe care l-au întreprins în anul 1160 împotriva Oleșiei, important centru rusesc din apropierea gurilor Niprului. Ca răspuns la acest act, cneazul Rostislav de la Kiev a trimis împotriva lor un detașament condus de Gheorghe Nestorovici și Iakun, care i-a urmărit pînă ce i-a învins lîngă localitatea Dțin, luînd totodată un mare număr de prizonieri [27].

Tot în *Cronica Ipatievskaia* este menționată o localitate denumită *Berlad*, fără să se ofere însă nici un detaliu asupra poziției sale geografice. Într-un pasaj unde erau prezentate evenimente din anul 1174 se relatează că Andrei Bogoliubski, influentul cneaz de la Suzdal, s-ar fi supărat pe frații Rostislavici, care îi făceau opoziție și îi nesocoteau autoritatea, și a transmis lui Ruric să plece la Smolensk iar lui David la Bîrlad, prevenindu-l că în „țara rusă" nu-i mai permite să stea (а тю пойди въ Берладъ, а въ Русьской земли не велю ти быти) [28].

Încă din secolul trecut Berladul din *Cronica Ipatievskaia* a fost identificat cu Bîrladul din jumătatea meridională a Moldovei, iar berladnicii cu locuitorii acestei regiuni, considerîndu-se totodată că numele lor derivă de la toponimul cu denumire asemănătoare [29]. Numărul mare de istorici care s-au declarat de acord

[25] *PSRL*, II, p. 84 ; *PSRL*, VII, p. 68.

[26] *PSRL*, II, p. 91. În unele letopisețe evenimentul este datat în anul 1161. Cf. *PSRL*, VII, p. 75 ; Летопись по Уваровскому списку, în *PSRL*, XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 71.

[27] *PSRL*, II, p. 86. În *PSRL*, VII, p. 71 și *PSRL*, XXV, p. 67, evenimentul este datat în anul 1159, la fel ca și acțiunea de jaf împotriva pescarilor halicieni din zona gurilor Dunării.

[28] *PSRL*, II, p. 109.

[29] N. M. Karamzin, *op. cit.*, vol. II, p. 191 ; S. M. Soloviev, Исторія Россіи с древнейшихъ временъ, vol. I, 1—2, Moscova, 1959, p. 445 ; J. Lelewel, *Géographie du Moyen Age*, vol. III, Breslau, 1852, p. 167 și 173 ; G. Asaky, *op. cit.*, p. 53, 84 și 234 ; R. Roesler, *op. cit.*, pp. 323—324 ; K. Bestiujev-Riumin, Русская исторія, vol. I, Sankt-Peterburg, 1872, p. 183 ; E.v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. I, București, 1878, p. 250 ; D. Ilovaiski, исторія Россіи , vol. I, 2, Moscova, 1880, p. 30 ; I. L. Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, pp. 107—109 ; P. Golubovski, Печенеги, торки и половцы до нашествія татаръ Kiev, 1884, p. 207 ; D. Onciul, *Dragoș și Bogdan, fondatorii principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, vol. I, ed. A. Sacerdoteanu, București, 1968, p. 99 ; idem, *Teoria lui Roesler*, *ed. cit.*, p. 217 ; idem, *Din istoria Bucovinei*, *ed. cit.*, pp. 292—294 ; idem, *Originile Principatelor Române*, *ed. cit.*, p. 684 ; A. D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1885, p. 91 ; idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. a 3-a, București, 1925, pp. 204—206 ; idem, *Roumanie, 1889—1891 (Bulletin historique)*, în „Revue historique", XVII (1892), 50, pp. 397—398 ; Al. Papadopul Calimah, *op. cit.*, p. 15 și urm. ; R. Rosetti, *op. cit.*, pp. 466—467 ; I. Bogdan, *op. cit.*, pp. 102—104 ; Al. Czolowski, *Poczatki Moldawii i wyprawa Kazimierza Wielkiego r. 1359*, în „Kwartalnik historiczny", Lwow, IV (1890), p. 259 ; Энциклопедическій словарь, ed. F. A. Brockhaus — I. A. Efron, vol. III, S.-Peterburg, 1893, p. 542 ; I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891, p. 24 ; B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, *Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (Etymologicum Magnum Romaniae, IV)*, București, 1898, p. XCVI ; G. I. Lahovari, G. I. Brătianu, Gr. G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 57—58 ; Gr. Tocilescu, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, București, 1900, p. 115 ; C. Kogălniceanu, *Istoria românilor*, vol. I, Iași, 1903, pp. 29—30 ; Al. A. C. Sturdza, *La terre et la race roumaines depuis leurs origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1904, p. 259 și 261 ; M. Hruševskyj,

cu această părere a dus la acreditarea ei în literatura de specialitate ca un fapt de la sine înțeles. Totuși, opinia amintită mai sus nu a fost singura exprimată

Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes, vol. I, Leipzig, 1906, p. 229; I. Antonovici, *Cetatea de pământ de la Bîrlad*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VII (1914), pp. 13—15; V. Caraivan, *op. cit.*, pp. 50—51; Al. Philippide, *op. cit.*, p. 362 și urm.; I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, f. l, 1928, pp. 9—12 (cf. și recenzia lui J. Macurek, în „Byzantinoslavica", I, (1929), pp. 823—824); idem, *Cu privire la Diploma Bîrlădeană din a. 1134*, în „Arhiva", XXXIX (1932), 1—3, pp. 87—88; P. Mutafčiev, Произходътъ на Асеневци, în „Македонски прегледъ", Sofia, IV (1928), 4, pp. 20—23; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1935, pp. 316—317; idem, *Tîrguri sau orașe....*, pp. 28—30 și 191; J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, în „Byzantion", XII (1937), 2, p. 470; N. I. Antonovici, *Cel mai vechiu monument al Bîrladului: Cetatea de pământ*, București, 1938, p. 3; Gh. Vrabie, *Bîrladul cultural*, București, 1938, pp. 20—21; G. Alexandrescu-Galex, *op. cit.*, pp. 147—154; V. V. Mavrodin, Русские на Дунае. In Ученые записки Ленингр. Госуд., Унив Сер. гуман. наук", Saratov, 87 (1943), p. 10; K. V. Kudriașov, Половецкая степь. Moscova, 1948, p. 125; A. I. Popov, Кыпчаки и Русь, în „Ученые записки Ленингр. Госуд. Унив., Сер. истор. наук" вып. 14, Leningrad, 112 (1949), p. 113; V. T. Pașuto, Очерки по истории....p. 171; idem, Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век), Moscova, 1956, p. 72; idem, Очерки истории СССР XII—XIII вв., Moscova, 1960, pp. 55—57; idem, Внешняя политика..., pp. 194—195 și 269; A. N. Nasonov, „ Русская земля" и образование территории древнерусского государства, Moscova, 1951, p. 141 și 144; Очерки истории СССР IX—XIII вв., Moscova, 1953, pp. 368—369 și 715; E. Frances, *Slavii pe pământul patriei noastre în veacul al XII-lea*, în „Studii", 8 (1955), 3, p. 65; idem, *Les relations russo-byzantines au XII-e siècle et la domination de Galicie au Bas-Danube*, în „Byzantinoslavica", XX (1959), 1, pp. 55—56; M. N. Tihomirov, Древнерусские города ed. a 2-a, Moscova, 1956, p. 209 și 329; M. V. Levcenko, *op. cit.*, pp. 437 — 438; Всемирная история , red. E. M. Jukov, vol. III, Moscova, 1957, p. 451, 462 și 465; Șt. Ștefănescu, *„Intemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în „Studii", XII (1959), 6, p. 45; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 16; N. Mohov, Очерки истории молдавского-русско-украинских связей, Chișinău, 1961, pp. 18—19; idem, Молдавия эпохи феодализма, Chișinău, 1964, p. 85; A. P. Novoseltev, V. T. Pașuto, L. V. Cerepnin, V. P. Șușarin, i N. Șcerapov, „Древне русское государство и его международное значение, Moscova, 1965, pp. 65—66, 102—103 (V. T. Pașuto); B. Rybakov, *Les débuts de la Rusie*, Moscova, 1966, p. 282; Șt. Pascu, în *Istoria României. Compendiu*, ed. M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, București, 1969, p. 121; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj 1971, p. 144; P. Chirnoaga, *Istoria Daciei și continuitatea daco-romană*, Madrid, 1971, pp. 205—206; V. Varlam, *Bîrlad-note istorice*, în „Școala Bîrlădeană", Bîrlad (1971), pp. 102—104; A. A. Bolșacov-Ghimpu, *Episcopi ortodocși din Țările Române în secolul al XIII-lea*, în „Glasul Bisericii", XXIX (1971), 1—2, p. 119; Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 19; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, pp. 57—60; G. Popescu și V. Palade, *Bîrladul — istoria unui străvechi oraș, în Monografia municipiului Bîrlad*, Bîrlad, 1974, pp. 24—25; Șt. Olteanu, *Bîrladul și veacurile sale de istorie*, în „Magazin istoric", VII (1974), 9(90), pp. 30—31. B. O. Timoșciuk, Твердиня на Пруті, Ujgorod, 1978, p. 36.

în cazul problemei respective. Astfel, unii istorici, între care Nicolae Iorga [30], Teodor Bălan [31], Alexandru Boldur [32] și Constantin Cihodaru [33], au contestat posibilitatea ca Berladul letopisețului rusesc să fie același cu orașul din Moldova. Cu cîțiva ani în urmă acestor părere ne-am raliat și noi, fără însă ca atunci să fi avut prilejul să expunem pe larg rațiunile care ne-au determinat să acceptăm punctul de vedere menționat [34]. Ulterior, Al. Boldur a renunțat la opiniile sale enunțate încă înainte de cel de-al doilea război mondial, susținînd de această dată localizarea Berladului în sudul Moldovei. Mai mult, în noua concepție a istoricului amintit, în secolul al XII-lea la Bîrlad s-ar fi aflat centrul politico-administrativ al unei formațiuni statale — a berladnicilor — controlate de familia Rostislavicilor. Din această „țară", precum și din Brodnic și o parte a Cumaniei, s-ar fi constituit nucleul ce ar fi dat mai tîrziu naștere Țării de Jos, unde în deceniul al 8-lea al secolului al XIV-lea puterea se afla în mîinile lituanianului Iurg Koriatovici, care și-ar fi fixat capitala tot la Bîrlad [35]. În formularea supozițiilor amintite autorul lor a comis eroarea de a socoti autentic uricul fals de la 3 iunie 1374.

Din punct de vedere etnic berladnicii au fost considerați fie români [36], fie ruși [37], fie o populație amestecată cuprinzînd elemente românești, cumane și slave [38]. S-a încercat, de asemenea, să se dovedească că berladnicii ar fi fost același popor cu brodnicii [39]. În schimb, alți cercetători au văzut în berladnici niște grupuri dezidente față de cneazul halician — așa numiții выгонцы = „izgoniți" [40] — sau niște țărani sărăciți transfugi din același cnezat [41]. Argumente aduse în sprijinul acestor ipoteze sînt însă departe de a fi convingătoare.

În legătură cu semnificația numelui berladnicilor și al poreclei Berladnic dată lui Ivan Rostislavici, deosebit de interesantă ni se pare observația lui Teodor Bălan, potrivit căruia există dovezi documentare precise că în secolul al

---

[30] N. Iorga, *Brodnicii și românii...*, p. 150 ; idem, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 75.

[31] T. Bălan, *Berladnicii*, Cernăuți, 1928, pp. 15—17.

[32] A. V. Boldur, *Istoria...*, pp. 135—137.

[33] C. Cihodaru, *op. cit.*, pp. 234—235 și 237. Anterior, C. Cihodaru se pronunțase pentru identificarea Berladului din cronica rusească cu Bîrladul moldovenesc. Cf. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 102.

[34] V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et la Russie au premier quart du II-e millénaire à la lumière des sources archéologiques*, în „Dacia", NS, XIX (1975), p. 242.

[35] Al. V. Boldur, *Țara Bîrlad...*, p. 429 și urm. Cf. și idem, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Korjat in der Moldau (1374—1379)*, în „Südost — Forschungen", XXXII (1973), pp. 20—27.

[36] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 472 ; idem, *Brodnicii*, în „Revista nouă" III (1890), 1, p. 61 ; D. C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 14 ; Gh. Vrabie, *op. cit.*, p. 20 ; P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 60 ; M. Șesan, *Organizația bisericească veche carpatică*, în „Mitropolia Ardealului", IV (1959), 5—6, p. 362.

[37] J. Bromberg, *op. cit.*, în „Byzantion", XII (1937), 1, p. 177 ; M. V. Levcenko, *op. cit.*, pp. 438—439 ; V. V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 10.

[38] B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă...*, p. XCVI ; A. Bruce Boswell, *The Kipchak Turks*, în „The Slavonic review", VI (1927), 16, p. 77, nota 3 ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 317 ; P. Chirnoaga, *op. cit.*, p. 205. Pentru caracterul eterogen al berladnicilor din punct de vedere etnic s-au pronunțat (fără să intre în detalii) și alți istorici. Cf. M. Karamzin, *Histoire de l'Empire de Russie*, vol. II, Paris, 1819, p. 365 ; I. Bogdan, *op. cit.*, p. 111 ; G. I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques*, ed. a 2-a, București, 1941, p. 15.

[39] R. Rosetti, *Brodnicii*, p. 58 și urm. ; M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 209 ; C. Cihodaru, *Considerații...*, pp. 237—238.

[40] V. V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 10.

[41] A. T. Smilenko, Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.), Kiev, 1975, p. 190.

XVIII-lea termenul „bîrlad" avea în nordul Moldovei accepțiunea de „tîlhar" sau „hoț" [42]. Prin această remarcă se dădea sugestia unui înțeles asemănător pentru porecla aventurierului halician ca și pentru numele aliaților săi. Dealtfel și înainte de a fi relevat acest sens al cuvîntului „bîrlad", unii istorici au considerat că denumirea de „berladnic" nu derivă de la un toponim, ci ar însemna „aventurier", „pribeag" [43].

Revenind la informațiile scrise asupra Berladului, considerăm că argumentul, invocat mereu, potrivit căruia acest oraș ar fi fost situat în afara teritoriilor statelor slavilor răsăriteni, bazat pe precizarea din cronică că Berladul nu se afla în cuprinsul „țării ruse" — argument folosit atît de cei ce îl localizau la est de Carpați, cît și de cei ce au combătut teoria stăpînirii Haliciului asupra Moldovei — trebuie părăsit ca lipsit de temei. Așa cum s-a arătat, prin noțiunea de „țară rusă" în sens restrîns se înțelegea, la începutul mileniului al II-lea, o parte din regiunile din bazinul mijlociu al Niprului, adică teritoriul cnezatelor de Kiev, Cernigov, Pereiaslavl și Novgorod-Seversk. Din „țara rusă" nu făceau parte nu numai Berladul, dar nici Haliciul, Novgorodul, Rostovul, Smolenskul, Riazanul, Poloțkul și alte importante orașe rusești [44]. Prin urmare, nu există nici un impediment pentru a fixa Berladul în cadrul regiunilor slavilor răsăriteni, evident nu în cnezatul kievian și în celelalte cnezate învecinate care alcătuiau „țara rusă" în sens restrîns. Nu credem că Andrei Bogoliubski ar fi pretins în 1174 lui David Rostislavici să plece în afara teritoriilor aflate sub stăpînirea celorlalți cnezi ruși, așa cum nu-i ceruse aceasta nici fratelui său Ruric, căruia i se indicase ca loc de exil Smolenskul. Or, se știe că sudul Moldovei a rămas complet în afara ariei de dominație rusească și se găsea în secolul al XII-lea sub controlul politic al triburilor cumane. Localizarea Berladului din *Cronica Ipatievskaia* în cuprinsul cnezatelor rusești — mai puțin probabil însă la Bîrleadca, lîngă Moghiev, între Bug și Nistru, cum s-a presupus [45], ci într-un alt punct, deocamdată neidentificat — ar fi prin urmare plauzibilă. În schimb, ipotetica sa localizare în Dobrogea, la Eski Bîrlat, sat dispărut situat între Hîrșova și Constanța — supoziție formulată de unii istorici [46], este adevărat, la modul dubitativ — nu poate fi luată cîtuși de puțin în considerație. Situația politică din teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră integrat Imperiului bizantin excludea ca evenimentele — relatate de cronicile rusești — legate de Berlad și berladnici să se fi desfășurat în provinciile dependente de Constantinopol.

Pentru soluționarea problemei prezumtivei identificări a Berladului cu Bîrladul moldovean, ca și pentru aprecierea stadiului de dezvoltare al acestei localități în primele secole ale mileniului al II-lea, utilizarea rezultatelor cercetărilor arheologice este de o deosebită importanță.

Încercări de punere în concordanță a vestigiilor arheologice de pe teritoriul Bîrladului cu informațiile izvoarelor scrise evocate mai sus s-au semnalat încă cu mai multe decenii în urmă. Astfel, existența cetății de pămînt situate în extremitatea de sud-est a orașului a fost legată de evenimentele din secolul al XII-lea relatate de letopisețele rusești [47]. Prima menționare a cetății de pămînt

---

[42] T. Bălan, *op. cit.*, pp. 9—14. Părerea sa nu a obținut adeziunea tuturor istoricilor. Cf. recenzia lui Th. Holban făcută lucrării lui T. Bălan în „Arhiva", XXXVI (1929), 1, pp. 70—71 ; A. V. Boldur, *Istoria...*, pp. 136—137 ; G. Alexandrescu-Galex, *op. cit.*, pp. 150—151.

[43] M. Karamzin, *Histoire...*, vol. II, p. 365 ; J. L. Pič, *op. cit.*, p. 108, nota 15 ; G. Bezviconi, *Din trecutul orașului Bîrlad*, în „Păstorul Tutovei", Bîrlad, IV (1941), 1—2, p. 15 ; N. N. Petrașcu și G. G. Bezviconi, *Relațiile ruso-române*, București, 1945, p. 12.

[44] B. A. Rîbakov, Проблема образования древнерусской народности в свете трудов И. В. Сталина, în „Вопросы истории" (1952), 9, pp. 48—49.

[45] A. V. Boldur, *Istoria...*, p. 135.

[46] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 104 ; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1975, p. 220.

[47] I. Antonovici, *op. cit.*, p. 13.

datează din anul 1648 și se datorează episcopului Bandini, care atribuia construirea ei tătarilor, iar distrugerea sa o punea pe seama luptelor purtate de unguri cu tătarii [48]. Dimitrie Cantemir, deși recunoștea că nu este în măsură să precizeze cine a înălțat-o, presupunea că a fost ridicată de moldoveni împotriva tătarilor [49]. Săpăturile întreprinse în anul 1958 la cetatea de pămînt de la Bîrlad au înlăturat semnele de întrebare privind datarea acestui monument, stabilind că a fost construit în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în vremea lui Ștefan cel Mare. Cetatea, de formă rectangulară, cu laturile inegale, era fortificată cu val de pămînt și palisadă de lemn. Nivelul de cultură sărac arată că nu a avut o perioadă de funcționare prea îndelungată, fortificațiile fiind distruse prin incendiere. Perimetrul cetății nu corespundea cu acela al orașului vechi [50].

În afară de aceasta, datarea inițială în secolele XII—XIII a descoperirilor făcute în anul 1960 în partea de sud-est a orașului, la locul denumit „Prodana" [51], a constituit pentru unii istorici un argument în plus pentru identificarea Bîrladului din Moldova cu localitatea cu nume asemănător amintită în secolul al XII-lea în cronica rusească [52]. În stratul superior de la „Prodana" fuseseră descoperite două semibordeie, dintre care unul cuprindea trei cuptoare destinate prelucrării metalului și nu reducerii minereului de fier, cum au fost interpretate inițial [53]. Așa cum am avut ocazia să precizăm cu un alt prilej, aceste complexe de locuire sînt de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului următor și corespund perioadei de dominație politică a Hoardei de Aur [54], neavînd deci nimic de a face cu berladnicii.

Prin urmare, vestigiile arheologice citate drept mărturii pentru existența în secolul al XII-lea a unei locuiri dense în cuprinsul Bîrladului se dovedesc complet neconcludente. În schimb, alte descoperiri arheologice contribuie la crearea unei imagini veridice asupra realităților istorice din zona Bîrladului în primele secole ale mileniului al II-lea.

În ultimii ani pe teritoriul orașului Bîrlad s-au întreprins numeroase săpături și sondaje cu caracter de salvare, la care se adaugă și cîteva descoperiri întîmplătoare. Cu acest prilej au fost scoase la iveală materiale arheologice de un real interes, atestînd în perimetru urban și în împrejurimile sale imediate o

---

[48] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, p. XLI și 27—28. Cf. și I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. IV, Bîrlad, 1924, pp. 93—94.

[49] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, București, 1942, p. 46.

[50] M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în „SCIV", X (1959), 1, pp. 117—134 ; idem, *Săpăturile de salvare din cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în „Materiale și cercetări arheologice", VII (1961), pp. 645—655 ; M. D. Matei și L. Chițescu, Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе, în „Dacia", NS, VII (1963), p. 439 și urm.

[51] D. Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archeologiques*, în „Dacia", NS, IX (1965), p. 334 ; V. Palade, *Cîteva considerații despre Țara berladnicilor în lumina cercetărilor arheologice de la Prodana și Simila-Bîrlad*, în „Școala bîrlădeană", Bîrlad (1969), pp. 74—80 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 136—137 și 313 ; G. Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în „Memoria Antiquitatis", III (1971), p. 493.

[52] Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV*, în „Studii", 24 (1971), 4, p. 762 ; Șt. Pascu, *Voievodatul...*, p. 144 ; V. Varlam, *op. cit.*, p. 104.

[53] *Istoria României*, vol. II, 1962, pp. 60—61 ; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 105.

[54] V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în „SCIV", 21 (1970), 4, pp. 607—610 ; idem, *Fragen der Geschichte der Moldau im XI.—XIII. Jahrhundert — Historische und archäologische Daten*, în *Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler* (= *Südosteuropa-Studien*, 22), München, 1974, p. 27.

locuire intensă, succedată pe spații restrînse din epoca de piatră pînă în perioada medievală [55]. Avînd în vedere problemele care fac obiectul interesului nostru, considerăm necesară o succintă prezentare a ultimelor descoperiri datînd din secolele X—XIV, din zona orașului, pentru a putea aprecia dacă ele corespund unor elemente de viață preurbană sau urbană.

Pe grindurile de pe ambele părți ale apei Bîrladului, în partea de nord-est și sud-est a orașului, s-a identificat o întinsă așezare a populației locale din secolele VIII—X (cultura Dridu sau carpato-dunăreană), caracterizată și prin persistența unor elemente de tip Hlincea. Din această așezare au fost cercetate prin săpături cîteva semibordeie la punctul „Prodana" și în cartierul Munteni, în vecinătatea satului Simila (com. Zorleni, jud. Vaslui) [56].

Încetarea locuirii în așezările de tip Dridu din partea sudică a Moldovei — deci inclusiv din bazinul Bîrladului — se datorează probabil populațiilor turanice de călăreți nomazi pătrunși din stepele Eurasiei. Urme ale acestora au fost identificate și pe teritoriul orașului Bîrlad, în două puncte diferite. Astfel, lîngă complexul școlar, în spatele Morii lui Chicoș, a fost găsit întîmplător un mormînt de călăreț, din a cărui inventar s-a recuperat o zăbală de fier, lucrată dintr-o singură vergea, și două verigi din argint (fig. 1/7—8). Mormîntul se datează în secolul al XI-lea și a aparținut se pare unui peceneg. Un alt mormînt, avînd de asemenea trăsăturile ritualului funerar caracteristic triburilor turce nomade, s-a descoperit, tot întîmplător, într-o movilă aflată la circa 2—3 km vest de parcul principal al orașului. Din inventarul mormîntului s-au păstrat doi cercei simpli din metal alb (fig. 1/6) și cinci pandantive de bronz cu clopoței (fig. 1/1—5), de un tip larg răspîndit la sfîrșitul mileniului I și în primele secole ale mileniului al II-lea, în toată Europa răsăriteană, ca și în regiunea Dunării inferioare și mijlocii [57]. Pentru datarea și atribuirea precisă a mormîntului nu dispunem de elemente suficiente. Se poate însă presupune că a aparținut unui peceneg sau unui cuman.

Menționăm, de asemenea, că în cuprinsul orașului Bîrlad și în imediatele sale împrejurimi, de o parte și de alta a rîului Bîrlad și a afluenților săi mai mari sînt încă vizibile peste 50 de movile [58], dintre care cel puțin o parte se poate admite că adăposteau complexe funerare ale turanicilor de la începutul mileniului al II-lea. Prezența nomazilor de neam turanic în jumătatea meridională

---

[55] A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în „Arheologia Moldovei", II—III (1964), p. 145 și 147 ; S. Haimovici, *Studiu asupra resturilor de faună descoperite în așezările aparținînd culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț*, în „Arheologia Moldovei", II—III (1964), p. 217 și urm. ; V. Palade, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad — Valea Seacă*, în „Arheologia Moldovei", IV (1966), pp. 261—277 ; idem, *Noi ateliere de lucrat piepteni din corn de cerb în secolul al IV-lea e.n. la Valea Seacă — Bîrlad*, în „Carpica", II (1969), pp. 233—252 ; idem, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad — Casa de apă*, în „Memoria Antiquitatis", III (1971), pp. 259—275 ; idem, *Noi descoperiri carpice în județul Vaslui*, în „Școala bîrlădeană", Bîrlad (1971), p. 93 și 96 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 312—313.

[56] M. D. Matei, *Săpăturile de salvare...*, p. 646 ; D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „SCIV", 19 (1968), 2, pp. 234—236 ; V. Palade, *Cîteva considerații...*, p. 74 și urm. ; G. Coman, *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu în sudul Moldovei*, în „Danubius", IV (1970), p. 161 și urm. ; N. Ciucă, *Descoperirile de tip protodridu la Bîrlad — cartierul Munteni, jud. Vaslui (1964)*, în „Materiale și cercetări arheologice", X (1973), pp. 225—229. Cf. și „SCIV", V (1954), 1—2, p. 314.

[57] V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „SCIVA", 25 (1974), 3, pp. 395—396.

[58] Cercetări de teren întreprinse de prof. V. Varlam din Bîrlad.

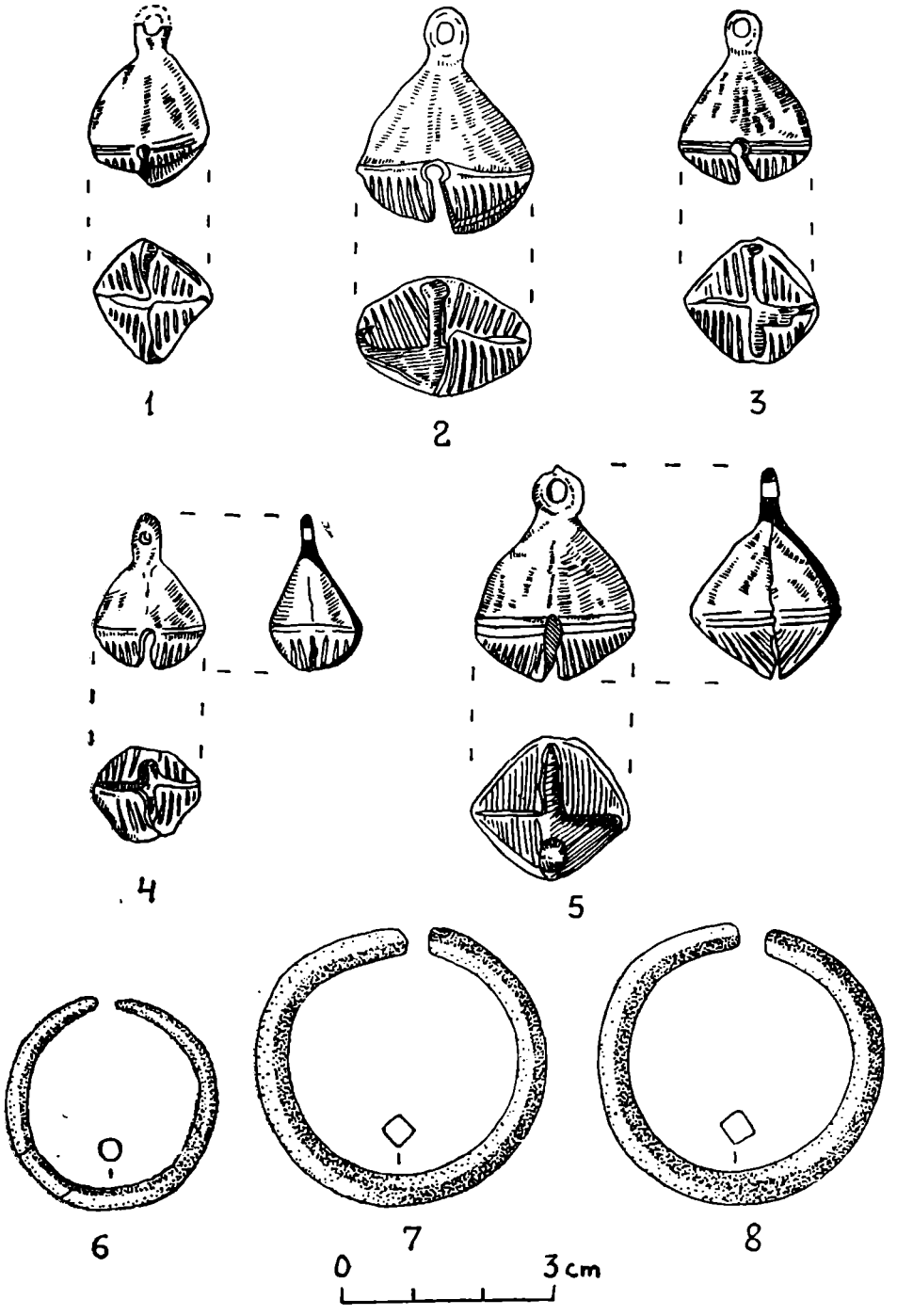

Fig. 1 — Obiecte de podoabă din bronz (1—5), metal alb (6) și argint (7—8), descoperite pe teritoriul orașului Bîrlad, la vest de parc (1—6) și lîngă „moara lui Chicoș" (7—8), în morminte turanice.

a Moldovei este marcată prin mai multe toponime și hidronime de origine veche turcă [59].

În a doua jumătate a secolului al XI-lea și în secolul al XII-lea în Podișul Central Moldovenesc era răspîndită cultura Răducăneni. Cîteva așezări aparținînd acestei culturi au fost descoperite prin cercetări de suprafață și în apropierea Bîrladului [60] Săpăturile din așezările culturii Răducăneni, caracterizate printr-o proporție mare a căldărilor de lut în cadrul inventarului ceramic, arată că ele aparțineau unei populații locale sedentare, avînd probabil în componența ei și elemente turanice. Stadiul de dezvoltare economico-socială în care se afla cultura Răducăneni, dezvăluit de cercetările arheologice, exclude, după părerea noastră, posibilitatea întemeierii de centre urbane.

În condițiile raidurilor prădalnice și a dominației militare a triburilor cumane în ținuturile de cîmpie nord-dunărene și de-a lungul principalelor cursuri de apă, populația românească a fost nevoită să se replieze spre regiuni unde condițiile de relief și vegetație ofereau mai multă siguranță traiului. Valea lată a rîului Bîrlad era departe de a asigura securitatea comunităților sedentare cu îndeletniciri agricole preponderente, așa încît existența unei așezări de o anumită importanță pe o arteră de-a lungul căreia pendulau periodic cetele turanicilor nomazi ni se pare extrem de puțin probabilă.

Pe de altă parte, opoziția populației românești și îndeosebi forța de șoc reprezentată de uniunile de triburi cumane au constituit o barieră în calea tendințelor statului halician de a-și extinde influența spre gurile Dunării. Presupusa colonizare cu elemente rusești a ținuturilor de la Dunărea inferioară — deci și a regiunii Bîrladului — și dominația Rusiei haliciene asupra acestor teritorii în cursul secolului al XII-lea, susținută de unii istorici [61], nu își găsește nici un suport concludent printre izvoarele istorice și arheologice.

Argumentele enunțate mai sus pledează indirect împotriva identificării Berladului din *Cronica Ipatievskaia* cu orașul moldovenesc în discuție. Aceasta exclude legătura între Bîrladul est-carpatic pe de o parte, și berladnici și Ivan Rostislavici zis Berladnic, pe de altă parte.

În lumina rezultatelor cercetărilor arheologice din ultimii ani, coroborate cu informațiile izvoarelor scrise, considerăm că va trebui definitiv abandonată ipoteza existenței unei formațiuni politice („cnezat", „principat", „stat") a berladnicilor în jumătatea meridională a Moldovei cu centrul la Bîrlad, susținută de numeroși medieviști [62] chiar și după ce s-a dovedit că „diploma lui Ivanko Rostislavici" din anul 1134 reprezintă un fals. Prezența berladnicilor la Dunărea de Jos este atestată în izvoarele rusești numai cu prilejul evenimentelor din anul 1159. Desigur că o prezență efemeră a unei populații într-un anumit teritoriu, determinată de o simplă acțiune militară, nu presupune implicit existența unei formațiuni politice.

---

[59] G. Weigand, *op. cit.*, pp. 96—98 ; T. Hotnog, *Cîteva nume topice românești de origine cumană* (extras din „Anuarul Liceului Național", 1932—1933), Iași, pp. 3—10 ; A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 40 și urm.

[60] G. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în „SCIV", 20 (1969), 2, p. 287 și urm. ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, pp. 133—135.

[61] M. Hruševskyj, *op. cit.*, pp. 228—229 ; V. T. Pașuto, Очерки по истории..., pp. 168—171 ; A. N. Nasonov, *op. cit.*, pp. 138—144 ; E. Frances, *Slavii...*, p. 65 și urm. ; M. V. Levcenko, *op. cit.*, pp. 437—440.

[62] R. Rosetti, *Statul berlădean*, p. 464 și urm. ; C. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 29—30 ; Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, pp. 253 și 261—262 ; N. Mohov, Очерки ..., pp. 18—19 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe...*, p. 64 ; *Istoria RSS Moldovenești*, vol. I, Chișinău, 1967, pp. 84—85 ; Șt. Olteanu, *Evoluția...*, p. 762. Această părere a fost combătută de mai mulți istorici. Cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 110 ; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 79 ; E. Diaconescu, *Românii din răsărit*, Iași, 1942, pp. 38—39.

În anul 1160 este cu totul improbabil că berladnicii să fi ajuns din nou în ținuturile dunărene, cum cred istoricii care au identificat, fără argumente convingătoare, Dținul cu Vicina [63] sau Măcinul [64]. Împotriva acestei localizări pledează atît distanța imensă de-a lungul căreia detașamentul kievian ar fi trebuit să urmărească pe berladnici, cît și faptul că Gheorghe Nestorovici și Iakun ar fi fost nevoiți să străbată stepele nord-pontice controlate cu autoritate de cumani, evident puțin dispuși să permită o desfășurare de forțe străine în teritoriile care le aparțineau de un secol. De asemenea, considerăm că angajarea unei lupte pe malul drept al Dunării între adversari care locuiau departe de hotarele Imperiului bizantin, este foarte greu de admis în condițiile create de politica activă a împăratului Manuel I Comnenul în provinciile europene ale statului său.

Berladnicii erau după părerea noastră o populație probabil nomadă, din vecinătatea cnezatelor rusești, cărora le ofereau serviciile ca mercenari ori de cîte ori erau solicitați, iar în anumite ocazii inițiau acțiuni războinice de pradă pe cont propriu. Ipostazele în care ei apar în cronici ne îndreptățesc să credem că duceau o viață asemănătoare cu unele grupuri de pecenegi, uzi și berendei, numite și *ciornîe klobuki*, care trăiau în apropierea centrelor cneziale și erau temporar în solda principilor ruși. Textele letopisețelor nu ne oferă nici un indiciu asupra etnicului berladnicilor, dar nu ar fi exclus ca și ei să fie de neam turanic, mai ales că prezența lor este atestată numai în regiunile de stepă din sudul Rusiei, locuite la începutul mileniului al II-lea de populații de origine turcă. În sensul presupunerii noastre, sugestiv ni se pare și faptul că episodul din *Cronica Ipatievskaia*, în care se relatează expediția din anul 1160, ordonată de cneazul Rostislav împotriva berladnicilor, este intercalat între pasaje unde se descriu luptele purtate de ruși cu cumanii și berendeii, [65], ambele aparținînd seminției turce.

Este foarte probabil ca numele berladnicilor să nu reprezinte un etnonim, ci să fie o denumire ocazională dată unei populații din spațiul nord-pontic, ca urmare a acțiunilor de pradă la care participaseră fie singuri, fie întovărășind pe cumani și pe Ivan Rostislavici, care primise și el o poreclă asemănătoare din aceleași motive. Menționăm că și alte triburi din stepele meridionale ale Rusiei erau denumite în cronicile vechi rusești după unele trăsături exterioare. Este cazul cu grupurile de pecenegi, uzi și berendei din vecinătatea statelor rusești, numite și *ciornîe klobuki* („tichii negre"). [66]. Numele berladnicilor, ca și porecla lui Ivan Rostislavici, avea probabil, așa cum s-a arătat, semnificația de „tîlhar", „aventurier" sau „pribeag".

După o perioadă îndelungată de tulburări provocate de triburile turanice și după marea invazie mongolă din 1241—1242, populația locală și-a putut relua cursul normal de viață. Semnificativă în acest sens este și constatarea că, spre deosebire de perioada anterioară, cînd pentru amplasarea satelor se preferau locurile situate de obicei pe văile cursurilor de apă fără importanță, în secolele XIII—XIV apar numeroase așezări și de-a lungul principalelor rîuri.

Printre acestea se numără și cea de la Bîrlad — „Prodana", unde a fost întreprins un sondaj în 1960—1961, urmat de săpături metodice în cursul anilor 1970—1972 și 1975 [67]. Cu prilejul acestor cercetări, în afara urmelor de locuire din secolele IX—X, au fost dezvelite 14 locuințe de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea. Inventarul lor se compunea din cera-

---

[63] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, p. 245; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 28; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 102; P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în „Pontice", III (1970), p. 275, nota 2; Al. V. Boldur, *Țara Bîrlad...*, p. 432; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 57.

[64] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 104; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 317.

[65] *PSRL*, II, p. 86.

[66] P. Golubovski, *op. cit.*, p. 149—150; D. Rassovsky, О роли черных клобуков в истории древней Руси, în „Seminarium Kondakovianum", I (1927), pp.93—109.

[67] Rezultatele săpăturilor din 1970—1972 și 1975 conduse de subsemnatul sînt deocamdată inedite.

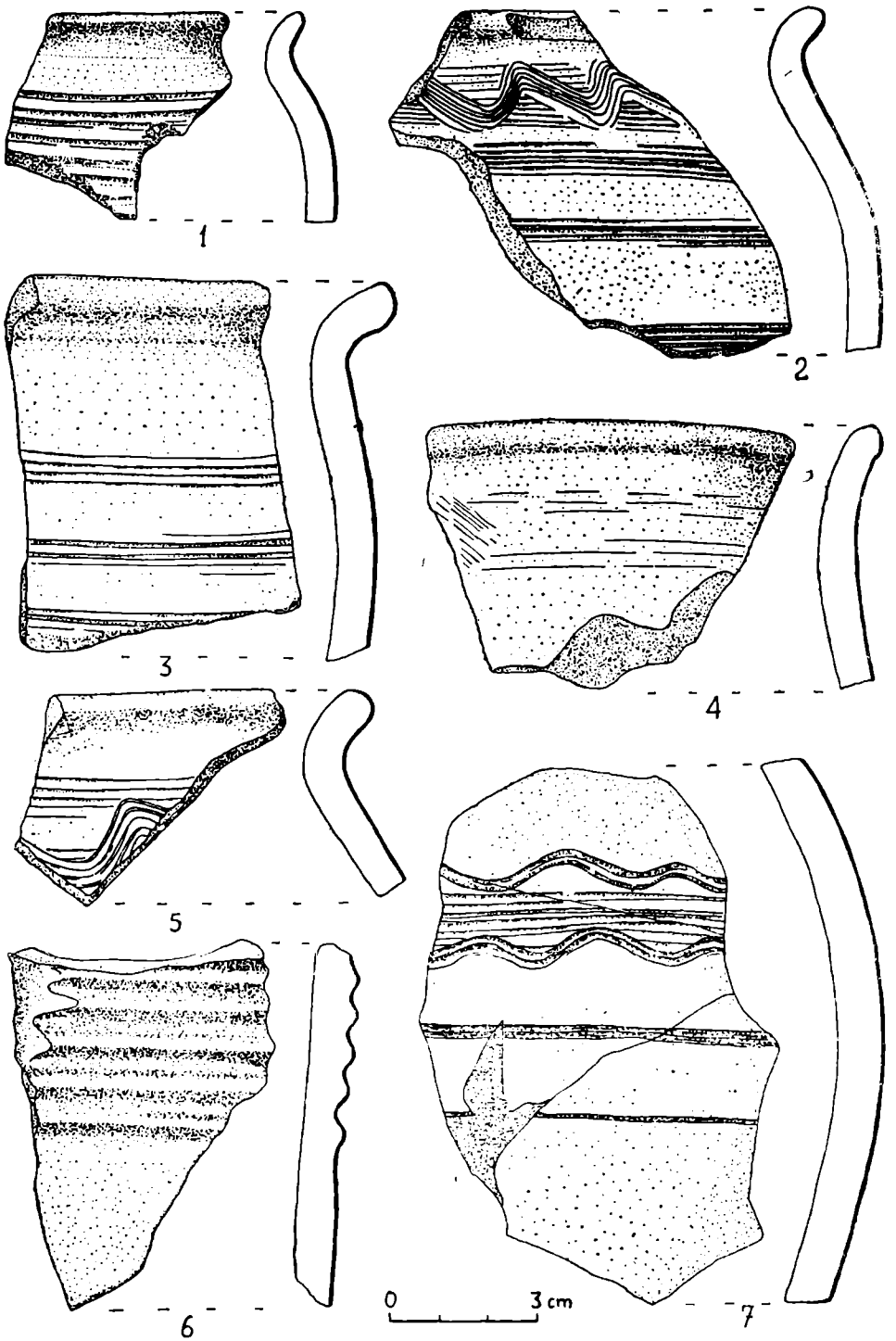

Fig. 2 — Ceramică tipică pentru perioada dominației Hoardei de Aur descoperită în semibordeiul 7 de la Bîrlad—„Prodana".

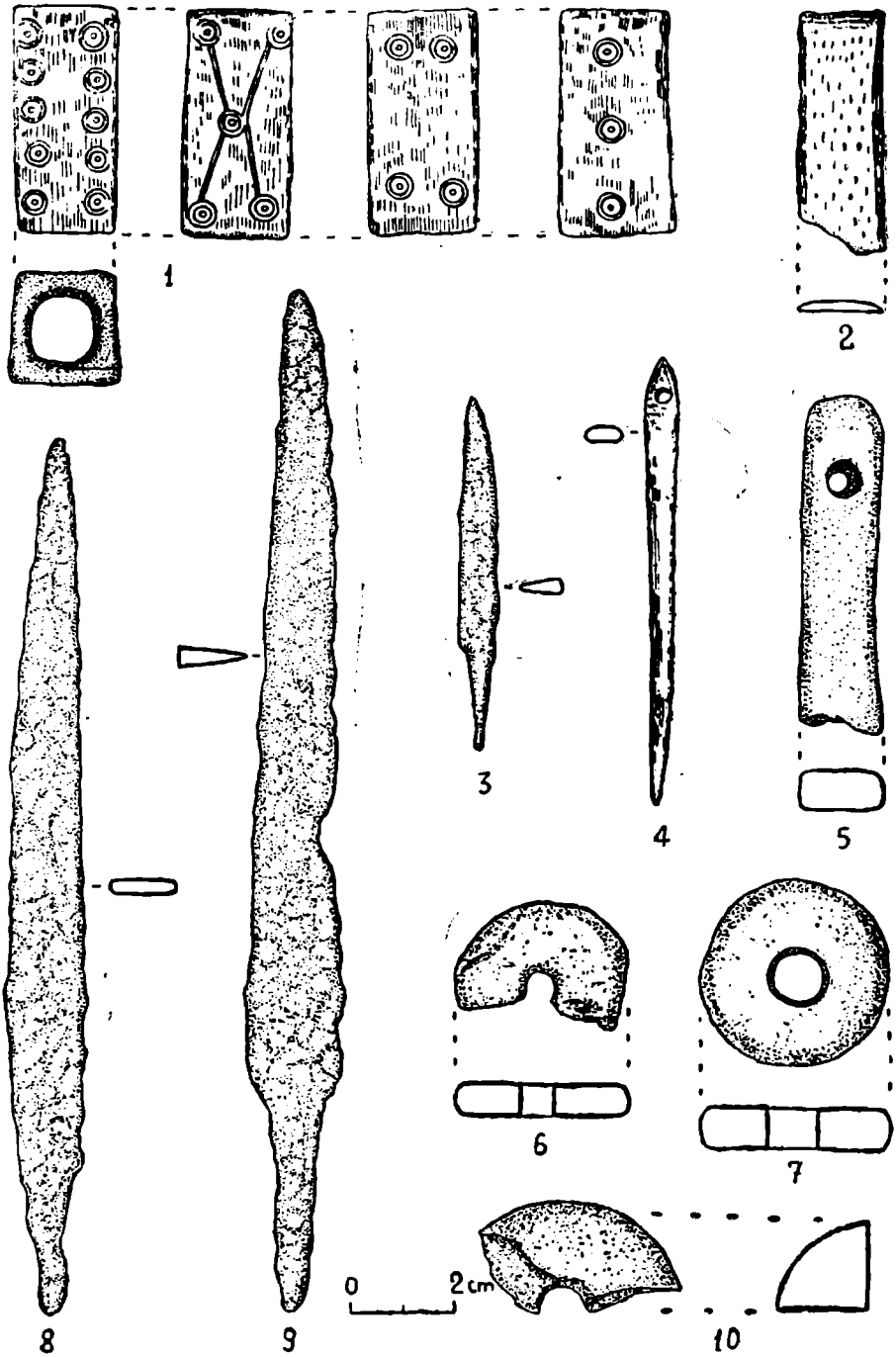

Fig. 3 — Piese din fier, corn, lut și piatră din secolele XIII—XIV de la Bîrlad—„Prodana".

mică (fig. 2) şi diferite obiecte din metal, lut şi os (fig. 3). Nivelului superior de la „Prodana" îi corespunde şi un cuptor pentru reducerea minereului de fier. Bucăţi de zgură şi lupe se întîlnesc în mai multe locuri din aşezare, indicînd că reducerea minereului şi prelucrarea metalului constituiau îndeletniciri importante ale locuitorilor ei. În afară de aceasta, piesele din corn de cerb şi din os aflate în diferite stadii de prelucrare, descoperite în cîteva locuinţe, dovedesc preocupări relativ intense îndeosebi pentru confecţionarea obiectelor din corn. Pe lîngă agricultură şi meşteşuguri, locuitorii aşezării de la „Prodana" aveau ca ocupaţie de bază creşterea animalelor. Analiza resturilor de paleofaună arată preferinţa pentru cornute mari şi mici şi într-o măsură mai mică pentru porcine [68].

Din punct de vedere cantitativ partea cea mai consistentă a inventarului recuperat în locuinţe era reprezentată de ceramică. Vasele erau lucrate cu o roată cu turaţie medie dintr-o pastă fină, cu nisip mărunt ca degresant. Printre formele mai frecvent întîlnite se numărau borcanele, ulcioarele, amforetele şi castroanele, decorate îndeosebi cu caneluri, brîuri în relief, motive incizate din benzi orizontale şi în val sau imprimate cu un instrument dinţat. Pentru toate aceste vase era specifică culoarea roşietico-gălbuie, obţinută datorită arderii în mediu oxidant. Ceramica cu caracteristicile enumerate mai sus se întîlneşte în spaţiul est-carpatic în teritoriile aflate în stăpînirea Hoardei de Aur. Aşa se explică de ce aria de răspîndire a acestei ceramici corespunde cu zonele unde se constată o circulaţie intensă a emisiunilor monetare ale Hoardei [69]. Limita nordică a răspîndirii aşezărilor cu ceramică roşietico-gălbuie, nu depăşeşte bazinul inferior al Răutului şi Bahluiului, iar cea vestică cursul Siretului. Dintre aceste aşezări au beneficiat de săpături cu rezultate mai elocvente cele de la Orheiul Vechi, Costeşti, Cetatea Albă, Lozova [70], Hlincea-Iaşi [71] şi Pîhneşti [72]. Ceramica roşietico-gălbuie este legată genetic de produsele ceramice din regiunile cu vechi tradiţii urbane din zona meridională a Europei răsăritene şi din Asia Centrală. Principalele centre de producţie ale ceramicii roşietico-gălbui din Moldova au fost Costeştii şi Orheiul Vechi, localităţi devenite aşezări orăşeneşti prospere încă înainte de mijlocul secolului al XIV-lea [73].

În ceea ce priveşte aşezarea de la Bîrlad — „Prodana", cu toată dezvoltarea anumitor ramuri meşteşugăreşti şi a utilizării generalizate a unor produse ceramice de calitate, aceasta nu depăşise stadiul de localitate rurală. Dealtfel, grindurile din marginea de sud-est a Bîrladului, pe care se întindea aşezarea din secolele XIII—XIV, erau total neadecvate pentru un oraş, avînd în vedere suprafaţa lor redusă precum şi faptul că se găseau separate între ele de porţiuni întinse de teren inundabil.

Aflîndu-se la periferia teritoriului stăpînit de mongoli şi fiind mai îndepărtat de principalele artere comerciale, Bîrladul deţinea o poziţie mai puţin privilegiată pentru a evolua de la o structură rurală spre una citadină, poziţie care decurgea din realităţile politice statornicite după marea invazie din 1241—1242.

---

[68] Studierea resturilor faunistе a fost efectuată de conf. dr. S. Haimovici de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi.

[69] L. L. Polevoi, К топографии кладов и находок монет, обращявшихся на территории Молдавии в конце XIII—XV вв., în Известия Молдавского филиала Академии наук СССР". Chişinău, 4 (31) (1956), pp. 92 şi 98—101 ; A. A. Nudelman, Топография кладов и находок единичных монет (Археологическая карта Молдавской ССР, 8), Chişinău, 1976, pp. 91—92, 135 şi urm.

[70] L. L. Polevoi, Об одной из групп керамики на поселениях XIV в. в Пруто-Днестровском междуречье. În Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССС. Chişinău, 1964, pp. 182—196 ; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, Средневековые памятники XIV—XVII вв. (Археологическая карта Молдавской ССР, 7), Chişinău, 1974, p. 5 şi urm.

[71] V. Spinei, *Unele consideraţii...*, pp. 607—608.

[72] Săpături efectuate în 1976 sub conducerea subsemnatului.

[73] L. L. Polevoi, Гороцское гончарство Пруто-Днестровья в XIV веке, Chişinău, 1969, *passim* ; E. A. Rikman, Художественные сокровища древней Молдавии, Chişinău, 1969, pp. 60—64.

De aceea, transformarea Bîrladului într-un centru cu trăsături urbane nu s-a putut produce decît după înlăturarea stăpînirii Hoardei de Aur din jumătatea meridională a Moldovei, eveniment ce a avut loc, așa cum indică descoperirile numismatice, în ultima parte a deceniului al 7-lea din secolul al XIV-lea, ca o consecință a decăderii accentuate a statului mongol, amplificată și de înfrîngerea suferită în 1362/1363 la Apele Albastre din partea coaliției conduse de cneazul lituanian Olgerd [74].

Pentru precizarea momentului cristalizării fenomenului urban la Bîrlad, cercetările arheologice nu au adus pînă în prezent date prea edificatoare. Dat fiind că centrul citadin actual corespunde cu perimetrul orașului din evul mediu, posibilitatea inițierii de săpături sistematice a fost redusă. Urme din perioada medievală au fost descoperite în mai multe puncte din oraș în timpul lucrărilor de caracter obștesc și al săpăturilor de salvare. În afara unor fragmente ceramice izolate de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și prima parte a secolului următor, resturi mai consistente de locuire, datînd din secolele XV—XVI, s-au scos la iveală cu prilejul lucrărilor de fundație de la Cinematograful „Victoria" [75]. În apropiere de întretăierea străzii „Republicii" cu strada „M. Kogălniceanu" s-a descoperit o necropolă din secolele XV—XVI, din care au fost cercetate mai multe morminte. Inventarul lor cuprindea, între altele, obiecte de podoabă și monede [76]. Morminte izolate și necropole din epoca medievală au fost identificate și în alte cartiere ale orașului [77]. În colecțiile vechi ale Muzeului de istorie din Bîrlad s-au păstrat mai multe vîrfuri de lance și săgeată din fier, de tipuri variate (fig. 4—5), provenind din puncte neprecizate de pe teritoriul Bîrladului sau din împrejurimile sale imediate; o parte din ele datează din etapa de început a stadiului preurban și urban de dezvoltare a localității (secolele XIV—XV), precum și din perioada migrațiilor tîrzii (secolele X—XIII).

În lista orașelor intitulată „Așa se numesc orașele rusești îndepărtate și apropiate", alcătuită la puțină vreme după 1390 și anexată la cîteva vechi cronici rusești *(Primul letopiseț al Novgorodului, Voskresenskaia* și *Ermolinskaia)*, în care sînt menționate mai multe orașe moldovenești, numele Bîrladului nu figurează [78]. Acest fapt arată că la data redactării listei Bîrladul nu se impusese încă printre centrele urbane mai însemnate din spațiul est-carpatic.

Cea mai veche mențiune a Bîrladului într-un izvor diplomatic, care reprezintă totodată și prima atestare documentară certă a acestei localități, provine dintr-un act de danie acordat de Alexandru cel Bun la 28 iunie 1401, unde printre martorii ce luaseră parte la emiterea sa este amintit boierul Negru de la Bîrlad (Негра Берладского) [79]. În cunoscutul privilegiu comercial atribuit

[74] G. D. Smirnov, Средневековые города Прутско-Днестровского междуречья, în Тезисы докладов всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Chișinău, 1967, p. 36; L. L. Polevoi, Городское гончарство..., p. 9.

[75] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 312—313.

[76] Informațiile ne-au fost furnizate de către V. Palade și Eug. Popușoi de la Muzeul „Vasile Pârvan" din Bîrlad, pentru care le adresăm mulțumiri și pe această cale. În ceea ce privește cerceii de argint descoperiți într-un mormînt din această necropolă și considerații ca fiind din secolele XI—XII (V. Palade, *Cîteva considerații...*, p. 79), sîntem de părere că se datează mai curînd în secolul al XV-lea.

[77] G. Popescu și V. Palade, *op. cit.*, pp. 22—24.

[78] Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica", XI (1965), pp. 203—218. Cf. și E. P. Naumov, К истории летописного „Списка русских городов дальних и ближних", în Летописи и хроники, Moscova, 1974, pp. 150—163 (unde lista este datată între 1394 și 1396).

[79] *Documenta Romaniae historica, A. Moldova*, vol. I, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 13. Anterior, documentul fusese datat în mod eronat în anul 1411. Pentru încadrarea sa cronologică exactă cf. L. Șimanschi, *Falsificarea parțială a unui document din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista arhivelor", XLVIII (1971), XXXIII, 3, pp. 479—488.

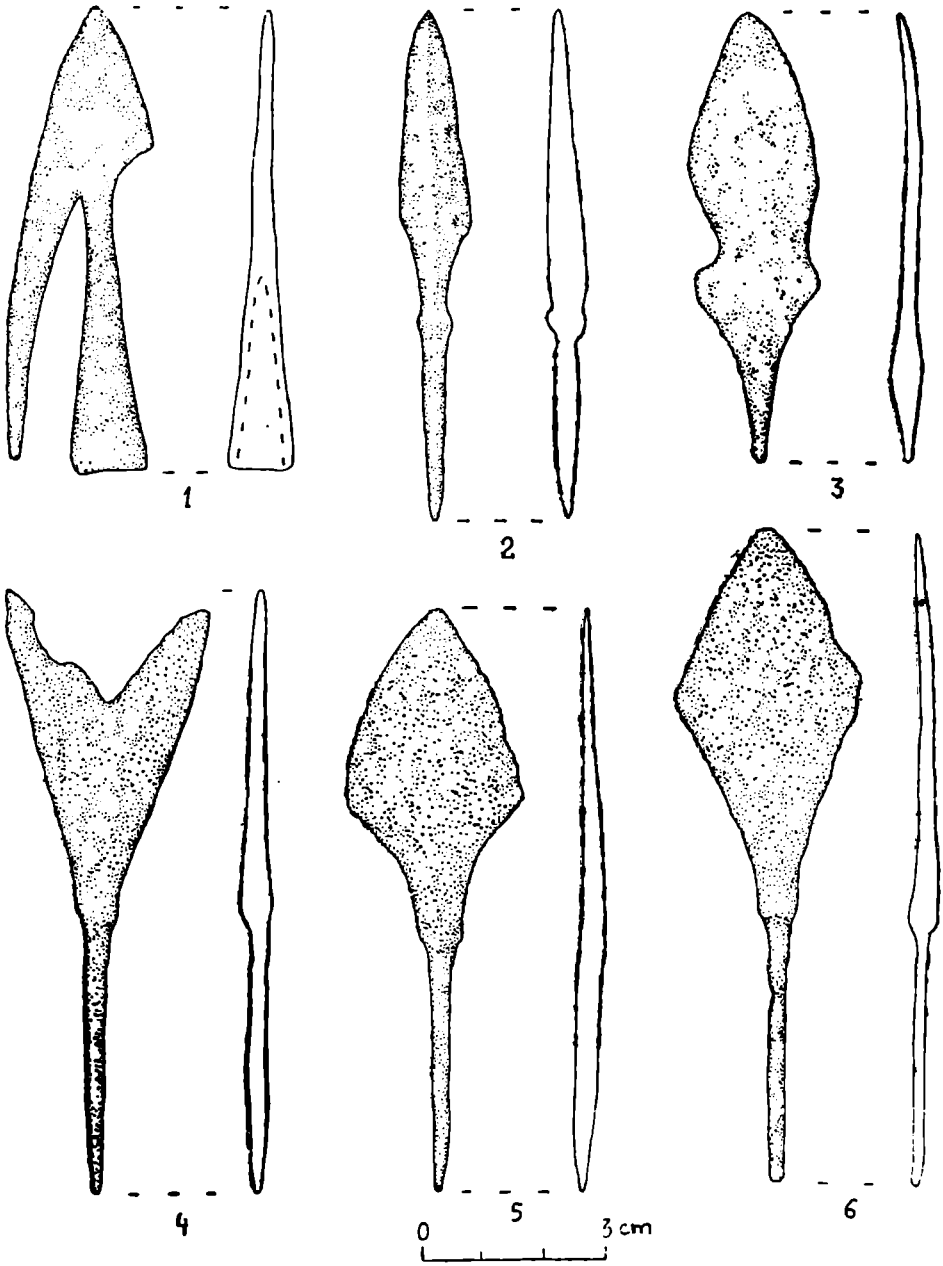

Fig. 4 — Vîrfuri de săgeți din fier din secolele X—XV, descoperite pe teritoriul orașului Bîrlad sau în imediata sa apropiere.

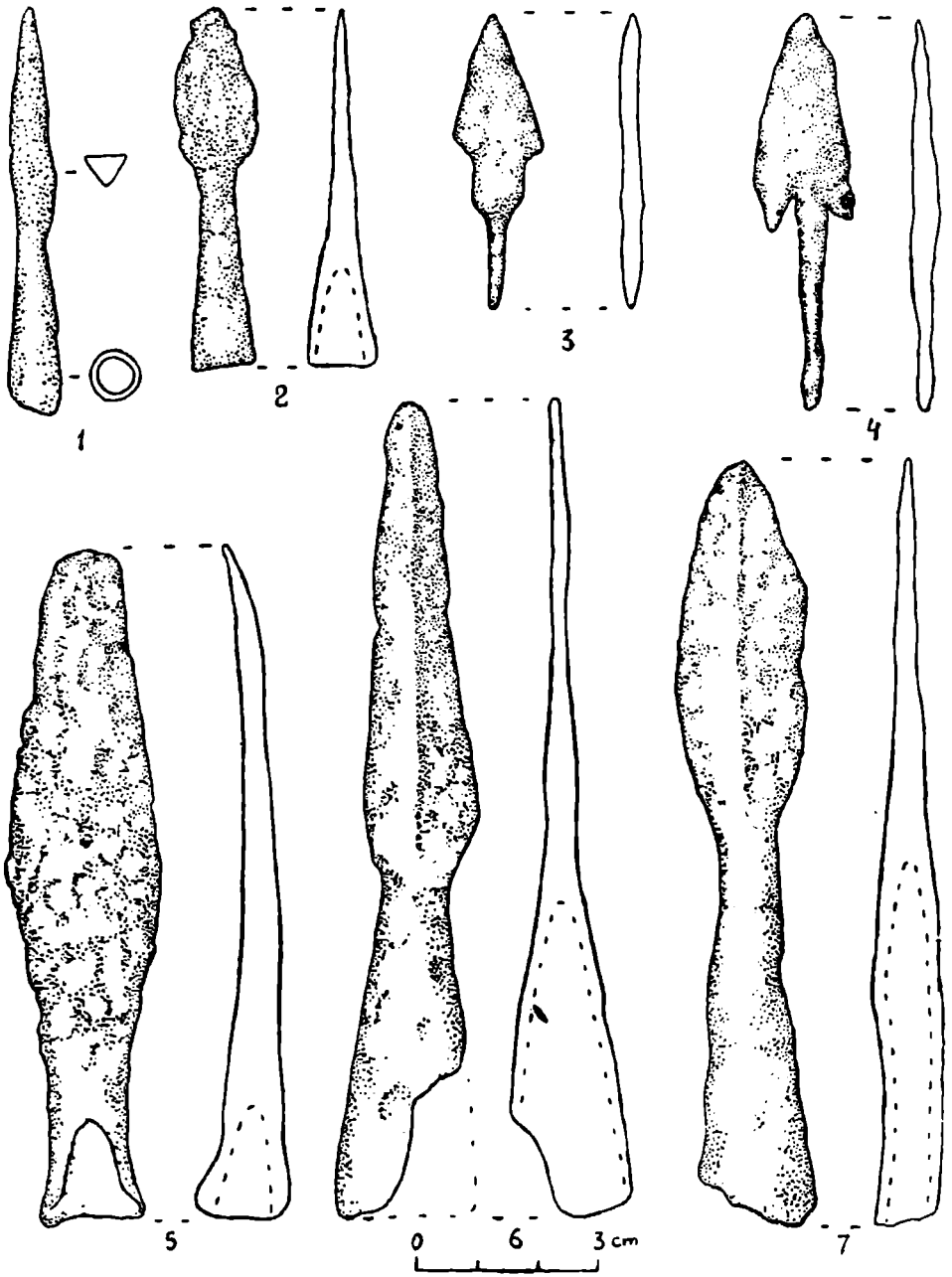

Fig. 5 — Vîrfuri de săgeți și de lance din fier din secolele X—XV, descoperite pe teritoriul orașului Bîrlad sau în imedita sa apropiere.

de Alexandru cel Bun negustorilor din Lwòw, la 6 octombrie 1408[80], reînnoit de Ştefan al II-lea în 1434,[81], de Petru Aron în 1456[82] şi de Ştefan cel Mare în 1460[83], Bîrladul (Берлад) apare ca important punct al comerţului de tranzit dintre Polonia şi Ţara Românească. La Bîrlad şi Bacău era fixată „vama de margine" pentru peştele ce urma să fie transportat de la Brăila spre Lwòw. Printr-un act de la 20 august 1422 veniturile vămii de la tîrgul Bîrlad (мыто ѡт(ь) Бръладского тръга au fost trecute în beneficiul mănăstirii de la Bistriţa[84]. Domnia lui Alexandru cel Bun (1400—1432) a reprezentat se pare o epocă însemnată pentru dezvoltarea Bîrladului, care a fost investit cu importante atribuţii administrative în jumătatea meridională a Moldovei. În legătură cu organizarea municipală a localităţii posedăm informaţia că în jurul anului 1434 la Bîrlad exista un şoltuz[85].

Prosperitatea aşezării au făcut-o ţinta atacurilor de jaf ale tătarilor. *Letopiseţul anonim al Moldovei*, cunoscut şi sub denumirea de *Letopiseţul de la Bistriţa*, relatează că la 12 decembrie 1440 Vasluiul şi Bîrladul (Бръладъ) au fost prădate şi incendiate de aceştia[86]. Oraşul s-a refăcut probabil destul de repede, căci în primăvara anului următor era capabil să ofere condiţii de găzduire lui Iliaş vodă, care a şi emis de acolo un act de danie[87]. Tîrgul Bîrlad (тръгъ Берладъскыи) şi ocolul său făceau parte dintre posesiunile cedate în anul 1435 de acelaşi Iliaş fratelui său Ştefan[88], cu care a împărţit temporar domnia şi teritoriul Ţării Moldovei. Numele oraşului în discuţie se reîntîlneşte ulterior şi în alte documente emise de cancelaria voievodală în cel de al doilea sfert al secolului al XV-lea, atît pentru uz intern cît şi extern[89].

În izvoarele diplomatice externe Bîrladul este amintit pentru prima dată în textul tratatului de la Lublau — încheiat în anul 1412 de Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei şi monarh al Imperiului romano-german, cu Vladislav Iagello, regele Poloniei — care prevedea ca, în eventualitatea împărţirii Moldovei între cei doi suverani, jumătatea ei apuseană, cu Bîrladul şi Chilia, să revină regatului ungar[90]. Cîţiva ani mai tîrziu, o altă semnalare a oraşului moldovean — sub forma *Burlat* — o datorăm lui Ulrich von Richental, care îl enumera printre centrele de unde veniseră participanţi la conciliul ecleziastic de la Constanţa (Baden) din anul 1415[91].

Chiar dacă Bîrladul este atestat în acte de la începutul secolului al XV-lea, simpla menţiune nu presupune şi existenţa reală în acea perioadă a unui oraş în adevăratul sens al cuvîntului, cu o organizare municipală închegată, ci, mai

---

[80] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, pp. 630—637. Cf. şi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, ed. a 2-a Bucureşti, 1925, p. 95.

[81] M. Costăchescu, *op. cit.*, pp. 667—674.

[82] *Ibidem*, pp. 788—796.

[83] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, pp. 271—282.

[84] *Documenta...*, nr. 51.

[85] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 675.

[86] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 6 şi 15. Cf. şi Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 76.

[87] *Documenta...*, nr. 213.

[88] M. Costăchescu, *op. cit.*, pp. 681—684.

[89] *Ibidem*, p. 714—715 ; *Documenta...*, nr. 221 şi 248.

[90] E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, 2, Bucureşti, 1890, pp. 483—487.

[91] C. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.", Seria III, tom. VII (1926), pp. 70 şi 82—83.

probabil, doar a unei localități urbane în formare[92], etapă în care intrase desigur încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Dealtfel, chiar desemnarea Bîrladului într-un pasaj al tratatului de la Lublau atît prin denumirea de „tîrg" cît și prin cea de „sat" *(forum seu villa Berlam)* ni se pare semnificativă, în sensul că această oscilație terminologică reflectă faptul că așezarea din partea meridională a Moldovei era pe cale de a se transforma în oraș. În documentele moldovenești din prima jumătate a secolului al XIV-lea Bîrladul este desemnat prin termenul тръг, ca și cele mai multe așezări citadine de la răsărit de arcul carpatic. În schimb, alte centre mai importante, prevăzute cu fortificații puternice, ca Suceava și Chilia, erau denumite город, în timp ce nucleelor urbane de o mai redusă însemnătate, ca Vaslui și Tecuci, li se atribuie numele de мисто[93] Departajările între denumirea localităților cu caracter orășenesc de pe versanții răsăriteni ai Carpaților sugerează existența unor nivele deosebite de dezvoltare a localităților în primele decenii ale secolului al XV-lea, în rîndul cărora Bîrladul ocupa o poziție medie.

Așa cum indică izvoarele scrise și arheologice, Bîrladul și-a continuat evoluția ascendentă și în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea. Importanța sa sporită explică și construirea cetății de pămînt în imediata vecinătate a orașului, ca urmare a creșterii pericolului otoman. Dezvoltarea sa teritorială se afla într-o neîndoielnică legătură cu creșterea demografică.

Complexitatea și multitudinea problemelor legate de geneza orașului medieval impun intensificarea și extinderea investigațiilor arheologice metodice, permanenta confruntare a rezultatelor obținute cu informațiile izvoarelor literare și documentare, interne și externe, analizarea obiectivă a fenomenelor istorice în toată amploarea lor. Evidențierea aspectelor particulare mai puțin cunoscute sau controversate privind orașele din evul mediu, ca și stabilirea factorilor care au generat manifestările de ordin economico-social și cultural ale vieții urbane din spațiul carpato-dunărean reprezintă deziderate ale cercetărilor viitoare[94].

LES DÉBUTS DE LA VIE URBAINE À BÎRLAD ET LE PROBLÈME DES „BERLADNIKI".

RÉSUMÉ

L'intérêt tout particulier que les historiens du Moyen Âge roumain attachent à la ville de Bîrlad est basé notamment sur la thèse que Bîrlad a été fondé antérieurement aux autres villes moldaves. La première mention à son égard se rencontre dans un document intérieur émis la 28 juin 1401, suivé peu de temps après par un autre, très important, contenant le privilège concédé par le prince Alexandre le Bon aux marchands de Lwow, le 6 octobre 1408. Ce privilège, renouvelé en 1434, 1456 et 1460, indique la présence à Bîrlad d'un important poste de douane sur la route du commerce de transit entre la Pologne et la Valachie. Des documents étrangers le mentionnent aussi. C'est le cas du traité de Lublau, conclu, en 1412, par Sigismond de Luxembourg avec Vladislav Jagellon. Plus ancien encore, mais d'une authenticité douteuse, est le „diplôme de

[92] D. Ciurea, *Noi contribuții privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, VII (1970), p. 25.

[93] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 604 și 681—684.

[94] Prezentul studiu reprezintă o formă completată a comunicărilor susținute la 18 martie 1972, la dezbaterea științifică de la Iași privind începuturile orașului medieval din Moldova (cf. cronica științifică semnată de G. Ignat și S. Cheptea, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", Iași, IX (1972), p. 653 ; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 81) și, în anul următor, la Institutul de Arheologie din București.

Bîrlad", accordé, en 1134, aux marchands de Mesembria par Ivanko Rostislavitch de Halitch, „knèze de Bîrlad".

Une localité du nom de *Berlad* est citée dans la *Chronique Ipatievskaia*. Il s'agit d'un passage qui relate comment le knèze André Bogolioubski de Sousdal a fait savoir, en 1174, à David Rostislavitch d'aller à Berlad, lui étant désormais interdit d'habiter en „pays russe". Dans les vieilles chroniques russes (Ipatievskaia et Voskresenskaia) on recontre le terme de *Berladnik*, ajouté au nom du prétendant au trône de Halitch, Ivan Rostislavitch. Celui-ci, avec le concours des Coumans, avait occupé, en 1159, les „villes du Danube" et pillé deux navires appartenant aux pêcheurs de Halitch. Ensuite, toujours avec le concours des Coumans et à la tête de six mille *Berladniki*, il avait attaqué — sans aucun succès, du reste — son rival Iaroslav Osmomysli. Les *Berladniki* sont mentionnés aussi en 1160 à propos d'une attaque contre la ville d'Olechya.

Au XIX-e siècle, on a rapproché le *Berlad* de la *Chronique Ipatievskaia* du Bîrlad de la Moldavie méridionale, le générique „Berladniki" étant considéré comme le nom des habitants de cette région. Un grand nombre d'historiens se sont ralliés à cette opinion. Les derniers résultats des fouilles archéologiques, corroborés par l'examen objectif des sources écrites, viennent l'infirmer. En effet, à partir du XI-e siècle et jusqu'en 1241, la moitié méridionale de la Moldavie, y compris la zone de Bîrlad, fut sous la domination politique de tribus touraniennes de chevaliers nomades : Petchénègues d'abord, Coumans ensuite. Plusieurs sépulcres de ces peuplades d'origine touraniennes ont été mises au jour dans la ville même ou dans ses environs. Le Plateau Central de la Moldavie était habité, aux XI-e—XII-e siècles, par les communautés de la culture Răducăneni.

A cause de la présence en grand nombre des tribus touraniennes dans cette partie de la Moldavie, on ne peut plus accepter l'hypothèse de la domination de Halitch en ces lieux, ni celle d'une colonisation concomitante de la zone du Bas-Danube par des éléments russes. Le stade du développement économique et social de la population qui habitait à cette époque la moitié méridionale de la Moldavie ne permet pas de supposer qu'elle fut capable de fonder des centres urbains. La ville de *Berlad*, mentionnée par l'annaliste russe en 1174, ne peut donc être localisée en Moldavie ni identifiée avec l'actuelle ville de Bîrlad. On devrait la chercher plutôt dans l'un des knezats russes de l'époque. Il y a bien l'argument fondé sur la précision fournie par la chronique russe que ladite ville se trouvait hors du „pays russe", mais on ne saurait prendre cette assertion comme un indice qu'elle était située au-delà de l'ensemble des territoires habités par les Slaves orientaux, car il ne faut pas oublier qu'au commencement du II-e millénaire de n.è., l'expression „le pays russe" ne désignait qu'une partie des régions constituant le bassin du cours moyen du Dniepr. Par conséquent, à cette époque, ce n'était pas seulement Berlad qui était considéré comme situé hors du „pays russe", mais aussi Halitch, Novgorod, Polotzk, Riazan, Rostov, Smolensk et plusieurs autres grandes villes russes.

Les récentes fouilles archéologiques au lieu dit „Prodana" ont mis en évidence que même à l'époque de la domination tartare sur la moitié méridionale de la Moldavie, Bîrlad n'était pas encore devenu un centre urbain. Ce ne sera que plus tard que cela se produira, après que la domination de la Horde d'Or sera écartée. De nombreux vestiges datant des XV-e—XVI-e siècles ont été mis au jour par des fouilles pratiquées sur le territoire de la ville actuelle. Cependant, si celle-ci est attestée par des documents du début du XV-e siècle, sa simple mention n'implique pas l'existence, réelle à cette époque d'une ville médiévale au sens propre du mot. Il s'agirait plutôt d'une localité urbaine, en train de se constituer — étape qui aurait commencé à la fin du XIV-e siècle.

En ce qui concerne les *Berladniki*, nous sommes d'avis que ce fut une population à moitié nomade (peut-être d'origine touranienne). Comme leur présence dans les régions danubiennes n'est attestée qu'une seule fois, en 1159, l'hypothèse adoptée par plusieurs historiens qu'une formation politique des *Ber-*

ladniki s'est développée en Moldavie n'est nullement justifiée. Leur combat de Dtzin avec le détachement kiévien, en 1160, n'a pu avoir lieu dans la région du Bas Danube, mais plus vraisemblablement dans le bassin du Dniepr. Le fait que, dans la chronique russe, le nom d'Ivan Rostislavitch est suivi du surnom de *Berladnik* après qu'il eut assailli les villes danubiennes, vient à l'appui de l'opinion qui attribue audit surnom, de même qu'au nom de *Berladniki*, le sens de „brigand".

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — Objets de parure en bronze (1—5), en métal blanc (6) et en argent (7—8), découverts dans le territoire de la ville de Bîrlad, à l'ouest du parc (1—6) et près du „moulin de Chicoș" (7—8), dans les tombes touraniennes.

Fig. 2 — Céramique typique pour la période de domination de la Horde d'Or découverte à Bîrlad — „Prodana" dans la demi-hutte 7.

Fig. 3 — Objets en fer, corne, terre glaise et pierre des XIII-e—XIV-e siècles de Bîrlad—„Prodana".

Fig. 4 — Pointes de flèches en fer des X-e—XV-e siècles, découvertes dans le territoire de la ville de Bîrlad ou dans sa proche proximité.

Fig. 5 — Pointes de flèches et de lances en fer des X-e—XV-e siècles, découvertes dans le territoire de la ville de Bîrlad ou dans sa proche proximité.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA URBANIZĂRII AȘEZĂRII DE LA BAIA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA *

DE

VASILE NEAMȚU, EUGENIA NEAMȚU și STELA CHEPTEA

Problemele legate de apariția și evoluția orașului medieval Baia, de rolul acestei așezări în viața economică, politică și culturală a teritoriului românesc est carpatic au generat, prin complexitatea și dificultatea lor, ca și prin inconsistența și impreciziunea surselor informative aflate la dispoziția cercetătorilor, soluții care au dominat, multă vreme, atît istoriografia noastră, cît și cea străină. Penetrația unor elemente alogene în anumite spații de la est de Carpați, ca și datarea vechiului sigiliu al Băii pe la 1200" [1] au fost, nu odată, utilizate ca principale dovezi în sprijinul ideii că sașii au întemeiat pe un loc gol, după unii încă de prin secolele XII—XIII, faimoasa *Civitas Moldaviae* [2]. Datarea sigiliului Băii la începutul secolului al XV-lea [3] sau, cel mai devreme, în a doua jumătate a secolului precedent [4] lipsește, însă, de un argument de bază teza potrivit căreia coloniștii sași de peste

* Comunicare prezentată în cadrul dezbaterii științifice cu tema „Arheologia așezărilor rurale din sec. XII—XIV de pe teritoriul României", organizată la București, în zilele de 7 și 8 aprilie 1979, de Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R.

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, VII, București, 1904, p. 104. Mai tîrziu, P. P. Panaitescu era de părere că sigiliul datează din secolul al XIII-lea *(Interpretări românești*, București, 1947, p. 198). Emil Vîrtosu a presupus existența unui sigiliu al Băii încă din secolul al XIII-lea, cînd așezarea ar fi fost un simplu *oppidum (Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, II, p. 465).

[2] Pentru această problemă, a se vedea E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien*, Hermannstadt, 1911 ; p. 90 și urm., R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, zweiter Band, Gotha, 1907, p. 392 ; C. Auner, *Episcopia de la Baia (Moldaviensis)*, „Revista catolică", București, 1915, p. 90 ; N. Iorga, *Geschichte der rumänischen Volkes im Rahmen seiner statenentwicklung*, I, Gotha, 1905, p. 159 ; idem, *Istoria poporului român* (trad. O. Teodoru-Ionescu), București, 1922, p. 213 și urm. ; Al. Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", an. II, nr. 2, București, 1909, p. 53 ; R. Hönigberger, *Altedeutsche Städte in der Moldau und Walachei*, „Deutsche politische Hefte aus Grossrumänien, Hermannstadt, V, 1—2, 1925, p. 18 și urm. ; H. Weczerka, *Die mittelalterliche und frühneuzeitliche deutschtums im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 95 și urm. etc.

[3] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 465 ; D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, „Studii și cercetări științifice", Iași, istorie, an VII, (1956), fasc. 2, p. 161.

[4] L. Simanschi și G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, (I), „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, IX, 1972, pp. 116—117, 123—125 ; Șt. S. Gorovei, *Am pus pecetea orașului*, „Magazin istoric", an. XII, nr. 2, februarie 1978, pp. 36—37.

munți sînt cei care au întemeiat, pe valea Moldovei, așezarea de la Baia încă din secolul al XII-lea sau al XIII-lea.

S-a afirmat, în ultima vreme, că aceștia ar fi venit din Transilvania mai tîrziu, în anul 1326, așezîndu-se lîngă o veche așezare românească, că „au construit cu repeziciune... orașul", cu o tramă stradală păstrată fără modificări pînă astăzi. Coloniștii ar fi construit „probabil burgul" sau „citadela", situată la 3 km, lîngă drumul de acces spre oraș, de unde „atacatorii erau ușor de oprit de tirul arbaletelor și al artileriei" [5]. Numeroase alte afirmații, insuficient fundamentate, arată cu cîtă ușurință sînt abordate și soluționate, uneori, probleme dintre cele mai complicate privind istoria acestui important centru urban din Moldova.

În legătură cu vechimea așezării de la Baia și, de asemenea, cu prezența aici a unei colonii săsești a fost invocată existența unei custodii catolice, în 1345. S-a arătat însă, în ultima vreme, că custodia de la Baia, întocmai ca și altele, a luat ființă cu vreo cincizeci de ani mai tîrziu [6]. Dealtfel, numai prezența unei custodii în această așezare n-ar fi putut constitui o dovadă în sprijinul ideii existenței unei populații săsești. De asemenea, părerea că Alexandru Moldaovicz, menționat la Liov prin anii 1334—1335 [7], ar fi un locuitor din Baia trebuie privită cu rezerva cuvenită [8], mai ales că și în alte regiuni, de pildă în Slovacia, Boemia și Prusia, erau localități purtînd nume ce pot fi asociate cu acest personagiu [9]. Primele mențiuni documentare *sigure* referitoare la prezența coloniștilor germani la Baia nu sînt anterioare celui de al nouălea deceniu al secolului al XIV-lea [10].

---

[5] Radu Ștefan Ciobanu și Adrian Cioacă, *Vechimea orașului Baia*, în „Muzeul național", II, București, 1975, pp. 365—379.

[6] V. Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XIV, 1977, p. 18 și nota 106.

[7] D. Voigt, *Codex diplomaticus Prussicus*, II, p. 190, apud C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 184.

[8] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", Iași, a. istorie, tom. XIX, Secțiunea II, fasc. 2, 1973, p. 167.

[9] T. Balan, *Numele Moldova. O istoriografie a problemei*, „Studii și Materiale", istorie, III, Suceava, 1973, pp. 3—4, 6. Pentru originea și sensul numelui Moldova vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, II, București, 1936, p. 277; A. V. Boldur, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, „Revista de istorie", nr. 6, tom. 28, 1975, p. 935; B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 300; A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, ed. Vlădescu, II, p. 17; Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 469 și urm.; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 161; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 329; idem *Istoria cuvintelor*, „Studii și cercetări de lingvistică", 1, 1975, p. 61; I. Gheție, *Moldova — cuvînt de origine gotică ?*, „Studii și cercetări de lingvistică", 3, 1976, pp. 308—309; Iorgu Iordan, *Numele Moldovei*, „Viața românească", XII, nr. 2, 1920, pp. 274—276; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 724; N. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, pp. 163, 395 etc.

[10] La Liov este amintit, în 1384, Petrus Onclus de Moldavia; în 1385, Ruffus Wernusch de Moldavia, Henselm de Moldavia, Henricus pellificis de Moldavia; în 1387, Iohannis de Moldavia; în 1388, Bertoldus și Fredmannus de Moldavia (Al. Czołfowski, *Pomniki dziejowe Lwowa z Archivum miasta*. I Najstarsza Ksi[illegible]ga miejska, 1382—1389, Lwòw, 1892, pp. 26, 41, 71, 92, 97). Cercetătorii noștri îi consideră, justificat, ca fiind locuitori din Baia Moldovei; I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912, p. 51; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 80; C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 186, 188). Baia apare, cu acest nume, în fragmentul cu orașe moldovenești din lista orașelor cuprinse în cele mai vechi cronici rusești, alcătuită, după unii cercetători, între anii 1388—1391 (Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, „Romanoslavica", XI, București, 1965, p. 209, sau, după

În stadiul actual al dezvoltării științei istorice din țara noastră, există posibilitatea înlăturării unor carențe prin recurgerea la cercetarea arheologică a așezării. Nu este aici locul să intrăm în detalii, dar considerăm necesar să precizăm că săpăturile arheologice sistematice începute la Baia încă din 1967 nu au oferit pînă în prezent nici un indiciu asupra unei locuiri, în acest spațiu, pentru secolele XII și XIII, cele mai vechi dovezi fiind de la începutul secolului al XIV-lea sau, eventual, de la sfîrșitul celui anterior [11]. În afară de aceasta, considerăm necesar să adăugăm că în așezarea la care ne referim nu a apărut încă nici un material susceptibil să demonstreze existența unor elemente de colonizare germană înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea [12]. Dacă ținem seama de această situație, ca și de caracteristicile unor materiale arheologice scoase la lumină, în special ale ceramicii, trebuie să admitem că la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor în „chiuveta de la Baia" luase ființă o așezare *rurală* a autohtonilor și este, îndeobște, cunoscut că aceștia au continuat să formeze majoritatea populației [13] chiar și atunci cînd aici au fost implantate elemente alogene, în special germane, al căror rol în viața orașului nu trebuie, în nici un caz, minimalizat.

Este necesar să ținem seama și de faptul că, secole în șir, șesul din preajma localității de care ne ocupăm a fost acoperit, în mare parte, cu „pădure meree", cu bălți și bahne (Bulătău, Bolovan, Giurgea, Bahna Mică, Bahna Mare etc.), pe care drumurile le ocoleau cu grijă [14].

Cercetările arheologice desfășurate la Baia au dus la concluzia că pînza de apă era foarte aproape de suprafața solului și, ca urmare, fîntînile erau puțin adînci, iar cerealele nu se păstrau, cum era obiceiul în alte părți, în gropi.

Calitatea inferioară a solului, ca și clima, mai rece, se repercutau negativ asupra producției de cereale. În secolul al XVII-lea, Marco Bandini avea să noteze că „ogoarele din jurul orașului nu sînt atît de mănoase cum sînt de rodnice ogorul și cîmpia și dealurile aflate la două stadii depărtare [15], adică la 10—11 km [16], iar Bakšić remarca faptul că solul nu produce „nici măcar grîu, totuși se cultivă ovăz și alte cereale ce cresc în regiunile reci" [17]. Dacă ținem seama de aceste realități, putem admite că nici în secolele anterioare, în domeniul culturii cerealelor, nu se puteau realiza recolte satisfăcătoare. Dealtfel, descoperirea destul de sporadică a uneltelor agricole în stratul de cultură din secolul al XIV-lea este în deplină concordanță cu asemenea aprecieri.

Pentru locuitorii de aici se puneau probleme serioase în legătură cu procurarea unor cantități de cereale de care aveau nevoie spre a-și acoperi lipsurile. În aceste condiții, este lesne de înțeles că creșterea animalelor domestice a putut să capete o pondere importantă în economia localnicilor. Este, însă, îndoielnic că, într-o vreme cînd relațiile economice cu Transilvania, Polonia și coloniile genoveze din Crimeea nu jucau încă rolul pe care l-au dobîndit mai tîrziu, asemenea produse puteau fi schimbate cu suficientă ușurință pe cereale, dat fiind că și locuitorii din satele în care acestea se cultivau pe o scară mai mare creșteau și vite. Soluția problemei nu putea fi găsită decît recurgîndu-se la producerea unor bunuri cu mare căutare și, în același timp, deficitare în cea mai mare parte a regiunilor de deal și șes. În această situație se găseau unele metale, în special fierul, și, probabil, alte produse meșteșugărești.

---

alții, între 1389—1392 (C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești în Iași*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), Secțiunea III, a. istorie, Tom. XVII, 1971, fasc. 1, p. 37).

[11] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 170.

[12] *Ibidem*, pp. 173—174; Idem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, I. Cercetările arheologice din anii 1967—1976 (sub tipar).

[13] R. Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, „Analele Academiei Române", Mem. Sect. Ist., S. II, Tom. XXVII (1905), pp. 302—303: D. Ciurea, *op. cit.*, p. 32.

[14] Harta M.St.M., Secția III, Ediția 1895, Sc. 1 : 50.000, Coloana Q, Cornu Luncei.

[15] *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 325.

[16] N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 100.

[17] *Călători străini despre țările române*, V, p. 240.

Problema exploatării fierului și a altor metale la Baia mai prezintă unele aspecte incomplet elucidate, în special cele referitoare la resursele minerale din zonă [18]. Nu putem însă să ignorăm împrejurarea că într-un spațiu geografic foarte limitat — cu o rază de aproximativ 5 km — sînt concentrate mai multe toponime ce reflectă îndeletniciri miniere: Baia, Băișești, Pîrîul Ruginii și Pîrîul Băița.

Reamintim că, în trecut, nu s-au ignorat asemenea îndeletniciri în acest perimetru, dar *începuturile* lor au fost puse pe seama sașilor veniți de la Rodna, pentru a exploata „minele de argint" [19]. Este cazul, însă, să ne întrebăm de ce nu s-a putut impune și aici, cum era și firesc, toponimul Rodna, care are același conținut ca și Baia. Răspunsul la această întrebare este simplu: pentru că mineritul avea deja o anumită tradiție pe valea Moldovei și localnicii impuseseră toponimele menționate mai sus înainte de a poposi aici, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, sașii de la Rodna. Descoperirea unor resturi de zgură de fier în stratul de cultură datînd din prima jumătate a acestui secol [20] susține acest punct de vedere. Racordate la datele oferite de toponimie, descoperirile arheologice, insuficiente încă pentru determinarea *precisă* a nivelului de dezvoltare a tehnicii mineritului, permit, totuși, să se afirme că această îndeletnicire ocupa un loc important în activitatea economică a locuitorilor Băii.

Calitatea excelentă a lutului de la Baia, subliniată de documentele de mai tîrziu [21], a constituit, desigur, un factor care a fost de natură să stimuleze practicarea olăritului. Unele acumulări în domeniul tehnicii acestui meșteșug au putut fi surprinse pe calea cercetărilor arheologice; alături de ceramica cu trăsături „arhaice", lucrată cu mîna și îndreptată la roata înceată, își face loc, tot mai mult, cea lucrată la roata rapidă, dintr-o pastă bine dozată și frămîntată și frumos modelată [22].

Un nivel tehnic relativ înalt poate fi remarcat, apoi, destul de clar, în domeniul prelucrării lemnului; L 2 din sectorul „Parc" constituind, din acest punct de vedere, o dovadă elocventă.

Pentru problemele de care ne ocupăm, prezintă o anumită importanță faptul că Baia nu era o localitate izolată. Înălțimile de pe malul drept al Moldovei, ca și zona inundabilă a Șomuzului Mare, dealurile care formau cumpăna apelor dintre aceste rîuri și, de asemenea, spațiul inundabil de pe cele două maluri ale Șomuzului Băii se constituiau în obstacole succesive — spre sud și nord — oferind *ocrotire*, dinspre aceste direcții, pentru cei ce se aflau pe locul unde s-a format așezarea.

---

[18] În depozitele sarmațiene, cum sînt cele de la Baia, nu sînt concentrații de minereuri de fier. La contactul cu orogenul carpatic există roci cu conținut de fier din șisturile negre (strate de Audia) și în depozitele oligocene. Asemenea roci, de obicei sferice (sferosiderite), au putut fi, eventual, aduse de rețeau hidrografică care străbate orogenul carpatic și depuse în terasele Moldovei și în albiile majore ale acesteia (Informație prof. dr. Liviu Ionescu de la Facultatea de geologie-geografie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Cf. și Harta geologică 1:200.000. Rădăuți, București, 1968 (text explicativ) și Bica Ionesei, *Stratificarea depozitelor miocene de platformă din valea Siretului și valea Moldovei*, București, 1968). Încă neclarificate total sînt problemele referitoare la resursele de aramă, aur și argint.

[19] N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, București, 1901, p. XXXI; idem, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1920, p. 73.

[20] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, pp. 170—171.

[21] N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. LXVIII; Simeon Dascălul în Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1956, p. 65; Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în secolul al XV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", III, 1959, p. 172; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 172.

[22] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, I. Săpăturile arheologice din anii 1967—1976 (sub tipar).

Nu trebuie, totuși, să pierdem din vedere că aceste obstacole nu interziceau contactele cu așezările situate la sud și nord de Baia. „Drumul Băii" pe care a venit Matei Corvin aici, din spre Neamț, în 1467 [24], menționat și într-un document din 29 ianuarie 1522 [25], este, desigur, mult mai vechi. Un alt „drum al Băii", amintit într-un document din 15 aprilie 1423 în legătură cu Rotompăneștii [26], ocolind zona inundabilă din valea Șomuzului Băii, făcea legătura cu satele din nord ; el coincide cu „Calea mare" de astăzi și are, se pare, o mare vechime. Mult mai umblat era „drumul Băii" de pe valea Moldovei, amintit încă din 1408 [27], dar evident mult mai vechi, fiind cunoscut și sub alte nume : „drumul tătăresc", „drumul de sus", „drumul Bistriței" și „drumul Sucevei" [28]. El făcea legătura cu valea Sucevii și Siretului, cu așezările din nord-vest și, de asemenea, cu alte căi ce duceau spre Transilvania.

Așezarea de la Baia, în pofida obstacolelor asupra cărora am insistat, forma, totuși, la nivelul obișnuit al legăturilor economice din secolele XIV—XV, un adevărat nod de căi de circulație și, poate, loc de popas. Aceasta explică, într-o anumită măsură, de ce tîrgul văii Moldovei [29] s-a fixat în „ohiuveta de la Baia" și, de asemenea, de ce, la o dată greu de stabilit, așezarea de aici a devenit — datorită, poate, și condițiilor naturale care-i ușurau apărarea — reședința unui voievod [30].

---

[23] *Ibidem.*

[24] Al. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, „Studii", Tom. 20, 1967, nr. 6, pp. 1132—1133.

[25] *Documente privind istoria României*, veacul XVI, A. Moldova, I, p. 191 (în continuare : DIR.A).

[26] *Ibidem*, veac XIV—XV, A, I, p. 48.

[27] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 634.

[28] I. Nistor, *op. cit.*, pp 15—16 ; E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 33 și urm. ; Al. Vasilescu, *Drumurile „tătărești" în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, „Studii și materiale", istorie, Suceava, 1969, pp. 43—44, 48 și urm. ; P. Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților orientali*, „Studii și articole de istorie", XX, 1972, pp. 68—70 ; M. Dan, S. Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai", Series Historia, fasc. 2, Cluj, 1964, p. 34 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58 și harta etc.

[29] Pentru tîrgurile de văi vezi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române* în volumul *Interpretări românești*, București, 1947, p. 199 și urm. ; idem, *Orașele*, în volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, pp. 413—414 ; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 282 și urm. Ideea a fost acceptată de N. Grigoraș *(Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, „Studii și cercetări științifice", istorie, an. XI, fasc. 1, 1960, p. 89), de Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *(op. cit.*, sub tipar) și M. D. Matei *(Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, SCIVA, 3, tom. 29, 1978, p. 371 și urm.). C. C. Giurescu pune apariția tîrgurilor și în legătură cu vadurile apelor *(op. cit.*, pp. 58—59, 72). Termenul *tîrg* nu are un conținut precis și de aceea nu poate fi considerat drept *etapă* în dezvoltarea urbană (R. Möhlenkamp, *Zur bezeichnung der moldauischen Städte in Quelle des Mittelalters* în *„Östliche Europa. Spiegel der Geschichte*, Wiesbaden, 1977, pp. 182—185).

[30] Tîrziu, în vremea lui Ștefan cel Mare, se nota că Baia era chiar „eyn haubtstadt Muldener land" (I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1942, p. 38). Tradiția leagă acest rol de vremea lui Dragoș. Baia a putut juca rolul de reședință voievodală chiar și înaintea lui Dragoș. S-a admis că unele reședințe politico-administrative, cum era Milcovia, fuseseră „contaminate de procesul de urbanizare" încă din secolul al XIII-lea (Șt. Olteanu, *Premisele majore ale procesului de constituire ale orașelor medievale de la est și sud de Carpați*, „Studii", tom. 25, 1972, 5, p. 945 și urm.). N. Grigoraș considera că *„orașul*

Dacă avem în vedere mutațiile — desigur nu spectaculoase — petrecute în domeniul producției economice, ca și importanța dobîndită în calitate de tîrg al văii Moldovei și, eventual, de reședință a unui voievod, atunci se poate admite că încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea s-au putut realiza primii pași pe drumul *detașării* Băii, din punct de vedere calitativ, de așezările rurale din zonă. Împrejurarea că, pînă aproximativ la jumătatea secolului al XIV-lea, progresele la care ne-am referit nu sînt subliniate și de descoperiri monetare arată, după părerea noastră, că proporțiile acestei detașări, deși nu apar ca neglijabile, sînt, totuși, destul de modeste. Dar, chiar și în această situație nu vom putea ignora faptul, plin de semnificații, că detașarea Băii de celelalte așezări rurale din zonă reprezintă *primii pași*, destul de timizi încă, pe un drum anevoios și îndelungat care a condus, pînă la urmă, la urbanizarea sa.

Fără îndoială că asemenea progrese se explică, într-o anumită măsură, prin intensificarea contactelor economice ale băieșilor cu așezările rurale din jur. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor, cunoaștem prea puține date în legătură cu schimbările ce s-au putut produce în cadrul acestora.

Sîntem însă de părere că influența Băii s-a putut repercuta — evident nu cu aceeași intensitate — și asupra unor zone mai îndepărtate[31], astfel explicîndu-se, cel puțin parțial, coeziunea pe plan politic și militar a diferitelor comunități românești de la est de Carpați împotriva forțelor agresive externe.

Evoluția Băii nu s-a putut plasa, totuși, pe o linie constant ascendentă. La mijlocul secolului al XIV-lea, poate în legătură cu expedițiile maghiare la est de Carpați[32], unele locuințe din această așezare, printre care și L 2 din sectorul

---

Baia... a fost centrul militar și administrativ al unui voievod... poate chiar înainte de 1300" (sub. ns.) *(op. cit.*, pp. 88—89). Prezența unui voievod într-o anumită localitate *poate* juca un rol pozitiv în dezvoltarea acesteia, dar nu implică neapărat un anumit stadiu pe linia evoluției sale. Realitățile din Maramureș sînt, în această privință, foarte elocvente (R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 143 și urm.; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Începuturile orașului Baia*, p. 177).

[31] Unele așezări sătești cu meșteșuguri mai puternic dezvoltate au putut juca rolul de piață microregională (M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 65; idem, *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale din Țara Românească și Moldova, (secolele XIII—XIV)*, SCIVA, 3, tom. 27, 1976, p. 372), și după apariția orașelor. În evul mediu, meșteșugurile casnice, ca și cele specializate din mediul sătesc s-au aflat, din punct de vedere tehnic, la nivelul unor „procedee rudimentare" (H. Pirenne, *Les villes et les institutions urbaines*, I, 3-e, éd., Paris-Bruxelles, 1939, p. 195) și „n-au înregistrat... marcante deosebiri de la o etapă istorică la alta" (Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, p. 63; cf. și M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice, passim.)*, în raport cu cele din așezările în curs de urbanizare sau urbane. Acest fapt explică de ce a fost nu numai posibilă, ci și imperios necesară legătura economică dintre aceste centre și satele din jur. S-a afirmat că, în funcție de nivelul de dezvoltare a meșteșugurilor, dar și de mijloacele de comunicație, în secolul al XIV-lea orașele din Moldova țineau sub influența lor așezările sătești aflate pînă la o distanță de maximum 20 km. *(Ibidem*, p. 373 și urm.). În unele țări, această influență oscilează între 10 și 40 km. (R. Fossier, *Histoire sociale de l'occident médiéval*, Paris, 1970, p. 251). Se poate însă pune, în funcție de distanțe, și problema *intensității* acestei influențe.

[32] D. Onciul, *Originele Principatului Moldovei* în *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 298 și urm.; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, București, 1937, p. 247 și urm.; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, „Studii și cercetări științifice", an. XI, fasc. 1, 1960, p. 71 și urm.; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 165 și urm.; Șt. Pascu și colab., *Istoria medie a României*, I, București, 1966, pp. 90—91; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, București, 1976, p. 54; Șt. Ștefănescu, *Formarea statelor românești*

„Parc", au fost mistuite de un incendiu. În această situație, este clar că L 2 este în măsură să reflecte, evident nu destul de complet, nivelul atins *acum*, în dezvoltarea sa, de așezarea de la Baia.

Prezintă mult interes pentru conturarea îndeletnicirilor băieșilor ceramica locală, unele unelte de fier și arme descoperite aici [33]. Ne vom referi însă la alte materiale susceptibile să evidențieze anumite mutații ale căror importanță pentru evoluția Băii ni se par deosebite. Mai întîi, vom remarca descoperirea, oarecum surprinzătoare, în interiorul acestei locuințe, a unei ceramici de import, de factură bizantină (cupă, bol, farfurie).

Privită într-un cadru mai larg, ceramica la care ne referim reprezintă, fără îndoială, o verigă dintr-un lanț de descoperiri care probează persistența legăturilor populației autohtone cu Imperiul bizantin. Asemenea materiale, asociate cu ceramica locală lucrată la roata rapidă, atestă, însă, pentru vremea și mediul în care au apărut, realități care contrastează destul de puternic cu cele din lumea satelor. În egală măsură, ceramica de factură bizantină probează că băieșii sînt îndreptățiți să aspire spre un nivel de viață superior realizîndu-l, în parte, și prin contactele pe care le-au stabilit cu regiuni aflate, uneori, ca în cazul nostru, la distanțe apreciabile.

Nu mai puțin importante probleme pune circulația monedei străine în spațiul de care ne ocupăm. Tot în L 2, pe podeaua acesteia, a fost descoperit un gros de argint, fragmentar, emis de regele Ungariei, Ludovic de Anjou, între anii 1346—1351. În afară de acesta, au mai apărut, în pămîntul de umplutură al aceleiași locuințe, încă patru groși de argint, emiși tot între anii 1346—1351, și, la partea superioară a lui, un dinar de argint emis între 1358—1371. Menționăm, de asemenea, descoperirea, într-un alt context, a unui dinar de argint emis de Maria de Anjou, în 1383.

Prezența monedei străine la Baia, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, reflectă și ea o anumită creștere a bunăstării unora dintre localnici evidențiată, dealtfel, și prin descoperirea a două lăcăte cilindrice în pămîntul de umplutură al lui L 2, de la care au putut proveni. Firește, într-o măsură încă greu de precizat, această bunăstare poate fi pusă în legătură cu creșterea capacității productive a băieșilor, a căror așezare *continua* o evoluție interesantă, pe un plan ascendent. În stadiul actual al cercetărilor, nu dispunem de suficiente date pentru a putea urmări, în mod comparativ, modul în care se grupează, în cadrul așezării, locuințele băieșilor și nu avem nici un indiciu referitor la o eventuală existență a unui șanț de apărare, cum s-a descoperit la Suceava [34].

(sec. X—XIV), în *Istoria poporului român*, București, 1970, pp. 127—128; R. Popa, *op. cit.*, p. 240 și urm.; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 468 și urm.; Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, București, 1973, p. 89 și urm.

[33] În L 2, au fost descoperite o bardă fragmentară și o halebardă (Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII)*.

[34] Printre elementele fundamentale care caracterizează o așezare urbană, W. Hensel enumeră: o economie urbană specifică, o anumită densitate și ordonare a construcțiilor, fortificațiile și jurisdicția autonomă *(Méthode archéologique appliqué à l'étude des villes*, în *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, *Ergon*, III, Warszawa, 1962, p. 304. Asemenea elemente esențiale se acumulează *în timp*, or acest proces corespunde tocmai cu etapa preurbană a așezărilor. Cercetările arheologice de la Suceava au dus la descoperirea celui mai vechi șanț de apărare. Această descoperire a fost utilizată de istorici ca argument în scopul determinării stadiului de dezvoltare al așezării, aproximativ la jumătatea secolului al XIV-lea (M. D. Matei și O. Monoranu, *Așezarea românească de la Suceava din secolul al XIV-lea în lumina cercetărilor arheologice*, „Studii și materiale", Suceava, 1969, p. 67 și urm.; M. D. Matei, *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII—XIV*, „Studii și materiale", istorie, III, Suceava, 1973, p. 63 și urm.; idem, *Producția și schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieții urbane medievale în Țara Românească și Moldova (secolele XIII—XIV)*, p. 369 și urm.; idem, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile*

Acumulările, calitativ superioare, pe care ni le sugerează descoperirile făcute în legătură cu L 2 din sectorul „Parc" sînt, totuși, de natură să sprijine ipoteza că acum se realizau progrese importante în dezvoltarea așezării și nu este lipsit de semnificație faptul că acestea coincid, din punct de vedere cronologic, cu afirmarea puternică a tendințelor de independență a formațiunilor politice feudale românești de la est de Carpați.

Monedele ungurești apar la Baia într-o vreme cînd regalitatea maghiară caută să aducă sub autoritatea sa regiunile românești est carpatice, inclusiv „*Terra moldovana*" în care se găsea Baia. S-a admis că vasalul credincios al regelui Ludovic de Anjou, care, foarte probabil, a înlocuit un voievod local, ar fi rezidat aici un anumit timp, destul de limitat, după care s-a mutat la Siret [35]. Se știe că nici urmașii lui Dragoș, nici cei ai lui Bogdan n-au mai rezidat la Baia [36]. Vechea curte voievodală, nedescoperită încă, a fost desigur lăsată în părăsire și domnii Moldovei nu au mai construit, ca în atîtea alte orașe, o curte nouă și nici n-au creat în jurul Băii un ocol din satele domnești.

Dacă pe sigiliul orașului [37], ca și în *Cronica moldo-germană* [38], se specifică, totuși, faptul că Baia era o capitală a Țării Moldovei, este pentru că *amintirea* rolului politico-administrativ avut *cîndva* era încă prilej de mîndrie pentru băieși [39].

Pentru noi, împrejurarea că, după Dragoș, Baia nu s-a mai dezvoltat sub influența — evident pozitivă — a unei prezențe voievodale nu este lipsită de importanță. Așezarea — în pofida unor momente critice, ca cel evidențiat, la mijlocul secolului al XIV-lea, de L 2 — intrase, de multă vreme, pe un făgaș de progres care, treptat, îi va aduce tot mai clare și necontestate atribute de așezare urbană.

Prezența monedei regilor Ungariei la Baia reflectă și ea, indiscutabil, anumite acumulări în sfera producției de bunuri materiale, dar, mai cu seamă, în cea a circulației lor. Dacă ținem seama de poziția Băii — pe un ax de comunicație spre nord-vest —, putem presupune că încă înainte de jumătatea secolului al XIV-lea s-au putut crea legături cu regiunile de peste munți, chiar dacă intensitatea lor nu a fost deosebită. Aceste legături ne apar însă, în lumina datelor numismatice, mai intense din a doua jumătate a acestui secol. Această situație se explică, cel puțin în parte, prin aceea că, începînd de la 24 aprilie 1353, Bistrița a beneficiat, pe baza unui privilegiu de la Ludovic de Anjou, de dreptul de iarmaroc [40]. Privilegiul lui Stibor din 1412 arată că, plătindu-se taxe vamale stabilite „*din vremea de demult*" [41], la iarmaroc se aduceau, desigur prin Moldova, unele mărfuri orientale, dar și lînă, oi, vite cornute mari, cai și porci [42], care — se știe — constituiau, și mai tîrziu, articole de export ale moldovenilor [43].

acestora, p. 365 și urm. Bonfinius definea Baia ca pe o „ligneam urbem *vimineo muro circumspetam*" (subl. ns.); (Antoni Bonifini, *Rerum ungaricarum*, ed. Basileae, 1568, decades IIII, liber I, p. 571). Este vorba, evident, de o fortificație din trunchiuri de copaci și, probabil, șanțuri. Nu a fost, însă, descoperită, pentru a ne putea permite să facem aprecieri asupra vechimii ei.

[35] C. Cihodaru, *op. cit.*, pp. 74—75; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 86 și urm.

[36] C. Cihodaru, *op. cit.*, pp. 74—75.

[37] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 463 și urm.

[38] I. Chițimia, *loc. cit.*

[39] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Începuturile orașului Baia*, p. 176.

[40] I. Nistor, *op. cit.*, p. 77; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, epoca veche, București, 1937, p. 79.

[41] N. Iorga, *Hurmuzaki — Documente*, XV$_1$, pp. 7—8. R. Manolescu a arătat, cu bună dreptate, că relațiile comerciale ale Bistriței cu Moldova erau mai vechi de anul 1412 *(Unitatea economică a țărilor române în evul mediu (secolele XIV —XV)*, în volumul *Unitate și continuitate în istoria poporului român* (sub. red. prof. univ. D. Berciu), București, 1968, p. 139.

[42] N. Iorga, *op. cit.*, pp. 7—8.

[43] A se compara cu privilegiul comercial din 1408 (M. Costăchescu, *op. cit.*, pp. 633—636.

Este posibil ca, uneori, cel puțin asemenea produse să fi fost achiziționate, cu prilejul tîrgurilor de la Baia, chiar de locuitorii veniți din Bistrița, Rodna și alte centre urbane din Transilvania. Ni se pare că este pe deplin posibil ca, în urma unor asemenea deplasări, să se fi stabilit la Baia, în mod definitiv, și *primele* elemente săsești, venite mai ales din Bistrița și Rodna. S-au putut stabili acum la Baia, alături de localnici, și mineri sași din Rodna, poate chemați chiar de domnii din Moldova [44].

De altfel, nu ni se pare întîmplător faptul că numai din a doua jumătate a secolului al XIV-lea unele materiale arheologice, cum este ceramica, atestă prezența coloniștilor germani la Baia și că din ultimele decenii ale acestui secol sașii din Baia sînt amintiți la Liov. Moldova lui Bogdan și a urmașilor acestuia evolua rapid, pe toate planurile, și domnii, stabiliți mai întîi la Siret, mai apoi la Suceava, erau în stare să ofere siguranța pe care aceste elemente alogene o considerau indispensabilă pentru desfășurarea activității lor.

•

Grefarea noilor veniți pe o *așezare românească, care realizase progrese pe linia evoluției sale*, nu trebuie privită, desigur, numai sub aspectul acumulărilor demografice, cantitative. Venite din orașe în care activitatea meșteșugărească și comercială atinsese limite relativ înalte, aceste elemente au avut partea lor de contribuție la *dinamizarea* producției — în primul rînd meșteșugărești — și comerțului. Pînă la un anumit punct, în domeniul producției economice și schimbului, dar și în alte sectoare ale vieții urbane, poate fi urmărită, începînd din această vreme, o sinteză originală și valoroasă, care se asamblează în tabloul complex al societății românești de la est de Carpați, dornice de afirmare în sud-estul Europei. Aceste probleme, ce se leagă de o nouă etapă din dezvoltarea Băii, depășesc însă, cu mult, cadrul problemelor pe care am intenționat să le analizăm aici.

ZUSAMMENFASSUNG

In der rumänischen und nichtrumänischen Geschichtsschreibung wurde des öfteren die Ansicht vertreten, daß die mittelalterliche Stadt Baia schon im XII.—XIII. Jahrhundert von sächsischen Kolonisten gegründet wurde, die am Abbau wertvoller Metalle interessiert waren.

Das Stadtwappen, das diese Behauptung belegen sollte, datiert jedoch vom Beginn des XV. Jahrhunderts oder frühestens aus der zweiten Hälfte des XIV. Andere Dokumente, die sich auf das Alter der Stadt beziehen, können entweder verschieden ausgelegt werden oder sind falsch datiert; sie sind nämlich nicht vor den achtziger Jahren des XIV. Jahrhunderts einzuordnen.

Die in Baia seit 1967 ohne Unterbrechung durchgeführten archäologischen Forschungen haben zum Ergebnis geführt, daß erst Anfang des XIV. oder im besten Fall Ende des XIII. Jahrhunderts eine feudale Siedlung entstanden ist, die auf eine autochthone Bevölkerung zurückgeht.

Dank der Zugangswege zum Baia — Becken war die Stadt schon früh ein bedeutender Marktflecken und Wojewodenresidenz. Auch die Tatsache darf nicht übersehen werden, daß die geringere Qualität des Bodens im Baia-Gebiet dazu

[44] O asemenea practică era, dealtfel, cu totul obișnuită în Europa medievală. Ea se constată, de pildă, în cazul Serbiei (C. Jiriček, *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920, pp. 28—29. Au procedat la fel și regii Ungariei. C. Cihodaru a admis că și domnii Moldovei au chemat meșteșugari străini așezîndu-i la Iași (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, a. istorie, Secțiunea III, Tom. XVII, 1971, p. 40 și urm.).

führte, daß der Getreideanbau von zweitrangiger Bedeutung war. Um sich das notwendige Getreide zu beschaffen, mußten die Bewohner eine zunehmende Aufmersamkeit dem Handwerk schenken, vor allem dem Bergbau, der sowohl durch Toponyme als auch durch die Entdeckung von Eisenschlackeresten aus dem XIV. Jahrhundert belegt ist.

Infolge der Entwicklung der rumänischen Gesellschaft östlich der Karpaten verstärkte sich auch der Absonderungsprozeß Baias von den Dorfsiedlungen der Umgebung, obwohl diese Stadt auch Zeiten des Niedergangs verzeichnete, was auch Wohnungsbrände um die Mitte des XIV. Jahrhunderts beweisen, die wahrscheinlich auf die Einfälle der ungarischen Könige zurückzuführen sind. Diese Entwicklung der Siedlung wird auch durch den Aufschwung des Handwerks und eine wesentliche Ausweitung der kulturellen und Handelsbeziehungen mit anderen entfernteren Gegenden belegt.

Im Urbanisierungsprozeß, bei der Dinamisierung der wirtschaftlichen Tätigkeit haben die fremden Elemente, hauptsächlich deutsche, eine beteudende Rolle gespielt. Ihre Anwesenheit läßt sich archäologisch in der zweiten Hälfte des XIV. Jahrhunderts nachweisen. Diese Stadt, in der auf verschiedenen Ebenen eine originelle synthese verwirklicht wurde hatte.

FĂRĂMIȚAREA FEUDALĂ ȘI LUPTA PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI

DE

D. CIUREA

I. *Considerații introductive.*

În noua noastră istoriografie, în raport cu esența și succesiunea formațiilor social-economice, s-au manifestat preocupări de generalizare și teoretizare și prin identificarea sau determinarea unor fenomene, circumscrise în spațiu și timp, ceea ce denotă și un nou stadiu al maturizării cercetării științifice în domeniul Istoriei României.

Discuțiile privind limitele perioadei medievale sau feudale nu s-au încheiat. S-a manifestat scepticism pentru faza „prefeudală" utilizată anterior tocmai pentru a înlocui sau acoperi o lacună [1], după cum pentru sfîrșitul perioadei feudale acordul nu este încă deplin sau unanim pentru ultimele decenii ale secolului XVIII, timp în care s-au produs fenomene caracteristice de nivel european [2]. S-ar părea că expresia „a doua ediție a servajului" sau „a doua aservire" nu mai este cazul a fi considerată curentă și de uz comun" [3]. Alături de aceste incertitudini și noțiunea și expresia „fărămițarea feudală", ca și cea opusă de „centralizare" statală, suscită noi discuții și controverse.

Apelînd la o vastă literatură de încadrare, cum este necesar și obligatoriu, ne propunem să analizăm „fenomenul" pe plan european, în prealabil, pentru ca, utilizînd documentarea corespunzătoare, să ne referim la situația particulară din istoria României, care a generat sugestia teoretizării. Dacă nu căutăm să

---

[1] S-a căutat (M. Constantinescu, 1973) a se umplea parțial această lacună cu „epoca formației social-economice tributale" (sec. IV—XIII), rezultată din „simbioza" (argument valabil pentru „continuitate") dintre elementul autohton românesc și elementul migrator asiatic pecenego-cuman. Soluția este discutabilă și nu unică. Este preferabil să se trateze *tale quale* perioada secolelor IV—XII, în funcție de material informativ și arheologic, fără a fi etichetată, ca o perioadă a formării poporului român în spațiul carpato-dunărean și a constituirii așaziselor „țări" în funcție de compartimentări naturale.

[2] Cf. și M. Anderson, *L'Europe au XVIII-e siècle*, Paris, 1968, p. 49, 238. M. A. s-a referit, alături de el și alți autori, cu unele diferențieri și cu un sens de relativism, la manifestările de modernism real, organic și coerent spre sfîrșitul secolului XVIII, diferit de „modernitatea" din secolul XVI, care erau perceptibile și în teritoriile românești, sub raport economico-social și politico-administrativ, cum rezultă și din abundenta literatură de „observație" și „descriptivă" cu caracter iluminist.

[3] Cf. A. Pelletier, *Le deuxième servage en Europe centrale et orientale, La Pensée, no 164*, 1972, pp. 121—123, cu referiri la situația particulară din estul Europei.

adaptăm faptele la o teorie preconceptă, ci să confruntăm realităţile istorice cu „modelul" şi dacă analizăm profund şi competent materialul informativ existent şi avem în vedere nivelul modelului în cunoaştere, considerăm că este posibil să reliefăm realităţile istorice şi pe plan teoretic, cu mai puţine riscuri de diformare sau exagerare subiectivă.

II. *Fenomenul în istoria europeană.*

Despre un „sistem feudal" s-a scris încă din secolul XVIII (William Robertson, 1771)[4]. Ulterior feudalismul a fost negat, considerat ca un „remediu", definit, „reabilitat". În ultimul timp a fost reluată problema genezei şi tipologiei feudalismului[5]. Oricum, feudalismul nu mai apare ca „noaptea inteligenţei" sau ca o perioadă de tranziţie sau incubaţie numai (R. Lopez). Se poate vorbi de un feudalism „congenital" şi de un stadiu feudal de „salt" sau de adaptare, deşi cu diferenţieri, dar şi cu specific comun.

Formaţia social-economică şi politică feudală a apărut nesimultan şi s-a dezvoltat inegal în Europa. Situaţia din Franţa a fost luată de model datorită evoluţiei mai rapide şi mai specifice. S-a scris despre decrepitudinea romană şi imaturitatea germanică, care au generat societatea feudală. Istoricii francezi mai vechi (Jules Michelet, A. Luchaire în 1892, F. Lot în 1942) şi mai noi (Yves Renouard, 1958) s-au referit la fenomenul slăbirii statului franc carolingian, la faza de nebulozitate care caracterizează secolele X—XI şi pe care au denumit-o de „anarhie feudală"[6]. Un mare număr de formaţii feudale (comitate şi ducate-monarhii) făceau nominală puterea regală franceză. Fenomenul redresării a fost de lungă durată. Perceptibil la sfîrşitul secolului XII, în creştere la începutul secolului XIV, cu Filip cel Frumos (I. R. Strayer), a fost frînat de războiul de o sută de ani, pentru a-şi fi reluat cursul la sfîrşitul secolului XV, în direcţia realizării şi consolidării monarhiei centralizate[7]. Paralel, monarhia centralizată se concretiza, în condiţii aparte, în Spania[8] şi în Anglia. Fără a fi vorba de o „anarhie feudală" în Italia secolului XV, fracţionarea politică se menţinea, cu toate preocupările de unificare ale unor teoreticieni moderni din secolul XVI ca Niccolo

[4] O „analiză a sistemului feudal" la Henry Hallam, *L'Europe au Moyen Âge*, t. I, Paris, 1837, p. 193—194.

[5] R. Coulborn, *Feudalism in History*, Princeton, 1956; „Srednie Veka", 34, 1971 („Geneza şi tipologia feudalismului"); „Voprosî Istorii", 10, 1974, pp. 98—117 *(Osobennosti feodalizma v Vizantii)*; M. Belin, *Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme et principalement en Turquie*, Paris, 1870.

[6] Cf. şi René Fédou, *L'État au Moyen Âge*, Paris, 1971, p. 54. (Pentru ştergerea progresivă a autorităţii „centrale" şi forma miniaturală a noilor principate în raport cu statul carolingian). Cf. şi L. Genicot, *Le XIII-e siècle européen*, Paris, 1968, p. 165 (pentru „absorbirea „principatelor de monarhie şi „depăşirea stadiului domenial şi feudal").

[7] Cf. şi Gaston Zeller, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, p. 184, 167, 167 (bailliage-sénéchausée) 42 (desfiinţarea autonomiilor municipale). În *Histoire de la France* (Paris, 1976, pp. 73—75, 104, 129—130, 132), Pierre Miquel se referă la „sistemul feudal", consistînd în vastele domenii deţinute de marii seniori, care exercitau o suveranitate aproape totală (monetă, justiţie, impozite, armată), „o consecinţă directă a dezvoltării feudalităţii". Filip cel Frumos este considerat „organizator" al monarhiei, Ludovic XI „le rassembleur de terres", care a numit 80 de „baillis" şi „sénéchaux" în provincii. „Grand rassembleur de terres, Louis XI dessinait les contours de la France actuelle". Se remarcă deci, din această prezentare sumară, unele modificări de optică şi retuşări faţă de prezentările anterioare.

[8] Cf. şi vol. *El transito de la Edad Media al Renacimiento en la Historia de Espana (1959)*, Madrid, 1968. S-au subliniat anterior de autori ca F. Walser măsurile întreprinse de monarhie, la sfîrşitul secolului XV şi începutul secolului XVI, în direcţia edificării unei conduceri centralizate, prin „corregidores" şi alte organe (consiliul de stat etc.).

Machiavelli și Francesco Guicciardini [9]. Machiavelli considera „provincii" ale Italiei toate provinciile și se referea la „limba comună italiană".

„Ducatele tribale" Saxa, Bavaria, Suabia, Franconia au asumat în secolul IX caracter statal. La începutul secolului X (1919) ducele Henric de Saxonia (cel mai puternic din „statul franc estic"), ales rege german, a pus bazele statului feudal german timpuriu. În luptele cu ungurii (933—935) statul german s-a consolidat și s-a angajat pe calea centralizării. Dar politica agresivă a regilor-împărați germani n-a contribuit la înfrîngerea fărămițării feudale a Germaniei («zur Uberwindung der feudalen Zersplitterung Deutschlands»). Puterea centrală a eșuat în rolul său istoric și descentralizarea s-a stabilizat în Germania, ca și în Italia, în timp ce în Franța și Anglia „se intensifica centralizarea politică" [10]. S-a scris și despre un proces de centralizare în cursul sec. XVI în statele teritoriale mari.

Procesul de „fărîmițare feudală" se poate urmări efectiv și în Rusia secolelor XII—XIV, ca și acela de redresare și de realizare a monarhiei centralizate în secolele XV—XVI, scos în relief de studii recente. P. Smirnov *(Obrazovanie russkogo țentralizovannogo gosudarstva v XIV—XV vv.*, în „Voprosî Istorii", 2—3, 1946, pp. 79—90) s-a referit la decadența statului de Kiev și fărămițarea politică, fenomen considerat progresiv, la dezvoltarea sistemului pomestiilor și lichidarea fărămițării politice și triumful statului unitar în a doua jumătate a secolului XV, în raport și cu dezvoltarea economică, inclusiv eliberarea orașelor de dependența feudală. Cnejii de Moscova se intitulau din secolul XIV „mari cneji ai întregii Rusii". Au eșuat acțiunile contra centralizării, duse prin războiul feudal dintre anii 1433—1453. A. M. Pankratova (1950) a subliniat în istoria Rusiei o „fărămițare feudală" („feodalnoe razdroblenie") în sec. XII—XIII [11] și o „formare a statului rus centralizat", începînd cu domnia marelui cneaz Ivan III (contemporanul lui Ștefan cel Mare). Boris Rîbakov (în volumul *Les débuts de la Russie*, Moscova, 1966, pp. 195—202) a scris despre divizarea Rusiei de Kiev în 1132 în 15 principate, bazate pe vechi federații tribale, cu teritorii egale aproape cu acelea ale „regatelor" din Europa occidentală. Această „cristalizare" de state noi (sau „fărămițare feudală") se datora creșterii forțelor de producție și unor noi manifestări pe plan social-politic. Dar toți „cnezii ruși" au intrat după 1237 sub dominația tătară, care a durat peste două secole. Erau tributari hanului și confirmați de acesta, care în vechea cronică era numit „țar" [12]. Apariția acestor principate, cu capitalele și organizația lor, marca o vitalitate și o viață independentă, afirmă B. Rîbakov. Paralel s-a ajuns și la o dezvoltare a culturii.

În studiile sale A. A. Zimin s-a ocupat de „Rusia în pragul vremurilor noi" (1972), de reformele lui Ivan IV cel Groaznic (1960), de consolidarea statului centralizat rus, inclusiv de rolul curților regionale, cu vornici, ca organe ale puterii centrale. Crearea curților regionale la sfîrșitul secolului XV și începutul seco-

---

[9] În Italia secolului XV, existau formații mai importante regatul de Neapol, Republica florentină, ducatul de Milano, republica Venezia, „Statul eclesiastic", care nu derivau direct din regatul Italiei de nord sau din imperiul romano-german. În 1454 s-a constituit o „lega italica" pentru 25 ani, reînnoită în 1467, 1468, 1470, 1474, 1484. Papa Sixt IV n-a aderat. Se ducea o luptă pentru echilibru în peninsulă și pentru menținerea micilor autonomii locale. Se refuza hegemonia unui principe italian visat de Machiavelli, în vederea unificării. La disensiuni se refereau și Dante și Bonaccorsi. Cf. și R. Romano, *L'Italia nella crisi del XIV secolo*, în „Nuova Rivista Storica", a. 50, 1966, p. 594.

[10] Cf. *Deutsche Geschichte*, vol. I, Berlin, 1967, pp. 164—166, 185—187, 191—195, 203, 282. Cf. și J. Fleckenstein, *Grundlagen und Beginn der deutschen Geschichte*, Göttingen, 1974 (pentru casele ducale tribale).

[11] „Feodalinaea razdroblennosti", circa 10 cnezate mari în sec. XII—XV și la V. T. Ciuntulov, *Istoria narodnovo hoziaistva SSSR*, Kiev, 1964, p. 31. „Feodalnoe droblenie" în *Kratkaia istoria SSSR*, I, Leningrad, 1972, p. 47 (procesul s-a produs între 1120 — secolul XV).

[12] Cf. *Polnoe Sobranie russkih letopisei*, Moscova, 1959, t. 26, pp. 69, 71, 111—120 ; cf. și *Sinica Franciscana*, Firenze, 1929, pp. 129, 185.

lului XVI era legată de lichidarea cnezatelor feudale regionale. Era „una din etapele înfrîngerii fărămiţării feudale". Sub Vasile III a crescut numărul curţilor regionale [13]. Vasile se intitula „velikii gosudar" al „întregei Rusii" şi „velikii kneaz" (1522) ca şi Ivan (1484).

Statul unitar sîrb al lui Ştefan Duşan s-a descompus în state (formaţii) mici în a doua jumătate a secolului XIV şi a devenit, ca şi Bulgaria, o pradă relativ uşor de acaparat de forţele expansioniste turceşti [14].

De o fărămiţare feudală s-a scris şi în istoria Poloniei [15], dar nu se poate admite că a existat şi în istoria Ungariei. Rusia „Roşie" (Haliciană) era ocupată de Polonia între anii 1349—1366.

Apare deci necesară, după această prezentare analitică sumară, sublinierea că pentru a se putea vorbi de o fărămiţare feudală, în sens propriu, este obligatoriu să fi existat anterior, un anumit timp un stat organizat, care, în condiţii particulare interne şi externe, şi-a pierdut unitatea şi coeziunea politică, dar nu total şi cu posibilitatea de a se consolida, în condiţii favorabile, cum n-a fost cazul cu statele balcanice Serbia şi Bulgaria lovite, ca şi Imperiul bizantin muribund, de agresiunea otomană în a doua jumătate a secolului XIV, tocmai în condiţiile slăbirii şi pierderii capacităţii de apărare comună.

S-ar putea afirma că „Tripartitum" al lui Ştefan Verböczy (1514), ca şi „Statuta regni Poloniae" al lui Jan Herburt de Fulstin (1570) marcau eforturi pe plan juridic de codificare pentru centralizarea statală, ca şi alte legiuiri similare ale secolului XVI. În Tripartitum (ed. Cluj, 1762, p. 490) apărea menţionat şi „Regnum Transylvaniae" şi definiţia comitatului. A. M. Gratiani (ed. Legrand, Paris, 1889, p. 171) remarca la jumătatea secolului XVI absenţa unui drept codificat în Moldova. („Jus scriptum habent nullum... reguntur per manus tradita consuetudine"). Aceeaşi remarcă o făcea pentru Ţara Românească Franco Sivori (1590).

III. *Situaţia particulară a teritoriilor române.*

Cele trei ţări române s-au format şi au evoluat în condiţii diferite faţă de monarhiile din occident, ca şi de Rusia kieveană şi de cnezatul de Moscova, şi tocmai această diversitate impune o atenţie deosebită pentru a nu forţa existenţa fenomenului „fărămiţării" în limitele standardizării.

---

[13] A. A. Zimin, *O sostave dvorţovih ucirejdenii russkogo gosudarstva konţa XV i XVI v*, în „Istoriceskie zapiski, 63, 1958, pp. 184—189; *Istoria SSSR*, V, 1974, pp. 130—139.

[14] Cf. şi Dj. Sp. Radojicić, *Quelques remarques sur l'origine du peuple serbe et de l'état feodal serbe*, în „Bul. Acad. Serbe sciences", Beograd, 1968, pp. 3—6; Cf. pentru Bulgaria, D. Anghelov, *Die feudalen Verhältnisse...* (13—15 Jh.), în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", a. VII, 1959, pp. 1285—1308; idem, *Die Bildung des bulgarischen Volkes*, Sofia, 1973 (sec. X—XI); idem, *Patriotism in Mediaeval Bulgaria (sec. IX—XIV)*, BHR 2, 1976, pp. 21—45. Referiri la „naţia bulgară consolidată în secolul X, ca o entitate etnică, cu limbă, cultură şi conştiinţă naţională" prin adoptarea numelui „bulgari", comun pentru poporul din teritoriul statal. „Invadatorii bizantini" au fost înfrînţi în 1185 după o lungă „dominaţie".

[15] „Rozdrobnienie feodalne" (secolele XII—XIV) în *Historia panstwa i prawa polski*, Warszawa, 1957, p. 27. Cf. şi Z. Wojciechowski, *L'Etat Polonais au Moyen-Age*, Paris, 1949, pp. 70—73. (fărămiţarea teritorială şi uzurparea drepturilor regaliene). Zofia Podwinska (1971) a studiat, în mod particular, comunităţile teritoriale *opole*, pe văi şi ape, care au devenit unităţi administrative în cadrul statului. Cf. şi H. Lowmianski, *Le problème des origines de l'état polonais à la lumière des nouvelles recherches historiques*, în „Slavia Antiqua", t. XXIII, 1976, pp. 108—110 (rezumat francez). Statul feudal polon a rezultat din contopirea micilor organisme politice existente, extinderea teritorială şi modificări de regim. S-a adoptat un model statal, teritoriul statului a fost divizat în noi unităţi teritoriale. Piaştii au acţionat în funcţie de „jocul forţelor politice".

Existența unui stat feudal efectiv român în Transilvania în secolul al XI-lea a fost jugulată, în forma embrionară, de expansiunea maghiară, cum se arată clar și în cronica lui Anonymus. Acest fapt istoric a contribuit, pe de o parte, ca tocmai acolo să nu se constituie statul feudal al majorității etnice românești [16], care ar fi fost factor natural de unificare, și, pe de alta, să apară două state periferice și mai expuse, acolo unde dominația ungară nu putea fi sau rămîne decît nominală. Umanistul italian Antonio Bonfini, în remarcabila sa operă, scrisă la Buda, spre sfîrșitul secolului XV, «Rerum Ungaricarum decades» (Hanovra, 1606), se referea la unitatea și resursele teritoriului cu limite naturale locuit continuu de români, vechea Dacie, care includea Transilvania, Țara Românească și Moldova (Transilvania — ulterior Dacia, Montana Valachia — Dacia ripensis — citerior, Moldavia sau „altera Valachia" — Dacia inferior). Insista asupra acțiunilor de cucerire și de dominare ale regilor Ungariei, Carol Robert, Ludovic, Sigismund, inclusiv Matei Corvin, subliniind rezistența începînd cu Basarab (p. 320) și măsurile de apărare, respingerea tuturor acestor acțiuni injuste, cu justificări insinuante. Transilvania și la Bonfini apărea total detașată de Ungaria și strîns legată de Țara Românească și de Moldova, sub raport etnic și economic [17]. Reluînd pe Bonfini, Giovanni Botero scria în 1595 : „La provincia che gli antichi chiamavano Dacia comprende hoggi la Transilvania, la Transalpina et la Moldavia". „Tengono per ignominia il nome Valacco non volendo essere appellati con altro vocabolo che di Romani...", scria Giorgio Tomasi Veneto, secretarul lui Sigismund Báthory.

Aceste state au avut strînse relații economice și politice cu Sibiul, Brașovul și Bistrița, care-și datorau prosperitatea tocmai acestor contacte aproape neîntrerupte din secolul XIV înainte. Aici stă explicația apariției relativ tardive a celor două state românești, alături de voievodatul fictiv ardelean, existent din secolul XII, care inevitabil erau considerate legate de monarhia ungară de care le va detașa, în ce privește Moldova, Polonia iagelonă în expansiune spre sud, și în ce privește Țara Românească expansiunea otomană, continuînd, totuși, fictiv, legătura feudală cu Ungaria, care nu putea oferi efectiv nici o protecție de „suzeran".

În sens propriu deci, nu se poate vorbi pentru Țara Românească și Moldova de o „fărămițare feudală", ele însîle fiind rezultatul unei fărămițări sau fragmentări teritoriale și a poporului român, dar, se poate vorbi de o perioadă sau de perioade de slăbire internă, alături de faza de incertitudine de la începutul organizării statului, de manifestări tardive de genul „fărămițării".

S-a acumulat deja o literatură cantitativ apreciabilă în problema controversată a existenței sau inexistenței totale sau parțiale a celor două fenomene conexe, fărămițarea feudală și centralizarea statală, asupra prezenței cărora în alte țări europene am insistat în mod necesar. Ne vom referi sumar asupra

[16] Traugott Tamm *(Über den Ursprung der Rumänen. Ein Beitrag zur Etnographie Südosteuropas*, Bonn, 1891, p. 39, 73), combătînd aserțiunile eronate ale lui R. Roesler, sublinia, mai concludent decît oricare alt autor german anterior (Gebhardi, Ranke, E. Wietersheim) sau posterior : „Die Thatsache dass die Nordrumänen heute gerade dort hausen, wo seit Trajan eine romanisirte Bevölkerung entstanden war spricht so laut und überzeugend für die Kontinuität derselben...". Cf. și Traian Stoianovich, *A Study in Balkan Civilization*, New York, 1967, pp. 111—113 (pentru continuitatea în zonele muntoase din Transilvania și asimilarea elementului cumanic). N. Drăganu (1933) scria că „în secolul XIII se poate vorbi cel mult de o încheiere a marii expansiuni românești". Gy. Györffy („Nouvelles études historiques", 1, Budapest, 1965, pp. 27—51) mai consideră pe „Gelou" un personaj inventat. Cf. și A. Oțetea, *La formation des états féodaux roumains*, în „Nouvelles études d'Histoire", 3, 1965, pp. 92—93. Cf. și „Annales ESC", 3, 1977, pp. 557—559.

[17] Cf. și István Dienes, *Die Ungarn um die Zeit der Landnahme*, Budapest, 1972, pp. 84—85, pentru rolul lui Ștefan I. Cf. și E. Csuday, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. 2, Budapest, 1900, pp. 337—338, pentru victoria lui Basarab din 1330 contra lui Carol Robert. „Indicendi belli causa nulla legitima fuerat", sublinia Bonfini.

acestor discuții, care au rămas deschise. M. Emerit, *(Réflexions sur le régime seigneurial en Roumanie*, în *RHSEE*, a. XV, no. 4—6, 1938, pp. 168—183) sublinia că „la centralisation a toujours été la règle". Barbu T. Cîmpina *(Dezvoltarea economiei feudale și începutul luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului XV în Moldova și Țara Românească*, Ses. Acad., 1950, pp. 1605—1637) s-a referit la „fărămițarea feudală" și la „procesul de centralizare a statului", ambele ca fenomene efectiv existente și în istoria României și a subliniat că „istoricienii burghezi" n-au înțeles „mecanismul politic medieval". La o „perioadă" a fărămițării feudale s-a referit și P. P. Panaitescu (1969). O. Iliescu s-a referit, mai circumspect și pe bază de material documentar și numismatic, la „fărămițarea caracteristică feudalității". Fărămițarea feudală nu depășea faza inițială, nu se transmitea și unitatea se refăcea [18]. Florin Constantiniu *(Fărămițarea feudală: opinii pentru o discuție*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, 1973, pp. 297—307), considerînd, în sens propriu, fărămițarea feudală, proces care se manifestă după apariția statului feudal, succede unui stat relativ unitar, a demonstrat că la noi n-a existat un stadiu al fărămițării feudale teritoriale și a afirmat că lupta pentru (politica de) centralizare statală începea din secolul XV. C. Șerban *(Problèmes de la centralisation de l'état dans les pays roumains au Moyen Age*, *NEH*, V, 1975, pp. 43—56) se referă la centralizarea teritorială statală la est de Carpați în secolul XIV, la efortul de centralizare al lui Mihai Viteazul și consideră că procesul centralizării statului român nu s-a terminat în cadru feudal.

În noua sa sinteză *(Istoria Românilor*, vol. II, 1976, pp. 17—18, paragraful „Caracterul puterii de stat") C. C. Giurescu consideră inexistentă „fărămițarea feudală" ca și manifestarea centralizării în a doua jumătate a secolului XV. Această „concepție" ar fi „infirmată de logica istorică". Întemeierea celor două state românești marca tocmai procesul de centralizare. Stăpînirea simultană a lui Ilie și Ștefan voievozi în Moldova nu era o manifestare a „fărămițării feudale", ci „împărțirea domniei însăși" (în sensul unei „diarhii"). În sensul vederilor lui C. C. Giurescu a argumentat și M. Neagoe, cu unele divagații inutile (*Problema centralizării*, 1977). N. Stoicescu *(Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 39, 46, 48, 54) se referă la „centralizarea statului" și întărirea autorității centrale, apelînd la vechile comparații cu Ludovic al XI-lea. Anterior („Studii și materiale de istorie medie", VIII, 1975, p. 243) s-a referit la două procese distincte, unificarea teritorială a statului și centralizarea statală.

De o „fărămițare feudală" a monarhiei Ungariei arpadiene nu se poate vorbi, în sens real, fiindcă niciodată Transilvania și Țara Românească, ca și Croația (1102) n-au fost „amalgamate" în cadrul acestei formații politice hibride și șubrede. B. Homan a scris, exagerat și tendențios, despre un „imperiu al lui Ludovic cel Mare", în care includea și Țara Românească și Moldova [19].

IV. *Constituirea și consolidarea statelor feudale Țara Românească*

Actul din 1247 al regelui Bela IV, inclus într-un document pontifical de la Innocențiu IV, din 1250, se referea la cîteva mici formații românești [20], formații

[18] Cf. și *Istoria României*, vol. II, 1962, capitolul „Fărămițarea feudală în Țara Românească și Moldova în secolul XIV — prima jumătate a secolului XV". Cf. și O. Iliescu, *Domni asociați în țările române în sec. XIV—XV*, București, 1951 (extras).

[19] Cf. *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938. Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14—16 Jahrhundert*, Wiesbaden, 1973, s-a referit la confruntarea monarhiei cu nobilimea înaltă și a subliniat caracterul efemer al „așa zisei centralizări regale". Cf. și I. Szekfü, *Der Staat Ungarn*, Stuttgart-Berlin, 1918, p. 53, care s-a referit la nedezvoltarea deplină a instituțiilor feudale în Ungaria.

[20] Astfel de voievozi și cnezi au existat și în Ardeal, redați și în unele tablouri votive din secolele XIV—XV. S-a insistat asupra obștilor sătești din Transilvania, existente înainte de expansiunea maghiară (secolele X—XI), care,

teritoriale prefeudale, trei cnezate din Oltenia (Ioan și Farcaș și Litovoi voievod) și la „țara" lui Seneslau în Muntenia (Cumania), aceasta din urmă cu o poziție specială, mai favorabilă față de coroana maghiară, care va fi însuși nucleul statului unitar al Țării Românești, constituită la începutul secolului XIV, la periferia monarhiei ungare, prin fuzionarea tuturor acestor formații prestatale feudale românești de la sud de Carpați. În două acte din 1285 și 1288, unul de la regele Ladislau al Ungariei, altul de la „magistrul" Gheorghe însuși, se făceau referiri la episodul uciderii voievodului Lython și la prizonieratul fratelui acestuia Bărbat, care „a cuprins pe seama sa o parte din regat aflătoare dincolo de Carpați" și n-a dat veniturile. Voievodul Transilvaniei era menționat ca martor, alături de alții, și în actul regal din 1247. El emitea acte și avea un protonotar. Comitatele aveau o conducere locală proprie. Reședința lui Seneslau a fost la Argeș, care era și sediul episcopiei catolice din Milcovia, toponimic cumanic (Arghiș = „loc înalt"). Cercetările arheologice recente au demonstrat (confirmat) vechimea reședinței domnești din secolul XIII [21].

Intitulația domnilor Țării Românești, în particular de la Mircea, în documente, asuma atributele integrale ale suveranității depline: autocrator, mare voievod și domn a toată Țara Românească, plus stăpînirile anexe („pînă la marea cea mare"). Io, ca atribut al suveranității și originii divine a domniei, a trecut și în Moldova, unde a fost introdus în actele domnești de la sfîrșitul secolului al XIV-lea [22]. Este adevărat că în acte în limba latină, de convenință, se scria „Dei et regie maiestatis (sau regis Hungariae) gracia" (1368, 1369) sau „partium regni transalpinarum (sau „transalpinensium") vaivoda" sau „vayvoda transalpinensis" (sau „transalpinus"). Voievodul Transilvaniei era numit în unele documente „vayvoda parcium transilvanarum" (1433). Actele suverane erau numite „orizmo", „hrisovul", „povelenie". Un atribut al suveranității statale era și emiterea monetei, deși cu o circulație locală, din secolul XIV pînă în secolul XVII, de argint și aramă, cu întreruperi. „Martorii" boieri de la sfîrșitul actelor de întărire pentru mănăstiri și boieri și alți stăpîni nu făceau decît să întărească, să confirme hotărîrea domnească. Actele domnești se emiteau din reședința Argeș și apoi succesiv din cele două „cetăți (orașe) de scaun" Tîrgoviște și București. Intervenția tur-

---

prin fuzionare pe baze teritoriale, au dus la constituirea de formații statale („țări") și pe care noua organizare a comitatelor nu le-a desființat. Voievodatul transilvan, organizat în secolul XII, pe baza vechilor formații, era specific (un „regnum") pentru Ungaria. În Polonia, comunitățile sătești „opole", constituite pe văi și pe ape, au devenit unități administrative în cadrul statului (secolele XIII—XIV), cum a subliniat Zofia Podwinska (1971). Cf. și vol. *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. 3, București, 1963, pp. 95—96, 100—108, 112, 121. Pentru obștile vicinale bizantine, ca unități economice și administrative, cu responsabilitatea colectivă fiscală și judiciară (cu „pașnici"), „angarii", cf. și A. P. Kajdan, *Agrarnie otnoșeniea v Vizantii XIII—XIV, vv*, Moscova, 1952, pp. 77, 88—89, 90, 117, 126.

[21] În 1332 papa Ioan XXII, din Avignon, se referea la „episcopatus Mylkoviensis in regno Hungariae in finibus videlicet Tartarorum", distrus de aceștia cînd au invadat „dictum regnum seu partes Hungaras" (după un alt act din 1279). Papa Clement VI, în 1347, se referea, din nou, în legătură cu relatarea lui Ludovic de Anjou la „episcopatus Milchonensis in regno Ungarie in finibus videlicet Tartarorum", distrus de aceștia, ocupat „ab potentibus illarum partium" (de voievodul muntean Basarab). Cf. *Hurmuzaki*, I, pp. 429—430, 622—623; Hurmuzaki, I_2, pp. 4—5. Subliniem și aici că alte identificări sau localizări ale Milcoviei nu apar acceptabile atît în raport cu informația documentară, parțial confuză și neconcludentă dar relativ suficientă, și cu datele de geografie istorică. Se poate sublinia, de asemenea, că Brașovul a „generat" Cîmpulungul și Sibiul, Argeșul (Milcovia), ca localități cu profil urban embrionar. Cf. și V. Rey, Brașov une vocation urbaine, Paris, 1975.

[22] Cf. pentru Io și „Istoriceski Pregled", XX, 5, 1964, pp. 124—125; Byzantinoslavica", XXI, 1960, p. 170.

cească a avut în secolele XV—XVI rezultate nefaste [23] prin dublarea dominației, cea a monarhiei ungare nominală, cu care continuau să se încheie acte, cea turcească tot mai apăsătoare (sultanul era „imperator" și „caesar") și mai nocivă prin subordonarea directă, încurajarea anarhiei, sprijinirea pretendenților, accentuarea exploatării, efecte care s-au prelungit pînă la efortul maxim al lui Mihai Viteazul, influențat de ideologia politică și de scrierile umaniștilor referitoare la Dacia, pentru recucerirea libertății și realizarea unui stat unitar și centralizat (nobilissimum regnum" cum scria umanistul Reinhold Heidenstein), la nivelul marilor monarhii europene ale secolului XVI. În relatarea sa din 17 ianuarie 1601, pentru Rudolf al II-lea, Mihai Viteazul se referea numai de circumstanță la „provincia mea Valachia Transalpina" și la celelalte două „provincii", Moldova și Transilvania „guvernată" pe baza acordului (cu „dominus Pezzen") [24].

Moldova

Că teritoriul Moldovei nu se confunda cu „Rusia" rezultă și din relatarea lui W. de Rubruc (1253), Itinerarium. „Ad aquilonem istius provincie (zona ocupată de cumani și de alani) iacet Ruscia (locuită de „Ruteni") que ubique silvas habet et protenditur a Polonia et Hungaria usque Thanain que tota vastata est a Tartaris et adhuc cotidie vastatur" [25].

Toponimia cumano-turcă din Moldova, frecventă pentru ape (Călmățui, Bahlui, Vaslui, Covurlui, Sohului, Ciuhur, Ialan etc.) arată o prezență de durată. Poate și Iași (iaș=umed) are aceeași origine și nu este direct legat de Alani (Iași) cum s-a susținut de unii autori, alături de alte etimologii mai puțin probabile. În scrisoarea sa din 1250, către papa Innocențiu IV, regele Ungariei Bela IV se referea la regatul ungar pustiit de tătari („per pestem Tartarorum pro maiori parte in solitudinem redactum"), înconjurat de „necredincioși" Ruteni, Cumani, Brodnici („a parte orientis"), „Ruscia, Cumania, Brodnici"). Termenul „Brodnici" pare a fi un generic, referitor la populații incerte mai curînd nomade decît „de la vaduri".

În 1410 papa Ioan XXII se referea și el la „Cumani, Philistei, Valachi, Tartari, et quamplurimi alii infideles in finitimis partibus commorantibus" [26].

Statul feudal în Moldova s-a constituit, cum se știe, în două etape: prima de teritoriu restrîns dependent direct de coroana angevină, printr-un aflux masiv de element românesc, a doua de stat în limite naturale, degajat temporar de dominația directă, ca și Țara Românească anterior. În 1392—1393 Roman voievod se intitula domn al Moldovei" de la munte pînă la țărmul mării". Amenințat de statele feudale ungar și polon, a dus o existență agitată în secolele XIV—XV. Succesorii direcți ai lui Alexandru cel Bun, care a căutat să se degajeze de tutela polonă și să consolideze conducerea statului, ca și contemporanul său Mircea cel Bătrîn, Ilie și Ștefan, stimulați de cercuri polone interesate, au fost în conflict inițial, s-au reconciliat aparent și drama s-a încheiat prin înlăturarea ambilor pe cale violentă. Situația aceasta ieșită din comun necesită o analiză mai amplă pe bază de documente originale. Ilie voievod dădea din Suceava actul de credință în limba latină, cu data de 1433 iunie 5, pentru regele polon Vladislav și succesorul său Cazimir. Urma versiunea slavă din 5 iunie. În ambele documente erau menționați boierii sfatului (consilium, rada). La 4 iunie 1433, 34 boieri menționați

[23] Despre apariția „principatelor dunărene" și poziția lor nefavorabilă s-a scris și mai recent. Cf. Denys Hay, *L'Europe aux XIV-e et XV-e siècles*, în *Histoire de l'Europe*, t. V, trad. fr., Paris, 1972, pp. 203—204; *Storia politica universale*, IV, Il Basso Medioevo (Alfredo Bosisio), Novara, 1968, pp. 312—314 (cap. „Moldavia e Valacchia tra Ungheresi, Polacchi e Turchi"), cu elogii pentru politica lui Ștefan cel Mare.

[24] Cf. *Hurmuzaki*, vol. IV, pp. 230—232, 237 („tres provinciae").

[25] *Sinica Franciscana*, Firenze, 1929, pp. 194—195. „Inter Rusciam et Comaniam per silvas" la Rogerius, în legătură cu invazia tătară. Cf. și D. Onciul, *Opere*, 1946, pp. 288—289.

[26] *Hurmuzaki*, vol. I, p. 259, vol. I_2, p. 467.

nominal, în frunte cu Mihail de Dorohoi (Ciurba, Nemirca, Limbădulce etc.) „și toți boierii moldoveni" garantau prin act separat jurămîntul de credință al voievodului. În decembrie 1433 Vladislav recunoștea pe Ștefan, domn al Moldovei. La 13 ianuarie 1434 (Suceava) Ștefan voievod dădea actul său de credință prin Mihail Buczackij și separat boierii (22 nominal în frunte cu același Mihail de Dorohoi). Anterior într-un act din 1395 boierii se angajau să nu se vorbească de domn (Ștefan voievod) despre Colomea și Sniatin și Pocuția. Actul din 6 ianuarie 1395 (Suceava) al lui Ștefan voievod și boierilor pentru regele Vladislav al Poloniei, conținea un aliniat referitor la dezavuarea de boieri a unui act contra regelui Poloniei. Din 1433 noiembrie 3 avem un act de la Ștefan voievod (Suceava), la martori cu boieri începînd cu Mihail, în formula de coroborație Neagoe logofăt. Ștefan voievod dădea acte în continuare în 1434 din Suceava, ignorînd pe fratele său Ilie. În actul din 1434 aprilie 24, primul boier era Vîlcea. Un alt act din 25 mai 1434 era dat din „tîrgul Iași" de Ștefan voievod, altul din 2 iulie 1434 din Dorohoi. În 1435 Ilie voievod dădea un act din Hotin (18 octombrie) ignorîndu-l pe Ștefan. La 25 noiembrie 1435 Ilie văievod ignora încă pe Ștefan. În actul său din 1435 (Suceava, „per manus Thome") Ilie voievod, cu copii, frate și boieri sau consilieri, „nesilit" presta omagiu de „obedință", după modelul actelor anterioare ale predecesorilor de la Petru la Alexandru, în schimbul apărării de regele polon contra dușmanilor fără excepție. Regele polon ierta acțiunea lui Alexandru cel Bun la Colomea și Sniatin și Ilie pentru că a fost deținut („propter nostram corporalem et personalem detencionem")[27]. La 26 august 1435 din Bîrlad și la 1 septembrie 1435 din Suceava, respectiv Ștefan și Ilie anunțau pe regele polon Vladislav că s-au reconciliat. Ștefan arăta că s-a „închinat" fratelui său mai mare „Ilie voievod domnul țării Moldovei. În actul său de împăcare Ilie voievod arăta regelui că i-a dat lui Ștefan din „ocina" lui ținuturi și orașe „uric cu toate veniturile" (expresie din actele domnești pentru stăpîni de sate). Era o zonă compactă din sud-estul țării, care includea tîrgurile Vaslui, Bîrlad, Tecuci și Olteni, „morile covurluiene", Cetatea Chilia și Cetatea Albă, nemenționată aici, care emitea monetă cu stema Moldovei. Într-un act de la Ștefan cel Mare, din 29 februarie 1488 se făcea mențiunea unui privilegiu de la Ilie și fratele său, Ștefan „cînd au fost în pace".

Un nou jurămînt pentru regele Vladislav depunea Ilie voievod la Liov, la 19 septembrie 1436 și boierii prin act separat în aceeași zi. În actul său (uric) din 4 ianuarie 1432 (Suceava) Ilie voievod amintea la „credință" pe fiul său Roman și fratele său Bogdan și boierii începînd cu „pan" Mihail (de Dorohoi). În altul din 17 ianuarie 1432 apăreau la credință Ștețcu și Petru și Bogdan și apoi fiul său Roman. În alt act din 28 ianuarie 1433 (Suceava) Ștefan nu mai apărea la martori. În actul pentru negustori sibieni din 9 aprilie 1433 (Suceava), Ilie voievod menționa pe Ștefan «frater carissimus».

În actul din 15 iunie 1433 reapărea „jupan" Ștețcu, dar după Roman fiul lui Ilie.

Documentul din 13 iunie, 1436 (Vaslui) este dat de Ilie voievod și Ștefan voievod „domni ai Țării Moldovei". La credință apăreau Ilie și Ștefan voievozi și boierii începînd cu Vîlcea. Alte acte date în Suceava la 1 și 24 iulie 1436 aveau menționat numai pe Ilie voievod domn al țării Moldovei și fratele Ștefan voievod. Un alt act din 17 iulie 1436 (Vaslui) avea în intitulație Ilie voievod și fratele Ștefan voievod domni ai țării Moldovei (pentru Vancea logofătul). Roman, fiul lui Ilie voievod, era reintrodus la martori, în 1436 în documentele date din Suceava și Roman, nu și în documente din Vaslui, din același an. În documente date din Suceava în 1437 (12 martie) Ilie voievod apărea singur ca domn al țării Moldovei și la martori fiul său Roman. Într-un alt document dat în Suceava la 20 decembrie 1437, Ilie voievod apărea domn al țării Moldovei urmat de Ștefan voievod (uric pentru sate cu privilegiu de la Alexandru cel Bun pentru Mihail de Dorohoi). Separat acordau privilegii pentru brașoveni Ștefan voievod din Vaslui la 23 aprilie 1437, anterior Ștefan la 26 mai 1435 din „Gura Bașăului", și Ilie

[27] *Hurmuzaki*, vol. I 2, pp. 598—599.

voievod din Dorohoi la 29 aprilie 1437. Acte separate au emis Ilie şi Ştefan din Suceava (1440) şi Vaslui (1439, 1440), şi alte localităţi sau acte comune cu dublă intitulaţie în care uneori Ilie şi Ştefan apăreau ca „voievozi" şi „domni" (1438, 1442) sau numai Ilie, la cele emise din Suceava în anii 1438, 1439, 1442. Dacă erau emise din Vaslui, Ştefan apărea ca „domn al ţării Moldovei" (primul în intitulaţie). Din 1442 Ştefan voievod apărea singur în intitulaţia actelor emise din Neamţ, fără datare topică şi din Suceava (1443). Diarhia fictivă se consumase. Ştefan a fost sprijinit şi de favoritul său Mihail logofătul şi de alţi boieri care s-au separat de Ilie voievod. Într-o scrisoare către braşoveni, probabil din 1445, Ştefan voievod îi anunţa din Vaslui, că este voievod în Moldova („noveritis me esse waywodam in isto regno") în conflict cu fratele său Petru („sinistra manu mihi invadente")[28].

În actul din 1448 februarie 18 (Suceava), referitor la satul Storojineţ pe Siret, Roman voievod menţiona la martori pe fratele său Ilihno (Alexandru). În 1448 Petru voievod dădea şi el acte din Suceava şi de la mănăstirea din Poiană. Alexandru voievod dădea acte în 1449, din Suceava, Roman („Tîrgul de Jos") şi din Iaşi. La 31 iulie 1451 Bogdan voievod dădea din Roman un act în care menţiona pentru „credinţă" pe fiul său Ştefan voievod, desemnat astfel succesor, şi nominal şase boieri în frunte cu Bratul. În 1452 (februarie 24) Alexandru voievod dădea un act din Vaslui, pentru mănăstirea Bistriţa, întărire pentru ezere la Botna, cu menţiunea „oricine din noi va stăpîni Tighina". În 1453 şi 1454 continua să dea acte din Suceava pentru mănăstiri (Neamţ, Horodnic etc.). La 25 august 1454, Petru voievod (Aron) dădea un act, din Băiceni, avînd martori boieri începînd cu Vană Pîntece, altul din Suceava la 2 octombrie 1454. În 1455 Alexandru voievod dădea acte fără datare topică (februarie 3) şi din Iaşi (februarie 8). Petru voievod dădea acte din Suceava în 1455 (iunie 6) şi 1456, avînd la martori pe „Kir Teoctist" şi boieri.

Astfel se încheia această perioadă de 25 de ani, în care s-au succedat şapte domni, care, sprijiniţi sau încurajaţi de intervenţia şi dominaţia polonă, au contribuit, prin lupte fratricide, la slăbirea autorităţii domneşti temporar, la fracţionarea statală teritorială, la subordonarea faţă de turci prin actul de la Vaslui din 1456. Un anumit rol în aceste evenimente a avut şi Mihail logofătul, care s-a refugiat apoi în Polonia, unde a obţinut salvconduct regal de la regele Cazimir şi n-a mai revenit în Moldova, cu toate insistenţele şi promisiunile lui Ştefan cel Mare. Arhiva ţării, dusă cu el, a fost preluată de regele polon. Martin Cromer (ed. 1558, pp. 476—477) utiliza expresia „bellum civile" pentru conflictul dintre Ilie şi Ştefan voievozi şi se referea la „concilierea" din 1435, prin demersul regelui Vladislav („rex per legatos dissidium composuit") şi la delimitarea teritorială („partitus inter eos dominatum paternum"): „ora inferior et maritima" (Ştefan) şi „superior occidentalis cum Sociava metropolis" (Ilie).

A fost aceasta o perioadă de maximă slăbire a autorităţii domneşti şi de dependenţă faţă de Polonia. Redresarea îşi va lua cursul cu dificultăţi şi nu se va consuma decît în 1497. Începutul era marcat de episodul din 1450, victoria lui Bogdan de la Crasna[29].

Ioan de Hunedora putea avea intenţia să lege, ca român, de statul pe care-l conducea, ca guvernator, şi de Transilvania, de unde plecase, cele două state româneşti de la sud şi est de Carpaţi. La această perspectivă se referea şi Dlugosz.

Efectiv Ştefan cel Mare a pus bazele statului unificat şi centralizat, pe care au căutat să le consolideze succesorii săi Bogdan, Ştefăniţă şi Petru Rareş, care,

---

[28] *Hurmuzaki*, vol. XV$_1$, p. 32.

[29] Cf. şi *Istoria României*, vol. II, 1962, pp. 416—425 (Criza fărămiţării feudale în Moldova, 1432—1457). Cf. şi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV (Cavalerii), Bucureşti, 1937, pp. 38—54 (o prezentare analitică sub titlul de capitol „Luptele de partid şi pierderea neatîrnării", la pag. 123—128 un alt capitol cu titlul „Reîntregirea Moldovei de Ştefan vodă"). Henry Hallam *(L'Europe au Moyen Age*, Paris, 1837, p. 194), în referire la actul din 1485, îl considera una din formele simple de subordonare a unui principe sau popor faţă de altul.

în luptă cu Polonia, a făcut mai efectivă, după 1538, dominația otomană instituită în 1456, dar înlăturată cu intermitențe sau limitată la tribut, care constituia manifestarea de supunere condiționată. În septembrie 1538 n-a avut loc o „lovitură de stat" a boierimii contra domniei cum s-a afirmat. „Teoria despre lovitura de stat a boierilor" este respinsă și de M. Neagoe (Revista Arhivelor 4, 1976, p. 396). În cronica lui Ureche s-a înserat, după tradiție sau utilizînd o cronică pierdută, știrea că boierii, adunați în curtea de la Badeuți, au trimis pe Trifan Ciolpan să implore generozitatea sultanului Soliman față de atitudinea lui Petru Rareș.

Organizarea internă pe baze noi a statului feudal din Moldova era opera lui Ștefan cel Mare. Anarhia boierească era înfrînată sau desființată, autoritatea centrală era efectivă și necondiționată. La „ridicarea în masă" (defensio regni) a populației se referea și Dlugosz. Sfatul domnesc era un organ politic, militar și judecătoresc, necesar, ca și în Țara Românească, de colaborare cu domnia. Tendința Poloniei ca prin actele de vasalitate (1387, 1395) să impună domniei colaborarea condiționată a boierimii încurajată la anarhie de feudalii poloni a eșuat total.

Istoricul sovietic A. A. Zimin (I. S. Peresvetov i ego sovremenniki, Moscova, 1958, p. 281) a considerat „nereușită" încercarea lui Werner Philipp (1935) de a vedea în Moldova secolului XVI un stat centralizat, care să fi servit de ideal pentru Peresvetov, „gînditor progresist umanist", în legătură cu „modernizarea" statului rus de Ivan IV, cu care Petru Rareș, considerat de Peresvetov „filosof învățat" și „doctor înțelept", avea relații diplomatice [30]. După domnia lui Petru Rareș a urmat o fază de slăbire și de redresare alternativă, pînă la sfîrșitul secolului XVI. În 1541 Petru Rareș a fost „restitutus in integrum" de sultanul Soliman (I. Leunclavius, *Annales*, 1588, p. 88). În acte interne din martie 1546 Petru Rareș declara nevalabile „privilegiile de la Ștefan Lăcustă", considerat impostor, deși instalat de Soliman Magnificul în septembrie 1538, domn în Moldova.

Cronicarii poloni Jan Dlugosz, M. Cromer și M. Bielski s-au referit succesiv în secolele XV—XVI la cadrul natural al Moldovei cu resursele sale, în raport cu obiectivele politice și militare ale statului feudal polon, insistînd asupra intențiilor regelui Cazimir, în particular, de a anexa efectiv Moldova, a o transforma în provincie polonă instituind organe proprii (ureadnici — dregători) în fruntea unor noi diviziuni administrative („powiaturi") și la eșecul acestei politici expansioniste datorită „îndîrjirii" poporului din Moldova [31].

În inscripții, pe manuscrise Ștefan cel Mare apărea și „țar" (1473), „domn al întregei țări a Moldovei" (1467, 1470, 1481, 1490) și „mare" (1481). În 1585 François de Beccarie de Pavie se referea la „ce païs de Bogdanie (nume dat de turci) dont Jassi est le lieu principal... appelé... Moldavie".

V. *Organizarea internă (secolele XV—XVI)*

S-a insistat, și mai recent, cu elemente statistice, asupra organelor conducerii centrale și componenței sfatului domnesc, cu unele noi precizări și sublinieri, sub raport comparativ, în problema marilor dregătorii atît din Țara Românească cît și din Moldova (apariția, evoluția, eventuale influențe din alte formații medievale) [32].

---

[30] Cf. și A. A. Zimin, *Socinenia I. Peresvetova*, Moscova, 1956, p. 170, 173, 183 201, 209; L. V. Cerepnin, *Obrazovanie Russkogo țentralizovannogo gosudarstva, v XIV—XV vv*, Moscova, 1960; „Voprosî Istorii", 1978, 2, pp. 41—53 (sec. XVI —XVII); M. N. Tihomirov, *Petr Rareș i Ivan Groznii*, în *„Omagiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 193.

[31] Cf. și *Dzieje Polski*, pod redakcja Jerzego Topolskiego, Warszawa, 1975, p. 167, 203, 268, 332.

[32] „Influența bulgară" în organizarea incipientă a administrației feudale a Țării Românești în secolul XIV a fost prezentată nu suficient de competent și cu exagerări și de P. Koledarov, *Le titulariat des boyards dans la Bulgarie médie-*

Dregătoriile în Țara Românească s-au stabilit în secolul XV, paralel cu fixarea județelor, începînd din a doua jumătate a secolului XIV. Martorii documentelor domnești interne (hrisoave) erau în secolul XVI marii dregători din consiliu în ordinea: marele ban de Craiova [33], marele vornic, marele logofăt, vistiernicul, spătarul, comisul, stolnicul, paharnicul, postelnicul (primii trei „jupani").

Franco Sivori, în „Memoriale" din 1581—1590, (ed. Șt. Pascu, 1944), cu vederi de occidental, se referea la raporturile cu turcii (venalitatea turcească a mai fost subliniată) și la caracterul puterii domnești în Țara Românească, stat cu organizare centralizată. „Principele" numea pe dregători (sfatul) și conducea după dreptul cutumiar. Întronarea se făcea cu ceremonial tradițional. Marele ban de Craiova, cel mai important dregător, era și locțiitor domnesc în timpul interregnului. Țara Românească era divizată în 16 județe („grossi contadi") cu 21 tîrguri (terre grosse da mercato") cu dregători locali. Conducerea centrală avea două reședințe, București mai aproape de turci și Tîrgoviște. Veniturile domniei erau de circa 1 milion de scuzi anual, din care circa 300.000 scuzi pentru turci (tribut și cadouri). Se sublinia și aici comunitatea de limbă a „valahilor" cu a moldovenilor. În Moldova, „regno confinante", trăia „quasi una medesima nacione". În Transilvania existau „molti villaggi di Valachi" [34]. În a doua jumătate a secolului XVI se scria de notarii umaniști de „Volachi Moldavi" (1571) și intitulația domnilor era „princeps Valachiae Moldaviae" (1591).

În actul lui Alexandru cel Bun din 13 decembrie 1421, pentru pensia viageră acordată „kneaghinei" Ringala, apăreau ca martori ai hotărîrii domnești, 52 boieri „ai țării Moldovei" (pani) și „slugi mari și mici", cu nume românești și unele rutene care stau la baza unor sate din Moldova, în frunte cu Mihail de Dorohoi (vornic). Un act din 25 iunie 1441, de la Ilie și Ștefan voievozi, domni ai țării Moldovei, de întărire a unor sate lui Vlad Jikov, era scris de Mihul „oy Bălgareh na soimu" (în Șchei, la adunare) [35]. În actul din 5 iunie 1456 (pergament), scris la Vaslui, de „Steţco", se făcea mențiunea că Petru voievod cu „panii radei", cu mitropolitul Teoctist și cu toți panii de la mare la mic (52). față de amenințarea țării din toate părțile și neavînd ajutor și sprijin de nicăieri, au rugat pe Mihail logofătul să meargă la turci, cu 2.000 galbeni ungurești bir („dan"). Actul era întărit cu sigiliul domnesc și acelea ale tuturor boierilor. În actele lui Ștefan cel Mare, membrii sfatului domnesc, erau menționați nominal ca martori de credință într-o ordine evolutivă sau relativă față de cea rigidă din secolul al XVI-lea. În actele din 1503 erau amintiți vornicul Boldur, pîrcălabii de Hotin (2), Neamț (2) Cetatea Nouă (1), portarul de Suceava (Luca Arbure), spătarul, vistiernicul, stolnicul, comisul și logofătul (Tăutul) [36]. Ordinea fixă a sfatului sau divanului domnesc în Moldova s-a stabilit în secolul XVI, așa cum apărea în urice domnești: domnul, marele logofăt, marele vornic al țării de jos,

---

vale et sa portée dans les autres pays, în vol. *Études Historiques*, t. IV, Sofia, 1968, pp. 197—202. Autorul a trecut peste constatările mai prudente ale lui C. Jirecek (1912) și a prezentat eronat sensul unor termeni redînd dregătorii (jigniciar, kaminar). Cf. și N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1968. p. 288.

[33] Marele ban de Craiova a fost instituit în 1500, de Radu cel Mare, cum a arătat Șt. Ștefănescu, prin transformarea băniei teritoriale, în scopul combaterii tendințelor de insubordonare ale Craioveștilor și consolidării centralizării statale în Țara Românească. Cf. *Studii și cercetări de istorie medie* I, 1956, pp. 331—332; Cf. și idem, *Bănia în Țara Românească*, 1965, p. 173 („aparența de autonomie a Olteniei").

[34] Cf. și *Hurmuzaki*, vol. XI, p. 192 (1585).

[35] Cf. D. P. Bogdan, *Acte moldovenești*, București, 1938, pp. 34—35. Cf. și P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție feudală în țările române*, în „Studii", III, 1957, pp. 153—165 (Soim-rada-congregacio-parlamentum).

[36] Cf. A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Universității București", 5, 1956, p. 193.

marele vornic al țării de sus, pîrcălabul de Hotin, pîrcălabii de Neamț, pîrcălabii de Novograd (Roman), portar sau hatman și staroste sau pîrcălabi de Suceava, postelnic, vistiernic, spătar, ceașnic, stolnic (pitar), comis, cu unele variante. În actul din 1535 (Iași) pentru regele Ferdinand de Habsburg era menționat Teodor „supremus consiliarius et cancellarius regni Moldaviae". „Sfatul țării Moldovei" era menționat în toate actele de politică externă în secolele XV—XVI. În afara sfatului domnesc mai erau marele vameș (1601), marele cămănar (1606), marele scotar (1622). În documentul din 1599 martie 25, de la Ieremia Movilă, pentru Ureche mare vornic, întărirea unui loc pustiu la Cubolta, ținutul Soroca, apăreau și doi pîrcălabi de Soroca și medelnicerul. În 1600 un străin se referea la „divanul public" sau „senat" [37].

Unde era domnul cu sfatul domnesc acolo era conducerea centrală a țării, în reședințe, sate, pe cîmp, pe malul unei ape. Din datarea topică a documentelor lui Petru Rareș rezultă că a rezidat de preferință la Huși și Vaslui, luni întregi (martie 1528 la Vaslui, martie 1529 și martie 1546 la Huși), relativ frecvent la Bîrlad, Iași și Hîrlău și rar la Suceava. Din anii 1530, 1537, 1538, avem un număr redus de documente păstrate în original. Deplasarea se făcea rapid. La 24 mai 1546 Petru Rareș dădea documente din Huși, iar în ziua următoare din Iași, pentru a fi din nou la Huși la 27 mai, cînd a emis mai multe acte. La 27 mai 1546 au scris acte emise din Huși trei dieci. În 1546, ultimul an al domniei și vieții lui Petru Rareș, activitatea cancelariei domnești a fost intensă. Ieșeau din comun deplasările lui Ieremia Movilă din 1603, în funcție de flagelul pestei. În 1603 august 28 era la Averești, la 3 septembrie la Vercicani, la 10 septembrie la Brăteni, la 23 septembrie în „dealul Hîrlăului", la 6 octombrie la Iugani, la 1 noiembrie la Rezina, la 4 decembrie la Văsiani, la 15 decembrie 1603 la Suceava.

Era imens, la sfîrșitul secolului XVI, aparatul local sau numărul micilor agenți, care acționau pe plan local, în raport cu obligațiile față de turci, sub controlul pîrcălabilor sau starostilor de ținuturi și al dregătorilor centrali. Marii vătafi de ținuturi, de la jumătatea secolului XVII mari căpitani, aveau în subordine grupurile de slujitori militari (hînsari, călărași).

Diviziunile Moldovei în țara de jos și țara de sus la jumătatea secolului XVI, cu caracter judiciar în primul rînd, instituirea serdăriei în est în secolul XVII, n-au afectat unitatea țării și conducerea centrală. Cei doi mari vornici, ca și serdarul, erau organe eficiente, în raport cu distanța de centrul statului, după 1600 efectiv la Iași.

Rolul orașelor. Ocoalele domnești.

În Țara Românească în 1418, cum se arăta și în documentul din 29 iunie, de la Mihail voievod pentru mănăstirea Cozia, existau categoriile sociale „săraci", „cnezi" și boieri și slugi ale domniei. „Siromah" era considerat și Berindei din tîrgul „Arghișu" (1508), care s-a dus la Sibiu „să se hrănească". „Liudie" era egal cu „siromahi" (în documentele din Moldova din secolul XV „uboghi liudi", cu sensul de „oameni simpli"). „Varoșani arghișane" mergeau la Sibiu cu marfă. În unele documente posterioare, opera de reorganizare a statului feudal de Ștefan cel Mare era redată prin expresia „întemeierea țării". Ștefan cel Mare a acordat orașelor o atenție deosebită și în cadrul măsurilor de consolidare a centralizării statale. Orașele își aveau existența determinată și populația relativ eterogenă a acestora era relativ favorizată prin statutul stabilit în cadrul privilegiilor acordate în serie. Nu existau orașe dependente de particulari, ca în Polonia [38], și domnia

[37] Cum rezultă și dintr-un document din 1603 martie 18, din Iași, de la Ieremia Movilă, și din altele ulterior termenul „divan" nu desemna stricto sensu instanța domnească de judecată, ci ședința (nu la un divan, ci „la patru divane"). În alt document din 1604 se făceau referiri la sfatul domnesc ca instanță de judecată. (Anterior „la un județ", 1565 iulie 25).

[38] Cf., pentru unele analogii, și Tadeusz Lalik, *La genèse du reseau urbain en Pologne médiévale*, APH 34/1976, pp. 97—120 (villae forenses, novum forum, civitas cum foro). În Polonia în secolul XIV ar fi fost 314 „orașe" (M. Gumowski, 1960). La mijlocul secolului XV circa 400 (A. Gieysztor, 1965).

a luat măsură ca boierii să nu stăpînească orașe sau să aibă profituri din acestea, ca unele mănăstiri sau episcopii. În orașe își aveau sediul în secolul XV curțile domnești de judecată, cu vornici, în care rezida și domnul, în cursul peregrinărilor sale continui. Orașele sau tîrgurile constituiau un sprijin efectiv sub raport economic pentru domnie, mai puțin sub raport politic. În privilegii acordate în serie de domnii munteni și moldoveni în secolele XIV—XV se fixau precis condițiile în care negustori sau oameni de afaceri din orașe transilvane și polone puteau parcurge rutele de trafic din Țara Românească și Moldova și frecventa piețele acestor orașe, pentru plasarea de mărfuri și achiziția de materii prime și animale. În aceste condiții statul feudal avea asigurată pentru visteria domnească o importantă sursă de venituri în numerar. Sumele impuse de turci, cu haraci, erau și în funcție de aceste venituri corect evaluate. Cele două porturi ale Moldovei au fost acaparate de turci în 1484, ca și Caffa în 1475, tocmai pentru a prelua direct astfel de venituri rezultate din traficul pe Marea Neagră și Dunăre, în care anterior au fost antrenați genovezi și venețieni *.

În secolul XV au fost atribuite, în întregime, pe bază de acte domnești, așezări și teritorii rurale, la mănăstiri și boieri, cu excepția zonelor de frontieră, de la munte (în unele și branișți mănăstirești), rămase cu populația de străjeri sub controlul direct al domniei pînă în secolul XVIII. Mănăstirile, pe bază de imunități, în secolul XV, aveau asigurate venituri cuvenite direct (dijme etc.) și venituri cedate de domnie (judecăți etc.). Dar regimul acestor imunități, relativ precar, nu afecta exercitarea autorității domnești asupra întregului teritoriu al statului feudal, atît în Moldova cît și în Țara Românească.

„Ținuturile" (lat. tenutum, sl. derjava), care s-au fixat în Moldova din secolul XV pînă la jumătatea secolului XVI, diferau de prowiaturile polone și de comitate. Erau identice cu „județele" din Țara Românească. Județele ca și ținuturile s-au organizat după ape, zone naturale, cetăți.

Ocoalele domnești de curți, cetăți și sate, a căror instituire se situa tot în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, aveau drept scop să asigure domniei rezerve teritoriale pentru venituri, pentru resurse și forță politică. Sate confiscate, sate rămase fără stăpîni reveneau domniei prin includerea în ocoale de tîrguri, cetăți sau de curți domnești. Curți domnești existau în secolele XV—XVI la Iași, Bacău, Hîrlău, Piatra, Vaslui, Bîrlad, Huși, ulterior și la Botoșani. Cetățile de frontieră, ca și cele din interior, Suceava, Neamț, Roman, aveau în jur un important număr de sate, care contribuiau la întreținerea și apărarea acestora. Sistemul curților și cetăților domnești și-a demonstrat eficiența, pînă la sfîrșitul secolului XVI, cum arată și informația documentară de epocă. În Țara Românească sistemul cetăților a fost, cum s-a mai subliniat, mai slab și mai vulnerabil, orașele mai puțin exclusiv și efectiv subordonate domniei și fără ocoale domnești de sate. Cetatea Poenari, alături de Tîrgoviște, era element strategic important în consolidarea domniei, cum se arăta și într-un document din 1508. (*Hurmuzaki*, vol. XV, p. 183).

VI. *Relațiile externe (secolele XV—XVI).*

Relațiile Țării Românești au fost fluctuante în raport cu dependența politică și cu amenințarea turcească. În actul din 20 ianuarie 1368, pentru negustorii brașoveni [39], Vladislav voievodul „transalpin" considera pe Ludovic de Anjou" dominus naturalis". În actul din 1369 (Argeș) același Vladislav voievodul transalpin, „dei et regis Hungariae gratia", se referea la episcopul catolic care va veni pentru cei din „terra transalpina". În alt document din 1372 (Argeș) Vladislav voievod transalpin, ban de Severin și duce de Făgăraș menționa că suzeran pe regele Ludovic și ca adversari pe țarul de Tîrnovo și pe turci. În 1391 iulie 6 (Lemberg) Mircea voievod încheia un tratat de prietenie cu regele Vladislav al Poloniei, cu sfatul unanim al boierilor, și de ajutor reciproc contra regelui Un-

* Cf. și N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, München, 1964 p. 71—72.

[39] Pentru privilegiile vamale ale domnilor munteni pentru Brașov cf. și Annales ESC, 6, 1976, pp. 1185—1188 (Z. P. Pach).

gariei Sigismund de Luxemburg (hostili incursu) și altor dușmani, menținînd valabile actele anterioare (1390). Sigiliul mare al domnului era atîrnat la acest act de Mâinea și Vîlcul „comites" (boieri). În 1389 încheiau un act preliminar la Radom reprezentanții lui Mircea voievodul transalpin, Mâinea și Roman Herescul trimiși acolo împreună cu Dragoș vornicul lui Petru voievodul Moldovei, la regele polon Vladislav, pentru negocierea unui acord de prietenie („foedus amicicie inviolabilis ab utraque parte"). Aceștia promiteau că Mircea va trimite actul său în Moldova prin soli, cum va face și Vladislav. Actul lui Mircea din 1390 era datat Lublin. Se referea la ajutorul regelui „ut amicus". Un alt act era dat de solii lui Mircea din Suceava, în 1390, cu menționarea atitudinii ce va fi adoptată față de regele Poloniei în cazul unei înțelegeri între Mircea și regele Ungariei [40].

În 1395, silit de împrejurări, Mircea „voievodul transalpin" încheia la Brașov un acord cu Sigismund regele Ungariei, pentru apărarea contra turcilor. În 1396 (in oppido „Argisch") Vlad „vaivoda Bessarabie" își asuma obligații feudale față de regele Vladislav al Poloniei și regina Hedvigis. În 1411 Mircea reînnoia acordul cu regele Vladislav de sprijin reciproc contra unei eventuale agresiuni a regelui Ungariei. („Nostram terram hostiliter attemptaverit subintrare").

Mircea voievod „transalpin" acorda brașovenilor, din Cîmpulung, un act în 1413, cu asentimentul boierilor, 6 nominal, între aceștia Baldovin logofătul, act în care se menționau mărfurile cu care vor circula și taxele („tributum"), cu unele scutiri și localitățile prin care vor trece în „terra nostra Valachia". Dan II (1423) considera și el formal pe Sigismund „dominus naturalis et graciosissimus". În actul său din 10 noiembrie 1423 (Tîrgoviște), ca voievod „transalpin" se referea la permisiunea acordată de regele Sigismund („dominus meus naturalis") de a emite monetă și la condițiile circulării negustorilor brașoveni („cives et hospites de Corona") în „regnum Valachie". Vor intra prin „Reker" («Ruffa Arbor») și vor merge pînă la Brăila, ruta principală de trafic.

În 1474 Basarab Laiotă considera „frate" pe Ștefan cel Mare, care i-a trimis sol pe jupan Vulpaș, logofăt, în legătură cu lupta contra turcilor. Același Basarab ceda însă turcilor în 1476. În inscripția din 18 noiembrie 1496, de la biserica din Războieni, Ștefan cel Mare se referea la invadarea Moldovei de sultanul Mohamed, cu Basarab „Laiotă", „cu toată țara lui basarabească" și la lupta din 26 iulie 1476, în care a căzut „mare mulțime de luptători moldoveni". Au intervenit și tătarii. Vlad Călugărul (1482) scria sibienilor că „țarul turc" l-a chemat la Poartă și s-a dus și a dus „dajdea" din Țara Românească, a revenit și vor avea pace.

În 1503 sultanul Baiazid, prin solul său la Buda, cerea ca Moldova, ca și Muntenia, să fie excluse din negocieri („Valachiam quam domini Poloniae Bessarabiam vocant"). Solul sultanului cerea ca cele două țări („illa duo regna") *și voievozii lor să fie în pace cu Ungaria și Polonia „tantummodo censum consuetum Caesari solvant"* [41]. În 1484 sultanul Baiazid II a scris lui Matei Corvin că a dat dispoziții comandanților din cele două cetăți să nu aducă prejudicii Moldovei. („Regno Moldaviae nullam molestiam inferant") [42]. „Țara Ardealului" și „voievodul Ardealului" apăreau ca atare în documentele muntene ale lui Radu cel Mare. „Țara Moldovei" și Moldoveni în documente anterioare. În documentul lui Radu voievod din 3 decembrie 1507 (Tîrgoviște) de alianță cu Ungaria contra turcilor, se făceau referiri la fidelitatea predecesorilor și la relațiile strînse („regnum nostrum existat de membro regni Hungarie"). Se făceau referiri la un eventual refugiu" ad partes illas transilvanas". Boierii menționați nominal 18 la finele actului promiteau credință. Între acești „boyarones predicte terre transalpinensis" erau menționați Gherghina pîrcălabul cetății Poenari, Barbul ban și Bogdan marele logofăt („summus cancellarius et secretarius") [43]. Vlad voievod, în actul din

[40] *Hurmuzaki*, vol. I_2, p. 315—316, 322—323.
[41] Cf. I. Garbacik, *Kodeks Zagrzebski*, 1966, pp. 26—30.
[42] *Hurmuzaki*, vol. II_1, p. 15.
[43] *Hurmuzaki*, vol. XV, pp. 177—179.

17 august 1511 (Dridrih), arăta că regele Vladislav I-a confirmat („nos in regno paterno ac hereditario transalpino generose confirmavit"). În 1510 scria că are pace cu regele și statul său este unit cu al regelui („nostrum regnum unitum est cum regno sue maiestatis"). La 17 martie 1517, Neagoe Basarab, domnul „Țării Românești", cu boierii mari și mici, din țara sa, au făcut carte de jurământ de credință față de „craiul" Ludovic, care l-a „întărit" în țară. Se făceau referiri la turci care atacau și jefuiau. Negustorii brașoveni vor avea acces la Târgoviște (scaunul domniei), la Cîmpulung și Târgșor. În alte „orașe" nu vor putea merge. Actul era întărit cu „hrisovul" (sigiliul Țării Românești) și pecețile boierilor [44]. Radu de la Afumați scria sibienilor în 1526 că s-a dus „la Poarta turcească" și a stat de față cu sultanul și cu dregătorii țării turcești. Sultanul i-a dăruit domnia „valahă" și s-a întors cu toți boierii în scaunul domniei Țării Românești (Târgoviște) [45]. Se referea la „părintele" său domn al Ardealului „Ianeș voievod". Radu Paisie considera pe Ștefan Mailat „voievodul ardelean" fratele său. O situație similară a avut Petru Rareș, și după propriile sale afirmații, în 1537. Nunțiul papal la Buda, Burgio, se referea în 1526 la intrarea lui Radu de la Afumați „voievodul transalpin", sub protecția și ascultarea sultanului, anterior „admis" de regele Ludovic. Burgio, cu vederi de umanist, se referea la poziția celor trei teritorii (Transilvania, Transalpina și Moldavia) și voievozi în raport cu Ungaria și cu amenințarea turcească. „Queste due provintie Moldavia et Transalpina son la Valachia colonia di Romani" („quelli due stati di l'una et l'altra Valachia zoè Moldavia et Transalpina"). S-au supus forțat sultanului, dar n-au uitat să informeze și să ajute Ungaria pe ascuns. În 1524 și regele Ludovic se referea la rolul celor două țări pentru Ungaria. („Valachorum quoque provinciis duabus que ab uno regni nostri angulo propugnaculorum vicem prestabant in eorum potestatem magna ex parte redactis"). Corpul lui Ludovic a fost descoperit „in palustri voragine" în noiembrie 1526, după lupta de la Mohács din 29 august 1526 [46]. Radu Paisie, în 1535, arăta brașovenilor că a obținut „steag și pace de la țar de la Poartă". La 7 ianuarie 1543, din Târgoviște, Radu voievod dădea un act pentru regele Ferdinand al Ungariei, în care se recunoștea încă „membrum Hungariae", „după vechiul obicei" și presta „omagiu de credință și de supunere", cu consensul boierilor și a „întreg poporul transalpin". Promitea să nu meargă la Poartă și să dea ajutor contra turcilor și tătarilor. La jumătatea secolului XVI (1562) tributarul Țării Românești era de 80.000 de ducați, cel al Moldovei de 50.000 [47].

Relațiile politice ale Moldovei au atins o performanță neîntîlnită în secolele XV—XVI. În 1411 mai 25, Alexandru cel Bun dădea din Roman, un act similar cu al lui Mircea cel Bătrîn din același an, care prevedea ajutor reciproc contra „regelui unguresc". În 1395 (februarie 18) regele Sigismund se referise la conflictul cu Ștefan „minoris Valachiae seu terre nostre moldvane vaivoda". Alexandru cel Bun a dat acte pentru vasalitate față de regele polon în 1402 martie 12 (Suceava), 1404 august 1 (Camenița), 1407 octombrie 6 (Lvov). Długosz se referea la omagiul prestat în 1415 la Sniatin. În 1411 mai 25 (Roman) își promiteau ajutor reciproc contra „regelui unguresc", pentru ca în 1412 să se încheie acordul între cei doi regi. În actul din 1412 martie 15 („datum Liblio") Sigismund regele Ungariei și Vladislav regele Poloniei se declarau de acord în problema unor teritorii („Rusia", Podolia, Moldova). Nu era menționată și Țara Românească. În legătură cu Moldova au căzut de acord („de terra Molduae seu Moldavie est mutuo concordatum"), s-o divizeze („ditioni nostrae subiugare inter nos reges dividere"). Dacă Alexandru voievod („Moldvanus") va fi fidel, adică va asculta de Vladislav și va ajuta pe Sigismund, „tunc predicta totalis terra Moldaviae

[44] G. Tocilescu, *534 documente*, 1931, p. 261—262.

[45] Cf. și C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1976, p. 235. In 1525 au dat documente Radu de la Afumați din Târgoviște și Vladislav III din București. Cf. și Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, 1965, p. 190—191.

[46] *Hurmuzaki*, vol. II$_3$, pp. 485, 497—498, 522, 524—525, 538, 564, 574, 589, 591.

[47] *Hurmuzaki*, vol. II$_1$, p. 405.

remanebit apud eundem". La martori era menționat și „voievodul transilvan" [48]. Petru Aron, după actul de la Vaslui din 5 iunie 1456, la 29 iunie 1456 dădea actul omagial din Suceava, în care promitea regelui Cazimir „dominus graciosissimus", omagiu de credință, la Colomeea sau Camenița și recunoștea Siretul și Volovățul cu anexele, Mariei, văduva lui Ilie voievod.

Ștefan cel Mare, care a preluat o triplă servitute feudală, a evitat omagiul direct față de Polonia lui Cazimir IV pînă în 1485, deși repetat reclamat de acesta. În 1475 omagiul feudal față de Matei Corvin, cu care s-a reconciliat (printr-un act din 1450 iulie 5, Suceava, Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, își asigura sprijinul „părintelui" său Ioan de Hunedoara voievod și guvernator al Ungariei), era prestat formal și indirect la Buda, care continua în 1492, prin recunoașterea posesiunilor din Ardeal, față de regele Vladislav. Regele Vladislav se considera protector al Moldovei și după 1499 și reproșa lui Jan Albert invadarea țării și-și oferea medierea pentru delimitarea frontierei de nord-vest, care n-a fost efectuată pînă la 1504. Omagiul de la Colomeea (16 septembrie 1485), așa cum a fost „regisat", trebuia să aibă și un efect teatral, la care se referea și M. Cromer (1558). În acest act Ștefan cel Mare se intitula în mod expres domn al țării Moldovei" din voia lui Dumnezeu". În 1489 regele Cazimir se referea la orientarea lui Ștefan cel Mare spre Matei Corvin [49]. Soli ai lui Ștefan cel Mare la Veneția, în mai 1476, pentru ajutor contra turcilor, au susținut că domnul Moldovei nu este supus regelui Ungariei („regi Ungariae in nullo esse suppositum sed dominum provinciae et gentium suarum") Matei Corvin îl considera „supus" și senatul venețian în 1478 îl admitea ca atare [50]. („Essendo quello vassallo et membro de dicto reame"). Aceasta pentru a nu da loc la complicații cu regele capricios și infatuat.

Actul din 1499, de la Hîrlău, necesită un comentariu deosebit [51]. Conținutul acestuia demonstrează că Moldova lui Ștefan cel Mare avea atunci poziția unei monarhii feudale. Obligațiile asumate bilateral erau reciproce. Însăși poziția față de turci și de amenințarea acestora demonstrează că Moldova nu era subordonată efectiv. Garanția boierilor, alături de domn, pentru respectarea prevederilor actului, nu mai includea și obligația acestora de desolidarizare în caz de încălcare. Actul emis din Hîrlău avea intitulația suverană. Se făceau referiri la conflictul anterior (bellum) cu Ioan Albert regele Poloniei și la obligațiile asumate pentru o pace efectivă, cu intervenția regelui Vladislav al Ungariei, fratele regelui polon. Erau menționați aici și „ducii" Alexandru și Sigismund viitori regi ai Poloniei. Ștefan cel Mare și urmașii săi, începînd cu Bogdan voievod, vor trăi și conduce liber Moldova, în pace perpetuă și liniște. Ioan Albert și frații săi Alexandru și Sigismund îl vor apăra „gladio, consilio et hominibus" și nu vor ajuta în nici un mod adversari ai lui Ștefan, după cum nici Ștefan nu va primi și ajuta dușmani ai regelui Poloniei. Boieri și slugi fugiți în Polonia vor reveni în Moldova, cu iertarea domnului. Ștefan va avea dreptul la refugiu în Ungaria sau Polonia, cu anturaj și tezaur („in gracia ac honore tenere") și va reveni în „patria" sa Moldova („ad predictum regnum nostrum Moldaviense"). În cazul unei expediții organizate contra turcilor, regele Vladislav al Ungariei („dominus graciosus") va trece spre Dunăre „per terram Bazarabie". Ioan Albert și frații săi vor trece Dunărea prin portul Isaccea (Obloșița) împreună cu Ștefan cel Mare. În caz că va fi suferind, va pleca cu forțe fiul său Bogdan voievod. Vladislav, Jan Albert și frații lor vor apăra Moldova contra turcilor și vor ajuta pe Ștefan. Dacă va fi constrîns de sultan și de sangiaci să dea ajutor, să nu se considere că el a încălcat pacea. „Thurcis in quantum potuerimus eis inimicus erimus". Se asigura trecerea și circulația liberă, reciprocă a negustorilor, cu plata taxelor cuvenite (ca și în actele din 1408, 1456, 1460). În legătură cu eventuale incidente de frontieră se fixau atribuțiile în soluționarea acestora de căpitanii moldoveni de Hotin și Cernăuți și de căpitanul polon de Camenița. Prevederile acordului vor fi res-

[48] *Hurmuzaki*, vol. I_2, pp. 472—473, 359, 374—375, 483—487.
[49] *Hurmuzaki*, II_2, p. 316—317.
[50] *Hurmuzaki*, VIII, pp. 10—11, 26.
[51] *Hurmuzaki*, II_2, pp. 439—445. Cf. și referirile lui M. Biskup, JGOE, 1978.

pectate de Ştefan şi fiul său Bogdan, boieri sfetnici şi supuşi fără nici o abatere. Actul era întărit de sigiliul lui Ştefan, al lui Bogdan şi ale mitropolitului, episcopilor şi boierilor consilieri. Între cei 22 boieri erau menţionaţi nominal Ioan Tăutul logofătul, Boldor mare vornic, Luca Arbore (portar) de Suceava şi Constantin pîrcălab de Suceava, o serie de pîrcălabi, spătarul, vistierul, stolnicul ,postelnicul, comisul etc. La sfîrşit se făcea menţiunea că boierii sfetnici („domini consiliarii terre Moldaviensis") promiteau respectarea obligaţiilor asumate de domn şi de ei. În 1500 (iulie 27) se scria din Cracovia (florentinul Ott. Gucci) că Ştefan cel Mare veghează la frontiere („El Valacho asi non dorme e a confini con tutto el suo potere")[52]. În 1504, după decesul lui Ştefan cel Mare, regele Vladislav al Ungariei manifesta îngrijorare pentru libertatea Moldovei („invigilandum est ne regnum illud Moldavie quod in iure hujus regni existit in manus hostium deveniat"). Acelaşi rege Vladislav al Ungariei, în mai 1508, după decesul lui Radu „voievodul transalpin", manifesta preocupări în legătură cu situaţia Ţării Româneşti („ne regnum illud per Turcos occupetur")[53]. În 1542 Petru Rareş arăta regelui polon Sigismund I că deşi „slujeşte" sultanului Soliman, vrea să aibă vecini creştini din toate părţile statului său[54]. De la Alexandru Lăpuşneanu înainte, Moldova, dependentă efectiv de Poartă din 1538, era considerată şi o anexă a Poloniei şi ambele puteri căutau să aibă aici o influenţă cît mai directă. Această situaţie exista şi în octombrie 1595, cînd Zamoyski îşi împărţea temporar cu Poarta condominium-ul asupra Moldovei, care prezenta o importanţă deosebită şi prin calea de tranzit, care o străbătea, cum au remarcat şi alţi contemporani.

În prezentarea sa din 1600, umanistul R. Heidenstein, secretar regal polon, se referea la extinderea Moldovei, divizată în 18 „territoria" şi enumera oraşele şi cetăţile mai importante în centru cu Iaşii. Ţara Românească avea 24 „teritorii", în frunte cu Tîrgovişte „regia principum" şi Bucureşti. Acelaşi a scris despre „nobilissimum regnum" realizat prin unificarea din 1600, elogiind indirect pe Mihai Viteazul. Alte referiri făcea Paul Piasecius (1645), elogiind pe Mihai Viteazul pentru succesul din Moldova şi din mai 1600.

VII. *Concluzii*

Poporul român deplin format, ca şi altele, spre sfîrşitul secolului X, n-a putut crea un stat unitar cu centrul în arcul carpatic, datorită asaltului migratorilor, care au determinat o evoluţie statală extracarpatică particulară.

În aceste condiţii nu s-a ajuns la o fază de criză de genul fracţionării (fărîmiţării) feudale în sensul propriu, ca în Franţa, Rusia etc.

Poporul român a continuat să rămînă o realitate istorică permanentă, care a rezistat tuturor vicisitudinilor şi intenţiilor şi acţiunilor de dezintegrare şi de asimilare. Fracţionat în trei formaţii statale, două proprii şi una fictivă, anexă directă a statului feudal ungar pînă la 1526, poporul român a avut, totuşi, şansa de a se menţine parţial sub conduceri proprii sau autonome, care au asumat forme de centralizare efectivă în secolele XV—XVI şi au rămas ca atare pînă în epoca modernă. Înconjurate de state care au manifestat continuu intenţii de anexiune şi au exercitat o opresiune crescîndă, deşi n-a urmat o evoluţie continuu progresivă, organizarea proprie în Ţara Românească şi Moldova n-a putut fi anihilată, cum a fost cazul cu Bulgaria şi cu Serbia medievală, care au avut iniţial un curs ascendent faţă de formaţiile statale româneşti datorită şi relaţiilor directe cu Bizanţul.

În concluzie se poate afirma că au fost manifestări temporare de fracţionare a puterii centrale domneşti în secolele XIV—XV, rezultate din atmosfera de anarhie politică stimulată din exterior, care s-au încheiat cu triumful unităţii teritoriale şi politice atît în Ţara Românească cît şi în Moldova spre sfîrşitul secolului XV. Acţiunea lui Mihai Viteazul din 1599—1600 va avea semnificaţia centralizării reale, comparativ cu alte zone ale Europei. Datorită duratei scurte,

---

[52] *Hurmuzaki*, vol. VIII, p. 31.
[53] *Hurmuzaki*, II_2, p. 525.
[54] *Hurmuzaki*, Supl. II_1, pp. 157—158.

această unificare din 1600 a rămas cu o valoare simbolică și ca un deziderat legitim în secolele următoare. N-a existat deci și n-a putut exista o fărămițare feudală în sensul propriu al fenomenului și nici o centralizare statală reală, ci o conducere unitară în cadrul formațiilor românești anterioare unificării înfăptuite de Mihai Viteazul în 1600 la nivelul teritorial și etnic românesc.

SUR LE MORCELLEMENT FÉODAL ET LA LUTTE POUR LA CENTRALISATION DE L'ÉTAT (XIV-e—XVI-e SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Tout recemment on a repris la discussion sur l'existence du phenomène du „morcellement féodal" dans l'histoire roumaine. C. C. Giurescu la nie. N. Stoicescu, d'autre part, souligne qu'on ne doit pas confondre l'unification avec la centralisation de l'état féodal.

L'auteur de cette étude, en se fondant sur les données des sources et documents de l'epoque et en utilisant une abondante littérature pour comparaisons, reprend cette discussion sur des nouvelles bases informatives et méthodologiques.

Le peuple roumain a été empêché de constituer un état unitaire dans l'espace de la Dacie par l'invasion ou l'expansion des Hongrois. En ces conditions la Transylvanie, qui a dû être la base de cet état roumain unitaire (G. Lacour-Gayet), est restée roumaine ethniquement, mais devenue une annexe du royaume de Hongrie (avec ses voivodes), et les Roumains par luttes acharnées ont constitué leurs etats péricarpatiques. Les rélations entre ces états, la Valachie et la Moldavie d'une parte et la Transylvanie de l'autre ont été toujours étroites. On ne peut pas parler *stricto sensu* d'un autre morcellement féodal dans l'intérieur de ces états, qui se sont nés unifiés et d'une centralisation réelle vers la fin du XV-e siècle. Leur histoire a connu des manifestations limitées d'anarchie et du fractionnement du pouvoir seigneurial (XIV-e—XV-e siècles), mais non un morcellement réel. L'unification roumaine a eu lieu vers la fin du XVI-e siècle, phenomène de brève durée, mais avec implications durables.

C'est Michel le Brave qui a réalisé en 1600, pour un court laps de temps, l'unification et la centralisation de l'état féodal roumain, dans les frontières naturelles du peuple roumain, en préconisant comme capitale unde des villes de Transylvanie, Brașov ou Alba Iulia, situées dans le centre de cet état roumain.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND DISTRUGERILE ŞI ÎNSTRĂINĂRILE DE MATERIALE ARHIVISTICE ÎN MOLDOVA PÎNĂ ÎN SECOLUL XVIII

DE

VIRGIL APOSTOLESCU

Una din problemele de bază ale arhivisticii, atît pe plan mondial cît şi pe cel naţional, este buna conservare a materialului arhivistic. De aceea, la noi în ţară, legislaţia arhivistică fixează în mod clar şi concret măsurile ce vor trebui luate pentru asigurarea integrităţii tezaurului documentar naţional. Această acţiune a pornit şi de la constatare că o parte din fondul arhivistic naţional s-a distrus în decursul zbuciumatei istorii a poporului nostru.

Intenţionăm în cadrul şi în limitele acestui articol să depistăm în bogatul material documentar edit şi inedit distrugerile şi înstrăinările de acte, stabilind totodată şi cauzele ce au provocat acestea.

Înainte de a intra în miezul problemei, se pune în mod firesc întrebarea, dacă o dată constatate distrugerile şi înstrăinările de acte nu s-a încercat reconstituirea lor, mai ales cînd era vorba de documente de proprietate, avînd în vedere dictonul vechi „ai carte, ai parte". Răspunsul este afirmativ avînd în vedere că reconstituirea acestor genuri de acte cădea, în primul rînd, în competenţa Sfatului domnesc [1]. Marele logofăt avea sarcina să cerceteze depoziţiile martorilor şi după aceea se eliberau actele [2]. Mărturiile scrise erau întărite, în prima instanţă, fie de pîrcălabi [3], fie de vornicii de tîrg [4] sau chiar şi de vătafii de sate [5]. Aceste documente reconstituite au fost denumite neoriginale [6].

În multe cazuri, distrugerea actelor a fost utilă clasei stăpînătoare. Profitînd de această penurie documentară, domnii au pus stăpînire — începînd din sec. XVII — pe hotarele oraşelor şi tîrgurilor [7]. Proprietarii de moşii au beneficiat şi ei de distrugerea vechilor urice, solicitînd de la domnie, pe bază de mărturii de multe ori false, noi acte din care să reiasă că ei au cumpărat satele respective cu vecini cu tot, accelerîndu-se şi prin acest mod, procesul de aservire a ţărănimii. Astfel a procedat, ca să dăm un singur exemplu, Iordache Ruset în 1708 cu satul Mircesti [8].

---

[1] N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Buc., 1971, p. 217.

[2] *Ibidem*, p. 246.

[3] *Ibidem*, p. 293 şi 296.

[4] *Ibidem*, p. 370.

[5] *Ibidem*, p. 421.

[6] Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în „Documente privind istoria României", introducere, vol. II, Buc., 1956, p. 41.

[7] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 39.

[8] V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 119.

Cu aceste considerații preliminare ne permitem să prezentăm cazurile concrete de distrugeri documentare în funcție de cauzele care le-au generat.

Năvăliri, conflicte armate, războaie, căderi în robie și pribegiri în țări străine.

La 17 sept. 1480, Ștefan cel Mare întărește lui Mircea, fiul lui Mieul Orgoae, satele Orgoești și Negomirești ; se menționează că vechile privilegii de la Alexandru cel Bun și de la fiii acestuia, Iliaș și Ștefan, s-au distrus „cînd a venit împăratul turcesc și a prădat țara noastră“ [9]. Mențiunea se referă la expediția sultanului turc Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, împotriva domnului moldovean în anul 1476. Cu această ocazie, turcii au prădat Moldova pînă la Suceava și Hotin [10]. Același domn întărește lui Mihail Buzatu, la 15 oct. 1481, un sat la gura Răcăcinei, pe Siret, deoarece acesta și-a pierdut uricele de la voievozii Iliaș și Ștefan „cînd au venit Ali-beg și fratele lui Schender-beg și cu Țepeluș și au prădat țara noastră pînă pe sub Lunca Mare“ [11]. Informația se referă la incursiunea lui Țepeluș voievod în Moldova [12], care s-a terminat cu victoria lui Ștefan cel Mare asupra năvălitorului la Rîmnic, în 8 iulie 1481 [13]. În documentul din 14 oct. 1490 marele voievod întărește lui Iurșa și nepotului său Iliaș Saula, urmașii lui Stoian Procelnic cel Bătrîn, stăpînirea pe satele Procelnici, Bogdănești, Hovcești, Medeleni, Nedeieni, Bogheasa ș.a. Se face precizarea că „privilegiul pe care l-a avut bunicul lor, Stoian Procelnic de la bunicul nostru Alexandru voevod pentru aceste sate, acest privilegiu a pierit de turci, cum ne este cunoscut nouă și boerilor noștri“ [14].

O mențiune precisă se face în documentul din 7 martie 1493, prin care se întărește lui Negrilă și Mariei, copiii lui Vîlcea Bătărescul, satul Bătărești din ținutul Cîrligătura ; se arată că vechiul privilegiu de la Alexandru cel Bun s-a distrus „cînd au venit turcii asupra țării noastre la Valea Albă“ [15].

Ștefăniță voievod întărește la 26 dec. 1518, postelnicului Cozma Șarpe un sat pe Cracău, din pricina distrugerii vechiului uric de la Alexandru cel Bun, „cînd au venit turcii cu război asupra țării noastre“ [16]. Deci documentul a fost emis înainte ca acest boier [17] să fi luat parte la complotul împotriva domnului ; Cozma s-a refugiat în 1523 în Polonia [18].

De la acest domn mai menționăm trei documente în problema care ne interesează aici. Primul este din 4 iunie 1519, cînd se întărește mănăstirii Tazlău, satele Borilești, Dragotești și Urșești, pe Nechid, deoarece au „venit săcuii din

---

[9] *Documenta Romaniae Historica*, vol. II, Buc., 1976, pp. 351—353, nr. 230 (se va cita în continuare *D.R.H.*, A).

[10] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA, pp. 94—95 ; vezi și memoriile lui Angiolello, publicate de I. Ursu în *„Historia Turchesca“*, Buc., 1909, p. 84 *passim* și ale lui Mehmed Neșri, publicate în *„Cronici turcești privind Țările Române“*, vol. I, ed. M. Guboglu și Mustafa Mehmed, Buc., 1966, pp. 127—128. Alte amănunte la I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, Buc., 1914, pp. 70—85.

[11] *D.R.H.*, A, vol. II, pp. 365—367, nr. 240.

[12] I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii...*, p. 102.

[13] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. cit., p. 72 ; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 96—97.

[14] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Buc., 1913, pp. 258—259, nr. CXLII.

[15] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, pp. 175—181, nr. 49.

[16] *Idem*, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voevod*, Iași, 1943, pp. 84—90, nr. 18.

[17] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971, pp. 328—329.

[18] Ilie Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță vodă*, în „Cercetări istorice“ nr. 2/1928, pp. 202—203, 214 ; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european*, Buc., 1972, p. 69.

Țara Ungurească și au stricat și au prădat mănăstirea noastră de la Tazlău... și au rupt privilegiile ce au fost pe satele ce au ascultat de mănăstirea Tazlău și ce au fost danie și întărire și cumpărătură a bunicului domniei mele Ștefan voevod" [19]; al doilea document este din 8 oct. 1520, prin care se dăruiește Episcopiei de Rădăuți satul Havarona din ținutul Dorohoi și o prisacă în hotarul tîrgului Cernăuți; privilegiile date de Alexandru cel Bun și de fiii acestuia, Iliaș și Stefan voievozi „le-au ars leșii în casa lui Tîmpea și a lui Șendrică din Silișău" [20]; în fine, în al treilea document din 1 iunie 1522 se menționează că vechile drese ale satului Silișeul de Jos „s-au prăpădit cînd au venit leșii în pămîntul noștru" [21]. Menționile din ultimele două acte de mai sus, se referă la represaliile polonilor în Moldova împotriva lui Bogdan al III-lea voievod în anul 1509, cînd armatele craiului au prădat Cernăuții, Dorohoiul, Botoșanii și Ștefănești [22].

La 28 martie 1533, Petru Rareș voievod întărește lui Gavril și rudelor lui, părți din satele Viscoaia, pe Nîrnova, jumătate de sat pe Pitușca Seacă, un loc de sat la Fîntîna Husului și un sat pe Bîc, deoarece „acele privilegii ei le-au pierdut, cînd au lovit cu război tatarii, țara noastră..." [23]. Ștefan Lăcustă vodă întărește, la 7 martie 1540, Neagăi, fata Marușcăi, stăpînirea pe satul Maxinești, pe Pîrîul Negru, din cauză că actele vechi au fost distruse cînd „împăratul turcesc a călcat țara" [24].

Revenind la tron, Petru Rareș întărește, la 30 martie 1546, lui Sima și Fetigan stăpînirea pe satul Jegălia, din pricină că actul vechi a fost distrus cînd „a venit însuși împăratul turcesc și cu tătarii și au prădat țara noastră" [25], iar la 20 aprilie 1546, același domn întărește lui Crăciun și fraților săi, satul Pătrimănești, pe Elan, pentru că vechiul dres de cumpărătură de la Ștefan cel Mare „l-au pierdut, căci s-a stricat, cînd a năvălit însuși împăratul turcesc asupra țării noastre" [26]. Tot Petru Rareș întărește Teclăi, la 22 iunie 1546, stăpînirea pe satul Miclești, deoarece uricul de la Ștefan cel Mare l-a pierdut „cînd însuși împăratul turcesc și cu puterile lui și cu tătarii au prădat țara noastră pînă la Suceava" [27]; aceeași informație o găsim și în actul din 21 martie 1548 [28]. Toate aceste mențiuni se referă la expediția făcută în Moldova, la 1538, de către sultanul Soliman Magnificul, cu care ocazie s-au produs pagube mari și în materialul arhivistic [29].

Într-un alt document din 9 iulie 1569, Bogdan Lăpușneanu, voievod întărește lui Dragotă și fraților săi, satul Zastavna, deoarece privilegiul de întăritură, care l-a avut tatăl lor de la Ștefan cel Mare „a pierit atunci cînd s-a închis Dispot în

---

[19] *Documente privind istoria României, veacul XVI*, A, vol. I, pp.141—142, nr. 130 (se va cita în continuare D.I.R.A.).

[20] *Ibidem*, p. 174—176, nr. 155.

[21] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod...*, pp. 347—348, nr. 67.

[22] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI...*, p. 91; Gr. Ureche, *Letopisețul...*, p. 130.

[23] *D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. I, pp. 363—364, nr. 329.

[24] *Ibidem*, pp. 393—394, nr. 356.

[25] *Ibidem*, pp. 435—436, nr. 396.

[26] *Ibidem*, p. 469, nr. 424.

[27] *Ibidem*, pp. 537—538, nr. 482.

[28] *Ibidem*, pp. 567—568, nr. 507.

[29] Gr. Ureche, *Letopisețul...*, pp. 142—143; cronica lui Mustafa Gelalzade în „*Cronici turcești priv. Țările Române*"..., pp. 266—269; I. Ursu, *Petru Rareș*, Buc. 1923, pp. 49—51; Eugen Stănescu, *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire Ottoman*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire" nr. 1/1955, pp. 241—264; *Documente turcești privind istoria României*, I, (1455—1774), trad. de M. A. Mehmed, Buc., 1976, pp. 29—30, nr. 19; Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tataro-polonezâ și căderea lui Petru Rareș*, în vol. „Petru Rareș", Buc. 1978, pp. 151—160; Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, Buc., 1978, pp. 88—90.

cetatea Sucevei şi cînd a venit Laski a doua oară pînă la Cernăuţi"[30]. Este vorba aici de asediul cetăţii Suceava de către Ştefan Tomşa la 1563, cînd Despot vodă spera să-i vină în ajutor Laski, cu care se împăcase[31]. Acelaşi domn întăreşte, la 13 dec. 1569, Anei şi fraţilor ei, nepoţii pîrcălabului Bran, stăpînirea pe satul Iugani, deoarece dresele vechi de la Ştefan cel Mare şi Bogdan al III-lea „le-au pierdut cînd a venit însuşi împăratul turcesc şi a făcut război pînă la Suceava în zilele bunicului domniei mele Petru voevod"[32]. Menţiunea se referă la expediţia turcilor din 1538, amintită mai sus.

De la Ion vodă cel Viteaz putem menţiona următoarele documente: uricul din 27 febr. 1573, prin care se întăreşte fiilor lui Maxin Bolcăş un loc de pustie, pe apa Răutului, la Chişinău, la capul piscului Vătricii deoarece „dresurile... de danie de la strămoşul nostru Ştefan vodă li-ar fi prăpădit cînd au venit Alexandru vodă cu tătarii în ţară"[33]; apoi uricul din 7 martie 1573, prin care acelaşi domn întăreşte rudelor lui Iurie, un loc de pustie pe Ciulucul Mare, din pricină că vechiul act de danie ce-l aveau de la Bogdan voievod „a fost îngropat în pămînt, cînd au venit tătarii în ţară cu Alexandru voevod şi a putrezit şi numai pecetea i-a fost întreagă"[34]. Aceste incursiuni s-au făcut la venirea în scaun pentru a doua oară, în 1564, a lui Alexandru Lăpuşneanu[35].

Mult mai bogate sînt informaţiile ce le putem desprinde din documentele emise din cancelaria lui Petru Şchiopul voievod. Referirile cu privire la distrugerile de acte menţionează drept cauze luptele memorabile din 1574 ale lui Ion vodă cel Viteaz cu turcii şi tatarii la Jilişte, Cahul şi Roşcani[36]. Să exemplificăm.

La 23 martie 1574 se întăreşte nepoţilor Zinei, sora lui Gliga Săvăscul, parte din satul Mănăileşti, din pricină că „privilegiul de danie ce l-a avut Zina de la Ştefan voevod cel Tînăr şi privilegiul de mărturie şi de întărire al mai sus scrişilor nepoţi ai Zinei, ce l-au avut de la Ion voevod... le-au pierdut din pricina tatarilor, cînd au venit asupra lui Ion voevod şi au prădat ţara, atunci cînd şi însuşi Ion voevod a pierit"[37]. La 30 mai 1575 se întăreşte strănepoţilor lui Ghedeon Papa şi Miroslav, parte din satul Dolnicени, deoarece privilegiul vechi de danie de la Ştefan cel Mare „a pierit de tatari cînd au venit tătarii asupra lui Ion voevod, cînd a pierit şi au prădat ţara domniei mele"[38]. La 20 aprilie 1576 se întăreşte lui Ieremia şi fraţilor săi nişte ţigani; se menţionează că actele vechi de la Ştefan cel Mare „le-au pierdut în vad la Siret, cînd au venit tătarii şi au prădat ţara noastră"[39]. Un alt act este şi cel din 6 februarie 1577, prin care se întăreşte lui Jurja fost vistier[40] şi fratelui său Matei fost vameş, satul Tescani, ţinutul Iaşi; întărirea domnească se dă în urma faptului că „privilegiul de mărturie ce a avut tatăl lor Ignat, fiul lui Tescanul, de la Ştefan voevod şi privilegiul de întărire, ce au avut ei de la Alexandru voevod... le-au pierdut

---

[30] *D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. II, pp. 200—201, nr. 211.

[31] Gr. Ureche, *Letopiseţul...*, pp. 174—175, vezi şi scrisoarea lui Balthasar Marci din 19 sept. 1563, redactată în Cluj către fratele său Andreas Marci la Wittenberg cf. Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basiliqus Heraclides zis Despot-Vodă cu capii reformaţiunii atît în Germania cît şi în Polonia precum şi propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*, în „Academia Română", mem. secţ. ist. ser. III, t. VIII, mem. 1, Buc. 1927, p. 55 (extras); C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II$_1$, ed. IV, p. 199.

[32] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXII, p. 98.

[33] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, p. 19, nr. 25.

[34] *Ibidem*, p. 20—21, nr. 27.

[35] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI...*, p. 146; Gr. Ureche, *Letopiseţul...* p. 176—177.

[36] Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, Ed. ştiinţifică, 1963, pp. 134—181.

[37] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, pp. 45—47, nr. 62.

[38] *Ibidem*, p. 54, nr. 71.

[39] *Ibidem*, p. 69—70, nr. 88.

[40] Este vorba de Jurja Tescanovici, cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei* (sec. XIV—XVII) în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", VIII, 1971, aşi, p. 420.

aceste privilegii, cînd au lovit tătarii cu război toată țara și însuși Ioan voevod a pierit atunci"[41]. Același motiv este invocat și în documentul din 22 iunie 1577 cînd li se întăresc strănepoților lui Marco și Gavril satul Drăgoești[42], iar în uricul din 28 mai 1579 dat lui Toader, fiul lui Turcea fost pîrcălab, se menționează distrugerea de către tătari a unui act de la Alexandru Lăpușneanu[43]. În aceeași împrejurare pierduse și mănăstirea Galata actele vechi ale satului Minjești, ținutul Cîrligătura[44].

Din timpul domniei lui Iancu Sasul cunoaștem trei documente, în care se menționează distrugerea vechilor originale. Astfel sînt actele din 18 iunie 1580 pentru satul Balasinești[45], din 18 aprilie 1581 pentru un loc numit Fundătura[46] și din 26 aprilie 1581 pentru o parte din satul Drăgoești[47].

Alte acte neoriginale ne-au parvenit din a doua domnie a lui Petru Șchiopul. Astfel este uricul din 6 ian. 1583, prin care se întărește mănăstirii Sucevița, satul Mîndrești, ținutul Suceava. Acest sat aparținuse lui Gheorghe, episcop de Rădăuți și fraților lui, copiii lui Moghilă mare logofăt, iar „uricele pe care le-au avut de la domnii de mai înainte, ei l-au pierdut cînd au prădat turcii țara noastră". Mai departe se precizează că un strămoș al copiilor lui Moghilă, Petre Hudici, a avut acest sat de danie de la Ștefan cel Mare, dar uricul a fost pierdut „cînd au venit turcii la Pîrîul Alb asupra lui Ștefan voevod"[48].

La 12 aprilie 1583 se întărește mănăstirii Socola, stăpînirea pe satele Ezerani și Găureni, ținutul Cîrligătura, deoarece privilegiile de la Alexandru Lăpușneanu vodă s-au pierdut „în zilele lui Ion voevod, cînd au prădat turcii și tatarii toată țara noastră"[49]. Amintim, apoi, uricul din 5 mai 1584, cînd domnul întărește fiilor lui Iosif Veveriță pîrcălab, satele Copciciul din ținutul Hotin, Posadnici, pe Jijia, Mircești, Ușerești din ținutul Lăpușna, Puriceni ș.a.; dresele vechi „au pierit în zilele lui Ioan voevod cînd însăș Iosaf Veveriță au perit atunce"[50]. La 13 dec. 1585 se întărește nepoților și strănepoților lui Oancea și Ilea, satele Gocimani și Bîrjoveni din pricină că uricele de la Ștefan cel Mare au fost pierdute de Sechil, pîrcălab de Neamț, cînd l-au jefuit mercenarii unguri „în războiul lui Ion Dispot voevod"[51]. Din documentul din 13 aprilie 1586 aflăm că lui Toader Biliciu vătav și Ionașcu li s-au întărit un loc pustiu în Ciulița Mare, din pricină că ispisoacele vechi „s-au prăpădit în zilele lui Ion vodă, cînd au prădat tătarii"[52]. În fine, ultimul document care ne interesează aici din domnia lui Petru Șchiopul este cel din 21 iunie 1589, prin care se întărește lui Oprea mare armaș o parte din satul Costești, ce o avea de la socrul său Neagoe cămăraș; întărirea i se dă din cauză că vechile privilegii „le-au pierdut în zilele lui Alexandru voevod, cînd și el însuși a pierit"[53]. Mențiunea se referă la tentativa din 1578 a unui Alexandru, fratele lui Crețu Potcoavă de a ocupa tronul Moldovei, ce l-a ocupat de altfel o lună de zile, după care a fost ucis într-o luptă[54].

Noul domn, Aron Tiranul, întărește lui Florea vatav, la 7 aug. 1593, o parte din satul Roșiaci, deoarece actul ce l-a avut de la Petru Șchiopul l-a pierdut

---

[41] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, p. 81—82, nr. 98.
[42] *Ibidem*, p. 88, nr. 109.
[43] *Ibidem*, p. 113—114, nr. 149.
[44] *Ibidem*, p. 123—124, nr. 154.
[45] *Ibidem*, p. 141—142, nr. 181.
[46] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, p. 180—181.
[47] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, p. 156, nr. 205.
[48] *Ibidem*, pp. 198—200, nr. 255; ibidem, p. 222—223, nr. 275.
[49] *Ibidem*, pp. 211—213, nr. 265.
[50] *Ibidem*, pp. 253—255, nr. 307. Dacă spusele lui Ureche sînt adevărate, acest Veveriță ar fi fost îngropat de viu de Ion vodă cel Viteaz, vezi *Letopisețul*... p. 185.
[51] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, p. 297, nr. 363.
[52] *Ibidem*, p. 316—317, nr. 381.
[53] *Ibidem*, p. 432—433, nr. 521.
[54] Gr. Ureche, *Letopisețul*..., p. 197—198.

„cînd s-a ridicat acest lotru, Căza, asupra țării domniei mele, cînd a venit toată puterea cinstitului împărat“ [55]. Acest Căza pare să fi fost Petre Cazacul, pretendentul la tronul Moldovei, fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpușneanu [56]. Același domn întărește, la 11 iunie 1594, lui Onciul diac și fraților săi, niște fînețe pustii și un iaz pustiu ; se arată că ispisoacele de cumpărătură de la Iancu Sasul și Petru Șchiopul voievozi „s-au prăpădit cînd au robit turcii Sneatin și ținutul Cernăuțului“ [57].

Mențiuni de acte vechi distruse găsim într-o serie de documente emise din cancelaria lui Ieremia Movilă voevod. Astfel, la 1 august 1596, se întărește nepoților lui Săcuian fost ceașnic, stăpînirea unei părți din satul Cordăreni, cu iaz și mori pe Iubăneasa, deoarece ispisoacele de împărțeală ce a avut tatăl lor Nechita de la Alex. Lăpușneanu voievod le-au „pierdut cînd s-a turburat țara, cînd a venit hanul pînă la Țuțora“ [58]. La 13 febr. 1598 se întărește mănăstirii Humor satul Mihăiești, pe Bahlui, în ținutul Cîrligătura, din cauză că ispisoacele de danii și de întăritură de la Aron voievod „au pierit cînd au venit acei tîlhari de căzaci în țara domnii mele, în zilele lui Aron voevod și au pradat țara și curțile domnești și orașul Iașului încă l-au ars atuncea“ [59]. De menționat este și uricul din 10 aprilie 1598, prin care se întărește lui Cehan vătaf și rudelor sale, satele Comănești, Stridza, Bosînciani, Silișți, deoarece dresele de la Ilie, Petru și Ștefan cel Mare „s-au stricat și au putrezit în pămînt, după cum însine cu tot Sfatul domniei mele le-am văzut stricate și putrezite, numai pecețile le rămăseseră întregi, atunci cînd s-a ridicat hanul cu toată puterea sa asupra țării Moldovei și a vrut să pună pașa în Țara Moldovei...“ [60]. Știrea se referă la conflictul turco-polon din vara anului 1595 cînd Gezi Gherei hanul și Ahmed aga, sangiac-bei de Tighina și Chilia s-au îndreptat spre Iași, încercînd să-și măsoare ele forțele cu armata, polonă comandată de cancelarul Zamoyski la Țuțora. Moldova era în pericol să devină pașalîc [61].

Ni s-au mai păstrat un număr de cărți domnești, în care sînt menționate distrugerile vechilor originale cu ocazia cuceririi Moldovei de către Mihai Viteazul [62]. Astfel, Ieremia Movilă voievod întărește, la 12 dec. 1600, copiilor lui Cîrstea Balș fost vornic, stăpînirea pe părți din satele Albești, pe Jijia, Fedești, pe Prut, Ciupești, pe Siret ș.a., se arată că ispisoacele de la Ștefan cel Mare, Bogdan, Alexandru și Ion voievozi s-au distrus în timpul împresurării Hotinului de către Mihai voievod [63]. La 18 mai 1601 se întărește vornicului Drăguș o parte din satul Micleșți, se face mențiunea că uricul de la Petru Rareș s-a distrus „cînd a fost mare greutate pe țara noastră, Moldova, cînd a venit însuși Mihail cu marile sale oști asupra noastră și a țării domniei mele“ [64]. De asemenea, în actul din 15 decembrie 1601 privitor la satul Munteni, în actul din 15 decembrie 1601 privitor la satul Munteni, se arată că vechile privilegii de la Ștefan cel Mare „le-au îngropat într-o groapă cînd și-a așezat tabăra Baba Novac și atunci am pierdut

[55] *D.I.R.*, A., veacul XVI, IV, p. 90—91, nr. 114.

[56] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II_1, ed. IV, Buc. 1943, p. 251.

[57] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. IV, p. 108—109, nr. 131.

[58] *Ibidem*, p. 147, nr. 196.

[59] *Ibidem*, p. 187—188, nr. 247.

[60] *Ibidem*, p. 205—206, nr. 261.

[61] Miron Costin, *Letopisețul Moldovei...*, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA 1958, p. 44—45 ; D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii și cerc. științifice“, istorie, fasc. 2/1957, Iași, p. 326.

[62] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, pp. 181—189 ; Const. Turcu, *Informații documentare și cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în „Studii și articole de istorie“, II, 1957, pp. 77—94. Cu această ocazie s-au distrus un număr de sate, dispărînd o serie de documente, cf. Al. I. Gonța, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în „Studii“, nr. 4/1960, pp. 141—156.

[63] *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, *supliment* I (1403—1700) Buc. 1975, p. 90, nr. 198 (în continuare se va citi C.D.M.).

[64] *D.I.R.*, A., veacul XVII, vol. I, p. 9, nr. 13.

toată averea... în zilele lui Mihail voevod, cînd au lovit cu război toată ţara noastră ...[65].

Continuînd firul exemplificărilor, menţionăm documentul din 30 aprilie 1602, prin care se întăreşte fraţilor Larion, Toader şi Todosia, copiii Cîrstinii, stăpînirea pe o parte din satul Bodeşti pe Bistriţa, ţinutul Neamţ, deoarece uricul de la Petru voievod „l-au fost pierdut, fiind atunci mari amestecături aici în ţară"[66]. Apoi, la 24 mai 1602, domnul întăreşte fiilor lui Cîrstea Balş vornic, stăpînirea satelor Albeşti, ţinutul Hîrlău, Ionăşeni şi Fedeşti, ţinutul Iaşi, Ciupeşti, ţinutul Suceava şi Căpoteni, ţinutul Hotin, din pricină că hrisoavele ce le-au avut de la Ştefan, Alexandru, Ioan şi Petru voievozi s-au distrus cînd a intrat Mihai Viteazul cu oştile sale în Moldova[67]. Semnalăm, apoi, actul din 12 iulie 1602, prin care se întăreşte lui Ionaşcu pîrcălab şi lui Pătraşcu ureadnic, stăpînirea unor părţi din satul Soleşti, ţinutul Vaslui, deoarece „acele privilegii şi ispisoace au fost pierdute de Pătraşcu ureadnic pe malul Nistrului, sub cetatea noastră a Hotinului, cînd venise Mihail voevod cu ungurii şi cu multe limbi asupra domniei mele..."[68].

Prin uricul din 1 aprilie 1603 se întăreşte urmaşilor lui Paul şi Petrică, stăpînirea pe satul Păuleni, pe Turia, cu iazuri, din ţinutul Iaşi, din pricină că dresele ce le-au avut străbunii lor de la Ştefan cel Mare şi Bogdan al III-lea „le-au pierdut din pricina ostaşilor şi din pricina leşilor, cînd au trecut în Tara Muntenească"[69]. Tot „din întîmplarea oştilor" s-au distrus şi actele moşiei Tomeşti[70]. Urmaşii lui Făgor Raspop cer domnului reconfirmarea satului Răspopeni, pe Dobruşea, deoarece privilegiile de danie şi de vîslujenie ce au avut strămoşii lor de la Ştefan cel Mare „le-au stricat şi au putrezit în pămînt... cînd a fost Aron voevod cu cazacii la Tighina"[71].

Ieremia Movilă reconfirmă uricarului Eremia Băseanu, la 15 aprilie 1603, stăpînirea pe satul Boţeşti din pricină că actele originale au fost luate de poloni[72].

La 22 aprilie 1603 se întăreşte lui Ion Boişteanul şi fiului său, un loc în pustie, satul Găuşteni, pe Răcăciuni, ţinutul Adjud, din pricină că vechiul privilegiu „l-au pierdut din cauza leşilor, cînd a trecut pe acolo cancelarul <Zamoyski n. V.A.> cu leşii în Ţara Muntenească"[73], iar la 28 aprilie 1603 i se reconfirmă lui Matei aprod satul Răstiani, ţinutul Iaşi; vechiul uric de la Bogdan vodă „a pierit de cazaci, cînd a venit cancelarul polon în ţara noastră"[74]. De asemenea, la 15 dec. 1603, se întăreşte starostelui Vitolt, satele Şendreşti şi Ţigăneşti, pe Prut; dresele ce le-au avut de la Ştefan şi Alexandru voievozi s-au distrus în aceleaşi împrejurări[75]. Unor răzeşi din satul Nemţeni, pe Răut, domnul le întăreşte părţi din acel sat, avînd în vedere că vechile urice de la Ion vodă cel Viteaz s-au pierdut„ din cetatea noastră Soroca şi au tăiat mulţi oameni atunci şi au luat şi multă avere"[76].

Un alt document, din 2 aprilie 1605, întăreşte fiilor lui Bîrlădeanu fost mare logofăt, stăpînirea pe seliştea Zelena; se arată aici că „privilegiile de cumpărătură, pe care le-au avut de la Petru voevod şi ispisoacele de întărire de la Aron voevod... aceste direse unele le-au pierdut cînd a pierit însuşi Bîrlădeanul logofăt în zilele lui Aron voevod, iar altele le-au pierdut cînd a venit

---

[65] *Ibidem*, p. 26—27, nr. 40.
[66] *Ibidem*, p. 41—42, nr. 62.
[67] *Ibidem*, p. 46—47, nr. 70; vezi şi actul din 24 iunie 1602, Arh. St. Iaşi, *Colecţia „Documente"*, CCCXXIII/2.
[68] *D.I.R.*, A., veacul XVII, vol. I, p. 54—55, nr. 83.
[69] *Ibidem*, p. 78, nr. 117 şi p. 84—85, nr. 123.
[70] *C.D.M.*, vol. I, p. 271, nr. 1155.
[71] *D.I.R.A.*, veacul XVII, vol. I, p. 88—89, nr. 127.
[72] *Ibidem*, p. 89, nr. 128 şi p. 128, nr. 186.
[73] *Ibidem*, p. 93—94, nr. 133.
[74] *Ibidem*, p. 97, nr. 136.
[75] *Ibidem*, p. 120—121, nr. 174.
[76] *Ibidem*, p. 137, nr. 196.

Mihail voevod asupra țării domniei mele..." [77]. Consemnăm, apoi, mărturia marelui vistier Isac Balica din 30 iunie 1608, precum că nepoții lui Șoimul și fii lui Vrancea au vîndut lui Dumitrache Chiriță mare postelnic, siliștea Becheni, pe Prut, ținutul Chigheci. Această mărturie se dă pentru că dresele vechi „le-au pierdut din cauza tătarilor" [78].

Noul domn, Const. Movilă întărește urmașilor lui Hodor și Părasca stăpînirea pe satul Buicani, pe Bîc, un loc de iaz și de moară. Întărirea se dă în urma constatării că vechile acte s-au distrus, cînd am venit domnia mea în țara domniei mele, din cetatea Hotinului cu oști leșești, atunci au prădat tătarii țara noastră" [79]. Același domn întărește strănepoților lui Ivaniș Tatar, la 28 martie 1609, stăpînirea pe satele Flocești, Dărmănești, pe Trotuș și Uz, ținutul Trotuș, deoarece privilegiile ce le-au avut de la voievozii Ilie, Ștefan și Petru Rareș s-au distrus „cînd a venit Mihail voevod în țara noastră cu unguri și cu munteni și cu toată oastea lui au robit și au stricat țara noastră" [80].

Într-o mărturie dată la Hotin, în iunie 1609, de către Gheorghe pîrcălab, se arată că dresele pentru satul Băloșeni, date de Bogdan, Ioan și Petru voievozi s-au distrus „cînd au venit Mihai voevod asupra pămîntului nostru" [81], iar într-alt document, din 20 iulie 1609, prin care se confirmă soției răposatului Bilăi, fost vornic, niște țigani, se arată că ispisocul de danie de la Petru voievod a dispărut „din pricina oștilor lui Mihai voevod" [82]. Tot Const. Movilă voievod întărește, la 5 oct. 1609, postelnicului Vrabie, stăpînirea satului Golești, pe Prut, ținutul Chigheci ; se menționează că ispisocul de cumpărătură de la Ieremia Movilă vodă „l-au pierdut cînd însumi domnia mea am venit cu leșii de la Hotin" [83]. La 30 oct. 1609 se întărește logofătului Iurașco și fraților săi, părți din satul Țigănești, ținutul Putna ; privilegiul de cumpărătură vechi a fost distrus, „cînd au trecut pe acolo cazacii zaporojeni, cu părintele domniei mele, sfînt răposatul Eremia-voevod și cu cancelarul spre Țara Muntenească, cînd au bătut pe Mihai voevod" [84]. Un Drăghici capătă reconfirmarea domnească, la 12 iulie 1610, asupra unei părți din satul Dolniceni, ținutul Dorohoi, din motivul că „alte privilegii vechi ce au avut bunicii lor... de la Ștefan voevod cel Bătrîn s-au pierdut cînd au venit tătarii asupra lui Ioan voevod, cînd însuși a pierit" [85].

În septembrie 1610 domnul întărește Maricăi și Lupei, fetele lui Vlad, părțile din satul Hăjdieni, pe Dobrovăț, avînd în vedere că dresele date de domnii anteriori s-au distrus „din cauza oștilor lui Mihai voevod, cînd a fost Baba Novac cu tabăra cu haiducii la Vasilueți pe Prut" [86]. Marelui ceașnic Coste Băcioc [87] i se întărește, la 20 iunie 1611, o parte din satul Vlădeni ținutul Soroca „iar dresele ce a avut pe acel sat... s-au pierdut din cauza cazacilor zaporojeni" [88]. Într-o mărturie dată de marele logofăt Beldiman, la 20 martie 1615, se arată distrugerea unor acte ale satului Hădărăuți din ținutul Hotin, în timpul sus menționatei campanii a lui Mihai Viteazul în Moldova [89].

Din timpul domniei lui Radu Mihnea sînt de menționat cîteva documente cu mărturii privind distrugerile de acte. Primele două documente sînt nedatate. Unul

[77] *Ibidem*, p. 222—223, nr. 307.
[78] *Ibidem*, vol. II, p. 163, nr. 211.
[79] *Ibidem*, p. 171—172, nr. 222.
[80] *Ibidem*, pp. 197—199, nr. 262.
[81] *Ibidem*, p. 221—222, nr. 293.
[82] *Ibidem*, p. 228—229, nr. 304.
[83] *Ibidem*, p. 256, nr. 332.
[84] *Ibidem*, p. 263—264, nr. 343.
[85] *Ibidem*, p. 309, nr. 410.
[86] *Ibidem*, p. 318, nr. 425, pp. 331—332, nr. 445.
[87] Un boier influent pe care Gaspar Grațiani a încercat să-l otrăvească, cf. N. Iorga, *Privilegiul vornicului Coste Bucioc*, în „Analele Acad. Române", ser. II, mem. secț. ist., t. XXXVI, pp. 939—947 ; mai tîrziu a fost tras în țeapă de Schender-pașa, vezi *D.I.R.*, A., veacul XVII, vol. V, f. 58, nr. 71.
[88] *D.I.R.*, A., veacul XVII, vol. III, pp. 20—21, nr. 33.
[89] *Ibidem*, p. 205, nr. 305.

privește satul Mogoșești, ținutul Cîrligătura, a cărui privilegii vechi „li-au rupt leșii în zilele lui Alexandru voevod, ficiorul lui Eremie voevod, numai pecete acelui uric au adus față înaintea noastră" [90]. Celălalt act privește mănăstirea Aron Vodă în privința stăpînirii unor țigani, privilegiile călugărilor fuseseră distruse „din pricina oștilor leșești, în zilele lui Eremia voevod" [91]. La 10 oct. 1616, starostele Drăguțul Bogdan mărturisește în fața domnului că uricele ce le-a avut de la voevozii Petru Șchiopul, Ieremia Movilă și Ștefan Tomșa pentru o parte din satul Focșești s-au distrus, „cînd l-au prădat leșii cu mari oști și oameni cînd au fost Sicorenschi [92] la tîrgu Tecuci și i-au luat toată avere și vitele lui..." [93]. La 8 ian. 1617 i se întărește vornicului Nicoară părți din satul Mireni. În document se specifică faptul că privilegiile ce le-a avut „au pierit din cauza leșilor în zilele lui Alexandru, fiul lui Eremia voevod" [94]. De asemenea, Antemiei, soția fostului staroste Dumitru Lență, i se întărește stăpînirea unor părți din satele Boiancini, Dorosăuți, Costești, toate din ținutul Cernăuți, Iurcăuți și Văsăleu, pe Nistru, din pricină că vechile ispisoace au fost distruse cu ocazia prăzilor făcute de tătari [95]. Domnul acordă scutiri de munci clericilor din Iași avînd în vedere că privilegiile vechi au dispărut „în aceste răzmeriță și de răul ce au suferit de la leși" [96]. Starostele Drăguțul Bogdan, amintit mai sus, se înfățișează domnului cu martori la 10 februarie 1617, declarînd că privilegiile și ispisoacele ce le-a avut de la Petru, Ieremia, Simion, Constantin și Ștefan Tomșa voievozi pentru o parte din satul Țigănești, cu loc de mori pe Bîrlad, ținutul Tecuci au fost distruse „cînd a fost cneazul Corătschi în tîrgul Tecuci, cu multe oști leșești și căzăcești și le-au jefuit leșii și cazacii..." [97].

La 20 februarie 1617 se întărește aprodului Toma și rudelor sale un loc pustiu, la Mihăilășeni, ținutul Soroca, din pricină că actele vechi i-au fost distruse „cînd leșii au cuprins toată țara Moldovei, în zilele lui Ștefan voevod Tomșea" [98]. Într-un document din 8 martie 1617 se menționează că uricul dat de Petru Rareș pentru stăpînirea satului Dzemeșești din ținutul Vaslui „a ars în casa a celui de mai sus scris Marco pitărel, căci l-a aruncat într-o sobă dinaintea unor leși, cînd a trecut cancelarul și cu Eremia voevod din Țara Muntenească" [99]. De asemenea, Radu Mihnea voievod întărește la 12 martie 1617 nepoților lui Isaico și Turlui parte din satul Tomești, ținutul Cîrligătura, deoarece ispisocul de la Petru Rareș „a putrezit în pămînt cînd au venit Alexandru voevod, fiul lui Eremia voevod, cu oaste leșească în țara aceasta" [100]. În aceleași împrejurări s-au distrus și actele satului Rădăcinești [101]. Postelnicului Ianache i se întărește, la 26 martie 1617, satul Stolniceni din ținutul Iași tot din pricină că uricul satului „s-a pierdut din cauza tătarilor, încă din zilele lui Ioan voevod" [102]; din aceleași cauze dispar și documentele satului Găureni, proprietatea uricarului Nebojatco [103]. O altă întărire dă și Cîrstinei, soția lui Buzul pîrcălab, la 9 decembrie 1617, pentru niște vii în satul Soltănești din ținutul Iași, deoarece dresele s-au distrus atunci „cînd a pierit de tătari însuși Buzul pîrcălab" [104]. Într-un zapis din 8 ianuarie 1618, prin care

[90] *Ibidem*, vol. IV, pp. 14—15, nr. 20.
[91] *Ibidem*, pp. 33—34, nr. 48.
[92] E vorba de Samuel Korecki, ginerele lui Ieremia Movilă, vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Buc., 1930, p. 47, nr. 1.
[93] *D.I.R.*, A., veacul XVII, vol. IV, pp. 54—55, nr. 80, pp. 97—98, nr. 135.
[94] *Ibidem*, pp. 76—77, nr. 108.
[95] *Ibidem*, pp. 82—83, nr. 118.
[96] *Ibidem*, pp. 94—95, nr. 131, pp. 340—341, nr. 429.
[97] *Ibidem*, pp. 97—98, nr. 35.
[98] *Ibidem*, pp. 101—102, nr. 141.
[99] *Ibidem*, pp. 105—107, nr. 145.
[100] *Ibidem*, p. 110, nr. 150.
[101] *Ibidem*, pp. 118—120, nr. 157.
[102] *Ibidem*, pp. 124—125, nr. 163.
[103] *Ibidem*, pp. 159—162, nr. 198.
[104] *Ibidem*, p. 216, nr. 274.

pîrcălabul Andrei Stanislavici vinde postelnicului Toma și fratelui său selișteа Căucelești, pe Cracău, ținutul Neamț, se arată de către vînzător că „privileghiile ce am avut de la Irimia voevod li-am pierdut în răscoalele acele“ [105]. Datorită acestor evenimente, călugării de la mănăstirea Dragomirna ascunseseră documentele de proprietatea satelor Flămînzi și Dobrănăuți într-o tainiță, unde a pătruns apa și le-a putrezit „în zilele lui Alexandru voevod, fiul lui Eremia voevod, cînd a fost cu oști leșești în această țară“ [106].

Arsenie Nebojatco uricar solicită domnului întărirea stăpînirii moșiei Vlădeni, arătînd că dresele „s-au prăpădit cînd tătarii au năvălit în zilele lui Ion voevod“ [107]. La 17 decembrie 1618, domnul întărește mănăstirii lui Balica (Frumoasa) de lîngă Iași locul din jur ; se precizează că uricele de la Petru voievod „au putrezit în pămînt cu totul, a rămas numai pecetea acelui uric, cînd a venit în țară acest Alexandru voevod, fiul lui Eremia voevod, cu mare oaste leșească“ [108].

Într-un document nedatat, emis din cancelaria lui Gaspar Grațiani voevod privitor la satul Călimani, se menționează că uricul de întărire s-a distrus „din pricina leșilor din tîrgul Piatra, cînd au jefuit leșii tîrgul Piatra“ [109]. La 14 iunie 1619 se întărește paharnicului Gheorghe și fratelui său, parte din satul Tătărani sînt menționate vechile drese distruse „cînd au venit Irimia vodă în pămîntul Moldovei cu oaste leșească“ [110]. Tot astfel, lui Sima Biole i se întărește o parte din satul Hotinești, numit și Deleni, deoarece actele ce le-a avut de la Ștefan voievod, „li-ar fi pierdut în prada cînd au venit Alecsandru voevod și cumnatul său, cneaz Coran“ [111].

Gaspar Grațiani voievod întărește popii Gligorie și fraților lui, la 20 decembrie 1619, stăpînirea pe o parte din satul Pașcani, ținutul Hîrlău, deoarece dresele ce le avusese de la Ieremia Movilă voievod „s-au stricat într-o groapă în pămînt, pe care au săpat-o ei, cînd a venit în țara aceasta Alexandru Moghilă voevod cu leșii și cu Corețchi“ [112]. În aceeași inoursiune s-a pierdut și uricul satului Săsești din ținutul Tecuci, proprietatea lui Ionașco, mare vornic al Țării de Sus [113]. Ni s-a păstrat o mărturie din 14 septembrie 1621 dată de marii boieri, în legătură cu vînzarea unei părți din Mărișeni, făcută de Ionașcu Negruț către Enachi postelnic, specificîndu-se totodată că documentele moșiei „le-au luat tătarii cînd au venit măria sa domnu nostru Ștefan vodă în țară în domnia dintîi“ [114]. În zapisul din 14 mai 1623, prin care Vasilie, fiul lui Popa, cu ai săi, vînd marelui logofăt Ghenghea satul Tulucești, pe Prut în ținutul Covurlui ; se menționează că uricul satului „l-au luat de la noi tătarii cu multe lucruri și bucate, cînd ne-au lovit tătarii“ [115].

Postelnicului Enachel i se eliberează de către domn, la 25 martie 1624, un alt act de proprietate, deoarece dresele au fost distruse „din pricina tătarilor, cînd a venit în domnie Ștefan Tomșea voievod“ [116]. Într-un alt document din 8 martie 1625 găsim informația că uricile vechi de întărirea unui loc de prisacă în hotarul tîrgului Suceava s-au distrus la mănăstirea Slatina „în zilele lui Mihai voevod, cînd atunce au prădat catanile și mănăstirea Slatina...“ [117]. În zapisul din 15 noiembrie 1627, prin care, Ionașco Moga vinde lui Dumitru Buhuș vistiernic,

[105] *Ibidem*, p. 219, nr. 278, p. 304, nr. 373.
[106] *Ibidem*, pp. 258—259, nr. 316, pp. 260—261, nr. 317.
[107] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, pp. 248—253, nr. CLXXV.
[108] *D.I.R.*, A, veacul XVII, vol. IV, pp. 301—302, nr. 370.
[109] *Ibidem*, pp. 316—317, nr. 393.
[110] *Ibidem*, p. 367, nr. 467, 468.
[111] *Ibidem*, p. 398, nr. 510.
[112] *Ibidem*, p. 416, nr. 537.
[113] *Ibidem*, vol. V, pp. 24—25, nr. 26.
[114] *Ibidem*, p. 65, nr. 82.
[115] *Ibidem*, pp. 217—218, nr. 290.
[116] *Ibidem*, pp. 275—278, nr. 365.
[117] *Ibidem*, p. 326, nr. 432.

partea sa din satul Bîrleşti, pe Bahlui, se menţionează că „dresе ce am avut prea acea ocină au pierit cînd au venit hanul din ţara Leşească în ţară“ [118].

Multe documente ne atestă faptul că o parte din uricile vechi au fost distruse de incursiunile armate ale tătarilor. Astfel sînt acele privitoare la satele Turbăteşti [119], seliştea Prăjeni, pe Miletin, ţinutul Hîrlău [120], Pomîrla [121]. Într-o mărturie din 27 iunie 1630 se adevereşte că actele privind satul Greci „au pierit cînd au fost tătarii la Trestiana şi s-au bătut cu Nicoară hatman“ [122]. Această luptă a avut loc la 1627 [123]. Tot de frica tătarilor au fost îngropate în pămînt uricile date de Petru Şchiopul şi Ieremia Movilă voievozi, privitoare la satul Căueşti, ţinutul Iaşi, care între timp au putrezit [124].

Alexandru Iliaş voievod întăreşte lui Ciudin vistiernicul, la 25 aprilie 1632, satul Ciripicăuţi din ţinutul Soroca ; în document se specifică faptul că „dresăle ci li-au avut ei de la Iancu vodă... li s-au prădat în vreme cînd calga [125] sultan cu Cantemir paşa şi cu mulţime de tatară au trecut în ţara Leşască [126]. În aceste împrejurări s-au distrus şi alte documente privind unele sate şi moşii ca : Silişeul de Sus [127], Dămăceni din ţinutul Tecuci [128], Mărceşti, acelaşi ţinut [129], Saca din ţinutul Covurlui [130], Măcişani, Pîrleşti [131], Pănureşti [132], ca să dăm doar cîteva exemple.

O altă serie de documente au fost distruse în 1686, cu ocazia campaniei duse de Ioan Sobieski, regele Poloniei, contra turcilor. Cu această ocazie s-au prădat şi incendiat o mare parte din tîrgurile Moldovei, printre care şi Iaşii [133]. Amintim aici că la Arhivele Statului din Iaşi se păstrează izvodul de documente ale moşiilor Drăşoani, Milcineşti, Piciorogani şi Bălteni. Se specifică în izvod că actele originale s-au distrus „cînd au prădat leşii Romanul“ [134]. Aceeaşi soartă au avut-o şi documentele moşiei Ungheni [135].

D. Cantemir, contemporan cu evenimentele, în una din marile lui opere, ne dă o informaţie, care cu toată rezerva de rigoare, o consemnăm : „Diplomele sultanilor prin care s-au ratificat aceste condiţiuni [136], s-au conservat un lung timp dinpreună cu alte documente publice în archivele. Dar, încă pe timpul meu şi anume la anul 1686, cînd Ion Sobieski, regele Poloniei, au năvălit în Moldova le-au scos din archive şi din ordinul său, cu permisiunea sa le-au ars public în Iaşi“ [137]. Sobieski pretexta că, prin arderea vechilor tratate, Moldova va fi eli-

---

[118] *D.R.H.*, A., vol. XIX, pp. 339—340, nr. 257.

[119] *Ibidem*, pp. 481—482, nr. 346.

[120] *Ibidem*, pp. 588—590, nr. 432, pp. 595—597, nr. 435.

[121] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 275—276, nr. CLXXXXXVII.

[122] Arh. St. Iaşi, *colecţia „Documente“*, CDLVIII/1.

[123] Cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, p. 421.

[124] *C.D.M.*, vol. II, p. 157, nr. 711.

[125] Calga sau galga se scrie greşit cu majusculă, deoarece nu este nume propriu ci înseamnă fratele hanului tătăresc al Crimeii.

[126] *D.R.H.*, A., vol. XXI, pp. 37—38, nr. 37.

[127] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, I, pp. 293—295, nr. CCIII.

[128] Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Bîrlad, 1938, pp. 14—15, nr. XVIII.

[129] *Ibidem*, p. 16, nr. XXIV.

[130] *C.D.M.*, supliment I, p. 194, nr. 572.

[131] *Ibidem*, p. 230, nr. 696.

[132] Arh. St. Iaşi, *colecţia „Documente“*, CDXIX/220.

[133] Alex. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în „Academia Română“, mem. sect. ist. ser. III, t. XIII, mem. 13, Buc., 1933, p. 12 (extras).

[134] Arh. St. Iaşi, *colecţia „Documente“*, CCCXIX/100.

[135] *Ibidem*, CLVIII/44.

[136] Cantemir se referă la vechile tratate dintre Moldova şi Poarta otomană.

[137] D. Cantemir, *Istoria imperiului othoman. Creşterea şi scăderea lui*, trad. de dr. Ios. Hodosiu, p. I, Buc., 1876, p. 275, nota 40.

berată de jugul turcesc [138]. Distrugerea acestor documente — indiferent cînd s-a întîmplat acest lucru — a cauzat mari dificultăţi pentru Moldova la Congresul de la Focşani din 1772 [139]. De aici, necesitatea imperioasă de a se plăzmui aşa zisele capitulaţii, care în realitate au existat [140].

Alte distrugeri de material arhivistic ce le găsim semnalate, au fost o consecinţă directă a incursiunii armate a căpitanului Ferenţ în Moldova, soldată cu înfrîngerea şi decapitarea acestuia la 10 ian. 1717 [141]. Astfel, de frica armatelor lui Ferenţ şi a tătarilor, Gheorghei episcopul de Roman, a fugit spre Pingăraţi cu documentele episcopiei, dar căruţele ce transportau averea şi actele s-au înnecat în Bistriţa [142]. La 15 dec. 1717, Mihai Racoviţă voievod întăreşte lui Iordachi Şerban şi Toader Cantacuzino, moşiile Horodniceni, Tolova, Brădăţel şi Stupca din ţinutul Sucevei. Aceştia s-au jăluit pentru o „pagubă ce au avut cînd au venit nemţii în această ţară cu căpitanul Ferenţ şi s-au aşezat în Cetatea Neamţului... a scris dumnealui Iordachi comis la fraţii săi să ia ispisoacele şi ce or mai putea şi să fugă la Iaşi, după care fratele său Şerban a legat toate lucrurile pe un cal, dar lunecînd calul pe ghiaţă la vadul Siretului şi spărgîndu-se ghiaţa a căzut calul sub gheaţă, cu toat cele ce au fost pe el şi nu le-a rămas nici un ispisoc despre acele moşii..." [143].

La 2 dec. 1720 acelaşi domn întăreşte lui Ilie Catargiul mare logofăt stăpînirea satului Păhărniceni, ţinutul Orhei, pentru că actele vechi dispăruse „cînd l-au lovit catanele în bejenii la Codrii Ghenghii de l-au prădat..." [144] Grigore Ghica voievod întăreşte mănăstirii Slatina, la 27 martie 1737, stăpînirea satului Rădăşeni, avînd în vedere că vechile documente au fost distruse în vremea „răscoalelor" [145]. Într-un proces din 8 iulie 1737 pentru satul Ceucani din ţinutul Tutova, se spune că, zapise sau alte scrisori n-au arătat, zicînd că s-au prăpădit scrisorile

---

[138] Este vorba aici de acele capitulaţii, care reglementa situaţia politică a Moldovei faţă de Turcia, prin capitulaţiune înţelegîndu-se tratat, aşezămînt, cf. I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiunile Turciei*, în „Analele Academiei Române". ser. II, t. XXXVIII, Buc. 1915, p. 2, passim.

[139] Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi*, în „Studii", nr. 5/1960, p. 75.

[140] Const. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*, Buc., 1908, p. 8, 17, 65 ; Ilie Minea, *Principatele Române şi politica orientală a regelui Sigismund*, Buc., 1919, pp. 247—273 ; G. G. Florescu, *L'aspect juridique des Khatt-i-* Amintim aici că la Arhivele Statului din Iaşi se păstrează izvodul de documente *chérifs. Contribution à l'étude des relations de l'empire othoman avec les Principautés roumaines*, în „Studia et acta orientalia", I, Buc., 1958, pp. 146—147 ; M. M. Alexandrescu Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii în limitarea obligaţiilor către Poartă (1774—1802)*, în „Studii", nr. 6/1958, p. 104, nota 1.

[141] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan..., pp. 322—324 ; cronica lui Pseudo-Muste, în *„Cronicele României"*, ed. M. Kogălniceanu, t. III, ed. II, Buc., 1874, pp. 60—62 ; Cronica lui Pseudo-Amiras, loc. cit., pp. 127—129 ; N. Chiparissà, *Cronica Moldovei*, publicată de C. Erbiceanu în „Cronicarii greci", Buc., 1888, pp. 65—86 ; *Cronica Ghiculeştilor*, ed. Nestor şi Ariadna Camariano-Cioran, Buc., 1965, pp. 203—209 ; alte amănunte la Aurel N. Golimaş, *O informaţie nefolosită despre luptele nemţilor cu moldovenii şi tătarii pe dealul Cetăţuia şi Hlincea*, în „Arhiva", XLIII (1936), Iaşi, pp. 224—227.

[142] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. II, vol. II, Buc., 1932, p. 81 ; informaţie exagerată.

[143] T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Buc. 1937, pp. 189—190, nr. 152.

[144] *C.D.M.*, vol. V, p. 477, nr. 1746.

[145] V. Mihordea, *Relaţiile agrare din sec. al XVIII-lea în Moldova*, Buc. 1968, p. 175 ; vezi şi procesul privind acelaşi sat din 15 mai 1752, cf. *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Buc. 1966, pp. 301—303, nr. 276.

la venirea cataniilor..." [146]. Tot din aceleași cauze s-au distrus și actele unor dugheni din Focșani [147].

Suita de războaie ruso-turce din sec. XVIII au avut și unele urmări negative ; printre acestea au fost și distrugerea unor documente originale. Astfel, într-un act din 6 iulie 1741, se vorbește despre distrugerea unor hrisoave „la vremea tulburării muscalilor" [148]. La 7 iulie 1744 i se întărește lui Cantacuzino Iordache stăpînirea satelor Pogonești, Patrimănești, Pitcani, Hudiceni, Răspopiți, Borcești și Tețcani, din pricina ca uricele vechi au fost distruse cu ocazia intrării rușilor în Moldova [149] ; aceleași motive sînt invocate la întocmirea reconfirmărilor domnești pentru părți din vii la Cotnari, Piscop și Tifești [150] și pentru moșiile Rășești și Hrubeni din ținutul Fălciu [151] și Glodeni [152]. Tot la aceste evenimente, credem, că se referă și preambulul catastihului breslei ciubatorilor din tîrgul Huși din 29 noiembrie 1790, cînd se arată că primul catastihul „din pricina vremilor nestatornice s-au prăpădit" [153].

Evident, toate aceste războaie, conflicte armate, expediții și în special năvăliri tătărești au avut drept consecințe și luarea de robi din sînul populației moldovene. Dacă asupra acelor căzuți în robie se aflau documente, în mod firesc soarta acestor materiale a fost fatală. Vom semnala mai jos, doar, cîteva cazuri.

Așa, de pildă, la 16 aprilie 1546, Petru Rareș întărește lui Bîlco și fiilor săi, o parte din satul Deteleva, pe Cula, pe care le-a vîndut-o Marica, fiica pîrcalabului Ivanco, ca să se răscumpere din robie de la tatari ; vînzătoarea arată că a pierdut cu acest prilej privilegiul de cumpărătură [154]. În zapisul din 8 martie 1667, prin care Miron, nepotul lui Miloș și Gavril Plăvan vînd lui Panitache, mare ușer, moșia Ijdeleni, pe Prut, ținutul Covurlui, se menționează că zapisele vechi s-au distrus „căci au căzut la robie cînd au prădat muntenii, Galațu" [155]. Mai semnalăm, doar, că la procesul ce a avut loc la 11 august 1793 între căminarul Iordache Balș și locuitorii bîrlădeni pentru vatra veche, tîrgoveții arată că din pricina tulburărilor și luarea în robie de către tatari a unora din ei s-au pierdut uricile domnești vechi [156].

O altă consecință a acestor vremuri tulburi a fost și pribegirea unor locuitori peste hotare. În acest împrejurări plecarea se făcea în grabă, însă unii nu uitau să-și ia cu ei și documentele de proprietate. În peripețiile călătoriei, de multe ori aceste documente se pierdeau fără urmă sau chiar se distrugeau și ca urmare acestea rămîneau înstrăinate de pămîntul unde a fost create. Următoarele exemplificări ni se par concludente.

Iancu Sasul voievod întărește, la 24 martie 1580, soției lui Dinga, satele Cucoreni și Locești, ținutul Hîrlău ; privilegiul de cumpărătură de la Bogdan vodă „l-a scos din țară, cînd a pierit Ion voevod" [157]. La 23 iunie 1589, Petru Șchiopul voievod, întărește lui Simion Stroici vistier, o parte din satul Crivești, cumpărat de la Zosim. Privilegiile ce le avea de la Ștefan cel Mare și Petru Rareș „le-a luat mama lui Dragna, cînd a plecat din țara noastră la Brăila" [158]. Amintim, apoi, documentul din 12 martie 1593, prin care Aron Tiranul voievod

---

[146] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. IV, Bîrlad, 1924, pp.340—342, nr. CXCIII.

[147] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 1, p. 234.

[148] *Ibidem*, p. 106.

[149] Arh. St. Iași, *colecția „Documente"*, CDLX/37.

[150] *Uricariul*, XVII, pp. 35—36.

[151] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVII, pp. 37—39.

[152] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 2, pp. 103—104.

[153] Alex. I. Ciurea, *Catastiful breslei ciubotarilor din Huși* (1790—1830), în „Studii și cercetări istorice", vol. XX, Iași, 1947, p. 165 (anexa).

[154] *D.I.R., A.*, veacul XVI, vol. I, pp. 465—466, nr. 421.

[155] *C.D.M.*, vol. III, p. 313, nr. 1448.

[156] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. II, p. 332.

[157] *D.I.R., A.*, veacul XVI, vol. III, pp. 134—135, nr. 169.

[158] *Ibidem*, p. 435, nr. 523.

întăreşte marelui vornic al Ţării de Jos, Vartic [159], satele Ursăşti, pe Bîrlad şi Galbeni, pe Zeletin ; aici se arată că uricul de cumpărătură ce l-a avut acesta de la Petru Rareş „în vremea cînd au mers din pămînt cu Petre Şchiopul voevod au avut mare pagubă la un oraş, anume Mucaci [160] şi i-au furat acolo o ladă cu multă avere. Şi cîte urice şi ispisoace au fost acolo... toate s-au prăpădit atuncea, după cum ne-a au arătat şi condice de la Petre voevod..." [161]. Demn de reţinut este faptul că s-a alcătuit un inventar al documentelor pierdute-autentificat de însuşi Petru Şchiopul — privind satele Iugani, Lăslăoani, Soleşti, Ţapul Groşetul şi Galbeni [162].

Într-o mărturie din 26 mai 1616 se adevereşte că fostul vornic Ciomîrtan şi-a pierdut uricele pentru satul Tîrzii, pe Bîrlad, cînd s-a refugiat cu alţi boieri în Ţara Românească, la Buzău [163]. La 21 august 1616, Radu Mihnea voievod întăreşte popii Ionaşcu şi diaconului Ilarion din Răţeşti, o parte din satul Ungheni, ţinutul Neamţ, din pricină că „dresul ce l-au avut de cumpărătură Stroici logofăt s-au... prăpădit în Ţara Leşască" [164]. Episcopia de Rădăuţi lasă mănăstirii Sucevita, la 13 martie 1628, un ţigan dat schimb „şi zapis ce au avut ei călugării de la mănăstirea Sucevita pre Avram ţiganul el au pierit în ţara Leşască cu alte urice a sfintei mănăstiri" [165].

Aceste exemplificări le putem numi cazuri izolate, în schimb, în 1686 se poate vorbi de o înstrăinare a unei întregi arhive. Ne referim la anul 1686, cînd mitropolitul Dosoftei s-a refugiat în Polonia, împreună cu armatele lui Ion Sobieski, luînd cu dînsul odoarele şi arhiva Mitropoliei [166], de unde nu se vor mai întoarce nici acestea şi nici bătrînul cărturar [167]. Iniţial, această arhivă a fost păstrată la Zolkiew, castelul lui Sobieski, pentru ca, în 1740, acesta să treacă în proprietatea familiei Radziwil, arhiva fiind mutată la Nieswiez [168]. Din fericire, putem cunoaşte conţinutul documentelor evacuate în Poloniai deoarece la 3 ianuarie 1783 Iohan Anastasius Manovarda, casierul oraşului Lemberg, a alcătuit un inventar sumar, cunoscut sub denumirea de „Index zolkievvensis". Acesta, la rîndul lui, mult mai tîrziu a fost publicat la Paris de către Rykaczewski sub titlul : „Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litteratum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quocumque in Arhiva Regni in arce cracoviensi continentur, Lutetiae Parisiorum, 1862 [169].

În mod legitim se poate pune întrebarea dacă au fost acţiuni care, în final, să urmărească recuperarea acestor documente ? Răspunsul este afirmativ şi putem susţine că aceste eforturi au fost începute chiar de către cel ce le-a adus în Polonia, mitropolitul Dosoftei, dar fără rezultat, deoarece moartea l-a surprins la

---

[159] Acesta a plecat cu Petru Şchiopul din ţară la 1591, apoi s-a reîntors şi ucis de Aron Tiranul, fiind acuzat de „hiclenie", cf. *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. IV, pp. 117—118, nr. 144.

[160] Probabil oraşul Muncaci (R.S.S. Ucraineană).

[161] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. IV, pp. 69—71, nr. 90.

[162] *Ibidem*, pp. 71—73, nr. 91.

[163] *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 7, nr. 11.

[164] *Ibidem*, p. 27, nr. 39.

[165] *D.R.H.*, A., vol. XIX, pp. 442—443, nr. 324.

[166] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei...*, pp. 175—176 ; D. Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, text tradus de Radu Albala şi introducere de Const. C. Giurescu, Buc., 1973, p. 121 ; vezi şi alte informaţii în scrisoarea paharnicului nicului Ştefan Buhăescu, publicată de T. Codrescu în *„Uricariul"*, II, pp. 242—244 ; Horia Oprişan, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia*, în „Arhiva", anul XLVII, nr. 1—2/1940, pp. 110—116.

[167] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti...*, ed. II, vol. I, Buc., 1929, p. 401.

[168] *Scrisori către Ioan Bianu*, ediţie îngrijită de Marieta şi Petre Croicu, vol. I, Buc., 1974, pp. 241—242, nota. 2.

[169] Pentru cercetătorii români este inventarul publicat în româneşte de Gh. Popovici în revista „Candela", vol. III, Cernăuţi, 1884, pp. 541, 687 şi 747.

13 decembrie 1694 în cetatea Zolkiew [170]. Scopul urmărit de acesta a fost reluat mai tîrziu de către Ioan Bianu, directorul Academiei Române. El întreprinde chiar două călătorii în Polonia, în anii 1885 și 1886 și poartă corespondență cu Stanislaw Tarnowski, secretarul general al Academiei de științe din Cracovia și cu Marian Sokolowski, conservator al Muzeului Czartoryski din același oraș [171]. Din nefericire, aceste acțiuni continuate de I. Bogdan și sporadic și de unii cercetători de azi s-au redus la simple tatonări, rămase fără rezultate concrete, astfel că acest fon de documente dispersat rămîne o problemă a viitorului.

Frămîntări și mișcări sociale.

În documentele interne găsim informații prețioase cu privire la frămîntările și mișcările sociale din Moldova, forme ale luptei de clasă. În aceste documente avem înserate și o serie de amănunte cu privire la distrugerile de acte, urmare firească cînd este vorba de astfel de tulburări sociale. În astfel de materiale se găsesc știri privind activitatea unor „tîlhari", care prădau averile unor proprietari de moșii și cu această ocazie furau și documentele acestor moșii [172]. De fapt așa zișii „tîlhari" erau haiduci, care luptau împotriva boierilor [173]. Dar, să lăsăm documentele să vorbească.

În uricul din 8 aprilie 1546, Petru Rareș voievod întărește lui Dragotă, fiul sulgerului, Cîrstea, satul Coșești, deoarece în timp ce acesta era în Transilvania, niște „răufăcători" i-au prădat casa, furîndu-i și actele de la Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea voevozi [174]. La 17 iunie 1563, Despot vodă întărește lui Dragotă și fraților lui, fiii lui Ștefan, satul Zăstavna, din cauză că privilegiul ce l-au avut de la Ștefan cel Mare „le-a pierit lor, cînd a tăiat Ștefan voevod cel Tînăr, capul tatălui lor Ștefan" [175]. Mențiunea se referă, probabil, la complotul boieresc împotriva lui Ștefăniță vodă din 1523, reprimat sîngeros de vijeliosul domn [176].

La 3 iunie 1581, Iancul Sasul voievod întărește Irinii, fata lui Neagoe cămăraș, o parte din satul Costești, deoarece uricele ce le-a avut de la tatăl ei „le-au pierdut ei în zilele lui Alexandru voevod, cînd i-a tăiat capul" [177]. Știrea se referă la uciderea în masă a boierilor de către Alex. Lăpușneanu voievod. Într-un document nedatat din timpul lui Petru Șchiopul voievod se menționează furtul unor acte privitoare la satele Pietroasa, Balosin și Cupceni de către niște „tîrhari" [178]. În alt document, tot nedatat, Aron Tiranul voievod întărește soției logofătului Bîrlădeanul, părți din satul Forăști, din pricină că vechile privilegii „le-a pierdut, cînd a pierit însuși Bîrlădeanul" [179]. După cum se vede, e vorba aici de executarea marelui logofăt Zaharia Bîrlădeanul de către Aron vodă în 1592, fiind

---

[170] Silviu Dragomir, *Cînd și unde a murit mitropolitul Dosoftei?*, în „Convorbiri literare", anul XLV, nr. 10/1911, p. 1131, 1134, 1138; G. Strempel, *Mitropolitul Dosoftei. 350 de ani de la naștere*, în „Manuscriptum", nr. 4/1974, p. 86, 92.

[171] Ion Petrică, *Confluențe culturale româno-polone*, Buc., 1976, pp.163—165.

[172] I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova* (1616—1619) în „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, fasc. 1/1962, p. 92.

[173] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, Buc. 1930, p. 15, 18.

[174] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. I, pp. 453—454, nr. 412.

[175] *Ibidem*, vol. II, pp. 166—167, nr. 163.

[176] Ilie Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță vodă*, în „Cercetări istorice", anul IV, 1928, nr. 2, pp. 188—219; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european* (1517—1527), Buc. 1972, pp. 65—86.

[177] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. III, pp. 163—164, nr. 214.

[178] *Ibidem*, p. 192, nr. 246.

[179] *Ibidem*, vol. IV, pp. 61—62, nr. 81.

acuzat de „hiclenie“ [180], și de faptul că întreținuse legături cu răsculații din Orhei și Lăpușna [181].

La 8 martie 1617, Radu Mihnea voievod întărește lui Ion Potlog cămăraș și rudelor lui o parte din satul Bodești, ținutul Soroca, deoarece drsele „le-au pierdut cumnatul lor, Lupul Hotnog, la cetatea Hotinului, cînd au fost urgisit de Irimie voevod, în cetatea Hotinului“ [182]. Același domn întărește, la 30 iunie 1617, Sorei, fiica lui Toader Groza, părți de ocină din Alexești și Frănciuci, ale căror acte „li-au pierdut în vreme cînd i s-au furat toată starea lui și averea“ [183]. Apoi, la 20 octombrie 1617, se întărește lui Lupu, logofăt al 3-lea și soției sale un vad de moară în satul Măcicăuți din pricină că uricele ce le-au avut de la Constantin și Ștefan voievozi au fost furate de către niște „tîlhari“ [184]. De asemenea, tot niște „tîlhari“ au furat zapisele diacului Mierăuță și ale pîrcălabului Apostol [185].

Într-o mărturie nedatată se arată că actele ce le-a avut Ponici, diac din Rugășești, de la Alexandru și Ieremia Movilă voievozi pentru satele Soorujeni, Bisericani, Zăluceni, Sfetcăuți, Hrițești, toate din ținutul Hotin [186] și Silișeul de Sus din ținutul Dorohoi au fost furate de niște „tîlhari“. Aceștia s-au dovedit a fi vecini răsculați [187].

Vasile Lupu voievod întărește lui Efrim Hajdău, la 30 martie 1638, niște sălașe de țigani. Se menționează că uricele de la Barnovschi și Ieremia Movilă voievozi i s-au furat odată cu averea din cetatea Hotin [188]. Într-un document din 26 iunie 1644, se arată că nepoții și strănepoții unui Alexa s-au plîns domnului, că dresele vechi pentru satul Slobozia Drășuganilor „le-au pierdut din cauza răufăcătorilor“ [189]. La 4 octombrie 1659, Gh. Ghica voievod întărește lui Savin din Mogoșești, fost cămăraș la ocnă, părți din Zemiș și Săcălășești, pe apa Tazlăului, ținutul Trotuș. Se specifică aici că zapisele vechi au fost distruse în timpul „răscoalei lui Gh. Ștefan“ [190]. Tot din aceste cauze s-a distrus și actul privitor la o bucată de pămînt numit Căblea din același ținut [191].

Zosin Bașotă, fost hatman și pîrcălab de Neamț, a primit poruncă de la Const. Cantemir, la 10 ian. 1689, să stîlpească moșiile mănăstirei Secul, a căror drese închise de „tîlhari“ în Cetatea Neamțului s-au distrus [192].

În cunoscuta răscoală a lui Mihalcea Hîncu și Durac din 1671 s-au produs și distrugeri de acte. Astfel, la 29 iulie 1696, Antioh Cantemir voievod poruncește lui Pilat, vornic de poartă, ca împreună cu 24 de oameni buni, să aleagă părțile de moșie ale lui Iordache Roset ce le are în seliștile Horjești, Tintești, Pahnești din ținutul Fălciu. Se amintește că „diresele acelor moșii au pierit cînd cu hîn-

---

[180] Gr. Ureche, *Letopisețul...*, pp. 206—207 ; N. Șendrea, *Evenimente interne din domnia lui Aron Vodă* (1591—1595), în „Cercetări istorice“, anul IV—II, 1928, pp. 44—45 ; Ilie Minea, *Sfîrșitul marelui logofăt Bîrlădeanul și răscoala în contra lui Aron vodă*, în „Rev. Arhivelor“, III, 1936—1937, nr. 6—8, pp. 104—107.

[181] *Ilie Minea, Aron vodă și vremea sa, în „Cercetări istorice“, anul VIII—IX*, 1932—1933, nr. 1, p. 165.

[182] *D.I.R.*, A., veaculXVII, vol. IV, pp. 107—108, nr. 146.

[183] *Ibidem*, pp. 183—184, nr. 225.

[184] *Ibidem*, pp. 208—209, nr. 262.

[185] *Ibidem*, p. 277, nr. 332.

[186] *Ibidem*, vol. V, pp. 305—306, nr. 402.

[187] N. Grigoraș, *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1630 și răscoala lor*, în „Studii și cerc. științifice“ nr. 3—4/1954, p. 432.

[188] *C.D.M.*, vol. II, p. 263, nr. 1259.

[189] Acești „răufăcători“ erau tot niște vecini răsculați, vezi supra n. 187.

[190] *C.D.M.*, vol. III, p. 113, nr. 444 ; vezi și C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza din Iași“, sect. III, istorie, t. XIV, anul 1968, pp. 103—109.

[191] Arh. St .Iași, *colecția „Documente“*, XXX/8.

[192] C. A. Stoide, C. Turou, *Documentele ținutului Neamț*, în „Anuarul liceului „Petru Rareș“, P. Neamț, 1934—1935, p. 157, nr. LXXXIII.

ceştii [193]. În aceleaşi împrejurări au dispărut fără urme şi documentele satului Hărmăneşti din ţinutul Iaşi [194].

Incendii

Dintre toate calamităţile naturale cu urmări atît de grave, incendiile au produs cele mai mari pierderi în fondul arhivistic naţional. Şi exemplele nu sînt puţine.

Astfel, Ilie şi Ştefan voievozi întăresc lui Oană Roşca gramatic la 30 iulie 1439, părţi din satele Călimăneşti, Coţmăneşti şi Fîntînele, deoarece vechile privilegii de la Alexandru cel Bun au ars [195]. La 12 august 1461, Ştefan cel Mare întăreşte lui Husin şi soţiei sale Maruşca, satele Molniţa, Stroinţi şi Urvicolesa, care le aveau de la Ion Munteanu, tatăl Maruştei, ce i-au fost dăruite de Alexandru cel Bun. Un preot rus dă mărturie în faţa domnului precum că „drept iaste că au fost acel ispisoc de la Alexandru cel Bătrîn în mîna me şi era scris de mîna lui Brătei... dar acel ispisoc au ars atuncea cînd au ars şi biserica cea dinaintea tîrgului Sucevei ce s-au aprins de tunet..." [196].

Un alt document din 1472 prin care se întăreşte lui Petru fiul lui Bîlco, satul Floceşti, pe Tazlăul Mare, ne informează că uricele de la Alexandru cel Bun şi de la fiii acestuia Iliaş şi Ştefan voievozi „au ars în casa lui Rusul din Floceşti atunci cînd a ars şi privilegiul unchiului nostru, pan Vlaicul" [197]. La 29 februarie 1488, Ştefan cel Mare întăreşte lui Daşco şi surorii lui, Malca, satul Gostileşti, pe Pîrîul Negru, deoarece privilegiul de la Iliaş şi Ştefan voievozi „a ars în casa lui Baloş din Budeşti, cînd i-a ars casa, cum ne este cunoscut nouă şi boierilor noştri" [198] şi aceeaşi soartă a mai avut un alt uric de la Alexandru cel Bun privind satele Mirceşti, Dăneşti şi Păşcani pe Cuţitna [199]. De asemenea într-un document din 26 decembrie 1518 se menţionează că uricul dat de Alexandru cel Bun lui Danciul Boldiş a ars şi el [200], iar într-alt document, din 24 aprilie 1520, aflăm că privilegiul dat de Ştefan cel Mare pentru un sat, unde au fost Radul şi Rădici „a ars în casa lui Petru de la Pîrîul Lung" [201].

La 23 martie 1546, Petru Rareş întăreşte lui Stanciul şi fraţilor săi, satul Tunseşti, pe Bogdana, din pricină că „privilegiul de cumpărătură ce l-a avut tatăl lor Ion Tunsul de la părintele domniei mele Ştefan voevod... a ars cînd a ars tot satul" [202]. Acelaşi domn întăreşte lui Trifan şi rudelor sale, satul Romăneşti, pe Vaslui, deoarece dresele „au ars în casa lui Ilea, cînd i-a ars casa" [203], iar într-un act din 1549 se menţionează că privilegiul vechi de la Alexandru voievod privind satul Bosancheşti s-a distrus într-un incendiu [204].

Iancu Sasul voievod întăreşte, la 8 martie 1582, lui Pătraşco vătaf o parte din satul Bursuceni, deoarece privilegiul de vislujenie ce a avut strămoşul lor Ştibor de la Ştefan cel Mare a ars în „casa lui Pantelei din Brăeşti, cînd a venit un sol dintre stegari în solie la domnia mea şi s-a întîmplat să înopteze în casa acestui Pantelei şi i-a arsa casa acest sol" [205].

La 6 septembrie 1587, Petru Şchiopul voievod întăreşte lui Tigan şi Ion Sulă păhărnicel, un loc de pustie numit Suleni, pe Voloaca, din pricină că uricele de

---

[193] *C.D.M.*, supliment I, p. 328, nr. 1041 bis.
[194] *Ibidem*, vol. V, p. 152, nr. 585.
[195] *D.R.H.*, A., vol. I, pp. 281—283, nr. 199.
[196] *Ibidem*, vol. II, pp. 142—144, nr. 100.
[197] *Ibidem*, pp. 280—281, nr. 188.
[198] *D.I.R.*, A., veacul XV, vol. II, pp. 85—86, nr. 86.
[199] *Ibidem*, pp. 122—123, nr. 115.
[200] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voevod*, pp. 84—90, nr. 18.
[201] *Ibidem*, pp. 180—185, nr. 40.
[202] *D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. I, pp. 423—424, nr. 387.
[203] *Ibidem*, pp. 495—496, nr. 447.
[204] *Ibidem*, pp. 584—585, nr. 525.
[205] *Ibidem*, vol. III, pp. 185—187, nr. 239.

la Petru Rareş şi Iliaş Rareş „au ars atunci cînd le-a arsa casa“ [206]. Tot acest domn îi întăreşte popii Tomşa, la 2 iulie 1590, o parte din satul Derzsca, deoarece dresele ce le-a avut de la Ştefan cel Mare s-au distrus „atunci cînd s-au aprins casa Iurahăi din Derzsca“ [207].

La 14 iunie 1596, Ieremia Movilă voievod întăreşte unor oameni o bucată de loc în Petia Mare, din pricină că uricul de cumpărătură de la Ştefan cel Mare a ars în casa lui Andreian [208]. Tot Ieremia Movilă voievod cumpără, la 12 iulie 1597, satele Horodnicul de Sus şi Horodnicul de Jos din ţinutul Suceava, de la diacul Ion Balici şi le dăruieşte, apoi, mănăstirii Sucevita; vînzătorul declară că dresele ce le avea de la Ştefan cel Mare „au ars în casa lui Crăciun, cînd i-a ars casa şi au arătat acele privilegii arse“ [209]. Acelaşi domn întăreşte lui Grozav şi rudelor lui la 10 mai 1601, satul Tomeşti, la Maluri, deoarece dresele de la Ştefan cel Mare s-au distrus „în casa Mărcoaei postelniceasa cînd a ars cu toată averea“ [210].

Pîrcălabul Frăţiman vinde, la 26 mai 1610, marelui postelnic Chiriţă Dumitrache o parte din satul Berbenţeni, pe Crasna, ţinutul Fălciu, „iar privilegiile ce au avut, ei aşa au zis înaintea noastră, că au ars de foc în casa lui Nicoară, vistier din Crăsnăşeni“ [211]. Radu Mihnea voievod întăreşte lui Petrea vistiernicel satul Saca, ţinutul Bacău, motivat de faptul că ispisoacele de cumpărătură de la Iancu Sasul voievod „au ars în casa lui Anton de acolo, cînd i-au ars casele“ [212]. Este de menţionat şi o mărturie dată la 1 februarie 1700, în legătură cu incendiul casei căpitanului Constantin Pogor „şi a ars tot ce a avut, arătîndu-ne nişte drese arse, scoase din foc, afară de altele, care au ars de tot...“ [213].

În 1715 staroştii evrei din Iaşi se judecă în faţa domnului cu călugării de la mănăstirea Aron Vodă pentru o uliţă ce despărţea şcoala evreiască de un loc al mănăstirii. Starostii arată că „zapisul de cumpărătură locului şcoalei nu iaste că l-au ars un foc“ [214]. În mărturia din 19 noiembrie 1747 dată de Agarici, vornic de gloată, în pricina dintre biserica Sf. Paraschiva şi biserica Banu, pentru un loc de casă din uliţa Sîrbească în Iaşi, se arată că zapisul de danie a lui Silion fustaşul împreună cu alte documente au ars cu ocazia incendiului bisericii Sf. Paraschiva [215].

La cercetarea făcută în 20 mai 1755, în pricina dintre călugărul Clement şi familia Piticescu pentru moşia Mosteşti (Arburoasa) pe Crasna, ţinutul Vaslui, Piticeştii declară că „scrisori ce au avut li-au ars casa şi li-au ars şi scrisorile“ [216].

La 24 septembrie 1766 a izbucnit un mare incendiu în Iaşi. Cu această ocazie a fost mistuită de foc şi mănăstirea Dancul [217], unde se afla o ladă, cu documente ale unor moşii aparţinînd paharnicului Manolache Bogdan [218]. Tot acum, au ars şi documentele moşiei Liteni, ţinutul Suceava, proprietatea hatmanului Lupul Bogdan [219].

Din cele expuse în acest articol se poate uşor deduce că un număr important de documente s-au distrus. Noi am semnalat doar cîteva exemple, care ni s-au părut mai edificatoare. E de la sine înţeles că un număr considerabil de acte

---

[206] *Ibidem*, pp. 366—367, nr. 452.
[207] *Ibidem*, pp. 461—462, nr. 565.
[208] *Ibidem*, vol. IV, pp. 142—143, nr. 188.
[209] *Ibidem*, pp. 174—176, nr. 232.
[210] *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 8, nr. 12.
[211] *Ibidem*, vol. II, pp. 296—297, nr. 393.
[212] *Ibidem*, vol. IV, pp. 67—68, nr. 94.
[213] *C.D.M.*, supl. I, pp. 338, nr. 1068, p. 339, n. 1070.
[214] Cf. Gh. Ungureanu, *Contribuţii la cunoaşterea arhivelor moldoveneşti pînă la Regulamentul organic*, în „Rev. Arhivelor“, vol. III$_1$, nr. 6—7, Buc., 1936—37, pp. 64—65.
[215] *Buletinul „I. Neculce“*, anul I, fasc. II, 1922, pp. 274—275.
[216] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXIV, pp. 72—75.
[217] Arh. St. Iaşi, *Anaforale*, nr. 63, f. 62.
[218] Buletinul „I. Neculce“, fasc. 4/1924, p. 321.
[219] Arh. St. Iaşi, *colecţia „Documente“*, CCCLXXXVI/62.

sînt neooriginale şi deci din acest punct de vedere ştiinţa istorică dispune de un bogat fond documentar, în mare parte publicat. Tema dezbătută aici, cu un pronunţat caracter arhivistic, prezintă importanţă, ca un simplu capitol într-o eventuală istorie a arhivelor româneşti a cărei apariţie ni s-ar părea oportună.

TÉMOIGNAGES FONDÉS SUR DES DOCUMENTS CONCERNANT LA DESTRUCTION ET L'ALIÉNATION DES MATÉRIAUX D'ARCHIVES EN MOLDAVIE JUSQU'AU XVIII-e SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'auteur indique les circonstances dans lesquelles ont été détruits ou aliénés de très importants documents.

La destruction des matériaux appartenant au fond des Archives Nationales aurait eu de très graves conséquences pour les études historiques si des mesures n'avaient pas été prises pour reconstituer ces documents, dans une période proche des événements au cours desquels la destruction avait eu lieu. Ces mesures de reconstitution n'ont pas été prises par les services administratifs de l'Etat, mais par les propriétaires d'immeubles ou de domaines qui, ne possédant plus ces actes, risquaient de perdre leurs propriétés.

L'historien doit être très circonspect à l'égard de tels documents dont l'original n'existe plus, car la reconstitution a été faite souvent sur la base de témoignages qui parfois n'ont pas été conformes à la vérité.

Les circonstances au cours desquelles ces documents ont disparu ont été surtout les invasions des ennemis de la Moldavie, les guerres, les déportations en esclavage et l'expatriation à l'étranger. L'auteur de cet article cite de nombreux exemples, basés sur des preuves incontestables. La plupart des documents ont disparu au cours des invasions des Tertares, des expéditions guerrières et des représailles des Turcs, des incursions des Polonais et des luttes entre les prétendants au trône de la Moldavie.

Dans les cas d'expatriation, les documents ont été emportés par leurs propriétaires, et même s'ils n'ont pas été détruits ou perdus, ils ont été égarés et n'ont pas été retrouvés jusqu'à aujourd'hui. Dans le meilleur cas, on ne connait que leur résumé. C'est ce qui est arrivé avec les archives de l'archevêché de Suceava qui ont été évacuées, en 1686, en Pologne, par l'archevêque Dosoftei.

Des documents ont été détruits aussi au cours des troubles sociaux, notamment au cours des luttes contre l'exploitation des boyars que livrèrent les défenseurs du peuple. Ils croyaient que s'ils détruisaient les documents relatifs au domaine que possédait un boyar, celui-ci cesserait d'être propriétaire de ce domaine, car il n'avait plus les actes qui lui conférait ce droit.

Enfin, l'auteur de cet article signale les circonstances dans lesquelles furent anéanties de précieuses archives par les incendies qui ont ravagé la Moldavie et surtout la ville de Iassy.

CU PRIVIRE LA REVOLUȚIA BURGHEZĂ DIN 1821 CONDUSĂ DE TUDOR VLADIMIRESCU *

DE

G. D. ISCRU

In memoria lui Nicolae Bălcescu și a lui Lucrețiu Pătrășcanu.

I. *Istoriografie și considerații metodologice.*

După o îndelungată și vie controversă asupra definirii caracterului acțiunii din 1821 conduse de Tudor Vladimirescu, sperăm că sensul și conținutul evenimentelor respective sînt pe cale de a se lămuri. Clarificarea a presupus — și încă presupune, în continuare —, pe lîngă progresul firesc al cercetării istorice, depășirea, la unii autori, a unor aspecte dogmatice în însușirea concepției marxiste și în aplicarea ei la studiul istoriei societății, consecvența față de această concepție, precum și o competență profesional-metodologică adecvată.

Prima contribuție de autoritate științifică — și, după părerea noastră, cea mai profundă pînă la abordarea marxistă a subiectului — aparține, fără îndoială, lui Nicolae Bălcescu. Notăm, din capul locului, că aprecierile istoricului militant — făcute după trăirea anilor revoluționari 1848/49, cînd posibilitățile de reflecție și comparație erau, firește, mai mari — privesc aspectele majore ale evenimentelor din 1821 : caracterul de revoluție al acțiunii respective — legată organic de cea din 1848, fiecare însă cu nota sa specifică ; în context, programul acestei revoluții — iarăși prin comparație cu cel din 1848 ; raporturile cu Eteria grecească ; rolul și locul maselor în revoluție ; în sfîrșit, impulsul dat de revoluția din 1821 transformărilor revoluționare ulterioare, legătura — pe această linie — cu revoluția din 1848, al cărei „prolog" fusese scris cu 27 de ani în urmă. Asupra detaliilor, N. Bălcescu n-a avut nici vreme să stăruie și nici suficient material documentar n-a avut pentru aceasta. S-ar putea spune că el mai mult a trăit și a simțit evenimentul, înțelegîndu-l cu competența istoricului de bună formație.

Pînă în 1848, N. Bălcescu n-a numit acțiunea lui Tudor cu termenul de *revoluție*. Fără a stărui cît de cît asupra ei, a numit-o *insurecție* sau *mișcare* [1].

Ulterior, comparația prilejuită de experiența anului 1848, reflecțiile mai adînci — fecundate mai mult, acum, de militantismul concepției — l-au condus pe autor la încheierile ferme din cele două studii cunoscute : *Question économique des*

---

* Cu materialul de față anticipăm un studiu mai amplu pe această temă.

[1] Nicolae Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea I-a, ed. Gh. Zane, București, 1940, p. 34 și 123 ; idem, *Opere*, I, ed. critică de Gh. și El. Zane, Ed. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 160.

Principautés Danubiennes şi *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, ambele apărute în 1850 [2].

Acum, pentru N. Bălcescu, ceea ce se petrecuse în 1821 fusese, fără nici un dubiu, *o revoluţie*, „reeditată", cu unele adăogiri şi desvoltări, în 1848. În puţine cuvinte, autorul o defineşte: „Revoluţia de la 1821 a strigat *dreptate* şi a vrut ca tot românul să fie liber şi egal, ca statul să se facă românesc. Ea fu o revoluţie democratică" [3]. În 1821, ca şi în 1848, „partida revoluţionară" conducătoare a urmărit „a mîntui poporul prin popor" [4].

Definind mai în detaliu — şi totuşi, într-o formulare succintă — programul intern şi extern al revoluţiei din 1821, N. Bălcescu scria: „Poarta călcase drepturile ţării; poporul cere ca să le consfinţească din nou; fanarioţii şi ciocoii prădaseră un veac ţeara, poporul cere ca puterea să se ia din mîinile lor, ca tot românul să fie liber şi egal în ţeara lui; într-un cuvînt, cere ca statul să se facă românesc, cere domnirea democraţiei" [5].

De un interes aparte este să reţinem că N. Bălcescu priveşte programul unei atari revoluţii — de genul celei din 1821, al celei din 1848 şi al celei (pentru el) viitoare — ca pe o *sinteză*, preluată şi dezvoltată.

Cu oarecari limite şi confuzii inerente, N. Bălcescu sesizează prefacerile structurale din veacul al XVIII-lea şi de la începutul celui următor. Să recitim cu atenţie textul, atît de cunoscut dar nu îndeajuns preţuit, şi să-l comparăm cu propriile noastre concluzii asupra epocii înfăţişate: „... Fanarioţii, fără ştirea şi voia lor chiar, împlinesc o misie providenţială şi ajutorează progresul. Ei revoluţionează întru tot Ţările Române. Constituţia politică a vîrstei de mijloc cu îndreptatele ei privilegiuri şi tiranii se sdrobeşte. Adevăr că Constituţia lui Mavrocordat. ce se pune în locu-i, nu e mai bună; ţinta ei e mai mult fiscală. Ea regulează însă oarecari ramuri ale statului, sfarmă libertăţile boierilor şi concentrează puterea în mîinile fanarioţilor, cari sdrobesc în puţină vreme, cu totul, vechea aristocraţie feudală şi militară a ţării. Boierii pier de moarte silnică, pribegesc pentru totdeauna în ţări streine sau, ruinaţi cu totul, intră în clasa ţăranilor, de unde ieşiseră ca să chinuiască şi să exploateze pe fraţii lor. O clasă de biurocraţi, numiţi de popor ciocoi, fără ilustraţie şi rădăcină în ţeară, corupţi şi degradaţi, se ridică pe lîngă fanarioţi, în locul pierduţilor boieri. Într-aceeaşi vreme servajul se zdrumică şi el şi ţăranul se declară liber în drept, deşi încă nu în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire şi rămîne în stare de proletar. În sfîrşit, — se apropie autorul, cu analiza, de sfîrşitul unei prime etape de „zdrumicare" a rînduielilor „veacului de mijloc" — „simtimentul naţional, ce se slăbise cu totul în veacul al XVIII-lea *", prin prigonire se hrăneşte şi cîştigă puteri nouă; şi cînd răul ajunge la culme, cînd poporul despuiat cu totul nu mai are ce să mai dea, cînd misia fanarioţilor, de sdrobire a rînduielilor vechi s-a împlinit, atunci un nou atlet, ce de veacuri se părea adormit, se deşteaptă şi se arată în arenă. Poporul se scoală mare, puternic şi îngrozitor şi mătură ţeara de fanarioţi" [6].

Dacă dăm de o parte unele exagerări inerente, explicabile — cum ar fi: punerea „revoluţionărilor" săvîrşite exclusiv pe seama fanarioţilor; „sfărîmarea" privilegiilor boiereşti şi mai ales zdrobirea boierilor ca clasă; romînerea rumânului (vecinului) în starea de proletar după cunoscutele reforme din 1746 şi 1749; chiar şi „măturarea" fanarioţilor numai prin aportul „poporului" — dacă, deci, eliminăm astfel de exagerări, ne rămîne, în esenţă, imaginea corectă a epocii, conţinutul ei istoric principal: transformările revoluţionare care au avut loc în Ţările

---

[2] Nicolae Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea II-a, ed. Gh. Zane, Bucureşti, 1940, pp. 24—26, 53, 85, 101—106.

[3] În *Mersul revoluţiei...*, *Op. cit.*, p. 106.

[4] *Ibidem*, p. 103.

[5] *Ibidem*, p. 101—102.

* În text (evident, eroare): al XVII-lea.

[6] N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea II-a, ed. cit., p. 101.

Române în perioada trecerii de la feudalism la capitalism, perioadă a cărei primă etapă o încheie, în general, revoluția din 1821[7].

Așa înțelegem bine cum, în concepția lui N. Bălcescu, programul revoluției din 1821 reprezintă o *sinteză* programatică, a etapei deja parcurse; cum programul revoluției din 1848 este el însuși o *sinteză* programatică, și anume una care preia pe cea din 1821, dezvoltînd-o cu ideile degajate din prefacerile revoluționare ulterioare, unele adîncite, altele acum inițiate; cum, după 1848, programul revoluției (pentru Bălcescu, viitoare) urma a fi tot o *sinteză* de etapă cu prefaceri revoluționare. În concepția lui N. Bălcescu, fiecare din aceste etape revoluționare și-a avut specificul său, exprimat succint în devizele cunoscute, de el formulate astfel — „dreptate", „dreptate și frăție", „dreptate, frăție, unitate" —, și toate aceste trei etape aparțin aceluiași *proces revoluționar*, adîncit, „maturizat" continuu.

În 1851, avînd — în articolul *Trecutul și prezentul* — ultimul prilej de a se referi în scris la revoluția din 1821, N. Bălcescu considera că „ridicarea lui Tudor fu deșteptarea nației"[8].

Prin urmare, nu printr-o demonstrație materialist-istorică — pe care, obiectiv vorbind, n-o putea face el atunci —, ci datorită bunei sale formații de specialitate, trăirii militante a evenimentelor, posibilității unor comparații pertinente, ca și unei intuiții științifice puțin comune, N. Bălcescu, cea mai reprezentativă inteligență a generației sale, în succintele referiri pe care ni le-a lăsat despre 1821 a putut sădi convingerea că în acel an de „deșteptare a nației" a avut loc o *revoluție*, esențial asemănătoare cu cea din 1848 și ca „prolog" al acesteia.

*

Formulată la acest nivel științific, convingerea a fost puternică și s-a menținut în istoriografia românească pînă în 1947, fiind preluată, între timp, de istoriografia marxistă. Cunoscuta lucrare a lui C. D. Aricescu[9] a fost prima carte bună despre revoluția din 1821, carte care conservă în titlu și în concepție convingerea sădită de N. Bălcescu.

Dar istoriografia românească de pînă la apariția celei de concepție marxistă, istoriografie idealistă în esența ei, nu a putut oferi o demonstrație științifică riguroasă în problema ce discutăm, datorită unor limite obiective, deși mulți reprezentanți ai acestei istoriografii au utilizat, în acord cu tradiția, noțiunea de *revoluție* pentru a defini caracterul acțiunii conduse de Tudor Vladimirescu, cel mai consecvent fiind Dumitru Bodin.

*

Prima importantă contribuție a istoriografiei noastre marxiste care preia teza lui N. Bălcescu, așezîndu-i demonstrația pe baza noii concepții, a fost cea a lui Lucrețiu Pătrășcanu.

Specialist cu o formație științifică complexă, L. Pătrășcanu studiase temeinic — în baza documentației de atunci — problemele trecerii de la feudalism la capitalism în Țările Române, cu precădere problemele agrare, valorificîndu-și cercetările mai întîi în teza sa de doctorat, susținută în 1925 la Universitatea din Leipzig, autorul avînd atunci vîrsta de 25 de ani[10]. În 1933 a început să lucreze la *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, lucrare elaborată în condiții vitrege, prima ediție a cărții apărînd în 1945 iar cea de a doua, revăzută, în 1947[11]. Pro-

[7] Cf. G. D. Iscru, *Contribuții privind formarea modului de producție capitalist în Țările Române*, în „Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol", vol. XV, Iași, 1979.

[8] N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea II-a, ed. cit., p. 119.

[9] C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874.

[10] Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice, 1925—1945*, Ed. politică, București, 1978.

[11] Idem, *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907*, Ed. politică, București, 1969.

blemele primei etape a trecerii de la feudalism la capitalism şi, în context, cele ale „revoluţiei pandurilor din 1821", l-au preocupat pe autor pe aproape o treime din această carte.

Fiindu-i clară destrămarea a ceea ce el numeşte „regimul feudal", evenimentele din 1821 nu puteau fi, pentru L. Pătrăşcanu, decît o *revoluţie* — şi această constatare este esenţială pentru convingerile şi contribuţia sa în materie. Fiindu-i clar şi caracterul *burghez* al respectivei etape revoluţionare, L. Pătrăşcanu observă cu dreptate că „revoluţia din 1821 n-a fost nici în ideologia ei, nici în metodele ei de realizare o revoluţie ţărănească" [12].

Trecînd însă la înfăţişarea obiectivelor revoluţiei din 1821, L. Pătrăşcanu a devenit prizonierul unor limite mai generale ale convingerilor sale ştiinţifice, precum şi al schemei sale „logice" după care înfrîngerea revoluţiei respective „se datorează exclusiv contrazicerilor născute şi dezvoltate în chiar sînul ei" [13]. El nu înţelege, se pare, în totalitate esenţa înnoitoare a sintezei programatice din 1821 şi susţine — în ton şi cu alţi autori — teza eronată privind „capitularea lui Tudor în faţa protipendadei", după intrarea acestuia în Bucureşti şi fixarea taberei la Cotroceni [14]. Practic, deci, revoluţia se oprise şi astfel a devenit foarte logică pentru autor imaginea unui Tudor „abandonat de ţărani" [15]; atît de logică, încît autorul nici n-a mai simţit nevoia sprijinirii afirmaţiei pe documente. Dar şi dacă le-ar fi căutat, nu le-ar fi găsit!

Deşi cu aceste din urmă teze demonstraţia caracterului de revoluţie, dat de autor acţiunii conduse de Tudor, a fost afectată negativ, sîntem de părere că viziunea de ansamblu a lui Lucreţiu Pătrăşcanu asupra realităţilor perioadei de trecere de la feudalism la capitalism în Ţările Române — viziune din care, ulterior, prin cercetare şi regîndire se puteau elimina unele limite — a fost, pentru istoriografia marxistă, cea mai importantă contribuţie în problema ce discutăm.

Dar soarta autorului şi a cărţii sale a făcut să nu se mai meargă mulţi ani, după 1947, pe această direcţie de cercetare, acţiunea condusă de Tudor Vladimirescu fiind numită, de aci înainte, *răscoală*, denumire reţinută şi în titlul colecţiei de izvoare, apărută între 1959—1962 [16].

*

Mai întîi, în cursul predat în facultatea de istorie din Bucureşti, apoi într-o comunicare, tipărită în 1971 [17], prof. Vasile Maciu a numit acţiunea din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu: *mişcare revoluţionară*. Sub acest titlu a apărut şi capitolul respectiv în *Tratatul* de istorie [18], capitol scris de acad. Andrei Oţetea. Autoritatea ştiinţifică a profesorului V. Maciu, apoi — cum vom vedea — neputinţa academicianului A. Oţetea de a convinge că în 1821 a avut loc o revoluţie, în sfîrşit, chiar după reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu (1968), insuficienţele argumentaţiei acestuia din urmă, au impus în istoriografia noastră caracterizarea dată de prof. V. Maciu, caracterizare pe care unii cercetători o acceptă şi acum, deşi evită s-o formuleze ca atare în materialele scrise.

În concepţia profesorului V. Maciu, „orice revoluţie are un moment de insurecţie" [19]. Acţiunea condusă de Tudor a fost, după d-sa, o insurecţie, cum a denumit-o şi K. Marx. Ea nu s-a ridicat însă la nivelul unei revoluţii. Pentru aceasta ar fi fost necesar, după prof. V. Maciu, „ca, în afară de Tudor Vladimirescu, cel puţin căpitanii lui, elemente negustoreşti şi chiabureşti de la sate, să

[12] *Ibidem*, p. 65.

[13] *Ibidem*, p. 64.

[14] *Ibidem*, p. 88; cuvintele citate reprezintă titlu de capitol!

[15] *Ibidem*, p. 79.

[16] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*. Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1959—1960 (5 volume).

[17] Vasile Maciu, *Caracterul mişcării lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii", rev. de ist., tom. 24 (1971), nr. 5.

[18] Vezi *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964.

[19] V. Maciu, *loc cit.*, p. 947.

fi fost stăpîniți de ideologia dacoromânismului și de ideile revoluționare burgheze"[20]. Or, după părerea autorului, așa ceva nu se poate susține. După d-sa, căpitanii și pandurii lui Tudor, „în afara urei elementare contra boierilor, erau sub influiența creștinismului ortodox cosmopolit, convinși că trebuia continuată lupta contra turcilor în numele credinței creștine"[21]. Așa a crezut prof. V. Maciu că se poate explica „ușurința" cu care căpitanii și-au „trădat" conducătorul, la Golești, încrederea răminîndu-le în eteriștii care, firește, continuau să lupte pentru credință *(za vera)*.

Prof. V. Maciu mai contestă că acțiunea condusă de Tudor a avut un program revoluționar. Îi „recunoaște" doar „elemente de program". În sfîrșit, acțiunea respectivă nu s-a putut ridica la nivelul de revoluție, după d-sa, fiindcă „n-a înlăturat privilegiile feudale și nici unul din actele lui Tudor nu indică o asemenea intenție din partea sa"[22]. O nedumerire elementară: dacă Tudor n-a avut nici cel puțin *intenția* de a înlătura privilegiile feudale, cum a ajuns autorul la concluzia că, dacă Tudor ar fi devenit domn al țării, recunoscut de Poartă, „orînduirea feudală ar fi fost grav compromisă"[23].

Deci, concluzionează prof. V. Maciu, acțiunea condusă de Tudor, neputînd fi considerată „revoluție antifeudală", trebuie s-o considerăm „mișcare revoluționară antifeudală și națională", căci: a fost pregătită și organizată din timp, a avut „elemente de program", o conducere ostășească fermă iar Tudor a cîrmuit aproape două luni „în numele poporului și, în bună măsură, contra boierilor". Pe autor nu l-a deranjat faptul că nu poate fi numită „antifeudală" o acțiune care nici „intenții" nu i se recunosc în acest sens; că pregătirea și organizarea din timp, ca și conducerea ostășească fermă nu sînt atribute exclusive ale acțiunilor revoluționare; după cum nu ne-a demonstrat nici conținutul antifeudal al „elementelor de program" despre care vorbește, dimpotrivă le-a contestat chiar „intențiile" antifeudale. Într-o atare situație, cum putea să conducă Tudor țara, două luni, fie și numai „în bună măsură", „contra boierilor"? Și cu aceasta, în sfîrșit, autorul n-a fundamentat nici conceptul de *mișcare revoluționară*, nici, mai ales, n-a demonstrat cum acțiunea condusă de Tudor s-ar putea încadra într-un asemenea concept. În fond, și revoluția, cu conținutul de „moment" revoluționar, este, generic, tot o „mișcare revoluționară" sau „mișcare cu caracter revoluționar" de un anumit nivel, care-i conferă denumirea dată de clasicii marxismului, spre a o deosebi de alte acțiuni ce n-au atins un atare nivel. În cele din urmă, nu putem admite decît că prof. V. Maciu a „fundamentat" caracterizarea dată la nivelul teoretic-metodologic: dacă n-a fost *răscoală* și nici *revoluție*, atunci a fost *mișcare revoluționară*. După părerea noastră, o asemenea „fundamentare" nu poate fi luată în serios.

În finalul studiului, combătînd — fără a-i cita — pe autorii care numeau acțiunea condusă de Tudor *revoluție*, prof. V. Maciu adaugă că „neputința ei (a acțiunii lui Tudor, n.n., G.D.I.) de a se ridica la nivelul unei revoluții a fost cauzată însă de insuficienta dezvoltare a germenilor capitalismului atît în Țările Române cît și în sud-estul Europei"[24].

Nivelul științific și metodologia argumentării la autorul analizat pun în evidență atît nivelul de cunoaștere și înțelegere a concretului istoric cît și modul de aplicare a concepției marxiste la acest concret istoric. A reieșit, sperăm, că prof. V. Maciu, atunci cînd a vorbit de *revoluție*, a dat conceptului un singur conținut, acela de „moment" revoluționar, deși în alte lucrări — și la curs — admitea existența unui proces revoluționar mai îndelungat, pe care însă nu s-a gîndit niciodată să-l asimileze — în ce privește dezvoltarea societății în ansamblu — cu „epoca de revoluție socială" de care vorbește K. Marx, deci să-l asimileze cu *revoluția socială* în sensul cel mai larg și mai complet al expresiei, revoluție care

[20] *Ibidem*, p. 948.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, p. 949.

asigură trecerea de la un mod de producție la altul superior. Iar modul de a gîndi al profesorului și-a pus amprenta pe gîndirea celor pe care i-a format în facultate sau ca autor. Dealtfel, pînă nu demult, quasitotalitatea istoriografiei noastre — ca și pe treptele de învățămînt, în consecință — ne „obișnuise" cu acest mod de a gîndi despre revoluție. Dacă întrebai pe cineva, specialist chiar, cînd a avut loc revoluția burgheză în Țările Române, ți-ar fi răspuns prompt: în 1848/1849. Dar cînd, în pragul deceniului pe care îl trăim, a reapărut, istoriografic, o nouă revoluție, cea din 1821, evenimentul a produs aproape un șoc. Unii l-au „suportat" cu „înțelepciune", dar alții și-au reconsiderat întregul mod de a gîndi marxist. Personal, ne-am spus un punct de vedere [25] și asupra lui vom reveni mai jos. Aici ținem să mai adăugăm, tot în legătură cu modul de a gîndi al profesorului V. Maciu, că, precum s-a văzut, „modelul istoric" a jucat un rol important, în argumentarea d-sale, pentru a recunoaște unor realități istorice românești „dreptul" de a se fi ridicat la acel nivel. Și aceasta nu în ce privește *esența* „modelului", ci formele lui specifice de manifestare. Astfel, pentru ca acțiunea lui Tudor să poată fi considerată revoluție, trebuia, între altele, ca „cel puțin căpitanii lui", alături de el, „să fi fost stăpîniți de ideologia dacoromânismului și de *ideile revoluționare burgheze*" (s.n., G.D.I.), probabil ca într-una din revoluțiile burgheze „clasice". Autorul n-a căutat formele românești de manifestare în epocă a ideologiei burgheze iar pe boierii contemporani cu Tudor, cel puțin pe cei „făgăduiți" acestuia sau pe cei cu care Tudor a conlucrat în redactarea unor importante acte de gîndire revoluționară, atunci, prof. V. Maciu i-a exclus cu desăvîrșire dintre purtătorii unei atari ideologii. Pentru d-sa, ca și pentru alți autori dealtfel, revendicările, dezideratele formulate de unii boieri înainte de 1821, ca și după evenimentele respective, au rămas niște revendicări „ale boierilor". Cel mult, autorul a admis că în 1821, alături de o „burghezie în formare", exista o „boierime reformatoare" — firește, aceasta din urmă, nepurtătoare a ideologiei cu caracter burghez.

Desigur, cu atîtea probleme de „pus la punct" era exclusă caracterizarea acțiunii conduse de Tudor ca revoluție. Rămîne, cel puțin pentru noi, curios cum cu asemenea nivel de argumentare caracterizarea acțiunii respective ca „mișcare revoluționară" a fost acceptată. Mai observăm, în finalul acestei analize, că față de M. Kogălniceanu, dar mai ales față de N. Bălcescu autorul trebuia să manifeste mai multă probitate științifică, înfățișîndu-ne aprecierea *reală* a primului față de revoluția din 1821 și contribuția foarte importantă a celui de al doilea pe linia definirii caracterului acesteia sau, cel puțin, să ne fi arătat unde N. Bălcescu a greșit și trebuie corectat.

Ceea ce a rămas totuși pozitiv din contribuția profesorului V. Maciu a fost — într-o lungă perioadă în care s-a utilizat, istoriografic și în predare, termenul de *răscoală* pentru acțiunea condusă de Tudor — sublinierea caracterului *revoluționar* al acțiunii, cu toate defectele argumentării, arătate mai sus.

•

Pentru prima dată într-un studiu publicat, acad. Andrei Oțetea a numit acțiunea lui Tudor Vladimirescu cu termenul de *revoluție* în 1967 [26], deși începuse să susțină cu cîțiva ani în urmă această caracterizare. După ce, în studiul citat, autorul face o sumară incursiune istoriografică, ajunge la concluzia că este un pionier în definirea și demonstrarea caracterului de revoluție al acestei acțiuni. N. Bălcescu fusese expediat în 7 rînduri iar L. Pătrășcanu, a cărui reabilitare se pregătea, fusese complet omis. În continuare, suprapunînd simplist și confuz, peste concretul istoric, cunoscuta caracterizare a lui V. I. Lenin privind geneza unei

[25] G. D. Iscru, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României, cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în „Revista de filozofie", tom. XXII, 1975, nr. 6.

[26] Acad. Andrei Oțetea, *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, în „Studii", rev. de ist., tom. 20 (1967), nr. 4.

revoluții de acest fel, în final realizează demonstrația caracterului de revoluție pentru acțiunea condusă de Tudor la nivelul științific : „eu cred" [27].

Ideile și „demonstrația" din acest studiu au fost introduse apoi de autor în ediția din 1971 a cunoscutei sale lucrări apărută în 1945. În această a doua ediție a cărții [28], larg popularizată și printr-un rezumat [29], autorul își reia integral teza de bază afirmată în 1945 privind subordonarea acțiunii lui Tudor față de Eterie. Deși își propusese, probabil, să convingă despre caracterul de revoluție al acestei acțiuni, nu schimbă aproape nimic din cele afirmate în 1945. Astfel, regăsim aci aproape aceeași subestimare, am zice ridiculizare, a principalului document programatic — „Cererile norodului românesc" —, fără o analiză de fond ; [30] regăsim pe același Tudor Vladimirescu „subordonat" și „mandatar" al Eteriei, autorul considerînd că teza i-a fost întărită de un document descoperit în 1955 ; [31] îl regăsim pe Tudor — firește, după părerea autorului — ca trădător al „maselor populare" în profitul boierilor și pentru „secretul" lui de a ajunge domn [32] și ca trădător al Eteriei în profitul turcilor [33]. Acum însă, în 1971 — și fără ca pe autor să-l fi deranjat faptul că cele afirmate anterior nu-i permiteau o atare concluzie —, Tudor nu mai apare în final, ca „irremediabil pierdut", așa cum se întîmplă în istorie cu „toți aceia care au căzut în asemenea situații false" [34], ci, împotriva întregii logici a expunerii de pînă aci și a unor afirmații clare din prefața cărții [35], Tudor apare dintr-odată ca „victimă" a complotului eterist și ca „erou" al „primei revoluții de eliberare națională din istoria României" [36].

Pentru judecățile de valoare asupra lui Tudor, mai puțin cea finală, autorul aduce în sprijin și pe Nicolae Iorga, cu un citat rupt din context [37], și pe Lucrețiu Pătrășcanu (reabilitat între timp), cu una din schemele lui „logice" [38].

Introducînd în finalul acestei cărți concluziile studiului din 1967, acad. A. Oțetea își încheie „demonstrația" privind caracterul de revoluție al acțiunii lui Tudor în același mod „științific", ca și atunci. Invocînd, ca urmare a revoluției, restabilirea domniilor pămîntene, autorul își încheie „demonstrația" pe un ton cînd interogativ, cînd imperativ.

Demonstrația nu a convins, dar a rămas, conservată în titlul unei cărți socotită ca reprezentativă, denumirea de *revoluție*.

Că demonstrația nu a convins, o dovedește menținerea caracterizării dată de prof. V. Maciu în materialele cuprinse în numărul aniversativ al principalei reviste a Institutului „N. Iorga" („Studii", rev. de ist., tom. 24, 1971, nr. 1), cu toate că o anumită împrejurare a făcut ca pe coperta revistei și în „sumar" rubrica sub care apăreau materialele respective să fie intitulată : „150 de ani de la *răscoala* lui Tudor Vladimirescu". Că este așa, o dovedește cel mai bine reeditarea, peste doi ani, a unei lucrări din 1962 aparținînd cercetătorilor Dan Berindei și colonel în rez. Traian Mutașcu [39]. Și lucrarea aceasta conserva în titlu caracterizarea dată de prof. V. Maciu acțiunii lui Tudor. Și o altă lucrare, a

[27] *Ibidem*, p. 678 și 679.

[28] Acad. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*. Ed. științifică, București, 1971, 564 p.

[29] Acad. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu '821*, colecția „Biblioteca de istorie", București, 1971, 214 p.

[30] Acad. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, pp. 390—391.

[31] *Ibidem*, p. 9, 187 și urm., p. 418.

[32] *Ibidem*, pp. 336—339, 375 și 429.

[33] *Ibidem*, pp. 354 și 415—418.

[34] Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești*, București, 1945, p. 366.

[35] Acad. A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, p. 8.

[36] *Ibidem*, pp. 422—431 și 509.

[37] *Ibidem*, p. 428.

[38] *Ibidem*, p. 430.

[39] Dan Berindei și Traian Mutașcu, *Aspecte militare ale mișcării revoluționare din 1821*, Ed. Militară, București, 1973. În 1962, cartea se intitula : *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*. Ed. Militară.

lui Dan Berindei singur [40], utiliza aceeași caracterizare atît în titlu cît și în tratare.

Cu toate acestea, perioada în care acțiunea condusă de Tudor fusese numită *răscoală* sau *răscoală populară* — trecuse. Contribuția științifică cea mai importantă, pe linia demonstrării caracterului de revoluție, a fost, după părerea noastră, cea a lui Lucrețiu Pătrășcanu, reabilitat între timp. Dacă, precum am spus, L. Pătrășcanu nu ducea pînă la capăt demonstrația, afectată și de unele scheme „logice" fără acoperire documentară, viziunea generală ce se degaja din *Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907* — prima lucrare cu care începuse editarea operelor sale (1969) —, ca și din teza sa de doctorat, pregătită și ea pentru editare [41], oferea suficiente temeiuri pentru a accepta caracterizarea dată de el, în istoriografia marxistă, acțiunii lui Tudor și a orienta cercetarea de specialitate în această direcție. Caracterizarea dată de prof. V. Maciu fusese acceptată în istoriografie datorită autorității științifice generale a autorului, căci demonstrația, cum am arătat, nu era de acceptat. Între timp, un istoric de mare prestigiu, acad. C. C. Giurescu, optase definitiv, în ce privește denumirea acțiunii lui Tudor, pentru conceptul de *revoluție*, numind-o „prima revoluție burghezo-democratică din trecutul Țării Românești" fără însă a schița vreo demonstrație [42].

În aceste condiții a apărut, în 1974, ca proiect, *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, document în care acțiunea lui Tudor era caracterizată ca revoluție și din 1821 se propunea începerea epocii moderne în istoria României. Fraza, acum foarte cunoscută nouă, a fost reținută exact în textul definitiv al *Programului*, adoptat la Congresul al XI-lea al P.C.R. [43]. Caracterizarea avea, cum am arătat, suficiente temeiuri științifice și ea era de natură să stimuleze cercetarea de specialitate pentru a îndrepta unele erori și a elimina unele confuzii, astfel încît să se ofere o demonstrație științifică integrală, fără minusurile menționate.

În ce ne privește, avînd ca principală preocupare științifică studiul perioadei de trecere de la feudalism la capitalism în Țările Române, chiar în acei ani primisem însărcinarea din partea catedrei de istoria României (facultatea de istorie, București) să elaborăm o fascicolă de curs universitar în legătură cu evenimentul aici în discuție. Aprofundînd cercetarea, mărturisim că nu ne-a fost deloc ușor să ieșim din unele „scheme" cu care autorități în materie ne „obișnuiseră" gîndirea. Mai întîi, ni s-au lămurit probleme mai generale, de periodizare istorică și, în context, cele ale revoluției din 1821. Clarificarea metodologică, de cea mai mare importanță, pentru înțelegerea evenimentului, a făcut obiectul unui studiu special, deja citat (supra, p. 10, nota 1), reluat pe scurt în fascicola de curs, apărută în 1975 la tipografia Universității București [44].

Între timp a apărut excelenta lucrare a profesorului Mircea Radu [45]. Dar cum aceasta nu a abordat problema caracterizării acțiunii lui Tudor ci a cercetat, cu toată atenția, raporturile ei cu Eteria, infirmînd categoric teza principală a lui Andrei Oțetea — afirmată în 1945 și reluată în 1971, fără să analizeze în

[40] Dan Berindei, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, Ed. de l'Acad. de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1973.

[41] Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice, 1925—1945*, Ed. politică, București, 1978.

[42] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Ed. științifică, București, 1972, p. 230.

[43] Proiectul *Programului*, Ed. politică, București, 1974, p. 15 ; textul definitiv, aprobat de Congresul al XI-lea, Ed. politică, București, 1975, p. 31.

[44] Asist. dr. G. D. Iscru, *Prelegeri de istorie modernă a României. Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1975.

[45] Mircea T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1977. Vezi și recenzia noastră la această carte, în „Revista arhivelor", nr. 2/1979.

mod științific izvoarele (așa cum precizasem noi înșine în menționata fascicolă de curs), am socotit de cea mai stringentă actualitate și necesitate, după apariția amintitei caracterizări în Programul partidului, difuzarea în cercuri cît mai largi a demonstrației pe care o realizasem. Pînă la prezentul studiu eforturile în acest sens ne-au fost însă zadarnice sau zădărnicite.

•

Aprofundarea concretului istoric al Țărilor Române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism și efortul de aplicare mai adecvată a concepției materialist-istorice la înțelegerea acestuia ne-a condus la cîteva concluzii [46], pe care le reluăm aici pe scurt.

Concepînd *revoluția socială* ca proces revoluționar obiectiv, cu durată mai mare sau mai mică în timp, proces care asigură, pe linia progresului istoric, trecerea de la un mod de producție dominant la altul, înseamnă că revoluții de genul celor petrecute la anumite date — de pildă: 1642, 1789, 1848 etc. — oricît de importante au fost, trebuie considerate ca „momente" revoluționare, încadrate organic în „epoca de revoluție socială" (cum a mai numit K. Marx procesul revoluționar amintit).

Deci, în cazul nostru, revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu poate fi luată în considerație numai ca „moment" revoluționar, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Așa considerînd-o, ne dăm seama cît de inadecvat a fost efortul unor cercetători care, sub presiunea „modelului" istoric, în loc să caute formele de manifestare specifice organismului social românesc în acest „moment" revoluționar, ca dealtfel și în întreaga perioadă de trecere, au căutat aici și *clasa* și *ideologia* în formele „clasice" de manifestare. Mai mult, neanalizînd documentele după regulile criticii de text și în contextul istoric, au pretins, pentru a „recunoaște" în 1821, la noi, un „program revoluționar", formulări „clare", poate ca în revoluția franceză sau, „cel puțin", ca în 1848 în țara noastră. „Negăsind" toate acestea, au primit cu toată prudența și rezerva caracterizarea de revoluție dată acțiunii conduse de Tudor Vladimirescu.

Studiul nostru, deja citat, permițînd abordarea întregii problematici dintr-un unghi ce ni se pare mai adecvat, ne facilitează, credem, înțelegerea mai corectă a trecerii de la feudalism la capitalism și, în context, problematica revoluției din 1821.

Dacă revoluția socială este o problemă a întregei societăți, teoretic înseamnă că toate clasele sociale, cu excepții care confirmă regula, sînt interesate în trecerea care se produce, de la o orînduire la alta — firește, fiecare în limita intereselor și a viziunii proprii. În perioada pe care o discutăm, trecerea se face între societăți cu unele — importante — caracteristici asemănătoare (societăți cu clase antagoniste și cu exploatare a omului de către om) și acest raționament teoretic se verifică pe concretul istoric, inclusiv pe cel românesc. Cu siguranță că trecerea de la capitalism la socialism impune raționamentului menționat nuanțări și retușuri.

Clasa dominantă și exploatatoare a orînduirii feudale nu dispare „zdrobită" de cea „nouă" care „se naște", ci ea se transformă în chip revoluționar, devenind, în timp, parte componentă a clasei dominante și exploatatoare a orînduirii capitaliste. Dispar și decad indivizii, din vechea clasă, care nu se transformă sau cel puțin nu se adaptează mersului înainte. Sînt cazuri, relativ puține, de „patologie socială", care nu dau nota dominantă în procesul de transformare revoluționară a vechii clase. Acest raționament nu ne poate duce cu gîndul, în nici un caz, la „dispariția" luptei de clasă — căci, în epocă, antagonismele există și se accentuează —, ci, mai de grabă, la depistarea unei nuanțe noi a acestei lupte, pe lîngă cele cunoscute, anume: lupta „cu sine însuși" în interiorul vechii clase

[46] G. D. Iscru, *Observații metodologice..., loc. cit.*; idem, *Contribuții privind formarea modului de producție capitalist..., loc. cit.*; o redacție mai largă a acestui din urmă studiu a apărut sub formă de curs special: lector dr. G. D. Iscru, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în Țările Române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, București, 1979.

și înlăuntrul fiecărui individ în cursul transformării revoluționare sau al adaptării la mersul înainte al societății. Numai că — urmîndu-ne raționamentul —, *concepem lupta de clasă în această perioadă de trecere ca o luptă în jurul soluțiilor de trecere iar nu între clase care „încearcă să tragă istoria înapoi" și clase care, numai ele, se situează pe direcția ce duce la victoria modului de producție capitalist, superior feudalismului.* Firește, în această luptă obiectivul politic principal este cucerirea puterii, succes care deschide calea unei soluții sau a alteia.

Aprofundarea concretului istoric românesc din epoca ce discutăm ne arată, de pildă, boierimea angajată pe direcțiile majore de trecere la capitalism — statornicirea proprietății depline asupra principalelor mijloace de producție și a relației de muncă bazată pe contract —, cea mai mare parte a ei manifestînd însă un exclusivism de clasă care mergea, la unii, pînă la lipsa de răspundere față de interese superioare ale țării. În aceste condiții a fost posibilă și firească desprinderea, din rîndul acestei boierimi exclusiviste, a unor grupări politice, cu liderii lor, grupări care au promovat soluții mai adecvate pentru trecerea de care vorbim, avînd ca sprijin „presiunea de jos" a maselor populare, atunci covîrșitor țărănești, mase interesate ele însele în rezolvarea problemei proprietății. Au avut, aceste „mase", și un punct de vedere, o soluție la această problemă majoră.

În *această* perioadă de trecere, clasa care conduce procesul revoluționar — clasă, ea însăși, în formare — este *burghezia.* Pentru ca aparențele să nu ne ducă la dogmatism, să reținem, după clasicii marxismului, trăsătura de bază a acestei clase noi, care în perioada aceasta se formează și apoi devine clasa dominantă în orînduirea capitalistă. Pornind de la contribuția majoră a lui K. Marx în problema difinirii claselor [47], *burghezia* este și ea *legată de o anumită fază istorică de dezvoltare a producției, adică de dezvoltarea cu precădere a producției-marfă, avînd la bază proprietatea de tip capitalist.* Reținînd ceea ce a adăugat și Fr. Engels, reprezentanții noii clase erau *„în primul rînd și exclusiv producători de mărfuri și negustori"* [48].

În perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țările Române, marile domenii funciare devin principalele izvoare de producție-marfă. Pe măsură ce, în cuprinsul lor, avansează relația capitalistă de proprietate și de muncă [49], producția marfă are la bază noul tip de relație. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai întîi în Țara Românească, crește mult mai repede ca înainte numărul tîrgurilor și al bîlciurilor, cele mai multe pe domenii boierești și mănăstirești [50]. Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, velnițele din Moldova — situate, covîrșitor, pe moșii boierești și mănăstirești — puteau să prelucreze întreaga cantitate de cereale a țării iar în 1818 s-a înființat aci „Societatea pentru încurajarea industriei naționale", în frunte cu marele boier Iordache Rosetti-Roznovanu [51]. Reținem, ca semnificativă, replica boerilor, după 1812, la obiecția autorităților că se va compromite aprovizionarea cu cereale a populației dacă velnițele se vor înmulți : boierii răspund că „dorința de a cîștiga cu velnițele va sili pe proprietari să producă mai multe cereale" [52]. În ceea ce privește exportul, reținem, după o cercetare recent publicată, că dacă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cel mai căutat și mai însemnat produs îl constituiau vitele, la începutul secolului al XIX-lea cerealele trec pe primul plan. După o apreciere din 1822 a consulului austriac, „Cele mai importante

[47] *Marx către Weydemeyer,* 5 martie 1852, în K. Marx—Fr. Engels, *Opere alese,* vol. II, București, 1952, pp. 414—415.

[48] Fr. Engels, *Socialismul juridic,* în Marx—Engels—Lenin, *Despre religie,* Ed. politică, București, 1974, p. 399.

[49] G. D. Iscru, *Aspecte...,* curs special, 1978.

[50] Georgeta Penelea, *Les Foires de la Valachie pendant la période 1774—1848,* Ed. de l'Acad. de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1973.

[51] Al. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală,* în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol", vol. VIII, Iași, 1971, p. 151.

[52] Acad. Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism),* Ed. R.S.R., București, 1977, p. 12.

articole ale acestui comerț sînt produsele naturale ale țării, îndeosebi cereale de tot felul, mai ales grîu, porumb, mei, apoi vite cornute, oi și rîmători"[53]. Cît privește proveniența acestor produse, o relatare din 1819 preciza că în Țara Românească „cele mai multe din diferitele feluri de produse exportate sînt produse mănăstirești, boierești și mai ales ale negustorilor care au moșii..."[54]. În Transilvania, situația este similară[55] (pentru acest principat cercetările respective sînt mai puține).

Am rămas la anii anteriori și imediat următori revoluției din 1821, pentru a arăta că raționamentul formulat mai sus se verifică în acest „moment" istoric. Ulterior, aceasta fiind direcția, astfel de realități ies tot mai mult în relief.

Alături de arendași — deja, categorie socială distinctă — și de negustori, de meșteșugarii care reușesc să se îmbogățească, „stăpînii" pămîntului, ai marilor domenii se antrenează tot mai mult în producția de mărfuri și în desfacerea ei. Pămîntul — cu cît putea el să dea — își mărește mult prețul, atît cel nominal cît și cel real, în perioada 1800—1821[56]. Recunoaștem că cercetările privind antrenarea „stăpînilor" pămîntului în producția de mărfuri și în desfacerea ei pînă la Regulamentul organic — și, în ce ne privește aici, pînă în 1821 — sînt abia la început, dar cele de pînă acum nu lasă nici un dubiu că aceasta era direcția de înaintare.

După ce am arătat efortul „stăpînilor" de a-și transforma „stăpînirea" în proprietate deplină, cu formulări mai voalate sau mai precise în codurile de legi din ajunul revoluției din 1821[57] și cu rezultate pe care cercetarea încă urmează a le mai consolida, adăugirea de mai sus vine să „jaloneze", în continuare, direcția pe care „vechea clasă", transformîndu-se, devine tot mai mult parte importantă a clasei dominante și exploatatoare a „evului" celui nou, alături de categorii sociale tipice care cunosc o dezvoltare fără precedent.

Indivizii, grupările sociale care alcătuiesc această clasă în formare, se grupează și se regrupează pe parcurs, în funcție de antrenarea mai pronunțată sau mai slabă în noua fază de dezvoltare a producției, ca și în funcție de interese concrete și de limite de gîndire și înțelegere a „spiritului vremii". De aici, atîtea inconsecvențe și oscilații, ca și evantaiul de atitudini politice manifestate în întreaga perioadă de trecere de la feudalism la capitalism, inclusiv în 1821.

S-a înțeles, deci, că într-o țară în care orașul a avut o puternică angajare agricolă pînă în plină epocă modernă; într-o țară în care cele mai multe așezări urbane în evul mediu și în perioada de trecere la capitalism le găsim pe domenii boierești sau mănăstirești; într-o țară în care chiar în orașele-capitală boierii și mănăstirile aveau întinse „stăpîniri"; în sfîrșit, într-o țară în care principala sursă a producției-marfă în perioada de trecere ce ne preocupă a fost marele domeniu funciar; într-o asemenea țară *burghezia în formare* nu trebuie căutată exclusiv în mediul urban, legată de un anume tip de industrie producătoare de mărfuri sau de alte ramuri ale economiei cu localizare urbană. În 1860, deci către sfîrșitul acestei perioade de trecere, economistul P. S. Aurelian, în adresa cu care propunea să țină un curs de „Economie publică aplicată la agricultură, comerciu și

---

[53] *Ibidem*, p. 48.

[54] *D.I.R., Răscoala din 1821*, I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, nr. 75.

[55] Vezi tezele de doctorat recent susținute: Ileana Șuta, *Economia agrară pe domeniile Oradea și Beiuș ale episcopiei romano-catolice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, București, 1977; Caius Teodorescu, *Dezvoltarea social-economică, politică și culturală a românilor brașoveni în perioada 1780—1848*, București, 1977; vezi și cercetările, mai cunoscute, ale Mariei Roșca-Rosen și Liviu Botezan.

[56] Mircea N. Popa, *La circulation monétaire et l'évolution des prix* en Valachie (1774—1831), Bucarest, 1978, p. 226.

[57] G. D. Iscru, *Op. cit.*

industrie", făcea precizarea că *„agricultura* va fi obiectulu principalu alu aquestui cursu, fiindquă ea *este industria noastră principală"* [58]. Iar în 1861, într-una din circularele cu care Eforia instrucțiunii publice insista pentru *plantarea duzilor și aducu cu sine avuția și prosperitatea..."* [59]. Am văzut mai sus, pentru ce, „industrie" *creșterea gîndacilor de mătase,* preciza că aceasta este *„una din industriile ce* se înființase în Moldova o „societate".

Prin urmare, „originea" acestei noi clase este foarte diversă, de la negustorii asupra cărora cercetătorii nu fac nici o „obiecție", pînă, să zicem, la boieri ca Grigorie Brîncoveanu sau Filip Lenș, care aveau, în 1828, 16, respectiv 18 bîlciuri pe moșiile lor [60] sau la cei care elaboraseră cunoscutele coduri de legi din ajunul revoluției din 1821 și se străduiau să le aplice.

Din punctul de vedere al dezvoltării procesului revoluționar obiectiv, lupta se dădea, cum deja am spus, în jurul soluției de trecere de la feudalism la capitalism și ar fi fost relativ ușoară, pe plan intern, victoria grupărilor care promovau ori susțineau soluția cea mai potrivită de trecere. Problema se complica însă mult datorită statutului juridic extern al Țărilor Române. Orice acțiune internă mai importantă, inițiată și condusă cu toată răspunderea pentru soarta țării, a fost, începînd cu 1821, în întreaga perioadă despre care vorbim, marcată de grija pentru a nu agrava statutul juridic extern și de efortul pentru a-l ameliora.

În 1821 a existat o grupare politică, cu o importantă bază socială și sprijinită de „presiunea de jos" a maselor — ele însele cu un punct de vedere ce s-a văzut în cursul evenimentelor —, care a formulat, împotriva soluției exclusiviste [61], o soluție mai adecvată pentru rezolvarea problemelor interne și a căutat să și-o impună pe calea unei insurecții dusă cu toată grija pentru a evita o intervenție străină. Această grupare a avut în frunte pe Tudor Vladimirescu — tipic reprezentant al burgheziei în formare. Cu ajutorul boierilor „făgăduiți" (care n-au fost eteriști, cum n-a fost nici el!) a realizat Tudor pregătirea politică a revoluției. *„Și să să aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni. Aceia sînt ai noștri și cu noi dinpreună vor lucra binele, ca să le fie și lor bine, precum ne sînt făgăduiți!"!* — avea să spună Tudor în Proclamația „de la Padeș" [62]. Averile lor urmau să fie cruțate, ca și „binele" și „casa" sprijinitorilor direcți sau potențiali: negustători, orășeni, țărani. După tratativele din 18—23 martie 1821, boierii rămași în București l-au sprijinit substanțial pe Tudor în „cererea dreptăților" țării. Documentele din acest timp, cîte au ajuns pînă la noi, conservă în ele și gîndirea politică a acestor boieri, pe care o întîlnim parțial și înainte de 1821 și, mai ales, după înfrîngerea revoluției. Conlucrarea cu acești boieri, acum de-a dreptul înspăimîntați, Tudor o dorea și după retragerea din București, cînd hotărîse să trimită „vremelnica orînduire" boierească la M-rea Cozia.

Așa cum am observat, atunci cînd a precizat condițiile obiective și subiective care conduc la declanșarea unei revoluții — revoluție cu conținutul de „moment" revoluționar —, V. I. Lenin, a avut în vedere, în primul rînd, revoluția socialistă — și aceasta într-un anumit moment istoric —, și numai în al doilea rînd a considerat că nu greșește dacă admite că, în general, precizările pot fi valabile și pentru alte „epoci revoluționare" [63]. În alte epoci revoluționare situația poate să difere de la un concret istoric la altul. Raționamentul și precizările lui V. I. Lenin ne pot ajuta atunci atunci cînd le aplicăm la un anumit concret istoric iar nu la modul general, făcînd abstracție de condițiile specifice.

---

[58] Arh. St. Buc., fond. Ministerul cultelor și instrucțiunii publice, ds. 304/1860, f. 203.

[59] *Ibidem,* f. 223.

[60] Marcel Ciucă, *Un perilipsis al bîlciurilor și tîrgurilor din Țara Românească,* în „Revista arhivelor", nr. 2/1969, pp. 271—280.

[61] G. D. Iscru, *Aspecte...,* p. 54.

[62] *D.I.R., Răscoala din 1821,* I, nr. 110 (s.n., G.D.I.).

[63] G. D. Iscru, *Considerații metodologice privind epoca modernă în istoria României,* în Anuarul..., Inst. de ist. „A. D. Xenopol" nr. XIII/1978.

În 1821, de pildă. Am discutat mai sus despre aportul unei părți a boierimii mari la evenimentele revoluționare, aport anunțat încă din Proclamația „de la Padeș" (supra, p. 22). În ce privește componența „Adunării norodului", datele sînt cel puțin la fel de elocvente. Circa 45% dintre căpitanii oștirii revoluționare erau mici boieri sau „parte boierească" de la țară [64], oameni legați mai strîns de noua fază istorică a procesului de producție. În orașele intrate sub autoritatea lui Tudor — Pitești, Curtea de Argeș, București, pentru care avem date [65] — negustorii și meșteșugarii au răspuns dispoziției conducerii revoluției de a asigura securitatea orașului, alături de trupa de panduri special destinată acestui scop. În a doua proclamație către bucureșteni, Tudor ținea în mod special să i se trimită „din toate iznafurile cîte un om cu adeverință în scris spre încredințare" [66]. În cea de a treia proclamație către bucureșteni, apelul se făcea, întîi la boieri și negustori iar apoi, firește, la „tot norodul". În apel, limbajul era ca pentru niște orășeni cultivați, care știau ce este aceea renaștere [67]. La 26 martie, cînd Tudor era deja la Cotroceni, avem știrea că în Craiova, cu o zi înainte, „s-au strigat... prin tărg că toți negustorii, arnăuți și toți cari au arme să meargă la ordiia cea mare împărătească la Jitiian și să să scrie și să să bată pentru partida și pentru lege". Firește, ca întotdeauna în astfel de revoluții, forța principală au constituit-o miasele muncitoare, în cazul de față pandurii olteni proveniți din rîndul moșnenilor.

Așadar, gruparea politică revoluționară care a condus acțiunea din 1821 era emanația unei *clase sociale în devenire*. Cei care au alcătuit această grupare au avut o origine socială diversă, cum diversă era originea socială, în epocă, a celor care compuneau clasa despre care vorbim. Și, în fruntea grupării amintite, *Tudor Vladimirescu a fost un reprezentant tipic al acestei clase*, caracterizare care îndeobște se admite pe baza datelor cunoscute.

În continuare, vom urmări alte elemente care, adăugîndu-se, contribuie la definirea acțiunii din 1821 ca revoluție.

RÉSUMÉ

Dans l'étude présente, partie d'un ouvrage plus ample, l'auteur, suivant la ligne d'une longue tradition historiographique — mais qui exigeait être encore complétée — et bénéficiant, à présent, d'une base documentaire plus vaste, utilise de manière critique des contributions plus anciennes et plus récentes situées sur la direction d'une caractérisation plus adéquate de l'action de 1821 de la Valachie, dirigée par Tudor Vladimirescu.

Pour la période de transition du féodalisme au capitalisme — „époque de révolution sociale", selon l'expression heureuse de K. Marx —, l'auteur considère *la lutte de classe* se donner non pas entre des classes essayant de „faire reculer l'histoire" et des classes qui, militant pour la marche en avant, auraient servi, elles seules, le progrès historique, mais il conçoit la lutte de classe se dérouler *autour des solutions de transition* vers un mode de production, supérieur, la révolution sociale étant, au fond, un problème de la société entière.

---

[64] La Pitești și Curtea de Argeș, „neguțători, meșteri, streini și alții de orice stare" se învoiesc să țină pe cheltuiala lor pe pandurii trimiși pentru pază *(D.I.R.)., Răscoala...*, II, nr. 28, p. 47—48) iar în București s-a constituit ceea ce memorialistul C. Izvoranu numea „gardă națională", care cuprindea, după mărturia lui, ca participant, pe „toți mahalagii du prin mahalale" (N. Iorga, *Izvoarele cotemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 360).

[65] Dan Berindei și Traian Mutașcu, *Op. cit.*, 1962, p. 59.

[66] *D.I.R., Răscoala...*, I, p. 372—373.

[67] *Ibidem.* p. 385.

Tout en montrant — selon son opinion — les contributions positives, mais aussi les carences, surtout méthodologiques, des auteurs pris en discussion, l'auteur de l'étude présente applique de mainère nuancée les indications méthodologique marxistes au concret historique de l'epoque et du lieu, tout en soulignant *l'integration organique* de l'action de 1821 à l'époque de révolution sociale bourgeoise dans les Pays Roumains et considère — avec des explications adéquates et des références historiographiques — qu'en 1821, sous la direction de Tudor Vladimirescu, a eu lieu *une révolution bourgeoise*, ayant un contenu de „moment" révolutionnaire.

ÎMPREJURĂRILE ŞI SEMNIFICAŢIA INSTAURĂRII GUVERNĂRII CONSERVATOARE LASCĂR CATARGIU (martie 1871)

DE

V. RUSSU şi M. TIMOFTE

Pentru istoria vieţii politice din România în deceniul care a precedat proclamării independenţei de stat, instaurarea guvernului conservator Lascăr Catargiu (martie 1871) prezintă un interes particular. Acesta decurge atît din complexitatea şi semnificaţia evenimentului, cît şi din importantele consecinţe pe care venirea la putere a conservatorilor le-a avut pentru evoluţia ulterioară a României. Ajungînd la guvern, după acutele frămîntări din anii instabilităţii politice, conservatorii aveau să inaugureze acum, o perioadă de stabilitate ce va dăinui pînă în 1876 [1].

Preocuparea pentru această problemă ni se pare necesară şi din alt punct de vedere. Contemporanii evenimentului — ei înşişi participanţi sau martori oculari — i-au dat acestuia explicaţii diferite, determinate în primul rînd de concepţiile şi implicit apartenenţa la una sau alta din taberele aflate în dispută. În contextul frămîntărilor cauzate de criza financiară, agravată de complicaţiile chestiunii Strousberg, încercarea de abdicare a lui Carol, la care se adaugă consecinţele înfrîngerii Franţei şi ale cererii Rusiei de modificare a clauzelor de neutralizare a Mării Negre — asupra acestor probleme vom reveni —, accesul conservatorilor la conducere a trezit reacţii diferite în parlament, în presă, reflectate în lucrările de diferite genuri apărute în epocă sau mai tîrziu.

Conservatorii, principalii beneficiari ai contextului politic au fost convinşi şi nu au întîrziat să o şi afirme că venirea la conducerea statului constituia o necesitate izvorîtă din realitatea vremii. „Noi — sublinia Lascăr Catargiu în parlament — am înţeles că pericolul stă la uşa ţării şi am venit să vindecăm rănile ei, atît cele politice cît şi cele financiare". Accentuînd asupra rolului pe care noul guvern era chemat să-l aibă în instaurarea ordinii şi stabilităţii — desigur conservatoare — el avertiza cu acelaşi prilej că „nu va lăsa uliţelor să facă legi" [2]. La rîndul său G. Costaforu, ministru de externe în noul guvern evidenţia că „simţămintele ţării sînt ale partidului ordinii iară nu ale aceluia de dezordine şi răsturnare" [3].

În opoziţie cu aprecierile conservatorilor, deputaţii liberali, în mod deosebit radicalii şi fracţioniştii au atacat noul guvern susţinînd că accesul acestuia la conducere s-a făcut prin încălcarea constituţiei şi mai ales prin intervenţie străină. Astfel N. Fleva considera că guvernul reprezenta „o călcare evidentă a drep-

---

[1] Titu Maiorescu observa că guvernul instaurat în martie 1871 constituia „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limita constituţiunii de la 1866", în *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 34.

[2] „Monitorul Oficial", nr. 73, din 4/16 aprilie 1871.

[3] *Ibidem.*

turilor adunării şi a constituţiunii" [4], în timp ce D. Geoagiu, referindu-se la prezenţa armatei în jurul adunării deputaţilor declara: „Nu recunosc un minister care chiar în momentul cînd vine şi declară că va aplica constituţiunea, o calcă în modul cel mai scandalos" [5]. Pe linia aceloraşi preocupări I. Cîmpineanu afirma că „retragerea fostului cabinet (I. Ghica — n.n.) nu a fost decît o presiune exterioară" [6] pentru ca I. Codrescu să sublinieze că... I. Ghica a demisionat din motive exterioare camerei unde avea majoritatea... Acum se schimbă şapte miniştri constituţionali şi se dizolvă încă şi adunări... pentru că aşa place cutărui potentat străin". Prin aceasta — continua el — se arată că totul gravitează în jurul unei singure mari puteri, că aruncăm o poziţie independentă şi demnă ce ni s-a creat de cele şapte mari puteri spre a ne închina unui singur stăpîn" [7].

Dezbaterile furtunoase angajate în adunarea deputaţilor pe tema instaurării noului guvern au cuprins, cum era şi firesc, presa timpului şi aici diferenţele de opinii fiind vizibile, ele decurgînd din opiniile diferite ale grupărilor politice în în legătură cu situaţia internă şi internaţională. „Pressa" — ziarul lui V. Boerescu — releva că numirea guvernului conservator era necesară întrucît „ţara era ameninţată înăuntru de anarhia cea mai destrăbălată iar invaziunea ne ameninţa dinafară" [8]. Un asemenea minister, se arăta în alt articol din acelaşi ziar, „este în adevăr de natură a descuraja pe roşii şi fracţioniştii care se văd astfel dezorientaţi în toate planurile răsturnătoare şi ucigătoare pentru ţară" [9].

La rîndul său „Tribuna Carpaţilor" care vedea în noul guvern „salvarea patriei de pe priporul abisului unde au adus-o anarhiştii ambiţioşi" elogia „nemeritata inspiraţiune, norocita alegere a domnitorului prin care s-a asigurat statului român constituţiunea şi tronul contra incendiului anarhiei, contra inundaţiunii străine" [10]. Exprimînd convingerea că guvernul L. Catargiu reprezenta voinţa naţiunii de ordine şi stabilitate, presa conservatoare aprecia că acesta „nu este un guvern de cîrpeală, nici dublarea unei ambiţiuni izolate. El e compus din personalităţi politice de rangul întîi, fiecare ministru este o autoritate prin serviciile sale trecute, prin capacitatea sa, prin independenţa sa. Şi cu toate astă unire de forţe individuale, guvernul, în totalul său prezintă o omogenitate compactă şi reală: astfel sîntem în drept de a aştepta ca acest guvern să aducă cele mai mari servicii ţării" [11].

În consens cu poziţia deputaţilor în parlament, presa liberală, „Românul" în mod deosebit a declanşat încă din momentul numirii guvernului o puternică ofensivă. Este revelatoare în acest sens, ca să ne referim la un singur exemplu, aprecierea organului de presă menţionat, în conformitate cu care noul guvern reprezenta „în modul cel mai brutal regimul personal, soluţionarea chestiunii Strousberg în favoarea concesionarilor, bugetele pe doi ani şi în sfîrşit şi în modul cel mai eclatant şi mai direct, intervenirea străinilor în constituţiunea şi răsturnarea guvernului ţării" [12]. „Românul" considera că expresia acestei intervenţii o constituie „împăratul Germaniei" care „este gata a împărţi domnia peste Europa cu despotul nordului rigid. Prin alianţa Pruso-Germaniei cu Rusia se restabileşte faimoasa sfîntă alianţă ce nu poate fi alta decît o conspiraţiune contra libertăţii" [13].

---

[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Pressa*, IV, nr. 62, 18 martie 1871.
[9] Idem, IV, nr. 60, 16 martie 1871.
[10] „Trompeta Carpaţilor", IX, nr. 838, din 14/26 martie 1871.
[11] *Pressa*, IV, nr. 58, din 13 martie 1871. De altfel presa conservatoare sau proconservatoare a fost preocupată acum de a dezminţi criticile potrivit cărora noul guvern era un guvern de „boieri" subliniind că „este de cel mai mare interes ca acest guvern să dureze oricît de mult pentru că în durata lui se prelungeşte şi creşte binele ţării".
[12] *Românul*, din 15—26 martie 1871.
[13] Idem, din 17 martie 1871.

Aprecierile diferite [14] — lesne de surprins din însești observațiile succinte prezentate — privind cauzele și semnificația instaurării guvernului conservator constituiau, cum s-a afirmat, în primul rînd, o expresie a viziunii diferite asupra situației interne și internaționale a statului român în acel moment istoric. Aceste aprecieri, larg etalate în parlament și presă au fost consacrate în lucrări ulterioare, în general de pe aceleași poziții : în timp ce lucrările de inspirație conservatoare au elogiat actul din martie 1871 și consecințele favorabile — însemnate — pentru evoluția viitoare a țării, liberalii nu au încetat să prezinte critic ascendența conservatorilor și exagerarea de către aceștia a pericolelor — mai ales cel extern — care planau asupra României în acel timp. Trebuie spus însă că nici unii nici ceilalți nu au lăsat posterității o analiză aprofundată a momentului istoric, luările de poziție cu prilejul unor confruntări ulterioare în parlament, presă sau cuprinse în unele lucrări de circumstanță etc. constituind evidente pledoarii „pro domo". Cîteva exemple le considerăm edificatoare.

„Noi — arăta Al. Lahovari în 1892 — am scăpat atunci (în martie 1871 — n.n.) onoarea, independența și viitorul acestei națiuni" [15]. Într-o lucrare închinată memoriei lui L. Catargiu se sublinia că „nici unul dintre marile acte ale istoriei noastre contemporane, acte care vor face totdeauna fala acestui neam, nici unul din ele nu ar fi fost astăzi titluri de glorie neștearsă ale poporului român, dacă principele Carol n-ar fi găsit în ziua de 10 martie pe un servitor credincios al lui și al țării ca să-l îmbărbăteze... Atunci înscrie Lascăr Catargiu în istoria țării una din cele mai frumoase pagini ale sale, guvernul conservator 1871—1876" [16].

În ideologia conservatoare a fost larg acreditată teza în conformitate cu care, în martie 1871, „toți oamenii de bine, toți românii ce nu au făcut din politică un mijloc de existență sau de îmbogățire în detrimentul țării, văzînd pericolul, se grupară cu toții împrejurul constituțiunii și tronului și căutară pe omul onest și energic ce ar putea salva situațiunea și în unanimitate indicară pe D-l. Lascăr Catargiu" [17]. Pe linia acelorași preocupări, dar nuanțînd demersul teoretic. C. Rădulescu Motru aprecia că partidul conservator a înscris o mare faptă „în care se afirmase unul din cele mai neclintite principii conservatoare : salvarea dinastiei în 1871" [18].

În raport cu aceste aprecieri, luările de poziție ale liberalilor sînt și ele la rîndul lor elocvente. „Comitetul de acuzare a foștilor miniștri dați în judecată", conchidea în raportul prezentat deputaților la 10/22 martie 1877 că guvernul Lascăr Catargiu „și-a însușit misiunea de a dejuca toate speranțele, toate fru-

---

[14] Pe o poziție oarecum singulară, dar nu lipsită de interes s-au situat M. K. Epureanu și M. Kogălniceanu. Primul, aprecia că în împrejurările de atunci „nu mai poate fi chestiune de o luptă parlamentară între cei care profesează principii liberale în contra celor care profesează idei conservatoare... Adevărata luptă care este astăzi este între țară și uliță". *(Monitorul oficial,* din 4/16 aprilie 1871). Mihail Kogălniceanu sublinia că „dacă în privința ministerului poate să fie divergență de opiniune încît se atinge de țară eu cred că aici va fi un singur și unanim vot : binele și interesul României" *(Monitorul oficial,* din 6/18 aprilie 1871). Mai tîrziu, în 1875, el va declara în Adunarea deputaților că „oamenii care au venit atunci la putere au făcut un act patriotic, că au salvat o situațiune" (în *Cuvînt contra adresei* rostit în sesiunea deputaților, ședința din 5/17 iunie 1875, București, 1875, p. 8.

[15] Al. N. Lahovari, *Discursul rostit la întrunirea conservatoare din sala Băilor Eforiei în ziua de 12 ianuarie 1892,* București, 1892, p. 19—20.

[16] *Lascăr Catargiu,* București, 1905—1907, p. 8—9. Vezi și Jean Lahovary, *Le parti libéral et les finances de la Roumanie,* București, 1905, p. 5.

[17] *Lascăr Catargiu și Partidul conservator și Ioan Brătianu și Partidul liberal,* f.a., f.d., București ; p. 4 vezi și Jean Lahovary, *op. cit.,* p. 5 și urm.

[18] C. Rădulescu-Motru, I. *De ce literatura română este lipsită de actualitate.* II. *Doctrina conservatoare,* București, f.a., p. 197—198.

moasele iluziuni ce românii îşi făcuseră despre sistemul constituţional" [19]. Alţi autori, referindu-se la acelaşi moment considerau că „tot ce a avut reacţiunea mai ruginit, mai autoritar, mai desfrînat, mai brutal, mai putred, în inimă şi corp scoase dn sînul ei, îl adună şi combină sinistrul minister în lugubra noapte de 11 martie" [20].

Abordînd accesul conservatorilor la putere din perspectiva regimului politic din România, liberalii i-au atacat vehement pe conservatori calificînd drept neconstituţională venirea lor la cîrma statului [21]. Dealtfel, liderii liberalilor, au contestat orice merit conservatorilor în evoluţia României. Ni se pare semnificativă aprecierea lui D. A. Sturdza în conformitate cu care conservatorii „n-au văzut soarele" deoarece „prea tare îi ţintiseră nenorocirile timpurilor trecute" [22].

Aprins discutate şi disputate în epocă şi în perioada ulterioară — datele prezentate de noi fiind prin forţa împrejurărilor extrem de succinte — împrejurările şi semnificaţia ascensiunii conservatorilor nu s-au bucurat de o analiză profundă în istoriografia noastră. În general, [23] în explicarea acestora s-a pornit de la evenimentele din martie 1871, deşi momentul la care ne referim depăşeşte simplul act al preluării puterii de către un guvern de la cel care l-a precedat.

Analiza împrejurărilor interne şi externe în care s-a produs căderea cabinetului I. Ghica şi venirea la putere a conservatorilor implică în discuţie nu numai evenimentele imediat anterioare, fără îndoială importante, ci şi problema complexă a caracterului şi consecinţelor regimului instaurat la 1866 asupra raportului de forţe pe plan intern, statutul juridic internaţional al României şi urmările acestuia pentru evoluţia vieţii politice interne. Fără analiza acestor elemente nu s-ar putea înţelege şi nici explica anumite caracteristici ale vieţii politice, sensul confruntărilor dintre grupările politice, raporturile acestora cu domnitorul, consecinţele puternicilor frămîntări pe care România le-a cunoscut în 1866—1871. Totodată, această manieră de abordare permite, prin analiza contextului internaţional şi a statutului juridic internaţional al ţării — sublinierea rolului deloc neglijabil pe care factorul extern l-a avut în evoluţia vieţii politice interne.

Pentru problema care constituie obiectul atenţiei noastre, aceste elemente prezintă o importanţă particulară. Acţiunea lor concertată a dat, ca rezultantă, în martie 1871, preluarea puterii de către reprezentanţii moşierimii prin guvernul conservator Lascăr Catargiu.

Explicarea ascendentului conservatorilor şi preluarea puterii de către reprezentanţii moşierimii, în martie 1871, presupun în acelaşi timp, în mod firesc, analiza situaţiei existente în România după căderea guvernului D. Ghica şi reliefarea tendinţelor ce s-au manifestat, în 1870/71, în ceea ce priveşte posibilitatea reorganizării regimului instituit după detronarea lui Cuza. Analizînd lucrurile în această manieră, instituirea guvernării conservatoare Lascăr Catargiu apare drept o con-

---

[19] Adunarea deputaţilor. Comitetul de acuzare a foştilor miniştri daţi în judecată, *Raportul prezentat adunării deputaţilor în ziua de 10/22 martie 1877*, Bucureşti, 1877, p. 75.

[20] Caius Maulius Publicolo, (Const. Kâţă Niculescu ?) Ministerul Lascăr Katargi sau cinci ani de dictatură vizirială. Dedicaţie senatului României, Düsseldorf, 1876, p. 1.

[21] Vezi luările de poziţie ale lui N. Fleva, I. Negură, I. Codrescu etc. în Adunarea deputaţilor, în *Monitorul oficial* din 4/16 aprilie şi 6/18 aprilie 1871. În legătură cu aceeaşi problemă M. Tzony arăta că în împrejurările din martie 1871, „fondul regimului constituţional fu în mare parte alterat", în *Politica junimistă* (Discurs rostit în octombrie 1888, Iaşi, 1888, p. 6).

[22] D. A. Sturdza, *Discurs rostit în şedinţa senatului din 30 noiembrie cu ocazia răspunsului la mesaj*, Bucureşti, 1892, p. 41. Aprecierea lui D. A. Sturdza de ordin general firească, avea în vedere şi poziţia cu privire la evenimentele din martie 1871.

[23] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Intregitorii*, Bucureşti, 1939, p. 97 şi urm. Marele istoric se ocupă mai ales de contextul internaţional şi apreciază că în 1871 s-a realizat „armistiţiul interior" (p. 124 şi urm.). *Tratatul de istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 549 şi urm.

secință firească a perioadei de instabilitate, iar analiza detaliată a acestei chestiuni, întru totul justificată.

După cum se știe, în urma demisiei guvernului D. Ghica, conducerea statului a fost încredințată lui Al. G. Golescu, fost ministru de finanțe în cabinetul precedent [24]. Noul guvern s-a prezentat în fața Adunării deputaților la 3 februarie 1870, prilej cu care și-a prezentat programul, alcătuit din fraze generale, referitoare la respectarea Constituției și desfășurarea unei politici externe „eminamente naționale" [25]. Adunarea deputaților l-a primit însă cu ostilitate, considerîndu-l guvern personal și neconstituțional [26].

Constituirea acestui guvern, considerat cel mai slab din perioada instabilității [27], a surprins și nemulțumit majoritatea grupărilor politice. În mod normal, judecînd lucrurile după normele teoretice ale parlamentarismului burghez, conducerea statului trebuia să fie încredințată lui M. Kogălniceanu, singurul om politic, care, în condițiile de atunci, avea asigurată o majoritate substanțială în corpurile legiuitoare. Dealtfel, Kogălniceanu a fost aproape sigur de numirea sa și de aceea a căutat să grăbească căderea guvernului D. Ghica. Lucrurile au cunoscut însă alt curs, ceea ce l-a nemulțumit și determinat să treacă în opoziție față de domnitor [28]. Într-adevăr, după normele parlamentarismului burghez, constituirea noului guvern apare, oarecum, ciudată. În explicarea evoluției vieții politice din România acelei vremi nu ne putem conduce însă după teorii constituționale. Pentru surprinderea caracteristicilor vieții politice de la noi trebuie să procedăm la o analiză atentă a faptelor și să reliefăm sensul confruntărilor dintre acele forțe social-politice, care jucau un rol mai mult sau mai puțin important în evoluția evenimentelor. Or, în 1870, ca rezultat al experiențelor ce au avut loc după 1866, avem de-a face cu una din cele mai serioase confruntări în legătură cu reorganizarea regimului instituit în urma detronării lui Al. I. Cuza. Această preocupare domina, cu autoritate, activitatea principalelor grupări politice spre sfîrșitul perioadei de instabilitate. La aceasta, trebuie să adăugăm și un alt element, care nu poate fi neglijat în explicarea evoluției vieții politice. Este vorba, în esență, de faptul că la această confruntare, legată de reorganizarea regimului, a participat activ și domnitorul. Acest amestec al domnitorului a complicat luptele politice, a adîncit conflictele și a influențat, într-o măsură însemnată, asupra raportului de forțe dintre principalele grupări liberale și conservatoare.

Constituirea guvernului Al. G. Golescu nu poate fi explicată în afara acestei lupte, angajate în jurul problemei reorganizării regimului. În acel moment, forțele social-politice dornice să impună o nouă formă de organizare a regimului nu erau încă suficient de bine pregătite. În aceste condiții, constituirea guvernului Al. G. Golescu apărea ca o soluție provizorie și nimeni nu credea în viabilitatea unui minister lipsit de valori și partizani. Era un guvern de tranziție, care trebuia să îngăduie o mai bună pregătire a terenului în vederea reorganizării regimului. Această soluție convenea cel mai mult domnitorului și conservatorilor, din motive asupra cărora o să insistăm în continuare.

În lupta angajată în problema reorganizării regimului instituit după 11 februarie 1866, un loc deosebit de important îl dețin încercările lui Carol I de

---

[24] Acest guvern s-a constituit, după ce alți fruntași politici au refuzat să preia puterea, la 2/14 februarie 1870. Al. G. Golescu devenea prim-ministru și conducea, în același timp, ministerele de interne și externe. I. A. Cantacuzino era numit la finanțe, Vioreanu la justiție, G. Mîrzescu la culte și instrucțiune publică, colonelul G. Manu la război, iar D. Cozadini la lucrări publice, *Memoriile regelui Carol I* ..., VI, p. 35.

[25] „Monitorul oficial", nr. 27 din 6/18 februarie 1870, p. 143.

[26] *Ibidem*, pp. 143—145 ; *Memoriile regelui Carol I*..., VI, pp. 35—37.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 111.

[28] Pledează în acest sens declarația sa în legătură cu faptul că „dinastia aceasta nu mai e de susținut". *Memoriile regelui Carol I*, vol. VI, p. 35. Interesantă este și declarația făcută lui Al. G. Golescu în legătură cu faptul că va fi „cel din urmă ministru al prințului Carol". *Ibidem*, p. 36.

revizuire a Constituţiei, pentru a se putea ajunge la instituirea unei domnii autoritare. Carol I considera Constituţia de la 1866 prea liberală şi, de aceea, încă din primele luni de domnie, a început să fie preocupat de modificarea ei, în sensul restrîngerii libertăţilor publice şi întăririi rolului puterii executive [29]. Ideea aceasta l-a preocupat în toată perioada instabilităţii, întrucît el vedea în revizuirea Constituţiei şi reorganizarea regimului unul din mijloacele principale pentru a-şi consolida un tron ameninţat de foarte multe pericole.

Pînă în 1870, Carol I s-a mărginit doar la făurirea unor planuri în ceea ce priveşte o eventuală modificare a Constituţiei [30]. După căderea guvernului condus de D. Ghica, în ianuarie 1870, a început însă acţiuni de altă natură pentru a ajunge la realizarea planurilor sale în legătură cu schimbarea stării de lucruri din România. Pentru aceasta, domnitorul a căutat să găsească sprijin, în interior la grupările conservatoare, iar în exterior la puterile garante. Această orientare a fost influenţată, într-o măsură substanţială, şi de frămîntările sau mişcările anticarliste, care au atins un înalt grad de intensitate în anii 1869—1870. Mişcarea opoziţionistă, întreţinută cu precădere de liberalii radicali, avea în vedere, într-o conjunctură externă favorabilă, înlăturarea lui Carol de Hohenzollern şi aducerea unui domnitor, care să corespundă mai bine intenţiilor principalelor grupări politice din ţară.

Confruntat cu numeroase adversităţi, cărora putea tot mai greu să le facă faţă, domnitorul, în afara orientării către conservatori, se arăta tot mai preocupat de revizuirea Constituţiei şi de instituirea unei dictaturi menite să salveze un tron ameninţat.

Mişcarea de la Ploieşti, din august 1870, dar mai ales, achitarea celor implicaţi în procesul de la Tîrgovişte [31], a avut darul să reliefeze acuitatea conflictului existent în viaţa politică a României. În aceste condiţii, domnitorul, sprijinit numai de o parte a conservatorilor, a încercat să-şi consolideze situaţia printr-un apel la puterile garante. Astfel, la 26 noiembrie/8 decembrie 1870 suveranii Angliei, Austro-Ungariei, Italiei, Prusiei şi Rusiei au fost informaţi de faptul că domnitorul se simţea depăşit de evenimente şi „nu mai putea stăpîni pasiunile politice" [32]. Mai mult decît atît, Carol I, preocupat numai de consolidarea tronului, a cerut acestor suverani ca forma de organizare a regimului politic din România să fie discutată în Conferinţa ce urma să se întrunească la Londra pentru revizuirea tratatului de la Paris din 1856. Totodată, el cerea acestor puteri să consimtă modificarea stării de lucruri din România pentru a-i permite instituirea unui regim autoritar sau chiar o dictatură personală [33]. Rediscutarea regimului politic din România putea avea consecinţe din cele mai grave. Unele puteri garante, cum ar fi Austro-Ungaria sau Turcia, au căutat să profite de acest prilej pentru a impune desfacerea Unirii şi numirea a doi domnitori autohtoni, care să depindă întru totul de Poarta otomană [34].

Paralel cu acest demers, care a stîrnit vii proteste în ţară, Carol I a pregătit un amplu memoriu, care urma să fie publicat în momentul abdicării [35]. Acest memoriu, elaborat înainte de trimiterea scrisorilor către suveranii celor cinci puteri menţionate, nu a mai fost dat publicităţii din motive ce sînt ounoscute. Redactat în limba franceză, el s-a păstrat, totuşi printre documentele ce ne-au rămas de la Carol I. Scopul memoriului era ca, prezentînd situaţia politică şi socială din România prin prisma opiniilor domnitorului, să se detaşeze concluzia,

---

[29] V. Russu, *Din frămîntările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală şi parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a constituţiei*, în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi", Secţiunea III, a. Istorie, tomul XVIII, fasc. 1/1972, p. 68.

[30] *Ibidem*, pp. 68—75.

[31] *Memoriile regelui Carol I...*, V., p. 103.

[32] *Ibidem*, p. 109.

[33] *Ibidem*.

[34] *Ibidem*, VI, p. 14, 22.

[35] *Ibidem*, V, pp. 103—104. Textul memoriului. Arhiva istorică centrală, Fond Casa Regală, dos. nr. 12/1871.

urmată de propuneri practice, potrivit căreia realizarea ordinii și stabilității era posibilă numai prin modificarea sistemului introdus la 1866 și instaurarea unui regim autoritar în care rolul său să fie preponderent.

În vederea realizării acestui obiectiv, s-a scontat foarte mult pe sprijinul puterilor garante, întrucît se știa că principalele grupări politice din România nu erau dispuse să-l sprijine pe domnitor în această acțiune de schimbare a regimului existent. Izolat în interior, unde, la sfîrșitul anului 1870, nu putea conta, cu certitudine, decît pe sprijinul unei părți a conservatorilor, reprezentată de V. Boerescu, G. Costaforu, sau M. Kostache Epureanu [36], Carol I a căutat să-și consolideze poziția în România cu sprijinul acelor puteri garante care îi stimulau planurile de revizuire a Constituției. Certitudinea înfrîngerii Franței, în războiul din 1870—71, l-a încurajat foarte mult întrucît el spera că o victorie germană va produce o schimbare radicală a raportului de forțe pe plan european [37]. În aceste condiții, apelul la puterile garante avea mai mult un caracter formal, deoarece în concepția domnitorului, viitorul congres de pace, dacă s-ar fi ținut, ar fi fost dominat cu autoritate, de Germania, care începea să fie socotită, deși prematur, drept principala putere continentală. În noua constelație europeană, se părea, cel puțin la o analiză superficială a evenimentelor, că existau condiții optime pentru schimbarea regimului politic din România în sensul dorit de Carol I. Așa s-ar explica de ce, la sfîrșitul anului 1870 și începutul celui următor, asistăm la înmulțirea demersurilor menite să convingă principalele puteri europene asupra necesității instituirii unui regim mai adecvat, chipurile, stadiului de dezvoltare al României.

De remarcat, în același timp, și un alt fapt. Problema revizuirii Constituției nu a fost pusă numai sub raportul necesităților interne ale României. Puterile europene, dar mai ales imperiile vecine, trebuiau convinse că nu era în joc doar tronul lui Carol de Hohenzollern, tron de care, chipurile, acesta nici nu făcea mare caz pentru că nu i-a adus decît necazuri [38].

Autorul memoriului se străduia să demonstreze, și aceasta nu întîmplător, că schimbarea regimului politic din România era de interes european, spre a se putea evita, pe această cale, ivirea unor complicații nedorite în centrul și sud-estul Europei [39]. Regimul parlamentar, care ar fi căpătat în România „caracterul unui regim demoralizant, corupător și funest" [40], oferea, opina autorul, posibilități prea largi de acțiune elementelor dominate de tendințe revoluționare și anarhice, fapt ce ar fi contravenit flagrant, intereselor acelor puteri garante ce urmăreau menținerea și apărarea ordinei.

Pentru atingerea acestui obiectiv nu era întrevăzută decît o singură soluție: revizuirea completă a constituției de la 1866 pentru a se putea ajunge, pe această cale, la instaurarea unui regim autoritar [41]. Revizuirea, se sublinia în memoriu, urma să se facă de parlament sau puterile garante [42]. Or, știut fiind că o majoritate parlamentară favorabilă reviziurii erau greu de realizat, rolul principal în această acțiune urma să revină, firește, marilor puteri europene.

Deosebit de important ni se pare faptul că domnitorul nu a urmărit numai schimbarea regimului pe plan intern, ci s-a arătat preocupat, în același timp, și de modificarea statutului juridic internațional al statului român. Astfel, în memoriul din 1870 se propunea capitalizarea tributului către Turcia și neutralizarea României, care să aibă în viitor, un statut juridic asemănător cu cel al Belgiei. În același timp, se revendica dreptul de reprezentanță diplomatică, precum și cel de a emite decorații [43]. Se încerca, în acest fel, practic, obținerea independenței

---

[36] Biblioteca Acad., Arhiva Ion Ghica. Corespondență, nr. 29.477.
[37] *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 96, 99.
[38] Arhiva istorică centrală, Fond Casa Regală, dos. nr. 12/1871.
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem*, f. 19.
[41] *Ibidem*, f. 23.
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem*, f. 35.

pe cale diplomatică. Realizarea acestui obiectiv, pentru atingerea căruia se lupta de multă vreme, ar fi avut consecinţe importante nu numai pentru ţară, ci şi pentru poziţia lui Carol de Hohenzollern care spera, în acest fel, să ajungă mai uşor la consolidarea unui tron ce părea ameninţat din toate părţile.

Memoriul acesta nu a fost înaintat puterilor garante deşi, la începutul anului 1871, luptele politice s-au adîncit, iar ostilitatea faţă de Carol I a atins punctul său culminant. Atitudinea domnitorului este explicabilă. Puterile garante, în care acesta şi-a pus mari speranţe, au refuzat să-i încurajeze iniţiativa de schimbare a regimului politic din România, pentru a evita ivirea unor complicaţii nedorite în sud-estul Europei [44]. Ideea unui congres european nu le surîdea acestora. Ele au dorit localizarea conflictului dintre Franţa şi Prusia şi manifestau aceeaşi dorinţă şi în legătură cu maniera de încheiere a păcii. Rediscutarea organizării statului român însemna, în esenţă, redeschiderea problemei orientale, ceea ce nici una din marile puteri, exceptînd, poate, Rusia, nu dorea. Ca urmare a acestui fapt, Carol I, pentru consolidarea poziţiei sale în România, se va orienta tot mai mult către conservatori, care se arătau dispuşi să accepte, măcar parţial, realizarea planurilor domnitorului în legătură cu instituirea unui regim autoritar în România. Această apropiere va juca un rol esenţial în ceea ce priveşte ascendentul conservatorilor. Aici trebuie să căutăm una din premisele cele mai importante pentru venirea conservatorilor la conducere. Premisele acestei apropieri le putem întîlni încă de la venirea lui Carol de Hohenzollern pe tronul României. Încă de atunci, conservatorii s-au arătat dispuşi să acorde domnitorului prerogative ce depăşeau limitele monarhiei constituţionale. În acest fel, încă de atunci, conservatorii sperau să găsească în noul domnitor un aliat contra liberalilor, care doreau continuarea procesului de modernizare şi introducerea unor largi libertăţi burghezo-democratice. De asemenea, conservatorii s-au arătat favorabili intenţiilor domnitorului de a institui un regim autoritar în România, întrucît vedeau în aceasta o garanţie pentru ocuparea unui loc de prim ordin în viaţa politică a ţării. În acelaşi timp, conservatorii, la fel ca domnitorul, considerau constituţia de la 1866 prea liberală şi doreau modificarea ei în vederea restrîngerii libertăţilor publice, pentru a îngrădi posibilităţile radicalilor de participare la viaţa politică. Existau, deci, cîteva din condiţiile esenţiale, menite să asigure o colaborare între un domnitor ce dorea un regim autoritar şi conservatori, care se arătau ostili continuării procesului de modernizare şi dornici să restrîngă libertăţile publice pentru a-şi înlătura adversarii din viaţa politică.

Totuşi, pînă în 1870, datorită condiţiilor interne şi împrejurărilor internaţionale, nu s-a ajuns la această colaborare strînsă dintre Carol I şi reprezentanţii moşierimii. Dimpotrivă, pînă la sfîrşitul anului 1868, spre exemplu, întîlnim chiar manifestări anticarliste iniţiate de reprezentanţii conservatorilor. Atitudinea anticarlistă a conservatorilor ne apare oarecum surprinzătoare dacă ne gîndim la faptul că domnitorul a manifestat, de la început, o preferinţă vizibilă pentru reprezentanţii moşierimii. Într-adevăr reprezentanţii moşierimii, beneficiind de sprijinul domnitorului, au reuşit să obţină avantaje însemnate, care le îndreptăţeau speranţele de a ocupa primul loc în conducerea statului. Împrejurările excepţionale de la începutul anului 1867 l-au silit pe domnitor să facă apel la liberalii radicali, ceea ce i-a nemulţumit profund pe conservatori [45]. Pentru a-l sili pe domnitor să renunţe la colaborarea cu radicalii, ale căror planuri îi nelinişteau pe reprezentanţii moşierimii, unele grupări conservatoare, dar mai ales „Juna dreaptă", au început să-l atace deschis pe Carol I, căruia i se atribuiau planuri periculoase pentru însăşi existenţa statului naţional român. Aşa, spre exemplu, ziarul „Terra", organul de presă al „Junei drepte", l-a atacat, în mai multe rînduri pe Carol în legătură cu planurile sale referitoare la prusianizarea armatei. Înlăturarea misiunii militare franceze şi aducerea în ţară a locotenent-colonelului Krenski păreau să dea temeiuri serioase nemulţumirii conservatorilor. Atitudinea arogantă a ofiţerului prusian, considerat de „Térra" drept

[44] *Memoriile regelui Carol I* ..., pp. 109—110 ; Ibidem, VI, p. 10.
[45] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 541.

un al doilea Librecht, numeroasele conflicte ale acestuia cu ofițerii români, schimbarea uniformelor și înlocuirea regulamentelor militare au fost copios exploatate de presa conservatoare, care, mai ales în 1866, îl ataca deseori pe Carol I [46]. Nu putem trece cu vederea, de asemenea, nici peste puternica opoziție pe care au făcut-o conservatorii concesiunii Strousberg, fapt ce l-a nemulțumit profund pe Carol I, care era direct interesat în această chestiune [47].

Demn de remarcat este faptul că, în 1868, Carol I era informat despre existența unui comitet, care pregătea o mișcare menită să-l detroneze pentru a fi înlocuit cu prințul Bibescu. Centrul acestei mișcări complotiste se afla la Paris, dar domnitorului i se atrăgea atenția îndeosebi asupra persoanelor „din țară care stau în strînsă legătură cu numitul Bibescu și care s-au organizat în comiteturi în toate părțile din România" [48]. Dintre fruntașii conservatori, considerați a juca un rol însemnat în pregătirea acestui complot, pot fi menționați, printre alții, Lascăr Catargiu, George Costaforu și generalul I. Em. Florescu [49]. Interesant este faptul că în unele articole din ziarul „Térra", considerat unul din organele principale ale complotiștilor [50], s-au strecurat chiar amenințări în legătură cu posibilitatea detronării lui Carol I, în cazul în care acesta continua să-și încalce prerogativele ce-i fuseseră conferite prin constituția de la 1866 [51].

Tonul violent al unora dintre articolele publicate în presa conservatoare nu trebuie să ne ducă la formarea unei imagini eronate asupra adevăratelor intenții urmărite de reprezentanții moșierimii. Aceștia nu s-au gîndit nici un moment cu seriozitate la organizarea unei mișcări pentru detronarea lui Carol de Hohenzollern. Toate acțiunile inițiate de conservatori în țară aveau un singur obiectiv, și anume, silirea domnitorului să-i aducă la conducere [52]. Concentrarea conservatorilor în jurul domnitorului, în momentul în care acesta a fost realmente amenințat de mișcările organizate de radicali, pledează, cu prisosință, în favoarea acestei teze. Într-adevăr, în cursul anului 1870, cu excepția lui N. Blaremberg, care n-a renunțat la cenzurarea și criticarea actelor domnitorului [53], toți ceilalți fruntași conservatori s-au concentrat treptat, în jurul lui Carol I. Astfel, în cursul anului 1870, Carol I este sprijinit cu fermitate de V. Boerescu, care, prin „Pressa" a organizat și cunoscuta campanie în favoarea independenței și schimbării regimului politic din România [54]. În afară de V. Boerescu, conducătorul unei grupări conservatoare de centru, domnitorul este tot mai mult sprijinit de M. Kostache Epureanu sau de tinerii conservatori, în frunte cu P. P. Carp și Al. Lahovari. Apropierea tot mai strînsă a conservatorilor de Carol I este întru totul explicabilă în condițiile anului 1870, adică în momentul în care se intensificau mișcările radicalilor, care doreau reorganizarea regimului în sensul lărgirii democrației burgheze, pentru a putea ocupa primul loc în viața politică a țării. În plus, încercarea lui Kogălniceanu de a se impune pe primul plan al vieții politice i-a neliniștit foarte mult pe reprezentanții moșierimii, care-și simțeau pozițiile economice și politice amenințate în cazul în care „omul de la 2 mai" și-ar fi pus în aplicare programul referitor la continuarea procesului de modernizare a țării. La acestea, trebuie să adăugăm însă și un alt element. În condițiile anului 1870,

---

[46] „Térra", III, nr. 6 din 11 ianuarie 1869, p. 21; *Idem*, nr. 7 din 14 ianuarie 1869, p. 25; *Idem*, nr. 12 din 21 ianuarie 1869, p. 45, *Idem*, nr. 13 din 22 ianuarie 1869, p. 49; *Idem*, nr. 41 din 4 martie 1869, p. 161; „Pressa", II, nr. 3 din 5 ianuarie 1869, p. 10—11; *Idem*, nr. 4 din 9 ianuarie 1869, p. 13; *Memoriile regelui Carol I...*, vol. V, p. 110.

[47] *Istoria României*, IV, p. 546.

[48] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 10/1866, f. 1.

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem.*

[51] „Térra", II, nr. 2252 din 17 decembrie 1868, p. 897.

[52] *Memoriile regelui Carol I.*, V, p. 110.

[53] N. Iorga, *op. cit.*, p. 121.

[54] „Pressa", III, nr. 265 din 2 decembrie 1870, p. 1057; Apostol Stan, *O acțiune politică pentru cucerirea independenței naționale în timpul războiului franco-prusian (1870—1871)*, în „Studii", 26, 4, 1973, pp. 749—765.

conservatorii aveau nevoie stringentă de colaborarea domnitorului pentru că, în caz contrar, cu toate avantajele oferite de legea electorală, nu puteau să-şi înfrîngă adversarii politici. Conservatorii erau nepopulari şi fără sprijinul categoric al domnitorului nu aveau mari şanse să se impună ca principala forţă pe plan politic. Experienţa guvernării conduse de Manolache Kostache Epureanu, considerat cel mai potrivit pentru instituirea unui regim de stabilitate internă [55], demonstrează cu prisosinţă acest lucru.

Astfel, la 20 aprilie/2 mai 1870 Manolache Kostache Epureanu, conducătorul unei importante grupări conservatoare din Moldova, a fost însărcinat să constituie guvernul după ce Al. G. Golescu s-a dovedit întru totul incapabil în faţa complicatelor probleme de politică internă şi externă cu care era confruntată ţara [56]. În acest guvern, cunoscut şi sub numele de „cloşca cu pui", intrau, pentru prima dată, reprezentanţii tinerilor conservatori, în frunte cu Al. Lahovari şi P. P. Carp. Formarea acestui guvern reprezenta, indiscutabil, un succes notabil pentru conservatori, care din timpul domniei lui Cuza nu mai reuşiseră să constituie un cabinet omogen. Succesul nu era însă deplin deoarece conservatorii nu aveau majorităţi în corpurile legiuitoare. De aceea, guvernul, avînd întrutotul asigurat sprijinul domnitorului [57], a procedat la dizolvarea Adunării deputaţilor şi la convocarea colegiilor electorale pentru noi alegeri [58]. Reprezentanţii grupărilor conservatoare sperau să obţină o victorie hotărîtoare şi să tranşeze, în acest fel, mult disputata problemă a primordialităţii în cadrul regimului instituit după detronarea lui Cuza. Împrejurările păreau favorabile. Conservatorii era avantajaţi de prevederile legii electorale, iar reprezentanţii lor se aflau la conducere, ceea ce le îngăduia să se folosească şi de administraţie pentru a-şi înfrînge adversarii. Acestea erau însă calcule făcute în cabinet. Conservatorii nu ţineau seama prea mult de realităţi şi se legănau în iluzia că „ţara" doreşte oameni de ordine, capacităţi şi caractere. Realitatea era însă de altă natură şi alegerile din 1870 au dovedit-o cu prisosinţă. Alegerile au dat naştere la tulburări foarte mari. Cele mai puternice frămîntări au avut loc la Bucureşti, Ploieşti şi Piteşti, adică în centrele în care influenţa radicalilor era mai accentuată [59]. La Piteşti, spre exemplu, tulburările au fost atît de mari încît autorităţile au făcut apel la armată, care a tras în mulţime [60]. La Ploieşti, unde influenţa lui Candiano-Popescu, redactorul ziarului „Democraţia", continua să fie pronunţată, tulburările au durat cîteva zile [61]. Era, am putea spune, un fel de reeditare a evenimentelor petrecute cu prilejul alegerilor din 1869. Guvernul era altul. Opozanţii au rămas aceiaşi. La fel metodele utilizate. Guvernul Manolache Kostache Epureanu n-a reuşit, deşi a utilizat administraţia şi armata împotriva adversarilor, să-şi realizeze majorităţi conservatoare substanţiale în corpurile legiuitoare [62]. Experienţa a fost interesantă şi nu a rămas fără urmări. Conservatorii, deşi dispuneau de toate mijloacele necesare nu s-au putut impune în faţa grupărilor liberale, pentru a-şi asigura prioritatea în cadrul regimului.

Experienţa alegerilor din 1870 a avut un rol important asupra organizării grupărilor conservatoare, care devin tot mai conştiente de necesitatea unificării într-un singur partid pentru a putea avea şanse în confruntarea cu liberalii de diferite nuanţe. De aceea, nu întîmplător, în 1870/71, procesul de unificare a

[55] Victor Slăvescu, *Ion Strat...*, vol. II, Bucureşti, 1946, p. 232.

[56] Noul guvern avea următoarea componenţă: M. Kostache Epureanu, preşedinte şi titular la interne, colonelul G. Manu la război, C. Gr. Cantacuzino la lucrări publice, C. Grădişteanu la finanţe, V. Pogor la culte şi instrucţiune publică, P. P. Carp la externe, Al. Lahovari la justiţie. George D. Nicolescu, *Parlamentul român 1866—1901*, partea a II-a, Bucureşti, 1903, p. 44; N. Iorga, *op. cit.*, p. 112; *Istoria României*, vol. IV, p. 552; E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 253—256.

[57] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 54.

[58] N. Iorga, *op. cit.*, p. 112; *Istoria României*, IV, p. 552.

[59] N. Iorga, *op. cit.*, p. 113.

[60] *Istoria României*, IV, p. 553.

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem.*

grupărilor conservatoare a intrat în faza sa finală, după o lungă perioadă de tatonări, colaborări periodice și încercări nereușite de constituire a unui partid [63]. Experiența acumulată de conservatori după 11 februarie 1866 i-a convins definitiv că era reformelor era departe de a fi închisă în România, iar măsurile adoptate de liberali, atunci cînd s-au aflat la conducere, le-a demonstrat, odată în plus, perspectivele ce se deschideau pentru moșierime în condițiile intensificării ritmului de dezvoltare a țării pe drumul capitalismului. În plus, încercările democrației burgheze, au contribuit, de asemenea, la strîngerea rîndurilor moșierimii spre a evita împingerea ei pe un plan secundar sau spre a preîntîmpina chiar înlăturarea ei din viața politică [64].

Vasta conspirație organizată de radicali în 1870—1871, care, într-o conjunctură favorabilă, intenționau să soluționeze pe cale revoluționară mult disputata problemă a preponderenței în cadrul statului, a jucat un rol esențial în unificarea grupărilor conservatoare. Episodul revoluționar de la Ploiești și mișcarea republicană din martie 1871 i-a convins pe conservatori de consecințele pînă la care radicalii voiau să împingă lupta politică, ceea ce i-a determinat să se concentreze în jurul domnitorului, cu care au ajuns la un acord în privința instituirii unui guvern de mînă forte [65]. Unificarea grupărilor conservatoare și constituirea partidului politic al moșierimii nu pot fi explicate în afara luptelor politice din perioada instabilității guvernamentale și parlamentare. Constituirea partidului conservator este strîns legată de marea confruntare dintre burghezie și moșierime în ceea privește căile și direcțiile dezvoltării României moderne. În anii 1870—1871, această luptă a devenit extrem de acută, manifestîndu-se, mai ales sub forma luptei pentru preponderență în cadrul regimului instituit după detronarea lui Cuza. În această luptă, conservatorii și-au simțit pozițiile amenințate. Avantajele oferite de constituția de la 1866 și legea electorală nu se dovedeau a fi suficiente. În același timp, s-a putut constata că o grupare conservatoare singură nu se poate impune și menține la conducere. Experiența guvernării M. Kostache Epureanu a demonstrat că, pentru menținerea puterii, nu era suficientă nici măcar coaliția cîtorva grupări conservatoare. În 1870, spre exemplu, la conducere au participat reprezentanții grupării conduse de M. Kostache Epureanu și tinerii conservatori aparținînd de „Juna dreaptă" sau gruparea junimistă. Au rămas în afara conducerii alte grupări conservatoare importante, ceea ce a făcut ca reprezentanții moșierimii să nu poată cîștiga nici măcar alegerile. Pentru impunerea și menținerea reprezentanților moșierimii la conducere se impunea, cu necesitate, unirea tuturor grupărilor de orientare conservatoare. În momentul în care s-a realizat această unitate a fost posibilă angajarea cu șorți de izbîndă a luptei pentru cucerirea puterii și impunerea pe primul plan în viața politică a țării. În aceste împrejurări, s-au creat condițiile favorabile pentru constituirea unui guvern conservator de mînă forte, cum a fost cel de sub conducerea lui Lascăr Catargiu.

Partidul conservator, reprezentant, în linii mari, firește, al moșierimii, s-a născut din necesități ce aveau în vedere apărarea intereselor unei clase ale cărei poziții economice și politice erau amenințate de organizarea pe baze moderne a tînărului stat național român. Moșierimea, înfrîntă în lupta angajată în jurul căii de dezvoltare a României moderne, a căutat să se organizeze pentru a putea lupta, atît împotriva reformelor, cît și împotriva tendințelor tot mai accentuate ale burgheziei de a prelua conducerea statului, pentru a-și realiza scopurile ce-i erau proprii, impuse de spiritul unui veac în care vechea clasă dominantă începea să devină inoportună. Rațiunea de a fi a partidului conservator nu poate fi găsită decît în lupta pentru apărarea intereselor economice și politice ale moșierimii. Aceasta i-a fost, dealtfel, menirea în întreaga lui existență. Apărut ca o coaliție de grupări, într-un moment de acută criză politică, partidul conservator își va păstra această caracteristică pînă la primul război mondial. Acestea sînt

[63] V. Russu, *Considerații privind constituirea partidului conservator în România*, în *loc. cit.*, tomul XVIII, fasc. 2/1972, p. 141.

[64] *Ibidem*, p. 142.

[65] Emil Ioachimovici, *O pagină din istoria politică a țării. Manolache Kostache Epureanu*, București, 1913, p. 48—62.

lucruri care ţin însă de evoluţia sa ulterioară. Pentru problema pusă de noi în discuţie prezintă interes doar faptul că odată cu încheganea partidului conservator a fost posibilă preluarea puterii de către reprezentanţii moşierimii, care se vor menţine la conducere pînă în 1876.

*

* *

Încercările domnitorului de a revizui constituţia, pentru a putea institui un regim autoritar, eforturile conservatorilor de a se impune pe primul plan al vieţii politice au întîmpinat o dîrză rezistenţă din partea grupărilor liberale de toate nuanţele. Ca urmare a acestui fapt, luptele politice din anii 1870—1871 devin acute şi spectaculoase. Principalele grupări liberale, înlăturate pe rînd de la putere, în momente în care păreau aproape să se impună pe primul plan al vieţii politice, au încercat să se folosească de aproape toate mijloacele pentru a împiedica împingerea lor pe un plan secundar în cadrul regimului existent. În acelaşi timp, reprezentanţii acestor grupări s-au preocupat, într-o măsură însemnată, de reorganizarea regimului, pentru a crea condiţii mai favorabile, în vederea impunerii burgheziei pe primul plan al vieţii politice. Acest lucru era absolut necesar pentru crearea condiţiilor celor mai potrivite în vederea continuării procesului de modernizare, condiţie *sine qua non* pentru realizarea burgheziei române în calitatea ei de clasă socială. Experienţa anilor 1867—1868 a demonstrat, acest lucru. De data aceasta, însă, grupările liberale, de toate nuanţele, se aflau în opoziţie, ceea ce le impunea să-şi adapteze tactica noilor condiţii. În plus, în lupta lor pentru continuarea procesului de modernizare a ţării, aceste grupări nu aveau de întîmpinat numai opoziţia conservatorilor, ci şi pe aceea a domnitorului. Acest fapt a contribuit la complicarea luptelor politice şi de aceea, nu întîmplător, în anii 1870—1871, una din caracteristicile vieţii politice din România este legată de mişcările anticarliste. Apropierea tot mai evidentă a domnitorului de grupurile conservatoare a complicat luptele politice şi a îngreunat drumul liberalilor spre putere. Din această cauză, domnitorul este considerat tot mai mult un adversar, care trebuia silit să se plece sau să plece. În lupta anticarlistă, au fost antrenate, într-un fel sau altul, toate grupările liberale. Cele mai spectaculoase acţiuni anticarliste au fost organizate însă de radicali. De aceea, pentru o mai bună înţelegere a situaţiei complicate din anii 1870—1871 se impune să ne oprim puţin asupra manifestărilor de această natură organizate de liberalii radicali.

Aşa după cum este cunoscut, lupta anticarlistă a radicalilor a cunoscut, în linii mari, două direcţii principale. Este vorba, în primul rînd, de acţiunile organizate de radicali prin intermediul presei, parlamentului sau întrunirilor publice. Acestea erau menite, în ultimă instanţă, fie să-l silească pe domnitor să-i readucă la conducere, atîta vreme cît au mai sperat într-o asemenea posibilitate, fie să *întreţină o anumită atmosferă de agitaţie în rîndul simpatizanţilor şi partizanilor* politici.

Un interes mult mai mare prezintă cealaltă componentă a luptei iniţiată de gruparea condusă de C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu, şi anume, organizarea unei vaste acţiuni conspirative a cărei ţel final, condiţionat de o conjunctură externă favorabilă, era înlăturarea domnitorului.

Demn de remarcat este faptul că, în literatura noastră de specialitate, se consideră, de obicei, că acţiunile radicalilor în vederea detronării lui Carol I au început să capete contururi mai precise din vara anului 1869 [66]. Momentul în care au început acţiunile de acest gen este greu de precizat. În vara anului 1869 acestea au devenit de notorietate publică [67] însă, după unele informaţii oficiale, se pare că începuturile lor trebuie căutate încă din 1868. Pledează în acest sens, printre altele, nota trimisă, la 2/14 februarie 1869, de către D. Ghica, ministrul

[66] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 199; T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 19; N. Iorga, *op. cit.*, p. 110; *Istoria României*, IV, p. 561.

[67] *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 31.

de externe, agentului nostru diplomatic de la Paris, Ion Strat. Cu acest prilej, Ion Strat era informat de intențiile radicalilor în ceea ce privește silirea domnitorului să proclame independența sau să abdice [68]. Or, o acțiune de asemenea amploare, care urma să aibă implicații atît de importante, n-a putut fi pregătită în cîteva săptămîni sau în intervalul ce s-a scurs de la retragerea silită a guvernului N. Golescu și pînă la dizolvarea Adunării deputaților cu majoritate radicală. Pregătirile pentru o mișcare de acest gen trebuie să fie mai vechi și ele s-ar putea să aibă o anumită legătură cu prezența lui I. C. Brătianu la conducerea ministerului de război, în urma demisiei silite a colonelului Adrian [69].

În stadiul actual al cercetărilor, este greu să aducem prea multe precizări în legătură cu această problemă. Cert este că începînd cu anul 1869 acțiunile conspirative îndreptate împotriva lui Carol I au cunoscut o intensificare neobișnuită. Acest fapt se datorește, într-o măsură substanțială, înfrîngerii categorice pe care radicalii au suferit-o în alegerile pentru Adunarea deputaților [70]. În urma acestor alegeri, radicalii au pierdut, pentru multă vreme, speranța de a putea reveni, prin mijloace legale, la conducerea statului. Această convingere le-a fost întărită și de poziția domnitorului, care se arăta tot mai favorabil conservatorilor și manifesta o ostilitate crescîndă față de gruparea condusă de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu. Ca urmare a acestei stări de lucruri, radicalii au ajuns tot mai mult la convingerea potrivit căreia, pentru realizarea planurilor lor de politică internă și externă, se impunea cu necesitate nu numai schimbarea formei de organizare a regimului, ci și detronarea lui Carol I. Astfel, încă din aprilie 1869 domnitorul era informat, de la Paris și Viena, că se „fac tratative pentru a se provoca o revoluție în București" [71]. Nu este vorba aici doar de un simplu zvon, așa cum circulau multe în epocă. Informații provenite din surse diferite probează existența unei atari preocupări. Ion Ghica, spre exemplu, îi scria îngrijorat lui D. A. Sturdza, la 3/15 iunie 1869 „que les rouges préparent un coup" [72]. La rîndul său, Ion Strat, agentul diplomatic al României la Paris, îi comunica aceluiași Sturdza, că „roșii aicea lucrează acum vîrtos... ca să-și facă față la împăratul și la guvernul său. Ei merg, pînă a promite să se facă instrumente oarbe ale politicii franceze, să lucreze în orice sens se va cere, la trebuință chiar și la răsturnarea completă a tot ce s-a făcut la 11 februarie și ca chestiune de oameni și ca chestiune de instituțiuni" [73]. Demersurile întreprinse în acest sens de către reprezentanții radicalilor erau cunoscute în cercuri destul de largi, iar presa conservatoare din țară s-a grăbit să le facă publice. Așa, spre exemplu, ziarul „Pressa", a publicat, în mai multe rînduri, informații interesante în legătură cu acțiunile organizate de radicali în vederea obținerii unui sprijin în străinătate pentru detronarea lui Carol I și schimbarea regimului existent atunci în România [74].

Existența unei puternice mișcări anticarliste ne este confirmată și de unele informații provenite din anturajul intim al domnitorului. Astfel, într-un memoriu din 1870 se precizează că după dizolvarea Adunării deputaților (în ianuarie 1869 — n.n.) „le parti rouge, eliminé du gouvernement jeta la masque et, déclarant à la dynastie établie se met à diriger par le voix des organes qui lui apartienent dans la presse, contre la personne du Prince les attaques les plus violentes et les plus inqualifiables. Ce fut alors que toutes ses arrière-pensées apparurent au grand jour. S'il était ralliée au principe monarchique, s'était seulement à la

---

[68] N. Iorga, *Correspondance diplomatique...*, Bucarest, 1938, p. 39—40.

[69] *Memoriile regelui Carol I...*, IV, p. 74—75.

[70] V. Russu și D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)*, (II), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași", VIII, 1971, p. 90—91.

[71] *Memoriile regelui Carol I...*, V, p. 31.

[72] Victor Slăvescu, *Din corespondența lui Ion Ghica cu Dimitrie Sturdza 1860—1880*, București, 1943, p. 40.

[73] *Idem*, *Ion Strat...*, vol. II, București 1946, p. 233.

[74] „Pressa", II, nr. 181 din 18 septembrie 1869, p. 721; *Idem*, nr. 177 din 13 septembrie 1869, p. 705—706.

condition que le Prince, ne gouverne qu'avec les rouges, se fit en leur instrument docile" [75].

Cu toate acestea, în cursul anului 1869, deşi guvernul se aştepta la o răsturnare a stării de lucruri existente [76], nu s-a ajuns la declanşarea unei mişcări pentru detronarea lui Carol. Explicaţia acestui fapt nu este greu de găsit. Nefiind aventurieri politici, aşa cum încercau să-i prezinte adversarii lor, radicalii erau conştienţi că acţiunea ce au iniţiat-o putea avea sorţi de izbîndă numai în cadrul unei mişcări insurecţionale mai largi sau în condiţiile schimbării raportului de forţe pe plan european. Aceste condiţii lipseau în cursul anului 1869 [77]. Ca urmare a acestui fapt, eforturile au fost canalizate, în continuare, pe planul luptei conspirative. Caracterul conspirativ şi reţinut, în acelaşi timp, al acestor acţiuni, a fost impus şi datorită faptului că, în 1869, mai mult ca oricînd, radicalii se aflau izolaţi de celelalte grupări liberale, care urmăreau să-şi realizeze obiective ce le erau proprii.

Înfrîngerea în alegeri, izolarea de celelalte grupări liberale, refuzul Franţei oficiale de a le sprijini planurile, nu i-au descurajat însă pe radicali, care au urmărit, cu o perseverenţă rar întîlnită, extinderea şi consolidarea mişcării subterane îndreptată împotriva lui Carol I. Ca urmare a acestui fapt, la sfîrşitul anului 1869 şi la începutul celui următor s-a putut ajunge la pregătirea unei conspiraţii ale cărei ramificaţii se întindeau aproape în toată ţara. Aşa, spre exemplu, D. Ghica, într-o scrisoare din 2 martie 1870, îl avertiza pe Carol I în legătură cu faptul că ţara se afla în pragul unei catastrofe, întrucît „la conspiration contre l'état des choses est grand et se poursuit avec une activité qui laisse présumer que le moment d'une éclat est proche" [78]. Îngrijorarea fostului prim-ministru era cu atît mai mare cu cît, după informaţiile ce le deţinea, adversarii domnitorului aveau şanse mari de reuşită, avînd de partea lor poliţia capitalei, garda naţională şi funcţionarii de la prefectura de Ilfov, care „conspirent ouvertement et attendent que d'autres districtes qui se trouve dans la même condition, lévant l'etendard de la revolte" [79].

Existenţa unei vaste conspiraţii, ale cărei fire se întindeau în ţară şi străinătate, ne este confirmată de numeroase documente ce provin de la persoane bine informate, care urmăreau, de multă vreme, toate acţiunile organizate de radicali împotriva domnitorului. Interesante sînt, în acest sens, rapoartele ce ne-au rămas de la Ion Strat, care, în repetate rînduri, l-a pus în gardă pe domnitor în legătură cu acţiunile întreprinse de radicali pentru obţinerea unui sprijin în străinătate sau pentru atragerea garnizoanei capitalei în vederea realizării unui „nou 11 februarie" [80]. Pregătirile radicalilor deveniseră de notorietate publică. Aşa, spre exemplu, „Trompeta Carpaţilor", într-un articol intitulat *Era se ivesce coaliţiunea*, îl acuza pe C. A. Rosetti de pregătirea unui nou complot de genul celui de la 11 februarie 1866 [81].

Intensificarea acţiunilor cu caracter conspirativ, la începutul anului 1870, este explicabil. *În parlament, radicalii nu puteau face faţă atacurilor continui* din partea conservatorilor sau liberalilor moderaţi, datorită numărului redus de reprezentanţi. În plus, ei s-au convins tot mai mult că se încearcă înlăturarea lor din viaţa politică sau cel puţin limitarea mijloacelor de acţiune legală. Aşa, spre exemplu, în şedinţa Adunării deputaţilor din 8 decembrie 1869, N. C. Aslan a făcut o interpelare în legătură cu licenţa presei [82]. Cu acest prilej, a cerut să se ia măsuri severe împotriva ziarelor, care au ajuns să-l atace chiar pe şeful statului. În urma acestei interpelări s-a votat o moţiune prin care se condamna

[75] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 12/1871, f. 6.
[76] *Idem*, dos. nr. 10/1869, f. 3.
[77] N. Iorga, *op. cit.*, p. 37—38.
[78] Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 4/1870, f. 1.
[79] *Ibidem*.
[80] *Idem*, dos. nr. 46/1869, f. 3; *Idem*, dos. nr. 44/1870, f. 1; *Idem*, dos. nr. 54/1870, f. 1; *Idem*, dos. nr. 56/1870, f. 1—4.
[81] „Trompeta Carpaţilor", VII, nr. 761 din 18/30 septembrie 1869, p. 3042.
[82] „Monitorul oficial", nr. 271 din 10/22 decembrie 1869, p. 1230.

presa radicală pentru „limbajul necuviincios și neconstituțional“ [83]. Interesant este faptul că această interpelare a fost pusă la cale de membrii guvernului [84], ceea ce lăsa să se întrevadă posibilitatea adoptării unor măsuri menite să ducă la restrîngerea libertății presei [85]. Temerile radicalilor în legătură cu restrîngerea libertății presei nu erau chiar lipsite de temei. La începutul anului 1870, spre exemplu, redactorii ziarului „Democrația“ din Ploiești, respectiv Candiano-Popescu și Pandrav, au fost arestați pentru că au atacat „persoana sacră și neviolabilă a domnitorului“ [86]. Treptat, posibilitățile de acțiune legală ale radicalilor s-au îngustat. De aceea, nu întîmplător, la începutul anului 1870, reprezentanții acestei grupări s-au retras din Adunarea deputaților. Primul deputat radical care și-a dat demisia a fost I. C. Brătianu, întrucît în ședința Adunării deputaților din 16 ianuarie 1870 a fost învinuit de încălcarea legii contabilității statului și de alte ilegalități [87]. În urma acestei demisii și a atacurilor repetate ale conservatorilor și liberalilor moderați, care intenționau să dea în judecată membrii fostului guvern N. Golescu [88], radicalii s-au retras, la 7 februarie 1870, în grup din Adunarea deputaților [89]. Cu acest prilej, s-au produs cîteva incidente semnificative pentru starea de spirit existentă. Astfel, după citirea demisiei, prezentată de C. A. Rosetti, s-a ajuns la atacuri violente la adresa grupării radicale. Grigore M. Sturdza, spre exemplu, a considerat că o asemenea demisie nu putea veni decît „de la un nebun sau de la un om care în toată viața lui, de la început, a dovedit că nu a făcut alt nimic în țara aceasta decît a forma comitete spre a conspira în contra instituțiunilor țării“ [90]. Mai mult, pentru a arăta întreaga măsură a urii față de radicali, Sturdza a propus următoarea moțiune: „Propunem să se invite guvernul a da d-lui Rosetti un loc la Balamuc sau la Golia“ [91]. Atacurile violente la adresa fruntașilor radicali i-au nemulțumit pe deputații de această orientare, care au părăsit în grup Adunarea deputaților, nu fără a amenința, prin G. Ghițu, că vor juca „o comedie care se va sfîrși în tragedie sîngeroasă pe uliță“ [92]. În aceste condiții, radicalii și-au concentrat întreaga energie în direcția pregătirii unei mișcări conspirative, care să le îngăduie realizarea planurilor de politică internă și externă.

Demn de remarcat este faptul că mișcarea pregătită de roșii, în anii 1870—1871, nu a stîrnit îngrijorare numai în cercurile din jurul domnitorului. Pentru a-i înțelege mai exact importanța și implicațiile se impune să reliefăm și un alt element ce este neglijat, adeseori, în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esență, de reacția puterilor garante, dar mai ales a imperiilor vecine, față de conspirația organizată împotriva lui Carol de Hohenzollern. Relevantă în acest sens este neliniștea crescîndă cu care cercurile conducătoare din Austro-Ungaria, Rusia și Turcia urmăreau evoluția evenimentelor din România în primăvara anului 1870, adică, în momentul în care se credea că declanșarea unei mișcări revoluționare nu mai era decît o chestiune de scurtă durată. Or, izbucnirea unei mișcări ce putea duce, în anumite condiții, nu numai la înlăturarea lui Carol I, ci chiar la schimbarea regimului și proclamarea independenței prezenta un interes deosebit pentru imperiile vecine. De aceea, în primăvara anului 1870, cercurile conducătoare din cele trei imperii vecine au urmărit cu o deosebită atenție evoluția evenimentelor din România și au început să facă chiar pregătiri militare, pentru a putea face față oricărei eventualități [93]. Perspectiva

[83] *Ibidem.*

[84] *Regele Carol al României. Cuvîntări și scrisori. 1866—1877*, I, București, 1909, p. 198.

[85] „Românul“, XIII, din 10 decembrie 1869, p. 977.

[86] *Idem*, din 23—24 martie 1870, p. 265.

[87] „Monitorul oficial“, nr. 14 din 20 ianuarie 1870, p. 70.

[88] *Idem*, nr. 17 din 23 ianuarie 1870, p. 88.

[89] *Idem*, nr. 31 din 11/23 februarie 1870, p. 166.

[90] *Idem*, nr. 30 din 10/22 februarie 1870, p. 161.

[91] *Ibidem*, p. 162.

[92] *Ibidem.*

[93] Emile Olivier, *L'empire libéral*, tome troisième, Paris, 1908, pp. 412—414.

declanşării unei mişcări revoluţionare în România a avut darul să neliniştească şi alte puteri garante. Aşa se explică de ce, în anul 1870, au fost angajate tratative între Franţa, Austro-Ungaria şi Rusia pentru a se ajunge la un acord în ceea ce priveşte poziţia pe care urmau să se situeze aceste puteri în cazul în care radicalii ar fi trecut la o acţiune deschisă împotriva lui Carol I. Ca urmare a eforturilor depuse de guvernul francez, s-a putut ajunge, în cele din urmă, la o înţelegere în ceea ce priveşte evitarea încălcării unilaterale a tratatului din 1856 [94]. Faptul acesta prezintă un real interes, întrucît ne întăreşte convingerea că acţiunile organizate de radicali vizau, într-adevăr, schimbarea stării de lucruri din România acelei vremi.

Avînd în vedere elementele puse în discuţie pînă acum ne considerăm îndreptăţiţi să afirmăm că ceea ce s-a petrecut la Ploieşti în august 1870, nu constituie un simplu incident, un episod oarecare fără trecut şi viitor, datorat doar conjuncturii create în urma izbucnirii războiului franco-prusian. Dealtfel, importanţa mişcării organizată de Candiano-Popescu a fost reliefată, în mod remarcabil, în studiile din ultimii ani [95]. De asemenea, pornindu-se de la analiza evenimentelor petrecute la Ploieşti, s-au adus precizări importante în legătură cu pregătirile făcute în vederea declanşării unei acţiuni de anvergură, în cazul în care s-ar fi conturat o victorie a Franţei împotriva Prusiei lui Bismarck [96]. Faptele sînt, în general, cunoscute şi de aceea o revenire asupra lor nu-şi găseşte nici locul nici rostul. Pentru obiectivul ce ni l-am propus este important doar să precizăm că mişcarea de la Ploieşti demonstrează, odată în plus, existenţa unor planuri cît se poate de serioase în legătură cu detronarea lui Carol I şi schimbarea regimului existent în România. În acelaşi timp, evoluţia evenimentelor a demonstrat că principalii conducători ai mişcării acordau o atenţie deosebită conjuncturii internaţionale, deoarece nu voiau să se hazardeze într-o acţiune ce putea avea urmări periculoase pentru existenţa statului.

Demn de remarcat este faptul că mişcarea opoziţionistă îndreptată împotriva lui Carol I nu a încetat în urma înăbuşirii „revoluţiei de la Ploieşti". Dimpotrivă, se poate afirma, fără teama de a greşi, că în lunile ce au urmat evenimentelor menţionate, frontul acţiunilor şi manifestărilor anticarliste s-a extins foarte mult, ceea ce probează existenţa unui larg curent de opinie ostil domnitorului. Punînd lucrurile pe acest teren, nu emitem o simplă ipoteză de genul celei referitoare la antidinasticismul înăsout al poporului român. Atunci cînd ne-am gîndit la existenţa unui curent de opinie publică potrivnic lui Carol de Hohenzollern am avut în vedere anumite elemente deosebit de importante pentru problema pusă în discuţie. Achitarea celor 41 implicaţi în procesul de la Tîrgovişte [97], manifestările de solidaritate faţă de Franţa [98], refuzul autorităţilor locale de a sprijini arestarea lui C. A. Rosetti [99], tratativele angajate de C. A. Rosetti în Franţa pentru a obţine sprijin în vederea instituirii republicii [100], reacţia stîrnită de falimentul concesiunii Strousberg, sînt tot atîtea fapte ce pledează în favoarea existenţei unei mişcări mult mai largi decît aceea organizată de una sau alta din grupările politice. Radicalii continuă, indiscutabil, să joace un rol de prim ordin în întreţinerea şi impulsionarea opoziţiei faţă de domnitor. La sfîrşitul anului 1870, lucrurile căpătau alte dimensiuni, întrucît se contura posibilitatea realizării unei coaliţii a grupărilor liberale, care, din motive diverse, erau nemulţumite de starea de lucruri existentă [101].

[94] *Ibidem.*

[95] Gh. Cristea, *Mişcarea „republicană" din august 1870*, în „Studii", nr. 2/1969, p. 231—247.

[96] *Ibidem.*

[97] *Istoria României*, IV, p. 555.

[98] Beatrice Marinescu et Şerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumaine et la guerre franco-proussiene de 1870—1871*, dans „Revue roumaine d'histoire", nr. 2/1971, pp. 339—342.

[99] „Pressa", III, nr. 189 din 29 august 1870, p. 753—754.

[100] Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, Ed. şt., Bucureşti, 1970, p. 301.

[101] *Istoria României*, IV, p. 556.

Domnitorul și guvernul puteau face față tot mai greu nemulțumirilor ce se manifestau în țară. Achitarea celor implicați în procesul de la Tîrgoviște este semnificativă din acest punct de vedere. Astfel, guvernul condus de M. Kostache Epureanu a calificat mișcarea de la Ploiești, din august 1870, drept o „tentativă... nebună cît și criminală" [102], un act de trădare a intereselor naționale. Conducătorii mișcării, considerați criminali, urmau să fie judecați și condamnați pentru faptele lor. Guvernul spera să se folosească de proces pentru a da o lovitură hotărîtoare grupării radicale. Momentul era socotit extrem de favorabil pentru a înlătura această grupare din viața politică a țării. Pledează în acest sens atacurile presei conservatoare, care se străduia să demonstreze că roșii sînt dușmanii intereselor naționale și trebuiau pedepsiți pentru a nu mai aduce prejudicii statului. Astfel, ziarul „Pressa" îi considera pe radicali drept agenți ai Rusiei țariste, care au voit să provoace o mișcare de natură să îngăduie acesteia redeschiderea chestiunii orientale [103]. Canadiano-Popescu, se sublinia în același ziar, n-a lucrat de unul singur, ci în funcție de un plan elaborat de fruntașii grupării radicale [104], care erau considerați drept „inamicii țării și amicii străinilor și ai invaziunilor" [105]. Cei care au contribuit la reprimarea mișcării de la Ploiești erau felicitați de presa conservatoare, deoarece, în acest fel, „prin devotamentul și abilitatea lor" au scăpat țara „de a cădea pradă bandelor de furi și vagabonzi. Dacă ecoul celor întîmplate la Ploiești, sublinia ziarul „Pressa", n-ar fi izbit auzul unor... funcționari inteligenți, poate că guvernul, surprins, ar fi căzut sub cuțitele ucigașilor de noapte, anarhia ar sfîșia țara de la o margine la cealaltă, iar copitele cailor cazăcești ar sfărîma frunțile acelora care doresc libertatea căminelor și pacea mormintelor străbune" [106]. Prilejul era folosit, pentru a se demonstra, odată în plus, necesitatea unui regim de ordine, care nu putea fi asigurat decît de conservatori. Împrejurările dificile, prin care trecea Europa, făceau și mai simțită nevoia ordinei și stabilității interne. Or, radicalii, oamenii dezordinei, nu puteau contribui cu nimic la asigurarea stabilității interne. „Tocmai acum, preciza „Pressa", inamicii noștri au aflat timpul de a-și dezvălui planurile lor. Tocmai acum au crezut ei că a venit timpul, după ce atîția ani au frămîntat și hărțuit țara, să o arunce gîfîind la picioarele armatelor străine. Tocmai acum au crezut că a sunat ora pentru a încununa opera lor de distrugere" [107].

Speranțele guvernului și conservatorilor au fost însă înșelate. Cei implicați în procesul de la Tîrgoviște, în pofida acuzațiilor ce li s-au adus [108], au fost achitați. Achitarea lor era un eșec pentru guvern, conservatori, dar mai ales pentru domnitor. Guvernul a fost șocat de verdictul dat în procesul de la Tîrgoviște și, simțindu-se depășit de evenimente, și-a dat demisia la 17/29 octombrie [109]. Domnitorul a refuzat însă să o primească, întrucît, în împrejurările de atunci, nu putea găsi altă soluție pentru a ieși din impas [110]. În schimb, presa liberală jubila. Achitarea celor implicați în procesul de la Tîrgoviște era considerată de „Românul" drept „trăznetul... pentru putere și cei ce conspiră a să vrea la putere pe ruinele libertăților și drepturilor noastre" [111]. Cu alt prilej, același ziar considera achitarea lui Candiano-Popescu drept „Sedanul acestui regim" [112].

[102] „Monitorul Oficial", nr. 174 din 9/12 august 1870, p. 844.
[103] „Pressa", III, nr. 175 din 12 august 1870, p. 617—618.
[104] *Idem*, nr. 177 din 14 august 1878, p. 705—706.
[105] *Ibidem*.
[106] *Idem*, nr. 180 din 19 august 1870, p. 717.
[107] *Idem*, nr. 186 din 26 august 1870, p. 741—742.
[108] În actul de acuzare, mișcarea de la Ploiești a fost considerată drept o „tentativă criminală". În același timp, s-a subliniat că, acolo, „n-a fost o mișcare spontană și neprecugetată", ci „a fost pregătită mai dinainte și n-a fost decît esecuțiunea unui complot prealabil". „Monitorul Oficial", nr. 251 din 14/26 noiembrie 1870, p. 2095.
[109] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 103.
[110] *Ibidem*.
[111] „Românul", XIV, din 19—20 brumărelu 1870, p. 921.
[112] *Idem*, din 31 brumărelu, p. 956.

În toamna anului 1870, situaţia politică din România era extrem de complicată. Opoziţia împotriva domnitorului şi guvernului s-a extins şi adîncit. Semnificativ este faptul că opoziţia se manifestă extrem de activ şi în Adunarea deputaţilor, care devine din ce în ce mai intratabilă. Opoziţia crescîndă din Adunarea deputaţilor demonstra, pînă la evidenţă, slăbiciunea guvernului şi influenţa redusă a conservatorilor în ţară. Cercurile conducătoare erau depăşite de evenimente şi nu puteau găsi nici o soluţie adecvată pentru a ieşi din criză. Momentul era dramatic şi nu se întrezărea încă cine va avea cîştig de cauză dintr-o confruntare în care erau angajate toate grupările politice existente. România părea să se afle la o răscruce. Drumul pe care îl va urma în viitor depindea, într-o măsură însemnată, de forţele social-politice care vor reuşi să se impună la conducere.

În momentul deschiderii sesiunii parlamentare, la 15/27 noiembrie 1870, reprezentanţii opoziţiei liberale aveau cele mai mari şanse de a obţine cîştig de cauză în lupta cu domnitorul şi grupările conservatoare. Evoluţia evenimentelor de la sfîrşitul anului 1870 şi începutul celui următor era de natură să justifice nota de optimism din rîndurile opoziţiei.

Lucrările corpurilor legiuitoare au fost deschise la 15/27 noiembrie 1870 printr-un lung mesaj în care se făcea analiza conjuncturii internaţionale şi se insista asupra gravei crize financiare cu care era confruntată ţara [113]. Deputaţii şi senatorii erau invitaţi insistent să se ocupe de buget şi legile financiare menite să scoată ţara din impas. Criza financiară era o realitate [114], care nu putea fi contestată de nimeni. De aceea, potrivit indicaţiilor din mesaj, misiunea principală a sesiunii parlamentare 1870—1871 era legată de ameliorarea finanţelor statului. Adunarea deputaţilor însă nu s-a preocupat de problema bugetului şi a trecut în opoziţie deschisă faţă de guvern şi domnitor. Aşa, spre exemplu, atunci cînd s-a pus problema constituirii comisiei bugetare, N. Ionescu a căutat să demonstreze că este mult mai urgentă alcătuirea unei comisii pentru analiza dosarului lui Candiano-Popescu [115]. Din acest moment, problemele politice au trecut pe primul plan şi Adunarea deputaţilor a devenit centrul unei puternice confruntări între guvern, domnitor şi opoziţia liberală. Datorită presiunilor deputaţilor liberali, s-a constituit comisia pentru cercetarea dosarului lui Candiano-Popescu, care se afla în arest preventiv [116]. Comisia, alcătuită din C. Bosianu, N. Ionescu, E. Ghica, N. Voinov şi D. Ghica, şi-a prezentat concluziile în şedinţa Adunării deputaţilor din 18 noiembrie 1870, propunînd, cu excepţia lui D. Ghica, eliberarea lui Candiano-Popescu. Propunerea a fost primită cu 59 voturi pentru şi 14 împotrivă, fapt simptomatic pentru starea de spirit a Adunării [117]. Orientarea Adunării deputaţilor va ieşi şi mai pregnant în evidenţă cu prilejul elaborării şi prezentării adresei de răspuns la mesajul tronului. Discuţiile în legătură cu adresa de răspuns la mesajul tronului au durat neobişnuit de mult. La 9/12 decembrie 1870 adresa a fost votată de Adunare însă era alcătuită pe un ton extrem de jignitor pentru capul statului. Aşa, spre exemplu, referindu-se la evenimentele de la Ploieşti, din august 1870, adresa preciza că „cel mai bun mijloc de a evita astfel de incidente ar fi satisfacerea dorinţelor poporului şi respectarea legilor [118]. În acelaşi timp, se vorbea de respectarea constituţiei şi necesitatea sprijinirii domnitorului pe reprezentanţii „Adunării naţionale" [119]. Demersurile domnitorului faţă de guvernele străine erau cunoscute şi Adunarea deputaţilor îşi exprima dezacordul în legătură cu acest procedeu folosit de capul statului, care făcea apel la puterile garante pentru schimbarea regimului politic existent. De aceea, depu-

[113] *Regele Carol I al României. Cuvîntări şi scrisori, 1866—1877*, t. I, Bucureşti, 1909, pp. 218—224.

[114] Iosif Pervain şi Ioan Chindriş, *Corespondenţa lui Alexandru Papiu Ilarian (Scrisori, documente, memorii, note)*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj. 1972, p. 117.

[115] „Monitorul Oficial", nr. 255 din 18/31 noiembrie 1870, p. 2112.

[116] *Idem*, nr. 254 din 18/30 noiembrie 1870, p. 2108.

[117] *Idem*, nr. 256 din 20 noiembrie/2 decembrie 1870, p. 2118.

[118] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 3.

[119] *Ibidem*, N. Iorga, op. cit., p. 119.

tații lăsau să se înțeleagă că nu vor admite modificarea constituției și nici amestecul puterilor în această chestiune. În plus, între cei desemnați să prezinte adresa domnitorului se afla și Al. Candiano-Popescu, fapt socotit de către domnitor o provocare [120]. Această adresă, considerată de ziarul „Pressa", „mai mult decît sărată" [121], lăsa să se întrevadă natura adevăratelor raporturi dintre domnitor și reprezentanții grupărilor liberale. Atmosfera a devenit și mai încordată din cauza falimentarei concesiuni Strousberg. Guvernul, acuzat pentru faptul că nu a luat măsuri hotărîte împotriva lui Ambronn, a fost silit să se retragă de la conducere, în urma unui vot de blam primit la 12/24 decembrie 1870 [122]. Se încheia, în acest fel, una din cele mai puțin semnificative guvernări din perioada instabilității, o guvernare ce s-a dovedit, din multe puncte de vedere, falimentară. Primul și singurul guvern conservator omogen din perioada instabilității s-a dovedit neputincios în fața complicatelor probleme de politică internă și externă. Guvernul n-a putut înfrînge opoziția și n-a contribuit cu nimic la redresarea finanțelor statului. El a fost silit să se retragă de la conducere sub presiunea opoziției liberale, alcătuită din radicali, „maiști", „fracționiști" și partizanii lui Ion Ghica [123].

După căderea guvernului condus de M. Kostache Epureanu, pozițiile domnitorului au ajuns foarte șubrede. Semnificativ în acest sens este faptul că domnitorul n-a putut uza nici măcar de prerogativele ce-i fuseseră acordate prin constituția de la 1866. Astfel, după retragerea guvernului M. Kostache Epureanu, Carol I n-a putut numi un nou minister. Acesta, în urma unor ședințe secrete, i-a fost impus de corpurile legiuitoare [124]. Noul guvern, constituit sub conducerea lui Ion Ghica, se bucura de sprijinul majorității liberale din Adunarea deputaților [125]. Dealtfel, se pare că la sfîrșitul anului 1870 se contura posibilitatea constituirii unei noi coaliții liberale, care se pregătea să preia puterea. Presa conservatoare, cel puțin, se referea continuu la coalizarea liberalilor de toate nuanțele. Ziarul „Pressa", spre exemplu, îl socotea pe Ion Ghica drept reprezentantul acestei coaliții [126] și critica în termeni tari constituirea unui guvern sub conducerea acestui om politic, considerat „cea mai impopulară și antipatică persoană din ambele Principate române [127]. În același timp, noul guvern era considerat drept un paravan al radicalilor și „fracționiștilor", care se pregăteau să se folosească de el pentru a-și realiza vechile lor planuri de politică internă și externă [128]. „Ministerul d-lui I. Ghica, sublinia ziarul „Pressa", este cu atît mai periculos că servește de paravan fracțiunii și roșiilor, pentru ca aceste elemente să-și poată satisface interesele partidei lor. În realitate, dar, țara are un minister roșu, ascuns sub masca unui pseudonim" [129].

Aserțiunile ziarului „Pressa" sînt, într-o anumită măsură, plauzibile. Radicalii sau moderații din jurul lui Kogălniceanu nu puteau, în condițiile de atunci, să constituie un guvern pentru a prelua conducerea după căderea cabinetului M. Kostache Epureanu. În schimb, Ion Ghica, ajuns la o anumită înțelegere cu fruntașii opoziției liberale, putea mai ușor realiza acest lucru, deoarece nu avea de întîmpinat rezistență din partea puterilor garante. Pentru a lămuri mai exact raporturile lui Ion Ghica cu radicalii și „maiștii", este util să trecem în revistă cîteva din actele noului guvern. Acuzația de „guvern paravan" nu a fost complet lipsită de temei. Astfel, Ion Ghica, bănuit la Berlin de intenții dușmănoase față

[120] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 3.
[121] „Pressa", III, nr. 276 din 15 decembrie 1870, p. 1101.
[122] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 8.
[123] „Pressa", III, nr. 276 din 15 decembrie 1870, p. 1101.
[124] *Idem*, nr. 278 din 17 decembrie 1870, p. 1109; *Idem*, nr. 279 din 10 decembrie 1870, p. 1113.
[125] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 9.
[126] „Pressa", III, nr. 261 din 20 decembrie 1870, p. 1121.
[127] *Idem*, nr. 280 din 19 decembrie 1870, p. 1117.
[128] *Ibidem*.
[129] *Ibidem*.

de Carol I [130], l-a numit la prefectura poliţiei capitalei pe Simion Mihăilescu, om de încredere al roşiilor [131]. Apoi, noul guvern a procedat la înlocuirea prefecţilor şi magistraţilor, numind, în majoritatea judeţelor, partizani ai radicalilor şi „fracţioniştilor" [132]. În plus, sub pretextul respectării formelor constituţionale, primul ministru a favorizat victoria categorică a radicalilor în alegerile pentru Consiliul municipal din Bucureşti. În acest fel, capitala se afla în mîna opoziţiei, ceea ce nu era deloc îmbucurător pentru domnitor şi conservatori [133].

Constituirea noului guvern n-a contribuit cu nimic la atenuarea frămîntărilor politice. Dimpotrivă. La începutul anului 1871, frămîntările politice se intensifică, iar consecinţele lor sînt tot mai greu de bănuit. Adunarea deputaţilor rămîne, în continuare, una din principalele tribune de luptă împotriva domnitorului. Dovada cea mai elocventă o constituie, fără îndoială, atitudinea adoptată faţă de cunoscuta scrisoare către Auerbach. Scrisoarea, publicată în „Augsburger Allgemeine Zeitung", constituie, în esenţă, un act de provocare la adresa opoziţiei liberale. Domnitorul, nemulţumit de manifestaţiile ostile îndreptate împotriva persoanei şi poziţiei sale, a căutat să se folosească de acest mijloc pentru a încerca să-şi impună punctul de vedere în mult disputata problemă a reorganizării regimului. Pledează, în acest sens, criticile la adresa unei constituţii „atît de liberală încît nici un popor din Europa n-are alta la fel" şi teoriile referitoare la discrepanţa dintre stadiul de dezvoltare al poporului şi instituţiile moderne cu care a fost înzestrată ţara [134]. De asemenea, nu sînt lipsite de interes criticile la adresa oamenilor politici. Aceştia, considera domnitorul, „s-au dus să-şi caute întreaga lor cultură intelectuală şi politică în străinătate, au uitat apoi prea mult lucrurile ţării şi n-au altă ţintă decît de a transplanta în patria lor, prezentate sub o formă utopică şi fără experienţă, ideile ce domnesc acolo şi de care sînt înflăcăraţi" [135]. Critica la adresa organizării României moderne, critică făcută de pe poziţia teoriei „formelor fără fond", nu este o noutate. Carol I, încă de la 1866, a judecat de pe aceste poziţii realităţile din România şi s-a străduit să demonstreze necesitatea unui regim autoritar [136]. Acesta era obiectivul şi la sfîrşitul perioadei de instabilitate. De aceea, nu întîmplător, Carol I arunca întreaga răspundere asupra oamenilor politici, care erau făcuţi răspunzători pentru dificultăţile prin care trecea ţara. În acelaşi timp, domnitorul încerca să demonstreze că este singurul om care înţelegea adevăratele nevoi ale ţării, dar nu putea face nimic din cauza oamenilor politici. În încheiere, ca mijloc de presiune, Carol I readucea în discuţie intenţia lui de a abdica, pentru a trăi „liber de griji, independent în mijlocul celei mai desăvîrşite fericiri casnice, în scumpa patrie al cărei puternic magnet n-a încetat nici o clipă să mă atragă din nou în orele grele ce am trebuit să le petrec" [137].

Efectul scrisorii a fost şocant. Chiar presa conservatoare, favorabilă lui Carol I, a fost surprinsă de acest gest. Aşa, spre exemplu, ziarul „Pressa", organul grupării conservatoare de centru, considera că „lucrul în sine este foarte grav" [138], deoarece scrisoarea oferea puterilor garantate un nou prilej pentru a lua în discuţie problema organizării statului român [139]. În Adunarea deputaţilor, gestul lui

[130] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 9.

[131] „Pressa", III, nr. 282 din 22 decembrie 1870, p. 1025; Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques, 1848—1903*, Biblioteca Academiei, Arhiva Bălăceanu, Mss. nr. 1, f. 149.

[132] „Pressa", III, nr. 286 din 29 decembrie 1870, p. 1041; *Idem*, nr. 287 din 30 decembrie 1870, p. 1045; *Idem*, nr. 288 din 31 decembrie 1870, p. 1049.

[133] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 13; N. Iorga, *op. cit.*, p. 121.

[134] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 5.

[135] *Ibidem.*

[136] V. Russu, *Din frămîntările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală şi parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a constituţiei*, în loc. cit., tomul XVIII, fasc. 1/1972, pp. 68—73.

[137] *Memoriile regelui Carol I...* VI, p. 6.

[138] „Pressa", IV, nr. 21 din 28 ianuarie 1871, p. 82.

[139] *Idem*, nr. 24 din 31 ianuarie 1871, p. 94.

Carol I a provocat o adevărată furtună. Discuțiile asupra scrisorii au fost deschise prin cunoscuta interpelare a lui N. Blaremberg, care a calificat documentul, în cazul în care n-ar fi apocrif, drept „un act de înaltă trădare" [140]. În același timp, cunoscutul adversar al lui Carol I, a căutat să demonstreze că scrisoarea către Auerbach, în cazul în care era autentică, constituia „pe de o parte un rechizitoriu în regulă în contra națiunii și a pactului fundamental, iar pe de alta un program din cele mai alarmante", întrucît „trăda cugetări ascunse în contra libertăților consfințite și jurate" [141]. Constituția era socotită în primejdie și de aceea N. Blaremberg a propus următoarea moțiune: „Camera nu poate ține această scrisoare decît apocrifă și-și exprimă tot odată nestrămutata-i credință către Constituția pe care și-a dat-o" [142]. Primul ministru s-a văzut nevoit să declare că scrisoarea era autentică, fapt ce a provocat o vie nemulțumire în cadrul Adunării deputaților. În cele din urmă, pentru a nu împinge conflictul pînă la ultimele lui consecințe, Kogălniceanu a propus o contra-moțiune în următorii termeni: „Camera, foarte mișcată de lămuririle ce i le-a dat ministerul, exprimă devotamentul ei tronului și dinastiei, care sînt garantate prin Constituție, și plină de încredere în viitorul țării ca și în neclintita hotărîre de a rămîne atașată Constituției, trece la ordinea zilei" [143]. Adunarea a votat contra-moțiunea propusă de Kogălniceanu. Termenii propunerii erau moderați. Adunarea nu lăsa însă nici un dubiu asupra poziției sale în ceea ce privește constituția și reorganizarea regimului în sensul dorit de Carol I. Pe acest teren, nu putea fi vorba de nici o înțelegere între cele două părți. N. Iorga consideră că votarea propunerii lui Kogălniceanu echivala cu „un fel de armistițiu interior — care a ținut pînă la 1874" [144]. Un asemenea punct de vedere este greu de admis. Votarea moțiunii Kogălniceanu avea darul să clarifice, odată în plus, raporturile dintre cele două părți în problema reorganizării regimului. Carol I s-a convins că de la Adunarea deputaților nu poate aștepta nici un sprijin în această chestiune și de aceea s-a orientat tot mai categoric către conservatori, care se arătau mai receptivi față de planurile sale. Ilustrativă în acest sens este atitudinea adoptată de Senat în problema scrisorii către Auerbach. Corpul ponderator, alcătuit în majoritate din reprezentanții moșierimii, a justificat acțiunea inițiată de Carol I și i-a criticat pe liberali, considerați vinovați de toate dificultățile prin care trece țara. În același timp, membrii Senatului au căutat să demonstreze că menținerea dinastiei era o condiție *sine qua non* pentru „stabilitatea și dezvoltarea politică a țării" [145]. Presa conservatoare, la rîndul său, a felicitat Senatul pentru atitudinea adoptată și i-a criticat violent pe liberali pentru acțiunile anticarliste [146]. „Niciodată, sublinia „Pressa", limbagiu mai necuviincios antidinastic nu s-a ținut într-o Adunare, ca în sesiunea actuală; vedem că la nici o epocă, ziarele glumețe ale roșiilor și ale fracțiunii nu au fost mai mișelești și cu un limbagiu mai necuviincios contra capului statului, ca în epoca actuală" [147]. În același timp, George Costaforu, președintele Adunării deputaților, cunoscut fruntaș conservator, s-a pronunțat favorabil față de acțiunea întreprinsă de Carol I [148]. Sensul atitudinilor era limpede. Apropierea dintre domnitor și conservatori se realizase. Rămînea, în continuare, de înfrînt opoziția liberală, care nu voia să facă nici o concesie față de șeful statului. O dovadă elocventă în acest sens o constituie atitudinea majorității Adunării deputaților în ceea ce privește afacerea Strousberg. Astfel, în februarie 1871 Adunarea deputaților a refuzat să discute bugetul și legile financiare considerînd că afacerea Strousberg era mult mai importantă. Ca urmare a acestui lucru, în ședința Adunării deputaților din 24 februarie 1871 a fost pre-

[140] „Românul", XIV, din 1—2 februarie 1871, pp. 93—94.
[141] *Ibidem.*
[142] *Ibidem.*
[143] *Ibidem.*
[144] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1923, p. 103.
[145] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 20.
[146] „Pressa" nr. 32 din 11 februarie 1871, p. 127.
[147] *Idem*, nr. 32 din 11 februarie 1871, p. 127.
[148] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 17.

zentat raportul comisiei constituite pentru cercetarea acestei complicate şi delicate chestiuni [149]. Demn de remarcat este faptul că întreaga chestiune a căpătat, în ultimă instanţă, o pronunţată notă anticarlistă. Acest lucru s-a putut observa chiar de la constituirea comisiei de anchetă, în cadrul căreia au intrat mai multe persoane cunoscute pentru atitudinea lor anticarlistă. Este vorba, printre alţii, de N. Blaremberg, A. D. Holban, I. Codrescu şi N. Ionescu [150]. De asemenea, desemnarea raportorului comisiei, în persoana lui A. D. Holban, nu era deloc lipsită de semnificaţie.

Raportul comisiei, prezentat de către A. D. Holban, s-a ocupat pe larg de evoluţia afacerii Strousberg şi a dezvăluit, pe bază de documente, rolul nefast jucat de Ambronn [151]. Dezvăluirile făcute prin raportul comisiei de anchetă au provocat o vie agitaţie în cadrul Adunării deputaţilor. În plus, poate, pentru a agita şi mai mult spiritele, preşedintele consiliului de miniştri, în şedinţa din 25 februarie 1871, a prezentat o telegramă a lui Strousberg, prin care făcea cunoscut faptul că nu poate achita cuponul pe luna ianuarie şi dădea un fel de ultimatum guvernului român [152]. Strousberg încerca să joace tare. Chiar domnitorul, dornic să aplaneze această chestiune, considera telegrama menţionată drept „o depeşă neruşinată" [153]. Telegrama aceasta a înrăutăţit şi mai mult situaţia. Dezbaterile din Adunarea deputaţilor au fost extrem de vii. Nota lor dominantă a fost aceea de anticarlism şi antiprusianism. Principalul vinovat pentru încheierea concesiunii Strousberg a fost considerat Carol I, care ar fi urmărit, pe această cale, să subordoneze România intereselor economice şi politice ale Prusiei. N. Blaremberg, spre exemplu, în şedinţa Adunării deputaţilor din 27 februarie 1871, considera concesiunea Strousberg, drept „cartea sau nota de plată a regimului personal" [154]. Acelaşi deputat, compara concesiunea cu războiul franco-prusian, subliniind că „şi noi am avut invaziunea noastră, dară o invaziune pacinică sau surdă, şi o plătim cu cea mai bună parte a avuţiei noastre materiale şi morale" [155]. România, considera Blaremberg, a fost supusă unei grele încercări însă aceasta avea meritul de a constitui „un altoi... contra acelui virus care se chiamă prusianism şi absolutism" [156]. Un alt deputat, şi anume, A. D. Holban, a căutat să demonstreze că domnitorul şi I. C. Brătianu erau principalii vinovaţi pentru încheierea acestei concesiuni „dăunătoare intereselor noastre naţionale" [157]. „Concesiunea Strousberg, preciza Holban, era concesiunea Curţii şi... era patronată de Curte" [158]. La rîndul său, N. Fleva, care începea să se manifeste extrem de activ pe plan politic, a încercat să dovedească că numirea lui Ambronn, în calitate de comisar al statului nostru, făcea parte dintr-un plan sistematic de exploatare economică a bogăţiilor României. Numirea unui comisar străin, preciza N. Fleva, a fost „o cursă întinsă românilor, un plan criminal de campanie pentru exploatarea ţării concertat mai dinainte" [159]. Interesant este faptul că N. Fleva a încercat să stabilească o legătură între concesiunea Strousberg şi planurile existente în legătură cu reorganizarea regimului. Numirea lui Ambronn era echivalentă cu o încălcare a constituţiei statului român. În acest fel, credea el, se crea un precedent periculos pentru existenţa constituţiei de la 1866. De aceea, N. Fleva acorda o atenţie deosebită soluţiei ce urma să fie dată în legătură cu concesiunea Strousberg. „De rezolvarea acestei chestiuni, — preciza tînărul deputat liberal, — depinde într-un grad foarte mare viitorul instituţiilor noastre, şi aceasta pentru că apărînd interesele ţării,

[149] „Monitorul Oficial", nr. 50 din 5/17 martie 1871, p. 283.
[150] *Ibidem.*
[151] *Ibidem*, pp. 283—284; *Idem*, nr. 51 din 6/18 martie 1871, pp. 287—290.
[152] *Idem*, nr. 51 din 6/18 martie 1871, p. 292.
[153] *Memoriile regelui Carol I...*, VI, p. 27.
[154] „Monitorul Oficial", nr. 55 din 11/23 martie 1871, p. 322.
[155] *Ibidem.*
[156] *Ibidem.*
[157] *Idem*, nr. 54 din 10/22 martie 1871, p. 312.
[158] *Ibidem.*
[159] *Idem*, nr. 52 din 7/19 martie 1871, p. 298.

apărăm chiar acele instituții" [160]. Nu au lipsit, apoi, atacurile violente la adresa foștilor miniștri I. C. Brătianu, D. Ghica, M. Kogălnicoeanu, M. Kostache Epureanu și Al. G. Golescu care, după unele opinii trebuiau dați în judecată și făcuți răspunzători cu averile lor pentru pagubele pricinuite statului [161]. În cele din urmă, după discuții furtunoase, s-a votat o propunere pentru supunerea chestiunii Strousberg unui tribunal de arbitri [162].

La începutul anului 1871, atmosfera devenise extrem de încărcată, încît ideea detronării căpătase o răspîndire foarte largă. Ca urmare a acestui fapt, ceea ce s-a petrecut în noaptea de 10/11 martie 1871 ne apare nu ca o răbufnire spontană, provocată de banchetul coloniei germane la București, ci ca o continuare firească a unei mișcări, care, în forme din cele mai variate, cuprinsese întreaga țară. Desfășurarea evenimentelor de la București este cunoscută și nu socotim util să revenim asupra lor [163]. Mișcarea din martie n-a putut fi împinsă pînă la ultimele ei consecințe. Aceasta nu se datorește însă faptului că fruntașii liberali s-au speriat că masele populare le vor depăși intențiile [164]. În fond, la mișcarea din martie au participat reprezentanții acelor categorii sociale în rîndul cărora influența radicalilor era cea mai pronunțată. În plus, serbarea coloniei germane n-a fost o surpriză, întrucît, după relatările ziarului „Românul", se știa cu multe zile înainte de organizarea ei [165]. De asemenea, se știa că în cazul organizării banchetului vor izbucni tulburări în capitală datorită ostilității manifeste a populației față de Prusia [166]. În martie 1871 însă detronarea lui Carol I era dificil de realizat datorită condițiilor interne și externe. Astfel, pe plan intern, conservatorii, neliniștiți de acțiunile și planurile liberalilor, s-au concentrat tot mai mult în jurul domnitorului. Constituirea guvernului Lascăr Catargiu, la 11 martie 1871, reprezintă expresia cea mai clară a acestei apropieri. Formarea acestui guvern nu poate fi explicată numai prin evenimentele legate de așa-numita amenințare cu abdicarea în urma mișcării republicane din martie 1871. Pentru a-i înțelege întreaga semnificație trebuie să avem în vedere modul în care s-a realizat procesul apropierii dintre conservatori și Carol I, precum și elementele ce au permis acest lucru. Numai în felul acesta vom putea depăși istoria momentelor spectaculoase, care, incontestabil, este interesantă dar ne privează de posibilitatea găsirii explicațiilor esențiale. În același timp, pentru explicarea atitudinii adoptate de fruntașii liberali, în martie 1871, nu trebuie să trecem cu vederea peste schimbările survenite pe plan european în urma înfrîngerii Franței și constituirii imperiului german. În noile condiții istorice, succesul unei mișcări republicane în România era exclus. Teama de o intervenție militară străină, în condițiile în care pe ajutorul Franței nu se mai putea conta, a jucat rolul esențial în adoptarea unei atitudini de prudență din partea conducătorilor principalelor grupări liberale. În 1871, în urma înfrîngerii Franței și constituirii imperiului german se contura, pe plan european, un nou echilibru de forțe. Noul echilibru de forțe era dominat de Germania, Rusia și Austro-Ungaria, adică de principalele puteri conservatoare ale Europei. În aceste condiții, o mișcare revoluționară în România nu putea avea sorți de izbîndă. În plus, nu trebuie să uităm că Rusia a denunțat clauza referitoare la neutralizarea Mării Negre și a manifestat tot mai mult tendința de a relua o politică ofensivă în Balcani, fapt ce nu a rămas fără urmări pentru orientarea și activitatea grupărilor liberale din România. Or, liberalii, indiferent de orientare, nu era aventurieri politici. Ei cunoșteau destul de bine

---

[160] *Ibidem.*

[161] *Idem*, nr. 53 din 9/21 martie 1871, p. 305.

[162] D. Berlescu, *O pagină din istoria contemporană a României: recunoașterea independenței*, în „Studii și cerc. șt.", Istorie, Iași, nr. 1—4/1953, p. 532.

[163] Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement republicain de mars 1871 à Bucarest*, dans „Revue roumaine d'histoire", 2/1964, pp. 277—291.

[164] *Istoria României*, IV, p. 557.

[165] „Românul", XIV din 12 martie 1871, p. 217.

[166] *Ibidem.*

condiţiile interne şi relaţiile internaţionale şi ţineau seama de acestea în acţiunile pe care le întreprindeau, pentru a nu primejdui interesele generale ale ţării. Fruntaşii liberali nu s-au condus numai după interesele personale sau de grup. Ei erau oameni de stat şi nu au pierdut din vedere, nici un moment, interesele generale. Dimpotrivă. În momente de cumpănă au ştiut să subordoneze interesele de grup celor generale. Atitudinea adoptată de liberali în 1871 demonstrează, cu prisosinţă, acest lucru.

Carol I a căutat să profite la maximum de evenimentele petrecute la 10/11 martie 1871. Momentul era socotit extrem de favorabil pentru a-şi realiza, măcar parţial, planurile în legătură cu consolidarea poziţiei sale în România. După cum se ştie, la 11 martie 1871, Carol I i-a convocat pe foştii locotenenţi domneşti pentru a le prezenta chipurile, actul de abdicare. La această întrevedere au participat Lascăr Catargiu şi N. Golescu, deoarece N. Haralambie lipsea din Bucureşti. Domnitorul s-a lăsat „rugat" şi numai în acest fel a consimţit să renunţe la ideea abdicării [167]. Ameninţarea cu abdicarea n-a fost decît o manevră. Ideea abdicării era mai veche. După achitarea complotiştilor în procesul de la Tîrgovişte, Carol I a ameninţat continuu cu abdicarea. El s-a folosit de aceasta ca mijloc de presiune asupra grupărilor politice şi puterilor garante, sperînd să poată ajunge la o domnie autoritară. La 11 martie 1871 Carol I s-a folosit de ameninţarea cu abdicarea pentru a obţine satisfacerea anumitor condiţii în legătură cu formarea unui guvern de mînă forte şi afacerea Strousberg. Aceste condiţii au fost aduse la cunoştinţa Adunării deputaţilor în cadrul unei şedinţe secrete din 11 martie 1871. Cu acest prilej, deputaţii au fost informaţi de intenţia lui Carol de Hohenzollern de a abdica. De asemenea, deputaţilor li s-a adus la cunoştinţă că domnitorul era gata să renunţe la ideea abdicării dacă i se acorda „un minister care să-i convină şi dacă se va vota bugetul (cu anuitatea Strousberg) şi legile financiare (împrumutul de 56 milioane şi vînzarea în bloc a moşiilor statului) în cîteva zile" [167]. Majoritatea din Adunarea deputaţilor a refuzat să primească asemenea propuneri. Dezbaterile au fost lungi şi furtunoase. Unii deputaţi, între care pot fi menţionaţi I. Cîmpineanu şi P. Ghica, s-au pronunţat pentru acceptarea abdicării lui Carol de Hohenzollern [169]. Şedinţa secretă s-a încheiat fără a se lua nici o hotărîre în ceea ce priveşte condiţiile puse de Carol I. În aceste împrejurări, reprezentanţii grupărilor conservatoare s-au hotărît să forţeze nota şi au constituit un guvern sub conducerea lui Lascăr Catargiu, guvern cu care domnitorul s-a declarat de acord. Adunarea deputaţilor a refuzat însă să recunoască noul guvern. În zilele de 12, 13, 14, 15 şi 16 martie 1871, au avut loc dezbateri aprinse, dar majoritatea liberală n-a putut fi convinsă să recunoască guvernul şi nici să voteze legile financiare dorite de Carol I [170]. Lucrările Adunării deputaţilor s-au desfăşurat în condiţii excepţionale. Clădirea în care se desfăşurau lucrările Adunării deputaţilor era înconjurată de armată, iar pe străzi au avut loc, în toate acele zile, manifestaţii ostile guvernului şi domnitorului [171]. În această atmosferă încărcată, la 13 martie 1871, majoritatea liberală, prin N. Fleva, a propus un vot de neîncredere în guvernul Lascăr Catargiu [172]. În pofida ostilităţii generale de care era înconjurat, guvernul Lascăr Catargiu a refuzat să se retragă de la conducere şi, la 16 martie 1871, a procedat la dizolvarea unei Adunări ce nu a acceptat să se încline nici în faţa voinţei capului statului. În asemenea împrejurări excepţionale, conservatorii au preluat puterea şi vor reuşi să o păstreze pînă în 1876.

Cu venirea conservatorilor la conducere se încheia una din perioadele cele mai frămîntate din viaţa politică a României. Din impresionanta luptă angajată în jurul căii şi direcţiilor dezvoltării României moderne a ieşit victorioasă, temporar, moşierimea conservatoare. Victoria acesteia nu se datora popularităţii conservatorilor şi nici forţei lor politice. Nu putem neglija ponderea conserva-

[167] *Istoria României*, IV, p. 559.
[168] „Uniunea liberală", I, nr. 33 din 25 septembrie 1871.
[169] *Ibidem.*
[170] *Istoria României*, IV, pp. 561—562.
[171] „Românul", XIII, din 14 martie 1871, p. 226.

torilor în viața politică a României de atunci, întrucît, în acest fel, am comite un fals istoric. Atunci cînd am susținut că succesul obținut la 1871 nu se datora popularității și forței politice am avut în vedere alte elemente. Este vorba de faptul că în condițiile de atunci, conservatorii, singuri, n-ar fi reușit să preia puterea. Experiența guvernării M. Kostache Epureanu este elocventă din acest punct de vedere. În plus, evenimentele din 11, 12, 13, 14, 15 și 16 martie nu fac decît să ne întărească această convingere. Pentru victoria conservatorilor a fost nevoie și de intervenția altor forțe, care erau interesate să-i vadă pe reprezentanții moșierimii la conducerea statului român. Este vorba, în primul rînd, de rolul domnitorului, care îi dorea pe conservatori la conducere pentru a-și consolida propria-i poziție. În al doilea rînd, este vorba de rolul jucat de puterile garante în ceea ce privește ascendentul conservatorilor. Acestea s-au pronunțat, de multă vreme, pentru instituirea unui guvern de ordine în România, socotită drept un adevărat centru al anarhiei în sud-estul Europei. În 1870—1871, Carol I a fost sfătuit insistent să se sprijine pe elementele conservatoare, singurele capabile să înfrîngă turbulenta opoziție liberală. Constituirea unui guvern conservator de mînă forte era dorită și din alte motive. Prin aducerea conservatorilor la conducere se puteau evita complicațiile nedorite ce puteau rezulta din rediscutarea problemei organizării statului român într-un for european. În același timp, constituirea unui guvern conservator contribuia și la întărirea poziției lui Carol de Hohenzollern în România, ceea ce soutea puterile garante de emoțiile complicațiilor ce se puteau ivi în cazul în care radicalii l-ar fi înlăturat de la tron. Avînd în vedere doar aceste elemente, ne considerăm îndreptățiți să afirmăm că factorul extern a jucat un rol aproape determinant în victoriile conservatorilor de la 1871. În condițiile noului raport de forțe existent pe plan european, constituirea unui guvern liberal era imposibilă în acel an 1871. Nici una din puterile garante, care aveau influență asupra relațiilor internaționale, n-ar fi acceptat o asemenea soluție. Statutul juridic internațional al României își punea, odată în plus, amprenta asupra evoluției vieții politice de la noi. Conducătorii diferitelor grupări liberale au înțeles specificul noii situații. De aceea, cu toată rezistența din martie 1871, au acceptat soluția guvernului conservator ca un rău necesar. Se credea, atunci, că este o soluție temporară, o soluție de tranziție. Calculele liberalilor se vor dovedi însă eronate. Conservatorii vor păstra puterea pînă în 1876, fapt cu implicații din cele mai însemnate pentru evoluția generală a statului român. Victoria obținută de conservatori în martie 1871 va avea o influență substanțială asupra pozițiilor moșierimii în cadrul noului regim.

LES CIRCONSTACES ET LA SIGNIFICATION DE L'INSTAURATION DE MINISTÈRE LASCĂR CATARGIU (MARS 1871).

RÉSUMÉ

Pour l'histoire politique de la Roumaine de la seconde moitié du XIX-e siècle, la constitution du ministère conservateur, présidé par Lascăr Catargiu, en mars 1871, présente un grand intérêt. Cet événement a eu lieu après cinq années d'instabilité ministérielle qui ont caractérisé le régime politique institué en 1866. En mars 1871, le conservateurs ayant l'appui du prince régnant et bénéficiant de circonstances internationales favorables, ont réussi à mettre fin à l'instabilité politique et à s'installer au pouvoir jusqu'en 1876.

Se fondant sur des informations recueillies dans les dossiers conservés aux Archives Nationales, dans les journaux de l'époque et les débats parlementaires, les auteurs soutiennent que l'ascension des conservateurs et la constitution de leur gouvernement ne furent pas seulement le resultat des événements survenus immédiatement avant 1871. Ces événements ont éu, évidemment, une incontestable importance, mais l'arrivée au pouvoir des conservateurs a été surtout la

conséquence des traits fondamentaux imprimés à la vie politique en Roumanie par le régime institué en 1866 et par le statut juridique international dont les Principautés Roumaines furent dotées en 1856.

Tenant compte de ces considérations, les auteurs mettent en évidence la position des principaux groupes politiques à l'égard de la Constitution de 1866 et du prince régnant, ainsi que la tendance, de plus en plus accentuée en 1870—1871, de réformer la régime. Les auteurs soulignent le rôle important de la politique étrangère : la modification du rapport des forces en Europe en faveur de la Prusse, le rapprochement de la Prusse, de la Russie et de l'Autriche, monarchies conservatrices, la phobie des radicaux, tout cela a favorisé les conservateurs. Parvenus ainsi au pouvoir en 1871, les conservateurs s'y maintiendront jusqu'en 1876.

FORMAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC (II)

DE

I. CIUPERCĂ

De-a lungul încercărilor de grupare a partidelor burgheze a reapărut ideea că viitorul democrației românești poate fi asigurat numai prin unirea Partidului țărănesc cu Partidul național român. Se formulau interogativ termenii problemei: „Pot renunța naționalii domnului Maniu să fie în același timp și țărăniștii și liberalii Ardealului? Pot veni țărăniștii din Vechiul Regat *la adevăratul lor rost prin înțelegerea largă și completă a tuturor problemelor sociale?*“ [1] (subl. ns.). Asemenea întrebări erau formulate într-un moment politic caracterizat pe plan intern prin înfruntarea electorală în cadrul alegerilor parțiale pentru un loc de deputat în județul Romanați [2] și prin începerea discuției proiectului legii comercializării [3], iar pe plan extern prin eșuarea tratativelor româno-sovietice de la Viena [4]. Fiecare din caracteristicile de mai sus prezintă importanța ei. Astfel, campania electorală din județul Romanați (la 21 martie 1924 avuseseră loc alegerile) sfîrșea cu victoria guvernului [5] și datorită faptului că Partidul țărănesc și Partidul național român prezentaseră fiecare cîte un candidat și se atacaseră reciproc [6]. În alegerea parțială de la Romanați se confruntau, de fapt, vederile țărăniste reprezentate prin candidatura lui Sebastian Radovici și cele conservatoare-takiste din cadrul Partidului național român în numele cărora candida G. G. Mironescu [7]. Era prefațarea dificultății stabilirii unui raport de forțe, în Vechiul Regat, între Partidul țărănesc și gruparea takistă, dificultăți care vor contribui la ruperea fuziunii din iunie 1924 și se vor păstra și în Partidul național țărănesc producînd, mai tîrziu, spre exemplu, desidența Gr. Iunian [8]. Pe moment se vedea numai dezavantajul luptei separate — profitabil guvernului; încă un argument pentru unirea celor două partide. Apoi, am arătat în partea I-a a acestui studiu că legiferarea guvernului liberal în domeniul economic neliniștea partidelor opoziționiste. Cînd C. Stere motiva, mai tîrziu, prin, creșterea „urgiei dictatoriale“ renunțarea la calea lentă și sigură de propagandă

---

[1] „Revista vremii“, an. IV, nr. 4 din 23 martie 1924, p. 12 (Gr. Gafencu).

[2] „Aurora“, an. IV, nr. 723 din 20 martie 1924.

[3] D.A.N.C.D. ședința din 26 martie 1924, p. 2149.

[4] Cf. „Aurora“, an. IV, nr. 735 din 3 aprilie 1924.

[5] „Viitorul, an. XVII, nr. 4817 din 29 martie 1924; nr. 4819 din 31 martie 1924.

[6] „Aurora“, an. IV, nr. 723 din 20 martie 1924. „Viitorul“, an. XVII, nr. 4819 din 31 martie 1924.

[7] Discuțiile în jurul reformelor agrară și electorală din 1917 dovediseră deosebirea între viitorii țărăniști ca Gr. Iunian și conservatorii de talia lui Mihail Cantacuzino. (Dezbaterile Adunării Deputaților — în continuare: D.A.D. — ședința din 1 iunie 1917, p. 441).

[8] „Universul“, an. XLIX, nr. 283 din 14 octombrie 1932; nr. 292 din 23 octombrie 1932; D.A.D., ședința din 16 decembrie 1932; p. 436—437.

și organizare în favoarea încercării lărgirii „bazei partidului" prin fuziune[9], era avută în vedere și realizarea de către guvernul Brătianu a programului său economic. La deschiderea discuției asupra proiectului legii comercializării țăraniștii nu fac o declarație potrivnică legii și guvernului așa cum a făcut Partidul național român prin Emil Hațiegan și averescanii, prin P. Dragomirescu (N. Iorga găsea gestul discutării proiectului „lipsit de eleganță"[10]. Abia la 6 aprilie, după începerea tratativelor de fuziune între C. Stere și V. Goldiș (aproximativ 1 aprilie 1924), și — credem noi — ca un efect al acestor tratative, apare și declarația Partidului țărănesc, prin Eduard Mirto alături de reînnoirea de către Gr. N. Filipescu a declarației Partidului național român[11]. Era un indiciu al încercării de unire antiliberală. În sfîrșit, stăruim asupra eșecului tratativelor de la Viena deoarece se creează posibilitatea relevării unui aspect esențial al formării Partidului național țărănesc și anume urmărirea de către liderii politici ai celor două partide a realizării unei coincidențe între fuziune și chemarea la putere.

În atmosfera eșecului tratativelor de la Viena s-a apreciat de către oamenii politici ai celor două partide că poate fi convinsă opinia publică și coroana în privința faptului că interesele superioare ale României impun înlocuirea guvernului liberal cu singura forță de guvernămînt în stare — se spunea — să reia tratativele și pe alte baze, liberalii epuizîndu-și posibilitățile în această privință[12]. Era, de asemenea, luată în considerare de către cele două partide și atmosfera nefavorabilă pe care guvernul o avea datorită pregătirii legii minelor[13], promițîndu-i-se de către țărăniști și naționali și o propagandă defavorabilă „atît în țară cît și în străinătate"[14] în legătură cu legea comercializării.

Astfel privite lucrurile, interpelarea dr. N. Lupu în probleme de politică externă[15], aprecierea politicii externe a guvernului drept „reacționară și provocatoare", moțiunea de neîncredere propusă și respinsă de parlament cu 136 voturi contra 36,[16] toate acestea „întîmplîndu-se" cu două zile înainte de întrunirea congreselor celor două partide pentru ratificarea fuziunii, vădesc o acțiune organizată a Partidului țărănesc și a Partidului național român, gata să fuzioneze, îndreptată contra guvernului liberal.

Din inițiativa conducerii partidului național român[17] V. Goldiș începea tratative neoficiale de fuziune cu C. Stere, la București, în jurul datei de 1 aprilie 1924[18]. Devenite oficiale abia la 1 iunie 1924, tratativele se încheiau cu proclamarea fuziunii la 12 iunie 1924[19] și eșuau cu prilejul ratificării fuziunii de către congresele celor două partide (22 iunie 1924[20]). Recompunerea etapelor și a detaliilor acestor tratative nu este lipsită de dificultăți. Informațiile de care dispunem ne îngăduie precizarea că nici momentul începerii și desfășurării tratativelor n-a fost ales la întîmplare (am încercat să dovedim mai sus) și nici persoanele.

---

[9] C. Stere, *Documente și lămuriri politice*, București, 1930, p. 72—73.

[10] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților D.A.N.C.D. — în continuare —, ședința din 26 martie 1924, p. 2172—2173.

[11] Idem, ședința din 6 aprilie 1924, p. 2425.

[12] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, p. 209 și urm.

[13] Arh. M.A.E., fond 71, 1920—1944, România, General, 1920—1931, vol. I, p. 249. Idem, Franța, Relații cu România, 1920—1926, vol. 63, p. 82. Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 211—212.

[14] D.A.N.C.D., ședința din 6 aprilie 1924, p. 2425.

[15] Idem, ședința din 20 iunie 1924, p. 2990 și urm.

[16] Idem, p. 3004.

[17] „Aurora" an. IV, nr. 825 din 24 iulie 1924 (G. B. Duică); nr. 902 din 23 octombrie 1924 (V. Madgearu); „Țara noastră", Cluj, an. VI, nr. 3, din 18 ianuarie 1925, p. 83—84 (V. Goldiș).

[18] „Aurora" an. IV, nr. 782 din 2 iunie 1924.

[19] Vezi și Ioan Scurtu, *O tentativă eșuată de fuziune între naționali și țărăniști*, în „Magazin istoric", an. VII, nr. 5 (74) mai 1973, pp.68—72.

[20] Denunțarea fuziunii o face I. Mihalache la 1 iulie 1924 (Cf. „Universul" an. XLII, nr. 149 din 5 iulie 1924).

Etapa neoficială și, într-un anume sens, cea mai importantă a tratativelor a fost susținută de V. Goldiș în numele Partidului național român. Motivele care arătau drept cei mai indicați parteneri pe V. Goldiș și C. Stere sînt mai multe. Pe linia preparării reușitei fuziunei, prezența lui V. Goldiș putea să anihileze suspiciunile Partidului țărănesc în legătură cu eventualele sugestii ale liberalilor față de Partidul național român. În același timp, diminuau și suspiciunile țărăniste în legătură cu poziția potrivnică fuziunii cu Partidul țărănesc pe care V. Goldiș o afirmase de mai multe ori [21]. Angajarea convorbirilor cu C. Stere, și el informat despre sugestiile guvernului primite prin C. Ionescu-Quintus, era de natură să anihileze dificultățile în legătură cu „cazul Stere". Apoi, C. Stere reprezenta cel mai bine stînga Partidului țărănesc și era mai indicat să aprecieze pînă unde pot merge concesiile menite să favorizeze fuziunea. Înlocuirea lui V. Goldiș de către Iuliu Maniu și Al. Vaida-Voevod are, de asemenea, cauze multiple. La prima vedere, este vorba de angajarea tratativelor de către personalitățile cu cea mai mare putere în partid. Există însă informații și pentru alte explicații plauzibile. G. Bogdan-Duică punea în circulație versiunea potrivit căreia se strecuraseră temeri în conducerea Partidului național român în legătură cu un rol mai mare decît al lui Iuliu Maniu la care ar fi rîvnit V. Goldiș [22]. Coeficientul de veridicitate al acestei informații scade datorită apariției ei în atmosfera eșecului fuziunii din iunie 1924, atmosferă în care există indicii potrivit cărora se pregătea terenul unei disidențe Goldiș în Partidul național român. Atitudinea lui Octavian Goga și a revistei „Țara noastră" pe care o conducea sînt o mărturie în acest sens. Singură notația reporterului Scrutator (*alias* Kalman Blumenfeld), nedesmințită, făcută în noaptea de 22 iulie 1924, în legătură cu părerea exprimată de V. Goldiș că „la toamnă se va face fuziunea fără Maniu și fără Stere" [23], poate să valideze parțial această versiune.

Analiza conținutului propriu-zis al tratativelor trebuie începută prin luarea în considerare a rezultatului lor final — „decalogul" ce urma să constituie baza fuziunii și cele cinci principii referitoare la organizarea noului partid [24]. Însuși C. Stere explica la un congres regional că fuziunea „constituie un compromis" [25] între țărănimea din Transilvania cea din Vechiul Regat și țărănimea celorlalte provincii noi (adică între liderii politici ce votaseră în numele ei — n.ns.).

Valoarea judecății lui C. Stere poate fi apreciată prin raportarea „decalogului" la programele pe care cele două partide spuneau că le au în momentul începerii tratativelor fără a scăpa din vedere că cele 15 principii (10 principii de bază ale fuziunii și 5 principii referitoare la organizarea noului partid) pot fi judecate și în sine și considerate drept concluzii ale unor discuții între oameni politici și nu rezultat al potrivirii a două programe [26].

Atăcat pe tema lipsei de program, Partidul național român răspundea prin secretarul său, Sever Dan [27], că, de fapt, adunarea de la Alba Iulia din 1918, a fixat programul partidului. Mai preciza că și congresul de la Alba Iulia din 24 aprilie 1920 tot de program s-a ocupat și că de fapt programul unui partid reiese din discuțiile parlamentare. După ce se declara împotriva „frazelor vagi și ineficiente", nepotrivite momentului, Sever Dan formula prevederile programatice ale Partidului național român [28].

---

[21] Vezi, spre exemplu: „Românul", Arad, an. X, nr. 95 din 8 mai 1921. „Adevărul", an. XXXVIII, nr. 12592 din 15 ianuarie 1925.

[22] Vezi seria de articole intitulată *Tendințele Partidului național*, în „Aurora", an. IV, nr. 825—833 din 24 iulie, 2 august 1924.

[23] „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13086 din 15 august 1926.

[24] Vezi Anexa I.

[25] „Aurora", an. IV, nr. 796 din 21 iunie 1924. Bibl. Acad., arh. V. Moldovan, vol. II, p. 204—205.

[26] Sînt indicii care sprijină, deopotrivă, ambele ipoteze.

[27] Sever Dan, *Programul nostru*, în „Patria", Cluj, an. IV, nr. 72 din 2 aprilie 1922.

[28] Vezi Anexa II.

Că nu era alt program care să concretizeze părerile existente în partid în legătură cu problemele fundamentale ale României, reiese şi din faptul că după eşecul fuziunii, conducerea Partidului naţional român în şedinţa din Cluj (13 iulie 1924) hotărăşte ca „decalogul" să devină „parte esenţială a programului său, formînd baza bine precizată, a unei credinţe politice şi nicidecum adaptări întîmplătoare". Fuziunea cu grupul takist din noiembrie 1922 nu produsese modificări de program aşa cum declara oficiosul Partidului naţional român [30]; grupul în sine era o realitate, reprezenta interese pe care va încerca să le impună sau să convingă conducerea partidului să ţină seama de ele. Apoi, peste orice declaraţie programatică ideea necesităţii păstrării Partidului naţional român ca exponent politic al intereselor Transilvaniei, socotită mai avansată în raport cu Vechiul Regat [31], se păstra în mentalitatea unor conducători politici ai Transilvaniei şi a coexistat cu ideea sporirii influenţei Partidului naţional român pe tot cuprinsul României. Menţinerea conducerii Partidului naţional român pe temeiul declaraţiei de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 (vezi şi punctul al treilea al „decalogului") este, după părerea noastră, tot o expresie a acestor convingeri.

Mai complexă era situaţia Partidului ţărănesc sub aspectul cristalizării prevederilor programatice. Observaţia, reală în sine, că începerea tratativelor de fuziune cu Partidul naţional român (1 aprilie 1924) marca schimbarea momentană a tacticii atingerii scopului lărgirii „bazei Partidului" [32], implicînd această schimbare şi o evaluare mai suplă a prevederilor programatice, se cuvine completată. Parcurgerea lucrărilor congreselor din noiembrie 1921 [33], din noiembrie 1922 [34] şi a celui din octombrie 1924 [35] creează impresia unui program în curs de elaborare şi prilejuieşte sesizarea unor aspecte interesante în legătură cu evoluţia mişcării ţărăniste din acest punct de vedere pînă la începerea tratativelor de fuziune din aprilie-iunie 1924.

Anteproiectul de program şi mai ales expunerea de motive întocmită de C. Stere în 1921 dezlănţuiseră atacuri în presă şi în Parlament împotriva partidului şi produseseră nemulţumiri chiar în interiorul său. Se afirmase la congresul din 1921, care discuta anteproiectul de program, că Partidul ţărănesc este revoluţionar „căci altfel decît aşa un partid democratic nu poate fi" [36], că „războiul social... este astăzi mai aspru ca oricînd" şi că principiul de bază al programului ţărănesc, trebuie definit în sensul recunoaşterii conflictului social; lupta de clasă; şi ca atare trebuie adoptat *ca mijloc de punere în valoare a forţelor constructive"* (subl. ns.) [37].

Dintre discuţiile purtate în jurul anteproiectului de program ţărănist socotim relevantă polemica dintre C. Stere şi socialistul G. Grigorovici. La Senat [38] şi în presă Girogorovici apreciase programul ţărănist prea radical şi „inspirat de comunism ceea ce nu cadrează cu un partid de guvernămînt în împrejurările actuale". C. Stere preciza [39] că programul prevedea însuşirea „concepţiei muncitoreşti a societăţii", că ţărănimea „face parte din clasa muncitoare" şi că repre-

[29] Cf. „Aurora", an. IV, nr. 819 din 17 iulie 1924.

[30] Cf. „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12084 din 6 iunie 1923; vezi şi I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 348.

[31] Găsim asemenea fel de a judeca la mai mulţi transilvăneni (vezi D.A.D., şedinţa din 19 decembrie 1932, p. 518).

[32] De reţinut dificultatea stabilirii raportului de forţe între cele două partide fiecare nutrind intenţia de a se extinde.

[33] Congresul discuta un anteproiect de program (vezi „Aurora", an. I, nr. 23 din 19 noiembrie 1921).

[34] Discuta programul propriu-zis („Aurora", an. II, nr. 330 din 29 noiembrie 1922).

[35] „Aurora", an. IV, nr. 906 din 27 octombrie 1924.

[36] „Aurora", an. I, nr. 30 din 27 noiembrie 1921.

[37] Idem, nr. 23 din 19 noiembrie 1921.

[38] Idem, nr. 35 din 3 decembrie 1921; nr. 38 din 7 decembrie 1921.

[39] *Ibidem.*

zintă munca ; că nu există divergențe între țărani și muncitori. C. Stere atrăgea atenția „stîngii" și aici se vede clar, credem noi, legătura dintre țărănism și poporanism, că discuția poate progresa numai dacă se pune în dezbatere chestiunea evoluției agricole în comparație cu evoluția industrială ; calea spre progresul social pentru țările înapoiate economicește ; situațiunea în sînul procesului de producțiune și formele de luptă împotriva exploatației capitaliste a muncitorimii țărănești și, în consecință, condițiunile de luptă a *muncitorimii țărănești din România în cadrul misiunii istorice a muncitorimii mondiale* (subl. ns.). Mai departe, C. Stere definea gospodăria țărănească din perspectiva „concepției muncitorești a societății" arătînd că limita unei asemenea gospodării „este pusă de puterea de muncă a țăranului și a familiei lui cu excluziunea salariatului". Totodată, C. Stere fixa, din perspectiva aceleiași concepții, liniile dezvoltării viitoare a țării arătînd că „pentru România calea spre formele superioare de viață socială duce prin lupta pentru organizarea unui stat țărănesc ideal" și că țărăniștii se reazimă în această luptă „pe muncitorimea țărănească care formează majoritatea covîrșitoare a țărănimii românești și însăși *ideologia* (subl. aut.) noastră izvorăște din aspirațiunile muncitorimii satelor [40].

Radicalismul de nuanță Stere rezultat din preluarea unor idei marxiste și folosirea lor în fundamentarea teoretică a luptei „clasei țărănești" — o eroare sociologică, așa cum s-a afirmat, nu era însușit de întreg Partidul țărănesc. Faptul că la Senat, G. Bogdan-Duică promitea să stăruie personal „ca să se modifice programul, ca să i se dea o nuanță mai potolită" [41] este concludent. Lipsa lui G. Bogdan-Duică și a lui Simion Mehedinți de la Congresul al II-lea, ținut la Iași, în noiembrie 1922, poate să aibă și semnificația unei nemulțumiri în legătură cu ceea ce se realizează pe linia atenuării radicalismului programului Partidului țărănesc. Rolul lui C. Stere era încă destul de important [42] dar dezbaterile Congresului al II-lea, așa cum sînt înfățișate de oficiosul partidului [43], în legătură cu programul [44] vădesc o ocolire a afirmațiilor tranșante de tipul celor din 1921 în legătură cu misiunea țărănimii și a Partidului țărănesc. I. Mihalache preciza [45] că cercul de studii al partidului a stabilit ca programul să cuprindă „posibilitatea rezolvării *pe căi legale* (subl. ns.) a revendicării *drepturilor populației* acestei țări" (nu a clasei țărănești" n.ns.). Ca raportor la problema agrară menționa că numai un partid „care se sprijină de-a dreptul pe clasa muncitorilor de pămînt" o poate rezolva și el propunea un amendament care a și fost aprobat de congres [46] în care se străduia să prevadă măsurile concrete pe care le preconizează Partidul țărănesc. Se prevedea astfel, „revizuirea exproprierilor și împroprietăririlor făcute în frauda legii", adîncirea exproprierii în provincii „în limitele maximului de proprietate de proprietar de 100 ha", transformarea întregii proprietăți „în proprietate de muncă", măsuri „care să împiedice refacerea proprietății parazitare, prin aglomerări sau acaparări de pămînturi peste limitele puterilor de muncă ale unei familii", revizuirea legii islazurilor, întocmirea unei legi pentru crearea și întregirea pădurilor comunale etc.

---

[40] La Senat, în replică lui G. Bogdan-Duică, G. Grigorovici spunea : „Cînd domnul Stere dă țăranilor 6 fălcii de pămînt, ei nu mai sînt muncitori ci țărani burghezi (Cf. „Aurora", an. I, nr. 41 din 10 decembrie 1921).

[41] Idem, an. I, nr. 39 din 8 decembrie 1921.

[42] Sprijină cu succes votarea statutului provizoriu care urmărea și o mai mare independență politică a organizațiilor provinciilor înființîndu-se secția provincială.

[43] „Aurora", an. II, nr. 330 din 29 noiembrie 1922 ; nr. 332 din 1 decembrie 1922 ; nr. 333 din 2 decembrie 1922.

[44] Va fi publicat în 1923.

[45] „Aurora", an. II, nr. 330 din 29 noiembrie 1922.

[46] I. Mihalache, *Regimul agrar*, în „Aurora", an. II, nr. 333 din 2 decembrie 1922.

În atmosfera preparării de către guvern a constituției din 1923 G. Tătărăscu replica în Parlament[47] deputatului țărănist Pan Halippa, care contesta autoritatea guvernului în această problemă, prin sublinierea lipsei de program a Partidului țărănesc[48] și în același timp ataca amendamentul lui Ion Mihalache ca un document care, prin tendința generalizării „proprietății de muncă" urmărește să slăbească țărănimea din regiunea de munte[49]. Pe această bază contesta calitatea Partidului țărănesc de partid al întregii țărănimi caracterizîndu-l un partid al celor încă neîmproprietăriți, „un partid de sub-clasă care duceți lupta de clasă și semănați ura de clasă"[50]. Așadar, sub aspectul programului Partidului țărănesc se prezenta la tratativele de fuziune din aprilie-iunie 1924 cu prevederi[51] destul de radicale[52]. Compararea „decalogului" cu prevederile programatice ale partidelor înfățișate mai sus, convinge în privința faptului că aprecierea fuziunii ca un compromis între țărănimea din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina și cea din Transilvania, apreciere făcută de către C. Stere, era mai mult abilă decît adevărată. Calitatea de reprezentant autentic al intereselor țărănimii chiar pentru mentalitatea vremii era dificil de acordat cu aceeași ușurință atît lui Ion Mihalache din Partidul țărănesc cît și lui Mihail Cantacuzino sau Ștefan Cicoeo-Pop din Partidul național român. De aceea a și fost necesar compromisul, care s-a realizat, după părerea noastră, pe deasupra și uneori împotriva a ceea ce conducătorii țărăniști numeau atunci, în 1924, „clasa țărănească". Într-adevăr, punctul esențial din „decalog" care a „decolorat" țărănismul, care a nemulțumit „la stînga", adică pe unii țărăniști ca dr. N. Lupu care a lansat *acum* formula potrivit căreia „s-a turnat puțină apă în vinul țărănesc" prin fuziune,[53] era cel formulat astfel: „Partidul, întemeindu-se pe *solidaritatea tuturor claselor muncitoare și producătoare cu țărănimea care este factorul principal de producțiune națională, baza structurii noastre sociale și astfel temelia vieții noastre de stat înțelege să reprezinte interesele colective ale națiunii noastre* (subl. ns.)[54].

Așadar, de unde Partidul țărănesc se prezenta în documentele sale programatice ca un organism politic care se rezema pe „muncitorimea țărănească" (C. Stere) sau, ceea ce este același lucru, pe „clasa muncitorilor de pămînt" (I. Mihalache), acum noul organism politic rezultate din fuziune, urma să reprezinte „interesele colective ale națiunii". Informațiile găsite nu ne îngăduie decît să estimăm, că probabil C. Stere a trebuit să insiste pentru includerea

---

[47] D.A.N.C.D., ședința din 14 decembrie 1922, p. 132. Vezi și N. D. Chirculescu, *Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țărănist*, Focșani, 1923, *passim*.

[48] Pe acest fond va apărea disidența liberală I. Giurculescu.

[49] D.A.N.C.D., ședința din 14 decembrie 1922, p. 132. Replica o dădea C. Stere la întrunirea de la Galați („Aurora", an. II, nr. 344 din 15 decembrie 1922) unde afirma că „lupta unui partid trebuie totdeauna să ducă spre putere" și că lupta de clasă„ trebuie și este de fapt scopul Partidului țărănesc român".

[50] D.A.N.C.D., ședința din 14 decembrie 1922, p. 132.

[51] Cel dezbătut la congresul din noiembrie 1922, p. 132.

[52] Mai adăugăm: desființarea jandarmeriei și a poliției secrete; înlocuirea jandarmeriei cu poliția sătească; socializarea industriei miniere și petrolifere; desființarea trusturilor, aplicarea impozitului pe capital și sechestrarea bunurilor de război ale tuturor acelora care au speculat și au traficat averea statului, înlesnirea formării sindicatelor și „ajutorarea cît mai eficace a tendințelor conforme cu ordinea reală și de drept", reducerea duratei serviciului militar, sprijinirea Ligii Națiunilor pe linia întăririi ei ca organizație menită să stabilească norme de dreptate și echitate în relațiile internaționale, întărirea legăturilor cu statele agricole din Mica Înțelegere, stabilirea raporturilor normale cu toate statele învecinate etc.

[53] „Aurora", an. IV, nr. 800 din 25 iunie 1924.

[54] Bibl. Acad., arh. Victor Moldovan, vol. II, p. 203.

în citatul de mai sus a pasajului referitor la țărănime[55]. Detalii ale continuării tratativelor de către C. Stere cu Iuliu Maniu și Al. Vaida-Voevod în legătură cu denumirea partidului[56] întăresc convingerea că punctul al doilea al „decalogului", citat mai sus, a avut greutatea pe care noi o acordăm. Astfel, Iuliu Maniu și Al. Vaida s-au opus introducerii cuvîntului „țărănesc" în titulatura noului partid, motivînd că Partidul național român nu se poate abate de la tradițiile sale și că „întemeindu-se pe principiul solidarității sociale", refuză titlul „țărănesc" care ar da partidului caracter de „partid de clasă".

Nu mai puțin viguroasă a fost replica țărănistă care, pornind de la neputința părăsirii titlului, argumenta că țăraniștii „înțelegînd să se întemeieze *pe toate clasele producătoare*, trebuie să se bizuie *în special pe clasa țărănească* și acest lucru trebuie viguros indicat în titlul partidului" (subl. ns.). După ce titulatura de „Partid național român și țărănesc", propusă de Vaida-Maniu, a fost respinsă, propunerea țărănistă de a se numi „partidul național țărănesc" a fost acceptată, acceptarea fiind considerată drept „un sacrificiu"[57]. Lipsa celorlalte puncte ale programului țărănist care îngăduiau aprecierea lui drept un partid radical de stînga nu se explică numai prin aceea că „bazele fuziunii" („decalogul") formau o sumă de principii și nu un program propriu zis; includerea extinderii reformei agrare, și, respectiv, a generalizării „proprietății de muncă", a impozitului pe capital, a reorganizării jandarmeriei și siguranței etc. ar fi venit în contradicție cu interesele celorlalte „clase producătoare și muncitoare" pe care noul organism politic urma să se sprijine[58]. Există mărturia că la stabilirea celor zece principii de bază ale fuziunii, grupul takist din Partidul național român și mai ales Mihail Cantacuzino și-a dat un „prețios concurs"[59].

[55] În programele de mai tîrziu ale Partidului național țărănesc ca și în alte ocazii, I. Mihalache sublinia primatul țărănimii într-un stat național, preponderent agrar.

[56] În atmosfera eșecului fuziunii, la Buziaș, Al. Vaida formula propunerea schimbării titulaturii de „partid național român" cu cea de „partid național țărănesc". Pentru a contracara o inițiativă ce ar fi dăunat Partidului țărănesc se publică aceste detalii („Aurora", an. IV, nr. 875 din 21 septembrie 1924).

[57] Este semnificativ că după eșuarea fuziunii din 1924, Voicu Nițescu, care alături de Al. Vaida, atacase în Congresul de la sala „Transilvania" din 22 iunie 1924 pe C. Stere, contribuind la neratificarea de către naționali a fuziunii (vezi „Viitorul", an. XVII, nr. 4888 din 26 iunie 1924) reactualizează momentul aprilie 1920 din istoria formării Partidului național țărănesc. Voicu Nițescu, I. Agîrbiceanu și Valer Pop, care primiseră misiunea să întocmească programul Partidului național român, au propus fuziunea imediată cu țăraniștii sub numele de Partid național țărănesc. Propunerea a fost combătută și reluată în toamnă cînd, își amintește cu plăcere Voicu Nițescu, două personalități marcante ale Partidului țărănesc veneau la Iuliu Maniu să propună fuziunea „fără condiții și înlăturînd orice ambiții personale". Ofereau conducerea „căpetenilor Partidului național român, reținînd pentru ei modestul (dar cel mai frumos) rol de *gregari ai noului partid*" (subl. ns.). Comitetul Executiv al Partidului național român, dezbătînd la Cluj propunerile țărăniste le-a acceptat (nouă voturi pentru și două contra) dar opoziția unuia din membri care înțelegea să rămînă „ultima aschiuță a Partidului național" a răsturnat hotărîrea. „Cei 9 membri ai Comitetului au acceptat cu multă greutate și mîhnire propunerea președintelui" (Iuliu Maniu) de a se amîna ședința ce urma să fie ținută la București după 28 noiembrie 1920. Nemaiținîndu-se această ședință, Partidul țărănesc s-a ocupat de propria lui creștere apropiindu-și „grupul Stere" (vezi „Semănătorul", Brașov, an. VIII, iunie-iulie 1924, nr. 6—7, p. 162—163). Cel care a răsturnat hotărîrea Comitetului Executiv din 1920 nu poate fi decît V. Goldiș (vezi și „Dimineața", an. XVII, nr. 5143 din 22 noiembrie 1920; „Viitorul", an. XIII, nr. 3781 din 24 octombrie 1920).

[58] Prevederile punctului 9 din „decalog" vădesc dificultatea formulării și sînt mai ambigui în raport cu prevederile țărăniste.

[59] D.A.D., ședința din 16 decembrie 1932, pp. 436—437.

Pe aceeași linie, a analizei conținutului propriu-zis al tratativelor, în limitele informației de care dispunem și preocupați de a sesiza germenii eșecului ratificării fuziunii din 1924, se cuvin formulate cîteva observații asupra celor 5 principii de organizare ale noului partid.

De-a lungul tratativelor a fost acceptată propunerea lui V. Goldiș ca Iuliu Maniu să fie președinte și să fie ajutat pînă la primul congres al partidului fuzionat de Biroul Partidului național român și de Delegația permanentă a Partidului țărănesc. În convorbirile cu C. Stere privitoare la funcția de președinte, V. Goldiș ar fi afirmat: „Eu, ca ardelean, știu că această președinție este o necesitate pentru ca fuziunea să fie asigurată de aderarea greco-catolicilor ardeleni" [60]. Între ecourile tratativelor și chiar a ruperii lor nu sînt sesizate discuții contradictorii în legătură cu președinția noului partid.

Celelalte principii privitoare la organizare nu lasă să se vadă nimic din dificultățile reale ale tratativelor [61]. Desfășurarea evenimentelor și coroborarea informațiilor ce le avem la dispoziție ne fac să credem că problemele de organizare ale noului partid, de realizare a echilibrului interior de forțe, au fost hotărîtoare în privința eșecului ratificării fuziunii din 1924 [62].

Dificultatea verificată în alegerile parțiale de la Romanați (sfîrșitul lunii martie 1924), consta în stabilirea echilibrului între țărăniști și grupul takist din Partidul național român în Vechiul Regat; mai apărea și dificultatea anihilării prin fuziune a organizațiilor țărăniste din Transilvania, organizații destul de slabe [63].

Discutarea principiilor organizatorice privea, firește, întreg teritoriul țării, nu numai Vechiul Regat, așa încît a putut stîrni suspiciuni în rîndul transilvănenilor. Pe lîngă respectarea „dovezilor de energie electorală reală", țărăniștii au susținut de-a lungul tratativelor tipul de organizare „real națională", adică țărănistă, „de la sat, la județ, de la delegația județeană, la cea centrală". Rezistența naționalilor în fața acestui principiu pe care țărăniștii îl doreau aplicat și în Transilvania, văzînd în el singurul mijloc de a face partidul „neînfrînt", a fost apreciată după ruperea fuziunii drept o încercare „de cucerire a Partidului țărănesc, de înghițire a lui de către naționali", de impunere „de sus în jos a șefilor takiști fără alegere", o încercare de „desființare morală a partidului" [64].

Fuziunea încheiată la 12 iunie 1924 pe baza principiilor discutate mai sus urma să fie ratificată de congresele partidelor respective convocate pentru 22 iunie 1924. Analiza eșecului ratificării fuziunii din perspectiva relațiilor dintre partidele politice burgheze angrenate în lupta pentru putere, permite formularea cîtorva observații.

Sesizăm mai întîi o anumită incoerență atît în atitudinea conducerii Partidului național român cît și a celui țărănesc. Aceste incoerențe au atras, pe timpul desfășurării evenimentelor, calificativul de nesinceritate pentru fiecare din ele.

---

[60] G. Bogdan-Duică, *Tendințele Partidului național*, în „Aurora", an. IV, nr. 825 din 24 iulie 1924. Tot G. Bogdan-Duică scrie că în Delegația permanentă a Partidului țărănesc, dr. N. Lupu a acceptat cel mai greu președinția lui Iuliu Maniu.

[61] Bibl. Acad., arh. Victor Moldovan, vol. II, p. 204.

[62] În esență, nu în formulări, oficiosul guvernamental era parțial îndreptățit să formuleze astfel concluzia politică a eșecului fuziunii: „Trădătorii țărăniști au consimțit a sta de vorbă cu reacționarii naționaliști fiindcă și unii și alții vînau puterea. Cînd s-au convins că prin fuziune nu vor ajunge la putere, sau dacă vor ajunge vreodată acolo se vor certa pe împărțirea prăzii, au rupt tovărășia. Țara (?! — el și Partidul liberal n.ns.) nu are nimic de pierdut fiindcă nu avea nimic de cîștigat dacă ea se făcea" („Viitorul", nr. 4896 din 5 iulie 1924).

[63] Însuși C. Stere pleda pentru votarea fuziunii la 22 iunie 1924 spunînd: ... *„deci nu existăm în Ardeal. Dată fiind dragostea imensă ce ni se poartă sus, Partidul țărănesc nu va putea veni la guvern* (subl. ns.). (Cf. „Aurora", an. IV, nr. 800 din 25 iulie 1924).

[64] „Aurora", an. IV, nr. 825 din 24 iulie 1924.

Iuliu Maniu a îngăduit, sau n-a avut autoritatea să interzică, atacurile ziarului „Universul" al cărui director era Stelian Popescu, fost takist, acum membru marcant al Partidului național român, contra lui C. Stere pe care-l acuza de trădare în timpul primului război mondial. Și într-un caz și în celălalt efectul acestor atacuri a fost defavorabil tratativelor de fuziune determinîndu-le eșecul. Hotărîrea conducerii Partidului țărănesc de a abandona organizarea răbdătoare ca mijloc de întărire a partidului în favoarea consolidării prin fuziune implica acceptarea condițiilor care ar fi trebuit să asigure Partidului țărănesc și, respectiv, noului partid rezultat prin fuziune calificativul de „partid de ordine". Introducerea lui C. Stere în conducerea noului partid însă urma să garanteze dăinuirea și extinderea „țărănismului curat" în Partidul național țărănesc ceea ce nu putea conveni conducerii Partidului național român. Astfel, alături de bazele scrise ale fuziunii, expresie a unui compromis, fiecare partid încerca să asimileze pe celălalt.

Trebuie stabilit un raport între lupta pentru putere între partidele ce urmau să fuzioneze, în interiorul Partidului național țărănesc pe cale de a se forma deci, și perspectiva venirii la guvern a noului partid. Este de presupus că o șansă imediată a preluării puterii ar fi influențat deciziile oamenilor politici care tratau fuziunea. Conducerea Partidului liberal și, respectiv, guvernul au acționat nu numai pe linia sublinierii divergențelor dintre Partidul național român și Partidul țărănesc dar s-au străduit să creeze impresia de durabilitate a regimului. În momentul proclamării fuziunii exista și perspectiva unei succesiuni Averescu[65] prin care să se asigure „continuitatea" guvernării Brătianu. Documentele arată că generalul Averescu a reușit să „impună"[66] lui Ionel Brătianu o înțelegere care îi convenea de fapt șefului partidului liberal. Alături de înfăptuirile pe care deținerea puterii le îngăduia Partidului național liberal, se adăuga astfel încă un element care va fi avut ponderea lui în siguranța precizării făcută în preajma anunțării fuziunii cînd oficiosul guvernului scria: „fuziunea... nici nu va întîrzia nici nu va grăbi schimbarea actualului regim"[67].

Din țesătura de interese și informații contradictorii în legătură cu eșecul ratificării fuziunii din iunie 1924 cîteva elemente trebuiesc subliniate. În epocă, părerile tindeau să fixeze fie în C. Stere, fie în Iuliu Maniu pe principalii vinovați de acest eșec[68]. C. Stere a vrut să se reabiliteze[69] cu prilejul realizării fuziunii; a împletit această dorință cu voința de a realiza fuziunea, spunînd în fața Congresului provincial din 15—16 iunie 1924[70]: un singur punct de s-ar păstra din „decalog", „eu încă v-aș sfătui să faceți fuziunea cu prețul tuturor sacrificiilor"; a vrut să solidarizeze cu el Partidul țărănesc, tot sau în parte.

---

[65] *Uzurparea de la 4 iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor domnului general Averescu*, București, s.a., p. 9. Vezi și „Adevărul", an. 45, nr. 14779 din 7 martie 1932, p. 6; nr. 14780 din 8 martie 1932.

[66] Guvernul urmărea atenuarea efectelor manifestării averescane de la „Arenele Române" (2 iunie 1924). Mai ales efectele în străinătate erau incomode. Este edificatoare preocuparea ministrului de externe, I. G. Duca, de a stăvăli știrile alarmante venite de la Belgrad, Roma și Londra potrivit cărora generalul Averescu face revoluție în România (Arh. M.A.E., fond 71, 1920—1944, România, Politica internă, 1920—1924, vol. III, p. 189, 265, 270, 288).

[67] „Viitorul", an. XVII, nr. 4175 din 11 iunie 1924.

[68] Bibl. Acad., arh. Victor Moldovan, vol. II, p. 204 și urm. „Țara Noastră", Cluj, an. V, nr. 26 din 29 iunie 1924, p. 798; nr. 27 din 6 iulie 1924, p. 130. „Aurora", an. IV, nr. 902 din 23 octombrie 1924.

[69] G. Bogdan-Duică nota că Stere singur și-a fixat „rolul modest și cuminte în noul partid" (nu spune ce rol) („Aurora", an. IV, nr. 825 din 24 iulie 1924). Oficiosul guvernului formula, probabil, mai mult o sugestie cînd afirma că un acord secret a intervenit între Maniu, Mihalache și N. Lupu potrivit căruia ultimii doi se angajau ca Stere „să nu intre în conducerea noului partid, să nu figureze pe o listă ministerială și să nu candideze în alegeri" („Viitorul", an. XVII, nr. 4181 din 18 iunie 1924).

[70] Bibl. Acad., arh. Victor Moldovan, vol. II, p. 204 și urm.

La 12 iulie 1924 C. Stere era introdus în Delegaţia permanentă a Partidului ţărănesc prin demisia lui Pan Halippa. Intra astfel în conducerea provizorie a partidelor fuzionate[71]. Actul politic a lui C. Stere constituia şi un răspuns la poziţia ostilă faţă de el a grupului takist din Partidul naţional român exprimată prin ziarul „Universul".

Dintre congresele provinciale ţărăniste care trebuiau să pregătească pe cel extraordinar din 22 iunie 1924 (de ratificare a fuziunii), congresul de la Chişinău din 15—16 iunie 1924 oferea lui C. Stere posibilitatea să pună în discuţie atît «cazul» său cît şi utilitatea fuziunii[72]. Fiindu-i contestat rolul care credea că i se cuvine în partidul la a cărui formare lucra, C. Stere voia să se impună „de jos în sus" ca exponent al unei forţe electorale reale (un grup de 11 deputaţi). În faţa congresiştilor C. Stere abil, declara că nu este vorba de cazul său, de „cazul Stere", ci de cazul unei provincii[73] în faţa necazurilor căreia, acum, „în ziua triumfului idealului naţional", adversarii politici trebuie „să-şi pună cenuşă în cap" şi să dea asigurarea că pe viitor „vor fi înmormîntate toate păcatele". El îndemna la realizarea fuziunii şi o justifica prin aceea că apărarea intereselor ţărănimii[74] înseamnă „apărarea intereselor superioare ale neamului" într-un moment istoric în care „nu avem problemă mai grea şi datorie mai sfîntă decît a preface această puşcărie în care trăim într-o asociaţie de oameni liberi..."[75].

Pledoaria lui C. Stere a avut drept rezultat solidarizarea cu el a congresiştilor aşa cum reiese din moţiunile citite de C. Cazacliu şi C. Popescu. Moţiunile exprimau deplina încredere în C. Stere pe care-l considerau „un simbol al năzuinţelor democratice ale Basarabiei şi al caracterului ei specific în mijlocul României". Este condiţionată încrederea în fuziunea cu Partidul naţional român de felul cum „acest simbol este respectat la adevărata lui valoare şi *socoteşte ca piatră de încercare a democratismului noului partid, preţul pe care noii partizani îl pun pe ideile sale* (subl. ns.). De asemenea, se mai condiţiona acceptarea fuziunii de asigurarea organizării noului partid „pe temeiul democratic", adică „pe provincii" — iar organizaţiile provinciale şi judeţene să fie reprezentate în organele centrale „proporţional cu forţa lor reală dovedită prin scrutinul popular"; se mai cerea să se întocmească de urgenţă programul partidului care să fie supus unei largi dezbateri şi aprobării unui congres extraordinar.

În ziua congresului „Universul"[76] publica demisia lui Stelian Popescu şi textul scrisorii către Iuliu Maniu în care ceruse discutarea, de-a lungul tratativelor, a formulei: „Partidul fuzionat, aducînd un suprem omagiu acţiunii naţionale a patrioţilor, care au pregătit victoria şi consolidarea României întregite şi înlăturînd în politica externă orice vederi personale, declară că stă pe baza tratatelor în vigoare şi va căuta ca legăturile cu aliaţii noştri mari sau mici

---

[71] *Ibidem.*

[72] În ajunul congresului extraordinar din 22 iunie 1924 se publicau dezbaterile congresului provincial din 15—16 iunie (cf. „Aurora", an. IV, nr. 796 din 20 iunie 1924; nr. 797 din 21 iunie 1924).

[73] Vezi C. Stere, *Documente şi lămuriri politice*, Bucureşti, 1930, p. 7.

[74] Cuvîntarea lui C. Stere concentrează în ea elementele esenţiale ale compromisului fuziunii. În locul logicii riguroase şi militante a ţărănistului Stere din 1921, acum se vorbeşte atît în numele *claselor pozitive*, cît şi a ţărănimii. Lupta de clasă este apreciată drept o problemă ştiinţifică, de doctrină şi în acelaşi timp o metodă practică de luptă. Mai mult: Stere arăta că partidul fuzionat va fi un partid ţărănesc deoarece în Transilvania cuvintele „naţional" şi „ţărănesc" acoperă aceeaşi realitate: ţărănimea. (Cf. Bibl. Acad., arh. Victor Moldovan, vol. II, p. 206). Observaţia lui C. Stere în legătură cu noţiunile „ţărănesc" şi „naţional" prilejuieşte următoarea apreciere guvernamentală: „Aşadar, noul partid fuzionat nu va fi naţional. Prin principiile lui şi prin oamenii care-l conduc, va fi numai ţărănist, adică bolşevic" („Viitorul", an. XVII, nr. 4884 din 21 iunie 1924).

[75] Faptul ţinerii congresului contrazice afirmaţia cel puţin în privinţa ţărăniştilor.

[76] „Universul", an. XLII, nr. 138 din 22 iunie 1924.

să fie cît mai strînse". Formula urmărea desolidarizarea de C. Stere. Este semnificativ că același număr al ziarului cita din dezbaterile procesului de la Consiliul de război al Corpului V Armată din Brașov care, la *13 iunie 1924* (subl. ns.) pronunțase sentințe împotriva celor care dezertaseră în timpul primului război mondial. La acest proces comisarul regal afirma că dezertările *au fost consecința propagandei făcută de „Gazeta Bucureștiului" și de ziarul „Lumina" condus de C. Stere* (subl. ns.) [77].

Așadar, în ziua desfășurării congreselor extraordinare ale celor două partide (22 iunie 1924) [78] se afirmaseră puncte de vedere profund divergente între grupul Stere din Partidul țărănesc și grupul takist în frunte cu Stelian Popescu din Partidul național român [79]. Ratificarea fuziunii presupunea fie concilierea celor două grupări, fie înlăturarea uneia din ele; în atmosfera politică a consolidării unității naționale gruparea Stere era cea mai dezavantajată. Amîndouă soluțiile s-au dovedit imposibile [80]. Congresul Partidului național român aproba numai „în principiu" fuziunea și constata că Partidul țărănesc a încercat să schimbe „dintr-un punct de vedere personal cele stabilite în deplin acord", iar rezoluțiile congresului provincial țărănist din 15—16 iunie au pus condiții tot de natură personală. Comitetul central era autorizat să ratifice fuziunea fără convocarea unui nou congres numai dacă Partidul țărănesc renunța la modificările de mai sus. Moțiunea „verbală" țărănistă ratifica fuziunea „pe baza celor 10 puncte" și se ralia rezoluției congresului din 15—16 iunie 1924.

Negocierile care au urmat între 22 iunie și 1 iulie 1924 au avut drept scop găsirea unei soluții de compromis în „cazul Stere" și au mai urmărit evitarea acceptării responsabilității ruperii fuziunii. La 1 iulie 1924 I. Mihalache denunța fuziunea, explicînd în scrisoarea trimisă lui Iuliu Maniu [81] că „considerații de ordin psihologic *menite să mențină unitatea în partid* (subl. ns.) impuneau în momentul în care Comitetul central al Partidului țărănesc a primit demisia lui C. Stere (a existat un asemenea moment în perioada de mai sus), din conducerea provizorie a noului partid să nu facă parte nici un reprezentant al grupului takist care calomniase un membru marcant al Partidului țărănesc. În acest sens se propusese renunțarea atît la Delegația permanentă a Partidului țărănesc cît și la Biroul Partidului național român ca organisme auxiliare ale conducerii noului partid. Iuliu Maniu, refuzînd să renunțe la Biroul Partidului național ro-

---

[77] Luni de zile compania „Universului" a fost îndreptată împotriva lui C. Stere și a dr. N. Lupu, acuzîndu-i de trădare și demagogie. Oficiosul guvernului subliniase constant incompatibilitatea unirii dintre foștii prieteni ai lui Take Ionescu și „trădătorul de la Lumina" („Viitorul" an. XVII, nr. 4858 din 18 mai 1924; vezi colecția pe lunile iunie-iulie 1924. O campanie similară, drept răspuns, deschidea, ziarul „Aurora" — oficiosul Partidului țărănesc — împotriva „Universului". Se argumenta că pe timpul primului război mondial și „Universul" a fost cumpărat de străini alături de alte ziare și se invoca „dosarul Günther". În acest fel se trăgea concluzia că și Stelian Popescu a fost un trădător („Aurora" an. IV, 804 din 29 iunie 1924).

[78] Ambele s-au ținut la București. Congresul Partidului național român a avut loc la sala „Transilvania", iar cel țărănist la sala „Amiciția".

[79] „Universul", an. 42, nr. 139 din 23 iunie 1924 informa că s-au mai alăturat lui Stelian Popescu demisionînd: Ioan Cămărășescu, George Derussi, Mihail Antonescu, Victor Bilciurescu, St. Lambru, Vasile Cancicov, Ion Zaharof, Mihail și Virgil Mora, Andrei Ionescu. Iuliu Maniu ținea legătura cu grupul disident prin Toma Ionescu (vezi „Viitorul", an. XVII, nr. 4889 din 3 iulie 1924).

[80] „Viitorul", nr. 4887 din 25 iunie 1924.

[81] Cf. „Uiversul", an. XLII, nr. 149 din 5 iunie 1924. Hotărîrea Delegației permanente țărăniste în legătură cu denunțarea fuziunii este ratificată de Comitetul central în ședința din 22—23 august 1924 („Aurora", an. IV, nr. 853 din 25 august 1924).

mân (respectiv la reprezentanții grupului takist)[82], refuzase, după părerea conducerii Partidului țărănesc, fuziunea.

Sînt necesare cîteva observații asupra atitudinii lui Iuliu Maniu față de fuziunea tratată în iunie 1924 cu Partidul țărănesc. Iuliu Maniu a dorit în felul lui fuziunea. A văzut-o ca un prilej de a asimila Partidul țărănesc, lucru care ar fi fost mai ușor de înfăptuit fără C. Stere. Justificarea refuzului acceptării poziției pe care țărăniștii voiau să o acorde lui C. Stere în noul partid dă impresia unei divergențe de idei cînd Iuliu Maniu scria, la 26 iunie 1924 că nu poate accepta prezența lui C. Stere în conducerea noului partid „fără a deschide calea la nenumărate complicațiuni care s-ar pune în fața consolidării democratice pe care vrem să o servim"[83]. Textul lui Iuliu Maniu vizează una din problemele fundamentale ale momentului: consolidarea unității naționale și maniera ei de înfăptuire[84]. Pentru a circumscrie mai strîns atitudinea șefului Partidului național român observăm că tratativele de fuziune dintre cele două partide readuc în prim planul preocupărilor partidelor politice și a opiniei publice din România semnificația noțiunii de „democrație" și determină o reafirmare a crezurilor democratice ale oamenilor și ale partidelor[85].

Este semnificativ faptul că în timpul tratativelor din iunie 1924 oficiosul guvernului liberal găsea util să combată cuvîntul de ordine sub care se duceau tratativele și anume democratizarea României[86] și să opună adversarilor două principii: *„naționalismul intransigent*[87] *și democrația nedenaturată* (subl. ns.). Oficiosul guvernului viza direct democratismul Partidului țărănesc apreciat ca „denaturat" și „internațional" și, prin aceasta, periculos pentru statul român. Preluarea și adaptarea de către țărăniști și în special de către C. Stere a unor idei

[82] Ion Mihalache mărturisește la întrunirea de la Muscel că atunci cînd C. Stere „s-a dat la o parte", s-a cerut același gest din partea lui Mihail Cantacuzino și a lui Toma Ionescu, foști takiști. „Domnul Maniu a refuzat" („Aurora", an. IV, nr. 843 din 14 august 1924).

[83] Cf. „Universul", an. XLII, nr. 149 din 5 iulie 1924.

[84] Cu alt prilej am remarcat disocierea partidelor burgheze în fața acestei probleme, pornind de la încrederea față de masele posesoare (în limitele cunoscute) a dreptului de vot universal (vezi I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 349).

[85] Octavian Goga vedea în cei 30.000 de țărani „în haine albe" aduși de Averescu la București, la începutul lunii iunie 1924, „un triumf curat al democrației" și „primul mare examen public al democrației", așteptînd consecințe politice de la acest examen („Țara noastră", Cluj, an. V, nr. 23 din 8 iunie 1924, pp. 701—703). Tot tratativele dintre naționali și țărăniști determină pe N. Iorga să-și exprime punctul de vedere; „Logic, democrația înseamnă consultarea și înțelegerea poporului. Guvernarea pentru el și nu, ferească Dumnezeu. *prin el pentru că este un copil neștiutor și ușor de ispitit"* (*Cf. bibl. Acad. arh.*, Gh. Kirileanu, mapa 2, mss. 5, plicul 2 nepaginat). Vezi și C. Rădulescu-Motru, *Țăranii și democrația*, în *„Ideea Europeană"*, an. V, nr. 129 din 7—14 octombrie 1923.

[86] „Viitorul", an. XVII, nr. 4873 din 8 iunie 1924.

[87] Găsim utilă precizarea că „naționaliscul intransigent", liberal, concretizat în promovarea „politicii prin noi înșine" în relațiile cu străinătatea și în promovarea unei politici preponderent centralizatoare în consolidarea unității naționale se încadra în fenomenul endemic, central european, aprecait de literatura vremii drept o sporire a tendințelor autarhice (vezi *Economic History of Europe: Twantieth Century*, London Macmillan, 1969, p. 154, J.D.E. Avans, *That Blue Danube*, London, Denis Archer, 1935, p. 20. Milan Hodza, *Federation in Central Europe. Reflections and Rominiscences*, London, Jarrolds Publishers, 1942, p. 6 și urm. G. Demorgny, *Danube et Adriatique*, Paris, Les Editions Donat-Montchrestian, 1934, p. 181 și urm.). Organizarea Europei postbelice prin pacea generală din 1919 pe baza principiului naționalităților combinat, pentru a putea fi pus în practică, cu alte principii (vezi Paul Mantoux, *op. cit.*, vol. I—II, *passim)* și mai ales înăsprirea relațiilor economice între state făceau din ideea națională o armă de rezistență. Și dificultățile economice reale ale guvernului liberal, în țară și străinătate, alături de slăbăciunea micii burghezii românești au alimentat ten-

marxiste, simpatia vădită a presei semite față de Partidul țărănesc [88], lipsa antisemitismului la C. Stere [89], prioritatea acordată problemelor sociale în raporturile cu minoritățile [90] ca și preconizarea unei maniere a organizării relațiilor României cu străinătatea care pornea de la axioma fatalității unor concesii pe care România, în interesul ei — se spunea, — trebuie să le facă [91] contribuiau la o asemenea apreciere a democratismului Partidului țărănesc.

Între democrația „nedenaturată" liberală (în care țărăniștii vedeau o maneiră „oligarhică" de conducere) și cea „internațională" țărănistă vedem noi terenul înscrierii poziției lui Iuliu Maniu și, respectiv, a expresiei ei teoretice în materie de democrație. Partidul național român și Iuliu Maniu, prin interese și idei, erau mai apropiați de partidul liberal [92]. S-a afirmat că regele [93] și, respectiv guvernul [94] au contribuit la menținerea intransigenței lui Iuliu Maniu în timpul negocierilor legate de poziția în noul partid a lui C. Stere. Dacă avem în vedere că la Palat exista o dispoziție ostilă față de țărăniști [95] pe care abia contribuția lui C. Stere la rezolvarea problemei dinastice (decembrie 1925 — ianuaria 1926) o va atenua [96], că Partidul liberal, influent la Palat [97], putea să cultive această ostilitate servindu-se de amenințările țărăniste asupra coroanei [98], un amestec regal și guvernamental devine posibil [99] mai ales că pentru guvern și

---

dința opunerii „naționalismului intransigent liberal" unei organizări democratice care nu viza numai „libertatea alegerilor" sau „garantarea drepturilor cetățenești" dar era considerată „la stînga" unica garanție pentru existența statului român în Europa.

[88] St. Zeletin găsea că în această simpatie semnificația „ofensivei burgheziei evreiești împotriva burgheziei naționale, în care țărăniștii români au devenit simple unelte" *(O enigmă socială; evreii români și țărănismul*, în „Utopia", București, an. I, (1929): nr. 10, decembrie, pp. 234—240). Afirmația lui Zeletin, care poate face obiectul unor investigații speciale, are pentru noi valoarea unei ilustrări indirecte a poziției presei evreiești față de țărănism).

[89] Bibli. Acad., mass. A 2087, pp. 103—107.

[90] Virgil Madgearu, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, 1924, p. 86.

[91] Acest punct de vedere politic era apreciat de guvern drept o tendință de ploconire în fața Europei.

[92] Însuși C. Stere a văzut acest lucru și la începutul tratativelor spunea lui V. Goldiș că: „locul naționalilor este mai degrabă lîngă liberali: (Cf „Adevărul", an. XXXIX, nr. 13086 din 15 august 1926). Tot C. Stere, credem noi, este cel care, după eșecul ratificării fuziunii din iunie 1924 nota că: „pentru fuziunea acestor două partide *de esență și prin ținte finale diferite* (subl. ns.) trebuia însă ca unul să facă jertfa cea mare, jertfa ființei sale" (Cf. „Aurora", an. IV, nr. 816 din 13 iulie 1924).

[93] Vezi Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 72.

[94] „Aurora", an. IV, nr. 795 din 19 iunie 1924; nr. 800 din 25 iunie 1924, nr. 815 din 12 iulie 1924; nr. 902 din 23 octombrie 1924.

[95] Vezi bibl. Acad. arh. G. Kirileanu, XXIII, varia 1, *passim*.

[96] C. Stere, *Documente și lămuriri politice*, București, 1930, p. 75 și urm.

[97] Afirmația constituie un locs comun. Noi o întărim prin mărturisirea prețioasă a lui Vintilă Brătianu care la 5 august 1930 scria Sabinei Cantacuzino despre răspunderea ce apasă asupra lui în timpuri grele și avînd la dispoziție *„un partid politic prea obișnuit să lase de atîta timp asupra șefului său și asupra concursului coroanei ce nu mai este, îndeplinirea datoriei lui"*. (Bibl. Acad., S

S 3(124)
CCCLXXXIX

[98] La 20 iunie 1924 Ion Mihalache, la Muscel, pronostica încrederea pe care Palatul va trebui să o aibe în Partidul național țărănesc. „Iar dacă Majestatea Sa Regele va greși apoi M.S. poporul nu va greși în fața urnelor" („Aurora", an. IV, nr. 796 din 20 iunie 1924).

[99] La 14 februarie 1925 declarațiile generalului Averescu făcute la Brăila întăresc această afirmație (Cf. „Adevărul", an. XXXVIII, nr. 12624 din 18 februarie 1925).

pentru Iuliu Maniu C. Stere era incomod [100]. Din unghiul „consolidării democratice" pe care voia Iuliu Maniu să o servească, fuziunea devenea posibilă numai fără C. Stere cînd democrația Partidului țărănesc devenea „națională"; disidențele, destul de numeroase, care apar în Partidul țărănesc după eșecul ratificării fuziunii din 1924, vor avea drept notă dominantă formularea dezideratului „democrației naționale", cea existentă în partid unde activa și C. Stere, fiind socotită „internațională". Observăm astfel că, într-un fel, radicalismul Partidului țărănesc n-a fost învins numai din exterior ci și din interior.

Consecințele eșuării tratativelor de fuziune din iunie 1924 sînt ample. Un proces de slăbire a unității celor două partide care trataseră fuziunea se concretizează în disidențele care se vor desprinde drept urmare a nemulțumirilor provocate de nerealizarea fuziunii. Astfel, disidența, relativ tîrzie (aprilie 1926), [101] a lui V. Goldiș în Partidul național român, care va contribui substanțial la slăbirea și dezorientarea partidului [102], își are originea în eșecul tratativelor începute de V. Goldiș. Din Partidul țărănesc se vor desprinde grupări și personalități nemulțumite de prezența lui C. Stere în partid și de linia imprimată de el dezvoltării și activității partidului, linie care ar fi determinat și eșuarea fuziunii din iunie 1924.

Esențial și util de subliniat este un fapt care vizează perspectiva relațiilor dintre Partidul național român și Partidul țărănesc și anume „decalogul" fuziunii, expresia compromisului la care se ajunsese în iunie 1924, este însușit ca bază principială programatică atît de către conducerea Partidului național român [103] cît și de către conducerea Partidului țărănesc [104]. Preluarea formulei compromisului din iunie 1924 era de natură să atenueze diferențele în privința concepției politice și de doctrină a celor două partide și va constitui baza realizării fuziunii din septembrie-octombrie 1926 pe care împrejurările politice o vor impune chiar cu prețul renunțării la C. Stere [105].

Nu mai puțin importante sînt consecințele eșecului fuziunii asupra situației generale politice și a relațiilor dintre partide. Tratativele de fuziune interesează pe fiecare om politic în perspectiva preocupării de a lua și a păstra puterea [106]. De unde tratativele în curs între Partidul național român și Partidul țărănesc

---

[100] „Universul", an. XLII, nr. 134 din 18 iunie 1924, p. 5; nr. 141 din 26 iunie 1924; D.A.N.C.D. ședința din 6 iunie 1824, p. 2687; „Aurora", an. IV, nr. 895 din 16 octombrie 1924.

[101] Bibl. Acad., arh. V. Moldovan, vol. III, p. 155—165.

[102] D.A.D., ședința din 16 decembrie 1932, p. 436—437 (se citează o apreciere făcută de Maniu la 26 septembrie 1926).

[103] Cf. „Aurora", an. IV, nr. 819 din 17 iulie 1924.

[104] I. Mihalache, *op. cit., passim.*

[105] În timpul tratativelor și mult după aceea C. Stere era considerat „omul zilei" și atitudinea lui politică era discutată contradictoriu. Din partid și mai ales din afara partidului s-au formulat multe păreri care duc la concluzia că el a stat în calea fuziunii. „Omul nefast" (M. B. Cantacuzino) a cărui „îmbulzeală a încurcat deodată toate țele" (Voicu Nițescu) „înlesnind șantajul plutocrației împotriva tendințelor de primenire morală a țării" (Voicu Nițescu) și Victor Moldoveanu; exponentul unei influențe vremelnice „prea direct inspirată de doctrine bolnăvicioase și străine de sufletul românesc și nepotrivite cu nevoile unei democrații într-adevăr naționale". (M. B. Cantacuzino); omul care „n-a știut să facă la timp un gest mare" (N. Costăchescu); „un naufragiat politic cu aliură de dictator, pe care țara dintr-un sentiment de pietate națională nu l-a putut primi" (M. B. Cantacuzino); „un om mort politicește" („Viitorul"). C. Stere nu s-a apărat în acest moment politic. G. Bogdan-Duică îl apăra acum (poziția lui se va schimba în 1926), arătînd că C. Stere servise doar ca un pretext sub care se urmărea rezolvarea unei probleme mai mari în noul partid; „căderea țărănismului", „naționalizarea" lui.

[106] Selectăm argumentele de mai sus din perspectiva formării Partidului național țărănist.

și mai ales șansa finalizării lor fructuoase ar fi contribuit la polarizarea vieții politice în jurul Partidului național liberal și a Partidului național țărănesc și ar fi obligat la continuarea simplificării configurației sistemului partidelor politice în sensul alăturării la unul sau altul din partidele de mai sus [107], eșecul lor mărește șansa proprie a fiecărui partid și lasă loc la alte combinații. Ironic și cu o bucurie abia reținută, C. Argentoianu scria lui N . Iorga la 3 iulie 1924 ; „În politica mare nimic nou. Ex-fuzioniștii și-ascund capetele (?) în nisip rușinați" [108] ca apoi, în Partidul naționalist al poporului să se discute oportunitatea „începerii unei campanii de răsturnare a guvernului" [109]. Discuțiile în jurul „cazului Stere" și, respectiv, a neratificării fuziunii Partidului național cu cel țărănesc, prilejuiseră reafirmarea poziției lui N. Iorga. Șeful partidului naționalist al poporului s-a alăturat poziției potrivnice lui Stere a ziarului „Universul" și printr-o scrisoare către Stelian Popescu în care înfiera pe cel ce tinde a ajunge „șeful real al unei democrații naționale" cînd aiurea actele lui l-ar fi dus la stîlpul de execuție. Pentru că evenimentele localizaseră divergențele, așa cum am mai arătat, mai ales pe direcția liberali-țărăniști, sub forma polemicei între reprezentanții „democrației" (țărăniștii) și ai „oligarhiei" (liberalii văzuți de țărăniști), N. Iorga trecea vizibil de partea „oligarhiei" scriind : „Cînd «oligarhie» înseamnă în gurile Lincolnilor de răspîntii și Mirabeauilor de maidane, consecvență, patriotsm și credință față de nația din care faci parte, strig ca orice om pe care nu-l îmbată alcoolul ieftin al prostirii demagogice : Trăiască oligarhia !" [110]. În urma unei asemenea poziții este explicabil faptul că în timpul negocierilor în jurul poziției lui C. Stere în partidul rezultat prin fuziune, la 24 iunie 1924, I. Agîrbiceanu oferea lui N. Iorga fuziunea cu naționalii care ar renunța la C. Stere [111]. Fuziunea Iorga-Argentoianu, încă în curs de realizare, mai întreținea iluzia creșterii partidului pînă la a ocupa singur locul „de schimb" al celui liberal de la guvern. Mai tîrziu, alte elemente ale conjuncturii politice vor convinge pe N. Iorga și mai ales pe C. Argentoianu asupra utilității fuziunii cu Partidul național român (va deveni publică la 8 aprilie 1925).

Atmosfera eșecului fuziunii servea în bună măsură guvernului care sublinia în fața opiniei publice sterilitatea preocupărilor opoziției în raport cu înfăptuirile sale și constata că „formulele, firmele și partidele pot fi noui : oamenii dindărătul lor sînt vechi" [112]. O coincidență se cuvine relevată. Orientarea revistei „Țara noastră" din Cluj, condusă de Octavian Goga dovedește deosebită curtenie față de G. Bogdan-Duică și mai ales față de V. Goldiș căruia îi sugera o opoziție fermă față de responsabilul real al eșecului fuziunii : Iuliu Maniu [113]. În același timp, Traian Moșoiu, unul din transilvănenii din guvernul liberal, constata (era și o pledoarie *pro domo)* că șefii Partidului național român, cîți mai sînt, „nu mai reprezintă azi interesele și aspirațiile maselor căci acestea

[107] Marghiloman nota, imediat după proclamarea fuziunii la 12 iunie 1924 : „Toată lumea se agită". *(Note politice*, vol. V, p. 209 și urm.).

[108] Bibl. Acad. *Coresp. N. Iorga*, vol. 317, p. 262.

[109] Idem, vol. 320, p. 348.

[110] Cf. „Universul", an. XLII, nr. 142 din 27 iunie 1924. Cursul evenimentelor va rezerva pentru N. Iorga necesitatea de a fi nevoit, ca personalitate a Partidului național ce rezultase din fuziunea partidului său cu Maniu, să participe, în anii următori, la reluarea și chiar la finalizarea tratativelor cu Partidul țărănesc. Reconsiderarea poziției de mai sus a fost dificilă și a expus pe N. Iorga unor aprecieri dure („Țara noastră", an. VI, nr. 43 din 25 octombrie 1925, pp. 1377—1379).

[111] N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 173.

[112] „Viitorul", an. XVII, nr. 4889 din 3 iulie 1924. Înțelegerea liberalilor cu generalul Averescu determinase și angajarea generalului de a relua activitatea parlamentară în sensul unei „opoziții loiale", „occidentale" („Steaua poporului", an. II, nr. 21 din 8 iunie 1927).

[113] În a doua jumătate a lunii iulie 1924 se vorbea despre demisia lui V. Goldiș din funcția de vicepreședinte al Partidului național român. Voia să rămînă „simplu soldat" în partid.

au fost desrobite, ci interesele şi aspiraţiile lor particulare" şi că au trădat cei care au rămas în Partidul naţional român, nu cei care au intrat în alte partide [114]. Aceste preocupări şi coincidenţe se explică prin aceea că trebuia presupusă tendinţa generalului Averescu, chiar după încheierea înţelegerii de preluare a succesiunii cu guvernul şi Partidul liberal prin Ionel Brătianu, de a-şi consolida forţa politică „de schimb" pentru a avea o cît mai mare libertate de acţiune, iar dacă Palatul şi oameni politici liberali şi de alte nuanţe tindeau a vedea în revenirea la sistemul bipartid o normalizare, Averescu, Goga, P. P. Negulescu ş.a. se străduiau, cu mijloace şi metode sensibile diferite, în direcţia transformării Partidului poporului în cea de a doua forţă politică în România. Din acest punct de vedere tratativele paralele pe care ţărăniştii le purtau cu generalul Averescu în iunie 1924 [115] însemnau pentru C. Stere, care ducea tratativele, o rezervă în cazul unui eşec cu Iuliu Maniu [116], iar pentru Al. Averescu o posibilitate de a spori forţa propriului partid prin înglobarea ţărănismului [117] sub firma „Partidului ţărănist al poporului" [118]. Imediat după eşuarea tratativelor ţărăniste cu generalul Averescu şi cu Iuliu Maniu există indicii că în Partidul poporului, Octavian Goga acţiona în vederea creşterii influenţei partidului prin alăturarea grupării Goldiş din Partidul naţional român şi a unei fracţiuni din Partidul ţărănesc adunat în jurul lui G. Bogdan-Duică. Această acţiune lua semnificaţia sporirii influenţei grupării transilvănene în Partidul poporului" [119] şi a unirii eforturilor oamenilor politici din Transilvania aflaţi în diferite partide.

Linia politică a Partidului naţional român, după eşuarea fuziunii, cuprinde elemente contradictorii concretizate în regretarea eşuării fuziunii şi impulsuri spre acţiuni proprii mai viguroase pe plan politic. Convingerea, existentă în mai multe partide, că aducerea la putere ar potoli nemulţumirile şi ar contribui la întărirea partidului, va căpăta o deosebită acuitate în rîndurile Partidului naţional român. De aceea în vara anului 1924, mai ales membrii Partidului naţional român vor pregăti şi organiza o campanie de răsturnare a guvernului acuzat de complicitate şi imoralitate în afacerea paşapoartelor [120].

ANEXA 1

„Decalogul" fuziunii din iunie 1924 (cf. Bibl. Acad. Arh. Victor Moldovan. vol. II, pp. 203—204).

1. Monarhie constituţională ;

2. Partidul întemeindu-se pe solidaritatea claselor muncitoare şi producătoare cu ţărănimea, care este factorul principal de producţiune naţională, baza

[114] „Viitorul", an. XVII, nr. 4897 din 6 iulie 1924. „Adevărul", an XXXIX, nr. 13051, din 6 iulie 1926.

[115] D.A.D., şedinţa din 9 iulie 1926, p. 112 şi urm. Schimbul de replici între P. P. Negulescu, ministrul Instrucţiunii Publice în guvernul Averescu din 1926—1927 şi Virgil Madgearu lasă dubiu în privinţa celui care a avut iniţiativa acestor tratative.

[116] La vestea semnării fuziunii cu Iuliu Maniu la 12 iunie 1924, le sistează, după mărturisirea lui P. P. Negulescu.

[117] C. Argentoianu informa pe N. Iorga (*Memorii*, IV, p. 173) la 24 iunie 1924 că generalul Averescu ar fi impresionat pe regele „lucrat din toate părţile" şi cu promisiunea „desfiinţării ţărăniştilor şi naţionalilor". Discuţiile în Parlament. la validări, în iulie 1926, au drept fond convingerea ţărăniştilor că Averescu a vrut să-i desfiinţeze.

[118] Virgil Madgearu, arăta că P. P. Negulescu ar fi propus această denumire „ca să se piardă nuanţa luptei de clasă pe care Partidul ţărănesc ar avea-o" (D.A.D., şedinţa din 1 iulie 1926, p. 112).

[119] Influenţa lui Octavian Goga crescuse după plecarea lui C. Argentoianu (vezi şi Octavian C. Tăslăuanu, *Valuri politice*, Bucureşti, 1933, pp. 135—137). După plecarea lui C. Argentoianu, Goga, nota autorul, ajunge din şef al Ardealului „kronprinţ al partidului".

[120] Bibl. Acad., arh. V. Moldovan, vol. II, p. 167.

structurii noastre sociale și astfel temelia vieții noastre de stat, înțelege să reprezinte interesele colective ale națiunii noastre ;

3. Partidul consideră principiile cuprinse în hotărîrea Adunării naționale din Alba Iulia din 1 decembrie 1918, precum și declarațiile de unire din Chișinău și Cernăuți, ca norme directive ale partidului și care urmează să fie consimțite prin ordinea constituțională stabilită de reprezentanții națiunii întregi, liber aleși ;

4. Politica externă a partidului se va întemeia pe menținerea și consolidarea raporturilor celor mai strînse cu aliații, alături de care statul român a luptat în decursul războiului. Partidul va tinde a realiza o politică a păcii, întemeiată pe menținerea și executarea cinstită și loială a tratatelor și alianțelor încheiate și a asigura raporturi de bună vecinătate cu statele și națiunile împrejmuitoare. Va da concursul său cu Societatea Națiunilor să devină o instituție prin care să se garanteze pacea, respectul tratatelor încheiate și dreptul între popoare ;

5. Întronarea în viața de stat a unui regim legal și constituțional.

6. Înscrierea în constituție a garanțiilor libertăților și drepturilor cetățenești ;

7. Asigurarea libertății și sinceității alegerilor, în special prin verificarea mandatelor de către justiție ;

8. Descentralizarea administrativă și autonomia locală în cadrul unității politice a statului ;

9. Principiile călăuzitoare ale programului economic sînt :

a) îndrumarea treptată a economiei noastre naționale, pe baza cooperării și cea mai largă protecție și dezvoltare a proprietății țărănești pe temeiul utilității sociale și naționale, ca mijloc de ridicare a producției naționale și de asigurare a țărănimii în contra exploatării ;

b) înlesnirea dezvoltării industriei naționale prin : măsuri pentru intensificarea producției izvoarelor de energie (cărbuni, petrol, gaz metan, căderi de apă) și reorganizarea rațională a valorificării și distribuirii forței motrice produse în interesul economiei naționale ; măsuri pentru dezvoltarea industriei naționale îndeosebi a acelora în legătură cu valorificarea muncii și îndemînării, în toate formele de organizare a industriei mijlocii și mici cu excluderea protecției interesate a industriei lipsite de bazele naturale de dezvoltare ;

c) pentru refacerea utilajului economic ca și pentru punerea în valoare a economiei țării, fiind nevoie pe lîngă capitalul național și de capitalul străin, se vor crea condiții de stabilitate, egalitate de tratament în fața legii și administrației și garanției de drepturi pentru respectarea contractelor ;

d) legislațiile de ocrotire a muncii după normele stabilite în statutul internațional al muncii stipulat în tratatele de pace ;

10. Specială preocupare pentru armată, ca să corespundă pe deplin chemării sale de apărare națională.

Cele cinci puncte privitoare la organizare

a) Convocarea Congresului Partidului în ziua de 22 iunie 1924 la București pentru ratificarea definitivă a fuziunii ;

b) elaborarea unui program de guvernămînt și de acțiune pe baza principiilor de mai sus pentru a fi prezentat Congresului spre aprobare ;

c) pînă la primul congres al partidului fuzionat conducerea partidului rămîne încredințată biroului actual al Partidului național român și delegației permanente a Partidului țărănesc care vor forma un singur organ de conducere sub prezidența domnului Iuliu Maniu ;

d) această conducere va supune spre aprobarea Congresului un proiect de statut de organizare a partidului fuzionat ;

e) conducerea Partidului liberal țărănesc va realiza fuziunile organizațiilor provinciale și județene.

ANEXA 2

Sever Dan, *Programul nostru*, în „Patria", Cluj, an. IV, nr. 72 din 2 aprilie 1922 :

1) Renunțarea „la regimul de partide unice și la sistemul alternării a două garnituri de flămînzi". Pînă la revenirea la normal trebuiesc guverne de coaliție după alegeri și neutre pînă la alegeri ;

2) Validarea alegerilor printr-o instituție judecătorească independentă sau măcar mixtă ;

3) Autonomia județeană și comunală ;

4) Statutul funcționarilor care să prevadă inamovibilitatea, imutabilitatea, salarizarea unitară, înaintarea „automatică", fonduri de pensii, instanțe disciplinare bine definite ;

5) Suprimarea imediată a măsurilor excepționale ;

6) Demilitarizarea vieții publice și reducerea serviciului militar. Înființarea unei fabrici de arme, muniții și echipament ;

7) Reglementarea definitivă a schimbului prin tarife vamale și comerciale. Desființarea sistemului permiselor mai ales la exportul cu vite ;

8) Libertatea comerțului (a comerțului transilvănean) de a cumpăra din țările vecine, din Franța, Germania, direct, nu prin București ;

9) O procedură accelerată pentru reforma agrară ;

10) O largă acțiune de împădurire ;

11) Unificarea grabnică a codului cambial și comercial ;

12) O lege a uzurei pentru întreaga țară ;

13) Înnăsprirea codului penal în privința mitei și introducerea unor paragrafe pentru apărarea onoarei ;

14) Limitarea la maximum o lună a arestului preventiv ;

15) O *nouă bancă de emisiune dacă Banca Națională a României refuză să se naționalizeze* (subl. ns.) ;

16) O politică de emancipare industrială a țării noastre. „Deci renunțarea la politica idioată (!? — n.ns.) de naționalizare pînă ce nu vom avea o industrie indigenă. În loc de aceasta să fie invitată industria austriacă și cehoslovacă, rămasă fără materie brută, de a se stabili la noi iar capitalului străin să i se dea cel mai larg teren de investiție cu asigurarea dreptului de răscumpărare pentru statul român după un răstimp de 30—50—100 ani" ;

17) Ajutor generos pentru acțiunea cooperatistă independentă. Să întărim cooperația pînă la a-i putea încredința monopolul exportului de cereale ;

18) Încadrarea siguranței în poliția de stat. Suprimarea jandarmeriei la ordinele parchetului și în mod excepțional autorităților administrative și concentrarea ei în grupuri de 5—10 comune ;

19) O justă rezolvare a problemei școalelor confesionale ca influența bisericii asupra educației să fie deplin asigurată iar *învățămîntul să fie independent* și salarizat corespunzător ;

20) Reforma învățămîntului secundar ;

21) Reorganizarea Înaltei curți de conturi și înzestrarea acestei instituții cu puterea de control asupra ordonanțelor Ministerului finanțelor ;

22) Mutarea capitalei (la Brașov — bunăoară) ;

Autorul precizează că aceste deziderate pot fi îndeplinite în patru ani de către un „minister de coaliție care să realizeze diviziunea muncii".

LA CRÉATION DU PARTI NATIONAL-PAYSAN (II)

(Résumé)

L'auteur relate les efforts faits par les personnages les plus en vue des partis politiques bourgeois d'opposition pour constituer, en Roumanie, après la première guerre mondiale, un second parti de gouvernement. Ces personnages avaient la ferme conviction que l'union des partis politiques d'opposition pourrait

créer les conditions nécessaires pour obliger le ministère présidé par Jean J. C. Bratiano à démissionner.

L'auteur relate les circonstances qui ont empêché la fusion du Parti National Roumain et du Parti Paysan, en juin 1924. Il indique les causes de cet échec et les conséquences qu'il eut sur l'évolution des relations entre les partis politiques bourgeois. Les circonstances au cours desquelles l'échec se produisit sont analysées en considérant les intérêts des chefs politiques qui négocièrent la fusion, ainsi que les manoeuvres du ministère Bratiano pour empêcher l'union des partis bourgeois d'opposition. L'auteur met en parallèle les programmes de ces partis en 1924 pour ensuite établir l'ampleur du compromis réalisé par la fusion qui a eu lieu en 1926.

La troisième partie de cette étude sera consacrée à la création du Parti National-Paysan, en octobre 1926.

PREOCUPĂRI PENTRU RAȚIONALIZAREA PRODUCȚIEI ȘI A MUNCII ÎN ROMÂNIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

I. SAIZU

Manifestările în atare direcție, cu porniri pe plan internațional de la sfîrșitul veacului trecut [1], iar la noi de la începutul secolului prezent [2], au cîștigat după prima conflagrație mondială, datorită gravelor sale consecințe și a cerințelor obiec-

[1] Cel care a atras îndeosebi atenția asupra preocupărilor legate de randament și le-a sistematizat, dîndu-le un caracter științific, a fost inginerul american F. W. Taylor, sub forma de principii și metode de organizare și conducere a întreprinderii. Pînă la el se făcuseră numeroase descoperiri și invenții, însă importanța problemelor de conducere, de administrație și de organizare era aproape necunoscută. Taylor a arătat că, în vederea realizării celor mai bune condiții de producție, asemenea chestiuni puteau constitui obiectul unui studiu bazat pe legi și pe principii asimilabile și transmisibile, că investigațiile în această direcție deveneau tot atît de necesare pe cît erau perfecționările de ordin tehnic. Potrivit concepțiilor sale, organizarea după criterii științifice nu constituia o sumă de rețete predate de la catedră, ci „o revoluție mintală", „o revoluție completă în starea de spirit a muncitorului și a patronului", în care diferite cazuri particulare aveau valoare numai pentru a ilustra principiile generale și a contribui la formarea noii viziuni în legătură cu condițiile de producție. Lui Taylor i-au succedat, dar numai pentru unele aspecte, Fayol și Ford. Aceasta a fost epoca *individualistă*, urmată de alta *colectivă*, caracterizată prin extinderea treptată a acelorași principii și pătrunderea lor tot mai adîncă în economia celor mai avansate state, ceea ce a dat naștere la raționalizare ca totalitatea metodelor de tehnică și de organiz re destinate să asigure structura științifică a muncii, standardizarea materialelor și a produselor, simplificarea procedeelor, îmbunătățirea mijloacelor de transport și de punere în vînzare (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 2/1929, f. 267—268 ; 1/1930, f. 169 ; 6/1932, f. 8 ; M. Manoilescu, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Timișoara, 1934, p. 321). Odată cu începutul secolului nostru au devenit tot mai frecvente cazurile în care marile întreprinderi industriale au înființat nu numai laboratoare tehnice inginerești, ci și institute de cercetări științifice (Gáll Ernö, *Intelectualitatea în viața socială*, București, Editura științifică, 1965, p. 156).

[2] Cea dintîi aplicare a principiilor organizării științifice într-o unitate economică a avut loc în 1907 la „Țesătoria românească de bumbac" din Pitești. Autorul era Edmond Landauer, reprezentantul Belgiei în Comitetul Internațional de Organizare Științifică a Muncii și deținătorul unor înalte funcții în organismele de profil din lume, care la începutul secolului nostru se afla în România pentru cîțiva ani și care păstra în 1927 calitatea de administrator-delegat la aceeași societate. Experimentul — se cuvine de relevat cu titlu de mîndrie — reprezenta totodată și prima tentativă de punere în practică a taylorismului în Europa (*O aplicare a organizării științifice în industria românească*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. I (1927), fasc. 2, p. 24).

tive de dezvoltare, o grijă specială [3]. Refacerea postbelică favorizase, cu adevărat, progresul noilor principii, impunînd apariția în mai multe state a diferite institute pentru studiul, aplicarea și propagarea metodelor moderne de producție și de desfacere. Era vorba de axioma economiei politice de a realiza maximum de rezultate cu minimum de mijloace, de expresia matematică a tendinței spre randament și eficacitate, de un proces care în societatea capitalistă are un dublu caracter : pozitiv și negativ. Studiindu-l, V. I. Lenin a arătat în 1918 că marele capital, creînd sisteme de organizare a muncii ce reprezentau ultimul cuvînt în structurarea științifică a producției, îndeosebi taylorismul care includea în sine un uriaș progres al cunoașterii, oferea metode capabile de a fi preluate și însușite de [illegible] proletariatului, de masele muncitoare în vederea întocmirii unei evidențe și a exercitării controlului asupra producției, ca și a ridicării productivității, în baza analizării chibzuite a procesului de fabricație [4]. Elementul negativ era dat de faptul că procedeele respective se aplicau în condițiile robiei capitaliste, servind drept mijloc pentru a stoarce din muncitori, retribuiți la același nivel, o cantitate dublă sau triplă, fără a ține cîtuși de puțin seama de posibilitățile biologice și de prejudiciile pe care le puteau crea organismului lor [5].

Spre meritul său, proletariatul român și-a exprimat încă de timpuriu, în raport de propriile interese, prețuirea față de doctrinele moderne de fabricație și de desfacere și aceasta pentru considerentul esențial că deschideau larg poarta spre accelerarea progresului și civilizației. Astfel, programul *Ce vor socialiștii români ?*, elaborat în 1886 în contextul analizării temeinice și limpezi a situației țării, conchidea că nu există decît o singură soluție : *organizarea rațională a producției* [6], ca necesitate obiectivă, fără de care greu se putea concepe avansul rapid al societății. Și tot socialiștii relevaseră, spre prestanța lor, că nu burgheziei, ci poporului muncitor îi revenea sarcina de a o pune în practică în folosul tuturor [7]. Acest punct de vedere a fost cu stăruință apărat în perioada cînd și burghezia română depunea serioase eforturi pentru aplicarea criteriilor științifice de organizare.

Dar chiar în condițiile practicării ei de către clasa dominantă, mișcarea muncitorească, acuzată pe nedrept ca adversară din principiu a raționalizării [8], trebuia — potrivit aprecierilor lui I. Mirescu, secretar general al C.G.M. — să joace un asemenea rol, încît avantajele să fie de partea sa și a întregii colectivități consumatoare, sub forma creșterii salariilor și a reducerii orelor de lucru, a precedării introducerii ei de legiferarea minimumului de remunerare și a ajutorului de șomaj, de constituirea consiliilor muncitorești pe întreprinderi și de asigurarea dreptului de control asupra gestiunii unităților raționalizate, ca și a celui de participare la beneficii [9]. Prin urmare, metodele moderne de producție trebuiau să țină cont de sentimentele și voința oamenilor muncii, fără acceptul cărora nu se puteau realiza. Mai mult, se făcuse cu temei observația că organizarea științifică a muncii, în speță, raționalizarea, nu se putea considera rezolvată prin înființarea unui organism, că pentru aceasta trebuia schimbată radical mentalitatea reacționară a patronatului din țara noastră [10]. La rîndul său, P.C.R. a demonstrat că, impusă în condițiile unei tehnici scăzute și a salarizării insuficiente, raționalizarea, deși pozitivă, constituia o cale de intensificare a exploatării maselor muncitoare, de creștere a profitului burgheziei ; prin aceasta, preocupările și efortul de introducere a ei dobîndeau un pronunțat caracter nociv. „Oligarhia — releva în acest sens un ziar muncitoresc — zbiară ca din gură de șarpe că trebuie mărită producția... ea voiește mări-

[3] Vezi, între alții, C. Bertrand Thompson, *La système Taylor (Scientific management)*, Paris, 1920 ; G. Bricard, *L'Organisation scientifique du travail*, Paris, 1927 ; P. Devinat, *L'Organisation international du travail*, Paris, 1923 ; idem, *L'Organisation scientifique du travail en Europe*, Genève, 1927 ; Charles Buxton Going, *Principes d'organisation industrielle*, Paris, 1922.

[4] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 36, București, Editura politică, 1965, p. 151.

[5] *Ibidem*, p. 152.

[6] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, Editura politică, 1973, p. 360.

[7] *Ibidem*, p. 361—371.

[8] P. P. Dulfu, *Șomaj și raționalizare*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. II (1928), fasc. 2, p. 17.

[9] I. Mirescu, *Raționalizarea*, în „Viața sindicală", an. V (1928), nr. 4—5, p. 70.

[10] *Ibidem*, p. 71.

rea producției prin extenuarea clasei muncitoare, obligînd-o să lucreze cît mai mult... Aceasta se numește... «organizarea științifică a muncii»" [11]. De asemenea, luînd în considerație diferitele sisteme de raționalizare capitalistă, Congresul al V-lea al P.C.R. a arătat că organizarea științifică a muncii „s-a introdus și se introduce în condițiile unei tehnici cu nivel scăzut, s-a făcut printr-o exploatare deosebit de hrăpăreață a puterii de muncă" [12].

Complexă în toate laturile, acțiunea, favorizînd concentrarea eforturilor, a fost patronată de trei mari foruri internaționale — Comitetul de Organizare Științifică a Muncii, Institutul de Organizare Științifică a Muncii și Biroul Muncii — create într-o epocă de optimism cu sarcina de a convoca reuniuni, de a facilita rocada de idei fructuoase, de a împărți între state informațiile de referință. În strînsă legătură cu acestea, țările avansate au găzduit cîteva congrese de profil, care, conexate cu conferințele de factură economică, au pus în evidență cît de complexe erau raporturile de producție și de schimb după primul război mondial: la cel dintîi (Praga, iulie 1924), avînd mai mult caracterul expunerii stadiului în care se găsea problema și al unei permutări de opinii, delegațiile sovietică și americană au prezentat rezultatele obținute în țările lor, mai cu seamă în organizarea uzinelor; la al doilea (Bruxelles, octombrie 1925), care a avut ca temă chestiunea prețului de cost, reprezentanții unor state europene au prezentat îndeosebi puncte de vedere legate de dificultățile ce apăreau în aplicarea soluțiilor adoptate de americani; la al treilea (Roma, septembrie 1927), punîndu-se problema rentabilității pentru industrie, agricultură, comerț, serviciile de utilitate publică și economia e snică, s-a făcut dovada creșterii importanței noilor preocupări pentru viața economică [13].

Deosebit de aceasta, în primul deceniu interbelic au fost organizate reuniuni de profil cu sarcini limitate, între care amintim congresele de științe administrative ținute la Bruxelles (1923) și Paris (1927), primul dominat, mai ales, de preocuparea de a introduce noi metode de muncă în sectorul respectiv, în care scop au avansat mult și cercetările [14], a treia întrunire a Federației internaționale a funcționarilor și tehnicienilor (Dresda, 1928), care, odată cu accentuarea laturilor incontestabil civilizatoare ale raționalizării (înlocuirea forței de muncă cu mașini, creșterea nivelului de trai pe baza sporirii productivității, contrabalansarea în Europa a efectelor supraraționalizării americane), releva, fără a se referi la legile economice capitaliste, că numai reaua ei aplicare crea șomajul, epuizarea prematură a forței de muncă și dezintelectualizarea [15], ca și scurtul curs internațional de orientare asupra raționalizării muncii organizat între 6 și 9 iulie 1927 la Școala politehnică din Zürich [16].

În strînsă corelație cu structurarea științifică a muncii, statele avansate și forurile internaționale au căutat să dinamizeze procesul de normare tehnică, drept element indispensabil al oricărei economii moderne în epoca producției și a consumației de masă; el își avea utilitatea nu numai în ieftinirea și perfecționarea articolelor industriale și agricole, în activarea rulajului capitalului, în moralitatea tranzacțiilor comerciale, ci și în dispunerea la **maximum de potențialul material** și tehnic în vreme de război. Ca urmare, s-a ajuns să se creeze în marea majoritate a statelor civilizate comisii ori comitete de normalizare sau standardizare, grupate în Uniunea internațională a societăților naționale de normalizare I.S.A. Cu menirea de a ajunge la unificarea normelor, 14 state s-au întrunit la Praga între 22 și 29 octombrie 1928 [17].

---

[11] „Viața muncitoare", 2 octombrie 1927.

[12] *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1929—1933*, București, Editura de stat pentru literatură politică, 1955, p. 323.

[13] *Al III-lea congres internațional de organizare științifică a muncii. Roma, 5, 6, 7 septembrie 1927. Darea de seamă a delegației românești*, București, 1927, p. 5—7, 9.

[14] *Congresul internațional al științelor administrative*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. I (1927), fasc. 3, p. 43—44.

[15] *Funcționarii și raționalizarea*, în idem, an. IV (1930), mai—iunie, p. 134.

[16] *Curs internațional de organizare*, în idem, an. I (1927), fasc. 4, p. 53.

[17] *Conferința internațională de normalizare din Praga*, în idem, an. III (1929), martie—aprilie, p. 89.

Cît privește conferințele economice din primul deceniu interbelic, acestea au stat sub patronajul Societății Națiunilor, care, în dorința de a aplica ideile lui Wilson, a stăruit pentru întoarcerea la colaborarea și la libertatea comercială de dinainte de război. Dintre toate, mai importantă a fost aceea de la Geneva (mai 1927), la ale cărei lucrări a participat și o delegație română (Eugen Neculcea, Barbu Catargi, I. Gigurtu, C. Karadja, Gr. Gafencu ș.a.), activă la dezbaterea problemelor industriale. Conferința a înțeles prin raționalizare suma metadelor de tehnică și de structurare destinate a asigura minimum de pierdere a efortului sau a materialului, cuprinzînd organizarea științifică a muncii, standardizarea materialelor și a produselor, simplificarea procedeelor, îmbunătățirea metodelor de transport și de punere în valoare. În acest fel, au fost recunoscute, unanim, avantajele raționalizării, afirmîndu-se urgenta necesitate a efortului coordonat pe un atare tărîm. Considerînd că unul din principalii factori ai sporirii randamentului, ai ameliorării condițiilor muncii și ai scăderii prețului de cost trebuia găsit în organizarea fabricației și a distribuției, conferința a apreciat că raționalizarea viza în paralel : să dea muncii maximum de eficacitate cu un minimum de efort, să ușureze printr-o varietate mai mică de tipuri — acolo unde aceasta nu oferă avantaje evidente — studiul, producerea, întrebuințarea și înlocuirea pieselor în serie, să evite risipa materiei prime și a energiei, să simplifice repartizarea mărfurilor prin degajarea de sarcinile financiare zdrobitoare și de suprapunerea inutilă a intermediarilor [18].

Potrivit recomandării sesiunii din septembrie 1925 a Societății Națiunilor, aceeași conferință a dezbătut pentru prima dată și chestiunea coaliților industriale la nivel internațional. În timp ce unii au considerat-o ca o „încoronare a operei de **raționalizare** a întreprinderilor", alții au afirmat că experiența multor state era nefavorabilă cartelurilor, iar organizarea unui control internațional ca un atentat la suveranitatea națională [19]. În 1928, organizarea economico-financiară a Societății Națiunilor a fost completată prin crearea Comitetului Economic Consultativ, menit să urmărească aplicarea principiilor recomandate în mai 1927 la Geneva. Comitetul și-a început activitatea cu o serie de studii referitoare la efectele raționalizării asupra diverselor condiții de muncă [20].

Într-un asemenea cadru internațional, România, intrată în nouă epocă odată cu constituirea statului național unitar, fapt care reclama soluționarea unor sarcini fundamentale obiective pe plan economic, politic, social și cultural-artistic, dar și din dorința de a nu rămînea izolată de un atare proces, a luat parte la activitatea celor trei organisme internaționale pomenite mai sus cu mult înainte de a-și fi creat o instituție similară. Între altele, a aderat chiar de la început la constituirea Comitetului Internațional de Organizare Științifică, survenită după cel dintîi congres [21], ceea ce i-a permis cunoașterea din timp a preocupărilor pe plan mondial și dezvoltarea unei mișcări analoage proprii [22] în condițiile cînd progresul vieții economice cerea ca numeroase greutăți (concurența capitalului și a mărfurilor străine, utilajul învechit, mijloacele materiale dispersate și dezorganizate, insuficiența forței de muncă profesionalizată, lipsa în coordonarea întreprinderilor, inexistența unui sistem de aprovizionare bazat pe cunoașterea nevoilor reale, imobilizarea a mari valori, neselecționarea cererilor de producție după felul utilajului, nestudierea comenzilor înainte de a fi încredințate muncitorilor etc.), să fie învinse.

Rezolvarea, care trebuia să contribuie la asigurarea demnității ca stat și la succesul în competiția pe piața mondială, devenea posibilă numai prin promovarea progresului tehnic, prin accelerarea și diversificarea industriei și a întregii economii, prin sporirea investițiilor de capital, prin creșterea ponderii produsului social și a venitului național, prin acordarea unei importanțe mai mari factorilor autohtoni — capital, forță de muncă, conducere — și restrîngerea penetrației finanței

[18] *Conferința economică internațională*, în idem, an. I (1927), fasc. 5, p. 79.

[19] Apud V. Slăvescu, *Problema coaliților industriale. Cartele și trusturi*, București, 1927, p. 4, 8.

[20] „Informations sociales", Genève, vol. XXX (1929), nr. 10, p. 343.

[21] P. P. Dulfu, *Congresul internațional de organizare științifică de la Paris, 1929. Dare de seamă*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. III (1929), noiembrie—decembrie, p. 260.

[22] M. Belea, *Preocupări de organizare științifică a producției în România perioadei interbelice*, în „Viața economică", an. VI (1968), nr. 2, p. 6.

străine, prin sporirea rolului intervenționist al statului și a contribuției învățămîntului și științei la procesul de producție.

Cum soluționarea nu era de conceput individual și la întîmplare, fără a se face apel la ultimele date pe care tehnica și știința modernă le punea la dispoziție, în împrejurări cînd întreaga lume intrase în cursa de refacere, de dezvoltare și de demaraj, s-a impus în mod firesc administrarea și valorificarea intensivă, superioară, chibzuită, prin organizarea și raționalizarea exploatării resurselor de materii prime și de energii materiale și umane ca una din laturile pozitive ale gîndirii economice. Cu alte cuvinte, comandamentele majore și procesul consolidării statului împingea România spre raționalizarea producției și a muncii naționale și-i relevau importanța chestiunilor pe care era datoare să le ia în studiu [23].

Cu toate acestea, pînă în 1926 nu au avut loc pe un atare tărîm decît acțiunii izolate, ilustrate, pe de o parte, prin publicarea de articole și studii care demonstrau necesitatea organizării științifice a producției și a muncii, ca și a pregătirii profesionale a personalului [24], iar, pe de alta, prin studierea în anii 1925 și 1926, se pare, pentru prima dată după război, a îmbunătățirii activității de conducere a Uzinelor „Lemaître", în urma semnalării în rapoartele experților Biroului Internațional al Muncii a faptului că 50% din risipa de materiale din industrie se datora direcției întreprinderilor [25].

Odată cu anul 1926 preocuparea a început să capete un caracter organizat prin decizia luată pe cale particulară de Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.) de a înființa un institut special care să recomande soluții pentru exploatarea chibzuită a bogățiilor și a muncii, pentru eliminarea timpului mort și reducerea prețului de cost. Paralel s-a manifestat și o inițiativă de stat, mai palidă însă. Stavri C. Cunescu a preconizat o atare soluție la 28 noiembrie 1926 la lucrările Congresului meseriilor și a învățămîntului muncitoresc [26], convins fiind că numai astfel se putea asigura succesul acțiunii [27].

În cele din urmă, Institutul Român de Organizare Științifică a Muncii (I.R.O.M.) a luat ființă la 3 februarie 1927 nu datorită conduitei puterii centrale, ci inițiativei particulare [28], avînd o conducere formată din M. Oromolu (președinte), N. Theodorescu și Th. Ficșinescu (vicepreședinți), I. Bujoiu, S. Marino, I. Cantuniari, V. Slăvescu, St. C. Cunescu, A. Lupan (membri) și P. P Dulfu (secretar general). Se cuvine de precizat că, în opoziție cu multe state europene care au căutat să aplice în mod mecanic taylorismul, ceea ce a incumbat numeroase eșecuri, mișcarea pentru organizarea științifică în România, conștientă de faptul că „nu ne putem îmbrăca în haina croită gata pe corpul altora" [29], s-a axat — și acesta este un atribut demn de reținut — pe necesitatea de a ține seama de realitățile și circumstan-

---

[23] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1930, f. 188.

[24] Șt. Chicoș, *Organizarea științifică a producțiunei industriale*, în „Buletinul industriei", an. I (1926), nr. 8, p. 665—672 ; Șt. Chicoș, *Pregătirea profesională a personalului industrial*, în idem, nr. 9, p. 779—795.

[25] M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

[26] *Congresul meseriilor și învățămîntului muncitoresc*, București, 1927, p. 42.

[27] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 126.

[28] În urma adunării generale extraordinare din 15 iulie 1927, care a modificat art. 2 din statut, I.R.O.M. a început să funcționeze ca asociație de drept privat sub auspiciile Ministerului Muncii, ai cărui delegați erau prezenți în Comitetul de direcție, în Consiliul de administrație, în Consiliul de cenzori și la vicepreședințe. Aceasta era consecința faptului că departamentul respectiv, instituind mai înainte un fond social pe care intenționa să-l folosească, între altele, și pentru organizarea muncii, s-a văzut în situația să renunțe la proiectul de a înființa un institut similar de stat și să stabilească o conlucrare cu organismul deja existent ; de aceea, s-a și arătat dispus să-i acorde pentru anul 1927 o subvenție de 1 500 000 lei, din care 500 000 lei pentru orientarea profesională. Prin urmare, autoritatea centrală s-a aflat pe planul secund în această acțiune ; dealtminteri, însăși discuția foarte aprinsă din 11 aprilie 1927 se încheiase cu concluzia că I.R.O.M. nu putea progresa decît ca instituție particulară. (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 53—54, 121, 125—126 ; *Ministerul Muncii și Institutul Românesc de Organizare Științifică a Muncii*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. I (1927), fasc. 3, p. 43).

[29] Apud M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

țele naționale, de afirmarea cerințelor proprii, care, singurele, pot duce la o metodă specific românească, ferită de dibuieli, punct de vedere exprimat cu fermitate în chiar ședința de constituire. Crearea lui pornea, cu alte cuvinte, „dintr-o nevoie profundă, iar nu dintr-o simplă imitare a ceea ce se face peste hotare" [30] și aceasta pentru motivul că, precum aiurea, capitalismul de la noi dispunea încă de posibilități de a înfăptui progrese în economie. După părerea perfect întemeiată a lui M. Belea [31], o atare optică sănătoasă se datora tocmai faptului că I.R.O.M. a luat ființă din inițiativa U.G.I.R., interesată în rezolvarea unor probleme concrete de organizare științifică a economiei, îndeosebi a industriei.

Deși fondarea institutului făcea dovada că și la noi erau cunoscute preocupările manifestate pe plan mondial, obiectivul atribuțiilor nu s-a aflat la același numitor. Diversitatea de opinii a fost evidentă chiar în ședința de constituire: în timp ce reprezentantul U.G.I.R. dorea să-l canalizeze spre elaborarea de soluții capabile să raționalizeze munca, de ceilalți factori ai producției urmînd a se ocupa alte organizații [32], să sporească beneficiile, să atenueze șomajul și să slăbească lupta de clasă a proletariatului prin „armonizarea" intereselor patronilor, cu ale muncitorilor și ale consumatorilor [33], oamenii de știință, între care Gh. Marinescu și Dr. Hurmuzescu, tindeau să-i stabilească menirea — de aleasă substanță — de a face pasul necesar pentru ca România să iasă din domeniul empirismului în domeniul organizării raționale cu ajutorul științei [34]. În ton cu a doua optică, unul din membrii I.R.O.M. a precizat că a continua pe calea empirismului în mijlocul unei Europe în plin progres însemna „să mergem cu ochii închiși la pieirea industrială și apoi la anihilarea noastră economică" [35]. Cu tot caracterul progresist al unor asemenea afirmații, I.R.O.M. nu și-a propus nici o clipă să contribuie la modificarea profilului producției materiale, ci doar la „științifizarea" exploatării. Dovadă o constituie aprecierea că problema agricolă rămînea fundamentală pentru existența națiunii și, de aceea, studierea ei trebuia făcută nu numai sub raport tehnic și economic, ci și cultural [36].

Diversitatea opiniilor în legătură cu atribuțiile I.R.O.M. s-a contopit, în cele din urmă, în sublinierea necesității de a desfășura o susținută activitate științifică și practică, care, în fapt, s-a partajat în două faze. Potrivit scopului inclus în statute (de a da posibilitatea tuturor celor ce se interesau de organizarea științifică a muncii să coopereze la introducerea și dezvoltarea în România a metodelor moderne spre folosul întreprinzătorului, al muncitorului și al consumatorului, posibil de realizat prin studiul legilor și al principiilor generale și al rezultatelor obținute în străinătate, prin investigarea circumstanțelor de la noi și adaptarea prescripțiilor pentru industrie, agricultură, comerț, comunicații, administrații publice și armată, prin încurajarea cercetării asupra condițiilor muncii sub raportul igienei, al securității, al psihologiei și al fiziologiei, tinzînd ca fiecare să fie întrebuințat unde era mai apt, în baza procedeelor și a utilajului optim, pentru a realiza maximum de lucru util cu cea mai mare economie la forța și la sănătatea muncitorului, prin îndrumarea tinerei generații spre „o carieră sau meșteșug", prin aprofundarea tuturor chestiunilor în relație directă cu organizarea științifică — salarii, control, aprovizionare, standardizare, contabilitate, conducere etc. — și prin răspîndirea în cercuri cît mai largi a rezultatelor obținute) [37], I.R.O.M. și-a înscris în program probleme ce tindeau să-l alăture activității celorlalte institute (Institutul Social Român, Institutul Economic Românesc, Institutul Național Român pentru studiul amenajării și folosirii izvoarelor de energie), preocupate și ele în adîncirea diferitelor teme de producție și a metodelor și mijloacelor preconizate.

În prima fază, care, în fapt, avea caracter de permanență, I.R.O.M., lipsit de posibilități financiare, s-a limitat la propagarea ideilor și principiilor raționalizării

[30] P. P. D(ulfu), *Înființarea Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. I (1927), fasc. 1, p. 2.

[31] M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

[32] P. P. D(ulfu), *Înființarea Institutului Românesc...*, p. 5.

[33] „Viitorul", 27 martie 1927; M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

[34] P. P. D(ulfu), *Înființarea Institutului Românesc...*, p. 4.

[35] *Cuvîntarea d-lui ing. Silvio Marino*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. I (1927), fasc. 1, p. 8.

[36] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 31.

[37] Idem, dosar 1/1927, f. 2—3; „Viitorul", 27 martie 1927.

ce au circulat în America și Europa. Ca urmare, în chiar anul înființării, în afară de articolele publicate în reviste tehnice și economice privitoare la organizarea științifică, I.R.O.M. a scos un buletin propriu, a editat diferite broșuri și a ordonat un ciclu de conferințe care se ocupau exclusiv de această chestiune. Totodată, spre a realiza programul de lucru (studierea problemelor de structurare și a situației de la noi în vederea adaptării și aplicării principiilor generale) s-a decis [38] la 27 martie 1927, deci la puțin timp după creere, înființarea unei biblioteci de profil, procurarea imediată de cărți și reviste mai importante, intrîndu-se în relații cu organismele similare de peste hotare, ca și organizarea unui schimb de idei și documentație. Ca un prim rezultat, biblioteca sa a intrat în octombrie în posesia unei bibliografii de raționalizarea industriei petrolului [39]. Convins de utilitatea cursurilor de organizare științifică a muncii, conducerea I.R.O.M. a cerut la 14 noiembrie același an lui Ionel Miletineanu, aflat la Berlin, informații referitoare la lecțiile de raționalizare din programul școlilor de meserii din capitala Germaniei și, pe cît posibil, manualele după care erau predate [40]. Într-un asemenea stadiu al problemei și în vederea soluționării ei s-a hotărît și alcătuirea, din timp, de monografii, și studii pe diferite ramuri de industrie care să pună în lumină situația de la noi [41].

Stăruind lăudabil și sistematic pe teza că, prin rezultatele pe care le-a adus acolo unde a fost aplicată cu discernămînt, organizarea științifică a muncii se impunea și la noi spre a nu fi reduși la propria experiență, că, față de raționalizare, singura atitudine era de a o studia, a o adapta nevoilor naționale și a o aplica neîntîrziat întregii economii [42], că a tăgădui necesitatea ei însemna „a nega realitatea însăși a științei, însemna a pune mai presus de lumina adevărului controlat și controlabil, dibuiri șovăitoare și a condamna aprioric orice tendință de progres" [43], că, spre pilduire și beneficiere imediată, raționalizarea trebuia aplicată cel dintîi întreprinderilor membre ale institutului pentru ca prin ele să triumfe ideea introducerii metodelor moderne de producție [44], I.R.O.M. a contribuit substanțial la formarea convingerii că în vederea valorificării superioare a bogățiilor și a forței de muncă nu exista o altă soluție. Dealtminteri, și monografiile de care am vorbit mai sus au pledat fără rezerve pentru aplicarea raționalizării la noi. Era momentul — se scria în una din ele — „să se păsească la o organizare rațională atît prin definirea ramurilor de producție indispensabile vieții noastre economice, cît și prin regruparea și concentrarea lor tehnică și financiară, pentru a răspunde cît mai bine acestei chemări" [45]. Meritorie și demnă de reținut este și concluzia că marile unități economice puteau și trebuiau să accelereze specializarea personalului, fără de care nu se reușea trecerea la intensificarea producției. „Numai cu unități mari și solid finanțate, bine încadrate cu personal de specialitate — se remarca în aceeași monografie — se va putea păși la a doua fază, aceea a *raționalizării și specializării în producție*, bineînțeles în cadrul și pentru industriile a căror necesitate este justificată fie de cerințele consumului intern, fie de interesele apărării naționale" [46].

Cu scopul realizării unei asemenea misiuni, care, în fapt, reprezenta esența celei de a doua faze, de a tinde prin practică spre mărirea producției industriale

[38] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 121.

[39] *Ibidem*, f. 83, 95.

[40] *Ibidem*, f. 197.

[41] *Ibidem*, f. 125. Dîndu-se curs favorabil celei din urmă cerințe, au apărut la București în anul 1928 cîteva monografii de substanță economică, în structură stereotipă: *Industria hîrtiei și artelor grafice. Date și observațiuni; Industria lemnului. Date și observațiuni; Industria mecano-metalurgică. Date și observațiuni; Industria textilă. Date și observațiuni; Industria zahărului. Date și observațiuni; Meseriile și mica industrie în România. Date și observațiuni.*

[42] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 41; *Organizarea științifică a muncii*, în „Buletinul industriei", an. II (1927), nr. 7, p. 461—464; N. Costache, *Un program pentru introducerea raționalizării în România*, în *idem*, an. III (1928), nr. 4, p. 313—318.

[43] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 31.

[44] *Ibidem*, f. 125.

[45] *Industria mecano-metalurgică...*, p. 91.

[46] *Ibidem.*

și a capacității de consum a maselor, spre armonizarea lucrărilor diferitelor ramuri cu necesitățile economiei naționale [47], de a trece la aplicații, studiind în laboratoare, sub raport psihologic și fiziologic, diferitele procedee pentru a găsi cele mai potrivite metode de lucru [48], s-a hotărît, pentru început, înființarea de seminarii de psihologie aplicată pe lîngă catedrele lui C. Rădulescu-Motru (București), M. Ralea (Iași), și I. Ștefănescu-Goangă (Cluj) [49]. Era mai mult un punct de vedere oficial, apărat îndeosebi de Ministerul Muncii, potrivit căruia orientarea profesională trebuia să devină rampa de plecare pentru organizarea științifică, în vreme ce pentru membrii I.R.O.M chestiunea se situa alături de necesitatea reînnoirii utilajului. Acuitatea cu care se punea problema pregătirii profesionale și a orientării ei în general — remarcă M. Belea — a determinat în mare măsură și conținutul dezbaterilor Congresului meseriilor și al învățămîntului muncitoresc (1926) și ale celui de-al doilea congres al profesorilor de pedagogie (1929). Și unul și celălalt a recomandat organizarea cît mai grabnică a oficiilor de orientare profesională a învățămîntului postprimar pentru ucenici, sub controlul statului, înființarea de laboratoare industriale, legiferarea obligativității studierii și urmăririi aptitudinilor elevilor, începînd din cursul elementar, și introducerea preocupărilor pentru orientarea profesională în școlile de toate gradele [50].

Interesul pentru profesionalizarea muncii în scopul participării ei active la dezvoltarea forțelor de producție, ca și pentru ridicarea științei, a tehnicii și a creației tehnice la capacitatea de a sluji politica de industrializare și de diversificare rapidă și calitativ superioară a întregii economii, de care ne-am ocupat cu alt prilej [51], evidențiau că nu mai aveam de-a face ca înainte de război cu inițiative izolate, ci cu preocupări colective, chiar de „școli" de prestigiu în construcții, în mecanică, în transporturi, în medicină și în alte domenii, datorită faptului că ideea a polarizat capacități de seamă dintre oamenii de știință și de tehnică, conducători de întreprinderi și de instituții științifice, precum și reprezentanți ai unor ministere (industrie, muncă, învățămînt, armată).

Astfel, într-un cadru de emulație pe linia profesionalizării și a diversificării indeletnicirilor economice și social-culturale ale populației, burghezia a căutat să introducă în fabrici și uzine, ca în oricare formă de activitate, diferite sisteme de raționalizare, în primul rînd taylorismul.

În conformitate cu propriile țeluri și cu necesitatea înființării unui organism de coordonare în condițiile în care unele întreprinderi industriale adoptau diferite norme străine, altele păstrau reglementări învechite, iar al treilea grup nu aplica nici o regulă tehnică, I.R.O.M a analizat problema în ședința din 25 octombrie 1927, relevînd cu justețe că succesul „normalizării" — ca atribut al raționalizării — nu se putea întemeia pe acțiuni izolate, că era neapărat nevoie ca procesul, supus imperativului unității, să fie coordonat de un comitet special, care să aibă de grijă, între altele, de a feri România să stabilească standarduri ce puteau s-o pună sub tutela unor firme străine și de a evita lucrările ce-i periclitau independența [52]. În consecință, la 4 noiembrie 1928 s-a constituit Comisia Românească de Normalizare (C.R.N.), tot ca emanație a acțiunii particulare [53], compusă din delegații tuturor ramurilor economico-sociale, a căror activitate era în legătură cu normalizarea (C. D. Bușilă — președintele U.G.I.R., Th. Ficșinescu — director general al societății petrolifere „Colombia", Cezar Popescu — director general în Ministerul Industriei, P. P. Dulfu — secretar al I.R.O.M., C. I. Budeanu — directorul societății „Electrica", M. C. Bungețianu — profesor la Academia Comercială, I. Cantuniari — directorul Atelierelor C.F.R., I. Nicolini — director tehnic al societății „Colentina", N. Stănescu — directorul societății „Astra-Vagoane" și G. Schileru — inginer la societatea „Lupeni") [54].

[47] *Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 2/1928, f. 29.*

[48] *Idem, dosar 2/1929, f. 271.*

[49] Idem, dosar 1/1927, f. 126.

[50] M. Belea, *op. cit.*, p. 6.

[51] I. Saizu, *Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, tom. XI (1974), p. 133—143.

[52] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 139—140.

[53] P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social*, București, 1929, p. 6.

[54] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1928, f. 19.

Ca și în cazul I.R.O.M., înființarea C.R.N. a fost precedată de o îndelungată și persistentă dezbatere, dominată de teza că activitatea forurilor conducătoare nu trebuia subordonată aplicării arbitrare a principiilor care guvernau organismele similare pe plan internațional, că se impunea luarea în evidență și considerație a cerințelor proprii. Concludent este faptul că în ședința din 24 ianuarie 1928 a comisiei pentru întocmirea statutelor normalizării românești, I. Cantuniari a cerut ca reglementarea națională să se deosebească de a organismelor străine, care aveau mai mult funcția de coordonare a diferitelor asociații de producători, și să contribuie, cel puțin la început, pe lîngă acest rol, la executarea studiilor [55]. Tot atunci, V. Slăvescu a subliniat trebuința ca normalizarea să meargă „mînă în mînă" cu organizarea tehnică și rațională a întreprinderilor [56], iar alți vorbitori au relevat cît de dureroasă era lipsa de norme și de prescripții științifice, fapt care a determinat, între altele, ca „Astra" să fie refuzată la o licitație, deși participa cu un produs superior celui prevăzut în caietul de sarcini [57].

Normalizarea, reprezentînd unul din mijloacele cele mai eficace pentru atingerea țelurilor pe care și le propunea I.R.O.M., se impunea aplicată pe o scară cît mai largă. În chiar ședința de constituire a C.R.N. se remarcase cu tărie ca normalizarea, a cărei primă condiție era punerea în acord a tuturor factorilor interesați la un anumit produs, inclusiv a statului drept autoritate ce trebuia să-și dea adeziunea la lucrări și în calitate de mare consumator al producției indigene [58], să solicite cît mai mult știința spre a-i asigura succesul în toate ramurile. De aceea, întocmai cum era cuprins în expunerea de motive la Regulamentul Comisiei Românești de Normalizare, orice inițiativă urma să fie rezultatul conlucrării științei, cu producția, cu distribuția, cu consumația și cu autoritățile publice interesate [59], nu impusă prin măsuri administrative [60]. În mod ideal, normalizarea era chemată să asigure avantaje în trei direcții : pentru întreprinzător — producția în serie, reducerea capitalului imobilizat, perfecționarea calității produselor, sporirea debușeului odată cu comprimarea prețului de vînzare ; pentru consumator — mărfuri de calitate superioară și reducerea tarifului lor, ușurința alegerii produselor prin eliminarea celor create la întîmplare ; pentru muncitori — creșterea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă [61]. De aceea, în chiar ședința de constituire a C.R.N. se relevase în primul rînd necesitatea unei propagande pe lîngă autorități pentru unificarea caietelor de sarcini și adoptarea de norme [62].

Într-un asemenea cadru, C.R.N. și-a fixat ca scop, potrivit regulamentului, să diminueze prețul de cost prin studiul, aplicarea și dezvoltarea normalizării, să stabilească normele pentru clasificarea calitativă a produselor, să constituie comisii tehnice în vederea alcătuirii proiectelor de norme sau a admiterii acelora care semnificau un progres corespunzător intereselor producției și consumației, să determine introducerea în practică a Normelor Industriei Românești (N.I.R.), să grupeze unitățile care se interesau de normalizare și să le reprezinte față de instituțiile publice și particulare din țară și față de organismele similare internaționale [63].

Odată cu abordarea normalizării, s-a resimțit lipsa unui dicționar tehnic românesc. Ca urmare, la 13 noiembrie 1928, la o săptămînă de la crearea C.R.N., s-a numit un comitet care să studieze modalitatea de lucru pentru alcătuirea respectivului lexicon [64]. În vederea uniformizării mai întîi a termenilor, s-a intrat în legătură cu firma Oldemburg din München, care imprima tocmai un asemenea dicționar. În fața unor promisiuni vagi de colaborare venite din partea Ministerului Industriei, C.R.N. și-a asumat în exclusivitate misiunea de a traduce și edita lucrarea respectivă în românește [65].

[55] Idem, dosar 2/1928, f. 3—4.
[56] *Ibidem*, f. 4.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, f. 29.
[59] P. P. Dulfu, *Expunerea de motive pentru Regulamentul Comisiei Românești de Normalizare*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. II (1928), fasc. 7. p. 110.
[60] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 6/1931, f. 65.
[61] Idem, dosar 2/1928, f. 9—10.
[62] *Ibidem*, f. 30.
[63] *Regulamentul Comisiunii Românești de Normalizare*, București, 1928, p. 3—4.
[64] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 2/1928, f. 21.
[65] Idem, dosar 6/1931, f. 66—67.

Între acțiunile petrecute imediat după înființarea C.R.N. se mai numără numirea de către aceasta a unor subcomisii de studii pentru elaborarea de norme proprii în ramurile grafică-hîrtie, cărbuni, metalurgie și mecanică, toleranțe și calibre, elemente de asamblare, transmisiuni, scule, mașini și unelte agricole, ca și pentru unificarea simbolurilor utilizate în matematică, fizică și tehnică (rezistența materialelor, termodinamică și electrotehnică) [66].

După înființare, I.R.O.M. nu s-a mărginit la chestiunile interne, ci a dat valențe noi, superioare și raporturilor mișcării noastre pentru organizarea științifică a muncii cu organismele internaționale. Amintim mai întîi că C. R. Mircea, desemnat ca delegat al patronatului din România la Congresul Biroului Internațional al Muncii (Geneva, 1927), a primit însărcinarea să reprezinte la acea reuniune și I.R.O.M. În convorbirea avută cu Paul Devinat, directorul Institutului Internațional de Organizare Științifică a Muncii, C. R. Mircea, ținînd seama de faptul că organismul de la Geneva avea marele avantaj de a dispune de imensul material de informare pe care-l posedă Biroul Internațional al Muncii, în vreme ce în România cunoștința în această direcție era la începuturi, a cerut „a fi instruiți și conduși, călăuziți în primii noștri pași" [67]. O atare optică, aflată în relativă distonanță și cu realitatea și cu opiniile unor membri ai I.R.O.M., concorda cu a lui Devinat, adeptul ideii că la noi trebuia pornit, mai întîi și imediat, cu educația, cu crearea și dezvoltarea unei stări de spirit optimă metodelor de raționalizare, după care să se purceadă la practică[68], întrucît, altfel, fapt probat de experiență, „aplicațiunile riscă să fie sau rău făcute, sau, ceea ce este mai grav încă, întrerupte la jumătatea drumului" [69]. Punînd accent pe faptul că instruirea nu trebuie să aibă un caracter prea teoretic înainte de a angaja o campanie concertată asupra utilității aplicării principiilor și a metodelor moderne de organizare, Devinat solicita ca în vederea colaborării să fie informat cît mai exact posibil cu problemele care preocupau în special pe industriașii români, cu intențiile oficiale și private în întrebuințarea mîinii de lucru și avertizat de consecințele economice, oricare ar fi ele, ale legislației sociale [70]. Dacă pe plan instructiv, programul comun putea să înceapă cu pregătirea serioasă a conducătorilor de întreprinderi, pe tărîm practic, organismul de la Geneva nu se angaja într-o acțiune utilă decît „pe loc și după o conversație avertizată cu personalitățile responsabile" [71].

Colaborarea dintre cele două părți reclama trimiterea de către România a datelor care îngăduiau familiarizarea celor de la Geneva cu problemele ei economice și sociale specifice, cu chestiunile referitoare la randamentul industrial și la diminuarea prețului de cost, ca și fixarea unui program de acțiune între institutul internațional și centrele industriale și organizațiile pe care I.R.O.M. le reprezenta. Pentru a realiza aceste comandamente, s-a perfectat vizita lui Devinat în România (20—30 septembrie 1927) [72], cu oprire în Arad, Timișoara, Reșița, Valea Jiului, Tg. Jiu, Rm. Vîlcea, Sibiu, Mediaș, Brașov, Cîmpina, București, cu care prilej să explice cum se înțelege în marile state industriale organizarea științifică a muncii, să indice rezultatele obținute și să facă invitație de a adapta pentru România metodele care au arătat eficacitate aiurea [73]. Pentru vizita lui Devinat, încă din 13 iulie, în ședința I.R.O.M., I. Bujoiu, I. Cantuniari, M. Cioc și A. Lupan s-au angajat să pregătească, în ordine, materiale pentru industriile carboniferă, mecanică, forestieră și metalurgică, cu care să-l informeze. Tot atunci s-a decis ca M. Constantinescu (administrator-delegat la „Creditul Minier") și Stern (fabrica de postav Prejmer) să alcătuiască memorii pentru ramurile petrol și, respectiv, textile.

Grija forurilor mondiale de a propaga și angaja, conform normelor de conlucrare, principiile moderne de producție s-a materializat și prin cererea de către Comitetul Internațional de Organizare Științifică din Praga, în iunie 1927, ca

[66] Idem, dosar 2/1928, f. 22, 24—25 ; dosar 3/1938, nepag.
[67] Idem, dosar 1/1927, f. 131.
[68] *Ibidem*, f. 132—133.
[69] *Ibidem*, f. 133.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*.
[72] În fapt, vizita a fost amînată în cîteva rînduri în 1927 ; însăși conducerea I.R.O.M. s-a rostit pentru efectuarea ei în primăvara anului următor (*Ibidem*, f. 140).
[73] *Ibidem*, f. 134—135.

statul român să-și desemneze experții în raționalizarea agriculturii pe scară planetară, alături de specialiști din alte state [74], ca și prin conferința de la 12 noiembrie același an a lui Edmond Landauer despre *Reducerea prețului de cost al producției prin organizarea științifică* [75].

I.R.O.M. a fost prezent în viața internațională și în alte ocazii. La cel de-al III-lea Congres internațional de organizare științifică a muncii (Roma, septembrie 1927), bunăoară, delegația română a prezentat, prin conducătorul Uzinelor „Lemaître", Silvio Marino, comunicarea *Cum trebuie începută organizarea unei industrii*. De asemenea, a expus mai multe deziderate relative la alcătuirea ordinei de zi a viitoarelor reuniuni [76]. Era vorba de obiecția la programul „cam vag și... prea încărcat", calificat ca atare de la început [77], și de nevoia ca acesta, la următoarele congrese, să cuprindă un număr restrîns de chestiuni pentru a se putea trage concluzii unitare [78]. Precizăm, totodată, că nu după mult timp, adică la 7 noiembrie, I.R.O.M. și-a cerut afilierea la Comitetul Internațional de Organizare Științifică [79], pentru ca peste aproape un an Stavri C. Cunescu să fie desemnat, însă ca reprezentant al Ministerului Muncii, în același comitet [80].

Criza care a zguduit societatea capitalistă în perioada 1929—1933 a determinat, pe de o parte, o studiere veridică și de amănunt, cu scopul de a găsi remediile, a tuturor problemelor economiei, dar mai ales a condițiilor de existență și de dezvoltare a industriei raționalizate, iar pe de alta, o critică violentă a organizării științifice în toate statele, îndeosebi în America și Germania, în care maximum de raționalizare a fost însoțit de maximum de șomaj.

Din prima categorie amintim judecățile lui M. Manoilescu care propaga de la catedră necesitatea raționalizării paralele, capabilă să cuprindă concomitent industria și agricultura, dar și a absorbirii paralele, de creștere a puterii de consum a țărilor agricole în aceeași măsură în care sporea capacitatea de asimilare a statelor industriale, ca o condiție a scoaterii omenirii din marasm [81]. O asemenea optică nu diminua, ci, dimpotrivă, accentua regimul și tratamentul de neechivalență în schimburile internaționale. Totuși, „a atribui șomajul exclusiv raționalizării și, mai ales, a scoate concluzia că, din cauza șomajului, raționalizarea trebuie să înceteze este — remarca el cu justețe — o absurditate" [82].

Problema avea să fie pusă și la congresele internaționale de organizare științifică a muncii. A patra reuniune, desfășurată la Paris între 19 și 23 iunie 1929, avea deja, comparativ cu cele precedente, în pofida întîmpinării făcută de delegația română la congresul de la Roma (septembrie 1927), o gamă mult mai variată de secții : industrie, agricultură, comerț, administrație publică și particulară, economie casnică, învățămînt și propagandă, în care s-au prezentat nu mai puțin de 136 rapoarte [83]. În vederea participării la congres, în ședința din 13 octombrie 1928 a Comitetului de direcție al I.R.O.M. s-a decis ca partea română să expună un studiu asupra stadiului raționalizării la noi în diferite ramuri de producție [84]. Deși cererea a fost generală, I.R.O.M. a primit informații numai de la întreprinderile din Valea Jiului [85]. Pentru reuniune au fost pregătite două materiale [86], dar în cadrul secției industriale P. P. Dulfu a rezumat doar memoriul *Normalizarea tuburilor. Un pas către raționalizarea industriei petrolifere românești*, alcătuit de Th. Ficșinescu și G. G. Antonescu [87].

---

[74] *Ibidem*, f. 129.
[75] *Ibidem*, f. 195.
[76] *Al III-lea congres internațional...*, p. 5—7, 9.
[77] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1927, f. 128.
[78] Idem, dosar 2/1928, f. 144.
[79] Idem, dosar 1/1927, f. 96.
[80] Idem, dosar 2/1928, f. 124.
[81] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 377.
[82] *Ibidem*.
[83] P. P. Dulfu, *Congresul internațional de organizare științifică de la Paris...*, p. 262.
[84] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 2/1928, f. 144.
[85] Idem, dosar 2/1929, f. 260—264.
[86] Idem, dosar 1/1929, f. 79.
[87] Idem, dosar 6/1931, f. 48.

Congresul următor, al V-lea, programat la Amsterdam între 12 și 23 iulie 1932, trebuia să se desfășoare, potrivit celor stabilite de secretarii comitetelor naționale de organizare științifică în conferința de la Geneva din 8 septembrie 1929, pe baze cu totul diferite, adică desființînd secțiile și axînd dezbaterile pe nouă chestiuni fixate anticipat, în ideea de a se ajunge la rezultate mai bune. Temele urmau să îmbrățișeze pe cît posibil întregul domeniu al raționalizării și anume : patru în industrie, cu referiri la pregătirea profesională a conducătorilor de unități și a personalului în subordine, la stabilirea criteriului științific pentru determinarea rentabilității unei întreprinderi sau a unui grup de întreprinderi, la controlul bugetar, la definirea metodelor practice pentru indicarea normei de lucru, la organizarea științifică în unitățile economice care nu produceau în serie etc. ; două în administrație, avînd drept obiectiv studierea modului de introducere a raționalizării într-o administrație publică, cu sau fără caracter industrial sau comercial, contribuția statului la organizarea științifică, aprovizionarea instituțiilor și altele ; două în agricultură, cu accent pe definirea și delimitarea precisă a raționalizării și stabilirea mijloacelor de propagandă ; una în economia casnică, cu sarcina distribuirii chibzuite a spațiului locativ al muncitorului și al micului funcționar, ca și a organizării, a stimulării și a protejării măruntei economii particulare [88]. Interesată cel dintîi în dezvoltarea industriei, partea română s-a înscris cu două lucrări din prima grupă : *Stabilirea și controlul unui buget într-o întreprindere minieră* (I. Bujoiu) și *Cum se organizează în interiorul antreprizei preparația tehnică și intelectuală a maiștrilor în vederea aplicării raționalizării* (Stavri C. Cunescu) [89].

Chestiunea s-a pus și la alte niveluri. Astfel, la 8 septembrie 1930, în același timp cu sesiunea de toamnă a Societății Națiunilor, au fost convocați la Geneva secretarii comitetelor naționale de organizare științifică din diferite state, pentru ca împreună cu secția economică a Societății Națiunilor și cu Institutul Internațional de Organizare Științifică a Muncii să găsească modalitatea unei colaborări cît mai strînse în vederea aplicării raționalizării — apreciată drept „singura" în măsură să restabilească echilibrul economic și să îndepărteze „pericolul" care amenință cultura și civilizația, mai cu seamă pe continentul european [90]. Nu după mult timp, adică între 1 și 4 iulie 1931, institutul din Geneva a patronat o conferință internațională pentru a dezbate efectele raționalizării în legătură cu criza mondială, la care partea română a fost reprezentată de Șt. Mateescu [91].

Cu toate aceste manifestări, fenomenul nu a putut fi stînjenit. Într-un cadru în care lupta pentru influență economică și politică a înveninat relațiile între state, și așa destul de periclitate prin victoria nazismului în Germania, Institutul Internațional de Organizare Științifică a Muncii din Geneva, creat în 1927, din colaborarea lui XX-th Century Fund din New-York și a Biroului Internațional al Muncii, s-a închis, activitatea sa continuînd însă ca o secție a Biroului Internațional al Muncii, cu rol de a oferi informații și studii de raționalizare, ca și pentru a organiza pe mai departe congrese de profil. La denunțarea înainte de termen a convenției de colaborare contribuise căderea dolarului, precum și serioase îngrijorări de ordin național și internațional [92].

Și pe plan intern, mișcarea pentru organizarea științifică a muncii a fost fie susținută, fie combătută. Sub cel dintîi aspect, amintim că I.R.O.M. și-a propus să studieze situația economică a României luînd ca bază balanța plăților, spre a se

[88] Idem, dosar 1/1930, f. 12—14.

[89] Idem, dosar 1/1932, f. 33 ; *Congresul internațional de organizare științifică a muncii din Amsterdam*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. VI (1932), martie—aprilie, p. 86. Pentru a spori interesul contemporanilor, I.R.O.M. a organizat între 8 iulie și 3 august 1932 o călătorie de studii în centrele industriale din Germania, Danemarca, Olanda și Cehoslovacia, dînd astfel posibilitatea participanților să cerceteze la fața locului felul cum erau structurate anumite întreprinderi și administrații. Programul a fost în așa fel alcătuit încît să ofere un prilej de participare și la lucrările congresului (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1932, f. 26).

[90] Idem, dosar 9/1930, f. 243.

[91] Idem, dosar 6/1932, f. 81.

[92] P. P. D(ulfu), *Institutul Internațional de Organizare Științifică a Muncii din Geneva s-a închis*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. VIII (1934), ianuarie—martie, p. 15.

putea stabili căile de a o influența favorabil prin raționalizare [93], să demonstreze că perseverarea în organizarea științifică era o necesitate obiectivă chiar în momentele de criză, pentru ca statul să ajungă celelalte țări în aplicarea ei la scară națională și, pe acest temei și în condiții de egalitate, să aibă posibilitatea să colaboreze la realizarea raționalizării internaționale pe plan economic, politic și social [94]. I.R.O.M., judecînd insuficiențele, a arătat *acum* că administrarea ei în practică pe mai departe se impunea nu cu predilecție într-un anume sector, ci ca o acțiune desfășurată simultan în diferite ramuri, capabilă să pătrundă în uzine și în școală, în cazarmă și la cîmp, în birou și în atelier, utilizînd pentru fiecare activitate mijloace potrivite și demonstrînd tuturor că fără un efort comun, fără metode perfecționate de muncă și fără economii, România era sortită pieirii [95]. Alături de acesta, numeroși autori s-au străduit să probeze în felurite ocazii că regimul muncii moderne în industrie, în agricultură, în comerț și în oricare gen de activitate cerea taylorism, adică o muncă profesionalizată și raționalizată pînă în cele mai mici amănunte [96]. Era vorba, prin urmare, de interesul marii burghezii, dar și de cerințe fundamentale, obiective, de a realiza „armonizarea" prin raționalizare în toate compartimentele societății.

În același timp, în vederea înțelegerii cît mai exacte a sensului, a dimensiunilor și a clarificării problemelor în legătură cu ea, I.R.O.M. a patronat cicluri de conferințe pe teme cît mai variate, axate îndeosebi pe raportul dintre organizarea științifică, pe de o parte, și industrie națională, cultură, mașinism în agricultură, intelectualitate, învățămînt tehnic, psihotehnică, muncitorime, factori de conducere ai întreprinderilor, stat, administrație publică, politică economică etc., pe de altă parte. Abordarea aproape a tuturor chestiunilor de producție și de muncă (fizică și intelectuală) în relație cu raționalizarea reprezintă dovada concludentă a aspirației de a se accelera progresul și civilizația în România, de pe urma cărora avea de profitat cel dintîi burghezia.

Propagarea ideilor s-a făcut prin două tipuri de conferințe : obișnuite și programate în cadrul „Săptămînii raționalizării" sau „Culturii raționalizate". Din prima categorie amintim, între altele, *Aspectele românești ale problemei raționalizării producției* (Cezar Popescu) [97], *Munca în lumina biologiei și fiziologiei. Rolul ei social* (Gh. Marinescu) [98] și *Normalizarea — primul pas spre raționalizare* (P. P. Dulfu) [99]. Dintre acestea, stăruim asupra celei ținută de Gh. Marinescu, întrucît, ca om de știință angajat alături de alte mari personalități în definirea căilor de progres rapid, a căut t să analizeze cu maximum de competență factorii de care depindea avansul societății. Savantul, punînd accent pe elementul biologic și fiziologie, a demonstrat cît de util era ca să se știe în ce stare se găsesc mușchii „ca să poată produce o muncă de calitate superioară cu o cheltuială cît mai mică. E aceeași problemă ca pentru orice motor industrial. Aceasta o face grație creierului, a cărui funcție principală e de a construi instrumente din ce în ce mai perfecționate, inspirîndu-se de la legile naturii" [100]. În susținerea raționalizării muncii fizice, releva necesitatea unui regim intens și permanent, întrucît „mișcările încete sînt costisitoare și obositoare" [101], valoarea muncii scăzută și accidentele în creștere. Gh. Marinescu a subliniat cu precădere rolul social considerabil al muncii, deoarece, grație perfecțiunii ei, națiunile își ocupă locul lor ierarhic în civilizație. „Tradiția cerebrală, antrenarea și studiul sistematic al vocațiunei profesionale — remarca el — asigură viitorul unui popor..., care nu se judecă nici după întinderea țării, precum nici după numărul locuitorilor" [102]. Relevînd că

[93] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1932, f. 33.
[94] Idem, dosar 1/1930, f. 169.
[95] Idem, dosar 7/1930, f. 44.
[96] Vezi, între alții, S. Mehedinți, *Partidele politice și statul corporativ*, București, 1931, p. 16 ; P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social...*, p. 6.
[97] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 9/1929, f. 4, 37.
[98] Idem, dosar 1/1929, f. 191 ; Gh. Marinescu, *Munca în lumina biologiei și fiziologiei. Rolul ei social*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. III (1929), martie—aprilie, p. 83—84.
[99] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 9/1929, f. 4, 37.
[100] Idem, dosar 1/1929, f. 191.
[101] *Ibidem.*
[102] *Ibidem*, f. 192.

într-o societate modernă civilizată munca trebuie să fie obligatorie, întrucît rostul omului pe planetă este de a transforma energia universală, savantul preciza că atunci cînd oamenii politici se vor convinge de profunzimea acestei cugetări soarta popoarelor se va schimba cu desăvîrşire. Conferenţiarul constata cu regret că, la noi, nu s-a înţeles destul că „prin ştiinţă, asociată cu morala — ea însăşi o înaltă ştiinţă — vom învinge, asigurîndu-ni-se un loc de onoare în concertul popoarelor" [103]. Gh. Marinescu nu lua în discuţie, după cum se vede, şi problema raportului între clase, între capital şi muncă.

Din a doua categorie de conferinţe pomenim, între altele, *Cartelurile şi raţionalizarea* (M. Manoliescu). *Politica socială şi raţionalizarea* (I. Răducanu), *Politica economică şi raţionalizarea* (V. Madgearu), *Capitalul şi raţionalizarea* (Gh. Taşcă), *Munca şi raţionalizarea* (Stavri C. Cunescu) *Organizarea birourilor moderne* (H. Stahl), *Administraţia publică şi raţionalizarea* (Cezar Popescu), *Criza agricolă şi cultura profesională a ţăranului* (P. Andrei), *Rolul statului în raţionalizarea culturii.* (C. Argetoianu), care tindeau să acopere domenii cît mai variate [104]. Şi în acest caz, relevăm interesul manifestat pentru formarea ştiinţifică a forţei de muncă, pledoaria pentru datoria societăţii de a se îngriji serios de cultura ce trebuia dată lucrătorului, de a se combate analfabetismul tehnic, de a face ca toţi cetăţenii să fie întrebuinţaţi, acte posibile de îndeplinit prin întreţinerea a trei feluri de culturi : generală, de specialitate şi socială [105].

Ţinerea unor asemenea conferinţe avea şi menirea de a restabili încrederea în procesul de raţionalizare, ştirbită în urma unor triste experienţe făcute cu încercări de organizare şi mecanizare de întreprinderi de stat şi particulare, ca şi cu aducerea din străinătate de experţi. Situaţia era ilustrată, pe de o parte, de faptul că unităţile doritoare a se utila s-au împovărat cu un arsenal ruinător de maşini contabile sau statistice, de care, în multe cazuri, nu aveau nevoie, reprezentanţii firmelor străine, improvizaţi în „organizatori", neurmărind decît plasarea în număr cît mai mare a fabricatelor, iar pe de alta, că experţii, necunoscînd ori neglijînd condiţiile de adaptare a metodelor de raţionalizare, s-au mărginit să opereze bruşte şi radicale schimbări, fapt care „a zdruncinat şi demoralizat mentalitatea birourilor, stîrnind rezistenţa pasivă a funcţionarilor, care a dus apoi la zădărnicirea oricăror bune intenţii" [106]. La C.A.M., bunăoară, organizarea s-a limitat la mecanizarea contabilităţii prin punerea în funcţie a numeroase maşini foarte costisitoare, fără avantaje apreciabile ; în plus, utilarea numai a unui resort, fără raţionalizrea întregului aparat administrativ, a determinat ca investiţiile în maşini să nu fie în raport cu randamentul lor. În alt caz, la C.F.R., organizarea a avut un rezultat dezastruos, toţi specialiştii, angajaţi cu salarii enorme, fiind, în consecinţă, concediaţi, după mai puţin de un an de activitate. De asemenea, experţii aduşi de Ministerul de Finanţe pentru raţionalizarea şi mecanizarea serviciului de impunere şi de percepere au introdus un sistem complicat de decontare, cu o prodigioasă colecţie de scripte, cu o contabilizare şi un control greoi, care, în loc să degreveze cheltuielile, le-a mărit [107].

Exemplele, ajunse de notorietate publică, au compromis atît de mult acţiunea, încît, pentru reîntronarea convingerilor, s-a propus la 8 decembrie 1932 crearea pe lîngă I.R.O.M. a unui Oficiu de organizare şi raţionalizare care să stea la dispoziţia întreprinderilor spre a le deservi cu proiecte în ceea ce priveşte producţia, desfacerea, contabilitatea, personalul, publicitatea etc. [108], lucrînd în aşa mod încît, *practic şi românește*, „să înfiripeze treptat şi în chip natural vechiului organism de producţie, de comerţ sau administrativ, noile principii şi metode de muncă raţională şi economică" [109].

Semnalul real de alarmă dat de burghezie în faţa pericolului ce ameninţa România în cazul în care tergiversa introducerea raţionalizării „invita", în fapt, la mari sacrificii şi efort îndeosebi clasa muncitoare şi ţărănimea. De aceea, mai

[103] *Ibidem.*
[104] *Ibidem*, f. 242—243 ; dosar 9/1929, f. 325 ; dosar 1/1930, f. 106, 145—146.
[105] Idem, dosar 8/1930, f. 145.
[106] Idem, dosar 3/1936, f. 155.
[107] *Ibidem*, f. 156.
[108] *Ibidem*, f. 157.
[109] *Ibidem*, f. 158.

mult ca oricînd, în perioada 1929—1933, tipică luptei revoluționare, exponenții burgheziei au perseverat pe ideea că raționalizarea reclama „armonie" și „colaborare" între toți factorii [110], care, în realitate, coincidea cu postulatele doctrinei solidarismului social, formulată mai înainte [111]. „Ideea centrală a raționalizării, în jurul căreia gravitează întregul sistem economic, este — sublinia unul din ei în dorință de a liniști spiritele — *colaborarea*, care asigură coordonarea eforturilor în vederea unui scop comun" [112]. Punînd în evidență „identitatea" dintre muncă și capital în propășirea producției, autorii burghezi arătau în chip denaturat că numai raționalizarea crea pacea socială, că doar ea reprezenta „limita comună către care tind în evoluția lor doctrina liberalismului economic și a socialismului" [113]. Aceste afirmații corespundeau scientismului — poziție filozofică pozitivistă de promovare și, adesea, de absolutizare a rolului erudiției — la modă în multe state, potrivit căruia raționalizarea trebuia înțeleasă ca o mentalitate nouă, capabilă să ducă la o orînduire mai bună *exclusiv* prin aplicarea metodelor științifice la toate problemele de organizare și conducere a producției, a distribuției și a consumației [114]. Scopul era cît se poate de evident: de a combate ideea luptei de clasă și a misiunii revoluționare a proletariatului și a aliaților lui.

Referindu-se la o atare situație, documentele P.C.R. din epocă au apreciat că, la noi, capitalismul, în căutarea unei ieșiri din criză, recurgea la organizarea științifică și la susținerea ei într-un cadru de insuficientă tehnicizare, ceea ce determina o exploatare deosebit de hrăpăreață a puterii de muncă și o accentuare a concedierilor [115]. Volume și presă din perioadă au demonstrat, pe de o parte, că, prin raționalizare, lucrătorilor le era valorificat la maximum întregul timp de muncă, astfel încît în industria minieră, de pildă, ei erau nevoiți să țină într-o mînă pîinea, iar cu cealaltă să împingă vagonete [116], că intensificarea muncii în condițiile instalațiilor și a utilajelor vechi și în stare defectuoasă, a lipsei măsurilor eficiente de protecție, a sporit numărul accidentelor de producție [117], că, potrivit datelor statistice oficiale, indicele general al salariului nominal a scăzut la 63,06% [118], iar, pe de alta, că organizarea științifică, combinată cu efectele crizei economice, a contribuit ca șomajul să ia întindere, după ce, ca urmare a cerințelor refacerii și a dezvoltării din primul deceniu interbelic, fusese diminuat prin absorbirea unei însemnate părți a forței de muncă [119]. Cu toată evidența, unii contemporani, căutînd să justifice „inutilitatea" încercărilor statului de a ajuta pe șomeri, s-au silit fie să minimalizeze, fie să nege existența fenomenului, pretinzînd că „șomajul nu-și are rațiunea logică de a fi în Țara Românească" [120], dat fiind caracterul ei „eminamente agrară". Alții au consemnat nu numai existența și creșterea procesului, ci și pericolul care plana asupra statului burghez.

[110] P. P. Dulfu, *Organizarea științifică a muncii*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. IV (1930), martie—aprilie, p. 72.

[111] *Doctrinele partidelor politice*, București, 1923, p. 206—207, 211; *Istoria doctrinelor economice*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 509—510.

[112] P. P. Dulfu, *Raționalizarea și progresul social*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. III (1929), martie—aprilie, p. 42.

[113] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1930, f. 169; dosar 6/1932, f. 8.

[114] Idem, dosar 1/1930, f. 169; dosar 6/1932, f. 8.

[115] *Documente din istoria Partidului Comunist...*, p. 323. Consecințele nefaste pentru muncitori ale raționalizării capitaliste au fost pe larg redate și în alte materiale de partid, între care și broșura *Urmările raționalizării capitaliste în petrol*, editată în 1934 de Comitetul Regional Prahova al P.C.R.

[116] *Raport către al VII-lea Congres al muncitorilor din industria minieră din România*, București, 1932, p. 152.

[117] „Sirena ceferistă", an. I (1933), nr. 1, p. 1—2.

[118] *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, București, 1940, p. 344.

[119] *Ibidem*, p. 334—335; G. Făcăoaru, *Șomajul în România*, București, 1932, p. 35.

[120] C. Argetoianu, *Îndrumări politice*, București, 1932, p. 4; „Opinia", Iași, 4 februarie 1933.

N. Iorga, de exemplu, nota laconic, dar semnificativ, la 16 aprilie 1930, că „numărul şomerilor creşte“ [121], pentru ca după aproape o lună, la 13 mai, să arate în cîteva cuvinte spaima ce cuprinsese burghezia: „Lumea se teme de revoluţie“ [122].

În conformitate cu optica pomenită mai sus, I.R.O.M. a trecut, începînd din 1930, de la o activitate mai mult de suprafaţă la una de profunzime, în care scop, în afară de C.R.N., creată în 1928 în ideea realizării standardizării, şi-a împărţit preocupările în trei secţii: agricolă, industrială şi psihotehnică, ce au purces la studii şi anchete [123]. În spiritul regulamentului [124] celei din urmă, s-a exprimat dezideratul să se impună şi la noi examene de psihotehnică la diferite şcoli de meserii pentru orientarea copiilor spre profesiunea adecvată aptitudinilor lor [125] şi să se înfiinţeze în cadrul acelei secţii un Oficiu de orientare şi selecţionare profesională [126]. Preocupările au îngăduit unele realizări notabile, între care faptul că în noiembrie 1933 existau deja cîteva instituţii angajate pe un atare tărîm, odată cu înfiinţarea de laboratoare psihotehnice [127].

La avansarea acţiunii aveau să se opună înseşi efectele crizei economice. Constituirea organului de normalizare, bunăoară, survenită în pragul intrării în impas, nu a fost însoţită de suportul material scontat. În plus, concepţia cabinetului ministerial la începutul anului 1930 de a încredinţa elaborarea normelor unui instrument de stat — Oficiul de Raţionalizare şi Normalizare (O.R.N.) — creat pe lîngă Ministerul de Industrie, fiinţînd în paralel două organisme (unul particular şi altul de stat), a deviat de la C.R.N. nu numai sprijinul financiar, dar şi reazemul moral pe care-l spera. Înfiinţarea O.R.N., ca şi a Oficiului Licitaţiilor Publice, constituia dovada interesului de a asigura întîietatea etatismului şi în această materie.

Ca reacţie, C.R.N. a cerut să fie socotit singurul organism reprezentativ al normalizării, căpătînd, prin participarea statului la lucrări, autoritatea necesară faţă de celelalte instituţii. Puterea centrală putea însă atît ca producător, cît şi ca mare consumator să-şi creeze oficii proprii care să se ocupe exclusiv de elaborarea caietelor de sarcini pentru furniturile publice, discutate în prealabil cu C.R.N. [128]. În fapt, cele două organisme au lucrat distinct, ceea ce a şi permis ca procesul normalizării să nu capete dimensiuni de marcă. Pornită cu elan, activitatea O.R.N. s-a soldat doar în primii ani cu realizări de seamă pe linia publicării caietelor de sarcini la diferite furnituri publice şi a normelor pentru formatele de hîrtie [129]. În schimb, aceea a C.R.N. s-a axat pe strîngerea unei foarte bogate documentaţii privind lucrările de normalizare la 20 de comitete naţionale şi la federaţia asociaţiilor respective din care făcea parte, ca şi pe propagarea prescripţiilor ştiinţifice, pe începerea traducerii unui dicţionar tehnic şi a termenilor speciali [130].

Noua perioadă (1934—1940) aducea pe plan internaţional şi intern elemente şi particularităţi determinate în primul rînd de faptul că victoria nazismului

---

[121] N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 391.

[122] *Ibidem*, p. 396.

[123] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 42; dosar 6/1931, f. 49.

[124] *Regulamentul Secţiunii psihotehnice a I.R.O.M.*, în „Buletinul I.R.O.M.“, an. IV (1930), iulie—august, p. 182.

[125] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 1/1930, f. 124.

[126] Idem, dosar 1/1933, f. 7.

[127] Idem, dosar 3/1938, nepag. Era vorba de o fază de început, care a păstrat mult timp caracterul de program (*Enciclopedia României*, vol. III, p. 69—70, 602).

[128] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 3/1936, f. 82.

[129] *Ibidem*, f. 83.

[130] P. P. Dulfu, *Privire generală asupra normalizării şi a dezvoltării ei în diferitele ţări*, în „Buletinul C.R.N.“, nr. 2/1933, p. 30.

în Germania a creat o serioasă amenințare la adresa păcii și securității popoarelor. De aceea și ponderea preocupărilor în legătură cu raționalizarea s-a mutat de la funcțiile pur economice la cele militare ale statelor, fie cu scop agresiv, în cazul celor naziste și fasciste, fie ca mijloc de a-și spori capacitatea de apărare, în situația țărilor amenințate. În acest fel, în pofida a ceea ce era firesc, interesul pentru organizarea științifică s-a diminuat, torpilat fiind de autarhie și de grija pentru înarmare.

Pe plan internațional, raționalizarea și-a spus totuși cuvîntul în reuniuni, însă de un restrîns răsunet, și anume în congresele al VI-lea, programat la Londra în a doua jumătate a lunii iulie 1935, a cărui organizare a fost lăsată de comitetul internațional de profil pe seama unui consiliu compus din delegații celor mai importante asociații științifice și tehnice din Anglia [131], și al VII-lea, ținut la Washington între 19 și 23 septembrie 1938, contribuțiile acestuia fiind adunate în șase volume [132]. În legătură cu cel din urmă, se aștepta sosirea în țară a lui B. Scott, secretar al comitetului englez de organizare, însărcinat cu pregătirea participării delegaților europeni la congres, cu care ocazie și-a propus să conferențieze despre raționalizarea în știință, în ideea definirii atributelor ei în domeniul respectiv [133]. La lucrările reuniunii de la Washington, partea română s-a angajat să participe cu două comunicări : *Dezvoltări recente în organizare* și *Aspecte economice și sociale ale organizării științifice* [134].

Declinul internațional al preocupărilor avea să se repercuteze puternic și pe plan intern. Ideile cu privire la rostul raționalizării, deși exprimate cu demnitate și convingere, erau tot mai singulare, în contrast evident cu abundența din perioada precedentă și cu cerințele timpului. Ele urmăreau, pe de o parte, să asigure că organizarea științifică cerea ca „nici un detaliu să nu fie neglijat și ca fiecare lucru să fie stabilit așa fel încît să corespundă cît mai bine necesităților" [135], iar pe de alta, să impregneze, în raport cu noua conjunctură, teza sporirii rolului intervenționist al statului, chemat să acționeze în desfășurarea vieții economice cu un concurs inteligent orientat în trei direcții : de concepție și de program, de alcătuire a unui cadru juridic care să-i reflecte comandamentele, de organizare a personalului obligat să le aplice [136].

Cu toate acestea, activitatea I.R.O.M. s-a ilustrat destul de anemic. Amintim cu titlu de informație că în ianuarie 1937, împreună cu U.G.I.R., a primit invitație din partea Institutului de cooperare intelectuală de a participa la o anchetă asupra temei *Mașinismul în lumea modernă*, că, tot atunci, împărțea exemplare din lucrarea *Trei sute de sugestii pentru a spori randamentul unei întreprinderi* de H. Pasdermadjian (tradusă de P. P. Dulfu), că, în noiembrie, în vederea reorganizării sale, făcuse demersuri pentru o colaborare efectivă cu U.G.I.R. [137]. Cu privire la ultima chestiune s-a întocmit și un proiect de convenție în care se preciza că U.G.I.R., convinsă de utilitatea studierii și aplicării organizării științifice în economie, dorea să susțină și să încurajeze activitatea respectivă, în care scop îi oferea avantaje materiale și financiare (spațiu, fonduri etc.) [138], iar I.R.O.M. se obliga să-și modifice statutele astfel încît conducătorii U.G.I.R. să ia parte activă la îndrumarea și controlul preocupărilor, să prevadă în program și să studieze cu precădere orice chestiune cerută de U.G.I.R. în strînsă legătură cu raționalizarea, să stea în mod gratuit la dispoziție pentru orice informații și lucrări referitoare la introducerea metodelor moderne în întreprinderile membrilor săi care făceau parte și din componența U.G.I.R., să organizeze în București și în centrele industriale, singur sau în colaborare, cicluri de conferințe și comunicări ce interesau

---

[131] *Al VI-lea congres internațional de organizare științifică a muncii*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. VIII (1934), aprilie—iunie, p. 35.

[132] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 1/1939, f. 36.

[133] Idem, dosar 1/1937, nepag. ; dosar 3/1937, nepag.

[134] Idem, dosar 3/1937, nepag.

[135] Idem, dosar 3/1938, nepag.

[136] I. Bujoiu, *Raționalizarea administrațiilor publice. Relațiunile administrațiilor publice cu economia țării*, în „Buletinul I.R.O.M.", an. VIII (1934), iulie—septembrie, p. 57—58.

[137] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 3/1937, nepag.

[138] Idem, dosar 3/1936, f. 169—170.

activitatea U.G.I.R.[139]. Proiectul de convenție, deși lega mai strîns I.R.O.M. de îndeletnicirile industriale, căci partea cu care contracta — U.G.I.R. — nu reprezenta decît un atare sector, lăsînd nemenționate destinul secțiilor agricolă și psihotehnică, nu-l împiedica în nici un fel de a-și exprima liber și obiectiv părerile în orice problemă[140].

Într-un asemenea context, I.R.O.M. a manifestat dorința să organizeze, sub auspiciile U.G.I.R., un ciclu de referate pe teme care vizau perspectiva economiei față de muncă și producție, mai bine zis care trebuia să fie politica industrială de viitor în lumina raționalizării, cu un program foarte diversificat acoperind aproape toate compartimentele vieții statale și anume : structura rațională a economiei în raport cu nevoile și posibilitățile ei, legislația socială și industrială, politica financiară, pregătirea profesională a factorilor de conducere și de execuție, protecția elementului național, apărarea și încurajarea industriei și raporturile ei cu organele publice (fisc, controlul sanitar și tehnic etc.), transporturile și comunicațiile, securitatea națională etc.[141].

Un complex de împrejurări, îndeosebi lipsa mijloacelor financiare, a determinat ca, în mai 1938, activitatea I.R.O.M. să înceteze aproape complet. Menirea lui, augmentată de conștiința celor care l-au creat, a îndemnat spre un program de salvare, cu fixarea în prima urgență a reorganizării institutului, posibilă prin lichidarea gestiunilor, modificarea statutelor, definirea raporturilor sale cu U.G.I.R., recrutarea de membri și de colaboratori, procurarea mijloacelor bănești, iar în a doua etapă, constituirea unor comitete speciale de studii care să cerceteze o anumită temă sau un grup de probleme și să stabilească directive precise pentru practică, alcătuirea unor organisme similare pe lîngă diferite instituții publice care, spre deosebire de cele de mai sus, să investigheze ansamblul chestiunilor ce le interesau, organizarea de conferințe și de cursuri cu absolvenții studiilor superioare, avîndu-se în vedere mai ales „teme practice", înființarea unui birou de experți care să pună în aplicare, în legătură cu cursurile menționate, principiile de organizare a muncii, completarea bibliotecii, declanșarea luptei contra risipei etc. Nu se pomenea nimic de activitatea comisiei de normalizare care urma să formeze obiectul unui program distinct de proporții considerabile[142].

Totodată, I.R.O.M. a luat inițiativa publicării unei lucrări cît mai documentate din care să rezulte eforturile și greutățile în lupta pentru a contribui, fiecare în ramura de activitate, la progresul industrial și agricol prin știință[143].

Peste o lună, adică la 17 iunie, în dorința salvării mișcării de raționalizare aflată în agonie, Institutul Social Român a luat inițiativa convocării tuturor institutelor și asociațiilor științifice, care să dezbată și să stabilească modalitatea de coordonare în cercetările lor colective[144]. În fapt, străduaniile aveau să se reducă tocmai în momentul cînd, în fața pericolului extern în creștere, se impunea ca statul să aibă o desăvîrșită organizare a sectoarelor vieții publice și particulare.

Aceeași traiectorie palidă și scurtă au avut-o și preocupările de normalizare. Memoriul din 3 decembrie 1936 asupra reorganizării ei, plecînd de la adevărul că acțiunea era o operă care trebuia să se desfășoare neîntrerupt, că administrația statului nu se manifesta destul de suplu pentru a se adapta cerințelor, că soarta normalizării se afla legată de concepțiile dintr-un moment dat ale unui guvern sau ale unui ministru, ceea ce determina ca schimbările de cabinete să nu îngăduie o lucrare pozitivă, releva cît de mult a dat înapoi aceasta, în pofida necesităților mai mari. Dovadă, între altele, că activitatea O.R.N. s-a redus aproape complet, după ce înregistrase în primii ani de la înființare un remarcabil elan[145]. În atare direcție contribuise reducerea personalului în urma noii organizări a comerțului exterior prin contingentare, ca și comprimarea bugetului O.R.N. În fața alternativei ca normalizarea să fie operată *de, pentru și prin* economia națională, cu sprijinul material și moral al statului, interesat direct și indirect, sau prin adoptarea regle-

[139] *Ibidem*, f. 170.
[140] *Ibidem*.
[141] Idem, dosar 1/1937, nepag.
[142] Idem, dosar 1/1938, nepag.
[143] Idem, dosar 1/1939, f. 18.
[144] *Ibidem*, f. 2, 9.
[145] Idem, dosar 3/1936, f. 83.

mentărilor tehnice străine, s-a preconizat *acum* a doua soluție și aceasta pentru că România depindea în mare parte la import și export de piața mondială, fiind insuficient de puternică pentru a se impune.

În cazul inexistenței normelor internaționale l' unele articole, se plănuia alegerea peste graniță a acelora care se potriveau cel mai bine condițiilor de l' noi [146]. Datorită legăturilor comerciale, și nu numai acestora, tendința generală a economiei noastre a fost de adoptare a normelor germane (D.I.N.), care, bine studiate, au servit de model pentru multe state.

În noua perioadă, problema se punea însă diferit din necesitatea consolidării Micii Înțelegeri Economice [147]. În vederea stabilirii domeniilor de cooperare între cele trei țări componente a avut loc la Praga (9—17 ianuarie 1934) prima sa conferință. Între rezoluțiile adoptate atunci se afla și una referitoare la colaborarea pe tărîmul normalizării, al reglementării proceselo' de producție și de distribuire a articolelor. Cu toate acestea, datorită complexității problemelor care atingeau suveranitatea națională a partenerilor, s-a impus un răgaz pînă la luarea de decizii practice satisfăcătoare pentru fiecare stat. Și tot din tare cauză nici rezultatele colaborării imediate de după conferința de la Praga nu au fost dintre cele mai fructuoase [148].

În baza punctului 13 din programul fixat în „orașul de aur", burghezia cehoslovacă a întocmit un proiect de cooperare a statelor Micii Înțelegeri în domeniul activității industriale, trimis pentru studiu l' U.G.I.R., care, în urma adresei din 11 aprilie 1934 a Ministerului Afacerilor Străine, a fost invitată să-și exprime

---

[146] *Ibidem.*

[147] I. Saizu, ***Cu privire la relațiile economice ale României între anii 1922 și 1928***, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, tom. X (1973), p. 311—312. În anii 1929—1933, cînd tendința de izolare a statelor avea urmări deosebit de grave, mai cu seamă pentru cele slab dezvoltate între care se afla și România, partenerele Micii Înțelegeri au tins să-și suplimenteze efortul de cooperare. Art. 7 din pactul ei de organizare (Genève, 16 februarie 1933) prevăzuse constituirea unui Consiliu economic propriu pentru coordonarea progresivă a intereselor de acest gen fie între ele, fie în raporturile cu terțe state, compus din experți în materie, funcționînd ca organ auxiliar consultativ al Consiliului permanent în politica sa generală. În baza art. 8 din același pact, care lăsa Consiliului permanent facultatea de a crea alte organe stabile sau temporare, comisiuni sau comitete (N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936, p. 419—420), a apărut posibilitatea rezolvării normalizării în cadrul Micii Înțelegeri, în ideea că prin activitatea ei se contribuia la creșterea colaborării. Atunci, în afară de acțiunea interguvernamentală pentru punerea în practică a pactului, s-a propus o strînsă conlucrare cu asociația cehoslovacă de normalizare și cu comitetul național iugoslav de normalizare ce trebui' fondat și aceasta cu atît mai mult, cu cît, cu cea dintîi, s-a discutat înainte cu cîțiva ani, ea oferindu-se să pună la dispoziție, cu scopul de a o înlesni, nu numai normele deja perfectate, ci înseși dosarele complete ale fiecărei chestiuni din care să se poată vedea de ce s-a ales o soluție și nu alta (P. P. Dulfu, *Privire generală asupra normalizării...*, p. 31). Era vorba de proiecte privind stabilirea unor reguli unitare pentru articole industriale fabricate în statele Micii Înțelegeri, ca și de sisteme de normare pentru produsele vegetale și animale de primă importanță (Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, Editura științifică, 1968, p. 127). De asemenea, în comunicatul din 1 iunie 1933 al Consiliului permanent se preciza că organul său, anume Consiliul economic, va desemna un comitet special pentru a se ocupa de problemele normalizării în agricultură, în industrie, în comerț, în comunicații feroviare, poștale, telefonice, telegrafice etc., ca și în toate domeniile dotării militare. Comitetele naționale de profil erau datoare să se afle în contact strîns în scopul de a ajuta Consiliul economic în elaborarea unui plan general de normalizare (N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Editura politică, 1967, p. 501—502). Ideea fusese reluată peste cîteva luni, adică în septembrie, în c drul planului economic cehoslovac, care, fiind prea vast, cerea studii serioase ca să poată fi cu adevărat realizat (Eliza Campus, *op. cit.*, p. 149—150).

[148] Ilie Puia, ***Relațiile economice ale României în cadrul Micii Înțelegeri între anii 1933—1938***, în „Revista de istorie", tom. 31 (1978), nr. 7, p. 1 148—1 150.

opinia şi asupra conlucrării cu Comisia de Normalizare a Micii Înţelegeri în ceea ce priveşte introducerea reglementărilor unitare [149]. Era vorba de documentul care a servit ca bază de discuţie la sesiunea de la Praga ce a dus la rezoluţia de principiu şi la decizia pentru întocmirea unui program concret, ca şi de un număr de zece norme cehoslovace pe care secţiunea iugoslavă le-a recomandat ministerelor competente pentru adoptare, cerîndu-se punctul de vedere dacă acestea puteau fi de folos şi autorităţilor româneşti [150].

Ca structură, propunerile cehoslovace cuprindeau un proiect de organizare generală a normalizării şi un program de lucru. Materialul întocmit trebuia să servească celei de a doua sesiuni a Consiliului economic programată la Bucureşti pentru 30 aprilie. U.G.I.R. a înaintat documentul respectiv pentru observaţii la Comisia Românească de Normalizare, care, cu convingerea că de modul cum se rezolva chestiunea depindea avîntul sau, dimpotrivă, paralizia economiei naţionale, l-a examinat cu maximum de atenţie. La temelia analizei a fost pusă dorinţa de a asigura „o armonizare cît mai deplină a intereselor noastre naţionale în cadrul intereselor celorlalte ţări amice, singura chezăşie a unei opere durabile şi utile" [151].

În consecinţă, la 24 aprilie, adică în preajma sesiunii menţionate, C.R.N. a putut înainta Ministerului Afacerilor Străine memoriul respectiv, care, în varianta iniţială, rămasă inedită, cuprinde cîteva elemente în plus, de mai vădită atitudine de apărare, faţă de forma dată publicităţii. Astfel, în alcătuirea păstrată în dosare se preciza, în primul rînd, că termenul care definea procesul trebuia înţeles în sens restrîns, de normalizare a noţiunilor fundamentale ştiinţifice şi tehnice, de simplificare a tipurilor şi a dimensiunilor, de determinare precisă a calităţii, a condiţiilor şi a toleranţilor de fabricaţie şi de livrare pentru produsele agricole şi industriale. În acest caz, normalizarea era sinonimă cu standardizarea — unul din aspectele raţionalizării. În al doilea rînd, văzută prin prisma de mai sus, ea trebuia, de pe o parte, să dea sub raport economic putinţa fiecăruia din parteneri să-şi desfacă cu uşurinţă produsele în celelalte două state şi să se aprovizioneze de aici, cu înlesnire, cu fabricate ce îi erau necesare, contribuind astfel nu numai la strîngerea relaţiilor dintre cele trei ţări, ci şi la creşterea rezistenţei în faţa concurenţei pe piaţa mondială, iar pe de alta, să aibă, din punct de vedere militar, ca rezultat sporirea la maximum a potenţialului de război al Micii Înţelegeri, creînd posibilitatea unei utilizări cît mai bune a resurselor fiecăruia pentru un obiectiv comun defensiv [152]. Dealtminteri, C.R.N. relevase importanţa procesului pentru parteneri cu mult mai înainte, propunînd, îndată după înfiinţarea Consiliului economic şi în legătură cu acesta, crearea Micii Înţelegeri a Normalizării [153].

Memoriul C.R.N. din 24 aprilie reformula nu numai avantajele, ci şi inconvenientele ce decurgeau din acţiune, deoarece adoptarea unei norme putea însemna: pentru producători — obligaţia de a-şi modifica utilajul şi instalaţiile; pentru exportatori — restrîngerea debuşeurilor în ţările care nu utilizau aceleaşi prescripţii tehnice; pentru importatori — îndatorirea de a se aproviziona numai de la parteneri. Cu alte cuvinte, pe cît de utilă devenea pentru un stat normalizarea adoptată situaţiei economice şi utilajului propriu, pe atît de dăunătoare putea fi introducerea ei fără discernămînt în altă ţară, creînd chiar premisa subjugării [154]. Remarca era, în esenţă, valabilă pentru întreaga economie capitalistă.

Condiţia ca normalizarea să dea rezultate bune pentru toţi partenerii Micii Înţelegeri era ca ea să fie temeinic structurată de la început şi să fie efectiv aplicată pe o scară cît mai întinsă. O bună organizare implica solicitarea avizului tuturor factorilor interesaţi înainte de stabilirea oricărei norme, pentru ca soluţia adoptată să satisfacă în cea mai mare parte acele căutări, „pentru ca avantajele ei să întreacă dezavantajele" [155]. Organizarea reclama — în concepţia C.R.N. — o

[149] *Ibidem*, p. 1 153—1 154.

[150] *Normalizarea în cadrul Micii Înţelegeri*, în „Buletinul C.R.N.", nr. 1/1934, p. 22.

[151] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 4/1936, f. 93.

[152] *Ibidem*, f. 83—84.

[153] P. P. Dulfu, *Privire generală asupra normalizării...*, p. 30—31.

[154] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 4/1936, f. 84—85.

[155] *Normalizarea în cadrul Micii Înţelegeri...*, p. 24.

comisie unică de normalizare compusă din reprezentanții celor trei comisii naționale, ceea ce implica o perfectă așezare sau reașezare a procesului din fiecare stat pe baze cît mai asemănătoare, care să împace dorințele producătorilor, ale comercianților și ale consumatorilor cu cele ale întregii economii. Deși statul era interesat în oricare categorie și, totodată, ca exponent al „colectivității", memoriul cerea ca normalizarea — conform practicii de pînă atunci — să fie lăsată în seama inițiativei particulare, autoritatea centrală venind numai cu sprijinul material și moral [156]. C.R.N., conștientă că era destul de greu să se stabilească deodată un acord, a conchis ca posibilă soluția de acceptare a normelor Micii Înțelegeri, pentru chestiunile asupra cărora s-a putut realiza o învoială, sau a celor naționale, ori comune numai la două state, pentru celelalte probleme și lucrări [157].

În optica părții române, proiectul cehoslovac atingea chestiunile organizării numai în liniile mari, din care cauză și discutarea nu o concepea decît principial [158]. El prevedea înființarea a două comisii : a) Comisia Micii Înțelegeri pentru normalizarea economică generală, alcătuită din reprezentanți ai asociațiilor de normalizare și ai instituțiilor interesate, inclusiv armata, avînd ca sarcină întocmirea programelor și urmărirea realizării lor ; b) Comisia Micii Înțelegeri pentru normalizare militară, compusă din specialiști numai din armată, care, la nevoie, puteau apela și la competența celor civili [159]. C.R.N. constatase separarea normalizării cu caracter general (industrie, agricultură, transporturi etc.) de aceea cu specific militar, dar în același timp făcea observația că toate problemele de natură economică interesau și armata, formînd însă pentru aceasta obiectul unor preocupări aparte, tratate în secret de experții celor trei oștiri, predominați de ideea de siguranță a teritoriilor. De aceea, cu toată despărțirea, activitatea celor două comisii — releva partea română — trebuia coordonată în fiecare moment atît prin participarea reprezentanților armatei în asociația de normalizare generală, cît și prin consultarea specialiștilor civili de către organismul analog militar. Raporturile dintre cele două părți se desprindeau, în fapt, din aceea că programul general se alcătuia într-o ședință comună, pentru a se delimita cu precizie cîmpul de activitate al fiecăreia, că în conceperea planurilor anuale Comisia militară trebuia să arate care erau problemele a căror normalizare reclama precădere, că toate proiectele se cereau avizate și de ea, putînd să facă observații în legătură cu interesele apărării naționale, și că, la rîndu-i, convoca, după necesități, reprezentanții Comisiei generale sau îi supunea chestiunile ce aveau nevoie de un aviz [160]. Ținînd cont de faptul că numai prima comisie opera normalizarea propriu-zisă, în vreme ce aceea militară o aplica într-un caz particular și cu obiectiv special, C.R.N. a recomandat ca în titlul celei din urmă nici să nu apară cuvîntul *normalizare*, accentuîndu-se prin aceasta factura unitară a procesului [161].

---

[156] *Ibidem.*

[157] În forma inedită a memoriului se prevăzuse că, la început, trebuia făcută abstracție față de diferențele considerabile dintre stadiile de dezvoltare în care se găsea normalizarea în cele trei state ; cu timpul însă se impunea ca Iugoslavia și România să depună toate eforturile posibile spre a ajunge cît mai aproape de nivelul Cehoslovaciei (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 4/1936, f. 87).

[158] *Ibidem*, f. 85.

[159] *Ibidem.*

[160] *Ibidem*, f. 90.

[161] *Ibidem*, f. 85—86. În forma edită, memoriul prevede mai categoric cerința constituirii unui instrument unic. Premisa esențială a normalizării fiind unificarea, nu trebuia să existe — se preciza în document — decît un singur organism care să centralizeze operațiunile. Forumul respectiv nu putea concentra însă lucrările de diferite specialități, care urmau a fi executate de cei interesați, ci coordona toate activitățile pentru a ajunge la soluțiile capabile să împace solicitările contrare. Separarea muncii în două comisii — una militară, alta economică — era considerată ca greșită principial, deoarece introducea o „dualitate dăunătoare". Propunea, în schimb, ca, fără a le modifica programele, să se stabilească regula că există o singură comisie care se ocupă de chestiunea normalizării, înțelegînd prin aceasta pe acea economică. Acțiunea, găsindu-și o aplicare foarte întinsă și în armată, trebuia să cuprindă două părți : una, ce intra cu totul în normalizarea economică generală și care nu constituia nici un secret, cum ar fi obiectele de trebuință

Cît privește programul de lucrări propus de Cehoslovacia, el avea un caracter minimal mărturisit, putînd servi, completat fiind, pe o perioadă îndelungată ca bază în întocmirea planurilor anuale. Proiectul de normalizare economică generală — singurul care a fost comunicat C.R.N.-ului — intrînd în amănunte care nu puteau fi discutate decît după stabilirea în prealabil a mecanismului de funcționare a întregii organizări, enumera o serie de chestiuni din domeniile agricol, industrial, transporturi ș.a. Prin aceasta, se definea cîmpul de activitate a normalizării și se evitau confuziile de termeni, destul de frecvente pe tărîmul respectiv. Era întocmai punctul de vedere al Consiliului economic formulat la conferința de la Praga, potrivit căruia s-a redactat rezoluția de principii în materie de normalizare și s-a decis ca planul concret să fie alcătuit de comisii speciale. De aceea, nici C.R.N. nu a discutat programul de realizări, mărginindu-se — așa cum am văzut — să examineze normele proiectului de organizare.

A precizat, totuși, că problemele trebuiau repartizate în comisia unică prin acordul celor trei state, fiecare îndatorîndu-se să alcătuiască proiecte pentru partea ce-i revenea, supuse prin organul reprezentativ la procedura obișnuită elaborării normelor naționale. Apoi, în Comisia de Normalizare a Micii Înțelegeri, urmau să se înlăture divergențele și să se ajungă la o soluție comună. Comisia unică mai era obligată să coordoneze și să controleze executarea lucrărilor, să colaboreze cu celelalte organisme ale Micii Înțelegeri în toate chestiunile de normalizare, să conlucreze cu forurile internaționale de profil în vederea încadrării normelor Micii Înțelegeri în reglementarea tehnică mondială [162].

Așadar, proiectul de normalizare, tipic intereselor economice dominante ale marii burghezii cehoslovace, dar și dorinței și grijii de a tonifica puterea de apărare a partenerilor Micii Înțelegeri în împrejurări de accentuată efervescență a revizionismului, a determinat o dublă reacție în rîndul burgheziei române. Una, defensivă, care, deși purta un puternic caracter de clasă, stimula în mod obiectiv industria națională tocmai cînd i se deschide o epocă propice dezvoltării, atitudine cu atît mai definitorie, cu cît inițiatorii proiectului, împotriva realităților evidente, nu formulaseră concepte și nu preconizaseră măsuri care să îndepărteze inegalitatea evoluției și să echilibreze oarecum forța economică a fiecărui din statele Micii Înțelegeri. Aceasta a și decis-o să stăruie pe ideea cooperării și a colaborării în condiții de egalitate și de avantaj reciproc [163]. Alta, de acceptare și de perfectare a prevederilor care tindeau să sporească potențialul militar defensiv al organismului politic și diplomatic al României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei.

Jaloanele trasate în 1934 aveau să servească acțiunilor de normalizare ce au urmat. Amintim, mai întîi, că la 13 iunie 1935 s-a dat decizie de către Ministerul Industriei și Comerțului ca, în vederea tratării normalizării în cadrul Micii Înțelegeri, comisia specială de profil, care funcționa pe lîngă același minister, să fie formată din Dr. Leon (subsecretar de stat), C. D. Bușilă (președintele C.R.N.), M. Vasiliu (șeful O.R.N.), P. P. Dulfu (secretar al C.R.N.) și un delegat al Marelui Stat Major. Tot atunci, s-a hotărît ca în apropierea O.R.N. să funcționeze secretariatul *Comisiei Speciale Românești de Normalizare*, care să întrebuințeze personalul aceluiași O.R.N. [164]. Doi membri ai comisiei speciale, anume M. Vasiliu și P. P. Dulfu, au format delegația română la reuniunea comisiei mixte de normalizare a Micii Înțelegeri, programată pentru octombrie 1935 la Belgrad [165].

---

curentă în timp de pace sau de război (alimente, îmbrăcăminte, transport etc.); alta, privitoare la armament, de natură specială, întrucît nu se urmărea atît ieftinătatea, cît, mai ales, siguranța în caz de conflict armat. Era mai mult o chestiune de tipizare care trebuia rezolvată în ansamblul problemelor de organizare militară. Asemănător erau concepute și preocupările pentru alte domenii ale colaborării: traficul pe căile ferate; schimbul de mărfuri etc., fără a face pentru fiecare cîte o comisie *(Normalizarea în cadrul Micii Înțelegeri...*, p. 23—24).

[162] *Ibidem*, p. 24. În afară de acestea, memoriul inițial inclusese fixarea în legătură cu ședințele Consiliului economic a datei și a locului întîlnirilor plenare, înființarea de comisii speciale și hotărîrea convocării lor (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 4/1936, f. 89).

[163] Ilie Puia, op. cit., p. 1 155, 1 157.

[164] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 4/1936, f. 69.

[165] *Ibidem*, f. 70.

Atunci, la 10 octombrie, aceștia s-au întrunit cu împuterniciții Cehoslovaciei, luînd în discuție proiectul de regulament al organizării normalizării în statele Micii Înțelegeri, întocmit de partea română, cu care prilej i s-au adus cîteva modificări. În aceeași zi, ambele delegații au redactat un program general de lucrări pentru efectuarea normalizării, pe care, împreună cu proiectul de regulament, l-au prezentat, la 11 octombrie, părții iugoslave. Neluînd cunoștință de documente decît în ziua ședinței, reprezentanții gazdelor au arătat că nu erau pregătiți pentru a se pronunța, cerînd, totodată, date suplimentare spre a le studia și a-și spune punctul de vedere într-o altă reuniune, eventual între două sesiuni ale Consiliului economic, și, în consecință, nu și-a luat nici un angajament [166].

Atitudinea părții iugoslave era motivată și de faptul că organismul ei nu era încă alcătuit, că se afla în curs o măsură de normalizare, că numai după aceasta putea trata cu România și Cehoslovacia posibilitatea reglementărilor tehnice, în cadrul Micii Înțelegeri. Este drept, exista în Iugoslavia un comitet provizoriu, care însă avea ca atribuții doar pregătirea lucrărilor preliminare ale comitetului național de normalizare. În dorința de a da eficiență reuniunii, delegația noastră a precizat că inexistența încă definitivă a organismului național iugoslav nu putea fi un impediment insurmontabil la pornirea lucrărilor respective și aceasta cu atît mai mult, cu cît, fiind la început, pe tapet nu se aflau decît probleme generale, de studiu, păstrate în provizorat pînă la aprobarea lor, și nici o altă chestiune în care partea gazdă să fie obligată să se angajeze în mod definitiv. Pentru aceste considerente — conchideau românii — se putea trece la discutarea proiectului de regulament. Punctul lor de vedere fusese întocmai sprijinit de delegatul Cehoslovaciei, V. List, președintele societății de normalizare, a cărui lucrare *La coopération des pays de la Petite Entente dans la normalisation*, trimisă spre referință comisiei speciale românești, primise prețuire [167]. Argumentele n-au putut convinge ; iugoslavii, stăruind pe ideea că legea normalizării lor se afla în proiect, au relevat că avansul lucrărilor nu ar fi fost eficace, că se impunea amînarea constituirii și activitatea Comisiei Mixte de Normalizare a Micii Înțelegeri.

Punctul de vedere iugoslav nu a fost exprimat atunci în chip unitar. P. Vasić, de pildă, a apreciat că discutarea proiectului de regulament putea fi utilă, făcîndu-se numai cu titlu de informație, fără a-l adopta definitiv și fără a se angaja ; **folosința discuției era exclusivă**, întrucît, cunoscîndu-l, gazdele aveau posibilitatea să-și pună legea proprie în concordanță cu prevederile lui și să aibă pregătirea **pentru a da ulterior lămuriri** la anumite articole [168]. În consecință, s-a procedat la citirea, recitirea și discutarea proiectului de regulament, operațiune după care, delegația iugoslavă, declarînd că era vorba de o lucrare tehnică, de specialitate, nu a adăugat nimic. Totuși, la 12 octombrie, cînd cele trei părți s-au întrunit pentru redactarea procesului-verbal al ședinței precedente, delegația gazdă a insistat pe teza că, întrucît nu a luat cunoștință de document decît în timpul reuniunii, nu a putut să se pronunțe, că a cerut informații suplimentare spre a-și forma o **părere pentru o viitoare întîlnire**, posibilă de îndată ce legea de normalizare va ieși din parlament și se va constitui organismul național [169].

Cu toate acestea, întrunirea următoare (București, 7—9 octombrie 1936) a avut loc înainte de realizarea măsurilor preconizate de delegația iugoslavă în 1935. La București, părțile, în aceeași alcătuire ca la conferința de la Belgrad, au luat în cercetare proiectul de organizare a normalizării în Iugoslavia, ce urma să fie legiferat și pus în practică de la 1 aprilie 1937. Cu acel prilej, reprezentanții României și Cehoslovaciei au făcut propuneri și sugestii. Luat însă în ansamblu — remarca P. P. Dulfu — documentul era cît se poate de interesant, capabil să influențeze și structura normalizării românești. S-a reluat apoi în dezbatere proiectul de organizare a normalizării în cadrul Micii Înțelegeri, discutat cu un an în urmă la Belgrad [170].

În sesiunea din octombrie 1936, consiliul plenar al Micii Înțelegeri Economice, aprobînd raportul comisiei care a fost convocată la București, constata cu satisfacție

[166] *Ibidem*, f. 52, 72—73.
[167] *Ibidem*, f. 74, 82.
[168] *Ibidem*, f. 74—75.
[169] *Ibidem*, f. 75—76.
[170] *Ibidem*, f. 2.

că Iugoslavia a înțeles importanța problemei și, odată cu intrarea în vigoare a noului exercițiu bugetar (1 aprilie 1937), urma să aibă un organism propriu de normalizare, constituit pe baze cît se poate de serioase. Faptul, ca și existența încă din 1922 a celui cehoslovac, cotat printre primele în lume în ceea ce privește realizările, punea în evidență starea *„de gravă inferioritate"* în care se găsea România în această colaborare, stadiu ce o obliga fie să nu poată studia cum se cuvine problemele, fie să adopte arbitrar lucrările partenerilor, soluție — după cum bine s-a afirmat — și mai puțin de conceput, deoarece *„normalizarea fiecărei țări trebuie să fie perfect adaptată nevoilor și posibilităților sale"* [171]. De aici, necesitatea urgentei ei reorganizări, punînd-o în situația de *„a lucra cu spor în folosul economiei naționale și al apărării naționale"* [172], act posibil — în concepția autorilor memoriului pomenit mai sus — prin : crearea unui organism unic ca instituție particulară de utilitate publică pentru toate categoriile de lucrări ; asigurarea autonomiei complete sub raportul realizărilor tehnice sau administrative, cu dreptul statului de a exercita control asupra operațiunilor de gestiune ; acordarea de către autoritatea centrală a sprijinului moral prin participare la activitatea sa a delegaților diferitelor departamente și instituții, ca și prin adoptarea și aplicarea normelor rezultate ; întocmirea acestora potrivit intereselor producătorilor, ale consumatorilor, ale comercianților și ale statului în concordanță cu progresele tehnice și științifice [173].

Consiliul plenar al Micii Înțelegeri din octombrie 1936 consemnase și propunerea de a se proceda la schimbul de personal între birourile naționale, de a aduna pînă la 1 ianuarie 1937 normele și prescripțiile agricole din cele trei state, de a începe imediat transferul reciproc de reglementări tehnice și indicații pregătitoare, ca și lucrările de normalizare pe baza celor internaționale existente și, în fine, de a organiza colaborarea laboratoarelor de încercări naționale [174]. Cît privește proiectul de regulament al Comisiunii Mixte de Normalizare, Consiliul a decis să fie comunicat fiecărei secții pentru ca să se poată ajunge la adoptarea lui definitivă în sesiunea următoare [175].

După cum se vede, judecînd chestiunea în retrospectivă, rezolvarea normalizării la acest nivel a preocupat mai cu seamă pe cehoslovaci și pe români într-un context în care însăși problema organizării ei la scară națională punea în evidență și pe un atare tărîm stadiul inegal al partenerilor din Mica Înțelegere. La noi, după opt ani de la crearea C.R.N. nu se încheiase disputa pentru stabilirea caracterului etatist sau particular pe care trebuia să-l aibă acțiunea. Memoriul din 3 decembrie 1936, menționat mai sus, pleda încă cu stăruință pentru prioritatea în proces a factorului particular, organismul de stat — O.R.N. — pe care îl dorea încadrat nu la Ministerul de Industrie și Comerț, ci la cel de finanțe și anume la oficiul central de licitație, avînd rolul de a supraveghea ca la toate furniturile publice să se respecte normele C.R.N., de a întocmi caiete de sarcini speciale pentru chestiuni de interes restrîns, de a colabora cu C.R.N. în toate problemele de normalizare și de *a-i controla orice lucrare* [176].

Prevederile memoriului, ca și tentativele de realizarea normalizării în cadrul Micii Înțelegeri, erau prea puțin semnificative într-un mediu în care creșterea pericolului extern impunea dinamizarea funcțiilor economice și militare ale statului în scopul apărării patriei, a teritoriului și a poporului. Cu toate acestea, materialele documentare demonstrează cu pregnanță că gîndirea științifică românească a ținut pe tărîmul raționalizării producției și a muncii nu numai pasul cu preceptele analoage mondiale, dar că în unele privințe a avut și prioritate. Problema cîștigase numeroși aderenți, iar propaganda în această direcție devenise relativ stăruitoare, mai cu seamă în anii crizei economice 1929—1933. Dacă din punct de vedere teoretic, prescripțiile programatice au avut esență și valențe de o atare factură, acumulîndu-se o sumă de elemente utile dezvoltării mai rapide și moderne a economiei și statului, sub raport practic, procesul nu a primit în țara noastră amploarea

[171] Idem, dosar 3/1936, f. 84.
[172] *Ibidem.*
[173] *Ibidem.*
[174] *Ibidem*, f. 86.
[175] *Ibidem.*
[176] *Ibidem*, f. 85.

scontată de inițiatori și nu a îmbrăcat caracterul unui fenomen larg, cuprinzător. Dintr-un motiv sau altul, între care rolul nefast al politicianismului, incapacitatea burgheziei de a promova și realiza o desprindere decisivă a României din stadiul de subdezvoltare, rezultatele au fost departe de a reflecta atributele avansate ale gîndirii. De aceea, s-a și conchis că, în multe cazuri, aplicarea principiilor de raționalizare, deși a determinat o creștere a rentabilității, a influențat prea puțin în direcția scăderii prețului de cost [177]. Dealtfel, o lucrare oficială a timpului remarcase că nu s-a procedat niciodată, în pofida firescului, în cadrul cartelurilor industriale de la noi, a căror înființare și activitate au fost „justificate" prin necesitatea organizării științifice a fabricației, a specializării, a vînzării și a înlăturării concurenței neloiale, la „o adevărată raționalizare a producțiunii, respectiv o reducere a prețului de cost, care s-ar fi reflectat și în prețul de vînzare al produselor cartelate" [178].

Faptul se datora și conjuncturii internaționale nefavorabile, îndeosebi după victoria nazismului în Germania, ceea ce a pus economia națională în fața altor sarcini. În acest fel, burghezia românească, cu toate că era conștientă de valoarea practică a organizării științifice, nu a putut, din cauze obiective, dar și subiective, să beneficieze substanțial de una din cele mai avansate idei ale perioadei interbelice. Dezbaterile pe plan programatic menite să asigure refacerea și progresul societății prin raționalizare, proces care atrăgea după sine și o îmbunătățire a structurilor materiale și profesionale ale populației, s-au mărginit în mare parte la afirmații și propagandă de principii. Antiteza dintre prescripții și împliniri, dar mai ales fixarea conceptului de organizare științifică pe ramurile vieții economice, în genere statale, urmează a o trata cu alt prilej.

PRÉOCCUPATIONS DE RATIONALISER LA PRODUCTION ET LE TRAVAIL EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Dans un cadre international propice à l'extension des méthodes modernes de production, la Roumanie, lorsqu'elle fut constituée en un Etat national unitaire et entra dans une nouvelle période de son histoire, eut à résoudre des problèmes fondamentaux économiques, politiques, sociaux et culturels. Les Roumains qui eurent alors des préoccupations de ce genre, adoptèrent des méthodes particulières. La rationalisation (c'est-à-dire la totalité des procédés techniques et d'organisation destinés à assurer la structure scientifique de la production, du travail et de la répartition) fut imposée par une profonde nécessité et ne fut pas une simple imitation de ce qui se pratiquait au delà de nos frontières, car, chez nous, comme dans les autres Etats, le capitalisme avait encore la possibilité de réaliser des progrès économiques.

Les matériaux utilisés par l'auteur de cet article mettent en évidence que la pensée scinetifique roumaine, en ce qui concerne la rationalisation de la production et du travail, a adopté non seulement les préceptes analogues mondiaux, mais qu'elle a eu aussi certaines priorités. La rationalisation eut, chez nous, de nombreux adhérents et la propagande en sa faveur prit de l'ampleur surtout durant la grande crise économique de 1929—1933. Si, au point de vue théorique, furent accumulés de nombreux éléments utiles au développement plus rapide et plus moderne de l'économie et de l'Etat, au point de vue pratique l'ampléur n'a pas été celle que désiraient les initiateurs et n'a pas eu de vastes proportions.

Ainsi, la bourgeoisie roumaine, quoiqu'elle se soit rendue compte de la valeur pratique de l'organis tion scientifique, n'a pas réussi, pour des motifs objectifs et subjectifs, à bénéficier substantiellement dans l'intérêt de sa classe, mais aussi pour le progrès général, d'une des idées les plus avancées de cette période.

[177] Idem, dosar 1/1930, f. 170.
[178] *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 445.

UNELE PROBLEME INTERNAȚIONALE ALE ROMÂNIEI ÎN CONCEPȚIA LUI LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Este îndeobște cunoscut că în funcțiile înalte care i-au fost încredințate, Lucrețiu Pătrășcanu a adus importante servicii statului și poporului român, activitatea sa fiind dominată de un profund patriotism. Înaltele sale calități de comunist și patriot se reflectă cu putere și în gîndirea și acțiunile lui pe plan internațional. Remarcabilele sale însușiri au fost evidențiate de secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care spunea, la 26 aprilie 1968, că „trecutul său reprezintă o mîndrie pentru partid și popor" [1].

În articolul de față, ne propunem să prezentăm unele opinii ale lui Lucrețiu Pătrășcanu asupra problemelor internaționale ale României postinsurecționale; în acest domeniu, el s-a dovedit un remarcabil analist al noului raport de forțe instaurat după terminarea marii conflagrații mondiale, pentru care formarea sistemului mondial socialist a constituit o trăsătură definitorie. Trebuie remarcat faptul că multe din reflecțiile sale asupra orientării politicii externe a României și-au dovedit viabilitatea și își păstrează încă actualitatea.

În misiunile externe cu care statul l-a însărcinat, Lucrețiu Pătrășcanu a adus servicii țării, dovedindu-se un remarcabil diplomat. Apărarea intereselor fundamentale ale României, a independenței și suveranității naționale, a dreptului său de a-și conduce singur destinele, a fost îndeplinită cu pricepere și devotament [2].

Pentru Pătrășcanu, poziția P.C.R. în relațiile internaționale era strîns legată de problemele fundamentale ale țării, de existența unui stat cu adevărat democratic, liber, suveran și independent. „România — a menționat el în mai multe rînduri — sau va trăi ca țară democrată, sau nu va trăi" [3]. În același timp, el își exprima speranța că fiecare stat, fie el mare sau mic, își va rezolva singur, fără nici un amestec din afară, problemele sale interne și externe. „Noi — spunea Lucrețiu Pătrășcanu la 9 decembrie 1945 — vrem să rezolvăm problemele democrației noastre pentru care luptăm, *în cadrul națiunii noastre*, în care naționalismul să nu însemne nici șovinism, nici antisemitism... *în care ideea națională să fie legată de ideea de mase*, realizînd într-adevăr idealul național prin ridicarea maselor la o viață conștientă. Între credința noastră politică — ca comunist — și

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Cuvintare la adunarea activului de partid al municipiului București, 26 aprilie 1968*, București, Editura politică, 1968, p. 21.

[2] Calitățile deosebite ale lui Lucrețiu Pătrășcanu nu scapă istoriografiei străine (vezi M. Crouzet, *Le Monde depuis 1945*. Paris, PUF, 1974, t. I, p. 609); Al. Werth, prezent la Moscova în perioada în care Pătrășcanu a condus delegația română pentru semnarea armistițiului, remarca calitățile lui de „om energic și capabil cu mult farmec personal" *(Un corespondent englez pe frontul de est*, București, Editura politică, 1970, p. 724); vezi și Arthur Gould Lee, *Crown against Sinkle*, London, 1950, p. 130.

[3] Lucrețiu Pătrășcanu, *Poziția Partidului Comunist Român față de intelectuali*, București, Editura P.C.R., 1946, p. 13.

această idee națională, astfel înțeleasă, nu există nici un fel de contrazicere. Dimpotrivă, *în momentul în care noi ne preocupăm de nevoile și aspirațiunile poporului nostru, în acel moment facem operă națională. Așa cum în trecut am fost apărătorii independenței poporului nostru și ai țării noastre, înțelegem și astăzi să apărăm această independență, pentru că, într-adevăr, numai în cadrul unei națiuni libere forțele populare pot fi creatoare și un popor poate da maximum în cultura umană*" (subl. n.) [4].

O primă misiune diplomatică pe care Lucrețiu Pătrășcanu a îndeplinit-o, a fost cea de șef al delegației române care a semnat, la Moscova, convenția de armistițiu cu principalele forțe ale coaliției Națiunilor Unite. Fără a exclude severitatea obligațiilor prevăzute în convenție [5], unele regretabile omisiuni care împiedicau aplicarea armistițiului în litera și în spiritul lui [6], Lucrețiu Pătrășcanu a subliniat, în mai multe rînduri, importanța acestui instrument diplomatic, prefață a noului capitol de istorie a patriei [7], de recunoaștere a dreptului legitim la existență a statului român [8]. Întors de la Moscova, Lucrețiu Pătrășcanu arăta, în declarațiile făcute corespondenților presei române și străine, liniile principale ale prevederilor acordului și perspectivele naționale ale acestui act; în interviul acordat lui Duncan Hooper, corespondent special la Moscova al Agenției Reuter, Lucrețiu Pătrășcanu spunea că obligațiile trebuiau îndeplinite în litera și spiritul lor. Depinde de sinceritatea și de buna credință în executarea lor, ca ele să fie practic ameliorate [9]. De înfăptuirea în bune condițiuni a prevederilor convenției de armistițiu Pătrășcanu lega înțelegerea și prietenia cu Uniunea Sovietică, pentru noi „de cea mai mare însemnătate" [10]. La 16 septembrie 1944, în cadrul unei ședințe extraordinare a guvernului, membrii delegației care au fost la Moscova au prezentat un amplu expozeu urmat de discuții pe articole asupra desfășurării negocierilor și a conținutului convenției. Cu acest prilej, la sfîrșitul ședinței, în urma unei intervenții a lui Iuliu Maniu, Lucrețiu Pătrășcanu a atras atenția asupra primejdiei pentru țară a promovării unei politici antisovietice [11], spre care se orientau cercurile reacționare. Dealtfel, executarea în bune condițiuni a armistițiului, asociată la actul de la 23 August și la zecile de mii de morți căzuți pe cîmpurile de luptă în războiul antihitlerist formau, după părerea lui Pătrășcanu, corolarul dreptului la viață, libertate și independență a poporului român [12]. Încheierea armistițiului crea posibilitatea ca România să participe la războiul antihitlerist „căci datorie este, nu obligație, de a duce războiul comun împotriva Germaniei și Ungariei"; „numai așa — argumenta Pătrășcanu — vom elibera Transilvania și vom restabili independența și suveranitatea României" [13]. Concomitent, Lucrețiu Pătrășcanu declara că „Armata Roșie, aliata noastră, și-a asigurat dreptul de trecere pe teritoriul nostru dacă situația militară o cere" [14]. Războiul antihitlerist, în care România s-a angajat cu întregul său potențial material și uman era, în acel moment, „misiunea principală", o cale sigură pentru a recîștiga încrederea Aliaților și în special a Uniunii Sovietice [15], precum și a celorlalte popoare care luptau pentru libertate. Armistițiul, rod al înțelegerii dintre principalele puteri ale Națiunilor

[4] *Ibidem*, p. 14—15.
[5] „România Liberă" din 14 septembrie 1945.
[6] *Ibidem*, din 6 octombrie 1944.
[7] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ediția a II-a, Editura Socec., Co, S.A.R., 1945, p. 3.
[8] „România Liberă", din 6 octombrie 1944.
[9] Arh. St. București, Fond Min. Propagand., Presă internă, dosar 814/1944, f. 12—13.
[10] „România Liberă", din 14 septembrie 1945.
[11] V. Liveanu ș.a., *Din cronica unor zile istorice*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971, p. 151.
[12] „România Liberă" din 14 septembrie 1945.
[13] *Ibidem*, din 17 septembrie 1944.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, din 15 septembrie 1944.

Unite, (inițiativa a fost lăsată, întotdeauna, Uniunii Sovietice))[16], a creat ulterior dificultăți[17] în relațiile dintre cele trei mari puteri și între acestea și România.

Strîns legate de lupta împotriva hitlerismului și horthysmului, au fost eforturile în vederea reîncadrării Transilvaniei de nord în granițele firești ale României. Sînt numeroase opiniile lui Pătrășcanu asupra acestei probleme. În conferința *Principiile politice care stau la baza extinderii legislației române în Ardealul de nord*, sau în cuvîntări publice ținute la Arad, Cluj și în alte localități din țară, Pătrășcanu se ridica împotriva a ceea ce el numea „drepturi cîștigate în numele horthysmului", a noilor tendințe revizioniste maghiare, pronunțîndu-se pentru respingerea oricărei formule de compromis în problema Transilvaniei[18]. Acesta este și motivul pentru care în ședința Consiliului de Miniștri din 22 septembrie 1944, atunci cînd s-a prezentat Proiectul de organizare a Comisariatului general pentru administrarea regiunilor eliberate, Lucrețiu Pătrășcanu a solicitat să nu se adopte măsuri care să încurajeze tendințe regionaliste și să se păstreze principiul ca guvernul țării să aibă controlul direct asupra întregului teritoriu al statului[19]. Tripla încadrare a Transilvaniei — administrativă, politică, națională — după expresia lui Pătrășcanu — trebuia să fie însoțită de o egalitate națională, o egalitate în fapt, reală și sinceră, ca unul din elementele de bază ale unei adevărate democrații[20]. De aceea, el cerea să se apere ideea de stat român. „Încă odată — spunea el — la 13 iunie 1945, la Cluj — aici nu se discută o chestie de partid, ci este vorba de sprijinirea României și a ideii de stat român"[21]. Contribuția armatelor sovietice la eliberarea Transilvaniei de ocupație horthysto-germană ca și hotărîrea Conferinței de la Paris, care consfințea „un lucru care pentru noi era de la sine înțeles"[22], au fost apreciate favorabil de Lucrețiu Pătrășcanu. Aceste aprecieri se adăugau aceleia făcute de el, la 13 octombrie 1944, odată cu eliberarea Clujului, după care „colaborarea cu Uniunea Sovietică și voința noastră de a lupta sînt garanțiile victoriei și independenței poporului român"[23].

Un rol important a jucat Lucrețiu Pătrășcanu la pregătirea materialelor și a documentelor necesare pentru apărarea intereselor României la Conferința Păcii[24]; el a făcut parte din comisia guvernamentală care a lucrat timp de un an cu aparatul Ministerului de Externe la pregătirea acestor acte. A participat la Conferința de la Paris din iulie—septembrie 1946 și a semnat, împreună cu Gh. Tătărăscu, Ștefan Voitec și D. Dămăceanu, Tratatul din 10 februarie 1947. La Paris, a fost membru, împreună cu Ștefan Voitec și R. Franasovici, al comisiei teritoriale și politice și, din septembrie 1947, al comisiei ministeriale pentru executarea Tratatului de pace[25]. Conștient că, la Conferință, România se va angaja într-o luptă dură și că va întîmpina serioase adversități, Lucrețiu Pătrășcanu avertiza că „am fi de un optimism naiv dacă ne-am închipui altfel. Lupta va fi dusă pentru tot ceea ce privește în mare și în mic interesele, viața sau viitorul țării noastre, frămîntările, dorul de mai bine, drumul spre progres al poporului român". Considerînd nedrepte multe din clauzele Tratatului de pace, care creau României o

[16] *Foreign Relations of The United States — Diplomatic Papers*, Tome IV, 1966, p. 235, 243, 238; Arh. St. București, Fond Propaganda, Buletine, dosar 247/1944, f. 5; M. Mourin, *Le drame des états satellits de l'Axe de 1939 à 1945, Redictions sans conditions*, Paris, Éd. Berger-Levrault, p. 168—171.

[17] *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations, Études*, tom. I, Diffusion Minard, Paris, 1967, p. 180—181.

[18] „Scînteia", din 1 și 3 aprilie 1945; 18 iunie 1945 și 12 iunie 1946.

[19] *Din cronica...*, p. 156.

[20] „Scînteia", din 3 aprilie 1945.

[21] *Ibidem*, din 18 iunie 1945.

[22] *Ibidem*, din 12 iunie 1946.

[23] „România Liberă", din 13 octombrie 1944.

[24] La 3 august 1946 regele Mihai a primit pe Gheorghe Tătărăscu și L. Pătrășcanu, care l-au informat asupra măsurilor pe care guvernul înțelege să le ia în apărarea punctului de vedere românesc la Conferința Păcii („Scînteia", din 4 august 1946).

[25] *Ibidem*, din 29 septembrie 1947; vezi și *România în anii revoluției democrat-populare*, București, Editura politică, 1971, p. 227—237.

situație dificilă, Pătrășcanu se pronunța pentru înlăturarea lor, deoarece „României de azi, României care a făcut 23 August, care a dat un tribut de sînge și de efort supraomenesc în lupta împotriva hitlerismului, trebuie să i se asigure în Tratatul de pace putința unei libere dezvoltări politice și economice“ [26]. Numai așa putea poporul român să aibă garanția că privește „cu încredere viitorul, un viitor care trebuie să fie împletit cu ideea de pace, libertate și prosperitate“ [27].

O componentă de bază a gîndirii și acțiunii lui Lucrețiu Pătrășcanu, ca diplomat, a fost păstrarea unui climat de pace într-un continent a cărui istorie fusese o succesiune de războaie. El atenționa popoarele să nu se lase înșelate de formule ispititoare. „Între ideea de pace, ideea de libertate și de independență există pentru noi identitate — spunea el la 10 mai 1945 cu prilejul terminării războiului antihitlerist. „În mersul grăbit al istoriei — continua el — se deschide cu victoria de astăzi un nou capitol. *Poporul român înțelege însă că viitorul lui, independența lui, dorința lui de mai bine sînt strîns legate de felul în care își va pregăti singur și prin propria-i forță politica lui externă și internă*“ [28].

În acest context, Pătrășcanu propunea ca toate avuțiile, începînd cu petrolul, importantă bogăție a pămîntului țării noastre, să devină o proprietate obștească [29], împiedicînd, astfel ,trusturile internaționale să se îmbogățească. În felul acesta, poporul român își dădea forme de viață care să-i asigure nu numai drepturile și libertățile, ci și viitorul [30].

Interdependența dintre lupta pentru pace și promovarea ideilor progresiste și democrate a fost prezentată de Lucrețiu Pătrășcanu la Congresul Asociației Internaționale a Juriștilor Democrați de la Bruxelles, care s-a desfășurat sub deviza : „dreptul în serviciul păcii“ [31].

Remarcabilă ni se pare definirea de către Lucrețiu Pătrășcanu a epocii contemporane, în diversitatea ei, în care Marea Revoluție Socialistă din Octombrie „a jucat și continuă să joace rolul determinant în transformările structurale, în afirmarea unor noi idealuri politice, sociale și naționale, în crearea în împrejurări schimbate, a unui nou stil de viață“ [32]. Subliniind importanța covîrșitoare a revoluției socialiste ruse, Lucrețiu Pătrășcanu arăta că nu trebuie să ne gîndim „nici la influența propagandistică a acesteia și nici la strămutarea artificială a unor forme de viață socială și economică dintre granițele Uniunii Sovietice în celelalte țări europene. Numai miopii, numai oamenii de rea credință, numai spiritele conservatoare, care nu înțeleg nimic din procesul prin care trece azi întreaga omenire, pot să-și închipuie că adînca frămîntare pe care o trăiesc toate popoarele lumii, poate fi rezultatul propagandei sau al unor strămutări. *Fazele prin care trece omenirea pe acest drum nou deschis de Revoluția rusă, ritmul pe care transformările îl vor lua într-o țară sau alta, conținutul concret, imediat, determinat de aceste transformări, va fi obiect de discuție. Unele din aceste schimbări pot chiar să nu aibă caracterul imediat și o țară sau alta să cunoască încă destul de mult timp faze intermediare... Omenirea va mai trece prin multe și grele încercări. Gîndirea unui echitoru în alt spirit și pe un alt plan de viață, avînd un nou conținut, menit să facă cu putință începerea muncii constructive spre socialism, spre comunism, va cere multe frămîntări, multe lupte și nu mai puține jertfe*“ (subl. n.) [33]. De aceea, în spiritul Revoluției ruse, Pătrășcanu cerea să continuăm lupta pentru pace și independență [34], deoarece 23 August și 6 martie au creat și la noi o stare de dreptate, posibilitatea manifestării [35]. El sesiza just raportul națio-

[26] *Ibidem*, din 14 august 1946.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*, din 13 mai 1945.
[29] „România Liberă“, din 20 august 1945.
[30] Lucrețiu Pătrășcanu, *Spre o justiție populară*, București, Editura P.C.R., 1948, p. 43.
[31] „Scînteia“, din 6 august 1947.
[32] *Ibidem*, din 23 ianuarie 1946.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, din 7 noiembrie 1947.
[35] *Ibidem*, din 9 noiembrie 1945.

nal-internațional în cadrul procesului de edificare a societății socialiste. „Sîntem — spunea el în anul 1945 — pentru cultură socialistă, dar această cultură va păstra totdeauna forma națională, după cum internaționalismul nu va duce la atingerea niciunuia din drepturile de viață ale poporului nostru... Așa cum internaționalismul nostru nu înseamnă nedemnitate națională, naționalismul nostru nu înseamnă nici șovinism, nici rasism, nici antisemitism“ [36].

Noile raporturi statornicite între statele ce păşeau pe un drum nou trebuiau, după părerea lui, amplificate pe toate planurile, în felul acesta forțele democratice și progresiste devenind tot mai numeroase și mai puternice [37].

În concluzie, Lucrețiu Pătrășcanu, eminent luptător comunist, cu o bogată și solidă cultură marxistă, a cărui viață s-a contopit cu interesele și năzuințele esențiale ale poporului, a desfășurat, în anii transformărilor revoluționare, o bogată activitate în relațiile internaționale ale României. Opiniile sale asupra problemelor externe, rezultante ale unei profunde gîndiri marxiste, fervoarea cu care a apărat interesele naționale în diferite ocazii, patriotismul cald și priceperea dovedită în reuniunile internaționale ne dezvăluie un remarcabil comunist, patriot și, în același timp, internaționalist.

QUELQUES PROBLÈMES INTERNATIONAUX DE LA ROUMANIE ET L'OPINION DE L. PĂTRĂȘCANU

RÉSUMÉ

Dans cet article. basé sur des documents conservés dans les archives publiques, ainsi que sur des ouvrages d'histoire et les journaux de l'époque, l'auteur présente certaines des opinions du militant communiste Lucrețiu Pătrășcanu concernant les problèmes internationaux de la Roumanie après l'insurrection du 23 août 1944, notamment la conclusion de la convention d'armistice, les préparatifs du gouvernement roumain en vue de la conférence de la paix, les relations de la Roumanie avec les Etats voisins, etc.

Pătrășcanu considérait que la position du Parti Communiste Roumain dans les problèmes internationaux était intimement liée aux problèmes fondamentaux de la Roumanie concernant l'existence d'un Etat réellement démocratique, libre, souverain et indépendant. La preuve a été faite que la plupart des réflexions de Pătrășcanu sur l'orientation de la politique étrangère de la Roumanie étaient réalistes. Elles sont encore d'actualité.

[36] L. Pătrășcanu, *Poziția...*, p. 15.
[37] „Scînteia“, din 16 octombrie 1947.

O FERECĂTURĂ DE CARTE NECUNOSCUTĂ DIN MOLDOVA, DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

MARINA ILEANA SABADOS

În satul Băişeşti, comuna Cornu Luncii, judeţul Suceava, la biserica de lemn cu hramul „Sfinţii arhangheli Mihail şi Gavril", construită în anul 1788, s-a descoperit, cu ocazia fişării patrimoniului acestei parohii, o ferecătură de carte din secolul al XVI-lea (foto 1), reutilizată pe coperţile unei Evanghelii din 1762 [1]. Coperţile pe care au fost fixate piesele ce compun ferecătura de sec. XVI, sînt de lemn, au dimensiuni sensibil mai mari decît cartea (î=33,7 cm., lţ=22,7 cm) şi sînt îmbrăcate în piele de culoare maron decorată cu ornamente ştanţate, astfel : pe ambele coperţi apar motive vegetale şi florale, ordonate în benzi şi tratate în stil naturalist, caracteristic secolului al XVIII-lea ; pe verso, într-un chenar dreptunghiular înconjurat de motivele mai sus menţionate, a fost imprimată scena „Învierea Domnului", mărginită la colţuri de cei patru evanghelişti. Reprezentarea iconografică de tip occidental a scenei „Învierii" [2], precum şi tratarea stilistică generală, amintesc de gravurile ce împodobesc cărţile liturgice din sec. al XVIII-lea.

Ferecătura de secol XVI a fost adaptată pe prima copertă şi se compune din patru plăci mici dispuse în colţuri, reprezentînd fiecare cîte un evanghelist, şi o placă mai mare în centru, înconjurată de inscripţie, ilustrînd scena „Înălţarea lui Iisus la cer". Plăcile au fost fixate pe copertă cu cuie mici de metal şi cu aceeaşi ocazie, (în sec. al XVIII-lea) s-au operat probabil, „restaurări" ale metalului degradat, cum ar fi spre exemplu, întregirea cu metal comun a colţului din dreapta jos al plăcuţei cu Ioan (dispus dreapta jos), întregirea colţului din stînga jos a plăcuţei cu Marcu (dispus stînga jos) şi în sfîrşit, completarea colţului din stînga sus al plăcuţei cu Matei (dispus stînga sus).

Inscripţia ce înconjoară scena „Înălţării" oferă date precise în legătură cu donatorii piesei şi anul donaţiei (probabil şi cel al executării ferecăturii) :

Сън тѣтроєваг҃єлъ сътвори панъ Гжрлѣ гѣтьманъ и подрожиѫ єго и брати єго Билжи столѣник... и дадє за души свое идєжє є(ст) храмъ възнесєниє в(ъ) л(ѣ)тѡ ҂зпа авг(уст) и

Traducere : „Acest tetraevanghel l-au făcut pan Gîrlea hatman şi cu soţia lui şi cu fratele său Bilăi stolnic ... şi l-au dat pentru sufletele lor <bisericii< unde este hramul Înălţarea, anul 7081, august 8" (1573).

Aflăm, deci, că donatorii piesei sînt doi fraţii, boierii Gîrlea hatman şi Bilăi stolnic. După cum arată documentele din timpul lui Ioan vodă cel Cumplit, pan

[1] Cartea, intitulată „Sfînta şi dumnezeiasca evanghelie", a fost tipărită la Iaşi, în tipografia Sfintei Mitropolii, pe timpul mitropolitului Moldovei, Chir Gavriil. Este redactată în limba română, cu caractere chirilice, are 198 file şi dimensiunile de 28,5/19 cm ; este tipărită pe hîrtie cu filigran ; nr. inv. 19.

[2] Aceasta se referă la reprezentarea lui Iisus deasupra mormîntului, purtîndu-şi crucea, într-un elan de înălţare. Se ştie că reprezentarea de tip oriental-bizantin, a scenei „Învierii" este „Coborîrea la Iad".

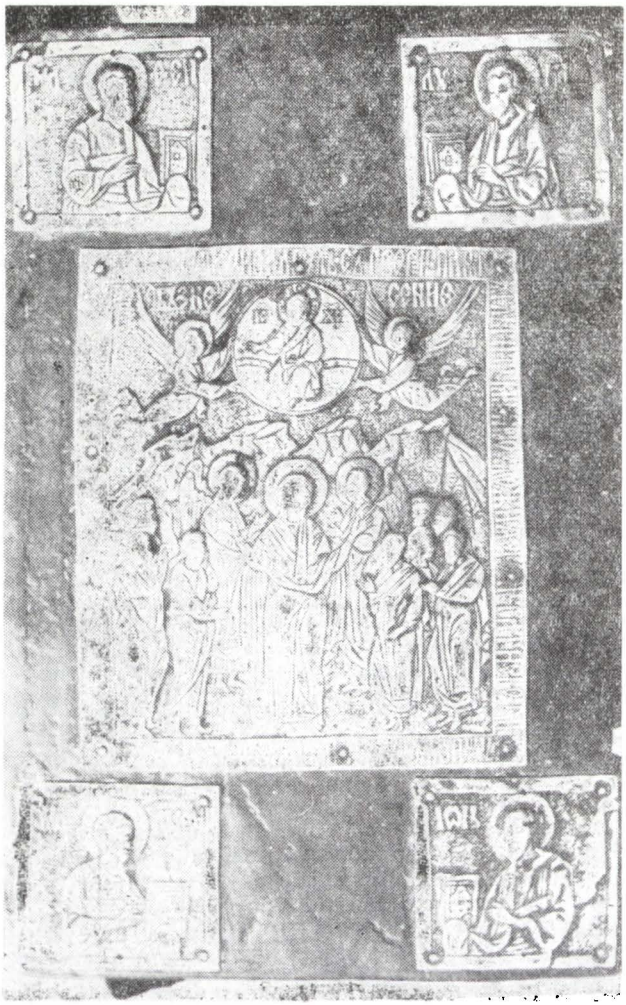

Foto 1 : cele 5 piese care compun ferecătura de carte de la Băișești.

Gîrlea figura în sfatul domnesc cu titlul de portar de Suceava [3]. Pe ferecătura de la Băișești, el se intitulează *ghitman*, adică hatman, denumire care este folosită în documentele de cancelarie mai tîrziu [4]. Se pare că pan Gîrlea ar fi murit la începutul anului 1574 [5].

[3] *Documente privind istoria României* — în continuare : *D.I.R.* (toate volumele citate sînt din seria A. Moldova), vol 3/XVI, documentele nr. 17 (1572, decembrie 13), 18, 19, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31 (1573, mai 10, Iași). În documentul nr. 39 (1574, martie 12, Iași) în sfat, apare pentru prima oară, în locul lui Gîrlea, Ieremia — portar de Suceava.

[4] N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*. București, 1971, p. 265. Prima însemnare în documentele interne, a hatmanului, ca membru al sfatului domnesc, apare la 7 martie 1584, pentru dregătorul Andrei.

[5] Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 308.

În legătură cu boierul Bilăi se păstrează mai multe știri. Astfel, începînd cu data de 13 decembrie 1572 și pînă la 10 mai 1574, el figurèază în sfatul domnesc al lui Ioan vodă, ca stolnic [6]. Grigore Ureche îl amintește pe Bilăi — „vornicul cel mare" — în momentul trădării lui Ioan vodă cel Cumplit (iunie 1574) cînd, împreună cu alți boieri, trece de partea voievodului Petru Șchiopul venit cu ajutor turcesc să ia tronul Moldovei [7]. Mai tîrziu, Ureche pomenește pe Bilăi vornicul, trimis de Petru Șchiopul să „prindă scaunul Sucevii" [8]. Începînd cu data de 5 martie 1575 și pînă lá 21 septembrie 1579, boierul Bilăi face parte din sfatul domnesc, avînd titlul de mare vornic al țării de sus [9], după care, știrile referitoare la el ne lipsesc.

Analiza inscripției ferecăturii de carte de la Băișești prilejuiește cîteva observații interesante. Astfel, re remarcă formele deosebite ale unor cuvinte precum тѣтрои-ваагелъ în loc de тетроєѵаггелъ (tetraevanghel), sau folosirea formei подрожнѧ în loc de подроужнѧ (soție). Pe de altă parte, inscripția precizează gradul de rudenie al celor doi boieri, Gîrlea și Bilăi, informație prețioasă, căci ea nu se mai întîlnește în nici unul din documentele contemporane. Importantă este și mențiunea titlului de *ghitman* (hatman) asupra căreia ne-am oprit deja, la timpul potrivit. Din păcate, aceeași inscripție nu precizează locul unde s-a făcut donația, trimiterea la hramul „Înălțării" fiind insuficientă. Dintre bisericile din Moldova, construite pînă la 1573, care să poarte hramul „Înălțării" și să se fi păstrat pînă în zilele noastre, nu cunoaștem decît biserica mănăstirii Neamț ; dar este la fel de posibil ca donația să fi fost făcută pentru o biserică cu acest hram, azi dispărută. Nici o altă dată nu ne explică apariția ferecăturii de secol XVI pe cartea din 1762 de la biserica de lemn din Băișești, pierzîndu-se orice relație cu Tetraevanghelul donat la 1573.

Cele cinci fragmente ce compun ferecătura sînt lucrate prin ciocănire (tehnica „au repoussé), pe folie de argint cu grosimea de 1 mm, aurită după ciocănire ; fondurile sînt martelate fin în maniera „grénetis", iar faldurile și detaliile de fizionomii sînt gravate mecanic. Starea actuală de conservare a fragmentelor prezintă exfolierea aurului în proporție de 80% [10], tocirea inciziilor pe porțiunile cu cel mai înalt relief (fețele personajelor), precum și puncte verzi care semnalează oxidarea argintului. Dimensiunile plăcuțelor mici : înălțimea variază între 6,6 și 6,8 cm, lățimea fiind de 7,1 cm ; pentru placa din centru : înălțimea = 18,2 cm, lățimea = 15,6 cm.

Cei patru evangheliști, dispuși separat pe plăcuțele din colțurile primei coperți, sînt reprezentați în mărime trei sferturi, orientați spre interiorul coperții, în semiprofil, arătînd, fiecare spre evanghelia pe care o ține într-una din mîini. Sînt înveșmîntați cu tunici antice cu mînecile largi și mantii care le înconjoară trupul, petrecute apoi peste un umăr. De o parte și de alta a aureolei fiecărui evanghelist este înscris numele respectiv, astfel :

Stînga sus : Маѳеи — Matei
Dreapta sus : Лȣка — Luca
Stînga jos : Марько — Marcu
Dreapta jos : Їѡнь — Ioan

---

[6] *D.I.R.*, cit., documentele nr. 17, 18, 19, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 39, 40, 43, 45.

[7] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 189.

[8] *Ibidem*, p. 192.

[9] *D.I.R.*, cit., documentele nr. 60 (1575, martie 5, Iași), 62, 63, 65, 75, 78, 84, 86, 87, 88, 89, 93 (intitulat „mare vornic"), 94, 95, 96, 98 ; în documentul 100 (1577, martie 16, Iași), Petru Șchiopul vinde lui pan Bilăi satul Cămileștii cu loc de mori, în ținutul Tecuciului, pe Bîrlad, contra 400 zloți tătărăști și 8 cai buni ; 117, 122, 127 (sub numele „Ghilău"), 135, 137, 139, 140, 142, 143, 144,150 (fără titlu și denumit Bilăiu), 152,153 (1579, septembrie 21, Iași, fără titlu). Din 1580 (doc. 168, martie 20, Suceava) în timpul lui Iancul Sasul, în sfat apare ca vornic al țării de sus, pan Iurescul. Alte date cu referire la boierul Bilăi — v. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 293—294.

[10] Se mai păstrează urme pe fețele apostolilor, la marginea veșmintelor, în zona inscripției, a aureolelor și a chenarelor plăcilor cu evangheliștii.

Placa mai mare din centru redă, după cum am mai arătat, scena „Înălțarea Domnului" (foto 2).

Foto 2 : placa din centru cu scena „Înălțarea Domnului".

Date iconografice asupra acestui moment din Noul Testament nu apar în evangheliile după Matei și Ioan, iar la Marcu și Luca, ele sînt foarte sumare : Marcu (16,9) — „Deci Domnul Iisus, după ce a vorbit cu ei, s-a înălțat la cer și a șezut de-a dreapta lui Dumnezeu" ; Luca (24,51) — „Și pe cînd îi binecuvînta, *s-a despărțit de ei și s-a înălțat la cer*". *Cîteva detalii în plus ne sînt semnalate* în „Faptele Sfinților Apostoli" (1,9—12) : „9. Și acestea zicînd, pe cînd ei (apostolii — n.n.) priveau, s-a înălțat și un nor l-a luat de la ochii lor 10. Și privind ei, pe cînd El mergea la cer, iată doi bărbați au stat lîngă ei, îmbrăcați în haine albe./11. Care au și zis : Bărbați galileeni, de ce stați privind la cer ? Acest Iisus care s-a înălțat de la voi la cer, astfel va și veni, precum l-ați văzut mergînd la cer./12. Atunci ei s-au întors la Ierusalim de la *muntele ce se chiamă al Măslinilor* (s.n.), care este aproape de Ierusalim, o cale de sîmbătă". O serie de imagini din textele aici reproduse, precum : Iisus înălțîndu-se pe nori, cei doi bărbați îmbrăcați în haine albe — înlocuiți mai tîrziu cu doi arhangheli, semnalarea locului unde s-a petrecut momentul înălțării și anume, Muntele Măslinilor, sînt reluate în Erminia de la Athos [11] : „Munte cu mulți măslini. Sus, apostolii uimiți cu mîinile întinse, cu ochii spre cer. În mijlocul lor este Maria între doi îngeri, îmbrăcați în alb, care arată apostolilor pe Cristos ce se înalță. Îngerii țin pergamente desfășurate. Cel din dreapta poartă cuvintele «Galileeni, de ce stați înmărmuriți cu

[11] cf. I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Editura Meridiane, București, 1973, p. 136. Tot aici se prezintă evoluția în timp și spațiu a scenei iconografice.

ochii la cer» ?. Pe cel din stînga citim : «Iisus acesta, care vă părăseşte acum să se înalţe la cer, va veni a doua oară în acelaşi chip cum îl vedeţi acum înălţîndu-se». Deasupra lor, Cristos, stînd pe nori, se înalţă spre cer. E primit de îngeri mulţi cu trompete, timpane şi alte instrumente de muzică".

Deşi în nici una din sursele mai sus citate nu se pomeneşte despre prezenţa Maicii Domnului în acest moment al înălţării lui Iisus la cer, totuşi, ea a devenit indispensabilă în iconografia tradiţională, încă din epoci timpurii, lucru atestat şi de consacrarea ei prin Erminii. Formula iconografică prezentată de Erminia de la Athos este mai încărcată faţă de imaginea aceleiaşi scene, pe ferecătura la care ne referim, pe de o parte pentru că Erminia este gîndită la nivelul tehnicii picturii care oferă posibilităţi mai largi de mobilare a imaginii, în timp ce tehnica argintăriei reclamă sinteza formelor de expresie ; pe de altă parte, există un decalaj serios, în timp, între ferecătura de carte din secolul al XVI-lea şi Erminia de la Athos, alcătuită mai tîrziu, în epoca „academismului" bizantin.

„Înălţarea", aşa cum o vedem pe piesa de la Băişeşti, se citeşte pe două porţiuni inegale : în partea superioară este reprezentat Iisus în medalion, în poziţie şezînd, binecuvîntînd cu mîna dreaptă, în stînga ţinînd un rotulus ; este înveşmîntat cu tunică cu mîneci largi, strînse la încheietura mîinilor, şi mantie ; medalionul lui Iisus este purtat de doi îngeri în zbor. În partea inferioară a imaginii, în axul median, este reprezentată Fecioara Maria, în poziţie de orantă, flancată de doi arhangheli, în semiprofil (cel din stînga) şi profil complet (cel din dreapta) ; aceştia din urmă ridică braţele spre Iisus care se înalţă la cer. De o parte şi de alta a grupului central sînt dispuşi opt apostoli (trei în stînga şi cinci la dreapta) ; ei schiţează diferite gesturi de uimire. Fecioara este înveşmîntată cu tunică şi maforion, arhanghelii cu stihare şi mantii, iar apostolii poartă tunici şi mantii. În spatele grupurilor de personaje din partea inferioară apar stînci (Muntele Măslinilor) reprezentate în stilul convenţional, tipic bizantin.

În afară de inscripţia de danie care înconjoară imaginea, o altă inscripţie, dispusă de o parte şi de alta a medalionului cu Iisus, desemnează scena : ВЗНЄСЄНИЄ (Înălţarea).

Dintr-o privire superficială se poate constata că formula compoziţională a imaginii este echilibrată, inspirînd un calm general. Ce determină însă, acest echilibru şi, în consecinţă, acest calm ? Am reprodus fotografia nr. 2 pe o schiţă aparte, operînd, astfel, o serie de scheme revelatoare. În primul rînd, se constată că imaginea este construită pe trei segmente orizontale, aproape egale. Treimea superioară, limitată la bază de piscurile stîncilor, cuprinde pe Iisus în medalion şi pe cei doi îngeri care îl poartă, toţi trei, înscrişi într-un arc trilobat aplatizat. În celelalte două treimi sînt reprezentaţi Maria, arhanghelii şi apostolii, înscrişi şi ei sub un arc trilobat foarte aplatizat, care subliniază compoziţia tectonică a imaginii. Această schemă a fost realizată prin folosirea, concomitent, a perspectivei ierarhice şi a celei corale. Perspectiva ierarhică se referă la proporţionarea personajelor în funcţie de importanţa lor : astfel, Maria şi arhanghelii au dimensiuni sensibil mai mari decît apostolii, acest fapt, neimplicînd nici un factor legat de spaţiu. Cel de-al doilea tip de perspectivă menţionat, cea corală, încearcă să suplinească lipsa perspectivei geometrice, ignorată de arta bizantină, prin dispunerea etajată a personajelor. Dacă legăm contururile capetelor apostolilor de lîngă Maria, cu cel al umerilor Fecioarei, obţinem un al treilea arc ovasitrilobat, care demonstrează că, în ciuda dublării numărului de apostoli, în partea dreaptă (patru, faţă de cei doi din stînga, cuprinşi în segmentul dintre arce), compoziţia generală nu se dezechilibrează, tocmai datorită folosirii perspectivei corale.

Trasînd cele două diagonale ale dreptunghiului în care este înscrisă scena, observăm că ele se intersectează în dreptul figurii Mariei, iar vîrfurile lor superioare urmează aceiaşi vectori cu cei ai aripilor celor doi îngeri care îl poartă pe Iisus, soluţie compoziţională menită să sublinieze avîntul de înălţare. Împreună cu cele două arce corespondente, determinate de baza medalionului lui Iisus (pentru partea superioară) şi de marginile maforionului Mariei (pentru segmentul inferior), arce necesare în sublinierea elanului de înălţare al lui Iisus, cele două diagonale marcate de aripile îngerilor, au menirea de a contrabalansa impresia apăsătoare pe care o lăsaseră la început cele trei arcuri aplatizate. (Deja, arcul corespunzător apostolilor de lîngă Maria, înlăturase, parţial, acest efect, prin alternarea arcurilor convexe cu cele concave).

În concluzie, din citirea schemei compoziționale a scenei „Înălțarea", de pe ferecătura de la Băișești, se constată simetria ordonatoare în funcție de axul vertical determinat de corpurile lui Iisus și Mariei, centrul compoziției constituindu-l figura Fecioarei. Această simetrie nu este perfect consecventă căci, din fericire, simțul artistic al meșterului a dictat o „digresiune", prin înmulțirea numărului de apostoli în dreapta, față de latura stîngă, fapt ce nu afectează cu nimic echilibrul general al compoziției.

Măiestria meșterului ferecăturii de la Băișești constă nu numai în soluția compozițională aleasă, dar și în tratarea stilistic-decorativă a suprafeței.

Atît tehnica de abordare a materialului, cît și spiritul artistic al epocii — secolul al XVI-lea — au determinat o soluție stilistică concisă. Ea se manifestă în economia de linii pe suprafață, indiferent că este vorba de conturul personajelor, de schițarea fizionomiilor ori de trasarea faldurilor veșmintelor. Ductul liniei este clar, dominînd zonele de umbră pe care le crează relieful obținut prin tehnica ciocănirii. De altfel, în cazul ferecăturii de la Băișești se poate vorbi de preponderența graficului, căci zonele de relief se concentrează doar asupra figurilor, restul suprafeței fiind mai mult gravat. Faldurile veșmintelor au un duct elegant, mai degrabă ondulat decît angulos, sugerînd vag formele corpurilor.

La aspectul estetic general, contribuie tratarea decorativă a fondurilor. Rolul de delimitare al culorilor, din pictură, este suplinit aici de cele două soluții decorative aplicate zonei care desemnează cerul (ori fundalul pe care se profilează siluetele evangheliștilor) — fond punctat fin — și zonei aureolelor, stîncilor și pămîntului — decor de spirale legate între ele, obținute, de asemenea, prin puncte martelate discret.

Datorită caracterelor analizate mai sus, ferecătura de carte descoperită la Băișești se încadrează artei argintăriei moldovenești din sec. al XVI-lea. Trei

Schiță a scenei „Înălțarea Domnului".

ferecături de carte, apropiate ca dată de cea analizată aici, constituie argumente viabile în susținerea acestei afirmații. Ele sînt: ferecătura din 1569, donată de Doamna Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanul, mănăstirii Putna, ferecătura din 1571, donată de boierul Petre Albotă, de asemenea, mănăstirii Putna [12] și, în sfîrșit, ferecătura din 1576, donată de pan Ioan Golăi, mare logofăt și soția sa Ana, ctitoriei lor — Golia, din Iași [13]. Dacă primele două piese ne oferă ca analogie o tratare stilistică asemănătoare (iconografia fiind diferită față de piesa analizată aici), cea de-a treia ferecătură de carte ne prilejuiește posibilitatea unei duble confruntări: iconografică și stilistică. Scena „Înălțării" de pe ferecătura de la Golia respectă același program iconografic descris mai înainte, cu următoarele deosebiri: Fecioara și apostolii au aceleași dimensiuni; apostolii sînt orientați spre arhangheli, nu spre Maria, ca la piesa de la Băișești; gestul de orantă al Fecioarei este mai deschis în cazul piesei de la Băișești. În ceea ce privește însă, tratarea decorativă, întîlnim, în ambele cazuri, același fond punctat — pentru cer — și decorat cu spirale — în cazul stîncilor, observație ce ne duce la ideea identității atelierului care ar fi executat cele două ferecături.

În orice caz, descoperirea piesei de argintărie de la Băișești contribuie la îmbogățirea cunoștințelor în domeniul argintăriei moldovenești din sec. al XVI-lea, capitol omogen și unitar al istoriei artelor decorative din România. Chiar dacă ferecătura de carte donată de frații Gîrlea și Bilăi, boieri din țara de sus, nu impresionează de la început în mod deosebit, din cauza aspectului său modest, la o cercetare mai atentă, calitățile artistice, guvernate de simțul echilibrului și eleganței, sînt revelatoare.

[12] Cele două piese au numerele de inventar 92 și respectiv, 95, și reprezintă ambele, „Coborîrea la Iad" — pe recto, și „Adormirea Maicii Domnului" — pe verso.

[13] cf. Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în țările române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 282, fig. 220.

PRECIZĂRI RELATIVE LA DATA ÎNFIINȚĂRII DEPARTAMENTULUI PRICINILOR STRĂINE ÎN MOLDOVA

DE

S. MĂRIEȘ

Formele de manifestare ale luptei românilor pentru afirmarea autonomiei interne și cucerirea independenței naționale au fost complexe și variate. Apărarea autonomiei jurisdicționale a Principatelor Române în fața oricăror ingerințe străine a stat în centrul atenției guvernelor Moldovei și Țării Românești încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Întărirea autorității instanțelor naționale și înființarea unui tribunal special menit să judece procesele civile sau comerciale dintre un supus străin și un pămîntean s-au încadrat direct în acțiunea complexă de îngrădire a jurisdicției consulare în Principatele Române. Iată de ce precizarea, pe baza unui document inedit, a datei înființării Departamentului Pricinilor Străine în Principate prezintă un interes și o semnificație deosebită.

Dispozițiile tratatelor încheiate de Imperiul otoman cu statele europene în secolele XVI—XIX — așa numitele capitulații — s-au aplicat și în Principatele Române, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în pofida autonomiei lor interne de care s-au bucurat întotdeauna. Inițial, imunitățile și privilegiile capitulare s-au întemeiat pe ideea că legea musulmană, eminamente religioasă, nu putea fi aplicată unei populații creștine. Cînd această teorie era aplicată provinciilor de religie creștină, cum erau Principatele Române, argumentul nu mai era valid, întrucît în aceste țări dreptul musulman nu s-a exercitat nici într-un fel. Totuși, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, după instalarea primelor consulate la București și Iași, agenții străini au invocat drepturile pe care statele respective le-au obținut de la Poartă prin capitulații chiar atunci cînd premiza care a stat la originea acestora nu era valabilă în cazul Principatelor. Astfel, jurisdicția consulară s-a aplicat și în Moldova și Țara Românească în procesele civile, comerciale și penale dintre supușii străini de aceeași naționalitate sau de naționalități diferite [1]. Aceasta nu înseamnă însă că juridicția consulară s-a exercitat în Principate într-un mod similar ca în statele musulmane ale Imperiului otoman. În fapt, la noi, datorită largei autonomii administrative, judiciare, vamale și fiscale, regimul capitulațiilor a cunoscut diferențe substanțiale de aplicare. Pe bună dreptate, fostul mare postelnic al Moldovei, prințul N. Suțu, afirma într-un memoriu inedit: „De fait, ces capitulations n'ont pu être et n'ont jamais été invoquees ni appliquées rigureusement à l'endroit des Principautés" [2].

Diferențele s-au vădit, în special, în cazul proceselor civile, comerciale sau penale dintre un supus străin și un pămîntean. Spre deosebire de Imperiul otoman, unde asemenea procese, mai ales la început, se judecau tot de consuli, în Principate, acestea erau de competența instanțelor pămîntene, în asistența consulului sau a dragomanului consulatului respectiv. Procesele civile sau comerciale dintre un sudit și un autohton au fost judecate întotdeauna de instanțele naționale. În acest scop a fost creată o instanță specială — Departamentul Pricinilor

[1] Vezi S. Mărieș, *Supușii străini din Moldova între anii 1781—1862*, (teză de doctorat), manuscris dactilografiat, p. 75.

[2] Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva N. Șuțu, Mss. 1036, p. 401.

Străine. Departamentul judeca procesele civile dintre sudiţi şi pămînteni, în asistenţa consulului sau a dragomanului consulatului respectiv [3]. Numai în procesele penale dintre sudiţi şi pămînteni, Departamentul Pricinilor Străine se limita la primirea reclamaţiilor şi la completarea actelor. Procesul era trimis apoi spre judecare la Departamentul Pricinilor Criminaliceşti [4]. Instanţa de apel pentru procesele judecate de Departamentul Pricinilor Străine era Divanul Domnesc prezidat de Domn, cea mai înaltă instanţă judecătorească în Principate.

În istoriografia românească, există păreri diferite cu privire la data înfiinţării Departamentului Pricinilor Străine în Moldova.

V. A. Urechia, fixează data de 1813, în vremea domniei lui Scarlat Callimachi, în Moldova [5] şi cu un an mai înainte în Ţara Românească, în timpul domniei lui Nicolae Caragea [6].

I. C. Filitti se raliază acestei opinii [7]. Gh. Ungureanu înlătură, primul, afirmaţia respectivă, dovedind că existenţa Departamentului Pricinilor Străine este atestată documentar încă din anul 1801 [8]. Ulterior, pe baza unei cărţi de judecată dată de Departament, la 28 februarie 1793, (descoperită în Arhivele Statului din Iaşi), C. Turcu fixează înfiinţarea instanţei speciale pentru judecarea proceselor dintre sudiţi şi pămînteni, după tratatul de la Şiştov (1791) [9].

În cele ce urmează, vom încerca, pe baza unui document inedit, să dovedim că, în Moldova, Departamentul Pricinilor Străine a funcţionat înainte de tratatul de Şiştov (1791), modificînd astfel părerea admisă pînă în prezent în istoriografia românească. Este vorba despre o scrisoare inedită, din 18 iunie 1783, adresată de consulul Rusiei din Iaşi, Severin, agentului consular austriac din Principate, Ig. St. Raicevich. Documentul se află în Biblioteca Academiei R.S.R., în arhiva agenţiei consulare austriece din Bucureşti [10]. Prin scrisoare, consulul rus informa pe agentul consular austriac din Bucureşti că va înştiinţa Departamentul Pricinilor Străine din Iaşi de tot ceea ce Raicevich i-a comunicat referitor la procesul lui Demeter Saphir (sic). Din alte documente, se constată că Demeter Saphir era negustor grec, fostă „raia" a Porţii, şi că devenise, în urma cererii sale, din 12 iulie 1779, cetăţean austriac [11]. Documentul atestă, deci, existenţa Departamentului încă din 1783, ceea ce coboară cu 10 ani data ştiută pînă în prezent. Nu se dau alte informaţii cu privire la procesul suditului austriac Saphir, judecat de Departament în 1783, la care a asistat, probabil, consulul rus, căci cel austriac nu era încă recunoscut oficial la acea dată. Documentul prezintă o netăgăduită valoare. Presupunem că instanţa respectivă a existat chiar anterior anului 1783. Înfiinţarea acesteia poate fi pusă în legătură cu stabilirea consulatului rus (1781) şi a Agenţiei consulare austriece (1782) în Principate, cînd s-a simţit necesitatea unei asemenea instanţe. Autonomia internă a Principatelor Române nu era com-

---

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XIX$_2$, p. 621—622; vezi şi T. G. Bulat, *Varia*, în „Arhivele Basarabiei", an. III, nr. 4 (oct.—dec.), 1931, p. 291—293.

[4] *Gh. Ungureanu, Justiţia în Moldova (1741—1832), Iaşi, 1934, p. 55, 58.* Pentru exemple vezi Arh. St. Iaşi, Condici K/342, f. 14.

[5] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, X, B, p. 330.

[6] *Ibidem*, vol. X, A, p. 470.

[7] I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, Bucureşti, 1915, p. 20.

[8] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 53—54.

[9] C. Turcu, *Arhiva Departamentului Pricinilor Străine, 1824—1832*, în „Îndrumător în Arhivele Statului din Iaşi", vol. II, Bucureşti, 1956, p. 26. Cartea de judecată din 29 februarie 1793 în procesul dintre spătarul Constantin Paladi şi vechilul mănăstirii Nicoriţa din Iaşi pentru moşiile Bicani şi Balosineşti pe Simila, ţinutul Tutova. I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. IV, 345—346.

[10] Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Agenţiei consulare austriece din Bucureşti, pachet MDCCCLXXIII/182, original limba franceză.

[11] *Ibidem*, pachet MDCCCLXXII/2. În 1766 Saphir Demeter este menţionat printre negustorii lipscani din Moldova debitori ai firmei prusiene Reitemeyer din Magdeburg. Vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, 1895, p. 387. La 22 ianuarie 1784, Demeter Constantin Saphir cerea, printr-un memoriu adresat împăratului Austriei, ca, atît el cît şi alţi negustori sudiţi imperiali, să fie scutiţi de plata unei vămi mai mari de 3% în Principate. *Ibidem*, pachet MDXXXCXX/281.

patibilă cu prezența unor judecători musulmani, care să judece procesele dintre sudiți și supușii musulmani ai Porții, cum se proceda în restul Imperiului otoman. Deosebirile de religie erau un puternic impediment ca un nemusulman să fie judecat de un cadiu. Probabil, datorită autonomiei judiciare de care se bucura Moldova și Țara Românească, precum și din considerente de ordin religios, a fost înființată instanța specială de judecare a proceselor dintre supușii străini și pământeni, care a funcționat neîntrerupt pînă la Regulamentul Organic. Prin Regulamentul Organic al Moldovei se desființează Departamentul Pricinilor Străine și se hotărăște că supușii străini sînt justițiabili de instanțele locale, pentru „toate pricinile și judecățile" pe care le au cu pământenii. Unele din atribuțiile fostei instanțe pentru judecarea proceselor sudiților cu pământenii (cele administrative) au fost preluate de Secretariatul de Stat al Moldovei [12] (Postelnicia), iar cele judiciare au trecut în competența tribunalelor obișnuitie ale țării, care urmau să judece și pe supușii străini din Principate în pricinile pe care le aveau cu pământenii [13].

În anexă, publicăm documentul inedit pe care ne-am întemeiat demonstrația.

ANEXA:

Iași, 1783 iunie 18. Severin către Raikevich.

„Monsieur !

J'ai reçu les deux lettres datées le 21 de ce mois, dont Vous m'avez honoré. Je ne tarderai pas de rendre compte au Departament des affaires étrangères de tout ce que Vous avez sû me dire concernant l'affaire de Demeter Sáphir.

Mons. Ochsner part d'ici et saura Vous dire en detail comment il a terminé ses affaires. J'ai reussi en tant qu'il été possible. Je vous remercie infiniment de la confiance que Vous avez en moi et l'amitié que Vous me portez. Je suis faché de n'avoir pu Vous en donner de mon côté quelque preuve essentielle pour cette fois-ci, sauf un petit conseil à Mr. Ochsner. Dans une quinzaine de jours je coute d'avoir la satisfaction de Vous revoir, si d'ailleurs quelque affaire imprevue ne m'en retient, et Vous prie en attendant de recevoir mes assurances d'une parfaite estime et consideration avec lesquelles j'ai l'honneur d'etre Monsieur,

Votre très humble et très obeissant serviteur

J. SEVERIEN".

Bibl. Acad R.S.R., Arhiva Agenției consulare austriece din București, pachet MDCCCLXXIII/182, orig. lb. franceză.

[12] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 53.

[13] Vezi art. 297, cap. VIII al Regulamentului Organic al Moldovei, în *Analele parlamentare*, tom. I_2, p. 199.

PRINCIPATELE ROMÂNE ŞI SISTEMUL VAMAL OTOMAN LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ADRIAN MACOVEI

În climatul libertăţilor comerciale instaurat în sud-estul Europei după 1829, Moldova, ca, dealtfel, şi Ţara Românească, avea să cunoască, comparativ cu etapa istorică anterioară, o dezvoltare economică fără precedent. Abolirea monopolului otoman asupra principalelor produse ale celor două ţări române şi integrarea comerţului lor în circuitul european a avut consecinţe atît pe plan economic, cît şi pe plan social.

Întocmit, adoptat şi pus în aplicare în ambianţa unei ideologii economice liberale, ce s-a manifestat cu precădere după instaurarea domniilor pămîntene, Regulamentele organice ale Moldovei şi Ţării Româneşti au însumat o serie de prevederi care au reflectat sensul imprimat dezvoltării celor două ţări în perioada istorică precedentă, statuînd măsuri menite să contribuie la propăşirea lor sub raport economic. Comerţul — privit ca singurul izvor de prosperitate — a fost declarat liber, orice produs putînd fi exportat, cu excepţia cerealelor în anii cu recolte slabe, în vederea asigurării aprovizionării populaţiei. Interzicerea importului mărfurilor „vătămătoare locuitorilor şi ţinătoare industrii", ca şi a obiectelor de „un lux dărăpănător", a reprezentat o palidă încercare de a proteja, în primul caz, produsele meşteşugăreşti şi industriale autohtone, iar, în al doilea caz, de a limita scurgerea de capital peste hotare. Deschiderea porturilor de la Dunăre vaselor tuturor ţărilor care se aflau în relaţii paşnice cu Poarta, garantarea tranzitării teritoriului Principatelor Române — fără nici o obligaţie fiscală — a mărfurilor străine, alături de o serie de stipulaţii privind comerţul intern, între care cea mai însemnată a fost desfiinţarea taxelor vamale care s-au perceput în interiorul celor două ţări, au constituit cele mai importante prevederi regulamentare în materie comercială.

Regimul libertăţilor comerciale instaurat în Principatele Române la începutul deceniului al IV-lea al secolului trecut avea însă să fie îngrădit de menţinerea stării de dependenţă din punct de vedere politic faţă de Poarta otomană, care excludea încheierea unor acorduri comerciale bilaterale cu terţe ţări, fiind, în general, determinate să se alinieze intereselor Puterii suzerane şi, uneori, chiar şi celei protectoare. De aici şi restrîngerea posibilităţilor de promovare a unei politici vamale proprii, pusă în slujba propăşirii economice a Ţării Româneşti şi Moldovei, neputînd fi depăşite, în această direcţie, limitele autonomiei administrative de care s-au bucurat.

Totuşi, autonomia vamală relativă a Principatelor Române datorată, în bună măsură, noii situaţii politice dobîndite după anul 1829, ca şi opoziţia Austriei — una din cele mai însemnate partenere comerciale a celor două ţări române — au făcut ca prevederile tratatului Ponsomby, încheiat în 1838 între Turcia şi Anglia, la care au aderat apoi şi alte ţări europene, să nu se aplice integral Moldovei şi Ţării Româneşti. În compensaţie, prin tratul citat, Porţii i s-a recunoscut dreptul de a majora taxele vamale de la 3% ad **valorem**, la 5% la import şi 12% la export, în schimbul desfiinţării vămilor interne. Modul de percepere a acestora însă, în cazul Principatelor Române, ar fi constituit o măsură vexatorie pentru Vistieri-

ile lor, întrucît nu numai că nu ar fi beneficiat de sporul amintit, dar, în unele cazuri, nu ar fi putut încasa nici cei 3%, taxă vamală la import-export stabilită prin tratatul comercial încheiat între Rusia şi Turcia în 1783.

În sfîrşit, nu trebuie omis un alt aspect specific perioadei la care ne referim, cel al legăturilor comerciale întreţinute de-a lungul veacurilor între cele trei ţări române care au prefigurat formarea pieţei naţionale româneşti. Orientarea ireversibilă din punct de vedere economic a Transilvaniei spre Moldova şi Ţara Românească a determinat ca, în climatul progresului general al acestora din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar mai ales din prima jumătate a celui următor, ritmul schimbului de mărfuri să înregistreze nu numai o intensificare, ci şi o accentuată diversificare. Adăugînd la acestea poziţia geografică, ca şi factorul de etnogeneză comună, se poate afirma că deşi aflate sub o dominaţie politică străină si în ciuda hotarelor administrative existente, în ţările române s-au conturat încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea elementele principale de constituire a pieţei naţionale româneşti.

Un pas important în această direcţie a fost realizat în 1846, cînd, la 30 ianuarie, s-a semnat la Iaşi convenţia de unificare vamală dintre Moldova şi Ţara Românească, care a consfinţit, pe plan juridic, înfăptuirea pieţei unice a celor două ţări române, moment de o însemnătate deosebită pentru întemeierea statului român modern. Ea a constituit rezultatul contopirii intereselor comerciale în condiţiile situaţiei economice şi social-politice a Principatelor Române către mijlocul secolului al XIX-lea, care au influenţat direct realizarea unei entităţi economice specifică Moldovei şi Ţării Româneşti. Formarea pieţei unice s-a desfăşurat în cadrul unui proces evolutiv care a demonstrat, în noua conjunctură de după 1829, necesitatea sincronizării intereselor economice ale celor două ţări surori [1].

Deşi nu a format obiectul vreunei prevederi a convenţiei, acţiunea concertată a celor două guverne de majorare a tarifelor vamale soldată, în final, cu succes, poate fi calificată drept o victorie de prestigiu a diplomaţiei româneşti şi un nou pas, după realizarea unificării vamale, pe calea recunoaşterii şi lărgirii autonomiei Moldovei şi Ţării Româneşti.

Această reuşită a putut avea loc numai în condiţiile intereselor economice comune Principatelor Române, cînd temelia înfăptuirii pieţei naţionale a fost deja pusă şi cînd, în faţa pretenţiilor justificate de temeinicia unor drepturi formulate încă înainte de anul 1848, nu s-au putut opune — cu o singură excepţie doar — nici una din puterile europene, a căror interese erau orientate spre sud-estul continentului.

Acţiunea convergentă, unită, a celor două ţări române pentru dobîndirea dreptului de ridicare a tarifelor vamale, inspirată, desigur, şi de spiritul convenţiei de unificare vamală, au dat putere şi greutate intervenţiilor preliminare pentru satisfacerea acestui deziderat. Este de la sine înţeles că existenţa unei entităţi economice distincte, fundamentată odată cu aplicarea actului din 1846, a impus şi înlăturarea unor obstacole din calea promovării unei politici vamale independente, care au generat prejudicii financiare deloc neglijabile. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că, după 1848, încercările de modernizare şi înzestrare a ţării cu instituţii noi — activitate în care s-a remarcat mai ales domnitorul Moldovei, Gr. Al. Ghica — alături de prezenţa trupelor de ocupaţie, presupuneau mari cheltuieli, care au secătuit finanţele Principatelor. Aşa se explică iniţiativa domnitorului moldovean care, la 27 februarie 1850, argumenta într-o scrisoare adresată marelui vizir, Reşid-Paşa, necesitatea instituirii unor impozite care să procure mijloacele băneşti în vederea reorganizării unor servicii publice. Pentru a nu apăsa marea masă a contribuabililor, Gr. Al. Ghica a considerat că unica sursă menită să realizeze în mod echitabil şi pe cale legală noi venituri statului, o constituie impunerea vînzării cu amănuntul a zahărului, cafelei şi a ceaiului, al căror consum se restrîngea — aluzia domnitorului este evidentă — la „un cerc limitat şi de netrecut" [2]. Hotărîrea, avînd şi girul Adunării Obşteşti a Moldovei, nu a putut fi, în cele din urmă, pusă în practică. La protestele Angliei, Franţei, Ţărilor de Jos,

[1] Pentru detalii, vezi Adrian Macovei, *Unificarea vamală dintre Moldova şi Ţara Românească*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie" A.D. Xenopol", tom. VIII (1971), p. 201—244.

[2] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica, vv., I Acte, nr. 354.

ai căror reprezentanţi de la Constantinopol au interpretat perceperea acestor accize drept o majorare a taxelor vamale la articolele respective [3], Poarta, printr-o scrisoare vizirală, a cerut lui Gr. Al. Ghica să se abţină de la aplicarea acestei dispoziţii fiscale, sugerîndu-i însă, să o transfere în cadrul drepturilor ridicării tarifelor vamale garantate Principatelor prin tratatele comerciale existente între Imperiul otoman şi unele puteri europene [4]. Or, trecerea necondiţionată a regimului vamal al Principatelor Române sub incidenţa tratatului Ponsomby ar fi însemnat, pe lîngă imense pierderi băneşti, o lovitură nimicitoare dată exporturilor româneşti, precum şi integrarea totală în cadrul regimului vamal otoman, cu alte cuvinte, renunţarea la autonomia vamală a Moldovei şi Ţării Româneşti.

Încercări nereuşite aveau să întreprindă Gh. Bibescu şi Mihai Sturza pentru majorarea taxelor vamale la import-export de la 3% la 5% [5]. Angajamentul Rusiei, făcut, bineînţeles, din oportunitate politică, şi menţionat în tratatul comercial încheiat cu Turcia la 30 aprilie 1846, de a recunoaşte dreptul Ţării Româneşti, Moldovei şi Serbiei pentru a percepe o taxă vamală de 5% la mărfurile de proveniență rusească [6], avea să semnifice o breşă realizată în concepţia generală a timpului, potrivit căreia, aşa cum a subliniat şi A. D. Xenopol, Principatele Române, deşi tributare, nu figurau în convenţiile comerciale încheiate de Poartă cu alte puteri, care însă „aveau tot interesul de a ne considera şi pe noi ca legaţi prin aceste convenţii" [7]. De altfel, în afară de protestele vehemente ale Prusiei şi Austriei, provocate de intenţia lui Mihai Sturza de a da curs prevederilor art. XVI din amintitul tratat, Guéroult, aprecia că existenţa unui cordon vamal între Moldova şi Turcia însemna, în cazul acesta, „negarea directă a unei suzeranităţi", poziţie ce s-ar cuveni a fi încurajată şi consolidată, căci dacă urcarea tarifului vamal de la 3% la 5% nu reprezintă o sensibilă majorare, în schimb — conchidea consulul francez de la Iaşi — constituie o declaraţie de independenţă, din moment ce Moldova poate să-şi reaşeze taxele vamale fără asentimentul Puterii suzerane, care-i oferă şi posibilitatea de a încheia tratate cu o ţară vecină şi, astfel, să se „încorporeze, din punct de vedere comercial, Rusiei" [8].

Reluarea demersurilor privind majorarea tarifului vamal al Principatelor Române avea să fie declanşată la scurt timp după desemnarea domnitorilor convenţiei de la Balta-Liman. Această problemă de interes major pentru finanţele Ţării Româneşti şi Moldovei a format obiectul unei discuţii provocată de Barbu Ştirbei în una din întrevederile avute cu Fuad-Efendi.

Într-o scrisoare din 18/30 martie 1850 trimisă lui Gr. Al. Ghica, domnitorul Ţării Româneşti îşi exprima opinia că, întrucît interesele comune reclamă un acord perfect privind obţinerea dreptului de aplicare şi Principatelor Române a tarifelor menţionate în tratatele comerciale încheiate de Turcia cu diverse ţări europene, demersurile concertate, pentru atingerea acestui scop trebuie să fie simultane şi imediate, aşa cum dealtfel, îl sfătuise şi comisarul turc al trupelor de ocupaţie, care recunoscuse justeţea pretenţiilor formulate de Barbu Ştirbei în numele celor două ţări surori [9]. Cu acelaşi prilej, el a supus observaţiilor lui Gr. Al. Ghica proiectul unei scrisori ce urma a fi expediată lui Aali-Paşa, separat de către fiecare domnitor, în care Barbu Ştirbei s-a rezumat să motiveze necesitatea majorării taxelor vamale numai la import, dictată, pe

[3] *Loc. cit.*, nr. 366, 371.

[4] *Loc. cit.*, nr. 374, 380, 382, 387.

[5] Pentru detalii, vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, Bucureşti, 1915, p. 371—374, 567—568; Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, vol. I, Bucureşti, 1893, p. 158—159, 166—168; vol. II, Bucureşti, 1894, p. 120—121; N. Corivan, *Rusia şi lupta Moldovei pentru emanciparea de sub tariful vamal turcesc în perioada Regulamentului Organic*, în „Analele româno-sovietice", an. XVII (1963), nr. 2, p. 120 şi urm.

[6] D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. I, Bucureşti, 1900, p. 351—352.

[7] A. D. Xenopol, *Studii economice*, Iaşi, 1879, p. 65.

[8] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1 500, f. 50—51; Hurmuzaki, *Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze*, vol. XVIII, Bucureşti, 1916, p. 41, 46.

[9] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 343.

lîngă actul de nedreptate a nerecunoaşterii acestui drept pînă atunci, şi de starea critică în care se aflau finanţele ţării. Cît priveşte însă taxa de export, se propunea ca aceasta, avînd în vedere încurajarea „industriei agricole", să rămînă la acelaşi nivel [10].

Rezervîndu-şi dreptul de a reveni cu un răspuns definitiv, Gr. Al. Ghica a împărtăşit, în linii mari, punctele de vedere ale autorului scrisorii citate, căruia însă, pentru alcătuirea unei motivări mai consistente, i-a sugerat lectura unui memoriu al predecesorului său, Mihai Sturza, pe care i l-a trimis în copie şi care cuprindea — după aprecierea domnitorului moldovean — „consideraţii de mare interes pentru aceste ţări", bazate pe argumente convingătoare [11].

Explicaţia abţinerii lui Gr. Al. Ghica de a-şi preciza imediat poziţia în legătură cu problema în discuţie s-a datorat, pe de o parte, insuficientei claritäţi a modului în care Barbu Ştirbei a expus în proiectul scrisorii revendicările amintite şi care nu puteau satisface pe deplin interesele Principatelor Române, iar pe de altă parte, adoptarea nivelului tarifar vamal al tratatelor comerciale încheiate de Turcia trebuia să aibă loc numai în condiţiunile garantării unui profit maxim pentru Moldova şi Ţara Românească şi fără ca acestea să fie considerate ca încadrate sistemului vamal otoman. De această dată, poziţia lui Gr. Al. Ghica a fost inspirată de unul din memoriile lui Mihai Sturza — cel din 10 decembrie 1840 — care, prin obiecţiile judicioase, formulate pe marginea aplicării şi în Principatele Române a tratatelor comerciale încheiate de Poartă în 1838 şi în anii următori cu unele ţări europene, i-a îngăduit succesorului său, în condiţii cu totul deosebite, nu numai să le reediteze, ci să le şi completeze, adaptîndu-le noilor împrejurări politice de la mijlocul veacului trecut.

În esenţă, se punea chestiunea dacă Principatele Române vor beneficia integral de regimul tarifar vamal majorat, în situaţia în care vămile otomane percepeau taxele vamale defalcat: 3% în momentul importului şi, apoi, încă 2% la desfacerea mărfurilor, iar la export, un procent de 9% achitat la locul achiziţiei, plus 3% în momentul încărcării în porturile turceşti. În afară de pierderile considerabile pe care le-ar fi înregistrat atît comerţul de export, cît şi fiscul românesc, în cazul adoptării necondiţionate a acestui tarif, vămile Principatelor aveau să devină subordonate, în mod automat, sistemului vamal otoman, pe cînd, primele, dintotdeauna — scria Gr. Al. Ghica lui Duhamel — au fost recunoscute ca independente [12]. Ba, mai mult, domnitorul moldovean a considerat că, pe lîngă nişte avantaje cu totul iluzorii, aplicarea fără nici o rezervă, integrală sau parţială, a tarifelor prevăzute în tratatele comerciale ale Puterii suzerane poate avea implicaţii negative şi în ceea ce priveşte independenţa administrativă internă a Principatelor [13]. Desigur, în acest caz, Gr. Al. Ghica a avut în vedere cuprinsul art. 79 din Regulamentul Organic care, la paragraful al III-lea, consfinţea dreptul Adunării Obşteşti Obişnuite de a hotărî nivelul taxelor vamale „în chipul cel mai folositor pentru ţară" [14].

Plecînd de la aceste considerente, domnitorul moldovean era de părere că *numai negocierile purtate la Constantinopol vor putea rezolva, în sens pozitiv*, aplicarea şi în Ţara Românească şi Moldova, diferenţiat şi, totodată, în afara sistemului vamal otoman, a regimului tarifar ce a însoţit tratatele comerciale încheiate de Poartă. În acest sens, trebuiau urmărite două obiective, şi anume: dreptul Principatelor Române de a încasa integral de la toţi negustorii, indiferent de naţionalitate, taxele vamale mărite la 5% pentru mărfurile importate, precum şi — pentru a nu prejudicia exporturile produselor româneşti — dreptul de a fixa tariful de 5% la export în loc de 12%. Cu misiunea realizării lor pe calea trata-

[10] *Loc. cit.*, vezi anexa.

[11] Loc. cit., nr. 341; pentru *Mémoire concernant des tratés de commerce existant entre la Porte et les diverses Puissances, envisagés dans leurs rapports avec l'état des choses en Moldavie*, vezi Hurmuzaki, *op. cit.*, Suplimentul I la vol. VI, Bucureşti. 1895, p. 284—288; cf. D. Ciurea, *Civilizaţia în Moldova în perioada 1832—1849*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. XIII (1976), p. 6.

[12] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 376.

[13] *Loc. cit.* nr. 373, 379.

[14] „Analele parlamentare ale României", tom. I_2, Bucureşti, 1893, p. 98.

tivelor a fost delegat din partea Moldovei N. Mavrocordat, ginerele lui Gr. Al. Ghica [15].

Împărtăşind întru totul punctele de vedere ale colegului moldovean, Barbu Ştirbei l-a desemnat pe Miltiadis Aristarchi care, în colaborare cu reprezentantul Moldovei, urma să trateze, la Constantinopol, condiţiunile aplicării tarifelor vamale majorate, servindu-se, ca bază de discuţii, de conţinutul art. XVI al convenţiei comerciale dintre Rusia şi Imperiul otoman din 1846, precum şi a firmanului obţinut, în octombrie 1843, de Gh. Bibescu în acelaşi scop, dar a cărui aplicare a fost anulată [16].

În vederea reuşitei, misiunea trimişilor celor două ţări române a fost atent pregătită de Gr. Al. Ghica, iniţiatorul unei susţinute corespondenţe, prin care a solicitat sprijinul atît al cancelarului Nesselrode, al diplomaţilor Rusiei de la Bucureşti şi Constantinopol, al reprezentanţilor Angliei şi Franţei în capitala otomană, cît şi al unor membri ai guvernului tur, în frunte cu marele vizir [17]. Din toate piesele citate şi cercetate, alături de pledoaria sobră şi concisă a domnitorului moldovean pentru recunoaşterea unor drepturi pe care numai situaţia politică de dependenţă a Principatelor le-a obligat să apeleze la masa tratativelor, rezultă cu pregnanţă consensul şi poziţia unitară a celor două ţări surori pentru realizarea unor interese comune.

Exista însă o piedică serioasă pe care cei doi domnitori au prevăzut-o : opoziţia Austriei. Ca şi la încercările anterioare, ale lui Gh. Bibescu şi Mihai Sturza, cînd a şi constituit factorul principal ce a provocat anularea firmanului prin care Turcia recunoscuse ţărilor româneşti, în 1843, dreptul de a ridica, în anumite condiţiuni, taxele vamale de la 3% la 5%, şi de această dată era de aşteptat ca Imperiul habsburgic — ale cărui interese economice în Principate erau recunoscute — să reacţioneze în consecinţă. Dacă Barbu Ştirbei nutrise speranţa că Austria va renunţa treptat la intenţiile sale declarate de a obţine un privilegiu excepţional, în detrimentul altor ţări, prin care şi nivelul taxelor vamale româneşti să rămînă nemodificate numai pentru supuşii ei [18], în schimb, Gr. Al. Ghica, s-a dovedit mai circumspect, plănuind ca tratativele hotărîtoare pentru recunoaşterea viitorului tarif vamal să fie purtate cu internunţiul de la Constantinopol şi nu direct cu guvernul austriac [19].

O exceptare de la noul regim vamal proiectat nici nu putea fi concepută, căci ar fi atras după sine „în mod inevitabil — scria domnitorul moldovean lui Titow — o perturbare ale cărei rezultate nu pot fi calculate şi va deveni o sursă de fronde la adresa comerţului ţării" [20]. Dealtfel, chiar Turcia s-a declarat, de la bun început, partizana punctului de vedere a lui Gr. Al. Ghica. Reşid-Paşa îi comunicase acestuia, la 17/29 aprilie 1850, că diplomaţii acreditaţi la Constantinopol pe care i-a consultat şi-au exprimat acordul în unanimitate pentru înlăturarea abuzului — cum îl calificase marele vizir — privind neaplicarea şi în Principatele Române, la timpul cuvenit, a tarifelor vamale majorate prevăzute în tratatele comerciale. În acest sens, Reşid-Paşa a atras atenţia internunţiului că poziţia Moldovei şi a Ţării Româneşti faţă de comerţul austriac este similară celei a Turciei înainte de încheierea tratatelor comerciale, adică libere de a institui „impozite de tot felul" şi deci, revendicarea unor avantaje de către guvernul de la Viena, care îşi manifestase mai de mult dorinţa de menţinere a vechilor stări de lucruri în Principatele dunărene, nu avea nici un temei fundamental [21].

După informaţiile documentare de care dispunem, se pare că N. Mavrocordat [22] a avut rolul principal în obţinerea unui rezultat favorabil Principatelor Române. Din rapoartele săptămînale, în număr de cinci, pe care le-a trimis lui Gr. Al. Ghica, rezultă că reprezentantul Moldovei şi-a asigurat, în urma întrevederilor

[15] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 373.
[16] *Loc. cit.*, nr. 385.
[17] *Loc. cit.*, nr. 374, 376, 380, 382, 388, 395, 399.
[18] *Loc. cit.*, nr. 343.
[19] *Loc. cit.*, nr. 373.
[20] *Loc. cit.*, nr. 382.
[21] *Loc. cit.*, nr. 387.
[22] Între altele, lui i se încredinţase şi misiunea de a combate atmosfera potrivnică creată lui Gr. Al. Ghica la Constantinopol de ex-domnitorul Mihai Sturza (*loc. cit.*, nr. 412, 419).

avute, sprijinul unor oficialități turce ca și a unor diplomați străini acreditați la Constantinopol [23]. Este interesant de remarcat că, chiar de la stabilirea primelor contacte, N. Mavrocordat a reușit să determine pe Fuad-Efendi și Aali-Pașa să-și dea acordul cu privire la chestiunile esențiale pe care trebuia să le cuprindă firmanul ce urma să fie redactat pentru recunoașterea condiționată a dreptului Principatelor Române de a majora tariful lor vamal. Atît marele vizir, cît și ministrul de externe turc au consimțit ca taxele vamale de 5% la import să revină în exclusivitate Vistieriilor celor două țări române, autoritățile centrale ale acestora să stabilească singure și în favoarea fiscului, nivelul taxelor la export, deși în firman se preconiza urcarea lor la 12%, iar mărfurile austriece să nu fie exceptate de la noul tarif vamal [24].

Cu toate acestea însă, așa cum rezultă din proiectul firmanului, pe care cei doi domnitori l-au cunoscut [25], ca și din redactarea finală a acestuia, în cele din urmă, Austria și-a impus punctul de vedere în fața sultanului, devenind beneficiara unei poziții privilegiate. În conformitate cu prevederile actului amintit, diferența dintre vechiul și noul tarif urma să fie suportată de către cumpărător, în cazul mărfurilor importate de negustorii supuși austrieci, iar pentru mărfurile exportate, de vînzător. În această direcție deci, străduințele lui N. Mavrocordat nu au fost încununate de succes [26]. Dealtfel, după repetate încercări, el a reușit să aibă doar o singură întrevedere și atunci numai cu unul din funcționarii internunțiatului, însărcinat cu afaceri al Austriei în capitala Turciei, de la care s-a ales cu promisiuni și nimic concret privitor la consimțămîntul curții de la Viena de a adera la noul tarif vamal românesc, astfel că negustorii supuși austrieci ar fi urmat să beneficieze de o situație privilegiată chiar și față de cei ai Puterilor suzerane și protectoare [27].

Ca și în Țara Românească, firmanul a ajuns în Moldova spre sfîrșitul lunii iunie 1850, adus de N. Mavrocordat. Înțeleși în prealabil, domnitorii s-au abținut de la o lectură solemnă, conform vechiului obicei [28], însărcinînd Sfaturile Administrative ale celor două Principate să stabilească detaliile de aplicare simultană și să dispună publicarea, în rezumat, a conținutului lui [29].

Procedînd în consecință, acestea s-au declarat de acord cu fixarea și la export, începînd de la 1 septembrie 1850, a unei taxe de numai 5%, iar pentru surplusul de venit, să fie încheiate contracte adiționale cu C. Ciocan, care oferise, peste suma cu care i-a fost adjudecat venitul vămile unite ale Principatelor Române în 1847, 60 000 galbeni (1 890 000 lei) pe fiecare an, din care Moldovei, conform convenției de unificare vamală, i-au revenit 20 000 galbeni, iar restul Țării Românești [30].

Este interesant de remarcat faptul că, atît în condițiile alcătuite pentru arendarea surplusului rezultat în urma noului tarif vamal majorat, cît și în textul firmanului publicat în rezumat, situația privilegiată a negustorilor supuși austrieci nu a fost menționată [31]. Este adevărat însă că antreprenorul venitului vămilor uni-

[23] Fuad-Efendi, Aali-Pașa, generalul Aupick, Stratford-Canning ș.a., *(loc. cit.*, nr. 430, 435, 450).

[24] *Loc. cit.*, nr. 412.

[25] *Loc. cit.*, nr. 393, 449, 470.

[26] În raportul său din 30 mai 1850, N. Mavrocordat relata lui Gr. Al. Ghica că, în una din întrevederile avute cu Aali-Pașa, ar fi adus în discuție și ideea de unire a Moldovei și Țării Românești, care este vehiculată în cele două Principate Române, la care ministrul de externe turc ar fi răspuns că îi este cunoscut acest lucru, dar că i se pare irealizabilă *(loc. cit.*, nr. 430). Nu putem aprecia veridicitatea celor raportate de trimisul lui Gr. Al. Ghica la Constantinopol, întrucît, pînă la noi dovezi documentare, afirmația rămîne singulară.

[27] *Loc. cit.*, nr. 450.

[28] *Loc. cit.*, nr. 471.

[29] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1 500, f. 158; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1 692/1850, f. 2.

[30] *Loc. cit.*, f. 13, 30; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1 500, f. 165.

[31] „Buletin foaie oficială", an. XVIII (1850), nr. 61 din 4 august, p. 244; Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 1 692/850, f. 62.

te a obţinut, spre sfîrşitul lunii octombrie, din partea Vistieriei Moldovei, ca şi a celei a Ţării Româneşti, o dezlegare potrivit căreia dacă sudiţii austrieci „ar arăta vreo împotrivire de a plăti vama de cinci la sută, atunci de le dînşii se va lua numai trei la sută vamă şi adausul de doi la sută" fie de la cumpărător, în cazul mărfurilor importate, fie de la vînzător, pentru cele exportate, „neîngăduindu-i-se nici ieşirea sau intrarea mărfii mainainti de a se asigura plata vămii pe deplin cu chipul arătat mai sus" [32]. Departe de a constitui un indiciu că guvernele celor două Principate Române s-au resemnat, recunoscînd situaţia avantajoasă de care a beneficiat Austria, această dezlegare, dată după încheierea contractelor adiţionale cu arendaşul vămilor unite, confirmă intenţiile Rării Româneşti şi Moldovei de a nu îngădui excepţii, decît *in extremis*, de la aplicarea tarifului vamal majorat şi, în parte, o ignorare tacită a prevederilor inserate în firman pentru acest caz.

În scurt timp, dealtfel, cabinetul de la Viena avea să se convingă singur de rezultatele poziţiei privilegiate a negustorilor supuşi austrieci, a căror activitate comercială a avut numai de suferit. Este îndeobşte cunoscut că piaţa celor două ţări române absorbea importante cantităţi de mărfuri finite aduse din Imperiul habsburgic. Desfacerea lor însă avea să devină anevoioasă din moment ce trebuia asigurată încasarea, de la cumpărător, a diferenţei de taxă vamală de 2%. Aceleaşi dificultăţi erau întîmpinate şi la diversele produse exportate în Austria de aceeaşi categorie de negustori. Concluzia, care se impune de la sine, este că prin intervenţiile sale obstrucţioniste, cît şi prin dobîndirea unei situaţii de excepţie, în cele din urmă, Austria nu a putut beneficia, în condiţiile arătate, de o poziţie cu adevărat privilegiată în relaţiile de schimb cu Moldova şi Ţara Românească, căci, pe lîngă prejudiciile create acestora, interesele ei comerciale în cele două ţări aveau să resimtă, deopotrivă — asemenea unei lovituri de bumerang — consecinţe identice.

Încercările pentru a determina acest important partener de schimburi comerciale de a-şi reconsidera poziţia faţă de noul tarif vamal nu au încetat nici după emiterea firmanului şi aplicarea taxelor vamale majorate. Intervenţiile celor doi domnitori, fie direct, fie prin intermediul lui Philippsborn, agentul Ţării Româneşti de la Viena [33], alături de situaţia deloc avantajoasă ce se prefigura legăturilor comerciale dintre Austria şi Principatele Române, au determinat-o pe cea dintîi să renunţe, treptat, de a mai invoca privilegiul ce-i fusese confirmat de către Poartă. În sprijinul celor afirmate mai sus, poate fi citată scrisoarea din 25 iulie/6 august 1850 prin care Barbu Ştirbei îl înştiinţa pe domnitorul Moldovei despre asigurările pe care le are în legătură cu atitudinea Austriei care, dacă nu va recunoaşte oficial aderarea fără rezerve la noul tarif vamal, în schimb, nu va ridica nici un fel de obiecţii [34]. O confirmare a acestei atitudini o constituie nota din 12 noiembrie 1850, adresată lui Gr. Al. Ghica de către consulul general austriac, Eisenbach, ca răspuns la circulara din 29 iulie, prin care guvernul Moldovei a anunţat lapidar reprezentanţele diplomatice despre instituirea noului tarif vamal şi aplicarea lui începînd cu 1 septembrie a aceluiaşi an [35]. Întrucît Eisenbach nu primise încă instrucţiuni ce atitudine să adopte faţă de o asemenea măsură, a cerut *amînarea perceperii taxei majorate de la supuşi austrieci. Cu acelaşi prilej* însă, din ordinul guvernului vienez, a protestat, deoarece recunoaşterea tarifului vamal adoptat, fără a însemna vreo concesiune din partea agenţiei imperiale, nu era considerată decît ca o măsură *de facto*, dictată de împrejurări, care nu înlătură dreptul Austriei, confirmat prin tratate, ca supuşii ei să plătească doar 3% vama de import şi export [36].

Un alt aspect demn de remarcat este că, pe lîngă ignorarea completă a firmanului dat de Poartă, Austria intenţiona să folosească situaţia sa de excepţie, ce-i fusese rezervată, pentru a putea negocia direct cu Principatele Române, recunoaşterea tarifului vamal majorat, în schimbul obţinerii, desigur, a unor avantaje. În acest sens, Eisenbach a cerut lui Gr. Al. Ghica să-i comunice, confidenţial, dacă ar fi de acord ca problema tarifelor vamale, împreună cu alte aspecte ale rela-

[32] *Loc. cit.*, f. 88.

[33] N. Iorga, *Corespondenţa lui Ştirbei-vodă*, vol. I, Bucureşti, 1904, p. 109—110; Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 473, 497.

[34] *Loc. cit.*, nr. 497.

[35] Arh. St. Iaşi, tr. 1 768, op. I 2 017, dosar 668, f. 12.

[36] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 594, vezi anexa A.

ţiilor comerciale dintre Imperiul habsburgic şi Principate, ar putea forma obiectul unor tratative purtate la Bucureşti de către o comisie din care să facă parte şi un delegat al Moldovei, sau, dacă domnitorul moldovean propune alte soluţii, să indice calea care ar duce spre o reglementare a acestora [37]. Reiese cît se poate de limpede că Austria, pe de o parte, a urmărit să evite procedeul restrictiv al modului de percepere a taxei adiţionale de 2%, care prezenta dezavantaje nu numai pentru comerţul românesc, ci şi pentru negustorii ei, iar pe de altă parte, a încercat să folosească şi acest prilej pentru a-şi atinge unul din ţelurile ei mai vechi, de a dobîndi poziţii preponderente şi a subordona economia Principatelor dunărene, care, din acest punct de vedere, în urma unificării vamale, constituiau o entitate economică unitară bine conturată. Desigur că, încheierea unei înţelegeri comerciale, peste capul Puterii suzerane, ar fi însemnat un act de pură independenţă pentru Moldova şi Ţara Românească. Cum însă negocierile proiectate de consulul general austriac, privite prin prisma rezultatelor lor, prezentau un risc prea mare, putînd ameninţa chiar autonomia recunoscută celor două Principate Române, guvernul Moldovei, prin nota din 11/23 noiembrie, prevalîndu-se de dreptul neîngrădit de a introduce diverse impozite sau taxe şi de dispoziţiile firmanului Porţii, rezultat în urma tratativelor purtate la Constantinopol şi a înţelegerilor care au avut loc între guvernul otoman şi unii reprezentanţi străini, a calificat ca neavenite propunerile făcute de Eisenbach, exprimîndu-şi speranţa că la fel ca şi alte puteri europene, curtea imperială va aprecia, de acum înainte, nu numai *de facto*, ci şi *de jure*, dreptul imprescriptibil de a majora taxele vamale [38].

Este dificil să precizăm dacă Imperiul habsburgic a recunoscut oficial, şi cînd anume, noul tarif vamal al Principatelor Române, întrucît nu dispunem de informaţii documentare edificatoare. Sîntem înclinaţi să credem că poziţia tranşantă adoptată faţă de reglementările vamale în vigoare de la 1 septembrie 1850, pe care a apărat-o cu atîta cerbicie, nu a putut fi abandonată brusc, ceea ce ar fi atras după sine o lezare a prestigiului diplomatic. De aceea, Austria a folosit o cale abilă de ieşire din impas, prin utilizarea acelei formule de circumstanţă, de recunoaştere **de facto** a unor drepturi ale Ţării Româneşti şi Moldovei pe care nimeni nu le putea tăgădui. Dealtfel, la 16 decembrie 1851, agentul consular din Iaşi a cerut Vistieriei să i se pună la dispoziţie „tarifa ce există în Moldova lucrătoare pentru exportaţie, precum şi legiuirile atingătoare de manipulaţiile vămilor Moldo-Valahii", fiind solicitate de diferite camere comerciale din Transilvania şi Galiţia [39]. Alături de această informaţie, mai poate fi adăugată o altă dovadă peremtorie în sprijinul aserţiunii de mai sus, anume, faptul că, la mijlocul anului 1854, vornicul Vasile Alexandri — tatăl poetului — a preluat, pe un termen de şase luni numai, antrepriza vămilor unite în aceleaşi condiţiuni cu care le ţinuse în adrendă C. Ciocan, iar în contractul de arendare pentru anii 1855—1859, nu există nici o menţiune expresă privind exceptarea negustorilor supuşi austrieci de la achitarea taxelor vamale majorate la 5% [40].

În fine, alte proteste ocazionate de aplicarea noului tarif vamal al Principatelor Române s-au datorat consulatelor Franţei şi Prusiei, care au cerut Secretariatului de Stat al Moldovei să desfiinţeze accizele comunale percepute pentru vinul străin, ţigările şi tutunul pentru prizat introduse în oraşe, după ce au fost achitate, în momentul importului, taxele vamale majorate [41]. Or, perceperea acestor accize — palide surse de venituri ale eforiilor orăşeneşti — fuseseră reglementate prin Regulamentul organic, a cărui modificare nu se putea face fără un prealabil aviz al curţii suzerane şi a celei protectoare. În acest sens a şi fost formulat, de altfel, răspunsul guvernului Moldovei [42].

[37] *Loc. cit.*

[38] *Loc. cit.*, vezi anexa B.

[39] *Loc. cit.*, nr. 646, 647; Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1 686, f. 70—73.

[40] *Loc. cit.*, tr. 1 768, op. I 2 017, dosar 1 676, f. 193. 206.

[41] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 605. Anunţat despre conţinutul unor asemenea proteste, Barbu Ştirbei a dispus ca, „fără a face vorbă de aceasta", Secretariatul de Stat al Ţării Româneşti să cerceteze ce mărfuri străine sînt aduse în Bucureşti şi ce sumă totalizează accizele percepute de la acestea (N. Iorga, *op. cit.*, p. 39—40).

[42] Bibl. Acad., Arhiva Grigore Ghica vv., I Acte, nr. 605, anexa.

Augmentarea condiţionată a taxelor vamale în împrejurările dificile ale dependenţei politice a celor două Principate, a constituit după cum am mai arătat, un succes pe linie diplomatică, pentru dobîndirea unor drepturi ce le-au fost refuzate pînă atunci. Reuşita deplină a fost posibilă numai în urma unei acţiuni concertate, dictată de comunitatea de interese economice a Moldovei şi Ţării Româneşti, şi a marcat nu numai o desprindere de sistemul vamal otoman, dar şi înlăturarea oricăror temeiuri de a mai putea fi considerate sub incidenţa tratatelor comerciale ale Turciei, care, de această dată, în condiţiile unui regim vamal propriu, specific, au devenit inoperante. Constatările ce se degajă din raportul întocmit în aprilie 1858 de Comisia europeană de la Bucureşti, privind viitoarea organizare politică a Ţării Româneşti şi Moldovei, vin în sprijinul afirmaţiei de mai sus. Între altele, s-a menţionat că, deşi erau subordonate Porţii, între Principatele Române şi Turcia exista o linie vamală, unde atît mărfurile străine, cît şi cele indigene erau supuse taxelor vamale. De la acest regim nu făceau excepţie mărfurile şi produsele turceşti aduse în Principate, iar importul din Imperiul otoman al cerealelor, vitelor şi al sării era prohibit [43].

Pe lîngă acoperirea parţială a deficitului financiar în care se zbăteau Vistieriile Principatelor Române, generalizarea majorării taxei vamale de 5% *ad valorem* a însemnat o măsură de protejare a comerţului românesc de export, avantaj de care, după cum a remarcat şi consulul francez de la Bucureşti, Hue, urmau să beneficieze şi provinciile româneşti aflate sub ocupaţie austriacă, Transilvania şi Bucovina [44].

[43] D. A. Sturza, C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, vol. VI_2, Bucureşti, 1896, p. 641—642.

[44] N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, Bucureşti, 1905, p. 175.

ECOUL INTERNAȚIONAL AL INSURECȚIEI DIN 23 AUGUST 1944

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Schimbarea cursului politicii externe a României este neîndoios legată de victoria insurecției naționale din august 1944. Semnificația acestui act a fost relevată deseori în istoriografia românească, veche sau recentă [1]; autorii acestor contribuții au pus în discuție și modul în care este privită insurecția în contextul militaro-strategic al celui de al doilea război mondial, aprecierile făcute asupra importanței acestui act de agențiile internaționale de presă, diplomați, militari și memorialiști.

Înfăptuirea actului istoric de la 23 august 1944 a pus capăt celui mai întunecat capitol din istoria poporului român și a marcat „un moment hotărîtor în dezvoltarea țării noastre pe un drum nou, deschizînd calea eliberării de sub dominația Germaniei naziste și trecerii la realizarea unor profunde transformări sociale revoluționare în România" [2]. Totodată, victoria insurecției și intrarea armatei române în războiul antihitlerist au constituit un eveniment de cea mai mare însemnătate în desfășurarea ulterioară a celui de al doilea război mondial, contribuind la schimbarea situației politice și militare [3], în bazinul dunărean, în favoarea coaliției antihitleriste.

---

[1] Dintre rezultatele obținute, în ultima vreme, semnalăm: I. Chiper, *Istoriografia străină despre insurecția armată din august 1944*, („Studii", 4/1969); I. Agrigoroaiei, V. Dobrinescu, *Probleme ale revoluției democrat-populare din România în unele lucrări străine* („Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, tom. X, 1973); precum și referirile la istoriografia străină din *România în anii revoluției democrat-populare (1944—1947)*, București, Editura politică, 1971; C. Căzănișteanu, M. E. Ionescu, *Insurecția națională, antifascistă din România eveniment strategic de mare însemnătate în desfășurarea ultimului conflict mondial*, („Revista de istorie", tom 27,5/1974); A. Loghin, J. Benditer, *România în contextul evenimentelor europene în perioada 1944—1947*, („Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, tom. XIX, (1973); Gh. Matei, *Contribuția insurecției naționale antifasciste din România la prăbușirea frontului hitlerist din Balcani reflectată în documente ale timpului*, („Revista de istorie". tom. 27, 6/1974); Gh. Zaharia, *L'insurection nationale antifasciste armate d'Août 1944 et son importance*, („Revue roumaine d'histoire, 4/1974); Gh. Buzatu, *Importanța insurecției naționale antifasciste armate* („Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol" Iași, XI, 1974); *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, Editura Militară, 1974, etc.

[2] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 50.

[3] Vezi raportul generalilor Keitel si Guderian adresat lui Hitler (Arh. St. București, Fond Casa Regală — Mihai I, dosar 20/1945, f. 1—3); E. Bantea, M. E. Ionescu, *Ultimul conflict mondial-desfășurare și consecințe*, („Revista de istorie", tom. 28,5/1975, p. 641).

Mai puțin este evidențiat, în istoriografia străină, rolul pe care insurecția l-a avut în schimbarea cursului diplomatic al sud-estului european și în statutarea principiilor de politică externă ale statului român democrat. Aceasta deoarece actul de autodeterminare națională a fost departe de a fi numai beneficiarul „creditului extern", insurecția română aducînd o importantă contribuție la modificarea peisajului politico-militar înconjurător [4].

Menționăm că cea mai mare parte a lucrărilor străine, indiferent cum apreciază momentul 23 august 1944, consideră acest act începutul unei noi perioade în istoria patriei noastre, etapă care a avut anumite obiective specifice de rezolvat pînă la 30 decembrie 1947.

Una din particularitățile insurecției a fost că actele prin care a început, demiterea guvernului, încetarea operațiunilor militare contra Uniunii Sovietice, au fost anunțate de rege și din punct de vedere formal, juridic, s-au desfășurat sub egida lui. După 23 August, regele a cucerit un oarecare prestigiu prin participarea la acțiunea de răsturnare a dictaturii antonesciene și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste [5].

Exagerarea rolului jucat de rege în cadrul insurecției reiese și dintr-o serie de documente de arhivă. Astfel, la legația franceză, din București, se afirma, și cu temei, că trecerea României alături de Națiunile Unite a fost un act de un curaj extraordinar și cu mari riscuri ; mai departe, se considera, cu exagerările de rigoare, că „rezultatul favorabil la care România a ajuns se datorește acțiunii Majestății Sale Regelui și celor din jurul său" [6]. Într-un mod asemănător se exprima și Renato Bova Scoppa, ministrul Italiei la București, într-un memoriu adresat regelui Mihai I la 27 august 1944. După părerea ministrului italian, monarhul român a dovedit mult, mult curaj, intuiție și clarviziune, salvînd România în momentul cel mai tragic al destinului său [7]. Credem că, în conturarea unor asemenea aprecieri se are în vedere și faptul că regele Mihai I a fost decorat cu ordinul sovietic „Victoria". În comentariul postului de radio Moscova, din 7 iulie 1945, în legătură cu această problemă se arăta că regele a fost decorat „pentru bărbăția arătată în actul ruperii relațiilor cu Germania hitleristă și stabilirea alianței cu Uniunea Sovietică, atunci cînd situația luptei nu era încă pe deplin lămurită" [8]. La 10 mai 1947, regele Mihai I primea din partea președintelui american, Harry Truman, însemnele de comandor șef al Legiunii pentru merite [9]. De remarcat că, și unii din conducătorii Partidului Național Liberal, în declarațiile făcute presei române și străine, vorbesc, în aceiași termeni, laudativi, de „acțiunea" regelui Mihai I [10]. Insurecția armată din august 1944 rămîne — așa cum afirmă un reputat specialist în istoria celui de al doilea război mondial — un act curat românesc, ea reprezentînd punctul culminant al rezistenței antifasciste de la noi ; pregătirea și declanșarea ei a incumbat unor largi forțe patriotice, sub conducerea P.C.R. ; după izbucnire, prin programul și prin faptul participării armatei și a întregului popor român, insurecția a căpătat un caracter antifascist, național și armat [11].

Posesor al unui incontestabil caracter național, acest act de autodeterminare românească a generat cîteva aspecte unice în felul lor pe întinderea celui de al

---

[4] E. Bantea, *L'insurection roumaine d'Août 1944 dans le contexte de la situation politique sud-est européenne*, („Revue des études sud-est européenes", tom. XIII, 3/1975, p. 344).

[5] Gh. Tuțui, *La position de la monarchie dans la vie politique de la Roumanie (août 1944—novembre 1946)*, („Revue roumaine d'histoire", tom. XI, 6/1972, p. 954).

[6] Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Fond Marele Stat Major, Secția a 2-a Informații (în continuare se va cita Arh. M.A.N., M. St. Mj., S2 Inf.), dosar 1320/1944, Poziția 1939, f. 182.

[7] Arh. St. București, Fond Casa Regală—Mihai I, dosar 12/1944, f. 1.

[8] Arh. M.A.N., M. St. Mj., S 2 Inf., dosar 796/1945, P. 1481, f. 22.

[9] Arh. St. București, Fond Casa Regală—Mihai I, dosar 40/1944, f. 1 ; „Monitorul Oficial", Anul CXV, Nr. 107, 13 mai 1947, f. 3734.

[10] Arh. St. București, Fond Min. Propagandei Naționale, Presă Internă, dosar 814/1944, f. 1, 6.

[11] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 5.

doilea război mondial și chiar în istoria conflictelor armate [12]. Astfel, armata română — după o întoarcere de fronturi de 180° — a răsturnat practic și dispozitivul strategic nazist din sud-estul Europei, ceea ce a avut serioase consecințe asupra evoluției situației la aripa de sud a frontului sovieto-german „Ucraina sud", care a pierdut din compunerea sa două armate române, cu un efectiv de peste 430.000 oameni.

Izvoarele perioadei relevă cu pregnanță consecințele uriașe ale insurecției, pe plan economic, militar, strategic, politico-diplomatic, pentru sud-estul european. Sînt recunoașteri care vor juca, alături de contribuția economică și militară a României la înfrîngerea hitlerismului, un rol important asupra viitorului statut politico-diplomatic al statului nostru.

Noul curs al politicii externe a României, în care lupta împotriva Germaniei hitleriste era principalul obiectiv al momentului, era considerat de comunitatea românilor din Marea Britanie, *drept, național și de folos tuturor popoarelor* [13]. 23 August — se scria în ziarul „Roumanie libre", din 20 august 1945 — „reprezintă o întorsătură decisivă în istoria României" [14]. Fostul ministru de externe al României, Grigore Gafencu, remarca că insurecția poate servi ca o bază solidă și durabilă pentru relațiile dintre U.R.S.S. și România [15]. La rîndul său, într-o conferință de presă, Carol Davilla, fost ministru al statului nostru la Washington, care în timpul războiului s-a situat pe o poziție net antiantonesciană, sublinia că România „era prima țară din Europa de răsărit care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a rupe legăturile cu Axa [16]... viitoarea activitate (internă, externă) va da posibilitate României să-și dovedească sinceritatea" [17].

Semnificația diplomatică a insurecției nu a scăpat posturilor de radio și agențiilor internaționale de presă. La Londra, pînă la ora 22,45, nu s-a produs un comentariu oficial asupra hotărîrii României de a ieși din război. S-a amintit doar ultima declarație a lui Winston Churchill în Camera Comunelor: „Rusia a oferit României condiții generoase și fără îndoială că ele ar fi fost acceptate dacă conducătorii României n-ar avea pistolul prusac în piept sau în spate" [18].

Postul de radio Londra, în emisiunile sale în limbile germană, turcă și greacă (din 24 august 1944), remarca că „gestul României va fi un exemplu de urmat pentru Bulgaria, Finlanda și Ungaria, prin actul său (o mare victorie politică și economică) soarta tuturor țărilor balcanice fiind pecetluită" [19]. Evidențiind efectele profunde, pe care acțiunea României ar fi putut-o avea asupra celorlalți aliați ai Germaniei, comentatorul Thomas Cadett remarca „efectele mai degrabă politice și morale decît militare" [20] ale insurecției. La ora 23, într-o emisiune în limba română, postul de radio Londra își anunța ascultătorii că România a acceptat condițiile de pace ale aliaților, anunțînd că prin **Proclamația către țară** au fost oprite ostilitățile față de puterile aliate și a început lupta alături de Națiunile Unite [21]; 15 minute mai tîrziu o emisiune a aceluiași post, în limba maghiară, remarca faptul că în proclamație nu se recunoaște Dictatul de la Viena [22].

O *emisiune specială*, de 15 minute, a fost consacrată de postul de radio american din Europa celor două mari evenimente desfășurate în august 1944 pe vechiul continent: eliberarea Parisului și ieșirea României din război. „De acum înainte — se spunea în comentariul respectiv — România este un nou aliat în

---

[12] E. Bantea, M. E. Ionescu, *op. cit.*, p. 641.
[13] Arh. St. București, Min. Propag. Naț., Buletine, dosar 245/1944, f. 286.
[14] *Ibidem*, Informații, dosar 955/1944, f. 36.
[15] *Ibidem*, f. 267.
[16] *Ibidem*, f. 288.
[17] *Ibidem*, f. 218; vezi și comentariul postului New York din 24 august 1944.
[18] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, 1939 E. A, XX România, vol. 352, f. 6.
[19] Arh. St. București, Fond Min. Propag. Naț., Buletine, dosar 245/1945, f. 216—217.
[20] *Ibidem*, f. 224.
[21] *Ibidem*, f. 202.
[22] *Ibidem*, f. 203.

tabăra Națiunilor Unite, ea manifestă voința de a se alătura la lupta ce se duce împotriva dușmanului comun" [23]. Cu aceeași ocazie, erau prezentate extrase din cuvîntările unor personalități engleze, față de problemele românești, rostite în Camera Comunelor. Astfel, se amintea că, la 2 august 1944, Winston Churchill declarase că „Rusia a oferit termeni generoși de armistițiu României", iar Antony Eden, șeful Foreign Office-ului, aprecia că „termenii ruseşti au fost redactați în deplin acord cu Marea Britanie, înainte de a fi remiși României" [24]. Cîteva ore mai tîrziu, Postul Atlantic remarca faptul că acțiunea „a venit cu totul prin surprindere" [25].

Ziarul turc „Ullus" considera că prin acest act România „primește asigurarea unui viitor liber, ceea ce constituie o garanție și pentru viitorul întregii peninsule balcanice" [26].

În general, comentariile posturilor de radio străine insistau asupra consecințelor de ordin strategic militar ale insurecției, „act de mare curaj", considerînd că România „își arată acum voința ei pentru o viață nouă, liberă și fericită" [27]; în felul acesta, România — consemna ziarul american „New York Times" — și-a păstrat înțelepciunea care a îndemnat-o să vină acolo unde se află locul ei de onoare" [28]. Randal Neale considera insurecția drept un „șoc electric de o deosebită violență", ale cărei consecințe pentru „viitorul mers al războiului sînt incalculabile"; totodată, el sublinia că „depinde, de exemplu, de natura condițiilor sovietice dacă România poate fi acceptată ca aliată" [29]. În emisiunea în limba germană, din 25 august 1944, postul de radio Londra remarca că, după insurecția română, „retragerea Bulgariei este numai o chestiune de timp". În aceeași zi, în emisiunea în limba română se aprecia că „Națiunile Unite au garantat României integritatea teritorială și independența". Se reaminteau, totodată, declarațiile făcute de oamenii politici englezi, Churchill și Eden, după care guvernul britanic nu recunoaște anexiunile teritoriale impuse printr-un dictat [30].

Nu lipsesc din comentariile posturilor de radio și a publicațiilor străine aprecieri asupra modului cum a fost privită insurecția în țările vecine (Ungaria, Bulgaria etc.) și a influenței pe care a exercitat-o asupra proceselor revoluționare din aceste state. „Neașteptata întorsătură din România — spunea în comentariul său, în limba bulgară, din 25 august 1944, postul britanic din Mediterana — a uimit opinia publică bulgară. Cercurile oficiale bulgare admiră curajul României și sînt de părere că ea a rupt cu trecutul" [31]. Ziarul „Daily Telegraph" nota că insurecția „a stimulat și celelalte națiuni deoarece Bulgaria s-a grăbit să o urmeze iar Ungaria dă semne de neliniște" [32]. Această „grozavă lovitură" (expresia aparține ziarelor suedeze „Nya Dagligt Alehanda" și „Aftonblodet") a fost precedată și de o ofensivă a diplomației aliate [33].

Mai multe ziare americane, printre care „New York Times", „Chicago Sun", „Evening Post", apreciau insurecția ca o grea lovitură dată Germaniei pe frontul oriental, deoarece „România era o piesă hotărîtoare în strategia germană" [34]. Exemplul României — consemnau aceste ziare — „a produs o puternică emoție în Ungaria și după toate probabilitățile Bulgaria și Finlanda vor urma drumul României" [35]. Aceste aprecieri se adăugau celor făcute de diplomatul Cordell Hull după care, în urma insurecției române, „dominația germană în Balcani se clatină" [36].

---

[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem*, f. 204.
[26] *Ibidem*, f. 326.
[27] *Ibidem*, 206.
[28] *Ibidem*, f. 326.
[29] *Ibidem*, f. 214.
[30] *Ibidem*, f. 235.
[31] *Ibidem*, f. 236.
[32] *Ibidem*, f. 239.
[33] *Ibidem*, f. 244.
[34] Arh. M.A.E., Fond 71/1939, E A XX România, vol. 352, f. 13.
[35] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 836.
[36] Arh. M.A.E., Fond 71, 1939, E A XX România, vol. 352, f. 30.

Posturile de radio sovietice au comentat amplu actul insurecțional. Postul de radio Moscova, în emisiunea sa din 25 august 1944, arăta, într-un comunicat special, că Uniunea Sovietică „nu are nici un fel de pretenții teritoriale și nici nu intenționează să schimbe starea socială existentă" [37]. O săptămînă mai tîrziu (2 septembrie), același post de radio făcea noi constatări în legătură cu insurecția românească. Astfel, se sublinia că factorul determinant care a grăbit România să treacă la acțiune a fost „înfrîngerile suferite de germani pe frontul de sud". Fără îndoială, elementul extern și-a avut partea sa de contribuție la reușita românească, dar el nu a fost factorul hotărîtor [38]. Subliniind efectele militare și, mai ales, strategice și economice ale insurecției pentru Wehrmacht, radioul sovietic considera drept surprinzător pentru Germania felul în care a izbucnit actul de autodeterminare românească și neputința ei de a reacționa imediat ; „insurecția română — se spunea în încheierea comentariului sovietic — a alarmat serios pe conducătorii maghiari" [39].

Vii comentarii a suscitat actul de la 23 August în Turcia. La 24 august 1944, orele 7, ministrul României în această țară a fost informat despre intențiile noului guvern de uniune națională de a semna armistițiul și de a contribui, cu toate forțele, la alungarea de pe întreg teritoriul țării a trupelor hitleriste [40]. În aceiași zi, la orele 19, Alexandru Cretzeanu a trimis o telegramă cifrată la oficiile noastre diplomatice de la Berna, Helsinki, Lisabona, Madrid, Sofia, Stockholm și Vatican, anunțînd noul curs pe care România și-l imprima în politica externă prin actul insurecțional. Fostul premier și ministru de externe Saradcoglu aprecia actul de la 23 august ca pe „un gest absolut necesar", iar în ziarul „Tanin" se afirma : „România vine iarăși cu noi... prin actul său eroic ea pune capăt unui trecut obositor" [41].

Aprecierile, pe care le-am amintit aici, nu fac decît să întărească importanța politico-diplomatică pe care insurecția română din August 1944 a avut-o asupra configurației politice a sud-estului european, influența pozitivă asupra unor țări vecine (Bulgaria și Ungaria, în special) și state mai depărtate ca Finlanda. Pe de altă parte, actul insurecțional românesc a avut darul să marcheze un început nou în relațiile statului nostru cu țările vecine, proces care, atunci, a avut de depășit numeroase greutăți generate, în primul rînd, de raporturile dintre Marile Puteri. De obicei, documentele vremii și istoriografia (cu caracter general sau special) relevă importanța insurecției române pentru istoria celui de al doilea război mondial (consecințele militare, economice), neomițînd și alte consecințe (politico-diplomatice, sociale), ceea ce conferă actului un pronunțat caracter de universalitate.

[37] Arh. St. București, Fond Min. Propag. Naț. — Buletine, dosar 245/1944, f. 237.
[38] Arh. M.A.E., Fond 71, 1939, E A XX România, vol. 352, f. 30.
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem*, Turcia, vol. 7/1944, nepag.
[41] *Ibidem.*

CÎTEVA NOI MENȚIUNI PRIVITOARE LA ROMÂNI, DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

ȘTEFAN LEMNY

Încă din secolul trecut, istoriografia românească a manifestat atenția cuvenită față de tipăriturile vechi referitoare la români [1]. Ele reprezentau pentru început o sursă de informații capabile să îmbogățească și să coroboreze știrile interne. Din acest motiv, explorările au avut în vedere mai ales vasta literatură a călătorilor străini [2] sau istoriografia popoarelor care au venit în contact nemijlocit cu românii [3], extinzîndu-se ulterior asupra întregii arii europene, în măsura în care puteau fi recuperate noi referințe bibliografice [4].

Ca urmare, paralel cu depistarea altor surse inedite, investigațiile s-au îndreptat spre analiza mai aprofundată a menționilor existente. Concluziile s-au dovedit încurajatoare. Ele au arătat măsura în care țările române au reținut interesul cărturarilor europeni, într-o vreme anterioară demersului leibnizian de cunoaștere a unor regiuni neintegrate atunci circuitului de valori universale [5].

Cît de important a fost acest interes, o dovedește faptul că, în veacul al XVI-lea, ideea despre romanitatea românilor devenise „un curent general euro-

---

[1] În timp ce A. Papiu-Ilarian readucea în atenție întreaga operă a lui Leonhard Gorecki (în *Tesaur de monumente istorice...*, III, 1864, p. 205—270), B. P. Hasdeu publica extrase din Sommer, Maciej Strykowski sau Paulo Giovio (în *Archiva istorică a României*, I, 1 (1865) p. 98—100 ; II (1865), p. 5—11 și în *Columna lui Traian*, II, 1871, p. 106—122), Al. Papadopol Calimah, din Martin Crusius *(Din Moldova*, I, 1862, p. 40—42) sau, fapt mai puțin cunoscut, G. Coșbuc traducea în limba română poemul *Zlatna* al lui Martin Opitz *(Tribuna*, II, 1885, p. 318).

[2] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, adăugită, vol. I, București, Editura Casei Școalelor, *1928* ; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, Cultura Națională, 1930 și, cu totul remarcabilă în valorificarea acestui gen de informații, recenta serie de *Călători străini despre țările române*, vol. I—VI, București, Editura științifică, 1968—1976.

[3] Vezi pentru informații în acest sens A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. I, București, 1931, p. 36 ; D. Ciurea, *Sur l'historiographie de la Hongrie au Moyen Age*, Extrait de la revue *Le moyen Age*, No. 1, 1972, p. 115—121 ; C. I. Karadja, *Despre cronica lui Sebastian Münster*, în *Arhivele Olteniei*, V, 1926, nr. 87—95 ; G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, p. 114—158, etc., etc.

[4] A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936 ; C. Karadja, *Incunabulele ce vorbesc despre țara noastră*, în *Revista istorică*, XI, 1925, p. 13—15 ; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura italiana del Cinquento*, in *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, XVI, 1929, p. 5, sq., etc.

[5] Despre integrarea sud-estului european în cunoașterea reciprocă dintre Orient și Occident, vezi Pompiliu Teodor, *Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, vol. XIX, 1976, p. 314.

pean"[6]. La triumful acestei idei, o contribuţie considerabilă au adus autorii umanişti dar şi generalizarea binefăcătoare a tiparului care a făcut posibilă difuzarea tuturor operelor scrise în veacurile anterioare.

Informaţiile despre români erau destul de restrînse în literatura istorică a veacului al XVI-lea. Abia în ultimele decenii, realităţile din sud-estul continentului au intrat mai mult în preocupările lumii europene, îngrijorată de consecinţele politice ale înaintării otomanilor spre Centrul Europei. Fie şi limitate, în raport cu proporţiile operelor în care apăreau, menţiunile despre români au avut importanţa lor. Ele au îngăduit intelectualităţii europene din evul mediu să-şi facă o idee cît de vagă despre istoria şi poporul român.

Cercetarea sistematică a tirajului, a ediţiilor succesive şi a difuzării operelor respective şi a compilaţiilor lor, a însemnărilor pe marginea textelor — adesea chiar în dreptul menţiunilor despre români — va contribui, desigur, la conturarea unei imagini cît mai exacte a locului pe care l-au ocupat ţările române în istoriografia europeană.

Un astfel de studiu nu poate ocoli nici cărţile de valoare secundară din punctul de vedere al informaţiilor referitoare la români. Chiar dacă ele nu aduc elemente noi, preluînd în general ştirile transmise de alţi autori mai apropiaţi de realităţile româneşti (Poggio Bracciolini, Enea Silvio Piccolomini, Laonic Chalcocondil, Antoniu Bonfini, Sebastian Münster, Georg Reicherstorffer, Paolo Giovio, ş.a.)[7], asemenea lucrări au avut partea lor de contribuţie la vehicularea cunoştinţelor despre români.

Cu această încredere, dorim să supunem atenţiei cîteva sinteze europene de istorie, din secolul al XVI-lea, care par mai puţin cunoscute.

Cărţile la care urmează să ne referim constituie raritaţi bibliofile şi se găsesc în fondul colecţiilor „carte rară" al Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu", din Iaşi[8].

Prima lucrare este un *Index Chronologicus* ..., întocmit de Abraham Buchholzer[9]. Scrierea reprezintă o veritabilă istorie universală în date, de la facerea lumii pînă în ultimii ani ai secolului al XVI-lea. Operă vădit cronologică, mai puţin analitică, cartea lui Buchholzer nu ignoră cîteva momente esenţiale din trecutul românilor. Faptul ni se pare meritoriu, dacă avem în vedere proporţiile acestei cronologii universale. Despre daci, nu găsim nici o precizare, deşi autorul parcurge cu lux de amănunte istoria romană, inclusiv domnia lui Traian, unde pomeneşte de luptele din Asia sau chiar şi de construirea Columnei.

Primele referiri despre români coincid cu domnia lui Iancu de Hunedoara. Preluînd informaţiile transmise de Bonfinius, Buchholzer are cuvinte de laudă faţă de voievodul Transilvaniei, în care apreciază pe unul din marii comandanţi de oşti ai vremii. Celelalte menţiuni privesc mai ales luptele cu turcii, în contextul companiilor militare balcanice. Mai sumare sînt datele despre Ştefan cel Mare, înscris în cronologie prin biruinţa de la Vaslui, din 1475, prin jurămîntul de vasalitate depus regelui Poloniei şi ocuparea Chiliei şi a Cetăţii Albe de către turci.

Acestea constituie şi singurele referiri la români în *Indexul cronologic* al lui Buchholzer.

---

[6] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 126.

[7] *Ibidem*, p. 43—66, 71—97.

[8] Pentru descrierea cărţilor şi referinţele bibliografice de rigoare am utilizat *Catalogul cărţilor rare şi preţioase străine*, vol. I, *Incunabule şi secolul XVI* întocmit de Martin Bodinger, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", Iaşi, 1974 (abv. *Catalogul cărţilor rare*, I, ...).

[9] Abraham Buchholzer (1529—1584), literat şi istoric german, elevul lui Mélanchton. A scris, printre altele: *Chronologica isagoge*, *Catalogus consularum Romanorum*, ş. a. Lucrarea la care ne referim a apărut în 1585, fiind reeditată în mai multe rînduri. Exemplarul de la B.C.U. reprezintă ediţia din 1599. Se găseşte la cota CR I 433, *Catalogul cărţilor rare*, I, ..., poziţia 324. Menţiunile despre români la paginile 435, 437—440, 442, 444, 447, 457—487, etc.

Informațiile nu sînt mai bogate în cartea altui german din aceeași perioadă, un alt elev al lui Melanchton, David Chytraeus [10]: *Operum tomus quartus, Saxonia ab anno Christi 1500 usque ad M. D. XCIX* [11], scriere ce reprezintă o nouă ediție, adusă la zi, a *Cronicii Saxoniei (Chronicon Saxoniae et vicini orbis Arctoi...,)*. Deși mențiunile sînt sumare și risipite de-a lungul întregii lucrări, ele par interesante, cu atît mai mult cu cît opera savantului german urmărește în special istoria Saxoniei, iar istoria celorlalte state (Pomerania, Livonia, Moscova, Polonia, Suedia, Danemarca, ș.a.) constituie mai mult cadrul preocupării esențiale. Predilecția autorului se îndreaptă spre genealogii și evenimente politice, dar, chiar în acest context, răzbat știri despre români. Astfel, în cartea I, despre Polonia, este reținut momentul campaniei lui Ioan în Moldova (1497), pe care autorul o consideră îndreptată contra turcilor. În altă parte, același domn este menționat din perspectiva istoriei Ungariei, cu ocazia campaniei lui Matei Corvin din 1467 În prezentarea pe care autorul o face diferitelor state (imperii, regate, principate, orașe) din Europa, o pagină e consacrată Valahiei. În spiritul ideilor difuzate de umaniști în legătură cu trecutul românilor, Chytraeus pomenește de originea lor dacă. În același loc, el amintește cîteva figuri marcante de voievozi (Bogdan II, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, ș.a.) și consideră Moldova, Țara Românească și Transilvania ca părți ale aceleeași entități: Valahia. Celelalte știri despre români în cartea lui Chytraeus sînt în legătură cu evenimentele politice din Transilvania, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea.

Dacă operele la care ne-am referit pînă aici par nefolosite sub raportul referințelor despre români, cele care urmează au mai fost amintite, dar nu și valorificate, în același timp.

Este vorba, mai întîi, în ordinea alfabetică a autorilor, de Antoine Geuffroy *(Pars I. Aulae Turcicae Othomanicique Imperii descriptio..., Pars II. Solymanni XII et Selymi XIII Turcar. Impp. contra Christianos...*, apărută la Basel, în 1577 [12] În comparație cu prospețimea constatărilor lui Pierre Lescalopier *(Voyage fait par moi... de Venise à Constantinople)* care a călătorit în țările române în vara anului 1574 [13], cartea lui Antoine Geuffroy, constată Adolf Armbruster, „se dovedește lipsită de interes" [14].

Întîlnim pe parcursul ei cîteva referiri la Iancu de Hunedoara și la voievozii Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, autorul consemnînd participarea țărilor române la diferite evenimente politice, fără a da și alte lămuriri. Deși sumare și lipsite de originalitate, mențiunile exprimă ecoul scrierilor de mai mare autoritate în acest domeniu. Ele au contribuit în acest fel la vehicularea cunoștințelor despre o zonă puțin cunoscută a continentului.

De aceeași importanță sînt și cărțile lui Francesco Sansovino *(Historia Universale dell'origine, et imperio de Turchi...*, Vinegia, 1582 [15] și Spandugino

---

[10] David Chytraeus (1530—1600), savant german, teolog. A deținut funcții importante în timpul împăratului Maximilian I, fiind chemat de regii Suediei și ai Danemarcei pentru reorganizarea învățămîntului și a bisericii din aceste țări. A scris: *De lectione historiarum recte instituenda, Historia Angustanae confessionis*, etc. și *Chronicon Saxoniae...*, (1586).

[11] Cartea se găsește la B.C.U., sub cota CR V-22, *Catalogul cărților rare*. I..., 327. Mențiunile despre români la p. 28. 31—32, 140, 602, 628, 646, 648, 872, 873, 891, 895—899, etc.

[12] La B.C.U., sub cota CR I-56, *Catalogul cărților rare...*, 209. Ediția reprezintă una din traducerile ulterioare în limba latină a originalului francez *(Briefve description de la cour du Grand Turc*, Paris, André Wechel, 1546). Vezi și J. C. Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Paris, 1861, vol. II, col. 1754. Despre români la p. 60, 64, 71, 94, 97, 99, 102, 104, 105, 108, 114, etc.

[13] Vezi relatarea călătoriei în *Călători străini...*, II, p. 418.

[14] Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 114.

[15] B.C.U., cota CR II-8, *Catalogul cărților rare*, I..., 239. Prima ediție a acestei opere a apărut la Veneția, în 1564 (vezi Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke XVI. Jahrhunderts*, vol. II, p. 401—402; J. G. Graesse, *Trésor de livres rares et précieux...*, vol. VI, 1, p. 267. Mențiunile despre români la p. 33, 117, 118, 125, 189, 496, etc.

(I Commentari di Theodoro Spandugino Cantacuscino Gentilhuomo Constantinopolitano, dell'origine de principi turchi et de costumi di quella natione, Fiorenza, 1601) [16].

În ambele lucrări, menţiunile despre români sînt sărace. Explicaţia trebuie căutată în faptul că autorii au manifestat un interes aparte pentru originile îndepărtate ale turcilor, pentru religia, moravurile şi societatea otomană şi, abia în ultimul rînd, pentru istoria politică şi militară, aceasta fiind axată la rîndul ei, pe orînduirea cronologică a marilor evenimente.

La capătul acestor constatări, adăugăm două scrieri din secolul al XVI-lea, ce au reţinut pînă acum atenţia istoriografiei româneşti. Iohannes Löwenklaw (Leunclavius), istoric şi erudit german (1533—1593), care a trăit un timp la Constantinopol este bine cunoscut pentru studiile sale despre istoria Imperiului otoman *(Annales sultanorum othomanidorum...*, Franckfurt, 1588; *Historiae musulmanica...*, *Pandectes Historiae Turciae...*, 1588). Cîteva din informaţiile sale despre români au fost valorificate încă din veacul trecut [17], iar, mai recent, A. Armbruster punea în valoare consideraţiile sale, cu circulaţie în epocă şi în posteritate, despre termenii de Romania (ce desemna Rumelia turcească), România şi Valahia [18]. Exemplarele ce se găsesc la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" *(Neuwe Chronica Türckische Nation von Türcken selbs beschrieben, Volgendts gemehrt uund in vier Bücher abgetheilt...*, Franckfurt am Mayn, Andreas Wechels, 1590 şi *Neuwer Musulmanischer Histori, Türckischen Nation von ihrem Herkommen Geschichten und Thaten...*, 1590) [19] constituie reluări ale ediţiilor originale şi nu aduc, prin urmare, lucruri noi sub raportul informaţiilor. Ele ajută însă la fixarea unor noi date în legătură cu difuzarea ideilor despre români, prin intermediul operei lui Lewenklaw, care a avut la îndemînă, la rîndul lui, pe Antonius Bonfinius, Antoine Geuffroy, Constantin Porphirogenetul, Laocoon Chalcocondil, Procopius, Zosimus, ş. a.

În sfîrşit, ultimul autor asupra căruia dorim să mai insistăm este Paolo Giovio (1483—1552) a cărui scriere fundamentală pentru istoria turcilor *(Commentari delle cose de Turchi*, Veneţia, 1531) a cunoscut numeroase reeditări, adesea contopite cu opere similare, ca acelea ale lui Marini Barlezio *(Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis*, f.a., Roma) sau Andrea Gambini *(Della origine de Turchi ed imperio degli Ottomani*, Firenze, 1529). Fiecare din aceste opere a fost studiată sub raportul menţiunilor despre români [20]. Ceea ce dorim să precizăm este că la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", se păstrează două asemenea cărţi, rezultate din reunirea operei lui Paolo Giovio cu aceea a lui Gambini şi, respectiv, Barlezio [21], fapt, desigur, nu lipsit de interes pentru circulaţia acestor cărţi.

---

[16] B.C.U., cota CR I-551, *Catalogul cărţilor rare...*, I, 67. Carl Göllner, *op. cit.*, p. 23, nr. 912, I. G. Graesse, vol. II, p. 37. Menţiunile despre români la p. 17, 18, 30, 34, 72, 73, 138.

[17] B. P. Haşdeu, *Joannes Leunclavius despre moartea lui Despot Vodă*, în *Archiva istorică a României*, I, 1 (1865), p. 179—180.

[18] Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 283—284.

[19] B.C.U., cota CR VI-374. *Catalogul cărţilor vechi...*, I, 278. Menţiunile despre români la p. 10, 16—18, 20, 24, 26, 27, 49, 51, 60, 61, etc.

[20] B. P. Haşdeu, *Lupta de la Chilia şi Cetatea Albă cu Baiazid II*, în *Archiva istorică a României*, I, 2, 1865, p. 55—59 — pentru A. Gambini; Francisc Pall, *Skanderberg et Janco de Hunedoara*, în *Revue des études sud-est européennes*, VI, 1968, nr. 1, idem, *Commentario di nuovo sulle biografia scanderbegiane del XVI secole*, în *Rev. cit.*, IX, 1971, nr. 1, 91—106 — pentru Barlezio, iar pentru Paolo Giovio, referinţele necesare la Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 93, 109, 123, etc.

[21] *Commentarii delle cose de Turchi*, di Paolo Giovio et Andreà Gambini, *congli fatti et la vita di Scanderberg*, Vinegia, 1541, (B.C.U., cota CR I-552) şi *Commentario de la cose de Turchi, et del S. Georgio Scanderbeg*, Principe di Epyrro..., Vinegia, 1584 (CR I-551).

[22] Carl Göllner *(op. cit.*, vol. I, Bucureşti — Berlin, 1961, p. 326, 387) nu menţionează exemplarele de la B.C.U., din Iaşi.

ANEXE

I. Abrahami Bucholzeri, *Index Chronologicus*, cura secunda Gottfridi Bucholzeri, F[ili] Grunbergensis Silesii locupletatus, & accesione eventuum insigniorum, ab eo tempore ubi pater desiit, usq. ad finem anni 1598 fideliter continuatus..., Gorlicii, Excusus typis et sumptibus Iohannis Rhambae, M.D.XCIX, 16 f. nenum. + 832 p. + 56 f. nenum.

5408

1438

p. 432, r. 12 *[...] Ex hoc tempore tres egregii magniq. nominis bella-/tores inclaruerunt. I. ALBERTUS Mar-/chio BRANDEBURGENSIS, postea di-/ctus Achilles Germanicus, quem hoc anno Al-/bertus Imp. Vratislauiensis belli ducem dedit,/teste Aenea Sylvio cap. 55. II. GEORGIUS/ PODIERBRAD, postea Rex Boemorum, qui/hoc anno in praelio apud Thaboritas hostem feri-/endo & repellendo, futurae virtutis suae docu-/menta dedit. III. IOANNES HUNIAD/ Matthiae Regis Ungariae pater, qui Turcas mul-/tis cladibus adflixit: fuitq; Valachus natione,/ humilibus natalibus ortus: sed, ut Sylvius ait,/ ingenio dextro, animo sublimi, et virtutis ama-/tor, quiq; primus omnium apud Ungaros Tur-/carum acies et frangi et vinci posse monstravit,/ et hostium spoliis Ungarica*
r. 29 *templa ditavit. De/ quarto, nempe Scanderbego paulo post. [...].*

5411

1441

p. 435, r. 26 *IOHANNES HUNIADES exercitum Tur-/carum, cuius dux erat MESITES Begus, per/ Valachiam Transalp. in Transylvania irrum-/pentem, una cum duce Mesite eiusq; filio felici-/ter caecidit et profligavit. Tur-*
r. 32 *carum viginti/millia caesa, ex Ungaris tria circiter millia de-/siderata sunt. Bonfin. Leonclau. [...].*

5412

1442

p. 437, r. 5 *[...] Eo tempore Huniades/ 35. millia militum habebat, et apud Moravum fluviu Bassa et Huniades congressi sunt. Scanderbegus cum videret res Turcarum infeliciter/ habere, auxilio amicorum, inprimis Amesae ex/ fratre nepotis, in Ungarorum partes fecedit, Se-/cretariu Bassae capit, literas ad praefides et Ma-/gistratus Croiae ab eo extorquet, in quib. nomine/Amuratis Scanderbego civitas et omnis praefectura traderetur. Confectis literis mox Secre-/tarius et alii decollantur, ut res Amuratem ce-/letur diutius. Scanderbegus, qui cum Ungaris/et Huniade antea de rebus instituendis, consul-/tarat, magno itinere festinans soluit, die septimo Dibram venit, 70. mill. passuum distantem a/Croia. Amesa astutus iuvenis, Scanderbegi Se-/cretarium se simulans, Croiae praefectum accedit, alloquitur, et ei creditur, iamq; barbarus/ convertit sua, ut paret abitum. Ita Scanderbe-/gus Croiam patria suam recuperat, magno Cro-/iensium guadio. Turcae qui inhabitarant, par-/tim pelluntur, partim occiduntur. Hic Scander-/begus sua magnanimitate saepe totius Orientis/ robur et vires fregit, totius orbis oculos in se-/conuertens: nec contentus in Epiro et Albania / praeclare et heroice agere, verum etiam totum/ se impendit, ut auerteret quidquid Ungariae in-/commo-*

daret. In hoc Heroe tantus fuit dimican-/di ardor, ut pugnanti sanguis e labris eruperit. Vita eius, et Paralipom. Ursperg.

ABEDINES Romaniae vel Europae Beglerbe-/gus, magno exercitu,
p. 437, r. 37 *quem octoginta Turcarum/ millibus aestimatum fuisse scribit Bonfinius,*
p. 438, r. 1 *cla-/ /dem superiori anno caesis Mesitis Begi copiis Amu-/rati Turc. Imp. illatam, ulturus, a Iohanne Huniade in Transilvannia ad locum, quem Vas-/capum appellant, praeliofusus et superatus est./In quo no tantum ad triginta millia Turcarum/ (exceptis 5000. captivis) caesi peritero : sed et/ ipse Abedines similem cum Mesite Bego belli for-/tunam expertus occubuit. Bonfin. Leonclau.*

ELIZABETHA Regina Ungarie, Ladislai/Posthumi mater, mor. 24. Sept. Mechou. Unga.

VLADISLAVS Ungariae Rex Iuliani Cardi-/nalis suasu et Ungarorum infligatione cum ex-/ercitu in Turcas movit, et cum Bassa conflixit,/ quo victo duo millia hominum (Bonfin. habet 30. millia) caesa sunt, Quator millia capta, in-/ter quos ductores 13. fuere : signa militaria no-/vem : sicut Iulianus Friderico Caesari, qui tunc/ in Carinthia erat, significant. Vladislaus Bu-/dam Urbem cum magna populi laetitia quasitri-/umphator intrauit : sed huius victoriae, praeter auspicium, nihil ad eumpertinuit. Nam solus/HUNIADES Vaiuuoda Transylvanus, rei/ militaris peritissimus, cum decem millibus ex-/peditorum militum hoc bellum confecit. Fracti/ hac pugna Turcae (nam et in Asia confligere/ conabantur) inducias petunt, quas traditis qui-/busdam arcibus obtinuerunt. Sylvius Epistola 81. Ungar. Chron. Bonfin. et Mechou.

Terraemotus concussit Ungariam, Polonia et Boe/miam 5. Iunii. Mechou.

MATTHIAS CORVINUS Rex Ungariae,/Iohannis Huniadis filius,
r. 32—33 *nascitur 24. (alii 23)/Februar. Eber. Beuther. [. . .].*

p. 439, r. 6

CLADES VARNENSIS

5415
1444

Hic est annus cladis VARNENSIS omnium ce-/leberrimae & Christianis luctuossimae, cuius/ historiae haec fere est summa : IOHANNES/ HUNIADES secundis aliquot preliis Tur-/cas superaverat, & Amuratem ita terruerat, ut/ pacem ultro poscerat, & Christianis decennii/ inducias offeret : quas cum Ungri non recu-/sarent, praestitum est ab utraq ; parte iuramen-/tum, Christianis quidem libro Evangeliorum,/ Turcis vero codici Alcorani digitos inter iu-/randum imponentibus. Molesta ea res Iulia-/no Cardinali fuit, cui prosequenda victoria vi-/debatur, praesertium cum Eugenius Papa Iulia-/no Cardinali fuit, cui prosequenda victoria vi-/debatur, praesertium cum Eugenius Papa Iulia-/no scripsisset nullum valere foedus, quod se in-/consulto cum hostibus religionis percussum es-/set. Vladislaus itaq ; per Iulianum a iuramen-/to absolutus, & ad bellum instauradum impul-/sus ; & coactis ex Ungaria copiis, atq ; auxiliis/ undiq ; accersitis, Turcarum agros inuadere/ flatuit, Iohanni Huniadi castrorum curacom-/missa. Traduntur suisse circiter 40 millia equi-/tum, pleriq ; dimidio minorem numerum pro-/didere. Reguli Ungariae & Pontifices plurimi/ interfuere : Iulianus Cardinalis milites cruce/ signatos no paucos secum duxit : iter per Wa-/lachiam susceptum, deinde transito Danubio/ in Mysiam ventum. Amurates hostium cogni-/to adventu exercitum ex Asianis militib. com-/paravit. Ac vera est fama, centum millium ex-/ercitum conflavit, qui
p 439, r. 36/ traiicere Bosphorum/ / Thracie no potuisset, nisi Genuenses in singula/
p. 440, r. 1 Turcarum capita aureo nummo accepto, tra-/seun tibus naves praebuissent. Adventus Tur-/caru tam subitus fuit, ut prius venisse visi sint,/ quam auditi venire. Ubi ergo in conspectu fuit/ multitudo hostium longe maior quam putare-/tur, ingens terror Christianos inuasit, qui

ta-/men non detrectavere certamen, nec regio san-/guini defuit animus. Attigerant autem Chri-/stiani locum, cui Varna est nomen, non procul/ ab Adrianopoli, eratq ; profestum D. Martini,/10 Nouemb. Amurates dato belli signo, ex 15/ millibus equitem facto globo, impetum fecit/ in Christianos, qui itidem fluctis ordinibus/aciem eduxerant : pugnatum est ferocibus ani-/mis : superior acies nostra Turcas in fuga ver-/tit, quae res magno metu Amuratem perculit,/ fugissetq ; protinus prodito exercitu, nisi cir-/cumstantes Satrapae, comprehenso eius equi/ freno, ignauiam illius increpassent, fugientiq ;/necem comminati fuissent. Perstitit ergo vel/ inuitus, iussisq ; fortissimis arma fumere, praelium instauravit. Cumq ; in singulas fere horas novus hostis succederet, & sauciorum Tur-/carum loca recentes & viribus integri milites/occuparent, Ungarino tam virtute, quam nu-/mero superati, paulatim referre pede coepere./ VLADISLAVS dum fortiter pugnat, equo de-/iectus obtruncatur, caput eius hastae infixum/ per Graeciam atq ; Asiam insignum victoriae/ populis ostentatum. Huniades cum ex pugna/salutem nullam speraret, una cum aliquot mil-/lib. Ungarorum & Walachorum ex acie
p. 440, r. 34/ eua-/sit, quod aliquos feruari, quam omnes perire/ mallet. [...].
r. 35

5418

1448

p. 444, r. 18 *IOHANNES HUNIADES Corvinus, ut i-/gnominiam aut infamiam Varnae acceptam ali-/quo pacto aboleret, cum exercitu 22 000. homi-/num ex Ungaria castra movit, anno gubernatio-/nia sua quarto, atq primum cum Turcu felici-/ter dimicavit, et quaedam castella obtinuit. Ad / extremu tamen mutata fortuna, quae nulli per-/petuo est bona. Ungari numero Turcarum supe-/rati, non tam victi quam fessi cedere compulsi / sunt. Huniades postquam suos neq ; minis neque / precibus sistere poterat, cum paucis ex bello profugit. Emptammulto sanguine victoria Amu-/rates domum retulit. Bonfin. Sylvius Epist. 81/et in Eu-*
r. 31 *ropa c. 6. et Leonclau, in Annal. Turc. [...].*

5426

1456

p. 457, r. 1 *MAHUMETES Turcarum Imp. BELGRA-/DUM, quam Albam Graecam vocant cum ex-/ercitu 150 000 hominum 13 Iunii cinctam op-/pugnare caepit, et machinis stupendae magnitu-/dinis murum sine intermissione verberavit et / diruit. Turcae per muri ruinas ingressiatrox cu / Christianis praelium inierunt. CAPISTRA-/NUS Minorita ex alta turri clamitans Chri-/stianos hortari, vexillum crucis vibrare, opem de / caelo promittere, hostibus maledicere, Dei prae-/sentiam implorare : HUNIADES modo huc,/ modo illuc cum globo militum currere, ordines/instaurare, pro fessis validos, pro saucis integros/ sufficere, Imperatoris ac militis officium exe-/qui. Pugnatum est utrinque vi summa : modo/nostri, modo Turcae pedem referre. Postremo/Christiana virtute hostes repulsi oppidum foeda/fuga reliquere. Quida supra quadraginta mil-/lia, nonnulli 20 millia periisse tradiderunt. Se-/quenti nocte MAHUMETES incensis castris/ cum toto exercitu trepidus abiit, nec tam audax/ et superbus venerat, quam timidus demissusq ;/ fugam arripuit. Traditum est oculum eius ha-/sta esse traiectum, idq ; vulnus praelio et obsidio-/ni finem dedisse. Victoribus ea tantum praeda re-/licta est, quae non potuit igne absumi, tormenta/ scil. aenea, arietes ferre graves, & ingens vis ma-/chinarum. Huic pugnae interfuerunt Huniades/ & Capistranus, & uterq ; rem gestam scripsit,/ neq ; alter alterius mentionem fecit : alteruter / solidam rei gestae laudem sibi usurpauit. De quo/ ita Sylvius exclamat :* Ingens dulcedo gloriae : facilius contemnenda dicitur,

quam contem-/nitur. Superaverat Capistranus seculi pompes,/ calcauerat avaritia, libidinem subegerat : gloriam contemnere non potuit. Nemo

p. 456, r. 37

est tam/ sanctus, qui dulcedine glorie non capiatur. Fa-/ / cilius regna

p. 458, r. 1

viri excelentes quam gloria con-/temnunt. *Haec Sylvius Boem. cap. 65. Commis-/sum est hoc praelium die S. Sixti, id est, 6 Au-/gusti (Leunclaus. & aliis 22 Iulii.) Pontifex Ro-/manus in memoria tantae victoriae* festu Trans-/figurationis Christi *quotannis* sexto Augu-/sti celebrandum instituit.

IOHANNES HUNIADES, qui unus omni-/um arma Turcarum ab Ungaria depulit, cla-/rasq ; victorias genti sua peperit, morit. 10 Sep-/temb. Leonclauius habet 11. Augusti. Huius/ nomen, ut tradit Sylvius, tam terrifficum fuit Turcis, ut parentes liberis plorantibus silentium/ non aliter imperarent, quam Huniadis praese-/tiam minitando. Cum aegrotaret, noluit Domi-/nicum corpus ad se deferri : sed iussit sese in tem-/plum vechi, ibiq. post peccatorum confessionem,/ sacrosanctam Eucharistiam accepit, atq ; paulò/ pòst inter Sacerdotum manus animam terrena/ fastidientem Deo reddidit. Bonfin. scribit, Hu-/niadem Corvinum dictu à paterno pago, in quo/natus sit, quique adhuc suo tempore Coruinus / dicatur.

Huniadis postremam pugnam ed obitum antecessit Cometes.

r. 26 *Encomium Corvini habet Syl. cap. 67. [...].*

5445

1475

p. 474, r. 29 Xystus IIII. Iubilaeum ex 50. anno ad 25./ contraxit ed reduxit, ac celebravit hoc anno/ Iubilaeum Pontificium quintum. Idem feftum/ Conceptionis Mariae confirmauit.

STEPHANVS Moldaviae Princeps, vir magnus/ et bellicosus, Turcas adeam Danubii partem, / quam Moldaviam et Valachiam appellant, die/ 17. Ianuarii memorabili strage caecidit. Leon-/clau. in Annal.

r. 38 *Drechsl. et Palmerius. [...].*

5455

1485

p. 483, r. 32 *VIENNA Urbs a MATTHIA Rege Ungariae,/ fame execrabili expugnata, sese dedidit MAT-/THIAE Calvinii, cum modius unus farinae/ venderetur 107. florenis. Bonfin. Ung. Chron. Eber. 2. Iunii.*

STEPHANVS MOLDAVIAE Princeps,/obedientiae et imperio CASIMIRI Regis Po-/loniae iuramento die 15. Septembris sese sub-/didit. Leonclau.

Eodem anno STEPHANVS Moldavorum / Princeps, CASIMIRI Regis Poloniae cliens, / à Polonis desertus, BESSARABIAM in extre-/ma Valachiae ora ad mare nigrum sitam, qua/ CHILIUM vel KYLIAM olim ACHIL-/LEAM et MONCASTRVM oppida con-/tinet, á Turcis sibi ereptam amisit. Leonclau.

Nati sunt :

I. IOHANNES Bugenhagius Pomeranus, The-/olog. 24. Iunii.

II. BARTHOLEMAEUS Latomus Iuris consul-/tus natione Belga,

p. 482, r. 30

p. 483, r. 16

cuius scripta contra Buce-/rum extant. [...].

II. Dauidis Chytraei *Operum tomus quartus, Saxonia ab anno Christi 1500 usque ad M.D.XCIX.* Recognita et aliquot annorum accesione et aliis Historii aucta.

Additus est Index Personarum & rerum maxime insignium copiosiss. Lipsiae, Sumtibus Henningi Grosii Bibliop., 1599, 12 f. nenum. + 994 p. + 11 f. nenum.

p. 28, r. 23 [...] Fuit autem praeceptor Iohannis Alberti, & consiliarius summae apud eum au/toritatis Philippus Callimachus, Tuscus natione, Poëta & Orator ac historiae scri/ptor elegans, cuius ingenium & vitae cursum ac exitum memorabilem, inter reliqua/ virorum literis illustrium elogia, Paulus Lovius celebravit. Cum vero post Casimi-/ri regis interitum Ioanni Alberto intime familiaris, omniumque eius consiliorum/ autor & particeps esset : & regi, ut Nobilitatis Polonicae libertati & contumaciae fre-/nos iniiceret, & imperium in subditos, more Italicorum principum, absolutum exer-/ceret : & conferre imperatam pecuniam recusantes, hostibus trucidandos obijceret,/ suasor & hortator, atque ita cladis Moldavicae autor fuisse existimaretur : furentis/Nobilitatis impetu, ex aula extrusus, & in Lithuania femiexul, sub Alexandro regis/ fratre, extinctvs ets cui, ut praeceptori benemerito, rex discipulus Crocaviae in aede/ Trinitatis monumentum aeneum poni curavit : cum Epitaphio, cuius extremum/ distichon est : *Aeneus hic lapis est : mors aenea, & aeneus ille, qui legit haec ficcis/tristia verba oculis.*

1479 Acceperunt autem cladem illam in Moldavia Poloni, cum rex Ioannes Alber-/tus, expeditione in Turcas Polonis indicta, adversus Stephanum Walachiae superi-/oris, seu Moldaviae (ab boream Tyra fl. ad ortum ponto Euxino, ad occasum Tran-/sylvaniae parte, ad meridiem Hoyna fl. ignobili definitae) principem duxit. ac irrito/ conatu obsessa Sazauia gentis metropoli, ad Moldavum fl. (vunde regioni nomen est)/sita ; dum in Poloniam per fyluarum ac montium angustias redit, a Walachis cir-/cumentus plurimis crudeliter trucidatis aegre euasit. ac sequenti anno Walachi, &/ Praecopitae Tatari vicini, ab illis incitati, in Podoliam & Russiam effusi longe late-/que omnia populati, circiter centum millia hominum, ex Poloniae regno, nemine re-/sistente, in tristissimam servitutem, Turcis, Macedonibus, Scythis & Asiaticis passim/ vendenda abduxerunt. Eas incursiones anno vertente per Volhyniam & Russiam/australem ad Vistulam [...].

r. 48
p. 31, r. 27 Finitima regno Poloniae ad Tyram fl. est WALACHIA,/ ab orto, Ponto Euxino ; versus austrum, Istro ; ad occasum Aluta fl. in Istrum se ex-/onerante, & Transylvaniae montibus terminata cui in duas partes divisae, separiori/ ad Tyram, quae Moldavia a fl. perlabente appellatur, Stephanus vir acer & bellico-/sus, Bogdani filius, multis adversus Turcas & Polonos clarissimis rebus gestis cele-/berrimus praefuit cui paulo post extincto, Bogdanus filius successit : huic Stephanus,/huic Petrus ille, cuius ingenium acre & atrox, & fortunae vices mirandas, qua post/ caesum a Transylvanis auxilio ipsius Andrea Grittum, & cladem, a Sigismundo Po-/loniae rege acceptam, a Turcis pulsus, & a Ioanne Ungariae rege captus, & Constan-/tinopolium missus, ac Peram relegatus, 40. Historiarum sui temporis Iouius luculente describit. / iterum a Solymanno in patrium Walachiae/regnum restitutus est ; lib.

r. 38 Nomen Walachiae, quam Vlachiam, βλαχάν Graeci recentiores vocant, a Flac-/cis Romanis vulgo deducunt. Sed olim DACIA Romanorum provincia, Transyl-/vanium cum utraque Walachia, continebat. Postea Germani Saxones in Transyl-/vanium immigrantur, & iam olim Dacorum vicini, Gothi, seu Getae ac Gepidae, gen-/tes Germanicae fuerunt, a quibus provinciales, eadem cum Gallis & Italis utentes / lingua, Wallos & Walchos esse dictos, consentaneum est sicut in vetustis Regum / Ungariae titulis, Galliciae nomen Walachiae tribuitur. Turci Carabogdaniam, id/est, nigram Bogdani regionem, seu Daniam nigram, forte a Danis seu Dacis, vete-/ribus incolis, nominant, Graeci μαυραν nigram Walachiam, unde Moyda-/viae & Moldaviae nomen extitisse, quidam coniectat. Sed a fluvio Moldavia perla-/bente, provinciam appellatam constat, cuius pars Ponto Euxino pro-

xima, Bessara-/bia ; Turcis Kili & Kele arx : nostris Kilia, priscis Achillea nominatur./

r. 50 Minorem Walachiam, Transalpinam a nostris, a Tucris Carabagdaniam mi-/norem (significat Bogdan, Dei donum, Dorotheum vel Theo-
p. 32, r. 1 dosium) ab Hierassi//quem Prud hodie nominant, & Istri confluente ; usque ad Alutae ostium, &/ ulterius Ungariam verus porrectam, peculiaris princeps Radul, Turcae tributarius, / regebat cuius ante 110. annos antecessor, a Sigismundo rege deficiens, Turcarum / arma adversus Sigismundum irritavit, quod primum exitij religionis, libertatisque / Christianae, in Walachia & Ungaria, a Turcis oppressae, initium fuit. Postea duo / cognati Walachorum Principes, Daan & Merches sau Marcus, de dominatu inter / se discordantes, cum Daan alterius potentia, & viribus se superari cerneret, ad Tur-/carum in Bulgaria vicinorum auxilia confugit, alter a Sigismundo opem flagitans / a Turcis vincitur, qui ea occasione tributarium sibi Transalpinam Walachiam pri-/mum facerunt.

Caeterae ad meridionalem Istri ripam, linguae Henetae seu Slavoniae gentes, / Bulgari, Rascii, Servii, Bosnenses, quas paulo ante annum Christi 600. Istro traiecto, / Mysiam utramque & Illyricum totum, vsque ad mare Adriaticum occupasse, ex Pro-/copii lib. 3 & Blondi lib. 8 &

aliis constat : Turcicis armis pleraeque fatigatae, Baia-/zeti II. Turcarum Imperatori maxima ex parte parebant. BULGARI a Bolga seu/ Wolga Russiae fl. dicti, inter Danubium, Pontum Euxinum, & Hemi montes, in / Mysia inferiore confidentes, & in extrema versus occidentem ora, Sophiam, & Ni-/copolin urbes celebres, olim tenentes ; a Turcis, per Walachos Transalpinos, a Si/gismundo rege Vngariae de-
1396 ficientes, primum evocatis, capta Nicopoli, & postea ad / eam urbem Sigismundi exercitu caeso, subacti, regem proprium nulum amplius ha-/bebant & iam Beglerbegi Graeciae, seu supremi in Europa Turcici imperii mili-/tum praefecti fedes, Sophiam in extremis Bulgariae & Serviae
r. 23 (a Danubio in medi-terranea magis recedentis) limitibus collocata erat. [...]

1503

p. 139, r. 52 Huius Philippi, Belgarum principis, socrus, Elisabetha : Ferdinandi regis / Catholici coniux, quae singulari prudentiae & magnanimitate,
26 Neuem. paribus cum marito / auspiciis, Castiliae regna subernbat, ineunte
p. 139, r. 54/p. hyeme ex hac vita decessit, testamento // facto, ut Ioanna filia in
140 r. 1 Belgico absente, aut laborem Castiliae regna, haereditate ad e-/am delata, administrandi recusante, aut minus id propter aliquam privatam causam / facere valente, / Ferdinandvs rerum summae praeesset : *donec Carulus ex Philippo & Ioanna maior natu filius, vigesimum* annum aetatis attingeret (nam de Philippo ge-/nero, aut quod illi peculiariter offensa, quod filiam indigne tractasset, aut quod Hi-/spanis rebus moderandis parum instructum esse existimabat, nullam omnino mentio-/nem fecit) deinde, ut in rerum a Ferdinando marito gestarum, & laborem in Grana-/tensi provincia expugnanda susceptorum memoriam, Ferd. praemium decies centena / millia nummum, nec non dimidiam ex nuper repertis Antipodibus proventuum par-/tem, quoad vitam Deus concessisset, quotannis perciperet, praeteres, ut trium opulen-/tissimorum equestrium ordinum, sancti Iacobi, Calatrauae & Alcantarae magisteriis, / quae indulgente Romano Pontifice, magistrorum officio abrogato, quod regiae po-/tentiae asemuli traquilliatatem reipub. laederent, Ferdinandus & Isabella reges, non ita / pridem sibi vendicaverant, per vitae suae tempus potiretur. Eiusdem anni aestate, Ste-/phanus Walachiae Moldaviae princeps, clarissimis rebus aduersus Matthiam regem / Ungariae, Mahometem Turcicum Imp. Tattaros Praecopitas, & Ioan. Albertum Polo-/niae regem gestis celeberrimus, diem extremum postridie Cal. Iulli clausit cui Bog-/damus filius succesit. GLorIa obIt StephanVS VaLaChorVM, qVI sVperaVIt / HVnnos, &
p. 140, r. 19 LaChos, te qVoqVe TVrca potens. [...].

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ISTORIC ÎN PRINCIPATE

DE

V. CRISTIAN

În prima parte a epocii moderne, învățămîntul din țările române a jucat un rol esențial în acțiunea de luminare, de pregătire a spiritelor în vederea marilor transformări pe calea cărora se angajase societatea noastră. În cadrul său, un loc important a revenit disciplinelor istorice. Faptul era firesc, datorită multiplei necesități a apelului la trecut într-o perioadă privită de contemporani ca necesar moment de sinteză între stadiul atins de civilizația occidentală și tradițiile glorioase ale trecutului propriului popor. Împrejurările politice nu au permis dezvoltarea nestînjenită a învățămîntului istoric. Evoluția sa a fost totuși marcată de importante progrese [1], care au contribuit atît la dezvoltarea școlii, cît și a istoriografiei. O bună parte a realizărilor acesteia pînă spre mijlocul veacului trecut au fost, dealtfel, legate tocmai de activitatea la catedră ale unor Aaron Florian, Gh. Săulescu, Ioan Maiorescu. Ele vor fi încununate de cursul de istorie națională predat de Mihail Kogălniceanu în 1834—1844, moment care marchează începutul unei noi etape a învățămîntului nostru istoric. Tocmai perioada de pînă la 1843 o are în vedere și lucrarea de față. Ea nu-și propune să abordeze toate aspectele învățămîntului istoric, pentru aceasta fiind necesară o tratare monografică. În așteptarea ei, ne vom limita să urmărim evoluția locului pe care istoria l-a avut în școala din Principate pînă la 1843, importanța care i s-a atribuit, pentru a ne putea da astfel seama de rolul pe care școala l-a putut juca în difuziunea cunoștințelor istorice, acțiune căreia i s-a acordat o atenție deosebită în epocă [2].

Rolul învățămîntului în această privință a constituit o consecință logică a menirii care i se atribuie în general. În epocă, era curentă convingerea că dezvoltarea societății românești nu poate fi pe deplin realizată fără o dezvoltare corespunzătoare a școlii. Ideea afirmată în regulamentul școlar din Țara Românească — într-un document oficial deci — că „bună creșterea este cea dintîi trebuință a unui neam" [3] apare ca o credință colectivă, fiind întîlnită la personalități care profesează cele mai diverse convingeri. Ea trebuia să fie cu atît mai puternică cu cît reducerea decalajului existent între țările române și apusul Europei era greu de conceput fără o rapidă și masivă dezvoltare a nivelului cultural, școala fiind aici instrumentul esențial. Rezultat al unor cerințe obiective, tendința avea să se materializeze într-o constantă preocupare de dezvoltare, amplificare și modernizare a rețelei școlare, rezultatele acestei acțiuni fiind evidente mai ales în perioada regulamentară.

De pe urma acestor rezultate a profitat, într-o largă măsură, și învățămîntul istoric. Este adevărat, sub raportul acțiunii asupra spiritelor, nu putem afirma cu

---

[1] O privire de ansamblu în Paul V. Grigoriu, *Din trecutul învățămîntului de istorie românească*, „Anale de istorie", XV (1969), nr. 4, p. 135—142.

[2] V. Cristian, *L'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 et la diffusion des connaissances historiques*, „Nouvelles études d'histoire", IV (1970), p. 185 și urm.

[3] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, IV, p. 273.

certitudine că școala a avut un rol mai important decît tiparul sau presa ; dealtfel, stabilirea unui raport exact între eficacitatea diferitelor instrumente de difuziune a cunoștințelor istorice este, practic, imposibil de realizat. Nu putem omite totuși faptul că, dacă este dezavantajat în anumite privințe față de cartea de istorie sau de periodice, învățămîntul are totuși unele avantaje incontestabile. Acestea sînt legate, în primul rînd, de caracterul său metodic. Cel care frecventează o școală, vine în contact nu cu elemente disparate, ci cu un sistem de cunoștințe, care se referă atît la ansamblul materiilor, cît și la fiecare din ele în parte ; în același timp, prin însuși specificul activității sale, elevul este obligat să-și însușească un anumit bagaj intelectual. Firește, acest bagaj diferă în funcție de nivelul școlii și o parte a cunoștințelor însușite aici poate fi apoi uitată ; în parte, el rămîne totuși, putînd constitui și o bază, o invitație, pentru lărgirea ulterioară a orizontului cultural. Pe de altă parte, nu putem omite nici aspectul educativ al învățămîntului. Elevii se află la o vîrstă cînd anumite sentimente pot fi mai ușor receptate, asigurîndu-li-se o mai mare durabilitate. Or, mai ales într-un moment în care disciplinele umaniste sînt acelea care predomină — cum este cazul școlii românești din prima jumătate a veacului trecut — istoriei trebuia să-i revină un rol deosebit de important, atît în ceea ce privește aspectul instructiv al învățămîntului, cît și cel educativ. Se poate afirma chiar, că sub acest din urmă raport, tocmai istoria este aceea care joacă rolul esențial, confirmîndu-se astfel și prin exemplul învățămîntului, locul important care revine preocupărilor pentru trecut în cadrul vieții spirituale a epocii.

Firește, situația nu este identică în toate momentele perioadei la care ne referim. Ponderea istoriei între disciplinele de învățămînt, dar mai ales conținutul și nivelul la care se predă au cunoscut o continuă ameliorare, treapta cea mai înaltă fiind atinsă cu cîțiva ani înaintea revoluției. Rezultatele obținute acum au fost însă pregătite de o relativ îndelungată evoluție anterioară, evoluție a cărei considerare permite o mai lesne sesizare a progreselor realizate treptat, în funcție de condițiile generale.

Nu avem informații precise despre prezența istoriei, ca disciplină de sine stătătoare, în primele școli românești. Faptul nu surprinde dacă avem în vedere că acestea, răspunzînd necesităților societății feudale, aveau un caracter teologico-scolastic, singură istoria biblică fiind considerată ca necesară ; și în apusul Europei, istoria laică și-a făcut relativ tîrziu un loc în învățămînt. Nu putem exclude însă însușirea unor cunoștințe asupra trecutului, mai ales asupra antichității, în cadrul altor discipline, cuantumul lor fiind însă redus și în funcție de necesitățile pregătirii teologico-filosofice.

Primul document în care istoria apare menționată printre obiectele de învățămînt, este, în Principate, hrisovul din 1776 prin care se reorganizează Academia Domnească din București. După cum s-a observat însă, faptul nu dovedește că abia acum a început să fie studiată această disciplină [4]. În temeinicul său studiu asupra Academiilor din București și Iași, Ariadna Camariano-Cioran observa că dispozițiile din hrisoave erau destul de relative și că profesorii dezvoltau prelegerile după aptitudinile și pregătirea lor, fără să urmeze, în mod strict, programa stabilită, numeroase cunoștințe de istorie fiind predate în cadrul altor discipline, cum este cazul, mai ales, cu limba și literatura greacă, în cadrul căreia erau interpretate operele unor Herodot, Xenofon, Tucidide, Plutarh ș.a., însoțite de multe explicații istorice [5]. Dealtfel, profesorii de istorie nu au fost angajați niciodată în mod special [6] ; disciplina s-a bucurat totuși de multă prețuire, o dovadă constituind-o și efectuarea a relativ numeroase traduceri în scopuri didactice [7] ; cunoscutul profesor Neofit Ducas afirma chiar, reluînd o veche idee că „cine cunoaște istoria este profesorul secolelor, profetul viitorului și pedagogul

[4] Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, p. 176—177. În legătură cu însușirea în această perioadă a cunoștințelor de istorie, vezi și Elena Georgescu, *Academia domnească din București. (Contribuții documentare)*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978.

[5] *Ibidem*, p. 177.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 177—178.

prezentului"[8]. O asemenea prețuire a putut să influențeze și asupra elevilor români; dealtfel, unii din cei care și-au făcut sau și-au început studiile în Academiile domnești (G. Săulescu, Heliade, Eufrosin Poteca, S. Marcovici) au jucat ulterior un important rol în dezvoltarea învățămîntului din Principate.

Pentru prima dată, istoria este prezentă în programul de învățămînt al unei școli românești în Gimnaziul unit de la Blaj, creat în 1754, în trei din cele cinci clase ale sale. În clasa a II-a și a IV-a figurează istoria Ungariei (historia Hungariae) iar în clasa a III-a istoria Transilvaniei[9]. Prezența acesteia din urmă apare deosebit de importantă, mai ales că sîntem într-un moment în care, consecință a acțiunii începute de Inochentie Micu, istoria începe să fie tot mai mult pusă la contribuție în sprijinul luptei naționale. Evident, într-o școală oficială, nu se putea merge prea departe în această direcție, cu atît mai mult cu cît predarea se va face, pînă tîrziu, nu în limba română ci în latină, iar principala pondere revenea istoriei Ungariei, ulterior istoriei universale[10]. Chiar astfel însă, prezența istoriei în programul gimnaziului din Blaj a putut contribui la transformarea acestuia în unul din principalele centre ale culturii naționale din Transilvania.

Tot aici constatăm și începuturile învățămîntului istoric în școala elementară, mai ales în regiunile regimentelor de graniță. Prin rescriptul de la 1 februarie 1774, care prevedea pentru școlile sătești doar catehismul, scrisul, cititul și operațiile aritmetice, se stabilea că, în școlile orășenești, se vor învăța și unele elemente de istoria patriei[11]. Evident, noțiunea de patrie are aici înțelesul de stat; dealtfel, atunci cînd va fi înființată, în 1812, Preparandia din Arad, tocmai în scopul creării cadrelor necesare învățămîntului elementar, printre obiectele prevăzute în noua „shoală daco-românească" singura istorie care apare este aceea a Ungariei[12].

Odată cu primele decenii ale secolului trecut, centrul de greutate al învățămîntului istoric românesc se mută în Principate, unde condițiile dezvoltării sale devin mult mai favorabile. Aceasta nu a însemnat, firește, o diminuare a contribuției transilvănenilor; dintre cei care au trecut munții, în Principate, în dorința de a-și pune calitățile în deplina lor valoare, unii sînt direct legați de învățămîntul istoric sau de organizarea lui.

Chiar în prima școală românească din Principate, de un nivel mai înalt, Seminarul de la Socola, printre disciplinele de învățămînt apare și istoria. Dacă ea a fost introdusă chiar de la înființarea acestuia sau mai tîrziu este, deocamdată, greu de precizat. Focul din 1827 a distrus arhiva Mitropoliei inclusiv actele referitoare la Seminar, căzut pradă în anul următor unui alt incendiu, care i-a mistuit și arhiva proprie[13]. Cîteva informații, edite sau manuscrise, ne oferă totuși date prețioase în această privință. Cert este că în 1808 istoria figurează printre disciplinele de învățămînt. În instrucțiunile pentru examenul public, se arată că „ucenicii din clasis III se întreabă din retorică, loghică, și bogoslovie, iară moralul, *istoria* (subl. ns.) și gheografia, pentru scurtare, vor fi rînduite pentru altă dată"[14]. Nu este exclus ca această poziție a istoriei să se datoreze faptului că ea nu a fost introdusă chiar de la început. Oricum, ea figurează în clasa a III-a, trebuind precedată de studierea altor obiecte, situație care se repetă și mai tîrziu. În mod normal, elevilor reuniți în 1803 trebuia să li se asigure unele cunoștințe preliminare înainte de a trece la studierea unor obiecte mai pretențioase cum este istoria universală.

---

[8] *Ibidem*, p. 179.

[9] Romulus Munteanu, *Contribuția școlii ardelene la culturalizarea maselor*, p. 74.

[10] Ioan Rațiu, *Blajul. Scurte notițe informative*, Brașov, 1911, p. 36.

[11] Romulus Munteanu, *op. cit.*, p. 99.

[12] Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, p. 83.

[13] C. Erbiceanu, *Istoria Seminarului Veniamin*, Iași, 1885, p. 39.

[14] Arhivele Statului Iași, Fond Documente, P. 334/3.

După 1812, istoria universală apare constant printre obiectivele de bază din Seminar. La examenul din 1815, un şcolar spunea că în cei doi ani de cînd învaţă şi-au putut face „o idee", printre altele, de „istoria profană" [15]. Se pare chiar că există o preocupare de a dezvolta simţul istoriei în legătură cu sentimentul naţional. Într-un discurs adresat domnitorului în 1815, în care se arăta, probabil din raţiuni tactice, apropierea ce există între greci şi români, un elev sublinia că aceştia din urmă sînt „viţa nepieritoare" a romanilor care au ajuns „la această ţară a dacilor". Într-o manieră care avea să fie dezvoltată de generaţia paşoptistă, ideea latinităţii care îmbinată cu aceea a preţuirii faptelor de arme din evul mediu, citîndu-se episodul pedepsirii polonilor înfrînţi de Ştefan cel Mare [16]. Mărturia cea mai limpede în privinţa planului de învăţămînt este însă un atestat dat unui absolvent în 1818 (urmase din 1813 pînă în 1818), în care, printre obiectele urmate, figurează „istoria de obşte" [17].

În privinţa conţinutului acestei discipline, dispunem de o mărturie deosebit de interesantă. În fondul de manuscrise româneşti al Bibliotecii Academiei R.S.R., se păstrează o *Istorie de obşte* [18]. Manuscrisul a fost donat în 1904 de Titu Maiorescu [19] şi a fost semnalat într-un studiu de N. A. Ursu [20]. Că este vorba de un material didactic rezultă limpede dintr-o însemnare făcută la sfîrşit, cu scopul declarat al evitării pierderii unei scrieri pe care posesorul ei o va fi considerat foarte importantă: „Această carte ce să numeşte istorie de obşte a lumii iaste dreaptă a mea, pre care singur cu mîna mea cu multă osîrdie am scris-o fiind atuncea în seminariumul Socola ucenic" [21]. Copierea întregului curs era o practică obişnuită în lipsa manualelor tipărite. Momentul copierii se poate stabili cu aproximaţie. La sfîrşitul amintitei însemnări figurează data de 20 mai 1824. Or cursurile la seminar s-au întrerupt din 1821. Ele mai fuseseră însă întrerupte anterior ca urmare a tulburărilor din 1819 [22] (nu au fost reluate, cu ajutorul profesorilor transilvăneni aduşi de Asachi, decît pentru trei luni înainte de a se întrerupe din nou [23]). Manuscrisul nu poate fi deci decît anterior anului 1819. Data şi caracterul său didactic sînt întărite de denumirea sa, „istorie de obşte", identică cu aceea întîlnită în amintitul atestat din 1818.

Manuscrisul face o expunere a evenimentelor de la „zidirea lumii" pînă la răscoala lui Spartacus şi războiul cu piraţii, cînd se întrerupe brusc, poate tocmai în legătură cu evenimentele din 1819. Prezentarea este destul de amplă. ea făcîndu-se pe 662 pagini. Un spaţiu important este rezervat grecilor şi, mai ales, romanilor.

Manualul nu constituie o creaţie originală. Preocupările de istorie universală la noi pînă în acel moment erau numeroase [24], dar ele nu ajunseseră încă la un nivel care să permită o contribuţie proprie de ansamblu. Dealtfel, efortul esenţial al investigaţiei istorice s-a îndreptat în mod necesar spre trecutul naţional. Profesorul de la Socola a apelat astfel la un procedeu întrebuinţat şi în cazul altor discipline, acela al traducerii.

Sorierea întrebuinţată în acest scop este o *Allgemeine Weltgeschichte für denkende und gebildete Leser. Nach Eichhorns. Galletis Nemers Werken bearbeitet* a lui J. B. Schütz, a cărei primă ediţie apărea la Viena în 1805. Utilizarea ei ne-a fost sugerată de o precizare din introducere, în care se spunea că „noi

[15] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 37.

[16] *Ibidem*, p. 46—47.

[17] Arhivele Statului Iaşi, Fond Documente, P. 61, nr. 14.

[18] B.A., R.S.R., Ms. rom. 2791, f. 5—336.

[19] *Ibidem*, f. 1.

[20] N. A. Ursu, *Gramatica românească a lui Ioan Alboteanu*, „Limba română", XIII (1964), nr. 1. Tot N. A. Ursu ne-a pus la dispoziţie şi microfilmul acestui manuscris. Îi aducem şi aici mulţumirile noastre.

[21] B.A.R.S.R., Ms. rom. 2791, f. 337.

[22] Biblioteca Centrală Universitară Iaşi (în cont. B.C.U.I.), Ms. VU-68, f. 83.

[23] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", III (1840), p. 255.

[24] P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle, dans l'historiographie roumaine au XVII-e et XVIII-e siècles*, „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), p. 677—697 ; X (1971), p. 293—312 ; 715—728.

vom împărți istoria în opt tomuri"[25], tot atîtea cît are lucrarea istoricului austriac. Presupunerea noastră era întărită de faptul că volumul al VIII-lea (singurul aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iași) începea cu data indicată și în manuscrisul de la Socola, 1740. Scrierea lui Schütz a devenit o raritate bibliografică și numai după mai multe investigații în biblioteci din țară și străinătate am reușit s-o depistăm în fosta bibliotecă a Colegiului Unitarian din Cluj-Napoca, păstrată azi la Biblioteca Filialei Academiei R. S. R. de aici[26].

Se pare totuși că lucrarea se bucura de o largă răspîndire la începutul secolului trecut. Pornind de la istoricii menționați în titlu, Schütz încercase să dea o scriere care să constituie o soluție de mijloc între scrisorile de vulgarizare a istoriei și cele care erau destinate savanților.

Manuscrisul de la Socola reproduce în întregime tomul I și cea mai mare parte din tomul al II-lea (care mergea pînă la Augustus). Este, de fapt, perioada căreia i s-a acordat cea mai mare atenție la începuturile învățămîntului nostru istoric, antichitatea avînd mai multă vreme principala pondere.

Autorul acestui prim curs este mai greu de stabilit. Cea mai plauzibilă ni se pare ipoteza formulată de N. A. Ursu, aceea că el ar fi Ioan Alboteanu[27]. Pînă la 1819 acesta a fost principalul profesor, predînd mai multe materii. Apoi, el își făcuse studiile la Cernăuți, unde lucrarea unui istoric austriac trebuia să fie cunoscută.

Profesorul de la Socola a urmat îndeaproape textul german. Face totuși la început cîteva considerații personale în *Cuvînt înainte*, după cum procedează și la unele schimbări în text, pe care, în unele cazuri, îl amplifică sau îl prescurtează. El pornește de la importanța istoriei și necesitatea cunoașterii ei, stabilind o legătură între dezvoltarea istoriei ca evoluție umană și aceea a istoriei ca disciplină. „Cu cît mai mult s-au deschis și s-au lărgit cîmpii istoriilor lumești", se spune în primul paragraf din *Cuvînt înainte*, „cu atît mai sîmțîtă și mai de obște s-au făcut trebuința de a întreba pe marea învățătoarea întîmplărilor"[28]. Istoria ii apare astfel în sensul ciceronian de „magistre vitae". Importanța ei este accentuată în continuare. Ca și la Grigore Ureche sau Samuil Micu, cunoașterea istoriei apare ca o condiție a însăși existenței umane, „spre deplinătatea ființei cuvîntătoare". Avînd în vedere „lipsa trebuitoarelor mijlociri de la care atîrnă lesnirea tipăririi în minte a obiecturilor în această nemărginită știință cuprinsă", spune în continuare profesorul de la Socola, „am hotărît ostenitoarele mîini tălmăcirii istoriei de obște a le aflerosi"[29]. Ca și odinioară Miron Costin, cu *De neamul moldovenilor*, el face cunoscute îndoielile pe care le-a avut în legătură cu posibilitatea realizării unui asemenea plan. „Așteptărilor a răspunde foarte greu iaste", spune referindu-se la dificultățile subiectului, adăugînd apoi la „socotința" lui „încă și oareșcare sfială față de duhul vremii de acum". Dar, continuă el motivîndu-și inițiativa, „datoria chiemării și vederata sporire a cetitorilor în înaintarea și dezvoltarea colțului înțălegerii /.../ mi-au însufleții îndrăzneala"[30]. Reluîndu-se o idee din Schütz, se consideră că scopul istoriei este „să dezvolvească ale sale mari zugrăviri cu nevestit adevăr"[31]. Atrage atenția, de asemenea, concepția evoluționistă pe care o preia profesorul unei școli teologice, subliniind în încheierea *Cuvîntului înainte* că expunerea istorică trebuie să se facă „puind pre om înainte cu începere de la cea mai de gios treaptă a ființei sale pînă la cele mai iscusite puteri ale sufletului lui, cu toate osăbitele lui stări"[32].

---

[25] B.A.R.S.R., Ms. rom. 2791, f. 8 v.

[26] Cota U 70 506.

[27] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 46. Mai recent N. A. Ursu nu exclude posibilitatea ca el să fie unul din dascălii transilvăneni care au funcționat în această perioadă la Seminarul de la Socola.

[28] B.A.R.S.R., Ms. rom. 2791, f. 5.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem*, f. 5—5 v.

[31] *Ibidem*, f. 5 v.

[32] *Ibidem.*

În continuare, cursul urmează îndeaproape pe Schütz. Într-o interesantă introducere se realizează o bună sinteză a unor principii metodologice. Se precizează obiectul istoriei universale, sînt arătate izvoarele ei, atît cele scrise, cît și cele nescrise. Se subliniază apoi necesitatea criticii și sînt prezentate științele ajutătoare, insistîndu-se asupra geografiei și cronologiei. După ce se prezintă diferitele obiecte posibile ale istoriei, se insistă asupra folosului ei pentru diferitele categorii sociale, chiar dacă se începe cu afirmația că el „este așa de minunat cît nu are trebuință de dovezi" [33]. În sfîrșit, este prezentată periodizarea, care are la bază îndeosebi evenimentele politice, dar încearcă să nu contravină periodizării religioase, motiv pentru care, spre deosebire de istoricii umaniști și iluminiști, ultima parte a antichității este prezentată ca o etapă comună cu primele secole ale evului mediu.

Raportul între istoria sacră și istoria profană prezintă interes și în expunerea propriu-zisă. În numeroase sinteze ale vremii, cea dintîi avea un loc deosebit de important, fiind uneori prezentată aparte, ca o primă etapă a istoriei generale. Și în manualul de la Socola expunerea începe cu zidirea lumii și continuă cu evenimentele biblice. Această expunere este însă foarte succintă și întreruptă de relatarea evenimentelor istoriei profane. În mai multe rînduri, manuscrisul rezumă chiar expunerea din Schütz. Nu trebuie să uităm însă că în Seminar se preda și istoria sacră.

Predominantă este istoria politică. Atrage totuși atenția interesul pentru istoria socială, juridică, pentru civilizație și științe, domenii cărora li se consacră un spațiu important. Cînd necesitatea condensării expunerii o cere, se procedează totuși mai degrabă la o restrîngere din această parte decît din istoria politică.

Spațiul geografic la care se referă această „istorie de obște a lumii" este, în general, cel obișnuit pentru istoricii europeni pînă la Voltaire. Se au în vedere popoarele din Orientul antic și din bazinul mediteraneean. Unele paragrafe privesc totuși și alte regiuni. În legătură cu sciții se face o referire și la regiunile noastre ; este interesant că se vorbește cu acest prilej de Moldova, Muntenia și Transilvania ca de entități politice distincte, fără a se ține seama de situația lor de dependență din acel moment [34]. Sînt avute în vedere și regiuni îndepărtate ; două capitole sînt consacrate Indiei și Chinei.

Am insistat asupra acestui moment pentru că el ne apare revelator pentru problema pe care o urmărim. Se poate spune că elevilor li se asigura un volum relativ amplu de cunoștințe istorice, într-o manieră sistematizată. Firește, în condițiile amintite, nivelul învățămîntului rămîne modest ; modeste sînt însă toate începuturile. Avînd limitele inerente pionieratului, cursul la care ne-am referit are și incontestabilele merite ale acestuia. Din păcate evenimentele din 1821, plecarea lui Gh. Asachi ca agent al lui Ioniță Sandu Sturdza la Viena au determinat o întrerupere a învățămîntului public [35] în Moldova pînă în 1828.

Întîlnim însă, în această perioadă, unele importante realizări, în domeniul care ne interesează, în școlile din Țara Românească. Deja în 1818, printre obiectele care trebuiau predate în școala lui Gheorghe Lazăr, figura „gheografia istoricească pe harte" [36]. Nu știm dacă ctitorul școlii naționale din Țara Românească a predat și istoria propriu-zisă, informația că printre manuscrisele lui figura și o istorie universală [37], neputînd fi controlată, Lazăr aducea însă spiritul Școlii ardelene, atît de impregnată de ideea latinității, ceea ce a putut contribui la sporirea atenției acordată în școală istoriei. După plecarea lui Lazăr, profesorii sînt preocupați să asigure un minimum de cunoștințe elevilor privind trecutul neamului lor [38]. Este revelator că, traducînd un manual elementar din limba franceză, Gr. Pleșoianu găsea necesar să-l completeze cu o „Idee repede despre

[33] *Ibidem*, f. 7 v.

[34] *Ibidem*, f. 102 v.

[35] B.C.U.I., Ms. VI-68, f. 116 v.

[36] N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII—XIX*, An. Acad. Rom., Mem. Secț. Lit., XXIX (1906—1907), p. 187.

[37] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, p. 110.

[38] V. Cristian, *Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", S. III, a. Istorie, XII, (1966), p. 66—67.

istoria românilor", care pornea de la cea mai clasică expresie a tezei latinității noastre [39].

O prezență cu totul remarcabilă o are istoria în școala înființată în 1826, de Dinicu Golescu, care aducea ca „școlarh" pe tînărul Aaron Florian [40]. Programul studiilor urmate la Goleşti este cît se poate de edificator. În cele cinci clase „din cursul ghimnasticesc", doar în prima, rezervată învățării cunoștințelor elementare, nu se prevedea istoria; în schimb, în clasa a doua se preda „Istoria romanilor", în a patra „Istoria noroadelor celor mai vestite din Europa", în a cincea „Istoria noroadelor celor vechi". Acestora trebuia să li se adauge în clasa a şasea („Din cursul filosoficesc") istoria universală. Simpla enumerare a acestor discipline este revelatoare în privința intențiilor „școlarhului", intenții la care a subscris, firește, şi luminatul boier muntean. Nu întîmplător, prima parte a istoriei care se studiază este aceea „despre începutul românilor" [41]. În aceeaşi direcție se plasează şi predarea în continuare a istoriei romanilor, ca obiect separat, deşi istoria antică era prevăzută în clasa a cincea [42]. În ceea ce privește lucrările utilizate pentru predare este evident că pentru „Istoria despre începutul rumânilor" se utiliza *Istoria* lui Maior [43]; la fel, pentru istoria veche putea servi traducerea făcută de Ioan Piuariu-Molnar lucrării lui Millot [44], nu însă şi pentru celelalte [45], întrucît ea se oprea la căderea Romei. Probabil, Aaron Florian a întreprins singur o traducere sau, eventual, a putut apela la notițele sale din vremea studiilor.

Elemente de istorie națională se învățau şi în școala începătoare din Bucureşti. În 1832, printre obiectele predate în primele două clase figura şi „principalele fapte ale istoriei Țării Românești" [46]. Învățarea acesteia era considerată de Simion Marcovici ca necesară pentru toți şcolarii începători. În 1831, el propunea să se înființeze şcoli „întîietoare" în fiecare oraş sau sat mai mare, în care să li se dea elevilor cunoştințe elementare de gramatică, aritmetică, religie, geografie şi istoria țării [47]. Prezența acesteia din urmă în programa amintită este cît se poate de revelatoare şi, neîndoielnic, profesorul de la Sf. Sava, care îşi începea cursul de matematică cu un cuvînt în care era pregnant subliniată importanța cunoaşterii trecutului [48], reflecta o opinie mai largă.

Paralel cu aceste încercări, se pun şi bazele predării istoriei în şcolile mai înalte. Una din disciplinele colegiului de la Sf. Sava este istoria universală. Începuturile sînt totuşi relativ modeste. Ne putem face o imagine despre nivelul predării dintr-o adresă pe care Eufrosin Poteca, titularul cursurilor de „istoria sfîntă şi istoria neamurilor de obşte a lumii" o adresează Eforiei, la 26 februarie 1831. Fostul student de la Pisa şi viitorul egumen [49] se arăta nemulțumit că cele două materii sînt fixate numai în clasa a patra, neputînd fi predate într-un timp atît de limitat. Pentru prima dintre ele, „istoria cea mai pe care am alcătuit-o eu, cuprinde, precum se vede, 52 istorii din vechiul testament şi alte 52 din noul testament; pentru istoria neamurilor am ales-o pe cea a lui Domeron, ce este tipărită românește la București, în patru tomuri, iar pentru istoria grecilor vechi

[39] Gr. Pleşoianul, *Cele dintîi cunoştinţe*, p. 102—109.

[40] V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi", S. III-a, a. Istorie, XVI (1970), fasc. 1, p. 43—44.

[41] Înştiinţarea este publicată de G. Fotino, *Şcoala din Goleşti*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, II, Ed. did. şi ped., 1966, p. 225—227.

[42] Să notăm, de asemenea, faptul semnificativ că, în 1830, după terminarea examenelor, elevii au jucat piesa „Regullus" de H. J. von Collin, în traducerea lui Iancu Văcărescu, *Ibidem*, p. 239.

[43] *Ibidem*, p. 236.

[44] *Istoria universală*, Buda, 1800.

[45] Aşa cum considera G. Fotino, *op. cit.*, p. 237.

[46] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 171.

[47] N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I, p. 134.

[48] „Biblioteca Românească", III (1830), p. 26—27.

[49] Vezi, mai recent, asupra sa Ilie Teiuşan, *Eufrosin Poteca (1786—1858)*, în *Din istoria pedagogiei româneşti*, III, Ed. did. şi ped., Bucureşti, 1967, p. 66—83. Şi Poteca vorbea, la examenele din 1827, despre evoluția istorică, *Ibidem*, p. 78.

şi a romanilor, voi lua pe a lui Goldsmith, în două tomuri, pe care trebuie să am vreme să le tălmăcesc din italieneşte[50]; şi pentru toate aceste nu ajunge un an al şcolii"[51]. În afară de faptul că cele două materii sînt predate în continuare şi încredinţate unui singur profesor, atrage atenţia că acesta intenţiona să se limiteze la o simplă reproducere după autori străini, fără a concepe măcar ca fiind posibilă o rezumare a scrierilor acestora. Nu nota de originalitate putea deci să caracterizeze cursurile sale.

Istoria universală figura şi în programul Gimnaziului Vasilian, înfiinţat în 1828[52]. Datorită întreruperii cursurilor, pînă în 1931 nu s-a predat aici decît istoria Orientului antic, în anul următor continuîndu-se cu istoria Greciei şi Romei, după un manuscris alcătuit de titularul cursului, Gh. Săulescu[53].

Anul 1832 prezintă însă o deosebită importanţă prin alcătuirea regulamentului şcolar din Ţara Românească, al cărui spirit îl reîntîlnim şi în regulamentul similar moldovean, din 1835, unele prevederi fiind identice. Cele două legiuiri aduceau o uniformizare şi o mai mare stabilitate.

Istoriei i se rezerva un loc deosebit de important. Este adevărat că ea nu era prevăzută printre materiile şcolilor începătoare, după cum istoria patriei nu apărea, ca obiect distinct în programa claselor colegiale. Explicaţia acestei situaţii — asupra căreia vom reveni — trebuie căutată, în situaţia politică internă şi internaţională a Principatelor, în momentul cînd se alcătuiesc cele două regulamente. Istoria universală, în schimb, apare printre disciplinele de bază. Regulamentul muntean prevede că predarea ei se va face doi ani consecutiv, în clasa a treia şi a patra, precizînd şi modul cum va fi împărţită materia. Din totalul de 18 luni de predare a ei, două „se vor întrebuinţa la predarea istoriei sfinte, trei la istoria grecilor, patru la a romanilor, trei la veacul de mijloc şi, în sfîrşit, şase la veacurile nouă"[54]. Istoria sacră este integrată, aşadar, istoriei profane; să observăm totuşi că spaţiul care i se rezervă este relativ limitat. Dealtfel, judecînd după manualul publicat ulterior de Aaron Florian[55], ei i se consacrau, probabil, doar cîteva lecţii, restul primei părţi fiind dedicat istoriei propriu-zise a popoarelor orientale. Atrage atenţia însă marea pondere a antichităţii clasice. Explicînd-o, regulamentul şcolar arăta că „o mai multă vreme trebuie a se lua pentru istoria grecilor şi a romanilor, pentru că aceştia cuprinde istoria mai a tot pămîntul în vreme de două mii de ani şi, pentru că, înfăţişează orice în lume, se poate arăta mare în oameni şi întîmplări"[56]. Este vorba, nu numai de asigurarea, prin aceasta, a unui important capitol de cultură generală, ci şi de exercitarea unei acţiuni educative asupra elevilor, utilizarea în acest sens a antichităţii fiind prezentă şi în învăţămîntul din alte ţări. Să observăm, în sfîrşit, apariţia interesului pentru perioadele medievală şi modernă (separaţia între ele fiind fixată acum, în general, după o concepţie frecventă în Europa vremii, la descoperirea Americii), fapt care constituie un real progres în raport cu conţinutul cursului similar de la Seminarul de la Socola sau al celui predat de Eufrosin Poteca.

Pentru o mai bună înţelegere a istoriei universale, socotită ca una din disciplinele mai înalte ale învăţăturilor, s-a considerat necesară o pregătire prealabilă a elevilor. Aceasta urma să se facă prin cursul de geografie şi cronolo-

---

[50] Ca fost student la Pisa, Poteca preferă să-l traducă pe Goldsmith din ediţia italiană, aşa cum s-a procedat şi pentru unele părţi din *Istoria Românilor*, publicate în „Biblioteca Românească" (V. Cristian, *Opera istorică a lui D. Bojincă*, loc. cit., p. 55). Din autorul englez traducea şi Ermiona Asachi, *Istoria Greciei*, Iaşi, 1842.

[51] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 137—138.

[52] G. Missail, *Şcoalele şi învăţătura la români înainte de Regulament (1800—1831)*, „Buletinul Instrucţiunii Publice", 1865—1866, p. 179.

[53] A. D. Xenopol, în *Serbarea şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p. 129; 134.

[54] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, IV, p. 280.

[55] *Elemente de istoria lumii*, Bucureşti, 1845. Situaţia este asemănătoare pentru cursul rămas manuscris al lui Ioan Maiorescu (V. Cristian, *Ioan Maiorescu — profesor de istorie la Iaşi (1842—1843)*, „Cercetări istorice", (serie nouă), VIII (1977), p. 317—318.

[56] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, IV, p. 280.

gie. La sfîrșitul acestuia, se făceau cîteva lecții de cronologie „împărțind istoria în istoria sfîntă, istoria veche, istoria veacului de mijloc și istoria veacului nou. Profesorul va despărți încă fiește care dintr-aceste ramuri în veacuri, va arăta la fiește care loc leaturile de orice întîmplări vrednice de ținerea aminte ce vor fi urmat într-acel loc" [57]. Predarea, care trebuia să se limiteze în mod necesar la elemente cu caracter general, nu era la fel cu cea prevăzută pentru cursul de istorie. „În loc de a face cronologia fieștăruia ținut deosebit, (profesorul) va îmbrățișa prin sincronic cronologia tuturor neamurilor". În felul acesta, „școlarii vor vedea desvelindu-se înaintea lor una după alta începuturile și prefacerile tuturor neamurilor" [58]. Ei vor fi deci pregătiți pentru o mai bună înțelegere a cursului propriu-zis de istorie.

Se poate observa grija deosebită a legiuitorului pentru asigurarea metodei celei mai protrivite în vederea unei însușiri teminice a cunoștințelor. Dealtfel, preocuparea pentru un învățămînt metodic apare în cazul tuturor obiectelor. Regulamentul muntean considera necesar să revină asupra ei, cu precizarea generală că „pentru toate cursurile se va păzi drept regulă generală de a păși totd'auna de la simplu la compus și de la cele lesne la cele mai anevoe" [59]. Întrucît, pe de altă parte, „deslușire, tălmăcire luminată, însușire logicească a ideilor sînt condiții neapărate ale bunei învățături" se atrăgea atenția că „profesorul nu va căuta a-și face fală cu învățături zadarnice, ci se va ține de acelea care sînt mai cu temei și mai de trebuință" [60]. Aplicat la cazul particular al disciplinei la care ne referim, „metodul ce trebuie a se păzi la predarea istoriei va fi a se așeza puncturile de temeiu, la care să se poată alătura toate celelalte și a intra în mărunțișuri numai după ce va lua în băgare de seamă totul în tot felul de înfățișare" [61]. În mod concret, în prima parte a lecției, după ce rezuma sau punea pe elevi să rezume lecția anterioară, profesorul dicta „o prescurtare de lecție ce avea a se preda", școlarii scriind-o „pe foi în jumătate coloană, ca să scrie pe cealaltă coloană însemnările ce vor face cînd profesorul va tălmăci lecția" [62]. Acesta era dator să controleze frecvent caietele elevilor (de două ori pe săptămînă) și să verifice cu atenție însușirea cunoștințelor. Ceea ce se urmărea însă nu era numai asimilarea acestora, ci și dezvoltarea gîndirii elevilor, a personalității lor. Profesorul „va îndemna pe școlarii din clasul al treilea și al patrulea a face extracturi din cele mai însemnate întîmplări și îi va deprinde neîncetat a compune povestiri și descrieri, lăsînd la voia fieștăruia a alege materia de compunere" [63].

În ceea ce privește numărul de ore afectat la colegiul Sf. Sava pentru predarea istoriei, care se făcea de trei ori pe săptămînă, acesta este foarte ridicat. În primul semestru din clasa a treia, el este de patru ore și jumătate, pentru a ajunge la nouă în semestrul al doilea, revenindu-se la patru ore și jumătate în clasa a patra [64]. Ca număr de ore, istoria este depășită doar de gramatica română și de limba și literatura franceză, discipline care nu puteau fi bine însușite decît într-un timp mai îndelungat. Se adaugă, apoi, și orele de cronologie. Dealtfel, în momentul în care Sf. Sava se va face o programă de studii pe șase ani, istoria fiind predată în clasele IV—V [65], cronologia va fi separată de geografie, rezervîndu-i-se clasa a III-a.

În afară de istorie și cronologie, elevii căpătau cunoștințe și prin intermediul altor discipline, așa cum era cazul cu dreptul roman sau istoria literaturii. În cadrul acestui din urmă obiect, în care se accentua asupra antichității și se încerca cultivarea gustului și deprinderilor artistice, profesorul trebuia să încerce explicarea fenomenului spiritual, să arate „relația ce au între ele lucrările duhului, deosebite stări ale soțietății, precum influența ce are clima, religia, obiceiurile

[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem*, p. 284.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem*, p. 280—281.
[62] *Ibidem*, p. 294.
[63] *Ibidem*, p. 281.
[64] *Ibidem*, p. 316—317.
[65] În 1835, Aaron Florian preda istoria universală la clasele IV—V, Arhivele Statului București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Țara Românească, D. 8304/1835, f. 11.

asupra literaturii fieşcăruia neam"[66]. Un rol deosebit în formarea unei imagini mai ample asupra trecutului trebuia să revină, de asemenea, „arheologiei", care „se va învăţa ca supliment la cursul de literatura grecească şi latinească şi de istorie veche". După cum se arăta în regulamentul din Ţara Românească, acest obiect „pătrunde în toate amărunturile vieţii din lăuntru, arată obiceiurile, ţirimoniile politiceşti şi bisericeşti, descrie monumenturile, meşteşugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorile, jocurile publice şi altele". Profesorul trebuia să insiste asupra antichităţii, îndeosebi asupra aceleia eline şi latine, dar să prezinte, pe scurt, şi „antichităţile cele mai vrednice de luare aminte ale celorlalte neamuri"[67]. „Arheologia" lărgea astfel, într-o anumită măsură, sfera preocupărilor pentru trecut şi putea constitui o invitaţie în acest sens şi pentru cercetarea istoriei naţionale.

O asemenea orientare a învăţământului istoric, în care accentul cădea asupra antichităţii clasice, cu posibilităţile pe care acestea le oferea pentru cultură şi educaţie, nu a fost adoptată fără a trebui să se învingă unele păreri contrarii. Unul din membrii amintitei comisii de anchetă şcolară, Constantin Şuţu, a întocmit un raport în care, din considerente religioase, combătea importantul loc acordat istoriei greco-latine. El considera că trebuie luate măsuri pentru ca elevul să nu ajungă „la o prea mare admiraţie pentru faptele societăţilor greceşti şi romane, făcîndu-l să simtă deşartele eforturi a tuturor acestor frumoase genii ale marilor epoci, pentru a susţine societăţi predestinate să piară pentru că ele erau bazate pe adorarea nelegiuită (impie) a formei, pe dreptul imoral al forţei brutale şi pe cel mai hidos sclavaj care a lovit vreodată umanitatea. În schimb, cerea N. Şuţu, pentru care la bază învăţământului trebuie să stea dezvoltarea sentimentului religios, „spectatorul marii societăţi morale, sub auspiciile Evangheliei, să fie prezentată elevului ca singura utilă omului şi singura durabilă"[68]. Este o părere evident anacronică şi care nu a putut să influenţeze decisiv organizarea învăţământului, chiar dacă, printre obiectivele acestuia, era menţionat, la loc de frunte, şi cultivarea sentimentului religios[69].

Prevederile stabilite pentru colegiul de la Sf. Sava erau valabile şi pentru şcoala centrală de la Craiova. În aceasta din urmă ele au fost aplicate mai tîrziu totuşi. Retragerea lui Eufrosin Poteca, din învăţămînt, în 1832, a determinat ca postul său să rămînă vacant, persoana cea mai nimerită pentru ocuparea sa fiind considerat Aaron Florian, care, arătau membrii Eforiei Şcoalelor într-o hotărîre din 24 septembrie 1832, „a fost profesor la acelaş clas la şcoala din Craiova şi care a dat dovadă netăgăduită de a sa capacitate pentru a preda această învăţătură şi de a sa moralitate potrivită cu dignitatea profesorală"[70]. Postul a fost luat imediat în primire; în luna următoare, Kiseleff asistă şi la lecţiile lui Aaron Florian, acordîndu-i, la fel ca altor profesori, o gratificaţie echivalentă cu salariul pe o lună[71]. Profesorul transilvănean a rămas titularul catedrei de istorie pînă la revoluţie, cronologia fiind predată de Iosif Genilie. Probabil şi datorită plecării lui Aaron Florian de la Craiova, în şcoala de aici a fost predată numai cronologia de către C. Barbovici[72]; abia în anul şcolar 1837—1838 a fost introdusă istoria universală, din care o parte se preda în clasa a treia în locul cronologiei, iar restul în clasa următoare, profesor fiind Ioan Maiorescu, adus de la şcoala din Cerneţi[73]. Cursul a fost întrerupt însă o perioadă ca urmare a plecării sale în Moldova[74].

[66] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, IV, p. 282.

[67] *Ibidem*, p. 284.

[68] *Ibidem*, p. 262.

[69] *Ibidem*, p. 294.

[70] G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învăţământului în ţara noastră (1799—1875)*, Bucureşti, 1963, p. 86—87.

[71] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 195.

[72] Pentru nivelul la care se afla specializarea profesorilor în epocă, este interesant că Eforia hotărăşte ca Chiriţă Barbovici să predea în continuare geografia „iar în locul cronologiei va face un curs de aritmetică rezonată, după uvragiul lui Franklin, făcînd predare în toate zilele", *Ibidem*, p. 255.

[73] *Ibidem*, I, p. 254.

[74] În legătură cu plecarea temporară a profesorului transilvănean de la Craiova, vezi N. Băncescu şi V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul naşterii lui. 1811—1911*, Bucureşti, 1912, p. 47 şi urm.

Situația întîlnită la Sf. Sava o constatăm și la Academia Mihăileană din Iași, înființată în 1834. Este adevărat, regulamentul moldovean din acest an este mult mai concis în ceea ce privește problema care ne interesează. Avînd în vedere că, în general, el urmează îndeaproape spiritul regulamentului similar din Țara Românească, este de presupus că și sub acest raport, intențiile de la care se pornește și metodele preconizate sînt aceleași, chiar dacă programa nu este identică. Istoria este și aici una din disciplinele de bază. În clasa a doua gimnazială, ulterior și în prima [75], ca și în cele două clase umanioare se predă cronologia sau „istoria cronologiei", materia fiind expusă în continuare de la începuturi și pînă la zi. În clasa de filosofie predarea istoriei se reia, la un nivel superior, situație care este subliniată și prin titulatura obiectului, denumit cînd „istorie rațională" sau rezonată", cînd „istorie pragmatică" [76], predată mai mulți ani de Gh. Săulescu. În primele două clase, istoria este predată, probabil chiar de la înființarea Academiei, de Iancu Stavrat, iar la clasele umanioare de I. Albineț [77], după manualul lui Săulescu [78] și probabil sub îndrumarea lui [79]. Predarea putea avea astfel un caracter unitar. Este de observat, totuși, o importantă evoluție a distribuirii materiei. În 1835, în clasa a doua gimnazială se preda „istoria de la urzirea lumii pînă la Hristos", în clasa I de umanioare continuarea pînă la Carol cel Mare, iar în următoarea pînă la zi [80]. Peste numai doi ani, în prima clasă gimnazială expunerea ajungea la căderea imperiului roman, în cea de a doua pînă la descoperirea Americii, restul fiind expus în cele două clase de umanioare [81]. Epocii moderne i se acordă o pondere mult mai mare decît la Sf. Sava ; asupra istoriei antice se putea insista însă și în cursul de „antichitățile romanilor", predat succesiv de D. Gusti, N. Drăghinici și D. Lăzărescu [82], similar „arheologiei" de la Sf. Sava.

Istoria universală este întîlnită și în seminarii, pusă uneori în mod explicit în legătură cu istoria bisericii [83], ca și în alte școli, cum sînt acelea de fete [84] sau

---

[75] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, p. 368.

[76] Superioritatea „istoriei pragmatice" este clar subliniată de chiar primul său titular, Gh. Săulescu, în introducerea la tomul al II-lea din *Hronologhia și istoria universală pe scurt*, Eșii, 1837.

[77] A. D. Xenopol, în *Serbarea școlară de la Iași*, p. 151 ; V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, II, p. 174—175 ; IV, p. 417—418. În 1835 I. Stavrat era „adjunct de filologie și cronologie".

[78] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, II, p. 56.

[79] Așa cum fusese cazul și cu Vasile Popescu, viitorul Filaret Scriban, care era numit ca ajutor al lui Săulescu la istorie, „sub a dumisale povățuire", A. D. Xenopol, în *Serbarea școlară de la Iași*, p. 147. Ioan Albineț, care îi fusese elev lui Săulescu, fusese numit ca profesor la Academia Mihăileană, după cum rezultă dintr-o adresă a Epitropiei, în 1837. Arhivele Statului București, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Moldova, D. 207/1844, f. 80. V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, IV, p. 364, îl dă ca profesor de istorie universală și retorică în 1833, dar este evident o greșeală.

[80] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, IV, p. 393.

[81] *Ibidem*, p. 367—368.

[82] A. D. Xenopol, în *Serbarea școlară de la Iași*, p. 229—232, 266.

[83] Prin regulamentul privind organizarea seminarului central din București se prevedea ca în anul al II-lea să se predea și istoria universală „făcîndu-se cursul acestei învățături mai cu întindere la întîmplările ce privește istoria bisericească", V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, IV, p. 274. În 1836 se preda aici „Istoria sfîntă și generală", *Ibidem*, p. 461. La seminarul înființat în 1839 la Rîmnicu Vîlcea se preda numai istoria universală bisericească și „cronologia vremilor împreună cu geografia sfîntă", *Ibidem*, II, p. 108.

[84] În proiectul, nerealizat, al lui Dinicu Golescu de a înființa o școală de fete la București, în 1830, era prevăzută și predarea istoriei universale ; N. Iorga, *Ce carte învățau odată femeile la noi*, „Floarea Darurilor", I (1906), p. 138. În pensionatul de fete organizat în 1832, în același oraș, în primul an se preda istoria, dar în limba franceză, V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, p. 182. În școala de fete înființată la Iași, în 1834, istoria nu figurează ; în schimb, se predau „Întîiele cunoștințe" (*Ibidem*, II, p. 172), în care intrau și două lecții de istorie.

unele pensioane [85]. În general, cuantumul cunoştinţelor istorice oferite în aceste şcoli era redus, iar uneori istoria nici nu apărea în programa de studii [86]. O excepţie notabilă a constituit-o Seminarul de la Socola. După reorganizarea sa în 1833, istoria a constituit unul din obiectele esenţiale de studiu, nivelul la care s-a predat ea fiind asemănător cu acela de la Academia Mihăileană. Momentul de vîrf l-a constituit prezenţa în anul şcolar 1842—1843 a lui Ioan Maiorescu, de la care ne-a rămas un curs, manuscris deosebit de bine documentat, care cuprindea cea mai mare parte a antichităţii. Dealtfel, profesorul transilvănean a fost solicitat să predea la Academia Mihăileană atît istoria universală, cît şi cea naţională [87].

Istoria universală a avut o pondere notabilă numai în şcolile mai înalte. Judecînd după manualele edite ale lui Săulescu şi Aaron Florian, ca şi după cursul manuscris al lui I. Maiorescu, nivelul predării era satisfăcător, iar volumul de cunoştinţe destul de important. În sfîrşit, nu putem omite nici străduinţa de a face din această disciplină un instrument de educaţie a elevilor; faptele nu sînt numai expuse, ci sînt însoţite de judecăţi de valoare, în scopul evident de a asigura obiectului o finalitate practică. Sub acest raport însă, o eficacitate mai sporită o prezenta istoria naţională.

După cum am arătat, aceasta nu apare printre disciplinele prevăzute de regulamentele şcolare, pentru nici o categorie de şcoli. Elemente ale ei sînt prezente totuşi în învăţămînt, pregătind introducerea istoriei naţionale, ca disciplină de sine stătătoare. Le întîlnim atît în şcolile începătoare, cît şi în cele mai înalte.

Referitor la modul cum este prezentată istoria în prima categorie, pentru Moldova avem o informaţie sigură oferită de *Intîiele cunoştinţe* întocmite de Săulescu, de fapt un manual elementar pentru primele două clase ale şcolilor ţinutale [88]. Dintre capitolele acestuia, două se referă la istorie. Primul face o prezentare a „neamurilor celor vechi", celălalt priveşte istoria românilor [89]. Acesta din urmă se ocupă îndeosebi de problema originii românilor, dînd şi cîteva elemente despre evoluţia lor ulterioară, amplificate în ediţiile următoare. În 1841, cînd, pentru cei care nu urmau gimnaziul, la şcoala începătoare din Iaşi se adaugă o nouă clasă, a patra, se stabileşte ca aici să se înveţe, printre altele, „geografia şi istoria ţării" [90].

Elemente de istorie naţională s-au predat şi în Ţara Românească. Cînd, în 1837, Eforia decide alcătuirea unei noi ediţii a tablelor lancastrice, dintre profesorii de la Sf. Sava care urmau să le alcătuiască, I. Gentilie era însărcinat cu partea din ele privind geografia şi cronologia, iar Aaron Florian, în afară de catehism şi istorie sfîntă, cu „istoria ţării" [91].

Informaţiile sînt mult mai precise pentru prezenţa istoriei naţionale în învăţămîntul gimnazial. Ea a fost predată, într-o primă perioadă, în cadrul istoriei universale. Stabilind împărţirea acesteia, Regulamentul şcolar din Ţara Românească prevedea că „cea după urmă epocă (istoria veacului nou), va coprinde şi istoria românească, care se va dezvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte state, făcîndu-se iscodiri a se găsi în fieşcare veac din istoria neamurilor de prin prejur, obiceiurile şi pravilele cele mai însemnate ale acestei

[85] N. Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova, în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, p. 75. Uneori, istoria nu apare însă la fel în programul acestora, I. Minea, *Ce citise generaţiunea Unirii din Moldova*, Bucureşti, 1919, p. 7.

[86] Este cazul, mai ales, al unor pensioane (I. Minea, *Ce citise generaţiunea Unirii din Moldova*, p. 7), deşi acestea trebuiau să cuprindă, conform regulamentului şcolar, programa de studii a şcoalelor publice.

[87] Detalii la V. Cristian, *Ioan Maiorescu — profesor de istorie la Iaşi (1842—1843)*, loc. cit., p. 313 şi urm.

[88] *Ibidem*, IV, p. 327.

[89] *Intîiele cunoştinţe de litere şi de idei pentru tinerimea şcoalelor*, Eşii, 1832, p. 32—37. Cele două lecţii se făceau în clasa a doua, întrucît în prima se ajungea pînă la pagina 24, V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, IV, p. 327. Din prima ediţie, cinci sute de exemplare au fost difuzate gratuit copiilor săraci de la şcolile din Iaşi şi ţinuturi, *Ibidem*, I, p. 217 notă.

[90] A. D. Xenopol, în *Serbare şcolară la Iaşi*, p. 225.

[91] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 359—360.

țări" [92]. O prevedere asemănătoare era făcută și pentru cursul de cronologie, care trebuia să prezinte „cronologia tuturor neamurilor, fără a perde dinaintea ochilor starea Țării Românești în fiește care veac" [93].

Este vorba deci de două maniere de prezentare a istoriei românilor în istoria universală. Pe de o parte, trebuia să se stabilească o legătură între fapte din trecutul propriu și cel al altor popoare, în capitolele consacrate acestora din urmă, iar pe de altă parte să se facă o prezentare separată, în capitole speciale, a istoriei românilor. Dealtfel, regulamentul prevedea că „istoria se va scrie pentru Țara Românească deosebit" și că ea „se va da mai întîi în cercetarea Eforiei [94], evident pentru a verifica un conținut care putea ridica probleme delicate pentru acel moment. Aceste prevederi se referă la Țara Românească, dar ele au fost reluate și în Moldova.

Despre modul cum au fost aplicate, un prim indiciu ne oferă manualele de istorie universală ale lui Gh. Săulescu și Aaron Florian [95]. În cadrul lor, autorii consacră unele capitole speciale istoriei naționale; în același timp, atunci cînd subiectul o permite, se fac referiri și la fapte de importanță universală din trecutul național. Pentru spiritul în care se face predarea, este revelator că, în paragrafele consacrate istoriei proprii, tonul este mai înflăcărat decît în restul manualelor și că autorii se străduiesc să reliefeze contribuția românilor în istoria universală, mai ales în privința luptei lor antiotomane [96]. Și I. Genilie încearcă găsirea unor momente din trecutul nostru care să fie comparabile cu acelea mai importante pe plan universal; în programa anunțată pentru examenele din 1836, unul din capitole cuprinde perioada de la „marele Carol" pînă la Radu-Negru [97].

Nu putem reduce totuși elementele de istoria românilor la cele pe care le întîlnim în amintitele manuale de istorie universală, care, prin caracterul lor, au trebuit să respecte o anumită proporție a capitolelor. Ponderea reală a cunoștințelor despre trecutul propriu a fost, și în spiritul regulamentului școlar, mult mai mare. Din cele 14 capitole ale programei cursului de istorie universală, anunțată pentru examenele din 1838, ultimele două privesc istoria românilor, primul dintre ele referindu-se la istoria noastră veche, al doilea la istoria propriu-zisă a Țării Românești [98]. Mărturia cea mai importantă o oferă însă manualul de istoria acesteia pe care îl publică Aaron Florian în 1839 [99]. După cum o indică titlul și o spune însuși autorul în prefață, primul motiv al tipăririi acestuia a constituit-o „neapărata trebuință ce o simte tinerimea care se îndeletnicește la învățătura istoriei patriei sale. Ținînd seama de amintitele prevederi ale regulamentului școlar, este probabil că manuscrisul care a stat la baza acestui manual fusese folosit și pînă atunci pentru necesitățile predării, fiind redactat, în prima sa formă, încă din 1833—1834, cînd se ajunsese cu predarea la al doilea an al istoriei universale, în cadrul căruia era prevăzută și istoria românilor.

---

[92] *Ibidem*, IV, p. 280.

[93] *Ibidem*.

[94] *Ibidem*.

[95] Gh. Săulescu, *Hronologhia și istoria universală pe scurt*, vol. I—II, Eșii, 1837; Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, București, 1845. Prezentînd manuscrisul spre publicare, ceea ce Eforia aprobă „cunoscînd că această carte este una din cele mai trebuitoare și care astăzi este de lipsă" (Arhivele Statului București, Fond M.C.I.P., Țara Românească, D. 1717/1845, f. 2) și o trimite imediat corectorului tipografiei, (*Ibidem*, p. 3), Aaron Florian arăta că după acest manuscris ține „prelecții în clasele de istorie" (*Ibidem*, f. 1). Este probabil că manuscrisul a fost treptat îmbunătățit în cei treisprezece ani de cînd Aaron Florian profesa la Sf. Sava, manualul său, deși de un volum mai restrîns, fiind superior aceluia a lui Gh. Săulescu.

[96] „Eroismul acesta extraordinar al românilor a fost un mare zid de apărare pentru toată Europa", spune, printre altele Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, p. 122.

[97] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, II, p. 13.

[98] *Ibidem*, p. 15.

[99] *Manual de istoria Prințipatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, București, 1839, II + 212 p. Este interesant că *Elemente de istoria lumii* au un număr inferior de pagini (176).

Este mai dificil de precizat situaţia pentru Moldova. Judecînd după programele anunţate la examene, se pare că predarea istoriei proprii s-a limitat un timp la capitolele care îi sînt consacrate în manualul lui Săulescu. Şi la Iaşi constatăm totuşi o preocupare a şcolii pentru trecutul naţional, fapt firesc dacă avem în vedere atenţia acordată acestui domeniu de referendarul Gh. Asachi, ca şi de profesorul de istorie universală, Gh. Săulescu. După apariţia *Istoriei* lui Kogălniceanu, un elev al Academiei Mihăilene a tradus-o în chiar anul următor, în româneşte [100]. Pe de altă parte, între manuscrisele didactice ale lui I. Albineţ, devenit profesor de istorie universală la clasele de umanioare, figurează şi o istorie a Moldovei, alcătuită cu cîţiva ani înainte de publicarea manualului său [101].

Atenţia acordată istoriei naţionale a fost de natură să pregătească şi să impulsioneze în direcţia introducerii acesteia ca disciplină de sine stătătoare în învăţămînt. Firește, aici a contribuit în mod esenţial dezvoltarea generală a societăţii româneşti, întărirea conştiinţei naţionale, ca şi atenţia acordată, în general, cercetării propriului trecut. Dealtfel, nu întîmplător noua disciplină apare în programele şcolare cu cîţiva ani înaintea revoluţiei, ideea introducerii sale căpătînd un larg sprijin, ceea ce a asigurat introducerea în 1843, atît în cursul superior, cît şi în clasele gimnaziale [102].

Pînă în acel an, învăţămîntul istoric românesc cunoscuse rezultatele notabile. Ce-i drept, progresul nu a fost constant şi egal în toate domeniile. În ansamblu, el este însă caracteristic învăţămîntului nostru istoric din perioada la care ne-am referit. Faptul se reflectă atît în ponderea sa în cadrul planurilor de învăţămînt, cît şi în sporirea treptată a nivelului predării. De la introducerea ei, istoria a constituit unul din obiectele esenţiale ale şcolii din Principate, avînd o importantă contribuţie la pregătirea generaţiei care a înfăptuit marile momente începute cu revoluţia de la 1848. Dealtfel, acţiunea s-a prelungit şi în afara şcolii, prin circulaţia manualelor ca şi a cărţilor atribuite ca premii, în medii diverse, prin examenele şcolare publice, prin organizarea unor expoziţii în care erau prezentate creaţii inspirate de subiecte istorice, prin contribuţia masivă a profesorilor la publicistica istoriografică. Învăţămîntul istoric românesc a contribuit astfel, de la începuturile sale, la dezvoltarea atît a istoriografiei noastre, cît şi a vieţii culturale în general.

---

[100] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, II, p. 83.

[101] Încă în 1838 întîlnim între manuscrisele sale o istorie a Moldovei, ca şi mai multe istorii ale statelor vecine, V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, II, p. 57. Probabil că acestea serveau ca materiale ajutătoare pentru capitolele respective ale istoriei universale. La 14 iunie 1843 el arăta Epitropiei că a întocmit o prescurtare de istorie universală pentru clasele colegiale, după care şi predă acest obiect — renunţase deci la manualul lui Săulescu — şi *Istoria Prinţipatului Moldovei pe scurt*, *Ibidem*, p. 57.

[102] V. Cristian, *Cursul de istorie naţională a lui Mihail Kogălniceanu, Date noi şi precizări*, „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, IX (1972), p. 261 şi urm.

CONSTANTIN C. GIURESCU : PERSPECTIVĂ ISTORIOGRAFICĂ

DE

AL. ZUB

După începuturi remarcabile, însă condamnate la fragmentarism, (G. Şincai [1], M. Kogălniceanu [2], B. P. Hasdeu [3], E. Hurmuzaki [4] ş.a.), trei sînt etapele mai de seamă ale sintezei complete asupra trecutului românesc, realizate de A. D. Xenopol, N. Iorga şi Constantin C. Giurescu. Primul a trăit într-o epocă asupra căreia şi-au pus pecetea Unirea Principatelor (1859) şi Războiul Independenţei (1877), stingîndu-se curînd după înfăptuirea unităţii depline a statului român, pentru care militase cu fervoare. Al doilea a acoperit cu personalitatea sa prodigioasă o întreagă epocă, participînd la evenimentele care au dus la întregirea naţională (1918) şi la reformele social-politice din perioada interbelică, pentru a se stinge intempestiv într-un moment (1940) care pentru România a însemnat amputări teritoriale şi suprimarea democraţiei. Ultimul ne-a părăsit de curînd, după o activitate laborioasă, desfăşurată de-a lungul a cinci decenii, într-o epocă dintre cele mai frămîntate din istoria ţării, epocă de mari evenimente şi de prefaceri structurale. Este o succesiune semnificativă nu numai pentru raporturile a trei generaţii de istorici, dar şi pentru evoluţia istoriografiei române de la etapa sintezei temerare (căci temerară e orice primă sinteză) pînă la orizonturile dominant materialiste din ultimele decenii.

Examinînd în treacăt raportul dintre cele trei generaţii, se cade să observăm mai întîi că în timp ce Xenopol şi-a format spiritul mai mult în Germania, nu fără a fi primit îndrumări esenţiale din partea lui T. Maiorescu, ceilalţi îşi datorează formaţia mai ales şcolii româneşti, cu toate că nici lor nu le-a lipsit contactul, mereu incitant, cu specialiştii din afară. N. Iorga se recunoştea astfel elev al lui Xenopol, deşi raporturile cu acesta nu fuseseră lipsite de vicisitudini, iar Constantin C. Giurescu a fost elev, între alţii, al lui N. Iorga, chiar dacă nu se arată dispus a recunoaşte vreo influenţă din partea acestuia [5]. Sensibili la comandamentele epocii, fiecare din ei a simţit nevoia unei sinteze şi a realizat-o în cele din urmă. Impulsul nu era doar de ordin ştiinţific. Xenopol fusese şocat la Berlin, ca odinioară Kogălniceanu (1837), de lipsa unor informaţii corecte cu privire la poporul său. El s-a decis încă atunci, la 1868, să-şi consacre viaţa unei opere menite a înlesni o mai bună cunoaştere a istoriei românilor de către străini [6]. O va realiza treptat, satisfăcînd deopotrivă exigenţe interne, de cunoaştere a propriului trecut, şi nevoia unei integrări armonioase în istoria universală. Scopul? Pe lîngă funcţia ei epistomologică, istoria era chemată să îndrume, să

---

[1] G. Şincai, *Cronica românilor şi a mai multor neamuri*, 1811, *Opere*, I—III, Bucureşti, 1967—1969.

[2] M. Kogălniceanu, *Histore de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubies*, I, Berlin 1837.

[3] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I—III, Bucureşti, 1872—1875.

[4] E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I—V, Bukarest, 1878—1886.

[5] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, Bucureşti, 1976, p. 148.

[6] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, II, Bucureşti, 1932, p. 28—29.

îndrepte, să înnobileze. „Dacă istoria ar fi să ajungă la rolul ce e menită a-l avea în viața omenirii — observa Xenopol — atunci ea ar trebui să închidă era revoluționarilor și să ușureze chiar între popoare acele crize fatale care, reînnoindu-se din cînd în cînd, mînjesc cu sînge omenesc tabelele istoriei" [7]. Iluzie veche, de care și Iorga avea să se lase mîngîiat, pretinzînd istoricului să-și asume rolul de „bătrîn prin experiență al nației", un rol de consilier din oficiu, dator deci să-și spună cuvîntul [8]. Ca și maestrul său de la Universitatea din Iași, el se va dărui deopotrivă progresului istoriografic în sine și pledoariei pentru un loc onorabil în istoria generală. O operă imensă se va constitui, generată de acest dublu impuls. Scriind pentru colecția „Allgemeine Staatengeschichte", condusă de Karl Lamprecht, o *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905), Iorga observa preliminar că „ură și exagerare de sine au îndrumat pînă acum pana celor mai mulți din scriitorii istoriei românilor, și ce a rezultat de aici nu-i greu de ghicit: numai păreri sucite, opuse adevărului, pe care neștiutorii și le-au însușit și răspîndit cu o grabă uimitoare" [9]. La distanță de un sfert de secol, el se credea chemat să dea, *sine ira et studio*, o nouă sinteză, care să țină seama de noile achiziții documentare și nu mai puțin de noile îndrumări metodologice. Rostindu-și peste cîțiva ani discursul de recepție la Academie, el se definea prin contrast cu școala romantică, reprezentată pînă de curînd de B. P. Hasdeu (1838—1907) și recomanda ca istoricul să urmărească, asemeni fiziologului, toate elementele ce compun „sistemul solidar al vieții", sceptic cu privire la interesul publicului larg față de filosofia istoriei [10]. S-ar putea distinge aici o reacție față de calea aleasă de Xenopol, care după ce publicase o amplă sinteză a istoriei naționale, a scris și o *Théorie de l'histoire* (1908) [11], larg comentată în epocă și chiar mai tîrziu [12], iar noua ediție a *Istoriei românilor* o revizuia în spiritul *teoriei seriale* pe care o dezvoltase polemizînd cu Paul Lacombe, H. Rickert etc. Refractar față de filosofia de sistem, ca și față de asalturile pozitivismului, Iorga concepea o istorie totală, în care diversele compartimente dispar, în favoarea unei expuneri unitare, restitutive, capabilă să ofere insului și comunității șansa unei integrări în durată. „Există o *singură* dezvoltare, și toate manifestările de viață se prind într-însa, apărînd fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor, și avînd fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații" [13]. În raport cu predecesorul său la Academie, Gr. Tocilescu, el reprezenta, în adevăr, o nouă concepție istorică. Față de Xenopol, însă, s-ar putea crede că rezerva exprimată decurgea mai curînd din nevoia unei delimitări decît dintr-o opoziție reală. Iorga însuși, fără a-și sistematiza concepția în felul maestrului său, a formulat o serie de *Generalități cu privire la studiile istorice*. Istorie totală, o istorie menită a restitui gîndurile, sentimentele, instituțiile, structurile de odinioară: nu era prea mult? A pretinde istoricului însușiri artistice, cum făcuse Iorga, nu era o abatere de la unicul său țel: adevărul? Nu deținea fantezia un loc prea întins în concepția sa istorică? Personalitate eruptivă, de tip renascentist (comparația cu Pico della Mirandola s-a făcut mereu), ambiționînd să cuprindă *întreg* trecutul omenirii și să-l evoce astfel încît să medieze retrăirea lui, Iorga avea să meargă pînă la formularea unui precept cu aparență de paradox: „Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent *poetic*, ca să fiu mai aproape de adevăr" [14]. Mărturisirea, făcută în prefața unei opere de mari ambiții, din care prodigiosul polihistor n-a apucat să schițeze decît primul volum, a putut nedumeri și scandaliza. În forme mai puțin șocante, dar nu mai puțin categorice, el

[7] A. D. Xenopol, *Lecțiunea de deschiderea cursului de istoria românilor*, în „Convorbiri literare", Iași, XVIII, 1882, 8, p. 302.

[8] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, [3] 1944.

[9] Idem, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I, Gotha 1905, p. V. Ediția românească: București, 1922, vol. II, p. 7.

[10] Idem, *Generalități...*, p. 88—91.

[11] Într-o primă redacție, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, 1898.

[12] Cf. Octavian Buhociu, *La philosophie de l'histoire d'A.D. Xénopol*, Paris, 1957, p. 170—175.

[13] N. Iorga, *Generalități...*, p. 90.

[14] Idem, *Materiale pentru o istoriologie umană*, București, 1968.

o făcuse şi mai înainte, cînd condamna sterilitatea pozitivismului, cerînd istoricilor să fie imaginativi în aceeaşi măsură în care le pretindea o documentare exhaustivă. A condiţiona istoria prea strîns de document [15] îi părea absurd, fiindcă adesea documentul nu reprezintă decît puţin lucru în construcţia istorică, restul fiind „interpretare", adică bun simţ, logică şi poezie [16]. Poziţia lui Iorga, exprimată uneori în termeni excesivi, se justifică doar prin raportare la erudiţia sterilă, care înăbuşă orice tablou sub povara detaliilor. Modul în care subliniase rolul artei şi al divinaţiei în demersul istoriografic trebuia să nască, reacţii într-o epocă dominată încă de o metodologie simplificatoare, ca aceea sistematizată la finele secolului XIX de Ernst Bernheim [17]. Cea mai caracteristică şi mai notabilă e, desigur, aceea a elevului său Constantin C. Giurescu, prin care istoriografia română manifesta, în deceniul al patrulea, o tendinţă fermă spre mai multă rigoare.

Născut la 26 octombrie 1901, la Focşani, aşadar la limita dintre Moldova şi Muntenia, Constantin C. Giurescu era fiul distinsului istoric omonim (1875—1918), pe care un confrate francez îl considera „le Fustel de Coulanges de la Roumanie", pornind, desigur, de la un anume paralelism în preocupări şi în structura personalităţii. Interesul pentru vechile instituţii şi forma aleasă a demonstraţiei, spiritul analitic unit cu acela al sintezei îndelung elaborate îl recomandau ca atare. Constantin Giurescu a lăsat o operă relativ restrînsă, căci a murit de timpuriu, dar exemplară în toate privinţele. Aşa a evocat-o Vasile Pârvan într-o împrejurare academică, recunoscînd în creatorul ei un istoric de vocaţie, apăsat mereu de nevoia de a se întrece pe sine [18]. Scrupulozitatea şi forţa dialectică a demonstraţiei erau principalele lui însuşiri [19]. Elev al lui D. Onciul şi N. Iorga, îşi îndreptase atenţia îndeosebi spre critica textelor [20] şi spre istoria socială [21], domenii în care a rămas un model de rigoare şi de eleganţă restitutivă, precizia informaţiei îmbinîndu-se, la el, cu un spirit comparatist dintre cele mai vii. Este o mostenire pe care fiul său, iniţial înclinat spre ştiinţe exacte, şi-a asumat-o lucid şi a onorat-o de-a lungul unei îndelungi şi prestigioase activităţi. O altă moştenire, ţinînd de sfera etică, se vădeşte nu mai puţin importantă. Descinzînd dintr-o familie de răzeşi, Giurescu avea simţul demnităţii foarte dezvoltat. Se va fi nutrit acest simţ şi prin rădăcina transilvană a familiei, căci bunica întîiului istoric Giurescu fusese o română din Sibiu, purtătoare şi ea a unei tradiţii convergente. Al doilea istoric cu acest nume avea să adauge încărcăturii sale genetice şi un anume procent de sînge grecesc, căci bunica sa dinspre mamă era născută Fotiadis. Constantin C. Giurescu avea deci, singur mărturiseşte, o optime de sînge străin, ceea ce îi va fi adus un coeficient suplimentar de vitalitate şi de agerime a spiritului [22]. Xenopol avusese şi el ascendenţă străină, pe linia tatălui, iar Iorga îşi recunoştea, în ordine maternă, o înrudire greacă. Însă „esenţială — observă Giurescu — nu este rasa, ci felul de a gîndi, a simţi şi a acţiona" [23]. Din acest punct de vedere, atît tatăl cît şi fiul au dovedit un deplin ataşament faţă de ascendenţa lor răzăşească, de unde

[15] Ch. V. Langlois et Ch. Séignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898, p. 2 : „Pas de documents, pas d'histoire".

[16] N. Iorga, *Generalităţi...*, p. 113.

[17] V. Pârvan, *Răspuns la discursul de recepţie rostit de D. Gusti*, Bucureşti, 1923, p. 39—50.

[18] Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und Geschichtsphilosophie*, Berlin, 1898.

[19] Aurel Iordănescu, *Opera istorică a lui Constantin Giurescu*, în : *In amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944.

[20] Constantin Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene*, 1906 ; *Noi contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene*, 1908 ; *Contribuţiuni la studiul cronicilor muntene*, 1906 ; *Izvoarele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul şi Vasile Damian*, 1914 ; *Pseudo-cronicari. Enake Kogălniceanu*, 1916.

[21] Idem, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908 ; *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriecii*, 1910 ; *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi „legămîntul lui Mihai Viteazul"*, 1915 ; *Despre rumâni*, 1916 ; *Despre boieri*, 1920.

[22] *In amintirea lui C. Giurescu*, p. 16—17.

[23] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Bucureşti, 1976, p. 107.

le venea, poate, energia morală, voința de a construi, perseverența. De această ascendență, mai ales, își va aminti Constantin C. Giurescu evocînd locul nașterii, cu apele, colinele și pădurile acelei regiuni admirabile, pe care a studiat-o apoi și ca istoric.

După influența toposului, ca factor generator de structură psiho-mentală, trebuie avută în vedere, în al doilea rînd, influența tatălui. Profesor de liceu, apoi, după studii remarcabile în străinătate, profesor de istorie modernă și contemporană a României la Universitatea din București, academician, director în Ministerul de Externe și rector al Seminarului normal superior, Constantin Giurescu s-a stins de timpuriu, epuizat de supraeforturi, strivit, cum singur spune, „între apucăturile unei administrații neobișnuite cu controlul și ale unei lumi politice nărăvașe și abuzive, care n-a cunoscut împotrivire" [24]. Moartea tatălui a fost un moment decisiv. „Cînd am văzut cum se întrerupe o carieră, cum se stinge lîngă mine o viață dedicată științei, am simțit imperios că e datoria mea să continui ceea ce rămăsese năruit. A fost șocul care m-a întărit în hotărîrea mea de a face istorie", declară Giurescu, evocînd factorii care au contribuit la orientarea sa și întrebîndu-se, cu înfiorarea adolescentului de atunci: „Care e logica și etica acestei dispariții?" [25].

Era în anul 1918. După durerea de nespus a pierderii părintelui, i-a fost dat lui Constantin C. Giurescu să trăiască — salutară compensație — bucuria marii împliniri naționale, cea îndelung visată de răzeșii ascendenței sale. Este încă un fapt care s-a răsfrînt cu putere asupra spiritului său, sensibilizîndu-l față de tot ceea ce reprezenta aspirație și drept național.

Un altul avea să fie lecția inaugurală rostită în toamna aceluiași an de către Vasile Pârvan (1882—1927), istoric, arheolog și gînditor de prestigiu, care își redeschidea cursul de istorie antică cu o evocare lirico-filozofică a sacrificiilor făcute de tînăra generație pentru realizarea unității politice depline a românilor: *Au căzut pentru libertate*. Savantul care schițase de curînd *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane* [26], preconizînd o culturalizare intensivă a maselor și în aceeași măsură o socializare a culturii, evoca acum, în amfiteatrul arhiplin, pe cei care, murind în războiul întregirii, „cu anii lor cei tineri au înmulțit anii nesfîrșiți ai patriei" [27]. Prezent între numeroșii ascultători, tînărul Giurescu avea să păstreze în suflet, odată cu tensiunea vibrantă a sălii, îndemnurile Magistrului, care i-au marcat definitiv cariera.

Renunțînd deci la inginerie, el a optat pentru disciplina care promitea să reînvie trecutul și să facă din acesta un îndreptar pentru nevoile prezentului. Cu această convingere, însă fără exaltarea generației mai vîrstnice, el se va asocia eforturilor de restituire a duratei naționale, cu gîndul de a continua opera începută de tatăl său. Înclinarea spre disciplinele pozitive i-a fost de folos, inculcîndu-i un mod de judecată logic și obișnuindu-l cu demonstrația riguroasă [28]. Sînt însușiri ce disting studiile sale istorice.

Trebuie să adăugăm însă că în aceeași direcție a fost stimulat de unii profesori, îndeosebi de rigorosul Dimitrie Onciul (1853—1923), unul dintre fondatorii școlii critice românești, și de Demostene Russo (1869—1938), elenist de frumoasă reputație. Amîndurora le va dedica, în *Amintiri*, cuvinte de gratitudine. Celui dintîi pentru metoda strictă cu care l-a deprins, în tradiția școlii vieneze a lui Ottokar Lorenz, și nu mai puțin pentru asistența morală [29]. Celuilalt pentru știința meticuloasă ce i-a transmis-o cu privire la soarta elenismului în țările române și pentru afecțiunea ce i-a arătat mereu [30]. *Amintirile* citează în același sens și pe distinsul antropogeograf Simion Mehedinți, căruia istoricul avea să-i devină ginere [31].

Lui N. Iorga îi neagă însă orice influență, deși recunoaște „marea și complexa lui personalitate, puterea lui de muncă și talentul de a prezenta pregnant oameni

[24] V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, București, 1919, p. 1—28.
[25] Idem, *Memoriale*, București, 1923.
[26] *Amintiri*, p. 112.
[27] *Ibid.*, 132—133, 157.
[28] *Ibid.*, p. 148—152.
[29] *Ibid.*, 153—155.
[30] *Ibid.*, 148.
[31] *Ibid.*, 115.

și fapte" [32]. Totuși Iorga e foarte prezent în *Amintiri*, iar faptele consemnate în legătură cu el, dincolo de aprecierile autorului, arată că marele polihistor l-a asistat multă vreme cu simpatie, stimulîndu-l spre cercetare si oferindu-i șansa unei bune specializări. Raporturile dintre ei se vădesc însă de la început complicate. Cu gîndul la neșansele tatălui, tînărul îl evită cît poate pe profesor, iar acesta face eforturi ca să și-l apropie, înlesnindu-i primele publicații și ajutîndu-l apoi să-și continue studiile la Școala Română din Franța [33]. Dacă totuși Giurescu neagă orice influență din această parte („n-am luat de la el nici metodă, nici concepție istorică") [34], faptul pare să aibă o motivare psihologică, izvorîtă din solidaritatea cu memoria tatălui, care ar fi fost persecutat de irascibilul profesor. Semnificativ, simpatiile sale se îndreaptă de la început spre cei care, într-un fel sau altul, se opuneau autorității acestuia : Mehedinți, Pârvan, Russo etc. Singur recunoaște, de altfel, că dacă nu s-a putut înțelege cu Iorga „faptul se explică poate și prin structura deosebită a temperamentului amîndurora" [35], ceea ce introduce un element nou, plauzibil, în înțelegerea polemicii care avea să urmeze.

În adevăr, nimic mai contrastant decît aceste firi, făcute parcă să intre în coliziune. Iorga, spirit aprig, impetuos și irascibil, devorat de o imaginație extrem de vie, în stare să construiască din elemente disparate și să seducă un auditoriu heteroclit ; Giurescu, spirit pozitiv, riguros și eficace, construind doar cu elemente îndelung verificate și numai după tatonarea fiecărui nou pas. În măsura în care primul punea preț pe fantezie și pe frumusețea construcției, pornind adesea de la un detaliu semnificativ, celălalt se declară ostil oricărei „fantazări" și oricărei ostentații stilistice care ar putea dăuna rostului, singurului rost al istoriei, acela de a scoate la lumină adevărul.

Contradicția e numai aparentă, fiindcă și Iorga predica adevărul ca unică finalitate a istoriei [36], definindu-i însă într-un fel mai complex, mai nuanțat, instrumentarul și fixîndu-i o țintă mai ambițioasă, aceea de a zugrăvi într-un vast tablou destinul umanității. De unde concepția „historiologiei", întemeiată pe recunoașterea absolutei unități a vieții umane, indiferent de timp și de spațiu, ceea ce îi rezervă șansa de a se concentra asupra faptului caracteristic și expresiv [37]. Conturată mai precis în ultimii ani ai vieții, cînd prodigiosul cărturar a și început elaborarea unei asemenea *historiologii*, această concepție exista în germene încă din primii ani ai carierei, fiind deja evidentă în anii cînd scria *Essai de synthèse sur l'histoire de l'humanité*, ceea ce corespunde anilor în care Giurescu îi asculta. nu fără o atitudine critică, prelegerile. Faptul merită a fi reținut, fiindcă, în ciuda convingerii personale, principala sa operă s-a înfăptuit, am putea spune, prin raportare la acesta. În adevăr, Iorga i-a făcut loc în paginile „Revistei istorice" și în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice" [38]. El i-a oferit, ca director al Școlii Române de la Paris, șansa de a străbate o experiență, decisivă. Primele rezultate ale acestei experiențe le-a și tipărit, de altfel, în „Revue historique du Sud-Est européen" și în „Mélanges de l'École Roumaine en France", publicații conduse tot de Iorga [39]. Cînd peste doi ani tînărul învățat își susținu disertația, Iorga a fost acela care i-a apreciat-o superlativ : „Lucrarea [40] pe care d. C. C. Giurescu o prezintă ca teză de doctorat e un studiu ce face cea mai mare onoare autorului și promite științei noastre un maestru" [41]. Nu mai puțin favorabil i-a fost la susținerea docenței [42], examen care i-a adus conferința de istorie modernă a românilor (1 ianuarie 1926) și, în scurt timp, titulatura catedrei însăși.

[32] *Ibid.*, 148.
[33] *Ibid.*, 145—146.
[34] *Ibid.*, 148.
[35] *Ibid.*
[36] N. Iorga, *Generalități...*, p. 10.
[37] *Ibid.*, 39—47.
[38] *Amintiri*, 145.
[39] *Ibid.*, 169—171, 188.
[40] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor drăgători în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926.
[41] *Ibid.*, 196.
[42] *Ibid.*, 198.

Începea astfel, sub auspicii excelente, o lungă și fructuoasă carieră. În prelegerea inaugurală (15 februarie 1926), el a ținut să facă un tur de orizont istoriografic, examinînd rezultatele din ultimele două decenii (Ioan Bogdan făcuse același lucru, în 1905, pentru perioada anterioară)[43] și schițînd un plan de cercetări viitoare, îndeosebi cu privire la formele de organizare a societății românești de-a lungul timpului[44]. Textul a apărut în „Revista istorică", ceea ce înseamnă că Iorga înțelegea să sprijine mai departe noua energie ce se punea în serviciul cercetării istorice. Zeii îi erau favorabili. În același an i se încredința conducerea Așezămîntului cultural „I. C. Brătianu", unde a avut ocazia să inițieze publicarea unei serii de studii și documente cu privire la istoria modernă a României. A ținut cursuri și la alte instituții de învățămînt superior. Toate, dar mai cu seamă cele de la Universitatea din București, i-au dat prilejul să parcurgă repede întreaga istorie a românilor și să conceapă o nouă sinteză, care va fi opera sa capitală. Și în aceasta Iorga a jucat, deși indirect, un rol de seamă, căci a fost modelul față de care, prin opoziție, Giurescu avea să se definească în noua sinteză. Importantă, în al doilea rînd, era propria experiență în domeniul cercetării, dobîndită din anii studenției pînă pe la 1930, experiență angajînd mai toate compartimentele istoriei naționale, cu accentul plasat programatic pe latura socială, și culturală. De la critica cu privire la așezămîntul lui Mihai Viteazul (1920)[45], pînă la apariția întîiului volum al sintezei (1935), Giurescu a publicat numeroase studii, în care era evident interesul tînărului istoric pentru vechile organizări de stat,[46], pentru aspectele juridice și instituționale[47], pentru vechea arhitectură bisericească[48], pentru călătorii străini în spațiul românesc[49], pentru raporturile acestuia cu Poarta Otomană[50] și cu Rusia[51], pentru istoriografie[52], evoluția așezărilor rurale[53] ș.a. Le-au urmat, pe măsura înaintării în elaborarea sintezei, alte studii cu privire la istoria breslelor[54], organizarea administrativă[55], dezvoltarea industriei și urbanisticii[56], așezările ro-

[43] I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905.

[44] Constantin C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, București, 1926.

[45] Idem, *Cîteva cuvinte asupra „Legăturii și așezămîntului lui Mihai Vodă"*, în „Convorbiri literare", XLII, 1920, s. 370—380.

[46] Idem, *Despre vechimea Asăneștilor*, Cluj 1931.

[47] Idem, *Legiuirea lui Caragea, Un anteproiect necunoscut*, București, 1923; *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București 1925; *Contribuții la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte 1926; *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1928.

[48] Idem, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrșor*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", București, XVII, 1924.

[49] Idem, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, Paris/Bucarest 1925; *Întîlnirea lui Gillbert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică română", București, IV, 1934.

[50] Idem, *Uciderea voievodului Constantin Hangerli*, Vălenii de Munte 1926; *Uciderea vizirului Mahomed Tabui*, în „Revista istorică", XII, 1926.

[51] Idem, *Une rélation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie* (1711), Cluj 1927; *Nicolae Milescu Spătarul*, în „Analele Academiei, Mem. Secț. Ist.", s. III, vol. VII, 1927.

[52] Idem, *Considerațiuni asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, București, 1926; *Istoria lui Iordache Stavracoglu* București, 1927; *Alexandru Xenopol* (1934), în *Din trecut*, București 1942.

[53] Idem, *Vechimea satelor Star-Chijd și Chijdul Mic din fostul județ al Săcuienilor*, în „Revista istorică română", IV, 1934; Despre Vrancea, ibid.,

[45] Idem, *Din istoria breslelor bucureștene*, în *Albumul Lunii Bucureștilor*, București, 1936.

[55] Idem, *Județe dispărute în Țara Românească*, în *Omagiu prof. D. Gusti*, București 1937; *Din trecutul județului Putna*, Focșani 1937.

[56] Idem, *Începuturi de industrie în țările românești*, București, 1938; *Canalul lui Alexandru Ipsilanti*, în „Revista istorică română", XI—XII, 1941/42.

mânești din zona estică [57], valoarea unor știri cartografice și demografice [58] etc. Sînt direcții ce se reflectă și într-un volum de conferințe [59], din care desprindem convingerea istoricului că cele mai spinoase probleme pot fi prezentate și marelui public, dacă au fost supuse în prealabil unei severe analize științifice.

Asemenea studii și multe altele au fost înlesnite de scoaterea unei noi publicații, „Revista istorică română", la început de către un comitet (1931), apoi doar de Giurescu pînă în 1947. Iorga publica din 1915 „Revista istorică", în jurul căreia grupase mai toate forțele istoriografiei, sub lozinca școlii critice, o revistă pentru care Pârvan pledase încă din 1906 [60]. Giurescu însuși scrisese pînă de curînd în coloanele ei. „Revista istorică română", scoasă în timp ce publicația lui Iorga continua să apară, era o necesitate pe care P. P. Panaitescu o proclamase ca atare, în numele noii generații, cu prilejul Congresului de la Sibiu al profesorilor de istorie (1929). Ea trebuia să afirme, deci, din capul locului, noi exigențe în raport cu cealaltă revistă. Titlul sugerează însă și o altă explicație : profesor de istorie universală, Iorga edita o „Revistă *istorică*" ; ca titular al catedrei de istoria românilor, Giurescu se credea dator („noblèsse oblige...") să editeze o „Revistă *istorică română*", în coloanele căreia să se exprime îndeosebi tinerii cercetători și care, prin marele număr de recenzii și note bibliografice, să sprijine în același timp efortul didactic. Invitat la amintitul congres, Iorga a interpretat această propunere ca un afront și a părăsit lucrările, iar la următorul (1930), refuză să mai ia parte. Un an mai tîrziu apărea revista (martie 1931), în condiții excelente, vădind seriozitate și competență.

Noua generație, deja prezentă în cîmpul istoriografic de mai mulți ani, își spunea cuvîntul. În afară de Giurescu, participau la conducerea revistei : G. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, S. Lambrino, N. Cartojan, V. Papacostea, Al. Rosetti, G. M. Cantacuzino [61], nume de întîia mărime în istoriografia română și în disciplinele conexe. Decizia de a spune *à tout prix*, adevărul și lipsa de menajamente în disputele cu preopinenții caracterizează demersul lor. De la început chiar, în cîteva fascicole, Giurescu a publicat o amplă recenzie asupra sintezei lui Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, care tocmai apăruse în versiune germană (1929), relevînd erori de informație și de interpretare [62]. Răspunsul veni mai întîi prin cărturari din apropierea lui Iorga, apoi sub propria-i semnătură și cu o virulență caracteristică, de îndată ce Giurescu făcu să apară primul volum al propriei sale sinteze [63]. Cum se întîmplă îndeobște, răspunsul provoacă răspuns [64] și polemica se prelungi ani de-a rîndul. Cînd în 1933 Giurescu candidă pentru locul vacant de membru corespondent al Academiei, Iorga se opuse, socotind propunerea ca „o adîncă și intolerabilă jignire", deși academicianul G. Vâlsan îl înfățișase pe candidat ca pe „cel mai reprezentativ istoric al generației tinere" [65]. În tot cazul, era cel mai energic și mai eficace dintre ei, iar în plus ocupa o poziție socială de prestigiu. Prezentîndu-l, în 1925, ca pe un viitor „maestru" al științei istorice, Iorga avusese o bună intuiție. Nu bănuia totuși că va fi principalul său adversar pe acest tărîm. Disputa dintre ei e dintre cele mai interesante, depășind cadrul unei simple neconcordanțe de opinii. Giurescu se va întreba chiar, în *Amintiri*, dacă atitudinea favorabilă a lui Iorga din primii ani nu se datora dorinței de a răscum-

[59] Idem, *Din trecut*, București, 1942.

[57] Idem, *Populația românească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII*, în „Renașterea", București, XX, 1941 ; *Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru*, în „Revista Fundațiilor Regale", București, VIII, 1941.

[58] Idem, *Harta Stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista istorică română", XIII, 1943 ; *Populația județului Putna la 1820*, București, 1941.

[60] V. Pârvan, *E nevoie la noi de o revistă istorică ?*, în „Viața românească", Iași, I, 1906, p. 590—595.

[61] *Amintiri*, p. 247, 250, 283—285.

[62] *Ibid.*, 291 : *O nouă sinteză a trecutului nostru*, București, 1934, p. 163.

[63] N. Iorga, O școală nouă istorică, București, 1936.

[64] Constantin C. Giurescu, *În legătură cu „Istoria românilor"*, *Răspuns recenziei d-lui N. Iorga*, București, 1936, p. 55.

[65] *Amintiri*, p. 309—310.

păra răul pe care îl făcuse tatălui [66]. Desigur, loc pentru îndoială rămîne întotdeauna şi ne putem întreba, la rîndul nostru, dacă conflictul dintre ei nu avea şi o componentă paraştiinţifică, o dorinţă vindicativă din partea tînărului, care începuse prin a-l evita ostentativ pe Iorga, pentru a sfîrşi prin a-l combate.

Fapt e că această polemică a biciuit ambiţia amîndurora de a face mai mult şi mai bine, iar de aici au rezultat pentru istoriografia română două sinteze. Iorga a început fără întîrziere elaborarea unei vaste istorii naţionale ce avea să-i încoroneze opera. Între 1936 şi 1939, el a publicat, într-o cadenţă uluitoare, cele zece mari volume din *Istoria românilor şi a romanităţii orientale*, întocmind. paralel şi o versiune franceză, pe care n-a mai apucat să o termine [67]. Prefaţa sugerează originea polemică a monumentului [68]. Marea sinteză a lui Iorga se putea aştepta însă şi fără acest incident stimulator. Căci învăţatul scrisese demult o sinteză în două volume *(Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 1905), apoi o alta, într-un singur volum *(Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*, 1922), tradus în mai multe limbi, iar între timp numeroase studii asupra unor epoci, provincii sau compartimente ale vieţii naţionale [69], alături de altele menite să propună o mai corectă integrare a duratei româneşti în istoria universală [70]. Mai presus de toate era vorba deci de un conflict între generaţii. Iorga, cu marile-i însuşiri, umbrite de un temperament irascibil şi de un excesiv subiectivism, aparţinea generaţiei care înfăptuise statul român şi purta cu sine încă o şarjă sentimentală ce nu mai avea ecou în noua generaţie de istorici. Sarcinile acesteia le fixa astfel chiar Giurescu în *Cuvîntul înainte* din „Revista istorică română" : „Generaţia istoricilor dinainte de război a avut ca preocupare centrală problema care forma idealul întregii societăţi româneşti : unitatea naţională. Generaţia de azi a văzut împlinit acest ideal. Ea se găseşte acum în faţa unor probleme care au căpătat o nouă valoare : probleme sociale, economice, culturale. De aceea istoriografia, continuînd preocupările anterioare, va da de azi înainte tot mai multă atenţie acestor chestiuni din trecutul nostru. Cunoscîndu-le evoluţia, ea crede că va putea contribui la rezolvarea lor. Într-un cuvînt, direcţia socială, economică şi culturală, fără să fie exclusivă, va fi un element esenţial al progresului revistei noastre" [71].

Revista era dealtfel organul Institutului de istorie naţională, creat concomitent de Giurescu pe lîngă Universitatea din Bucureşti, cu gîndul de a imprima istoriografiei române un nou impuls. Institutul grupa o întreagă pleiadă de cercetători, iar revista trebuia să le reflecte rezultatele. Preocuparea sintezei se simte şi în programul acesteia : cercetarea trecutului românesc, începînd cu cele mai vechi urme de viaţă omenească de pe teritoriul dezvoltării sale istorice, pînă la problemele contemporane ale statului. „În acest larg cadru — preciza Giurescu — se vor cerceta elementele etnice care au constituit neamul românesc : tracii, ilirii şi întreaga romanitate orientală ; se vor examina împrejurările prin care trece neamul românesc în cursul evului mediu, în mijlocul unităţii culturale slavo-bizantine la care se adaugă influenţa apuseană ; în sfîrşit, se va studia dezvoltarea formaţiunilor politice româneşti pînă la contopirea lor în statul actual". Toate aspectele vieţii colective urmau a fi studiate, atît în sine, cît şi în raporturile dintre ele, ca părţi ale unui tot organic, spre a se pune în lumină ceea ce e specific românesc, ceea ce s-a împrumutat dinafară şi partea de contribuţie a românilor la civiliza-

[66] *Ibid.*, p. 245.

[67] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I—X, Bucharest, 1937—1945.

[68] *Ibid.*, I, p. 3.

[69] Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1915 ; *Istoria presei româneşti*, Bucureşti, 1922 ; *Istoria comerţului românesc*, I—II, Bucureşti 1925 ; *Istoria industriei la români*, Bucureşti 1927 ; *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti 1928 ; *Istoria românilor prin călători*, I—IV ; *Sate şi mănăstiri în România* etc.

[70] Idem, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I—IV, Gotha 1908—1913 ; *Essai de synthèse sur l'histoire de l'humanité*, I—IV, Bucharest 1926 ; *Les caractères communs des institutions du Sud-est de l'Europe*, Pars 1924 ; *Histoire de la vie byzantine*, I—II, Bucharest 1934 ; *Byzance après Byzance*, Bucharest 1935 ; etc.

[71] *Amintiri*, p. 287.

țiile vecine. Se proclama apoi necesitatea respectării stricte a adevărului. „Numai o atitudine perfect obiectivă poate da garanția unor rezultate științifice necontestabile. Din punct de vedere național, ca și individual, adevărul nu poate niciodată păgubi ; el aduce, dimpotrivă, totdeauna foloase reale. Între patriotism și obiectivitate nu există antinomie" [72].

În felul acesta, tinerii eruditi de la „Revista istorică română" se situau în perspectiva junimismului, care generase, la sfîrșitul secolului XIX, școala critică, reprezentată de remarcabilul trio : Onciul, Bogdan, Iorga. Celui din urmă, angajat cu toate puterile în lupta politică și de apostolat cultural, i se reproșa, tacit, îndepărtarea de la severitățile criticismului. Critica se cuvenea deci restabilită în drepturile ei, „o critică competentă, onestă și severă, prezentată, în același timp, într-o formă urbană", dincolo de care progresul istoriografiei nu putea fi decît iluzoriu. De aici ideea de a da o cît mai mare extensie recenziilor critice, ca mijloc de a stăvili diletantismul și manifestările paraștiințifice. De aici nevoia, în al doilea rînd, de a asigura o informație bibliografică pe cît posibil completă asupra domeniului [73].

În cei 17 ani de apariție, „Revista istorică română" a rămas credincioasă programului inițial și a jucat un rol de seamă în istoriografia națională. În paginile ei s-au tipărit numeroase cercetări noi și au fost infirmate concluziile fără temei. Aici s-a afirmat, în bună măsură, noua școală istorică, al cărei purtător de cuvînt, calificat și tenace, era Giurescu. Punînd accentul pe problemele sociale, economice și culturale, „Revista istorică română" se vădea receptivă la tendința generală a istoriografiei europene și îndeosebi a școlii „Analelor", fără a se îndepărta prea mult de istoriografia tradițională *. Un eclectism fructuos, îi prezidează, ca și sintezei elaborate în răstimpul unui deceniu de muncă asiduă, desfășurarea. Iată-l mărturisit în prefața întîiului volum, cu referire la raportul dintre factorii ce determină evoluția istorică : „Nu cred că dezvoltarea vieții unui popor, ca și a umanității de altfel, se poate explica pornindu-se numai de la fapte de ordin *material* sau *economic*, așa cum își închipuie, simplist, partizanii materialismului istoric. Nu împărtășesc însă nici teza cealaltă, care pretinde să explice totul numai prin idei, care susține primatul absolut al spiritului. Pentru a înțelege dezvoltarea așa de complexă a umanității, deci și a fragmentului de umanitate care este un popor, trebuie să ținem seama de ambii factori, spirit și materie. Ei coexistă la orice moment istoric ; ceea ce se modifică este numai intensitatea lor" [74].

Mai departe în prezentarea concepției sale istorice Giurescu nu va merge nicicînd, mulțumindu-se, în genere, să atragă atenția asupra interesului ce comportă studiul respectiv și să-i explice structura. S-ar zice că în această privință el adoptă, îngroșînd-o, atitudinea lui Iorga, de refuz al teoretizării. Numai că atitudinea acestuia era motivată, în fond, de o poziție teoretică, una care atribuia istoricului, ca odinioară Michelet, rolul de „învietor" al duratei, în timp ce Giurescu se mărginește de fiecare dată la lămuriri tehnice, convins că faptele vorbesc de la sine. În felul lui Ranke, el considera că stricta prezentare a faptelor este legea supremă a istoriografiei. Nu e de mirare că punea atîta preț pe tehnică și profesionalism. Vorbesc faptele de la sine ? „Pentru cine știe să vadă, în amănuntul cel mai mic se ascunde generalitatea" [75], afirma Giurescu, dar poziția sa constituie mai curînd o prelungire a pozitivismului decît asumare a doctrinei lui Ranke. El crede în fapte și construiește simplu, după o arhitectură înrudită cu aceea a sintezei xenopoliene. Îi rămîn parcă necunoscute semnele de întrebare, îndoielile pe care alți istorici le cultivă, relativizînd astfel rezultatele muncii și subminînd încrederea în capacitatea restitutivă a istoriografiei. Din moment ce documentele, riguros verificate, îi sugerează un proces, o dezvoltare, Giurescu se

[72] *Ibid.*, p. 287—288.

[73] *Ibid.*, p. 289.

* Cf. Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales". Quelques interférences.* „Analele Universității București", istorie, XXVIII, 1979, p. 39.

[74] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1935, prefață.

[74] Idem, *Istoria românilor*, I, București, 1935, prefață.

[75] Idem, *Cuvînt înainte*, în „Revista istorică română", I, p. 1.

crede îndreptăţit să construiască şi edificiul se înfiripă, simplu, lăsînd tocmai de aceea impresia de soliditate.

Se poate vorbi de o evoluţie înlăuntrul acestui fel de a scrie? Distinct şi personal întotdeauna, se pare că la început Giurescu era mai aproape de formula maeştrilor săi, a tatălui mai ales, a cărui „sensibilitate" în tratarea materiei o relevase pregnant V. Pârvan. Caracterul aplicat al studiilor sale, în genere întemeiate pe inedit, se va accentua însă repede, conferind contribuţiilor lui Giurescu un profil special. Ceea ce scria Iorga despre disertaţia acestuia s-ar putea spune despre opera sa în genere: „Perfect informată, de o critică pe cît de pătrunzătoare, pe atît de cumpănită şi tot aşa de plină de curtoasia pe care o întîlnim rareori în cele dintîi scrieri ale tinerilor, ea cercetează tot materialul documentar şi dă adeseori rezultate care se pot considera definitive" [76]. A vorbi însă de exhaustivitate documentară şi de rezultate „definitive" într-un domeniu mereu deschis sporului de informaţie şi înnoirii de metodă pare riscant. Ceea ce se cuvine a fi reţinut e însă efortul spre exhaustivitate şi spre rigoare metodologică, însuşiri pe care Iorga, odinioară critic sever al lui Hasdeu, ştia să le observe. Căci el însuşi se definise prin reacţie faţă de capriciile genialităţii romantice [77]. Dar, împinsă la limită, această rigoare, nu submina ea însăşi reconstrucţia istorică? Aşa va fi gîndit mai tîrziu, cînd, în toiul polemicii, vedea în tinerii de la „Revista istorică română" simpli „adunători ai tuturor nisipurilor" şi „călăreţi ai tuturor vînturilor" [78]. Va pune, în consecinţă, un accent mai mare pe caracterul „uman" al disciplinei, pe datoria istoricului de „a zugrăvi o viaţă", iar nu de a descrie acţiuni mecanice [79], de a restitui realităţi umane infinit de complexe, ca în imensele simfonii wagneriene, în care, dincolo de inerentele disonanţe, se reflectă sufletul întreg al omenirii [80]. Într-o atare tentativă, eruditii rămîn „modeşti soldaţi care se sacrifică" pentru ca reconstrucţia să poată avea loc prin geniul istoricului de vocaţie [81]. Accesul lor se opreşte pe treptele inferioare ale istoriei [82]. Mai departe e nevoie de natura unui artist, de poezia sentimentului şi a stilului, aşa cum o întîlnise la marii istorici [83]. Cu asemenea judecăţi Iorga înfruntase vechea şcoală, cu ele o va condamna şi pe aceea care lua naştere în anii senectuţii sale. Vechea şcoală îl ţinuse mult timp departe de Academie, reproşîndu-i „purtarea necuviincioasă", în fond radicalitatea refuzului faţă de generaţia vîrstnică [84]. Noua şcoală, hipercritică, îi reproba „capriciile", întocmai cum făcuse şi el cu Hasdeu. Nevoia disocierii i-a dispus pe fiecare, desigur, să îngroaşe liniile demonstraţiei. Şi Iorga şi corifeii de la „Revista istorică română" ne apar astăzi într-o lumină mai calmă, punctele de apropiere mai importante decît cele care îi separă. „Noua şcoală" nu făcea, în definitiv, decît să revină, explicit, la programul de tinereţe al lui Iorga: „Această direcţie ştiinţifică" nu înseamnă de altfel decît continuarea mişcării pornite pe la 1890 de înaintaşii nostri, care începură atunci o reacţiune împotriva curentului romantic în istoriografia noastră" [85]. Cu alte cuvinte, o reînviorare a spiritului critic, aşa cum acesta fusese profesat de Bogdan, Onciul şi Iorga, ultimul în anii cînd, la „Epoca", la „Indépendance roumaine", la „Sămănătorul şi la „Neamul românesc", iniţiase o adevărată gigantomachie intelectuală.

Produsul cel mai caracteristic al noii şcoli e, fără îndoială, *Istoria românilor*, operă sistematică, pregnantă, persuasivă, pe care Giurescu a conceput-o în trei volume. Primul înfăţişa evenimentele din cele mai vechi timpuri pînă la moartea lui Alexandru cel Bun (1432), domnitorul care dăduse Moldovei cea mai deplină

[76] Apud *Amintiri*, p. 196.
[77] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, Bucureşti, 1967, p. 183—186.
[78] *Amintiri*, p. 250.
[79] N. Iorga, *Generalităţi...*, p. 44.
[80] *Ibid.*, p. 94.
[81] *Ibid.*, p. 47.
[82] *Ibid.*, p. 168.
[83] Idem, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Bucureşti 1968, p. 5.
[84] Cf. Al. Zub, *La conception de N. Iorga sur le contenu et la forme dans la manière d'ecrire l'histoire*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*", Bucharest, X, 1971, p. 611—621.
[85] „Analele Academiei Române. Dezbateri", XXII, 1899/1900, p. 278—290.

organizare. Al doilea continuă expunerea, în două părți, pînă la moartea lui Mihai Viteazul (1601), domnitorul muntean care a izbutit să înfăptuiască pentru o clipă unitatea politică a celor trei țări române. Al treilea, cuprinzînd și acesta două părți, duce expunerea pînă la 1821, anul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu, în care autorul vedea începutul epocii moderne. Ultimul volum a apărut în 1946, iar între timp celelalte au cunoscut mai multe ediții (întîiul 5, al doilea 4), ceea ce denotă un larg ecou. Pe ce se întemeia această audiență cu totul neobișnuită în istoriografia română ?

Fără îndoială, polemica cu Iorga a șocat opinia publică și a contribuit astfel la difuziunea operei. Dar aceasta avea și calități intrinseci, care îi justifică succesul. Iorga scrisese pentru eruditi răbdători, în stare să parcurgă cele zece masive volume, cu fraze ample, stufoase și aluzii la împrejurări contemporane, care făceau deliciul celor inițiați. Sinteza lui Giurescu, concepută didactic, compartimentată sever, expusă limpede, era accesibilă unui public mai larg, devenind un auxiliar prețios pentru profesorii de istorie. O prescurtare fu pusă repede și la îndemîna elevilor, în ediții succesive. Conceptul romanității orientale, cuprins și în titlul sintezei lui Iorga, operează și aici fructuos, autorul avîndu-i mereu în vedere și pe românii din dreapta Dunării. Centrul de greutate îl constituie însă, cum e și firesc, cei din stînga fluviului, ale căror organisme statale s-au putut menține și în perioada cînd state mai puternice din jurul lor se prăbușiseră. Mediului fizic îi acordă o importanță deosebită, fără să-l absolutizeze în felul lui Buckle. Fiecare factor e luat în considerație, eclectic, într-o expunere sobră, căreia îi lipsește orice preocupare de stil. Istoricul vrea numai să expună faptele și împrejurările, refractar la orice tendință de a literaturiza. Cuvîntul pare înghețat, orice dilatare „poetică" a acestuia exclusă.

Iorga deosebise patru elemente într-o operă istorică: material, critică, organizare, stil. Primele două i-ar asigura veracitatea, deci trăinicia, celelalte—frumusețea. Frumusețea? O asemenea preocupare nu s-ar putea distinge la Giurescu. Și totuși o anume frumusețe se constituie și în opera lui din structura logică a materiei, unită cu precizia și sobrietatea expunerii. Autorul se lasă condus de deviza tacitiană a veracității „sine ira et studio", pe care o și așază în fruntea lămuririlor din prefață, adăugînd că istoricul trebuie să aibă „deplină smerenie în fața adevărului și adînc respect față de idealurile întregii omeniri, care nu poate ține seamă de patimile trecătoare ale povestitorului ce poartă condeiul ca istoric, dar care, în locul faptelor reale, vede necontenit în vîrful peniței imaginea halucinantă a propriei sale figuri". Așadar „slăbiciunile sau patimile personale, cu atît mai puțin capriciile, n-au ce căuta în descrierea oamenilor și a faptelor lor. Deformarea realității din pasiune nu e justificată nici măcar atunci cînd e făcută cu artă" [86]. Contemporanii vor fi descifrat în această observație o aluzie la subiectivismul marelui său preopinent. Cît de obiectiv a putut fi Giurescu însuși e greu de spus și nu e cazul să insistăm aici. Important e faptul că pentru el preocuparea de a exprima adevărul constituia „cea dintîi și cea mai însemnată obligație" a istoricului, fiindcă „numai adevărul durează, ca unul ce intră în ordinea naturală și permanentă a lucrurilor" [87]. Iorga considera „talentul poetic" deplin compatibil cu meseria de istoric și chiar, de la un anumit nivel, indispensabil acesteia. Giurescu își interzice orice elan „poetic", impunîndu-și o cenzură și o sobrietate formală care au putut părea uneori excesive. Mai puțin propriu pentru analize psihologice, pentru subtile evocări, stilul său convine perfect restituirilor de fapte. Istoricul și declară în mai multe rînduri că va lăsa faptele să vorbească, abținîndu-se de la orice judecată de valoare. Dar selecția faptelor nu e, în sine, un fel de a judeca ? Căci numai în lumina unei judecăți ordonatoare ele capătă sens și intră în structuri logice. Iorga se îndepărtase programatic de teoria istoriei spre a rămîne, din același motiv, față în față cu faptele, însă o filosofie se citește în opera sa printre rînduri, ceea ce nu s-ar putea spune despre aceea a rebarbativului său elev.

Împrejurările politice au împiedicat continuarea expunerii de la 1821 pînă la tratatele de la Versailles, Trianon și Neuilly (1919), care au consacrat România

[86] „Revista istorică română", I, 1931 : Cuvînt înainte.
[87] Giurescu, *Istoria românilor*, I, 1935 : Prefață.

în hotarele ei etnice. Aceleași împrejurări l-au împiedicat pe istoric să-și desfășoare, un timp, activitatea. Reluînd-o peste cîțiva ani, el avea să ofere, într-o cadență surprinzătoare, studii cartografice și demografice [88], studii și monografii (unele traduse în limbi de largă circulație) privitoare la vechile tîrguri și orașe [89], dezvoltarea burgheziei române [90], podgorii și păduri [91], pescuit și agricultură [92], știință și tehnică [93], personalități ale trecutului [94] etc. Sînt vechile direcții pe care istoricul nu încetase să le exploreze, cu rezultate peste care, desigur, nu se poate trece. Împreună cu fiul său, Dinu C. Giurescu, a elaborat un compediu de istoria românilor [95] și a început o nouă sinteză (în opt volume), din care două au și apărut [96]. Ultima sa carte, pe care a mai putut-o vedea, proaspăt ieșită de sub teasc, este *Probleme controversate în istoriografia română*, titlu semnificativ pentru energia și vigoarea polemică a autorului, păstrate neatinse pînă în ultima clipă. Se încheia astfel, la 13 noiembrie 1977, o viață dedicată științei, una dintre cele mai rodnice. Mesajul său esențial în istoriografia română stă în legătură, desigur, cu elaborarea sintezei de tinerețe, a cărei geneză am încercat, în linii mari, să o explicăm aici, știind bine că opera lui întreagă va suscita în viitor numeroase discuții. Este destinul celor care nu ezită să se angajeze în marea aventură a restituirii trecutului, fie aceasta și cu privire la durata unui popor, așa cum a făcut Constantin C. Giurescu.

[88] Idem, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957 ; *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, București 1966.

[89] *Un vechi oraș al Țării Românești: Cernățelul*, București, 1957 ; *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. X pînă la mijlocul sec. XVI*, București 1967; *Istoria Bucureștilor*, București 1967 ; *Istoria orașului Brăila*, București 1968.

[90] *Contribuții la studiul originii și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972.

[91] *Istoria podgoriei Odobeștilor*, București, 1969 ; *Istoria pădurii românești*, București, 1975 (² 1976).

[92] *Istoria pescuitului și a piscicultuii în România*, București 1964 ; *Înțelesul topicului „Parîng". Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1966.

[93] *Construcții navale în România în secolele XVII și XVIII*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București 1965 ; *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, București, 1973.

[94] *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966 (² 1970).

[95] *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, 1971 (² 1975).

[96] *Istoria românilor*, I—II, București 1974—1976.

DOUĂ DOCUMENTE MOLDOVENEŞTI DIN ARHIVELE POLONEZE

DE

NISTOR CIOCAN

Cele două documente pe care le publicăm mai jos au fost transcrise de noi din arhivele poloneze, în toamna anului 1973, cu ocazia unei călătorii de documentare ştiinţifică efectuată în Polonia. Ambele acte se publică pentru prima oară în ţara noastră după original slavon ; primul a fost publicat, după original, în cel de al doilea volum al seriei *Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, 1979. Deoarece documentul se află într-o stare foarte proastă, şters şi cu scrisul decolorat, editorii respectivei serii l-au editat cu foarte mari lacune în text, menţionînd în note zeci de litere care nu au putut fi citite. Totodată, şi unele din pasajele editate au fost citite greşit [1]. Deoarece, sub forma în care este publicat documentul în ediţia menţionată, nu este posibilă precizarea locului dăruit lui Rusul, necesitatea reeditării sale este evidentă.

Cel de al doilea document pe care îl publicăm a fost cunoscut sub forma unei traduceri germane, care se păstra la Cernăuţi şi a fost editat în traducere românească de Teodor Balan (v. EDIŢII).

La descifrarea unor pasaje greu lizibile din primul document, consultarea cu colegul Leon Şimanschi, împreună cu care m-am aflat în deplasare, mi-a fost de real folos, fapt care îi mulţumesc şi pe această cale.

1507 (7015) < aprilie> 1, Huşi. Bogdan voievod dăruieşte lui Rusul un loc din pustie, dincolo de Fîntîna Răutului, care este la Perişor, ca să-şi întemeieze un sat.

† М(и)л(о)стїю б(о)жї<е>[1]ю, мы, Боґдан(ъ) воевода, ґ(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Знаменито чиним(ь) ис сим(ь) листом(ь) нашим(ь), въсѣмь кто на и(ь) възрить или чтоучи еґо ѹслышить, ѡже тоть истиннїи слѹга нашь, Рѹсоуль, слѹжиль нам(ь) право и вѣрно. И мы, видѣвше правовѣрнѹю еґо

---

[1] Astfel, la numele beneficiarului, s-a citit numai Рѹ ..., în loc de Рѹсоуль, iar denumirea locului din pustie care este dăruit e citită greşit : с древенѡ(м) кръницѣ, що ѹ ґрѹшки (cu o fîntînă de bîrne, care-i lîngă un păr), în loc de : за Ревтѡм(ь) Кръницѣ, що ѹ Ґрѹшки (dincolo de Fîntîna Răutului, care este la Perişor) ; alte numeroase pasaje, de asemenea nu au fost citite de editori, din care reproducem următoarele : ѡт(ь) поустини що за Рев<томь Кръни>цѣ що ѹ Ґрѹ<шки, д>а <ест(ь) колко мо>жет(ь) (în textul editat, nota : scrierea este ştearsă pe circa 38—40 de litere) ; <мы>, Боґдана <воеводи, и вѣра> боꙗр(ь) нашиХ(ь) (în textul editat, nota : scrierea este ştearsă pe circa 24—25 de litere) ; sau : Пана Негрила, паркалабов(ь) (în textul editat, nota : scrierea este ştearsă pe circa 23—26 de litere).

слꙋжбꙋ до нась, жаловали есмы его ѡсобною нашею м(и)л(о)стїю, дали и потвръдили есмы емꙋ ѡт(ь) нас(ь), ꙋ нашеи земли, оу Молдавскои, едно мѣсто ѡт(ь) пꙋстини, за Ревтѡм(ъ) Кръницѣ, што ꙋ Грꙋшки, да ѡсадить соби едно селѡ и да е<ст>(ь)>[1] емоу ѡт(ь) нас(ь) ꙋрнкь, <съ въсѣ>[1]мь доходѡм(ь), емоу и дѣтем(ь) еґо, и оунꙋчатѡм(ь) еґ<о>[1], и прѣоунꙋчатѡм(ь) еґо, и пращꙋрѣтомь его и въсемꙋ родꙋ е<ґо>[1], кт<о>[1] сѣ <емꙋ из>[1]б<ере>[1]ть <наибли>[1] ж<иїи>[1], непорꙋш<ено нико>[1]лиже, на вѣкы.

А Хотар(ь) томꙋ выше писанномꙋ мѣстꙋ ѡт(ь) поустини, що за Рев<томь Кръни>[1]цѣ, що ꙋ Грꙋ<шки, д>[1]а <ест(ь) колко мо>[1]жет(ь) ѡживати едно село досит(ь).

А на то ест(ь) вѣра нашеґо ґ(оспо)дства, быше писаннаго, <мы>[1], Богдана <воеводи, и вѣра>[1] боꙗр(ь) нашиХ(ь): вѣра пана Щефꙋла, вѣра пана Драгоша дворника, вѣра пана Тоадера и пана Неґрила, паркалабѡв(ь) Хотинск<иХ(ь)>[1], вѣра пана Єрем<ї>[1]а и пана Фрꙋнтеша, паркалабѡв(ь) НемецкиХ(ь), вѣра па<н>[1]а Шандра паркалаба Новоград<скога, вѣра>[1] па<на Арбꙋре>[1] портарѣ Сꙋчавскоґа, вѣра пана Клънъꙋ спатара, вѣра пана Исака вистѣрни<ка>[1], вѣра пана Шарпе постел<ника>[1], вѣра <па>[1]на Могили чашника, вѣра пана Петрика комиса и вѣ<ра>[1] въсѣХь боꙗрь нашиХ(ь) молдавскиХ(ь), великиХ(ь) и малиХ(ь).

А <по наше>[1]мь животѣ, кто бꙋдет(ь) г(о)сп(о)д(а)ръ нашеи земли, ѡт(ь) дѣтеи нашиХ(ь) или ѡт(ь) нашего рода или пак(ь) боуд(ь) кого Б(ог)ь изберет(ь) г<(о)с>[1]п(о)<д(а)>[1]рем(ь) быти нашеи Земли Молдавсои, тот(ь) би емꙋ не порꙋшил(ь) нашеґо даанїа и потвръжденїа, али би емꙋ ꙋтвръдил(ь) и оукрѣпил(ь), занꙋже есмы емꙋ дали и потвръдили[2] за его правꙋю слоужбꙋ.

А на болшꙋю крѣпость и потвръжден<їе>[1] томꙋ въсе<мо>[1]у выше писанномꙋ, велѣли есмы нашемꙋ вѣрномꙋ панꙋ, Тъоутꙋлови логофетꙋ, писати и нашꙋ печат(ь)[3] завѣсити к семꙋ листоу нашемꙋ.

Писал(ь) Їѡн(ь), ꙋ ХꙋсѡХ(ь), в(ъ) л(ѣ)то ҂ ѕеї, м(ѣ)с(ѧ)ца мартїа[4] а[5].

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Bogdan voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă a noastră, Rusul, ne-a slujit drept şi credincios. Şi noi, văzînd slujba lui dreptcredincioasă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, i-am dat şi i-am întărit lui, de la noi, în ţara noastră, în Moldova, un loc din pustie, dincolo de Fîntîna Răutului, care este la Perişor, să-si întemeieze un sat şi să-i fie lui de la noi, uric, <cu>[1]tot venitul, lui, şi copiilor lui, şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui, şi răstrănepoţilor lui şi întregului său neam, cine <i>[1] se va alege cel <mai>[1] apropiat, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestui loc din pustie mai sus-scris, care este dincolo de Fîntîna Răutului, la Perişor, să <fie cît>[1] va putea să folosească un sat îndestul.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus scrisului, <noi>[1]. Bogdan <voievod, şi credinţa>[1] boierilor noştri: credinţa planului Şteful, credinţa panului Dragoş vornic, credinţa panului Toader şi a panului Negrilă, pîrcălabi, de Hotin, credinţa panului Eremia şi a panului Fruntaş, pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului Şandru pîrcălab de Cetatea Nouă, <credinţa>[1] panului <Arbure>[1] portar de Suceava, credinţa panului Clănău spătar, credinţa panului Isac vistier, credinţa panului Şarpe postel<nic>[1], credinţa <pa>[1]nului Moghilă ceaşnic, credinţa panului Petrică comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn al ţării noastre, din copiii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie domn al ţării

[1] Decolorat şi şters.

[2] т şi в, în ligatură

[3] După ultima consoană, paieroc.

noastre, Moldova, acela să nu-i strice dania şi întărirea noastră, ci să-i întărească şi să-i împuternicească pentru că i-am dat şi i-am întărit pentru slujba lui dreaptă.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan, Tăutul logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Ion, la Huşi, în anul 7015 <1507>, luna martie[1] 1[2].

Biblioteca Czartorysky, Muzeul Naţional din Cracovia, Catalogul diplomelor, nr. 696. Orig., perg. (29×31,5 cm.), pătat şi cu scrisul decolorat, pecete (diam.=7,8 cm.), atîrnată (şnur de mătase roşie), cu legenda : † Печать Їѡ Боґдана воеводы, господар Земли Молдавскои.

2

1591 (7099) martie 16, Iaşi. Petru Şchiopul voievod dă lui Pepelea diac, fost cămăraş, seliştea Dubovăţ, peste Prut, în ţinutul Cernăuţilor, fostă ascultătoare de ocolul Şipinţilor, şi un loc de moară pe valea Şipinţilor, ca să-şi întemeieze un sat.

<† М>[3](и)л(о)стїю б(о)жїею, [м]мы, Їѡ Петръ воевода, и с(ы)нъ ґо(с-под)ства ми, Їѡ Стефан(ъ) воевода, ґ(о)сп(о)д(а)реи Земли Мѡлдавскои. Знаменито чиним(ъ) с сим(ъ) листом(ъ) нашим(ъ) въсѣм(ъ) кто на нем(ъ) възрит(ъ) или еґо чтѹчи оуслишит(ъ) ѡж(е) тот(ъ) истиннїи слѹг(а) г(оспо)дства ми, Пепелѣ дїак(ъ) бив(ъ) камараш(ъ), слѹжил(ъ) нам(ъ) право и вѣрно. Тѣм(ъ) ми, бидѣвше его правовѣрнѫѧ слѹжбѹ еже къ намъ и къ нашеи земли, жаловали есми еґо ѡсобною нашею м(и)л(о)стнїю и дали и потвръдили есми емѹ ѡт(ъ) нас(ъ), оу нашеи Земли Молдавскои, еднѹ селище ѹ волост(ъ) Чернъѹцскои, за Прѹтом(ъ), именим(ъ) Дѹбевецъ, и съ мѣст(ъ) за млини на долинѹ Шипинцим(ъ), како да ѹсадит(ъ) себѣ село, что таа выш(е) писаннаа селище била наше правaa ґ(ос)п(о)д(арс)ка и била прислѹшна къ ѡколѹ Шипинцим(ъ)[2], але било ѡстала пѹста, како да ест(ь) емѹ ѡт(ъ) нас(ъ) пожалованїю и ѡтнинѵ и оурик(ъ), съ въсем(ъ) доходом(ъ), емѹ и дѣтем(ъ) емѹ и ѡнѹчатом(ъ) и прѣѡнѹчатом(ъ) его и пращѹрѣтом(ъ) еґо и въсемѹ родѵ еґо, кто сѣ емѹ изберет(ъ) наиближнїи, непорѹшенно николиж(е), на вѣкы, едно, занеже слѹжил(ъ) нам(ъ) право и вѣрно, дрѹґоеж(е), занеж(е) дал(ъ) ѹ вистѣр(ъ) наш(ъ) пет(ъ)надесѧт(ъ) тисѧч(ъ) аспри тѹрецкиХ(ъ), егда имахом(ъ) тѣжест(ъ) ѡ тѹрков(ъ) и тоґда дадоХом(ъ) иХ(ъ) тѹрком(ъ) въ помощ(ъ) Земли наши Молдавстѣи и платиХом(ъ) доволни напасти и насилованїе, иж(е) имаХом(ъ) ѡт(ъ) иХ(ъ) въсегда, третоеже, зачто било пѹстои, без(ъ) людї, и ни за един(ъ) фолос(ъ) нам(ъ) не било.

А Хотар(ъ) тои выш(е) писаннои селищи, по имѣ Добовѫцѹл(ъ), что ѹ волост(ъ) Чернъѹцскои, за Прѹтом(ъ), и съ мѣстѵ за млин(ъ), на долинѹ Шипинцим(ъ), да естъ емѹ Хотар(ъ) ѡт(ъ) ѹсиХ(ъ) стран(ъ) по старомѹ хотарѹ, по кѹда из(ъ) вѣка ѡживали.

А на то ест(ъ) вѣра нашего г(оспо)дства выше писаннаго, ми, Иѡ Петръ воевода, и вѣра прѣвъзлюбленнаго с(ы)на ґ(оспо)дства ми, Їѡ Стефана воевода, и вѣра треХ(ъ)[4] с(вѣ)т(ите)лъ МолдавскиХ(ъ)[4]: вѣра прѣѡс(вѧ)щеннаго ѡ(ть)ца нашеґо, кѵр(ъ) Ґеѡрґїа митрополита Сѹчавскаґо, и вѣра кѵр(ъ)

[1] Indiferent de lectura datei de zi (vezi mai jos), *luna* este greşită, întrucît componenţa sfatului domnesc era alta în luna martie, după cum reiese din documentele lunii respective. Probabil, aflîndu-se în prima zi a lunii aprilie, diacul a scris, din obişnuinţă, numele lunii trecute : martie.

[2] 2 Sau а҃ї (11).

[3] Omis.

[4] După consoana finală, scrisă în rînd, paeroc.

Агаѳона еп(и)ск(о)па Романскаґо, и вѣра кѵр(ъ) Ґедеѡна еп(и)ск(о)па Радовскаґо и вѣра боıар(ъ) нашиХ(ъ): вѣра пана Єремїа дворника Долнѣи Земли, и вѣра пана Андреа дворника Вышнѣи Земли, и вѣра пана Кондрѣ Бѹчюма и вѣра пана Вартика, бившиХ(ъ) дворници Долнѣи Земли, вѣра пана Геѡрґїа и пана Ґаврилаша, пръкалабове ХотинскиХ(ъ), и вѣра пана Ивана лоґофета и пана Драѯина, пръ<ка>[1]лабове НеметскиХ(ъ), и вѣра пана Андреика и пана Мовилица, пръкалабове НовоградскиХ(ъ), и вѣра пана Ґеоргїа портарѣ Сѹчавскаґо, и вѣра пана Косте постелника, вѣра пана Нѫдъбаика спътарѣ, вѣра пана Ꙗни вистѣрника, вѣра пана Василїе чашника, вѣра пана Сава столника, вѣра пана Стана комиса и вѣра въсѧХ(ъ) болѣр(ъ) нашиХ(ъ) великиХ(ъ) и малиХ(ъ).

А по нашим(ъ) животѣ, кто бъдет(ъ) ґ(о)сп(о)д(а)ръ ѡт(ъ) дѣтеи нашиХ(ъ) или ѡт(ъ) нашеґо роду или пак(ъ) бѹд(и) коґо Б(оґ)ъ изберет(ъ) г(о)сп(о)д(а)рем(ъ) бит(и) нашеи Земли Мѡлдавстѣи, тот(ъ) аби емѹ не порѵшил(ъ) наше даанїе и потвръжденїе, але аби емѹ дал(ъ) и ѹкрѣпил(ъ), занеж(е) есми емѹ дали и оукрѣпили за его правовѣрною слѹжбѹ и за що ґ(оспо)дства ми и землею ґ(оспо)дства ми дал(ъ) въ помощ(ъ) ҂еї аспри тѹрецскиХ(ъ) готовиХ(ъ), ıакож(е) выше писаХом(ъ), и по что било една селище пѹста и без(ъ) люди и не било нам(ъ) ни за един(ъ) фолос(ъ).

А кто би сѧ покѹсил(ъ) разорит(ъ) наше даанїе и пом(и)л(о)ванїе и ѹтвръжденїе, иже есми емѹ дали и ѹтвръдили, въкѹпѣ съвѣт(ъ) нашъ, [съвѣтъ] за еґо право и вѣрнѫѧ еґо слѹжбѹ и за что въспомог(ъ) насъ и землю г(оспо)дства ми въ тѣґѹтно г(оспо)дства ни[1] съ тиХ(ъ) выш(е) писанниХ(ъ) пинѣзи, ҂еї аспри тѹр(е)скиХ(ъ), тот(ъ) да естъ непорощен(ъ) ѡт(ъ) Ґ(оспод)а Б(ог)ъ, сътворшаго н(е)бо и земли, и ѡт(ъ) пр(ѧ)ч(и)стїѧ вл(а)д(ы)ч(и)це <наше>[2] б(оґороди)це и ѡт(ъ) ві҃ ап(о)ст(о)лъ и ѡт(ъ) тиї ѡт(ь)цъ иж(е) въ Никеи и ѡт(ъ) въсѣХ(ъ) с(вѧ)тиХ(ъ) и да имает(ъ) оучастїю съ Юдоѫ Скариѡтски.

А наи болшее крѣпост(ъ) и потвръжденїе тѣм(ъ) оусим(ъ) выш(е) п<ис>[3]анним(ъ), велѣли есми нашемѹ вѣрномѹ и почетенномѹ болѣринѹ, панѹ Лѹппѹ Строичю лоґофетѹ, писати и наша печат(ъ) приложити къ семѹ истинномѹ листѹ нашемѹ.

Писал(ъ) Рошка, оу ꙖсоХ(ъ), в(ъ) лѣт(о) ҂зчѳ, м(ѣ)с(ѧ)ца март(їа) ѕі҃.

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Io Petru voievod, şi fiul domniei mele, Io Ştefan voievod, domni ai Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că această adevărată slugă a domniei mele, Pepelea diac, fost cămăraş, ne-a slujit nouă drept şi credincios. De aceea, noi, văzînd dreptcredincioasa lui slujbă către noi şi către ţara noastră, l-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat şi i-am întărit lui de la noi, în ţara noastră a Moldovei, o selişte în ţinutul Cernăuţilor, peste Prut, numită Dubeveţ, şi cu loc de moară pe valea Şipinţilor, ca să-şi întemeieze sat, căci această mai sus scrisă selişte care a fost a noastră dreaptă domnească şi a fost ascultătoare de ocolul Şipinţilor, însă a rămas pustie, ca să-i fie de la noi miluire şi ocină şi uric, cu tot venitul, lui, şi copiilor lui, şi nepoţilor, şi strănepoţilor lui, şi răstrănepoţilor lui şi întregului lui neam, cine se va alege mai apropiat, neclintit niciodată, în veci, una, fiindcă ne-a slujit nouă drept şi credincios; a doua, fiindcă a dat în visteria noastră cincisprezece mii de aspri turceşti, cînd am avut greutate de la turci, şi atunci i-am dat turcilor, spre ajutorul ţării noastre a Moldo-

[1] Greşit, pentru ми.

[2] Omis.

[3] Rupt.

vei, și am plătit destule năpaste și asupriri, pe care le-am avut mereu din partea lor ; a treia, fiindcă era pustie, fără oameni, și nu ne era de nici un folos.

Iar hotarul acestei mai sus-scrise seliști, anume Dubovățul, care este în ținutul Cernăuților, peste Prut, și cu loc de moară pe valea Șipinților, să-i fie hotarul din toate părțile după hotarul vechi, pe unde au folosit din veac.

Și la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus-scrisului, noi, Io Petru voievod, și credința preaiubitului fiu al domniei mele, Io Ștefan voievod, și credința celor trei ierarhi ai Moldovei : credința preasfințit părintelui nostru, chir Gheorghie mitropolitul Sucevei, și credința lui chir Agathon, episcopul Romanului și credința lui chir Ghedeon, episcopul Rădăuților, și credința boierilor noștri : credința panului Eremia, vornic al Țării de Jos, și credința panului Andrei, vornic al Țării de Sus, și credința panului Condre Bucium și credința panului Vartic, foști vornici ai Țării de Jos, credința panului Gheorghie și a panului Gavrilaș, pîrcălabi de Hotin, și credința panului Ion logofăt și a panului Draxin, pîr<că>[1]-labi de Neamț, și credința panului Andreica și a panului Moviliță, pîrcălabi de Cetatea Nouă, și credința panului Gheorghie portar de Suceava, și credința panului Coste postelnic, credința panului Nădăbaico spătar, credința panului Iane vistier, credința panului Vasilie ceașnic, credința panului Sava stolnic, credința panului Stan comis și credința tuturor boierilor noștri, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn din copiii noștri sau din neamul nostru sau ori pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre, Moldova, acela să nu-i strice dania și întărirea noastră, ci să-i dea și să-i întărească, pentru că i-am dat și i-am întărit pentru dreptcredincioasa lui slujbă și pentru că a dat în ajutorul domniei mele și al țării domniei mele 15.000 de aspri turcești gata, așa cum am scris mai sus, și pentru că era selište pustie și fără oameni și nu ne era de nici un folos.

Iar cine s-ar încumeta să strice dania și miluirea și întărirea noastră, pe care i-am dat-o și i-am întărit-o împreună cu sfatul [sfatul] nostru pentru dreapta și credincioasa lui slujbă și pentru că ne-a ajutat nouă și țării domniei noastre la greutatea domniei mele cu acei mai sus scriși bani, 15.000 de aspri turcești, acela să fie neiertat de Domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pămîntului, și de preacurata stăpîna <noastră>[1], născătoare de Dumnezeu, și de cei 12 apostoli și de cei 318 părinți care au fost la Nicheea și de toți sfinții și să aibă parte de Iuda Scarioteanul.

Și, pentru mai mare putere și întărire a acestora toate mai sus-scrise, am poruncit credinciosului și cinstitului nostru boier, pan Lupu Stroici logofăt, să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Roșca, la Iași, în anul 7099 <1591>, luna martie 16.

Arhiva principală a actelor vechi — Varșovia, Documente pe pergament, nr. 8850. Orig., perg. (48,5 × 45 cm.), pecete atîrnată, pierdută cu tot cu șnur.

Bibl. Acad., DCXIV/3 (copie germană).

EDIȚII : N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 396 (rez., după o trad. germană care se afla la Cernăuți, cu extrase în limba germană) ; T. Bălan, *Cetatea Hmielov*, p. 20—21 (trad. rom. după aceeași trad. germană) ; idem, *Doc. bucovinene*, I, p. 114—115 (aceeași trad.).

[1] Omis.

ALTE ACTE ROMÂNEŞTI DE LA CONSTANTINOPOL (V)

DE

PAUL MIHAIL

Publicăm în continuare[1] alte acte româneşti din Arhiva Metohului Sf. Mormînt de la Constantinopol, care completează colecţia *Documente privind istoria României*. Primul dintre acestea, din 1547, era cunoscut pînă acum numai printr-o traducere, păstrată într-o copie tîrzie; în cele ce urmează, se redă textul originalului slav. Un fragment tot original slav îl constituie al doilea document, din 1581, care a fost editat, în traducere, după o copie slavă modernă. Pentru următoarele trei documente, s-au cunoscut, pînă acum, doar scurtele regeste din mai vechea noastră lucrare, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol (1607—1806)*, Iaşi, 1948.

Avem credinţa că şi prin publicarea acestor documente se aduce o contribuţie la descifrarea trecutului poporului român.

1

1547 (7055) aprilie 6, Huşi. Iliaş, voievodul Moldovei, întăreşte lui Răfeiu şi Cobăleanul a patra parte din locul pustiu pe Geriu de la Troian la vale ce se numeşte Troieneşti, cumpărătura lor de la Docan.

М(и)л(о)стїю б(о)жїю мы Илїꙗш воевода г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Знаменитѡ чиним с сим листом нашим всѧм кто на нъ възрит или чтоучи єго ѹслишит. Оже прїиде прѧд нами и прѧд нашими мѡлдавскими болѣри, слѹга наш Доканѹл по своеи доброи воли никим непонѹжден а ни присилован и продал свою правою ѡтнинѹ и ис привилїе ѡт даанїе що он имал ѡт племеника ґ(оспо)д(ст)вами младаго Стефана воеводи ч(е)тврътою част ѡт едно мѣстѡ ѡт пѹстини на Цєрѹл ѡт Троѧна долоув що сѣ тепер именѹют Троенещїи, та продал слѹгам нашим Ръфею и Кобилѣнѹл за сто злати татарскиХ. И оуставшисѣ Ръфею и Кобълѣнѹл за заплатили ѹси и сполна тоти више писаннїи пинѣзи р҃ злати татарскиХ оу рѹки Доканѹлѹ прѣд нами и прѣд нашими болѣри. Иноми вꙗдѣвше иХ довроволнїи токмеж и полнѹю заплатѹ и ми тавождере и ѡт нас есмы дали и потвръдили слѹґам нашим Ръфею и Кобълѣнѹл тою предреченною четврътою част ѡт то мѣстѡ ѡт пѹстини на Цєрѹл ѡт Троꙗна долѹв що сѧ тепер именѹют Троенещїи како де єст им ѡт нас ѹрик со всѣм доХодом им и дътем иХ и ѹнѹчатѡм иХ и прѣѹнѹчатѡм иХ и пращѹрѣтѡм иХ и въсемѹ рѡдѹ иХ кто сѣ изберет наиближнїи непорѹшено николиже, на вѣки вѣчнїи.

---

[1] Vezi „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tomurile VII (1970), IX (1972), X (1973) şi XII (1975).

А Хотар тои виш реченнои четвръттою част wт тою мѣсто пȣстинии на Цєрȣл wт Троıана долȣ що сѣ тепер именȣют Троенещїи да ест wт всєго Хотара четврътаа част а wт иншиХ сторон по старомȣ Хотарȣ по кȣда wт вѣки поживали.

А на то ест вѣра нашєгw г(ос)п(о)дства ми Илїѧша воєводи и вѣра прѣвъзлюблєнних братїѧм г(ос)п(о)дства ми Стефана и Константина и вѣра боѧр нашиХ: вѣра пана Єфрима Хȣрȣ, вȣра пана Борчи дворника, вѣра пана Петри Кръка, вѣра пана Шандра, вѣра пана Стȣрзѣ и пана Могили пръкалабове Хотинских, вѣра пана Данчȣла Хȣрȣ и пана Мирона пръкалабове Немецких, вѣра пана Їwн Іацко и пана Гїѧнги пръкалабовє Новоградских, пана Петри Вартиковича портарѣ Сȣчавскаго, вѣра пана Юрїа спатарѣ, вѣра пана Дана вистѣрника, вѣра пана Хръбора постѣлника, вѣра пана Хамзи, вѣра пана Пътрашко чашника, вѣра Нѣгȣла столника, вѣра пана Плаѯи комиса и вѣра болър нашиХ ȣсих молдавскиХ великих и малиХ.

А по нашем животѣ кто бȣдет г(о)сп(о)д(а)ръ нашеи земли, wт братїи наших или wт дѣтеи нашиХ или wт нашєго рода или, кого б(ог)ъ изберет г(ос)п(о)д(а)ръ нашеи Молдавскои Земли, тwт бы им не порȣшил нашєго даанїа и потвръжденїа, али а би потвръдил и ȣкрѣпил, за и ȣже есмы и мдали и потвръдили и защо wни кȣпили за свои правїи пинѣѕи.

А на болшее крѣпости и потвръжденїе томȣ въсемȣ више писанномȣ велѣли есми нашемȣ вѣрномȣ панȣ Матеıашȣ логофетоу писати и нашȣ печат привѣсити к семȣ листȣ нашемȣ.

Писал Шѧндрѣ Къзанович, ȣ Хȣсех, в лѣто ҂зне <7055> м(ѣ)с(ѧ)ца априлїѧ ѕ̃ д(ь)нь.

Cu mila lui Dumnezeu, noi Ilias voievod, domn al Țării Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi cetindu-se, că a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, sluga noastră Docanul de a sa bună voie de nimeni silit nici asuprit și a vîndut a sa dreaptă ocină din privilegiul de danie ce a avut de la ruda Domniei mele, Ștefan vodă cel tînăr, a patra parte dintr-un loc din pustiu pe Geriu de la Troian la vale, care acum se numește Troieneștii, aceea a vîndut-o slugilor noastre Răfeiu și Cobăleanul drept o sută de zloți tătărești. Și sculîndu-se Răfeiu și Cobăleanul au plătit toți și deplin acei mai sus scriși bani, o sută de zloți tătărești, în mîna lui Docan, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

Deci, noi văzînd buna lor voie și tocmeală și plată deplină și noi, de asemenea, și de la noi am dat și am întărit slugilor noastre Răfeiu și Cobăleanul acea mai sus zisă a patra parte din acel loc din pustiu la Geriu de la Troian la vale, care acum se numește Troieneștii, ca să le fie lor de la noi uric cu tot venitul lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănepoților lor și la tot neamul lor ce se va alege mai de aproape, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acelei mai sus zise a patra parte din acel loc din pustiu pe Geriu de la Troian la vale, care acum se numește Troieneștii să fie din tot hotarul a patra parte, iar despre părțile altora să fie după vechiul hotar pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința domniei mele, noi Iliaș voievod și credința prea iubiților frați ai domniei mele, Ștefan și Constantin și credința boierilor noștri: credința panului Efrim Hurul, credința panului Borcea vornic, credința panului Petrea Crăca, credința panului Șandru, credința panului Sturza și a panului Moghila, pîrcălabi de Hotin, credința panului Danciu Hurul și a panului Miron, pîrcălabi de Neamț, credința panului Ion Iațco și a panului Ghenghea, pîrcălabi Cetății Noi, credința panului Petrea Varticovici, portarul Sucevii, credința panului Iurie spătar, credința panului Dan vistiernic, credința panului Hrăbor postelnic, credința panului Hamza, credința panului Pătrașco paharnic, credința panului

Neagul stolnic, credinţa panului Plaxea comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni mari şi mici.

Iar după viaţa noastră cine va fi domn în ţara noastră din fraţii noştri sau din copiii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi fie pe cine Dumnezeu va alege domn ţării noastre Moldovii, acela să nu le clintească dania noastră şi întăritura, ci să le întărească şi să le confirme, pentru că am dat lor şi le-am întărit, pentru că ei au cumpărat cu ai lor drepţi bani.

Iar pentru mai mare putere şi întărire la toate cele mai de sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan, Mateiaş logofăt, să scrie şi pecetea noastră să atîrne la această carte a noastră.

A scris Şendrea Căzanovici, la Huşi, în anul 7055 (1547), luna aprilie în 6 zile.

<Pe verso, cu caractere chirilice> : Covurlui.

Original, pergament rupt pe alocuri, foarte şters de umezeală, pecetea lipseşte, păstrîndu-se un rest al şnurului de mătase de care a fost legată.

Ediţii : *Documente privind istoria României*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I (1501—1550), p. 545—546, (copie din 1829, mai 20, făcută de pe un suret fără loc, lună, zi, numele scriitorului şi numele boierilor din sfatul domnesc).

2

<1581 (7089) mai 8, Iaşi>. Iancul, voievodul Moldovei, întăreşte popii Iosif şi surorii sale, Neacşa, a patra parte din satul Răteştii şi cu vad de moară la Berheci.

М(и)л(о)стїю б(о)жїею, Їѡ Ѧнкꙋл воевода, ґ(о)сп(о)д(а)р Земли Молдавскои Знаменито чиним и сим листом нашим всѧм кто на нем вьзрит или чтꙋчи ꙋслишит ѡже тот истиннїи поп Їосифъ и сестра еґо Нѣкша жаловали есмы особною нашею м(и)ґл(ос)тїю и дали и подтвръдили есмы имъ ѡт нас ꙋ нашеи Земли Молдавскои нХ правою ѡтнинꙋ и викꙋпленїе ѡт исписок за викꙋпленїе що имѣли ѡт Боґдана воеводи и Алеѯандра воеводи четвръта част от села Рътещїи и съ брꙋд за млини ꙋ БерХечїа, що кꙋпили...

Cu mila lui Dumnezeu, Io Iancul voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi cetindu-se că acest adevărat popa Iosif şi pe sora lui Neacşa i-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat şi le-am întărit de la noi în ţara noastră Moldova dreapta lor ocină şi cumpărătură din ispisoc de cumpărătură ce aveau de la Bogdan şi Alexandru voievozi a patra parte din satul Răteştii şi cu vad de moară la Berheci ce au cumpărat...

Pergament, fără dată, foarte uzat, rupt în mai multe părţi, fără sfîrşit.

Ediţii : *Documente privind istoria României*, veac XVI, A. Moldova, vol. III (1571—1590), nr. 208, p. 158, (traducere după o copie slavă din sec. al XX-lea, după care s-a completat data).

3

1618 (7126) aprilie 30, Iaşi. Radu Mihnea, voievodul Moldovei, întăreşte şi miluieşte pe Enache postelnic, ca să poată aduna oameni şi să-şi facă sat pe moşia Scumpia, ţinutul Iaşi, plătind la vistierie una sută taleri anual şi scutindu-l de alte dări.

Suret di pe uric sîrbesc de la Radul v<oie>vod din let 7126(1618) apr<ilie> 30.

Noi, Radul v<oie>vod cu mila lui Dumn<e>zău, domnu ţării Moldovii. Adică au venit înainte noastră credincios boieriul nostru giupînul Enachi post<elnic> şi au vorbit şi au arătat pentru o silişte, ci o are de cumpărătură anumi Scumpie pe Gîrlă ci esti în ţin<u>t Eşii, şi n-au fost acolo nici un om şi au cerut de la domnie mea să aibă milă ca să-ş strîngă acolo oameni. Domnie mea am dat slobozenie şi s-au strînsu în zilele domniei mele acolo cîţiva oameni, dar oameni din Ţara Leşască tot ruşi şi di pintr-acele margini şi oameni din pămîntul domniei mele, dar tot oameni cari n-au fost aşăzaţi nicăiure. La aceasta domnie

mea dacă am văzut acii oameni strînşi din mila ce-am dat domnie mea şi s-au făcut în zilile domniei mele, dar domnie mea am făcut acest ispisoc şi întăritură de la domnie mea pe acel sat Scumpie şi m-am tocmit cu giupînul Enachi post<elnic> în veci di veci ca să dè el într-un an una sută taleri de argint, cinzăci taleri să dè la zăoa sfîntului marile mucenic Gheorghie, iar cinzăci taleri la sfîntul marile mucenic Dimitrii, iar pentru alte havaleli ci vor fi piste an mari şi mici pe astă ţară a domniei mele pentru toate să fii în paci şi pentru acel galbăn ci să ia pentru casă, ci să numeşti pentru fumărit, şi pentru lucru şi pentru iliş, şi pentru alte toate havaleli şi angherii şi pentru slujbă, şi pentru cămănă mari şi mică şi dacă s-ar mai faci vreo havale pe ast<ă> ţară a domniei mele pentru niscăvai greutăţi pentru toate să fii în paci, ci numai să aibă a da pre cît esti scris mai sus acea una sută taleri de argint într-un an.

Iar după viiaţa noastră şi domnie cini va fi domnu din fiii noştri ori din neamul nostru sau iarăş ori pe cine va alege D<um>n<e>zău a fi domnu în pămîntul nostru a Moldovii şi acea domnie sa să dè şi să întărească aşa, dar cari s-ar ispiti să rupă a noastră tocmală şi aşezare, unul ca acela să fii neiertat de Domnul D<um>n<e>zău şi de precurata sa Maică şi de sfinţi 4 evanghelişti şi de sfinţi şi pre lăudaţi şi mai mari 12 apostoli şi de sfinţii purtătorii de D<um>n<e>zău 318 părinţi de la Nichiie şi de toţi sfinţi, amin ; şi de toţi sfiinţii îngeri şi să fii blăstămat şi afurisit şi anaftema şi să aibă parte cu Iuda şi cu Arie şi cu alţi necredincioşi jidovi ce-au strigat asupra lui D<um>n<e>zău sîngele lui asupra lor şi asupra fiilor lor carii esti şi va fi, într-alt chip nu va fi înainte aceştii adivăratei a noastre cărţi.

Domnul au zis.

Noi Radul v<oie>vod L.P.

S-au scris în Eşi la anul 7126 apr<ilie> 30.

Nebojatco <a scris>.

Di pe cel sîrbesc asămine s-au tălmăcit de cătră Andrei Sabin căpit<an>, tălmaciul departamentului pricinilor streine, la anul <1>794 avg<u>st în 13.

<Pe verso :> „No. 4, 7126 apr<ilie> 30, tălmăcire ispisocului de la Radu v<oie>v<od>".

Ediţii : Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol (1607—1806)*, Iaşi, 1948, p. 27 (regest).

4

1619 (7127) aprilie, Iaşi. Gaşpar, voievodul Moldovei, întăreşte lui Enache postelnic satul Scumpia, ţinutul Iaşi, plătind anual una sută de taleri.

Suret di pe uric sîrbesc de la Gaşpar v<oie>vod din let 7127 apr<ilie>.

Noi, Gaşpar v<oie>vod cu mila lui D<um>n<e>zău Domnu ţării Moldovii. Adică au venit înainte noastră şi înainte tuturor boierilor noştri credincios boierul nostru giupînul Enachi post<elnic> şi au arătat înainte noastră un ispisoc de la Radul v<oie>vod făcut pe un sat anumi Scumpia pe Gîrlă ci esti în ţîn<u>t<ul Eşii cari acel sat l-au aşăzat de iznoavî cu toţi oamenii ruşi din ţara Laşasca şi dintr-acii mărgineni şi cu oameni din pămîntul domniei mele, dar tot oameni cari n-au fost aşăzaţi nicăiure şi s-au tocmit cu Radul v<oie>vod ca să dè dintr-acel sat numai una sută taleri de argint într-un an, dar cinzeci taleri să dè la zăoa sfîntului marile mucenic Gheorghie şi cinzăci taleri să dè la zăoa sfîntului marile mucenic Dimitrie, dar pentru alte havaleli şi angherii cîte sînt într-un an pe astă ţară a domniei mele pentru toate să fii în paci, şi pentru acel galbăn pentru casă ci să ia cari să numeşti pentru fumărit şi pentru lucru şi pentru iliş şi pentru alte şi pentru toate havaleli şi angherii şi pentru slujbă şi pentru cămănă mari şi mici şi di s-ar mai faci vreo havale în pămîntul nostru a Moldovii pentru niscăiva greutăţi pentru toate să fii în paci, ci numai să aibă a da acea sută di taleri precum scrii mai sus.

Şi domnie mea văzînd această tocmală şi aşăzare făcută cu mari blăstăm şi domnie mea am întărit acea tocmală ca să fii şi în zilile domniei mele aşa, şi am făcut şi domnie me această întăritură ca să fii lui cu tot venitul şi altul să nu-s amestici.

Domnul au zis.
Noi Gaşpar v<oie>vod L.P.
S-au scris în Eşi la anul 7127 apr<ilie>.
Bărăleanul <a scris>.
Di pe cel sîrbăscu asămine s-au tălmăcit de către Andrei Sabin căpit<an>, tălmaciul departamentului pricinilor streine, la anul <1>794 avg<u>st în 13 zi.
<Pe verso :>" Nr. 5 7127.

Ediţii : Paul Mihail, *op. cit.*, p. 27 (regest).

5

1620 (7128) aprilie 30, Iaşi. Gaşpar, voievodul Moldovei, întăreşte Măricăi, jupîneasa lui Chiriţă postelnic, satul Horilcani asupra Nistrului.

Noi Gaşpar v<oie>vod cu mila lui D<um>ne<zău >Domnu Ţării Moldovii.
Adică au venit înainte noastră şi înaintea boierilor noastră (sic) a Moldovii mari şi mici giupîneasa Măriica, fata lui Gheorghii pîrcălab di Hotin şi au arătat înainte a tot sfatul domniei mele de la cei de mai înainte întru sfinţi odihniţi domni drese şi hrisoave ce au avut giupînul ei Chiriţa vel post<elnic> pe a lor drepte ocini şi moşii anumi un sat Horilcanii asupra Nistrului ci esti în ţîn<u>-t Orheiului, cari acel sat au fost luat domnescu de Ştefan v<oie>vod Tomşa şi la aceasta domnie me dacă am văzut a lor drepte drese şi întărituri pe acel de sus arătat sat Horilcanii diasupra Nistrului şi cu mori în apa Nistrului, dar domnie mea ni-am milostivit şi i-am miluit pe numita de sus giupîneasa Măriica cu acel numit sat Horilcanii.
Drept aceea ca să fii şi de la noi numitei giupînesii Măriicăi dreaptă ocină şi moşie şi danie şi miluire cu tot venitul şi fiilor ei şi nepoţilor şi strănepoţilor neclintit niciodinioare în veci, şi altul nimene să nu-s amestici niciodată înainte aceştii cărţi a domniei mele.
Însuşi Domnul au poroncit.
Noi Gaşpar v<oie>vod L.P.
S-au scris în Eşi let 7128 apr<ilie> 30 zi.
Mitrofan <a scris>.
S-au tălmăcit de Andrei tălmaciu căpit<anul> la anul <1>794 avg<ust> 31 zi.
<Pe verso :>" 7128 ap<rilie> 30. зрки ап<рн>л л Copia de pe ispisoc d< om>n Gaşpar v<oie>v<od ". Apoi „Очищено вь Скулянском карантины, юля $22_{го}$ Л Ф" (S-a curăţit în carantina de la Sculeni).
Ediţii : Paul Mihail, *op. cit.*, p. 28 (regest).

DIN LEGĂTURILE LUI CONSTANTIN DUCA, DOMNUL MOLDOVEI, CU LORDUL WILLIAM PAGET, ÎNTRE 1693 și 1695

DE

PAUL CERNOVODEANU

Legăturile stabilite de ambasadorii englezi la Poarta Otomană cu domnii Moldovei, începînd cu Petru Șchiopul, cel care a acordat la 27 august 1588 primul privilegiu pentru desfășurarea nestînjenită a activității negustorilor Companiei Levantului în acest principat, au continuat și în decursul secolului al XVII-lea, mai ales după stabilirea unor comercianți scoțieni — în timpul lui Vasile Lupu — în ținuturile Hîrlău, Cîrligătura și Vaslui, pentru exploatarea și desfacerea cenușei de potasă. Se cunosc astfel relațiile epistolare întreținute de Heneage Finch, lord Winchilsea, între 1661—1668 cu o serie de domni ca Ștefăniță Lupu, Eustratie Dabija sau Gheorghe Duca, dar mai ales cu Iliaș al III-lea Alexandru, ridicat în scaunul Moldovei cu sprijinul direct al amintitului diplomat și avînd ca subiect predilect afacerile cu potasă ale negustorului Patrick Simson și ale părtașilor săi. Mai tîrziu, lordul James Chandos s-a adresat și el, la 7 decembrie 1685, lui Constantin vodă Cantemir pentru stingerea creanței marelui vistier Gheorghe Ursachi către un negustor englez din capitala Imperiului otoman. În sfîrșit, nu trebuie uitate, în cadrul relațiilor moldo-engleze, sprijinul acordat lui Aron vodă Tiranul de ambasadorul reginei Elisabeta I la Constantinopol, Edward Barton, pentru obținerea scaunului de domnie în 1591 și 1592 sau eforturile depuse de alți reprezentanți la Poartă, ca Henry Lello sau Sir Thomas Glover pentru înscăunarea pretendentului Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu vodă Sasul, între 1602—1611 sau ale amintitului Winchilsea, între 1666—1668, pentru readucerea în domnie a lui Gheorghe Ștefan, pribeag în Pomerania. În cazul ultimilor doi, au intervenit chiar suveranii englezi Iacob I și Carol al II-lea Stuart [1].

Izbucnirea, în 1683, a marei conflagrații între Imperiul habsburgic, Veneția și Polonia, coalizate în „Liga Sfîntă" — cărora li s-a alăturat și Rusia — pe de o parte și Imperiul otoman, pe de alta, a dus la o scădere temporară a interesului economic și politic manifestat de Marea Britanie pentru principatul Moldovei, cu atît mai mult cu cît prin atitudinea de fidelitate a domnului Constantin Cantemir (1685—1693) față de Poartă, el a intrat, mai ales, în relații cu ambasadorii Franței de la Varșovia și Constantinopol, țară care susținea, pe atunci, pe turci împotriva Casei de Austria.

---

[1] Vezi pentru toate acestea, pe larg, în studiile noastre *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588...* („Revista de istorie", 31 (1978), nr. 6, p. 1041—1044); *Izvoare engleze privitoare la istoria românilor (Arhiva Finch)*, (*Ibidem*, 30 (1977), nr. 8, p. 1520—1524); *Un episod din 1685 al relațiilor dintre Anglia și Moldova* („Danubius", Galați, V (1971), p. 139—153) și *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714* („Studii. Revistă de istorie", 21 (1968), nr. 2, p. 260—263), iar cadrul general în lucrarea alcătuită împreună cu Ludovic Demény, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 21—29, 43—56, 158—165.

Schimbarea de domnie care se produce în Moldova după moartea lui Cantemir, prin înlăturarea de la tron a fiului său mai mic Dimitrie, relevă influența crescîndă pe care o dobîndise în acea vreme la Poartă domnul Țării Românești Constantin Brîncoveanu, ce a sprijinit candidatura viitorului său ginere, tînărul Constantin Duca, fiul răposatului domn Gheorghe Duca, pierit în prizonieratul polonilor la Liov. Constantin vodă Duca sau Duculeț a obținut, pînă în cele din urmă, cîștig de cauză, fiind înscăunat, din porunca Porții, după 8 aprilie 1693 [2]. Tînărul domn a urmat îndeaproape sfaturile și politica socrului și protectorului său, Brîncoveanu, care, după cum se știe, în pofida atitudinii sale de aparentă supunere față de turci, ducea o politică de echilibru între beligeranți spre a-și feri țara de pustiirile războiului și întreținea legături pe ascuns și cu imperialii [3]. În mod firesc Brîncoveanu și unchiul său, înzestratul cărturar, stolnicul Constantin Cantacuzino ce îl călăuzea, au încurajat încercările de mediere a unei păci între turci și adversarii lor, inițiate de ambasadorii Angliei și Olandei la Poartă, respectiv, lordul William Paget și contele Jakob Colyer, cu care au intrat, de altfel, și în strînse legături de prietenie [4]. În felul acesta, s-a ajuns și la o apropiere între lordul Paget și Constantin vodă Duca al Moldovei, mijlocită, la început, prin rezidentul lui Brîncoveanu la Poartă, Ianachi Porphyrita [5], utilizat ca tălmaci și informator și de ambasada engleză. Astfel, în corespondența dintre Porphyrita și secretarul de ambasadă Thomas Coke întîlnim încă de timpuriu știri despre Constantin Duca, ale cărui pretenții la scaunul Moldovei, erau sprijinite de mama sa, doamna Anastasia [6]. La fel, fostul dragoman imperial la Constantinopol, Marc Antonio Mamuca della Torre, scria din Viena lordului Paget, recomandînd protecției diplomatului englez pe vărul său Ianachi (sau Ianacachi) Vlasto, kapukehaiaua lui Constantin vodă Duca la Poartă, ca și pe Nicolo de Porta, un grec învățat din Chios, și folosit

[2] Vezi, pentru împrejurările luării domniei, amănunte la cronicarul Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. îngrijită și glosar de Iorgu Iordan), București, Ed. Minerva, 1975, p. 104—106. Deși a căpătat domnia la o vîrstă destul de fragedă, avînd doar 16—17 ani, tînărul Constantin Duca se evidențiază prin hărnicia la învățătură, dobîndind o serioasă cultură clasică, avînd ca dascăli pe cunoscuții cărturari Ivan Molivdos Comnen, Azarie Cigala și Spandonis, profesor la Școala din Fanar, fiind prețuit și de contemporanii săi Alexandru Mavrocordat Exaporitul, Dimitrie Cantemir și cronicarul Nicolae Costin ; a lăsat o corespondență aleasă în limbile elină și neo-greacă și mai multe opere cu caracter teologico-filozofic. Amănunte la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 423—424 și Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 9.

[3] Pentru politica lui Brîncoveanu în această perioadă, vezi mai ales datele cuprinse în monografia lui Ștefan Ionescu-Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu. Viața Domnia — Epoca*, București, 1969, p. 163—171. Imitînd pe socrul său, Constantin vodă Duca și-a îmbunătățit relațiile cu puterile coalizate în Liga Sfîntă, stabilind legături trainice de prietenie cu polonii, în special cu hatmanul Jablonowski și apropiindu-se de imperiali, cu care a reînnoit în 1694 tratatul de alianță ; totodată domnul s-a arătat ostil turcilor și curuților lui Thököly ; pentru toate acestea, vezi I. Neculce, *op. cit.*, p. 110—114.

[4] Amănunte la L. Demény — P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania...*, p. 192—194.

[5] Pentru viața și cariera lui Porphyrita, ajuns mai tîrziu dragoman al flotei otomane (1701—1710), vezi mai ales Basile Sfyroeras, Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου (Dragomanii flotei...), Atena, 1965, p. 86—93.

[6] Corespondența Porhyrita—Coke și Paget se păstrează în arhivele ambasadorului englez, proprietatea marchizului de Anglesey, depuse astăzi la Universitatea din Londra, Biblioteca Școlii de studii orientale și africane, sub cota *Paget Papers*, Bundle 51, 187 scrisori. Scrisoarea amintită poartă data de 15 februarie 1689 (*Ibidem*, doc 33) ; cf. și P. Cernovodeanu, *Arhiva diplomatică a lordului William Paget (1637—1713)*, în „Revista Arhivelor", anul LII (1975), vol. XXXVII, nr. 1, p. 83.

ca secretar de amintitul domn [7]. Paget i-a răspuns lui Mamuca, regretînd că n-a putut lua pe Vlasto în serviciul ambasadei engleze nevorbind limbi folositoare acestui oficiu, iar mai tîrziu aminteşte şi de Nicolo de Porta, în care nu avea însă încredere, socotindu-l omul turcilor [8]. Oricum, se pare că tînărul domn al Moldovei a luat iniţiativa de a scrie lordului Paget şi de a stabili legături cu dînsul, deoarece din prima epistolă de răspuns a diplomatului englez, în limba latină, păstrată în copie în arhivele sale, din 13/23 august 1693 [9], rezultă că a primit două misive de la Constantin Duca, datate 5 şi 16 iulie 1693, ce nu se găsesc însă în amintitul fond. În această scrisoare ambasadorul îşi făcea cunoscute bunele sale sentimente faţă de tînărul domn al Moldovei şi încrederea ce o manifesta în kapukehaiaua acestuia la Poartă, Ianachi Vlasto [10], căruia i-a încredinţat chiar un *berat* al său [11].

De la Constantin Duca se cunosc doar două scrisori autografe adresate lordului Paget — păstrate în arhivele sale — ambele datînd din 1695. Prima, în limba latină, trimisă din Iaşi la 21 februarie 1695, constituia un răspuns la o misivă a ambasadorului — neidentificată pînă în prezent —, în care îi prezenta complimentele şi bunele urări de rigoare [12]. Cea de a doua, în limba italiană, a fost expediată din Iaşi la 28 septembrie 1695 prin mijlocirea marelui cămăraş Constantin Rali ce se întorcea la Constantinopol [13], cuprinzînd şi unele amănunte cu privire la desfăşurarea operaţiilor de război ale polonilor în regiunea Nistrului [14] şi cucerirea

---

[7] Corespondenţa Mamuca della Torre—Paget se păstrează în acelaşi fond, Bundle 53. Scrisoarea de recomandare a lui Vlasto datează din 21 mai 1695 *(Ibidem*, f. 54), iar aceea a lui de Porta din 19 decembrie 1696 *(Ibidem*, f. 97 v.) ; cf. şi P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 85.

[8] Scrisorile de răspuns ale lui Paget datează, respectiv, din 24 septembrie 1695 (Bundle 11, f. 69), 19 iunie, 1 august 1696, 1 aprilie 1697 (Bundle 13, f. 84, 88—88 v. ; Bundle 14, f. 38—38 v. ; Bundle 16, f. 2—3) ; Cf. şi P. Cernovodeanu, *Ibidem.*

[9] Vezi ANEXE, nr. 1.

[10] În lucrarea noastră cu L. Demény, *Relaţiile politice ale Angliei...*, p. 195, amintind de această scrisoare, nu identificasem corect persoana kapukehaielii Ianachi, crezînd că este vorba de trimisul lui Brîncoveanu, Porphyrita ; numai după consultarea scrisorilor lui Mamuca din arhiva Paget, am putut rezolva problema. Corespondenţa între Duca şi Paget a fost amintită pentru prima oară de E. D. Tappe, *Documents concerning Rumania in the Paget Papers*, în „The Slavonic and East European Review", XXXIII (1954), nr. 80, p. 211.

[11] Din contextul scrisorii lui Paget nu reiese clar la ce *berat* face aluzie ; s-ar putea să se refere la *berat*-ul său de investitură obţinut de la sultan, prin care i se recunoştea calitatea de ambasador al regelui Marei Britanii pe lîngă Înalta Poartă şi de mediator în tratativele de pace iniţiate cu imperialii, în urma negocierilor purtate cu marele vizir Mustafa Paşa Bozoklu la Adrianopol în primăvara anului 1693 şi a înfăţişării sale la Constantinopol, după 17 iulie 1693, înaintea padişahului cu scrisorile de acreditare primite de la suveranul său ; în *berat*-ul acordat se enumerau, desigur, privilegiile de care se bucura lordul Paget în Imperiul otoman. Aceste privilegii — ce dovedeau influenţa ambasadorului britanic la Poartă — puteau interesa, eventual, pe domnul Moldovei şi kapukehaiaua sa.

[12] Vezi ANEXE, nr. 2.

[13] *Ibidem*, nr. 3. Scrisorile autografe ale lui Constantin Duca, în latină şi italiană, dovedesc perfecta cunoaştere a acestor limbi de către înzestratul domn al Moldovei.

[14] Pentru expediţia polonilor şi a cazacilor zaporojeni sub comanda hatmanului Brianowski asupra Bugeacului, cu o oştire de 30.000 ostaşi în vara anului 1695, vezi mai ales cronica *Nusretname* a lui Silahdar Findîklîlî Mehmed aga în *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, vol. II (sec. XVII — începutul sec. XVIII), (ed. M. Guboglu), Bucureşti, 1974, p. 424 şi 456—457 ; cf. şi J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Varşovia, 1965, p. 228—230. Cu un an înainte, la 19 mai 1694, lordul Paget menţiona în corespondenţa sa cu Viena suferinţele Moldovei, încălcată de tătari, care pustiiseră ţara, întorcîndu-se din expediţia lor de pradă în Polonia, cf. L. Demény, P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 195, nota 144.

unor fortărețe la Nipru de către oștirile lui Petru cel Mare [15]; domnul se scuza totodată față de diplomatul englez că nu putuse să-i scrie mai devreme fiind absorbit de treburile statului. Răspunsul la această misivă datează din 11 noiembrie 1695, lordul Paget, mulțumind domnului, tot în italiană, nu numai pentru epistola primită dar și pentru un cal ce i-a fost oferit în dar; îl asigura, totodată, de prietenia sa și de serviciile pe care i le putea aduce la Poartă [16].

Vicisitudinile vremurilor și nemulțumirea turcilor față de comportarea lui Duca în Moldova, a cărui domnie a stîrnit, în bună măsură, protestele boierimii iritată de amestecul prea fățiș a socrului său Brîncoveanu în treburile principatului, au dus la mazilirea sa ce a avut loc la 8 decembrie 1695 [17]. Scaunul Moldovei a fost dobîndit de Antioh Cantemir, fiul mai vîrstnic al lui Constantin vodă, fostul adversar implacabil al lui Brîncoveanu.

Astfel, a luat sfîrșit și corespondența dintre Constantin Duca și ambasadorul Angliei în Imperiul otoman, ce în mod neîndoielnic, a fost mai vastă, dar din care nu ni s-au păstrat în arhiva Paget decît cele patru scrisori amintite.

Fără a prezenta o deosebită importanță, aceste misive sînt totuși revelatoare pentru prestigiul de care se bucurau domnul Moldovei și kapukehaiaua sa în fața unui ambasador atît de influent la Poartă și, mai ales, pentru interesul pe care îl manifesta acesta de a întreține strînse legături cu un principat de care englezii au fost legați în mod tradițional încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

ANEXE

Pera (Constantinopol) 1693 august 13/23.

Lordul William Paget către Constantin Duca, domnul Moldovei, făcîndu-i cunoscută primirea scrisorilor sale din 5 și 16 iulie, la Adrianopol, prin kapukehaiaua de la Poartă, Ianachi <Vlasto>; își exprimă recunoștința pentru bunele sentimente și prietenia arătate persoanei lui; va încredința berat-ul său lui Ianachi, emisar cinstit și de toată încrederea.

Pera di Const<antino>p<o>li 13/23
Aug<ust>o 1693

Celsissime Domine

Literas Cels<itudinis> V<estrae> quinto, et decimo sexto Julij datas, perque Residentem Vestru<m> Dom<inum> Jannachi, Adria<no>poli huc remissas simul, accepi, ambae, propensum et, erga me, Amicu<m> animum nostru<m> oblectatissime deposuerit, mihi equidem gratissimae sunt et acceptissimae, benignam C<elsitudinis> V<estrae> benevolentiam ratam permanet affectionatissime peto; ego quidem propensissimum me exhibeo, gratiam quam nunc verbis recepisse agnosco, reipsa solidè (quandocumque occurret occasio) referre, neque ullubi officio alicui, dedero, quoad Amicitiae Vestrae erga me firmandum et stabiliendum possit conducere.

[15] Țarul Petru dăduse dispoziții încă din ianuarie 1695 pentru mobilizarea unei oștiri de 150.000 de oameni în vederea capturării fortăreței Azov. O parte din trupele sale — însumînd 120.000 de luptători încadrați în armata numită „de la Nipru", pusă sub comanda generalului Boris P. Șeremetev — a acționat în Ucraina, colaborînd cu trupele de cazaci de la Don ale hatmanului Mazeppa și atacînd fortărețele de pe cursul inferior al Niprului. Un alt corp de oaste mai mic, numărînd 30.000 de oameni, s-a îndreptat, direct, spre Azov. Campania s-a soldat, după cum prea bine se știe, cu victoria rușilor ce au cucerit această importantă fortăreață la 18 iulie 1696. Amănunte la N. Norov, *Uceastie Donskih kazahov v Azovskih pohodah Petra Velikago (1695—1696)*, Novocerkask, 1872, p. 6—18; B. V. Lunin — N. I. Potapov, *Azovskie pohodi Petra I (1695—1696 gg)*, Rostov pe Don, 1940, p. 14—18 și *Ocerki istorii SSSR. Period Feodalizma. Rossiia v pervoj cetverti XVIII v. preobrazobaniia Petra I*, Moscova, 1954, p. 435—444.

[16] Vezi ANEXE, nr. 4.

[17] Pentru împrejurările mazilirii vezi I. Neculce, *op. cit.*, p. 115—118.

Baratu<m> Meum, quem omni Amicitiae munere asseram consignari curavi D<omin>o Jannachi Residenti C<elsitudin>is V<estr>ae viro, certè prudenti et spectata probitatis quod collatu<m> ipsi a C<elsitudini> V<estr>a Ministerium dilucidat ; C<elsitudine>m V<estra>m divinae tutelae commendat.

C<elsitudin>is V<estr>ae
Obligatissimus amicus simul et servus
obsequiosissimus
G. Pagett[1] ; Ma<jestati>s Britt<aniae>
ad Portam Ottomanam
Legatus Extraordinarius

<Adresa :>
Celsissimo et Nobilissimo Principi
Domino Jo<anni> Constantino Duca
Vaivoda et Principe Moldaviae

University of London, *The Library of the School of Oriental & African Studies, Paget Papers*, Bundle 6, doc. 74 ; copie.

2.

Iaşi, 1695 februarie 21

Constantin Duca, domnul Moldovei, către lordul William Paget, răspunzînd scrisorii acestuia prin kapukehaiaua sa, Ianachi <Vlasto> de la Constantinopol ; îl asigură de via lui dorinţă de a întreţine cele mai strînse legături de prietenie şi de a-i aduce servicii.

Excellentissime D<omi>ne D<omi>ne
et Amice mihi Colendissime

Ad literas Vestrae Excellentiae per D<omi>num Ienachi Capichihaiam meum et Dragomanum Vestrae Excellentiae mihi traditas, per eundem redeuntem Constantinopolim, respondeo, gratiasq<ue> maximas V<est>rae Excellentiae refero, pro experto in me amore et favore V<estr>ae Excellentiae, quam obnixè praecor ut me in eodem semper conservare dignet<ur> ; et ultra correspondentia uti non dedignat<ur> ; tam libentissimo animo expecto, ut mihi imperet ad inserviendam V<est>rae Excellentiae, Cuius in semper maneo Jassij 21 Feb<ruarii> 1695.

Obligatissimus servus
et Amicus
Io C<onstantin> Duca voevoda

Ibidem, Paget Papers, Bundle 75 (Miscellaneous correspondence, Turkey period), doc. 33 ; original.

3.

Iaşi, 1695 Septembrie 28.

Constantin Duca, domnul Moldovei, către lordul William Paget, trimiţîndu-i o scrisoare prin mijlocirea marelui său cămăraş Constantin Rali ce se întoarce la Constantinopol ; nu i-a mai scris de mult fiind absorbit de treburile de stat ; îl informează despre operaţiile oştirilor polone în regiunea Nistrului şi de cucerirea unor fortăreţe pe Nipru de către ruşi.

[1] Aşa îşi ortografia numele diplomatul englez, dar familia sa a fost cunoscută în Marea Britanie sub denumirea de Paget, cum s-au iscălit toţi scoborîtorii ei.

Ill<usstrissi>mo et Ecc<ellentissi>mo Sig<no>r

Con occasione assai opportuna del ritorno del mio grand cammeriere Constantino Ragli in Constantinopoli latore di questa mia devotissi<m>a rendo all'E<ccelenza> V<ostra> li miei douti ossequij, vari farandogli le obligationi, che gli professo, e ben che non continuo scrivi all'E<ccelenza> V<estra> per gravi affari del mio stato, non resta però in oblivione il mio affetto verso la gentilezza vostra; alla quale stimo (?) mia fortuna servire. Circa le nove di queste parti, l'esercito Polacco è venuto sino al fiume Niester; e li Moscoviti hanno preso alcune fortezze su la riva del Boristene; altre nove sin hora non hò da parteciparli, et augurandogli ogni prosperità, resto faciendo all'innata clemenza dell'E<ccelenza> V<ostra> devotiss<im>a riverenza. Jassij 28 7-bre 1695.

Li V<ostra> S<ignoria> I<llustrissima> et Ecc<ellentissi>ma

Devotissimo et osseguiosissimo
servitore
Io C<onstantin> Duca V<evoda>

<Adresa :>

All III<ustrissi> mo et Ecc<ellentissi>mo S<igno>r mio colendissimo

Il Sig<no>r Ambasciador della Maestà del Rè d'Inghilterra appresso l'Ottomano Imperio.

Ibidem, *Paget Papers, Miscellaneous Letters*, no. 11 (non-classified), (between bundles 8 and 9); original, cu pecete aplicată în ceară roşie, căzută.

Constantinopol, 1695 noiembrie 11

Lordul William Paget către Constantin Duca, domnul Moldovei, mulţumindu-i pentru scrisoarea sa din 28 septembrie remisă prin marele său cămăraş Constantin Rali şi pentru calul oferit în dar; din pricina plecării grabnice a curierului domnului, nu are răgazul necesar să-şi manifeste, cum trebuie, recunoştinţa faţă de dînsul, arătîndu-se dispus să-i aducă, oricînd, serviciile sale la Poartă.

Al Pr<inci>pe di Moldavia

Const<antinopo>li 11 Nov<embre> 1695

Cels<issi>mo Pr<inci>pe

Per *il Sig<noŋ> Camerassi*[1] *chi*[2] ritorna verso V<ostra> C<elsitudin>e hò *commodità*[3] di ringratiarla affettuosissi<mame>nte per la gratissima e graditissima Sua lettera delli 28 Sett<emb>re *portata novissimamente et consegnata*[4] dall Suo Gran Cameriero Constantino Ragli, il quale assième mi condosse un cavallo, che hà compiaciuto a V<ostra> Cel<situdin>e mandarmi; per la Sua lettera cortese, *colle*[5] espressioni del suo affetto, e per detto presente, non passo adesso, come vorrei, ringratiar la C<elsitudine> V<ostr>a partendo così subito il detto suo servitore, mà *l'obligatione che tengo vivamente impressa nel anima*

[1] scris peste cuvintele *la commodità del viaggio*, şterse.
[2] urma cuvîntul *fà*, şters.
[3] scris peste cuvîntul *occasione*, şters.
[4] scris peste cuvintele *la quale mi fù reda in questo instante*, şterse.
[5] scris peste cuvîntul *delle*, şters.

mi suggeriva li opportunità come ho desiderio di[6] riconnoscere *la sua benignità riceverei con grandissima satisfactione dalli s<u>oi commandi occasione & modo di farla servire con li miei officii in questi parti, Supplico V<ostra> C<elsitudine> voler farmi la gratia di credere che sono & sarò sempre con ogni rispetto*[7],

Di V<ostra> C<elsitudine>
l'oblig<atissi>mo & devot<issi>mo
serv<ito>re
<G. Pagett>

Ibidem, *Paget Papers*, Bundle 12, f. 19, doc. 12 ; ciornă.

[6] Scris peste cuvintele *con la prima commodità come hò il desiderio* şi varianta *occasione opportunità come commodità*, şterse.

[7] Scris peste cuvintele *come devo della bontà, et non non mancarò di prevalermi di ogne occasione di servir & ringratiarlo come devo &. Mi faccia gratia V<ostra> C<elsitudine> nel mentre di gradir queste esspressioni e di farmi la grattia di credere ch'io sono*, şterse.

OBSERVAȚII PE BAZA UNEI RECENTE CULEGERI DE TEXTE EGIPTENE [1]

DE

MIRON CIHÓ

IN MEMORIAM N. GOSTAR

A alcătui o culegere de texte egiptene este o sarcină dificilă și în același timp de lungă durată. Se ascund în spatele ei ani îndelungați de muncă, pînă a ajunge la traduceri corecte și mai ales la comentarii adecvate.

Studiul istoriei și civilizației egiptene nu se concepe fără cunoașterea mărturiilor scrise, lăsate de această „țară a scribilor". Volumul lui C. D. și I. A. are o însemnătate deosebită, unele traduceri constituind ediții princeps în literatura românească de specialitate. Autorii au reușit să ne redea aceste texte de o asemenea manieră încît ele pot servi și publicului larg cît și specialiștilor — cu unele rezerve (v. mai jos).

„Povestirile" Egiptului antic sînt prezentate pe perioadele lor de concepere, fiecare fiind precedată de un scurt comentariu, în unele cazuri indicîndu-se proveniența și edițiile textelor.

---

[1] C. DANIEL, I. ACSAN, *Faraonul Kheops și vrăjitorii. Povestirile Egiptului antic*, București, Ed. Minerva, 1977, 332 p.

Vom folosi următoarele abrevieri :

Act. Ant.	— Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
ANET[2]	— J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts*, ed. a 2-a, Princeton, 1955.
ASAE	— Annales du Service des Antiquités de l'Égypte
BIFAO	— Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale
B.M.	— British Museum
BiO	— Bibliotheca Orientalis
Breasted, Anc. Rec.	— J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, I—V, Chicago, 1906—1907.
CGC	— Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire
din.	— dinastie
EOKV	— A. Dobrovits, *Egyiptom és az ókori kelet világa*, I—II, Budapest, 1975.
FIFAO	— Fouilles de l'Institute Français d'Archéologie Orientale
JEA	— Journal of Egyptian Archaeology
MIFAO	— Mémoires publiés par les membres de l'Institute Français d'Archéologie Orientale du Caire
OKTCh	— J. Harmatta (ed.), *Ókori kelt történeti chrestomathia, Budapest*, 1965
OTT	— Ókori Történeti Tanulamányok, Budapest, 1973
Pap.	— papirus
tr.	— traducere
Urk.	— Urkunden des Agyptischen Altertums, hrsg. von K. Sethe, G. Steindorf
v.	— vezi
ZAS	— Zeitschrift für ägyptischen Sprache und Altertumskunde

Întrucît o parte din aceste texte traduse pot constitui un instrument util de lucru, considerăm că este necesar să fie completate cu locul conservării textelor, cu o bibliografie minimală, acolo unde va fi cazul, discuţii pe marginea lor etc., care vor îngădui — sperăm — cititorului o orientare mai sintetică şi clarvăzătoare. Pentru a uşura sarcina cititorilor nu vom menţiona în cazul unor comentarii referitoare la traduceri, rîndul, coloanele etc. din textul original, ci vom trimite la paginile din cartea de faţă a autorilor.

Prefaţa (pp. V—XXXI) reprezintă o interesantă viziune de ansamblu asupra operelor literare egiptene, care sînt clasificate pe baza criteriului tematic. Nu putem afirma în nici un caz că „cele mai vechi texte egiptene scrise care ni s-au păstrat au un caracter magic, *constituind* aşa-zisele Texte ale piramidelor..." (p. VI)[2]. Pasajul „dar noi nu avem din aceste descîntece decît scheletul lor, întrucît scrierea egipteană notează doar consoanele" (p. VI), constituie o formulare forţată, care ar putea duce la o înţelegere eronată a celor susţinute de autori[3]. Se respinge criteriul cronologic ca o modalitate de împărţire a textelor, propunîndu-se o categorisire tematică (exclusiv a operelor în proză) :

1. *Textele magice* (pp. IX—X), care constituie o importantă parte a textelor religioase. Magia a jucat un rol important în cadrul civilizaţiei egiptene[4]. Dintre aceste texte exemplificăm : *Pap. magic Harris*[5], *Pap. medical din Londra*[6], *Pap. magic din Leiden*[7], *Stela lui Metternich*[8] etc. Descîntece magice întîlnim în multe texte, spre ex. : *Textele piramidelor* (v. mai jos).

2. *Textele teologice* (pp. X—XI), în care sînt incluse aşa-zisele *Călăuze ale lumii de dincolo*. „De ele avea nevoie orice om răposat care urma să pătrundă în lumea de apoi şi să ajungă în regatul nemuririi" (p. X). La această afirmaţie trebuie neapărat să adăugăm că folosirea *Cărţii Amduat*[9] a rămas multă vreme un privilegiu regal, persoanele particulare primind avizul de a-l scrie în mormîntul lor cu aprobare specială. Situaţia era asemănătoare şi cu *Cartea Porţilor* şi *Cartea Peşterilor*. În perioada tîrzie, din mileniul I î.e.n., şi acestea au fost folosite în mormintele particulare şi înscrise pe sarcofage[10].

---

[2] Cf. M.E. Matie, *Miturile Egiptului antic*, Bucureşti, Ed. şt., 1958, p. 6 : „...Texte ale piramidelor — cele mai vechi texte *ale ritualurilor funerare regale*".

[3] Prin această frază autorii vroiau să sublinieze dificultăţile vocalismului egiptean ; pentru acesta cf. M. A. Korostovtsev, *Grammaire du néo-égyptien*, Moscou, Ed. Naouka, 1973, § 16, 17 cu teoriile existente şi bibliografie ; chiar dacă în majoritatea cazurilor avem numai consoanele cuvintelor, totuşi textele constituie un întreg şi este impropriu să vorbim de „scheletul" lor (în cazul de faţă a textelor).

[4] Pentru rolul magiei v. : Fr. Lexa, *La magie dans l'Égypte ancienne*, I—III, Paris, 1925 ; Th. Hopfner, *Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber*, I—II, Leipzig, 1921—1924 ; L. Kákosy, *Varázslás az ókori Egyiptomban*[2], Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974 etc.

[5] Fr. Chabas, *Le papyrus magique Harris*, Chalon-sur-Saone, 1860, pl. I—IX şi A—C ; pentru obţinerea acestora ne exprimăm mulţumirile dr. C. Daniel.

[6] W. Wreszinski, *Der Londoner medizinische Papyrus und der Papyrus Hearst*, London, 1912 ; L. Kákosy, *op. cit.*, p. 98 îl consideră mai degrabă un text magic decît medical.

[7] A. Massart, *The Leiden Magical Papyrus I. 343+345*, Leiden, 1954 ; v. şi un alt text : L. Kákosy, *Ein magischer Papyrus des Kunsthistorischen Museums in Budapest*, Aot. Ant., XIX (1971), fasc. 3—4, pp. 159—173, fig. 1—4 şi fotografia.

[8] C. E. Sander-Hansen, *Die Texte der Metternichstele*, Copenhaga, 1956 ; actualmente în posesia *Metropolitan Museum* — New York ; a se vedea pentru aceste texte şi G. Daressy, *Textes et dessins magiques*, CGC, Le Caire, 1903 etc.

[9] Cf. E. Hornung, *Das Amduat*, I—III, Wiesbaden, 1963—1967.

[10] Cf. L. Kákosy, *op. cit.*, p. 99.

3. *Textele mitologice* (p. XI). Menționăm că unele texte mitologice pot îmbrăca și un alt caracter; de ex. *Mitul Vacii Cerești* [11], cunoscut de pe pereții mormintelor regale, a fost considerat o puternică formulă magică [12].

4. *Textele autobiografice* (pp. XI—XIII). Autobiografia a existat într-adevăr ca o specie aparte în literatura egipteană, dar în cazul în care le judecăm după tematica lor, le putem considera și importante texte istorice.

5. *Textele sapiențiale* (pp. XIII—XVII). Cuprind o învățătură (śb3j.t). Unii autori le-au considerat „*Lebesregeln*" și „*Lebesweisheit*" (R. Anthes). Spre ex. *Învățăturile lui Amenemhat I* este considerat un „*Königsnovelle*" [13].

6. *Textele social-politice* (pp. XVII—XX), în care sînt cuprinse „scrierile de critică socială sau politică și textele care anticipează unele stări de lucruri" (p. XVII) (v. și definiția dată de Hermann pentru *Königsnovelle*).

7. *Textele istorice* (pp. XX—XXI). Într-o atare categorisire trebuie să fim precauți în ceea ce privește includerea unor asemenea texte. Spre ex.: *Inscripția lui Ameni* din Beni Hasan ne furnizează informații prețioase despre campania nubiană a lui *Sesostris I*, dar textul ca specie literară este o autobiografie [14]; v. și inscripția lui *Nekhebu* [15] etc.

8. *Basme și povestiri fantastice* (pp. XXI—XXII).

Am dori să formulăm următoarele întrebări: de ce nu folosesc autorii noul criteriu propus, adoptîndu-l pe cel criticat? De ce se exclud formele de poezie? N-ar fi fost mai indicat o tratare globală a tuturor formelor literare și neliterare și o împărțire a lor pe baza *genurilor* și *speciilor* practicate de egiptenii antici? Acestea tocmai datorită faptului că împărțirea pe baza tematicii a anumitor texte ar impune anumite greutăți. Oricum, într-o asemenea situație ar trebui să ne apropiem de viziunea vechilor egipteni și nu întotdeauna să le judecăm creațiile după viziunea modernă.

Tabel cronologic (p. XXXIII—XXXIX). Într-o asemenea lucrare prezența unui tabel cronologic are o însemnătate deosebită, tocmai datorită faptului că îngăduie cititorilor încadrarea în timp a textelor, permițîndu-le și o orientare în cadrul civilizației egiptene. Autorii au înțeles necesitatea acestui lucru, incluzînd și un *Tabel cronologic* după *Prefață*. Considerăm că unele probleme ridicate în amintitul *Tabel* necesită o explicație mai detailată.

I. C. D. și I. A. acceptă ca dată de început a primei dinastii anul 3200 î.e.n., dar acesta ar putea fi coborît pînă la 3000 î.e.n. *Menes* a fost și este considerat de unii cercetători fondatorul primei dinastii egiptene (și autorii, p. XXXIII). Tradiția istorică de mai tîrziu a vechilor egipteni îl menționează pe *Menes (Mn sau Mnj)* ca primul faraon al Egiptului. Unii oameni de știință îl identifică cu *Narmer*, iar alții cu *Hor-Aha* [16]. Diodor (I, 54) atribuie lui *Menes* întîietatea, dar tot el (I, 44) afirmă că cel dintîi faraon egiptean ar fi *Moiris* [17]. L. Fóti [18] nu este de acord cu existența reală a lui *Menes* (ca primul rege al Egiptului), aducînd în sprijinul ipotezei sale argumente destul de convingătoare [19]. Regii amintiți nu reprezintă totalitatea faraonilor Egiptului antic, autorii indicîndu-ne cîțiva din fiecare dinastie; nu întotdeauna primul faraon dat de autori coincide cu întemeietorii dinastiilor respective. Ultimul faraon al din. a III-a, amintit de autori, este *Hw*. Numele acestuia, *Hw-nj* — în Listă regală din Torino (III, 8) Lista din Saqqara (No. 15) și Pap. Prisse (2,7) —, a constituit obiectul unei vii

[11] Pentru acest mit v. M. E. Matie, *op. cit.*, pp. 94—97, tr. și pp. 156—157, comentariu. Mitul s-a conservat pe pereții mormintelor lui Seti I și Ramses III; v. și H. Carter, *Tut-Ench-Amun*, II, Leipzig, 1928, p. 264.

[12] L. Kákosy, *op. cit.*, p. 38.

[13] Pentru acesta v. A. Hermann, *Die ägyptische Königsnovelle*, Leipzig, 1938.

[14] v. OKTCh, pp. 23—25 (tr. E. Varga).

[15] D. Dunham, *The biographical inscriptions of Nekhebu in Boston and Cairo*, JEA, 24 (1938), pp. 1—8.

[16] Cf. W. B. Emery. *Arhaic Egypt*, London, 1961, pp. 21—56.

[17] Pentru acesta v. J. Vergote, *Le roi Moiris-Mares*, ZAS, 87 (1962), pp. 66—67

[18] L. Fóti, *Moiris és Ménés, in Idő eš történelem*, Budapest, 1974, p. 56.

[19] L. Fóti, *în loc. cit.*, pp. 53—61.

dispute[20]. Numele propriu-zis din totalitatea semnelor cuprinse în cartuş a fost considerat, de unii, numai ultimul element H. H. Goedicke[21] a arătat că faraonul în discuţie este *Ny—Swth*[22]. La din. a VI-a îl avem pe „Merira fiul Soarelui, Pepi I" şi nu doi faraoni (p. XXXIV). C.D. şi I.A. prezintă la din. a XII-a faraonii : *Mentuhotep* II, *Mentuhotep* III, *Amenemhet* I etc. (p. XXXV). *Mentuhotepii* (I—III ; cercetările anterioare susţineau greşit existenţa a cinci dintre ei[23]) aparţin din. a XI-a aşa cum afirmă (? !) autorii la p. 43 — referitor la *Mentuhotep* II —, iar întemeietorul din. a XII-a este considerat *Amenamhat* I (2000—1970 î.e.n.). La p. XXXIX corect este Artaxerxes al III-lea Occos (341—338 (î.e.n.)[24]. Acestea ar constitui observaţiile noastre cu partea pur cronologico-istorică a *Tabelului*.

II. Urmează să stăruim asupra datei scrierii unor texte amintite şi cuprinse în *Tabelul* de faţă, cu menţiunea că pentru cele traduse în prezentul volum, acolo unde va fi cazul, v. mai jos. În timpul din. a V-a printre altele se scriu : *„Învăţăturile lui Ptah-hotep*, primele *Texte ale piramidelor*[25], *Autobiografia lui Uni*, *Învăţăturile lui Hergedef*, *Învăţătura lui Kagemni..."* (p. XXXIV). Observăm că *Autobiografia lui Uni*, redat de autori între p. 5—12, este inclusă în cadrul din. a V-a, cu toate că autorii arată clar că este vorba de un text al unui mare demnitar „de la începutul dinastiei a VI-a" (p. 5) (v. mai jos analiza traducerii). *Învăţăturile lui Ptah-hotep*[26] constituie o însemnată operă a vechilor egipteni. Maximele se cunosc graţie a mai multor texte : P. (Prisse),[27] L_1 (Londra)[28],

---

[20] H. Schäfer, *Ein Bruchstück altägyptischer Annalen*, Berlin, 1902, p. 40 ; L. Borchardt, *König Huni ?*, ZAS, 46 (1909), pp. 12—13 ; H. Schäfer, *König Huni*, ZAS, 52 (1914), pp. 98—100.

[21] H. Goedicke, *The Pharaoh Ny-Swth*, ZAS, 81 (1956), pp. 18—24.

[22] H. Goedicke, p. 21: „The name of the predecessor of Snofru is not Hw-ny as related by the royal lists, but correctly Ny-Šwth. The form Hw-ny results from a misunderstanding by the scribes of the Middle Kingdom, who considered the first part of name 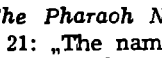 as royal title and thus arrived at *a name which never existed*".

[23] Spre ex. şi E. Drioton, J. Vandier, *L'Égypte*, Clio II, Paris, P.U.F., 1938, p. 599 ; din păcate nu posedăm ultima ed. a lucrării.

[24] Nu posedăm în întregime importanta lucrare a lui H. Gauthier, *Le Livre des roi d'Égypte*, MIFAO, 17—21, I—V, Le Caire, 1907—1917, din care motiv nu ne-am referit la acesta.

[25] Pentru textele piramidelor se pot consulta : K. Sethe, *Die altägyptische Pyramidentexte...*, I—IV, Leipzig, 1908—1922 ; idem, *Überzetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten*, 6 vol., Glückstadt ; pentru cel de faţă şi F. W. v. Bissinng, L. Borchardt, *Ein Pyramidentext in ursprünglicher, Fassung*, ZAS, 37 (1899), pp. 103—122 ; pt. bibl. a se vedea şi I. A. Pratt, *Ancient Egypt*, New York, 1925 ; pp. 369—373 ; idem, *Ancient Egypt, Supplement*, New York, 1942, p. 260 ; mai recent A. Mercer, *Literary criticism of the Pyramid Texts*, London, 1956 ; C. E. Sander-Hansen, *Studien zur Grammatik der Pyramidentexte*, Copenhaga, 1956 ; R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, I—II, Oxford, 1969 etc.

[26] Pentru acesta v. C. Daniel, *Gîndirea egipteană antică în texte*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1974, pp. 32—65, lucrarea care rămîne de neînlocuit în literatura românească de specialitate ; pe lîngă bibliografia indicată la p. 32 se mai pot consulta : E.A.W. Budge, *Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri*, London, 1910, pl. XXXIV—XXXVIII (B.M. No. 10409) ; R.A. Caminos, *Literary Fragments in the Hieratic Scripts*, Oxford, 1956, pl. 28—30 (pentru L_2G).

[27] Cf. G. Jéquier, *Le Papyrus Prisse et ses variantes*, Paris, 1911, pp. 4—19, pl. II—X.

[28] Cf. G. Jéquier, *op. cit.*, pl. XI—XV.

L_2 (Londra)[29] L_2G[30], C (Carnavon)[31] care nu sînt creații ale uneia și aceleiași perioade. A. Dobrovits[32] a ajuns la următoarea concluzie: textul P datează din a doua jumătate a Imperiului Vechi, eventual din. a V-a, textul L_1 probabil de la începutul din. a XVII-a, iar L_2 din a Doua Perioadă Intermediară. Z. Žaba[33] afirmă că P ar data din timpul din. XI/XII, L_1 = din. XII, L_2 = din. XVIII, C = din. XVII/XVIII, cu observația că acestea nu sînt decît copii după o lucrare mult mai veche, compusă de *Ptah-hotep*, sub domnia lui *Isesi* — din. a V-a[34]. A. Erman[35] îl consideră mai recentă decît Imperiul Vechi, tot astfel E. Drioton, J. Vandier[36] și la fel J. A. Wilson[37]. *Maximele lui Ptah-hotep* nu constituie prima „învățătură" în Egiptul antic: *Învățăturile lui Kagemni* datează din timpul din. III/IV[38]; *Învățăturile lui Hordjedef*[39] și *Învățăturile lui Imhotep*[40] sînt la fel anterioare acesteia. Din. a VI-a este prezentă cu *Textele piramidelor* (v. mai sus nota 25) și *Autobiografia lui Herkhuf* (p. XXXIV), un mare demnitar în timpul domniilor lui *Merenre* I și *Pepi I*, relatările lui referindu-se la cele trei expediții nubiene[41]. Pentru Prima Perioadă Intermediară ne sînt indicate (p. XXXIV—XXXV): *Textele sarcofagelor*[42], *Dialogul unui om deznădăjduit cu sufletul său*[43], *Învățătura pentru regele Merikare*, cuprins pe un pap. hieratic datînd din timpul Imperiului Nou, dar se pare că prima redactare a ei datează de la începutul Imperiului Mijlociu[44]; *Po-*

[29] Cf. E.A.W. Budge, *op. cit.*, pl. XXXIV—XXXVIII.

[30] Fragment care s-a aflat în posesia regretatului A. H. Gardiner, cf. R.A. Caminos, *op. cit.*, pl. 28—30.

[31] Descoperit de Lord Carnarvon, Pap. Cairo, No. 41790, cf. G. Jéquier, *op. cit.*, pl. XV; am considerat necesar prezentarea variantelor fiindcă nici C. Daniel, *op. cit.*, nu le-a menționat la momentul respectiv.

[32] A. Dobrovits, *Sur la structure stylistique de l'Enseignement de Ptahotep*, in EOKV, p. 515, nota 1.

[33] Z. Žába, *Les maximes de Ptahhotep*, Prague, 1956, p. 7.

[34] La fel C. Daniel, *op. cit.*, p. 32; tot din Imperiul Vechi la I. Banu, *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic*, Buc., Ed. științifică, 1967, pp. 150—151; S. Donadoni, *Storia della letteratura egiziana antica* Milano, 1956, p. 54 sqq. etc.

[35] A. Erman, *Die Literatur der Agypter*, Leipzig, 1923, p. 87.

[36] E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, pp. 259—260.

[37] J. A. Wilson, in ANET², p. 432.

[38] Cf. C. Daniel, *op. cit.*, pp. 25—29, cu bibliografia dată la p. 26 și de asemenea A. Scharff, *Die Lehre für Hagemni*, ZAS, 77 (1941), pp. 13—21.

[39] Ostracon München 3400, in E. Brunner-Traut, *Weisheitslehre des Djedef-Hor*, ZAS, 76 (1940), pp. 3—9.

[40] Z. Žába, *op. cit.*, p. 8.

[41] Cf. V. Wessetzky, in OKTCh, pp. 20—22; Urk. I, 120—131; pentru *Horhuf* v. E, Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, pp. 208—211 și p. 226,8/a bibliografie; la fel A. Erman, *Zu den Inschrift der Hr-hwf*, ZAS 30 (1892), pp. 78—83. Cu acest prilej îmi exprim mulțumirea pentru sprijinul acordat de prof. dr. V. Wessetzky de la Muzeul de arte frumoase din Budapesta, cît și de dr. G. Komoróczy de la Universitatea Eötvös Lóránd din Budapesta.

[42] Editate de A. de Buck, *The Egyptian Coffin Texts*, I—VII, Chicago, 1935—1961.

[43] Cf. C. Daniel, *op. cit.*, pp. 68—83 cu bibliografia dată.

[44] Cf. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 217, 225—226, II. bibliografie; idee cu care este de card și C. Daniel, *op. cit.*, p. 104; pentru tr. și comentariu v. și C. Daniel, *op. cit.*, pp. 104—112.

vestea ţăranului bun de gură[45], *Cîntecul Harpistului*[46], *Plîngerile lui Ipuwer*. Această lucrare, care ne-a parvenit de pe un pap. din Leiden, descrie probabil marea răscoală din timpul din. VII/VIII. Majoritatea egiptologilor sînt de părere că avem în faţa noastră un text din timpul Primei Perioade Intermediare, alţii o plasează după Imperiul Mijlociu. Din. a XII-a (p. XXXV) cuprinde: *Stela lui Mentuhotep* (tr. în volumul de faţă între pp. 43—45, cu comentariu) şi patru opere literare de o întindere destul de mare[47]. *Povestea lui Sinuhe* (tr. aici între pp. 54—72, fără nici o indicaţie în legătură cu proveniență şi bibliografie!)[48], *Prorocirile lui Neferrohu* (de fapt această citire este cea veche greşită a numelui, corect: *Noferti* /!/, pp. 46—53 în volumul de faţă), *Povestea Naufragiatului în Insula Şarpelui* (pp. 73—80[49] şi *Pap. Westcar* (pp. 81—98)[50]. Tot aici sînt cuprinse *Învăţăturile lui Amenemhat I* şi *Imnul către Nil*. Prima este una din lucrările clasice a literaturii egiptene, textul ei fiind copiat de ostraca de „elevii şcolilor" egiptene[51]. Textul ne este cunoscut după pouă pap.: *Millingen* (v. nota 51) şi Sallier II[52], precum şi ostraca[53], care ca şi primul pap. datează din timpul din. XVIII, iar al doilea din timpul din. XX. Au existat şi există o vie dispută în lit. de specialitate referitor la paternitatea operei. Unii bazîndu-se pe relatările lui *Sinuhe* şi pe *Pap. Chester Beatty IV*, verso 6—7[54] îl consideră pe *Heti* autorul operei, alţii afirmă că este vorba de un discurs rostit de *Amenemhat I* în 1980 î.e.n., cu prilejul cooptării lui *Sesostris I* la tron[55]. De fapt şi C. Daniel este de părere că „desigur, cel care a scris învăţătura aceasta nu e faraonul Amen-em-hat, ci un scrib care vorbeşte în numele lui, după ce acesta a fost ucis"[56]. Noi îl recunoaştem pe *Amenemhat I* ca autor al acestei învăţături.

---

[45] În lucrarea lui C.D. şi I.A., pp. 18—39; este o bună tr. a unei importante opere literare a Egiptului antic, păstrat pe trei Pap. din Berlin şi *Pap. Butler* 527 — B.M. No. 10274; v. C. Daniel, *op. cit.*, p. 114, 133—136 cu o folositoare *Notiţă introductivă* şi *Note*, precum şi tr. propriu-zisă, pp. 117—132, cu menţiunea că în cazul volumului în discuţie este inclusă în cadrul textelor Primei Perioade Intermediare, iar în *Gîndirea...*, este tratat ca o operă din Imperiul Mijlociu.

[46] Cf. C. Daniel, *op. cit.*, pp. 86—94; dar şi E. A. W. Budge, *Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum*, 2-nd series, London, 1923, pp. 23—24, pl. XLV—XLVI etc.

[47] Spre ex. *Povestea lui Sinuhe* conţine 311 rînduri/Pap. Berlin No. 3022 şi No. 10499, să nu mai vorbim de textele care le întregesc: *Pap. Amherst*, ostracon Cairo No. 27149 etc., apoi variante hieratice neoegiptene pe ostraca, ceea ce dovedesc că a fost o operă clasică a vechilor egipteni.

[48] Avem în pregătire o tr. a *Poveştii lui Sinuhe*, cu comentariu, clasificarea somnelor hieratice şi transcrierea hieroglifică.

[49] A. M. Blackmann, *Middle-Egyptian Stories*, Bruxelles, 1932, pp. 41—48.

[50] Pentru acesta v. A. Erman, *Die Sprache des Papyrus Westcar*, Göttingen, 1889 şi idem, *Die Märchen des Papyrus Westcar*, Berlin, 1890.

[51] Citîm numai textele şi comentariile accesibile nouă: F. Ll. Griffith, *The Millingen Papyrus...*, ZAS, 34 (1896), p. 35—51; Breasted, *Anc. Rec.*, I, §§ 474 sqq; A. H. Gardiner, *The Earliest Manuscript of the Instructions of Amenemmes* I, Mélanges Maspero I, Le Caire, 1934, p. 481 sqq.; A. de Buck, *The Instructions of Amenemmes*, ibidem, p. 847 sqq; A. Erman, *Die Literatur....*, p. 72 sqq., precum şi prima tr. integrală a textului de A. Dobrovits, în EOKV, II, pp. 543—564; v. şi J. A. Wilson in ANET², p. 418 sqq.; la noi C. Daniel, *op. cit.* pp. 96—102, la p. 97 îl menţionează numai pe F. Ll. Griffith.

[52] ed. Pap. la E.A.W. Budge, *op. cit.*, 2-nd series, pl. LXIII—LXXVI.

[53] v. G. Posener, *Catalogue des ostraca hiératiques littéraires*, FIFAO 18.

[54] Pap. ed. de A. H. Gardiner, *Hieratic Papyri in the British Museum*, 3-rd series, *The Chester Beatty Gift*, II, *Plates*, 1935, pl. 20—20 A (pt. pasajul în discuţie).

[55] A. Dobrovits, in *Loc. cit.*, p. 543.

Ultima operă amintită de C. D. și I. A. fiind *Imnul către Nil*[57]. La p. XXXVI, autorii citează pentru din. XVIII printre altele: *Imnul către Amon-Ra*[58], *Imnul către Aton*[59], *Cartea Morților*[60], *Stela sfinxului lui Tutmes al IV-lea*[61], *Învățătura lui Amenemhat*. Pentru aceasta din urmă am avea următoarea obiecție: într-adevăr Pap. *Millingen* datează din perioada din. a XVIII-a, dar învățătura a fost corect încadrată în din. XII, astfel încît menționarea ei în locul de față este de prisos. Operele amintite în cadrul din. XIX (p. XXXVI) sînt: *Poemul bătăliei de la Qadeș* (v. mai jos), *Stela lui Merneptah* (v. mai jos), *Învățăturile din pap. Anastasi II*[62]..., *Adevărul și Minciuna*[63], *Cucerirea cetății Joppe* (v. mai jos)...., *Poezia de dragoste*[64]. Enumerarea mai conține *Imnurile către faraoni* și *Povestea celor doi frați*[65]. Epoca tîrzie este prezentă cu următoarele texte (p. XXXVII—XXXVIII): *Călătoria lui Unamon* (v. mai jos), *Stela lui Tanutamon*[66] și *Învățăturile lui Amenemope*. Pe aceasta din urmă C. Daniel[67] o datează „fie din din. a XXII-a, în jurul anului 900, fie din din. a XXVI, și nu din din. a XVIII-a așa

---

[6] C. Daniel, *op. cit.*, p. 96; deci și el este adeptul părerii că textul ar reprezenta un „letter from a Dead"; despre posibilitatea crimei săvîrșite de *Sesostris I*, v. EOKV, pp. 549—550; pe lîngă bibliografia dată la nota 51 cf. și A. de Buck, în Ch. d'Ég., 11, p. 41 sqq.

[57] Pentru acesta v. M. E. Matie, *op. cit.*, pp. 99—101, tr. Imnului din perioada Imperiului de Mijloc, cu comentariu la p. 157; pp. 101—102, Imnul din Imperiul Nou, cu comentariul la p. 158, cu bibliografia citată.

[58] Pentru cel din Cairo cf. J. Stern, *Ein Hymnus auf Amon-Ra*, ZAS, 11 (1873), pp. 74—81, 125—127; pentru cel din Leiden (Pap. Leiden I, 350, rt) v. A. H. Gardiner, *Hymnus to Amon from a Leiden Papyrus*, ZAS, 42 (1905), pp. 12—42; etc.

[59] Imnurile figurează în mormintele civile de la Tell el-Amarna; o versiune completă la N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna*, VI, London, 1908, pl. XXVII — după E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 361.

[60] Cap. 125 la C. Daniel, *op. cit.*, pp. 10—21; pentru bibliografie v. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 127, precum și G. Kolpaktchy, *Livre des morts des anciens egyptiens*, Paris, 1954 etc.

[61] Pregătim o tr. cu comentariu al acestei stele.

[62] Pap. publicat de A. H. Gardiner, *Late-Egyptian Miscellenies*, Bruxelles, 1937, 12—20.

[63] La tr. de pe pp. 159—165 am mai adăuga o bibliografie minimală: text A. H. Gardiner, *op. cit.*, 3-rd series, I, pp. 2—6, II, pl. I—IV; iden, *Late Egyptian Stories*, pp. 30—36.

[64] Pentru poeziile de dragoste se pot consulta: S. Schott, *Altägyptische Liebeslieder*, Zürich, 1950; A. Hermann, *Altägyptische Liebesdichtung*, Wiesbaden, 1959; din literatura mai veche, W. M. Müller, *Die Liebespoezie der alten Agypter*, Leipzig, 1932; A. Erman, *op. cit.*, p. 303 sqq; poezii de dragoste din *Pap. Chester Beatty* la A. H. Gardiner, *The Chester Beatty Papyri*, No. 1, Oxford, 1931, pp. 27—28, pl. XVI—XVII, XXII—XXVI, XXIX și XXX; E.A.W. Budge, *op. cit.*, 2-nd series, pl. XLI—XLVI. Mai recent Ulrich Luft, *Bemerkungen zu zwei Liebesgedichten auf Papyrus Chester Beaty* I, in *Agypten und Kusch*, Berlin, 1977, pp. 293—302.

[65] În volumul de față la pp. 143—158; ar mai fi de adăugat o bibliografie care lipsește în introducere: *Select Papyri in the Hieratic character from the Collections of the British Museum, II*, London, 1960, pl. IX—XIX; G. Möller, *Hieratische Lesestücke*, II, pp. 1—20 (ed. text. original); A. H. Gardiner, *Late Egyptian Stories*, pp. 9—30 (transcris); pentru tr. v. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 488.

[66] Probabil autorii s-au referit (?) la cunoscuta „stèle du songe"; pentru acesta cf. H. Schäfer, Urk. III, pp. 57—77, Breasted, *Anc. Rec.*, IV, §§ 919—934 etc.

[67] C. Daniel, *op. cit.*, p. 160; pentru tr. și comentariu cf. pp. 160—178 cu bibliografie.

cum s-a susținut de puțini autori". Autorii lucrării de față — printre care și C. D. — revin și îl plasează în timpul din. a XXV-a. În fine Egiptul lagid este exemplificat cu operele: *Poveștele lui Anekh-șesionkhy către fiul său* (v. mai jos), *Învățăturile pap. Insinger*[68], *Setne I și II* (v. mai jos), *Cronica demotică*[69], *Ciclul Petubastis* (v. mai jos).

III. Urmează să discutăm, nepărăsind *Tabelul*, alte probleme ridicate aici, care necesită unele explicații:

1. Astfel la din. a VI-a (p. XXXIV) ni se indică: „Funcțiile devin ereditare". De altfel acest proces începe încă în timpul din. a V-a, ca de altfel și slăbirea puterii centrale[70].

2. La p. XXXVI se afirmă: „se construiește templul de la Karnak", încadrat în timpul din. a XVIII-a, dar Karnakul cunoaște construcții anterioare[71].

După o *Bibliografie generală* (p. XLI—XLII) sînt comentate și traduse „Povestirile" Egiptului antic. Dintre creațiile din perioada Imperiului Vechi, autorii redau *Autobiografia lui Uni*[72] (pp. 5—12), un înalt demnitar în timpul lui Merenra, dinastia a VI-a. Textul autobiografiei este un exemplu, așa cum subliniază și autorii (p. 5), al alegerii unui slujbaș devotat de către faraon. Motivul acestei alegeri, din păcate, nu ne este explicat. După cum este cunoscut, puterea faraonilor aparținînd dinastiilor V și VI decade[73]; conducătorii nomelor extinzîndu-și autoritatea din ce în ce mai mult, desprinzîndu-se de autoritatea centrală. Situația, în timpul din. a VI-a, este și mai precară în Egiptul de Sus; astfel regele are nevoie de un funcționar de încredere căruia să acorde funcția de guvernator[74]. Traducerea inscripției cuprinde pp. 6—12. Autorii vorbesc de „autobiografia lui Uni, scrisă pe o *stelă* funerară găsită la Abydos..." (p. 5)[75]. Inscripția care a fost redată în cazul de față este cea din mormîntul lui Uni descoperit tot la Abydos. Titulatura stelei lui Uni este diferită de cea a inscripției din mormîntul său[76]. C. D. și I. A. nu ne dau o traducere integrală a textului — vom mai reveni —, iar ceea ce ne incomodează și mai mult este faptul că unele titluri sînt redate greșit, cu o explicație necorespunzătoare sau sînt omise.

Astfel: 1) p. 6 se tr. „preot" („Apoi am devenit preot ..."). Nu este vorba de un web[77], ci de „mai mare (cel mai bătrîn) al preoților recitatori..."[78].

---

[68] Cf. buna tr. cu comentariu de C. Daniel, *op. cit.*, pp. 180—244.

[69] v. tr. lui V. Wessetzky in OKTCh, 76—81; pentru bibliografie cf. E, Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 588.

[70] Cf. printre altele J. Pirenne, *Histoire des institutions et du droit privé de l'ancienne Egypte*, II, Bruxelles, 1934, passim.

[71] Pentru existența unui templu din timpul din. XII la Karnak, v. G. Maspero, *Égypte*, Ars Una, Paris, Hachette, 1919, p. 101 și 314; cf. și E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 256, 269 D_2 bibliografie; în general despre templele de la Karnak, G. Legrain, *Les temples de Karnak*, Bruxelles, 1929.

[72] Pentru text, tr. și comentariu se mai pot consulta: A. Mariette, *Abydos*, II, pl. 44—45; A. Erman, *Kommentar zur Inschrift der Una*, ZAS, 20 (1882), pp. 1—29; P. Tresson, *L'inscription d'Ouni*, Le Caire, 1919; Breasted, *Anc. Rec.*, I, §§ 291—294, 306—315, 319—324; J. Pirenne, *op. cit.*, III, fasc. 1, pp. 262—266, titlurile fasc. 2, pp. 527—528; aproape integral și A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, pp. 224—227 etc.

[73] Cf. printre altele și E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, pp. 173—174, 210—213.

[74] Titlul de „guvernator al Egiptului de Sus" apare la sfîrșitul din. a V; cf. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.*, p. 211, 231, J. Pirenne, *op. cit.*, II, Bruxelles, 1934, p. 154, 166.

[75] Cf. A. Mariette, *Cat. d'Abydos*, p. 90, stèle no. 529, J. Pirenne, *op. cit.*, III, fasc. 2, p. 529, 18 bis.

[76] J. Pirenne, *op. cit.*, III, fasc. 2, p. 527, nota. 5.

[77] Pentru acesta v. spre ex. M. Kamal, *Gift of his Majesty King Farouk I-st to the Egyptian Museum*, ASAE, 38 (1938), pp. 8—9 cu bibliografia citată, precum și mai jos.

[78] Cf. L. Kákosy, OKTCh, p. 17; J. Pirenne, *op. cit.*, III, fasc. 1, Bruxelles, 1935, p. 263 etc.

2). „Glas al cetății Nekhen", p. 6, nota 3: „Acest titlu apare în Imperiul Vechi", dar se cunoaște și dinainte[79], fiind un titlu funcționăresc străvechi, — și mai departe"... alături de altul, distinct de el Păzitor al cetății Nekhen". În legătură cu acesta din urmă J. Pirenne[80] afirmă că îl cunoaștem încă din timpul primei dinastii, deci Regatul Timpuriu. 3). „... un purtător de pecete...", p. 7; mai corect „purtătorul pecetii zeului"[81]. 4). Se emite traducerea lui 3tw (p. 10, de două ori) — titlul de curte, care apare în text împreună cu un altul: purtător de sandale.

Să urmărim traducerea oferită de C. D. și I. A. La începutul textului lipsește titulatura lui Uni[82]. „Eram un copilandru care (de-abia) își strîngea (la mijloc) cureaua pe vremea măriei-sale Teti" (p. 6), frază ce ar fi mai corect: „Sub Măria-sa Teti eram încă un tînăr care purta curea". La p. 7 este mai indicat să redăm numele localității *R3w* sau *R33w*[83]. Numele soției regelui este *Wretheteś* și nu *Jametes* (p. 7). În partea în care autobiografia pomenește de lupta egiptenilor împotriva asiaticilor (p. 8). lipsesc unele localități nubiene, traducerea ar fi următoarea: „... în Egiptul de Jos, din cele două părți ale casei din *Sdt* (omis de C. D. și I. A.) din *Hnsdr* (idem)..."[84]. La p. 9 nu este vorba de „poarta lui Imhotep", ci de „Poarta Ij-htp", care ar desemna probabil granița de E. a Deltei[85]. La p. 11 lipsește un pasaj destul de mare care descrie conștiinciozitatea lui Uni și devotamentul său față de faraon. După acesta urmează o frază care este tradusă forțat, iată traducerea mai potrivită: „M-a trimis Măria-sa în Ibh3t să aduc sarcofagul «lădița celor vii» împreună cu capacul și vîrful de piramidă strălucit, pentru Merenre-Kanefer-stăpîna", denumire care se referă la piramida lui Merenre. O ultimă mențiune, în legătură cu tr., se referă la un pasaj din călătoria lui Uni la *H. t-nb*. Transportul mesei de ofrande și construirea corăbiei cu care a fost adusă a durat 17 și nu 16 zile (p. 11). La p. 8, nota 5: *J3m*, regiune nubiană, este localizată lîngă cea de-a doua cataractă a Nilului, dar noile cercetări o plasează între cataractele 3 și 4, în regiunea *Kerma*[86].

Poemul bătăliei de la Quadeș (pp. 120—136) redă lupta dintre Ramses II (1301—1235 î.e.n.) și Imperiul hittit, în persoana lui Muwattalliš. La Karnak, pe peretele exterior nordic al marii săli hipostile sînt înfățișate trei campanii distincte: împotriva hittiților, libienilor și împotriva lui *Amurru* și *Qadeș*[87]. Sursele egiptene ne prezintă o victorie a egiptenilor la Qadeș, ele fiind de fapt mai multe și mai diversificate decît cele amintite de autori *(Luxor, Karnak* și *Abydos)*. a. *Poemul* — numit și *Poemul lui Pentaur* —, pe pilonul templului de la Karnak și foarte fragmentar pe peretele exterior N. și V. al templului funerar al lui *Ram-*

[79] L. Kákosy, *loc. cit.*, p. 17, nota 7.

[80] J. Pirenne, *op. cit.*, I, Bruxelles, 1932, p. 124.

[81] Pentru 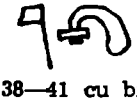 și A. Fakhry, *Stela of the boat-captain Inikaf*, ASAE, 38 (1938), pp. 38—41 cu bibliografie; v. și L. Kákosy, p. 17; J. Pirenne, *op. cit.*, fasc. 1, p. 263; A. Moret, *op. cit.*, p. 225 etc.

[82] Cf. L. Kákosy, p. 17, J. Pirenne, *op. cit.*, p. 262 etc.

[83] v. textul: 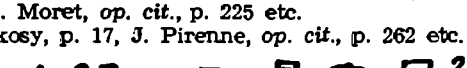 *Krś pn m R3w* „acest sarcofag din Rau", deci numele localității este *R3w* sau R33w=Tura; cf. și H. Brugsch, *Das ägyptische Troja*, ZAS, 5 (1867), 89—93.

[84] v. L. Kákosy, p. 18, nota 12; localități actualmente de neprecizat.

[85] Cf. Wb. I, p. 37.35, numele lui este *Imhotep este Jj m htp*.

[86] Cf. V. Wessetzky, OKTCh, p. 20.

[87] Cf. K. A. Kitchen, *Historical Observations on Ramesside Nubia*, in *Agypten und Kusch*, Berlin, 1977, p. 214.

ses II la *Abydos;* versiunea hieratică şi pe un pap. din Louvre şi *Pap. Sallier III* — B.M. În 1935, A. H. Gardiner a editat o copie fragmentară cuprinsă în *Pap. Chester Beatty* III. Poemul este mai vast, redă cu mai multe amănunte lupta, dar în unele cazuri este lacunar. b) *Raportul oficial* — conservat pe templele din *Luxor, Ramesseum* şi *Abu-Simbel.* c) *Basoreliefurile* însoţite de inscripţii, pe peretele templelor din *Luxor, Ramesseum, Abu-Simbel, Abydos* — fragmentar, distruse la Karnak şi Derr [88]. Cel care le uneşte este Ch. Kuentz, într-o lucrare a sa (amintit şi de autori, p. 120) [89]. C.D. şi I.A. redau (p. 122—136) textul poemului.

Perioada de după moartea lui Ramses II a reprezentat o grea încercare pentru egipteni, datorită atacurilor libianilor şi „popoarelor mării". Un rol important în această perioadă a avut *Merneptah* (cca. 1234—1224 î.e.n.), ale cărei acţiuni sînt descrise şi într-o stelă, tradus în volumul de faţă între pp. 137—142. Stela menţionează pentru prima dată numele de Israel *(isricr)* Piesa a fost descoperită de Fl. Petrie [90]; actualmente se află la Muzeul din Cairo (No. 34025), textul fiind pe verso-ul unei stele a lui *Amenophis III* [91]. În ceea ce priveşte tr. s-a impune, ca şi în cazul *Stelei victoriei lui Piankhi* (v. mai jos), o ediţie acceptabilă din punct de vedere ştiinţific.

Prinţul preursit (pp. 166—172), a constituit şi constituie obiect de dispută în literatura egiptologică, datorită caracterului său şi sfîrşitului, care lipseşte. Textul hieratic (nemenţionat de autori ca de altfel şi bibliografia) se găseşte pe Pap. B.M. No. 10060, *Harris 500,* verso, coloanele I—V [92], fiind datat ori în timpul din. XIX [93] ori din. XX/XXI [95]. Ca şi autorii (p. 166) credem într-un deznodămînt optimist al acestei povestiri [95].

Din acelaşi pap. face parte şi *Cucerirea cetăţii Joppe* (pp. 173—176) — *Pap.* Harris 500, B. M. 10060, verso, pe trei coloane şi nu p. 1—3; de fapt recto conţine 7 coloane, verso 8 coloane de texte hieratice) [96].

Stela regelui Piankhi (pp. 179—199) reprezintă un important document pentru perioada tîrzie a istoriei egiptene [97]. Traducerea în volumul din faţă este cuprinsă între pp. 181—199, care ar necesita o nouă ed., cu un comentariu adecvat. Din cauza spaţiului limitat, nu vom cita decît unele probleme în legătură cu tr.: a) textul este redat uneori confuz, ex. p. 183; b) lipsesc anumite pasaje, ex. p. 184: „Enumerarea prinţilor şi regilor Egiptului de Jos...". c) unele localităţi sînt redate necorespunzător, ex.: *H.t-bnw* (capitala nomei a 18-a a Egiptului de Sus), sau T3jw*d3j.t* (în noma a 19-a a Egiptului de Sus) etc. p. 182); d) cum

[88] Cf. J. Vergote, prezentarea lucrării lui A. H. Gardiner, *The Kadesh Inscriptions of Ramses II,* Oxford, 1960, in BiO, XXIV, No. 1/2, 1967, p. 46.

[89] Ca bibliografie: J. H. Breasted, *The Battle of Kadesh,* Decinnial Publ. of the University of Chicago, V (1903), 81—126; idem, *Anc. Rec.,* §§ 294—351; Burne, in JEA, VII (1921), pp. 191—195; R. O. Faulkner, in *Festschrift H. Junker,* Wiesbaden, 1958, p. 93—11; A. H. Gardiner, *op. cit.* (lucrare neaccesibilă nouă), cu o nouă împărţire a surselor; tr. „raportului oficial" şi de L. Kákosy, OKTCh, pp. 46—49.

[90] Cf. Fl. Petrie, *Six temples at Thebes,* London, 1897, pl. XIII—XIV.

[91] Pentru bibliografie v. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.,* p. 364, 433; la fel tr. lui L. Kákosy, OKTCh, pp. 50—53 etc., pentru un duplicat cf. Ch. Kuentz, *La double de la stèle d'Israël à Karnak,* BIFAO, XXI (1923), pp. 113—117.

[92] Publicat de E.A.W. Budge, *op. cit.,* 2-nd series, pl. XLVIII—LII; A. H. Gardiner, *Late Egyptian Stories,* Bruxelles, 1932, 1—9.

[93] G. Möller, *Zur Datierung literarischer Handschriften aus der ersten Hälfte des Neuen Reiches,* ZAS, 56 (1920), p. 42.

[94] E.A.W. Budge, *op. cit.,* p. 23.

[95] Pentru disputa acesteia, cf. L. Fóti, in OTT, pp. 7—28.

[96] E.A.W. Budge, *op. cit.,* 2-nd series, pp. 24—25, pl. XLVII; pentru alte referinţe bibliografice v. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.,* p. 487; v. şi notele noastre 93, 94, 95.

[97] Pentru stelă v. E. Drioton, J. Vandier, *op. cit.,* p. 537 cu bibliografie; G. Reisner, *Inscribed monuments from Gebel Barkal,* ZAS, 66 (1931), pp. 89—100; L. Kákosy, OKTCh, pp. 61—72.

traducerea de față se adresează și publicului larg, anumite localități ar fi trebuit identificate, ex. *H.t-wr.t* (p. 183), așazare în noma a 16-a a Egiptului de Sus etc.; e) nu se redau corect expresiile încetățenite în limba și scrierea egipteană, ex. p. 183, corect: „... a părăsit apele Măriei-sale" etc.; f) numele prințului din *H.t-wr.t* este *Nm3rt* și nu *Nemrod* [98].

Călătoria lui Unamon la Byblos (pp. 200—213), reflectă situația politică a Egiptului la sfîrșitul Imperiului Nou, povestind călătoria unui funcționar al lui *Herihor* în Siria și Byblos, *Unamon*, avînd sarcina să aducă lemn de cedru pentru barca sacră a lui Amon. Povestirea este o dovadă a decăderii prestigiului Egiptului în afara granițelor sale.

Literatura demotică (pp. 225—329), reprezintă ultimul capitol al lucrării, iar comentariile și traducerile reflectă o bună cunoaștere a acestei literaturi, capitol care scoate în evidență mobilitatea lui C. Daniel în domeniul limbii și scrierii demotice. La notele capitolului ne permitem să aducem următoarele completări: p. 247, nota 3. *Casa Vieții* îndeplinea funcții destul de complexe [99]; p. 247, nota 4: preot wcb — „preot de rang inferior, web avînd sensul de pur". Într-adevăr *wcb* n-a fost de un rang social superior, dar cum subliniază și M. Kamal [100] îndeplinea funcții destul de variate: doctori, scribi, conducători ai templelor etc. [101].

„Povestirile Egiptului antic" reprezintă strădaniile a doi apreciați autori din țara noastră: C. Daniel, cunoscător al limbilor și scrierilor egiptene antice, remarcîndu-se prin studiile sale de egiptologie și semitologie, și I. Acsan, care ne-a oferit pînă acum o serie de traduceri din literatura universală. Stadiul actual al cunoștințelor noastre din domeniul egiptologiei nu ne permite editarea unor texte fără un comentariu, note, explicații corespunzătoare. Ar fi fost mai potrivită publicarea textelor cuprinse în volumul de față într-o manieră asemănătoare *Gîndirii egiptene antice în texte*, lucrare de o înaltă ținută științifică a dr. C. Daniel.

În această ordine de idei trebuie să subliniem receptivitatea editurilor din țara noastră față de publicarea unor lucrări științifice și de popularizare referitoare la culturile și civilizațiile orientale antice.

---

[98] Pentru nume africane în general v. mai nou: K. Zibelius, *Afrikanische Orts- und Völkernamen in hieroglyphischen und hieratischen Texten*, Wiesbaden, 1972; pentru primul rînd al inscripției și A. M. Blackman, *Some philological and other notes*, JEA, 13 (1927), pp. 191—192.

[99] Cf. A. H. Gardiner, *The House of Life*, JEA, 24 (1938), pp. 157—179.

[100] M. Kamal, *op. cit.*, in Loc. cit., p. 8.

[101] O listă a lor ne dă G. Lefèbvre, *Histoire des grands prêtre d'Amon de Karnak jusqu'à la XXI-e Dynastie*, Paris, 1929, pp. 14—16; dar v. și J. Pirenne, *op. cit.*, I, p. 218, pp. 228—229 o listă a lor; II, p. 24, *Anexa* II, pp. 34—43; III, p. 8 și *Anexa* II, pp. 18—26.

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

La propunerea colectivului de editori ai colecției *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași va cuprinde, începînd din acest an, o rubrică permanentă de *Addenda et corigenda* la volumele deja apărute. Prin intermediul acesteia vor putea fi valorificate actele noi și piesele arhivistice superioare formelor publicate, rectificările de traducere, edițiile necunoscute, modificările de identificare a toponimelor sau onomasticelor, precum și comentariile referitoare la datarea și autenticitatea documentelor. Firește, la întocmirea rubricii vor fi avute în în vedere principiile care stau la baza editării colecției, așa cum au fost acestea înfățișate în vol. I, din seria B. Țara Românească, și adaptate specificului moldovenesc în vol. I, din seria A. Moldova.

Scopul urmărit este, așadar, acela de a menține colecția în pas cu noile investigații arhivistice ale colectivului de editori sau cu cele inițiate de Direcția Generală a Arhivelor Statului, în țară și străinătate, dar și cu progresul permanent al interpretării științifice. Procedînd astfel se va ușura, totodată, și editarea unor viitoare volume de supliment ale colecției, iar pînă atunci, munca de cercetare a celor interesați de folosirea întregului material documentar intern, în condiții de calitate superioare.

Avînd în vedere corelația care trebuie să existe între paragrafele acestei rubrici și documentele publicate, organizarea celor dintîi se va face, consecvent, în funcție de numărul și structura volumelor, fără ca paternitatea observațiilor să fie afectată. Dar, tocmai de aceea, autorii sînt rugați să conceapă fiecare comunicare aparte, pentru a elimina, pe cît posibil, intervențiile ulterioare ale responsabililor de rubrică.

Documente noi

6974 <1466> [1] decembrie 13.

Ispisoc de la dom(nul) Stefan v(oi)v(o)d, prin care întărești slugii sale, boeriului Micșîn, pi a lui drepti ocini di cumpărătură, pi satul Drăgoteștii, din gura Crasnii, cu moară, și la Idrici brăgovania [2] cu moară și pi undi au fost măn(ăstirea) lui Theofil și cu poeana și cu sat(ul) lui Ilieș, undi esti casa lui, și cu moară. Și, mai din gios de acestea, Găureștii, și la dial, la fîntînă, unde au fost Florea. Ci au cumpărat el acesti trii sati, drept 13 [3] galbini și giumătate, de la măn(ăstirea) Sopîrlenii, la obîrșia Idriciului. Ci au cumpărat, drept 100 galbini, și altă parti, la Strașnica. Așijderea și pe alti sati din alti locuri.

---

[1] Vezi mai jos comentariul (N.R.).

[2] În textul slavon, probabil : връгоуъ..., ceea ce ar fi trebuit tradus : și la malul (Idriciului)... (N.R.).

[3] Prețul, probabil greșit, dacă îl comparăm cu cel ce urmează, de 100 de galbeni pentru o parte (N.R.).

Arh. St. Iaşi, Divanul Domnesc, tr. 1369, op. 1556, ds. 51, f. 140.
Rez., într-un opis de documente din 1840.

Comunicat de *Elena Lungu*

¶

Informaţia specifică secolului al XV-lea, pe care o insereză documentul de mai sus, contravine totuşi, parţial, datelor cunoscute deja, punîndu-i în discuţie cel puţin văleatul. Astfel, în 1490, Lazăr Micşun abia cumpăra satul Găureşti de la cei ce-l stăpîneau în regim de „uric" şi-l moşteniseră de la bunicul lor, Ion Frenciul *(D.I.R., A, XV,* vol. II, p. 116—117, nr. 109). De asemenea, în 1508, satul Dragoteşti era întărit Neagşei, fiica Marenei (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod,* pp. 205—208), fără ca stăpînirea anterioară a lui Micşin să fie menţionată. Dar, dacă înrudirea Marenei cu Micşin poate fi totuşi presupusă, informaţia actului din 1490 nu comportă discuţii. Tocmai de aceea, este de admis o lectură eronată a ultimelor două cifre ale văleatului, pe care le presupunem a fi fost, în original : ϥθ (99), avînd în vedere specificul grafic al literelor slavone de epocă şi frecvenţa confuziilor de acest fel. În acest caz documentul comunicat de Elena Lungu datează din 14<91> (69<99>), ultimul an pe care îl permit cele două cifre anterioare.

L. Şimanschi

Alte forme documentare

Vol. I, nr. 111.

<Ispisoc> din let 6950 <1442> apr(lie) 5, cuprinzător aşa : că întîmplîndu-să o moarte de om din gios de Negrileşti, în pîrîul ce merge din Negrileşti la Fîntîna Săratâ, întri hotarele Negrileştilor, <şi> întri hotarul Murgului şi întri hotarul Cheldului, şi întri hotarul Ivaşcului Vilna şi acel sat, Negrileştii, şi Murgu şi Cheldu s-au ferit de acel om şi hotar, iar Ivaşcu Vilna au plătit întîmplata în acel loc moarte de om, întri aceli hotară, drept 115 zloţi tătărăşti. De aceea, domnia sa au dat şi au întărit numitului Ivaşcu Vilna ace parti şi hotar, ca să fie lui ocină, în veci. Şi hotarul acii părţi şi acii fîntîni esti în toati părţile pîn(ă) în hotarul Negrileştilor şi hotarul Murgului şi a Cheldului.

Arh. St. Iaşi, Divanul Domnesc, tr. 1369, op. 1556, ds. 50, f. 77.
Rez., într-un jurnal al Divanului Apelativ al Ţării de Jos din 1837.

Comunicat de *Elena Lungu*

¶

Apariţia acestui rezumat, mult mai cuprinzător decît cel cunoscut anterior şi relevînd un aspect de viaţă socială extrem de interesant, are calitatea de a preciza, în acelaşi timp, şi data documentului original, pe care editorii volumului I au încercat s-o reconstituie, avînd la dispoziţie un singur element cert : numele domnului, pe care, din nefericire, noua formă documentară nu-l conţine. Din punct de vedere cronologic, elementul are, fără îndoială, o importanţă deosebită, întrucît, la 1442 aprilie 5, Iliaş voievod mai emite, din Suceava, un document, menţionînd însă, de această dată, şi consimţămîntul fratelui său, Ştefan *(D.R.H., A.,* vol. I, nr. 220). Să fi fost acesta un semn al neînţelegerilor şi luptelor pentru tron care vor urma sau natura actului nu făcea absolut necesară menţionarea acordului celor doi domni ? Nu este exclusă însă nici proasta stare de conservare a pergamentului, care nu a mai îngăduit lecturarea celui de al doilea nume, şi nici graba sau neatenţia diacului. Dar, tot de aceea, o citire eronată a văleatului originar nu poate fi definitiv eliminată din discuţie.

L. Şimanschi

Vol. I, nr. 153

Un ispisocu sîrbăscu, cu suretul lui, tălmăcit, de la răposatul Ilieș v(oie)vod și de la fratile mării sale, Ștefan (v(oi)vod, din velet 6944 <1436> iuni(e) 5[4], întru care arată că au miluit pe sluga mării sale, Ghera, și frati-său, Luca Vetrială, cu două sălișt[5] pustii la țin(ust(ul) Orheiului. Iar hotarul acelui locu, pîr' unde vor pute stăpîni doaî sălișt, <cît>[6] îi vor agiunge.

Bibl. Acad., DCCXXXIX/137.

Rez., într-o copie de la începutul sec. XIX, a unei mărturii hotarnice din 1781 octombrie 11, pentru silиștile Porosocica și Beriasca.

Comunicat de D. Agache

Între literele, cu valoare cifrică : (5) și s (6), confuzia este posibilă și, tocmai de aceea, frecventă. Firește, nu se poate preciza data de zi reală. Dar, adaosul informativ al acestui rezumat este, totuși, important, transmițîndu-ne numele celor doi stăpîni, precum și întinderea nedefinită încă, a hotarelor.

D. Șimanschi

Vol. II, nr. 255—256[7].

6992 <1484> martie 1.

Copie de pe uric sîrbesc, a d(omnului) Ștefan v(oie)v(o)d, prin care întărește schimbul ci au făcut Duma cluceriu(l) i neamurile sale cu Toader i fratile său, Duma, și sora lor, Stana, fii lui Simeon Tansa, un sat, anumi Grozăști, pi Stemnic, ci el l-au cumpărat acel sat de la Ivan Sacaluș și de la soră-sa, Anușca, fii Cozmii nemeșului, drept 150 zloț(i) tătărăști.

Arh. St. Iași, Divanul Domnesc, tr. 1137, op. 1290, ds. 66, f. 119.

Rez. într-un jurnal al Judecătoriei țin. Tutova din 1834.

Comunicat de *Elena Lungu*

Dacă rezumatul de mai sus clarifică întrucîtva transferul de proprietate care a avut loc în 1484, observația Elenei Lungu privind identitatea celor două documente publicate în vol. II, comportă, la rîndul ei, discuții, deoarece, în astfel de cazuri, cancelaria lui Ștefan cel Mare introduce treptat obiceiul emiterii a două documente, pentru fiecare din părțile contractante. Or, este evident că actul în discuție este cel emis în favoarea lui Duma clucerul, beneficiar, prin schimb, al satului Bălești, în timp ce noii stăpîni ai satului Grozești, asimilat moșiei Sacalușa, au trebuit să beneficieze, la rîndul lor, de un alt privilegiu. Rămînînd, așadar, distincte, primul din cele două documente urmează a fi folosit împreună cu noul rezumat, care, adăugînd numele vînzătorilor anteriori ai satului Grozăști, omite în schimb numele celui de al doilea sat schimbat. De asemenea, este evidentă în această situație, greșita identificare de către editorii vol. II a moșiei Sacalușa, în c. Codăești, j. Vaslui, rezumatul în discuție reclamînd identificarea ei cu satul dispărut, Grozești, de pe pîrîul Stemnic.

D. Șimanschi

Precizări cronologice.

Vol. II, nr. 114.

După un rezumat identic, cuprins în hrisovul lui Scarlat Calimah, din 1819 aprilie 25, data de lună și zi a actului original a fost : *iulie 1.*

Arh. St. Iași, Divanul Domnesc, tr. 1137, op. 1290, dos. 24, f. 72.

Comunicat de *Elena Lungu*

[4] În textul publicat : iunie 6.

[5] Vezi descrierea arheografică.

[6] Omis.

[7] Probabil rezumatul și mențiunea se referă la același document.

Vol. II, nr. 200.

Documentul cunoscut prin intermediul unei copii slave a lui Fr. A. Wickenhauser [8] și publicat sub data *1475 <6983> aprilie 17, Tîrgul de Jos* [9], referitor la scutirea de dări și slujbe a oamenilor din două sate aparținînd mănăstirii Horodnic, nu provine din domnia lui Ștefan cel Mare, ci din cea a fiului lui Alexandru cel Bun cu același nume, văleatul său original fiind 6953 <1445>. Iată argumentele :

1. Alexandru cel Bun este indicat drept „părinte" al domnului emitent, și nu „bunic" al acestuia, cum ar fi fost normal pentru un act redactat în cancelaria lui Ștefan cel Mare [10] ;

2. Formula simplă a coroborației, fără menționarea persoanei însărcinată să atîrne pecetea, nu se întîlnește în documentele domniei lui Ștefan cel Mare, dar este prezentă în cele din vremea ultimei domnii a fiului omonim al lui Alexandru cel Bun [11] ;

3. Scriitorul actului, Oanța, nu mai apare printre diecii cancelariei lui Ștefan cel Mare, redactînd, în schimb, cîteva acte din perioada domniilor lui Ștefan și Petru, fiii lui Alexandru cel Bun [12] ;

4. Vartolomei Măzăreanu, în 1764, înscrie documentul în cunoscutul *Catastih de toate scrisorile sfintei mănăstiri Putna* cu văleatul 6953 <1445> [13] și însuși Wickenhauser acceptă această lectură în traducerea germană pe care o publică [14] ;

Între cifrele zecilor н (50) și п (80) confuzia de interpretare este extrem de frecventă.

Comunicare de *V. Tiron*

La observațiile de mai sus, întru totul justificate, se mai pot adăuga și alte cîteva elemente :

6. Omiterea „credinței" copiilor este inexplicabilă pentru vremea lui Ștefan cel Mare, care în 1475 avea trei fii, Alexandru, Petru și Bogdan, dar se întîlnește curent în actele fiului lui Alexandru cel Bun [15] ;

7. Tipologic, scutirea în discuție se aseamănă cu cele acordate de urmașii imediați ai lui Alexandru cel Bun, și nu cu cele emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, în cadrul cărora accentul cade pe reglementarea raporturilor dintre reprezentanții puterii de stat și cei ai domneiului mănăstiresc [16] ;

8. Prezența lui Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, în luna aprilie a anului 1445, la Roman, unde fratele său, Petru, își avea reședința ca asociat la domnie, devenise necesară în urma revoltei acestuia [17], în timp ce pentru Ștefan cel Mare deplasarea întrerupe șirul actelor emise din Suceava în lunile aprilie și mai 1475 [18].

L. Șimanschi

---

[8] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 201.

[9] *D.R.H.*, A, II, nr. 200, pp. 301—303.

[10] Vezi, de exemplu, *ibidem*, nr. 184, 188 și 209.

[11] *Ibidem*, vol. I, nr. 249, 259 și 266.

[12] *Ibidem*, nr. 236, 237, 273, 277 și 283.

[13] D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 117.

[14] Fr. A. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri Horodnik und Petrauz*, Cernăuți, 1881, pp. 204—205.

[15] Singurul act în care apar copiii domnului în formula credinței este cel din 19 februarie 1446 (*D.R.H.*, A, I, nr. 262, p. 372).

[16] Sf. *ibidem*, nr. 249, 266, 273, 277 și II, nr. 134, 146, 187.

[17] L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, VII (1970), p. 69—70 și 72.

[18] *D.R.H.*, A, II, nr. 199, din 14 aprilie, 201, din 25 aprilie, și 202, din 7 mai.

II

1. *Din nou Hronotă : epilog.*

Explicaţia pe care am încercat-o, în volumul precedent al acestui „Anuar", pentru porecla unuia din pretendenţii la tronul Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare [1], s-a mai formulat, totuşi, cîndva. În 1938, cînd a apărut cunoscuta monografie despre Ştefăniţă vodă, fiul lui Vasile Lupu, autorii ei au citat acelaşi document din 1661, în care domnitorul e numit „Ştefan Hroiut" [2]. Recenzînd această carte în acelaşi an, N. Iorga a făcut, pe marginea acestei formulări, următoarele remarci : «Cum se poate, deci, să fie numit cu poreclă în chiar domnia lui ? Cuvîntul slavon e interpretat : „slăbănogul". Nu, ci acest „hrumet", ca şi Hromot, zis şi Hroit, *adversarul lui Ştefan cel Mare, era poreclit „Şchiopul"*» [3]. Explicaţia era, astfel, dată încă din 1938 — din păcate, volumul din *Istoria românilor* cuprinzînd epoca lui Ştefan cel Mare apăruse în anul precedent cu o altă explicaţie, care, *aceea*, a rămas în circulaţie. E numai de mirare că *aceasta*, care e, desigur, singura adevărată, a fost trecută cu vederea de cei care ar fi putut-o folosi la timp.

2. *Mateiaş vistierul şi familia sa*

Într-un studiu redactat acum un deceniu [4], discutînd ascendenţa lui Mateiaş — mare vistier 1535—1538, mare logofăt 1541—1548 [5] — ctitorul mănăstirii Coşula (1535) şi al bisericii din satul Horodniceni (1539), unde îşi avea şi curţile, am presupus că era fiul lui pan Dolga (Dolh), portar de Suceava (în 1481—1498 ?), şi al Mariei, fata unui Mihu [6]. Presupunerea se întemeia pe faptul că în 1480 acest Dolga cumpărase satul Paşcani, din Cîmpul lui Dragoş — sat confiscat în 1523 de la Sima vistierul (despre care, v. mai jos), fratele lui Mateiaş, — iar Maria, soţia lui Dolga, cumpărase Horodnicenii [7]. Aflăm, însă, din studiile profesorului Emil Turdeanu, despre existenţa unui Tetraevanghel, a cărui notiţă dedicatorie oferă *alte lămuriri genealogice :* cumpărat de la văduva unui preot transilvănean, Tetraevanghelul în cauză a fost dăruit în 1519 bisericii Sf. Nicolae din Suceava de către *cămărăşul de vistierie Mateiaş, fiul lui Grumaz, sta-*

[1] *Addenda et corrigenda*, în „Anuar", XV, 1978, p. 528.

[2] C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, Bucureşti, 1938, p. 37.

[3] N. Iorga, *Procedări de critică greşite ale unei „şcoli noi"*, în „Revista istorică", XXIV, 1938, p. 325 ; subl. n.

[4] Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii (Fragmente istorice, 1538—1541)*, în „Cercetări istorice" (serie nouă), II, Iaşi, 1971, p. 143—158 ; studiul a fost prezentat întîi în 1969, la sesiunea cercurilor ştiinţifice studenţeşti de la Universitatea din Iaşi, şi, în toamna aceluiaşi an, la sesiunea pe ţară, din Bucureşti.

[5] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 314 ; nu se indică nici un detaliu privind părinţii. Nu trebuie confundat cu Gavrilaş Mateiaş, care va fi mare logofăt abia un veac mai tîrziu — cf. *infra*, nota 57.

[6] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 154.

[7] *D.I.R.* (toate volumele citate în aceste note fac parte din seria **A**, Moldova),

roste de Cernăuți[8]. Neputînd fi vorba de alt Mateiaș — cel menționat în 1541 tot cu titlul de vistier (vtori sau treti), ca spărgător al vistieriei domnești, era fiul unui Cozmin, cămăraș de ocnă[9] — iar, pe de altă parte, cariera lui Mateiaș de la Horodniceni (așa cum o știm azi) începînd direct cu treapta de mare vistier, ceea ce presupune parcurgerea unor trepte premergătoare, nu avem nici un motiv să nu acceptăm identitatea cămărașului de la 1519 cu viitorul mare vistier și mare logofăt. *Ion Grumaz* e menționat, în adevăr, ca *staroste de Cernăuți* în tratatul de pace de la Hîrlău, din 12 iulie 1499[10]; în hotarul tîrgului pe care îl conducea ca staroste, a avut o mare prisacă, menționată pînă tîrziu, la 1520[11]. Această informație corespunde, de altminteri, cu pomelnicul de la mănăstirea Coșula (cît s-a mai păstrat din el!), unde în rîndul ctitorilor sînt date aceste nume: „Ioan, Maria; Matei, Anghelina; Ieremia, Elena"[12]. Vistierul și soția sa (a doua) se află la mijloc; urmează unul din fii, Ieremia postelnicul, cu soția sa; înaintea vistierului nu pot fi decît părinții săi. O nedumerire rămîne, totuși: numele mamei, Maria, corespunde cu acela al soției lui Dolga, cumpărătoarea Horodnicenilor; aceasta înseamnă că a fost căsătorită de două ori, sau sînt, totuși, două persoane diferite? Răspunsul îl vor da cercetările viitoare. La fel, nu se poate preciza, deocamdată, înrudirea dintre Ion Grumaz, staroste de Cernăuți și *Ion Grumăzea*, mare vornic sub Ioan vodă cel Cumplit, în 1574, Vasile Grumaz din 1621 și fiul acestuia, Neculai Grumaz, din 1638[13]. O indicație — care confirmă notița Tetraevanghelului din 1519 — se află, totuși, într-un document din 1 martie 1621: este vorba de o judecată între Vasile Grumaz și un anume Ștefan, urmaș, prin soția sa, al vistierului Mateiaș, pentru 1/6 din Brăiești (ținut. Hîrlău), despre care cel dintîi pretindea — fără dreptate, însă — că i se cuvine lui[14].

Mateiaș a avut un frate mai mare, Simia vistier (probabil vtori sau treti vistier), care a participat la răscoala boierilor din anul 1523 și a fost ucis, în toamna acelui an, de către Ștefăniță vodă. Amănuntele acestea sînt cuprinse

---

2/XV, nr. 19, p. 16 și 1/XVI nr. 283, p. 317; Gorovei, *loc. cit.*, p. 154, n. 104.

[8] Emil Turdeanu, *Tetraevanghelele vistiernicului Mateiaș*, în „Buletinul Bibliotecii române", Freiburg i. Br., I, 1953, p. 59—62; idem. *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*, în „Revue des études roumaines", IX—X, Paris 1965 (mi-a fost accesibil, sub forma unei xerocopii, prin bunăvoința colegului I. Caproșu), p. 120, nota 1 (aici se arată că manuscrisul a fost amănunțit descris de Iv. Goșev, *Stari zapiski i nadpisi*, în „Godișnik na Sofijskija Universitet. Bogoslovski Fakultet", XIII, 1935—1936, p. 27); idem, *Manuscrisele robite de cazaci la 1653*, în „Ființa românească", 4, Paris, 1966, p. 142.

[9] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 367, p. 404—405.

[10] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 425; se descrie și pecetea lui (p. 426); în textul latin: „Johannes Grwmacz, capitaneus czarnovicien-sis". La 1495, Ioan Grumaz era castelan la Ciceu.

[11] Documentul din 6 octombrie 1520 a fost editat de mai multe ori, de D. Dan, T. Bălan și M. Costăchescu; în *D.I.R.*, 1/XVI, p. 172—174 se dă numai traducerea; documentul original, pe pergament, cu pecetea pierdută, se află în Arhiva centrală de acte vechi din Varșovia (AGADW) și a fost editat recent, după o fotocopie, în culegerea de documente *Moldova în epoca feudalismului*, II, Chișinău, 1978, nr. 75, p. 237—241 (textul slav și traducerea românească); aici, la p. 239: „o prisacă în hotarul tîrgului Cernăuți, unde au fost albinele panului Grumaz staroste".

[12] În „Revista istorică", XI, 1925, p. 252.

[13] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 310.

[14] *D.I.R.*, 5/XVII, nr. 15, p. 11.

— explicit sau implicit — în *trei surse:* 1) documentul din 3 martie 1527, care arată că Ştefăniţă a confiscat lui Sima, pentru hiclenie, satul Paşcoani din Cîmpul lui Dragoş [15]; 2) notiţa dedicatorie de pe Tetraevanghelul pe care Sima l-a comandat şi Mateiaş l-a terminat, dăruindu-l mănăstirii Dobrovăţ la 5 februarie 1535 [16]; 3) cronica lui Grigore Ureche [17]. Nu se poate, deci, afirma că nu a existat „un vistier cu numele de Sima, participant la răscoala din anul 1523" [18].

3. *Toader „Bubuiog" şi familia sa*

Tot o notiţă de pe un manuscris — avem de aşteptat multe surprize din domeniul informaţiilor de acest gen! — aduce lămuriri noi şi în privinţa familiei ctitorului de la Humor. În notiţa dedicatorie a unui Apostol scris pe pergament pentru mănăstirea Humor, egumenul acesteia, Paisie, arată că „a făcut" cartea respectivă spre pomenirea ctitorului mănăstirii, marele logofăt Toader, a soţiilor sale Anastasia şi Marta şi a părinţilor săi, Ioan şi Ana, în vremea cînd în Moldova domnea Ştefan voievod „cel mic şi rău": notiţa are data de 27 iunie 1540 [19]. Surprinde numele celei de-a doua soţii a logofătului: ar însemna că, după moartea Anastasiei (29 septembrie 1527), Toader „Bubuiog" s-a recăsătorit; numele acestei a doua soţii nu se mai află, însă, în nici o sursă azi cunoscută; a fost oare bine citită însemnarea? În pomelnicul Bistriţei, se află trecuţi, după *Toader* şi *Nastasia* — cu însemnarea marginală „Boboeg" — şi un *Iovan* şi o *Ana* [20]; graţie însemnării de pe Apostolul din 1540, se pot identifica, în purtătorii acestor două prenume, părinţii logofătului Toader „Bubuiog". Deosebit de preţioasă este atestarea numelui mamei, *Ana*, căci, cu el, se pune capăt definitiv unei vechi controverse cu privire la identitatea ctitorului de la Humor cu Toader, fratele uterin al lui Petru Rareş [21]; cunoscîndu-se acest prenume, nu mai poate fi posibilă nici o confuzie între cei doi boieri omonimi şi contemporani, logofătul (ctitorul Humorului) şi fratele lui Rareş, pîrcălabul de Hotin: dacă Toader logofătul „Bubuiog" ar fi fost *el* fratele uterin al lui Petru Rareş, atunci numele mamei sale trebuia să fie *Maria*, căci mama lui Rareş se numea — o ştim din pomelnice [22] — Maria şi nu Ana.

---

[15] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 202, p. 228.

[16] Tit Simedrea, *Tetraevanghelul vistiernicului Matiaş*, în „Biserica Ortodoxă Română", 3—4/LII, 1934, p. 173—178; Emil Turdeanu, *L'activité littéraire...*, cit., p. 131.

[17] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 146; „şi pre Sima vistiiernicul".

[18] C. Cihodaru, *Originea spătarului Neculai Milescu*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (serie nouă)", secţ. III, a. Istorie, 2/XVII, 1971, p. 156.

[19] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 133.

[20] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 116, rîndul 23.

[21] C. Cihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în „Anuar", XIV, 1977, p. 116—117, 121; idem, *Politica internă*, în volumul colectiv *Petru Rareş* (redactor coordonator Leon Şimanschi), Bucureşti, 1978, p. 57—84.

[22] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 87 şi pl. VI; pentru Probota — G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 19, corectat de Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 21, n. 1. Vezi şi N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, 1905, p. 57.

De altfel, nici una din informațiile azi cunoscute nu îngăduie să se pună semnul egalității între ctitorul de la Humor și fratele lui Rareș. Întîi, pentru că la 1528, cînd „credincioasa noastră slugă și fratele domniei mele, pan Toader" a primit de la Rareș satele Drujești și Chisălești pe Sitna[23], „Bubuiog" deținea funcția de mare logofăt încă din 1524 — îi fusese încredințată, desigur, în 1523, cînd, în urma răscoalei, Gavril Trotușanu a fost înlăturat — și el se află citat ca atare chiar în actul al cărui beneficiar era pan Toader, fratele domnului. În al doilea rînd, în scrisoarea trimisă de sultan regelui Poloniei în toamna anului 1538 se arată clar că fratele domnului fugar, Toader, a cărui extrădare se cerea, fusese *pîrcălab de Hotin*[24]. În scrisoarea lui Stanislas Górski, datînd tot din toamna anului 1538, se arată că Toader, fratele voievodului Petru, se refugiase cu soția, copiii și averile întîi la *Cameniță*[25], cetate care, pe malul celălalt al Nistrului, stătea aproape față în față cu Hotinul; dat în mîinile solului turc Kierdey pentru a fi dus în captivitate în Imperiul otoman, Toader a fost omorît de oamenii lui Ștefan Lăcustă, pe cînd traversa Moldova: „Hunc Theodorem, quum Kierdey per Valachiam secum ferret, Stephanus novus Voievoda, missis satellitibus, per vim rapi ad se iussit et naribus praecisis, cervices illi praecidi gladio curavit"[26]. Pînă tîrziu, Petru Rareș va reproșa regelui Sigismund predarea fratelui său. Cît despre Toader „Bubuiog", rămas în Moldova, a murit la 1 ianuarie 1539 și a fost îngropat în ctitoria sa de la Humor[27].

Deosebirea dintre ctitorul Humorului și fratele lui Petru Rareș reiese foarte clar din urmărirea proprietăților celui dintîi și a modului în care le-a acumulat, din documentele respective putîndu-se reconstitui și o parte din cariera lui Toader „Bubuiog". Un document, datînd din 1554/1555, poate constitui începutul acestei analize; cunoscut pînă de curînd numai prin traducerea publicată în *D.I.R.*, acest document este azi utilizabil în chiar forma sa slavonă[28], ceea ce înlătură suspiciunile care ar mai fi putut stărui în fața vechii traduceri, cu ușoare alterări. Prin actul în cauză, Alexandru Lăpușneanu a întărit egumenului — al cărui nume lipsește, dar îl cunoaștem dintr-un alt act, din 20 aprilie 1555, despre care va fi vorba mai încolo: *Eftimie* — și călugărilor de la Humor toate proprietățile „pe care le-a dat și le-a lăsat pan Toader Boboiog [în textul slavon: Бwвwїwхъ logofăt la moartea sa sfintei noastre mănăstiri a Humorului, pe care el a înoit-o și a zidit-o și a înfrumusețat-o și a întărit-o și unde s-a și îngropat". Două observații asupra pasajului reprodus pînă aici: numele *Boboiog* se află și în vechea traducere cunoscută pînă acum; în lipsa originalului, se putea obiecta că acest nume ar fi o adăugire, a traducă-

[23] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 227, p. 256—257.

[24] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II, 1, p. 110—112; la p. 111: „o piérwszego woiewody woloskiego bracie, który brat iego byl na Chocimie na imie burkalabow", iar mai jos: „Theodor burkalab Chocimski". Aceste două argumente au fost invocate și de L. Șimanschi, în *Petru Rareș*, cit., p. 57, nota.

[25] Încă din 21 septembrie 1538, regele Sigismund interzisese, printr-o „circulară", primirea lui Teodor în cetățile Poloniei: actul — publicat de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 39 și nu în publicația aceluiași, *Acta et epistulae* — e o copie datată greșit *1548*; ea privește pe „Theodorum, fratrem Vaidae"; menționarea turcilor în Moldova arată că anul trebuie îndreptat în *1538*; nu poate fi vorba de un fiu, cu acest nume, al lui Petru Rareș.

[26] Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii", 2/25, 1972, p. 235; mormîntul din biserica Sf. Dumitru din Suceava — menționat aici, n. 24 — e posibil să aparțină pîrcălabului de Hotin, Trifon Popescul, cf. C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareș*, cit., p. 210, n. 30.

[27] G. Balș, *op. cit.*, p. 331.

[28] *Moldova în epoca feudalizmului*, II, cit., nr. 94, p. 294—297 (textul slav, după o cópie autentificată la 1842 și traducerea românească); o traducere veche în *D.I.R.*, 2/XVI, nr. 41, p. 40.

torului ; existența numelui *și în copia slavă* face inoperantă o asemenea obiecțiune ; în plus, numele acesta (probabil o poreclă) se află și în pomelnicul Bistriței, în partea care nu e mai veche de mijlocul veacului XVI ; de altfel, însuși numele celor trei sate Bubuiogi, de care va fi vorba imediat, arată că numele personajului circula deja la vremea aceea. A doua observație : vechea còpie menționa doar că Bubuiog a înoit, a zidit, a înfrumusețat și a întărit mănăstirea Humorului ; còpia slavă aduce precizarea : и пwгрѣбисѧ, ceea ce e de natură să înlăture încă o eventuală suspiciune cu privire la identitatea dintre donator și personajul a cărui lespede funerară s-a păstrat pînă azi. În continuare, documentul enumeră proprietățile dăruite Humorului de către Toader logofătul, din privilegiile sale de danie sau de cumpărătură : satul *Corcești* pe Cozancea (unde a fost curtea lui), satul *Feredeieni* pe Sitna, jumătate din satul *Avrămeni* pe Volhovăț, jumătate din satul Dersca, jumătate de sat din pricutul (cătunul)[29] lui Fete Gotcă de la *Rusi* în Cobîlea, partea de jos, și o altă bucată de sat din același *Rusi*, anume cutul dinspre biserică, satul *Davidova* în gura Bîcului, pe malul Nistrului și trei sate numite *Bubuiogi* („Boboioji"), din care unul pe Bîc, între Dragan și Purcel, altul la Beleoa și al treilca mai jos de Troian, la Fîntîna Mare.

Cu excepția satului Davidova, pentru toate celelalte sate se poate stabili modul în care au intrat în stăpînirea lui Toader Bubuiog logofătul. Astfel, la 22 aprilie 1518, Ștefăniță vodă a întărit lui *Toader pîrcălab de Cetatea Nouă* satele *Feredeieni* pe Sitna (cumpărat cu 400 zloți tătărești de la nepoata spătarului Petru din vremea lui Ilie al II-lea și Ștefan al II-lea voievozi) și *Corcești* pe Cozancea (cumpărat cu 500 zloți tătărești de la fiicele lui Sima Corcea), precum și trei locuri „de pustie", care îi fuseseră dăruite de Bogdan al III-lea, deci între 1504 și 1517 : *un loc* pe Bîc, între Dragan și Purcel, *un loc* pe Cahov, mai jos de Troian, la Fîntîna Mare și *un loc* la capătul de jos al Beleei[30]. Se observă foarte ușor că cele trei sate Bubuiogi menționate în documentul din 1554/1555 s-au constituit pe cele trei locuri pustii dăruite lui Toader încă de către Bogdan al III-lea (asupra acestei danii voi reveni mai încolo); așadar, aceste trei sate nu au fost printre cele *moștenite* de Toader, ci au fost întemeiate de el ; numele lor vine de la cel al lui Toader, și nu invers[31].

Tot ca pîrcălab de Cetatea Nouă, Toader a primit, la 10 martie 1522, tot de la Ștefăniță vodă, întărire pentru „o bucată de sat din Rusi, la Cobîle, anume cutul", cumpărată de el cu 160 zloți tătărești[32] ; doi ani mai tîrziu, la 10 aprilie 1524, cînd era deja logofăt, a primit întărire pentru jumătate de sat din cătunul lui Fete Gotcă din Rusi, cumpărată de el cu 260 zloți tătărești de la nepoatele lui Fete Gotcă[33].

Dintre celelalte proprietăți menționate la 1554/1555, satul Avrămeni pe Volhovăț a fost cumpărat de Toader logofăt în vremea lui Petru Rareș[34], iar pentru Dersca e cunoscută cumpărarea, de către același logofăt, a unor părți de sat[35].

Al doilea document important pentru cunoașterea și identificarea corectă a ctitorului de la Humor este cel din 20 aprilie 1555, cunoscut prin originalul său slav și care poate fi considerat o adevărată completare a celui din 1554/1555,

---

[29] În copia din *D.I.R.* : „jumătate de sat de pricutoc Fetia Gotca" ; în documentul din 10 aprilie 1524 (v. în continuare, în text) : *cătunul*.

[30] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 119, pp. 125—126 ; M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, pp. 52—66.

[31] Cf. C. Cihodaru, *Pretendenți...*, cit., p. 116 : „Supranumele de Bubuiog îi vine de la faptul că printre satele moștenite de el se aflau trei care purtau numele de Bubuiugi...".

[32] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 171, p. 194.

[33] *Ibidem*, nr. 196, p. 222.

[34] *D.I.R.*, 2/XVI, nr. 103, p. 112 (document din 12 aprilie 1558, în care Lăpușneanu arată că „uricul... de cumpărătură de la Petru voievod încă domnia mea l-am rupt") ; v. și nr. 148, p. 154 (document din 18 iulie 1560).

[35] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 195, p. 221 ; cred că actul, păstrat într-o còpie cu data 6964 (1456), poate fi redatat 7034 (1526) sau 7044 (1536).

analizat pînă aici. Prin acest document [36], Alexandru Lăpuşneanu a întărit egumenului Eftimie de la Humor „dreptele ocini şi moşii, satele sfintei mănăstiri" şi anume „un loc pe Cahov, mai jos de Troian, la Fîntîna Mare, care acuma se cheamă Bubuiogii şi din privilegiile de întărire pe care le-a avut *pan Toader vornic* de la părintele domniei noastre, Bogdan voievod şi de la fratele domniei noastre, Ştefan cel Tînăr voievod". Bubuiogii de la Fîntîna Mare se află menţionaţi şi în actul din 1554/1555 şi fac parte din dania — pomenită şi în actul din 22 aprilie 1518 — făcută lui Toader de Bogdan al III-lea ; elementul nou pe care îl aduce documentul din 20 aprilie 1555 este precizarea titlului lui Toader la vremea cînd a primit dania, iar această precizare permite să se dateze dania respectivă *înainte de 10 decembrie 1516*, de cînd Toader începe să fie menţionat în sfat ca pîrcălab de Cetatea Nouă (este vorba, firește, de un vornic al doilea, nu de un mare vornic) [37]. Totodată, această precizare ne îngăduie să înţelegem pentru ce s-a repetat întărirea domnească pentru unul din cele trei sate Bubuiogi : în actul de danie de la Bogdan voievod se afla, desigur, numele lui „pan Toader vornic", în întărirea lui Ştefăniţă vodă din 22 aprilie 1518 era menţionat „pan Toader, pîrcălab de Cetatea Nouă", iar dania către Humor o făcuse „pan Toader logofăt" ; era necesar, fără îndoială, un document care să prefintîmpine eventuale confuzii [38].

Mai departe, actul din 20 aprilie 1555 arată între stăpînirile Humorului „un sat pe Sitna, anume Brăneştii, ambele cuturi şi morile pe Sitna, care... l-a cumpărat Petru voievod..." ; lipseşte precizarea modului în care satul a ajuns în stăpînirea Humorului ; amănuntele le vom afla din alt act. În fine, prin acelaşi act din 1555, se întăreşte un schimb de proprietăţi, schimb în cadrul căruia călugării de la Humor au dat „două selişti, una pe Răut, *pe această parte* a Răutului, mai jos de podul de piatră, la gura pîrîului Iligaci, la Fîntîna Rece şi altă selişte pe pîrîul Iligaci, la fîntînele tătăreşti, mai sus de Hrinea şi din privilegiul de cumpărătură pe care l-a avut pan Toader logofăt de la Petru voievod şi au fost date acele două selişti de pan Toader logofăt sfintei noastre mănăstiri de la Humor". „Privilegiul" de la Petru Rareş e cunoscut : datează din 9 martie 1535 şi cuprinde descrierea celor două selişti exact la fel [39].

Al treilea act în care e vorba de daniile făcute de Toader logofătul mănăstirii Humor e cel din 30 noiembrie 1540 [40], pe care în mod special l-am lăsat la urmă, întrucît pare să ridice probleme mai deosebite. În prima sa parte, acest act îl reproduce pe acela din iulie 1520, prin care se întăreau mănăstirii Humorului proprietăţile ei vechi, unele de un secol, altele numai de jumătate de secol [41]. În partea a doua, se arată că pan Toader logofăt „a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri moldoveni" şi a dăruit mănăstirii „din privilegiile lui de cumpărătură, ce le-a avut el de la fratele domniei mele Bogdan voievod şi de la nepotul de frate al domniei mele, Ştefan voievod", satele Corceşti pe Cozancea şi Feredeieni pe Sitna — care ne sînt deja cunoscute — precum şi „un sat anume Brăneştii pe Sitna, amîndouă cuturile şi cu moară în Sitna, care sat *l-a avut de danie de la Petru voievod*". Această ultimă precizare arată că personajul la care se referă actul din 30 noiembrie 1540 este cu adevărat Toader logofătul „Bubuiog", căci el a primit, la 7 martie 1528, ca danie de la Petru Rareş, „un sat, anume Brăneştii, amîndouă cuturile şi cu mori pe

[36] T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1933, p. 54—58 (textul slav şi traducerea românească) ; lipseşte din *D.I.R.*, 2/XVI.

[37] Vezi şi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 61—62 şi p. 64 — dar afirmaţia că pentru anii 1510—1516 nu sînt documente cu sfat e surprinzătoare !

[38] Identitatea celor trei personaje o dovedeşte şi un document din 30 martie 1599 — T. Bălan, *op. cit.*, p. 131.

[39] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 337, p. 372.

[40] *Ibidem*, nr. 364, p. 401 ; T. Bălan, *op. cit.*, p. 20, îl datează 1539.

[41] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 149, pp. 165—166 ; v. şi comentariile lui M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 230—240 şi T. Bălan, *op. cit.*, p. 15—19.

Sitna", cumpărat de domnul însuşi cu 550 zloţi tătăreşti [42]. Dania din 7 martie 1528 este *una* din cele *trei danii* pe care Petru Rareş le-a făcut, *în răstimp de numai o lună*, lui pan Toader logofăt: la 2 martie, îi dăruise satele Zubriceni pe Terebne, Hăncăuţi pe Racovăţ şi Oneştii [43], iar la 8 aprilie îi va dărui satul Starosilţi [44]. Danii aşa de bogate şi succedate în aşa scurt timp arată, desigur, nevoia de a răsplăti servicii de excepţii — de altfel, în ultimul act, din 8 aprilie 1528, Petru Rareş a poruncit să se consemneze că pan Toader logofăt „a slujit mai înainte sfîntrăposaţilor, părintelui domniei mele, Ştefan voievod, şi fratelui domniei mele, Bogdan voievod şi nepotului domniei mele, Ştefan voievod, cu slujbă dreaptă şi credincioasă, iar astăzi ne slujeşte nouă, drept şi credincios". Aşadar, *Toader „Bubuiog" şi-a început cariera în slujba domniei încă din ultimii ani ai lui Ştefan cel Mare*, a continuat sub Bogdan al III-lea — întîi ca vornic (II sau III), apoi ca pîrcălab de Cetatea Nouă începînd din 1516 — rămînînd în sfatul ţării şi sub Ştefăniţă, şi în prima domnie a lui Petru Rareş. Cît priveşte serviciile de excepţie care au fost răsplătite prin daniile din martie şi aprilie 1528, cred că ele pot fi puse în legătură cu lunga solie a logofătului la Istanbul, unde a stat, în anul precedent (1527), vreme de şapte luni [45].

Dar actul din 30 noiembrie 1540 — să revenim, totuşi, la el! — este straniu prin faptul că în el *ctitorul Humorului e prezentat ca şi cum ar mai fi fost în viaţă la data aceea*; ori, lespedea funerară de la Humor arată că pan Toader logofăt a murit la 1 ianuarie 1539. În faţa acestor două date în contrazicere, se putea presupune ori că lespedea de la Humor are o dată greşită pentru moartea lui Toader, ori — aşa cum, de altfel, am şi presupus deja [46] — că actul (a cărui autenticitate nu a fost pînă acum bănuită) ar putea fi din noiembrie 1538. Notiţa egumenului Paisie, din 27 iunie 1540, înlătură prima posibilitate, arătînd că la data aceea ctitorul Humorului era în adevăr trecut la cele veşnice, şi lasă în discuţie numai documentul. El poate fi greşit datat, poate cuprinde doar o consemnare tîrzie, cum a presupus şi Mihai Costăchescu [47], poate să-şi datoreze ciudăţenia unei neatenţii a diacului (unul mai puţin experimentat: Machedon Urmezeovici), care a copiat mecanic un formular; dar mai poate fi o explicaţie: actul s-a eliberat la cererea egumenului Paisie, ale cărui adevărate sentimente faţă de Ştefan Lăcustă se văd din notiţa citată mai sus; în împrejurările tulburi ale anilor 1538—1541, el va fi socotit necesar să asigure mănăstirii Humorului o recunoaştere în plus a vechilor ei proprietăţi, adăugînd şi cele trei sate — Corceşti, Feredeieni şi Brăneşti — care au constituit, poate, dania cea de pe urmă, cu limbă de moarte, cum se spune, a logofătului Toader.

Oricum ar fi, documentul — *dacă este autentic*, căci în caz contrar el nu dovedeşte nimic, nici în sens pozitiv, nici în sens negativ şi discuţia în jurul lui nu mai are rost — probează cel puţin două lucruri: în primul rînd, că *Toader „Bubuiog" şi-a încheiat cariera ca logofăt*, şi nu ca pîrcălab de Hotin, nici unul din documentele azi cunoscute neîngăduind să se presupună că ar fi avut loc, în 1538, o asemenea „promovare" [48] — de altminteri, şi notiţa egumenului Paisie,

[42] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 225, p. 254; T. Bălan, *op. cit.*, p. 59—60, îl datează 6 martie. Tot acum, îi mai dăruieşte şi o selişte la Terebne, numită „La Peri", ce se cheamă Purceleni.

[43] *D.I.R.*, cit., nr. 221, p. 249—250; o traducere a acestui act, cu data *martie 7*, în *Moldova în epoca feudalizmului*, I, Chişinău, 1961, p. 34—35.

[44] *Ibidem*, nr. 260, pp. 294—295.

[45] Scrisoarea lui Petru Rareş, din 19 noiembrie 1527, în A. Veress, *Acta et epistulae*, p. 150—152.

[46] În capitolul despre *Domnia lui Ştefan Lăcustă* din volumul colectiv *Petru Rareş*, cit., p. 166, n. 55.

[47] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 65—66, n. 5: „Arătările documentului... trebuie înţelese [în sensul] că dania aceasta de sub Ştefan Lăcustă se făcuse către sfîrşitul anului 1538, înainte de moartea logofătului Toader şi a fost numai confirmată în uric, în 1540, noemvrie 30".

[48] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 116: „În 1538, Petru i-a încredinţat apărarea cetăţii Hotin şi de aceea cînd sultanul cerea extrădarea lui îl arăta ca pîrcălab al acestei cetăţi".

din 1540, îi dă tot titlul de mare logofăt, nu de pîrcălab al Hotinului; în al doilea rînd, că Ştefan Lăcustă nu a îndrăznit să se atingă de bătrînul boier care îşi începuse cariera încă sub Ştefan cel Mare şi care se bucura, desigur, de multă autoritate între contemporani: presupunerea că Toader „Bubuiog" ar fi fost executat[49] este cu totul neîntemeiată; fără îndoială că dacă un asemenea tragic sfîrşit ar fi existat în realitate, pe de o parte el ar fi avut un ecou atît în notiţa egumenului Paisie[50], care nu avea de ce să ascundă faptul, cît şi în cronica pe care Macarie a scris-o — după propria-i mărturie — sub îndrumarea acestui mare logofăt, iar pe de altă parte Ştefan Lăcustă nu l-ar fi pomenit pe logofăt cu atîta seninătate în actul din noiembrie 1540.

Toate textele pînă azi cunoscute nu îngăduie altă concluzie decît că *Toader „Bubuiog"* — vornic sub Bogdan vodă, apoi pîrcălab de Cetatea Nouă (1516—1523) şi în cele din urmă mare logofăt al Moldovei (1523—1538), ctitor al mănăstirii noi a Humorului, mort la 1 ianuarie 1539 şi îngropat în biserica acestei mănăstiri, căreia i-a lăsat cea mai mare parte a averii sale — *nu este identic cu Toader, fratele lui Petru Rareş*, boier fără funcţie în martie 1528 (pe cînd celălalt primea marile danii arătate mai sus) şi apoi pîrcălab de Hotin între 1530[51] şi 1538. Să mai adăugăm că dacă această înrudire ar fi existat, nimic nu putea să-l împiedice pe egumenul Paisie să o menţioneze în notiţa sa, în care a consemnat pînă şi pe părinţii logofătului (şi dania cuprinsă în documentul din noiembrie 1540 a fost făcută în amintirea părinţilor). De altfel, Toader pîrcălabul de Hotin e menţionat ca atare şi în documente de mai tîrziu: la 5 mai 1554, se arată că „Grozava, fiica lui pan Toader pîrcălab de Hotin" vînduse vistierului Mogâldea o treime din satul Medveja, din privilegiul de cumpărătură pe care tatăl ei l-a avut de la Petru voievod[52].

Identitatea celor două personaje, omonime şi contemporane[53], neputîndu-se proba, evident că nu se pot susţine nici interpretările bazate tocmai pe această presupusă identitate[54].

4. *Toader „Bubuiog" şi Toader Băloş*

Confuziilor analizate pînă aici li se adaugă una pe care o provoacă un document din 30 aprilie 1537; la acea dată, Petru Rareş întăreşte lui pan Toader logofăt „o selişte pe Răut, însă *de partea cealaltă* a Răutului, în dreptul gurii Iligaciului", cumpărată cu 24 zloţi tătăreşti de la nepoţii diecilor Nicoară şi Cîrcei[55]. Locurile ne sînt cunoscute: am arătat mai sus că, la 9 martie 1535 se întăreau lui Toader logofăt două selişti pe Răut, din care una *„pe această parte* a Răutului... la gura pîrîului Iligaci". Avea de-a face, evident, cu acelaşi beneficiar (numele logofătului lipseşte din coroboraţie).

---

[49] *Ibidem*, p. 117: „La 3 ianuarie 1539 el a fost executat. Data morţii sale este cea trecută în inscripţia de pe piatra sa de mormînt, aflată în ctitoria sa, mănăstirea Humor".

[50] Despre acest „egumen luminat", v. Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 107—108. Aici (p. 107, n. 2), se exprimă nedumerirea faţă de faptul că Paisie e atestat de pisania din 15 august 1530, apoi la 24 martie 1531, un document menţionează ca egumen pe un Filimon, iar din 1535 pînă în 1541 apare din nou Paisie. O explicaţie se poate da: pisania a fost pusă mai tîrziu, în vremea egumenului Paisie; să se observe că în ea este menţionată şi soţia logofătului, Anastasia, deşi era moartă încă din 1527. Firesc, nu trebuie exclusă nici o eventuală alternare la egumenia Humorului.

[51] În această funcţie, Toader a succedat lui Mihul, după ce acesta a trecut ca portar de Suceava, în urma morţii lui Onufrie Barbovschi, la sfîrşitul anului 1529 sau începutul celui următor. Acest fapt nu îl „cred" eu, ci reiese din documente.

[52] *D.I.R.*, 2/XVI, nr. 61, p. 63.

[53] Despre logofătul Toader Bubuiog, I. C. Miclescu-Prăjescu (1892—1973) a lăsat un documentat studiu (în manuscris); el va fi inclus în volumul aflat în pregătire.

[54] Cf. *supra*, n. 21.

[55] *D.I.R.*, 1/XVI, nr. 352, p. 390.

În cuprinsul actului din 1537, „pan Toader logofăt" e menţionat în această formă de trei ori, iar a patra oară, în chip surprinzător, e numit *pan Toader Baloşe*: „Şi iarăşi privilegiul ce au avut ei pe această selişte, încă l-au dat în mîinile credinciosului nostru *pan Toader Baloşe*, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri". Dacă n-am şti că încă din timpul vieţii sale Toader marele logofăt, ctitorul Humorului, era numit *Bubuiog* — cum se vede din pomelnicul Bistriţei şi din numele celor trei sate întemeiate de el pe cele trei locuri pustii — am putea crede că numele de familie îi era *Baloşe*, iar *Bubuiog* doar o poreclă tîrzie. Dar trebuie să observăm că în documentul din 1537 acest buclucaş *Baloşe* figurează chiar pe locul unde trebuia să se afle titlul lui Toader; între **логофет** şi **балоше** nu e foarte greu de făcut o confuzie; oare nu se poate presupune că pisarul a copiat neatent — deşi era vorba de însuşi şeful cancelariei princiare! — hîrtia ce i se va fi dat şi, într-un moment de neatenţie, a citit **балоше** acolo unde, în mod firesc, trebuia să se afle titlul lui Toader: **логофет**

În caz contrar, avem de-a face cu una din acele situaţii cînd — cum spunea N. Iorga — neverosimilul e adevărat! Căci actul e original şi în el se citeşte, fără nici un dubiu, numele *Baloşe*; pe verso, însă, o însemnare contemporană îl numeşte — pentru a patra oară pe acelaşi pergament! — tot **па(н) тоаде(р) ґоґофе(т)** [56]. Am pus în paranteze literele suprascrise, pentru că, scris astfel, cuvîntul „logofet" sugerează modul în care pisarul a putut face presupusa confuzie.

Această situaţie a dus la identificarea lui Toader „Bubuiog" drept un membru al familiei Băloş şi la desemnarea lui Toader Băloş (Băloşevici) din 1542—1562 ca fiu al ctitorului de la Humor [57]. Dar ştirile pe care le avem despre Toader Băloş (Băloşevici) pisar sau logofăt nu furnizează nici un temei pentru a presupune o înrudire atît de apropiată între el şi Toader „Bubuiog".

Pisarul Toader Băloş apare încă din 1542: într-o notiţă de pe un Tetraevanghel (dăruit la 15 august 1542 bisericii Sf. Mihail şi Gavril din Suceava) el îşi spune *Toader Baloşevici logofăt*, în timp ce o însemnare pe acelaşi manuscris arată că el a fost scris „cu voia lui *Baloş vistiernic* [şi] cu truda lui Mihail pisar" [58]. La 18 martie 1546, Petru Rareş i-a întărit („slugii noastre credincioase, *Toader Băloş pisar*") satul Bîrjoveni la Neamţ, cumpărat de el cu 1500 zloţi tătăreşti de la neamul Posadnicilor [59]; la 11 aprilie 1546, „Toader Băloşevici pisar" scrie un act la Huşi [60], iar o zi mai tîrziu Petru Rareş îi întărea („Toader Băloş, pisarul nostru") jumătate din Ilieşeşti la Cobîle (numit Cautişani) şi jumătate din Poiana lui Cauteş, cumpărate cu 580 zloţi tătăreşti de la urmaşii vornicului Moica din vremea lui Alexandru cel Bun [61]; în tratatul lui Iliaş Rareş cu regele Sigismund al Poloniei din 30 noiembrie 1546, apare cu numele *Teodor Baloşevici din Roşineţ* şi cu titlul de „kanţlir" [62]: ca „Theodorus Balos, cancellarius noster",

---

[56] Documentul se află la Muzeul Judeţean Suceava, inv. nr. 2117, cu data de *30 martie* 1537. Cuvîntul *Baloşe* se citeşte foarte clar la sfîrşitul rîndului 12.

[57] D. Ciurea, *Diplomatica latină în ţările române. Noi contribuţii*, în „Anuar", VIII, 1971, p. 5—6 — dar Matiaş logofătul din 1546, înlocuitorul lui Trotuşanu în 1541, nu e Gavrilaş Matiaş — mare logofăt abia în 1636—1643, 1650—1651 — ci Mateiaş fostul vistier, ctitorul de la Coşula şi Horodniceni, al cărui adevărat nume de familie l-am arătat chiar în aceste note: Grumaz. C. Cihodaru consideră (volumul *Petru Rareş*, cit., p. 59, nota 1) că Toader Băloş a fost ginerele lui Ioan Tăutu, marele logofăt din 1475—1511.

[58] D. Mioc, *Materiale româneşti din arhive străine*, în „S.M.I.M.", VI, 1973, p. 336—337; el figurează şi în pisania, din 10 mai 1542, a m-rii Rîşca (cf. G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 79.

[59] *D.I R.*, 1/XVI. nr 383, p. 417—418.

[60] *Ibidem*, nr. 415, p. 456.

[61] *Ibidem*, nr. 416, pp. 458—459.

[62] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 6, n. 34, vezi şi Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Bucureşti, 1979, p. 145 şi 147.

Iliaş l-a trimis, împreună cu Ioan Moţoc, la Bistriţa, la 2 iulie 1548[63]. După această dată, s-a călugărit: un document din 28 martie 1552 arată că „Toader Boloş, fost logofăt, pe care acum îl numesc Tiofilat", a dăruit mănăstirii Rîşca satul Bîrjoveni la Neamţ[64] — adică satul cumpărat cu şase ani în urmă. În acelaşi an, la 26 aprilie, se aminteşte că a vîndut jumătate din Boreeşti, pe care o avea danie de la Petru Rareş[65]. În fine, la 10 martie 1562, „mult păcătosul Teofilact, fost Băloş logofăt", întărea mănăstirii Moldoviţa dania sa mai veche (anterioară anului 1546), un ţigan cumpărat de la *vărul său Petrea pîrcălabul*, care îl adusese din Ardeal, cînd a fost acolo cu Petru voievod[66]. Acest Petre pîrcălab este oare identic cu Petre Cîrcă (Cîrcovici), pîrcălab de Hotin în a doua domnie a lui Rareş? Un Petre pîrcălab e arătat la 1597 (dar trăise mult înainte de această dată, cînd se menţionează o vînzare făcută de fiul său, Vasile Şoimul) ca urmaş al lui *Cozma Baloşescul*[67]. Acesta din urmă e identic, desigur, cu *Cozma, fiul lui Baloş*, din 1462 şi 1475[68], *poate* fiu al *paharnicului Bălos* din 1432—1448[69]. Rămîne cercetărilor viitoare să fixeze poziţia pisarului Toader (Teofilact) Băloş în spiţa urmaşilor lui Cozma Băloşescul.

5. *În jurul lui Teodosie Barbovschi*

Cu privire la sfîrşitul lui Teodosie Barbovschi — nepot de fiu al portarului Onufrie de Suceava din prima domnie a lui Petru Rareş şi mitropolit al Moldovei la începutul secolului al XVII-lea, între Gheorghe Movilă şi Anastasie Crimca — există o veche presupunere, împărtăşită şi de A. D. Xenopol, şi de N. Iorga, despre o moarte silnică: „el încercase — scria cel din urmă — a otrăvi în împărtăşanie pe tînărul domn [Constantin Movilă — *n.n.*] (...); el fu descoperit şi supus multă vreme la chinuri pentru a-şi arăta tovarăşii"[70]. Iorga se baza pe un raport veneţian din 29 mai 1610, care nu dă numele mitropolitului, aşa încît el a adăugat în note observaţia: „Pare să fie vorba de Teodosie"[71] şi: „Să nu fie vorba, însă, de bănuieli care să fi atins, o clipă, pe Anastasie [Crimca] însăşi?"[72], căci, de fapt, la data scrierii raportului, mitropolit al Moldovei era Anastasie Crimca.

Recent, pornindu-se de la premisa că „e de necrezut ca un slujitor al Bisericii să se preteze la o astfel de faptă", s-a bănuit că ar putea fi vorba de „o ştire voit denigratoare; poate că [raportul — *n.n.*] era întocmit de unul din călugării catolici care s-au bucurat de sprijin în timpul domniei Movileştilor"[73]. Presupunerea din urmă mi se pare lipsită şi de temei şi de sens, căci autorul raportului e cunoscut încă din 1884, cînd s-a tipărit respectivul volum din colecţia *Hurmuzachi*: se numea Simon Contarini şi era bailul Veneţiei la Poartă. Firesc, chiar şi în acest caz informaţia *ar putea* rămîne dubioasă, dacă ea s-ar

[63] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 469.
[64] *D.I.R.*, 2/XVI, nr. 10, p. 10—11.
[65] *C.D.M.*, I, nr. 469, p. 130.
[66] *D.I.R.*, 2/XVI, nr. 154, p. 159; v. şi nr. 221, p. 209.
[67] *D.I.R.*, 4/XVII, nr. 236, p. 177.
[68] *D.R.H.*, A, I, nr. 107, p. 153 şi nr. 202, p. 306.
[69] Vezi şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 262 şi p. 330—331.
[70] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, ed. II, vol. I, 1928, p. 243. Vezi şi D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuţi*, Viena, 1912, p. 70; I. Minea, *O inovaţie juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri", Iaşi, 1932, p. 15; Al. I. Ciurea, *Scurtă contribuţie la istoria Mitropoliei Moldovei*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 10—11/XXXI, 1955, p. 716; Gh. Moicescu, Şt. Lupşa, Al. Filipaşcu, *Istoria Bisericii române*, I, Bucureşti, 1957, p. 344.
[71] N. Iorga, *op. cit.*, p. 243, nota 2.
[72] *Ibidem*, nota 3.
[73] Mircea Păcurariu, *Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 3—4/LI, 1975, p. 256; anul raportului apare aici (p. 255) ca 1619 — evidentă greşeală de tipar.

afla numai în respectivul raport, unul dintr-o lungă serie de documente din care se reconstituie zbuciumul lui Ştefan Bogdan, fiul lui Iancu vodă Sasul, pentru a lua domnia Moldovei [74]. În acel an, el se afla adăpostit la ambasada britanică din Istanbul, de unde ţesea cele mai neaşteptate intrigi pentru a-şi împlini dorinţa. Bailul veneţian comunica dogelui că *soli veniţi din Moldova* — deci ştirea nu provenea din cercul lui Ştefan Bogdan — aduseseră vestea despre încercarea mitropolitului („il Metropolita"), îndemnat de duşmanii principelui (Constantin Movilă), de a-l otrăvi pe acesta cu „pîinea sfinţită pe care, după obiceiul grec [= ortodox], aceşti creştini o primesc la Paşti". „Secretarul" mitropolitului, deşi complice, a dezvăluit tentativa; mitropolitul ar fi fost imediat întemniţat şi la el s-ar fi găsit scrisori de la duşmanii principelui, „în special de la Bogdan, cel adăpostit la ambasada Engliterei". Se amintesc, apoi, torturile la care, zilnic, ar fi fost supus mitropolitului, care, poate, va fi murit deja — încheia bailul [75].

Informaţia mi se pare imposibil de pus în legătură cu Teodosie Barbovschi nu din motivele invocate recent şi citate mai sus, căci au mai fot înalţi prelaţi amestecaţi în tulburările politice din Moldova [76], ci pentru că Teodosie Barbovschi fusese el însuşi prietenul de zile grele al Movileştilor şi un asemenea act din partea *lui* ar fi fost o imposibilitate morală, faţă de Constantin Movilă, cu al cărui părinte împărţise exilul din Tirol, părăsindu-şi apoi eparhia de la Rădăuţi pentru a-l însoţi în fuga din faţa oştilor lui Mihai Viteazul. Dar argumentul decisiv, care înlătură complet pe Teodosie Barbovschi din orice discuţie pe marginea raportului din 29 mai 1610, e însăşi *piatra de mormînt a mitropolitului*, pe care iscusitul arheolog N. N. Puşcaşu, a avut norocul să o descopere în biserica mică de la Suceviţa; d-sa a avut amabilitatea să-mi arate un excelent decalc al acestei frumoase lespezi funerare, în a cărei inscripţie se arată că „arhiepiscopul Theodosie Barbovschi, mitropolitul de Suceava" a răposat în zilele lui Io Constantin voievod, în anul 7116, luna februarie 23. Aşadar, încă din 1608 Teodosie Barbovschi murise, în locul său fiind adus, de la Roman, Anastasie Crimca, a cărui primă atestare ca mitropolit al Moldovei e din 15 iunie 1608 [77]. Aşadar: *Teodosie Barbovschi a murit la 23 februarie 1608*, fiind urmat în scaun de Anastasie Crimca, a cărui păstorie se prelungeşte pînă la moartea sa, la 19 ianuarie 1629 (cu o scurtă întrerupere, în 1617—1619).

Dar este tot aşa de imposibil ca informaţia din raportul bailului să se raporteze la Anastasie Crimca: lunga sa arhipăstorie exclude o asemenea apropiere; de altminteri, bunele relaţii pe care Crimca le avea cu Constantin Movilă chiar în anul 1610 se reflectă şi în actul din 6 iulie 1610, din care se vede că mitropolitul executa, cu cîţiva boieri, hotărnicirea unei proprietăţi a lui Nestor Ureche, raportînd domnului, a cărui poruncă o îndeplinea astfel [78].

Şi totuşi, ceva s-a întîmplat în Moldova, în legătură cu un înalt ierarh, amestecat direct în evenimente, căci iată ce se găseşte scris în Cronica armenilor din Cameniţa, pentru anul 1609: „O mare nenorocire s-a abătut asupra Valahiei [79]. *Episcopul şi boierii au vrut să omoare pe Constantin, domnul valahilor. Acesta, auzind de complot, l-a prins pe episcop şi l-a decapitat.* Episcopul a trădat şi pe boierii cari erau în număr de 30 şi care au fost de asemeni decapitaţi. Domnul a decapitat pe unii, pe unii i-a tras în ţeapă, iar pe alţii i-a înecat în apă. Capul epis-

---

[74] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, pp. 146—149.

[75] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 308—309.

[76] Cf. C. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Anuar", XI, 1974, p. 63—89.

[77] *D.I.R.*, 2/XVII, nr. 203, p. 157. Piatra de pe mormîntul lui Teodosie Barbovschi pare să fi fost pusă de un membru al familiei Brahăş; Tudor Brahăş, era soţul Grozavei, nepoata de soră a mitropolitului, (*D.I.R.*, 4/XVII, nr. 303, pp. 239—240); familia e veche, din vremea lui Petru Rareş, cînd trăia diacul Ion Brahăş (*D.I.R.*, 4/XVI, nr. 334, p. 270).

[78] *D.I.R.*, 2/XVII, nr„ 408—409, p. 306—308.

[79] Sub acest nume, cronicarul desemnează în mod constant numai Moldova.

copului l-a pus în țeapă și l-a expus trei zile"[80]. Această știre necesită unele lămuriri. E greu de crezut că au avut loc *două* comploturi identice, unul în 1609 și altul în 1610; anul din cronica armenească e, desigur, o greșeală de transcriere (mai sînt și altele, în acest izvor), așa încît trebuie reținut anul raportului venețian. *Episcop* are, de obicei, în înțelesul cronicarului armean, sensul de *mitropolit* (ceea ce nu înseamnă că, în cazul de față, ar fi cu totul exclus să fie vorba, efectiv, de un episcop). Diferența esențială — în privința personajului central al evenimentului — dintre raportul diplomatic și cronică e că în primul se menționează torturarea, iar în a doua — decapitarea mitropolitului sau episcopului.

Problema va trebui lămurită în viitor. În orice caz, atît Teodosie Barbovschi cît și Anastasie Crimca ies de sub orice bănuială. Totodată, iese de sub bănuială și raportul lui Contarini, confirmat de cronica de la Camenița, cetate care era, cum se știe, în imediata vecinătate a hotarelor Moldovei medievale, înlesnind buna informare a celor care făceau, acolo, însemnări despre istoria vremii lor.

ȘTEFAN S. GOROVEI

[80] H. Dj. Siruni, *Mărturii armenești despre România*, în „A.R.M.S.I.", s. III, t. XVII, 1936, mem. 14, p. 17; subl. n. Însemnătatea acestui izvor, pentru istoria noastră am semnalat-o și în recenzia din „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1—2/XLVII, 1971, pp. 132—133. Vezi și Andrei Pippidi, *Cronica armenilor din Camenița — noi spicuiri privitoare la istoria românilor*, în „Studii", 1/26, 1973.

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von MATHIAS BERNATH. und FELIX v. SCHROEDER. Redaktion GERDA BARTL. München, R. Oldenbourg Verlag, Bd. I, 1974, XVI+557 p.; Bd. II, 1976, III +542 p.

Seria instrumentelor de lucru pe care Institutul Sud-est european din München le pune, cu o acribie demnă de laudă, la îndemîna cercetării, s-a îmbogățit cu două volume dintr-un vast lexicon biografic, scos de Mathias Bernath și Felix v. Schroeder, cu menirea de a furniza date esențiale despre personalitățile care au jucat un anumit rol în dezvoltarea istorică a Europei de sud-est. Ele cuprind succinte biografii din Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, Turcia, Bizanț, Imperiul habsburgic, Slovacia, în ordine alfabetică, însoțite de indicații asupra literaturii de specialitate. Oricîte eforturi s-ar depune, o asemenea lucrare, întîia de acest fel și vizînd un spațiu extrem de complex, nu poate fi decît imperfectă, ceea ce recomandă observații ameliorative din partea specialiștilor. Dînd curs apelului din prefață, vom face cîteva aprecieri relative la biografiile românești din cuprinsul *Lexiconului*.

O remarcă preliminară mai întîi: repartiția pe spații geopolitice, legată probabil de ofertele colaboratorilor, este inegală. Desigur, în această materie nu poate fi vorba de o cvantificare statistică și o soluție ideală nu se poate aștepta. Însă observarea din aproape a fiecărei zone, pornind nu numai de la evenimentele cu implicații mai largi de istorie universală, dar și de la evoluția lăuntrică a comunității respective, ar indica, poate, o măsură mai justă în selecția numelor destinate lexiconului. Cumpăna preferinței ni s-a părut înclinată, în cazul de față, către spațiile maghiar și sîrbesc.

În ce privește România, semnatarii succintelor biografii sînt: O. Bîrlea, D. Berindei, G. Ciorănescu, A. U. Gabanyi, G. Gane, D. Germani, G. Grimm, K. Heitmann, A. Hillgrüber, I. Ionescu, P. Köhler, L. Meier, F. Kopan, D. Prodan, K. H. Schroeder, N. Stroescu, E. Völkl, K. Zach, așadar 18 colaboratori pentru cele 71 notițe inserate în aceste volume (literele A—K), ceea ce denotă preocuparea de a asigura o foarte strînsă specializare. Nota personală e în adevăr dominantă și ea se remarcă la unii colaboratori, îndeosebi la K. Heitmann, A. Hillgrüber, G. Grimm, E. Völkl ș.a., ale căror texte vădesc adecvație, precizie, efort de obiectivare. Competența colaboratorilor nu se pune la îndoială. Lista de nume la care s-a ajuns indică însă o clară preferință, ceea ce explică de ce lui A. C. Cuza, jurist și om politic de dreapta în primele decenii ale secolului XX, precum și lui Corneliu Zelea Codreanu, șeful mișcării legionare, li s-a acordat un spațiu excesiv în raport cu alte personalități. Tot astfel, Nae Ionescu beneficiază de mai mult spațiu în raport cu N. Iorga, deși rolul acestuia din urmă a fost sensibil mai mare decît al celuilalt. Un anume subiectivism politic pare a fi prezidat deci la întocmirea listei și el operează chiar și dincolo de sfera istoriei contemporane. Din evul mediu au fost cuprinși doar cîțiva domni, cu o bibliografie în genere depășită și sumară. Dintre marile familii care au jucat un rol de seamă nu și-au găsit locul în lexicon decît Bibescu și Ghica. Multe altele meritau însă, într-o măsură chiar mai mare: Cantacuzinii, Dabija, Golescu etc. Stolnicul Constantin Cantacuzino, istoric și om politic de anvergură, nu e menționat. Lipsesc primii cronicari (Azarie, Eftimie), ca și istoriografi de mai tîrziu: Damian, Dubău ș.a. Pentru epoca modernă și contemporană selecția

e și mai capricioasă. Lipsesc, dintre oamenii politici de notorietate, dr. C. Angelescu, V. Boierescu, B. Catargiu, I. Cîmpineanu, frații Golescu, P. Groza ș.a., iar dintre oamenii de știință și de artă : I. Andreieșcu, V. Alexandrescu-Urechia, P. Andrei, I. Barbu, G. Călinescu, G. Enescu, H. Coandă, S. Dragomir, O. Băncilă, N. Grigorescu, Dr. C. I. Istrati, I. C. Filitti etc. În comparație cu fiecare din aceștia, C. Bolliac și Dora d'Istria, cărora li s-a acordat un spațiu destul de amplu, înseamnă mult mai puțin. Dacă se vorbește de E. Hurmuzaki, era firesc să se consemneze și ceilalți membrii ai familiei cu activitate publică de un interes mai larg. Tot astfel, dacă s-a creeat o „firidă" pentru C. C. Giurescu, se cuvenea menționată și opera tatălui, C. Giurescu, la fel de importantă pentru istoriografie. O atare selecție diminuează utilitatea acestui instrument de lucru, a cărui menire e să ofere informația esențială asupra personalităților de anvergură sud-est europeană și răspunsul nu poate fi decît un îndemn la completarea cu numele indispensabile pentru evoluția unei durate sau alta. Notițe mai sumare, dar conturînd un „peisaj" mai complet ar fi fost poate o soluție preferabilă, dacă lucrarea întreagă nu putea fi extinsă. 1500 de biografii din întreaga arie menționată (cît se prevede în prefață) pentru două milenii de istorie sud-est europeană e în adevăr prea puțin, mult prea puțin pentru ca *Biographisches Lexikon* să constituie un instrument de lucru eficient și comprehensiv. La o redistribuire a spațiului, în cadrul unei noi ediții (totdeauna de dorit la asemenea lucrări), partea românească s-ar cuveni gîndită mai judicios, informația adusă la zi, cu luarea în considerație a cercetărilor din ultima vreme.

Al. Zub

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (coordonator științific) și colectiv, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 471 p.

Așteptată cu justificat interes, *Enciclopedia istoriografiei românești* este opera unui colectiv relativ numeros [1]. Necesitatea și importanța unei asemenea lucrări aproape că nu mai trebuie demonstrate. În primul rînd, se știe, nu dispunem încă de o istorie a istoriografiei românești, deși preocupările în acest sens nu au lipsit. Unele studii, monografii, cursuri universitare, ca și încercarea, notabilă, a lui Pompiliu Teodor [2], au pregătit terenul pentru realizarea acestui deziderat. Aceluiași scop îi răspunde și această *Enciclopedie*, ea constituind „temeiurile documentare" (p. 7) pentru al X-lea volum din tratatul de *Istoria României*, în curs de elaborare și care va fi consacrat istoriografiei. În al doilea rînd, o lucrare de acest gen marchează un moment de maturitate al istoriografiei noastre și, în același timp, constituie un excelent mijloc de integrare în istoriografia universală.

„Preliminariile" lucrării, *Scurtă privire asupra istoriografiei românești* (pp. 7—20) și o *Notă* (p. 21), pun în evidență viziunea generală a autorilor asupra fenomenului istoriografic, precum și circumstanțele alcătuirii *Enciclopediei*. Se propune, acesta este elementul principal, o periodizare *(Între umanism și luminism ; Istoriografia luministă ; Istoriografia romantică ; Istoriografia romantică a epocii postrevoluționare ; Trecerea de la istoriografia romantică a epocii postrevoluționare la istoriografia pozitivistă ; Curentul pozitivist în istoriografie ; Istoriografia socială ; Începuturile istoriografiei marxiste ; Istoriografia interbelică ; Istoriografia după Eliberare)* care urmează, în general, rezultatele științifice la

[1] Autori : Adolf Armbruster, Dan Berindei, Nicolae Bocșan, Ioan Chiper, Eugen Comșa, Florin Constantiniu, Vasile Curticăpeanu, Ludovic Demény, Nicolae Edroiu, Titu Georgescu, Damaschin Mioc, Georgeta Penelea, Constantin Preda, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Teodor, Traian Udrea. Au mai colaborat : Ioan Glodariu, Viorica Pervain, Șerban Polverejan, Mircea Țoca, Vasile Vesa.

[2] *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, Editura „Dacia", 1970.

care s-a ajuns pînă în momentul de față. Fiecare „perioadă" este caracterizată pe scurt (concepție, metodă) și fixată cronologic.

După *Prescurtări ale titlurilor de reviste* (pp. 23—25), intrăm în partea consacrată istoricilor, „cea mai mare și definitorie pentru conținutul lucrării" (p. 21), intitulată *Personalități* (pp. 27—354). Fiecare prezentare are patru puncte : I. *Date biografice ;* II. *Scurtă caracterizare* a operei, uneori a concepției despre istorie ; III. *Bibliografie selectivă* (cuprinde principalele scrieri) și IV. *Bibliografie referitoare la personalitate.* Pentru istoricii în viață au fost considerate datele de pînă la începutul anului 1976 (vezi *Nota,* p. 21). Să observăm că dicționarul istoricilor (pentru că ne aflăm în fața unui dicționar) este selectiv și că el cuprinde specialiști și din alte domenii, cum ar fi istoria literaturii, artei, științei, medicinii etc.

În completare, autorii *Enciclopediei* ne oferă cîteva părți-surpriză. Mai întîi, cea consacrată *Instituțiilor* (p. 355—391), care cuprinde informații indexate în 13 rubrici : 1. *Numele și adresa ;* 2. *Organul tutelar ;* 3. *Conducerea actuală ;* 4. *Conducerea în trecut ;* 5. *Scurt istoric ;* 6. *Obiective ;* 7. *Organizare ;* 8. *Activități principale ;* 9. *Instrumente de lucru ;* 10. *Publicații ;* 11. *Colaborare cu alte instituții ;* 12. *Titlurile pe care le acordă ;* 13. *Bibliografie referitoare la instituție.* Găsim, altfel, date foarte utile, referitoare la asociații, cabinete, centre, comisii, arhive, facultăți, institute, cvasitotalitatea muzeelor de istorie din țară etc., nu numai pentru specialiști, dar pentru o gamă foarte diversă de amatori, de la elevi și studenți, pînă la turiști.

Partea a treia, *Izvoare* (pp. 393—422), conține colecțiile de documente referitoare la istoria patriei, uneori cu o sumară prezentare a cuprinsului fiecărui volum. Urmează, în continuare, *Instrumentele de lucru* (pp. 423—434) — o prezentare a bibliografiilor, cataloagelor, repertoriilor de care dispunem, apoi *Periodicele* (pp. 435—461) — publicațiile istorice românești din trecut și de azi și, în sfîrșit, *Sintezele* (pp. 463—470), care, cu rubrici pentru toate istoriile noastre generale, încheie această lucrare meritorie din multe puncte de vedere.

Ne gîndim că meritul principal al autorilor rezidă în faptul de a ne fi pus la dispoziție această carte, un instrument de lucru foarte prețios pentru fiecare istoric. Acest fapt pozitiv este esențial, indiferent de limitele lucrării, normale dacă avem în vedere noutatea subiectului, eterogenitatea colectivului de autori, lipsa unei experiențe în această problemă. Într-adevăr, autorii au avut de rezolvat probleme foarte grele, între care strîngerea informațiilor probabil că nu a fost cea mai dificilă. Ne mulțumim să evocăm un singur exemplu : rezolvarea, în mod satisfăcător, a unei probleme adesea insolubile (mai ales pentru perioadele de început), a faptului apartenenței cutărui autor la istoriografia românească. Aceasta este considerată la scara întregului teritoriu al României, cuprinzînd, implicit, și manifestările istoriografice ale naționalităților conlocuitoare și delimitările de istoriografiile popoarelor vecine.

În același timp, lucrarea are și importante minusuri. Mai întîi acela al contradicției dintre titlu și conținut : avem în față un dicționar (selectiv !) de istorici, completat cu unele anexe, dar nu o *Enciclopedie a istoriografiei românești.* Această din urmă accepțiune, pentru a se justifica, presupune o tratare mult mai largă, cuprinzînd și elemente de ordin mai general (curente istoriografice, centre principale, școli etc., etc.). Considerînd că aceasta este principala lacună a lucrării, o semnalăm în ideea de a nu fi repetată la o nouă ediție.

Nu se poate trece, apoi, peste modul inegal de prezentare a personalităților și chiar a materialului din celelalte părți. Autorii ne prezintă scuza greutății obținerii informațiilor de la istoricii în viață, precum și erorile subiective inerente ale „alcătuitorilor" (p. 21). Credem, în plus, că o explicație ar fi însăși alcătuirea colectivului de autori. Într-adevăr, nu găsim într-nsul nici un istoric din Iași, oraș cu o contribuție capitală, în trecut și în prezent, la dezvoltarea istoriografiei românești. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît pentru celelalte centre s-a apelat la colaboratori locali. Este un adevăr incontestabil că un istoric ieșean poate cunoaște mult mai bine activitatea istoriografică din acest cel mai vechi oraș universitar din țară. Dar tratarea inegală a istoricilor nu este valabilă nu-

mai pentru cei în viață. Dacă autorii au plecat de la criteriul just (dar nu absolut!) că spațiul acordat fiecărui istoric reflectă nivelul contribuției sale la dezvoltarea științei istorice, atunci erorile de apreciere devin nenumărate. Ca să luăm un singur exemplu: potrivit acestei judecăți simple, Ion Ghica este, prin spațiul sensibil mai întins acordat, mai mare istoric decît D. Cantemir, I. Bogdan, Al. Odobescu, D. Onciul, Const. Giurescu, L. Pătrășcanu, A. Oțetea, Gh. Brătianu sau D. Prodan! Exemplele de inegalități pot fi extinse și la aspectul „calitativ" al prezentărilor, mergîndu-se de la nuanțare, la stilul „telegrafic".

Neprecizîndu-se „nivelul" de la care un istoric era susceptibil să fie inclus în *Enciclopedie*, s-au putut strecura omisiuni, mai mult sau mai puțin explicabile. În categoria omisiunilor „inexplicabile" i-am trece pe istoricii D. Berlescu și V. Russu, primul — un creator de școală, al doilea — autorul unor studii fundamentale de istorie modernă. Ambii au fost în mod cert cunoscuți de autorii acestei lucrări, cea mai bună dovadă fiind faptul de a fi menționați în prezentarea Facultății de istorie-filozofie din Iași.

Dacă ne-am referi la *Scurta caracterizare* făcută fiecărui istoric, în afara inegalităților în prezentare, găsim, uneori, opinii contradictorii sau interpretări discutabile. Astfel, deși în introducere Ștefan Ștefănescu îl consideră pe stolnicul Constantin Cantacuzino *istoric*, Damaschin Mioc,[1] autorul prezentării acestuia, îl numește *cronicar*. Deosebirea este, desigur, foarte mare și nu putea trece neobservată. Deschidem aici o discuție mai largă. În amintita introducere, Ștefan Ștefănescu fixează începuturile istoriografiei românești în perioada dintre umanism și luminism, prin Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, care marchează trecerea „de la primele scrieri istorice românești, sub forma analelor sau cronicilor... la operele istorice de formație modernă, realizate cu spirit critic", fenomen petrecut „în pragul secolului al XVIII-lea" și anume „reluînd o problemă ce.... frămîntase pe marii cronicari, predecesori ai lor — pe un Grigore Ureche sau Miron Costin — a originii poporului român" (p. 7). Eliminarea din discuție (și din *periodizarea* propusă pentru istoriografia românească) a cronicarilor este nejustificată, atîta vreme cît se recunoaște că scrierile lor au un caracter istoriografic. Scrisul cronicăresc constituie, indiscutabil, o fază (și încă una foarte importantă) a dezvoltării istoriografiei noastre. Pe de altă parte, în cazul lui Miron Costin (mai puțin al lui Grigore Ureche), atributul de cronicar ni se pare că nu se mai poate susține. Umanismul, așa cum s-a observat[2], prin numeroase elemente noi (cultul față de antichitate, locul acordat omului, critica izvoarelor, într-un cuvînt, concepția și metoda istorică), marchează un salt față de producția cronicărească, inaugurînd istoriografia propriu-zisă. Un umanist ca Miron Costin este, din această perspectivă, un *istoric*. Pledează în favoarea acestei afirmații atît aceste considerente de ordin general, cît și opera sa ca atare. *De neamul moldovenilor* este proba de necontestat, care îi conferă lui Miron Costin onoarea de a fi primul mare istoric român. Dacă acceptăm aceste considerente, atunci trebuie, implicit, să revedem *periodizarea propusă pentru istoriografia* românească, care cuprinde, ca o etapă distinctă, cronicile și analele, iar scrisul istoric propriu-zis îl include și pe Miron Costin și, cu unele rezerve, pe Grigore Ureche. Cît privește atributul de „cronicar", conferit stolnicului Cantacuzino, ni se pare, cu atît mai mult, o eroare evidentă. Se impune o atitudine mai fermă față de începuturile istoriografiei românești.

Ne gîndim că o nouă ediție ar trebui să lărgească, cantitativ și calitativ, „anexele" și poate să le includă în corpul propriu-zis al *Enciclopediei*. De asemenea, este de dorit o unificare a limbajului. Deși în *Introducere*, se propun termenii luminism-luminist, Samuil Micu (p. 218) și Gh. Șincai (p. 314) sînt „iluminiști". Alte greșeli mărunte, pe care nu le mai menționăm, aparțin, în cea mai mare parte, tiparului (o erată era necesară).

În sfîrșit, un neajuns important al *Enciclopediei* îl constituie momentul la care autorii își limitează informațiile. Deși declară ca punct terminus începutul

[1] Fiecare prezentare este semnată cu inițialele autorului respectiv.

[2] Între alții, de către Pompiliu Teodor, unul din coautorii acestei *Enciclopedii*, în *Op. cit., Introducere*, p. XIV—XXI.

anului 1976, în fapt, pentru majoritatea istoricilor în viață, datele ating nivelul anului 1972. Ținînd cont că lucrarea a fost tipărită spre sfîrșitul anului 1978, ea apare, din capul locului, ca informație, depășită. Numai în cazul cîtorva istorici referințele sînt, într-adevăr, „la zi". O nouă ediție ar trebui să țină seama de această depășire rapidă a unui anumit stadiu istoriografic, scurtînd pe cît posibil intervalul „tehnic" al tipăririi.

Cu toate aceste observații, *Enciclopedia istoriografiei românești* constituie un eveniment în activitatea istoricilor noștri. Cu atît mai mult trebuiesc subliniate meritele acestui început, cu cît ideea perfectibilității este menționată expres de către autori. Acesta, dealtfel, a fost și scopul modestei noastre prezentări.

M. Cojocariu

„Synthesis. Histoire littéraire comparée", V, 1978, 326 p.

Cel de-al V-lea număr din „Synthesis", buletinul Comitetului național român de literatură comparată, însumează un mănunchi de studii și note bibliografice semnate de prestigioase nume de exegeți din țară și de peste hotare și publicate, în cea mai mare parte, în limba franceză, dar și în germană, engleză și rusă. Sumarul ne dezvăluie maniera în care este structurată revista: partea cea mai consistentă cuprinde studii de istorie literară și de istorie a culturii; „Eminesciana" oferă două paralele stabilite de Emil Manu și Dumitru Tiutiuca între opera clasicului român și aceea a autorilor „Florilor răului" și a „Divinei Comedia"; rubrica „traduceri" înmănunchează note pe marginea unor tălmăciri ale poemelor lui Eminescu și ale prozei sadoveniene în limba engleză, ale poeziei lui Lucian Blaga în limba rusă și a romanului „Culorile sîngelui" de M. Diaconescu în limba germană; „cronica" cuprinde o succintă dare de seamă privind reuniunea de la Londra a biroului Asociației internaționale de literatură comparată, semnată de reputatul critic și istoric literar Zoe Dumitrescu-Bușulenga, urmată de o listă a lucrărilor românești de literatură comparată apărute în limbi străine; în „notițele bibliografice" găsim recenzii semnate de Al. Duțu, Al. Philippide, M. Angelescu, C. Velculescu, Ad. Marino etc.; revista se încheie cu prezentarea sumarului cîtorva reviste românești de istorie și teorie literară și de istorie.

Seria studiilor este deschisă de cunoscutul istoric literar George Ivașcu, care face un bilanț al stadiului criticii literare românești, subliniind în același timp rolul impactului acesteia în finalitatea cunoașterii mutuale a culturilor.

Paralela stabilită între comparatiștii D. Popovici și T. Vianu în studiul Ecaterinei Țarălungă se sprijină pe analiza diferențelor dintre cei doi autori, diferențe rezultînd din formația științifică și a ariilor de investigație respective. Dar dincolo de deosebiri, ei sînt alături prin conștiința importanței comparativismului pentru cultura noastră, ca și prin eforturile de a defini această disciplină. Autoarea detaliază asupra punctelor lor de contact, a manierei de a aborda fenomenul literar, a elementelor noi, cum ar fi perspectiva mobilă din partea cercetătorului care nu se situează numai într-un punct fix al emițătorului de influențe ci și în cel al receptorului. Cît despre aria de investigare, autoarea arată că centrul de gravitate cade pe fenomenul românesc, uneori sub forma aspectelor particulare, al studiului unei probleme aplicate pe un singur scriitor, dar cel mai adesea fiind în atenția celor doi critici fenomenul cultural într-o perspectivă diacronică, ceea ce nu exclude însă interesul lor pentru alte arii culturale. Metodele de investigare comparatiste, printre care studiul izvoarelor, al motivelor, sînt disecate minuțios, urmărindu-se demersul logic utilizat în mod propriu de fiecare dintre criticii analizați.

Punctele de contact între concepțiile estetice, critice și culturale ale lui Titu Maiorescu și Matthew Arnold sînt relevate și argumentate de Anca-Maria Protopopescu pe baza principalelor lor studii, a similitudinilor lor temperamentale și a scopurilor avute în vedere. Excluzînd din capul locului posibilitatea vreunei influențe dinspre Matthew Arnold către Maiorescu, autoarea arată că explicarea genezei interferențelor de concepție trebuie căutată într-un anume moment de

sincronism cultural de la sfîrșitul secolului al XIX-lea între două literaturi naționale cu contacte pe plan social și ideologic.

Abordînd tema diacroniei și structurii în cadrul teoriei istoriei literare, Eva Kushner din Montreal face o trecere în revistă a principalelor direcții în care s-a dezvoltat teoria amintită, punînd în discuție pe cei mai de seamă reprezentanți ai acestor direcții.

Mihaela Paladi încearcă să releve concordanțele între transpunerile muzicale ale tragediei shakespeariene „Romeo și Julieta" datorate lui Berlioz, Ceaikovski și Prokofiev. Autoarea surprinde o mișcare în crescendo și descrescendo a piesei, tipar ce corespunde de fapt cu mersul normal al genului spre momentul culminant și, respectiv, spre deznodămînt, reliefînd o frecvență a imaginilor sugerînd lumina în momentul ascensional și a celor care sugerează întunericul, noaptea, în momentul opus.

Studiul lui Alain Bourgeois din Paris își propune să demonstreze, bazîndu-se pe text dar și pe argumente de altă natură, că personajul eponim al dramei „Othello" ar fi fost negru. Deși recursul la text este cel mai adesea revelator, exemplele abstrase pot fi supuse interpretărilor, fiind vorba în majoritatea cazurilor de figuri de stil proprii limbajului figurat poetic. Celelalte argumente aduse în sprijinul susținerii ipotezei menționate sînt speculații pe marginea originii declarate a personajului shakespearian, exegetul francez servindu-se de nuvela lui Giraldo Cinthio, izvor din secolul al XIV-lea al dramei în discuție, de „Latin-English Dictionnary", publicat de sir Thomas Elyot între 1538 și 1545, și de o piesă de teatru a lui Chrétien des Croix, aproape contemporană cu cea a titanului de la Stratford-on-Avon, pentru a dovedi că în Anglia și în celelalte țări din occidentul Europei negrii erau desemnați prin apelativul de „mauri".

În amplul studiu privind rolul voievodului în structurarea culturală a orașelor din Țara Românească la mijlocul secolului al XVII-lea, Pavel Chihaia prezintă o frescă completă a aspectelor mai importante de ordin cultural din statul românesc dintre Carpații Meridionali și Dunăre. În prima parte a articolului se arată că transformarea unor așezări rurale în centre orășenești s-a datorat îndeosebi dezvoltării lor economice și diviziunii sociale a muncii și nu poziției acestor așezări la întretăierea principalelor drumuri comerciale, așa cum încercau să demonstreze istoricii mai vechi. După o prezentare a stadiului organizării economice și sociale, autorul apreciază că spre deosebire de Occident, al cărui oraș adăpostea o clasă unică, orașul românesc din secolul al XVII-lea reproduce, la proporții reduse, însăși structura socială a statului. După mănăstiri, orașele devin în secolul amintit focare de cultură, propagatorii acesteia aparținînd îndeosebi clasei boierești participante la viața publică. Se presupune că au existat anumite forme de școală pentru demnitari, funcționari de curte, negustori și meșteșugari, pictori și cioplitori în piatră. Unii principi — ca Matei Basarab și Vasile Lupu — au fost adevărați mecenați, inițiind înființarea de tiparnițe și colegii, precum și construirea de biserici și de alte edificii. Încurajarea literaturii religioase slavone era menită să contrabalanseze ofensiva prozelitismului calvin, propagarea acestei literaturi fiind în spiritul solidarității spirituale cu popoarele balcanice subjugate de turci. Făcînd bilanțul traducerilor după lucrările medievale occidentale, al poemelor alegorice inserate în opere cu caracter religios, a anumitor elemente stilistice și decorative din arhitectura laică și ecleziastică, ca și de pe piese de orfevrărie și de pe monumente funerare, P. Chihaia demonstrează convingător că elemente din marile curente ale culturii occidentale, succedate în apusul Continentului pe spațiul unei jumătăți de mileniu, se întîlnesc și în cultura românească de la mijlocul secolului al XVII-lea, asimilarea lor găsindu-și explicația în conștiința necesității unui sincretism creator.

Schița comparatistă a lui Maxime Gaume din Saint-Etienne asupra pastoralei literare din secolul al XVI-lea și de la începutul secolului următor evidențiază schema convenționalismului genului pastoralei cu exemplificări din literatura spaniolă, franceză și italiană, cu apropierile și disocierile de rigoare. Partea a doua a studiului este consacrată pastoralei franceze, situată la confluența a două orientări, spaniolă și italiană, cu influența predominantă a celei din urmă. Trăsăturile ei originale sînt detașate din analiza capodoperei genului — „L'Astrée"

a lui Honoré d'Urfé. Căutînd explicații de ordin istoric pentru diferențele de conținut și de formă între pastorala franceză, pe de o parte, și cea italiană și spaniolă, pe de altă parte, criticul sugerează posibile cercetări ale genului în vestul Europei în secolele XVI—XVII în vederea elaborării unui studiu sintetic.

Raia Zaimova din Sofia se ocupă de istoria bulgară oglindită în teatrul didactic francez din secolul al XVII-lea, prilej cu care schițează anumite aspecte din activitatea teatrală a colegiului iezuit din Clermont. Din repertoriul său sînt citate trei piese avînd ca subiect convertirea bulgarilor în vremea primului țarat. Autorii lor — rămași anonimi, dar care se presupune că erau profesori ai colegiului — au folosit ca izvoare de informare relatările unor binecunoscuți cronicari medievali : Sigebert, Zonaras și Regino. Interesul manifestat de iezuiți pentru istoria Bulgariei este posibil să fie în legătură cu propaganda catolică inițiată în Peninsula Balcanică chiar în perioada compunerii lucrărilor dramatice menționate.

Problema elementelor de baroc în istoriografia românească de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și prima parte a secolului al XVIII-lea constituie obiectul investigațiilor științifice ale Cătălinei Velculescu. Apariția lor se datorează contactelor permanente ale Țărilor române cu regiunile învecinate, realizate fie prin vizitele românilor în Occident, fie prin prezența călătorilor străini în spațiul carpato-dunărean. Exemplificările sînt făcute nu numai din literatura istorică, ci și din sfera arhitecturii, sculpturii, picturii murale, broderiei etc., relevîndu-se originalitatea barocului românesc, rezultat al evoluției „sui generis" din contactul direct cu elementele orientale asociate cu sugestiile venite pe diferite căi din barocul occidental. Materialul luat în discuție servește autoarei la demonstrarea specificității barocului românesc, pentru care propune găsirea unui alt termen menit să sugereze mai pregnant particularitatea sa.

În studiul consacrat criticii făcute cartesianismului de Giambattista Vico, René Gentils din Saint-Etienne pornește de la examinarea metodei lui Descartes, evidențiind apoi disocierile ce apar între sistemele celor doi folozofi. În numele experienței asupra naturii umane, gînditorul napolitan refuză imaginea omului dual propusă de Descartes. Totodată, individualismului abuziv cartesian el îi opune o întoarcere la realitate, iar viziunii statice o filozofie dinamică, a acțiunii.

Cercetările efectuate în arhivele și bibliotecile transilvănene de Iacob Mîrza au fost foarte fructuoase pentru relevarea circulației operei lui Voltaire în interiorul arcului carpatic în cursul secolului al XVIII-lea, adică chiar în timpul vieții marelui scriitor, filozof și istoric francez. Depistarea lucrărilor aflate în bibliotecile Batthyaneum din Alba Iulia, Brukenthal din Sibiu, a celor din Tîrgu Mureș, Arad etc., ca și în cele particulare ale unor personalități culturale transilvănene, precum și cercetarea cataloagelor anumitor librari și tipografi, dovedește larga răspîndire a scrierilor lui Voltaire, atît în original, cît și în traduceri, în întreaga Transilvanie. În treacăt este atinsă și problema pătrunderii acestor scrieri și în Moldova și Țara Românească.

Lucrările cu caracter literar ale lui Dinicu Golescu și tradițiile retoricii românești fac obiectul investigațiilor lui Mihail Diaconescu, care se înscriu în seria studiilor similare despre opera înaintașului literaturii noastre moderne. Opera sa literară a rezistat timpului datorită originalității și formei sale elevate, reclamînd tangențe cu spiritul Academiei bucureștene de la Sf. Sava, unde a existat o veche tradiție a promovării retoricii ca disciplină de învățămînt cerută de imperativele epocii.

Stabilirea unei paralele între Schiller și Bălcescu l-a preocupat pe Andrei Corbea, care ia în discuție principalele lor lucrări istorice „Istoria războiului de treizeci de ani" și, respectiv, „Românii sub Mihai Voievod Viteazul". Alegerea ca temă a investigațiilor celor doi scriitori și istorici a unor evenimente politice de mare însemnătate, cu ample consecințe pe multiple planuri, precum și a unor personalități deosebite, ca Wallenstein și Mihai Viteazul, nu este considerată întîmplătoare, ci se datorează dorinței de a oferi contemporanilor exemple semnificative ale luptei înaintașilor pentru realizarea marilor idealuri naționale, actuale și în perioada elaborării lucrărilor.

Un documentat studiu despre difuzarea operei lui Balzac în România publică Angela Ion. Este fixat momentul pătrunderii, în versiune originală, dar și cel

al primelor traduceri, făcute sub semnul imperativelor morale și nu după criteriul importanței de către personalități ca Ion Heliade Rădulescu și Mihail Kogălniceanu, avansîndu-se totodată ideea că activitatea de traducere a operei lui Balzac nu coincide total cu procesul de asimilare al romanului balzacian de către literatura română, în domeniul traducerilor înregistrîndu-se o rămînere în urmă. Aserțiunea se sprijină pe demonstrarea reciprocei, adică prin analiza operelor originale românești care dovedesc asimilarea tehnicii balzaciene, cum ar fi romanele lui M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu, N. Filimon, I. Ghica, G. Călinescu etc., a dramatizărilor după romanele scriitorului francez, precum și prin referințele de mai tîrziu făcute de prestigioase reviste de critică și istorie literară care reliefează maniera originală de asimilare a modelului balzacian pentru a obține opere puternic marcate de personalitatea culturii românești.

În articolul privind Tolstoi și contemporaneitatea, Tatiana Nicolescu scoate în evidență actualitatea și interesul mereu viu pe care îl suscită, în pofida trecerii anilor, opera clasicului rus. Totodată este relevată influența deosebită a autorului marilor fresce „Război și pace" și „Anna Karenina" asupra romanului european, inclusiv a celui românesc.

Comunicarea susținută la Paris de Adrian Marino la Colocviul internațional dedicat personalității lui F. T. Marinetti din vara anului 1976, inserată în paginile revistei „Synthesis", este de fapt, după propria expresie a autorului ei, o mică „saga" a futurismului românesc. Ad. Marino insistă asupra primelor contacte dintre Marinetti și alți reprezentanți ai futurismului occidental cu avangarda românească prin traduceri, ecouri, influențe, receptare de idei, dezvăluind totodată și relațiile directe, personale, ale lui Marinetti cu România. Reviste ca „Viața Nouă", „Ramuri", „Democrația", „Integral" etc., critici, scriitori — dintre care cel mai de seamă a fost Al. Macedonski — au contribuit la propagarea ecourilor futuriste spre peisajul cultural românesc.

Nicolae Balotă face o scurtă trecere în revistă a răspîndirii operei lui Rainer Maria Rilke în România, îndeosebi prin intermediul traducerilor și al lucrărilor de critică literară. Sînt relevate în acest sens preocupările de popularizare a creației marelui poet avute de Lucian Blaga, I. Pillat, Al. Philippide, Dan Botta, Mihai Ralea, E. Jebeleanu etc.

Raporturile culturale româno-cehoslovace sub aspectul particular al difuzării romanului românesc în Cehoslovacia perioadei interbelice au fost cercetate și date la iveală de Alexandra Toader. Autoarea arată că, deși manifestarea interesului pentru proza românească a survenit destul de tîrziu — interes exteriorizat prin traducerile operelor lui L. Rebreanu, Camil Petrescu, V. I. Popa, M. Sadoveanu etc. — creațiile scriitorilor români, remarcabile prin calitatea și originalitatea lor, au avut înrîuriri asupra tematicii literaturii cehe, al cărui orizont l-au lărgit.

Criticul belgian Ralph Heyndels inițiază o discuție asupra teoriei romanului propusă de Lucien Goldmann, discuție ce nu implică evident numai afinități, ci mai cu seamă opusul lor, și anume analiza contradicțiilor interne, disocierile ce apar între gîndirea lui Goldmann și izvoarele sale, G. Lukàcs și R. Girard.

Parcurgînd studiile reunite în „Synthesis" remarcăm accentul prioritar spre ancorarea realităților culturale românești în peisajul civilizației continentale și spre precizarea raporturilor bilaterale stabilite între curente sau personalități culturale europene cu acelea din România. Comitetul de redacție al revistei s-a preocupat și de data aceasta de asigurarea colaborării unor specialiști prestigioși sau în pragul afirmării, reușind astfel să-i confere un nivel elevat. Pe de altă parte, varietatea temelor abordate integrează revista în discuție în rîndul periodicelor cu aderență atît la specialiști cît și la publicul mai larg.

Michaela Spinei

Ilfov — File de istorie, București, 1978, 60 p.

Apărut sub egida Muzeului de istorie al județului Ilfov, cu sediul la Giurgiu, prezentul volum se circumscrie întru totul caracterului publicațiilor editate de instituțiile din rețeaua noastră muzeistică. Departe de a reprezenta o scădere

de ordic valoric — precizare aproape inutilă dealtfel — orientarea preocupărilor în sensul cercetării unor aspecte de istorie regională, conform profilului celor mai multe muzee din țara noastră, și-a arătat demult roadele, în domeniul investigației istorice. O astfel de constatare a rezultat în nenumărate ocazii, mai ales în ipostaza orientării menționate ca activitate planificată și dirijată, unghi de vedere din care volumul scos de muzeul giurgiuvean constituie un argument convingător. O dovedește sumarul său, bogat, variat, de real interes științific, întrunind rezultatele cercetărilor unui mare număr de istorici, unii localnici, alții din centre situate în afara județului, cercetări care vin însă, în genere, cu interesante aspecte de istorie ilfoveană.

Cinci sînt rubricile care formează sumarul volumului supus atenției. Patru dintre ele sînt dedicate istoriei — *I, Arheologie și istorie veche a României; II, Istoria evului mediu; III, Istoria modernă; IV, Istoria contemporană;* — fiind organizate, cum se poate constata, după cunoscutul principiu al succesiunii epocilor istorice, adoptat de majoritatea publicațiilor de specialitate de la noi. Cît privește al cincilea capitol, acesta conține studii de etnografie a județului Ilfov, sau mai larg, a județelor din Cîmpia Română.

Întrucît dincolo de oricare considerații inventarul titlurilor adunate laolaltă constituie elementul cel mai definitoriu, iată cuprinsul rubricilor enunțate:

Prima însumează patrusprezece studii, după cum urmează: Eugen Comșa, *Date cu privire la evoluția culturilor neolitice de pe teritoriul județului Ilfov;* Done Șerbănescu, George Trohani, *Cercetări arheologice pe valea Mostiștei;* Constantin Isăcescu, Dumitru Burlacu, *Noi descoperiri arheologice în zona Giurgiu;* Viorica Enachiuc-Mihai, *Descoperiri arheologice în județul Ilfov;* Silvia Marinescu-Bîlcu, *Relații între culturile Precucuteni și Gumelnița;* Augustin Ulanici, *Date noi privind epoca bronzului în lumina săpăturilor arheologice de la Grădiștea, județul Ilfov;* Vasile Boroneanț, *Considerații asupra locuirii getice de la Giurgiu-Malu Roșu;* Radu Florescu, *Opus Caespiticum în Cîmpia Română;* Gheorghe Bichir, *Autohtoni și migratori în secolele II—III e.n. în județul Ilfov;* Dumitru Berciu, Bucur Mitrea, *Unele date privind necropola de la Oinacu, Giurgiu;* Bucur Mitrea, *Contribuții la problema formării poporului român: necropola din secolul al VIII-lea de la Izvoru — Giurgiu;* Maria Comșa, *Tipuri de locuințe din secolele VII—X din sudul Munteniei;* Dan Căpățînă, Gabriela Iavorschi, *Cercetările arheologice de la cetatea lui Mircea cel Bătrîn de la Giurgiu — campaniile 1976—1977 — raport preliminar;* Karol König, Dan Căpățînă, Sergiu Iosipescu, *Raport preliminar asupra sondajului arheologic efectuat la curțile brîncovenești de la Obilești — Valea Argovei.*

Rubrica a doua cuprinde treisprezece comunicări: Gheorghe Poenaru Bordea, Corneliu Popa, *Noi date numismatice privind prezențele bizantine în Cîmpia Română în secolele IX—XI;* Octavian Iliescu, *Monede bizantine din secolele XII—XIII găsite la Dunărea de Jos;* Done Șerbănescu, Laurenția Georgescu, *Necropola feudală de la Oltenița;* Laurenția Georgescu, *Contribuții la cunoașterea populației medievale din centrul Cîmpiei Române în lumina cercetărilor de la Buftea — Ilfov;* Panait I. Panait, *Considerații privind demografia teritoriului ilfovean în secolele XV—XVI;* Radu-Ștefan Ciobanu, *Cetatea medievală Giurgiu de la Mircea cel Bătrîn la Vlad Țepeș;* Aristide Ștefănescu, *Un lăcaș de piatră ridicat în secolul al XVI-lea în vatra satului Mănești — Buftea;* Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului în secolul al XVI-lea;* Valeriu Veliman, *O condică turcească referitoare la populația nemusulmană din Giurgiu și împrejurimile sale la sfîrșitul secolului al XVII-lea;* Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificației de la Comana;* Dalila Lucia-Aramă, *Cea mai veche bibliotecă particulară din județul Ilfov;* Lizica Papoiu, *Bătălia de la Comana, decembrie 1769;* Nicloae Copoiu, *Locul orașului Giurgiu în tradiția vieții de stat autonome și independente a românilor.*

Capitolul consacrat istoriei moderne conține cele mai multe materiale — 27 — majoritatea prilejuite de sărbătorirea centenarului independenței patriei: Ion Radu Mircea, *Cîmpia Dunării la începutul secolului al XIX-lea (transformări demografice și economice);* Elena Georgescu, *Mișcarea culturală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, factor important în*

lupta poporului român pentru unitate și independență; Constantin Șerban, *O descriere puțin cunoscută a județului Ilfov din ajunul revoluției de la 1821*; Ioana Constantinescu, *Populația județului Ilfov după catagrafia din decembrie 1819 — ianuarie 1820*; Maria Grigoruță, *O hartă mai puțin cunoscută a raialei Giurgiu*; Ion Ionașcu, *Știri inedite relative la orașul Giurgiu din vremea retrocedării raialei (1829)*; Radu Ciuceanu, *Mișcări revoluționare pașoptiste în orașul Giurgiu*; Paraschiv Marcu, *Activitatea comisarilor de propagandă din județul Vlașca în timpul revoluției de la 1848*; George Trohani, *Cîteva reprezentări ale „luptei de la Oltenița" din 1853*; Elena Pălănceanu, *Poziții înaintate ale locuitorilor din Giurgiu în epoca Unirii (1861—1865)*; Mircea Dumitriu, *Rolul lui Mircea Mălăieru în timpul evenimentelor premergătoare Unirii Principatelor și după alegerea lui A. I. Cuza ca domnitor*; Nicolae Vasilescu-Capsali, *O figură giurgiuveană mai puțin cunoscută — Petrache Peretz*; Nicolae Ciachir, *Unele aspecte inedite privind școala ce funcționa pe moșia din Clejani — Ilfov a maiorului Mișu Anastasievici*; Emil Păunescu, *Date mai puțin cunoscute despre orașul Giurgiu la 1877*; Ion Șendrulescu, *Aspecte mai puțin cunoscute privind contribuția populației din județele Ilfov și Vlașca la războiul pentru independență*; Cornel Scafeș, Constantin Căzănișteanu, *Sprijinirea războiului de independență de către masele populare din județul Ilfov*; Vasile Manole, *Incălcări ale granițe dunărene comise de turci în ajunul și în timpul războiului de independență (1876—1877)*; Ionel Gal, *Izvoare străine despre războiul pentru independență*; Sanda Racoviceanu, *Informații despre Giurgiu în arhivele belgiene*; Eugenia Ciocan, *Documente germane despre orașul Giurgiu în timpul războiului de independență*; Ieliță Gămulescu, *Aspecte ale relațiilor României cu Serbia și cu Bulgaria în lupta pentru cucerirea independenței*; Elena Ciucă, *Mărturii documentare privind răscoala din 1888 în județul Ilfov*; Constantin Velichi, *Despre activitatea culturală a emigrației bulgărești în România*; Nicolae Ajităriței, *Mărturii documentare despre cauzele și desfășurarea răscoalei din 1907 în județul Ilfov*; Traian Lungu, *Considerații asupra răscoalei din 1907 în fostul județ Vlașca*; Vasile Alexandrescu, *Acțiuni de luptă pe teritoriul județului Ilfov în timpul primului război mondial*; Cornelia Apostol, *Giurgiul în cadrul unor momente privind lupta pentru înfăptuirea statului național român.*

În ceea ce privește a patra rubrică, aici sînt reunite următoarele materiale: Gheorghe I. Ioniță, *Ideile unității naționale, independenței și suvernanității patriei reflectate în Programul Partidului Comunist Român*; Ioan Cocuz, *Contribuția bucovinenilor la desăvîrșirea unității statului național român*; Nicolae Chipurici, *Libertatea și independența țării în conștiința și faptele mehedințenilor. Aspecte din anii 1916—1918*; Constantin Safta, *Lupta forțelor democratice, în frunte cu P.C.R., pentru consolidarea independenței și suveranității țării*; Maria Marin, *Din activitatea de organizare în sindicate a muncitorilor din Giurgiu în perioada crizei economice generale (1929—1933)*; Petre Dache, *Aspecte privind dezvoltarea industriei bucureștene și ilfovene în anii 1934—1938*; Alexandru Nastovici, *Aspecte din lupta antifascistă a maselor populare din județul Ilfov în anii dictaturii militaro-fasciste*; Mihail Retegan, *Aspecte ale stării de spirit a populației civile și militarilor de pe teritoriul județului Ilfov în perioada 1941—1944*; Aurel Lupașteanu, *Episoade eroice din lupta militarilor români în timpul insurecției armate antifasciste din august 1944 pe cuprinsul actualului județ Ilfov*; Alexandru Duțu, *Intercepții de comunicații în județul Ilfov în timpul insurecției din august 1944*; Crăciun Ionescu, *Luptele pentru alungarea trupelor hitleriste din Giurgiu în august 1944*; Doina Smîrcea, *Din activitatea Comitetului județean al P.C.R. București (Ilfov) pentru atragerea țărănimii la lupta revoluționară*; Constantin Safta, Eugen Simion, *Acțiuni ale comitetelor țărănești din fostul județ Ilfov în perioada luptei pentru instaurarea regimului democrat-popular*; Traian Udrea, *Participarea maselor populare ilfovene la lupta pentru putere revoluționar-democratică în România (septembrie 1944—1945).*

Se impun unele observații de primă vedere la sfîrșitul enumerării de față, nu înainte însă de a menționa că după rubrica *Etnografie*, care cuprinde unsprezece studii, volumul dispune și de o listă de abrevieri bibliografice.

O primă observație este aceea că articolele adunate de publicația giurgiuveană nu sînt însoțite de necesarul rezumat într-o limbă de circulație. Or, acesta este un element indispensabil oricăror apariții în literatura de specialitate, inclusiv comunicărilor ocazionate de sesiunile științifice, cum par a fi studiile prezente.

De semnalat apoi numeroasele nepotriviri — probabil din cauza tipografiei — între partea fotografică și textele explicative — ca la rubrica *Etnografie*, de pildă — fapt ce alterează buna calitate a reproducerilor.

A treia observație se referă la o constatare valabilă și în cazul altor publicații, respectiv posibilitatea apariției studiilor în mai multe reviste deodată. Se poate aprecia că această practică, ilustrată aici de articolul lui Gh. I. Ioniță — apărut și în *Sargetia*, XIII, 1977 și în *Revista Muzeelor*, 5, 1977, — este în multe situații discutabilă, ea prejudiciind intențiile bune ale revistelor.

De subliniat, în sfîrșit, formularea uneori prea generală a unor titluri, lucru întîlnit și în volumul de față, mai ales la prima rubrică.

Tudor Rățoi

DEIR EL-BAHARI I, M. MARCINIAK, *Les inscriptions hiératiques du Temple de Thoutmosis III*, Varsovie, PWN — Edition Scientifique de Pologne, 1974, 266 p. + 92 pl. cu fotografii.

Lucrarea a apărut sub egida *Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Academie Polonaise de Science* și *Centre Polonais d'Archéologie Méditerranéenne dans la République Arabe d'Égypt au Caire*.

Deir el-Bahari se situează pe malul stîng al Nilului, în fața Karnakului, desemnînd centrul necropolei tebane. Stațiunea este cunoscută mai ales datorită templului funerar al reginei Hatsepsut (1504—1484 î.e.n.). Foarte aproape de acesta se găsesc templele lui Mentuhotep I (2060—2010 î.e.n. și Tutmos III (1504—1450 î.e.n.).

În anul 1961, la cererea Serviciului de antichități egiptene, Centrul polonez de arheologie mediteraneană și-a început lucrările de restaurare la templul reginei Hatsepsut. Cu prilejul primei campanii de săpături (pentru cele șase campanii și componenții misiunii, cf. J. Lipinska, *The Temple of Tuthmosis III*, Architecture, Warsaw, PWN, 1977, pp. 9—10) a fost descoperit templul lui Tutmos III, plasat între templele lui Hatsepsut și Mentuhotep I. În urma lucrărilor întreprinse de egiptologii polonezi au fost scoase la lumina zilei numeroase obiecte: fragmente de coloană, arhitrave, statui, sarcofage, un fragment de papirus hieratic etc.

Dintre aceste descoperiri, în cazul de față, o importanță primordială au coloanele, pe care au fost scrise circa 500 de inscripții hieratice cu cerneală neagră sau albastră. Aceste inscripții fac parte din rîndul graffitilor, fiind prea puțin studiate pînă acum (pp. 16—17). Unele din ele au fost deja editate de M.M(arciniak) în revistele BIFAO și Études et Travaux (v. p. 15, nota 9). Din păcate nu toate inscripțiile provenite de la Deir el-Bahari s-au păstrat într-o stare de conservare acceptabilă (cel puțin lisibilă); acest fapt determinîndu-l pe M.M. să includă în *Catalogul* lucrării sale numai 142 dintre ele (p. 15).

Les inscriptions... are drept scop „avant tout de rendre accesible ce matériel pour des recherches philologiques" (p. 1).

Monografia conține următoarele capitole: *Avant-propos* (pp. 1—3), *Abreviations-Bibliographie* (pp. 4—12), *Introduction* (pp. 13—19), *Les formules* (pp. 20—29), *Les textes et leur contenu* (pp. 30—36), *Datation* (pp. 37—42), *Le culte populaire d'Hathor a Deir-el-Bahari* (pp. 43—53), *Le catalogue* (pp. 54—158), *Indices* (pp. 159—170), *Liste des signes hiératiques* (pp. 173—266) și 92 de planșe cu fotografii și textul rescris al fiecărei inscripții.

Prin structura sa, lucrarea ne oferă o viziune foarte sugestivă asupra graffitiilor de la Deir el-Bahari, considerate ca fiind însemnări ale pelerinilor

și vizitatorilor ocazionali veniți la sanctuar, pentru a prezenta omagiile lor zeului sau zeiței venerate — în special zeiței Hator (pp. 15, 43—53). Importanța acestui gen de inscripții de la Deir el-Baḥari rezidă tocmai în faptul că pentru prima dată s-au descoperit la un loc un număr atît de mare aparținînd aceleași epoci (pp. 15—16).

M.M. consideră că este necesar să divizăm ansamblul lor în două grupe mai mari : 1) inscripții care folosesc una sau mai multe formule (ex. inscripția No. 1, pp. 55—57, pl. I și I/A ; No. 2, pp. 57—59, pl. II și II/A etc.), 2) inscripții care menționează numele și titulaturile pelerinilor, eventual cu o scurtă frază prezentînd personajul (ex. inscripția No. 111, p. 142, pl. LXXVI, 1 și LXXVI A.1) (pp. 17—18).

Anul egiptean cuprindea mai multe zile de sărbători, legate de calendar, de viața agricolă etc. și mai ales de ceremoniile religioase. Sărbătorile morților aveau un caracter particular, în timp ce pelerinajele anuale ale marilor divinități reprezentau manifestări de ordin național. La Teba, care ne interesează în cazul de față, amintim în special sărbătorile lui *Opet* și a *Văii*, prima constînd din vizita lui Amon din Karnak la „Haremul său din sud" (Luxor), a doua fiind o sărbătoare a necropolei tebane (cf. M. Marciniak, *Encore sur la Belle Fête de la Vallée*, Études et Trav., V/1971, (pp. 54—64). Cu prilejul acestor vizite pelerinii ne-au lăsat o mulțime de inscripții alcătuite pe baza unor formule (v. pp. 20—29) ; de altfel aceste inscripții alcătuiesc prima grupă a lui M.M., amintită mai sus, reprezentînd un bogat material de ordin onomastic, topografic, filologic și mai puțin istoric (pentru acest cf. și inscripția No. 17, p. 33, 76 și pl. XVII). Desigur nu toți vizitatorii dispuneau de mijloace necesare lăsării în urma lor a unor asemenea texte, o parte mulțumindu-se doar cu înscrierea numelor și titlurilor. Aceste inscripții alcătuiesc a doua grupă a lui M.M., împărțite în mai multe subgrupe (pp. 28—29). Aceste două grupe formează un întreg, tocmai datorită faptului că reprezintă — unele probleme ne ridică în această clasificare inscripțiile care cuprind numai nume proprii și titluri — o dorință la adresa zeului sau a zeiței venerate, însoțite de un omagiu al pelerinului la adresa acestora (pp. 30—31).

M.M. împarte aceste dorințe în două grupe : 1) de ordin general și 2) detailate și destul de concrete, menționînd că gruparea este destul de dificilă, căci în unele inscripții avem exemple din ambele categorii (p. 30).

Dintre cei care și-au exprimat dorințele fac parte persoane cu un rang politico-social însemnat : vizirul Ḥrj (cu titlul de *imj-r3 njm.t t3tj* v. inscripția No. 51, pp. 105—106, pl. XLI, 2, r. 1), dar majoritatea provin din păturile mai joase ale societății egiptene (nu intenționăm să intrăm în detalii, exemplificînd structura socială a pelerinilor, avînd în pregătire un studiu referitor la acest aspect).

Pe baza analizelor paleografice și lingvistice M.M. consideră că textele provin din timpul dinastiei a XX-a (pp. 37—42).

Cele 142 de inscripții, care sînt cuprinse în *Catalog*, sînt transcrise în caractere hieroglifice, adoptîndu-se criteriile stabilite de A. H. Gardiner, *Late Egyptian Stories*, Bruxelles, 1932, p. VII. Pentru fiecare inscripție se indică : coloana pe care se află, mărimea caracterelor, transcrierea hieroglifică și un scurt comentariu care cuprinde completări de texte, omisiuni ale scribilor, nume proprii și epitete unice în inscripțiile egiptene cît și identificări de așezări, locuri etc.

Catalogul nu cuprinde traduceri, lucrarea fiind destinată cunoscătorilor limbii neo-egiptene, iar inscripțiile studiilor filologice. Semnele hieratice sînt catalogate pe baza lucrărilor lui G. Möller și A. H. Gardiner. *Indicele* cuprind *nume proprii* (pp. 159—165), *nume proprii incomplete* (pp. 165—167), în fine o listă cu *titulatura privată* (pp. 167—170) (o constatare : p. 167, *Index*, menționează titlul *it ntr* „părinte divin" pentru inscripția No. 56, r. 2, dar aici apare *ḥm-ntr* „profet") ; în toate cele trei cazuri se utilizează criteriul alfabetic în aranjarea lor. Prezentarea numelor proprii este foarte folositoare pentru studiul onomasticii egiptene antice, mai ales că apar unele nemaiîntîlnite, astfel, spre

ex.: inscr. No. 58, pp. 110—111, pl. XLVII, 1 şi XLVII A, 1, r. 2 îl indică pe:

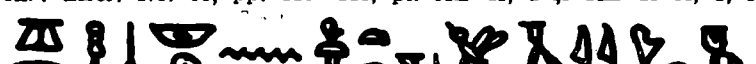

hrj-hb n imn.t.t preot recitator al Vestului ..

M.M., la sfîrşitul lucrării, prezintă 92 de fotografii cu planşe, copiind toate cele 142 de inscripţii, oferind astfel specialistului posibilitatea de a traduce şi pe baza textelor originale (hieratice).

Lucrarea egiptologului polonez constituie o contribuţie însemnată la problematica studiilor graffitiilor prelucrînd un imens material care nu putea fi editat decît în această manieră de altfel ingenioasă. Într-un cuvînt, avem în faţa noastră o monografie monumentală. Primul volum al expediţiei poloneze de la Deir el-Bahari, reprezintă o remarcabilă reuşită a egiptologului M.M. Volumul al doilea din seria Deir el-Bahari, J. Lipinska, *The Temple of Tuthmosis III. Architecture*, Warsaw, PWN, 1977, intenţionăm să-l prezentăm publicului românesc într-un viitor apropiat.

Aşteptăm cu mult interes cel de-al treilea şi în acelaşi timp ultim volum al expediţiei poloneze de la Deir el-Bahari, avînd ca autor tot pe M.M. românesc într-un viitor apropiat.

Miron Cihó

ION MICLEA, *Dobrogea* (Album), Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1978.

Beneficiind de aportul unui colectiv de cunoscuţi istorici ca autori de text, în ordine alfabetică: Ion Bitoleanu, Iosif Colcer, Vasile Drăguţ. Gh. Dumitraşcu, Radu Florescu, Tahsin Gemil, Stan Gligor, Mihai Ieremia, Ion Lungu, Alexandru Maran, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion, Al. Simion-Ştefan, de contribuţia academicianului Emil Condurachi (coordonator principal), a celorlalţi coordonatori: Radu Florescu, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion, de prezentarea artistică a lui Ion Miclea, desene: Dorina Ştefan şi cartografie: Al. Simion Ştefan şi Cătălin Georgescu, albumul Dobrogea realizat de Editura Sport-Turism, depăşeşte cadrul unei simple apariţii, înscriindu-se, după părerea noastră, ca un eveniment editorial. Aprecierea se justifică prin faptul că albumul răspunde nu numai cunoaşterii istorice şi turistice a pămîntului românesc dintre Dunăre şi Mare, dar a fost scos de sub tipar la împlinirea centenarului reunirii judeţelor dobrogene Tulcea şi Constanţa la vechea Românie.

Aşezînd pe prima pagină unul din cele mai profunde texte de exegeză ale secretarului general al partidului, privind importanţa cunoaşterii trecutului poporului nostru, autorii şi-au precizat de fapt dorinţa de a realiza un album care să reflecte „istoria milenară a Dobrogei în toată complexitatea" (p. 18).

După imagini ce redau aspecte din timpul vizitelor de lucru ale tovarăşului Nicolae Ceauşescu în Dobrogea, cititorului îi sînt prezentate în „Cuvînt înainte" (semnat de acad. Emil Condurachi), consideraţii de profundă valoare ştiinţifică asupra locului Dobrogei în istoria poporului nostru.

Cuvîntului introductiv îi urmează amplul studiu „Marile etape ale istoriei Dobrogei" (74 p.) — în care autorii de text s-au străduit şi au reuşit în cea mai mare parte să valorifice şi să prezinte într-o formă cît mai accesibilă cele mai noi rezultate ale ştiinţei istorice referitoare la trecutul şi prezentul străvechii provincii româneşti transdanubiene.

Astfel cititorul mai puţin avizat are posibilitatea să constate că teritoriul Dobrogei s-a integrat armonios, încă din zorile istoriei, culturilor materiale dezvoltate şi în restul teritoriului românesc. Străvechii locuitori ai „acestui colţ de ţară românească" au creat adevărate capodopere cum este „Gînditorul" (şi pe-

rechea sa) „unicat al artei primitive" (p. 22) nu numai din țara noastră după cum se subliniază în text, ci al artei neolitice universale.

Sînt înfățișate, în continuare, și celelalte epoci ale comunei primitive (bronzul și fierul), activitatea tracilor, contactul acestora, mai precis al geto-dacilor, cu coloniști greci stabiliți pe malul vestic al Mării Negre.

Dată fiind importanța ei economico-strategică, Dobrogea va fi prima provincie din contextul teritoriului carpato-pontic care va constitui, după cum bine se precizează, „un post înaintat al expansiunii romane la Dunărea de Jos" (p. 33) și, ne permitem să adăugăm, al romanității orientale. Prin integrarea sa în Imperiul roman și apoi cel bizantin, Dobrogea va intra într-o altă etapă a istoriei sale, relevată pe larg de studiu.

Valurile popoarelor migratoare produc perturbări, stagnări în progresul Dobrogei, dar dovezile arheologice confirmă „simultudinile și paralelismul dintre dezvoltarea istorică a Dobrogei și cea a cîmpiei Dunării" (p. 53).

Dezvoltarea feudalismului, situația internațională complexă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea a determinat reunirea teritoriilor locuite de români, context în care și provincia dintre Dunăre și Mare se integrează, sub glorioasa domnie a lui Mircea cel Bătrîn, Țării Românești.

Deși ulterior Dobrogea a fost încadrată Imperiului otoman, legăturile cu restul teritoriilor locuite de români n-au fost întrerupte, prezența românilor în dreapta Dunării fiind dovedită cu prisosință de onomastică și toponimele consemnate în documentele turcești ale vremii.

În mod cu totul justificat, autorii subliniază că odată cu modificările aduse statutului internațional al principatelor române de Tratatul de la Paris din 1856 „Dobrogea începe să se rupă de sub dominația Imperiului oriental al otomanilor și să se așeze sub influența Europei occidentale, așteptînd să revină la matca ancestrală a statului român" (p. 61).

Evenimentul se va produce după războiul de independență cînd dobrogenii întîmpină autoritățile române „copleșiți de autenticul sentiment al împlinirii vechiilor visuri de libertate, unitate și mîndrie națională" (p. 67). Revenirea firească a Dobrogei la România trebuie socotită, după cum se subliniază și cu această ocazie, „ca fiind a doua etapă a procesului de desăvîrșire a unității de stat a românilor" (p. 67).

Aceste evenimente vor deschide Dobrogei perspectiva unui real progres, cînd, așa după cum reconstituie textul, o politică bine concepută va reintegra vechea provincie românească la viața social-economică a României moderne.

Construirea podului peste Dunăre, refacerea și modernizarea portului Constanța, punerea în valoare a terenului arabil și a pășunilor, realizări ce au impus și o politică demografică corespunzătoare, toate acestea au așezat Dobrogea la locul ei firesc în contextul național.

După prezentarea Dobrogei în timpul primului război mondial, a eroismului cu care armatele române de pe frontul de sud au apărat pămîntul țării, autorii trec în revistă realizările înfăptuite în perioada interbelică. Este perioada în care și între Dunăre și Mare au loc importante lupte de clasă, se afirmă organizațiile Partidului Comunist Român. Sub conducerea acestora, dobrogenii se vor înscrie cu acțiuni eroice, dar și cu jertfe, în ampla mișcare de rezistență antifascistă desfășurată de întregul popor român.

Transformările deosebite realizate în țara noastră în anii socialismului, desigur și în județele Tulcea și Constanța, sînt descrise în paginile textului cu cuvinte de justificată mîndrie patriotică.

Acestui studiu îi urmează, de data aceasta în pagini nenumerotate, succinte descrieri ale principalelor localități, așezări arheologice și turistice din Dobrogea. Fiecare din aceste scurte prezentări sînt urmate de imaginile fotografice care ocupă paginația cea mai mare a lucrării-album.

Fotografiile se remarcă printr-o arie tematică, diversă, prezentînd vestigii arheologice de o deosebită valoare, imagini de locuri, documente, aspecte istorice, dar care din păcate nu sînt așezate nici în ordinea normală prezentării făcute de text nici într-o compartimentare corespunzătoare fiecărei etape istorice.

Deosebit de atractiv sînt prezentate obiectivele turistice de pe litoralul românesc, „Delta Dunării", unde artistul fotograf Ion Miclea face cu prisosință dovada talentului său.

Desigur că aprecieri pozitive s-ar mai putea face asupra lucrării-album, însă parcurgerea cu atenție a textului, a fotografiilor lasă loc și unor observații.

Fără a minimaliza contribuția lui Ion Miclea la alcătuirea albumului, în care noi vedem rodul muncii unui colectiv, nu credem că se justifică așezarea artistului-fotograf ca unic autor atît pe frumoasa supracopertă cît și în interior. Susținem părerea noastră și prin faptul că lucrarea beneficiază, după cum am văzut, de un coordonator principal, ba chiar și de un colectiv de coordonare.

Parcurgînd integral studiul asupra căruia am făcut unele aprecieri mai sus, se poate observa că autorii n-au acordat — după cum era firesc într-o astfel de ocazie — o tratare egală tuturor etapelor istoriei Dobrogei, datele de istorie veche fiind precumpănitoare.

Apreciem, de asemenea, că tratarea etapei formării poporului român ar fi trebuit să scoată în evidență, mult mai pregnant, contribuția și prezența elementului autohton.

Unele formulări din text, e adevărat puține, lasă loc unor semne de întrebare. Iată, spre exemplu, autorii menționează (la pagina 54), orașul Vicina ca fiind în nordul Dobrogei, pentru ca după numai o filă să precizeze că „Vicina a rămas și astăzi neindentificată" (p. 56).

Considerăm, de asemenea, că prea puțin și-a găsit locul în text evoluția flotei românești de la Dunăre și Mare, legăturile economice între Dobrogea și celelalte provincii românești. Se impuneau aprecieri mai largi asupra porturilor dobrogene, în special Constanța.

N-am înțeles de ce autorii au trecut peste momentul 1913, cînd, după cum se cunoaște, în urma păcii de la București, Dobrogea va căpăta o nouă configurație teritorială.

Se impunea (desigur, noi nu vedem în studiu, nici autorii nu și-au propus, realizarea unei monografii) relatări mai ample asupra școlii românești, în general despre cultura din această parte a țării, rolul ce l-au jucat în acest domeniu o serie de personalități născute pe aceste meleaguri sau care și-au legat activitatea de această frumoasă provincie românească.

Privind fotografiile, constatăm din păcate, că nu în toate recunoaștem pe artistul Miclea. Bunăoară „Edificiul cu mozaic. Vedere interioară de ansamblu", nu ni se pare deloc reușită datorită faptului că unghiul ales de fotograf n-a fost cel adecvat. În ceea ce privește fotografiile „Noua arhitectură urbană modernă în Constanța de azi";... „un nou cartier în partea de nord a orașului" (dreapta) și „Arhitectura modernă a noilor cartiere constănțene" sînt de fapt imagini realizate din unghiuri diferite ale cunoscutului cartier Tomis Nord. Imaginile portului turistic Tomis ar fi fost mai bine grupate în capitolul dedicat litoralului românesc. Ne-a surprins de asemenea, lipsa fotografiei bricului „Mircea" — simbolul marinei românești.

Cele două fotografii ce redau „Tulcea — noua platformă industrială a orașului", sînt nereușite, cea din dreapta pare de fapt o veche imagine de arhivă.

Imaginile de la „Tropaeum Traiani" ce redau detalii semnificative ale vestigiilor arheologice puteau fi întregite cu de acum cunoscuta fotografie a monumentului reconstituit, și aceasta cu atît mai mult cu cît editura ne avertizează în final că albumul „a primit bunul de tipar la data de 14 august 1978".

Fotografie „Cetatea Arganum-Faleza către lac cu ruinele bazilicii (stînga)" deși redă imaginea locului, din ea nu se văd ruinele bazilicii (! ?).

Deosebit de reușite ni se par imaginile litoralului românesc, deși se impunea și aici o prezentare mai sistematizată. Surprinzător de asemănătoare ni s-a părut în acest capitol imaginea personajului feminin din fotografiile: „Stațiune Aurora: Complexul hotelier Onix" (dreapta) „Costinești: Pe plajă", „Eforie Nord — Hotel Europa (dreapta)", „Stand de artizanat (stînga)".

Dincolo de aceste observații, să le spunem „de amănunt", prezentate cu dorința sinceră ca eventual editura să îmbunătățească o nouă ediție sau lucrările asemănătoare ce ar dori să le tipărească, salutăm cu toată prețuirea și consi-

derația, eforturile depuse de colectivul de autori și de redactori în apariția acestei frumoase opere consacrată Dobrogei.

Valentin Ciorbea

HALAINA GAJEWSCA, *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Bibliotheca Antiqua, XI, Wroclaw, 1974, 168 p. + 7 hărți.

În sintezele care au apărut în legătură cu regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, și R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei* II, întîlnim considerații importante privind castrele și cetățile romane din această zonă. Informații despre sistemul de fortificații romane din Dobrogea apar în mai multe studii și articole publicate în diferite reviste de specialitate. Cel mai recent studiu și cel mai complet credem, este capitolul despre fortificații din lucrarea lui A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*. În cadrul acestor preocupări se înscrie și lucrarea *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, care prezintă interes prin faptul că ne oferă punctul de vedere al unei cercetătoare străine. După cîte știm, este prima lucrare al cărei obiect de studiu îl constituie problema fortificațiilor romane din Dobrogea.

Din punct de vedere structural, cartea este împărțită în șase capitole. Abreviații p. 2—8. Introducere p. 9—16. I Surse p. 17—43. II Literatura p. 44—62. III Amenajări rutiere și drumuri romane în Dobrogea p. 62. 1 Amenajările rutiere preromane p. 62—65. 2 Drumurile romane p. 66—80. IV Locurile de trecere și porturile de la Dunăre, p. 81—87. V Castrele și cetățile romane din Dobrogea în secolele II—VII p. 88. 1 Castrele de pămînt p. 88—91. 2. Castrele de piatră din secolul al II-lea p. 92—106. 3 Cetățile din secolul al III-lea p. 107—124. 4 Cetățile din secolul al IV-lea p. 125—137. 5 Cetățile din secolele V—VII p. 138—140. VI Concluzii p. 141—144. Catalog p. 145—165. Rezumat polonez p. 166—168.

În primul capitol se face o trecere în revistă a cercetărilor efectuate în cadrul așezărilor și cetăților romane din Dobrogea. Fortificațiile sînt împărțite în trei grupe, după gradul de conservare : fortificații în bună stare, păstrate relativ bine și prost păstrate. Apreciem că discuțiile de la paginile 27—29 privind valurile din Dobrogea nu-și găsesc locul în această lucrare, fiind cunoscut faptul că datarea acestora este mult mai tîrzie. Autoarea prezintă apoi toate izvoarele literare referitoare la problema în discuție, începînd cu *Ptolemeu* și terminînd cu *Notitia Dignitatum*.

Capitolul al II-lea constituie o adevărată istoriografie a cercetărilor arheologice din Dobrogea. Din enumerarea celor care s-au ocupat cu studierea cetăților romane de aici, lipsește tocmai P. Polonic, a cărui activitate este binecunoscută și care, de altfel, este des citat de către autoare.

În prima parte a capitolului al III-lea, pornindu-se de la unele observații mai vechi, se subliniază importanța liniei Dunării pentru drumurile preromane și a locurile de trecere, Barboși, *Carsium* și *Capidava*. La p. 65, H.G. afirmă că Darius și-a trecut armata la nord de Dunăre pe la Barboși. Menționea lui Herodot, după care trecerea armatei persane s-a efectuat acolo unde „... Dunărea se desparte în brațe", nu poate constitui un argument pentru localizarea făcută, ci dimpotrivă.

Așa cum au dovedit-o descoperirile arheologice și cele epigrafice, rețeaua de drumuri romane apare la începutul secolului al II-lea e.n. Acestea sînt prezentate în lucrare pe tronsoane, făcîndu-se referiri la momentul lor de construcție, perioada de funcționare și reparațiile efectuate. Amintim însă că din analiza făcută, lipsesc cîteva drumuri din interior foarte importante, cum sînt : *Tomis — Axiopolis, Tropaeum-Traiani — Ulmetum — Libida — Noviodunum*. La p. 69 există o inadvertență : vorbind despre drumul dintre *Capidava* și *Carsium*, autoarea citează o lucrare a prof. Gh. Ștefan, *(Nouvelles découvertes dans le castellum romain de Barboși*, Dacia, V—VI, 1936—1937, p. 341—349), care nu are nici o legătură cu drumul mai sus menționat.

Analiza locurilor de trecere peste Dunăre pornește de la datele oferite de unii autori antici (Aurelius Victor și Procopius) și de la descoperirile arheolo-

Incontestabil că cititorul avizat nu este deplin satisfăcut de economia cărții, de planșele prezentate în număr atît de redus, față de volumul descoperirilor arheologice din întreaga Moldovă. Fără a intra în amănunte semnalăm că o singură planșă cu descoperirile monetare nu este suficientă, cînd este știut că circulația monetară în secolele V—XI a fost uneori extrem de intensă, subliniind în plus relațiile strînse cu sudul Dunării, mai ales cu Imperiul bizantin. La fel se prezintă lucrurile și în ceea ce privește obiectele de cult religios, știut fiind faptul că atît populația băștinașă cît și vecinii din toate punctele cardinale erau creștini la acea vreme, ori — în cadrul structurilor medievale — organizațiile eclesiastice jucau un rol important. Așa cum o dovedesc descoperirile arheologice existența unei organizări eclesiastice în parohii și poate protopopiate pe teritoriul de mai tîrziu al voievodatului Moldovei este asigurată, dovedindu-ne relații cu unele episcopii și mitropolii din țările vecine, aflate la rîndul lor sub obediența patriarhiei constantinopolitane, sau poate chiar direct cu Bizanțul.

Astfel de probleme prezintă o mare importanță istorică și descoperirile de acest gen din Moldova constituie un bun cîștigat sub raportul structurilor medievale, deoarece structurile eclesiastice, în unele părți ale Europei, au anticipat structurile politice statale de mai tîrziu, și după cum se știe din istoria Țărilor Române teritoriile ambelor autorități coincizînd în mod fericit.

Iată de ce ne exprimăm regretul că această valoroasă carte nu și-a găsit locul la editura Academiei R.S. România, unde personalul specializat al acestei edituri ar fi acordat altă atenție întregului material oferit de autor spre publicare.

Indiscutabil că lucrarea lui Dan Gh. Teodor, pentru început, reprezintă tocmai ceea ce a dorit autorul, adică „o cale mai largă către o analiză principială și de ansamblu" a cercetărilor viitoare pentru „o mai aprofundată cunoaștere a uneia din cele mai interesante perioade din istoria acestui străvechi pămînt românesc". Și nu numai din acest punct de vedere cartea apărută este de largă referință.

Această situație implică și obligația de a se publica și o ediție în limbi străine, îmbunătățită și lărgită pe baza sugestiilor de mai sus, care însă nu știrbesc cu nimic importanța și, mai ales, valoarea cărții apărute.

Alexandru Andronic

E. П. НАУМОВ, *К истории летописного „Списка русских городов дальних и и ближних"*, в *Летописи и Хроники*. Сборник статей 1973 г. Посвящен памяти А. Н. Насонова, Москва, 1974, стр. 150—163.

(E. P. NAUMOV, Contribuții la istoria „Listei orașelor rusești îndepărtate și apropiate", în *Letopisețe și cronici, Culegere de articole din 1973, consacrate amintirii lui A. N. Nasonov*, Moscova, 1974, pp. 150—163).

În cronicile rusești există numeroase anexe complementare, de natură istorico-juridică, sau istorico-geografică, avînd însă un pronunțat caracter politic. În rîndul acestora un loc aparte îl ocupă așa numita *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, care, în ultima vreme, a preocupat îndeaproape pe istoricii sovietici. Un ultim studiu consacrat problemei proveniență *Listei* și a autorului ei, precum și datei cînd aceasta a fost inclusă în cuprinsul celor mai vechi cronici rusești ajunse pînă la noi, aparține storicului sovietic E. P. Naumov.

Încercînd să rezolve dificila problemă a mediului din care provine acest important izvor istoric, cuprinzînd pe lîngă orașele rusești și unele din Bulgaria, Dobrogea și Moldova, deci nerusești, autorul a fost obligat să facă chiar de la început referiri la istoricul problmei și să discute opiniile istoricilor ruși de renume european ca F. K. Brun, N. M. Karamzin, Iu. A. Kulakovski, A. A. Șahmatov, precum ale renumiților istorici medieviști sovietici B. A. Rîbakov, M. N. Tihomirov și A. N. Nasonov (pp. 150—154, notele 1—13 cu bibliografia problemei).

derația, eforturile depuse de colectivul de autori și de redactori în apariția acestei frumoase opere consacrată Dobrogei.

Valentin Ciorbea

HALAINA GAJEWSCA, *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Bibliotheca Antiqua, XI, Wroclaw, 1974, 168 p. + 7 hărți.

În sintezele care au apărut în legătură cu regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, și R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei* II, întîlnim considerații importante privind castrele și cetățile romane din această zonă. Informații despre sistemul de fortificații romane din Dobrogea apar în mai multe studii și articole publicate în diferite reviste de specialitate. Cel mai recent studiu și cel mai complet credem, este capitolul despre fortificații din lucrarea lui A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*. În cadrul acestor preocupări se înscrie și lucrarea *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, care prezintă interes prin faptul că ne oferă punctul de vedere al unei cercetătoare străine. După cîte știm, este prima lucrare al cărei obiect de studiu îl constituie problema fortificațiilor romane din Dobrogea.

Din punct de vedere structural, cartea este împărțită în șase capitole. Abreviații p. 2—8. Introducere p. 9—16. I Surse p. 17—43. II Literatura p. 44—62. III Amenajări rutiere și drumuri romane în Dobrogea p. 62. 1 Amenajările rutiere preromane p. 62—65. 2 Drumurile romane p. 66—80. IV Locurile de trecere și porturile de la Dunăre, p. 81—87. V Castrele și cetățile romane din Dobrogea în secolele II—VII p. 88. 1 Castrele de pămînt p. 88—91. 2. Castrele de piatră din secolul al II-lea p. 92—106. 3 Cetățile din secolul al III-lea p. 107—124. 4 Cetățile din secolul al IV-lea p. 125—137. 5 Cetățile din secolele V—VII p. 138—140. VI Concluzii p. 141—144. Catalog p. 145—165. Rezumat polonez p. 166—168.

În primul capitol se face o trecere în revistă a cercetărilor efectuate în cadrul așezărilor și cetăților romane din Dobrogea. Fortificațiile sînt împărțite în trei grupe, după gradul de conservare : fortificații în bună stare, păstrate relativ bine și prost păstrate. Apreciem că discuțiile de la paginile 27—29 privind valurile din Dobrogea nu-și găsesc locul în această lucrare, fiind cunoscut faptul că datarea acestora este mult mai tîrzie. Autoarea prezintă apoi toate izvoarele literare referitoare la problema în discuție, începînd cu *Ptolemeu* și terminînd cu *Notitia Dignitatum*.

Capitolul al II-lea constituie o adevărată istoriografie a cercetărilor arheologice din Dobrogea. Din enumerarea celor care s-au ocupat cu studierea cetăților romane de aici, lipsește tocmai P. Polonic, a cărui activitate este binecunoscută și care, de altfel, este des citat de către autoare.

În prima parte a capitolului al III-lea, pornindu-se de la unele observații mai vechi, se subliniază importanța liniei Dunării pentru drumurile preromane și a locurile de trecere, Barboși, *Carsium* și *Capidava*. La p. 65, H.G. afirmă că Darius și-a trecut armata la nord de Dunăre pe la Barboși. Menționea lui Herodot, după care trecerea armatei persane s-a efectuat acolo unde „... Dunărea se desparte în brațe", nu poate constitui un argument pentru localizarea făcută, ci dimpotrivă.

Așa cum au dovedit-o descoperirile arheologice și cele epigrafice, rețeaua de drumuri romane apare la începutul secolului al II-lea e.n. Acestea sînt prezentate în lucrare pe tronsoane, făcîndu-se referiri la momentul lor de construcție, perioada de funcționare și reparațiile efectuate. Amintim însă că din analiza făcută, lipsesc cîteva drumuri din interior foarte importante, cum sînt : *Tomis — Axiopolis*, *Tropaeum-Traiani — Ulmetum — Libida — Noviodunum*. La p. 69 există o inadvertență : vorbind despre drumul dintre *Capidava* și *Carsium*, autoarea citează o lucrare a prof. Gh. Ștefan, *(Nouvelles découvertes dans le castellum romain de Barboși*, Dacia, V—VI, 1936—1937, p. 341—349), care nu are nici o legătură cu drumul mai sus menționat.

Analiza locurilor de trecere peste Dunăre pornește de la datele oferite de unii autori antici (Aurelius Victor și Procopius) și de la descoperirile arheolo-

Incontestabil că cititorul avizat nu este deplin satisfăcut de economia cărții, de planșele prezentate în număr atît de redus, față de volumul descoperirilor arheologice din întreaga Moldovă. Fără a intra în amănunte semnalăm că o singură planșă cu descoperirile monetare nu este suficientă, cînd este știut că circulația monetară în secolele V—XI a fost uneori extrem de intensă, subliniind în plus relațiile strînse cu sudul Dunării, mai ales cu Imperiul bizantin. La fel se prezintă lucrurile și în ceea ce privește obiectele de cult religios, știut fiind faptul că atît populația băștinașă cît și vecinii din toate punctele cardinale erau creștini la acea vreme, ori — în cadrul structurilor medievale — organizațiile eclesiastice jucau un rol important. Așa cum o dovedesc descoperirile arheologice existența unei organizări eclesiastice în parohii și poate protopopiate pe teritoriul de mai tîrziu al voievodatului Moldovei este asigurată, dovedindu-ne relații cu unele episcopii și mitropolii din țările vecine, aflate la rîndul lor sub obediența patriarhiei constantinopolitane, sau poate chiar direct cu Bizanțul.

Astfel de probleme prezintă o mare importanță istorică și descoperirile de acest gen din Moldova constituie un bun cîștigat sub raportul structurilor medievale, deoarece structurile eclesiastice, în unele părți ale Europei, au anticipat structurile politice statale de mai tîrziu, și după cum se știe din istoria Țărilor Române teritoriile ambelor autorități coincizînd în mod fericit.

Iată de ce ne exprimăm regretul că această valoroasă carte nu și-a găsit locul la editura Academiei R.S. România, unde personalul specializat al acestei edituri ar fi acordat altă atenție întregului material oferit de autor spre publicare.

Indiscutabil că lucrarea lui Dan Gh. Teodor, pentru început, reprezintă tocmai ceea ce a dorit autorul, adică „o cale mai largă către o analiză principială și de ansamblu" a cercetărilor viitoare pentru „o mai aprofundată cunoaștere a uneia din cele mai interesante perioade din istoria acestui străvechi pămînt românesc". Și nu numai din acest punct de vedere cartea apărută este de largă referință.

Această situație implică și obligația de a se publica și o ediție în limbi străine, îmbunătățită și lărgită pe baza sugestiilor de mai sus, care însă nu știrbesc cu nimic importanța și, mai ales, valoarea cărții apărute.

Alexandru Andronic

Е. П. НАУМОВ, *К истории летописного „Списка русских городов дальних и и ближних"*, в *Летописи и Хроники*. Сборник статей 1973 г. Посвящен памяти А. Н. Насонова, Москва, 1974, стр. 150—163.

(E. P. NAUMOV, Contribuții la istoria „Listei orașelor rusești îndepărtate și apropiate", în *Letopisețe și cronici, Culegere de articole din 1973, consacrate amintirii lui A. N. Nasonov*, Moscova, 1974, pp. 150—163).

În cronicile rusești există numeroase anexe complementare, de natură istorico-juridică, sau istorico-geografică, avînd însă un pronunțat caracter politic. În rîndul acestora un loc aparte îl ocupă așa numita *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, care, în ultima vreme, a preocupat îndeaproape pe istoricii sovietici. Un ultim studiu consacrat problemei proveniență *Listei* și a autorului ei, precum și datei cînd aceasta a fost inclusă în cuprinsul celor mai vechi cronici rusești ajunse pînă la noi, aparține storicului sovietic E. P. Naumov.

Încercînd să rezolve dificila problemă a mediului din care provine acest important izvor istoric, cuprinzînd pe lîngă orașele rusești și unele din Bulgaria, Dobrogea și Moldova, deci nerusești, autorul a fost obligat să facă chiar de la început referiri la istoricul problmei și să discute opiniile istoricilor ruși de renume european ca F. K. Brun, N. M. Karamzin, Iu. A. Kulakovski, A. A. Șahmatov, precum ale renumiților istorici medieviști sovietici B. A. Rîbakov, M. N. Tihomirov și A. N. Nasonov (pp. 150—154, notele 1—13 cu bibliografia problemei).

Luînd în considerare o importantă constatare a istoricului Iu. A. Kulakovski referitoare la paralelismul existent între unele toponime din *Lista oraşelor ruseşti* şi cele dintr-o listă a „castelelor patriarhiei", de la începutul secolului al XIV-lea, ambele izvoare menţionînd oraşele Carna, Cavarna, Caliacra, Chilia şi Dristra (Silistra), E. P. Naumov a considerat, pe bună dreptate, că problemele pe care încearcă să le rezolve necesită în primul rînd elucidarea aşa zisei „enigme a oraşelor bulgăreşti", incluse în *Listă*. În consecinţă, autorul, cunoscut specialiştilor medievişti şi datorită studiului său consacrat relaţiilor ecleziatice bulgaro-bizantine în secolul al XIV-lea (vezi, RESEE, Bucureşti, 1968, 1, p. 68 şi urm.), a căutat să rezolve mai întîi de toate problema jurisdicţiei ecleziastice a oraşelor de pe Dunăre şi de la Marea Neagră, tocmai în vremea cînd aici s-au produs mutaţii de ordin politic cu consecinţe directe sub raport ecleziastic (pp. 154—155 şi notele 14—19).

Autorul, cercetînd amănunţit relaţiile dintre mitropolia de la Kiev şi Patriarhia din Constantinopol, mai ales după 1393, cînd odată cu căderea celui de al doilea ţarat bulgar sub loviturile turcilor a fost desfiinţată şi patriarhia de la Tîrnovo, constată că autorităţile ecleziastice constantinopolitane au procedat la organizarea diocezelor ortodoxe revenite sub obedienţa Patriarhiei. Analiza datelor respective i-a permis autorului să aducă noi argumente plauzibile privind mediul ecleziastic kievian ca factor hotărîtor în alcătuirea *Listei oraşelor ruseşti*, considerîndu-l ca autor al acestei *Liste* pe Kiprian, mitropolit al Kievului, şi apoi, al întregii Rusii.

Pentru istoricul sovietic prezintă mare importanţă faptul că în *Listă* se face o referire expresă la moaştele sf. Parascheva, care între anii 1394 şi 1396 au fost mutate la Vidin de la Tîrnovo, unde se aflaseră pînă la cucerirea oraşului de către turci în anul 1393. E. P. Naumov emite ipoteza că tocmai în acest interval de timp au avut loc acele mutaţii de ordin ecleziastic, care au dus la subordonarea ecleziatică a Bulgariei faţă de Moldova. Referindu-se la actele Patriarhiei, autorul arată că Ieremia, grec de origine, numit mitropolit în Moldova în 1394 şi alungat de moldoveni, a primit în compensaţie dioceza Tîrnovo, rămînînd în continuare nominal mitropolit al Maurovlahiei, adică al Moldovei. Totodată Ieremia a fost numit temporar de aceeaşi patriarhie şi exarh al Vidinului şi al Cavarnei, adică tocmai al acelor dioceze care cuprindeau şi unele oraşe din nordul Bulgariei şi oraşele din Dobrogea. Acest fapt ar explica, după părerea lui E. P. Naumov, includerea în *Lista oraşelor* tocmai a centrelor urbane subordonate diocezelor Bulgariei şi Moldovei.

Din punct de vedere canonic, Patriarhia din Constantinopol avea tot dreptul să procedeze la reorganizarea diocezelor ortodoxe din sud-estul Europei după desfiinţarea patriarhiei bulgăreşti de la Tîrnovo. Se pare că aşa au stat de fapt lucrurile, deoarece exact în această perioadă, Kipian, mitropolitul Kievului, se adresează patriarhului Antonie al Constantinopolului cerînd dreptul de a subordona mitropoliei sale diocezele de Halici, Bulgaria şi Moldova. Intervenţia de caracter politic a mitropolitului Kiprian s-a produs într-un moment istoric deosebit de important pentru regiunea carpato-pontică, marcat pe de o parte de slăbirea autorităţii Patriarhiei în regiunea respectivă şi pe de altă parte de intensificarea tendinţei de expansiune a regatului catolic al Poloniei, atît în dauna ţărilor ruseşti, aflate atunci în componenţa Marelui Ducat al Lituaniei, cît şi în dauna Moldovei. În acest context devine pe deplin plauzibilă intenţia lui Kiprian de a subordona mitropoliei kieviene şi diocezele de Halici şi Moldova.

De aceea E. P. Naumov consideră, pe bună dreptate, că *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate* a fost alcătuită între anii 1394 şi 1396 în cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului, care a căutat să profite de împrejurările politice şi să lărgească jurisdicţia mitropoliei sale pe seama diocezelor Haliciului şi a Moldovei, aceasta din urmă, în conformitate cu noile hotărîri ale Patriarhiei, înglobînd temporar şi dioceza Bulgariei.

Din examinarea atentă a actelor Patriarhiei, după cum precizează E. P. Naumov, rezultă că Antonie a contracarat în 1397 intenţiile lui Kiprian, răspunzînd acestuia că regretă cele petrecute în Moldova, iar în ceea ce priveşte dioceza de Halici aceasta va rămîne în continuare sub obedienţa Patriarhiei. Şi ca

dovadă a propriilor sale vederi în această problemă, Antonie numise încă din ianuarie 1397 ca exarh patriarhal în Moldova pe Mihail, arhiepiscopul Bethleemului (p. 156 şi nota 20, cu trimiteri a actele Patriarhiei).

Ca argument în plus în ceea ce priveşte intenţiile lui Kiprian, autorul subliniază şi împrejurarea că tocmai în acel timp s-au trimis de la Moscova şi Tver importante sume de bani ca ajutoare Imperiului bizantin. Cunoscînd deci situaţia grea a Constantinopolului, aflat sub asediul întreprins de turci sub conducerea lui Baiazid I, mitropolitul Kievului a considerat necesar să intervină în cadrul relaţiilor ruso-bizantine cu o cerere expresă faţă de Patriarhie, întocmind în acest sens şi o documentare serioasă, care să fie acceptată la Constantinopol. Astfel se explică, după opinia autorului, includerea în *Lista oraşelor ruseşti*, întocmită deci fără îndoială în cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului, şi a oraşelor care nu sînt ruseşti, ca cele din nordul Bulgariei, din Dobrogea şi din Moldova (pp. 156—157).

Luînd în considerare răspunsul ferm al patriarhului Antonie adresat mitropolitului de la Kiev, autorul studiului de care ne ocupăm ajunge la următoarea concluzie: „În acest fel, Lista a rămas un proiect nerezolvat, constituind dovada pretenţiilor exagerate ale lui Kiprian" (p. 157).

Rezultă, astfel, că *Lista* constituie pentru istoricii medievişti un document extrem de important, care reflectă politica eclesiastică la sfîrşitul secolului al XIV-lea, precum şi rolul crescînd al mitropoliei ortodoxe kieviene în sud-estul Europei. Prin acest caracter se evidenţiază odată în plus autenticitatea izvorului ca atare. Din acest punct de vedere *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, aşa cum am precizat noi încă din 1965 (cf. A. Andronic, *Romanoslavica*, XI, istorie, Bucureşti, 1965, pp. 203—218), reprezintă un extrem de important izvor istorico-geografic referitor la situaţia politică din sud-estul Europei la finele secolului al XIV-lea, iar în ceea ce priveşte istoria oraşelor noastre *Lista* este unul din principalele izvoare scrise, care atestă vechimea incontestabilă încă din secolul al XIV-lea a oraşelor medievale din Moldova.

Deosebit de semnificativă este şi constatarea istoricului sovietic privind circulaţia *Listei*, aceasta fiind inclusă nu numai în cele mai importante cronici vechi ruseşti ajunse pînă la noi, ci şi în numeroase izvoade de cronici prescurtate, răspîndite în întreaga Rusie, precum şi în opere de caracter juridic, juridico-ecleziastic şi chiar literare propriu-zise (p. 158 şi notele 25—30).

În ceea ce priveşte data cînd *Lista* a intrat efectiv în componenţa cronicilor ruseşti, E. P. Naumov analizează comparativ şi alte liste, anexe complementare ale acestor cronici, cum sînt listele de posadnici ai Novgorodului, de hani ai Hoardei de Aur, de regi ai Europei sau listele cnezilor şi ierarhilor ruşi (pp. 159—162).

Coroborarea datelor oferite de analiza atentă şi comparativă a trei liste: a posadnicilor Novgorodului, a hanilor Hoardei de Aur, şi a regilor din Europa, alcătuite, în ordinea respectivă, în anii 1409—1411, 1411—1412 şi 1410—1411, i-a permis autorului să ajungă la o foarte importantă concluzie şi anume că toate aceste liste, inclusiv *Lista oraşelor ruseşti*, alcătuită la finele secolului al XIV-lea, au putut intra în componenţa cronicilor vechi ruseşti *post 1409*, de cînd datează unul din cele mai importante izvoade cronicăreşti, cunoscut sub denumirea de *izvodul lui Kiprian*. Odată incluse în cuprinsul acestui izvod cronicăresc de la începutul secolului al XV-lea, listele mai sus-amintite s-au perpetuat apoi în celelalte cronici vechi ruseşti, dintre care unele, spre marele nostru regret s-au pierdut.

În concluzie, autorul subliniază că atît izvodul din 1409 cît şi *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate* reprezintă în fond concepţia politico-ecleziastică a mitropolitului Kiprian. Originar din Tîrnovo, Kiprian, devenit mitropolit al Kievului şi apoi al întregii Rusii (1375—1406) a călătorit foarte mult şi nu a fost deloc străin de diversele itinerarii, care apoi au stat, după toate probabilităţile, la baza alcătuirii vestitei *Liste a oraşelor*, pe care le dorea sincer supuse jurisdicţiei sale ecleziastice.

După cum se ştie, Kiprian s-a aflat în relaţii strînse de colaborare cu Vladislav, regele Poloniei şi cu Petru Muşat, voievodul Moldovei (vezi A. An-

dronic, *op. cit.* şi RRH, IX, 1970 5, p. 843). Este ştiut faptul că tocmai în prezenţa lui Kiprian, Petru Muşat a depus jurămîntul de vasalitate faţă de regele Poloniei în anul 1387 (cf. M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 509).

Analiza minuţioasă şi critica scrupuloasă a izvoarelor cercetate i-au permis istoricului sovietic E. P. Naumov să rezolve cu succes problemele ridicate de studierea aprofundată a *Listei oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, precizînd cine este autorul *Listei* şi la ce dată ea a fost înglobată în componenţa cronicilor vechi ruseşti.

Constituind un model de cercetare ştiinţifică serioasă şi cu concluzii pertinente, studiul lui E. P. Naumov se înscrie pe linia istoriografiei comparate ca un exemplu demn de urmat şi folositor, mai ales, în domeniul cercetărilor de medievistică românească cu specială privire asupra celor mai vechi oraşe medievale din Moldova.

Alexandru Andronic

Советская историография Киевской Руси, отв. ред. В. В. МАВРОДИН, изд. Наука, Ленинград, 1978, 280 стр.

(Istoriografia sovietică a Rusiei Kievene, red. resp. V. A. Mavrodin, Ed. Ştiinţa, Leningrad, 1978, 280 p.).

Noua lucrare colectivă, opera a 9 istorici de la Institutul de istorie, secţia din Leningrad, a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., Universitatea de stat din Leningrad „A. A. Jdanov" şi Ministerul învăţămîntului superior şi mediu de specialitate al R.S.F.S.R., sub redacţia binecunoscutului medievist V. V. Mavrodin, prezintă de pe poziţiile metodologiei marxist-leniniste principalele rezultate ale cercetărilor istoricilor sovietici privind istoria cnezatului de Kiev. Cartea, adresată nu numai specialiştilor ci şi unui cerc larg de cititori, a fost concepută ca o însumare a succeselor obţinute de ştiinţa istorică sovietică în rezolvarea celor mai spinoase probleme ale istoriei celui mai vechi stat al Slavilor de Răsărit.

În *Introducere* (V. V. Mavrodin şi M. B. Sverdlov, pp. 3—12), se insistă asupra aportului istoricilor sovietici în abordarea ştiinţifică a problematicii respective şi a importanţei metodologice a lucrărilor lui V. I. Lenin, căruia îi aparţine primatul în definirea feudalismului rus ca formaţiune social-politică. Expunînd principiile metodologice în alăcătuirea sintezei date, autorii subliniază în primul rînd avîntul deosebit înregistrat de ştiinţa sovietică în domeniul cunoaşterii aprofundate a istoriei Rusiei kieviene, manifestat odată cu apariţia operelor fundamentale ale istoricilor şi arheologilor medievişti sovietici ca B. D. Grekov, B. A. Ribakov, I. I. Smirnov, S. V. Iuşkov, M. N. Tihomirov, M. K. Kargher, L. V. Cerepnin, A. A. Zimin, B. A. Romanov şi ale altora, precum şi a sintezelor monografice colective ca „Studii de istoria U.R.S.S." şi „Istoria culturii vechii Rusii".

Istoriografia Rusiei kieviene, parte integrantă a istoriografiei sovietice, aşa cum precizează autorii, este rezultatul cercetărilor complexe efectuate de istorici, arheologi, antropologi, etnografi, folclorişti, lingivşti şi filologi, precum şi de istorici ai artei şi ai literaturii, fiind selectată, totodată, o amplă şi bogată în conţinut bibliografie. De aceea cartea cuprinde analiza căilor de dezvoltare ale ştiinţei sovietice în domeniile etnogenezei slavilor de Răsărit, a proceselor etnic, economic, social, politic şi cultural de pe teritoriul cnezatului de Kiev, cel mai vechi stat al Slavilor răsăriteni. Totodată s-a urmărit să se determine şi aportul disciplinelor istorice auxiliare în rezolvarea cu succes a cunoaşterii cît mai amănunţite a perioadei istorice date, fixîndu-se şi cadrul cronologic, adică din cele mai vechi timpuri şi pînă la marea invazie a Tătarilor, cînd a fost distrus cnezatul de Kiev. În consecinţă, autorii anunţă şi pregătirea pentru tipar, ca un corolar, şi a lucrării privind istoriografia izvoarelor istorice a Rusiei kieviene.

În capitolul *„Formarea poporului vechi rus"* sînt dezvoltate problemele: „Etnogeneza slavilor de Răsărit" (A. V. Gadlo), „Poporul vechi rus" (I. Ia. Froianov) şi „Slavii de Răsărit, Rusia veche şi triburile neslave din estul Europei"

(A. V. Gadlo) (pp. 13—60), evidențiindu-se rezolvarea de către istoricii sovietici a procesului de constituire etnică a slavilor de Răsărit, manifestat în perioada apariției și dezvoltării relațiilor de producție de tip feudal, proces la care au participat activ și triburile neslave ale neamurilor baltice, fino-ugrice și tiurcice. În acest fel, isoriografia sovietică a stabilit un adevăr istoric de necontestat și anume acela că poporul vechi rus este strămoșul actualelor popoare rus, ucrainean și bielorus, că în sînul acelui vechi popor rus a avut loc, în secolele VIII—IX era noastră, destrămarea relațiilor social-economice ale comunei primitive și nașterea noilor relații, de tip superior, feudale, care în secolele următoare au învins definitiv, contribuind la formarea statului feudal al Rusiei kieviene. Un aport deosebit în rezolvarea acestor importante aspecte le-au adus cercetările întreprinse de P. N. Tretiakov, B A. Rîbakov, A. D. Udalțov, M. I. Artamonov, I. I. Leapușkin, V. V. Sedov, I. P. Rusanova și V. V. Mavrodin. De asemenea, un rol deosebît, în această direcție, au avut lucrările medieviștilor sovietici, care au încercat să determine și periodizarea genezei și dezvoltării poporului vechi rus, propunîndu-se secolele VI—IX ca etapă a genezei feudalismului și a premizelor alcătuirii poporului vechi rus, secolele IX—XII ca etapă a feudalismului timpuriu și a dezvoltării ascendente a poporului vechi rus și secolele XII—XIII ca etapă a fărămițării feudale, cînd s-au creat premizele formării popoarelor rus, ucrainean și bielorus (L. V. Cerepnin).

În al doilea capitol al lucrării, intitulat *„Structura social-economică a Rusiei kieviene"* (pp. 61—127), se tratează: „Dezvoltarea economică a Rusiei kieviene. Agricultura, meșteșugurile casnice, meseriile și comerțul", „Structura socială a Rusiei kieviene", „Lupta de clasă" (V. V. Mavrodin și I. Ia. Froianov), precum și „Moneda și circulația monetară" (M. B. Sverdlov), fiind remarcat faptul că toate fenomenele social-economice din istoria Rusiei kieviene au fost analizate dinamic și nu static, dovedindu-se că geneza relațiilor feudale la slavii de Răsărit ca și nașterea statului vechi rus sînt rezultatul nemijlocit al dezvoltării imanente a poporului vechi rus, ceea ce duce la înlăturarea definitivă a teoriei false a așa zisei misiuni istorice a popoarelor scandinave și a creării de către aceste popoare a primului stat al slavilor de Răsărit.

Aceste concluzii pertinente ale istoriografiei sovietice se datoresc numeroaselor lucrări monografice și a studiilor de strictă specialitate semnate de B. D. Grekov, V. V. Mavrodin, B. A. Rîbakov, M. N. Tihomorov. M. V. Fehner, A. L. Mongait, L. V. Alexeev, F. D. Gurevici, V. V. Kropotkin, L. V. Ianin, M. B. Sverdlov, B. A. Romanov, A. A. Zimin, V. T. Pașuto și L. V. Cerepnin.

Un alt capitol al lucrării îl constituie *„Formarea și dezvoltarea statului vechi rus"* (pp. 128—176), fiind analizate: „Formarea statului vechi rus", „Dezvoltarea statală a Rusiei vechi în secolele XI — prima jumătate a secolului al XIII-lea" și „Problema normandă în istoriografia sovietică" (I. P. Șaskolski), precum și „Păgînismul în Rusia veche" și „Creștinismul și biserica" (L. A. Cocea). Luînd în considerare rezultatele obținute în aceste probleme de istorici, arheologi și istorici ai dreptului, autorii au scos în evidență importanța determinării caracterului feudal al statului vechi rus, autohtonismul acestui prim stat al slavilor de Răsărit, dîndu-se o explicație științifică termenului *rus — Rusia*, sau *ros — Rosia*, ceea ce a contribuit la înlăturarea teoriei false a aportului normanzilor sau varegilor în fondarea cnezatului de Kiev. Astfel, s-a stabilit că termenii respectivi au comportat două sensuri: unul restrîns, inițial, determinînd un anumit teritoriu și anume acela al tribului slav al poleanilor, care locuiau regiunile învecinate orașului Kiev, și altul larg, răspîndit ulterior, care reunea sub această denumire „țările" rusești ale tuturor slavilor de Răsărit.

Teoria „țărilor", în cadrul căreia un loc de frunte a revenit „țării Rușilor" *(Russkaia zemlea)*, deoarece această „țară" a jucat un rol hotărîtor în procesul istoric al genezei primului stat al slavilor de Răsărit, a fost fundamentată mai ales în ultima vreme ca urmare a noilor descoperiri arheologice, care au permis delimitarea geografică a diverselor triburi slave și chiar ale unor uniuni de triburi slave, stabilindu-se cu certitudine că „țara Rușilor" sau „țara Rosilor" a fost de fapt o uniune sau chiar o federație de triburi slave răsăritene, alcătuind nucleul inițial al cnezatului de Kiev, unde s-a dezvoltat poporul vechi rus.

În acest sens de o deosebită importanță au fost lucrările lui A. N. Nasonov, B. A. Rîbakov, S. V. Iuşkov, M. N. Tihomirov, P. N. Tretiakov, G. F. Solovieva, V. T. Pașuto, A. P. Novoseltev, I. P. Şaskolski, V. V. Mavrodin și V. D. Koroliuk.

Concluzii importante au putut fi generalizate în ultima vreme datorită cercetărilor efectuate deopotrivă de arheologi, istorici și lingviști în domeniul politeismului slavilor, constatîndu-se legături cu Orientul, dar și cu moștenirea unor credințe ancestrale, care-și au originea în străvechile credințe ale triburilor autohtone, purtători ai culturii ceramicii pictate de tip Tripolie, cu rădăcini adînci și apoi în panteonul Sciților și al Sarmaților. În felul acesta s-a dovedit că panteonul păgîn al slavilor de Răsărit are legături certe deopotrivă și cu triburile iraniene, dar și cu cele baltice. În ceea ce privește epoca feudală, de mare importanță au fost rezultatele obținute de istoricii sovietici în ultima vreme în domeniul determinării poziției social-economice pe care o ocupa biserica în statul kievian, a rolului istoric jucat de fenomenul creștinării slavilor de Răsărit, precum și a locului deținut de noile structuri ecleziastice în tînărul stat al slavilor de Răsărit, precum și a consecințelor manifestate în istoria acestui stat pe plan politic și cultural, pe plan național și internațional, de structurile respective.

De aceea, capitalul următor al cărții este consacrat analizei problematicii complexe privind *„Relațiile internaționale ale Rusiei kieviene"* (pp. 177—221), subliniindu-se, rezultatele obținute referitoare la: „Rusia veche și statele europene", „Rusia veche și statele orientale" (M. B. Sverdlov), „Rusia veche și Bizanțul" (E. E. Lipșiț), „Rusia veche și nomazii" (P. M. Mavrodina). Istoria Rusiei kieviene, analizată sub raportul relațiilor cu Bizanțul, Europa occidentală și cu Orientul, a permis istoricilor sovietici, pe de o parte să prezinte una din perioadele importante ale dezvoltării etnice, social-economice, politice și culturale a popoarelor din estul Europei, intrate în componența Rusiei kieviene, iar pe de altă parte să confirme și să consolideze opinia lui Karl Marx asupra cnezatului de Kiev, pe care fondatorul marxismului l-a considerat un stat analog Imperiului carolingian, evidențiindu-se în felul acesta rolul și locul deținut de cnezatul de Kiev în istoria universală și în dezvoltarea culturii universale ca atare. Astfel, istoriografia sovietică a scos în evidență și marea însemnătate a Rusiei kieviene în dezvoltarea istorică a însăși Uniunii Sovietice.

Analiza istorică, bazată pe metoda comparativă, privind determinarea tipologiei feudalismului european, precum și a dezvoltării social-economice a statelor feudale, datorită lucrărilor istoricilor sovietici ca L. V. Cerepnin, V. T. Pașuto, A. P. Novoseltev, deschide noi perspective în domeniul cercetării aprofundate nu numai a relațiilor feudale din Rusia kieviană, ci și din alte părți ale Europei și Asiei, fiind de un real folos tuturor istoricilor concluziile privind etnogeneza popoarelor învecinate cu Rusia kieviană. În acest sens, remarcăm încercările unor medievişti sovietici în rezolvarea de pe poziţiile materialist-dialectice a etnogenezei popoarelor din Balcani și a romanicilor autohtoni (V. D. Koroliuk). Considerăm că din acest punct de vedere istoriografia sovietică a realizat un bun început, care se cere fructificat pe parcurs, într-un viitor apropiat, de generalizarea concluziilor la care au ajuns istoricii din România în ceea ce privește studiul comparativ al etnogenezei popoarelor romanice și a poporului român, vecin în Evul Mediu cu slavii de Răsărit, cu care a venit în contact direct pe parcursul mai multor secole.

Fără a neglija aportul substanțial al lingviștilor, folcloriștilor, ai istoricilor literaturii și ai științelor, autorii cărții își încheie prezentarea istoriografiei sovietice a Rusiei kieviene cu un foarte important capitol consacrat celor mai noi rezultate obținute de știința sovietică în domeniul *„Folclorului, scrierii și cunoștințelor științifice în Rusia kieviană"* (pp. 222—262), fiind analizate: „Bilinele" (Eposul popular al Rusiei vechi) (B. N. Putilov), „Originea scrierii", „Literatura veche rusă" (Iu. A. Limonov) și „Cunoștințele științifice" (V. V. Mavrodin).

Problemele controversate, mai ales cele privind originea scrierii slavone și a celui mai vechi alfabet (glagolitic sau chirilic), n-au împiedecat pe istoricii sovietici să abordeze cu succes aspecte inedite ale suprastructurii societății feu-

dale a Rusiei kieviene, mai ales că în virtutea acumulării în ultimul timp a noi şi foarte numeroase date arheologice şi istorice a fost posibil acest lucru, datorită lucrărilor semnate de A. M. Astahova, Iu. M. Sokolov, V. P. Adrianova-Pereţ, D. S. Lihacev, B. N. Putilov, A. A. Zimin, B. A. Rîbakov, D. A. Avdusin, M. N. Tihomirov, G. F. Korzuhina, E. I. Solomonik, S. A. Vîsoţki şi T. A. Ivanova.

Cartea se încheie cu *„Concluzii"* (pp. 263—265) (V. V. Mavrodin şi M. B. Sverdlov), *Indice de nume* şi *Lista prescurtărilor* (pp. 266—280), permiţînd folosirea de către specialişti a bogatei bibliografii selectate cu deosebit discernămînt de toţi autorii. Concluziile, generalizînd stadiul actual al problematicii ca atare, scot în evidenţă un aspect de o deosebită importanţă metodologică şi anume constatarea că istoriografia contemporană sovietică a fost confruntată pe plan internaţional cu probleme majore controversate, ca urmare a apariţiei unor scrieri istorice, care au căutat că diminueze importanţa Rusiei kieviene în procesul istoric ascendent al dezvoltării ulterioare a popoarelor rus, ucrainean şi bielorus. Istoricii sovietici ca V. T. Paşuto, I. P. Şaskolski, V. P. Şuşarin şi alţii au combătut activ pe istoricii străini, care, sub masca combaterii concepţiilor istorice referitoare la Rusia kieviană (din acest punct de vedere o amplă discuţie s-a purtat în legătură cu importantul izvor de istorie feudală, creaţie a literaturii vechi ruse, cunoscut sub denumirea de „Cîntec despre oastea lui Igor", negîndu-se autenticitatea sa de către renumitul slavist occidental A. Mason), atacau pe plan politic Uniunea Sovietică.

Scrisă într-o limbă aleasă şi fluientă cartea *„Istoriografia sovietică a Rusiei kieviene"*, prezentată de noi în liniile sale cele mai generale, se recomandă specialiştilor nu numai ca o lucrare de primă referinţă, ci şi ca un foarte bun model, demn de urmat şi de alţi istorici, mai ales că, de pildă, la noi în ţară există destule colective, care s-ar încumeta să abordeze o însumare a principalelor rezultate obţinute de ştiinţa istorică românească contemporană în domeniul cunoaşterii aprofundate de pe poziţiile metodologice marxist-leniniste a procesului istoric ascendent al poporului român din cele mai vechi timpuri şi pînă la formarea naţiunii române.

Alexandru Andronic

NICOARĂ BELDICEANU, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, societé, économie*, Variorum Reprints, London, 1976, 340 p.

În opera de revalorificare a tezaurului istoriografiei universale, *Variorum Reprints* din Londra publică în 1976 o selecţie a studiilor profesorului Nicoară Beldiceanu, sub titlul *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566)*, un elegant volum de 340 de pagini, cu un index toponimic, onomastic şi analitic, ilustrat prin foarte clare fotografii ale unora dintre sursele otomane citate. După retipărirea celebrei teze de doctorat a lui Nicolae Iorga, *Philippe de Mezières (1327—1405) et la Croisade au XIV-e siècle*, după ediţia Paris, 1896 [1], profesorul Beldiceanu este al doilea savant român a cărui operă se publică de renumita editură engleză.

Lumea otomană a Balcanilor anilor 1402—1566 înmănunchează patrusprezece studii apărute între 1955 şi 1975, reordonate în patru mari teme: *Organizarea militară în Balcani, Două oraşe comerciale ale Pontului Euxin, Fiscalitatea şi instituţiile mai multor porturi dunărene* şi *Moneda, pămîntul*. Autorul, eminent turcolog, acordînd un rol primordial în cercetările sale fenomenelor socio-economice şi instituţiilor, se remarcă totodată prin consecventa urmare a tradiţiei româneşti, ilustrată de Nicolae Iorga, George Murnu, I. Arginteanu, Constantin Litzica, Theodor Capidan, Tache Papahagi, Marcu Beza, Victor Papacostea, Silviu Dragomir: studiul global al romanităţii orientale, atît nord cît şi sud-dunărene. Studiile cuprinse în volum prezintă şi o altă trăsătură comună, preocu-

[1] Prefaţa, povestea acestei cărţi, apărută de curînd şi în ţara noastră, se datoreşte regretatului nostru profesor Mihai Berza.

parea pentru istoria militară, într-o viziune cu prediLecție instituțională. Fie-ne permis să începem analiza lumii Balcanilor secolelor XV—XVI cu aceste din urmă pomenite contribuții ale profesorului Beldiceanu.

Discuția participării românilor la bătălia de la Angora (1402)[2] rezolvată prin dovedirea confuziei între românii nord-dunăreni și cei balcanici, aceștia în adevăr incluși în oastea sultanului Baiazid I, prilejuiește o primă incursiune în organizarea militară otomană din Balcani. Anume, este relevată pe baza unor documente din vremea lui Mehmed al II-lea existența spahiilor creștini și a vojnuqilor în Thessalia, Semendria, Braničevo, Vidin, Herțegovina, iar potrivit unui quanunname și firmane de la Suleiman I a capitanatelor de armatoli ale românilor din Epir. Este foarte interesantă obligația românilor din Herțegovina, către sfîrșitul domniei lui Mehmed al II-lea de a da pentru oastea sultanului un cavaler ușor înarmat la fiece 10 case, o „militia portalis" mult mai strictă decît, de pildă, în regatul Ungariei[3]. Recunoscînd existența acelorași categorii militare și în alte ținuturi ale Balcanilor, în cele bulgare de exemplu, Nicoară Beldiceanu este convingător identificînd „valahii" pomeniți de sursele otomane în legătură cu amintita organizare ostășească cu românii sud-dunăreni. Aceasta cu atît mai mult cu cît localitățile unde acești „valahi" sînt arătați în secolele al XV-lea și al XVI-lea sînt și azi românofone.

Investigația autorului s-a concentrat apoi asupra cîtorva zone ale peninsulei Balcanice — Timoc, Morava, Braničevo, Semendria, Herțegovina, Bosnia[4] — spre a lămuri organizarea militară ne-musulmană. Corespunzător întocmirilor sociale, cu casele oamenilor grupate în sate și cătune, cu o ierarhie locală cu voievozi peste mai multe cantoane sau comune (nahije), cnezi (rar : juzi) conducători de nahije sau de microunități geografice și primiquri/primiceri (grec. πριμικήριος) mai mari ai satelor, se constată o serie de obligații militare ale populației către Poartă. În primul rînd, se situează datoria serviciului militar : în chip obișnuit la 5 case se ridica la oaste un vojnuq sau un gönder (grec. κοντάρι); în caz de raid fiece gospodărie dădea cîte un luptător. Cnezii numiți prin beratul sultanului și primicerii își conduceau consătenii la oaste. Un vojnuq, uneori gebeli vojnuq, cu cămașă de zale, era întovărășit de 1—4 jamaqi (ajutoare); un gönder era format din 3—5 luptători, similar unei „lance fournie" franceze. Urmau apoi obligațiile fiecărei case a comunităților românești balcanice de a aproviziona și echipa oștirea cu vite mici, alimente, corturi. Asemeni tuturor societăților medievale, cea otomană din Balcani se caracteriza printr-o sumedenie de particularisme locale, de abateri de la definițiile istorice stricte. Una dintre acestea, asupra căreia autorul insistă, este aceea a timarelor ale ne-musulmane, ai căror posesori lagatori (grec. ἀλλάγατορες) ășküngii, trebuiau să participe personal la război cu bürüme (med. lat. brunia)[5] — *tunică de zale, — întovărășit de un scutier cu za ușoară și să dispună de* un cort. Într-un studiu special, de prelucrare a datelor unui tahrir (registru cadastral) din Macedonia orientală, datat 1464/1465[6], profesorul Beldiceanu a urmărit evoluția unui timar din regiunea Serres — posesorul datorînd participarea la

---

[2] *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, în *Le monde ottoman...*, I, pp. 441—449 (aici și în continuare, la celelalte studii, citez pagina extrasului original, cartea neavînd o paginație proprie).

[3] Bálint Hóman, *Hungary, 1301—1490*, în *The Cambridge Medieval History*, vol. VIII, Cambridge, 1936, p. 604.

[4] *La région de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et Selim I; Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves; Les Valaques de Bosnie à la fin du XV-e siècle et leurs institutions*, în *Le monde ottoman...*, II—IV, p. 111—129, 103—118, 122—134.

[5] J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1954—1958, sub voce.

[6] *Un Paléologue inconnu de la région de Serres*, în *Le monde ottoman...*, XIII, p. 5—17.

caste cu bürüme — aparținînd unei familii de timarioți creștini, poate înrudiți cu Paleologii și care și-au păstrat situația din vremea lui Baiazid I pînă sub Mehmed al II-lea, sfîrșind totuși prin gestul renegării. Cercetarea altui caz, al timarului mănăstiresc Margarid [7] aruncă lumini noi asupra organizării locale otomane, în cadrul căreia la mijlocul secolului XV, sub amenajarea militar-administrativă impusă de sultan, se observă contopirea populației țărănești turce cu autohtonii creștini. Concluzia trebuie subliniată, întrucît ea nuanțează tabloul global al ocupației otomane a peninsulei Balcanice înfățișat de Halil Inalcik [8]. Spre această nuanțare pledează și cifrele indicate de profesorul Beldiceanu, folosindu-se de statisticile lui Ö. L. Barkan, potrivit cărora la începutul secolului al XVI-lea din cele 1.031.719 familii din peninsulă, regiunea Timoc-Morava adăpostea 126 378 familii, din care 82 692 armatoli și români, 7 851 vojnuqi.

Imaginea organizării militare otomane din Balcani cu o componentă nemusulmană vrednică de a fi luată în seamă, pune autorului în mod necesar problema evoluției istorice a acesteia. Transpusă în domeniul analizei structurale [9], chestiunea se reduce la stabilirea originii substructurii militare românești sud-dunărene și includerea ei în structura imperială otomană din Balcani. Al doilea proces reiese mai bine din sursele otomane: populația românească din peninsula Balcanică grupată în comunități regionale datora serviciul militar către sultan, sub diferite forme, în schimbul privilegiilor fiscale. Pare a fi deci vorba de o încadrare condiționată a populației românești în sistemul militar otoman. Asupra momentului încadrării, autorul relevă un pasaj al cronicii lui Sa'adeddin, folosit și de Mouradgea d'Ohsson, după care în 1376/1377 beglerbegul Rumeliei, Kara Timurtaș pașa, ar fi încorporat pe vojnuqi forțelor militare otomane, fapt confirmat de un document nedatat de la Murad I (1362—1389). În evoluția lor, vojnuqii ajung să reprezinte în secolele XVI—XVII o miliție teritorială, internă, însărcinată cu paza drumurilor și trecătorilor. Cît despre originea acestei substrucutri, sesizabilă parțial și în imperiul sîrb al lui Ștefan Dușan, concluzia prudentă a profesorului Beldiceanu este: „sînt serioase temeiuri pentru ca organizarea militară a comunităților românești („vlahe") să fie tot de origine bizantină, ceea ce ar explica existența unor categorii militare purtînd nume bizantine și a unei celule de bază — gönder — al cărui etymon este, de asemenea, bizantin" [10]. Concluzia concordă observațiilor lui G. Ostrogorskij asupra organizării militare locale bizantine și a influențelor sistemului pronoiei asupra organizării statului sîrbesc al lui Ștefan Dușan [11].

Fără îndoială, starea actuală a surselor bizantine, sîrbe, bulgare, albaneze și române sud-dunărene, în comparație cu „era" pre-statistică otomană nu permite un răspus circumstanțiat, definitiv, asupra originii organizării militare române din Balcani. Oricum însă din multe puncte de vedere, ea poate constitui un mijloc de cercetare comparatistă a structurilor militare medievale din țările române Țara Românească (inclusiv Dobrogea), Transilvania și Moldova. Voi nota doar cazul armatolilor, categorie de ostași creștini încadrată sistemului otoman, și pe care o aflăm receptată, cu atribuții similare, în organizarea militară a Țării Românești, la finele secolului XVII și prima jumătate a celui de-al XVIII-lea, sub denumirea „martalogi" [12].

Din aceeași sferă de preocupări, de istorie militară, studiile tratînd campania otomană împotriva principatului Moldovei în 1484, soldată cu cucerirea

[7] *Margarid; un timar monastique*, în *Le monde ottoman...*, XIV, pp. 227—255.

[8] Halil Inalcik, *Ottoman Method of Conquest*, în „Studia Islamica", II, 1954, pp. 103—129; idem *The Emergence of the Ottomans*, în *The Cambridge History of Islam*, vol. I, Cambridge, 1970, p. 276—289.

[9] Pentru care v. Sergiu Iosipescu, Victor Eskenasy, *Schiță a structurilor militare românești*, în „File din istoria militară a poporului român", IV, 1977, p. 38—62.

[10] *Le monde ottoman...*, IV, p. 131.

[11] Georges Ostrogorskij, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954, p. 55—109, 135—138, 176—218.

[12] Cf. Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori, Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 135—137.

de către Poartă a Chiliei 1 şi Cetăţii Albe [13], reprezintă, mai ales sub aspectul aportului de informaţie osmană, contribuţii fundamentale [14]. Ele dau o imagine detaliată a pregătirii campaniei, a efectivelor — care nu puteau să depăşească 100 000 de ostaşi, potenţialul militar maxim al Imperiului otoman la sfîrşitul secolului al XV-lea — a desfăşurării cronologice şi a peripeţiilor asediilor (5 la 14 iulie, Chilia, 22 iulie la 7/8 august Cetatea Albă). Profesorul Beldiceanu combate argumentat opiniile lui Aurel Decei, Barbu T. Cîmpina, Mustafa Ali Mehmed referitoare la tratatul dintre Moldova şi Poarta otomană. Textul acestuia, descoperit de regretatul profesor Decei, a fost datat între 1479 şi 1481 sau declarat fals (Nicolae Grigoraş). Consecvent, de altminteri, vechii sale opinii asupra tratatelor dintre Moldova şi Poarta otomană [15], Nicoară Beldiceanu optează, convingător, pentru datarea textului amintit înaintea sau după încheierea marelui război moldo-otoman din 1473—1489 [16]. Un merit deosebit al cercetării campaniei otomane din 1484 este şi relevarea unor pasaje din cronicile lui Ašiq paşa zade, Nesri, Sa'adeddin, referitoare la reacţia militară a lui Ştefan cel Mare : încercarea sa de a relua Cetatea Albă printr-un atac al unui corp expediţionar românesc debarcat sub zidurile fortăreţei. Această tentativă, nereuşită, este socotită a fi fost cauza expediţiei de pedeapsă a lui Ali paşa în Moldova (toamna 1485). O rezervă îmi pare că se impune, totuşi, asupra interpretării de ansamblu a cauzelor căderii celor două porturi-cetăţi româneşti, Chilia şi Cetatea Albă sub stăpînirea otomană. Profesorul Beldiceanu revine şi în prefaţa cărţii sale spre a susţine că în cele două oraşe „clasa" negustorească a preferat să se integreze Imperiului otoman care îi deschidea căile comerciale controlate acum de Poartă. Deportările, confiscarea prăvăliilor şi conivenţa locuitorilor din Cetatea Albă cu încercarea de recuperare a lui Ştefan cel Mare — toate atestate de surse otomane — ar pleda, mai de grabă, în favoarea tezei contrarii celei propuse de autor. Apoi, într-o viziune mai largă, etapa în care s-a efectuat încadrarea cetăţilor româneşti în sistemul politic otoman corespunde, de fapt — şi cum arăta încă din 1957 autorul altundeva — decăderii treptate a marelui comerţ medieval al Levantului. Chilia şi Cetatea Albă ţineau, la data cuceririi, de organismul economic al Moldovei pe care îl făceau să participe la comerţul Mării Negre ; crearea unei frontiere militare între cetăţi şi ţara de care depindeau era încă un pas spre decăderea deja anunţată de cucerirea otomană a coloniilor genoveze. Cît despre marile căi comerciale deschise de Imperiul otoman, în pofida efortului administrativ şi militar al sultanilor, navigaţia atlantică, şi mai ales cucerirea portugheză a Indiilor orientale le-a redus la un rol secundar [17].

Alte lămuriri vin de la publicarea cîtorva documente otomane cu privire şi la românitatea danubiano-pontică în secolul al XVI-lea [18]. După un raport al

---

[13] *La campagne ottomane de 1484 : ses préparatifs militaires et sa chronologie ; La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în *Le monde ottoman...*, V—VI, pp. 67—77 ; 36—90.

[14] Este regretabilă lenta receptare a rezultatelor amintitelor studii din 1960 şi 1964 în circuitul general al istoriografiei noastre ; vezi, astfel tratatul *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, pp. 528—529 ; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, pp. 137—139.

[15] Nicoară Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Pečevi*, în „Balcania", V, 1/1943, p. 393—407.

[16] Vezi, pentru o ultimă discuţie, Ştefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în „Revue roumaine d'histoire", XII, 3/1974, p. 535—544.

[17] Cf. Charles Verlinden, *Le Commerce en Mer Noire des débuts de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Egypte par les ottomans (1517)*, în „Etudes d'histoire maritime, presentées au XIII-e Congrès international des sciences historiques...", Moscou, 1970, p. 225—236.

[18] *Actes du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja* (în colaborare cu Irina Beldiceanu-Steinherr) ; *Le vozarliq : une institution ponto-danubienne*, în *Le monde ottoman...*, VII—VIII, p. 91—115, 73—90.

lui Kučuk Piri, qadiul din Aqceqazanlîq, de la 15 aprilie 1520, rezultă că formarea cazalelor otomane ale cetăților Chilia și Cetatea Albă nu era încă definitivată sub raport teritorial, domnii români de la Suceava păstrînd posesiunea a două din cele 15 limanuri dunărene și maritime din sud-estul Moldovei, în viitorul Bugeac.

Mai multe documente din perioada 1502—1520 permit profesorului Beldiceanu studierea vozarliqului, instituție apărută din necesitățile unor permanente legături, pe ambarcațiuni, ale unui mal cu celălalt al Dunării. Cîteva observații par necesare, totuși, la cronologia cuceririi otomane și geografia istorică a ținuturilor ponto-danubiene. În general autorul acceptă, în lipsa altor referințe, concluziile la care a ajuns Petre P. Panaitescu în monografia *Mircea cel Bătrîn* (1944). Întemeiată pe surse indirecte — în privința celor otomane pe opera lui Hans Löwenklau —, interpretate în chip tradiționalist, lucrarea nu mai rezistă astăzi, în problema în discuție aici, unei critici atente [19]. Fără îndoială dintr-o scăpare, în același studiu Qarakharmanul este situat pe malul drept al brațului Sfîntul Gheorghe [20] cîtă vreme acest port, vechea Zanavarda a hărților și portulanelor italiene, astăzi satul Vadu (Constanța), se afla la cea mai sudică „gură" de odinioară a Dunării, în fapt „vărsarea" lacului Sinoe în Marea Neagră. În sfîrșit, o ultimă nedumerire referitoare la originea vozarliqului; autorul, după mărturisite ezitări, a subscris ideii unei etimologii sîrbești (vozar=căruțaș, vizitiu, vîslaș, barcagiu), deși, surprinzător, instituția vozarliqului nu se întîlnește în teritoriile sîrbești [21]. Din această cauză se poate eventual propune un etymon romanic/românesc (vad>vădar; latin, vadum), ținînd seama că vozarliqul este atestat în legătură cu vadurile românești ale Dunării. Remarcat prezența timpurie a substantivului românesc *vad* într-un document slavon din 1487 [22] și, totodată, interesanta scrisoare latină a lui Vlad Țepeș către Matias Corvin, regele Ungariei, din februarie 1462, unde se pomenește *arderea* de către domnul român a *vadurilor Dunării* [23].

Alături de importantele cercetări ale regimului exploatărilor miniere sîrbe și bosniace în vremea sultanului Suleiman Magnificul [24], studiul repercusiunilor crizei monetare otomane din secolul al XVI-lea asupra principatelor române [25] atrage, precumpănitor, atenția. La aceasta contribuie stilul alert, fraza lapidară, categorică, critica susținută a interpretărilor istoriografice potrivnice. Autorul zugrăvește în trăsături rapide, definitorii, tabloul prăbușirii marelui comerț al Levantului, consecință a expansiunii portugheze în Indiile orientale și a transformării metodelor negustorești. Încercările otomane din prima jumătate a secolului XVI de a redeschide calea Indiilor, prin Marea Roșie sau golful Persic, în tentativa de a opri decăderea comerțului Mediteranei orientale (inclusiv al Mării Negre) s-au soldat cu un categoric eșec. Alături de acest proces, afluxul

[19] Vezi recent, Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, 1974, pp. 43—126; Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XIX, 1976, p. 55—78.

[20] *Le monde ottoman...*, VIII, p. 78, n. 37.

[21] *Ibidem*, p. 74—76.

[22] G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 171.

[23] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ediția III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 165; Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 81. Pentru alte mențiuni ale acestor, *vada Danubii*, v. Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. 26, 37, 350.

[24] *Un règlement minier ottoman du règne de Suleyman le Legislateur* (în colaborare cu Irina Beldiceanu-Steinherr); *Actes de Süleyman le legislateur concernant les mines de Srebrnica et Sase*, în *Le monde ottoman...*, IX—X, pp. 144—167, 1—21.

[25] *La crise monétaire ottomane au XVI-e siècle et son influence sur les principautés roumaines*, în *Le monde ottoman...*, XI, p. 70—86.

metalului prețios american a sfîrșit prin a deregla sistemul financiar al Imperiului otoman, împrejurare sesizabilă mai bine în criza monetară. Particularizînd astfel unele dintre tezele fundamentale ale lui Fernand Braudel, profesorul Beldiceanu caută să stabilească relația dintre situația financiară a Porții și istoria politică a două dintre țările române, Moldova și Țara Românească. Dar dacă posibilitatea unei influențe între cele două categorii de fenomene este certă, totuși reconstituirea și explicația istorică propusă, tinzînd spre o cauzalitate strictă, îmi pare discutabilă. Și aceasta cu atît mai mult cu cît cercetarea istoriei politico-militare a țărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este și astăzi insuficientă [26]. Rezerve se pot face și în privința concluziilor lui Franz Babinger și Petre P. Panaitescu asupra instaurării suzeranității otomane față de principatele române, cît și ale celui din urmă autor, ale lui C. C. Giurescu, Scarlat Callimachi, referitoare la interpretarea domniilor lui Despot vodă, Alexandru Lăpușneanu, Ion vodă cel Cumplit și Mihai Viteazul, concluzii pe care profesorul Beldiceanu le acceptase la vremea redactării acestui studiu [27]. Am menționa doar un singur aspect referitor la domnia lui Ion vodă: reconstituirea autorului după schema opoziției boierimea trădătoare, țărănimea liberă susținătoare a principelui antiotoman, precum și nesesizarea nuanței cunoscutului pasaj al lui Grigore Ureche: „pedestrimea moldovenească, ce era adunați în dobîndă decît pre leafă, era aproape de 20.000 de oameni" [28]; edificator pentru ridicarea la oaste din 1574 și chiar pentru politica monetară a domnului.

Firește, cercetarea situației țărilor române în a doua jumătate a secolului XVI și a raporturilor ei cu criza monetară otomană se vădește foarte importantă și vrednică de a fi reluată.

Din aceeași categorie a investigațiilor privind organizarea internă economico-socială a Imperiului otoman, studiul reformei agrare a sultanului Mehmed al II-lea [29] include, între cauzele adoptării acestei măsuri, și îndelungatul război al Moldovei lui Ștefan cel Mare împotriva Semilunei. Necesitatea sporirii numărului de timarioți, deci a efectivelor militare, căutarea unor noi surse de venit ale statului otoman au determinat aplicarea reformei, fapt semnificativ, tocmai după marile campanii din Moldova anilor 1475—1476.

•

Cu *Le monde ottoman des Balkans*, turcologia noastră se îmbogățește, se deschide spre o viziune universală în care țările române nu sînt niciodată uitate, îndeplinindu-se astfel vechiul îndemn al lui Nicolae Iorga. Alături de colegii săi, profesorul Nicoară Beldiceanu, școala turcologică românească, ridică vălul ce interzicea istoriografiei noastre o direcție esențială de cercetare: sursa otomană.

Sergiu Iosipescu

KRISTA ZACH, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert* Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1977, 224 p.

În seria *Schriften zur Geistesgeschichte der östlichen Europa* unde au văzut lumina tiparului cîteva lucrări importante privind și istoria civilizației românești (printre care cartea regretatului Octavian Buhociu — *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie*, Wiesbaden, 1974) a apărut recent, cu titlul de mai sus, interesanta teză de doctorat a cercetătoarei müncheneze Krista Zach, realizată

[26] Lipsesc monografiile domniilor lui Alexandru Lăpușneanu, Despot vodă, Petru Șchiopul, fără a mai vorbi de aceeași etapă din istoria Țării Românești, și, cît privește istoriografia românească, a principatului Transilvaniei.

[27] *Le monde ottoman...*, XI, p. 79.

[28] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1978, p. 161.

[29] *Recherches sur la reforme foncière de Mehmed II*, în *Le monde ottoman...*, XII, p. 27—39.

sub conducerea reputatului specialist vest-german în istoria sud-estului european, profesorul Georg Stadtmüller. Cunoscătoare a limbii române, Krista Zach dovedește dintru început o reală familiarizare cu medievistica românească, cu bibliografia fundamentală privind istoria politică, instituțională, ecleziastică și culturală a principatelor românești cu deosebire a secolelor XV—XVIII. Exploatînd din plin fondurile bogate în documentație asupra sud-estului european de la bibliotecile din München, ca și cele de la British Museum, de la Pontificio Instituto Orientale din Roma și de la Institutul teologic din Sibiu, cercetătoarea a realizat — observația se impune din capul locului — o solidă sinteză a bogatului material parcurs, un *Forschungsbericht* de care orice nou demers în aceeași direcție va trebui să țină seama fără doar și poate.

Studiul Kristei Zach poate fi considerat în primul rînd ca o introducere, binevenită în istoriografia vest-germană contemporană, în problematica specifică principatelor românești din secolele XV—XVIII. Din acest punct de vedere, are mai mică importanță faptul că valorificarea documentelor de epocă se face mai ales prin intermediul altor lucrări, în defavoarea examinării și interpretării directe ; desfășurările faptice sînt prezentate amănunțit și, în anumite pasaje, chiar cu exces de minuțiozitate. Autoarea vizează finalități mai ambițioase însă, ce implică fundamente teoretice bine precizate și clar enunțate. Astfel se explică și preferința pentru gruparea faptelor pe coordonate tematice, esențială pentru intenția sistematizantă a cercetătoarei, ce ordonează multitudinea de date culese conform cîtorva criterii servind tezei pe care dorește să o demonstreze (de unde și cîteva artificii la care Krista Zach trebuie să recurgă în gruparea materialului, ca în includerea subcapitolului despre cultura monastică balcano-slavă în diviziunea consacrată manifestărilor pe plan politic a conștiinței românești din Evul Mediu).

În obiectivul cercetătoarei müncheneze se află o importantă etapă a procesului de constituire a unei „conștiințe naționale" românești, termen pe care îl definește, nu fără delimitări personale, în spiritul aparatului conceptual dezvoltat de Georg Stadtmüller în a sa *Geschichte Südosteuropas* (München, 1950). Treapta ce înmănunchează formele incipiente și timpurii, constituite pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea ale „conștiinței naționale" este denumită de Krista Zach *rumänisches Volksbewusstsein* (pentru care propunem echivalentul „conștiință românească poporană") ale cărei premize constitutive le consideră a fi „constantele" istoriei celor trei principate, începînd cu secolul al XIV-lea : limba, credința religioasă și obiceiurile comune. Sentimentul acestei identități *românești* (este semnificativă și lăudabilă utilizarea adjectivului „românesc" în locul unei terminologii regionaliste), cultivat și confirmat de rețeaua strînselor contacte, de interesele și aspirațiile comune conturate în rezistența opusă încercărilor de aservire și deznaționalizare, între românii din Moldova, Țara Românească și Transilvania, s-a concretizat într-o foarte timpurie „conștiință de sine" românească, nefixată în mărturii scrise (pînă în secolul al XVI-lea), prezentă însă în întreaga desfășurare istorică. Se manifestă aici, după Krista Zach, așa-numita *gelebtes Volksbewusstsein* „conștiința poporană trăită", intuitivă, nedobîndită pe calea reflecției, dar suficient de puternică pentru a impune pe toate planurile, în confruntarea cu diverse și agresive alternative de înstrăinare, permanența elementului autohton. Prețioasă este în acest sens distanțarea Kristei Zach de conceptul, pus în circulație de Georg Stadtmüller, de *Volksgefühl*, „sentiment poporan", ce s-ar manifesta prin „ura și disprețul în contra străinilor". „Ele nu-și au locul în istoria românilor", afirmă pe bună dreptate cercetătoarea münchenează, susținînd existența în schimb a unui instinct de conservare „defensiv" în fața elementului alogen, instinct care, favorizat și de absența unor particularisme regionale pronunțate în interiorul principatelor, a stimulat conștiința „românității" în afara oricăror constrîngeri statale sau nobiliare. O etapă superioară în edificarea „conștiinței naționale" românești începe odată cu circulația textelor și fragmentelor în care își găsește deja locul meditația asupra originii și tradițiilor comune ale locuitorilor celor trei principate. Umaniști italieni, istoriografi sași, cronicarii moldoveni, savanții de suprafață europeană Dimtrie Cantemir și Constantin Cantacuzino, reprezentanții Școlii Ardelene adună și fixează fapte și argumente care, coroborate,

trecute prin filtrul interpretărilor de epocă, dovedesc o semnificativă evoluție a mentalităților: „în locul mărturiilor, cele mai mult naive și spontane, asupra specificului românesc din Evul Mediu, se instalează o atitudine conștientă, argumentată, o conștiință". Pentru această perioadă Krista Zach utilizează conceptul de „naționalitate culturală", treapta cea mai apropiată, în sistemul pe care îl folosește, de ceea ce, în secolul al XIX-lea, va deveni „conștiința națională".

Teza fundamentală, pe care este menit s-o susțină întreg eșafodajul teoretic și faptic al studiului Kristei Zach, reia o temă curentă, mai ales în perioada interbelică, a dezbaterilor culturologice românești. Formularea autoarei uzează de termeni moderați, în pofida nuanței categorice pe care o surprindem în afirmații izolate, nesusținute de propria demonstrație. Nu mai există în istoriografia noastră contemporană îndoieli asupra rolului important jucat de Biserica Ortodoxă a celor trei principate în împrejurări politice hotărîtoare pentru ființa națională, în procesul de structurare a culturii medievale românești. Problema este, însă, alta în lucrarea Kristei Zach, și însăși autoarea își recunoaște dilema: care este raportul dintre *etnic* și *religios* în ceea ce ea denumește „conștiință românească și ortodoxă"? Șovăielile și inconsecvențele studiului încep odată cu delimitarea neclară a conceptelor, ceea ce conduce la concluzia hazardată că abia în secolul al XVII-lea, odată cu scrierile lui Varlaam și Udriște Năsturel, „conștiința poporană" românească acordă preponderență elementului etnic comun; chiar dacă admite posibilitatea ca și înainte de 1600 să se fi manifestat simțuri ai conștiinței etnice românești, Krista Zach atribuie doar apartenenței locuitorilor celor trei principate la același trunchi religios est-european imensul inventar de fapte ce probează o „conștiință poporană" românească. La o examinare mai atentă a propriilor coordonate propuse, precum contactele comerciale dintre cele trei principate transhumanța, emigrările izolate și în masă, rezistența autohtonă în fața tendințelor de „grecizare" a clerului și boierimii, conturarea identității naționale în lupta anti-otomană, afirmația Kristei Zach, cum că „punctul de reper stabil, instituția integratoare", „eliberatoare de energii" și „ordonatoare a structurilor particulariste medievale" ar fi fost încorporat doar de Biserica Ortodoxă nu rezistă. Ne permitem să-l citîm aici pe Lucian Blaga, care, în *Trilogia culturii* (București, 1944), a formulat strălucit ideea că „duhul ortodoxiei definește națiunea după cel mai organic criteriu al ei, adică după *sînge* și *grai*. În cadrul ortodox indivizii se simt firesc integrați în unitatea superioară și mai complexă a *neamului*". Conștiința religioasă n-ar fi fost singură în măsură, pînă la 1600, să constituie, în absența unei conștiințe etnice, piatra de temelie a „conștiinței poporane" românești. Din păcate, această concluzie nu concordă cu teza Kristei Zach.

Structura lucrării urmează îndeaproape intențiile teoretizante ale cercetătoarei müncheneze. După un capitol cu destinație predominant introductivă și informativă, intitulat *Die Rumänen und ihre Kirche bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, în care sînt prezentate pe larg probleme începînd cu primele știri despre români și despre biserica lor și terminînd cu aspectele mai complexe ale limbii de cult și ale întemeierii episcopiilor, mitropoliilor și mănăstirilor ortodoxe în principatele românești, urmează întinsa argumentare a tezei despre „conștiința românească și ortodoxă", manifestată plenar, după Krista Zach, în domeniul politic, în legăturile comerciale și deplasările de populație, în relațiile bisericești dintre cele trei țări. Inventarul faptic restabilește, în fond, dincolo de ipotezele teoretizante ale autoarei, dimensiunile reale, de loc neglijabile, ale elementului religios în constelația Evului Mediu românesc, ca și ale rolului important jucat de instituțiile ecleziastice ortodoxe în evoluția politică și culturală a principatelor. Interesant se dovedește a fi al treilea capitol, analizînd confruntarea ortodoxiei, dominantă în Moldova și Țara Românească, tolerată în Transilvania, cu fenomenele de toleranță și intoleranță religioasă (Krista Zach se limitează la raporturile dintre cultele creștine) care au caracterizat întregi perioade ale istoriei medievale europene. Reținem amănunțita prezentare a îndelungelor tentative de calvinizare a românilor ortodocși transilvăneni și a urmărilor acestora pe plan politic, cultural și religios.

Studiul Kristei Zach se dovedește util mai ales datorită viziunii unitare ce integrează momentelor fundamentale ale Evului Mediu românesc istoria bisericii noastre ortodoxe.

Andrei Corbea

ANDREI CORNEA, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străini și realități românești în secolele XVII—XIX*, Ed. Sport-Turism, București, 1977, 131 p.

Nu credem că greșim atunci cînd afirmăm că epoca modernă constituie unul din orizonturile istoriei noastre în care istoriografia românească și-a găsit un teren predilect de manifestare. Noutățile editoriale din ultimul timp o demonstrează cu prisosință. Faptul acesta, foarte departe de a ne surprinde, este, credem, foarte firesc. Dincolo de atenția egală — absolut necesară în conturarea acelei imagini generale indispensabile istoricului — de care trebuie să se bucure fiecare mare diviziune a istoriei noastre, epoca modernă își explică poziția privilegiată totuși, pe de o parte, prin accesibilitatea ei, favorizată de volumul mare de informații care ne stau la dispoziție, iar pe de altă parte prin aceea că evenimentele la care ea a fost martoră influențează astăzi, în mod *direct*, existența noastră.

Justificată, așadar, de un interes legitim, o parte însemnată din exegeza noastră istorică — totuși, încă insuficientă — a fost dedicată conturării, sub diverse aspecte și din diferite unghiuri, a trăsăturilor esențiale ale acestei epoci de răscruce în devenirea istorică a poporului nostru. Cartea lui Andrei Cornea (apărută — de ce oare? — la Editura Sport-Turism) se inserează în această impresionantă operă de investigație ca o apariție care nu poate fi trecută cu vederea. Atenția care o merită nu trebuie să fie identică cu interesul de circumstanță, repede trecător, pe care îl acordăm oricărei apariții numai fiindcă, pentru un timp, ea este ultima noutate editorială. Cartea — să o spunem de la început — are dreptul la mai mult căci ea ni se impune ca o încercare — mult așteptată în istoriografia noastră — de cercetare a mentalității unei perioade distincte, prin intermediul unui fapt de cultură. Mai precis, pornind de la ideea că relatarea de călătorie este semnificativă pentru mentalitatea unei epoci, iar stilul ei, al călătoriei este deopotrivă și cel al epocii, elegantul studiu al cercetătorului bucureștean se oprește asupra fenomenului pătrunderii treptate a românilor, a ideilor și a aspirațiilor lor fundamentale în conștiința europeană, încercînd să surprindă, în domeniul mentalului colectiv *etapele* acestei integrări, prin studierea transformărilor stilistice suferite de ilustrația de călătorie lăsată de cei care, în decursul timpului, au trecut pe meleagurile noastre.

Studiul își începe investigația cu unele reflecții generale referitoare la prefacerile pe care stilul călătoriei le suportă în timp, pentru a-și aplica, în cele din urmă, concluziile la ilustrațiile călătorilor prin Țările Române. Nu intră nicidecum în intențiile noastre o prezentare exhaustivă a conținutului cărții tînărului cercetător bucureștean. Totuși, o rapidă trecere în revistă a ideilor ei generale este necesară, credem, pentru desprinderea unei judecăți de valoare cît mai apropiată de adevăr.

Premisa — întemeiată pe argumente convingătoare — de la care pleacă A. Cornea este că stilul voiajului, deci și al călătorului, multă vreme, nu au cunoscut schimbări sensibile. Pe călătorul „tradițional" — identificat de A. Cornea cu cel al secolelor XVI—XVII — care, din punct de vedere afectiv, este mai mult un sedentar deși deplasările pe care le face sînt îndelungate și se desfășoară pe arii largi, rezultatele călătoriei întreprinse îl depășesc complet. „Agresat" de apariția imprevizibilă a noului, el nu înregistrează decît cu mare greutate experiența prin care trece și pentru care nu găsește echivalențe în lumea sa, pentru că tiparele de gîndire care-i sînt proprii nu au fost concepute pentru a recepta și asimila noutatea neașteptată care i se oferă. Totuși, adaptarea se face, dar numai cu prețul a două soluții care, în fapt, deformează conținutul și forma noii realități cu care el vine în contact. Prima, numită — în

mod fericit de A. Cornea *columbiană*, constă în respingerea categorică, fără apel, a însăşi originalităţii şi valorii de noutate a lumii descoperite. A doua, cea *marcopolescă*, oferă o relatare despre noile meleaguri însă rezumată aproape, în exclusivitate, la aspectul cantitativ al lucrurilor, aglomerînd dezordonat şi extensiv detaliile. Cel mai adesea, aceste atitudini fuzionează în starea de spirit a călătorului „tradiţional". Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor aduc o modificare substanţială în maniera de a concepe călătoria şi, deopotrivă, în structura psihică şi intelectuală a celui care o întreprinde. Influenţat decisiv de ideile şi principiile Revoluţiei franceze, îndeosebi de individualismul acesteia („nominalism filozofic", pentru A. Cornea), călătorul acestei perioade, artist de profesie, „încearcă acum să cunoască lucrurile în mod direct, în plenitudinea concreteţei şi a valorii lor individuale" (p. 65). Prin forţa lucrurilor, deci, el nu va mai putea fi refractar la noile realităţi aidoma călătorului „tradiţional", ci va oscila între doi poli cu putere egală de atracţie: *empatia* (poetizarea obiectului studiat prin prisma categoriilor intelectuale proprii artistului) şi *impresiunea* (cînd călătorul este covîrşit de perspectiva care i se deschide, lăsîndu-se furat de aceasta). Modificările succesive care marchează prefacerile din stilul călătoriei (de la voiajul „tradiţional" la turismul de astăzi, trecînd prin etapa intermediară a secolului al XVIII-lea) sînt puse în evidenţă cu ajutorul unui caz particular, cel a ilustraţiei de călătorie prin Ţările Române. Autorul reuşeşte, astfel, să surprindă în linii generale procesul prin care imaginea teritoriilor româneşti se limpezeşte treptat în conştiinţa europeană, apropiindu-se cît mai mult de realitatea autentică pentru a se fixa, în cele din urmă, în datele sale fundamentale.

Dacă putem fi de acord cu această imagine de ansamblu, propusă de A. Cornea, a modului în care mentalitatea europenilor devine tot mai receptivă faţă de realităţile româneşti, nu acelaşi lucru putem să-l spunem şi despre unele opinii pe care autorul le emite atunci cînd discută *etapele* acestui proces. Bunăoară, nu credem împreună cu Andrei Cornea că, în secolul al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, adică, în perioada de declin a stilului „tradiţional" de călătorie, Ţările Române constituiau un tărîm complet necunoscut pentru Europa modernă, *„o regiune a cărei existenţă aceasta nici nu o bănuia"* (s.n., p. 31). Astfel s-ar explica, după A. Cornea, existenţa elementelor „columbiene şi marcopoleşti" din ilustraţia de călătorie specifică perioadei. Afirmaţia ni se pare exagerată, pentru că, în realitate, Ţările Române în acea epocă erau departe de a fi în Europa „un teren cu o existenţă nebănuită". Observaţiile călătorilor din secolele XV, XVI XVII, umanismul românesc şi afirmarea europeană a latinităţii românilor, renumele imens al operei cantemirene care depăşise de mult graniţele noastre, sînt numai cîţiva din factorii care au avut o contribuţie decisivă la impunerea realităţilor de la Dunărea de Jos în atenţia cercurilor cultivate ale Europei încă înainte de perioada de care se ocupă autorul. Integrarea treptată a spiritualităţii româneşti în conştiinţa epocii nu a fost o întîmplare. Că lucrurile stau aşa şi că stimularea simpatiei intelectuale a europenilor faţă de Ţările Române era rezultatul acţiunilor multiple ale unei voinţe colective, decisă şi organizată, o demonstrează şi faptul că, contopirea intelectuală, a mers mînă în mînă cu alinierea politică faţă de Europa. Evenimentele de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul celui următor, războaiele ruso-turco-austriece, planurile Dacice elaborate de monarhii imperiilor vecine sau aflate în calculele diplomaţiei europene, care aveau drept obiectiv transformarea statutului politic al teritoriilor româneşti, apoi intensa activitate diplomatică desfăşurată peste tot şi cu toate mijloacele de factorii de răspundere ai destinelor naţiunii noastre au contribuit, la rîndul lor, la accelerarea contopirii pornită de pe tărîmul culturii. De altfel, A. Cornea sesizează el însuşi toate aceste fapte atunci cînd afirmă că „războaiele ruso-turco-austriece atrag după ele o *diversificare* a integrării românilor în concertul politic european, ceea ce atrage după sine *sporirea interesului* unor străini pentru realităţile de la noi" (s.n., p. 33).

Întemeindu-şi argumentaţia numai pe un singur izvor, cel al ilustraţiei de călătorie, A. Cornea face greşala — explicabilă într-o astfel de situaţie — de a considera că aceasta exprimă *o mentalitate generală*, de ignorare, de neştiinţă,

proprie lumii occidentale luată *în ansamblul ei*. De fapt, mentalitatea artiștilor — călători prin Țările Române, așa cum reiese ea din ilustrațiile pe care ei ni le-au lăsat este una *numai* a acestor oameni și, nicidecum, cea precumpănitoare în ansamblul societății occidentale. O încercare de descifrare a principalelor etape în schimbările suferite de mentalitatea colectivă a acestei societăți la contactul ei cu teritoriile de la Dunărea de Jos, nu numai prin studierea unei singure surse, ci prin coroborarea acesteia și cu alte categorii de izvoare (note de călătorie, însemnări, ziare, memorii etc.) ar fi fost, credem, susceptibilă să ofere o imagine mai completă despre natura acestor schimbări.

Observațiile pe care ne-am îngăduit să le formulăm nu umbresc cu nimic valoarea cărții lui Andrei Cornea. Discuția pasionantă pe care acesta o angajează, tratarea — captivantă prin gama largă a disponibilităților stilistice la care face apel și sprijinită pe o informație întinsă și sigură, favorizează o lectură plăcută și stimulatoare. Pentru toate acestea, nu putem decît să deplîngem faptul că ea a trecut — după cîte cunoaștem — aproape neobservată în peisajul divers al istoriografiei noastre. Că nu este, prin excelență, o carte de istorie — acest lucru nu constituie o scuză pentru a justifica lipsa de atenție cu care istoricii, pe nedrept, încă o răsplătesc.

Florin Platon

ELENA GRIGORIU, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1978, 231 p.

Lucrarea are două părți și anume: *Academia domnească* și *Academia cu științe chiar în limba românească (1821—1831)*, precedate de o scurtă introducere și urmate de cîteva pagini cuprinzînd concluzii, anexe, o bibliografie împărțită în Arhivele Statului București și literatură (!!) și o listă de prescurtări.

În prima parte a cărții autoarea reia controversata discuție asupra datei înființării Academiei de la Sf. Sava, decisă fiind ca, în elucidarea problemei, să ia în considerare „actele emise pentru înființarea și funcționarea acestei instituții" (p. 15) pentru ca apoi să abandoneze conchizînd că „o taină a trecutului rămîne deocamdată și data exactă a înființării Academiei domnești" (p. 16). Taină pentru dezlegarea căreia a făcut ceva mai mult încă din 1971, Ariadna Camariano-Cioran (vezi lucrarea *Academiile domnești din București și Iași*, Ed. Academiei R.S.R. București 1971), atunci cînd comentînd o scrisoare a profesorului Kyminitis către Mihail Cantacuzino, conchidea că în 1689 (anul scrisorii), „nu este vorba de înființarea unei școli, ci de organizarea unui învățămînt, de mai lungă durată" (*op. cit.*, p. 30), deci că Șerban Cantacuzino este cel care a întemeiat școala, cu limba de predare greacă, lui Constantin Brîncoveanu revenindu-i doar rolul reorganizării ei. Această concluzie e parțial preluată și însușită de autoarea lucrării de față.

Scurta analiză a actelor din 1707 pentru reorganizarea școlii înlesnește autoarei o altă concluzie, și anume că acestea nu ar fi altceva decît dovezi că „la mănăstirea de la Sfîntul Sava funcționa o instituție de învățămînt superior organizată după cele mai moderne principii ale epocii, un fel de universitate-academie numită nu întîmplător Academia domnească și avînd ca obiective, după cum vom vedea, învățămîntul și cercetarea orientate spre probleme de limbă și istorie națională" (p. 16). La considerații finale identice ajunsese, după o muncă serioasă, dublată de o temeinică cunoaștere a limbii și literaturii grecești, Ariadna Camariano-Cioran, în lucrarea citată, cu deosebirea că — subliniere necesară — se referea, pentru această perioadă, la limba greacă, la care se adaugă filosofia și științele pozitive.

În ceea ce privește introducerea istoriei în Academie, Ariadna Camariano-Cioran apreciază că nu s-a făcut decît după hrisovul din 1776, mai precis, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (*op. cit.*, p. 177). Și acum, încă, este vorba de istoria universală. Cercetările mai noi au argumentat faptul că introducerea istoriei naționale ca obiect de studiu în școlile din Principate s-a produs în

prima jumătate a secolului al XIX-lea (vezi studiul lui V. Cristian, *Ion Maiorescu, profesor de istorie la Iași*, în „Cercetări istorice" (serie nouă), VIII (1977) p. 311—324). Este de la sine înțeles faptul că românii și-au cunoscut dintotdeauna trecutul, dar difuzarea cunoștințelor de istorie națională s-a făcut nu atît prin cursuri oficial organizate, cît prin lectura unor cărți, a unui număr impresionant de cópii și compilații de cronici, a unor hronografe și chiar prin prefețele unor cărți de cult, cum au fost mineele de la Rîmnic. Dealtfel, autoarea însăși, în capitolul „Conținutul învățămîntului", subliniază că tinerii ucenici din această academie „studiind temeinic istoria universală și comparînd-o cu cea națională, își croiesc drum propriu și se pregătesc pentru a aborda cu curaj și elan problemele majore ale patriei lor (libertatea patriei, făurirea unei culturi naționale moderne") (p. 73). Academia de la Sf. Sava, așadar, prin cursurile predate de profesorii de aici, a mijlocit pătrunderea iluminismului în țările române și a pregătit în parte, climatul și condițiile necesare introducerii limbii naționale în școală.

Partea a doua a lucrării încearcă o trecere în revistă a principalelor momente ale unui proces atît de complex cum este acesta al introducerii limbii naționale în școală, altfel spus, organizarea învățămîntului în limba românească, elogiind activitatea primilor dascăli: Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Petrache Poenaru ș.a.

Un număr suficient de pagini, raportat la economia lucrării, a fost destinat manualelor în limba română. Autoarea distinge două etape în activitatea celor ce au condus destinele școlii românești pentru asigurarea acesteia cu manuale și anume: o primă etapă, pînă la 1821, cînd se realizează primele traduceri de literatură științifică și, o a doua, cînd „s-a intensificat activitatea de traducere a literaturii științifice și s-au tipărit unele manuale necesare școlii — traduceri și originale" (p. 177). Sînt prezentate manualele cele mai semnificative apărute în această perioadă de pionierat: *Gramatica* lui Eliade, *Aritmetica* lui Gh. Lazăr ș.a.

Documentele din *Anexe* sînt publicate într-o manieră *sui generis*: rezumatele urmează documentelor (de regulă, le preced), nu se indică forma în care se găsesc (original, copie etc.) și nici nu se menționează dacă au mai fost publicate sau nu.

Cartea rămîne o încercare de a limpezi cîteva din problemele legate de istoria Academiei de la Sf. Sava și de a expune cu căutată claritate după un plan *a priori* stabilit succesiunea momentelor mai importante din viața acestei instituții. Dorința de a impune cărții un caracter didactic este vădită, avînd în vedere unele elemente dintre care merită amintite obsesia împărțirii în etape a unui proces neîntrerupt de la înființare pînă astăzi, care este învățămîntul românesc, împărțire nu totdeauna cerută de necesități metodologice, precum și structurarea materialului pe capitole care, uneori, nu au acoperire documentară.

Elena Lungu

KEITH HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania. 1846—1873.* Cambridge-Mass., Harvard University Press, 1977, IX + 332 p. (Harvard Historical Studies, 94).

Cunoscutul specialist în problemele sud-estului european și mai cu seamă românești, editor în același timp al prețioasei publicații „Rumanian Studies", profesorul Keith Hitchins de la Universitatea Urbana-Illinois subscrie de curînd un nou studiu care ne interesează de aproape, studiu dedicat lui Andrei Șaguna în cadrul mișcării spirituale și naționale din Transilvania în perioada 1846—1873. Este vorba de un demers monografic, împlinit la capătul multor ani de investigație. Cîteva studii notabile îl anunțau încă din 1969, cînd autorul aborda, comprehensiv, perioada 1780—1849, examinînd mișcarea națională din același spa-

ţiu [1] şi chiar mai dinainte, căci în 1964 el se oprise asupra experimentului constituţional al monarhiei habsburgice din anii 1860—1865, care stă oarecum în miezul biografiei şaguniene [2]. Pe măsură ce sporea iniţierea în problemele româneşti, K. Hitchins s-a apropiat de personalitatea lui Andrei Şaguna, sesizînd în ea o bună şansă de a lega problemele epocii de marea durată a unui popor ţinut multă vreme în afara răspunderilor politice. De unde o întreagă suită de studii relative la viaţa şi activitatea cărturarului, arhiereului şi omului politic [3], la capătul cărora se situează noul demers, menit să circumscrie evoluţia politică şi culturală a românilor din Transilvania în deceniile premergătoare compromisului austro-ungar din 1867 [4], perioadă în care se poate spune că românii au ajuns la deplina conştiinţă a identităţii lor şi era necesar să-şi ocupe locul firesc printre naţiunile politice ale monarhiei. Biografia, în cazul de faţă, e o metodă de a sonda epoca, de a distinge liniile ei de forţă, factorii de polarizare, filtraţi prin personalitatea proeminentă a Mitropolitului. Formula a impus o documentare amplă, cuprinzînd literatura de specialitate alături de arhivele din Cluj-Napoca Sibiu, Budapesta, Viena, a căror mărturie pentru procesul de laicizare a societăţii româneşti e limpede. O categorie dinamică de intelectuali preiau ştafeta luptei naţionale, de conivenţă cu Andrei Şaguna, care ştiuse să adapteze tradiţia bisericească la noile împrejurări, făcînd din ea o pîrghie a programului naţional. Tensiunea născută din amintita alianţă colorează specific acest mijloc de veac şi conferă experienţei româneşti o semnificaţie dincolo de fruntariile Transilvaniei. Rolul înaltului cler şi influenţa bisericii în societatea românească intracarpatică după revoluţia de la 1848, iată tema centrală a cărţii, urmărită cu acribie documentară şi cu înţelegere pentru complexitatea factorilor concurenţi din epocă. Ceea ce multă vreme fusese discriminare socială şi religioasă, devine, din sec. XVII, antagonism naţional, nobilimea maghiară şi celelalte „naţiuni" privilegiate încercînd să obstrueze ascensiunea românilor către sfera politică, ascensiune de care biserica era în bună parte responsabilă. La finele sec. XVII, aceasta nu-şi mai putea împlini misiunea. Încorporarea Transilvaniei în imperiul habsburgic a produs mutaţii ce aveau să antreneze o modificare de statut a clerului românesc şi prin aceasta, ulterior, însemnate consecinţe politice, contribuind la deşteptarea conştiinţei naţionale. Ceea ce în judecata curţii vieneze fusese doar o soluţie de echilibru provizoriu, avea să fie una din cauzele viitoarelor convulsii din această zonă a imperiului. Estimate pe termen lung, consecinţele culturale şi politice ale Unirii din 1700 se arată a fi deosebit de importante pentru români, dat fiind că aceasta a contribuit la structurarea programului naţional. Lunga arie de petiţii şi memorii, culminînd cu *Supplex Libellus Valachorum* aici îşi au sorgintea. Elita militantă avea să se recruteze, pînă în primele decenii ale sec. XIX, mai ales din rîndurile clerului. Biserica ortodoxă ea însăşi devine mai activă pe tărîm politic. Şaguna a ştiut să profite, la vremea lui, de mutaţiile survenite, pentru a determina o schimbare de atitudine din partea Curţii Imperiale şi a guvernului Transilvaniei. „Era decis să schimbe felul lor de a vedea, observă autorul, dar formele cuprinzătoare pe care le plănuise nu au găsit ascultare nici la Curte şi nici la biserica provincială. Apelurile sale la

[1] Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement în Trasylvania 1780—1849*. Cambridge-Mass., 1969.

[2] Idem, *The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865*. „Balcan Studies", V (1965), p. 89—108.

[3] Idem, *The early Career of Andreiu Şaguna (1808—1849)*. „Revue des études roumaines", Paris, IX—X ; 1965, p. 47—76 ; *Andreiu Şaguna and the Restauration of the Rumanian Ortodox Metropolis in Transylvania, 1846—1868*. „Balkan Studies", VI (1965) p. 1—20 ; *Andrei Şaguna and Catherine Varga ; a new Document*. „Revue des études roumaines", XI—XII (1969), p. 183—187 ; *Laic şi eclezіastic în mişcarea naţională românească*, în vol. *Cultură şi naţionalitate în Transilvania* Cluj, 1972, p. 30—72.

[4] Vezi în această privinţă şi studiul aceluiaşi : *Rumanian Opposition to the Austro-Hungarian Compromise of 1867*. „Studia et acta Musei N. Bălcescu", I, 1869, pp. 133—137.

principiile abstracte ale egalității între națiuni și ale drepturilor omului, foarte adesea invocate de intelectualii români, rămîneau fără efect. De aceea s-a decis să-și fondeze cererile pe lege, pe decrete imperiale, pe precedentul istoric, pe însești sursele din care guvernul își trăgea propriile argumente" (p. 28). Ținta sa apropiată era autonomia Transilvaniei. Rezultatul ? Șaguna nu era singurul factor de polarizare a forțelor națiunii. Rezultatul luptei sale trebuia deci să se resimtă de disensiunile ivite în sînul mișcării. Autorul evocă cel puțin două direcții importante și divergente, cea a lui S. Bărnuțiu, care tindea la federalizarea imediată a monarhiei și cea a lui G. Bărnuțiu, „centristă", care preconiza un sistem cantonal, aidoma celui din Elveția. Un proces de „secularizare" a mișcării se produsese treptat, iar conferința națională de la Miercurea (1869) a consacrat-o definitiv, marcînd formal „sfîrșitul dominației episcopilor asupra mișcării naționale, care începuse cu Ion Inochenție Micu-Klein în prima jumătate a sec. XVII, și ascensiunea la putere a intelectualilor laici, un proces care se manifestase mai întîi în anii 1830" (p. 172). Clasa de mijloc, „starea a treia" își asuma astfel mandatul național, concentrîndu-se asupra chestiunilor politice și economice, organizînd bănci proprii, cooperative agricole, asociații de muncitori, societăți de cultură și organizații politice, lărgind în felul acesta, sensibil, baza socială a luptei pe care o conducea. Activitatea lui Șaguna devine ilustrativă pentru un întreg proces, în care transferul misiunii politice către noua clasă, capabilă să o împlinească, era firesc. Ea a constituit, s-ar putea spune, doar un pretext pentru ca autorul să examineze liniile, structura, evoluția și urmările acestui proces consonant cu ceea ce se petrecea sub diverse forme, în restul lumii. *Ortodoxie și naționalitate* [5]. Ordinea termenilor indică în același timp și o succesiune, un transfer de mesaj : conștiința de neam, forjată de-a lungul secolelor cu ajutorul ortodoxiei, va deveni, pe seama noilor forțe sociale din sec. XIX, conștiință națională. Angajarea decisivă a acestor forțe, vizînd înfăptuirea „Daco-României" era preponderent politic, ceea ce înseamnă că vechea teză a prelungirii iluminismului (așadar a priorității culturale) în Transilvania pînă tîrziu, în sec. XIX, nu mai e deloc plauzibilă. Densă, riguroasă, noua carte a profesorului K. Hitchins oferă un excurs dintre cele mai instructive în acea epocă în care autorul intuise mai demult mutații semnificative pentru spațiul transilvan și căreia îi fixează acum repere mai sigure. Andrei Șaguna se află în centrul acestui excurs, el însuși un reper, unul dintre cele mai ferme, la care istoricul a putut raporta accente ale vieții românești din Transilvania. Spre deosebire de alți interpreți, care atribuie personalității lui Șaguna un rost mai ales politic, autorul stăruie asupra determinărilor spirituale și morale, din care deduce și translația de mesaj către „inteligheția" laică. Înaltul prelat a știut să vadă, în adevăr, noile accente ale vieții românești din Transilvania. Spre deosebire de alți *interpretationality* nu epuizează, desigur, o problematică atît de complexă [6]. Cartea răspunde unor întrebări formulează altele [7] și e firesc să așteptăm ca autorul însuși să pună în valoare sugestiile atît de fertile din cuprinsul ei.

Al. Zub

COSTACHE NEGRI, *Scrieri social-politice*, Studiu introductiv, antologie, note și comentarii de Emil Boldan, Editura politică, București, 1978, 278 p.

O antologie de texte social-politice scrise de Costache Negri, referitoare la activitatea politică pe care a desfășurat-o, ar fi trebuit să cuprindă o categorie

[5] Cf. și Emanuel Turziguski, *Konfession und Nation*, Schwan Verlag, 1976.

[6] În afară de introducere, epilog, note, bibliografie și indice, cartea desfășoară următoarele capitole : 1. *Ucenicie ;* 2. *Revoluție ;* 3. *Absolutism ;* 4. *O schimbare de sistem ;* 5. *Împlinire națională ;* 6. *Marele compromis ;* 7. *Ortodoxie, sîrbi și Uniți ;* 8. *Secularism ;* 9. *Biserică și stat ;* 10. *Activism social.*

[7] Vezi recenzia lui Alexandru Duțu, în „Revista de istorie", XXI, 1978, nr. 12, pp. 2317—2321.

cît mai variată de texte, pentru ca cititorul să-şi poată forma o imagine, întradevăr reală, a personalităţii omului politic care, incontestabil, a jucat un rol de seamă în perioada de constituire a statului naţional român modern. Or, îngrijitorul ediţiei, Emil Boldan, s-a folosit, cu excepţia a 14 texte, numai de corespondenţa adresată de Negri lui Alexandru I. Cuza, pe care, de altfel, o va edita şi în cadrul Editurii Minerva (vezi Editura Minerva, *Plan editorial proiect*, 1977, p. 39—40, nr. 87 ; Idem, 1978, p. 36, nr. 86). Procedeu care este în totală contradicţie cu exemplarul dezinteres material manifestat de Negri în întreaga sa viaţă.

Dacă E. B. s-ar fi străduit să cunoască întreaga corespondenţă cu caracter social-politic, ne-ar fi putut oferi, cu adevărat, o antologie, care ar fi putut fi de folos, în măsură egală, atît cercetătorului, cît şi marelui public, mai ales că unele texte au apărut în publicaţii ce nu se mai găsesc, astăzi, în orice bibliotecă publică. Mă refer, de pildă, la scrisoarea din 25 iulie/6 august 1848 adresată de Negri lui Bălcescu, după izbucnirea revoluţiei în Ţara Românească (I. Muşlea, *O scrisoare inedită a lui Alecsandri şi C. Negri către Bălcescu*, în „Gînd românesc", 1937, p. 558—562) sau la corespondenţa comitetului revoluţionar din Cernăuţi care, în parte, este scrisă şi semnată de Negri (Teodor Bălan, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina, 1848*, Sibiu, 1944, p. 54—55. 60—64. Pentru autografe sau adnotaţii făcute de Negri la această corespondenţă, vezi Arhivele Statului Bucureşti, *Achiziţii noi*, MMMX/1—5,29). Cu aceste texte s-ar fi exemplificat şi mai bine participarea lui Negri la revoluţia de la 1848.

Nu trebuiau să lipsească din această ediţie nici unele din scrisorile trimise domnitorului Grigore Al. Ghica de Negri şi D. Rallet de la Constantinopol, unde cei doi demnitari români au dus tratative pentru a obţine „secularizarea" a 2/3 din veniturile mănăstirilor. Se cunosc 14 scrisori, unele sigur redactate de Negri, expediate domnitorului în răstimpul 24 iulie/5 august 1855 — 14/26 februarie 1856 (Biblioteca Academiei R.S.R., *Arhiva Grigore Ghica voievod*, Acte, III, nr. 258, 269, 272, 281, 288, 292, 305, 316, 324, 325, 392, 427, 429). Nu se poate cerceta, cu temei, contribuţia lui Negri la secularizarea averilor mănăstireşti, votată la la 13/25 decembrie 1865, fără cunoaşterea tratativelor desfăşurate în timpul domniei lui Grigore Al. Ghica.

Corespondenţa diplomatică cu Alexandru I. Cuza trebuia neapărat completată cu unele din scrisorile trimise lui Kogălniceanu (Bibl. Acad., S. 12/LXVI), I. I. Filipescu, ad-interim la Ministerul de externe în guvernele prezidate de I. A. Filipescu şi N. Golescu (Idem, S. 7 (1—8)/LXVI), A. Arsache, ministru de externe în guvernele prezidate de Barbu Catargiu şi D. Ghica (Idem, S. 2 (1—5)/LXVI), V. Alecsandri (Idem, ms. rom., 2153, f. 158—181v), I. Alecsandri (Idem, ms. rom., 5748, f. 25—28v, 40—41v, 44—45v, 50—56bisv, 64—65v, 93—94v, 104—116v) şi exemplele ar mai putea continua.

Referitor la întocmirea acestei ediţii de „texte social politice", E.B. ne asigură în „nota ediţiei", ca şi în aparatul critic pe care-l foloseşte, că scrisorile pe care le publică au fost reproduse după originalele existente la Biblioteca Academiei. Nu am avea nici un temei să ne îndoim de veracitatea acestei afirmaţii, dacă suspiciunile nu ne-ar fi create chiar de E.B. Rezervele noastre se referă la scrisorile adresate de Negri lui Alexandru I. Cuza în perioada 23 ianuarie/4 februarie — 11/23 septembrie 1859, publicate de Cornelia C. Bodea *(Documente privind Unirea Principatelor. Corespondenţă politică*, III, Bucureşti, 1963), pentru că E. B. a reprodus, fără nici un fel de modificări, referinţele critice indicate de Cornelia Bodea. De exemplu : Cornelia Bodea, la scrisoarea din 11/23 mai 1859, indică „B.A.R., ms. 4643, f. 254v, 257, autograf Negri ; publicată de A. D. Xenopol, în „Arhiva", XII (1901), p. 69—70 ; reprodusă de acelaşi în *Domnia lui Cuza Vodă*, II, Iaşi, 1903, p. 27—275". Textul este identic la E.B. care mai adaugă : cf. şi *Documente privind Unirea Principatelor*, III, p. 595—596" (p. 257), nr. XXV). Curioasă coincidenţă de redactare ! !Aceeaşi situaţie şi la p. 253—254, nr. XII. Încă o dovadă că E.B. s-a folosit de aparatul critic întocmit de Cornelia Bodea ne-o furnizează scrisorile din 30 ianuarie/11 februarie 1859 (nr. VI la E.B.) şi 4/16 martie 1859 (nr. X la E.B.). Cornelia Bodea a citat, pe lîngă originalul primei scrisori, şi o copie existentă în „dosar C. Negri". Cotă existentă la Bi-

blioteca Academiei înainte de 1963, data publicării volumului îngrijit de C. Bodea. E.B. folosește aceeași cotă, care *astăzi numai există*. La scrisoarea din 4/16 martie 1859 E.B. indică, după Cornelia Bodea, cota: „Corespondență D.A. Sturdza, mapa XVI, original". Astăzi scrisoarea are cota S. 4A (1)/LXXVII. În cîteva cazuri, scrisorile de la nr. XIII, XV, XVII, XXXIII, XXXVI, XXXVIII, E.B. actualizează cotele, *Arhiva Cuza Vodă*, vol. I, lăsînd însă și cota veche folosită de Cornelia Bodea: ms. 4847. De aici falsa impresie că textele respective s-au păstrat în două originale.

La restul scrisorilor trimise lui Alexandru I. Cuza, după data de 14/26 decembrie 1859, aparatul critic se simplifică, se citează numai originalul. Conștiinciozitatea de pînă acum a lui E.B. dispare ca prin minune. Nemaiavînd la dispoziție indicații ca cele furnizate de Cornelia Bodea, E.B. nu mai știe că scrisorile cu nr. LIV—LVII, LIX—IX, LXVI—LXVII, LXX, LXXII—LXXVII, LXXIX—LXXXIV, LXXXVII, LXXXIX—XCI, CI—CIII, au copii autografe Negri sau neautografe în ms. rom., 794 de la Biblioteca Academiei. Scrisoarea de la nr. LXXX mai are o copie în *Arhiva Cuza Vodă*, vol. XLVI, f. 192—193, iar cea cu nr. LXXXI a fost publicată de I. B. Bobescu, *Din corespondența particulară a lui Costache Negri cu Vodă Cuza*, în „Convorbiri literare", XLVI, 6, 1912, p. 708—709, după ms. 794. Scrisoarea cu nr. LXXXVII are o copie în ms. rom., 864, f. 324. Credem că o asemenea modalitate de lucru, chiar cînd este vorba de o antologie, se caracterizează de la sine, și ne scutește pe noi să mai adăugăm alte comentarii.

În studiul introductiv E. B. susține o sumă de opinii, reluate din studiul cu care prefațase ediția „C. Negri, *Scrieri*", publicată în 1966, lipsite complet de o bază documentară. Astfel E. B. continuă să afirme că C. Negri era de o „străveche origine românească", deși am arătat pe bază de documente inedite că cea mai veche mărturie, cunoscută pînă acum, despre înaintașii neamului lui C. Negri este din mai 1650, primul ascendent cunoscut fiind Mavrodi Apostol, „țărigrădean, dar de felul lui sărbu saigiu" (P. Păltănea, *Costache Negri. Alte contribuții biografice. (100 de ani de la moarte)*, în „Revista de istorie", 29, 9, pp. 1326—1327).

Folosind afirmații mai vechi, din 1912, ale lui Gh. Munteanu — Bîrlad, pe care nu le-a mai verificat, E.B. pretinde că Petrache Negre, tatăl lui Costache, a fost vistiernic și după aceea agă, fiind și „pravilist cunoscut" și „membru alături de Gh. Asachi și Ioan Bașotă, al Departamentului judecătoresc al afacerilor străine" (p. 5). Rangul cel mai mare pe care l-a avut tatăl lui Negri a fost de *vel agă*, pe care l-a obținut în intervalul 19 ianuarie — 3 februarie 1819 (P. Păltănea, *op. cit.*, p. 1328). Dacă E.B. ar fi cunoscut literatura instituțiilor feudale, ar fi sesizat că un boier nu poate avea mai întîi rangul de „mare vistier", care la începutul secolului al XIX-lea, după datele lui Dionisie Fotino, era boier de rangul I, și apoi pe acela de „vel agă", care era de rangul al II-lea. Celelalte două afirmații privitoare la cariera lui Petrache Negre sînt de asemenea eronate. Nu le confirmă nici un document.

Manolache Donici, tatăl Smarandei Donici, mama lui C. Negri, nu a avut rangul de „vornic". Ultimul rang boieresc pe care l-a primit a fost acela de „spătar". I-a fost acordat în intervalul 24 august 1796 — 16 ianuarie 1797 (Bibl. Acad., XXII/34; Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 355) și l-a păstrat pînă la sfîrșitul vieții. A murit în jurul datei de 14 ianuarie 1811 (Bibl. Acad., DCCXLVII/3). Tot inexactă este și afirmația că C. Negri, după stabilirea temporară, în 1821, la Chișinău, a învățat „la școala mitropoliei orașului" (p. 5). Pensionul de la Odesa, unde va învăța Negri, era condus de Lucien Repey și nu Répet cum transcrie E.B.

Costache Negri a moștenit, de la tatăl său, numai moșia Mînjina, fără „oase cu întinse pămînturi la Galați și Bîrlad", cum pretinde E. B. (p. 6). (Vezi Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, București, 1973, pp. 193—196). Nefondată este și părerea că, în 1836, tînărul Negri l-a cunoscut în Moldova pe Saint-Marc Girardin (p. 6). La 26 august 1836 Negri era la Neapole (N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costache Conachi*, în „Revista istorică", VII, 1921, p. 103) și nu revine în țară pînă la

23 iunie 1837, cînd Conachi încă nu ştia pe unde se află Negri „înstrăinat". Este, deci, evident că nu se putea întîlni cu publicistul francez, care ajunge la Iaşi după 9 octombrie 1836 („Curier românesc", VII, nr. 66, 9 octombrie 1836, pp. 261—262).

E. B. pretinde că Negri s-a dus în Italia să „studieze medicina", dar „se lasă repede de ea (e probabil că mai înainte, prin anii 1832 şi 1834, Negri mai fusese trimis, temporar, la studii undeva în Europa)" (p. 6). Realitatea, pe care E.B. nu o cunoaşte, este că Negri a plecat din ţară la 27 septembrie 1832 şi s-a întors spre sfîrşitul anului 1837 (P. Păltănea, *op. cit.*, p. 1329). Este adevărat că în acest timp s-a interesat de „cursul academicesc" de la Paris, ca şi de „Academiile Ghermanii" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 103), dar nu avem nici o dovadă sigură că a studiat medicina, în afară de amintirile lui Iraclie Porumbescu. Acesta menţionează că, în 1848, cînd Negri era în Bucovina, au asistat la o naştere, Negri spunîndu-i femeii înspăimîntate : „Nu te teme, lele, ... Încrede-te în noi, că eu sînt doctor" (Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, ediţie... de Nicolae Oprea, Cluj-Napoca, 1978, p. 178). Nici o altă sursă contemporană nu confirmă spusele lui Iraclie Porumbescu, şi de aceea mărturisirea lui trebuie privită cu rezerve.

E.B. şi-a însuşit o afirmaţie mai veche a lui Al Papadopol-Calimach *(Amintiri despre Costache Negri*, în „Revista nouă", II, 1889, p. 442), după care Negri ar fi contribuit cu bani la apariţia în broşură a studiului lui Bălcescu, publicat în „Propăşirea", *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum* (p. 10). (Cu această ocazie, am constatat că E.B., cadru universitar, nu cunoaşte titlul exact al studiului lui Bălcescu). Corespondenţa dintre Kogălniceanu şi I. Ghica, în legătură cu broşura lui Bălcescu, confirmă că ea a fost publicată numai cu banii lui Kogălniceanu (M. Kogălniceanu, *Scrisori. Texte* îngrijite... de Augustin Z. N. Pop. *Note de drum.* Texte îngrijite... de Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, pp. 32, 37).

Greşită este şi una din datele referitoare la perioada în care Negri a funcţionat ca pîrcălab al ţinutului Covurlui. E.B. indică anii 1851—1854 (p. 13). A fost numit într-adevăr la 4 iunie 1851, dar îşi dă demisia cu cîteva zile înainte de 4 septembrie 1853 (Bibl. Acad., S. 3/DCXLIII). La 9 septembrie postul era ocupat de Lascar Catargiu (Arhivele Statului Galaţi, *Primărie*, 1853, dos. 2, f. 20).

E.B. face confuzii regretabile în legătură cu participarea lui Negri la Conferinţa de la Viena. Acesta nu a fost însoţit de Dimitrie Rallet, cum afirmă E.B. (p. 13) ci de August Treboniu Laurian (vezi Ştefan Meteş, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 150 ; *Gheorghe Barit şi contemporanii săi*, II, Bucureşti, 1975, p. 303). După opinia lui N. C. Enescu *(Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, Bucureşti, 1970, p. 20), pe care nu am avut posibilitatea s-o verific, a mai fost însoţit şi de Gheorghe Săulescu. Cu D. Rallet, Negri a plecat la Constantinopol, la 9 iulie 1855, pentru a obţine avizul Porţii otomane în vederea secularizării unei părţi a veniturilor mănăstirilor. De asemenea, trebuie rectificată şi opinia că tratativele în această chestiune au început „pe la începutul anului 1856" (p. 31). La această vreme, misiunea lui Negri şi Rallet era terminată. Domnitorul Grigore Al. Ghica le scria, la 4 martie, „că îi autorizâ, după ce vor fi primiţi de sultan, să se întoarcă în Moldova cît mai curînd posibil" (Bibl. Acad., S. 21(8)/LXV).

Cu toate că în 1969 am arătat că Negri nu a fost numai pîrcălab de Galaţi în 1859 (P. Păltănea, *Noi contribuţii la biografia lui Costache Negri*, în „Danubius", II—III, 1969, p. 140) eroarea persistă şi în introducerea antologiei (p. 24). Scrisoarea lui Negri către I. Ghica din 17 noiembrie 1859 pe care o invocă E.B. drept argument (C. Negri, *Scrieri*, I, p. XXXVII), este de fapt din 17 noiembrie 1851 (C. Negri, *Scrieri*, II, p. 45). Şi de această dată ne abţinem de la comentarii.

E. B. acceptă, după Al. Papadopol-Calimach *(op. cit.*, p. 334), că Negri, colonelul Eustaţiu Pencovici (nu I. Pencovici, cum transcrie E.B.) şi Panait Donici, cu ocazia lucrărilor pentru delimitarea hotarelor cu Austro-Ungaria, în 1869, au vizitat mănăstirile de peste Olt (p. 51). E. Pencovici precizează în raportul trimis lui Kogălniceanu, în septembrie 1869, că a fost cercetată frontiera „de la Dunăre pînă la Jiu şi de la Vama Buzău pînă la muntele Babeş" (Bibl. Acad., *Arhiva*

E. Pencovici, I, Acte 5). Negri anunţa şi el Prefectura judeţului Vîlcea, la 28 august, că sînt nevoiţi să amîne vizita în acest judeţ (Arhivele Statului Vîlcea, *Prefectură*, 1869, dos. 176, f. 40, comunicat de P. Bardaşu). La 30 august/11 septembrie 1869, Negri, Donici şi Pencovici erau la Braşov pentru tratative cu comisia austriacă („Gazeta de Transilvania", XXXII, nr. 67, 30 august/11 septembrie 1869, p. 4). Este sigur, aşadar, că Negri nu a vizitat mănăstirile de peste Olt.

E.B. a anexat volumului şi o bibliografie, unele lucrări indicate nefiind folosite. De pildă, citează Ionescu de la Brad, I., *Agricultura română de la Bradu*, Roman, 1886, dar citatul referitor la întîlnirea lui Ion Ionescu de la Brad cu Bălcescu la Mînjina este luat de la Gh. Georgescu-Buzău, prefaţă la N. Bălcescu, *Opere alese*, I, Bucureşti, 1960 (p. 343, nota 17). Din comoditate, E.B. foloseşte cataloagele de corespondenţă îngrijite de N. Liu (pentru corespondenţa lui I. Ghica) şi de Augustin Z. N. Pop (pentru Kogălniceanu), cu toate că scrisorile pe care le citează erau publicate. Simplificarea este obligatorie în matematică, dar nu şi în cercetarea istorică,

Regretăm că am fost nevoiţi să facem atîtea observaţii, dar nu putem accepta ca o lucrare de largă circulaţie, cum este această antologie, să conţină erori şi ipoteze lipsite de o argumentaţie documentară. Nimănui nu-i este îngăduit să se abată de la normele probităţii ştiinţifice, de la îndatorirea de a respecta încrederea pe care cititorii o au, de obicei, în autori. E.B. nu trebuia să fie în această situaţie, mai ales că a scris o carte despre Costache Negri.

Paul Păltănea

„LEONID BOICU, *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române. (1856—1859)*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1978, 252 p.+indice.

Sub raport tematic şi metodologic, lucrarea este o continuare a volumului *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, apărută, în aceeaşi editură, în anul 1975. Privind evenimentele *din afară*, aşa cum, deschis, o mărturiseşte, în *Cuvîntul înainte*, autorul, din capul locului, stabileşte şi evaluează raportul între intern şi extern în constituirea statului naţional român, subliniază „complexul de împrejurări externe care a dat luptei românilor aura unei epopei" (p. 6).

Considerîndu-şi lucrarea drept „o modestă contribuţie la limpezirea unei teme asupra căreia istoricii de ieri şi de astăzi n-au încetat să se aplece cu pasiune şi responsabilitate" (avem convingerea că nici istoricii de mîine nu vor avea motive s-o ocolească), autorul îşi structurează expunerea în cuprinsul a patru capitole a căror întindere, firesc, variază în raport cu greutatea problemelor abordate:

I *Congresul european hotărăşte „consultarea dorinţelor românilor* II *Marile Puteri şi exprimarea dorinţelor românilor*, III *O soluţie hibridă*, IV *Triumful cauzei Unirii.*

Nu stă în intenţia noastră să reproducem aici conţinutul lucrării; dorim să subliniem, mai mult, măsura în care autorul *a realizat-o*, detaşîndu-şi personalitatea în cuprinsul unei întregi galerii de istorici care, pentru descifrarea sensurilor generale ale temei în discuţie, au risipit, cu generozitate, atîta talent şi energie.

Maestru al sintezei, aşa cum o probează valoroasele lucrări care au precedat acesteia, a unei sinteze bazate nu numai pe cunoaşterea profundă a evenimentelor, dar şi pe capacitatea de a da expresie esenţei, substanţei acestora şi a fenomenelor pe care le reprezintă, Leonid Boicu descrie, cu forţă expresivă, dar şi cu farmec, cu mult farmec, chiar, contextul politic complicat în care românii şi-au constituit statul naţional; izbuteşte să reconstituie, cu fineţe — expunerea, pe alocuri, nu este lipsită de humor — evenimentele; reconstituirea nu este însă doar o reproducere a faptelor; acestea sînt subliniate şi apreciate, decantate, li se descoperă sensurile adînci şi apoi, cu o logică perfectă, se oferă

explicațiile cele mai adecvate în legătură cu țesătura complicată a relațiilor dintre Puterile europene.

Dacă, în general, faptele, reconstituite, ne sînt înfățișate sub forma unei sinteze, cu o viguroasă notă personală, cu aprecieri și sugestii care lărgesc substanțial limitele în care pot și trebuie să fie înțelese raporturile între marile Puteri în perioada studiată, în cel puțin trei din obiectivele cercetării, Leonid Boicu intervine cu date și interpretări noi. În primul rînd, folosind literatura istorică sovietică și utilizînd documentele diplomatice care stabilesc și dau expresie liniei politice a curții de la Petersburg — elemente care au lipsit multora din lucrările fundamentale ale genului, L. Boicu înfățișează un tablou mult mai nuanțat, mult mai aproape de realitate, al atitudinii manifestate de Rusia țaristă față de „problema românească".

Cercetarea întreprinsă confirmă aprecierea potrivit căreia „trecerea Rusiei în tabăra țărilor prounioniste, pe care „Partida națională" a apreciat-o pozitiv, a fost dictată de motive de oportunitate politică, nu a fost bruscă și totală, ci manevrieră și reticentă" și „a jucat un rol important în sistemul de alianțe al epocii și, în deosebi, în apropierea franco-rusă, cu toate urmările ei" (p. 57). Din „foarte serioase considerațiuni, decurgînd din structura socio-politică a Imperiului și din interesele sale special în sud-estul Europei, înainte încă de a se iscăli tratatul, guvernul rus se gîndea la revizuirea acestuia. Recîștigarea a ceea ce pierduse și restabilirea *drepturilor* Rusiei asupra Mării Negre nu se puteau realiza decît pe calea subminării interne a coaliției. În această nouă politică, în care Rusia și-a schimbat numai *metodele* nu și *țelurile*, Unirea Principatelor reprezenta o veritabilă „piatră a convergenței de interese ruso-franceze în numeroase chestiuni continentale" (p. 46, 49).

„În „chestiunea românească", Rusia a sprijinit Franța „nu ca un secondant docil, depersonalizat, ci ca un partener cu inițiativă, uzînd de motivații și cultivînd țeluri proprii (p. 124). În conflictul din vara anului 1857, provocat de falsificarea alegerilor din Moldova, Rusia a mers, chiar, mai departe decît Franța (p. 164 și urm.). Interesată în adîncirea dezacordului dintre foștii aliați, la sfîrșitul anului 1857 și, apoi, la Conferința de la Paris, Rusia a ținut mai mult la poziția prounionistă a Franței decît Parisul însuși (p. 226).

Precizări importante sînt aduse și în privința atitudinii Franței. Urmărind, cu atenție, reacțiile diplomației franceze, poziția lui Thouvenel, în deosebi, L. Boicu se consideră îndreptățit să constate că reculul Franței în privința sprijinirii integrale a Unirii Principatelor începe, nu după Osborne, ci mult mai înainte, poate, din toamna anului 1856. Faptul se desprinde din memoriul secret al lui Thouvenel al cărui conținut este cunoscut dintr-un raport al lui Basily — comisarul rus din Principate — adresat superiorului său, Gorceakov (p. 32). În perioada eliberării firmanului pentru convocarea divanurilor ad-hoc, ca urmare a *gravității și dimensiunilor confruntărilor, restricțiile* politicii franceze devin mai evidente (p. 120).

Într-o expunere nuanțată, colorată, cu aprecieri de mare finețe, autorul reliefează împrejurările precum și consecințele trecerii, concomitente, aproape, „de la restricții prohibitive pentru cauza română, la *disponibilități* concesive care vor conduce la Osborne" (p. 164). Parisul era pregătit pentru concesii ; dar, subliniază autorul, aceste concesii trebuiau să fie de natură să salveze Unirea, realizabilă fie și pe căi mai întortochiate și tergiversante" (p. 188).

Din analiza consacrată tratativelor de la Osborne, unde „chestiunea română" a reprezentat „punctul de pivotare a alianței franco-engleze", *punctul nodal* „al deliberărilor", rezultă că, deși nu a abandonat ideea Unirii Principatelor, Napoleon III s-a angajat pe calea concesiilor, pe care pășise, deja, din perioada anterioară. Autorul consemnează că, după Osborne, alunecarea Franței pe calea compromisului „va atinge treapta subminării Unirii" (p. 198) ; Napoleon III a oferit românilor prilejul așteptat — după expresia lui T. W. Riker — de a arăta care dintre Puteri, la Osborne, cîștigase *forma* și care *esențialul*. Românii, așa cum se știe, subliniază L. Boicu vor impune Unirea „în chiar pofida tranzacțiilor internaționale sancționate prin acte formale — *bucurîndu-se însă de complicitatea și sprijinul Puterilor prounioniste, al Franței, în primul rînd*" (p. 198).

„Chestiunea română", constată, în continuare, autorul, i-a servit lui Napoleon III, în perioada anterioară războiului cu Austria, drept masă de manevră politică față de Rusia și Anglia. Conferința și Convenția de la Paris, au reprezentat, în fond, o serie de abandonuri franceze, iar perioada ulterioară se caracterizează prin preocupările diplomației franceze de a salva onoarea Împăratului, angajat atît de mult în sprijinirea Unirii, prin acte oficiale sau oficioase. Făcînd aceste observații, autorul precizează că *abandonul* n-a mers pînă la totala și definitiva renunțare la Unire; au fost lăsate cîteva piste care au ținut deschisă poarta realizării Unirii, nu de către Puteri, ci de către românii înșiși (pp. 239, 241).

Constatările lui L. Boicu, rod al unei analize riguroase, de înaltă competență profesională și finețe intelectuală, pot fi verificate și de alte izvoare diplomatice. Astfel, de pildă, O'Sullivan de Grass, ministrul rezident al Belgiei la Viena, care este pomenit în lucrare (p. 114, nota 76), pe baza aprecierii logice a raportului de forțe pe plan european, în numeroase depeșe din cursul anului 1857, desprinde mereu constatarea cu privire la neputința românilor ca, în contextul dat, să poată obține asentimentul Puterilor pentru realizarea unirii politice. Din cauza opoziției — justificate, consideră el, — a Austriei și a Turciei, se va putea ajunge doar la o „uniformizare fără fuziune", la o „asimilare administrativă", la „o solidaritate defensivă" (depeșele din 26 mai și 14 august 1857). Diplomatul înregistrează mereu reculul Franței în disputa diplomatică în jurul „problemei românești". Franța, notează O'Sullivan, angajată prin promisiunile pe care le-a formulat, cu prea mare ușurință, la Viena și Paris, susține principiul unirii fără a avea intenția să compromită serios armonia dintre curțile semnatare, fără să fie gata să-i asigure triumful pe calea armelor. Diplomația franceză, continuă el, referindu-se la perioada ulterioară înțelegerii de la Osborne, lucrează în sensul părăsirii ideii inițiale fără să lase impresia că aceasta ar reprezenta pentru dînsa o înfrîngere (depeșa din 26 noiembrie 1857). Deși ține cel mai mult la unire, Franța a înțeles imposibilitatea de a o realiza.

„Maniera în care diplomația franceză a abordat problema unirii Principatelor la Viena și la Paris este prea asemănătoare cu gîndurile încredințate de împăratul Nicolae lui sir Hamilton Seymour pentru ca ideea să poată fi considerată ostilă Rusiei și acceptată de celelalte Puteri" (depeșa din 15 aprilie 1857).

De altfel, O'Sullivan nu face decît să dezvolte concluziile unor observații anterioare formulate de Blondeel van Cuelebroeck, ministrul Belgiei la Constantinopol; acesta avea convingerea că Franța nu va susține pînă la sfîrșit decît unirea administrativă cu un prinț indigen. În urma conflictului oriental, considera el, Franța nu s-a ales decît cu onoarea, gloria și forța morală, în timp ce Austria a „eliberat" Dunărea, iar Anglia a acaparat piața Imperiului otoman.

Referindu-se la politica Rusiei, O'Sullivan de Grass notează că „interesul statelor nu se schimbă odată cu oamenii. După încheierea păcii, Rusia a căutat să exploateze interesele divergente ale Puterilor pentru a le distruge înțelegerea și a șterge orice urmă a tratatului din 15 aprilie" (depeșa din 8 mai 1857 [1]).

Observațiile de mai sus confirmă exact constatările făcute de L. Boicu, verifică rigoarea analizei și adevărul concluziilor.

În sfîrșit, pentru a mărgini notațiile noastre doar la atît, deși privește problemele din *afară* sau, poate, tocmai, din cauza aceasta, autorul izbutește să precizeze mai exact dimensiunile *problemei românești*, maniera în care românii, ei înșiși, au influențat contextul european forțînd decizia diplomației. De fapt, aceasta este, practic, esența însăși a cărții. Rezolvarea în sens național a „chestiunii române" angaja aspecte esențiale ale „problemei orientale": abolirea suzeranității otomane, care putea să reprezinte — și reprezenta, chiar — începutul sfîrșitului Imperiului, înlăturarea protectoratului țarist, instituirea garanției eu-

[1] Documentele, provenite din arhivele diplomatice ale Belgiei, fac parte dintr-un volum aflat în curs de pregătire, pentru tipar. Vezi și Gh. Platon, *Un diplomat belgian despre Unirea Principatelor*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", Iași, Istorie, t. XX, S. III-a, f. 2, 1974.

ropene, punea în discuție viitorul Imperiului multinațional habsburgic și, totodată, putea să fie un precedent pentru lupta popoarelor din întreaga Europă, pentru unitate și progres. Acestea consideră autorul, fără a fi singurele, sînt implicații exterioare ale „problemei românești", un *adaos* inevitabil, *proporțional cu însemnătatea* esenței „chestiunii române", rod al evoluției istorice și impusă de români, care au izbutit să facă din soluționarea ei — în sens național, românesc — o problemă europeană (p. 15). Valoarea problemei, firesc, este conferită nu de gradul de angajare al Puterilor europene ; tocmai acest grad de angajare este determinat de importanța *problemei românești*. Acest adevăr este urmărit și demonstrat de L. Boicu cu o virtuozitate profesională și cu o vervă care merită întreaga noastră stimă și apreciere. Este subliniat *rolul decisiv* al românilor în momentele cruciale. Dacă, notează autorul, referindu-se la împrejurările dramatice din vara anului 1857, „românii ar fi așteptat totul de la Puterile favorabile cauzei lor, dacă ar fi fost apatici și s-ar fi lăsat pușI la zid de o clică mercenară, Unirea nu s-ar mai fi înfăptuit atunci. Separația ar fi primit o consacrare oficială". Vara anului 1857, se notează, pe drept, în acest sens, are pentru triumful cauzei române o importanță comparabilă cu însăși actul Unirii, din 1859 (p. 176).

Este scoasă în relief *tactica deliberată* a amînării deciziilor de ordin social sau neafișarea unor obiective politice blesante pentru Uuterile garante, subordonarea temporară a oricăror imperative social-politice atingerii țintei superioare care a fost Unirea (pp. 175—176) ; tactica, adăugăm noi, a putut să și găsească aplicare ca urmare a înțelepciunii politice, a maturității, a înalte conștiințe naționale a marii majorități a națiunii, a țărănimii, a poporului. Una din primele victorii, care a reprezentat, așa cum se apreciază, *lovitura de grație, manevră bumerang* (p. 178), a fost abținerea de la alegerile falsificate din vara fierbinte a anului 1857 ; aceasta a reprezentat un test de covîrșitoare importanță pentru evoluția ulterioară a evenimentelor care aveau să se încheie cu triumful cauzei Unirii.

Analiza împrejurărilor îi îngăduie lui L. Boicu să admită — argumentele noi și convingătoare care ni se oferă lărgesc sensibil posibilitățile de apreciere — că „triumful cauzei românilor este opera românilor înșiși ; nu este rezultatul unor împrejurări conjuncturale, ci al unui proces istoric intern, desfășurat în ultima sa fază în anii 1856—1859, într-o dispunere relativ statală a factorilor înrîuritori externi. Datorită echilibrului de forțe, pînă la urmă, Europa n-a făcut decît să sancționeze ceea ce românii, ei înșiși, au realizat" (p. 252).

Cartea lui Leonid Boicu, continuînd seria unor preocupări care și-au găsit expresie, în istoriografia noastră, în contribuții de valoare, se înscrie ca o nouă și remarcabilă realizare, de serioasă referință pentru specialiști, accesibilă, prin preciziunea, verva și eleganța expunerii, publicului larg, atît de receptiv la calitate și talent.

Gh. Platon

Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900), Studii, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1978, 327 p.

Prezenți în prima linie a frontului istoriei noastre, cu nume și lucrări reprezentative, care dau răspunsuri în multe din problemele fundamentale și grave ale istoriei noastre, istoricii din Cluj s-au afirmat cu nedesmințit prestigiu și cu o competență, al cărei primat îl dețin, în cercetarea istoriei Transilvaniei — această inimă a pămîntului românesc, care a pulsat mereu, puternic, răspîndind, cu generozitate, pe întregul cuprins al patriei, dragostea și încrederea în destinul României dintotdeauna.

Cartea al cărei conținut îl supunem atenției cititorilor, departe de a fi doar o adunare de studii, menite să slujească unei circumstanțe aniversare, se înscrie, prin valoarea intervențiilor, ca o cercetare unitară a laturilor esențiale a luptei românilor pentru autonomia politică a Transilvaniei, pentru drepturi egale. Această luptă, așa cum cartea o mărturisește în fiecare din paginile sale, a fost a

întregii naţiuni care forma acum „un singur trup şi un singur suflet, cu aceleaşi dureri şi aceleaşi bucurii, cu aceleaşi idealuri şi aceleaşi simţiri“ (p. 8).

În succientul *Cuvînt înainte* (pp. 7—10), subliniind unitatea tematică, acad. Ştefan Pascu observă, pe drept, că *firul roşu* al volumului îl constituie ideea unităţii naţionale deoarece lupta românilor împotriva dualismului însemna, în fapt, lupta pentru unitate naţională (p. 10).

În primul studiu, *Românii din Monarhia habsburgică împotriva dualismului* (pp. 11—29), academicianul Ştefan Pascu realizează o substanţială şi sintetică analiză a epocii în care românii au suferit rigorile regimului dualist, stabilind, cu precizie, cadrul, obiectivele, mijloacele, ecoul şi consecinţele luptei românilor, temeiurile care i-au conferit caracterul larg, naţional. Declaraţia lui Tiszo István, primul ministru al Ungariei, făcută în faţa parlamentului, la 11 iulie 1910, serveşte drept mărturie reliefării acestui adevăr. „Inimile concetăţenilor noştri români, constată omul politic maghiar, sînt acelea care bat cu cea mai mare tărie [...] căci foarte aproape de frontierele ţării noastre se ridică mîndrul regat al României independente, care se află într-o stare de înflorire fără precedent, ceea ce este de natură să alimenteze puternic conştiinţa naţională“ (pp. 28—29).

Cornelia Bodea şi Iosif Kovacs semnează studiul *Românii din Monarhia Habsburgilor şi compromisul din 1867* (pp. 30—37), în care, referindu-se la perioada 1865—1868 — anii care au precedat compromisul şi lunile care au urmat încheierii acestuia, pînă la *Pronunciament*, constată că aceasta se caracterizează „printr-o luptă hotărîtă pentru menţinerea autonomiei care era, în acea vreme, condiţia *sine qua non* a satisfacerii aspiraţiilor istorice ale poporului român“. Începută înainte ca dualismul să se fi impus, lupta românilor va continua, va creşte în amploare, va cuprinde întreaga naţiune, sfîrşind firesc în zilele Unirii celei Mari.

Pe linia unor constante preocupări, care şi-au găsit expresie în unele contribuţii remarcabile, Simion Retegan a elaborat studiul intitulat *Eforturi şi realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului* (pp. 38—83) . Referindu-se la perioada *liberală* şi, mai cu seamă, la anii de activitate ai Dietei din Sibiu, din 1863—1864 şi subliniind efervescenţa întregii naţiuni, participarea activă la viaţa politică, autorul constată că, aceasta, este singura perioadă din istoria Transilvaniei dinainte de 1918 cînd naţiunea română, beneficiind de o conjunctură internă şi externă favorabilă, reuşeşte să se impună, pentru un timp, ca un factor important în conducerea statului. Aici, la Sibiu, „ca o încununare a unui secol şi jumătate de luptă, se decretează egalitatea naţiunii române şi a confesiunilor sale cu celelalte naţiuni şi confesiuni ale Transilvaniei, se decretează limba română ca limbă oficială a statului, alături de celelalte două limbi vorbite“. De asemenea, se începe, aici, o vastă operă de înnoire a vechiului sistem constituţional al Principatului, într-un spirit mai modern, mai democratic.

Într-o expunere elegantă, nuanţată, reliefînd legătura dintre revoluţia de la 1848 şi mişcarea memorandistă — pe care o realizează dieta din 1863—1864, autorul consideră, pe drept, că epoca în care acest organ românesc a funcţionat reprezintă „o etapă hotărîtoare în definitivarea programului politic al românilor din Transilvania, un moment care a contribuit masiv la înălţarea traiectoriei mişcării naţionale româneşti... o extraordinară victorie politică care a întărit în inima poporului român conştiinţa dreptului său de a-şi hotărî singur soarta“ (p. 83).

Dumitru Suciu, într-una din piesele de rezistenţă ale volumului, semnează studiul *Acţiuni politice româneşti împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 şi 1868* (p. 85—157). Analizînd temeiurile autonomiei, autorul demonstrează, cu rigoare, adevărul în conformitate cu care evenimentele din anii 1848—1849, 1860—1864 şi 1865—1868 nu pot fi cercetate decît în strînsa lor conexiune, ele explicînd geneza dualismului. În întreaga perioadă de la 1848 la 1868, „păstrarea autonomiei Transilvaniei sau uniunea ei cu Ungaria a fost o problemă cardinală care a generat războaie civile sau vehemente dispute politice între partidele interesate şi angajate în conflict“. În intervalul amintit, „ori

de cîte ori politicienii maghiari sau austrieci au amenințat sau au nesocotit autonomia Transilvaniei și drepturile naționale, poporul român a acționat în mod unitar apărîndu-se cu energie și promptitudine. Apărarea autonomiei Transilvaniei și recunoașterea prin lege a națiunii române și a drepturilor ei, constituind obiectivul fundamental al mișcării naționale, piatra ei unghiulară, determină caracterul relațiilor româno-maghiare dar și româno-austriece în toată perioada cuprinsă între anii 1848—1849 și 1867—1868" (p. 85—86).

În explicarea acestor fapte, autorul întreprinde o amplă analiză a perioadei făcînd observații de mare finețe, ca aceea, de pildă, cu privire la *caracterul dublu* al luptelor dintre Viena și Pesta (pe de o parte, o luptă națională maghiară, iar pe de alta, lupta între doi stăpîni asupra unor teritorii și popoare care nu erau nici maghiare nici germane (p. 103). Bogatul material discutat probează limpede că poporul român, în pofida agravării dublei asupriri și diferențelor de tactică, nu a încetat nici o clipă lupta pentru autonomia Transilvaniei și apărarea ființei naționale. Lupta națională, organizată la toate nivelurile (p. 122), s-a desfășurat cu forță și la o scară impresionantă. Referirile multiple reliefează și amploarea participării dar și îndrăzneala afirmării dreptului național, unitatea programatică.

Presa românească din Transilvania și acea din *Țară* este solidară în program și acțiune. Studiul lui George Cipăianu, *Atitudinea antidualistă a ziarului Albina (1866—1876) și măsurile represive ale autorităților austro-ungare* (p. 158—179), subliniază maniera în care „Albina", ca și celelalte gazete românești, a „evoluat în planul unei conștiente rezistențe naționale" (p. 159). Aflat sub patronajul spiritual al lui Vincențiu Babeș, grupul de la „Albina" — ziar care chema la rezistență împotriva transpunerii în fapt a ideilor dualiste — ia poziție împotriva regimului asupritor urmărind trei obiective principale: „apărarea autonomiei Transilvaniei, sublinierea unității moral-spirituale a întregului popor român, a solidarității generale românești" și, prin avansarea unor idei îndrăznețe pentru epocă, cultivă fățiș spiritul republican, adeziunea la principiile politice care i-au călăuzit pe comunarzi, „dragostea manifestă față de democrația reală" (p. 161—162). Autorul urmărește — în ceea ce este mai semnificativ pentru reliefarea problemelor principale aflate în discuție — procesul de presă din 1873—1874 la care a fost supus „Albina" (p. 174 și urm.). Conduita protestatară a „Albinei", se remarcă în încheierea studiului, „a întărit în conștiința poporului român din Imperiu încrederea în viitor, în realizarea scopurilor sale naționale" (p. 179).

Pe aceeași linie se plasează și studiul lui Gelu Neamțu, cu privire la *Procesele de presă ale ziarului Federațiunea (1868—1870)*, (p. 180—221). Este puternic subliniată atitudinea demnă, de înaltă ținută morală și patriotică a lui Al. Roman, în cele patru procese intentate ziarului, precum și atitudinea succesorului acestuia, I. Poruțiu. Acesta din urmă, printre altele, acuzat că, prin intermediul ziarului, ar fi atras atenția României asupra sentimentelor ostile ale Monarhiei dualiste, declară că nici un român din cuprinsul Imperiului, avînd simpatiile cele mai sincere pentru România, nu ar dori ca țara să fie atacată de altă țară. „Ca român, încheie acesta n-am avut eu oare dreptul și datorința de a atrage atențiunea României, asupra pericolului și d-a o invita să se armeze pentru a se putea *apăra* în caz de necesitate?" (p. 217).

Întreaga expunere,e bogată în exemplificări, probează limpede că cele 8 procese intentate „Federațiunii" reprezintă „adevărate acțiuni de apărare a autonomiei Transilvaniei, dinamizînd și mobilizînd la o luptă mai susținută forțele antidualiste românești, prilejuind, adesea, emoționante momente de solidaritate umană" (p. 181), în fața arbitrariului și a tiraniei. „Federațiunea" așa cum constată, în încheiere, autorul, la vremea ei, a fost „glasul cel mai lucid și mai puternic, ziarul cel mai curajos al românilor în luptele politice duse pentru apărarea ființei naționale din primii ani ai dualismului. Procesele sale au demonstrat-o în mod strălucit" (p. 221). Prin maniera în care sînt expuse faptele, autorul a făcut această demonstrație.

Interesante și la obiect sînt notațiile succinte, pline de conținut, prezentate de Nicolae Cordoș în *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică* (p. 223—238). Scoțînd în evidență împrejurările în care a fost elaborat actul, tactica

urmărită de conducătorii luptei naționale — antrenarea masivă a poporului — înfățișînd conținutul actului și procesul intentat semnatarilor, subliniind importanța excepțională a momentului în lupta națională a românilor pentru unitate, autorul remarcă maniera în care acțiunea memorandistă, în acord cu împrejurările politice, a pregătit Unirea din 1918. — Publicarea integrală a *Memorandului* (p. 239—276) reprezintă o inițiativă care, prin utilitatea ei, merită să fie apreciată, cu toată căldura.

Volumul se încheie cu studiul lui Șerban Polverejan, intitulat *Activitatea secției din Paris a Ligii culturale în perioada memorandistă* (p. 277—327). Subliniind importanța constituirii *Ligii pentru unitatea culturală a românilor*, în contextul acțiunii tactice de apel la judecata opiniei publice — acest *tribunal al lumii civilizate*, după expresia lui I. Rațiu — autorul întreprinde o amplă analiză a activității Secției din Paris a *Ligii* care a făcut cunoscut, nu numai opiniei franceze, ci acelei europene, în general, temeiurile luptei naționale a românilor. Prin *Liga culturală* — ale cărei obiective politice nu erau disimulate — mișcarea națională din Transilvania face corp comun cu cea din *Țară*, contopindu-se într-o mișcare națională unică al cărei obiectiv final era eliberarea națională și întruparea în cuprinsul aceluiași organism politic românesc. Dincolo de frămîntările politice, de prejudiciile aduse luptei naționale de politicianismul îngust, de incompetența sau lipsa de responsabilitate a unor oameni — unii chiar din acei care ocupau posturi importante — lupta națională a antrenat întreaga națiune impunînd o direcție politică unitară și omogenă. Ultimul studiu, deși tratează parțial, doar, activitatea *Ligii culturale*, sugerează caracterul general al luptei naționale în centrul căreia se afla desăvîrșirea unității.

Impunîndu-se prin tematică, rigoarea analizei, prin precizia și acuratețea formei, volumul se vrea și este un omagiu vibrant în cinstea marii aniversări, dar este, totodată, prin ținută, o contribuție de valoare, reprezentativă, pentru școala istorică din Cluj.

Gh. Platon

Z. ORNEA, *Junimea și junimismul*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Ed. „Eminescu", 1978, 743 p.

Ultima carte a lui Z. Ornea este o reeditare, dar așa cum însuși mărturisește în *Preliminarii*, „o altă carte", „în întregime" rescrisă (vezi p. 30). Preocupările sale pentru studiul curentelor existente în societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pînă în perioada interbelică (documentate cercetări asupra junimismului, curentului cultural de la *Contemporanul*, poporanismului, sămănătorismului, ca și editările unor lucrări valoroase din istoriografia acestei problematici) i-au adus, pe bună dreptate, notorietatea, domnia sa atacînd cu îndrăzneală și multă putere de muncă cele mai diverse aspecte ale factorului suprastructural.

Metoda sa „globală" de cercetare este evidentă și în structurarea acestui volum. După necesara „punere a problemei" din *Preliminarii* (p. 23—31), urmează, firesc, capitolul *Istoric* (p. 35—144); apoi cap. 2 dedicat *Ideologiei junimiste* (p. 147—249); cap. 3 — *Junimismul în viața politică* (p. 253—355); cap. 4 — *Între estetica „legislativă" și critica „judecătorească"* (p. 389—517); cap. 5 — *Junimismul în viața literară* (p. 521—635); cap. 6 — *Polemici* (p. 639—707); cap. 7 — *Luminile posterității. Junimism și maiorescianism* (p. 711—725) și, în final, un foarte util *Indice de nume* (p. 726—743).

Capitolul *Istoric* începe cu motivul, intrat deja în tradiție, al fixării începuturilor societății *Junimea*, primele activități publice ale junimiștilor, întemeierea tipografiei și a *Convorbirilor literare*, istoricul revistei. În al doilea rînd, sînt urmărite cronologic fulminantele studii maioresciene, care au drept rezultat „constituirea și afirmarea direcției junimiste în ideologia literară, ca și în cea social-politică": „direcția nouă" cu alte cuvinte. Apoi *junimile* bucureștene organizate de Maiorescu și crepusculul *Convorbirilor*, odată cu directoratul lui Simion Mehe-

dinți (1907). În cap. 2, *Ideologia junimistă*, Z. Ornea urmărește, în principal, izvoarele teoriilor junimiste, originalitatea lor la noi, contestarea de către societatea ieșeană a programului pașoptist și acceptarea celui din 1857 (cele patru puncte ale Divanurilor ad-hoc), teoria formelor fără fond, atitudinea ideologică față de relațiile și structurile social-politice din România. Capitolul următor, *Junimismul în viața politică*, analizează pe larg activitatea militantă a junimiștilor, de la debutul politic și pînă la sfîrșitul primului război mondial, moment însemnat de moartea celor doi „mari", Carp și Maiorescu și disoluția partidului conservator. Cap. 4 este consacrat esteticii și criticii literare, următorul literaturii, iar cap. 6 numeroaselor polemici junimiste (cu ardelenii, cu Hasdeu și V. A. Urechia, cu Al. Macedonski și Dobrogeanu-Gherea). Concluziile autorului sînt înlocuite cu un capitol dedicat posterității *Junimii și junimismului*.

Incontestabil, un asemenea plan presupune o viziune foarte largă asupra fenomenului studiat, care nu se poate realiza decît printr-un imens efort de analiză și sinteză deopotrivă, vizînd mai multe discipline concomitent. Meritele lui Z. Ornea sînt foarte mari, dar, într-o lucrare de asemenea proporții pot exista și puncte de vedere discutabile. Acestea, socotim, trebuiesc scoase în evidență în același timp cu reliefarea contribuțiilor valoroase, potrivit unui spirit științific cu care, sîntem siguri, și autorul este de acord.

Menționăm că atenția noastră s-a îndreptat cu precădere asupra *istoricului*, *politicului* și *ideologicului*, lăsînd deoparte capitolele dedicate *esteticii* și *literaturii*, neavînd căderea de a ne pronunța asupra lor. Chiar și așa, vom aborda doar cîteva aspecte, mai importante în economia lucrării.

Atunci cînd încearcă să stabilească raporturile Junimii cu politica, Z. Ornea se dovedește ezitant. „Societatea Junimea, spune d-sa, a debutat ca un organism ce nu agrea de fel politica" (p. 253), junimiștii refuzau „s-o considere cu seriozitate, de teamă, probabil, de a nu se trezi antrenați în pragmatica ei, mereu tulbure și pătimașă" (p. 38). Afirmațiile sînt categorice, totuși susceptibile de discuții. Chiar autorul se contrazice mai departe (p. 253—254), cînd afirmă că cel puțin doi junimiști, Carp și Pogor, fondatori ai societății deci, au antecedente politice, fiind amestecați în complotul împotriva lui Cuza ; Carp la București, unde era auditor la Consiliul de Stat și Pogor la Iași. Locotenența domnească îi încredințează lui Carp funcția de secretar intim, apoi tot el, la Paris, sondează opinia lui Napoleon III față de eventualitatea aducerii pe tronul României a unui Hohenzollern. Pogor a devenit, după înlăturarea lui Cuza, prefect de Iași. Însuși Maiorescu, cel puțin pe linie doctrinară, a lăsat să se întrevadă care îi sînt simpatiile politice. Funcțiile acordate celor doi reflectă, fără îndoială, răsplata pentru o activitate rămasă pentru noi obscură, dar, incontestabil, *politică*.

De altfel, însăși societatea are, de la bun început, și o semnificație politică. În favoarea acestei afirmații pledează, în primul rînd, „încărcătura" politică a epocii, caracterizată în cel mai înalt grad de existența unor probleme esențialmente politice. Într-adevăr, deschizînd drumul reformelor, domnia lui Cuza a pus pe tapet chestiunea mare a realizării statului român modern, care afecta în mod profund toată structurarea societății. Opțiunile față de direcția, căile și ritmul dezvoltării României au fost, ca urmare, nu numai necesare, dar inevitabile. În fața acestor alternative, indiferența politică trebuie exclusă. Ar trebui să-i considerăm naivi pe corifeii junimismului sau noi să fim naivi pentru a crede în ostracizarea politicii, proclamată de ei cu atîta zarvă.

Z. Ornea se înșeală și mai departe : prinzînd „treptat" (dar într-o foarte scurtă perioadă ! — M.C.) gustul puterii, junimiștii *„își domolesc, în consecință, intransigența, își înfrîng sentimentele de silă și dispreț*, pentru a coborî pe tărîmul vieții publice, unde zeitățile, și ele cu o existență conjuncturală, privegheau cotidianul și oportunitatea, fatal schimbătoare" (noi am spune „necesar", p. 253, s.n.). „Silă și dispreț" față de politică ? ! Junimiștii, călcîndu-și pe inimă, se hotărăsc să se amestece în politică ! ? Iată o imagine perfect reală pentru Z. Ornea, dar mai puțin convingătoare pentru noi. Revenim la ceea ce spuneam mai înainte : Junimea a fost creată și ca un *instrument politic*. Pledează pentru aceasta atît numele societății („cu totul neangajantă" și inofensivă pentru Z. Ornea, evocînd cutare asociație studențească germană, vezi p. 39), care pentru

noi semnifică, în primul rînd, dorința de afirmare a unei generații dinamice (o apropiere, ca denominație, de *Juna dreaptă* a lui Blaremberg !), cît și cele cîteva „junimi" bucureștene, acelea în altă lumină, declarată, de cîștigare a unor adepți, de lărgire a unei baze, dar și alte considerente, de strategie și tactică. Știm că politica era exclusă din cenaclu și *Convorbiri*, dar în afară se practica fără nici o opreliște. Nu putem crede că ambițiile politice din „afară" erau uitate la intrarea în casa lui Pogor. Aceasta ar fi tot una cu a transforma autonomia esteticului într-un postulat în care noi, primii, să credem, extinzîndu-l la totalitatea aspectelor în discuție. Admirăm tactul junimist, dar nu putem uita că aceștia erau oameni care au demonstrat din plin înțelegerea lucrului pentru care luptă. Pentru Carp, spune însuși Z. Ornea, politica „era chiar sensul existenței" (p. 259) ! Din modul cu care autorul prezintă actul „angajării" politice a junimiștilor s-ar părea că totul fusese făcut într-o doară („de vreme ce decizia fusese totuși luată" ! !) și cu o bună doză de accidental, împotriva dorințelor lor cele mai intime. Aceasta, în afara faptului că este o eroare, poate să ne ducă la o cu totul altă considerare a activității lor ulterioare, ce ar urma să izvorască dintr-un dezinteres „luminat" și, într-adevăr, aceasta e postura în care Z. Ornea își prezintă „cenzorii".

În fapt Carp, Pogor, Maiorescu și ceilalți nu au făcut întîmplător politică, după cum nu întîmplător s-au înrolat în cadrele partidului conservator. Ceea ce lipsește cu adevărat lucrării lui Z. Ornea este o analiză a situației existente în țară după căderea lui Cuza, care ar presupune, firește, o cunoaștere profundă a mutațiilor survenite în timpul domniei acestuia. Căderea sa nu poate fi asimilată unei simple schimbări de persoană : în fapt se punea problema viabilității reformelor sale, și chiar a statutului internațional al Principatelor. În fața unei problematici atît de acute, mai ales de ordin social, toate grupările politice au luat o anumită atitudine. Nu era vorba însă numai de rezolvarea unei situații prezente : drumul deschis de Cuza punea la fel de acut problema evoluției viitoare. În acest context trebuie înțeleși junimiștii ; activitatea lor nu începe în nici un caz simultan cu înființarea societății ; putem presupune cu temei că opțiunile fuseseră deja făcute, iar Junimea — mijlocul principal de realizare a unor intenții care, cel puțin în prima perioadă, erau camuflate cu tact și abilitate. Nici un moment junimiștii n-au ezitat să-și aleagă drumul politic ; activitatea militantă pentru ei nu era, cum ne lasă să înțelegem Z. Ornea, un joc făcut de nevoie, ci scopul însuși pentru care vor lupta toată viața.

Neaprofundarea atît de complexei perioade de după înlăturarea domnului Unirii, este, presupunem, cauza pentru care Z. Ornea se va feri să enunțe judecăți definitive asupra unor aspecte definitorii ale activității junimiștilor. În plus, la aceasta se pare că a contribuit modul în care a înțeles „ideologia junimistă", pe care o analizează separat de ideologiile dominante ale epocii, considerînd-o, în consecință, „originală".

Autorul consideră din capul locului, „ideologia" junimistă drept o implantare a unei ideologii străine, care este cea germană, unde s-au „școlit" majoritatea membrilor societății. Între izvoarele „ideologiei junimiste", Z. Ornea amintește, în amănunt, *școala istorică a dreptului*, al cărui principal exponent, Friedrich Karl von Savigny, „s-a bucurat de un imens succes în cercurile filistine", *istorismul evoluționist* (prin cartea cu larg ecou *Reflexii asupra revoluției franceze*, de Edmund Burke, 1792), cartea lui Henri Thomas Buckle, *Istoria civilizației în Anglia*, scrisă de pe pozițiile geografismului în sociologie, precum și influențele altor gînditori, ca Draper *(Istoria dezvoltării intelectuale în Europa)* sau John Stuart Mill. În esență, societatea este privită ca un element organic, supus unei evoluții încete, care nu permite intervenții din afară. Orice înnoire trebuie să se bazeze pe o tradiție. Tot răul de care suferea România se datora încălcării brutale a principiului dezvoltării organice, căruia îi sînt străine răsturnările bruște, dezvoltarea în salturi, revoluțiile. În consecință, junimiștii vor supune unui sever rechizitoriu de contestare procesul dezvoltării civilizației moderne românești, în principal prin teoria de largă răspîndire a „formelor fără fond". Ideologii junimiști au ajuns la concluzia că tot ce se clădise în cîteva decenii e fals și fragil, opera generației pașoptiste este declarată „formă goală",

reformele lui Cuza, „revoluționare". Nu este greu de înțeles că scopul acestor teorii, pe plan politic, vizează încetinirea procesului de dezvoltare în sens modern al României. Reformele înfăptuite sînt considerate suficiente, unele din ele ar trebui chiar înlăturate, în scopul „conservării" unui anumit tip de relații sociale.

Izvorul acestor teorii, cum am mai amintit, este considerat de către Z. Ornea a fi ideologia germană a „restaurației". Transplantul acestei ideologii în România ar fi fost ușurat, spune Z. Ornea, de faptul că „realitățile social-economice și politice din Germania deceniului al cincilea al secolului trecut se asemănau binișor cu cele din România" (p. 157). Pentru a explica poziția junimiștilor, autorul întreprinde o documentată analiză a realităților germane. „Apropierea" de conservatori s-ar fi produs datorită apropierii punctelor de vedere teoretice, întrucît, subliniază Z. Ornea, junimiștii aveau „preconcepte conservatoare", dar de un „conservatorism luminat", militînd pentru „înlăturarea și asanarea vieții culturale ieșene" (p. 52). În sfîrșit, luînd în considerare afirmația că junimiștii n-ar fi expus puncte de vedere originale în ideologie. Z. Ornea demonstrează originalitatea lor nu pe plan european, ci în România (p. 148).

Este evident că, pentru a-i sesiza toate nuanțele, concepția social-politică a junimiștilor trebuie analizată pe larg, în contextul perioadei istorice care a generat-o. Întrucît limitele acestei recenzii nu ne îngăduie acest lucru, ne vom mulțumi să menționăm doar punctele în care nu sîntem de acord cu concluziile lui Z. Ornea.

S-a făcut observația, de către cercetători mai vechi [1] și mai noi [2] că, în 1868, cînd Maiorescu publică *În contra direcției de astăzi în cultura română*, teoria formelor fără fond avea o largă circulație în România. Încă din 1838, Ioan Maiorescu (tatăl lui Titu), în două articole apărute în *Muzeul național* și *Foaia literară*, criticînd sever cultura românească, folosește formula „totul e o mască fără creieri", o prefigurare a „formei fără fond" din opera fiului. Anumite trăsături ale teoriilor junimiste s-au găsit la Asachi, Eliade, Costache Negruzzi, Kogălniceanu (acesta un adept al școlii lui Savigny). Faptul este perfect justificat dacă ne gîndim că ideile evoluționiste au avut o largă circulație în Europa, ele răspunzînd abil nevoii conservatorilor de pretutindeni de a teoretiza dreptul istoric la conducere și necesitatea progresului organic. Mai mult, teoriile evoluționiste sînt îmbrățișate cu căldură la noi de către clasa boierească, în împrejurările dramatice pentru ea ale reformelor lui Al. I. Cuza. Grupările conservatoare (căci despre un partid conservator putem vorbi abia în 1871, după cum s-a demonstrat recent [3]), în focul bătăliei dintre burghezie și moșierime, în legătură cu problema numărul unu a epocii, anume edificarea României moderne, au făcut uz de ovasitotalitatea teoriilor pe care Z. Ornea le consideră junimiste și originale la noi. În discursurile lui Barbu Catargiu, ca și în numeroase articole din presa conservatoare de pînă la 1868 *(Conservatorul progresist, Țéra, Ordinea)*, apare insistent ideea necesității „progresului lent", a refacerii în durată a drumului parcurs de civilizațiile apusene, ca și critica „inconsistenței" reformelor ce tocmai se introduceau. Apare evident interesul de clasă al moșierimii, nevoită să se apare prin toate mijloacele de spectrul deposedării sale de primatul economic și politic.

Credem că rezultă cu suficientă claritate faptul că Maiorescu — și în general junimiștii — a preluat idei existente în epocă, avînd însă meritul incontestabil al teoreticianului și polemistului de înaltă ținută. Ideologia conservatoare era în linii mari constituită, junimiștii n-au făcut altceva decît să o dezvolte, și, în acest sens, este oarecum impropriu chiar termenul de „ideologie

---

[1] Sînt cunoscute, în acest sens, pozițiile lui Ibrăileanu *(Spiritul critic în cultura românească* și, mai ales, Eugen Lovinescu, în cele două lucrări fundamentale, *Istoria civilizației române moderne* și monografia *Titu Maiorescu.*

[2] V. Russu, *Considerații privind constituirea partidului conservator din România*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași* (Serie nouă), Secț. III, a. Istorie, Tomul XVIII, 1972, fasciculă 2, p. 122 și urm.

[3] *Ibidem, passim.*

junimistă". În orice caz, el nu se poate accepta, așa cum face Z. Ornea, fără rezerve și fără delimitările de rigoare. Pledează în favoarea acestei idei și faptul de necontestat că majoritatea junimiștilor au fost de la început și pînă la sfîrșit conservatori (ne referim la junimiștii „politici"), iar „alinierea" lor a însemnat și recunoașterea tacită a unei ideologii existente. Pe de altă parte, nu sîntem de acord nici cu „implantarea" ideologiei germane de către junimiști, după cum afirmă Z. Ornea. Fără îndoială, influența germană sau engleză au avut importanța lor în fundamentarea teoretică a concepțiilor existente în epocă, dar nu le-a determinat ca atare. Influența străină nu s-a constituit ea însăși în realitate, nu s-a substituit realității românești, singura generatoare a factorilor suprastructurali. Apropierea realităților românești de cele germane de către Z. Ornea, pentru justificarea „transplantului ideologic", ni se pare o „forțare" a adevărului istoric. La noi anul 1848 a însemnat evenimentul central al epocii moderne, care a determinat, într-o manieră cu totul specifică, cursul istoriei ulterioare. Înfăptuirile mari s-au făcut sub presiunea națiunii, iar evoluția spre modernism s-a realizat „de jos în sus". În Germania, revoluția înfrîntă, dominarea spiritului pesimist și existența statului prusac au schimbat vizibil datele problemei. Epoca modernă s-a inaugurat acolo prin mînă forte. Exista apoi, în ciuda unui sincronism evident al istoriei europene, un decalaj în dezvoltare, un nivel diferit de cultură, o anumită tradiție istorică în spate, un anumit mod, deosebit, de simțire. Ca să folosim una din expresiile favorite ale lui Z. Ornea, „realitățile social-politice și economice" din România și Germania nu se „asemănau binișor", ci se deosebeau „binișor" !

Apare, așadar, limpede faptul că junimiștii nu au creat o ideologie originală la noi (cu atît mai mult nu au „transplantat-o" pe cea germană !), ci au preluat și dezvoltat teorii existente în epocă, de nuanță conservatoare. Scopul lor nu a fost numai unul cenzurativ, de „asanare" a vieții noastre spirituale, ci în primul rînd unul politic : de apărare a intereselor moșierimii. Considerarea „tradiției" pe care s-ar sprijini evoluționismul coincide, nu întîmplător, cu asigurarea perpetuării dominației de clasă a moșierimii. Logic este și faptul, strălucit demonstrat de Lovinescu, că ideea de modernism, care presupune un șir întreg de reforme ce ar schimba radical atît organizarea statului, cît și structura societății, prin loviturile date vechii stări de lucruri, nici nu se poate sprijini pe o tradiție ; epoca modernă fiind o „ruptură" și o negare a vechii alcătuiri. Acest lucru l-a înțeles foarte bine și Carp, cînd declara că națiunea sînt vîrfurile boierimii, „iar nu acele mase strînse pe ulițe". L-a înțeles tot atît de bine și Maiorescu, profund oponent al mișcărilor de masă, al oricărui act „revoluționar". Pentru că, și teoretic și practic, un act revoluționar nu poate fi evoluționist, iar ridicarea națiunii coincide cu înlăturarea monopolului politic al moșierimii.

În strînsă legătură cu factorul ideologic sînt și alte două aspecte pe care dorim să le atingem : lipsa de aderență în mase și, implicit, lipsa de constructivism a junimismului politic. Z. Ornea are față de aceste chestiuni opinii contradictorii. Astfel, referindu-se la prima problemă, autorul notează : „Junimiștii au refuzat să uzeze de procedeul „chiverniselii confraților", unanim practicat, și cu ajutorul căruia ar fi izbutit să-și recruteze simpatizanți și clientelă electorală. (Așa se și explică, în bună măsură, de ce nu a putut deveni grupul junimist un partid puternic numericește)" (p. 300). Peste cîteva pagini, însă, aflăm : „Deși în opoziție junimiștii s-au ridicat nu o dată împotriva practicii demisiei forțate a funcționarilor publici odată cu schimbarea guvernului, acum, ajunși la putere, procedează la fel" (p. 309). Dincolo de contradicția, evidentă, a autorului, explicația lasă mult de dorit. Un partid politic devine puternic numai dacă are o bază largă de masă, care nu se poate realiza prin „chiverniseala" amatorilor, ci printr-o linie programatică de natură să cîștige simpatizanți. Cu tot ecoul imens stîrnit în epocă de studiile lui Maiorescu, cu toată popularitatea *Convorbirilor*, cu tot strălucitorul cenaclu, junimiștii au rămas o grupare de „cadre", de „specialiști", cu puțini aderenți. Cauzele sînt multiple. Z. Ornea amintește, în mai multe rînduri, aversiunea lor față de „vulg", asimilat cu imaginea „revoluției", opusă „ordinii" conservatoare (p. 161, 280). Explicația principală este, după opi-

nia noastră, *lipsa unui program politic constructiv*. Şi faţă de acest aspect, Z. Ornea se dovedeşte imprecis: „Dacă n-am şti, notează autorul, că junimismul *avea* programul său constructiv, tot acest rechizitoriu aspru şi pamfletar ni s-ar părea fără *sens*" (p. 202, s.n.). Referinţa se face, desigur, la programul propus de Carp şi cunoscut sub numele de „Era nouă"; dar, recunoaşte autorul, „măsurile sale legislative nu treceau nici cu un milimetru de ideea menţinerii integrale a proprietăţii moşiereşti" (pp. 234—235). Junimismul dorea „occidentalizarea" României din toate puterile, dar pe încetul (termenul lui Maiorescu era de 200 ani — vezi p. 237) şi anume prin măsuri marginale, în interiorul unei *ordini* inflexibile. Nu vedem constructivismul acestui program şi chiar Z. Ornea se contrazice repede: „Criticismul junimist se exercita pe registrul unor litanii vehemente, fără a propune mare lucru" (p. 207); „... propuneri la obiect, privind reformarea instituţiilor existente nu s-au auzit" (p. 210)!; „Criticismul junimist... era fără obiect şi eficienţă" (p. 212)!; „Celebra formulă junimistă (a formelor fără fond — M.C.) a fost un instrument politic antiliberalist" (p. 195). În altă parte, autorul notează, abandonînd pur şi simplu problema constructivismului: „Nu interesează aici eficienţa şi motivaţia de clasă a acestui program denumit al „Erei noi" ... Important este faptul că a existat realmente un asemenea program" (pp. 300—301)!! Existenţa unui program nu spune mare lucru prin el însuşi (deşi, în cazul junimiştilor, este într-adevăr un „lucru mare"!); este important ce se aplică din el, la ce nevoi reale răspunde.

În sfîrşit, Z. Ornea spune, la concluzii, că junimismul a fost constructiv prin rolul său de factor „ponderator", prin „luciditatea" sa transferată iniţiativelor liberale (p. 712). Aceasta însă nu-i totuna cu un program politic constructiv. Avem senzaţia că junimiştii (şi conservatorii în general) erau în „opoziţie" şi atunci cînd formau guvernul!

Singura explicaţie reală a lipsei de constructivism a junimismului este poziţia sa de clasă; orice reformă nouă ar fi lovit în primul rînd moşierimea, aflată în situaţia specială *de a se apăra*. În consecinţă, partidul conservator, exponent al moşierimii, *nu va fi în stare să întocmească un program politic constructiv*, de natură să atragă susţinători. Criza acestui partid (implicit a junimismului politic) din preajma anului 1900 este tocmai o expresie acută a neputinţei de a da un răspuns problemelor generale ale ţării, în primul rînd celor de ordin social-economic. Noi nu considerăm, împreună cu Z. Ornea, că „încetinirea", „ponderea" ar fi o dovadă de „luciditate" şi constructivism! Este, în acelaşi timp, un act de dreptate să se recunoască liberalilor (şi Z. Ornea o face, vezi p. 713) un incontestabil rol constructiv. Trebuie apoi să recunoaştem că lipsa unor prevederi reformatoare nu este caracteristică numai junimiştilor, ci tuturor curentelor tradiţionaliste, prin excelenţă critice. Este evident, pe de altă parte, că spiritul critic nu trebuie privit numai din punct de vedere teoretic. Născut dintr-o anumită realitate istorică, el trebuia să răspundă unor anumite necesităţi. Înţelegerea sa nu este posibilă fără analiza faptului istoric concret.

Din punct de vedere metodologic, Z. Ornea doreşte să studieze *Junimea şi junimismul* din perspectiva analizei sistemice, neuitînd să ne amintească mereu acest lucru (în *Preliminarii*, ca şi la începutul fiecărui capitol). „Junimismul este, aşadar, mai întîi, după opinia noastră (a lui Z. Ornea — M.C.), un curent de idei complex (literar, ideologic, cultural, politic) care a inaugurat o nouă orientare nu numai în literatura şi cultura epocii, dar şi în spiritul public" (p. 26). Afirmaţia este foarte adevărată şi, într-adevăr, o atare manieră metodologică este plină de promisiuni.

Din această dedublare, reală, dar fără graniţe între planuri, deduce autorul studierea junimismului în „dubla sa ipostază, de curent şi stare de sprit", consacrînd cîte un capitol „fiecărui compartiment al complexului structural care este junimismul (ideologic, politic, estetic, literar"), „neuitînd că *pentru fixarea în epocă e necesară urmărirea istoricului curentului* (la urma urmei *junimismul a fost o structură dinamică*")" (p. 25, s.n.)! Perfect senin, Z. Ornea ne prezintă lucruri comune ca adevărate revelaţii! Dar şi principiul metodologic al „fixării în epocă" ne pare vulnerabil. Putem vorbi despre „fixarea în epocă" în cazul

cînd dorim să redăm unui anumit fapt „culoarea locală": în acest caz drumul e „înapoi", invers, pe cînd, în cazul junimismului, înțelegerea sa nu poate ieși decît dintr-un studiu aprofundat al „epocii"; „fixarea" ne apare ca o neînțelegere din partea autorului a drumului exact al cunoașterii istorice. Această confuzie teoretică se pare, la Z. Ornea, că are consecințe în metoda sa practică de lucru. Într-adevăr, junimismul ne apare, în cartea sa, ca un sistem, dar un sistem rupt de sistemul „mare" al epocii respective. Nu junimismul este explicat prin epocă, ci epoca prin junimism. Dorind să realizeze o analiză sistemică a junimismului, autorului îi pare suficient s-o declare și să structureze lucrarea într-un mod care are urma să coincidă cu structurarea reală a junimismului. În rest, adică în fond, el este adeptul, deși se străduiește mereu să ne convingă de contrariu, faptelor pozitive, al înălțării edificiului cărămidă cu cărămidă. În plus, în altă parte, Z. Ornea confundă „epoca" cu junimismul, cînd amintește părerea lui Iorga, care, „reținînd din orientarea Junimii numai aspectul ideologic, a propus drept personalitate dominantă a *epocii* pe Xenopol și nu pe Maiorescu, deși știa bine că Xenopol *nu reprezenta fidel nici Junimea și nici junimismul*" (p. 28, s.n.)! Xenopol, după opinia lui Z. Ornea, nu poate fi personalitatea epocii pentru că nu reprezintă „fidel" Junimea!

Dorind să explice maniera sa „sistemică" de abordare a fenomenului istoric, autorul face afirmații gratuite: „E inutil să depunem stăruințe și să aglomerăm argumente pentru a demonstra evidența" (p. 27)! Dar, bineînțeles!! „Și a confunda o componentă sau două (de ce nu trei sau patru?! — M.C.) cu întregul e o eroare (gravă nu numai metodologică) care, euristic vorbind, nu poate oferi decît rezultate anapoda" (pp. 27—28)! Bineînțeles!! Și încă: „De altfel, îndrăznim să întrebăm, vom putea obține judecăți viabile despre valoarea, semnificația acestor componente, ignorînd ansamblul din care fac parte, le determină natura și semnificația obiectivă?" (p. 28). Sigur că nu, exclamă autorul, entuziasmat de această „revelație"; cu sprijinul „stadiului actual" al istoriei literare, istoriei culturii, sociologiei literaturii etc., etc. „nu este posibilă ignorarea ansamblului de relații necesare între elementele unei structuri evident organice și unitare" (p. 28)! „A nu ține seama de aceste cuceriri moderne, continuă Z. Ornea, înseamnă a ne reîntoarce — obtuz și închistați — spre procedeele metodologice ale istoriografiei pozitiviste, ale diletantismului investigativ, considerate peste tot ca vetuste și anacronice" (p. 28). În felul acesta, s-ar părea că analiza în atare mod este folosită de autor numai de teama de a nu luneca spre pozitivism, considerat a fi, în mod inexact, ostracizat de toată lumea. Este de asemenea o eroare să situăm istoriografia pozitivistă alături de „dilentantismul investigativ", știut fiind că în acea școală rigoarea faptei era la loc de cinste.

Pentru a scoate în evidență greutatea cercetării sale, Z. Ornea subliniază eterogenitatea curentului junimist, aspectul său contradictoriu, într-un cuvînt, complexitatea sa: „Junimea și junimismul oferă în istoria culturii noastre exemplul unei elevate confrerii de spirite care au știut să colaboreze în armonie fără a renunța la independența în opinie" (p. 27). Afirmația este exactă, nu însă și ce spune autorul în continuare: „Liantul l-a constituit scopul comun („viziunea asupra lumii") și spiritul patronal al conducătorului (Maiorescu — M.C.) care a știut, cu un tact inegalabil, să armonizeze contrariile, să stimuleze și să utilizeze energiile creatoare spre un țel care era al tuturor". Z. Ornea consideră, așadar, că „independența în opinie" se supune „spiritului patronal" al lui Maiorescu (ale cărui merite de șef de cenaclu nimeni nu i le contestă!), ba mai mult că această „independență în opinie" (fenomen real la Junimea) se poate îndrepta spre un „scop comun". În primul rînd nu înțelegem care este acest scop comun, „liantul", pentru că nu putem accepta că acesta ar fi, cum spune, pretențios, autorul, „viziunea asupra lumii". Putem crede că tocmai cînd e vorba de această „viziune" se manifestă „independența în opinie" și încă ceva: această „viziune" e ceva de ordin teoretic, destul de vag și, în orice caz ceva care aparține viitorului imprevizibil, pe cînd „scopul comun" nu putea fi decît ceva imediat, programatic, posibil de atins. Aceste două lucruri nu se pot confunda, așa cum face Z. Ornea. Sîntem înclinați să credem că d-sa n-a meditat îndeajuns asupra acestui aspect, căci în altă parte afirmă că „liantul" acestei „societăți cu

o structură eclectică" îl formează „momentele cheie care au marcat evoluția Junimii și au constituit-o ca organism unitar, pînă a devenit o direcție precizată în spiritul public: junimismul" (pp. 86—87). Ceea ce, într-adevăr, este cu totul altceva.

Surprinzător apare faptul (și din punct de vedere metodologic) că Z. Ornea nu vorbește în lucrarea sa de cercetările anterioare consacrate junimismului, de *istoriografia problemei*, decît indirect și sporadic, prin unele note de subsol. Aceasta probează cel puțin o lipsă a construcției generale a lucrării, dacă nu o idee preconcepută a autorului. În plus, nu apar citate *Dezbaterile parlamentare*, ca și lucrările consacrate oponenților junimiștilor. Aceasta confirmă ideea că Z. Ornea a „văzut" epoca prin prisma junimismului, eliminînd puncte de vedere de natură să-i complice demonstrația. Și mai surprinzătoare este maniera autorului de a face aluzie la păreri diferite de ale sale, fără a menționa paternitatea lor, ceea ce, metodologic și moral, este incorect (vezi, de exemplu, p. 147, 148, 183, 193, 196, 240, 253, 254, 261, 683).

Există apoi în lucrare unele contradicții evidente ale autorului. Astfel, la p. 80, aflăm: „revista Junimii are de înregistrat în 1870 un moment de dificultate. Iar pericolul care risca să-i fie fatal se numea politica", iar la p. 81: „Și cum *Convorbirile* erau o publicație de prestigiu, încercată în lupte, cu o neîndoielnică ideologie de orientare conservatoare, utilizarea ei pentru scopuri militant politice părea a fi o soluție ideală"! Alt exemplu: „Pînă a se întoarce Carp din misiunea diplomatică la Viena și Roma și a deveni deputat, grupul junimist nu avea lider" (p. 259), iar la p. 263: „Lider era Maiorescu... în virtutea rolului său conducător la Junimea"! Socotim aceste inadvertențe drept mici scăpări ale autorului, care însă pot fi derutante pentru cititor.

În sfîrșit, deși recunoaștem calitățile incontestabile de „stilist" ale lui Z. Ornea, ni se pare necesar a reliefa o anumită „libertate" a limbajului, care, pe de o parte, împietează asupra conținutului noțiunilor, pe de alta, nu concordă cu rigoarea necesară exprimării științifice. Dăm, în continuare numai cîteva „mostre", elocvente în sensul de care vorbeam (sublinierile ne aparțin): „Izbînda direcției junimiste se va înfăptui mai tîrziu, *cu o lentoare neașteptată*" (p. 96); spre 1900 „Junimea și junimismul erau *bine eclipsate*" (p. 129); „Dragomirescu — sfîrșind prin *a-l sastisi* și pe Maiorescu" (p. 135); *Convorbirile* „continuau, *bățos*, să apară" (p. 143); „calitatea de *factor pivot* (sau de *placă turnantă*) a ideologiei nu o poate transforma în ipostază de *mamut atotcuprinzător*" (p. 147); „Eminescu a rămas statornic ca o *rocă granitică*" (p. 182); „Țările românești, cu toată *lentoarea în dezvoltare...*" (p. 192); teoria formelor fără fond a pătruns „chiar în anumite despărțăminte ale filozofiei" (p. 193); Maiorescu, în parlament, *„nu se mai distinge decît prin tăcere în tot anul 1874"* (p. 266); Carp „nu ascultase de *învățul* lui Lascăr Catargi" (p. 349); Maiorescu, în atitudinea sa față de Carp, manifestă o *„schimbare de umoare de 180°* în ceva mai mult de un an" (p. 350); *„minciuna tremolată"* (p. 716); *„iraționalism misticoid"* (p. 725); etc.

Observațiile noastre nu știrbesc însă valoarea globală a cărții lui Z. Ornea, incontestabil unul din evenimentele editoriale ale anului. Socotim totuși că o eventuală nouă ediție ar trebui să se bazeze mai mult pe analiza *istorică* a societății românești din a doua jumătate a secolului trecut: numai așa *Junimea și junimismul* vor putea fi înțelese și puse în adevărata lor lumină.

M. Cojocariu

VASILE NETEA, C. G. MARINESCU, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, Ed. „Junimea", 1978, 374 p.

Intenția mărturisită a autorilor a fost scrierea unei *monografii* a Ligii pentru unitatea culturală a românilor.

În *Prefață* (p. 7—12) sînt subliniate atît importanța, cît și dificultatea realizării unei asemenea lucrări. Pentru aceasta, este invocat, în primul rînd, faptul

că în istoriografia noastră nu a fost consacrat Ligii Culturale un „studiu (...) monografic", menit să reliefeze activitatea acestei „societăți" în toată complexitatea ei. Cauza unei atare situații, care a persistat și în condițiile în care lucrări monografice au fost consacrate deja Academiei Române, Ateneului român, Societății Transilvania, Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român și altor „societăți cultural-patriotice", a constituit-o luarea arhivei Ligii ca „pradă de război" de „ocupanții Bucureștilor", în 1917, neputînd fi recuperată, decît în mică măsură, în 1919 *(Prefață*, p. 10). Drept urmare, a apărut necesară depistarea și punerea în circuit a unor noi surse documentare. În acest sens, după susținute investigații, autorii au reușit să folosească materialul documentar rămas din arhiva Ligii, păstrat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R.S.R. De asemenea, au cercetat arhivele personale — existente tot la Academie — a fostului președinte al Ligii V. A. Urechiă și a lui Ștefan Pierietzeanu-Buzău, colecția de cărți, periodice, scrisori, acte, donată de V. A. Urechiă Bibliotecii județene din Galați, precum și fondurile Arhivelor Statului din București, Galați, Brăila, Iași și Bacău. Informația a fost completată prin utilizarea, în cea mai mare parte, a bibliografiei aferente, ca și a periodicelor contemporane activității Ligii.

În „introducerea lucrării", autorii au considerat necesar să prezinte *Contribuția societăților cultural-patriotice la realizarea unității naționale* (p. 13—41) în scopul evidențierii momentului înființării Ligii Culturale, ca și a locului și rolului pe care era chemată să le aibă activitatea acestei „societăți" în cadrul luptei naționale. Dealtfel, asupra activității „societăților" care au precedat sau însoțit activitatea Ligii, nu s-a insistat, considerațiile emise în această privință nedepășind, de regulă, și după cum ne indică aparatul critic, pe cele existente deja în literatura de specialitate.

În cuprinsul propriu-zis al lucrării — *Liga pentru unitatea culturală a românilor* (p. 43—334) — autorii și-au propus să abordeze, în capitole distincte, unele aspecte semnificative ale activității „societății": *Înființarea, programul, mecanismul de conducere, congresele principale* (p. 43—75); *Activitatea Ligii între anii 1890 și 1894* (p. 76—96); *Atitudinea Ligii față de procesul Memorandului* (p. 97—117); *Alte acțiuni politice* și *cultural-patriotice ale Ligii între anii 1896—1900* (p. 118—129); *Lupta secțiilor interne pentru unirea Transilvaniei cu România în primul deceniu de existență a Ligii* (p. 130—167); *Activitatea Ligii și a secțiilor sale în străinătate în anii 1890—1900* (p. 168—203); *Rolul Ligii Culturale în mișcarea pentru unitate națională, între anii 1901—1914* (p. 204—233); *Cursurile de educație patriotică de la Vălenii de Munte* (p. 234—243); *Liga Culturală în perioada neutralității României* (p. 244—296); *Acțiunea reprezentanților Ligii în țările aliate în anii 1917—1919* (p. 297—321); *Împliniri și perspective* (p. 322—334). Dintre capitolele lucrării, ale căror titluri le-am redat întocmai, ultimul prezintă considerații ce au valoarea unor concluzii.

Folosirea unui bogat material documentar, în mare parte inedit, a permis autorilor emiterea unor considerații interesante, care privesc, mai ales, organizarea, statutele și formele de manifestare ale activității Ligii. O deosebită atenție a fost acordată prezentării acțiunilor Ligii și ale secțiilor sale în țară și în străinătate, subliniindu-se rolul acestora în afirmarea cauzei „întregii românimi" (p. 72). În acest sens, meritorie este concluzia autorilor, conform căreia Liga Culturală, prin întreaga sa activitate, nu s-a impus doar în cadrul societății românești, ea devenind „prin puterea ei de propulsie, o adevărată forță europeană" (p. 204).

Menționînd că lucrarea prezintă și alte aspecte sau considerații demne de avut în vedere, asupra cărora, însă, nu insistăm, ne permitem să facem, în rîndurile următoare, și unele observații pe marginea acesteia.

În primul rînd, lucrarea se impune atenției mai mult prin numeroasele date ce le prezintă, ea lăsînd impresia că autorii au avut ca preocupare primordială punerea în lumină a cît mai multor informații oferite de materialul inedit. În această caracteristică rezidă, credem, toate meritele, dar și toate limitele lucrării la care ne referim, fiindcă aceasta va satisface așteptările celor ce o vor privi, îndeosebi, ca sursă de noi informații. Capitole întregi ale lucrării

oferă cu generozitate acte normative, evenimente, toate acestea, însă, într-o înşiruire cronologică şi într-o manieră descriptivă.

Între limitele lucrării, surprinde discrepanţa evidentă dintre titlu, scopul propus de autori şi realizarea ca atare a acesteia. Anume, titlul lasă să se întrevadă că lucrarea priveşte rolul Ligii în înfăptuirea Unirii Transilvaniei cu România ; în *Prefaţă* (p. 9) autorii îşi propun să scrie un „studiu (...) monografic", structurînd lucrarea în funcţie de acest scop ; maniera de abordare, însă, a conferit lucrării ţinuta unei *cronici evenimenţiale*, excepţie făcînd unele pagini. Ne putem explica astfel şi întrebuinţarea numeroaselor citate (peste 400, în medie de 4—5 rînduri fiecare — n. ns) ca şi a deselor înşiruiri de nume sau de date (peste 80 — n.ns.) toate acestea într-o lucrare cu 334 pagini de text. Cele mai multe dintre citate nu sînt intercalate în mod corespunzător în text, ele fiind precedate, de regulă, de expresii ca acestea : „în document se afirmă cu energie" (p. 46) „următoarea telegramă", „o altă telegramă" (p. 147) „preşedintele secţiunii Pechea spunea", „reprezentantul secţiunii din Bacău a evocat", „cu prilejul acestei manifestări, secţiunea Ligii Culturale din Pechea a luat hotărîrea" (p. 166) „preciza (..) cu convingere", „declara", „a combătut cu putere" (p. 194) „se afirma în moţiune", „se arăta mai departe în moţiune", „moţiunea preciza" (p. 247) „mărturisea convingerea", „s-a declarat", „păstra credinţa că" (p. 249) etc. Diferitele citate au menirea, uneori, de a sublinia aceeaşi idee (de exemplu, în citatele de la p. 134—136, 146, 151, 153, 158 se subliniază faptul că procesul Memorandum-ului privea «toată suflarea românească»).

Privitor tot la raportul dintre scopul propus şi realizare, menţionăm şi faptul că autorii au ţinut să depăşească „domeniul publicistic", căruia, după cum se afirmă în *Prefaţă* (p. 9) a aparţinut „ceea ce s-a publicat pînă acum" privitor la Liga Culturală ori lucrarea este scrisă într-o manieră şi un stil publicistice.

Maniera de abordare a problemei explică, dealtfel, şi faptul că autorii au trecut uşor peste necesitatea analizei profunde a unor aspecte esenţiale ale activităţii Ligii. Între acestea menţionăm : raporturile dintre Liga Culturală şi viaţa politică a României — referirile la faptul că „societatea" nu a fost o expresie a intereselor vreunui partid politic (p. 54) ca şi cele privind programul şi statutele acesteia (p. 57 ş.u.) fără analiza resorturilor intime ale problemei, fiind insuficiente ; raporturile dintre unele tendinţe manifestate în conducerea „societăţii" sau cele dintre unele personalităţi aflate la conducerea acesteia (de exemplu, N. Iorga — V. Arion).

De asemenea, autorii nu au insistat suficient asupra mutaţiilor care au survenit, în timp, în activitatea Ligii, limitîndu-se de cele mai multe ori, la simpla lor semnalare. În acest fapt îşi are explicaţia întîlnirea unor afirmaţii contradictorii în privinţa scopului activităţii „societăţii". Astfel, după ce se menţionează că „scopul iniţial" al Ligii, „subliniat şi în manifestul-program", era „răspîndirea culturii naţionale" (p. 48) sau, mai precis, „*afirmarea unităţii culturale a tuturor românilor*" (p. 49) sînt invocate (p. 51) apoi prezentate (p. 244—296) împrejurările din anul 1914, cînd Liga Culturală a reuşit să dezvăluie „în mod public *scopul urmărit chiar de la înfiinţare*" (subl. ns) — unirea politică a tuturor românilor (p. 51).

În cuprinsul lucrării, autorii au folosit, în mod neadecvat, unele expresii sau noţiuni. În concepţia acestora, românii transilvăneni, în ultima parte a secolului trecut, avînd „însă (!) acelaşi ideal naţional" (p. 54) luptau pentru *dreptul naţiunilor la autodeterminare* (p. 52). Confundarea noţiunii de *autonomie naţională* cu cea de *autodeterminare naţională* este evidentă ! (n.ns.). Avem unele rezerve şi faţă de indicarea, de autori, în textul unor citate, a egalităţii dintre sferele unor noţiuni ca : naţionalitate şi naţiune (p. 48) sau rasă şi naţiune (p. 53).

Observaţiile pe care ne-am permis să le facem în rîndurile de mai sus nu scad, însă cu nimic din unele merite incontestabile ale lucrării. Între acestea se desprind consideraţiile privitoare la organizarea, programul şi statutele Ligii şi ale secţiilor ei, ca şi generozitatea cu care ni se oferă noi date din activitatea acestora,

în baza folosirii unui bogat material inedit. Atare merite justifică interesul de care se bucură lucrarea din partea specialiștilor, ca și a publicului larg.

Gheorghe Cliveti

MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*. Leiden, Ed. E. J. Brill, 1972, 249 p.

O cercetare încheiată practic cu zece ani în urmă mai prezintă ea interes pentru o dare de seamă? În mod obișnuit numai ca pretext pentru o dezbatere legată de informațiile sau de concluziile ei. Cu toate acestea, există cărți asupra cărora cercetătorul aplecat asupra unei problematici înrudite se oprește oricînd cu interes, iar dorința de a o recomanda și altora, fie și tardiv, fie și fără intenția unui examen critic, nu necesită o legitimare „cronologică". Este cazul volumului dedicat de profesorul Mathias Bernath raporturilor dintre Imperiul habsburgic și națiunea română, în faza incipientă a formării ei, volum reprezentînd un moment distinct în literatura problemei.

Contribuții mai vechi îl recomandau pe autor pentru o abordare mai largă a procesului de formare a națiunii române. După studiul *Errichtung der siebenbürgischen Militärgrenze und die Wiener Rumänenpolitik in der frühjosephinischen Zeit* (1960) și după acela privitor la *Anfänge der Nationsbildung an der unteren Donau* (1961), care se arătaseră a fi utile sondaje în epocă, o extindere a cercetării, ca timp și problematică, era de așteptat. Este ceea ce Mathias Bernath face, legînd formarea națiunii române de problemele Imperiului habsburgic, într-un prețios volum, care e al 15-lea din seria „Studien zur Geschichte Osteuropas", îngrijită de W. Philipp și P. Scheibert. Temă generoasă, față de care interesul cercetării a sporit sensibil în ultima vreme, de unde încercările de a defini națiunea din perspectivă fenomenologic-sistematică sau istoric-comparatistă. Cu toate acestea, observă autorul, motivîndu-și opțiunea, principiile categoriale ce nutresc conceptul respectiv și sintagma „formarea națiunii" încă n-au fost deplin elucidate, iar în ce privește Sud-estul Europei, fenomenul nu s-a bucurat încă de atenția cuvenită, fazele și formele de manifestare ale acestuia, de la barocul tîrziu încoace, rămînînd oarecum în afara interesului cercetării. Așa s-a întîmplat chiar cu națiunea română, al cărei proces de formare și ale cărei elemente constitutive au fost insuficient studiate sub unghi comparatist. Informația pentru această temă de un înalt interes e lacunară sau învechită, aparatul conceptual nesatisfăcător, ceea ce recomandă, o dată în plus, un nou examen al problemei. Reluînd-o, pe temeiul unei vaste bibliografii (p. 238—249), Mathias Bernath a aflat sugestii și puncte de sprijin în sfera cercetărilor fenomenologico-sistematice, îndeosebi la Hans Kohn *(Die Idee des Nationalismus*, Heidelberg 1950), Walter Sulzbach *(Imperialismus und Nationalbewusstsein*, Frankfurt, 1959), H. Mommsen, *(Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, I, Wien 1963) și Eugen Lemberg *(Nationalismus*, I—II, Hamburg 1964), la care se adaugă numeroase contribuții de aceeași natură apărute în reviste, monografii colective, dicționare și lexicoane de specialitate etc. De remarcat, dintre acestea, mai ales cercetările lui Th. Schieder despre *Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa* (1966), opiniile lui H. Rothfels din volumul *Zeitgeschichtliche Betrachtungen* (1959), cele subscrise de B. Akzin în 'Politische Vierteljahresschrift' (1962), cele despre „integrarea națională" publicate de F. Ronneberger în volumul *Der Mensch als soziales und personales Wesen* (1963), cele ale lui H. Seton-Watson despre *Nationalismus und Nationalbewusstsein* (1966) etc. Din seria de studii istorico-comparatiste care au fost puse la contribuție sînt de amintit în primul rînd lucrările lui F. Valjavec *(Der Josephinismus*, [2] 1945; *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, I—V, 1953—1970; *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, 1961), R. Wittram *(Das Nationale als europäisches Problem*, 1954), R. A. Kann *(A study in austrian intellectual history*, 1960; *Das Nationalitätenproblem der Habsburger Monarchie*, I—II, [2] 1964) etc. Din literatura română a problemei au fost luate în considerație studiile de istorie social-econo-

mică şi politică ale lui G. Bariţiu, E. Brote, C. C. Giurescu, G. Göllner, N. Iorga, I. Lupaş, Z. Pâclişanu, C. Sassu, V. Şotropa ş.a., cele de istorie ecleziastică semnate de B. Barbat, O. Bârlea, T. Cipariu, N. Densuseanu, S. Dragomir, R. R. Florescu, N. Iorga, I. Lupaş, Şt. Lupşa, Andrei Şaguna, D. Stăniloae etc., precum şi contribuţiile relative la istoria intelectuală aduse de L. Blaga, R. Munteanu, L. Protopopescu ş.a. O literatură bogată, desigur, totuşi lacunară, din care autorul a desprins fapte şi sugestii pentru propriul său demers restitutiv. Importantă pentru circumscrierea acestui demers ni se pare a fi distincţia între etnogeneză şi formarea naţiunii, distincţie operantă şi la alţi istorici (Zoltan I. Toth, David Prodan etc.). Pe temeiul ei se încearcă o depăşire a concepţiei naţiocentrice, practicată adesea abuziv în istoriografiile interesate. Nu e vorba, aşadar, nici de o redefinire a conceptului de naţiune, nici de o simplă prezentare a problemelor naţiunii române în epoca respectivă, ci de un studiu asupra politicii integraţioniste a curţii de la Viena în legătură cu formarea identităţii naţionale a românilor : o contribuţie la o fenomenologie istorică a naţionalismului modern. În această direcţie, autorul îşi mărturiseşte singur afinitatea de concepţie şi de metodă cu David Prodan şi Zoltan I. Toth, ale căror mai vechi iniţiative le dezvoltă pe o bază documentară sensibil extinsă. Pe lîngă vechile colecţii de documente (E. Hurmuzaki, A. T. Laurian, I. Lupaş, T. V. Păcăţianu ş.a.) se iau în consideraţie aporturi documentare mai recente, ca acelea publicate de R. Gooss, N. Nilles, E. v. Friedenfels, O. Bârlea, adăugîndu-li-se şi importante documente de arhivă, în special de la Haus, Hof- und Staatsarchiv şi de la Kriegsarchiv din Viena, cele mai multe referitoare la politica josefină faţă de românii din Transilvania şi la stadiul „prenaţional" al evoluţiei acestora. Sînt puse în valoare, totodată, numeroase rezultate ce stăteau închise în publicaţii greu accesibile din România şi Ungaria. Pentru specialiştii mai puţin introduşi în bibliografia „locală", nu e un profit neglijabil. Interesant e modul cum se exploatează, ceea ce autorul numeşte ambivalenţa procesului formativ al naţiunii, proces în care *intenţionalul* şi *devenirea reflectată* sînt inseparabile. De unde considerarea continuă, pe de o parte a rolului jucat de politica absolutistă vieneză în conştientizarea de sine a românilor din Imperiul habsburgic, iar pe de alta a „răspunsului" dat de aceştia încercării de a fi reduşi la un statut de „grup etnografic". Sînt urmărite astfel fazele politicii hasburgice faţă de români, de la absolutismul baroc, de motivaţie dinastică şi de politică confesională, pînă la apogeul josefinismului iluminist, de vocaţie justiţiară şi umanitară. De unde interesul autorului pentru intenţii şi efecte deopotrivă, aşa dar pentru concepţia inspiratoare a politicii duse pe acest tărîm de curtea de la Viena şi rezultatele ei efective, nu o dată paradoxale. Căci adesea una este *intenţia* în politică, alta proiecţia ei pragmatică, ceea ce ridică întrebarea, explicit formulată de autor, „inwieweit das historische Ergebnis die Folge rationaler Planung, inwieweit es durch überindividuelle Tendenzen und Verkettungen determiniert war" (p. XI). Răspunsul nu e mai puţin lămurit : fenomene complexe, naţiunile sînt rezultatul unor procese istorice de durată, iar rolul paradoxal al Vienei a fost să înlesnească, fără voie, formarea lor. Relativ la teoria constituirii naţiunilor ca „proces revoluţionar" al epocii moderne, autorul ia distanţă, socotind-o ca simplă ipoteză de lucru, atîta timp cît ea nu poate fi verificată empiric". În tot cazul, conchide Mathias Bernath, în chip de „adaos" (als heuristicher Ansatz), politica curţii de la Vieana îndreptată spre integrarea statală a fost un moment decisiv în constituirea naţiunilor din Europa de sud-est, iar în jocul fluctuant dintre factorul imperial şi cel autohton, primul a prevalat în această epocă de „incubaţie", pe care F. Valjavec a numit-o „a trezirii" (Erweckung).

Materia a fost divizată în trei secţiuni, denumind fiecare un punct de sprijin al politicii habsburgice faţă de români şi o etapă a procesului naţioformativ al acestora. Întîia secţiune e dedicată *statului* (Siebenbürgen und die Wiener Südostpolitik), cu un motto din Pater Dunod (1685), care îi rezumă perfect sensul : „Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas". Căci nu e vorba de o politică sentimentală, ci de un program raţional, de sursă iluministă, menit să ducă de la „statalitatea" specific transilvană (cap. I), nu fără luptă (cap. II), la construcţia unei Transilvanii habsburgice (cap. III). Faptele sînt cunoscute de la F. Schuler v.

Libloy şi F. Teutsch pînă la R. Gooss, L. Makkai, H. Hantsch, O. Redlich ş.a. Autorul le atribuie însă un nou relief, evocîndu-le sub unghiul eforturilor depuse de Casa de Habsburg de a-şi încorpora deplin această provincie.

A doua secţiune se referă la *biserică* (Wiener Unionspolitik und die erste ethnopolitische Regungen), în care s-a văzut un mijloc de a se face din români un „instrumentum regni" (cap. IV). Începuturile aparţin Mitropolitului Teofil (cap. V), iar desăvîrşirea, în pragul secolului XVIII, Mitropolitului Atanasie (cap. VI). Şi aici e vorba, în genere, de date cunoscute (J. Chr. v. Bartenstein, G.M.G.v. Hermann, S. J. Nilles, B. Jancsó, I. Z. Toth, F. Walter, H. Klima, C. Sassu, O. Bârlea, E. Hurmuzaki, C. C. Giurescu, L. Gáldi, W. Ploechl, O. Halecki, I. Lupaş, R. R. Florescu, N. Iorga, G. Bariţiu, T. Cipariu, S. Dragomir ş.a.), pe care însă noul exeget le valorifică într-un context nuanţat, subliniind pe de o parte ambivalenţa actului de la 1699, din perspectiva cancelariei aulice („Transsilvania fere ex integro Valachica est; iidem Valachi cum Ruthenis Hungariae partem bonam incolunt. Utraque Natio majori ex parte jam *unita est i.e. vere austriaca*"), iar pe de alta marile nădejdi de substrat politic pe care şi le-au pus românii în această Unire.

Ultima secţiune, şi aceasta divizată tripartit, priveşte *societatea* (Wiener Reformpolitik und beginnende Emanzipation), cu un capitol despre situaţia românilor înainte de Iosif II (cap. VII), altul despre graniţa militară ca factor de educaţie socială (cap. VIII) şi încă unul despre imaginea românilor, aşa cum se conturează aceasta din politica josefină cu privire la aceştia (cap. IX). Ultimul, întemeiat pe D. Prodan, Z. Păclişanu, I. Lupaş, G. Bariţiu, P. v. Mitrofanov, I. Z. Toth, A. v. Arneth, J. Schuller, R. A. Kann, O. Hintze, F. Valjavec, F. v. Ziegleuer ş.a., dar şi pe material arhivalic, e totodată şi cel mai consistent. Concluzia merită a fi transcrisă: „Zum Unterschied von den spätbarocken, noch vielfach konfessionspolitisch gerichteten Regierungsmaximen der ersten Jahrhunderthälfte ging die Rumänenpolitik Josephs II., seiner Schrittmacher und Gehilfen völlig von den säkularen Bedürfnissen des neuen Staates aus. Der Josephinismus hat die Rumänen des habsburgischen Machtbereichs zum ersten Male in ihrer Gesamtheit zum Gegenstand aufkärerisched, von starken „staatspädagogischen" Impulsen getragener Regierungstätigkeit gemacht und dadurch ihre gesellschaftliche «Umbildung» im Sinne der neuen Reformgedanken eingeleitet. Damit waren grundlegende Voraussetzungen für die Integration des Rumänentums zur neuzeitlichen heit zum Gegenstand aufkärerischer, (p. 237). Concluzie judicioasă, bazată pe o amplă cumentare şi pe o meditaţie sistematică a fenomenului, urmărit de la finele secolului XVII pînă la deplina lui structurare, la sfîrşitul secolului următor. Autorul dezvoltă astfel, într-un context critic, elementele enunţate în partea introductivă, urmărind relaţia „elementului neconstituţional" (românimea) cu Viena pe de o parte şi cu naţiunile privilegiate din spaţiul transilvan pe de alta, spre a elucida factorii politicii integraţioniste a cancelariei aulice pe durata unui secol şi jumătate: biserica unită şi graniţa militară. Legată acum de Roma, dar păstrîndu-şi neatinse vechile rînduieli de cult, biserica de rit greco-catolic oferea o poartă de pătrundere a spiritului apusean, înlesnind procesul de „occidentalizare" a societăţii româneşti, încă impregnată de un spirit „bizantin". Urmarea directă fu constituirea unei pături de intelectuali care îşi asumă, în secolul XIX, cauza naţională. Faza „prenaţională", dominată de „factorul imperial", se încheie astfel odată cu secolul luminilor. *Supplex Libellus Valachorum* (1791) ne introduce deja într-o nouă fază, a luptei naţionale ce avea să ducă la distrugerea sistemului polietnic, de inspiraţie dinastică, în sud-estul Europei.

Etapa asupra căreia s-a aplecat, cu largă înţelegere şi rigoare, Mathias Bernath e o etapă importantă pentru destinul românimii din Transilvania şi a românimii în genere, iar cartea la care ne-am referit aruncă asupra ei lumini

edificatoare. Amplu documentată (unele lipsuri bibliografice, neesențiale, s-ar putea sesiza totuși) și sever construită, pe alocuri polemică, însă fără ostentație, ea răspunde unui chestionar ce solicită încă resursele istoriografiei, căci dacă istoria politică și social-economică a făcut progrese vizibile în ultimul secol, tărîmul ideologiilor, mentalităților și psihologiei colective se află doar la începutul explorării sale. *Habsburg unde die Anfänge der rumänischen Nationsbildung* aparține primei direcții, dar ea cuprinde și destule elemente ce promit și o abordare a celeilalte, cu care dealtfel se interferează mereu. Se recunoaște în acest studiu, ca și în acelea subscrise mai înainte de profesorul Bernath, o perfectă stăpînire a instrumentelor de lucru și o atenție exemplară la stabilirea faptelor, față de care istoricul păstrează distanța pretinsă de obiectivitatea cea mai deplină.

Al. Zub

Drobeta, III, Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin, 1978, 204 p.

Consultînd volumul din 1978 al revistei editate de Muzeul Porților de Fier, cititorul, specialist sau pasionat după istorie, lucrător sau nu în cîmpul activității muzeale, poate înregistra intrarea sa în contact cu o apariție tînără și ambițioasă. Pătrunsă în circuitul publicațiilor istorice de ținută științifică în 1974, „Drobeta" tinde să ajungă astăzi la o cadență riguroasă și la preocupări cît mai diverse, continuînd efortul de valorificare a cercetărilor privind sud-vestul României, întreprins de înaintași ca Cezar Bolliac, V. Dimitrescu și mai ales Al. Bărcăcilă.

Conform succesiunii istorice, de reținut mai întîi din al treilea număr al „Drobetei" este studiul *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia* (p. 18—29), semnat de Marin Nica. Pornind de la premisa că în momentul de față nu există la noi cristalizată, cu excepția perioadei corespunzătoare neoliticului tîrziu (cultura Cucuteni—Tripolie), o tipologie a cuptoarelor de olărie, autorul încearcă o sistematizare a datelor referitoare la acest aspect, privind cuptoarele din Oltenia, ajungînd să stabilească două tipuri : cuptoare simple, de formă rotundă sau ovală, cu o singură încăpere (Dudești — Vinča B și C, Vădastra III) și cuptoare mai evoluate, cu gură de foc și groapă de acces, corespunzătoare fazei de tranziție între primul tip și cel cu reverberație de tip cucutenian.

Două studii interesante sînt introduse în cuprinsul revistei, relativ la lumea geto-dacică. În primul, *Buridava — puternic centru al geto-dacilor* (p. 5—17), D. Berciu prezintă observații și concluzii parțiale ocazionate de săpăturile făcute la Ocnița — Buridava, subliniind că în conformitate cu dovezile materiale și epigrafice *(Bur, Reb, Buridava, Basileos, Thiamarkos)* „deocamdată dispunem de singurul izvor al vremii respective, pe baza căruia s-a putut localiza cu precizie o *dava* dacică". Al doilea studiu, semnat de D. Tudor pune în discuție o *Reprezentare a cavalerilor danubieni descoperită la Aquae (Cioroiul Nou, județul Dolj)*, p. 47—49. Această descoperire poartă numărul 236 în rîndul monumentelor dedicate cultului cavalerilor danubieni, iar pentru actualul teritoriu al Olteniei, numărul 25. Autorul precizează că față de cele de pînă acum, tăblița supusă atenției prezintă unele deosebiri în ceea ce privește aranjarea repertoriului figurativ, deosebiri care parțial sînt specifice regiunii de la vest de Olt. Pe această bază este avansată ipoteza că probabil piesa de la Aquae a fost turnată în unul din atelierele de la Romula.

O greutate mai mare în paginile revistei o au articolele privitoare la epoca romană. De notat că în raport cu celelalte două numere anterioare, cel de față cuprinde mai multe studii care nu se referă strict la zona Porților de Fier, fapt ce relevă o lărgire sensibilă a colaborării. La acest capitol, dedicat epocii romane, M. Davidescu face un *Raport asupra săpăturilor arheologice din castrul roman de la Hinova — Mehedinți. Campania 1976*, p. 76—87. În acord cu materialul arheologic descoperit, autorul arată că în castrul amintit și în zonă a existat o locuire efectivă și permanentă în întreg secolul al IV-lea e.n. De asemenea, pe baza unei țigle ce are un cartuș cu inscripția „Drubet(a)" se aduce încă o dovadă că același lucru se poate spune și despre așezarea civilă și castrul

Drobeta, acesta din urmă fiind extremitatea vestică a „Brazdei lui Novac" și controlorul de facto al castrului Hinova. Într-un alt studiu, V. Boroneanț și I. Stîngă prezintă *Cercetările privind secolul al VII-lea de la Ostrovul Mare, comuna Gogoșu, din zona Hidrocentralei Porțile de Fier II* (p. 87—107). Interesante din punctul de vedere al elementelor de rit funerar relevate, dat fiind caracterul lor diferit față de ceea ce se cunoștea pînă acum despre respectiva perioadă, aceste cercetări aduc dovezi pertinente în legătură cu continuarea unor tradiții culturale și spirituale din epoca dacică și daco-romană pînă în secolul al VII-lea.

Din rîndul studiilor de istorie romană cu referire mai largă, de citat, în primul rînd este cel intitulat *Cîteva observații cu privire la limesul transalutan* (p. 55—61), de R. Florescu, în care autorul propune o redatare a limesului la începutul secolului al II-lea e.n. Această datare, fondată pe noile descoperiri arheologice de la Jidova, pe argumente de logică istorică — reieșite din raportul între sistemele de fortificare, forma și tehnica lor de construcție — ca și pe interpretarea unor scene de pe Columna lui Traian, în care se pot identifica după autor fortificații caracteristice limesului transalutan, conduce în plus și la ipoteza că pătrunderea armatelor romane în Dacia, în timpul celor două războaie purtate de Traian, a putut avea loc cel puțin la fel de bine pe valea Oltului ca și prin Banat. Un interes cert pentru situația politică și militară a Daciei, însă în timpul stăpînirii romane, îl prezintă și studiul lui D. Tudor, *Diploma militară romană descoperită în castrul de la Slăveni pe Olt* (p. 30—33). Datată în anii 164—165 și fiind a șaptea diplomă militară eliberată în anul 164, pentru Dacia, se deduce că în vreme ce Roma era ocupată acum cu războaiele din Orient, la care participau și daci, în interiorul provinciei nord-dunărene situația era liniștită, dovadă numărul mare de diplome referitoare la anul 164. Puțin după acest an situația se va deteriora, în legătură cu războaiele marcomanice, fapt dovedit de lipsa diplomelor militare. La localitatea amintită de D. Tudor face trimitere și O. Toropu, care publică (p. 62—68) *Un nou tezaur monetar descoperit la Slăveni* (al doilea tezaur, probabil parțial, descoperit aici, format din 166 antoninieni), după cum *Un nou tezaur de monede romane republicane descoperit în Oltenia* este publicat, la rîndul său, de Gh. Popilian (p. 33—46). De adăugat că interpretarea acestui tezaur de la Țicleni — Tunși (Gorj) îi permite autorului să stabilească două etape esențiale de tezaurizare și pătrundere a denarului republican în Dacia : prima la sfîrșitul sec al II-lea î.e.n., iar cea de a doua la începutul secolului următor. Să mai menționăm, în sfîrșit, cu privire la epoca romană, materialele lui I. I. Russu, *Monumente romane rătăcitoare*, p. 50—54 (publicarea unui fragment de relief mithriac, descoperit la Poiana — Gorj pe fosta proprietate a familiei Tătărăscu și provenit probabil de la Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa), *Despre inscripțiile antice ale Olteniei și Munteniei (În legătură cu „I.D.R." II)* — în fapt o recenzie aspră, dar obiectivă, care pune în evidență calitățile, dar mai ales lipsurile volumului II de inscripții ale Daciei romane (p. 184—195 și N. Gudea, *Contribuții la istoria artileriei antice*, p. 60—76.

Trei articole — dintre care două de un interes deosebit — au în vedere istoria evului de mijloc. Articolul semnat de Elena Lința, *Cea mai veche inscripție slavonă din județul Mehedinți* (p. 124—135), readuce în fața specialiștilor o originală inscripție care, publicată pentru prima oară în 1938 la sugestia lui P. P Panaitescu de către Lazăr Ciomu, păruse a se fi pierdut în timpul războiului, pentru a fi regăsită din fericire ulterior în depozitele Muzeului Porțile de Fier. Aducînd unele corective și completări textului lui Ciomu, autoarea subliniază unicitatea piesei — inscripție incizată pe plăcuțe de plumb, reprezentînd un exorcism pentru alungarea diavolului — și subscrie datării ei în sec. al XIII-lea, apreciind-o drept una din cele mai vechi mărturii ale scrisului slavon pe pămîntul țării noastre, ale vieții spirituale și ale folclorului românesc. Celălalt articol, *Cetatea Grădeștului*, semnat de M. Davidescu, este de fapt o discuție, pentru prima dată posibilă pe baze arheologice, asupra uneia din fortilificațiile mehedințene ce constituie un indiciu prețios în legătură cu pro-

cesul de organizare politică și militară a populației românești în perioada de cristalizare a statelor feudale.

Notăm, în sfîrșit, cele două materiale de istorie modernă și contemporană (Rada Davidescu, *Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna — Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu* — p. 137—154, Luchian Diaconu *Rezultatul alegerilor parlamentare parțiale de la Mehedinți și Hunedoara din 18 februarie 1936, expresie a antifascismului maselor largi populare* — p. 155—170, pe cel al lui Ion Opriș, *Etape și perspective în activitatea de realizare a evidenței centralizate de stat a patrimoniului cultural național* — p. 171—175 și pe cel cu un subiect atrăgător al lui Silviu Comănescu, *Fotografierea în timpul săpăturilor arheologice* — p. 176—179).

Sumarul revistei se încheie cu o rubrică de *Aniversări—Evocări*, alcătuită de Corneliu N. Mateescu și Rada Davidescu.

Cele arătate mai sus permit cîteva sumare concluzii. Numărul prezentat al „Drobetei", ca și cele anterioare, evidențiază ținuta științifică aleasă a revistei. Aceasta reușește să găzduiască în paginile sale istorici prestigioși care, în majoritatea cazurilor, dau studii originale, adevărate contribuții la cunoașterea mai bună a istoriei naționale. Revista își poate îmbogăți însă considerabil sumarul, pe baza valorificării resurselor locale și prin lărgirea colaborării. Rubrici de: *Comunicări și note, Note bibliografice, Recenzii și prezentări, Revista revistelor* își pot găsi ușor locul în cuprinsul său, concomitent sau succesiv. Este posibilă, totodată, în viitor o reevaluare a ponderii rubricilor, în funcție de epocile istorice. Revista poate deci face încă multe lucruri pe linia îmbogățirii personalității sale, ceea ce ar permite aducerea ei la nivelul prestigioasei instituții ce o patronează, un teoretic moment de cotitură putînd fi centenarul acesteia, care va fi sărbătorit în 1981.

Tudor M. Răței

Suceava. Anuarul Muzeului Județean, V, Suceava, 1978, 606 p.

Cu un sumar mult mai bogat, cu un număr sporit de pagini și în condiții grafice net superioare, noul tom al anuarului Muzeului Județean din Suceava arată încă o dată — dacă acest lucru mai era necesar — ce se poate face într-o asemenea publicație regională și *cum* stăruința unui grup de oameni cu dragoste pentru ținuturile acelea poate fi încununată cu succesul cel mai deplin. Volumul masiv impune din primul moment și prin coperta ilustrată de aversul monedei lui Petru I al Moldovei. Deschis cu un cald *Cuvînt înainte* semnat de profesorul Ștefan Ștefănescu, volumul conține 49 de studii, articole și note, grupate în nouă rubrici. La rubrica *Aniversări*, Mihai Iacobescu evocă revoluția din 1848 în Bucovina, iar Vasile Gh. Miron și Ioan V. Cocuz — Unirea Bucovinei cu România; ambele studii se bazează pe numeroase documente și presă locală de epocă. Rubrica *Studii de istorie* se deschide cu un grup de arheologie, despre mormintele culturii Criș, găsite la Suceava (Nicolae Ursulescu), despre cercetările de la Mihoveni (Nicolae Ursulescu și Paraschiva-Victoria Batariuc), despre necropola hallstattiană de la Volovăț (Mircea Ignat) și despre săpăturile de la Bodeni-Dolhasca (Silvia Teodor). Alte cinci studii de arheologie privesc cercetările efectuate în unele obiective de interes medieval: la Horodnic, unde în secolul XV a luat ființă o mănăstire care a existat pînă în secolul XVIII (Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna), la vechea mănăstire a Humorului (Elena Busuioc), la Drăgoești, sat ai cărui proprietari (urmașii lui Stanciu aurariul) se învredniciseră a se îngropa în ctitoria lui Ștefan de la Voroneț (Adrian Bătrîna, Emil I. Emandi), la Baia, ale cărei „mijloace de iluminat" îngăduie concluzii de preț cu privire la preocupările intelectuale ale unei pături de acolo (Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea) și la Liteni (Mircea D. Matei, Emil I. Emandi). Istoriei medievale îi sînt consacrate două studii, unul despre activitatea diplomatică a logofătului Tăutu (Ștefan Gorovei) și altul despre relațiile comerciale dintre Bistrița și ținutul Sucevei în Evul Mediu (Octav Monoranu, Emil I. Emandi). Rubrica se încheie cu două studii de istorie modernă — unul cu știri

inedite despre influența insurecției polone din 1830—1831 în Bucovina (Ionel Dîrdală), celălalt despre consecințele pe care războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria le-a avut asupra situației economice a Bucovinei — și cu unul de istorie contemporană, despre revista „Viața Bucovinei" și rolul ei în lupta antifascistă (Petru Russindilar).

La rubrica *Din istoria culturii sucevene*, sînt grupate 13 articole. Marina Sabados prezintă o catapeteasmă suceveană din secolul XVIII, iar Gheorghe Bratiloveanu — biserica Sf. Nicolae din Vama (anul ctitoriei este, totuși, așa cum se citește în fig. 3, *1796*, iar „Derhet Matuftei" nu poate să însemne nimic: cred că trebuie să se revină la „er(h)ei Ma(tă)tei"). Ioan Cocuz prezintă periodicele românești apărute în Bucovina între 1820 și 1918. Eugen Dimitriu consacră cîteva pagini „conservatorului" înființat de Neculai Istrati pe moșia sa de la Rotopănești; inedită — adevărată premieră! — este fotografia acestui personaj, pe cît de straniu pe atît de interesant, căruia va trebui să i se dedice un studiu întreg. Patru articole — semnate de Enea Borza, Alexandru Leca Morariu (pagini postume), Traian Cantemir și Paul Leu — sînt dedicate lui Ciprian Porumbescu. Pagini despre Simion Florea Marian, semnează Vasile Andrucovici, iar despre Sextil Pușcariu și rolul său în viața culturală bucovineană — Ion Negură. Nicolae Cârlan continuă publicarea studiului despre Labiș, începută în tomul precedent. Despre literatura suceveană în cadrul concursului „Cîntarea României" — Constantin Blănaru. Cei 15 ani de învățămînt superior la Suceava sînt evocați de Vasile G. Ionescu și Mihai Lazăr.

Interesante documente sînt grupate sub o rubrică cu acest titlu. O. Monoranu, M. Iacobescu și E. Dimitriu dau un grupaj de texte referitoare la revoluția de la 1848 în Bucovina. Scrisoarea lui Eudoxiu Hurmuzaki, din 1864, pentru organizarea unui muzeu al Bucovinei (semnalată de Ionel Dîrdală) se putea pune într-o cu totul altă lumină, dacă se adăugau cîteva amănunte despre semnatar, a cărui activitate istoriografică — pentru care a fost omagiat acum cîțiva ani, la centenarul morții sale — este trecută cu totul sub tăcere. Nicolae Cârlan înfățișează — după „Făt-Frumos" din 1933—1936 — ceva din creația poetică a lui Ciprian Porumbescu. M. Iacobescu, E. Dimitriu și Mihai Cărăușu (decedat între timp) tipăresc 15 scrisori trimise de Sextil Pușcariu lui S. Fl. Marian, Leca Morariu, Victor Morariu și Teodor Bălan.

La rubrica *Medalioane*, Mircea Ignat evocă activitatea lui Dionisie Olinescu, precursor al arheologiei și muzeologiei bucovinene. Calde cuvinte despre Vasile Ciurea, dascălul atîtor generații la școala care a fost Liceul „Nicu Gane" din Fălticeni și unul din întemeietorii muzeului care a fost *Muzeul Fălticenilor*, semnează Eugen Dimitriu. Activitatea fondatorilor muzeului etnografic din Rădăuți — soții Samuil și Eugenia Ioneț — este înfățișată de Dragoș Cusiac.

Patru articole alcătuiesc rubrica de *Muzeologie* și sînt semnate de Zenovia Catargiu (despre microclimatul Voronețului), Mihail Jelesneac (despre restaurarea unui pinten de fier), Cornelia Bordașiu și Tiberiu Moruz (despre restaurarea picturilor de la mănăstirea Humor) și Emil I. Emandi (despre istoria locală în muzeul de la Liteni).

La rubrica de *Note*, Dragomir Popovici și Constantin Simiciuc prezintă cîteva figurine de luat ars din colecțiile arheologice ale muzeului din Fălticeni. Ștefan Gorovei semnează o notă despre datarea primelor monede moldovenești (în legătură cu deschiderea drumului comercial al Liovului, 1380), iar Paraschiva-Victoria Batariuc, prezintă cîteva fragmente dintr-o stemă cu pisanie descoperită la cetatea Sucevei, a treia de acest gen găsită pînă acum (cele patru litere slavone nu pot fi, însă, MODZ). La *Cronică*, sînt înfățișate lucrările colocviului internațional de conservare și restaurare a picturii murale, desfășurat la Suceava în 1977 (Marina Ileana Sabados) și săpăturile arheologice efectuate de Muzeul Județean Suceava în cursul anului 1977. Volumul se încheie cu rubrica *Din viața muzeelor sucevene*, cu note despre complexul muzeistic de la Fălticeni (Constantin Simiciuc), muzeul lui Toader Hrib de la Arbore (Mihai Iacobescu), muzeul sătesc din Botoșana (Georgeta Romaniuc) și cîteva date despre donatorii și colaboratorii Muzeului din Suceava.

Alte aprecieri mi se par de prisos. Fără să renunțe la nimic din ceea ce îi dă caracterul pregnant de revistă regională, *Suceava* a devenit, deja, o publicație de nivel științific superior.

Ștefan S. Gorovei

Ștefan Meteș la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, 579[—580] p. (Din publicațiile Arhivelor Statului Cluj-Napoca, 2/8, serie îngrijită de AL. MATEI. Studii și documente arhivistice).

Vechea cetate culturală a Clujului înțelege să cinstească pe cei ce se ostenesc mai mult și mai cu folos pentru „recuperarea" duratei naționale. După volumul închinat istoricului Ștefan Pascu (*Sub semnul lui Clio*, 1974), un altul omagiază, acum, la 85 de ani, pe venerabilul istoric Ștefan Meteș. *Tabula gratulatoria* indică 162 de nume, ceea ce denotă o impresionantă solidaritate omagială. Breasla istoricilor știe să recunoască, măcar din cînd în cînd, valoarea muncii depuse de-a lungul anilor de membrii săi cei mai activi.

O primă categorie de studii și materiale privește activitatea propriu-zisă a sărbătoritului, cu evocarea unor aspecte din viața acestuia (Al. Matei), o bibliografie a operei (p. 43—63), reflecții despre munca istoricului (Șt. Pascu) și arhivistul (M. Fănescu, Aurel Decei), despre preocupările acestuia legate de arta românească (Marin Matei Popescu), de geografia istorică (Avram Andea), de istoria bisericii (Mircea Păcurariu), alături de consemnarea unor relații cu cărturarii moldoveni (D. Ivănescu) și năsăudeni (Ion Rusu-Sărățeanu). Prezența lui Ștefan Meteș în publicistica vremii (Marin Oprea) și trăsăturile sale morale (Elena Mureșeanu. Al. Matei) ocupă alte pagini de binemeritat omagiu. Celelalte sînt contribuții, pe diverse teme, consacrate decanului de vîrstă al istoriografiei noastre: studii, articole și documente arhivistice (V. Apostolescu, M. Dogaru, I. Dordea, L. Dragomir, A. Kiss, M. Lazăr, T. Mateescu, I. Mărcuș, G. Nussbächer, O. Pescaru, M. Petrișor, E. Poștăriță, L. Someșălean, L. Serdan, Al. Tamaș, R. Texe, C. Țicudean); studii și articole de istorie (Gh. I. Ioniță, R. Ardevan, C. Feneșan, N. Grigoraș, K. G. Gündisch, S. Golderberg, Ș. Papacostea, D. Zaharia, N. Endroiu, M. Berza, V. Stănică, C. Surdu, Al. Neamțu, H. Chirica, St. Imreh, L. Moldovan, I. Nistor, M. Roșca-Rosen, Gh. Duzinchievici, Il. Rezac, A. Răduțiu, L. Botezan, C. Șerban, I. Ionașcu, A. Sacerdoțeanu, L. Báthory, Gh. Platon, V. Grama, O. Rotar, I. Kovács, I. Botezan, O. Mureșan, N. Nistor și M. Racoviță, A. Pricop, C. Tamaș, I. Cicală, Gh. Iancu, V. Șchiopu, I. Frățilă, A. Moldovan); studii și articole de istoria culturii (R. Constantinescu, V. Guy Marica, O. Filipoiu, At. Popa, M. Porumb, A. Morar, M. Popa, N. Albu, L. Gyémánt, I. Lungu, S. Retegan, V. Isac, N. Lascu, N. Bocșan, V. Căpîlneanu, Al. Zub, I. Chindriș, G. Em. Marica, G. Neamțu, E. Borza, Gh. Ungureanu, V. Netea, Tr. Rus, I. Burlacu, M. Știrban, I. Suran). O cronică arhivistică, științifică și culturală, urmată de lista documentelor și de indici, încheie volumul. Un volum prețios, de o varietate deconcertantă, datorată în bună măsură ostenelilor lui Al. Matei, directorul Arhivelor Statului din Cluj-Napoca. Exprimînd dorința de a vedea continuată această tradiție cinstitoare, nu facem, desigur, decît să venim în întîmpinarea propriei sale dorințe.

Al. Zub

12. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften, München 1974. Kongressbericht, Stuttgart 1978, 2 vol.

Apărute cu întîrziere, din cauza morții secretarului general al Comitetului de organizare a Congresului, lucrările acestui al XII-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică formează două volume, unul pentru secția de genealogie, cu 42 referate (445 p.), și al doilea pentru secția de heraldică, cu 39 re-

ferate [1] (460 p.). Comunicările cuprinse în volumul de genealogie tratează atît probleme teoretice — legăturile genealogiei cu genetica, dreptul etc. — cît şi aspecte speciale, ale cercetărilor de acest gen în diferite ţări, din Europa, America şi Africa. Partea română este prezentă în acest volum cu comunicările prezentate de Dan Berindei (despre legăturile genealogice ale conducătorilor revoluţiei muntene de la 1848), Dan Pleşia (despre cîteva mari familii muntene din secolele XIV—XV), Ştefan Gorovei despre logofătul Tăutu şi urmaşii săi şi Ferdinand Bartsch (despre urmaşii români şi străini ai domnitorilor Ieremia şi Simion Movilă). Dintre comunicările străine, prezintă interes pentru istoriografia noastră cea prezentată de Stanislas Lis-Kozlowski, despre *Originile nobilimii polone*, cu consideraţiuni interesante relative la originea numelui generic *szlachta* (pentru nobilime).

Volumul al doilea conţine comunicările de heraldică, sfragistică şi însigniologie grupate în nouă secţiuni. Partea română este prezentă cu o singură comunicare, aparţinînd Mariei Dogaru (despre starea actuală şi direcţiile dezvoltării sigilografiei româneşti). Dintre comunicările străine, un interes deosebit prezintă cîteva. În primul rînd, cea a lui Léon Jéquier, preşedintele Academiei Internaţionale de Heraldică, despre originile armoariilor, precum şi cea a heraldistului polon Ştefan K. Kuczynski, despre lucrările de pregătire a primului manual de heraldică polonă se impun şi atenţiei specialistului român. Alături de acestea, trebuie relevate — pentru legăturile care se pot stabili cu folos pentru cercetările heraldice româneşti — comunicarea lui Adam Heymowski despre unele asemănări dintre cîteva herburi poloneze (blazoane de origine, presupunînd originea comună a familiilor grupate în interiorul lor; unul din blazoanele în cauză este cel numit Jastrzebiec, din care a făcut parte primul titular al episcopiei de Siret, în 1371); comunicarea contelui von Collenberg, despre o posibilă preheraldică bizantină în secolele X—XI şi comunicarea prezentată de dr. Szabolcs de Vajav, despre coroana ungară zisă a Sfîntului Ştefan (după părerea autorului, unica relicvă din adevărata coroană a acestui rege este crucea, a cărei poziţie oblică a devenit un adevărat semn de recunoaştere !).

Specialiştii români au început să participe la congresele de genealogie şi heraldică din 1970, cînd al X-lea Congres s-a ţinut la Viena. Organizarea, în 1971, a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lîngă Institutul de istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti, a făcut ca prezenţa românească la congresele următoare — al XI-lea, Liège, 1972; al XII-lea, München, 1974; al XIII-lea, Londra, 1976 — să fie mai închegată şi să aducă în faţa specialiştilor străini referate interesante. Numeroasele preocupări româneşti în domeniul acestor ştiinţe aşa-zis auxiliare face, însă, necesară prezenţa unui periodic românesc, pentru ca lucrările în cauză să poată fi cunoscute şi discutate în cercuri mai largi ale cercetătorilor — nu numai istorici —din ţara noastră. Cu atît mai mult, cu cît capitala României a fost propusă ca sediu al unuia dintre viitoarele congrese.

Ştefan S. Gorovei

Petru Rareş, redactor coordonator LEON ŞIMANSCHI, Ed. Academiei, Bucureşti, 1978, 336 p.

Deşi nu s-ar putea spune că domnia lui Petru Rareş a fost neglijată de istoriografia noastră, cum ar fi cazul cu alte figuri marcante ale feudalismului moldovenesc, totuşi ea nu a constituit, pînă astăzi, subiectul unei analize multilaterale, ca aceea întreprinsă de autorii acestui volum.

Apărută cu ocazia sărbătoririi a 450 de ani de la începutul acestei domnii, cartea reprezintă o reuşită colaborare a nu mai puţin de nouă medievişti, majoritatea ieşeni: L. Şimanschi, I. Toderaşcu, C. Cihodaru, N. Grigoraş, V. Ciobanu, Tahsin Gemil, Şt. S. Gorovei, I. Solcanu şi C. Rezachievici.

[1] Numărul *real* de comunicări este, în fiecare volum, mai mic, (36 şi respectiv, 30) întrucît nu toate textele au fost trimise pentru publicare.

Lucrarea cuprinde cinci capitole, un *Cuvînt înainte* (p. 7—11), semnat de Ştefan Ştefănescu şi o *Prefaţă* (p. 13—15) aparţinînd coordonatorului volumului, în care se evidenţiază planul unitar al volumului şi caracterul lui monografic.

Leon Şimanschi reuşeşte să creioneze în capitolul I *(Restituiri istoriografice*, p. 19—46) o valoroasă reflectare istoriografică a acestei domnii. Sînt discutate aici informaţii deosebit de interesante şi, uneori, contradictorii, privind domnia celui mai reprezentativ urmaş al lui Ştefan cel Mare: de la tradiţia orală, la naraţiunile istorice ale lui N. Olahus, G. Szeremi şi I. Ostermayer şi de la bogatele informaţii găsite la cronicarii poloni şi turci la dalmatinul Anton Verancsics sau cronicarii moldoveni Macarie, Eftimie şi Ureche. Pe de altă parte, autorul analizează lucrările marilor noştri istorici referitoare la această domnie — A. D. Xenopol, I. Ursu, N. Iorga, Constantin C. Giurescu — sugerînd, prin sublinierile pe care le face, rolul acestei personalităţi în istoria Ţării Moldovei.

Consacrat primei domnii a lui Petru Rareş, cap. II (p. 47—56) constituie contribuţia a cinci cercetători.

Partea referitoare la înscăunarea acestui domn (p. 47—56), semnată de I. Toderaşcu, îşi propune să reconstituie, pe baza puţinelor informaţii păstrate, unele aspecte din viaţa lui Petru Rareş din perioada anterioară anului 1527. Argumentele autorului par a fi destul de convingătoare atunci cînd susţine, ca şi G. Coriolan cu aproximativ 70 de ani în urmă (v. *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909), că Rareş a continuat să trăiască în Moldova pînă la luarea tronului, ca negustor de peşte.

Principalele aspecte ale politicii interne ale primei domnii sînt surprinse de C. Cihodaru în paginile următoare (p. 57—84): preocuparea pentru creşterea veniturilor domneşti, dezvoltarea vieţii orăşeneşti, a meşteşugurilor şi a comerţului, „programul social" al domniei, organizarea militară şi raporturile lui Rareş cu boierii — toate demonstrînd continuarea politicii tatălui său.

În paragraful intitulat *Precursor al lui Mihai Viteazul* (p. 85—108), N. Grigoraş se opreşte îndeosebi asupra relaţiilor lui Rareş cu Transilvania şi Ţara Românească. Extinzîndu-şi stăpînirile la vest de Carpaţi şi obţinînd colaborarea secuilor precum şi exercitarea unui protectorat efectiv asupra oraşelor săseşti din estul acestei provincii, autorul constată că Petru Rareş a reuşit să-şi asigure controlul politic asupra întregii Transilvanii, mai întîi sub aparenţa unui serviciu făcut lui I. Zápolya, iar ulterior într-o formă directă. Domnul a înţeles şi necesitatea unei strînse conlucrări cu Ţara Românească, pe tronul căreia s-a străduit de la început să aibă un colaborator, reuşind chiar să şi-l facă ginere (Vlad Înecatul). Astfel, Petru Rareş îl prefigurează pe înfăptuitorul unirii de la 1600 mai ales prin politica de cooperare românească în vederea luptelor antiotomane: în 1536 declara în faţa trimişilor habsburgici că, dacă „vor veni maestăţile lor să facă o expediţie generală împotriva turcilor, să trimită 15000 de oameni, la care voi adăuga din ţara mea 45 000 de oameni aleşi, 20 000 ai Transilvaniei şi 25 000 ai Ţării Româneşti".

În continuare, V. Ciobanu analizează controversatele raporturi moldo-polone din perioada primei domnii rareşiene *(Apărător al moştenirii lui Ştefan cel Mare*, p. 104—135). Nereuşind să detaşeze Polonia de Imperiul otoman pe cale diplomatică, „Rareş a considerat necesar să recurgă la un mijloc extrem, în măsură să opună Polonia Imperiului otoman şi invers, iar repunerea în discuţie a problemei Pocuţiei a fost determinată, în primul rînd, de această necesitate" (p. 134).

Capitolul al doilea se încheie cu contribuţia lui Tahsin Gemil *În faţa impactului otoman* (p. 136—150). În contextul prefacerilor ce aveau loc în Europa, se analizează evoluţia raporturilor moldo-otomane, în care, după unele surse cărora autorul le acordă credit, mai puţin coordonatorul volumului, anul 1529 marchează un moment important: începînd cu acea dată Ţara Moldovei acceptă suzeranitatea otomană.

Capitolul al III-lea este consacrat perioadei 1538—1540 (p. 151—203), care, deşi nu face parte din domnia lui Rareş, este totuşi dominată de puternica personalitate a domnului moldovean.

Semnat de același Tahsin Gemil, primul paragraf *(Agresiunea otomano-tătaro-polonă și căderea lui Petru Rareș*, p. 151—160) cuprinde descrierea rapidelor transformări ce au avut loc în Moldova în vara și toamna anului 1538; complet izolat, atacat din trei direcții, Rareș este obligat să renunțe la tron. La mulțimea informațiilor privind itinerarul armatei turco-tătare spre capitala Moldovei ținem să adăugăm cîteva legate de drumul de întoarcere ales de Soliman. Astfel, „Itinerarul turc" (v. *Călători străini despre țările române*, I, p. 385) arată că sultanul s-a întors din Suceava pe la Bandos (Botoșani), ultima localitate menționată fiind Ispini (probabil Ștefănești). Cronicarii turci vorbesc despre construirea unui pod peste Prut, lîngă localitatea La movile, cunoscută și cu numele de Gîrla morii *(Cronici turcești privind țările române*, I, p. 231). La movile este probabil localitatea O sută de movile, menționată în documentele medievale în apropierea Ștefăneștilor, în stînga Prutului, în timp ce Gîrla morii era, probabil, una din gîrlele ce se vărsau în același rîu, în dreptul satului Bădeuți, unde sînt atestate mai multe mori. Dealtfel, era firesc ca oastea turcă să urmeze la întoarcere alt itinerar, mai ales că sudul teritoriului dintre Prut și Nistru urma, conform dictatului de la Suceava, să fie transformat în raia.

Ștefan S. Gorovei, care, cu o deosebită pasiune și competență a făcut să reînvie, în ultimii ani, cercetările de genealogie, semnează următoarele două paragrafe: *Domnia lui Ștefan Lăcustă* (p. 161—174) și *Domnia lui Alexandru Cornea* (p. 175—178); în primul paragraf, pe baza puținelor informații documentare păstrate (și acestea, uneori, contradictorii), autorul stabilește caracteristicile acestei domnii: o politică internă aparent liniștită, „oricum neînfruntată de mari disensiuni între domn și boieri" (p. 169), dublată de o activitate externă vizînd cooperarea forțelor creștine în viitoarele confruntări cu turcii. Nedispunînd de mijloacele necesare redobîndirii vechilor atribute politice ale țării și a teritoriului pierdut în 1538, marea boierime reprezentată îndeosebi de familiile Gănești1or și Arburești1or — cărora Șt. S. Gorovei le consacrase anterior un studiu special — recurge la asasinarea lui Ștefan Lăcustă. Domnia de numai 50 de zile a lui Alexndru Cornea o continuă în multe privințe pe aceea a predecesorului său; în momentul în care se știa de plecarea lui Petru Rareș la Poartă, soliile acestui domn lipsit de calități deosebite nu se bucură de audiență la curtea lui Ferdinand de Habsburg, Sigismund I sau Soliman cel Mare.

Ultima parte a acestui capitol aparține lui C. Rezachievici *(Pribegia lui Rareș*, p. 179—203); se reconstituie, astfel, drumul făcut de Rareș din apropierea Botoșanilor la Hotin și de aici la Ciceu, încercările de înțelegere cu I. Zápolya, Ferdinand de Habsburg și Sigismund I efectuate în perioada celor 16 luni, cît a stat închis în această cetate, drumul la Constantinopol și de aici, din nou, la tronul Moldovei.

Capitolul al IV-lea acoperă cea de a doua domnie a lui Petru Rareș (p. 206—265), fiind semnat de C. Rezachievici și Șt. S. Gorovei. Pe baza unui bogat material documentar, uneori inedit, cercetătorul bucureștean analizează mai întîi politica internă, care, în multe privințe, constituie o continuare a celui dintîi. „Imaginea lui Petru Rareș sîngeros, preocupat pe plan intern în cea de-a doua domnie doar de răzbunare, este așadar falsă" (p. 211) — conchide autorul. De asemenea, deși tratatul moldo-polon încheiase disputa pentru Pocuția, iar noile raporturi stabilite cu Poarta impuneau respectarea intereselor acesteia, și politica externă păstrează în linii mari aceleași preocupări.

Ștefan S. Gorovei încheie acest capitol cu o scurtă prezentare a familiei lui Petru Rareș (p. 266—270).

Ultimul capitol intitulat *Implicații spirituale* (p. 271—322) este consacrat ideologiei feudalismului moldovenesc de la mijlocul secolului al XVI-lea (Leon Șimanschi) și realizărilor artistice ale epocii rareșiene (I. Solcanu), încheindu-se cu prezentarea personalității lui Petru Rareș (Leon Șimanschi).

Cartea se încheie cu un amplu rezumat în limba franceză (p. 323—336), în care coordonatorul volumului sintetizează concluziile capitolelor, adăugînd, uneori, elemente noi sau nuanțînd interpretarea autorilor.

Este regretabil faptul că din cauza spațiului tipografic limitat, volumul nu are un tabel cronologic și un indice, atît de necesare unei lucrări de acest gen.

Trebuie să remarcăm, alături de ceilalți recenzenți ai cărții, faptul că, în ciuda eforturilor depuse de coordonator în vederea redării unității volumului, rămîn, totuși, vizibile viziunile diferite ale autorilor asupra aceluiași eveniment istoric, ca și repetițiile, uneori, supărătoare. De asemenea, considerăm că lucrarea ar fi căpătat un mai mare echilibru structural, dacă problematica cercetată de autori pentru perioada 1527—1538 (de unde, credem că nu trebuia să lipsească un paragraf consacrat situației internaționale în momentul ocupării tronului) ar fi fost urmărit cu mai mare atenție și în a doua domnie.

Buna primire a cărții, de publicul cititor, cît și de specialiști demonstrează valoarea acestei lucrări, căreia trebuie să i se acorde dreptul la o nouă ediție; aceasta se impune a fi nu numai revăzută, dar și *îmbogățită*, folosindu-se, printre altele, și lucrarea lui Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relațiile politice și militare (1527—1546)*, București, 1978.

Gh. Pungă

IOAN GHINDRIȘ, *Chipuri din hronicul neamului*, București, Ed. Albatros, 1977, 155[—156] p.

În noianul de carte istoricizantă care marchează vremea din urmă, cea semnată de Ioan Chindriș, deasupra unui titlu voit arhaic, e un caz fericit de îngemănare a informației precise cu orizontul larg de cultură și respirația caldă a iubitorului de infolii. Sînt texte ocazionale, cărora autorul a crezut, cu bună îndreptățire, că trebuie să le adauge prestigiul copertei. Procedînd așa, el ne oferă șansa de a urmări figuri răsărite în clipe de maximă incandescență a istoriei. De la Burebista la Mircea cel Bătrîn, de la Doja la Brîncoveanu, de la Mihai Viteazul la Tudor Vladimirescu, de la Dosoftei și Cantemir și G. Lazăr, Eftimie Murgu, Gh. Barițiu, Al. Russo, Heliade Rădulescu, S. Bărnuțiu, T. Cipariu și alți corifei ai redeșteptării, străbatem cu el pagini de mîhnire și de mîndrie, smulte unei istorii de atîtea ori vitregă pentru locuitorii din spațiul carpato-dunărean. Asemenea pagini nu sînt rezumabile, căci nu tind că comunice informații, nici să lămurească procese complicate ale duratei noastre, ci să evoce, pe un sigur temei documentar, personalități rezumative pentru destinul românesc. Sînt pagini la care poate recurge cu folos nu numai publicul larg, iubitor de istorie, ci și profesorul de specialitate, educatorul.

Al. Zub

P. ALEXANDRESCU, *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique VII-e—IV-e s.*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1978, 143 p. + 71 planșe.

În literatura noastră de specialitate se simțea de multă vreme lipsa unui studiu complet privind ceramica de factură greacă de la Histria. Analizînd tot materialul ceramic descoperit pînă azi, cercetătorul P. Alexandrescu ne oferă nu numai o imagine unitară asupra acestei ceramici, dar mai ales cîteva concluzii de mare importanță pentru istoria coloniilor grecești de la Pontul Stîng.

În introducerea lucrării (p. 19—35), autorul face unele considerații de ordin istoric, privitoare la data de întemeiere a Histriei. Se arată că, în urma analizei ceramicii arhaice, se poate admite că fundarea Histriei s-a produs în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., așa cum arată și tradiția literară. Se fac în continuare aprecieri privind ceramica greco-orientală, ceramica de factură greacă descoperită pe țărmul de nord a Pontului Stîng (Berezan, Panticapaion). Asupra producției locale de ceramică nu se insistă prea mult, dat fiind faptul că această problemă constituie obiectul de studiu al unei alte lucrări ce va apare în curînd (M. Coja et P. Dupont, *Histria V*).

Partea cea mai importantă a lucrării o constituie catalogul (p. 35—125). Sînt prezentate pe rînd, în ordine cronologică, toate stilurile ceramice: stilul „caprelor sălbatice", stilul *Fikellura*, ceramica cu figuri negre din Grecia de Est, ceramica nedeterminată, ceramica corintiană, ceramica attică cu figuri negre, ceramica attică cu figuri roşii, ceramica de uz comun şi de bucătărie. Pentru fiecare stil ceramic, autorul indică formele caracteristice, prezintă bibliografia, locul descoperirii, descrierea obiectului şi datarea acestuia.

De mare utilitate este şi ultima parte a textului, în care autorul face o corespondenţă între numărul de inventar al vaselor de la Institutul de Arheologie, de la Muzeul de Istorie al R.S.R. din lucrarea Marcelei Lambrino şi numărul din catalog. Importantă este şi corespondenţa care se face între vasele prezentate în catalog şi cele din diferite publicaţii româneşti sau străine. Textul se încheie cu o prezentare a colecţiilor străine în care se pot găsi analogii pentru fiecare vas prezentat.

Desigur, utilitatea acestei lucrări nu mai trebuie subliniată; ea se impune prin însăşi tematica abordată, prin interpretarea materialului şi concluziile emise. Considerăm că lucrarea cercetătorului P. Alexandrescu constituie un instrument de lucru de real folos pentru toţi cei care îşi vor îndrepta atenţia asupra acestei probleme.

Octavian Bounegru

ERNEST WAGNER, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191—1975*, gesammelt und bearbeitet von. Köln/Wien, Böhlau Verlag 1976, XIV + 429 p. (Schriften zur Landeskunde Siebensbürgens, Band 1).

După cele 14 volume, de un interes esenţial, din seria „Siebenbürginhes Archiv", îngrijită de Paul Philippi, o nouă serie, întregitoare, se deschide cu volumul în care Dr. Ernest Wagner compulsează 125 de texte fundamentale privind istoria saşilor din Transilvania în secolele XII—XX. Opt secole de istorie în texte, cu succinte lămuriri introductive, bibliografie şi note, în condiţii grafice ireproşabile. Primul document, din 1191, e o ridicare la rang de stăreţie a bisericii germane din Transilvania de către Papa Celestin III. Ultimul, un fragment din discursul de la 3 decembrie 1975 al Preşedintelui României, în care se defineşte politica statului faţă de naţionalităţile conlocuitoare. Istoria multiseculară a unei comunităţi de mare energie creativă se reflectă în aceste surse, pe care editorul le-a împărţit în şase secţiuni cronologice: 1) *Colonizarea, principiile de drept, organizarea ţării* (1191—1350); 2) *Extinderea zonei de drept andreian, începutul invaziilor turceşti* (1350—1526); 3) *Transilvania ca principat sub suzeranitate turcă* (1526—1688); 4) *Transilvania ca (mare) principat sub Habsburgi* (1688—1867); 5) *Transilvania ca parte a regatului României* (1918—1944); *In istoria contemporană (1945—1975). Ca anexe, se dau tabele cronologice şi date* statistice de mare însemnătate. Ilustraţii nu mai puţin valoroase sînt diseminate în text. Cercul de studii transilvane (Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde), care continuă activitatea celebrei societăţi de profil identic (Verein für siebenbürgische Landeskunde, 1842), a înţeles să pună astfel la îndemîna celor interesaţi un mijloc comod şi sigur de a se orienta în problematica istoriei saşilor din Transilvania. Minoritari întotdeauna faţă de români şi chiar faţă de unguri, saşii s-au dovedit a fi o comunitate puternică prin inventivitatea, energia şi spiritul lor de creaţie, asupra cărora atrage atenţia, ponderat, editorul. Izvoarele însă, observă acesta, nu pot şi nu se cuvine să înlocuiască o istorie a saşilor ardeleni, pentru care mai ales scrierile lui Georg Daniel Teutsch şi Friedrich Teutsch constituie încă un bun îndreptar. Numeroase monografii şi culegeri tematice li s-au adăugat de atunci, mereu, cele mai multe din iniţiativa Cercului de studii de la Heidelberg. Un volum sintetic *Studien zur Geschichte der mitwohnenden Nanalitäten in Rumänien und ihrer Verbrüderung mit der rumänischen Nation, Bd. I: Die deutsche Nationalität*, Bukarest, 1976) a fost întocmit în anii din urmă, cu contribuţia unor istorici din România: Thomas Nägler, Paul Niedermaier, Radu Manolescu, Carl Göllner, Paul Binder. Izvoa-

rele excerptate de Dr. Ernst Wagner rămîn însă un serios punct de sprijin pentru oricine se preocupă de istoria comunității săsești din Transilvania.

Al. Zub

REGINE PERNOUD, *Pour en finir avec la Moyen Age*, Paris, Editions du Seuil, 1977, 160 p.

Este o carte scrisă — titlul o exprimă perfect — „ca să sfîrșim cu Evul Mediu", adică, așa cum sîntem avertizați în prezentarea de pe ultima copertă, „cu această noțiune, pe cît de nedreaptă, pe atît de stupidă", care duce la înțelegerea unui întreg mileniu (sec. V—XV) „ca o epocă tenebroasă și barbară între secolele de glorie ale Antichității și Renașterea". Medievistă reputată, autoarea a semnat mai multe lucrări dedicate unor aspecte ale Evului Mediu francez, și nu numai opere strict științifice, ci și din acelea de așa-zisă popularizare, care la noi sînt încă privite cu suspiciune (dacă nu cu dispreț) de o anumită categorie de istorici. *Pour en finir avec le Moyen Age* nu este o sinteză erudită, uscată, seacă și hermetică asupra Evului Mediu, ci o pledoarie caldă, vioaie, colorată, spirituală, conformă celor mai bune tradiții ale istoriografiei franceze, *pentru* cunoașterea și înțelegerea corectă și completă a acestui mileniu fabulos. Căci — cartea d-nei Régine Pernoud o demonstrează — și în Franța există, despre această perioadă, aceeași imagine nedreaptă care mai stăruie și la noi, devreme ce, în „viziunea" unei reportere a Televiziunii franceze, rămîn reprezentative pentru Evul Mediu „măceluri, masacre, scene de violență, foamete, epidemii" (p. 9) !

De-a lungul celor nouă capitole — care constituie o lectură antrenantă (nu de puține ori amuzantă) și plină de sugestii pentru medievistica românească, Régine Pernoud explică, pe înțelesul tuturor, că Evul Mediu nu a fost epoca prin excelență a masacrelor și violențelor, că această perioadă care stă la baza lumii moderne nu se definește prin cruzimi și nedreptăți — sau, în orice caz, nu i se pot reproșa toate acestea într-o măsură mai mare decît istoriei contemporane. Autoarea nu aduce cîtuși de puțin o imagine idilică sau idealizantă, căci ea cunoaște perfect relațiile economico-sociale ale Evului Mediu — ceea ce i-a permis, de altfel, să scrie o *Histoire de la Bourgeoisie en France* (2 vol.) — și explică, simplu, cu comparații bine alese, situația iobagilor de pe marile domenii, care trebuie studiată și înțeleasă în conformitate cu spiritul și obiceiurile acelei vremi. Capitolul consacrat acestor probleme, *Des grenouilles et des hommes*, este unul din cele mai interesante, alături de acela intitulat *L'index accusateur*, cu sublinieri și disocieri subtile, relative la respectarea convingerilor personale (în cazul Evului Mediu, cele religioase erau pe primul și cel mai însemnat plan).

Un alt capitol — *Histoire, idées, fontaisies* — este consacrat altei probleme importante : raportul (adesea neglijat, parțial sau total) între informațiile furnizate de documente și reconstituirea istorică. Prea adesea, unii istorici — de fapt, meseriași care nu-și merită acest titlu — subordonează reconstituirea istorică (a trecutului istoric) unor idei directoare stabilite *înainte* de a lua contactul cu materialul documentar, sau după numai un contact absolut superficial, în timp ce normal este ca aceste idei directoare să se contureze abia *după* cunoașterea și înțelegerea izvoarelor istorice. «Istoria își are domeniul său. Ea începe să de a exista, dacă nu mai este cercetarea adevărului, întemeiată pe documente autentice ; ea se evaporează, literalmente ; mai mult : ea nu mai este decît fraudă și mistificare. E locul, aici, să citățm prea frumoasa definiție a lui Henri-Irénée Marrou : „Om de știință, istoricul se află ca delegat de frații săi, oameni, la cucerirea adevărului"» (p. 124—125. Profundă, sobră, gravă profesie de credință — unica la care poate subscrie, cu sufletul și cu mintea, istoricul conștient de înălțimea misiunii sale.

Pledoaria pentru Evul Mediu se încheie cu un capitol despre învățămîntul istoriei (în școlile franceze). „Nu există cunoaștere adevărată fără să se recurgă

la Istorie. Şi acest lucru e adevărat oriunde sînt în cauză omul, viaţa omului. (...) Neglijînd formarea simţului istoric, uitînd că Istoria este Memoria popoarelor, învăţămîntul formează amnezici. Se reproşează uneori, în zilele noastre, şcolilor, universităţilor, că formează iresponsabili, dînd o atenţie mai mare intelectului, în detrimentul sensibilităţii şi caracterului. Dar e la fel de grav a forma amnezici. Nu mai puţin decît iresponsabilul, amneziculi este o persoană parţial întreagă ; nici unul, nici celălalt nu se bucură de acel exerciţiu deplin al facultăţilor lor, care, el singur, permite omului, fără pericol pentru el însuşi şi pentru semenii săi, o libertate adevărată".

Ştefan S. Gorovei

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XII—XIV"*, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, 171 p.

La 27—28 martie 1975, la Bucureşti s-au desfăşurat lucrările colocviului româno-italian cu subiectul enunţat de titlul cărţii, colocviu organizat de Academia Română şi Accademia Nazionale dei Lincei. Volumul cuprinde şapte dintre comunicările prezentate atunci, două — aparţinînd lui Geo Pistarino şi Gabriellei Airaldi — nefiind incluse întrucît autorii nu le-au trimis editorilor.

Studiul lui Robert S. Lopez, despre *Importanţa Mării Negre în istoria Genovei*, constituie o sintetică prezentare a problemei, nelimitîndu-se la cadrul pontic, ci ajungînd pînă la misiunile genoveze în China. Autorul mărturiseşte că datorează savantului român Gheorghe Brătianu iniţierea sa „în secretele şi deliciile istoriei acestei lumi animate şi multicolore". Despre *Istoriografia română şi Genovezii la Marea Neagră* se ocupă Ştefan Pascu, pornind de la ecourile consemnate de cronicari şi pînă la activitatea lui Nicolae Iorga şi a lui Gheorghe Brătianu în acest domeniu (contribuţiile celui din urmă şi în special ediţiile sale de documente au fost şi sînt considerate, încă, exemplare). Reluînd preocupări şi idei mai vechi, regretatul Const. C. Giurescu a prezentat o comunicare despre *Genovezii la Dunărea de Jos în secolele XIII şi XIV*, ocupîndu-se de rolul comercial al genovezilor în spaţiul românesc (trebuie reţinută concluzia că genovezii au urcat, pe Dunăre, pînă la Porţile de Fier). O altă schiţă de bibliografie — din partea italiană, de data aceasta — se datoreşte Giovannei Petti Balbi, *Studiile genoveze despre coloniile de la Marea Neagră*. Prof. Guido Astuti s-a ocupat de organizarea juridică a coloniilor pontice *(Coloniile genoveze de la Marea Neagră şi aşezămintele lor juridice)*, adăugînd o preţioasă notă critică asupra izvoarelor. Volumul se încheie cu două studii româneşti, semnate de Şerban Papacostea *[Caffa şi Moldova în faţa expansiunii otomane (1453—1484)]* şi Octavian Iliescu *(Moneda genoveză în ţările române în secolele XIII—XIV)*.

Nu se poate sublinia îndeajuns însemnătatea reuniunilor de acest gen, urmate de publicarea comunicărilor. Importanţa pe care o prezintă este egală cu importanţa pe care au avut-o coloniile pontice ale Genovei pentru istoria românească a secolelor XIII—XIV, căci marele comerţ a antrenat ţările române în viaţa economică europeană, dînd impulsuri puternice dezvoltării politice şi culturale. Reluarea cercetărilor româneşti în acest domeniu în anii din urmă, de către istoricii Şerban Papacostea (pentru aspectele politice, şi Octavian Iliescu (pentru aspectele preponderent numismatice şi economice) a adus o mare cantitate de informaţie nouă şi de sugestii fecunde. Cel puţin un veac de istorie românească — şi mă gîndesc în primul rînd la Moldova — este de rescris, prin valorificarea ştirilor oferite de sursele genoveze, încă prea puţin explorate [1].

Ştefan S. Gorovei

[1] Cît de însemnată poate fi pînă şi cea mai — aparent — măruntă ştire din aceste izvoare o arată interpretările pe care le suscită menţiunea, comentată anii trecuţi de Şerban Papacostea, despre solia genoveză din 1386 la „Constantin şi Petru voievod", intrată în Moldova prin Cetatea Albă, ceea ce sugerează — cum a subliniat şi Michel Balard la Congresul de Bizantinologie din 1971 — că la acea dată marele oraş comercial cu „castelul" trecuseră sub controlul Moldovei.

RENATE MÖHLENKAMP, *Zur Bezeichnung der moldauischen Städte in den Quellen des Mittelalters*, în *Östliches Europa, Spiegel der Geschichte*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1977, 22 p.

Studiul acesta, despre denumirile oraşelor moldoveneşti în sursele medievale, se află în volumul dedicat profesorului Manfred Hellmann, cu prilejul împlinirii a 65 de ani şi care formează tomul IX din „Quellen und Studien zur Geschichte der Östlichen Europa". Autoarea constată că în istoriografia românească nu s-a întreprins, pînă acum, o cercetare sistematică a terminologiei localităţilor medievale, ceea ce, alături de faptul că, uneori, autorii folosesc termenii în accepţiuni diferite, e de natură să provoace confuzii. Limitîndu-şi cercetarea doar la regiunea est-carpatică şi numai pînă la moartea lui Ştefan cel Mare, Renate Möhlenkamp analizează terminologia aflată în sursele scrise în corelaţie cu imaginea pe care arheologia şi istoria îngăduie să o avem despre fiecare din aşezările respective. Din păcate, lipsesc tocmai acele acte care, într-o cercetare ca aceasta, puteau aduce mărturii de prim rang: cele provenind din cancelariile orăşeneşti. Aşa-zisele hrisoave — acte de interes intern — emise de cancelaria princiară, nu sînt decît acte care privesc evoluţia proprietăţii funciare; în ele, aşezările nesăteşti sînt menţionate ocazional, iar calificativul respectivei aşezări e numai rareori adăugat. Acestor izvoare li se adaugă actele cu destinaţie externă (în special privilegiile comerciale).

Discuţia se poartă în jurul termenilor care denumesc *centrele economice moldoveneşti neagrare* — tîrg, miasto, gorod, civitas, oppidum, castrum, forum, burg, stadt — punîndu-se întrebarea dacă, odată cu preluarea denumirilor din ţările vecine, în latină sau în slavă, s-a preluat şi imaginea celor denumite. Stabilirea paralelismelor între seria latină şi cea slavă se încearcă prin cercetarea atentă a fiecărei ştiri documentare şi prin interpretarea ei, atît în contextul actului respectiv, cît şi în corelaţie cu alte acte identice, şi cu alte calificative, aflate în alte izvoare. Termenul *tîrg*, folosit în contexte diferite, pentru aşezări calificate alteori şi cu alţi termeni, dar şi pentru a desemna *totalitatea* aşezărilor neagrare (în care, deci, agricultura nu mai constituia preocuparea predominantă, ea nelipsind, ca îndeletnicire adiacentă, nici la locuitorii oraşelor) produce confuzii, întrucît — arată autoarea — el se caracterizează printr-o flexibilitate deosebit de mare.

Cercetarea unor cazuri concrete — Vaslui, Iaşi, Baia, Siret, Roman, Suceava — prilejuieşte noi observaţii, arătînd cunoaşterea deplină şi sigură a bibliografiei româneşti, care îngăduie autoarei disocieri fine şi sugestii interesante, chiar dacă unele dintre ele mi se par neverosimile sau neacceptabile.

La capătul acestui studiu de migăloasă analiză, Renate Möhlenkamp ajunge să constate — ca o concluzie de ordin general — că modelul terminologic, în slavă şi latină, nu a fost preluat din alte ţări în închegarea de acolo, el nu acoperă, deci, realităţi identice: prin urmare, nu este o simplă preluare, ci o adaptare. Nu e nimic surprinzător în acest fapt, care e caracteristic pentru civilizaţia întregului nostru Ev Mediu, care nu e de copiere, de oglindire mecanică sau de simplă imitare, ci de continuă şi perfectă asimilare, în funcţie de realităţile şi nevoile locului şi în acord cu ele. Concluziile speciale privesc termenul *tîrg*, adevărat „termen-cheie" pentru înţelegerea şi rezolvarea corectă a problemei: cu flexibilitatea care a fost pusă deja în evidenţă, acest termen a fost preferat, pentru că el a răspuns cel mai bine realităţilor organizării vieţii urbane din Moldova veacurilor XIV—XV, exprimînd, în acelaşi timp, caracteristica principală a aşezărilor neagrare din timpul şi locul date şi, prin aceasta — trebuie adăugat — calea pe care s-au format cele dintîi oraşe în spaţiul est-carpatic. Punînd această concluzie ca premisă pentru o nouă cercetare, materialul documentar va oferi posibilitatea unor sensibile reevaluări şi clarificări, nu numai în problema terminologiei, ci, pornind de la ea, şi în tot ceea ce priveşte oraşul medieval moldovenesc.

Studiul Renatei Möhlenkamp deschide, astfel, calea pentru o serie de contribuţii la cunoaşterea unor aspecte fundamentale, de interes major, ale civilizaţiei noastre medievale.

Ştefan S. Gorovei

GHEORGHE BULUȚĂ și CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Manuscrise miniate franceze în colecții din România*, București, Ed. Meridiane, 1978, 108 p. cu 40 il.

„Un studiu de sinteză asupra vechilor noastre manuscrise de proveniență franceză sau în limba franceză, aflate în colecțiile din țara noastră — citim din primele rînduri — nu s-a întreprins pînă azi", fapt cu atît mai inexplicabil cu cît „începuturile istoriei bibliotecilor noastre se află, după cele mai noi cercetări sub incidența raporturilor culturale româno-franceze". Într-un domeniu al începutului, ca acesta, un deziderat de viitor rămîne catalogarea științifică a fondurilor de manuscrise occidentale, operă ce va anticipa sub raport metodologic, rîvnita sinteză. În întîmpinarea acestei cerințe, autorii au considerat util, deocamdată, să facă o sumară introducere în lumea nebănuitelor frumuseți relevate de miniaturile franceze. S-au oprit, prin urmare, asupra cîtorva manuscrise „care ilustrează cu pregnanță momente din evoluția miniaturii franceze", exclusiv manuscrisele ce au făcut pînă acum obiectul altor volume din seria „Manuscris" a Editurii Meridiane *(Codex aureus, Codex burgundus, Psaltirea lui David cu calendar)*.

Un studiu introductiv (pp. 5—22) însoțit de notele de rigoare și de o bibliografie selectivă pun la îndemînă cîteva repere generale din evoluția miniaturii franceze, ca și împrejurările în care o parte din acestea au pătruns în colecțiile românești. Precizările evidențează aspecte sugestive în privința relațiilor româno-franceze în acest domeniu, relații care coboară pînă în secolul al XII-lea cînd cea dintîi bibliotecă atestată documentar în spațiul civilizației românești, aceea de la mănăstirea Igriș (Arad) se constituise în subordinea marii abații franceze de la Pontigny. De la copiile unor vestiți teologi și filosofi (Sf. Augustin, Sf. Ieronim, Grigore din Nazianz) ce au pătruns în mănăstirile din Transilvania cu acest prilej, șirul manuscriselor s-a îmbogățit neîncetat pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea cînd a fost adusă în țară vestita colecție a cardinalului Christophorus Migazzi și, odată cu ea, celebrul *Codex aureus*. În bibliotecile din țară au ajuns astfel numeroase manuscrise miniate, sugestive pentru multe din momentele evoluției miniaturii franceze.

Partea cea mai consistentă a lucrării la care ne referim o reprezintă ilustrațiile. Realizate în condiții grafice excelente (de Alexandru Comănescu) și însoțite de cîte un succint comentariu, ele redau în culori vii frumusețea miniaturii franceze.

Cine răsfoiește această frumoasă realizare editorială n-are numai sentimentul mulțumirii în fața căldurii și armoniei pe care o revarsă compoziția cromatică a miniaturilor reproduse, ci și speranța că multe din capodoperele miniaturii românești trebuie să urmeze mai repede aceeași cale de valorificare și popularizare.

Ștefan Lemny

LUCIAN CORNEA, *Cartea străină veche în Biblioteca „Astra", sec. XVI—XVII. Catalog, vol. 1*, Sibiu, 1977, 129—131 p.

Valorificarea fondului de carte străină veche începe, la Biblioteca „Astra", cu bibliografia cronologică a 205 volume, multe de un interes remarcabil pentru istoria culturală a Transilvaniei și chiar pentru istoria tiparului, care tocmai împlinea, la Sibiu, 450 de ani de rodnică activitate. Cărțile consemnate o atestă din plin, iar ochiul avizat descoperă în spatele lor convulsii specifice difuziunii protestantismului prin studioșii veniți de la Universitățile din Praga, Viena, Wittenberg etc.

Ele atestă, în afară de aceasta, participarea firească a spațiului carpato-dunărean la cultura continentului, aflată într-un proces continuu de primenire. În bună tradiție bibliografică, lucrarea e prevăzută cu indici de persoane, locuri, tipografi, edituri, librari, legători, titluri de opere, înlesnind astfel apelul la informațiile conținute.

Al. Zub

I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1977, 313/318 p.

O monografie a Mitropoliei Banatului, cu alte cuvinte un studiu de ansamblu asupra vieţii spirituale româneşti din acea provincie, era demult necesară, cercetările din ultima vreme, risipite în publicaţii, au făcut-o posibilă, iar istoricul I. D. Suciu a dus-o la împlinire. Numeroase studii de detaliu, două monografii şi o sinteză despre *Literatura bănăţeană de la început pînă la Unire* (1940) îl recomandau pentru această operă, de loc uşoară, ce pretinde erudiţie, metodă, comprehesiune, capacitate de reconstrucţie. Sînt însuşiri pe care Mitropolia Banatului le descoperise la I. D. Suciu, de vreme ce l-a însărcinat cu întocmirea monografiei, iar cititorul le regăseşte în paginile cărţii : o carte de referinţă, cum sînt şi cele dedicate literaturii bănăţene, vieţii şi operei lui Nicolae Tincu Velea, revoluţiei paşoptiste în Banat, activităţii lui Eftimie Murgu etc.

Descriind fapte şi oameni, instituţii şi aşezăminte, credinţe şi datini, realizări materiale şi spirituale, fiecare puse la locul şi în contextul propriu, ne sînt tîlcuite vremi şi epoci care aparţin deodată istoriei unui popor şi istoriei unei biserici, ambele strîns îngemănate precum le-a fost destinul", observă Dr. Nicolae Corneanu în precuvîntarea volumului, subliniind ideea de unitate a vieţii spirituale româneşti, recognoscibilă, în pofida elementelor specifice dintr-o provincie sau alta, pretutindeni. În viziunea autorului, istoria Mitropoliei Banatului se confundă pînă la un punct, cu istoria provinciei însăşi, de la primele elemente paleocreştine (sec. III—V) pînă la activitatea culturală şi înfăptuirile gospodăreşti din vremea noastră. Materia propriu-zisă a fost împărţită în zece părţi, cărora li se adaugă o încheiere, cronologia ierarhiei bisericeşti şi a vieţii religioase a românilor din Banat, o bibliografie selectivă, rezumatul şi indicele alfabetic. Numeroase planşe sporesc interesul lucrării.

Al. Zub

Prot. ION B. MUREŞIANU, *Mănăstiri din Banat*, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1976, 171—174 p.

Latură esenţială a duratei româneşti, mănăstirile au jucat un rol pe care istoricii îl fixează tot mai precis, îmbogăţind informaţia privitoare la ele şi adîncind cunoaşterea. Este ceea ce face, cu referire la Banat, Ion B. Mureşianu, sintetizînd ştirile edite şi inedite despre mănăstirile existente sau dispărute din Arhiepiscopia Timişoarei şi Caransebeşului, care sub raport istoric au contribuit la păstrarea fiinţei româneşti din această zonă a ţării. O amplă bibliografie i-a stat la îndemînă, însă cartea beneficiază şi de o substanţială observaţie directă. „Ocupîndu-se de trecut, ne asigură autorul, lucrarea a încercat să-l înfăţişeze aşa cum a fost : cu orînduirile lui sociale, cu modul de a gîndi şi cu faptele pe care le-a generat, bine ştiind că aparţin trecutului" (p. 149). Dar prezentat astfel, cu ştiinţă şi căldură, trecutul îşi dezvăluie puterile vii, capacitatea de a înrîuri voinţa de mai bine a lumii noastre. Într-o primă parte, se evocă tablouri din trecutul vieţii religioase a românilor din Banat (pp. 9—58). În cea de a doua, sînt prezentate nouă mănăstiri dispărute din acelaşi spaţiu (pp. 59—86). Ultima parte a tripticului se ocupă de mănăstiri şi schituri existente, 11 la număr (pp. 87—148), urmate de o scurtă postfaţă, de un rezumat şi de cuvenitul indice alfabetic. O luminoasă *Preacuvîntare*, subscrisă de dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, insistă asupra acestui mod de a valorifica tradiţiile închise între zidurile monahale.

Al. Zub

CHARLES and BARBARA JELAVICH, *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920.* Seattle—London, University of Washington Press, 1977, XV+358 p.

Volumul VIII din seria inițiată de Peter F. Sugar și Donald W. Treadgold spre a constitui „o istorie a Europei est-centrale" se referă la formarea statelor naționale în zona balcanică (1804—1920), purtînd semnăturile istoricilor Charles și Barbara Jelavich, binecunoscuți prin orizontul larg, înnoitor, și prin acribia documentară cu care s-au aplecat asupra acestui spațiu. Este o excelentă prezentare a evoluției politico-diplomatice, social-culturale și economice a celor șapte popoare (albanezi, bulgari, croați, greci, români, sîrbi, slovaci) în secolul XIX și la începutul secolului XX. Ca și celelalte volume din serie, studiul de față cuprinde întreaga arie delimitată la vest de popoarele de expresie germană și italiană, la est de Rusia și comportă un nivel de sinteză care îl fac accesibil deopotrivă specialiștilor, studenților și publicului mai larg ce se interesează de aria geopolitică respectivă. Autorii s-au ilustrat deja prin numeroase și temeinice lucrări asupra acestei arii, Barbara Jelavich ocupîndu-se în mod deosebit chiar de problemele românești din epoca modernă. Notabile rămîn, sub acest unghi, cercetările ce fixează contextul politico-diplomatic al formării României moderne, apărute în „Südost-Foschungen", „Roumanian Studies" și alte publicații, pentru a nu mai vorbi de contribuțiile strînse în *Language and Area Studies. East Central and Southeastern Europe* (1969) și *The Balkans in Transition* (1974). Noul volum, mai aplicat, privește transformările petrecute în această zonă de la începutul secolului XIX pînă la, inclusiv, întîiul război mondial. Substratul otoman, revoluția sîrbilor, cea a grecilor și constituirea statelor respective sînt tratate în primele capitole. Al șaselea (pp. 84—98) se ocupă de Țara Românească și Moldova înainte de 1853, trasînd cu limpezime conturul evenimențial și ideologic al perioadei în care s-a definit programul modernizării. Unirii Principatelor și problemelor aferente le-au fost consacrate un alt capitol (pp. 114—127), pe fundalul unor pertinente pagini despre evoluția imperiului otoman pînă în 1876 și în legătură cu mișcarea națională a bulgarilor. Într-un capitol sînt prezentate, sintetic, „crizele" din deceniul VIII, cu urmările lor pentru evoluția ulterioară, căreia i se consacră un capitol legat de Bulgaria autonomă și un altul (poate cel mai substanțial) despre politica internă a statelor balcanice pînă la 1914. Expulzarea imperiului otoman din Europa, constituirea Albaniei, politica naționalităților în imperiul hasburgic, cu referire la zona balcanică, dezvoltarea culturală a acestei zone, implicarea ei în prima conflagrație mondială și aranjamentele postbelice formează substanța celorlalte capitole. Ultimul (XIX) e destinat concluziilor ce se desprind din evoluțiile prezentate. Interesantă îndeosebi remarca despre monarhiile constituționale din această zonă, ca formulă de compromis între regimul conservator dorit de unii (Austria, Rusia) și un regim mai liberal, preconizat de Anglia și Franța. „Subordonarea balcanică față de dictatul străin rezulta mai mult din geografie decît din opțiune, iar efectele au fost nefericite pentru noile state" (p. 324), căci au dus la o extremă tensiune, la continua înarmare și la tot cortegiul de servituți ce decurg din aceasta. A fost firească evoluția statelor balcanice în perioada amintită, care în periodizarea noastră coincide cu epoca modernă? Calea națională era singura alternativă, deși teoretic se pot închipui și alte soluții. „În secolul XIX, conchid autorii, două modele de evoluție politică victorioasă au existat. Primul, cel european, era bazat pe împărțirea continentului într-o serie mereu crescîndă de state naționale unitare. Ca și națiunile balcanice, guvernele marilor puteri, Franța, Germania, Italia, Anglia, n-au acordat un tratament egal minorităților. Al doilea exemplu erau Statele Unite, o națiune care devenise un paradis pentru emigranții din supraaglomerata Europă, emigranți care după sosirea în noua patrie erau virtual siliți să-și abandoneze limba și tradiția pentru a le adopta pe acelea profeste de păturile anglo-saxone privilegiate" (p. 326). S-ar fi putut oare evita în zona balcanică a Europei, prin reforme, evoluția cunoscută? Întrebare fără răspuns, care invită însă la noi ipoteze de lucru. Imperiul otoman a încercat să adopte reforme care să asigure viabilitatea unui sistem

multinațional. N-a reușit, fiindcă „ideea națională nu era un simplu program al intelectualilor și politicienilor, ci o convingere pasionată, o religie seculară pentru majoritatea locuitorilor din fiecare stat. Chiar și turcii musulmani au adoptat finalmente această soluție pentru propriul lor viitor politic" *(Ibid.)*. Ce au reușit totuși să realizeze noile state? „Aruncate într-un sistem mondial competitiv, într-o dificilă poziție geografică și cu puține resurse, noile guverne au făcut eforturi reale de a se ridica la nivelul celor mai avansate state europene. Starea noilor națiuni la finele secolului era cu siguranță mult superioară aceleia de la începutul epocii" *(Ibid.)*. O perspectivă largă asupra desfășurărilor istorice a permis autorilor distanța necesară unui examen serios și obiectiv, de la care s-ar putea deschide noi paranteze, noi analize pentru aprofundarea unui aspect sau altul. Bibliografia de la sfîrșit, chiar dacă selectivă, îndeamnă la aceasta.

Al. Zub

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI+323 p.+4 hărți.

În seria „Istorie și societate", scoasă sub auspiciile Universității din Bochum, serie în care apăruseră deja unele studii abordînd o problematică modernă (inclusiv metodologie și istoriografie), profesorul Emanuel Turczynski încearcă o istorie comparată a genezei națiunilor sîrbă și română, pornind de la relația dintre conceptele de confesiune și națiune.

Lucrarea decurge din preocupările statornice ale autorului, legate de evoluția națiunilor în estul și sud-estul Europei, problemă privită în cadrul mai larg al formării națiunilor moderne. De unde opțiunea pentru studiul comparat, în cazul de față angajînd două națiuni vecine, al căror proces de constituire s-a desfășurat paralel și sincronic, în legătură și cu apartenența lor confesională la ortodoxie, sub autoritatea în descreștere, dar încă efectivă, a patriarhului constantinopolitan. Interesant, sub acest unghi, e faptul că apartenența acestor popoare la ortodoxie a fost invocată de Rusia în sec. XVIII pentru a interveni pe lîngă Poartă în favoarea lor atunci cînd se iveau plîngeri din regiunile respective, imperiul țarist erijîndu-se progresiv în protector al creștinilor din sfera otomană. Faptul a avut, desigur, urmări pozitive pe tărîm politic, social, administrativ și cultural, mai cu seamă în faza inițială, fiindcă numeroasele războaie ruso-turce au fost de natură să antreneze în acele regiuni, schimbări concordante cu cerințele epocii, chiar dincolo de ceea ce țarul era dispus să admită în propriul său imperiu. E un paradox care ar merita să fie studiat mai de aproape. Paralela româno-sîrbă în ce privește procesul de formare a națiunilor contribuie la o înțelegere mai adîncă a fiecărui proces în parte. Elemente comune? Autorul le distinge pertinent: cultură populară foarte vie, rolul bisericii ortodoxe, al sferei monahale în primul rînd, anumite tradiții arhaice în organizarea social-economică, diviziunea ambelor popoare între imperii rivale ș.a. Procesul comportă similitudini evidente, interferențe, înrîuriri mutuale, dacă ne gîndim la stadiul juridic, la viața economică, evoluția demografică, starea culturii în Transilvania, Banat, Partium, Croația, Bacica, etc., ca și la crearea unor centre urbane cu semnificație regenerativă (Karlovit și Novisad la sîrbi, Blajul la români, de exemplu). În ce privește etapele, autorul crede că se poate distinge o fază intermediară, în cazul românilor și sîrbilor din monarhia habsburgică, „confesiunea—naționalitate", fază plasată la începutul sec. XVIII. Se afirmă, atunci, „un etnic cu o coeziune de cultură populară preponderent confesională, condus, datorită asupririi sau înapoierii social-culturale și politice, de cler", care nu împlinea, social-psihologic, doar un rol duhovnicesc, ci și o funcție politică (p. 193). Dată fiind lipsa unei pături conducătoare bine structurate, biserica împlinea, în acel spațiu, rolul de formare a conștiinței de neam. Nu era însă unica forță polarizantă. Contra nobilimii ungare, sîrbii își apără „privilegiile" ilirice", primite ca recompensă pentru apărarea granițelor imperiului, după cum

românii din zonele grănicerţşti se prevalau de la aceleaşi privilegii, contribuind la crearea unei pături laice de rezistenţă naţională. Exemplul sîrbilor de sub autoritatea mitropolitului de Karlovitz i-a stimulat pe români, ceea ce explică tendinţa acestora de a trece, la un moment dat, sub oblăduirea acelui mitropolit: confesiunea precumpănea încă asupra naţiunii. Procesul nu e însă univoc, fiindcă, în acelaşi timp, se observă şi o tendinţă de extindere a autorităţii episcopului de Rîmnic asupra ortodoxilor din Transilvania. Uniţii militează, în frunte cu Inochentie Micu, pentru respectarea diplomei leopoldine, a doua, motiv pentru care fac apel la argumente istorice, invocîndu-şi originea, vechimea, continuitatea. Rezistenţa faţă de politica de catolicizare a contrareformei, inspirată de curtea de la Viena, e încă un punct de apropiere, deşi analogia între rezistenţa ortodoxă din spaţiul transilvan şi pietismul de la Halle, apăsînd pe ideea de libertate creştină, pare excesivă, în ciuda faptului că Sofronie a stat el însuşi, doi ani, în cetadela pietismului, iar saşii au constituit mereu un factor de colportare [1]. În tot cazul, şi sîrbii şi românii au contribuit la adoptarea de către monarhie a unei politici de toleranţă, primii în sensul „privilegiilor ilirice", ceilalţi reclamînd dreptul la o episcopie ortodoxă autonomă. După această întîie fază, în a doua jumătate a sec. XVIII, se conturează deja evoluţia de la „naţiunea confesională" spre cea etnică. Politica Vienei a jucat, sub acest unghi, un rol pozitiv, în măsura în care a încurajat (mai ales Bartenstein) organizări proprii, cu elemente de antonomie administrativă şi politică, menite să conducă la o dezvoltare social-culturală. Şcolile înfiinţate pe această bază comportă o semnificaţie aparte, ca focare ale conştiinţei naţionale. Este o etapă în care confruntarea interconfesională scade, în profitul unei coexistenţe, avînd ca substrat solidaritatea etnică. Biserica unită invoacă propria tradiţie, spre a-şi afirma individualitatea în raport cu cea catolică. Episcopia ortodoxă tinde să-şi „naţionalizeze" clerul superior. Simptomatice proiectul de şcoală comună pentru uniţi şi ortodoxi, proiect care indică o schimbare de accent, de la confesiune spre naţionalitate. Mişcarea *Supplex*-ului ar însemna, de fapt, izbînda „naţionalităţii etnice biconfesionale" asupra „naţiunilor confesionale". Căci argumentaţia istorico-politică nu se mai putea referi la confesiuni, ci la naţiunea română ca etnitate. Este direcţia la care asistăm de la sfîrşitul sec. XVIII, cînd începe a treia etapă, în care lupta se poartă destul de deschis pentru drepturi politice şi culturale, pentru un statut egal cu acela al naţiunilor privilegiate. Tentativele de unificare a celor două biserici (1798) trebuie conjugate cu lupta pentru dreptul de a alege un episcop ortodox de origine română. Semnificativ e, sub acest raport, *Supplex*-ul din 1804, la care autorul adaugă şi un memoriu din 1809, prin care românii solicitau sprijinul arhiducelui Maximilian. Principiul naţional prevalează şi mai mult asupra apartenenţei confesionale, fapt txplicat de Emanuel Turzynski cu limpezime pentru primul deceniu din sec. XIX. Procesul nu se opreşte însă aici şi nu poate fi limitat la românimea transilvăneană, după cum nu se poate explica doar prin jocul factorilor externi. Ideea de „naţiune confesională", ca fază incipientă a naţiunii moderne, e interesantă şi merită o aprofundare, ţinînd seama într-o mai mare măsură de complexitatea factorilor concurenţi, interni în primul rînd.

Cartea profesorului Turczynski fructificînd sugestii mai vechi (Valjavec, Stadtmüller) aduce o contribuţie de seamă la cunoaşterea evoluţiei conştiinţei naţionale, cuprinzînd într-o viziune comparatistă două popoare vecine şi o problematică dintre cele mai complexe. Studii de amănunt urmează să întregească tabloul abia schiţat.

Al. Zub

[1] Cf. Recenzia lui Ladislau Gyémánt din „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj, XXI, 1978, p. 510.

GÁLL ERNŐ, *Dimensiunile conviețuirii. Studii despre națiune și naționalitate.* Traducere de Francisc Pap. Prefață de Petru Pânzaru, București, Editura Kriterion, 1978, 480 p.

O precizare se impune de la început. Cartea pe care-o recomandăm atenției aparține investigațiilor de natură sociologică asupra unei realități de mare actualitate: problema naționalității conlocuitoare din țara noastră, în genere, și problema naționalității maghiare, în special. Cu toate acestea, prin orizonturile largi ale explorării, autorul a venit în contact cu aspecte ale culturii și istoriei ale căror implicații nu pot ocoli domeniul istoriografic propriu-zis.

Maniera de alcătuire a cărții este determinată de profilul ei esențial, sociologic. În mod firesc, autorul nu este obsedat de „pedanterii" și rigori istoriografice în sistematizarea materiei sau în conceperea aparatului bibliografic ceea ce nu vitregește cu nimic împlinirea științifică a cărții. Varietatea aspectelor urmărite de autor predispun la sinteză, dar nici acesta nu constituie ambiția lui. Reținerea atît de modestă provine și din convingerea că „sinteza nu e apanajul unei singure persoane", afirmație ce poate fi, desigur, discutată în funcție de domeniul căreia i se aplică. Ceea ce ne oferă prin urmare nu e mai mult decît o însumare de studii în jurul preocupării centrale: conviețuirea dintre români și unguri, în România de azi.

Prefața o semnează Petru Pânzaru care surprinde în cîteva linii de substanță semnificația cărții și elogiază activitatea autorului: profesor, cercetător științific, publicist, autorul altor două volume care „au creat un relief original în cercetarea sociologică din țara noastră" *(Sociologia burgheză din România — studii critice* și *Intelectualitatea în viața socială).* Cartea este împărțită de autor în cîteva capitole al căror conținut transpare mai greu din titlurile lor: *În coordonatele științelor sociale; Menirea cărturarilor; Etnos și etos; Pro domo; Universitatea etnicității; Viitorologie și naționalitate,* etc.

Anunțam cîteva „implicații" de real interes istoriografic. Fără intenția de a le surprinde pe toate, cele cîteva la care ne-am oprit se vor o invitație la aprofundarea acestei cărți scrisă cu multă claritate ideologică și de stil.

Socotim prețioase cîteva reflecții ale autorului pe marginea chestiunilor teoretice ale națiunii și naționalității.

Pornind de la o apreciere a lui Lenin, potrivit căreia „punerea problemei naționalismului la modul general nu valorează doi bani", Gáll Ernő împărtășește convingerea că trebuie făcută o distincție netă între naționalismul națiunii asupritoare și al celei asuprite. Acestei distincții îi sînt corelate și alte posibile clasificări, ca aceea care respectă criteriile de timp și de spațiu. „Se știe — scrie Gáll Ernő — că atitudinea noastră față de naționalismul — cu prioritate de caracter progresist — apărut în perioada formării națiunii este diferit de modul în care judecăm o ideologie care alimentează, de exemplu, politica unei puteri imperialiste". (p. 126). De aici, convingerea autorului că cercetarea *trebuie să pornească de la istorie.* „Pe de o parte, este necesar continuarea consecventă a dezvăluirii rădăcinilor istorice adînci și de mare divergență a ideologilor, prejudecăților naționaliste, iar pe de alta, trebuie bine cunoscută răspunderea istoriografiei, atît în privința precizării păcatelor din trecut, cît și a sarcinilor actuale și de viitor" (p. 126—127). Argumente utile în sprijinul acestei idei îi furnizează lucrarea istoricului I. Tóth Zoltán, specialist în istoria problemelor naționale, *Magyarok és románok* (Budapesta, 1966) care considera că „nu există problemă mai actuală, decît aceea a răspunderii morale a naționalismului pentru aberațiile sale" (p. 127). Pornind de la aceste imperative, I. Tóth Zoltán scria în amintita lucrare: „Întrucît clasele dominante maghiare i-au ținut secole de-a rîndul sub stăpînirea lor pe românii transilvăneni, ele s-au pătruns de ideea că monarhia ungară este o formațiune predestinată, firească și necesară, iar poporul maghiar are menirea de a conduce celelalte popoare și de a le stăpîni". Ideologia supremației și superiorității culturale maghiare, arată Gáll Ernő, a fost elaborată de intelectualitatea aflată în slujba claselor stăpînitoare. Deosebit de activi în formularea și popularizarea naționalismului maghiar au fost mai ales istoricii. Ei au furnizat „argumentele" spre a demonstra că „așa numitul trup statal moștenit de

la Sfîntul Ştefan este în drept să constituie corp aparte în cadrul regatului, iar supremaţia maghiară asupra „Ungariei istorice", indivizibile trebuie să rămînă în picioare" (p. 126). Nu la fel de îndreptăţită ni se pare judecarea de către autor a „istoriografiei burgheze naţionaliste româneşti" (termen cu totul nepotrivit) care — după opinia lui — „este grevată de o similară răspundere gravă pentru menţinerea atmosferei de neînţelegere reciprocă şi pentru încetăţenirea acelui sistem de opinii plin de prejudecăţi care a devenit o pepinieră a urii de ambele părţi" (p. 127).

Dacă Gáll Ernő se dovedeşte suficient de bine informat în caracterizarea istoriografiei maghiare, aprecierea pe seama istoriografiei româneşti se dovedeşte lipsită de temei. Aceasta fiindcă, în scrierile marilor noştri istorici, în scrierile reprezentative ale istoriografiei româneşti, asemenea tendinţe nu şi-au găsit niciodată locul. Ele au proliferat cel mult în literatura pseudo-istorică, propagată de elementele şovine, fiind lipsite de aderenţă în peisajul culturii româneşti.

De altfel, ceea ce preocupă mai mult pe Gáll Ernő este fenomenul prejudecăţilor în sine, sub raport psihologic şi gnoseologic. Incursiunile în trecutul acestor manifestări par mai mult incidentale, dar nu lipsite de interes pentru istoria ideilor. Meditaţiile lui Bacon despre idoli, ale lui Helvetius despre caracterul socialmente determinant al ideilor ca şi lucrarea lui Holbach, *Essai sur les préjugés* — evidenţiază că „prejudecata este o judecată formulată fără cunoaşterea satisfăcătoare şi examinarea independentă a obiectului" (p. 137).

Pe un asemenea suport teoretic, cartea lui Gáll Ernő devine o pledoarie fierbinte pentru „convieţuire", pornind de la realităţile isotrice. Autorul se apleacă cu interes şi cu simpatie asupra istoriei românilor din Transilvania şi se alătură istoriografiei româneşti ca şi celei maghiare progresiste care evidenţiază *sine ira et studio* trecutul românilor şi ungurilor din această provincie. În acest context el reţine *Supplex libellus Valachorum* care „constituie un bun prilej pentru a lichida imaginile false, prejudecăţile inveterate" (p. 247). Sînt trecute în revistă istoriografiile ambelor popoare pe marginea acestui act istoric. Atitudinea negativistă maghiară, arată el, îşi are originea în scrierile lui Iosif Carol Eder şi Martin Bolla. Ulterior, această atitudine şi-a găsit reflectarea în manualele şcolare de istorie, pline de „părtinire răuvoitoare despre români (p. 248). În acelaşi timp, istoricii maghiari progresişti au manifestat interes pentru cunoaşterea ştiinţifică a acestui moment. Aranka György, Iancsó Benek, Bitay Arpad, I. Tóth Zoltán ş.a. au adus contribuţii documentare şi interpretative care s-au împletit armonios cu rezultatele istoriografiei româneşti, încununate de către cartea lui David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. O analiză asemănătoare se referă şi la atitudinea istoricilor români şi maghiari faţă de *Memorandum*. Se demonstrează, cu elemente noi, trăinicia convieţuirii româno-maghiare, aportul minorităţii maghiare la dezvoltarea culturii naţionale româneşti.

Într-un capitol *(Un luminător „incorigibil")* este evocată una din figurile cele mai reprezentative de cărturari maghiari. Csehi Gyula, regrttatul „diderot-ian marxist" care şi-a închinat viaţa cultivării prieteniei româno-maghiare şi dezvoltării culturii naţionale. În lucrarea sa „de export", *Felvilágosodástól felvilásig (De la iluminism la iluminism*, în traducerea lui Francisc Pap ; noi notăm pentru „luminism", cf. Liviu Rusu, *„Iluminism" sau „luminism"?*, în *Viaţa românească*, nr. 7—8, iul. aug., 1978, p. 202—205), secolul luminilor, din care nu lipseşte sfera răsăriteană, îşi găseşte una din cele mai sintetice interpretări de pe poziţiile marxismului.

Ar mai fi de remarcat, sub raportul „incidenţelor" istoriografice, capitolul *Evocarea trecutului sub semnul moralităţii*, capitol care începe, semnificativ, cu cuvintele lui Kacsó Sándo, scrise în 1938 : „Aici adie în permanenţă suflul ideii de umanism, căci Transilvania are nevoie de omenie ca de un codru de pîine" (p. 393).

Deşi sinteza unei grandioase investigaţii pe marginea tradiţiilor româno-ungare este „apanajul" unui colectiv, cartea lui Gáll Ernő aduce sugestii şi contribuţii de valoare în această direcţie. Ea completează dintr-o perspectivă sociologică, o altă iniţiativă de bun augur *(Studiile de istorie a naţionalităţilor din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română. Naţionalitatea maghiară*, vol. I, Bucureşti,

Editura politică, 1976), demonstrînd imperativele actuale ale cercetării ştiinţifice în acest sens : obiectivitate, bună credinţă, intenţia de a depăşi vechile prejudecăţi.

Ştefan Lemny

ALEXANDRU DUŢU, *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978, 266 [—269] p.

Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII (1968), *Explorări în istoria literaturii române* (1969), *Cărţile de înţelepciune în cultura românească* (1972), *Sinteză şi originalitate în cultura română* (1972), *Umaniştii români şi cultura europeană* (1974), *Cultura românească în civilizaţia europeană* (1978). Titlurile indică o orientare de studiu bine trasată, ritmurile de apariţie denotă stăruinţă şi o anume fervoare, proprii cărturarului cu program viager. De la cărţile de „tatonare" a problematicii noastre de cultură în secolul XVIII la acel dialog între scris şi pictură din ajunul Renaşterii pînă în epoca contemporană, din care s-a putut deduce succesiunea unor modele structurale (cavaler, cărturar, cetăţean) ; de la cărţile de tip sapienţial, mărturisind existenţa fertilă a unui moralism românesc, argumentat printr-o variantă de *forma mentis*, pînă la sinteza menită să lămurească (între umanism şi predominenţa romantismului) principalele faze de dezvoltare a culturii române în secolele XVIII—XIX, epocă ce denotă o extraordinară capacitate a acestei culturi de a asimila influenţe străine ; de la instructiva paralelă între umaniştii români şi cultura europeană, care a permis aprofundarea unuia dintre „modele", pînă la noul studiu, în care accentul cade pe filosof şi pe patriot, ca modele structurante, Alexandru Duţu abordează o gamă întreagă de probleme, pentru care cartea rămîne principala sursă de informaţie, terenul predilect pe care îşi desfăşoară analiza. El e convins că „în orice studiu comparat se porneşte de la mărturii spre mentalitate", „de la mărturii spre structuri ale culturii, iar de la aceste structuri spre structurile mentale", care înlesnesc accesul la modelul cultural şi prin acesta la modelul de umanitate (p. 7—8). Cultura română din secolele XVI—XVIII a fost pusă în relaţie, de obicei, cu „modelul" bizantin. Cu toate acestea, ea a generat sensuri şi valori necunoscute culturii latine, ceea ce denotă o altă mentalitate şi un umanism specific, care a favorizat apariţia culturii naţionale. Nu confruntarea dintre *potestas temporalis* şi *auçtoritas spiritualis* i-a decis conţinutul, ci nevoia de a răspunde unor exigenţe politice. Trecutul, istoria, a jucat, de aceea, în această zonă, un rol important, făcînd ca iluminismul să nu apară în opoziţie flagrantă faţă de cultura evului mediu. Sensibilitate şi raţiune, alte concepte antinomice în Apus, evoluează aici mînă în mînă, iluminismul şi preromantismul se suprapun. Literatura se dezvoltă în strînsă relaţie cu crezul naţional şi cu nevoia de a moderniza structurile socio-culturale. Ea răspunde nevoilor interne, dar a servit, în acelaşi timp, prin mulţimea şi diversitatea tipăriturilor, şi dincolo de graniţe, în zonele aflate sub o dominaţie străină încă mai severă. „Intelectualii care lucrează în şcoli şi tipografii, organizează biblioteci şi se grupează în societăţi de gîndire, „doresc să impună ultima variantă în viaţa culturală a societăţilor : cartea este instrumentul prin excelenţă al luminării, care trebuie să pună capăt orientării profetice şi să dea o nouă direcţie orientării umaniste", observă autorul (p. 18), urmărind, în consecinţă, avatarurile cărţii în secolele amintite şi asociindu-le mesajul la ceea ce spun, în acelaşi timp, artele figurative.

Noua carte semnată de Alexandru Duţu continuă în chip fericit o direcţie de cercetare dintre cele mai fertile şi confirmă (a cîta oară ?) o vocaţie în care analiza şi sinteza, aplicate unui tărîm interdisciplinar, se completează admirabil.

Al. Zub

ION LUNGU, *Şcoala ardeleană, mişcare ideologică naţională iluministă*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1978, 508 p.

„Luminile" din ţara noastră au stimulat în ultima vreme cercetări tot mai fecunde şi din cele mai variate perspective (istoriografică, literară, politică, lingvistică, etc.), în acord cu preocupări similare dintr-o arie mai largă europeană. Bilanţul lor evidenţia în 1977, 356 de referinţe, dar, de atunci, bibliografia întocmită de N. Bocşan (în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2/1977) s-a îmbogăţit în mod considerabil. Interesul larg pe care-l suscită acest fenomen nu este întîmplător. Din analiza culturii naţionale în perioada confluenţei a două epoci, şi totodată a două veacuri, cercetările au dat la iveală realităţi surprinzătoare în planul evoluţiei ideilor, a conştiinţei naţionale. Argumentele ce probau modernizarea societăţii la nivelul dezvoltării ei economice şi social-politice au fost întregite în chip fericit de cele desprinse din studiul mentalităţii colective, tot mai receptivă acum la înnoirea conceptelor, la formarea unei noi atitudini civice şi naţionale.

Multitudinea studiilor şi, implicit, bogăţia contribuţiilor au reclamat astfel sinteza capabilă să capteze cercetări izolate, risipite în volume sau periodice într-un demers unitar. Este ceea ce şi-a propus Ion Lungu prin cartea consacrată celui mai reprezentativ fenomen al luminismului românesc: Şcoala ardeleană.

Operă de proporţii, cu certe calităţi monografice, cartea lui Ion Lungu a stîrnit aprecierile entuzisate ale presei culturale (vezi *Familia*, mai 1978, p. 3, 11; *Tribuna*, etc.). Au fost surprinse cu acest prilej consistenţa ei documentară, exigenţa problematizării materiei ca şi claritatea ideologică, însuşiri ce fac din sorierea la care ne referim o lucrare utilă, recomandabilă oricînd pentru cunoaşterea de ansamblu a Şcolii ardelene. La aceasta a contribuit şi felul în care autorul şi-a distribuit materia, optînd pentru o manieră didactică ce urmăreşte de altfel succesiunea logică a problemelor desprinse din evoluţia „luminilor" în Transilvania.

Un prim capitol, *În loc de introducere*, cuprinde istoriografia Şcolii ardelene şi alte precizări în legătură cu metodologia scrierii acestei cărţi. Capitolul II, *Transilvania în „secolul luminilor"*, înfăţişează contextul istoric al Şcolii ardelene, dominat de marea răscoală a ţăranilor din 1784. Analiza situaţiei „concret istorice" îi îngăduie lui Ion Lungu să definească Şcoala ardeleană „ca mişcare de idei naţională, iluministă nu în sens eclectic, ci ca o ideologie originală, izvorîtă din realităţile româneşti care s-a folosit şi de sursele iluministe" (p. 66). Constatarea pare desigur surprinzătoare. Ea se întemeiază însă pe realităţile naţionale din Transilvania, care, prin regimul de „apartheid" (cum spune autorul) aplicat populaţiei române de către clasele feudale au stimulat procesul de transformare a conştiinţei de neam în conştiinţă naţională. Evoluţia aceasta a cuprins o întreagă perioadă istorică, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi pînă la începutul veacului al XIX-lea, înfrăţind generaţiile de cărturari în lupta de emancipare naţională, „încît Şcoala ardeleană a apărut ca o continuare şi maturizare a mişcării naţionale a lui Inochentie Micu, Gherontie Cotore sau Grigore Maior". Şi mai surprinzătoare se dovedeşte opinia — demnă de luat în discuţie — potrivit căreia, chiar la începutul activităţii lui Inochentie Micu, pot fi remarcate note „preromantice" sau „romantice", „deşi — continuă Ion Lungu — nici în Apusul Europei nu se vorbeşte încă, în acest timp, despre preromantism cu atît mai mult de romantism" (p. 73). Pe nimeni nu l-a obsedat cu mai multă putere în vremea respectivă problema originii nobile şi demne a întregului popor român ca pe Inochentie Micu, vaşnicul apărător al drepturilor naţionale. „Trebuia oare atunci — se întreabă I. Lungu — [ca] Samuil Micu, Gheorghe Şincai sau Petru Maior să-şi împrumute patosul evocării trecutului glorios de îndemn la luptă pentru cultură şi demnitate de la un Herder, care abia se naşte în anul sinodului de la Blaj, la care Inochenţie Micu, adevărat vizionar, ameninţă cu părăsirea în masă a „unirii", el însuşi declarînd că se va pune în fruntea poporului nedreptăţit, dacă nu vor fi ascultate cerinţele juste ale acestuia?" (pp. 73—74).

Desigur, autorul nu-şi propune să subestimeze mişcarea europeană de idei care, s-a resimţit în „luminile" din Transilvania. Precizările sale vin mai curînd dintr-o perspectivă polemică împotriva acelora care situează „iluminismul românesc" în „crepusculul epocii luminilor", sub zodia şcolii istorice romantice germane şi a influenţei lui Herder, nesocotind realităţile interne care au generat o gîndire originală (p. 74).

Ceea ce a precedat Şcoala ardeleană sub raportul asimilărilor culturale şi a conştiinţei de neam constituie, de altfel, atenţia unui capitol aparte (III. *Precursorii Şcolii ardelene)* care-i îngăduie autorului aprofundarea argumentelor expuse anterior.

I. Lungu evidenţiază pe larg activitatea pusă în slujba mişcării naţional culturale de Ioan Inochentie Micu—Klein, Grigorie Maior şi Gherontie Cotore, ajungînd la aprecieri interesante despre rolul „neuniţilor" în lupta de emancipare naţională, ca şi despre relaţia Şcolii ardelene cu biserica, în general. Ele pornesc de la alte realităţi specifice, care au făcut ca lupta pentru conservarea naţionalităţii să se suprapună luptei pentru apărarea credinţei ortodoxe a cărei origine trebuie căutată încă în politica de discriminare confesională a clasei feudale maghiare. Aceasta a făcut ca masele româneşti să ajungă la o conştiinţă naţională difuză, potrivit căreia confesiunea ortodoxă reprezenta „legea românească" (p. 97). Pe plan ideologic, partizanii ortodoxiei (Dimitrie Eustatievici, Ioan Piuariu-Molnar, Dimitrie Ţichindeal, Paul Iorgovici) au pus un accent deosebit pe dacism în opoziţie cu latinismul „uniţilor", fiind în schimb mai rezervaţi în problema latinităţii. Cu toate acestea, deschizătorul ideologiei naţionale, ca şi corifeii de mai tîrziu ai Şcolii ardelene, au provenit din sînul bisericii „unite". Asemenea constatări ar părea derutante, ştiut fiind că luminismul, în accepţiunea lui clasică, este incompatibil cu orice confesiune şi credinţă religioasă care, din această perspectivă, nu constituie decît un rezultat al ignoranţei şi al înşelătoriei clericale. Dar, acolo unde însăşi biserica se afla în situaţie de tolerată, în inferioritate faţă de celelalte confesiuni, asistăm, dimpotrivă, la o atitudine critică şi progresistă chiar din partea clerului (p. 99). Cercetările consacrate luminismului au acceptat de altfel de multă vreme ideea diversităţii de fenomene pe care le comportă „secolul luminilor", în funcţie de specificul fiecărei zone, încît astăzi ni se pare mai puţin ciudat că cei mai mulţi dintre luminiştii români au purtat rasă clericală.

Capitolul IV (purtînd chiar titlul cărţii) sintetizează problematica majoră desprinsă din analiza luminismului românesc. Autorul delimitează mai întîi cîteva aspecte esenţiale din existenţa Şcolii ardelene (denumire, cronologie, componenţă şi etapele Şcolii ardelene), insistînd apoi asupra vieţii şi operei corifeilor. Evidenţiază în continuare latinismul istoric şi lingvistic al Şcolii ardelene. Remarcabilă ni se pare nuanţarea în legătură cu latinismul extremist, atribuit în general reprezentanţilor Şcolii ardelene. Faţă de Samuil Micu şi Petru Maior, cei mai categorici în respingerea oricărui amestec al românilor cu dacii, Şincai afirmă asemănarea la port a dacilor cu românii din părţile Sibiului, ceea ce, consideră Ion Lungu, „înseamnă, de fapt, o recunoaştere implicită a continuităţii daco-geţilor în Dacia" (p. 139), în timp ce I. Budai-Deleanu nu se sfieşte să recunoască deschis supravieţuirea elementului daco-getic.

Alături de ideile istorice difuzate de eroii Şcolii ardelene, cu ecou în „trecerea de la conştiinţa de neam la cea de naţiune, de la situaţia de naţiune în sine la cea de naţiune pentru sine" (p. 144), în atenţia autorului se află elementele ce demonstrează conţinutul luminist al demersului istoriografic din epocă. De reţinut ni se pare constatarea că deşi „învăţaţii Şcolii ardelene nu au cunoscut scrierile lui Holbach, ei împărtăşeau o concepţie istorică asemănătoare. Pentru ei, împăratul Traian este adevăratul „Moise" al românilor, căci, scrie Samuil Micu, „acesta au fost săditoriul şi părintele românilor ce şi astăzi sînt în Dachia", iar Şincai îl numeşte „ziditoriul, întemeietoriul şi-i de-a zise tatăl românilor" (p. 151).

Demonstraţia ideilor luministe în istoriografia Şcolii ardelene pe care autorul se străduieşte s-o facă cît mai completă este binevenită şi are darul să spulbere îndoielile care persistă adesea în interpretarea fenomenelor de cultură românească.

Să reținem în acest sens una din reflecțiile de ordin metodologic ale autorului potrivit căreia „atunci cînd e vorba de cărturarii noștri, acestora le pretindem să fi fost mai raționaliști decît se dovedea însuși secolul «rațiunii»", uitînd de „exagerările lui Voltaire", sau de „abaterile opuse, preromantice, sentimentale ale lui Rousseau, căruia nimeni nu se gîndește totuși să-i conteste, pentru aceasta, valoarea criticii iluministe, aduse instituțiilor feudale, rolul atît de important al gîndirii sale în pregătirea revoluției franceze. Este, desigur, bine să nuanțăm lucrurile, dar nu în sens sofistic, pentru a le transforma în opusul lor, ci pentru o mai justă apreciere a particularităților istorice și ideologice în diferite țări, la diferite popoare și cu tradiții proprii atît de diverse" (p. 174).

Opiniile istorice lansate de corifeii Școlii ardelene au avut un destin dintre cele mai fascinante. Le-au receptat istoricii epocii din Imperiul habsburgic *(Corifeii Școlii ardelene și istoriografia epocii din imperiul habsburgic)* și le-au preluat, critic, istoriografia națională. I. Lungu stăruie îndelung asupra fiecăruia din aceste aspecte, evidențiind totodată concepțiile lingvistice, inseparabile, de viziunea istorică, latinistă a autorilor lor. De reținut și interesul Școlii ardelene pentru creația folclorică *(Școala ardeleană și folclorul)*, preocupată ea însăși de esență luministă, întemeiată pe prețuirea culturii populare a făuritorilor ei.

Capitolul final (V. *Școala ardeleană și iluminismul european)*, este axat pe încadrarea Școlii ardelene în mișcarea de idei din continent, reținînd influențele pe care le-a receptat și le-a asimilat într-o sinteză proprie, originală. Cum era de așteptat, ponderea cea mai mare a avut-o iosefinismul, ca ideologie luministă oficială („Revolution von oben"). Din altă parte s-a manifestat luminismul german (Aufklärung), iar din altă parte, filosofia franceză a luminilor, cărora li se adaugă în chip firesc relațiile de ordin spiritual cu polonezii, sîrbii, bulgarii, italienii și alte popoare ce parcurgeau același reviriment luminist. Urmărind repercusiunile acestor confluențe în planul ideilor pînă în detaliile lor (ecoul în opera scrisă, răspîndirea literaturii luministe, interesul pentru ea), Ion Lungu redă edificiul impozant al luminismului românesc, reprezentat de Școala ardeleană, ca parte integrantă din marele secol al luminilor.

Cartea se încheie cu un rezumat (în limba germană) și un indice de nume. Erau de așteptat la capătul unei lecturi atît de întinse și cîteva concluzii. Un bogat aparat critic, constînd din note bibliografice (din păcate redactate într-o formă mai puțin consecventă) însoțește fiecare din cele cinci capitole ale cărții.

Cartea n-are ambiția unei „monografii exhaustive a tuturor aspectelor și problemelor pe care le implică viața și activitatea învățaților iluminiști români din Transilvania". Dar, așa cum autorul și-a dorit, ea reușește să pună în valoare achizițiile cele mai recente în acest domeniu, contribuind la îmbogățirea literaturii unuia din cele mai pasionante fenomene din trecutul culturii românești.

Ștefan Lemny

PIERRE GUIRAL, GUY THUILLIER, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIX e siècle*, Paris, Hachette, 1978, 288 p.

Pe linia unor constante preocupări, ilustrate succesiv în *La vie quotidienne en France à l'âge d'or du capitalisme* (1976), din nou în *La vie quotidienne dans les ministères au XIX-e siècle* (1976) și, în sfîrșit, în *Pour une histoire du quotidien en Nivernais, au XIX-e siècle* (1977), Pierre Guiral și Guy Thuillier ne prezintă acum *Viața cotidiană a servitorilor* în care pasiunea pentru subiectul ales, talentul scriitoricesc și o muncă de cercetare deloc ușoară, care le susține pe amîndouă, au conlucrat fericit la reușita unei creații valoroase, utile și originale.

Dar de ce oare, ne întrebăm, alegerea celor doi autori, iluștri profesori, s-a oprit, tocmai, la o asemenea temă? În primul rînd, datorită caracterului ei de incontestabilă noutate. Cvasi-totalitatea istoricilor contemporani ai societății, în studiile lor, îi ignoră încă pe servitori. „Obscuritatea muncii menajere — această „tramă" a cotidianului reînnoită fără încetare — explică, cu siguranță — con-

sideră autorii — disprețul istoricului pentru această categorie socială. Cum să admiți — continuă ei — că ștersul prafului, curățatul apartamentelor, spălarea lenjeriei, bucătăria țin de istorie?" (p. 14). Cît despre romancieri, imaginea pe care ei ne-o oferă nu poartă întotdeauna atributul obiectivității.

În al doilea rînd, *Viața cotidiană a servitorilor* se explică și prin locul și rolul de considerabilă importanță pe care această categorie îl ocupă în cadrul societății. Din acest ultim punct de vedere, statutul servitorilor în societate, observă autorii, este interesant nu atît prin el însuși cît, mai ales, prin imaginea pe care o proiectează asupra palierelor diverse ale acestei societăți, mergînd de la cel politic, de suprafață, pînă la cel al mentalității colective care nu totdeauna, se lasă descifrat cu ușurință.

Pentru toate aceste motive, Pierre Guiral și Guy Thuillier și-au propus să analizeze cum trăiau servitorii, cum locuiau ei și ce venituri aveau, în ce constau hrana și îmbrăcămintea lor și care le erau sentimentele religioase și convingerile politice, încercînd, astfel, să scoată de sub vălul uitării profilul acestui „invizibil cotidian" desconsiderat multă vreme. Realizarea unei asemenea intenții, dat fiind caracterul ei de pionierat, nu a putut însă să nu pună serioase probleme. Cea mai importantă a reprezentat-o, firește, lipsa izvoarelor. Raritatea surselor directe, „trăite" (memorii, jurnale, însemnări, etc.), absența celor cu caracter economic (statistici, contabilitate, grafice, etc.) și administrativ, în sfîrșit, prudența necesară în interpretarea surselor literare — nici acestea prea numeroase — au făcut deosebit de dificilă investigația celor doi autori) punîndu-și amprenta asupra realizării, în ansamblu.

În ciuda lacunelor generate de documentația incompletă, tabloul existenței cotidiene a servitorilor în Franța secolului trecut, conturat de cei doi autori, se încheagă în trăsăturile sale esențiale, oferind o lectură realmente pasionantă.

Precedat de o Introducere, care justifică demersul autorilor și încheiat cu un capitol al concluziilor, de note și de sumare referințe bibliografice, textul propriu-zis, divizat în 11 părți, aproximativ egale ca întindere, ne permite să desprindem aspectele esențiale ale vieții acestei categorii sociale din perspectiva unei diversități surprinzătoare. Pornind de la modul în care erau selectați servitorii, de la condițiile lor de muncă și trai, pînă la mentalitățile, moravurile, nivelul cultural și ierarhiile lor nescrise, cartea lui P. Guiral și G. Thuillier — fără a avea pretenția de a spune totul — restituie, astfel, pe baza unei informații rămasă pînă acum risipită și fragmentară, în adevărul său, cu luminile și umbrele sale, viața unei categorii sociale care întregește profilul social și mental al societății franceze din secolul trecut. Cartea reprezintă o invitație și un model, totodată, pentru investigarea unei zone puțin cunoscute și apreciate.

Florin Platon

NICOLAE ANDREI, PAUL BARBU, *Revoluția de la 1848 în județul Dolj*, Craiova, 1978, 182 p. (151 text + anexe).

Este indiscutabil faptul că, în ultimii ani, printr-o stăruitoare muncă, apreciată și larg sprijinită de organele locale de partid și de stat, istoricii din Craiova au izbutit să se definească, să-și afirme personalitatea în cuprinsul unui curent cu trăsături proprii în care se disting, alături de importanța preocupărilor, respectul pentru document, bogăția informației, seriozitatea interpretării.

Revoluția de la 1848 a reprezentat un subiect predilect, căruia i-au fost consacrate numeroase contribuții. În rîndul acestora se înscrie și lucrarea semnată de Nicolae Andrei și Paul Barbu. Folosind, cu o exemplară probitate și competență, un bogat material — edit sau inedit, într-o tratare care s-a dorit monografică, autorii și-au structurat materialul în șase capitole principale. După ce, în primul capitol, sînt analizate premisele, prin sublinierea particularităților din zonă ale regimului regulamentar, sînt reliefate *primele succese ale revoluției* în județul Dolj și, apoi, consemnată desfășurarea în continuare a evenimentelor, sprijinirea taberei de la Rîureni și, în sfîrșit, înfățișată *rezistența* maselor țărănești împo-

triva regimului contrarevoluționar. Un număr de 34 documente anexate lucrării întregesc și exemplifică expunerea.

Aducînd un „sincer și cald omagiu" înaintașilor, așa cum o mărturisesc în *Introducere*, autorii, cu modestie, adresează lucrarea „publicului larg". În realitate, contribuția lor reprezintă un adaos valoros la cunoașterea unui moment important al istoriei noastre, al cărui profil nu este desăvîrșit, încă.

Cercetarea celor doi autori s-a oprit, mai cu seamă, asupra desfășurării evenimentelor principale ale revoluției pe teritoriul județului Dolj și a mișcărilor țărănești din zonă. Primul capitol, de circumstanță, reproduce concluziile lucrărilor cu autoritate. Se pare, însă, că între *premisele* stabilite aici, cu privire la natura relațiilor dintre stăpîni și țărani, la ovantumul obligațiilor, la refuzul țăranilor de a îndeplini cele 12 zile de clacă ș.a. și *concluziile* expunerii, cu privire la ridicarea țăranilor împotriva *infamei iobăgii*, la condamnarea de către aceștia, cu atîta asprime, a *muncilor faraonilor*, nu există o suficientă concordanță. Dacă rezerva feudală, în Oltenia, era de proporții reduse, unde munceau clăcașii în contul învoielilor pentru prisoase? De ce condamnă cu atîta vehemență munca de clacă dacă, în fond, nu erau constrînși, ca țăranii din Moldova, de pildă, să lucreze, cea mai mare parte a timpului, pe rezerva stăpînului, devenit proprietar?

Sîntem convinși că, cu disponibilitățile pe care le posedă, istoricii din capitala Băniei vor da răspunsuri tuturor întrebărilor care se mai pun încă, în legătură cu regimul agrar care, se pare, în Oltenia, a avut unele particularități care impun o atentă cercetare și evaluare.

Gh. Platon

George Bariț și contemporanii săi, vol. IV, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, D. SUCIU și IOAN BUZAȘI, București, Ed. Minerva 1978, XIV + 479 [—481] p. („Documente literare").

Noul volum din vastul corpus de scrisori adresate lui G. Bariț poartă marca relațiilor destinatarului cu Blajul cultural. Aceste relații, de o continuitate frapantă, se reflectă în corespondență de la 1836 pînă spre finele veacului, definind oarecum starea de lucruri din amintitul centru, frămîntările și obsesiile sale, așa cum ni le transmit misivele către Barițiu. Cele mai valoroase sînt, firește, scrisorile canonicului filolog (125), bogate în știri, evocatoare, mărturisind o tensiune militantă pe care emitentul însuși a ținut să o fixeze atunci cînd adopta ca maximă de comportament: „au să tac de tot, au să nu cruț nimic", căci „giumătate a grăi adevărul, ar fi de prisos". Necruțînd nimic, dispus așa dar să-și asume riscurile rostirii adevărului, T. Cipariu a făcut din scrisorile lui Barițiu un autentic jurnal, în care pasiunile și zbaterile epocii se răsfrîng direct ori prin ricoșeu, alături de chestiuni de o natură mai intimă. Ele singure ar fi putut alcătui un volum de mare densitate documentară și de un nu mai puțin real interes literar. Li se adaugă însă, complementare, corespondența lui Alexandru Sterca Suluțiu (1860—1867), cea a lui Constantin Papfalvi (1838—1892) și aceea a lui Simion Mihali-Mihalescu (1849—1891). Începuturile acestei corespondențe se leagă de avîntul mișcării culturale și naționale din preajma revoluției de la 1848, iar sfîrșitul ei, precedînd doar cu puțin sfîrșitul destinatarului, se situează în epoca mișcării memorialiste. E firesc deci ca ea să reflecte evenimentele epocii, alături de atmosfera Blajului și de problemele strict personale. „Diagrama cronologică a scrisorilor, însoțite de notele, comentariile și variantele vital necesare datorită spațiului și timpului național la care se referă, înregistrează condensări, polarizări revelatoare în jurul momentelor de maximă solicitare politică, oferind imaginea unui Blaj angajat organic în curentul de redeșteptare din jurul anului 1848 și din deceniile următoare", după cum observă Ștefan Pascu în *cuvîntul preliminar*. O serie de incidente care pînă acum erau tratate ca aleatorii, apar acum, în chip limpede, ca expresie a luptei politice în care se angajase noua generație. Rezultă, de asemenea, că „oamenii Blajului fac corp comun cu partida națională transilvăneană, iluminist-liberală mai întîi, pașoptist-revoluționară după Adunarea de la 3/15 mai 1848, devenită partid politic în 1869, pentru a da efici-

enţă şi coerenţă maximă luptei împotriva politicii destructive a dualismului austro-ungar", conchide prefaţatorul, adăugînd sensului politic al epistolarului şi o semnificaţie culturală, susceptibilă să configureze mai exact aportul transilvan la dezvoltarea literaturii române în secolul trecut.

Substanţiale pagini introductive lămuresc împrejurările biografice şi de epocă ale fiecărui grupaj.

Un tablou sinoptic recapitulează elementele de regăsire, în ordinea emiten-ţilor. Indici de nume şi de materii facilitează cercetarea, iar o bogată ilustraţie sprijină efortul restitutiv.

Nu se poate sublinia îndeajuns valoarea acestui corpus epistolar, la care istoriografia va trebui să apeleze, de aici înainte, mereu şi cu substanţial folos.

Al. Zub

RENATE GREBING, *Mite Kremnitz (1852—1916), eine Vermittlerin der rumänischen Kultur in Deutschland*, Bern und Frankfurt/M., Lang, 1976, V + 208 p. (Europäische Hochschulschriften, XXXIV/1).

Dizertaţie doctorală, monografia dedicată de Renate Grebing scriitoarei Mite Kremnitz e şi un gest reparator, fiind vorba, în fond, de o scriitoare uitată, a cărei operă voia, acum un secol, să familiarizeze lumea germană cu problemele noastre, îndeosebi cu literatura română.

Concepută în zece părţi, lucrarea cuprinde o schiţă biografică, note despre legăturile cu Junimea, mai ales cu Eminescu şi Maiorescu, colaborarea cu Carmen Sylva, traducerile din limba română, analiza operelor originale, grupele tematice, biografiile, motivarea activităţii sale scriitoriceşti. „Dacă această lucrare, voind să releve rolul mediator al scriitoarei între cultura şi literatura română şi germană, precum şi personalitatea ei literară cu totul aparte, a ştiut să separe cu atenţie neghina de grîu, atunci ea şi-a împlinit scopul" (p. 198). În adevăr, Renate Grebing a ştiut să detaşeze din masa informaţiilor ceea ce putea contribui la portretizarea personalităţii în discuţie, iar prin analiza pertinentă a textelor să pună în lumină aportul ei la cunoaşterea mutuală a două popoare. O foarte utilă bibliografie (p. 199—208) încheie volumul, întocmit sub îndrumarea profesorului Klaus Heitmann de la Universitatea din Heidelberg. Nu putem dori decît ca autoarea să-şi continue invesitgaţiile, spre a contribui încă mai mult la adîncirea acestei cunoaşteri.

Al. Zub

GHEORGHE PLATON, *1859. The Union of the Romanian Principalities*, Bucharest, Ed. ştiinţifică enciclopedică, 1978, 85[—86] p.

O sinteză din partea unui specialist, oricît de fugară, e mereu binevenită. Dacă nu poate aduce, îndeobşte, informaţii noi, ea unifică mulţimea datelor acumulate între timp şi propune o vedere de ansamblu asupra fenomenului. În cazul de faţă, sinteza profesorului Gh. Platon asupra Unirii Principatelor vine după multe alte demersuri similare, unele destul de recente. Motivarea ei, dincolo de folosul pe care-l poate aduce cititorului străin, stă în nevoia de a conjuga mai bine determinările interne cu factorii externi ai acelui proces de durată care avea să ducă la Unirea din 1859. Antecedentele Unirii, înfăptuirea acesteia, semnificaţia şi urmările ei sînt problemele prezentate de autor, într-un text de mare densitate documentară şi în acelaşi timp de largă respiraţie ideatică. Vasta literatură a problemei e pusă la contribuţie, inclusiv propriile cercetări despre rădăcinile istorice ale revoluţiei paşoptiste, revoluţie care a elaborat, în mare, programul naţional, despre lupta pentru Unire şi politica europeană după Congresul de la Paris (1856), despre atitudinea unor cenouri diplomatice faţă de Unirea Principatelor ş.c.l. Se vădeşte încă odată că sinteza istorică, fie aceasta şi raportată la un eveniment, necesită însuşiri de cuprindere, analiză şi generalizare greu de întrunit la un loc. Cea la care ne referim aduce, fără îndoială, un bun serviciu istoriografiei noastre, răspunzînd obligaţiei pe care aceasta şi-a luat-o de a informa străinătatea, concis şi corect, asupra evoluţiei istorice a

poporului român. Fiind vorba de aspectul românesc al unui fenomen european, o succintă încadrare în problematica similară de pe continent i-ar fi adus, poate, un spor de eficiență.

Al. Zub

VASILE NETEA, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859—1918*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 605 [—606] p.

Cadența în care Vasile Netea face să apară o carte după alta, masive, incitante, nu mai surprinde pe nimeni. După *Munții Apuseni, muzeu istoric și panteon al poporului român* (1977) și după *Liga Culturală și unirea Transilvaniei cu România* (1978), ultima în colaborare cu C. Gh. Marinescu, d-sa abordează acum legăturile politice și culturale dintre Principatele Unite (România) și Transilvania în interstițiul ce separă prima etapă a Unirii de etapa desăvîrșitoare: șase decenii de istorie și cultură românească, sub semnul luptei pentru unitatea statală. Procesul e încă mai amplu și autorul a ținut să-i fixeze în prealabil reperele în volumul *Pe drumul unității naționale* (1975), evocînd personalități și momente de la D. Cantemir la N. Iorga. Monografiile dedicate lui *George Barițiu* (1966), *August Treboniu Laurian* (1970) și *C. A. Rosetti* (1971) trebuie citite și ele sub unghiul aceleiași obsesii, pentru a nu mai vorbi de alte studii, cu adresă încă mai directă: *Réunion de la Trasylvanie à la Roumanie* (1968), *O zi din istoria Transilvaniei: 1 decembrie 1918* (1970), *Take Ionescu* (1970), *Nicolae Iorga* (1971), *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională* (1974). Ceea ce vrea să facă autorul în noua carte, *Spre unitatea statală a poporului român*, e un tablou al vieții politice și culturale românești de la 1859 pînă în 1918, tablou dominat de ideea desăvîrșirii unității de stat. Un exours bibliografic schițează, evolutiv, această problematică. Primele capitole pun în lumină contribuția românilor din Transilvania la înfăptuirea Unirii Principatelor, precum și legăturile lui Al. I. Cuza cu românii de peste munți. Un altul se referă la începuturile domniei lui Carol I, care coincid cu începuturile dualismului austro-ungar: formulă de *ultima ratio*, ale cărei consecințe pentru imperiul habsburgic se cunosc. Substanțiale, deși vehiculează o informație îndeobște cunoscută, capitolele privind legăturile interromânești prin mijlocirea societăților create: Societatea Academică (Academia) Română, Societatea „Transilvania", Iridenta română, Societatea „Carpați", Liga pentru uinitatea culturală a românilor etc. Se constată, cu larg temei documentar, legăturile permanente între românii de pe ambele versante ale Carpaților, între școli și profesori din cele două zone ale romanității carpato-dunărene. Relații și acțiuni politice comune se înfiripă mai ales către 1900, odată cu intensificarea mișcării culturale (cărți, reviste, ziare, turnee artistice etc.) și a manifestărilor studențești comune. Cum era și firesc, un capitol aparte i-a fost consacrat atitudinii românilor din Transilvania față de războiul neatîrnării. Un altul consemnează legături reciproce prin intermediul mișcării socialiste (grupări, periodice, personalități), în timp ce două capitole sistematizează, pe aceeași direcție, problematica de la începutul secolului XX, stăruind asupra anilor neutralității și războiului. Capitolul final, rotunjind oarecum tema, se ocupă, sintetic, de marele eveniment de la 1 decembrie 1918, petrecut la Alba-Iulia, eveniment căruia autorul îi consacrase anterior o întreagă carte. Avem astfel în față rezultatele unui lung travaliu științific, asupra căruia ne previne chiar autorul în *cuvîntul înainte*, travaliu a cărui amploare și a cărui eficiență se detașează din capitolele acestei cărți. Este nu numai o carte de erudită știință, ci și una de confesiune indirectă. Studiind tema unității naționale în intervalul, decisiv, care a dus la România întregită din 1918, istoricul Vasile Netea vădește un atașament statornic față de marele ideal, la care se cuvin raportate scrierile lui cele mai de seamă.

Al. Zub

Almanahul Capelei Ortodoxe Române din Baden-Baden. 110 ani de la sfinţirea Capelei 1866—1976, editat de Pr. VASILE ŞTEFAN, Baden-Baden, (1976), 207 [—208] p.

Apărut la un prilej aniversar, *almanahul* ctitoriei din Baden-Baden a fostului voievod al Moldovei, Mihail Sturdza, e şi o ocazie de retrospectivă istorică. Ridicată acum un veac şi mai bine, pe un platou de la poalele Pădurii Negre, tîrnosită în 1866, capela din Baden-Baden a fost mereu o „punte de înţelegere şi prietenie" între popoarele român şi german, cum se afirmă în articolul introductiv (p. 33), o punte asupra căreia Dr. Vasile Ştefan stăruie într-un documentat şi util istoric al aşezămîntului (p. 38—56), din care aflăm împrejurările construcţiei (arhitecţi : Leo von Klenze şi G. Dollmann), pictură de Müller din Düsseldorf ; sculpturi de Renaldo Rinaldi şi Gabriel Thomas), valorile ei mai de seamă, vicisitudinile inerente, statutul actual. Alte pagini se referă la creştinarea românilor (N. Şerbănescu), biserica (Mircea Păduraru) şi limba română ca factori de cristalizare a conştiinţei naţionale (Dumitru Radu), altarele de la Mănăstirea Dealului (Al. A. Botez), rolul bisericii în lupta pentru independenţă a poporului (Dumitru Popescu). Cîteva mici contribuţii privesc relaţiile româno-germane, cu referire la anii formaţiei lui Tudor Vianu la Tübingen (Stancu Ilin), aspecte ale coabitării româno-săseşti în spaţiul transilvan (Sebastian Şebu, M. Păcurariu) ş.a. Pagini literare sau despre literatură (Şt. O. Iosif, Aron Cotruş, M. Eminescu, O. Goga, V. Alecsandri etc.) şi obişnuita cronică întregesc profilul compozit al almanahului, menit să răspundă unor exigenţe diverse.

Al. Zub

Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena, Viena, XVI (1977) ; XVII (1978).

Colonia română din capitala Austriei continuă să se intereseze, receptivă şi vitală, de problemele spaţiului geopolitic din care s-au desprins odinioară, iar expresia cea mai elocventă a acestei preocupări este, desigur, *Almanahul* scos an de an de către Parohia Ortodoxă în care îşi desfăşoară activitatea.

Volumul pe 1977, al XVI-lea, îngrijit de pr. Marin M. Branişte, stă sub semnul celor trei aniversări ale anului, asupra cărora Patriarhul Justinian a mai avut răgaz să-i prevină pe cititori, înainte de a se adăuga la strămoşi : centenarul războiului de independenţă a României ; răscoala ţăranilor din 1907 ; aniversarea septuagenară a bisericii române din Viena. În afară de calendarul uzual în asemenea publicaţii, de temele duhovniceşti (povăţuiri, predici, *probleme ale ecumenismului*) şi *de obişnuita cronică*, volumul cuprinde prin urmare şi un substanţial istoric al capelei ortodoxe române din Viena, semnat de parohul în funcţiune (p. 57—71). Seria de articole dedicate efortului românesc spre independenţă, subscrise de Teoctist, Mitropolitul Olteniei, de Nestor Vornicescu-Severineanu, N. Adăniloaie, Şt. R. Păiuşeanu, Ion Negură, George Munteanu, C. N. Velichi, Augustin Z. N. Pop, Elsa Bretcanu, C. Andreescu, Al. Zub, alături de evocări literare datorate lui V. Alecsandri, G. Coşbuc şi Al. Macedonski, formează un capitol dens, menit să evoce nu doar o epocă şi un eveniment, ci o permanenţă a istoriei noastre. Un alt grupaj, mai modest, alăturînd contribuţii înnoitoare la cunoaşterea dramaticului an 1907 (D. Almaş, Ecaterina Braniste, Aurelia Pavel) şi texte literare (G. Coşbuc, T. Arghezi, I. C. Visarion), fixează al treilea moment. Mai interesante, sub unghiul noutăţii, sînt articolele grupate sub genericul *Junimiştii îşi amintesc şi povestesc*, articole ce refac în parte istoria culturală a coloniei române din Viena, cea desfăşurată în jurul „României June". Se evocă, în date fundamentale, istoria acestei societăţi (Mircea Vlad), relaţiile acesteia cu Academia Română (P. Popescu-Gogan), cu viaţa universitară din Bucovina (Ion Negură) şi cu lupta pentru unitate naţională (Octavian Lupu), fragmente din viaţa ei socială (Emil Colbazi) şi muzicală (Traian Cavasi). Evocarea întîlnirii foştilor membri ai societăţii (Bucureşti, 1976),

deschide problematica grupajului și o complinește, actualizînd o tradiție (Radu Vlad-Liteanu).

Pagini dese din istoria și viața poporului român, concepute din perspectiva tradiției ortodoxe, subscrie Dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Ardealului. Altele încearcă să fixeze semnificația tezaurului de la Sînnicolaul Mare (Răzvan Teodorescu), personalități culturale și eclezlastice (Titus Marilescu, Ecaterina Braniște), o nouă variantă a stemei bucureștene (Dan Cernovodeanu). *Retrospectiva*, consemnînd activitatea culturală a coloniei, foarte activă și variată, nu e mai puțin interesantă.

Volumul XVII (1978) menține aceeași structură compozită, capabilă să satisfacă cele mai variate interese legate de istoria și cultura românească, pe de o parte, de trecutul și prezentul coloniei române din Viena pe de altă parte. După îndemnurile arhierești și sfaturile de rigoare, calendarul continuă, deci, cu texte relative la epoca pașoptistă, ocazionate de aniversarea a 130 de ani de la revoluție (D. Almaș, Șerban Gheorghiu, Al. Zub, Ion Cruceană, Mircea Păcurariu, Marin M. Braniște, Radu Șapcă, Ion Pillat), urmate de un nou grupaj privitor la centenarul independenței (Dr. Iustin Moisescu, Patriarhul României, episcop Antonie Plămădeală, episcop Gheorghiu Piteșteanul; Ion V. Voiculeanu, Ion Iliescu, Virgil Cândea, Eugen Vicos) și de un altul dedicat Unirii Transilvaniei cu România (Pr. Marin M. Braniște, Noti Karoly, V. Lazăr, Endre Zrinyi). Sînt evocați, apoi, eroii, direct (Al. Andrițoiu, Antonie Plămădeală, Marin M. Braniște) sau prin cuvintele lui N. Iorga și se aniversează scriitorii Emil Gîrleanu și Elena Farago. Un grupaj aparte se referă la relațiile austro-române în trecut (Marin M. Braniște, Stela Măries, D. Șerbu, Aurel Cosma, Erwin Lessl), completate cu mărturii străine despre spațiul românesc (Ernest Christoph Sultan, Ludmila Ghițescu, Adolf Armbruster, Erich Wenzel, Wolfgang Bandion). O bogată *retrospectică* a eforturilor culturale depuse de colonie încheie volumul, încă unul din seria deja impunătoare ca proporții și de un excelent nivel, scoasă de Parohia Ortodoxă Română din Viena.

Al. Zub

ELENA DUNĂREANU, MIRCEA AVRAM, *Războiul de independență oglindit în presa sibiană (1877—1878)*. Sibiu, 1977, 74[—77] p.

Biblioteca „Astra" din Sibiu își cinstește încă o dată bunele tradiții, oferind celor interesați să cunoască evoluția generală sau aspectele locale ale războiului de independență un instrument de lucru alcătuit cu pricepere și acribie bibliografică. Nici nu se putea altfel, semnatarii sînt o garanție. Materia a fost organizată tematic, pentru a cuprinde întreaga diversitate a problemelor. *Regăsim astfel știri despre armată, război, serviciul sanitar*, Crucea Roșie, prizonieri, populația civilă, decorații, trofee, stindarde, tratativele de pace, intrarea triumfală a armatei române în București, demobilizarea, acțiuni de solidarizare, ofrande, procese politice, activitate diplomatică, probleme teritoriale, statutul independenței românești și reflectarea acestuia în literatură, varia, cartografie. Indici de nume, localități și publicații periodice înlesnesc consultarea bibliografiei, iar un succint *Cuvînt înainte* încearcă să îndrume interesul cercetării cu privire la informațiile consemnate din periodicele românești și germane ce apăreau la Sibiu în perioada respectivă: *Albina Carpaților, Observatoriul, Școala română, Telegraful român, Hermannstädter Zeitung (unit cu Sibenbürger Boten* și *Sibenbürgisch Deutsches Tugeblatt)*. Rezultă din ele o informare conștiincioasă, obiectivă, a opiniei publice și o solidaritate clară cu efortul românilor de a-și asigura independența. „Manifestările de solidarizare și de simpatie ale românilor transilvăneni față de declararea independenței României și a războiului care a pecetluit-o se concretizează — parcurgînd știrile cuprinse în publicațiile amintite — nu numai în înrolările voluntare în armata română sau coletele de bani și pansamente pentru ajutarea răniților, ci și într-o multitudine de alte acțiuni și atitudini grăitoare, mergînd de la crearea și difuzarea literaturii pe această temă, organizarea de serbări ocazionate de victoriile armatei

române, pînă la abordarea unor mode vestimentare care să amintească de uniformele bravilor ostaşi ce intrau în legendă prin eroismul lor", observă autorii, adăugînd că, deşi fluctuantă, atitudinea presei germane din Transilvania a urmărit, în genere, cu simpatie lupta românilor şi chiar a participat, uneori, la acţiuni de sprijin direct.

Al. Zub

Centenarul independenţei de stat a României. Culegere de studii, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, (1977), 76[—77] p.

Cîteva extrase din „Mitropolia Banatului" (4—6/1977) formează substanţa acestei culegeri, în care aflăm cîteva pagini despre actualitatea permanentă a ideii de independenţă (Alexandru Constantinescu), altele despre atitudinea Bisericii Ortodoxe Române din Banat faţă de războiul neatîrnării (I. D. Sucíu), despre românii bănăţeni în sprijinul acelui război (Sorin Cosma şi Ieremia B. Ghiţa), despre ecoul războiului de independenţă în părţile arădene (Gheorghe Liţiu), despre reflexele acestuia în revista „Biserica şi şcoala" (Florian Dudaş), despre lucrările lui Ioan-Iosif Goldiş privitoare la independenţă (Eugen Arădeanul), despre căpitanul *Moise Groza* (N. Şerbănescu) şi despre *Hersilia Sturza* (Ioan Oprea) ca sprijinitori direcţi ai războiului de neatîrnare. Valoroase ne apar mai cu seamă ultimele, care aduc în discuţie date noi asupra atmosferei şi a evenimentelor din epocă.

Al. Zub

NESTOR VORNICESCU, *Contribuţii aduse de slujitori bisericeşti pentru independenţa de stat a României în anii 1877—1878*, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1978, 196 p.+ilustraţii.

Între atîtea lucrări care au sporit enorm, în ultimul timp, bibliografia luptei pentru independenţă a poporului nostru, fără să aducă întotdeauna şi un spor de substanţă, cea subscrisă de Nestor Vornicescu ne prezintă o probă de temeinicie a cercetării şi de fericită adecvaţie la problematica specială a unui cler care a ştiut să se identifice cu năzuinţa obştească spre libertate şi să o sprijine eficient. O amplă literatură (pp. 174—182) îi stătea la dispoziţie, ceea ce constituie o îndatorire în plus şi un stimulent. Autorul a ştiut să profite de informaţiile cuprinse în documentele de epocă, în izvoarele narative şi în lucrările speciale, pentru a adînci cunoaşterea contribuţiei clerului oltean la dobîndirea independenţei de stat, acum un secol şi mai bine. Restrîngînd astfel aria cercetării, el a putut asigura o adîncire a sondajului, pe baza nu doar a surselor edite, ci şi pe temeiul unor informaţii noi, adunate deopotrivă din arhive şi colecţii publice, ca şi din surse private. În afară de formele specifice, de cult, clerul a contribuit la fondurile de procurare a armelor, a făcut donaţii pentru armată, ofrande pentru răniţi, asigurînd pe alocuri asistenţa sanitară în spitale şi chiar uneori pe cîmpul de luptă. Interesant, textul unei „cronici" a războiului, scrisă de dascălul Ştefan Cotigescu pe marginile unei Evanghelii, cu detalii asupra mersului operaţiilor şi a stării de spirit. Alte anexe, relevînd modalităţi de participare a clerului la marele eveniment, îmbogăţesc lucrarea. Un indice de persoane şi locuri înlesneşte apelul la datele conţinute, iar o bogată ilustraţie sprijină efortul restitutiv.

Al. Zub

Scrisori către Ioan Bianu, ediţie de MARIETA CROICU şi PETRU CROICU, vol. IV, Bucureşti, Ed. Minerva, 1978, 403 p. („Documente literare").

Noul volum din corpul epistolar păstrat de la Ioan Bianu, de numele căruia se leagă cea mai prosperă etapă din istoria Academiei Române, cuprinde

nu mai puțin de 436 scrisori, adresate, în ordine alfabetică, lui Emil Racoviță, Ioan Rațiu, C. Rădulescu-Codin, C. Rădulescu-Motru, I. I. Heliade-Rădulescu, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Liviu Rebreanu, Al. Rosetti, Radu Rosetti (generalul), Mario Ruffini, Demostene Russo, M. Sadoveanu, C. Sandu-Aldea, I. Simionescu, I. Slavici, O. Smigelschi. Toate indică un activism extraordinar din partea destinatarului, prezent la Universitate, în dezbaterile culturale, dar mai cu seamă la Academie, pe care a gospodărit-o cu mînă de fier. Informații noi se desprind din fiecare pagină, întregînd imaginea venerabilei instituții și pe aceea a slujitorului ei cel mai devotat, împletindu-le inextricabil. Din 1883, cînd I. Slavici îl informa despre inițiativa lui Corneliu Diaconovici de a tipări, la Sibiu, „Rumänische Revue", pînă la 7 martie 1934, cînd generalul R. Rosetti se interesa de achiziția unor documente de către Academie, asistăm la o jumătate de veac de eforturi privind organizarea instituției, creșterea fondurilor, administrarea avutului, patronarea unor așezăminte școlare, premiile și publicațiile Academiei, legăturile ei externe. Lotul cel mai substanțial (116) îl formează scrisorile lui I. Slavici din perioada sibiană (1883—1890), cu detalii de un viu interes privitoare la viața culturală și la mișcarea politică. Din aceeași epocă, dar acoperind și mai departe un bun sfert de secol, misivele istoricului Radu Rosetti, continuate, oarecum de ale generalului omonim, care acoperă anii senectuții destinatarului, încă activi, dar marcînd oarecum „retragerea". Incitante, cele 46 misive subscrise de tînărul lingvist Al. Rosetti în perioada studiilor pariziene și imediat după aceea, ca și cele emise de geologul Ioan Simionescu. Unele note explicative însoțesc textul. Un indice de nume și altul cronologic înlesnesc orientarea.

Al. Zub

GEOFFREY BARRACLOUGH, *An Introduction to Contemporary History*, ed. a 10-a, Penguin Books, London, 1978, 268 p.+index.

Imprimarea, în anul care a trecut, a celei de a 10-a ediții a *Introducerii în istoria contemporană* — împlinire de-a dreptul uimitoare, la care puțini sînt cei îndreptățiți să aspire — este un fapt care, credem noi, nu mai are nevoie de nici un comentariu. Departe de a fi numai o simplă expresie a asaltului informațional cotidian, acest jubileu editorial este, dimpotrivă, semnul sigur al valorii indiscutabile a cărții și, totodată, ne place să socotim, cel al unei mutații importante, pe cale de a se produce, în gusturile publicului contemporan, iubitor de istorie, în sensul propensiunii tot mai evidente a acestuia spre sinteză, spre înțelegerea largă a fenomenelor istorice, în ultimă instanță, spre o nouă modalitate de a concepe, de a recepta și a asimila istoria însăși. Iată pentru ce, cartea lui G. Barraclough *An Introduction to Contemporary History*, trebuie considerată ca o apariție de excepție.

Rezultat al unei îndelungate elaborări, precedată de o reflecție temeinică asupra problematicii alese, întemeiată deopotrivă pe o informație istorică amplă și pe o bogată experiență personală a autorului, studiul istoricului englez își propune să arate maniera în care au evoluat structurile fundamentale ale epocii contemporane, începînd cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea. În funcție de acest obiectiv, cele 8 capitole care ordonează expunerea ne dezvăluie, progresiv, în înțelesurile lor adînci, natura istoriei contemporane, rolul actual al factorului demografic, semnificația impactului tehnico-științific, corelată cu cea a echilibrului puterii sub semnul căruia se desfășoară viața politică de astăzi, trecerea de la individualism la democrația de masă, procesul de redimensionare a relațiilor internaționale prin pătrunderea în arena politică a națiunilor din Asia și Africa, repercusiunile confruntării ideologice contemporane și, în sfîrșit, ca un corolar, făgașurile noi pe care se angajează astăzi literatura și arta, sub semnul acestor mari prefaceri.

Imaginea aceasta largă a lumii contemporane pe care profesorul englez o desfășoară de-a lungul celor aproape 300 pagini, pe baza unei argumentări conduse cu o abilitate incontestabilă, se sprijină pe cîteva idei care ni se par demne de a fi subliniate. Prima dintre ele se referă la caracterul particularizat al epocii

actuale. Pentru G. Barraclough, istoria contemporană nu este o continuare, pur şi simplu, a celei moderne. Considerînd continuitatea nu drept o trăsătură definitorie a istoriei, el atrage atenţia asupra faptului că epoca noastră este „o epocă istorică distinctă, cu caracteristici proprii, care o deosebesc de epoca anterioară tot aşa cum istoria medievală se deosebeşte de cea modernă" (p. 12). De aceea, istoricul englez se arată, mai degrabă, interesat de elementele de disimilitudine, decît de cele de similitudine, de cele de discontinuitate, decît de cele de continuitate.

Epoca contemporană se diferenţiază de cea modernă în primul rînd prin aceea că impune istoricului o perspectivă calitativ nouă în abordarea fenomenelor. Istorie a lumii, istoria vremurilor noastre, cu elementele care o structurează şi forţele care o definesc, nu poate fi înţeleasă — este ferm convins Barraclough — fără revizuirea întregului sistem de gîndire cu care am fost obişnuiţi pînă acum. Este, acesta, de fapt, consideră, în încheiere, autorul, primul pas pe calea adoptării unei *perspective istorice mondiale*, care devine astăzi tot mai necesară.

În sfîrşit, în privinţa limitelor cronologice ale epocii noastre, G. Barraclough consideră că premisele acesteia trebuie căutate la sfîrşitul secolului al XIX-lea, „cînd problemele care sînt actuale în lumea de astăzi încep să capete contur vizibil" (p. 16). Procesul de cristalizare a acestor „probleme" este apreciat de autor ca fiind caracteristic unei lungi perioade de tranziţie care ia sfîrşit în jurul anului 1961, adică odată cu instaurarea Administraţiei Kennedy la Casa Albă. Numai la capătul ei, afirmă istoricul, putem vorbi, într-adevăr, despre existenţa unei epoci contemporane propriu-zise.

Adresîndu-se, deopotrivă, publicului larg şi specialiştilor, cartea profesorului G. Barraclough constituie un serios îndemn la lectură, la reflecţie, pentru înţelegerea fenomenelor proprii lumii în care trăim.

Florin Platon

70 de ani de la răscoala din 1907. Culegere de studii, (Timişoara), Ed. Mitropoliei Banatului, 1977, 47 p.

Sînt reunite, sub acest titlu, cîteva extrase din „Mitropolia Banatului" (1—3/1977), revistă în care marile evenimente istorice şi-au aflat întotdeauna cuvenitul ecou. *Ecoului răscoalei din 1907 în Banat* îi sînt dedicate primele pagini din broşură, urmate de un „moment aniversar" şi de cîteva studii: *Minia pămîntului* (Alexandru Constantinescu); *Ecoul internaţional al răscoalei ţăranilor* (Constantin Rudeanu); *Răscoala din 1907 în revistele teologice* (Gheorghe Naghi); *Răscoala din 1907 şi răsunetul ei în Banat* (Aurel Ţintei). Dacă nu aduc în toate cazurile informaţii noi, studiile şi articolele menţionate contribuie la o mai nuanţată interpretare a fenomenului, cu referire, îndeosebi, la ecoul său bănăţean.

Al. Zub

60 de ani de la înfăptuirea statului naţional unitar român. Culegere de articole. (Timişoara). Ed. Mitropoliei Banatului (1978), 128 [—129] p.

Extras din „Mitropolia Moldovei" (10—12/1978) şi împărţite în cîteva diviziuni, seria de articole celebrînd desăvîrşirea unităţii noastre statale constituie în acelaşi timp şi un aport notabil la cunoaşterea momentului. În prima diviziune, articole închinate acestei aniversări: despre „Graniţa bănăţeană" (Marcu Bănescu), preoţii din Banat faţă de evenimentele anilor 1914—1918 (Gheorghe Naghiu), reprezentanţii ortodoxiei bănăţene la Adunarea de la Alba-Iulia (C. Răileanu), clerul arădean în cadrul eforturilor româneşti spre unitate şi libertate (Gh. Liţiu, Ioan Mircea Bogdan), „Hunedoara la Marea Unire" (Victor Şuiaga), limba ca factor al unităţii româneşti (Vasile Ioniţă), A doua diviziune se referă la „vieţi închinate libertăţii şi unităţii poporului: *Vasile Goldiş* (Gh. Şora),

Traian Blaşiu (P. Rămneanţu), *Coriolan Buracu* (N. I. Şerbănescu), *Avram Imbroane* (T. N. Trâpcea), *George Popovici* (V. Lăzărescu), *Teodor Botiş* (I. I. Pogana). În cea de a treia, C. Răileanu, Iremia B. Ghiţă şi G. Nicolaeviciu publică documente ale Unirii. A patra diviziune, ultima, cuprinde „amintiri din vremea aceea", consemnate de Coriolan Bărtan, Aurel Comşa, Ilie Mişcuţia, Vasile Ferenţiu. În atenţia celor interesaţi de peste hotare, se dau apoi scurte rezumate în limba franceză. Volumul aduce contribuţii demne de luat în seamă privind participarea Banatului la Marea Unire.

Al. Zub

HILDA BUNČAKOVÁ, *Komunistická strana Rumunska a agrárna otázka v Rumunsku v rokoch 1918—1928*, în „Slovanske studie", Bratislava, XIX, 1978, p. 153—177.

În ultimii ani, analiza unor aspecte ale problemei agrare din România s-a bucurat de o atenţie sporită din partea cercetătorilor străini. Pe această linie se înscrie şi studiul Hildei Bunčakovă, care-şi propune să urmărească poziţia Partidului Comunist Român faţă de problema agrară în perioada 1918—1928. Autoarea a utilizat ca principale materiale documentare culegerile de documente din istoria mişcării muncitoreşti din România şi articolele publicate de diferiţi comunişti români în presa epocii. Totodată, Hilda Bunčakovă a folosit lucrările şi articolele mai importante apărute în ultimele decenii în România care se referă la problema luată în studiu.

După o analiză a stadiului problemei agrare din preajma şi din anii primului război mondial şi a modului în care cercurile guvernante din România au încercat să o soluţioneze, autoarea urmăreşte poziţia mişcării socialiste faţă de ţărănime şi de revendicările ei de bază. Se evidenţiază că atît înainte de primul război mondial, cît şi după Unire, mişcarea socialistă s-a afirmat ca purtătoarea celor mai avansate puncte de vedere în problema agrară, ce vizau deopotrivă lichidarea moşierimii ca clasă şi ameliorarea substanţială a stării materiale a ţărănimii. În perioada luptei pentru transformarea partidului socialist în partid comunist, problema agrară s-a menţinut ca un punct important în documentele programatice ale partidului. Rezolvarea ei în mod democratic reprezenta, în concepţia conducătorilor mişcării comuniste din România, o condiţie fără de care nu era posibilă înfăptuirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti în lupta pentru cucerirea puterii de către proletariat.

În perioada următoare, în programele Partidului Comunist Român reapare teza naţionalizării întregului pămînt al ţării, susţinută de unii socialişti şi în primii ani postbelici, teză ce nu corespundea etapei istorice în care se afla atunci România. Alături de această teză capătă tot mai mult teren însă şi soluţia distribuirii pămîntului în proprietatea individuală a ţăranilor, soluţie mult mai realistă şi mai apropiată de interesele de atunci ale maselor ţărăneşti.

Poziţia Partidului Comunist Român este totodată analizată şi prin prisma revendicărilor imediate ale ţărănimii. Partidul comunist a subliniat în numeroase documente faptul că reforma agrară din 1921 n-a rezolvat în mod durabil problema agrară, că mulţi ţărani au rămas neîmproprietăriţi, că guvernele nu s-au preocupat de sprijinirea exploatărilor ţărăneşti şi că partidele de guvernămînt n-au promovat o politică agricolă menită să conducă spre ameliorarea stării micilor exploatări rurale.

În concluzie, prin documentaţie, prin analiza făcută şi prin modul de tratare a temei, studiul Hildei Bunčakovă se înscrie ca o reuşită certă. El subliniază străduinţele continue ale Partidului Comunist Român de a găsi soluţii trainice uneia din cele mai acute probleme ale României secolului nostru.

D. Şandru

Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu, vol. II, ediție îngrijită de ELENA DUNĂREANU, Sibiu, 1977, 68[—71] p.

După lotul epistolar din 1976, noul volum continuă să dea la lumină corespondența primită de Horia Petra-Petrescu, redactorul *Românului*, de la O. Ghibu, V. Goldiș, Constanța Hodoș, A. Lapedatu, I. Lapedatu, I. Lupaș, Iuliu Moisil, Ioan Micu Moldovan, N. Orghidan, ș.a. Este vorba de 113 scrisori, de un interes inegal, care contribuie la întregirea tabloului vieții culturale și științifice ardelene de la finele secolului XIX și începutul secolului nostru, oferind cercetării date noi sau mai puțin cunoscute despre așezăminte ca „Astra" și „Societatea pentru fond de teatru român" sau despre unele periodice, precum *Lupta*, *Tribuna*, *Românul*, *Luceafărul*, *Transilvania*, cunoscute prin militantismul lor social și național. Ecouri ale acestui militantism, solidarizînd două generații succesive, se regăsesc în scrisorile publicate, cu perfectă acuratețe, de Elena Dunăreanu. Indici de nume, loouri și publicații periodice înlesnesc utilizarea noului instrument de lucru pe care ni-l oferă biblioteca „Astra".

Al. Zub

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Nicola Iorga*, Napoli, Guida Editori, 1977, 312 p.

Oricît s-au străduit să-și delimiteze domeniul, să-l „apere" de imixtiunea actualității, istoricii s-au văzut mereu constrînși să participe la viața epocii lor și nu o dată ei au fost în același timp importanți oameni politici. Ranke, a cărui gîndire continuă să exercite influență, a și teoretizat strînsa conexiune între domenii, afirmînd că „știința lucrurilor trecute rămîne imperfectă fără observarea celor prezente, iar înțelegerea prezentului e cu neputință fără cunoașterea timpurilor trecute" (*De historiae et politicae cognitione*, 1836). Alți istorici au mers încă mai departe, coborînd pur și simplu în forum.

Este ceea ce a făcut Nicolae Iorga, asupra căruia Bianca Valota Cavallotti s-a oprit de curînd într-o substanțială monografie : al șaptelea volum dintr-o serie, în care au fost deja cuprinse cîteva mari personalități (Iacob Grimm, Otto Hintze, Ludwig Dehio, H. R. Srbik, Michele Amari, G. Volpe) și urmează să apară altele, privitoare la Fr. C. Savigny, Antonio Gramsci, R. M. Pidal, Th. Mommsen etc. Principiul selectiv ce a prezidat la alcătuirea seriei și prestigiul autorilor (între aceștia G. Marini, P. Schiera, I. Peri, I. Cervelli, V. Gerațana) constituie o primă recomandare în ce privește seriozitatea inițiativei.

Bianca Valota Cavallotti, profesoară la Universitatea de Studii din Milano, activînd în cadrul Institutului de istorie medie și modernă, ca și pe lîngă Centrul italo-român de studii istorice, are însă titluri speciale la recunoștința noastră. Căci, născută la București, în 1946, ca nepoată a lui N. Iorga, ea a rămas atașată de rosturile noastre, pe care le studiază metodic în dimensiunea lor trecută și le urmărește cu simpatie în desfășurarea lor curentă. Durata românească a găsit astfel în descendenta celui mai mare dintre istoricii ei o interpretă fidelă, vădind un spirit larg comprehensiv în efortul de considerare sud-est europeană a fenomenului românesc și o adecvație metodologică ce ține de îndelunga tradiție a istoriografiei italiene. Capacitatea de a cuprinde un vast cîmp fenomenologic e dublată, în cazul de față, de însușiri exegetice cu totul remarcabile și triplată de calități de stil pe care istoricul supus acum comentariului sistematic le-ar fi apreciat cu siguranță.

A scrie despre Iorga constituie, însă, o dificultate reală din aceeași întreită perspectivă, dată fiind amploarea incredibilă a demersurilor sale, inconvenientul de a le supune integral exegezei și nu mai puțin nevoia de a găsi tonul potrivit cînd e vorba de un personaj fabulos, ca cel la care ne referim. Autoarea însăși era conștientă de marele handicap atunci cînd observa caracterul extrem de variat al operei în discuție — operă cuprinzînd deopotrivă istorie, literatură, critică de artă, jurnalistică — și prin urmare dificultatea de a o prezenta global unui public care a pierdut, un timp, legătura cu realitățile din care s-a înfiripat această operă. Adept al istoriei *totale*, N. Iorga s-ar fi dorit, desigur, pre-

zentat el însuşi global. Este ceea ce Bianca Valota Cavallotti încearcă să realizeze, inseriindu-l între marii istorici din colecţia napolitană.

Sfera cercetării depăşeşte, de aceea, spaţiul românesc, pentru a cuprinde istoria universală. La această interferenţă continuă a dimensiunilor duratei şi la considerarea simultană a diferitelor spaţii geopolitice obligă însăşi opera studiată. Căci, profesor de istorie universală, autor prodigios de studii monografice şi de sinteze cu larg răsunet şi chiar al unor studii speciale cu privire la o temă sau alta, abordată sub specia istoriei generale, Iorga a fost totodată şi un istoric foarte aplicat, extrem de fertil, al duratei româneşti, căreia n-a contenit să-i tot consacre, cu un exemplar scrupul de informaţie şi o critică severă, studii de amănunt, monografii, sinteze pe domenii de activitate şi cîteva sinteze larg cuprinzătoare. Una fără alta nu e cu putinţă, după opinia istoricului. Fiindcă, pentru a studia istoria românilor se cere cunoaşterea spaţiilor vecine şi a unei însemnate părţi din istoria Occidentului. Mai mult, în organicismul concepţiei sale, „epocile se lămuresc nu în ele, ci prin ele, de la una la alta", viaţa omenirii fiind de „o perfectă şi admirabilă unitate" *(Generalităţi*, 1944, p. 172). Întîmplarea a făcut ca însuşi studiile lui N. Iorga să favorizeze această extindere de orizont, care i-a permis apoi să aşeze istoria românilor în cadrul firesc al istoriei lumii. E o schimbare de perspectivă din care au rezultat un substanţial adaos informativ şi însemnate înnoiri. Pornind de la istoriografia de sursă pozitivistă, el a ajuns, cum singur spune, la „această concepţie de unitate absolută a vieţii omeneşti în orice margine de timp şi de spaţiu", pe care a denumit-o „istoriologie" *(Ibidem*, 216). O asemenea disciplină, menită a cuprinde „istoria în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite", e atentă la similitudini, paralelisme, repetiţii, pe care le urmăreşte dincolo de obişnuitele „sertăraşe geografice şi cronologice" *(Ibidem*, 328, 346). În ultimă analiză, istoria trebuie să ne facă „să redevenim mai oameni de cum sîntem acum" *(Ibidem*, 227), Iorga„ definind „concepţia umană a istoriei" şi pledînd, în plină ofensivă a fascismului, pentru o „reintrare în umanitate" pe calea valorificării trecutului. Astfel înţeleasă, ca o disciplină formativă, de substrat politic şi filosofic, istoria implică şi o „construcţie dinamică", cu „scene" care „expun", dar şi cu „acte" care duc mai departe „conflictul" *(Ibidem*, 344). E un fel de a înţelege rostul şi dinamica istoriei, unul în care începuturile pozitiviste sînt depăşite, în spiritul Şcolii *Analelor*, pentru a se ajunge la o concepţie personală, îndrăzneaţă şi comprehensivă, în care se simt elanurile romantice ale personalităţii lui N. Iorga, încă atît de puţin cunoscută. După studiile şi evocările lui J. Carcopino, M. Roques, P. Henry, I. Mačurek, H. Grégoire, V. Laurent, J. Campbell ş.a., cele mai multe scrise curînd după năprasnica moarte a savantului ori aniversativ, doar puţini istorici străini (C. Th. Dimaras, K. Hitchins, R. Samardzič, D. Zakythinos, T. Gökbilgin, M. Emerit etc.) s-au aplecat asupra vastei opere a cărturarului. Să-şi fi pierdut ea actualitatea? Nu mai prezintă interes pentru noile orientări ale istoriografiei? Explicaţia constă mai curînd în dificultatea de a îmbrăţişa cum se cuvine o operă de asemenea proporţii. Cu atît mai mult se cade să întîmpinăm cu gratitudine iniţiativa profesoarei Bianca Valota Cavallotti de a prezenta această operă într-o limbă de largă circulaţie şi de a readuce astfel în actualitate unul din cele mai tulburătoare demersuri cărturăreşti din toate timpurile, demers al cărei sens militant autoarea a ştiut să-l pună în lumină atunci cînd cita, în prefaţă, acest îndemn mereu actual: Să scriem şi să predăm ceia ce trebuie, lucrurile de care societatea are nevoie şi în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă şi să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înşine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupaţiilor noastre să bată în ritmul, fie şi înfrigurat, al timpului. Orice subiect am trata, îndată ce trecem de domeniul, pe care să-l ştim mărginit şi să-l concepem modest, al constatărilor noastre, să-i stoarcem ceea ce această vreme doreşte pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană şi să revenim la dînsa" *(Ibidem*, 142). Să nu se deducă de aici că istoricul a voit să-şi subordoneze disciplina unor comandamente vulgare, căci împotriva acestei interpretări ne previne el însuşi atunci cînd pretinde respect absolut faţă de adevăr. Un sens mai adînc se descifrează din îndemnul citat şi el stă în relaţie cu dezbaterea crociană asupra raportului

dintre istoriografie și politică, raport la care Iorga se referise, plecînd de la Ranke, și anterior. În sensul acesta, istoricul trebuie să participe la viața din jurul său pentru a o putea înțelege pe aceea din trecut. Căci „viața care se desfășoară e cel mai bun învățător pentru a se putea desluși viața a cărei desfășurare s-a isprăvit" (*Ibidem*, 96). Și înțelegînd-o, el trebuie să-i extragă experiența utilă timpului prezent, dar nu în sensul fixat de Cicero prin formula „magistra vitae", ci ca mijloc de a cultiva acel „simț istoric" (ca parte a bunului simț comun) de care societatea simte nevoie, spre a-și asigura o creștere organică, păstrătoare a creatoare de valori. Era firesc, deci, ca, gîndind astfel, istoricul să coboare în arena politică, să scoată reviste, gazete, calendare, să țină conferințe publice, să fondeze o univesitate populară ș.a.m.d. Într-o epocă în care era atîta de făcut, el n-a pregetat să se ocupe de toate. „N. Iorga a fost unul din acești oameni ai timpurilor epice, inițiatori, conducători, îndrumători ai națiunii, oameni care trebuie să înțeleagă totul, să discearnă, să aleagă, să adapteze tot ceea ce alte națiuni i-ar putea oferi, să încerce, să înceapă, să organizeze totul, mai tîrziu să verifice, să îndrepte și adesea să reia totul de la temelie", aprecia M. Roques după moartea cărturarului (*RHSEE*, 1941, p. 10).

Așa îl prezintă, fecund, proteic, imaginativ, pasionat, și cartea ce i-o dedică Bianca Valota Cavallotti. Ce se întîmplă cu un asemenea om, cînd descinde în forum? Este întrebarea subiacentă a cărții și ea conturează o personalitate problematizînd angajarea totală, drama trecerii la analiza istorică la practica politică de fiecare zi. Istoria îi oferă linii de prospectivă pe care se știe dator să le împărtășească. O voință enormă îl animă. Conștient de disproporția dintre mijloacele ameliorative și dimensiunile catastrofei previzibile, el și-a asumat eroic destinul, refuzînd orice compromis, dedicîndu-se operei de creație și îndrumării spiritului public într-o epocă dintre cele mai dramatice.

„Scenariul" unei atare biografii? Autoarea l-a divizat în patru capitole aproape egale. Întîiul se ocupă de „tradiție și inovație" în cultura istoricului, cu dense pagini despre anii școlarității, confruntarea cu străinătatea, care pe tărîm istoriografic însemna pozitivism. Al doilea urmărește ideea de națiune în edificarea României moderne, cu motivări pentru trecerea la politica militantă, instrumentele acțiunii sale culturale și politice, primele mari opere istorice, rolul jucat în criza balcanică și în marea conflagrație mondială, la capătul căreia s-a desăvîrșit unitatea de stat a României. Al treilea capitol prezintă aceeași idee dominantă în timpul crizelor interbelice, cu admirabile paragrafe despre speranțele și iluziile epocii, inițiative de îndrumare culturală, marile sinteze de istorie națională și universală. Al patrulea suprapune, după evocarea experienței guvernamentale, sfîrșitul tragic al istoricului, orientat progresiv spre marea durată, peste un sfîrșit de epocă. Lucrarea se încheie cu o cronologie a vieții și operei, urmată de bibliografie și indice. Minuțioase note de subsol întregesc informația și nuanțează împrejurările acestei biografii extraordinare. Nu e doar ultima, ci și cea mai bună dintre cărțile despre N. Iorga, concepută în orizontul istoriei universale, cu o viziune aplicată, dar și destul de sintetică, asupra realităților românești pentru a da relief european protagonistului. Ea adaugă o nouă verigă la bibliografia deja considerabilă a referințelor privitoare la N. Iorga și recomandă o exegetă cu alese însușiri care nu ezită să ia distanță la nevoie și de la care putem aștepta încă alte contribuții istoriografice de valoare. O versiune românească ar fi, desigur, nu numai utilă, dar și necesară.

Al. Zub

N. IORGA, *Ultimele*, Craiova, Scrisul românesc, 1978, LXXXIV + 227 p.

Între inițiativele editoriale notabile din ultimul timp, volumul ce reunește, sub îngrijirea lui Stelian Neagoe, ultimele manifestări literare și gazetărești ale lui N. Iorga este, neîndoielnic, unul din cele mai impresionante. Succinte articole de pe întîia pagină a „Neamului românesc" și din revista „Cuget clar", articole cărora editorul le-a zis „poeme în proză ale durerii", puse alături, succesiv, cu poeziile înseși (originale sau traduceri) din august 1939 pînă în noiembrie 1940,

recompun spiritualiceşte ultima etapă din viaţa cărturarului şi omului politic. Nu se poate închipui o mai pregnantă şi mai dramatică mărturie pentru acel început de „uriaşă tragedie istorică", de holocaust căruia Iorga însuşi i-a căzut, între primii, jertfă. Fiecare frază e o judecată izvorînd dintr-o vastă experienţă istorică, un sfat, o sentinţă memorabilă. „Trupele germane au intrat în Danzig, au atacat Coridorul şi avioanele Reichului au aruncat bombe, cu un efect care este a se vedea, asupra mai multor localităţi polone cu caracter strategic, între altele Varşovia şi Cracovia". Aşa începe volumul, ca un autentic scenariu cinematografic, cu o tabletă care te pune *În faţa războiului*. Judecăţile despre evenimente şi stări de lucruri, în care istoricul şi omul politic se simt angajaţi deopotrivă, formează întîia parte a dipticului. Versurile în care se răsfrîng, cernute prin filtrul melancoliei, sentimentele cărturarului, ajuns în amurgul vieţii şi confruntat cu problemele unui sfîrşit de epocă, o alcătuiesc pe cealaltă, nu mai puţin dramatică. Şi aceasta din urmă începe cu o poezie inspirată de „fantoma sîngeroasă" a războiului, pentru a se încheia cu mărturisirea încrederii în izbînda finală a dreptăţii *(Glosse)*. Ultima tabletă, cronologic, încheind cum nu se poate mai plastic „scenariul", este necrologul dedicat lui Neville Chamberlain, omul politic care semnase, în numele Angliei, acordul temporizator de la München, pentru a se convinge repede că efortul pacifist, nesprijinit de măsuri adecvate, fusese o iluzie. Se declanşă războiul şi Chamberlain trebui să se retragă, pentru a lăsa locul unor oameni politici mai potriviţi cu împrejurarea. „Exploziile bombardamentelor de zi şi de noapte, de la un capăt al Europei la altul, îi cîntă marşul funebru". Între aceste limite, punctînd concis, expresiv, creşterea tensiunii şi circumscriind un moment biografic, ultimul şi cel mai dramatic, „scenariul" consemnează : protestul marelui savant contra teoriei ce destina micile state unor „spaţii vitalt" *(Se pot distruge popoare ? ; Nu state mici, ci naţiunile sacre şi civilizaţiile organice ; Peste dreptul naţional !* ş.a.) ; enunţul ferm al datoriei civice confruntată cu nevoia de ordine, raţiune, stabilitate *(În aşteptare)* ; condamnarea nu mai puţin decisă a utilizării forţei în problemele internaţionale *(Gîndul omenesc în faţa războiului)* şi a politicii rasiale *(Rasism...)* ; semnificaţia tratatului de la Versailles *(Vinovaţii ?)* ; „dreptul de a trăi al fiecărui popor pe pămîntul pe care îl munceşte" *(Istoria răspunde pretenţiilor)* etc. Totul înfăţişat cu exemplară economie de mijloace şi cu sentimentul că vechea aşezare a lumii se năruia, iremediabil. Ce rămîne ? „Ceea ce este sprijinit pe sinceritate, ceea ce este sprijinit pe logică, pe bunul simţ, ceea ce este sprijinit pe bunul gust, iar în materie de fundaţii politice ceea ce este sprijinit pe o dreptate pe care nimic n-o va putea dărîma" *(Ce durează ?)*. Persistenţa românilor în spaţiul lor etnografic, în pofida atîtor valuri de duşmănie, de cruzime şi distrugeri ? A fost nu o minune a soartei, ci o minune a noastră" *(Nu voim compătimire)*. Titlurile vorbesc de la sine, expresive, incitante : *Cine va plăti distrugerile ? ; Superiori şi inferiori ; Marea corupere a ideilor ; Noi nu sîntem o ţintă de turism ; Înapoi la raţiune ; Război modern ?, În zodia mamutului* etc. Ele provin din evenimenţialul curent şi definesc o atitudine. Altele, valorificate de aceeaşi consecventă şi curajoasă atitudine, vin din paginile istoriei, a celei naţionale îndeosebi, redefinită ca o „teribilă tragedie", din care savantul extrage totuşi concluzia că „în chestiunea teritoriilor naţionale drepturile niciodată nu se prescriu" şi temeiuri noi pentru credinţa că „dreptarea unui neam întotdeauna triumfă". Pe seama acestei credinţe lansează îndemnuri la înţelepciune şi calm, într-o epocă de răsturnări cu consecinţe incalculabile. „De jur împrejurul nostru, tot echilibrul lumii s-a prăbuşit şi silinţi desperate vor trebui să refacă, ca să ajungă din nou la o parte măcar din ceea ce a fost". Dezechilibru în afară, dezechilibru în lăuntrul ţării, nu mai puţin alarmat, de unde apelul stăruitor la măsură şi bun simţ. Cuvintele către popor, către săteni mai ales, căci sătenii rămîneau, în concepţia ideologului, punctul cel mai solid al rezistenţei naţionale, sînt poate cele mai emoţionante. „Paznic de morminte" şi „vestitor de vremuri", cum singur se vrea, istoricul îşi manifestă pînă la capăt dispoziţia profetică, generînd o tensiune în adevăr unică. Ultimele pagini reunesc versurile din urmă ale cărturarului, de un tulburător profetism *(Brad bătrîn, Oameni de prisos* ş.a.), şi ele se adaugă celor dedicate ostentativ Poloniei, Iugoslaviei şi Finlandei, ca un omagiu pentru demnitatea luptei lor,

precum și traduceri din Costis Palamas, F. W. Bourdillon, W. D. Yeats, Harold Monro, Mathurien Regnier, Rupert Brooke, Alice Meynell, Joseph Campbell, J. A. De Baïf, Dușanca Maximovici, Carl Spitzweg, Rudyard Kipling, și ele semnificative pentru înțelegerea momentului. Luate împreună, articole de fond, conferințe radiofonice, versuri originale sau traduceri, toate alcătuiesc un dramatic testimoniu pentru sfîrșitul unei vieți și al unei epoci. Un testimoniu ce reflectă confruntarea unei mari personalități cu problemele epocii sale, dar și un testament, nu mai puțin dramatic, întemeiat pe credința că „a desface spiritul uman de cerințele sale fundamentale, care sînt dreptate și libertate, e imposibil". De unde formularea „credințelor" sale pe baza conceptului de „libertate ordonată", care înseamnă, pentru el ca și pentru noi, „libertate în interior, fiecare aducînd aportul conștiinței sale neatîrnate pentru binele patriei și al nației ; libertate a popoarelor care au plătit prin martirologiul lor dreptul de a trăi de sine". Un lung studiu introductiv, de o retorică ce contrastează cu sobrietatea textelor antologate, deschide acest volum de frumoasă ținută grafică. Excelente ilustrații, unele publicate întîia oară, te fac să visezi și la un album „N. Iorga", reunind mărturii iconografice de pe toată întinderea vieții acestuia, album realizabil, poate, de către același pasionat și pios editor al *Ultimelor*.

Al. Zub

EMILIA SONEA, GAVRILĂ SONEA, *Viața economică și politică a României. 1933—1938*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, 332 p.

O nouă lucrare, ce abordează realitățile economice și politice românești caracteristice anilor 1933—1938, se alătură acelor cercetări din ultimii ani care urmăresc să refacă imaginea de ansamblu a evoluției țării noastre în intervalul cuprins între cele două conflagrații mondiale. Dacă, pînă la cartea în discuție, investigațiile care au avut ca obiect de studiu perioada interbelică s-au oprit asupra unui singur aspect al acesteia, Emilia Sonea și Gavrilă Sonea și-au propus să sondeze atît profilul economic, cît și pe cel politic al dezvoltării României în răstimpul guvernărilor liberale din noiembrie 1933 — decembrie 1937 și a interludiului ministerial din decembrie 1937 — februarie 1938. Extinzînd aria explorărilor obișnuite, autorii au avut posibilitatea să pătrundă și să reveleze particularitățile vieții economice și politice dintr-o perioadă caracterizată de un adevărat flux de evenimente și fenomene de mare importanță pentru cursul general al unei etape distincte a istoriei țării. Fără a intenționa să realizeze o frescă a vieții economice și politice românești dintre 1934 și 1938, autorii și-au propus să evidențieze coordonatele situației interne a acestor ani, insistînd asupra evoluției Partidului Național Liberal în timpul guvernărilor ce au premers instaurarea dictaturii carliste. În paginile lucrării sînt abordate și diferite aspecte ale politicii externe, precum și liniile definitorii ale vieții sociale din perioada cercetată.

Demersul întreprins de Emilia Sonea și Gavrilă Sonea este prefațat de o privire generală a situației economice și politice a României la sfîrșitul crizei economice din anii 1929—1933, cu referiri concrete la prefacerile survenite în cadrul sistemului partidelor politice burgheze, care au determinat aducerea liberalilor la guvern, după o perioadă de patru ani de activitate opozițională. Apoi, după o prezentare succintă a evoluției economice a României între 1934 și 1938, cei doi cercetători urmăresc cursul vieții politice din același interval. Lucrarea este însoțită de rezumate în limbile rusă, franceză și engleză și de un indice general.

Așadar, toți cei interesați vor dispune, de aici înainte, de primul studiu monografic al vieții economice și politice a unei dintre etapele dezvoltării României interbelice, care se constituie, într-un virtual capitol al viitoarei monografii a evoluției generale a țării între 1918 și 1938, imperativ major al istoriografiei contemporane românești.

Gh. I. Florescu

GH. BUZATU, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, Editura „Junimea", 1978, 263 p.

Este în afara oricărei îndoieli că dintre toate evenimentele cu care a fost confruntată omenirea în îndelungata sa existență nici unul nu a stăruit în istoriografie, prin intensitate și proporții, și nu a fertilizat judecățile personalităților politice, științifice și militare ca a doua conflagrație mondială a secolului. În adevăr, media de 20 000 de contribuții deosebite ce apar anual pe glob relevă cu pregnanță caracterul exploziv al creației istoriografice, în pofida faptului că de la terminarea marii încleștări au trecut aproape trei decenii și jumătate. În mod logic, unui eveniment fără precedent ca amploare a trebuit să-i corespundă o producție științifică fără de egal.

Scoaterea la lumina tiparului a noi și noi documente, în volume speciale sau înglobate în serii, impune un asemenea caracter investigației, îngăduind stabilirea între parametrii autentici, în timp și în spațiu, a dimensiunilor freneziei sanguine naziste. Ceea ce s-a imprimat pînă în prezent mărturisește precumpănitor cititorului avizat sau neavizat un evantai destul de deschis de chestiuni, de la tainele disputelor politico-diplomatice și militare pînă la înțelegerea precisă a sensurilor actelor cruciale din perioada 1939—1945.

Totodată, istoricii, și nu numai ei, din dorința de a sublinia coordonatele rațiunii în încleștarea cu demența dezlănțuită, se simt datori a avertiza în orice moment contemporaneitatea printr-un mesaj de adînc umanism spre a nu mai admite monstruozități atît de sugestiv ilustrate pe coperta cărții ce o prezentăm.

Dintr-un asemenea interes, Gh. Buzatu, îndeobște cunoscut pentru rodnicia strădaniei sale științifice, bazată pe îndelungi și statornice cercetări de arhivă și de material editat intern și extern, și-a parafat exemplar fiecare rînd din noua sa lucrare cu etica profesională și civică proprie cărturarului angajat. De aceea, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)* se contopesc, în fapt, în unul singur sub forma unei cărți îmbibate prin excelență de ambianța de justețe, specifică, în covîrșitoare măsură, istoriografiei postbelice, care analizează cu rigoare faptele și condamnă fără îndurare vinovățiile.

În lucrare, echilibrat structurată, autorul — după propria-i mărturisire — s-a oprit asupra cîtorva „dosare" care permit cititorului să desprindă direcțiile esențiale ale marii conflagrații: acțiunile României din primăvara anului 1939 pentru stăvilirea expansiunii hitleriste și inițiativele sale în primele luni ale conflictului în vederea împiedicării extinderii ostilităților în sud-estul continentului prin constituirea unui „bloc al neutrilor"; rolul și locul teatrului de operațiuni în Est, cu deosebire pregătirea și atacarea U.R.S.S. de către Germania și cotitura decisivă produsă la Stalingard; confruntările de răsunet pe celelalte fronturi, adică în apusul Europei, în Africa de Nord și în Pacific; începuturile și avîntul mișcării de rezistență antifascistă în România, cu punctul culminant din august 1944, și rolul deosebit al ieșirii ei din Axă pentru grăbirea încheierii marii conflagrații; prăbușirea Germaniei hitleriste, prin conjugarea loviturilor Națiunilor Unite, și încetarea ostilităților în 1945.

Consultarea în prealabil a unei bogate și variate literaturi de specialitate și a numeroase și importante fonduri arhivistice din țară și din afară (Anglia, America și Germania) a permis autorului să furnizeze adesea informații inedite pentru adîncirea actelor investigate. În plus, este cu precădere cazul primului capitol, Gh. Buzatu a putut preciza și defini împrejurările, oră cu oră, nuanțat, în care s-a cuvenit să se asemene pretențiile înrobitoare ale Germaniei „cu un ultimatum", de faptul că diplomatul român Viorel V. Tilea nu-și făcuse decît datoria prin demersurile sale într-un moment în care a considerat că soarta țării era grav amenințată.

Prin lucrarea de față, întocmai ca prin precedenta *(Războiul secret*, Iași, Editura „Junimea", 1973, 276 p.), ca și prin toate studiile pe care le-a realizat, Gh. Buzatu face dovada puternicei sale penetrații în lumea culiselor, în frontul invizibil al soldaților fără uniformă, în cabinetele ermetice ale diplomației, în tot ceea ce a jucat un rol în legătură cu marea confruntare. Autorul relevă, cu temeinicie, politica realistă de salvgardare a teritoriului, a independenței și a uni-

tății statale în momente de grea cumpănă cînd, în fața agresorilor, înseși principalele puteri s-au angajat vremelnic într-o politică de compromis și cedare.

Dosare ale războiului mondial (1939—1945) reprezintă, incontestabil, un valoros cîștig pentru istoriografia românească, în general, și pentru aceea a conflagrației, în special. Remarcabilă printr-o sumă de substanțiale însușiri, îndeosebi prin noutatea informației și sobrietatea expunerii, prin capacitatea de a desluși și preciza evenimente pe care o investigație anemică și îngustă în trecut le-a păstrat în confuzie sau într-un cadru limitat de înțelegere, prin prestanța editorială de durată nemijlocit mărturisită, lucrarea de față interesează specialiștii și cititorii de pe toate meridianele globului.

I. Saizu

Bibliotecile de învățămînt superior în anii construirii socialismului. Lucrările simpozionului de biblioteconomie din 27—29 octombrie 1977, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", 1978, 537 p. multipl.

Volumul pe care-l prezentăm reunește comunicările ținute la sesiunea de biblioteconomie din 27—29 oct. 1977. Originalitatea și valoarea contribuțiilor aduse cu acest prilej îndreptățesc efortul Bibliotecii de a le pune, în forma aceasta, la îndemîna celor interesați, chiar dacă posibilitățile limitate de multiplicare vor stînjeni o audiență mai largă. Este motivul pentru care socotim util să stăruim pe marginea acestei realizări.

Structura sa redă fidel ordinea în care lucrările au fost prezentate la amintita sesiune : lucrări în plenară ; lucrările secției I *(Perfecționarea și modernizarea activității bibliotecilor. Considerații privind organizarea și eficiența studiului)* ; lucrările secției a II-a *(Informare și documentare bibliografică în bibliotecile de învățămînt superior în sprijinul activității de învățămînt — cercetare — producție)* ; lucrările secției a III-a *(Valorificarea fondurilor de publicații ale bibliotecilor de învățămînt superior. Contribuții la istoria cărții, tiparului și bibliotecilor)* ; în total, 49 de comunicări.

Remarcăm de la început contribuțiile aduse de Mihai Bordeianu la bibliografia periodicelor românești, avînd în vedere apariția *Spicuitorului moldo-valah*, revistă apărută în 1841 sub conducerea lui Gh. Asachi *(Contribuții la bibliografia periodicelor românești : „Spicuitorul moldo-valah"*, p. 4—11). Gavril Istrate comentează o ediție necunoscută a poeziilor lui Eminescu *(O ediție necunoscută a poeziilor lui Eminescu în fondul B.C.U., „M. Eminescu" din Iași*, p. 12—20). De un caracter mai general este lucrarea lui I. D. Lăudat care parcurge istoria învățămîntului din Moldova, în paralel cu dezvoltarea Bibliotecii Centrale pînă la începutul primului război mondial *(Etape în dezvoltarea învățămîntului din Moldova în paralel cu dezvoltarea Bibliotecii Centrale Universitare*, p. 21—35). Problemele actuale ale biblioteconomiei constituie preocuparea lui Ion Stoica care formulează sugestii interesante în legătură cu înnoirile ce le reclamă biblioteca și slujitorii ei în condițiile transformărilor contemporane *(Biblioteconomia — un domeniu în schimbare*, p. 36—41).

Secțiunea I cuprinde lucrări inspirate în mod special de activitatea cu publicul, de necesitatea asigurării unor condiții optime de lectură și studiu. Bibliotecari din toate centrele universitare publică aici reflecțiile lor desprinse din propria activitate, în legătură cu problematica generată de actul de lectură și documentare, în condițiile actuale ale creșterii vertiginoase a volumului de informații. Sînt analizate cîteva aspecte de real interes ce privesc completarea colecțiilor, dinamizarea schimbului internațional, cercetarea sociologică a lecturii, perfecționarea activității cadrelor de specialitate, etc. (Gabriela Tarabega, *Contribuția bibliotecilor instituțiilor de învățămînt superior la dezvoltarea și intensificarea propagării științei și culturii românești peste hotare* ; Elena Vacariu, *Corelația între profilul profesional al bibliotecarului și organizarea cataloagelor specifice unei biblioteci tehnice* ; Alunel Sorin-Coza, *Cîteva considerații asupra metodologiei cunoașterii producției editoriale interne și orientarea achizițiilor bibliotecii universitare* ; Gabriela Manolache, *O sursă de completare a colecțiilor insuficient valorificată* ; Cornelia Mâță, *Împrumutul internațional de publicații* ;

Tiberiu Popescu, *Biblioteca universitară ca factor motivațional pentru cititorii săi*, la care reținem constatarea: „orientarea către problematica motivației nu este o subestimare a aspectelor tehnico-organizatorice, ci o pledoarie pentru acceptarea cu drepturi egale, în sfera biblioteconomiei a viziunii din care bibliotecile se înfățișează ca unități sociale, unde se află și acționează ființe umane cu viața lor psihică, infinită în diversitatea ei și efervescența ei; etc.).

Secțiunea a II-a cuprinde lucrările privitoare la cercetarea bibliografică (Mioara Costinas, *Biblioteca universitară — componentă majoră a perfecționării învățământului, element de bază al promovării științei*; Maria Saliniuc, *Activitatea de informare și documentare din Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" — Iași în sprijinul procesului de învățământ*; Cornelia Vaida, *Ioachim Crăciun — un avangardist al bibliografiei românești*; Petre Hossu, *Pentru o bibliografie analitică a literaturii filosofice în periodicele românești din Transilvania din anii 1850—1918*; Maria Negraru, *„Dacoromania" și începuturile bibliografiei lingvistice românești*; Titus Furdui, *Prefețele tipăriturilor românești vechi ca izvor de informație bibliografică*; etc.) sau la organizarea științifică a catalogului (Cornelia Dumitru, *Clasificarea zecimală universală*; Maria Ursutiu, *Cîteva considerații privind fototeca în bibliotecile științifice*). Lucrările evidențiază rezultatele dar și dezideratele de viitor ale acestor domenii, oferind sugestii și noi repere activității de documentare. O mențiune aparte merită comentariul plăcut al Virginiei Isac pe marginea unei psaltiri *(Însemnări pe o carte veche)*.

Ultima secțiune adună lucrările referitoare la valorificarea științifică a trecutului cărții, al tiparului și al bibliotecicilor. Mihai Alin Gherman aduce în discuție *Trei incunabule nou identificate în fondurile bibliotecii filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R.*, Doina-Elena Făget se ocupă de cîteva *Cărți cu însemnări manuscrise din Biblioteca Institutului de studii sud-est europene*, în timp ce Elena Cernea reactualizează *Ideile lui Gottfried Wilhelm Leibniz în alcătuirea bibliotecilor publice*. Un moment din trecutul Bibliotecii universitare ieșene este studiat de Florica-Elena Paraschiv: *Karl Kurt Klein și Biblioteca Universității din Iași. Biblioteca Academiei Domnești din Iași*, precursoarea actualei biblioteci face obiectul unui alt studiu, datorat lui Martin Bodinger care reconstituie în anexă catalogul ei de cărți. Nu mai puțin demne de interes sînt celelalte studii: Sidonia Farcaș, *Bibliologia cărții vechi și rare*; Mihaela Chitescu, *Vechi manuscrise românești de limbi moderne din fondul Bibliotecii centrale pedagogice*; Liviu Voronca, *Societatea Politehnică și biblioteca ei*; Iacob Mârza, *Catalogul cărților lui Ioan Lemeni din 1826*; Dora Daisa, *O revistă clujeană din trecut: „Darul vremii" (1930)*; Teodor Bojan, *Manuscrise moldovenești din secolul XVI în Biblioteca filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S.R.*; Magdalena Tampa, *Despre cartea de istorie din fondul Blaj al Bibliotecii din Cluj-Napoca a Academiei R.S. România*; Elvira Pavel, *„Albina Carpaților" (1887—1880)*.

Volumul pe care ne-am străduit să-l prezentăm parcurgîndu-i mai curînd titlurile, este revelator în felul lui. El evidențiază străduințele specialiștilor din biblioteci de a veni în întîmpinarea nevoilor orescînde de lectură și documentare ale cititorilor ca și contribuțiile lor la cercetarea celor mai variate aspecte din trecutul culturii românești.

Ștefan Lemny

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 6 martie 1979, în Amfiteatrul „A. D. Xenopol" al Universității „Al. I. Cuza" din Iași a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Comerțul intern al Moldovei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în primele decenii ale sec. al XIX-lea*, elaborată de Ioan Murariu.

Lucrarea cuprinde patru capitole: I. *Noul statut juridic al Moldovei și influența lui asupra dezvoltării comerțului intern*; II. *Liniile de dezvoltare ale Moldovei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*; III. *Dezvoltarea comerțului intern*; IV. *Unii factori care au frînat dezvoltarea comerțului intern.*

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Concluzii, Glosar, Bibliografie* și *Anexe* (17 tabele statistice alcătuite, la nivelul Moldovei, pe ținuturi, sau pe orașe și tîrguri, și care cuprind diferite aspecte ale dezvoltării comerțului intern în perioada analizată).

Comisia de doctorat, formată din: conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie și filozofie din Iași, președinte; prof. univ. dr. Constantin Cihodaru, conducător științific: prof. univ. dr. Gheorghe Platon, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași; cercetător științific principal dr. Ștefan Olteanu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga" din București; cercetător științific principal dr. Constantin Șerban, Institutul de istorie „Nicolae Iorga" din București, a hotărît în unanimitate să acorde profesorului Ioan Murariu titlul științific de *doctor în istorie.*

În ziua de 5 iulie 1979, a avut loc, în sala Senatului Universității „Al. I. Cuza" din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor în regiunea de munte a Moldovei, în perioada de destrămare a feudalismului și apariție a elementelor capitaliste*, elaborată de Corneliu Istrati.

Lucrarea cuprinde opt capitole: I. *Prezentarea geografică și economică a regiunii de munte*; II. *Proprietatea asupra moșiilor în regiunea de munte*; III. *Gospodăria moșierească de la munte*; IV. *Gospodăria țărănească de la munte*; V. *Relațiile dintre țărani și stăpînii moșiilor*; VI. *Arendășia și agravarea situației țăranilor*; VII. *Transformări sociale în viața satelor de la munte. Diferențierea țărănimii*; VIII. *Lupta țăranilor împotriva exploatării.*

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere*; *Încheiere* și *Bibliografie.*

Comisia de doctorat, alcătuită din conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie și filozofie din Iași, președinte: prof. univ. dr. Gheorghe Platon de la Universitatea „Al. I. Cuza", conducător științific; prof. univ. dr. Constantin Corbu, de la Universitatea din București; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, de la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu" din București, a hotărît în unanimitate să acorde cercetătorului Corneliu Istrati titlul științific de doctor în istorie.

Din comisie a mai făcut parte și prof. dr. doc. Nicolae Corivan, de la Institutul de arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, care a decedat între timp, iar referatul său a fost citit de către președintele comisiei.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" DIN IAȘI ÎN ANUL 1979

În anul 1979, activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași a fost orientată spre studierea celor 38 teme ale planului unic de cercetare științifică, plan care abordează o problematică variată, actuală și de o reală importanță.

Realizarea unor capitole din Tratatul de Istoria României, continuarea sau aprofundarea unor cercetări privind romanizarea Daciei, continuitatea elementului daco-roman, formarea poporului român și a limbii sale, acțiunea de publicare a izvoarelor, studierea relațiilor internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor, cercetări de demografie istorică și de istorie universală, extinderea și adîncirea cunoașterii mișcării socialiste și muncitorești din Iași în secolele XIX—XX — iată numai cîteva din preocupările cercetătorilor Institutului nostru, care răspund integral imperativelor istoriografiei contemporane românești. În acest sens, consemnăm încheierea, în cadrul sectorului de istorie veche și arheologie, a primei sinteze privind civilizația romană la Est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (S. Sanie) și a unei ample monografii arheologice privind așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești-Vaslui, relevante pentru problema etnogenezei poporului român (Dan Teodor).

În general, sectorul de istorie veche și arheologie a continuat și în anul 1979 să cerceteze teme care privesc cultura materială a comunităților omenești de pe teritoriul Moldovei, din paleoliticul superior pînă în perioada feudală. În acest scop, s-au întreprins săpături arheologice la Mitoc-Malul Galben, descoperindu-se ateliere de cioplire, vetre și urmele unui adăpost de la începutul paleoliticului superior (V. Chirica); s-au continuat săpăturile în obiectivul neolitic de la Cucuteni-Băiceni, (M. Petrescu-Dîmbovița), precum și în așezările și necropolele de la Cîndești, jud. Vrancea, soldate cu noi rezultate privind civilizația epocii bronzului și cultura materială geto-dacică din secolele I î.e.n. —I e.n. (M. Florescu). Noi date privind sistemul de fortificații la geto-dacii din perioada sec. IV—III î.e.n. s-au obținut prin săpăturile din cetățuia daco-getică de la Cotnari-Iași (A. C. Florescu). Totodată, s-au continuat săpăturile arheologice din așezarea de la Cornești, com. Mihăileni, din sec. III—II î.e.n. (S. Teodor), precum și cele din castrul și așezarea civilă din secolul II—III e.n. de la Barboși, unde au fost recoltate materiale interesante privind viața economică și unele aspecte de cult din perioada cercetată (S. Sanie). De asemenea, s-a întreprins un sondaj în așezarea dacică din secolele II—III e.n. de la Ipotești, jud. Botoșani (I. Ioniță). Prezintă interes și săpăturile efectuate în așezarea de la Drăgești, jud. Vaslui, din secolele II—V e.n. (D. Teodor), soldate cu noi mărturii privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați, ca și cele din așezarea datînd din secolele VII—VIII e.n. de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani, unde au fost descoperite și ateliere speciale pentru prelucrarea fierului, care prezintă o deosebită importanță pentru cunoașterea stadiului de dezvoltare a forțelor de producție în epoca încheierii procesului de formare a poporului român (D. Teodor).

Pentru epoca feudală, s-au efectuat săpături în așezarea din secolele XI—XII de la Bîrlășești, jud. Vaslui, care au adus date importante privind practicarea agriculturii și a meșteșugurilor în perioada cercetată (V. Spinei). S-au continuat săpăturile arheologice în așezarea medievală urbană din secolele XIV —XVII de la Baia, jud. Suceava, unde s-au descoperit alte patru locuințe din birne de stejar datînd din secolele XIV și XV, distruse prin incendii puternice; tot de aici au fost recoltate numeroase și interesante materiale arheologice care atestă stadiul social-economic avansat al orașului medieval din epoca respectivă (E. Neamțu, Șt. Cheptea, V. Neamțu). Totodată, s-au efectuat săpături arheologice pe teritoriul satului Bornia, com. Dragomirșeti, jud. Neamț, în punctele „Silițe" și „Măleți", unde au fost descoperite complexe de locuire din sec. XV —XVII. De asemenea, s-a efectuat un sondaj în punctul numit „Dolhești", unde

au fost cercetate trei complexe de locuire datînd din secolele XV și XVII. Cercetările menționate au urmărit studierea pe cale arheologică a satului medieval din zona amintită (în special vetrele satelor Negoești, Mălăești și Dolhești, ultimele două, actualmente, dispărute).

În 1979, sectorul de istorie veche și arheologie a încheiat următoarele teme: *Așezarea geto-dacică de la HușI-Corni* (S. Teodor), *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei* (S. Sanie), *Așezarea de tip Sîntana de Mureș din secolul IV e.n. de la Nicolina — Iași* (I. Ioniță); *Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești-Vaslui* (D. Teodor) și *Așezarea din sec. XIII —XIV de la Prodana-Bîrlad* (V. Spinei). În cursul acestui an au fost inițiate cercetări privind cultura Glina în lumina noilor descoperire arheologice (M. Petrescu-Dîmbovița).

Ca și în anii precedenți, sectorul de istorie veche și arheologie a fost prezent, și în 1979, cu o serie de comunicări la diverse sesiuni științifice și simpozioane de profil arheologic, din țară și din străinătate. Astfel, la dezbaterea *Opinii și clarificări în problema daci, romani, români*, organizată de Academia de științe sociale și politice a R.S.R. în luna martie 1979, la București, s-au înregistrat următoarele intervenții: *Romanizarea dacilor din regiunile est-carpatice* (I. Ioniță) și *Aspecte ale romanizării dacilor la est de Carpați* (S. Sanie).

La sesiunea de rapoarte arheologice din martie 1979 de la Oradea au fost prezentate următoarele comunicări: *Cercetările de la Cîndești și importanța lor pentru cunoașterea culturii materiale din mileniile II—I î.e.n., din zonele de Sud-Est ale Moldovei* (M. Florescu), *Importanța cercetărilor de la Cotnari pentru cunoașterea sistemelor de fortificații la traco-geții din mileniul I î.e.n.* (A. Florescu).

La dezbaterea științifică *Arheologia așezărilor rurale din secolele XII—XIV de pe teritoriul României*, din 7—8 aprilie 1979, de la București, arheologii și medieviștii ieșeni au prezentat următoarele comunicări: *Cercetări arheologice privind unele implicații ale procesului de urbanizare a așezării de la Baia în secolul al XIV-lea* (V. Neamțu, E. Neamțu și Șt. Cheptea).

La simpozionul *Unitate și continuitate în cultura populară românească*, organizat de subcomisia de antropologie și etnologie a Academiei R.S.R., D. Teodor a prezentat comunicarea: *Continuitatea populației autohtone în mileniul I e.n. în lumina mărturiilor arheologice.*

Pe lîngă comunicările prezentate în țară, trebuie remarcată prezența arheologilor ieșeni la simpozionul internațional de arheologie organizat în Berlinul Occidental de Fundația „Alexander von Humboldt", între 25—30 noiembrie 1979, unde I. Ioniță a ținut comunicarea: *Metodologie și interpretare în cercetarea unei așezări din epoca romană tîrzie de la Iași (România).*

În anul 1979, activitatea de cercetare științifică a secției de istorie medie, modernă și contemporană, în principalele ei direcții, a continuat ampla acțiune de editare a izvoarelor medievale, realizîndu-se în acest an volumele XXIII (1635 —1636) (L. Simanschi, N. Ciocan, G. Ignat) și XXIV (1637—1638), (I. Caproșu, C. Cihodaru) din colecția *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, Moldova, precum și de definitivare a cercetărilor privind următoarele teme: *Epoca și personalitatea lui Ștefan cel Mare* (L. Simanschi), *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova din secolele XV—XVIII* (D. Ciurea), *Istoriografia română în primele două decenii postpașoptiste* (Al. Zub), *Corespondența lui Gr. Al. Ghica (1849—1857)*, (I. Ciubotaru, A. Macovei), *Mișcarea socialistă și muncitorească din Iași în secolele XIX—XX (pînă în anul 1944)* (I. Saizu, Ecat. Negruzi, D. Vitcu, D. Rusu), *Relațiile internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor*, în cadrul cărora s-a continuat studierea relațiilor politice româno-polone între 1450 și 1550 (Ven. Ciobanu), a relațiilor politice româno-germane (1829—1878) (S. Măriș), a relațiilor anglo-române în perioada interbelică (V. Dobrinescu) și au fost inițiate cercetări privind raporturile Principatelor Române cu Imperiul otoman între anii 1774—1806 (G. Bădărău).

Totodată, în anul 1979, a început documentarea la tema *Condica Mavrocordat* (C. Istrate), (la care s-a transcris integral manuscrisul condicii, în vederea tipăririi) și la probleme de istorie socială și economică a României în perioada

interbelică : *Istoria țărănimii în epoca interbelică* (D. Șandru) și *Evoluția industrială a României între 1918—1928* (Gh. I. Florescu).

Cercetările de istorie universală au urmărit evoluția situației interne a Rusiei (1826—1861) (L. Boicu) și situația U.R.S.S. în ultimele etape ale marelui război pentru apărarea patriei (1944—1945) (Gh. Buzatu).

În cursul acestui an s-a încheiat *Catalogul-repertoriu arhivistic și bibliografic al documentelor moldovenești (1527—1625)* (Șt. Gorovei, Gh. Pungă, D. Agache).

În colaborare cu Facultatea de istorie-filosofie a Universității „Al. I. Cuza", s-au realizat, în 1979, capitolele de istorie modernă și contemporană din compendiul de istorie a României (Gh. Platon, V. Cristian, Gh. Buzatu).

În anul 1979, în ședințele de comunicări ale Institutului au fost susținute următoarele comunicări : *Iluminism și modernism în literatura istorică din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (D. Ciurea) ; *1937 — an decisiv în politica externă a Germaniei hitleriste* (J. Benditer) ; *Petru I (1375—1391) — momente istorice* (Șt. Gorovei) ; *Locul României în relațiile internaționale în ajunul și la începutul celui de al doilea război mondial* (Gh. Buzatu) ; *Tradiția descălecătului — înțelesuri și confuzii* (Șt. Gorovei).

Au mai fost prezentate informări privind călătoriile de documentare în străinătate de V. Ciobanu, (R. P. Polonă) și participările la manifestările științifice internaționale : *Conferința internațională de indoeuropeistică de la Dubrovnic (R. F. Jugoslavia) — 12—18 septembrie 1979* (M. Dinu) ; *Sesiunea științifică internațională „Familia Sobieski"—Wroclaw (R. P. Polonă) — 22—23 septembrie 1979* (Ven. Ciobanu).

Dintre manifestările științifice organizate de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, în anul 1979, amintim simpozionul omagial ocazionat de împlinirea a 476 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, ținut la Iași, la 2 iulie 1979, la care au fost prezentate patru comunicări ale cercetătorilor Institutului : *Ștefan cel Mare și contemporanii* (D. Ciurea), *Dimensiunile epocii ștefaniene* (L. Șimanschi), *1473 — un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare* (Șt. Gorovei), *Elemente de civilizație occidentală în epoca lui Ștefan cel Mare* (Al. Andronic).

Ca și în anii precedenți, cercetătorii Institutului au fost prezenți și în 1979 cu comunicări la diverse sesiuni, științifice, simpozioane, colocvii și conferințe aniversative, pe plan național sau internațional.

Astfel, la sesiunea științifică jubiliară organizată cu prilejul sărbătoririi a 120 de ani de la Unirea Principatelor Române, la Focșani, între 19—20 ianuarie 1979, s-au prezentat comunicările *Mihail Kogălniceanu și structurarea României moderne* (Al. Zub) și *Pagini din contribuția diplomației la făurirea Unirii* (D. Vitcu).

La simpozionul consacrat lui M. Costăchescu, care a avut loc la începutul anului 1979, manifestare organizată de Filiala Iași a Academiei R.S.R. D. Ciurea a prezentat comunicarea : *M. Costăchescu — editor și comentator de documente românești*.

Consemnăm, de asemenea, participarea cercetătorilor ieșeni la dezbaterea organizată la București, la 31 mai 1979, de Academia de Științe Social-Politice a R.S.R. în colaborare cu Direcția Generală a Arhivelor Statului București, intitulată : *Noi informații documentare din arhivele de peste hotare*, cu comunicarea : *Noi informații documentare privind relațiile româno germane în secolul al XIX-lea în arhivele din R.D. Germană* (S. Mărieș).

La sesiunea științifică *Continuitate multimilenară*, organizată de Muzeul de istorie al Transilvaniei, la Cluj-Napoca, între 25—27 mai 1979, au fost prezentate de către cercetătorii Institutului următoarele comunicări : *Moldova și Țara Românească de la unificarea economică la unirea politică din 1859* (A. Macovei) și *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice* (S. Sanie).

Ven. Ciobanu a participat la sesiunea științifică organizată de Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța cu prilejul centenarului acestui muzeu (6—8 decembrie 1979) cu comunicarea : *Raporturile polono-otomane și fortificarea cetății moldovenești Hotinul (1713—1714)*.

De o largă participare din partea cercetătorilor Institutului s-a bucurat sesiunea științifică cu tema: „Aspecte privind contribuția marilor istorici în țara noastră la dezvoltarea istoriografiei românești", dedicată celui de al XII-lea congres al P.C.R., care a avut loc la Iași, la 10 noiembrie 1979: M. Petrescu-Dîmbovița (despre V. Pârvan), Al. Zub (despre istoria „serială" a lui A. D. Xenopol), Ștefan Gorovei (despre Gh. Brătianu), Gheorghe Buzatu (despre istoriografia celui de al doilea război mondial).

La diversele manifestări științifice organizate în țară (la Iași, Vaslui, Bîrlad, Botoșani) cu prilejul aniversării a 35 de ani de la insurecția armată din 23 August 1944 s-a înregistrat prezența activă a numeroși cercetători din Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași (Gh. Buzatu ș.a.).

Remarcăm, de asemenea, larga participare a membrilor Institutului la cea de a patra sesiune anuală a Muzeului județean Vaslui, din zilele de 30 noiembrie—1 decembrie 1979, dedicată celei de a 35-a aniversări de la revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă și a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista. Din partea Institutului au fost prezentate comunicările: *Ceramica lucrată la roata geto-dacică din Moldova* (S. Teodor), *Unele probleme ale etnogenezei poporului român* (D. Teodor), *Cercetările arheologice de la Bîrlad* (V. Spinei), *Orașul medieval moldovenesc. Considerații generale* (Ștefan Gorovei), *Ținutul Vaslui în catagrafia din anul 1820* (C. Istrati), *Considerațiuni asupra dezvoltării demografice a orașului Vaslui în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Ecterina Negruți), *Insurecția din august în istoriografia străină* (Gh. Buzatu) ș.a.

Se cuvine a fi evidențiată, totodată, participarea cercetătorilor Institutului la diversele manifestări științifice cu caracter internațional, desfășurate în cursul anului 1979 în țară și peste hotare. Așa, de exemplu, la colocviul româno-polonez de la Iași, care a avut loc între 22 mai—2 iunie 1979, L. Boicu, în colaborare cu Ven. Ciobanu, a prezentat informarea: *Noutăți editoriale românești în istorie — mai 1978—mai 1979*, iar Al. Zub a susținut comunicarea: *Modernitatea istoriografiei românești în secolul al XVIII-lea.*

În cursul deplasării efectuate în R.P. Polonă, la începutul acestui an, Ven. Ciobanu a susținut două comunicări la Institutul de istorie al Universității „Marie Curie-Sklodowska" din Lublin și la Institutul de istorie al Academiei poloneze de științe din Varșovia referitoare la raporturile politice româno-polone între 1699 și 1848. De asemenea, a participat cu comunicarea *Sobieski în istoriografia română* la sesiunea științifică internațională dedicată „Familiei Sobieski", organizată de Institutului de istorie al Universității din Wroclaw (R.P. Polonă), între 22—23 septembrie 1979.

Remarcabilă a fost participarea cercetătorilor Institutului la colocviul româno-vest-german de la Regensburg, care a avut loc între 14—17 iunie 1979, unde au fost prezentate comunicările: *Desăvîrșirea unității național-statale a României în perspectiva istoriei raporturilor internaționale* (L. Boicu); *De la Țările Române la România modernă: considerații istorico-culturale* (Al. Zub) și *Implicațiile istoriografice ale luptei naționale în Sud-Estul Europei la începutul secolului XX-lea* (Gh. Buzatu).

În cursul anului 1979 a apărut la Editura Politică lucrarea lui I. Saizu în colaborare cu M. Rusenescu: *Viața politică în România 1922—1928*, iar la Editura „Junimea" lucrarea lui Gh. Buzatu: *Dosare ale războiului mondial.* Ultimul a colaborat și la Bibliografia *Istoria mișcărilor de eliberare națională, antiimperialiste*, București, 1979.

Prezentul tom (al XVI-lea) al „Anuarului" Institutului a fost predat la tipar tot în acest an, iar tomul IX din „Arheologia Moldovei" este sub tipar.

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", a fost vizitat în 1979 de arheologi, istorici și filologi din mai multe țări europene și de peste Ocean: Anglia, Franța, Finlanda, Italia, Olanda, R. S. Cehoslovacia, R. P. Polonă, R. P. Ungară, R.F. Germană, U.R.S.S. și S.U.A.

Ca și în anii trecuți, Institutul și-a îmbogățit fondul bibliotecar cu 440 reviste și 50 cărți, primite prin schimbul cu „Anuarul" și din donații din străinătate.

S. Măriș

NICOLAE CORIVAN (1904—1979)

În tomul XII, 1975, al „Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", membrii Institutului au omagiat pe prof. dr. doc. Nicolae Corivan cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani. În acel omagiu ei au înfățișat viața și opera istoricului.

Ei au acum trista îndatorire să consemneze că la 25 aprilie 1975 profesorul dr. doc. Nicolae Corivan s-a stins din viață. În amintirea tuturor celor care l-au cunoscut, chipul său poartă efigia unor alese însușiri : omenie, distincție și modestie, pasiune și simț al responsabilității.

Bibliografia [1] pe care o publicăm în cele ce urmează este oglinda unei vieți de muncă închinată științei și școlii românești.

*
* *

1930

1 *Deux documents concernant le choix d'un prince étranger en 1856*, în „Revue historique du Sud-Est européen", VII, 1930.

2 *Les Journal d'Alex. Andronic Ghica, prétendu fils de Grégoire Ghica, prince de Moldavie*, Paris, Gamber, 1939, 116 p. Extras din „Mélanges de l'École Roumaine en France", IX, 1929, p. 3—116.

1931

3 *Cinci piese documentare din Arhivele Ministerului de Afaceri Străine din Paris*, în „Revista istorică", XVII, 1931, p. 185—202.

4 *Din activitatea emigranților români din Apus. 1853—1857. Scrisori și memorii* (cu 8 planșe), București, Cartea Românească, 1931, 170 p.

5 *Din corespondența lui Vaillant*, în „Revista istorică", XVII, 1931, p. 38—48.

6 *Renseignements sur la conference de Vienne (1855)*, în „Revue historique du Sud-Est européen", VIII, 1931, p. 1—7.

7 *Un projet englais*, în „Revue historique du Sud-Est européen, VIII, 1931.

1933

8 *Misiunea secretă a lui Bălăceanu și atitudinea lui Napoleon al III-lea*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 3—14.

9 *Politica secretă napoleoniană și atitudinea Rusiei în preajma războiului franco-austriac din 1859*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 2, p. 29—50.

---

[1] Nu cuprinde numeroasele recenzii, note bibliografice și publicistica.

10 *Walewski, Napoleon al III-lea și Alexandru Ioan Cuza*, Iași, Presa Buni, 1933, 22 p. Extras din „Cercetări istorice", VIII—IX, 1931—1933, nr. 3, p. 64—8.

1935

11 *Cavour et la Transylvanie*, în *„Revue de Transylvanit"*, II, 1935, p. 144—166.

1937

12 *La politica orientale di Napoleone III e l'unione dei Principati Romeni*, Iași, Presa Bună, 1937. Extras din „Cercetări istorice", X, 10—12, 1934—1936, p. 225—256. Teză de doctorat în istorie susținută în 1935. Comisia : I. Botez decanul Facultății, președintele comisiei, Ilie Minea, Petru Nicorescu, Andrei Oțetea și D. Găzdaru.

1939

13 *Il Piemonte, i Principati Danubiani e l'ateggiamento della Russia durante la preparazione della guerra del 1859*, Napoli, Tip. Editrice Meccoli, 1939, 8 p Extratto dagli „Atti del Congresso di Bologna", 1939.

1940

14 *La politica orientale di Napoleon III e l'unione dei principati romeni* în „Cercetări istorice", XIII—XVI, nr. 1—2, 1940, p. 53—90.

1943

15 *La politica orientale di Napoleone III e l'unione dei principati romeni* (urmare și sfîrșit), în „Cercetări istorice", XVII, 1943, p. 1—74.

16 *Preciziuni în legătură cu revoluția din 1848*, București, Editura Fundației Culturale M. Kogălniceanu, 1943, 44 p. Extras din „Arhiva românească", XIX, Partea 1, 1943.

1944

17 *Memoriu de titluri și lucrări*, București, 1944, 9 p.

1947

18 *Contribuții la anexarea Savoiei și Nisei (1859—1860)*, în „Studii și cercetări istorice", XX, Iași, 1947, p. 261—297.

19 *Tudor Vladimirescu și istoricii români*, Iași, 1947, Extras din „Studii și cercetări istorice", XX, Iași, 1947, p. 91—113.

1953

20 *Relațiile franco-ruse din 1859 cu privire la Unirea Țărilor Române*, în „Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice". Sesiunea comună a istoricilor români și sovietici, iunie 1953, București, Editura Academiei R.P.R., 1958, p. 111—120. A apărut și în limba rusă în același an.

1955

21 *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat cu privire la perceperea birului (1741—1743)*, în „Studii și cercetări științifice", Academia Republicii Populare Române, Filiala Iași, Seria istorie, VI, 1955, nr. 3—4, p. 51—76.

22 *Despre unele forme de vecinire în Moldova în secolul al XVII-lea*, Iași, 1955, p. 52—54. Extras din „Studii și cercetări istorice" (Iași), VI, 1955, nr. 1—2, p. 52—59.

1956

23 *Formele de aservire a țărănimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.* Iași, Edit. Academiei, 1956, 21 p. Extras din „Studii și cercetări științifice", Academia R.P.R., Filiala Iași, Seria istorie, VII, 1956, fasc. 1, p. 75—95.

24 *Mijloacele de cotropire a țăranilor liberi din Moldova în secolul al XVII-lea,* în „Studii și cercetări științifice", Filiala Iași, Secția istorie, VII, 1956, fasc. 2, p. 89—109.

1957

25 *Arta religioasă în epoca lui Ștefan cel Mare,* în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXX, 1957, nr. 8—9.

26 *Contribuții la obligațiile țăranilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea,* în „Studii și cercetări științifice", Academia R.P.R., Filiala Iași, Seria nouă. Istorie, VIII, 1957, fasc. I, p. 63—85.

27 *Un boier moldovean (Meleghie Lungul) în slujba lui Petru I,* București, Institutul de studii româno-sovietice, 1957, 11 p.

1958

28 *Clerici ortodocși din Moldova și Muntenia care au luat parte la revoluția din 1848,* în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XIV, 1958, p. 624—647.

29 *Două documente inedite din Arhivele Ministerului de Externe de la Paris din epoca Unirii (1859),* în „Revista Arhivelor", II, 1958, p. 177—187.

30 *Informații din rapoartele diplomatice străine referitoare la alegerea lui Cuza în Țara Românească,* în „Studii și cercetări istorice", Academia R.P.R., Filiala Iași, Secția istorie, IX, 1958, fasc. 1—2, p. 17—57.

1959

31 *Acțiunea antiunionistă în timpul căimăcăniei lui Teodor Balș (1856—1857),* în „Studii și cercetări științifice", Academia R.P.R. Filiala Iași, Seria istorie, X, 1959, nr. 1—2, p. 119—140.

32 *Date cu privire la unele fonduri documentare din arhiva Ministerului de Externe de la Paris care cuprind știri referitoare la istoria țării noastre,* în „Revista Arhivelor", II, 1959, nr. 2, p. 215—224.

33 *Informații din rapoartele diplomatice străine referitoare la alegerea lui Cuza în Țara Românească,* în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Academia R.P.R., Filiala Iași, X, 1958, nr. 1—2.

34 *Lupta pentru desăvîrșirea Unirii și acțiunea diplomatică europeană,* în „Studii și cercetări științifice", Academia R.P.R., Filiala Iași, Seria istorie, X, 1959, nr. 1—2, p. 37—80.

35 *Unirea țărilor române în cadrul politicii europene,* în „Studii", XII, 1959, nr. 1, p. 159—190.

1960

36 *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1858),* în „Nouvelles études d'histoire", II, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 379—389.

37 *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza,* București, Academia R.P.R., 1960, p. 388—412.

38 *Rusco-franțuschie zvaimootnoșenia v 1859 godu i obidinenie Rumînskih kneajestv,* în „Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice", Sesiunea comună a istoricilor români și sovietici, iunie 1960, Moscova, Izdatelistvo inostranaia literatura, 1960, p. 158—186.

1961

39 *Sardinia și Principatele Române (în cursul anului 1856)*, în „Analele Academiei R.P.R.", XI, 1961, p. 329—335. Comunicare la Sesiunea științifică comună a istoricilor români și italieni cu tema „Risorgimento și Unirea Principatelor Române" (3 octombrie 1961).

1962

40 *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pe marginea „Catastihului de sămile tuturor mănăstirilor de țară din leat 7250 pînă la leat 7251"*, în „Studii și materiale de istorie medie", V, 1962, p. 257—279. (În colaborare cu I. Gramadă).

1963

41 *Atitudinea Rusiei față de Unirea Principatelor*, București, Academia R.P.R., Institutul de studii româno-sovietice, 1963, 17 p.

42 *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții. Redactori: V. Popovici, C. C. Angelescu, L. Boicu, N. Corivan, Ecat. Negruți-Munteanu, C. Turcu*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, 503 (—506) p. + 2 planșe. Academia R.S.R. Filiala Iași, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași.

43 *Rusia și lupta Moldovei pentru emanciparea de sub tariful vamal turcesc în perioda Regulamentului Organic*, în „Analele româno-sovietice, Istorie", XVII, nr. 2, 1963, p. 119—122.

1964

44 *Comerțul Moldovei între anii 1848 și 1864*, București, 1964, 105 p. În colaborare cu Constantin Turcu. Extras din *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, București, Editura Academiei R.P.R., 1964; vezi și nr. 42.

1965

45 *Precizări cu privire la funcțiile publice ocupate de Alexandru I. Cuza, pînă la alegerea lui ca domn*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei R.S.R., 1965, p. 481—489.

46 *Rusia și lupta Moldovei pentru emanciparea de sub tariful vamal turcesc*, în „Analele româno-sovietice", Istorie, 1965.

1966

47 *Mănăstirea Putna — centru de artă feudală în epoca lui Ștefan cel Mare*, București, Academia R.S.R., 1966, p. 608—611.

48 *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", III, 1966, p. 137—188.

49 *Tudor Vladimirescu și istoricii români A. D. Xenopol, N. Iorga, E. Vîrtosu, I. C. Filitti, D. Bodin, A. Oțetea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", III, 1966, p. 137—188.

1967

50 *A IX-a Adunare generală a „Consiliului internațional de filozofie de științe umane C.C. P.S.H.*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, „A. D. Xenopol", Iași, IV, 1967, p. 247—249.

51 *Cavour e l'unificazione dei principati romeni*, Sassari, Tip. Callizzi, 1967, 20 p. Università degli studi di Cagliari. Instituto per gli studi Sardi.

52 *Citeva precizări cu privire la alegerea lui Alexandru I. Cuza ca domn al Moldovei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, IV, 1967, p. 181—186.

53 *La captivité d'Alexandre Ipsilanti*, în „Balkan Studies", VIII, 1967, nr. 1, p. 87—102.

1968

54 *Contribuție la cunoașterea cislei în perioada regulamentară*, în „Studii", XXI, nr. 5, p. 931—936.

55 *Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena, cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, V, 1968, p. 195—204.

56 *Les étapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'union des Principautés (18565—1859)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 4, p. 525—541.

57 *Mihail Kogălniceanu și organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul lui Alexandru I. Cuza*, în „Studii și articole de istorie", XII, 1968, p. 89—98.

1969

58 *Aspecte din lupta pentru unire în vechile județe Fălticeni, Dorohoi și Botoșani*, în „Studii și materiale de istorie modernă", Institutul de istorie „N. Iorga", București, I, 1969, p. 87—92.

1970

59 *Încercare de datare a așezămintului fiscal din Moldova al lui Constantin Mavrocordat*, în „Lucrări științifice ale cadrelor didactice de la Institutul pedagogic din Suceava", Suceava, 1970.

60 *La question de l'unité dans les projets européennes d'organisations des Principautés Roumaines 1855—1857*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, 12 p. Extras din „Revue Roumaine d'Histoire", IX, 1970, nr. 6, p. 963—974.

61 *Vasile Alecsandri diplomat*, București, 1970, 45 p. Extras din *Diplomați iluștri*, vol. II, București, 1970.

1971

62 *Din formele luptei de clasă a țărănimii din Țara Românească în secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale. Istorie", Muzeul județean Suceava, II, 1971, p. 19—38.

63 *Mijloace de rumînizare a țărănimii din Țara Românească din secolul al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Lucrări științifice ale cadrelor didactice ale Institutului Pedagogic din Suceava", II, Suceava, 1971.

1972

64 *Vatican*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României, vol. II, 1911—1939*, București, Editura Politică, 1971, p. 168—180.

1973

65 *Alegerea ca domn a lui Al. I. Cuza*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 101—112.

66 *Cercetarea istorică modernă a României în anii puterii populare (1947—1970)*, în „Societatea de științe istorice și filologice", Bacău, 1973.

67 *Politica externă a lui Alexandru I. Cuza*, Galați, 1972—1973, 22 p. Extras din „Danubius", VI—VII, 1972—1973, p. 141—161.

68 *Principatele Unite în combinațiile politice internaționale ale lui Napoleon al III-lea din anul 1866*, Suceava, 1973, 21 p. Extras din „Studii și materiale de Istorie", Muzeul județean Suceava, III, p. 195—215.

1974

69 *Relațiile româno-austro-ungare după constituirea pactului dualist din 1867*, în „Studii și cercetări științifice", Institutul Pedagogic din Bacău, Seria istorie-filologie, 1974.

1975

70 *Aspecte din politica externă a Principatelor Unite în timpul guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (16 noiembrie 1868 — 2 februarie 1870)*, în „Cercetări istorice", Iași, VI, 1975, p. 141—159.

1977

71 *Proclamarea independenței României și atitudinea marilor puteri*, în „Cercetări istorice", Iași, VIII, 1977, p. 325—343.

72 *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977, 190 p. (recenzată de Constantin Dobrescu, în „Revista de istorie", XXXI, 1978, nr. 1, p. 167—168).

DESPRE PROFESORUL NICOLAE CORIVAN

Golimas Aurel, *Conferențiarul N. Corivan, succesorul prof. I. Minea*, în „Brazda", 17 martie, p. 1—2.

Nicolae Corivan la a 70-a aniversare, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași XII, 1975, p. 415—416.

Iosif E. Naghiu

EMILIA ZAHARIA

(1903—1979)

La început de toamnă, după 76 de ani de vrednică și neostenită viață, a plecat pe drumul fără întoarcere Emilia Zaharia, distinsă profesoară din învățămîntul mediu și devotată colaboratoare a secției de istorie veche și arheologie de la Institutul „A. D. Xenopol" din Iași.

Născută la Botoșani, unde a făcut studiile medii, Emilia Zaharia și-a desăvîrșit vocația de profesor la Universitatea ieșeană, după care, timp de peste trei decenii, s-a aplecat cu toată dragostea și puterea de muncă asupra generațiilor de elevi, cărora le-a călăuzit mintea și le-a încălzit inima.

În ultimii peste 30 de ani, și-a consacrat tot timpul liber, cu multă pasiune și abnegație, cercetărilor arheologice, întreprinzînd, împreună cu soțul său, profesor emerit N. Zaharia și cu unii cercetători ai Institutului, numeroase recunoașteri arheologice pe teritoriul Moldovei, precum și săpături în obiective datînd cu predilecție din perioada formării limbii și a poporului român.

Îmbinînd în mod armonios deosebitele calități didactice cu interesul pentru cercetarea științifică, Emilia Zaharia se înscrie printre profesorii de elită, din domeniul istoriei, insuflînd elevilor săi aceeași dragoste pentru trecutul pămîntului strămoșesc.

Dintre cercetările de teren mai importante, la care a participat sau pe care le-a condus în colaborare cu soțul său, le menționăm pe acelea de la Hlincea, Erbiceni și Spinoasa (Iași), Botoșani-Dealul Cărămidăriei, Hănești și Nichiteni (Botoșani), Dănești (Vaslui), Hangu și Ceahlău (Neamț) ș.a.

Rezultatele cercetărilor sale au fost valorificate în lucrarea monografică ***Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea***, Editura Academiei, București, 1970 (în colaborare cu N. Zaharia și M. Petrescu-Dîmbovița), la întocmirea căreia mult regretata profesoară și-a adus o contribuție deosebit de importantă, atît în ceea ce privește identificarea bogatelor urme de viețuire umană și clasarea materialelor arheologice, cît și la documentarea pentru încadrarea lor cronologică și culturală. Dintre lucrările pe care le-a publicat singură sau în colaborare, menționăm studiul cu privire la necropola din sec. V e.n. de la Botoșani-Dealul Cărămidăriei *(Dacia*, N.S., 19, 1975), în care se reliefează, cu date concrete, importanța acestei necropole pentru istoria veche a țării noastre. Alte lucrări, prin care a adus prețioase contribuții, se referă la descoperirile arheologice din orașul Iași și împrejurimi *(Studii și Cercetări Științifice-Iași*, VII, 1956, 2), necropola de înhumație de la Erbiceni *(Materiale*, VIII, 1962), sau sînt de caracter general *(Actes du VII-e Congrès International des Sciences Pré- et Protohistoriques*, Praga, 1966).

Prin întreaga sa activitate la catedră și pe șantierele arheologice, Emilia Zaharia va rămîne o prezență vie și neștearsă în inimile foștilor săi elevi și colaboratori, de care s-a apropiat întotdeauna cu dragoste și generozitate.

Vasile Chirica

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră prin ILEXIM, serviciul export-import presă — Calea Griviței nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — București.

La revue „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à „L'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy peuvent s'adresser, par ILEXIM, au service export-import presse, Calea Griviței 64—66, P. O. B. 2001, telex 011226 — Bucarest.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",
tom. XVI, p. 1—671, Iași, 1979

40559

Lei 40